C. 11.

Digitized by Google

Digitized by Google

M. TULLII
CICERONIS
OPERA

CUM DELECTU COMMENTARIORUM

IN USUM

SERENISSIMI DELPHINI

TOMUS TERTIUS

QUI PHILOSOPHICORUM ALTER

Editio Noviſsima.

Cum Pariſienſi, ac Patavina accuratiſſime Collata

APUD ANTONIUM GRAZIOSI

TYPOGRAPHUM AC BIBLIOPOLAM VENETUM.

MDCCLXXII.

Digitized by Google

Digitized by Google

M. TULLII CICERONIS DE DIVINATIONE.

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Quæſtio de natura Deorum duas tanquam appendiculas habet, alteram de Divinatione, alteram de Fato, quibus adjectis demum plene perfecteque ſatisfactum ei quæſtioni videtur. Itaque Cicero eam, quæ eſt de Divinatione, duobus libris pertractavit. In primo libro inducitur Q. Frater omne Divinationis genus defendens e Stoicorum diſciplina. Duo ergo facit divinandi genera, unum artificioſum, alterum naturale; artificioſum partim conſtare ex conjectura, partim ex obſervatione diuturna: naturale, quod animus arripiat, aut excipiat extrinſecus ex divinitate, unde omnes hauſtos animos libatoſque habeamus. Artificioſæ divinationis hæc genera ponit, extiſpicum, eorumque qui e fulguribus omnique oſtentorum genere prædicant, tum augurum, eorumque, qui ſignis & ominibus utantur, omneque genus conjecturale in hoc fere genere ponit. Illud autem naturale aut concitatione mentis edi, & quaſi fundi videtur, cum homines per furorem vaticinantur, aut animo per ſomnum ſenſibus & curis vacuo providetur. In ſingulis autem generibus non tam rationibus, quam magna exemplorum copia utitur: quibus hoc effici putat, ut, quanquam eorum cauſæ afferri nullæ poſſunt, tamen quoniam acciderint, de ipſius rei veritate du-

bitari non poſſit. Quod ſi quædam falſa ſint, quædam non ita uti prædicta ſint, eveniant; tamen non eſſe propterea divinationem tollendam, quod, quemadmodum, ut Cratippus concludebat, oculi poſſint aliquando non fungi ſuo munere, neque tamen propterea non ſit uſus oculorum; ſed qui vel ſemel ita ſit uſus oculis, ut vera cerneret, is haberet ſenſum oculorum vera cernentium: ſic ad confirmandam divinationem ſatis eſſe, ſemel aliquid eſſe ita divinatum, ut id non fortuito cecidiſſe videatur, cap. 22. *Eſſe autem divinationem, præter exempla, confirmat cum conſenſu gentium & populorum, rerumque publicarum omnium, philoſophorum etiam & poetarum*, cap. 6. 40. 41. tum *ratione hac: Si ſunt Dii, neque ante declarant hominibus quæ futura ſunt; aut non diligunt homines, aut quid eventurum ſit ignorant, aut exiſtimant, nil intereſſe hominum ſcire, quid futurum ſit; aut non cenſent ſuæ majeſtatis futura hominibus præſignificare; aut ea ne ſignificare poſſunt. At neque &c.* cap. 38. *Ducit autem divinationem omnem a tribus rebus, a fato, a Deo, & a natura.* Fatum *eſſe non id, quod ſuperſtitioſe, ſed phyſice dicatur, colligationem quandam cauſarum; quam qui perſpiciat animo, is poſſit futura omnia tenere: quod cum nemo præter* Deum *facere poſſit, relinquendum eſſe homini, ut ſignis quibuſdam conſequentia & futura, in cauſis tanquam in ſeminibus condita, declarantibus præſentiat. Quod ad* naturam *attineat, conſtare, quanto ſit animi vis ſejuncta a corporis ſenſibus, qua fiat ut animi hominum, cum aut ſomno ſoluti vacent corpore, aut ſua ſponte furore quodam correpti moveantur, cernant ea, quæ corporibus permixti videre non poſſint*, cap. 55. *& ſeq.* ERNESTUS.

I. VETUS opinio eſt, jam uſque ab heroicis ducta temporibus, eaque & populi Romani & omnium gentium firmata conſenſu, verſari quandam inter homines divinationem, quam Græci μαντικὴν appellant, id eſt, præſenſionem & ſcientiam rerum futurarum. Magnifica quædam res & ſalutaris, ſi modo eſt ulla: * quaque proxime (1) ad deorum vim natura mortalis poſſit accedere. Itaque ut alias nos melius multa quam Græci, ſic huic præſtantiſſimæ rei nomen noſtri a divis, Græci, ut Plato (2) interpretatur, a furore duxerunt.

Gentem quidem nullam video, neque tam humanam atque doctam, neque tam immanem tamque barbaram, quæ non ſignificari futura, & a quibuſdam intelligi, prædicique poſſe cenſeat. Principio Aſſyrii, ut ab ultimis auctoritatem repetam propter planitiem magnitudinemque regionum, quas

* Vict. Grut. *Quaque proxima ... mortali*

(1) *Quaque proxime*) Vide Turneb. Adverſ. lib. v. cap. 20.

(2) *Ut Plato*) In Phædro.

Digitized by Google

quas incolebant, cum cælum ex omni parte patens atque apertum intuerentur, trajectiones motuſque ſtellarum obſervaverunt: quibus notatis, quid cuique ſignificaretur, memoriæ prodiderunt. Qua in natione Chaldæi, non ex artis, ſed ex gentis vocabulo nominati, diuturna obſervatione ſiderum, ſcientiam putantur effeciſſe, ut prædici poſſet, quid cuique eventurum, & quo quiſque fato natus eſſet. Eandem artem etiam Ægyptii longinquitate temporum innumerabilibus pæne ſeculis conſecuti putantur. Cilicum autem & Piſidarum gens, & his finitima Pamphylia, quibus nationibus præfuimus ipſi, volatibus avium cantibuſque, ut certiſſimis ſignis, declarari res futuras putant. Quam vero Græcia coloniam miſit in * Æoliam (3), Joniam, Aſiam, Siciliam, Italiam, ſine Pythio, aut Dodonæo, aut Hammonis oraculo? aut quod bellum ſuſceptum ab ea ſine conſilio deorum eſt?

II. Nec unum genus eſt divinationis publice privatimque celebratum. Nam, ut omittam cæteros populos, noſter quam multa genera complexus eſt? Principio, hujus urbis parens Romulus, non ſolum auſpicato urbem condidiſſe, ſed ipſe etiam optimus augur fuiſſe traditur. Deinde auguribus & reliqui reges uſi: & exactis regibus, nihil publice ſine auſpiciis nec domi nec militiæ gerebatur. Cumque magna vis videretur eſſe & in impetrandis conſulendiſque rebus, & in monſtris interpretandis ac procurandis, in haruſpicum diſciplina; omnem hanc ex Etruria ſcientiam adhibebant, ne genus eſſet ullum divinationis, quod neglectum ab iis videretur. Et, cum duobus modis animi ſine ratione, & ſcientia, motu ipſi ſuo, ſoluto & libero incitarentur; uno, furente; altero, ſomniante: furoris divinationem Sibyllinis maxime verſibus contineri arbitrati, eorum decem interpretes delectos e civitate eſſe voluerunt. Ex quo genere ſæpe ariolorum etiam & vatum furibundas prædictiones, ut Octaviano bello (4) Cornelii Culleoli, audiendas putaverunt. Nec vero ſomnia graviora, ſi quæ ad rempublicam pertinere viſa ſunt, a ſummo conſilio neglectæ ſunt. Quin etiam memoria noſtra templum Junonis Soſpitæ L. Julius, qui cum P. Rutilio conſul fuit, de ſenatus ſententia refecit ex Cæciliæ, Balearici filiæ, ſomnio (5).

III. Atque hæc, ut ego arbitror, veteres rerum magis eventis moniti, quam ratione docti, probaverunt. Philoſophorum vero exquiſita quædam argumenta, cur eſſet vera divinatio, collecta ſunt. E quibus, ut de antiquiſſimis loquar, Colophonius Xenophanes, unus, qui deos eſſe diceret, divinationem funditus ſuſtulit. Reliqui vero omnes, præter Epicurum, bal-

 bu-

* Vict. Man. *Æeoliam*.

(3) *Æoliam*) Videndus & hic Turnebus, loco proxime laudato.

(4) *Octaviano bello*) Vide *Florum*, lib. III. cap. 21. & ſeq. *Davoſius*.

(5) *Ex Cæciliæ Balearici filiæ ſomnio*) Hanc hiſtoriam tangit iterum noſter hujuſce libri cap. 44. ſed eam fuſe narrat *Julius Obſequens* de Prod. cap. 115. Cæcilia Metella, filia fuit Metelli, qui, devictis inſulis Balearibus, Balearicus vocabatur. *Idem*.

butientem de' natura deorum, divinationem probaverunt, ſed non uno modo. Nam cum Socrates omneſque Socratici, Zenoque, & hi, qui ab eo eſſent profecti, manerent in antiquorum Philoſophorum ſententia, vetere Academia (6), & Peripateticis conſentientibus; cumque huic rei magnam auctoritatem Pythagoras jam ante tribuiſſet, qui etiam ipſe augur vellet eſſe; plurimiſque locis gravis auctor Democritus præſenſionem rerum futurarum comprobaret; Dicæarchus Peripateticus cætera divinationis genera ſuſtulit, ſomniorum & furoris reliquit: Cratippuſque, familiaris noſter, quem ego parem ſummis Peripateticis judico, iiſdem rebus fidem tribuit, reliqua divinationis genera rejecit.

IV. Sed cum Stoici omnia fere illa defenderent, quod & Zeno in ſuis commentariis quaſi * ſemina quædam ſparſiſſet, & ea Cleanthes paulo uberiora feciſſet: acceſſit acerrimo vir ingenio Chryſippus, qui totam de divinatione duobus libris explicavit ſententiam, uno præterea de oraculis, uno de ſomniis: quem ſubſequens, unum librum Babylonius Diogenes edidit, ejus auditor: duo Antipater: quinque noſter Poſidonius. Sed a Stoicis (7), vel principibus ejus diſciplinæ, Poſidonii doctor, diſcipulus Antipatri, degeneravit Panætius: nec tamen auſus eſt negare vim eſſe divinaudi, ſed dubitare ſe dixit. Quod illi in aliqua re, invitiſſimis Stoicis, Stoico facere licuit, id, ut nos in reliquis rebus faciamus, a Stoicis non concedetur? præſertim cum id, de quo Panætio non liquet, reliquis ejuſdem diſciplinæ ſolis luce videatur clarius. Sed hæc quidem laus Academiæ, præſtantiſſimi philoſophi judicio & teſtimonio comprobata eſt.

V. Etenim nobiſmet ipſis quærentibus, quid ſit de divinatione judicandum, quod a Carneade multa acute & copioſe contra Stoicos diſputata ſint: verentibuſque, ne temere vel falſæ rei, vel non ſatis cognitæ, aſſentiamur; faciendum videtur, ut diligenter etiam atque etiam argumenta cum argumentis comparemus, ut fecimus in iis tribus libris, quos de natura deorum ſcripſimus. Nam cum omnibus in rebus temeritas in aſſentiendo, errorque turpis eſt, tum in eo loco maxime, in quo judicandum eſt, quantum auſpiciis rebuſque divinis, religionique tribuamus. Eſt enim periculum, ne aut, neglectis iis, impia fraude; aut, ſuſceptis, anili ſuperſtitione obligemur. Quibus de rebus & alias ſæpe, & paulo accuratius nuper, cum eſſem cum Q. fratre in Tuſculano, diſputatum eſt.

VI. Nam cum ambulandi cauſa in Lyceum veniſſemus: (id enim ſuperiori gymnaſio nomen eſt) Perlegi, inquit ille, tuum paulo ante tertium

(6) *Vetere Academia, & Peripateticis conſentientibus*) Sic omnes quidem noſtri & aliorum MSS. Nullus tamen dubito, quin locus ſit mendoſus: nam *vetus Academia* nihil aliud eſt quam *Socratici*, quorum ſupra meminit *Tullius*. Repono, *vetere Academia Peripateticis conſentientibus*; quæ ſane minima eſt mutatio, ſenſumque dat rei congruum. *Idem*.

* Lamb. *Semina eorum quædam*.

(7) *Sed a Stoicis, vel principibus*) Non intelligo quid velit auctor. Clarius & verius Pal. ſec. *vel princeps ejus diſciplinæ*, ut innuat Panætium. *Gruterus*.

tium de natura deorum: in quo diſputatio Cottæ, quanquam labefactavit ſententiam meam, non funditus tamen ſuſtulit. Optime vero, inquam. Etenim ipſe Cotta ſic diſputat, ut Stoicorum magis argumenta confutet, quam hominum deleat religionem. Tum Quintus, Dicitur quidem iſtuc, inquit, a Cotta, & vero ſæpius: credo, ne communia jura migrare videatur: ſed ſtudio contra Stoicos diſſerendi, deos mihi videtur funditus tollere. Ejus orationi non ſane deſidero quid reſpondeam: ſatis enim defenſa religio eſt in ſecundo libro a Lucilio: cujus diſputatio tibi ipſi, ut in extremo tertio ſcribis, ad veritatem eſt viſa propenſior. Sed, quod prætermiſſum eſt in illis libris, credo quia commodius arbitratus es ſeparatim id quæri, deque eo diſſeri, id eſt, de divinatione, quæ eſt earum rerum, quæ fortuitæ putantur, prædictio, atque præſenſio, id, ſi placet, videamus, quam habeat vim, & quale ſit. Ego enim ſic exiſtimo: ſi ſint ea genera divinandi vera, de quibus accepimus, quæque colimus, eſſe deos: viciſſimque, ſi dii ſint, eſſe qui divinent.

VII. Arcem tu quidem Stoicorum, inquam, Quinte, defendis, ſi quidem iſta ſic reciprocantur; ut & ſi divinatio ſit, dii ſint, & ſi dii ſint, ſit divinatio. Quorum neutrum tam facile, quam tu arbitraris, conceditur. Nam & natura ſignificari futura ſine deo poſſunt: &, ut ſint dii, poteſt fieri, ut nulla ab iis divinatio generi humano tributa ſit. Atque ille, Mihi vero, inquit, ſatis eſt argumenti, & eſſe deos, & eos conſulere rebus humanis, quod eſſe clara & perſpicua divinationis genera judico. De quibus quid ipſe ſentiam, ſi placet, exponam; ita tamen, ſi vacas animo, neque habes aliquid, quod huic ſermoni prævertendum putes.

Ego vero, inquam, philoſophiæ (8), Quinte, ſemper vaco. Hoc autem tempore, cum ſit nihil aliud, quod libenter agere poſſim, multo magis aveo audire, de divinatione quid ſentias. Nihil, inquit, equidem novi, nec quod præter cæteros ipſe ſentiam: nam cum antiquiſſimam ſententiam, tum omnium populorum & gentium conſenſu comprobatam ſequor. Duo ſunt enim divinandi genera; quorum alterum artis eſt, alterum naturæ. Quæ eſt autem gens, aut quæ civitas, quæ non aut extis (9) pecudum, aut monſtra, aut fulgura interpretantium, aut augurum,

aut

(8) *Ego vero philoſophiæ ſemper vaco*) *Philoſophiæ* eſt dandi quidem caſus, quem regat verbum *vaco*, ſed illo ſenſu, *philoſophiæ cauſa vacans ſum*: quem ſenſum verba, quæ proxime ſupra poſita ſunt, poſtulant: *ita tamen, ſi vacas animo, neque habes aliquid quod huic ſermoni prævertendum putes*. Quare errant, qui, *vaco*, interpretantur, *operam navo*. Apud Tullium nuſquam *vacare doctrinæ*, *literis*, pro *ſtudere literis*, *doctrinæque ſe dedere*, reperias. Vavaſſor, *De vi & uſu &c.*

(9) *Quæ non aut extis pecudum, aut monſtra aut fulgura interpretantium*) Vir Cl. *Joſ. Mercerus* ad Nonium in *Extiſpices* acutiſſime legendum conjecit, *extiſpicum*. Ejus conjecturam firmare videtur noſter lib. II. cap. II. *Artificioſa*, inquit, *divinationis illa fere genera ponebat, extiſpicum, eorumque, qui ex fulguribus oſtentiſque prædicerent*. Malim tamen, *quæ non aut extispecudum, aut monſtra, aut* &c. Similiter *exta interpretari* dixit noſter infra II. 21. *Daviſius*.

aut aſtrologorum, aut ſortium, (ea enim fere artis ſunt) aut ſomniorum, aut vaticinationum, (hæc enim duo naturalia putantur) prædictione moveatur? Quarum quidem rerum eventa magis arbitror, quam cauſas quæri oportere. Eſt enim vis & natura quædam, quæ tum obſervatis longo tempore ſignificationibus, tum aliquo inſtinctu inflatuque divino futura prænuntiat.

VIII. Quare omittat urgere Carneades (quod faciebat etiam Panætius) requirens, Jupiterne cornicem a læva, corvum a dextra canere juſſiſſet. Obſervata ſunt hæc tempore immenſo, & in ſignificatione eventus (10) animadverſa & notata. Nihil eſt autem, quod non longinquitas temporum, excipiente memoria, prodendiſque monumentis, efficere atque aſſequi poſſit. Mirari licet, quæ ſint animadverſa a medicis herbarum genera, quæ radicum ad morſus beſtiarum, ad oculorum morbos, ad vulnera: quorum vim atque naturam ratio nunquam explicavit: utilitate & ars eſt & inventor probatus. Age, ea, quæ, quanquam ex alio genere ſunt, tamen divinationi ſunt ſimiliora, videamus.

(11) *Atque etiam ventos præmonſtrat ſæpe futuros*
Inflatum mare, cum ſubito, penituſque tumeſcit,
Saxaque cana, ſalis niveo ſpumata liquore,
Triſtificas certant Neptuno reddere voces:
Aut denſus ſtridor cum celſo e vertice montis
Ortus, adaugeſcit ſcopulorum ſæpe repulſu.

IX. Atque his rerum præſenſionibus prognoſtica tua referta ſunt. Quis igitur elicere cauſas præſenſionum poteſt? etſi video Boethum Stoicum eſſe conarum: qui hactenus aliquid egit, ut earum rationem rerum explicaret, quæ in mari cælove fierent. Illa vero cur eveniant, quis probabiliter dixerit?

* *Rava fulix itidem fugiens e gurgite ponti,*
Nuntiat horribiles clamans inſtare procellas,
Haud modicos tremulo fundens e gutture cantus.
Sæpe etiam pertriſte canet de pectore carmen,
Et matutinis acredula vocibus inſtat,
Vocibus inſtat, & aſſiduas jacit ore querelas,
Cum primum gelidos rores aurora remittit.
Fuſcaque nonnunquam curſans per littora cornix
Demerſit caput, & fluctum cervice recepit.

X. Vi-

(10) *Et in ſignificatione eventus animadverſa & notata*) Legendum videtur, *Exin ſignificationes eventis animadverſa & notata*; quod amico partim deberi lubens equidem fateor. *Idem*.

(11) *Atque etiam ventos*) Arati verſus in linguam Latinam tranſlati. Extant Διοσημείων v. 177. Pariter Virgilius, Georg. I. 356. & ſeq. *Daviſius*.

* Vid. Man. Grut. *Cana*

X. Videmus hæc ſigna nunquam fere ementientia: nec tamen, cur ita fiat, videmus.

> *Vos, quoque ſigna videtis, aquai dulcis alumnæ,*
> *Cum clamore paratis inanes fundere voces,*
> *Abſurdoque ſono fontes, & ſtagna cietis.*

Quis eſt, qui ranunculos hoc videre ſuſpicari poſſit. Sed ineſt in rivis (12) & ranunculis natura quædam ſignificans aliquid, per ſe ipſa ſatis certa, cognitioni autem hominum obſcurior.

> *Mollipedeſque boves ſpectantes lumina cæli,*
> *Naribus humiferum duxere ex aere ſuccum.*

Non quæro, cur: quoniam, quid eveniat, intelligo.

> *Jam vero ſemper viridis, ſemperque gravata*
> *Lentiſcus triplici ſolita grandeſcere fœtu,*
> *Ter fruges (13) fundens tria tempora monſtrat arandi.*

Nec hoc quidem quæro, cur hæc arbor una ter floreat, aut cur arandi (14) maturitatem ad ſignum floris accommodet. Hoc ſum contentus, quod, etiam ſi quo modo quidque fiat ignorem, quid fiat intelligo. Pro omni igitur divinatione idem, quod pro iis rebus, quas commemoravi, reſpondebo.

XI. Quid ſcammoneæ radix ad purgandum, quid ariſtolochia (15) ad morſus ſerpentum poſſit, quæ nomen * ex inventore reperit, rem ipſam inventor ex ſomnio) video; quod ſatis eſt: cur poſſit, neſcio. Sic ventorum & imbrium ſigna, quæ dixi, rationem quam habeant, non ſatis perſpicio: vim & eventum agnoſco, ſcio, approbo. Similiter, quid fiſſum in extis (16), quid fibra valeat, accipio: quæ cauſa ſit, neſcio. Atque ho-

(12) *Sed ineſt in rivis & ranunculis*) Quam hic variant editores! Alii pro *in rivis* dant *mire*, alii *in re vis*, alii *in gyrinis*. Daviſius vero delere voluit verba *rivis &*. Equidem mihi ſatisfacio legendo, *ſed ineſt* in ravis etiam *ranunculis* &c. Iſtud *etiam* pro *&* ex Mſ. Elienſi mutuor. *Rava* vero ſunt raucæ & parum liquidas voces habentes, ideoque dicuntur ranunculæ eſſe *rava*, quia (ut paulo ante dicitur) *abſurdo ſono fontes cient*. Similiter hic in cap. 8. occurrit, *rava fulix*, & in Acad. IV. 33. olim legebatur (teſtante Nonio) *ravum mare*. Vide etiam Horat. Carm. III. 27. 3. *Pearcius*.

(13) *Ter fruges fundent*) Inanis eſt *Joan. Harduini* (Emendat. ad Plin. lib. XVIII. II. 28.) ſuſpicio, pro qua reſcribit, *ter flores fundens*; nam recepta lectio a cunctis Ciceronis & Plinii præſtatur exemplaribus: quin & Theophraſtus, Aratus, ac Geoponicorum ſcriptor hac in re καρπὸν & καρποὺς adhibent. *Daviſius*.

(14) *Cur arandi maturitatem ad ſignum floris accommodet*) Ab hac lectione non abeunt aut editi codices, aut Mſſ. Mihi tamen, præpoſitione tranſpoſita, reſcribendum videtur, *cur ad arandi maturitatem ſignum floris accommodet*; fruges enim fundens lentiſcus, arandi tempus monſtrare cenſebatur. *Idem*.

(15) *Quid Ariſtolochia ad morſus ſerpentium poſſit .... ex ſomnio, video* &c.) Locus eſt difficilis, monente Daviſio; qui, cum vox *poſſe* extet pene in omnibus Mſſ. ante vocem *video*, ſic ſententiam refingit, *qui ariſtolochia ad morſus ſerpentium poſſit?* .. *Poſſe video, quod ſatis eſt*) &c. Mihi quidem olim in mentem venerat, loco quatuor verborum mutato, ſic ſententiam reſtituere, *Quid ariſtolochia, quæ nomen ex inventore reperit, rem ipſam inventor ex ſomnio, ad morſus ſerpentium poſſit, video; quod ſatis eſt* &c. *Pearcius*. Vide Victorii Var. Lect. VI. 3. Turneb. Adverſ. V. 20. Brodæi Miſcelan. II. 2.

* Lamb. *ex inventa re*

(16) *Quid fiſſum in extis, quid fibra valeat*) De fiſſo jecoris, fibraque, vide *Barn. Briſſonium* Form. lib. I. *Daviſius*.

horum quidem plena vita eſt: extis enim omnes fere utuntur. Quid? de fulgurum vi dubitare num poſſumus? Nonne cum multa alia mirabilia, tum illud in primis? cum Summanus (17) in faſtigio Jovis optimi maximi, qui tum erat fictilis, e cælo ictus eſſet, nec uſquam ejus ſimulacri caput inveniretur, haruſpices in Tiberim id depulſum eſſe dixerunt, idque inventum eſt eo loco, qui eſt ab haruſpicibus demonſtratus.

XII. Sed quo potius utar auctore, aut teſte, quam te? cujus edidici etiam verſus, & libenter quidem, quos in ſecundo (18) Conſulatu Urania muſa pronuntiat:

Principio ætherio flammatus Juppiter igni
Vertitur, & totum colluſtrat lumine mundum,
Menteque divina cælum, terraſque a *petiſſit:*
Quæ penitus ſenſus hominum vitaſque retentat,
Ætheris æterni ſepta atque incluſa cavernis.
Et, ſi ſtellarum motus curſuſque vagantes
Noſſe velis, quæ ſint (19) ſignorum in ſede locatæ,
Quæ verbo & falſis Graiorum vocibus errant,
Re vera certo lapſu ſpatioque feruntur:
Omnia jam cernes divina mente notata.
Nam primum aſtrorum volucres te conſule motus,
Concurſuſque b *graves ſtellarum ardore micantes*
Tu quoque, cum tumulos (20) Albano in monte nivales
Luſtraſti, & læto mactaſti lacte Latinas,
Vidiſti & claro tremulos ardore cometas,
Multaque miſceri nocturna ſtrage putaſti:
Quod ferme dirum in tempus cecidere Latinæ (21),
Cum claram ſpeciem concreto lumine luna
Abdidit, & ſubito ſtellanti nocte perempta eſt.

Quid

(17) *Cum Summanus in faſtigio Jovis optimi maximi*) Hanc hiſtoriam nonnihil immutatam, & ad alienum tempus relatam narrat vetus Scholiaſtes ad *Ciceronis* Catil. III. cap. 8. Quis vero fuerit *Summanus*, Ovidio Faſt. VI. 731. non ſatis conſtitit. Conſtat tantum, huic nocturna, Jovi vero diurna fulmina tribui. Vide *Plinium* H. N. lib. II. §. 53. & *Auguſtinum* de Civ. Dei, IV. 23. At cum aliis, tum *Arnobio* lib. V. & lib. VI. ac *Martiano Capella* lib. II. idem cum Plutone numen cenſetur. Adi *Giraldum* Hiſtor. Deorum. Syntagm. VI. col. 196. *Idem*.

(18) *In ſecundo Conſulatu*) Puto corrigendum, *in ſecundo de Conſulatu*, ut ſubaudiatur, *libro*. P. Manutius. Gulielmius emendabat, *in ſecundo Conſulatus*, ut error natus fuerit e compendio ſcripturæ. *Grut.*

a Petiſſit) vulgo *peteſſit*

(19) Quæ *ſint ſignorum in ſede locata*) Puto, *qua ſint ſignorum in ſede locata*, hoc eſt, in qua Zodiaci parte. *Daviſius*.

b Lamb. *gravi*

(20) *Cum tumulos Albano in monte nivales*) Cum Coſſ. cæterique magiſtratus Romani ferias Latinas celebrarent, in Albano monte fiebant ſacrificia. Vide *Varronem* lib. V. L. L. §. 3. & *Dionyſium* Halicarnaſſeum lib. IV. c. 49. *Idem*.

(21) *Cecidere Latinæ*) Vulgo *cecinere*; quæ quidem lectio, ſi commodius inde proveniret ſenſus, loco movenda mihi non videretur. Cum vero ex ea ſane nihil exſculpere queam, codicis Elienſis fidem ſum ſecutus. Sed & *Aldus* Nepos eodem modo jampridem edidit. *Idem*.

Quid vero Phœbi fax, triſtis nuntia belli;
Quæ magnum ad columen (22) *flammato ardore volabat,*
Præcipites cæli partes, obituſque peteſſit.
Aut cum terribili perculſus fulmine civis,
Luce ſerenanti vitalia lumina liquit:
Aut cum ſe gravido tremefecit corpore tellus:
Jam vero variæ nocturno tempore viſæ
Terribiles formæ bellum motuſque monebant:
Multaque per terras vates oracla furenti
Pectore fundebant, triſtes minitantia caſus:
Atque ea, quæ lapſu tandem cecidere vetuſto,
Hæc fore, perpetuis ſignis clariſque frequentans
Ipſe deum genitor cælo terriſque canebat.
XIII. *Nunc ea, Torquato quæ quondam, & conſule Cotta,*
Lydius ediderat Tyrrhenæ gentis haruſpex,
Omnia fixa tuus glomerans determinat annus.
Nam pater altitonans ſtellanti nixus Olympo
Ipſe ſuos quondam tumulos ac templa petivit,
Et Capitolinis injecit ſedibus ignes;
Tum ſpecies ex ære vetus, generataque Nattæ (23)
Concidit, elapſæque vetuſto numine leges:
Et divum ſimulacra peremit fulminis ardor.
Hic ſilveſtris erat, Romani nominis altrix,
Martia (24), *quæ parvos Mavortis ſemine natos*
Uberibus gravidis vitali rore rigabat:
Quæ tum cum pueris flammato fulminis ictu
Concidit, atque avulſa pedum veſtigia liquit.
Tum quis non artis ſcripta ac monumenta volutans,

(22) *Magnum ad columen*) Inſtar columnæ, ſeu ad columnæ magnitudinem, prout explicat *Turnebus* Adv. v. 20. *Idem.* e Lamb. *generoſaque.*

(23) *Generataque Natta*) Hunc locum quin depravaverint ſcribæ, dubium eſſe nequit. Medicinam autem illi non uno modo pararunt interpretes. Liceat etiam mihi aliquid in hanc ſymbolam conferre; ſic enim ego, ſalva virorum inſignium ſententia, Tullium noſtrum ſcripſiſſe puto:

Tum ſpecies ex ære vetus, ſacrataque *Natta*
Concidit.... VVopkenſ.

Pro *generataque* Muretus legit *generoſaque*, Gulielmus *venerataque*, Daviſius vero *venerandaque*. Ego nihil mutandum cenſeo: hoc enim (ut opinor) poetice locutus voluit Cicero, *Concidit Natta ſpecies* (ſive ſtatua) *vetus & generata ex ære*; ut eſſet *generata* idem quod confecta & formata. Sic de Leg. I. 9. dicitur Deus *hominem generaſſe*, improprie, pro creaſſe vel formaſſe: ſic e contra vox *ſatus*, quæ proprie de arboribus dicitur ad hominum pecudumque originem tranſiit in I. 42. de Divin. *quadam etiam ex hominum pecudumve conceptu & ſatu*. Pearcius.

(24) *Martia*) Lupa, quæ Romulum Remumque nutriiſſe fertur. Hic *Martius Lupus*, apud Livium, x. 27. Ratio nominis eſt, quod ea fera ſit Marti ſacra. Videndus auctor de Orig. gentis Romanæ, quem *Aurelium Victorem* vocant, cap. 20. Idem tradunt *Plutarchus* in Romulo, & *Servius* ad Æn. II. 355. IX. 556. *Daviſ.*

Digitized by Google

Voces triſtificas chartis promebat Etruſcis?
Omnes d *civili & generoſa ſtirpe profectam*
Vitare ingentem cladem peſtemque monebant:
Vel legum exitium conſtanti voce ferebant,
Templa deumque adeo flammis, urbeſque jubebant
Eripere, & ſtragem horribilem, cædemque vereri:
Atque hæc fixa gravi fato ac fundata teneri:
Ni poſt exciſum ad columen formata decore
Sancta Jovis ſpecies claros ſpectaret in ortus:
Tum fore, ut occultos populus, ſanctuſque ſenatus
Cernere conatus poſſet, ſi ſolis ad ortum
Converſa, inde patrum ſedes, populique videret.
Hæc tardata diu ſpecies, multumque morata,
Conſule te tandem celſa eſt in ſede locata:
Atque una fixi ac ſignati temporis hora,
Juppiter excelſa clarabat ſceptra columna:
At clades patriæ flamma ferroque parata,
Vocibus Allobrogum patribus populoque patebat.

XIV. *Rite igitur veteres, quorum monumenta tenetis,*
Qui populos urbeſque modo ac virtute regebant;
Rite etiam veſtri, quorum pietaſque fideſque
Præſtitit, & longe vicit ſapientia cunctos,
* *Præcipue coluere vigenti numine divos.*
Hæc adeo penitus cura videre ſagaci,
Otia qui ſtudiis læti tenuere decoris,
Inque Academia umbrifera, nitidoque Lyceo
Fuderunt claras fœcundi pectoris artes.
E quibus ereptum primo jam a flore juventæ,
Te patria in media virtutum mole locavit.
Tu tamen anxiferas curas requiete relaxas,
Quod patriæ voces ſtudiis nobiſque ſacraſti.

Tu igitur animum poteris inducere contra ea, quæ a me diſputantur de divinatione, dicere, qui & geſſeris ea, quæ geſſiſti, & ea, quæ pronuntiavi, accuratiſſime ſcripſeris?

Quid quæris, Carneades, cur hæc ita fiant, aut qua arte perſpici poſſint? Neſcire me fateor: evenire autem te ipſum dico videre. Caſu, inquis. Itane vero? Quidquam poteſt caſu eſſe factum, quod omnes habet in ſe numeros veritatis? Quatuor tali jacti caſu Venereum (25) efficiunt:

num

d Vict. Man. Grut. *civili generoſam*
* Man. Lamb. *Præcipue ingenti coluerunt numine*
(25) *Venereum efficiunt*) De jactu Venerio vide *Joan. Meurſium* de ludis Græc. aut *Dan. Souteris* Palamedem lib. 1. cap. 26. 27. *Idem*.

num etiam centum Venereos, ſi CCCC talos jeceris, caſu futuros putas? Adſperſa temere pigmenta in tabula, oris lineamenta effingere poſſunt: num etiam Veneris Coæ pulchritudinem effingi poſſe adſperſione fortuita putas? Sus roſtro ſi humi A literam impreſſerit; num propterea ſuſpicari poteris, Andromacham Ennii ab ea poſſe deſcribi? Fingebat Carneades, in Chiorum lapicidinis ſaxo diffiſſo caput extitiſſe Paniſci. Credo, aliquam non diſſimilem figuram, ſed certe non talem, ut eam factam a Scopa diceres. Sic enim ſe profecto res habet, ut nunquam perfecte veritatem caſus imitetur.

XV. At nonnunquam ea, quæ prædicta ſunt, minus eveniunt. Quæ tandem id ars non habet? earum dico artium, quæ conjectura continentur, & ſunt opinabiles. An medicina ars non putanda eſt? quam tamen multa fallunt. Quid? gubernatores nonne falluntur? An Achivorum exercitus, & tot navium rectores, non ita profecti ſunt ab Ilio,

Ut profectione læti piſcium laſciviam
Intuerentur, ut ait Pacuvius, *nec tuendi ſatietas capere poſſet?*
Interea prope jam occidente ſole inhorreſcit mare,
Tenebræ conduplicantur, noctiſque & nimbum occæcat nigror.

Num igitur tot clariſſimorum ducum regumque naufragium ſuſtulit artem gubernandi? Aut num imperatorum ſcientia nihil eſt, quia ſummus imperator nuper fugit, amiſſo exercitu? Aut num propterea nulla eſt reipublicæ gerendæ ratio atque prudentia, quia multa Cn. Pompejum, quædam M. Catonem, nonnulla etiam te ipſum fefellerunt? Similis eſt haruſpicum reſponſio, omniſque opinabilis divinatio. Conjectura enim nititur, ultra quam progredi non poteſt. Ea fallit fortaſſe nonnunquam: ſed tamen ad veritatem ſæpiſsime dirigit. Eſt enim ab omni æternitate repetita: in qua cum pæne innumerabiles res eodem modo evenirent iiſdem ſignis antegreſſis, ars eſt effecta, eadem ſæpe animadvertendo ac notando.

XVI. Auſpicia vero veſtra quam conſtant? quæ quidem nunc a Romanis auguribus ignorantur: (bona hoc tua venia dixerim) a Cilicibus, Pamphyliis, Piſidis, Lyciis tenentur. Nam quid ego hoſpitem noſtrum, clariſſimum atque optimum virum, Dejotarum regem commemorem? qui nihil unquam niſi auſpicato gerit: qui cum ex itinere quodam propoſito & conſtituto revertiſſet, aquilæ admonitus (26) volatu; conclave illud, ubi erat manſurus, ſi ire perrexiſſet, proxima nocte corruit. Itaque, ut ex ipſo audiebam, perſæpe revertit ex itinere, cum jam progreſſus eſſet multorum dierum viam. Cujus quidem hoc præclariſſimum eſt, quod poſteaquam a Cæſare tetrarchiæ (27) regno, pecuniaque multatus eſt, negat

B 2 ſe

(26) *Aquila admonitus volatu*) Hoc memorat *Valerius Maximus* lib. 1. cap. 4. 2. extern. & noſter infra lib. 11. cap. 8. *Idem*.

(27) *Tetrarchia regno*) Reſcribendum videtur, *tetrarchia & regno*: Dejotarus enim Trocmanorum tetrarchiam, Armeniæ vero minoris amiſit regnum. *Idem*.

ſe tamen eorum auſpiciorum, quæ ſibi ad Pompejum proficiſcenti ſecunda evenerint, pœnitere: ſenatus enim auctoritatem, & populi Romani libertatem atque imperii dignitatem ſuis armis eſſe defenſam: ſibique eas aves, quibus auctoribus officium & fidem ſecutus eſſet, bene conſuluiſſe: antiquiorem enim ſibi fuiſſe poſſeſſionibus ſuis gloriam. Ille mihi videtur igitur vere augurari. Nam noſtri quidem magiſtratus auſpiciis utuntur coactis. Neceſſe enim eſt, offa objecta cadere fruſtum ex pulli ore, cum paſcitur. Quod autem ſcriptum habetis, aut tripudium (28) fieri, ſi ex ea quid in ſolidum ceciderit (29): hoc quoque, quod dixi coactum, tripudium ſoliſtimum dicitis. Itaque multa auguria, multa auſpicia, quod Cato ille ſapiens queritur, negligentia collegii amiſſa plane & deſerta ſunt.

XVI. Nihil fere quondam majoris rei, niſi auſpicato, ne privatim quidem gerebatur: quod etiam nunc nuptiarum auſpices (30) declarant, qui, re omiſſa, nomen tantum tenent. Nam ut nunc extis, (quanquam id ipſum aliquanto minus, quam olim) ſic tum avibus magnæ res impetriri (31) ſolebant. Itaque, ſiniſtra dum non exquirimus, in dira & in vitioſa incurrimus; ut P. Claudius (32) Appii Cæci filius, ejuſque collega, L. Junius, claſſes maximas perdiderunt, cum vitio navigaſſent. Quod eodem modo evenit Agamemnoni. Qui, cum Achivi cœpiſſent

Inter ſe ſtrepere, aperteque artem obterere extiſpicum;
Solvere imperat ſecundo rumore, adverſaque avi.

Sed quid vetera? M. Craſſo (33) quid acciderit, videmus, dirarum ob-

nun-

(28) *Hinc tripudium fieri*) Vulgo *aut tripudium*, unde *Turnebus* Adverſ. lib. v. cap. 20. & *Lambinus* reſcribendum putarunt *avi tripudium*. At nos auctoritati MSſ. Pariſ. Reg. & Cantab. paruimus, cum voculam ſenſui convenientem ſuppeditarint. *Idem*.

(29) *In ſolidum ceciderint*) Vide Barn. Briſſon. lib. 1. de Formulis.

(30) *Nuptiarum auſpices*) Hunc locum in animo habuit *Valerius Maximus* lib. II. cap. 1. *Apud antiquos*, inquit, *non ſolum publice, ſed etiam privatim, nihil gerebatur, niſi auſpicio prius ſumpto; quo ex more nuptiis etiamnum auſpices interponuntur. Qui quamvis auſpicia petere deſierint; ipſo tamen nomine veteris conſuetudinis veſtigia uſurpant*. Vide *Servium* ad *Virgilii* Æn. I. 350. IV. 45. & *J. C. Bulengerum* de Aug. & Auſp. lib. III. cap. 13. *Idem*.

(31) *Sic tum avibus magna res impetriri ſolebant*) Ita ſine dubio legendum eſt, non ut antea, *impertiri*. Eſt autem *impetrire* vetus augurale verbum, quod idem *Cicero* uſurpat lib. II. de Divin. cap. 15. *Qui evenit*, inquit, *ut is, qui impetrire velit, convenientem hoſtiam rebus ſuis immolet?* Et *Plautus* in Aſin. Act. II. Sc. I. 11.

Impetritum, *inauguratum eſt: quovis admittunt aves*.

Reſtituendus eſt etiam locus ille apud *Valerium* lib. 1. cap. 1. *Priſco etiam inſtituto rebus divinis opera datur, cum aliquid commendandum eſt, precatione; cum expoſcendum, voto: .... cum inquirendum vel extis vel ſortibus, impetrito*: non ut vulgo legitur, *impertito*. Quod autem hoc ipſo in libro legitur *impetrandis conſulendiſque rebus*; malim legere *impetriendis*, quam *impetrandis*. Diverſa enim ſunt *impetrire* & *impetrare*: non enim *Feſtus*, ſed, opinor, *Paulus* illud ſcripſit, *impetritum, impetratum*. P. Manutius. Vide *Hotomannum*, Obſerv. lib. IV. cap. 3. & lib. VI. cap. 11.

(32) *P. Claudius.... L. Junius*) Bello Punico primo. Rem memorant ſcriptores bene multi. Præter hiſtoricos vide noſtrum de Nat. D. lib. II. cap. 2. *Valerium Maximum* lib. I. cap. 4. 3. & *Minucium Felicem* cap. 7. 26. *Daviſius*.

(33) *M. Craſſo quid acciderit*) Craſſus, ut,

nuntiatione neglecta. In quo Appius, collega tuus, bonus augur, ut ex te audire ſoleo, non ſatis ſcienter virum bonum & civem egregium cenſor C. Atejum (34) notavit, quod ementitum auſpicia ſubſcripſerit. Eſto: fuerit hoc cenſoris, ſi judicabat ementitum. At illud minime auguris, quod adſcripſit, ob eam cauſam populum Romanum calamitatem maximam cepiſſe. Si enim ea cauſa calamitatis fuit: non in eo eſt culpa, qui obnuntiavit; ſed in eo, qui non paruit. Veram enim fuiſſe obnuntiationem, ut ait idem augur & cenſor, exitus approbavit. Quæ ſi falſa * fuiſſent, nullam afferre potuiſſent cauſam calamitatis. Etenim diræ (35), ſicut cætera auſpicia, ut omina, ut ſigna, non cauſas afferunt, cur quid eveniat, ſed nuntiant eventura, niſi provideris. Non igitur obnuntiatio Ateji cauſam finxit calamitatis, ſed ſigno objecto monuit Craſſum, quid eventurum eſſet, niſi caviſſet. Ita aut illa obnuntiatio nihil valuit: aut ſi, ut Appius judicat, valuit, id valuit, ut peccatum hæreat, non in eo, qui monuerit; ſed in eo, qui non obtemperarit.

XVII. Quid? lituus iſte veſter, quod clariſſimum eſt inſigne auguratus, unde vobis eſt traditus? nempe eo Romulus regiones direxit tum, cum urbem condidit. Qui quidem Romuli lituus, (id eſt incurvum (36) & leviter a ſummo inflexum bacillum, quod ab ejus litui, quo canitur, ſimilitudine nomen invenit) cum ſitus eſſet in curia Saliorum (37), quæ eſt in Palatio, eaque deflagraviſſet, inventus eſt integer.

Quid

---

ut, notum, a Parthis eſt interfectus, ejuſque copiæ miſerabili clade deletæ. *Idem*.

(34) *C. Atejum*) Ita ſine dubio legendum eſt, non, ut antea, *Ætbejum*; cum de *Ateio* Plutarchus in Craſſo mentionem faciat, & Dio lib. xxxix. *C. Atejum Capitonem* nominet. Facile autem crediderim eum eſſe, quem *Cicero* appellat lib. XIII. Fam. epiſt. 29. his verbis: *C. Atejo Capitone familiariſſime utor*. Ætheiorum gentem inter Romanas nondum inveni. *P. Manutius*.

* Lamb. *fuiſſet . . . potuiſſet*

(35) *Etenim diræ*) Ἀραί. Vulgo *diræ*: nos autem, jubente re ipſa, conjecturam recepimus *Turnebianam*. Vide lib. v. Adverſ. c. 20. *Daviſius*.

(36) *Id eſt incurvum ... nomen invenit*) Hæc verba primus gloſſematis damnavit *Juſt. Lipſius* Var. Lect. lib. 1. cap. 20. quoniam non modo *Cicero*, ſed vulgus, & pene pueri, quid eſſet lituus, tum temporis probe noverant. Mihi tamen haud ita firma claraque videtur hæc ratio, ut rem in aperta luce collocet. Nam, ne memorem de ſolo Romuli lituo hic agi, licet M. *Ciceronem*, augurem lituo frequenter uſum, Q. frater alloquatur; ea miſcere, quæ *Tullium* non fugerunt, haud erat importunum: ſiquidem liber in lectorum gratiam fuit editus. Nec forte litui forma cunctis innotuit; cum eam *Livius* etiam deſcribendum putavit. *Augur*, inquit ille lib. 1. c. 18. . . . . *baculum ſine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt*. Præterea latinitas eſt elegantior, quam ferre ſolet librariorum captus; quapropter ab ipſius *Ciceronis* manu fuiſſe præfracte non negarim. Utcunque ſe res habeat, huc facit *Macrobii* locus Saturn. lib. vi. c. 8. *Poſſe quæri animadvertimus, utrum a tuba lituus auguralis appelletur, an tuba a lituo augurum lituus dicta ſit; utrumque enim pari forma & pariter in capite incurvum eſt. Sed ſi, ut quidam putant, tuba a ſonitu lituus appellata eſt . . . . neceſſe eſt, ut virga auguralis a tubæ ſimilitudine lituus vocetur*. Id quod aperte ſtatuit ſive noſter, ſive Gloſſographus. *Idem*.

(37) *Cum ſitus eſſet in curia Saliorum*) Valerius Maximus lib. 1. c. 8. 11. *Deuſto ſacrario Saliorum, nihil in eo præter lituum Romuli integrum repertum eſt*. Rem fuſe narrat *Plutarchus* in Camillo. *Idem*.

Digitized by Google

Quid multis annis poſt Romulum, Priſco regnante Tarquinio? quis veterum ſcriptorum non loquitur, quæ ſit ab Attio Navio per lituum regionum facta deſcriptio? qui cum propter paupertatem ſues puer paſceret, una ex his amiſſa, voviſſe dicitur, ſi recuperaſſet, uvam ſe deo daturum, quæ maxima eſſet in vinea. Itaque ſue inventa, ad meridiem ſpectans in vinea media dicitur conſtitiſſe: cumque in quatuor partes vineam diviſiſſet, treſque partes aves abdixiſſent, quarta parte, quæ erat reliqua, in regiones diſtributa, mirabili magnitudine uvam, ut ſcriptum videmus, invenit. Qua re celebrata, cum vicini omnes ad unum de rebus ſuis referrent, erat in magno nomine & gloria. Ex quo factum eſt (38), ut eum ad ſe rex Priſcus arceſſeret. Cujus cum tentaret ſcientiam auguratus, dixit ei ſe cogitare quiddam: id poſſetne fieri, conſuluit. Ille, augurio acto, poſſe reſpondit. Tarquinius autem dixit ſe cogitaſſe, cotem novacula poſſe præcidi. Tum Attium juſſiſſe experiri. Ita cotem in comitium allatam, inſpectante & rege & populo, novacula eſſe diſciſſam. Ex eo evenit, ut & Tarquinius augure Attio Navio uteretur, & populus de ſuis rebus ad eum referret. Cotem autem illam & novaculam defoſſam in comitio, ſupraque impoſitum (39) puteal accepimus. Negemus omnia: comburamus annales: ficta hæc eſſe dicamus: quidvis denique potius, quam deos res humanas curare fateamur.

Quid? quod apud te (40) ſcriptum eſt de Tib. Graccho, nonne & augurum & haruſpicum comprobat diſciplinam? qui cum tabernaculum vitio cepiſſet imprudens, quod inauſpicato pomœrium tranſgreſſus eſſet: comitia conſulibus rogandis habuit. Nota res eſt, & a te ipſo mandata monumentis. Sed & ipſe augur Tib. Gracchus auſpiciorum auctoritatem confeſſione errati ſui comprobavit, & haruſpicum diſciplinæ magna acceſſit auctoritas, qui recentibus comitiis in ſenatum introducti, negaverunt juſtum comitiorum rogatorem fuiſſe.

XVIII. Iis igitur aſſentior, qui duo genera divinationum eſſe dixerunt: unum, quod particeps eſſet artis; alterum, quod arte careret. Eſt enim ars in iis, qui novas res conjectura perſequuntur, veteres obſervatione didicerunt. Carent autem arte ii, qui non ratione, aut conjectura obſervatis ac notatis ſignis, ſed concitatione quadam animi, aut ſoluto liberoque motu futura præſentiunt. Quod & ſomniantibus ſæpe contingit, & nonnunquam vati-

(38) *Ex quo factum eſt, ut eum ad ſe rex Priſcus arceſſeret*) Revera cum Tarquinius equitum centuriis, quas Romulus ſcripſerat, alias adjicere vellet, & id Attius Navius, augur, niſi aves addixiſſent, fieri prohiberet; ira regi mota eſt, eludenſque artem interrogavit, *poſſetne fieri, quod ipſe mente conceperat?* Hinc *Ciceronem* memoria lapſum patet. Vide *Livium* I. 36. *Dionyſium Halicarnaſſenſem* III. 71. *Valerium Maximum* I. 4. & *Lactantium* Div. Inſt. II. 7. *Idem*.

(39) *Supraque impoſitum puteal accepimus*) Adi *Cl. Salmaſium* Exercit. Plin. p. 1138. edit. Pariſ. *Idem*.

(40) *Apud te ſcriptum eſt de Tib. Graccho*) Lib. II. de Nat. D. cap. 4.

Digitized by Google

vaticinantibus per furorem : ut Bacis (41) Bœotius, ut Epimenides Cres, ut Sibylla Erythræa. Cujus generis oracula etiam habenda ſunt, non ea, quæ æquatis ſortibus ducuntur, ſed illa, quæ inſtinctu divino afflatuque funduntur : etſi ipſa ſors contemnenda non eſt, ſi & auctoritatem habet vetuſtatis, ut eæ ſunt ſortes, quas e terra editas accepimus : quæ tamen ductæ, ut in rem apte cadant, fieri credo poſſe divinitus. Quorum omnium interpretes, ut grammatici poetarum, proxime ad eorum, quos interpretantur, divinationem videntur accedere.

Quæ eſt igitur iſta calliditas, res vetuſtate robuſtas calumniando velle pervertere? Non reperio cauſam. Latet fortaſſe obſcuritate involuta naturæ : non enim me deus iſta ſcire, ſed his tantummodo uti voluit. Utar igitur, nec adducar, ut rear, aut in extis totam Etruriam delirare, aut eandem gentem in fulguribus errare, aut fallaciter portenta interpretari, cum terræ ſæpe fremitus, ſæpe mugitus, ſæpe motus multa noſtræ reipublicæ, multa cæteris civitatibus gravia & vera prædixerint. Quid? qui irridetur, partus hic mulæ (42), nonne quia fœtus extitit in ſterilitate naturæ, prædictus eſt ab haruſpicibus incredibilis partus malorum? Quid? Tib. Gracchus, P. filius, qui bis conſul & cenſor fuit, idemque & ſummus augur, & vir ſapiens, civiſque præſtans; nonne (ut C. Gracchus, filius ejus, ſcriptum reliquit) duobus anguibus domi comprehenſis, haruſpices convocavit? qui cum reſpondiſſent, ſi marem emiſiſſet, uxori brevi tempore eſſe moriendum; ſi fœminam, ipſi : æquius eſſe cenſuit, ſe maturam (43) oppetere mortem, quam P. Africani filiam adoleſcentem. Fœminam emiſit : ipſe paucis poſt diebus eſt mortuus.

XIX.

(41) *Ut Bacis Bœotius*) *Clemens Alexandrinus* in I. Στρωμ. p. 398. Χρησμολόγοι παρ' Ἕλλησι συχνοὶ γεγονέναι φέρονται, ὡς οἱ Βάκιδες, ὁ μὲν Βοιώτιος, ὁ δὲ Ἀρκὰς, πολλὰ πολλοῖς προαγορεύσαντες. Τῇ δὲ τοῦ Ἀθηναίου Ἀμφιλύτου συμβουλῇ καὶ Πεισίστρατος ἐκράτυνε τὴν τυραννίδα, τὸν καιρὸν τῆς ἐπιθέσεως δηλώσαντος. Σιγάσθω γὰρ Κομήτας ὁ Κρὴς, Κινύρας ὁ Κύπριος, Ἄδμητος ὁ Θετταλὸς, Ἀρισταῖος ὁ Κυρηναῖος, Ἀμφιάραος ὁ Ἀθηναῖος &c. *Urſinus*. Revera tres fuere Bacides. Vide Scholiaſten ad *Ariſtophanis* Pacem verſ. 1071. & Interpretes ad *Æliani* V. H. XII. 35. *Idem*.

(42) *Partus hic mulæ*) Mulæ partus ſemper inter prodigia fuit habitus, quia res ſolito rerum ordine fieri non poſſe credebitur. Ratio eſt διὰ τὸ ἄσπερμον εἶναι τὸ ζῶον, ut tradit *Artemidorus* Oneir. lib. II. cap. 12. Vel idcirco mulæ non pariunt, quod *e duobus diverſis generibus nata non gignunt in omni animalium genere*, ſi *Plinio* fides lib. VIII. H. N. cap. 44. Plura videſis apud *Ariſtotelem* de Gener. Anim. lib. II. cap. 8. & *Ælianum* Hiſt. anim. lib. XII. cap. 16. *Quidam vero non diſſimulandi auctores, ut M. Varro & ante eum Dionyſius ac Mago, prodiderunt mularum fœtus regionibus Africæ adeo non prodigioſos haberi, ut tam familiares ſint incolis partus earum, quam ſint nobis equarum*. Verba ſunt *Columellæ* lib. VI. cap. 37. *Idem*.

(43) *Se maturam oppetere mortem*) Hic omnino legendum, *ſe maturum oppetere mortem*. Alioqui ſenſus exurgit incommodus: nam tum demum Tib. Gracchus, ſe, quam P. Africani filiam adoleſcentem, maturam oppetere mortem, æquius cenſeret. Quaſi mors adoleſcentis *matura* dici poſſet! Vide *Cl. Salmaſium* Exerc. Plin. p. 1118. At *adoleſcenti* recte *maturus* opponitur. De re ipſa vide Plutarchum in Graccho. Eadem narrant *Valerius Maximus* lib. IV. c. VI. 1. *Plinius* H. N. lib. VII. cap. 36. *Aur. Victor* de viris Illuſtr. cap. 57. & noſter infra lib. II. cap. 29. *Idem*.

XIX. Irrideamus haruſpices : vanos , futiles eſſe dicamus : quorumque diſciplinam & ſapientiſſimus vir, & eventus ac res comprobavit, contemnamus. Contemnamus etiam Babylonios, & eos, qui e Caucaſo cæli ſigna ſervantes, numeris & motibus (44), ſtellarum curſus perſequuntur. Condemnemus, inquam, hos aut ſtultitiæ, aut vanitatis, aut * imprudentiæ, qui CCCCLXX. (45) millia annorum, ut ipſi dicunt, monumentis comprehenſa continent, & mentiri judicemus, nec ſeculorum reliquorum judicium, quod de ipſis futurum ſit, pertimeſcere.

Age, Barbari vani atque fallaces : num etiam Grajorum hiſtoria mentita eſt? Quæ Crœſo Pythius Apollo, ut de naturali divinatione dicam, quæ Athenienſibus, quæ Lacedæmoniis, quæ Tegeatis, quæ Argivis, quæ Corinthiis reſponderit, quis ignorat? Collegit innumerabilia oracula Chryſippus, nec ullum ſine locuplete auctore atque teſte : quæ quia nota tibi ſunt, relinquo. Defendo unum hoc. Nunquam illud oraculum Delphis tam celebre & tam clarum fuiſſet, neque tantis donis refertum omnium populorum atque regum ; niſi omnis ætas illorum oraculorum veritatem eſſet experta. Jamdiu idem non facit. Ut igitur nunc minore gloria eſt, quia minus oraculorum veritas excellit : ſic tum, niſi ſumma veritate, in tanta gloria non fuiſſet. Poteſt autem vis illa terræ, quæ mentem Pythiæ divino afflatu concitabat, evanuiſſe vetuſtate, ut quoſdam exaruiſſe amnes, aut in alium curſum contortos & deflexos videmus. Sed, ut vis (46), acciderit : magna enim quæſtio eſt : modo maneat id, quod negari non poteſt, niſi omnem hiſtoriam perverterimus, multis ſeculis verax fuiſſe id oraculum.

XX. Sed omittamus oracula: veniamus ad ſomnia. De quibus diſputans Chryſippus, multis & minutis ſomniis colligendis facit idem, quod Antipater, ea conquirens, quæ Antiphontis interpretatione explicata, declarant illa quidem acumen interpretis; ſed exemplis grandioribus decuit uti. Dionyſii

(44) *Numeris* & motibus *ſtellarum curſus perſequuntur*) Quibus quæſo *motibus* ſtellarum curſus perſequuntur hi viri? Permultum fallor, aut reponendum, *numeris ſtellarum curſus* & motus *perſequuntur*. Geminus germanus eſt locus infra lib. II. cap. 6. *Solis defectiones, itemque lunæ prædicuntur in multos annos ab iis, qui ſiderum* curſus & motus numeris perſequuntur. *Idem*.

* Lamb. *impudentiæ*

(45) CCCCLXX. *millia*) Sæpe mihi in ejuſmodi literis obſervatus error facile perſuadet, ut legendum potius exiſtimem CCCLƆƆƆ. & deleatur *millia* : nam CCCLƆƆƆ. valet centum millia. Quo de genere in noſtris in epiſt. ad Atticum commentariis & ſatis copioſe, & primi, ut opinor, diſputavimus. *P. Manutius*. In manuſcripto eſt CCLƆƆ. annorum. Puto autem rectum eſſe CIƆ. IƆƆƆ. *annorum*. Urſinus. Fruſtra ſunt *Paulus Manutius* & *Fulv. Urſinus*, qui mutandos hoſce numeros cenſuere. Quamvis enim futilem prorſus & vanam horum jactantiam eſſe ſcimus ; recta tamen eſt lectio recepta ; rem enim ita ſe habere prædicabant Chaldæi. *Lactantius* Div. Inſtit. lib. VII. cap. 14. *Secuti fortaſſe Chaldæos, qui, ut Cicero tradidit in libro de Divinatione primo*) ad hunc ipſum locum reſpicit) quadringenta ſeptuaginta millia *annorum monumentis comprehenſa ſe habere delirant*. Quin & idem numerus ſervatus infra lib. II. cap. 46. *Daviſius*.

(46) *Sed, ut vis, acciderit*) In manuſcripto eſt, *ut vis acciderit*. Urſinus.

nyſii mater, ejus, qui Syracuſiorum tyrannus fuit, ut ſcriptum apud Philiſtum eſt, & doctum hominem, & diligentem, & æqualem temporum illorum, cum prægnans hunc ipſum Dionyſium alvo contineret, ſomniavit ſe peperiſſe Satyriſcum. Huic interpretes portentorum, qui Galeotæ (47) tum in Sicilia nominabantur, reſponderunt, (ut ait Philiſtus) eum, quem illa peperiſſet, clariſſimum Græciæ diuturna cum fortuna fore.

Num te ad fabulas revoco, vel noſtrorum, vel Græcorum poetarum? Narrat enim & apud Ennium Veſtalis illa (48):

Excita cum tremulis anus attulit artubu' lumen,
Talia commemorat lacrymans, exterrita ſomno:
Eurydica prognata, pater quam noſter amavit,
Vires vitaque corpu' meum nunc deſerit omne.
Nam me viſus homo pulcher per amœna ſalicta
Et ripas raptare, locoſque novos. Ita ſola
Poſt illa, germana ſoror, errare videbar,
Tardaque veſtigare, & quærere te, neque poſſe
Corde capeſſere: Semita nulla pedem ſtabilibat.
Exin compellare pater me voce videtur
His verbis: O gnata, tibi ſunt ante (49) gerendæ
Ærumnæ: poſt ex fluvio fortuna reſiſtet.
Hæc effatu' pater, germana, repente receſſit,
Nec ſeſe dedit in conſpectum corde cupitus:
Quanquam multa (50) manus ad cæli cærula templa
Tendebam lacrymans, & blanda voce vocabam.
Vix, ægro cum corde meo, me ſomnu' reliquit.

XXI. Hæc, etiamſi ficta ſunt a poeta, non abſunt tamen a conſuetudine ſomniorum. Sit ſane etiam illud commentitium quo Priamus eſt conturbatus,

Quia mater gravida parere ſe ardentem facem
Viſa eſt in ſomnis Hecuba: quo facto pater
Rex ipſe Priamus, ſomnio mentis metu (51)

 Per-

(47) *Galeata*) Hi portentorum interpretes videntur ſui nominis originem debere voci Hebraicæ גלה, quæ ſignificat *revelavit*. Pearcius.

(48) *Veſtalis illa*) Probabilis eſt *Hieronymi Columnæ* conjectura, cui placet *Veſtalis Ilia*. Ad illam certe ſtabiliendam conſpirant loci circumſtantiæ, quemadmodum fuſe docet vir ille doctiſſimus ad Fragm. *Ennii* p. 323. *Daviſius*.

(49) *Tibi ſunt ante gerendæ ærumnæ*) Malim, *tibi ſunt ante* ferendæ *ærumnæ*. Idem.

(50) *Multa manus*) Hic, noto ſatis Helleniſmo, *multa* valet multum. *Virgilius* Georg. III. 226.

Multa *gemens ignominiam, plagaſque ſuperbi*
Victoris. Idem.

(51) *Mentis metu perculſus*) Lambinus *mentem*. Sed contra Mſſ. Neque erat neceſſe: nam *mentis perculſus* dictum, ut Terentio *perculſus animi*. Gulielmius.

Digitized by Google

Perculſus, curis ſumptus (52) *ſuſpirantibus*
Exſacrificabat hoſtiis balantibus.
Tum conjectorem poſtulat, pacem petens,
Ut ſe edoceret obſecrans Apollinem,
Quo ſeſe vertant tantæ ſortes ſomnium.
Ibi ex oraclo (53) *voce divina edidit*
Apollo; puerum, primus Priamo qui foret
Poſt illa natus, temperaret tollere:
Eum eſſe exitium Trojæ, peſtem Pergamo.

Sint hæc, ut dixi, ſomnia fabularum: hiſque adjungatur etiam Æneæ ſomnium: quod in Numerii Fabii Pictoris Græcis annalibus ejuſmodi eſt, ut omnia, quæ ab Ænea geſta ſunt, quæque illi acciderunt, ea fuerint, quæ ei ſecundum quietem viſa ſunt.

XXII. Sed propiora videamus. Cujuſnam modi eſt Superbi Tarquinii ſomnium, de quo in Bruto Accii (54) loquitur ipſe?

Cum jam quieti corpus nocturno impetu
Dedi, ſopore placans artus languidos;
Viſus eſt in ſomnis paſtor ad me appellere
Pecus lanigerum eximia pulcbritudine:
Duos conſanguineos arietes inde eligi,
Præclarioremque alterum immolare me:
Deinde ejus germanum cornibus connitier
In me arietare, eoque ictu me ad caſum dari:
Exin proſtratum terra, graviter ſaucium,
Reſupinum, in cælo contueri maximum,
Ac mirificum facinus; dextrorſum orbem flammeum
Radiatum ſolis liquier (55) *curſu novo.*

Ejus igitur ſomnii a conjectoribus quæ ſit interpretatio facta, videamus.

Rex, quæ in vita uſurpant homines, cogitant, curant, vident,
Quæque agunt vigilantes, agitantque, ea ſi cui in ſomno accidunt,

Mi-

(52) *Curis ſumptus ſuſpirantibus*) Vulgati, *ſumptis*: ſed *ſumptus* eſt in manuſcripto, hoc eſt, corruptus, vel, quod melius puto, conſumptus; ut ſimplex ſit pro compoſito. *Urſinus.*

(53) *Ibi ex oraclo* voce divina *edidit*) Legendum videtur, *ex oraclo* vocem divinam *edidit*, quemadmodum diſerte repræſentat Elienſ. Vide *Phadrum* lib. 1. Fab. XII. 12. & *Agellium* XII. 5. *Daviſius.*

(54) *De quo in Bruto Accii loquitur ipſe*) Fabulam Accii, cui *Bruto* nomen eſſet, ſignificat; quam & ludis Apollinaribus, qui M. Bruti abſentis nomine facti fuere, actam, intelligi poteſt de prima Philippica. *Camerarius.*

(55) *Liquier curſu novo*) *Linquier*, *Grutero* rectius videtur. Ego tamen, ut verum fateor, nec in hac, nec in illa lectione ſenſum video commodum. Forte reſcribendum, *nitier curſu novo*, quod valet ire, vel incedere. Vide *Servium* ad *Virgilii* Æn. II. 380. & *Nonium* in *niti*. Daviſius.

Minus mirum eſt: ſed in re tanta haud temere improviſo offerunt;
Proin vide, ne, quem tu eſſe hebetem deputes, æque ac pecus,
Is ſapientia munitum pectus egregium gerat,
Teque regno expellat. Nam id quod de ſole oſtentum eſt tibi,
Populo commutationem rerum portendit fore
Perpropinquam. Hæc bene verruncent populo. Nam quod ad dexteram
Cœpit curſum ab læva ſignum præpotens; pulcherrime
Auguratum eſt, rem Romanam publicam ſummam fore.

XXIII. Age nunc ad externa redeamus. Matrem Phalaridis ſcribit Ponticus Heraclides, doctus vir, auditor & diſcipulus Platonis, viſam eſſe videre in ſomniis ſimulacra deorum, quæ ipſa (56) Phalaris domi conſecraviſſet: ex his Mercurium e patera, quam dextra manu teneret, ſanguinem viſum eſſe fundere: qui cum terram attigiſſet, referveſcere videretur ſic, ut tota domus ſanguine redundaret. Quod matris ſomnium immanis filii crudelitas comprobavit. Quid ego, quæ Magi Cyro illi principi interpretati ſunt, ex Dinonis Perſicis (57) libris proferam? Nam cum dormienti ei ſol ad pedes viſus eſſet, ter eum ſcribit fruſtra appetiviſſe manibus, cum ſe convolvens ſol elaberetur, & abiret: ei Magos dixiſſe, (quod genus ſapientum & doctorum habebatur in Perſis) ex triplici appetitione ſolis, XXX annos Cyrum regnaturum eſſe, portendi: quod ita contigit: nam ad ſeptuageſimum pervenit, cum XL natus annos regnare cœpiſſet.

Eſt profecto quiddam etiam in barbaris gentibus præſentiens atque divinans: ſiquidem ad mortem proficiſcens Calanus Indus, cum adſcenderet in rogum ardentem, O præclarum diſceſſum, inquit, e vita, cum, ut Herculi contigit, mortali corpore cremato, in lucem animus exceſſerit! Cumque Alexander eum rogaret, ſi quid vellet, ut diceret: Optime, inquit; propediem te videbo. Quod ita contigit. Nam Babylone paucis poſt diebus Alexander eſt mortuus. Diſcedo parumper a ſomniis: ad quæ mox revertar. Qua nocte templum Epheſiæ Dianæ deflagravit, eadem conſtat ex Olympiade natum eſſe Alexandrum, atque ubi lucere cœpiſſet, clamitaſſe Magos peſtem ac perniciem Aſiæ proxima nocte natam. Hæc de Indis, & Magis. Redeamus ad ſomnia.

XXIV. Annibalem Cælius ſcribit, cum columnam auream, quæ eſſet

C 2 in

(56) *Quæ ipſa Phalaris*) Revocavi quod erat in Pal. pr. ſec. & membranis S. Victoris; nam Pithœi liber & Marſi editio non habent vocem tertiam. Vulgati, *Phalaridis*. Et vero ſi aliadhuc codices ea voce carent, abjiciatur. *Gruter.* Legendum credo, *quæ ipſe Phalaris*. Daviſius.

(57) *Perſicis libris proferam*) Media vox manifeſtarium eſt gloſſema, prout ante me viderunt *Jan. Gulielmus* & *Joan. Clericus*: quapropter eam duximus expungendam. Certe *Dinonis*, non βίβλοις Περσικοῖς, ſed τὰ Περσικὰ laudant *Athenæus*, *Diogenes Laertius*, & alii. *Idem*.

in fano Junonis Laciniæ (58), auferre vellet, dubitaretque, utrum ea ſolida eſſet, an extrinſecus inaurata, perterebraviſſe: cumque ſolidam inveniſſet, ſtatuiſſe tollere: ei ſecundum quietem viſam eſse Junonem prædicere, ne id faceret, minarique, ſi id fecisſet, ſe curaturam, ut eum quoque oculum (59), quo bene videret, amitteret: idque ab homine acuto non eſse neglectum. Itaque ex eo auro, quod exterebratum eſset, buculam curaſse faciendam, & eam in ſumma collocaviſse.

Hoc idem (60) in Sileni, quem Cœlius ſequitur, Græca hiſtoria eſt: is autem diligentiſſime res Annibalis perſecutus eſt: Annibalem, cum cepiſset Saguntum, viſum eſse in ſomnis a Jove in deorum concilium vocari: quo cum veniſset, Jovem imperaſse, ut Italiæ bellum inferret, ducemque ei unum e concilio datum: quo illum utentem, cum exercitu progredi cœpiſse: tum ei ducem illum præcepiſse, ne reſpiceret: illum autem id diutius facere non potuiſse, elatumque cupiditate reſpexiſse: tum viſam belluam vaſtam & immanem, circumplicatam ſerpentibus, quacumque incederet, omnia arbuſta, virgulta, tecta pervertere: & eum admiratum quæſiſse de deo, quodnam illud eſset tale monſtrum: & deum reſpondiſse, vaſtitatem eſse Italiæ: præcepiſseque, ut pergeret protinus: quid retro atque a tergo fieret, ne laboraret.

Apud Agathoclem ſcriptum in hiſtoria eſt, Hamilcarem Carthaginenſem (61), cum oppugnaret Syracuſas, viſum eſse audire vocem, ſe poſtridie cœnaturum Syracuſis. Cum autem is dies illuxiſset, magnam ſeditionem in caſtris ejus inter Pœnos & Siculos milites eſse factam: quod cum ſenſiſsent Syracuſani, improviſo eos in caſtra irrupiſse, Hamilcaremque ab iis vivum eſse ſublatum. Ita res ſomnium comprobavit. Plena exemplorum eſt hiſtoria, tum referta vita communis.

At vero P. Decius ille, Q. F. qui primus e Deciis conſul fuit, cum eſset tribunus militum, M. Valerio, A. Cornelio conſulibus, a Samnitibuſque premeretur noſter exercitus; cum pericula præliorum iniret audacius, moneretur que, ut cautior eſset, dixit, quod exſtat in annalibus: ſibi in ſomnis viſum eſse, cum in mediis hoſtibus verſaretur, occidere cum maxima

(58) *Columnam auream, quæ eſſet in fano Junonis Laciniæ*) Plerique codices, *Licia*, *Lycia*, vel *Lucia*; quapropter *Gulielmius* reponendum conjecit, *quæ eſſet in fano Junonis Lucinæ*. Præterquam vero quod in hujuſmodi narratione *templum Junonis Lucinæ* memorare, loco ubi ſitum eſſet omiſſo, prorſus eſt abſurdum; *columnam auream ſolidam in Junonis* Laciniæ *temple ſacratam* fuiſſe conſtat ex *Livii* lib. XXIV. cap. 3. adeoque vulgata lectio non eſt tentanda. *Idem*.

(59) *Eum quoque oculum, quo bene videret*) Annibalem μονόφθαλμον fuiſſe liquet ex *Polibii* lib. III. cap. 79. *Livii* lib. XXII. cap. 2. Scholiaſte *Juvenalis* ad Satyr. X. 158. aliiſque quam plurimis. *Idem*.

(60) *Hoc idem in Sileni*) Legendum videtur, *item*, vel *itidem*, uti *Lambinus* etiam conjecit: non enim ad ſuperiorem, ſed ad proxime ſequentem refertur hiſtoriam. *Idem*.

(61) *Chartaginienſem*) Si Voſſium audis, lege *Carthaginenſem*, ut admonuimus Tom. I. p. 549.

xima gloria. Et tum quidem incolumis exercitum obſidione liberavit. Poſt triennium autem cum conſul eſset, devovit ſe, & in aciem Latinorum irrupit armatus: quo ejus facto ſuperati ſunt & deleti Latini. Cujus mors ita glorioſa fuit, ut eandem concupiſceret filius. Sed veniamus nunc, ſi placet, ad ſomnia philoſophorum.

XXV. Eſt apud Platonem Socrates, cum eſset in cuſtodia publica, dicens Critoni ſuo familiari, ſibi poſt tertium diem eſse moriendum: vidiſſe ſe in ſomnis pulchritudine eximia fœminam, quæ ſe nomine appellans diceret Homericum quendam ejuſmodi verſum:

Tertia te Phthiæ (62) *tempeſtas læta locabit.*

Quod ut eſt dictum, ſic ſcribitur contigiſse. Xenophon Socraticus (qui vir, & quantus!) in ea militia, qua cum Cyro minore perſunctus eſt, ſua ſcribit ſomnia; quorum eventus mirabiles exſtiterunt. Mentiri Xenophontem, an delirare dicemus? Quid ſingulari vir ingenio Ariſtoteles, & pæne divino? Ipſene errat? an alios vult errare? cum ſcribit, Eudemum Cyprium familiarem ſuum, iter in Macedoniam facientem Pheras venisſe, quæ erat urbs in Theſſalia tum admodum nobilis, ab Alexandro autem tyranno crudeli dominatu tenebatur. In eo igitur oppido ita graviter ægrum Eudemum fuiſſe, ut omnes medici diffiderent. Ei viſum eſſe in quiete egregia facie juvenem dicere, fore ut perbrevi convaleſceret, pauciſque diebus interiturum Alexandrum tyrannum; ipſum autem Eudemum quinquennio poſt domum eſſe rediturum. Atque ita quidem prima ſtatim ſcribit Ariſtoteles conſecuta; & convaluiſſe Eudemum; & ab uxoris fratribus interfectum tyrannum: quinto autem anno exeunte, cum eſſet ſpes ex illo ſomnio, in Cyprum illum ex Sicilia eſſe rediturum, præliantem eum ad Syracuſas occidiſſe. Ex quo ita illud ſomnium eſse interpretatum, ut, cum animus Eudemi e corpore exceſſerit, tum domum revertiſſe videatur.

Adjungamus philoſophis doctiſſimum hominem, poetam quidem divinum, Sophoclem: qui, cum ex æde Herculis patera aurea gravis ſurrepta eſſet, in ſomnis vidit ipſum deum dicentem, qui id feciſſet. Quod ſemel ille iterumque neglexit. Ubi idem ſæpius, adſcendit in Areopagum: detulit rem. Areopagitæ comprehendi jubent eum, qui a Sophocle erat nomi-

(62) *Tertia te Phthia tempeſtas* &c.) Verſus eſt apud *Homerum* Iliad. I. 363. & profertur ab Achille hoc modo:

Ἤματι κεν τριτάτῳ φθίην ἐρίβωλον ἱκοίμην.

Phthia autem urbs in Theſſalia; Achillis patria: quæ quid commune habeat cum morte, & qua ratione Socrates hoc verſu præmoneatur ſe tertio die moriturum, quæſitum eſt. Qua de re cum ego & *Simeo Boſius* loqueremur, dixit, quod & mihi venerat in mentem, per *Phthiam* mortem & interitum ſignificari, ſpectata vi nominis, quod videtur ortum a verbo φθίνω & φθίω, quod valet intereo, conſumor, corrumpor. *Lambinus.*

minatus. Is, quæſtione habita, confeſſus eſt, pateramque retulit. Quo facto, fanum illud Indicis (63) Herculis nominatum eſt.

XXVI. Sed quid ego Græcorum? Neſcio quo modo me magis noſtra delectant. Omnes hoc hiſtorici, Fabii, Gellii, ſed proxime Cælius (64). Cum bello Latino ludi votivi maximi primum fierent, civitas ad arma repente eſt excitata. Itaque ludis intermiſſis inſtaurativi conſtituti ſunt. Qui antequam fierent, cumque jam populus conſediſſet, ſervus per circum, cum virgis cæderetur, furcam ferens ductus eſt. Exin cuidam ruſtico Romano dormienti viſus eſt venire, qui diceret, præſultorem (65) ſibi non placuiſſe ludis, idque ab eodem juſſum eſſe eum ſenatui nuntiare: illum non eſſe auſum. Iterum eſſe idem viſum, & monitum, ne vim ſuam experiri vellet: ne tum quidem eſſe auſum. Exin filium ejus eſſe mortuum. Eandem in ſomniis admonitionem fuiſſe tertiam. Tum illum etiam debilem factum, rem ad amicos detuliſſe, quorum de ſententia lecticula in curiam eſſe delatum: cumque ſenatui ſomnium enarraviſſet, pedibus ſuis ſalvum domum revertiſſe. Itaque ſomnio comprobato a ſenatu, ludos illos iterum inſtauratos memoriæ proditum eſt. C. vero Gracchus multis dixit, ut ſcriptum apud eundem Cælium eſt, ſibi in ſomniis quæſturam petenti Tib. fratrem viſum eſſe dicere, quam vellet, cunctaretur (66), tamen eodem ſibi leto, quo ipſe interiſſet, eſſe pereundum. Hoc antequam tribunus plebis C. Gracchus factus eſſet, & ſe audiſſe ſcribit Cælius, & dixiſſe multis. Quo ſomnio quid inveniri poteſt certius?

XXVII. Quid? illa duo ſomnia, quæ creberrime commemorantur a Stoicis, quis tandem poteſt contemnere? Unum de Simonide: qui cum ignotum quendam projectum (67) mortuum vidiſſet, eumque humaviſſet, haberetque in animo navem conſcendere, moneri viſus eſt, ne id faceret, ab eo, quem ſepultura affecerat: ſi navigaſset, eum naufragio eſse periturum: itaque Simonidem rediſse: periſse cæteros, qui tum navigaſsent.

Alterum ita traditum, clarum admodum ſomnium. Cum duo quidam Arcades (68) familiares iter una facerent, & Megaram veniſsent, alterum.

(63) *Fanum illud* Indicis Herculis) Vide *Pet. Victorium* Var. Lect. lib. IV. cap. 21. & *Joan. Meurſium* Athen. Attic. lib. II. cap. 10. *Daviſius*.

(64) *Sed proxime Cælius*) Senſus eſt: ætas Cælii ei facto proxima fuit. Vide de Leg. I. 2. *Pearcius*.

(65) *Præſultorem ſibi non placuiſſe ludis*) Jupiter hunc ſervum *præſulem*, ſive præſultorem, nominabat, quia priuſquam committerentur ludi, virgis cæſus στροφὰς παντοδαπὰς ὑπ' ὀδύνης ἐστρέφετο, geſtuſque ſaltatoriis ſimiles edebat. Vide *Plutarchum* in Coriol. p. 225. *Dionyſium* Halicarnaſſenſem lib. VII. cap. 69. & *Deſ. Heraldum* ad *Arnobii* pag. 306. *Daviſius*.

(66) *Quam vellet, cunctaretur*) Plutarchus in Gracchis. Idem ſomnium refert etiam Val. Max. lib. I. c. 7. 6. *Idem*.

(67) *Ignotum quendam projectum*) Hanc ce rem latius diducit Val. Max. lib. I. cap. 7. 3. extern. *Idem*.

(68) *Duo quidam Arcades familiares*) Hanc hiſtoriam nonnihil variatam ſcriptor Græcus exponit, cujus verba laudat Suidas in τιμωροῦντος, ut olim monuit Pet. Victorius Var. Lect. lib. XIX. cap. 12. Aſt a *Cicerone* diverſus non abit Valerius Maximus lib. I. c. 7. 10. extern. *Idem*.

rum ad cauponem devertiſse; ad hoſpitem, alterum. Qui ut cœnati quieſcerent, concubia nocte viſum eſse in ſomniis ei, qui erat in hoſpitio, illum alterum orare, ut ſubveniret, quod ſibi a caupone interitus pararetur. Eum primo, perterritum ſomnio ſurrexiſſe: dein cum ſe collegiſſet, idque viſum pro nihilo habendum eſſe duxiſſet, recubuiſſe. Tum ei dormienti eundem illum viſum eſſe rogare, ut, quoniam ſibi vivo non ſubveniſſet, mortem ſuam ne inultam eſſe pateretur: ſe interfectum in plauſtrum a caupone eſſe conjectum, & ſupra ſtercus injectum: petere, ut mane ad portam adeſſet, priusquam plauſtrum ex oppido exiret. Hoc vero ſomnio eum commotum, mane bubulco præſto ad portam fuiſse: quæſiſse ex eo, quid eſset in plauſtro: illum perterritum fugiſse: mortuum erutum eſse: cauponem, re patefacta, pœnas dediſse.

XXVIII. Quid hoc ſomnio dici poteſt divinius? Sed quid aut plura, aut vetera quærimus? Sæpe tibi meum narravi; ſæpe ex te audivi tuum ſomnium. Me, cum Aſiæ proconſul præeſsem, vidiſse in quiete, cum tu equo advectus ad quandam magni fluminis ripam, provectus ſubito atque delapſus in flumen, nuſquam apparuiſses, me contremuiſse, timore perterritum: tum te repente lætum extitiſse, eodemque equo adverſam adſcendiſse ripam, noſque inter nos eſse complexos. Facilis conjectura hujus ſomnii: mihique a peritis in Aſia prædictum eſt, fore eos eventus rerum, qui acciderunt.

Venio nunc ad tuum. Audivi equidem ex te ipſo, ſed mihi ſæpius noſter Salluſtius (69) narravit: cum in illa fuga, nobis glorioſa, patriæ calamitoſa, in villa quadam campi Atinatis maneres, magnamque partem noctis vigilaſses, ad lucem denique arcte & graviter dormitare cœpiſse. Itaque quanquam iter inſtaret, te tamen ſilentium fieri juſſiſse, neque eſſe paſſum te excitari. Cum autem experrectus eſses hora ſecunda fere, te ſibi ſomnium narraviſse, Viſum tibi eſse, cum in locis ſolis mœſtus errares, C. Marium cum faſcibus laureatis quærere ex te, quid triſtis eſset: cumque tu te tua patria vi pulſum eſse dixiſses, prehendiſse eum dexteram tuam, & bono animo te juſſiſse eſse, lictorique proximo tradidiſse, ut te in monumentum ſuum deduceret: & dixiſse, in eo tibi ſalutem fore. Tum & ſe exclamaſse Salluſtius narrat, reditum tibi celerem & glorioſum paratum, & te ipſum viſum ſomnio delectari. Nam illud mihi ipſi celeriter nuntiatum eſt, ut audiviſses, in monumento Marii (70) de tuo redi-

(69) *Noſter Salluſtius*) Non hiſtoricus, ſed M. Ciceronis libertus intelligitur. *Idem.*

(70) *In monumento Marii*) Hoc ſomnium fuſe refert Valerius Maximus lib. 1. cap. 7. 5. ubi notat *in æde Jovis Mariana S. C. de reditu Ciceronis eſſe factum*. Pari modo *Æmilia monumenta*, & *monumenta Cn. Pompeii* pro locis, quos ſtruxerant vel refecerant, dixit *Tacitus* Ann. III. 72. IV. 7. Vide & *Senecam* Conſ. ad Marciam, cap. 22 Conſules autem fuere P. Lentulus & Q. Metellus, quorum ille noſtro fuit præcipuus ſalutis auctor. Vide ſis Orat. ad Quir. poſt reditum cap. 5. ſeq. & poſt red. in Sen. cap. 3. 4. *Idem.*

Digitized by Google

reditu magnificentiſſimum illud ſenatus conſultum eſse factum, referente optimo & clariſſimo viro conſule, idque frequentiſſimo theatro, incredibili clamore & plauſu comprobatum, dixiſse te, nihil illo Atinati ſomnio fieri poſse divinius.

XXIX. At multa falſa. Immo obſcura fortaſſe nobis. Sed ſint falſa quædam; contra vera quid dicimus? quæ quidem multo plura evenirent, ſi ad qnietem integri iremus. Nunc onuſti cibo & vino, perturbata & confuſa cernimus. Vide, quid Socrates in Platonis Politia loquatur. Dicit enim, (71) *Cum dormientibus ea pars animi, quæ mentis & rationis ſit particeps, ſopita langueat: illa autem, in qua feritas quædam ſit atque agreſtis immanitas, cum ſit immoderato obſtupefacta potu atque paſtu, exſultare eam in ſomno, immoderateque jactari. Itaque huic omnia viſa objiciuntur, a mente ac ratione vacua: ut aut cum matre corpus miſcere videamur, aut cum quovis alio vel homine, vel deo, ſæpe bellua; atque etiam trucidare aliquem, & impie cruentari, multaque facere impure atque tetre, cum temeritate & impudentia. At qui ſalubri & moderato cultu atque victu quieti ſe tradiderit, ea parte animi, quæ mentis & conſilii eſt, agitata & erecta, ſaturataque bonarum cogitationum epulis: eaque parte animi, quæ voluptate alitur, nec inopia enecta, nec ſatietate affluenti, quorum utrumque præſtringere aciem mentis ſolet, ſive deeſt naturæ quippiam, ſive abundat atque affluit: illa etiam tertia parte animi, in qua irarum exſiſtit ardor, ſedata atque reſtincta: tum eveniet, duabus animi temerariis partibus compreſſis, ut illa tertia pars rationis & mentis eluceat, & ſe vegetam ad ſomniandum acremque præbeat: tum ei viſa quietis occurrent tranquilla, atque veracia.* Hæc verba ipſa Platonis expreſſi.

XXX. Epicurum igitur audiemus potius? Nam Carneades concertationis ſtudio, modo ait hoc, modo illud. At ille quid ſentit? Sentit autem nihil unquam elegans, nihil decornm. Hunc ergo antepones Platoni & Socrati? qui ut rationem non redderent, auctoritate tamen hos minutos philoſophos vincerent. Jubet igitur Plato, ſic ad ſomnum proficiſci corporibus affectis, ut nihil ſit, quod errorem animis perturbationemque afferat. Ex quo etiam Pythagoricis interdictum putatur, ne faba veſcerentur, quod habet inflationem magnam is cibus, tranquillitati mentis, quærenti vera, contrariam.

Cum ergo eſt ſomno ſevocatns animus a ſocietate, & a contagione corporis, tum meminit præteritorum, præſentia cernit, futura prævidet. Jacet enim corpus dormientis, ut mortui: viget antem, & vivit animus. Qnod multo magis faciet poſt mortem, cum omnino corpore exceſſerit. Itaque appropinquante morte multo eſt divinior. Nam & id ipſum vident, qui ſunt morbo gravi & mortifero affecti, inſtare mortem. Itaque his occur-

(71) *Cum dormientibus ea pars animi*) Platonis locus extat lib. IX. de Rep. *Mem-*

currunt plerumque imagines mortuorum: tumque vel maxime laudi ſtudent: eoſque qui ſecus, quam decuit, vixerunt, peccatorum ſuorum tum maxime pœnitet.

Divinare autem morientes, etiam illo exemplo confirmat Poſidonius, quo affert, Rhodium quendam morientem ſex æquales nominaſſe, & dixiſſe, qui primus eorum, qui ſecundus, qui deinceps moriturus eſſet. Sed tribus modis cenſet deorum appulſu homines ſomniare. Uno, quod prævideat animus ipſe per ſeſe, quippe qui deorum cognatione teneatur. Altero, quod plenus aer ſit immortalium animorum, in quibus tanquam inſignitæ notæ veritatis appareant. Tertio, quod ipſi dii cum dormientibus colloquantur; idque, ut modo dixi, facilius evenit appropinquante morte, ut animi futura augurentur. Ex quo & illud eſt Calani, de quo ante (72) dixi, & Homerici Hectoris (73), qui moriens propinquam Achilli mortem denuntiat.

XXXI. Neque enim illud verbum temere conſuetudo approbaviſſet, ſi ea res nulla eſſet omnino:

Præſagibat animus, fruſtra me ire, cum exirem domo.

Sagire enim, ſentire acute eſt: ex quo ſagæ anus, quia multa ſcire volunt: & ſagaces dicti canes. Is igitur, qui ante ſagit, quam oblata res eſt, dicitur præſagire, id eſt, futura ante ſentire. Ineſt igitur in animis præſagitio extrinſecus injecta, atque incluſa divinitus. Ea ſi exarſit acrius, furor appellatur, cum a corpore animus abſtractus divino inſtinctu concitatur.

Sed quid oculis rabere (74) viſa eſt derepente ardentibus?
Ubi illa paulo ante ſapiens, virginali modeſtia?
Mater optuma, tum multo mulier melior mulierum;
Miſſa ſum ſuperſtitioſis (75) bariolationibus:
Neque me Apollo fatis fandis dementem invitam ciet:
Virgines vero æquales, patris mei, meum factum pudet,
Optimi viri: mea mater tui me miſeret, mei piget.
*Optumam progeniem Priamo * repperiſti extra me: hoc dolet,*

(72) *De quo ante dixi*) Supra, cap. 23.

(73) *Homerici Hectoris*) Iliad. X. 358. Homerum vero Virgilius imitatus eſt, Æn. X. 470. ut Servius animadvertit. *Idem*.

(74) *Sed quid oculis* rabere *viſa eſt*) Sic legendum; *rabere*, inquam, non *rapere*. *Rabere* autem *dictum a rabie*, inquit Nonius Varro: *Idem Actis, quod Titis; Quid eſt? quid blateras? quid rabis? quid vis tibi?* Cæcilius Hypobolimæo: *Raſtraria rabere ſe ait*. Lambinus. Vide Mureti Var. Lect. IX. 19.

(75) *Superſtitioſis bariolationibus*) Fatidicis; nam *ſuperſtitioſus* veteribus haud raro *divinum* ſignificat. Infra II. 56. *Unde ſuperſtitioſa primum ſæva evaſit vox fera*. Apud *Plautum* Amphitr. Act. 1. Sc. I. 167. ait Soſia de Mercurio, qui eum non longe abeſſe præſentiebat: *Illic homo* ſuperſtitioſus *eſt*. Iterum Curcul. Act. III. 27. Superſtitioſus *hic quidem eſt: vera prædicat*. Et Rudent. Act. IV. Sc. IV. 95. *Quid ſi iſta aut* ſuperſtitioſa, *aut ariola eſt, atque omnia, Quicquid inſit, vera dicet?* Videſis *Adr. Turnebum* Adverſ. lib. v. c. 22. & *Joſ. Scaligerum* Conj. in *Varronis* lib. vi. L. L. pag. 68. *Daviſius*.

* Lamb. *peperiſti*

Me obeſſe, illos prodeſſe, me obſtare, illos obſequi.

O poema tenerum, & moratum, atque molle! Sed hoc minus ad rem. Illud, quod volumus, expreſsum eſt, ut vaticinari furor vera ſoleat.

Adeſt, adeſt fax obvoluta ſanguine atque incendio:
Multos annos latuit. Cives, ferte opem, & reſtinguite.

Deus incluſus corpore humano jam, non Caſsandra loquitur:

Jamque mari magno claſſis cita
Texitur: exitium examen rapit.
Advenit, & fera velivolantibus
Navibu' complevit manu' littora.

XXXII. Tragœdias loqui videor, & fabulas? At ex te ipſo non commentitiam rem, ſed factam ejuſdem generis audivi: C. Coponium (76) ad te veniſse Dyrrhachio, cum prætorio imperio claſſi Rhodiæ præeſset, * cum primis hominem prudentem atque doctum: eumque dixiſse remigem quendam e quinqueremi Rhodiorum vaticinatum, madefactum iri minus xxx diebus Græciam ſanguine: rapinas Dyrrhachii, & conſcenſionem in naves cum fuga, fugientibuſque miſerabilem reſpectum incendiorum fore: ſed Rhodiorum claſſi propinquum reditum, ac domum itionem (77) dari. Tum neque teipſum non eſse commotum; Marcumque Varronem, & M. Catonem, qui tum ibi erant, doctos homines, vehementer eſse perterritos. Paucis ſane poſt diebus ex Pharſalica fuga veniſse Labienum: qui cum interitum exercitus nuntiaviſset, reliqua vaticinationis brevi eſse confecta. Nam & ex horreis direptum effuſumque frumentum vias omnes angiportuſque conſtraverat: & vos naves ſubito, perterriti metu, conſcendiſtis; & noctu ad oppidum reſpicientes, flagrantes onerarias, quas incenderant milites, quia ſequi noluerant, videbatis. Poſtremo a Rhodia claſse deſerti, verum vatem fuiſse ſenſiſtis.

Expoſui quam breviſſime potui ſomnii, & furoris oracula, quæ carere arte dixeram. Quorum amborum generum una ratio eſt, qua Cratippus noſter uti ſolet; animos hominum quadam ex parte extrinſecus eſſe tractos & hauſtos. Ex quo intelligitur, eſſe extra divinum animum, humanus unde ducatur: humani autem animi eam partem, quæ ſenſum, quæ motum, quæ appetitum habeat, non eſſe ab actione corporis ſejugatam: quæ autem pars animi, rationis atque intelligentiæ ſit particeps, eam tum maxime vigere, cum plurimum abſit a corpore.

Itaque, expoſitis exemplis verarum vaticinationum & ſomniorum, Cratippus ſolet rationem concludere hoc modo: Si ſine oculis non poteſt ex-

„ ſta-

(76) *C. Coponium ad te veniſſe Dyrrhachio, cum prætorio imperio*) C. *Coponius.* PR. S. C. in argenteo denario deſcriptus eſt. *Urſinus.*

* Vict. *cum primo*

(77) *Domum itionem*) *Domuitionem* habet antiquus liber compoſito vocabulo. & ita legit *Apuleius*: & in lib. III. ad Herennium cap. 21. *Jam* domuitionem *reges* &c. *Urſin.* Qua de re Schottus, *Nodi Ciceron* I., IV. 10.

Digitized by Google

„ ſtare officium & munus oculorum; poſſunt autem aliquando oculi non
„ fungi ſuo munere: qui vel ſemel ita eſt uſus oculis, ut vera cerneret,
„ is habet ſenſum oculorum vera cernentium. Item igitur, ſi ſine divina-
„ tione non poteſt officium & munus divinationis extare; poteſt autem
„ quis, cum divinationem habeat, errare aliquando, nec vera cernere:
„ ſatis eſt ad confirmandam divinationem, ſemel aliquid eſſe ita divina-
„ tum, ut nihil fortuito cecidiſſe videatur. Sunt autem ejus generis innu-
„ merabilia: eſſe igitur divinationem confitendum eſt.

XXXIII. Quæ vero aut conjectura explicantur, aut eventis animadverſa & notata ſunt, ea genera divinandi, ut ſupra dixi, non naturalia, ſed artificioſa dicuntur: in quo haruſpices, augures, conjectoreſque numerantur. Hæc improbantur a Paripateticis; a Stoicis defenduntur. Quorum alia ſunt poſita in monumentis & diſciplina: quod Etruſcorum declarant & haruſpicini, & fulgurales, & rituales *(78)* libri, noſtri *(79)* etiam augurales: alia autem ſubito ex tempore conjectura explicantur, ut apud Homerum Calchas, qui ex paſſerum numero belli Trojani annos auguratus eſt: & ut in Syllæ ſcriptum hiſtoria videmus, quod te inſpectante factum eſt, ut, cum ille in agro Nolano immolaret ante prætorium, ab infima ara ſubito anguis emergeret; cum quidem C. Poſtumius haruſpex oraret illum, ut in expeditionem exercitum educeret; id cum Sylla feciſſet, tum ante oppidum Nolam florentiſſima Samnitium caſtra cepit.

Facta conjectura etiam in Dionyſio eſt paulo ante quam regnare cœpit: qui cum per agrum Leontinum iter faciens, equum ipſe demiſiſſet in flumen, ſummerſus equus (80) voraginibus non exſtitit: quem cum maxima contentione non potuiſſet extrahere, diſceſſit, ut ait Philiſtus, ægre ferens: cum autem aliquantulum progreſſus eſſet, ſubito exaudivit hinnitum, reſpexitque, & equum alacrem lætus adſpexit, cujus in juba examen apum conſederat. Quod oſtentum habuit hanc vim, ut Dionyſius paucis poſt diebus regnare cœperit.

XXXIV. Quid? Lacedæmoniis paulo ante Leuctricam calamitatem quæ ſignificatio facta eſt, cum in Herculis fano arma ſonuerunt, Herculiſque ſimulacrum multo ſudore manavit? At eodem tempore Thebis, ut ait Calliſthenes, in templo Herculis valvæ clauſæ repagulis ſubito ſe ipſæ aperuerunt: armaque, quæ fixa in parietibus fuerant, ea ſunt humi inventa. Cumque eodem tempore apud Lebadiam Trophonio res divina fieret, gallos gallinaceos in eo loco ſic aſſidue canere cœpiſſe, ut nihil intermitterent: tum augures dixiſſe Bœotios, Thebanorum eſſe victoriam,

(78) *Rituales libri*) Aut omnia me fallunt, aut reſtituendum eſt fide Pal. ſec. *tonitruales*. Gruter.

(79) *Noſtri etiam augurales*) *Veſtri* eſt in Mſſ. & ita ſcribendum eſt, ut ad *Ciceronis* auguratum referatur. *Urſinus*.

(80) *Submerſus equus voraginibus non exſtitit*) Hiſtoriam narrat Plinius lib. VIII. §. 64. Eandem refert & *Ælianus* Var. Hiſt. lib. XII. cap. 46. ut olim monuit *Pet. Victorius* Var. Lect. XII. 1. *Daviſius*.

propterea quod avis illa victa ſilere ſolet; canere, ſi viciſſet. Eademque tempeſtate multis ſignis Lacedæmoniis Leuctricæ pugnæ calamitas denuntiabatur. Namque & Lyſandri, qui Lacedæmoniorum clariſſimus fuerat, ſtatuæ, quæ Delphis ſtabat, in capite corona ſubito extitit ex aſperis herbis & agreſtibus: ſtellæque aureæ, quæ Delphis erant a Lacedæmoniis poſitæ poſt navalem illam victoriam Lyſandri, qua Athenienſes conciderunt, (qua in pugna quia Caſtor & Pollux cum Lacedæmoniorum claſſe viſi eſſe dicebantur, eorum inſignia deorum, ſtellæ aureæ, quas dixi, Delphis poſitæ (81)) paulo ante Leuctricam pugnam deciderunt, neque repertæ ſunt. Maximum vero illud portentum iiſdem Spartiatis fuit, quod, cum oraculum ab Jove Dodonæo petiviſſent, de victoria ſciſcitantes, legatique illud, in quo inerant ſortes, collocaviſſent: ſimia, quam rex Moloſſorum in deliciis habebat, & ſortes ipſas, & cætera, quæ erant ad ſortem parata, diſturbavit, & aliud alio diſsipavit. Tum ea, quæ præpoſita erat oraculo, ſacerdos dixiſse dicitur, de ſalute Lacedæmoniis eſse, non de victoria cogitandum.

XXXV. Quid? bello Punico ſecundo, nonne C. Flaminius conſul iterum, neglexit ſigna rerum futurarum magna cum clade reipublicæ? Qui exercitu luſtrato, cum Arretium verſus caſtra moviſset, & contra Annibalem legiones duceret: & ipſe (82), & equus ejus ante ſignum Jovis Statoris ſine cauſa repente concidit, nec eam rem habuit religioni, objecto ſigno, ut peritis videbatur, ne committeret prælium. Idem cum tripudio auſpicaretur, pullarius diem prælii committendi differebat. Tum Flaminius ex eo quæſivit, ſi ne poſtea quidem pulli paſcerentur, quid faciendum cenſeret. Cum ille quieſcendum reſpondiſset: Flaminius, Præclara vero auſpicia, ſi eſurientibus pullis res geri poterit, ſaturis nihil geretur. Itaque ſigna convelli, & ſe ſequi juſsit. Quo tempore, cum ſignifer primi haſtati (83) ſignum non poſset movere loco, nec quidquam proficeretur, plures cum accederent; Flaminius re nuntiata, ſuo more neglexit. Itaque tribus horis conciſus exercitus, atque ipſe interfectus eſt. Magnum illud etiam, quod addidit Cælius, eo tempore ipſo, cum hoc calamitoſum fuerit prælium, tantos terræ motus in Liguribus, Gallia, compluribuſque inſulis, totaque in Italia factos eſse, ut multa oppida corruerint, multis locis labes factæ ſint, terræque deſederint, fluminaque in contrarias partes fluxerint, atque in amnes mare influxerit.

XXXVI.

---

(81) *Qua in pugna... Delphis poſita*) Parentheſi voces has incluſimus, ne ſint, qui, cum Grutero, eas a mala manu irrepſiſſe cenſeant; neve ſint, qui, cum Lambino, reponant *quas dixi Delphis a Lacedæmoniis poſitas fuiſſe*; nam receptam lectionem præſtant omnes Mſſ. neque raro fit, ut intelligatur *verbum ſubſtantivum*. Idem.

(82) *Et ipſe, & equus ejus*) Quæ hic memorantur prodigia, narrat Valerius Maximus, I. vi. 6. Silius Italicus, V. 59. Plutarchus, in Fabio. Livius, xxii.13. Florus, vi. 24. *Idem*.

(83) *Signifer primi haſtati*) Aldus Manucius, eumque ſecutus Metaphraſtes Gallicanus, ſigniferum *primi centurionis* ridicule cenſent intelligendum. Denotatur enim primi manipuli ſeu ordinis haſtati ſignifer. Vide Juſt. Lipſium Mil. Rom. lib. ii. Dial. VIII. *Idem*.

XXXVI. Fiunt certe divinationum conjecturæ a peritis. Midæ illi Phrygio (84), cum puer eſſet, dormienti formicæ in os tritici grana congeſſerunt. Ditiſſimum fore, prædictum eſt: quod evenit. At, Platoni cum in cunis parvulo dormienti apes (85) in labellis conſediſſent; reſponſum eſt, ſingulari illum ſuavitate orationis fore: ita futura eloquentia proviſa in infante eſt. Quid amores ac deliciæ tuæ, Roſcius? num aut ipſe, aut pro eo Lanuvium totum mentiebatur? qui cum eſſet in cunabulis, educareturque in Solonio, qui eſt campus agri Lanuvini; noctu lumine apposito experrecta nutrix animadvertit puerum dormientem circumplicatum ſerpentis amplexu: quo adſpectu exterrita, clamorem ſuſtulit. Pater autem Roſcii ad haruſpices retulit: qui reſponderunt, nihil illo puero clarius, nihil nobilius fore. Atque hanc ſpeciem Praxiteles (86) cælavit argento, & noſter expreſſit Archias verſibus. Quid igitur exſpectamus? an dum in foro nobiſcum dii immortales, dum in viis verſentur, dum domi? Qui quidem ipſi ſe nobis non offerunt, vim autem ſuam longe lateque diffundunt; quam cum terræ cavernis includunt, tum hominum naturis implicant. Nam terræ vis Pythiam Delphis incitabat, naturæ Sibyllam. Quid enim? non videmus, quam ſint varia terrarum genera? ex quibus & mortifera quædam pars eſt, ut & Ampſancti (87) in Hirpinis, & in Aſia Plutonia, quæ videmus (88): & ſunt partes agrorum aliæ peſtilentes; aliæ ſalubres; aliæ, quæ acuta ingenia gignant; aliæ, quæ retuſa. Quæ omnia fiunt & ex cæli varietate, & ex diſparili adſpiratione terrarum.

Fit etiam ſæpe ſpecie quadam, ſæpe vocum gravitate & cantibus, ut pellantur animi vehementius: ſæpe etiam cura & timore: qualis eſt illa,

Flexanima (89) tanquam lymphata, ut Bacchi ſacris
Commota, in tumulis Teucrum commemorans ſuum.

XXXVII. Atque etiam illa concitatio declarat vim in animis eſſe divinam. Negat enim, ſine furore Democritus quemquam poetam magnum eſſe poſſe.

(84) *Mida illi Phrygio*) Hanc hiſtoriolam referunt Valerius Maximus lib. I. cap. 6. 2. extern. Ælianus V. H. lib. XII. cap. 45. & Joannes Sariſberienſis, Polic. I. 13. *Id.*

(85) *Apes in labellis conſediſſent*) Plinius H. N. lib. XI. cap. 17. Apes *ſedere in ore infantis tum etiam Platonis, ſuavitatem illam praedulcis eloquii portendentes.* Eadem referunt Valerius Maximus lib. I. c. 6. 3. extern. Ælianus Var. Hiſt. X. 21. XII. 45. Olympiodorus in vita Platonis, ac Joannes Sariſberienſis Policr. *Idem.*

(86) *Hanc ſpeciem Praxiteles*) Non intelligitur celeberrimus ille ſtatuarius, at cognominis cælator, qui Pompeji M. vixit ætate. Vide Fr. Junium in Catal. Artif. p. 175. *Idem.*

(87) *Ampſancti in Hirpinis, & in Aſia Plutonia*) Quæ & χαρώνια dicuntur. Loca ſunt peſtilentes & lethiferos odores emittentia. Vide ſis Iſ. Caſaubonum ad Strabonis lib. V. cap. 374. Talis erat Apſancti, vel, ut alii ſcribunt, Ampſancti lacus, de quo Servius ad Virgilii Æn. VII. 563. & Chr. Cellarius Geogr. Ant. lib. II. cap. IX. Adi & Plinium, II. 95. *Idem.*

(88) *Quæ videmus*) Forte *quæ vidimus*, ſcilicet quæ vidit Quintus cum Aſiæ proconſul eſſet. *Pearcius.*

(89) *Flexanima tanquam lymphata*) Pacuvii ſunt verſus, ut patet ex Varrone lib. VI. L. L. *Daviſius.*

ſe. Quod idem dicit Plato (90). Quem, ſi placet, appellet furorem, dummodo is furor ita laudetur, ut in Phædro Platonis laudatus eſt. Quid veſtra oratio in cauſis? quid ipſa actio? poteſt eſſe vehemens, & gravis, & copioſa, niſi eſt animus ipſe commotior? Equidem etiam in te ſæpe vidi, & (ut ad leviora veniamus) in Æſopo familiari tuo, tantum ardorem vultuum, atque motuum, ut eum vis quædam abſtraxiſſe a ſenſu mentis videretur.

Objiciuntur etiam ſæpe formæ, quæ reapſe nullæ ſunt: ſpeciem autem offerunt. Quod contigiſſe Brennu dicitur, ejuſque Gallicis copiis, cum fano Apollinis Delphici nefarium bellum intuliſſet. Tum enim ferunt, ex oraculo hæc fatam eſſe Pythiam:

(91) *Ego providebo rem iſtam, & albæ virgines.*

Ex quo (92) factum eſt, ut & viderentur virgines ferre arma contra, & nive Gallorum obrueretur exercitus.

XXXVIII. Ariſtoteles quidem eos etiam, qui valetudinis vitio furerent, & melancholici dicerentur, cenſebat habere aliquid in animis præſagiens atque divinum. Ego autem haud ſcio, an nec cardiacis hoc tribuendum ſit, nec phreneticis: animi enim integri, non vitioſi corporis, eſt divinatio. Quam quidem eſſe re vera, hac Stoicorum ratione concluditur: Si ſunt dii, neque ante declarant hominibus quæ futura ſunt; aut non diligunt homines: aut, quid eventurum ſit, ignorant; aut exiſtimant, nihil intereſſe hominum, ſcire quid futurum ſit; aut non cenſent eſſe ſuæ majeſtatis præſignificare hominibus quæ ſunt futura; aut ea ne ipſi quidem dii ſignificare poſſunt. At neque non diligunt nos; ſunt enim benefici, generique hominum amici: neque ignorant ea, quæ ab ipſis conſtituta & deſignata ſunt: neque noſtra nihil intereſt, ſcire ea, quæ eventura ſunt; erimus enim cautiores, ſi ſciemus: neque hoc alienum ducunt majeſtate ſua; nihil eſt enim beneficentia præſtantius: neque non poſſunt futura prænoſcere. Non igitur ſunt dii, nec ſignificant futura. Sunt autem dii: ſignificant ergo. Et non, ſi ſignificant, nullas vias dant nobis ad ſignificationis ſcientiam: fruſtra enim ſignificarent: nec, ſi dant vias, non eſt divinatio. Eſt igitur divinatio.

XXXIX. Hac ratione & Chryſippus, & Diogenes, & Antipater utitur. Quid eſt igitur, cur dubitandum ſit, quin ſint ea, quæ diſputavi veriſſima, ſi ratio mecum facit, ſi eventa, ſi populi, ſi nationes, ſi Græci, ſi barbari, ſi majores etiam noſtri, ſi denique hoc ſemper ita putatum eſt,

(90) *Negat, ſine furore, Democritus, quemquam poetam magnum eſſe poſſe; quod idem dicit Plato*) Platonis locus extat in Jone. Idem docet philoſophus ille præſtantiſſimus in Menone, in Phædro, in Apol. Socratis, & alibi. *Idem.*

(91) *Ego providebo rem iſtam, & albæ virgines*) Græcum carmen vertit, Ἐμοὶ μελήσει ταῦτα, καὶ λευκαῖς κόραις. *Verſin.*

(92) *Ex quo factum, ut viderentur*) De re ipſa vide Juſtinum lib. XXIV. cap. 8. Pauſaniam in Phocicis cap. 23. ac Joannem Sariſberienſem Polic. VI. 17. *Idem.*

Digitized by Google

eſt, ſi ſummi philoſophi, ſi poetæ, ſi ſapientiſſimi viri, qui reſpublicas conſtituerunt, qui urbes condiderunt? An, dum beſtiæ loquantur, exſpectamus? hominum conſentiente auctoritate contenti non ſumus? Nec vero quidquam aliud affertur, cur ea, quæ dico, divinandi genera, nulla ſint: niſi quod difficile dictu videtur, quæ cujuſque divinationis ratio, quæ cauſa ſit. Quid enim habet haruſpex, cur pulmo inciſus etiam in bonis extis dirimat tempus, & proferat diem? quid augur, cur a dextra corvus, a ſiniſtra cornix faciat ratum? quid aſtrologus, cur ſtella Jovis, aut Veneris conjuncta cum luna ad ortus puerorum ſalutaris ſit: Saturni, Martiſve contraria? cur autem deus dormientes non moneat, vigilantes negligat? quid deinde cauſæ ſit, cur Caſſandra furens futura proſpiciat, Priamus ſapiens hoc idem facere non queat?

Cur fiat quidque, quæris? Recte omnino: ſed non nunc id agitur. Fiat, necne fiat, id quæritur. Ut ſi magnetem lapidem eſſe dicam, qui ferrum ad ſe alliciat & trahat; rationem, cur id fiat, afferre nequeam: fieri omnino neges. Quod idem facis in divinatione: quam & cernimus ipſi, & audivimus, & legimus, & a patribus accepimus. Neque ante philoſophiam patefactam, quæ nuper inventa eſt, hac de re communis vita dubitavit, &, poſtea quam philoſophia proceſſit, nemo aliter philoſophus ſenſit, in quo modo eſſet auctoritas. Dixi de Pythagora, de Democrito, de Socrate: excepi de antiquis, præter Xenophanem, neminem: adjunxi veterem Academiam, Peripateticos, Stoicos: unus diſſentit Epicurus. Quid vero hoc turpius, quam quod idem nullam cenſet gratuitam eſſe virtutem?

XL. Quis eſt autem, quem non moveat clariſſimis monumentis teſtata conſignataque antiquitas? Calchantem augurem ſcribit Homerus longe optimum, eumque ducem claſſium fuiſſet. At illum (93) auſpiciorum credo ſcientia, non locorum. Amphilocus & Mopſus Argivorum reges fuerunt, ſed iidem augures: iique urbes in ora maritima Ciliciæ Græcas condiderunt. Atque etiam ante hos Amphiaraus & Tireſias, non humiles & obſcuri, neque eorum ſimiles, ut apud Ennium eſt,

Qui ſui quæſtus cauſa fictas ſuſcitant ſententias,

ſed clari & præſtantes viri, qui avibus & ſignis admoniti futura dicebant. Quorum de altero etiam apud inferos Homerus (94) ait, ſolum ſapere, cæteros umbrarum vagari modo. Amphiaraum autem ſic honoravit fama Græciæ, deus ut haberetur, atque ut ab ejus ſolo, in quo eſt humatus, oracula peterentur.

Quid Aſiæ rex Priamus, nonne & Helenum filium, & Caſſandram filiam divinantes habebat, alterum auguriis, alteram mentis incitatione & per-

(93) *Ducem claſſium fuiſſe. At illum*) Corrupti hic omnes libri. Vix tamen cordato dubium, quin reſcribendum ſit cum Gulielmio: *ducem claſſium fuiſſe ad Ilium auſpic.* Emendatio palmaria. *Gruterum.*

(94) *Homerus*) Odyſſ. K. 494.

permotione divina? Quo in genere Martios (95) quoſdam fratres, nobili loco natos, apud majores noſtros fuiſſe ſcriptum videmus. Quid? Polyidum (96) Corinthium, nonne Homerus & aliis multa, & filio ad Trojam proficiſcenti, mortem prædixiſſe commemorat? Omnino apud veteres, qui rerum potiebantur, iidem auguria tenebant. Ut enim ſapere, ſic divinare regale ducebant, ut teſtis eſt noſtra civitas: in qua & reges, augures, & poſtea privati eodem ſacerdotio præditi rempublicam religionum auctoritate rexerunt.

XLI. Eaque divinationum ratio ne in barbaris quidem gentibus neglecta eſt. Siquidem & in Gallia Druidæ ſunt, e quibus ipſe Divitiacum Æduum, hoſpitem tuum laudatoremque cognovi; qui & naturæ rationem (97), quam phyſiologiam Græci appellant, notam eſſe ſibi profitebatur, & partim auguriis, partim conjectura, quæ eſſent futura dicebat. Et in Perſis augurantur & divinant Magi, qui congregantur in fano commentandi cauſa, atque inter ſe colloquendi: quod etiam idem vos quondam facere nonis ſolebatis. Nec quiſquam rex Perſarum (98) poteſt eſſe, qui non ante Magorum diſciplinam ſcientiamque perceperit.

Licet autem videre & genera quædam & nationes huic ſcientiæ deditas. Telmeſſus (99) in Caria eſt: qua in urbe excellit haruſpicum diſciplina. Itemque Elis in Peloponneſo familias duas certas habet, Jamidarum (1) unam, alteram Cluditarum, haruſpicinæ nobilitate præſtantes. In Syria Chaldæi cognitione aſtrorum ſolertiaque ingeniorum antecellunt. Etruria autem de cælo tacta ſcientiſſime animadvertit: eademque interpretatur, quid quibuſque oſtendatur monſtris atque portentis. Quocirca bene apud majores noſtros ſenatus tum, cum florebat imperium, decrevit, ut de principum filiis (2) ſex ſingulis Etruriæ populis in diſciplinam traderentur, ne ars tanta propter tenuitatem hominum a religionis auctoritate abdu-

(95) *Martios* (alias *Marcios*) *quoſdam fratres*) Martiorum fratrum meminit Servius ad Æn. VI. 70. 72. Plinius lib. VII. H. N. cap. 33. Quin etiam Marcium vatem illuſtrem fuiſſe tradit, & ex ejus carminibus duo recenſet Livius lib. XXV. cap. 12. *Dav.*

(96) *Polyidum*) Iliad. N. 663.

(97) *Natura rationem*) Sic ſolebant Druidæ. Pomp. Mela, lib. III. cap. 2. Cæſar B. G. lib. VI. cap. 14. Strabo lib. 4. pag. 302. Quin & *augurandi ſtudio Galli præter cæteros callent*, ut ait Juſtinus lib. XXIV. cap. 4. Vide Diodorum Siculum, Bibl. lib. V. *Idem.*

(98) *Rex Perſarum poteſt eſſe*) Hinc Perſici regis filius natu maximus, quatuordecim natus annos, magica Zoroaſtris diſciplina fuit imbutus, ut tradit Plato, Alcib. I. & ex eo Apulejus, Apol. *Idem.*

(99) *Telmeſſus in Caria eſt*) *Telmeſſum* vel *Termeſſum* alii Cariæ, alii Piſidiæ, alii denique Pamphyliæ tribuunt, niſi forſan variæ ſint urbes, eodem vel non longe diverſo nomine inſignitæ. Vide præſtantiſſimum virum Ezech. Spanhemium Diſſ. IX. de uſu & præſt. Numiſm. pag. 563, 564. *Idem.*

(1) *Jamidarum unam; alteram Clutidarum*) De Clytidis vide Pauſaniam lib. VI. cap. 18. Jamidas autem ex variis ſcriptoribus notos fecit Pet. Vict. Var. Lect. lib. XIII. cap. 15. Addatur Philoſtratus vit. Apoll. lib. V. cap. 25. qui κλυτιαδῶν ſimul ac Ἰαμιδῶν meminit *Idem.*

(2) *De principum filiis ſex ſingulis Etruriæ populis*) Valerius Maximus lib. I. cap. I. non *ſex*, ſed *decem* fuiſſe tradit, qui ſingulis Etruriæ populis in diſciplinam traderentur. *P. Manutius.*

Digitized by Google

abduceretur ad mercedem atque quæſtum. Phryges autem, & Piſidæ, & Cilices, & Arabum natio, avium ſignificationibus plurimum obtemperant. Quod idem factitatum in Umbria accepimus.

XLII. Ac mihi quidem videntur e locis quoque ipſis, qui a quibuſque incolebantur, divinationum opportunitates eſſe ductæ. Etenim Ægyptii, ut Babylonii, in camporum patentium æquoribus habitantes, cum ex terra nihil emineret, quod contemplationi cæli officere poſſet, omnem curam in ſiderum cognitione poſuerunt. Etruſci autem, quod religione imbuti ſtudioſius & crebrius hoſtias immolabant, extorum cognitioni ſe maxime dediderunt: quodque propter aeris craſſitudinem de cælo apud eos multa fiebant, & quod ob eandem cauſam multa inuſitata; partim e cælo, alia ex terra oriebantur, quædam etiam ex hominum pecudumve conceptu & ſatu, oſtentorum exercitatiſſimi interpretes exſtiterunt. Quorum quidem vim, ut tu ſoles dicere, verba ipſa prudenter a majoribus poſita declarant: quia enim oſtendunt, portendunt, monſtrant, prædicunt, oſtenta, portenta, monſtra, prodigia dicuntur.

Arabes autem, & Phryges, & Cilices, quod paſtu pecudum maxime utuntur, campos & montes hieme & æſtate peragrantes, propterea facilius cantus avium & volatus notaverunt. Eademque & Piſidiæ cauſa fuit, & huic noſtræ Umbriæ. Tum Caria tota, præcipueque Telmeſſes, quos ante dixi, quod agros uberrimos maximeque fertiles incolunt, in quibus multa propter fœcunditatem fingi gignique poſſunt, in oſtentis animadvertendis diligentes fuerunt.

XLIII. Quis vero non videt, in optima quaque republica plurimum auſpicia & reliqua divinandi genera valuiſſe? Quis rex unquam fuit, quis populus, qui non uteretur prædictione divina? neque ſolum in pace, ſed in bello multo etiam magis: quo majus erat certamen & diſcrimen ſalutis. Omitto noſtros, qui nihil in bello ſine extis agunt, nihil ſine auſpiciis domi habent. Auſpicia externa videamus. Nam & Athenienſes omnibus ſemper publicis conſiliis divinos quoſdam ſacerdotes quos *μάντεις* vocant, adhibuerunt: & Lacedæmonii regibus ſuis augurem aſſeſſorem dederunt: itemque ſenibus (ſic enim conſilium publicum appellant) augurem intereſſe voluerunt: iidemque de rebus majoribus ſemper aut Delphis oraculum, aut ab Hammone, aut a Dodona petebant. Lycurgus quidem, qui Lacedæmoniorum rempublicam temperavit, leges ſuas auctoritate Apollinis Delphici confirmavit. Quas cum vellet Lyſander (3) commutare, eadem eſt prohibitus religione. Atque etiam qui præerant Lacedæmoniis, non contenti vigilantibus curis, in * Paſiphaæ (4) ſano, quod eſt in agro pro-

(3) *Cum vellet Lyſander commutare*) Ad id, niſi fallor, reſpicit, quod tradit Corn. Nepos in Lyſandro c. 3. Vide ſis Diodorum Siculum lib. XIV. & Plutarchum in Lyſandr. *Daviſius*.

* Man. Lamb. *Paſithea*

(4) *In Paſiphaa fano, quod eſt* &c.) Sic prorſus legendum, non, ut vulgo, *in* Paſitheæ *fano*. Hanc enim vulgatam lectionem hiſtoria refellit. Plutarchus in Agide & Cleombr.

propter urbem, ſomniandi cauſa, incubabant (5), quia vera quietis oracula ducebant.

Ad noſtra jam redeo. Quoties ſenatus decemviros ad libros ire juſſit? Nam & cum duo viſi ſoles eſſent, & cum tres lunæ, & cum faces, & cum ſol nocte viſus eſſet, & cum e cælo fremitus auditus, & cum cælum diſceſſiſſe viſum eſt, atque in eo animadverſi globi. Delata etiam ad ſenatum labes agri Privernatis, cum ad infinitam altitudinem terra deſediſſet, Apuliaque maximis terræ motibus conquaſſata eſſet. Quibus portentis magna populo Romano bella, pernicioſæque ſeditiones denuntiabantur: inque his omnibus reſponſa haruſpicum cum Sibyllæ verſibus congruebant.

Quid, cum Cumis Apollo ſudavit? Capuæ Victoria? Quid ortus androgyni? nonne fatale quoddam monſtrum fuit? Quid, quod fluvius atratus ſanguine fluxit? Quid, cum ſæpe lapidum, ſanguinis nonnunquam, terræ interdum, quondam etiam lactis imber defluxit? Quid, cum in Capitolio ictus centaurus e cælo eſt? In Aventino portæ, & homines? Tuſculi (6) ædes Caſtoris & Pollucis, Romæque Pietatis? nonne & haruſpices ea reſponderunt quæ evenerunt, & in Sibyllæ libris eædem repertæ prædictiones ſunt?

XLIV. Quoties (7) ſenatus decemviros ad libros ire juſſit? quantis in rebus, quamque ſæpe reſponſis haruſpicum paruit? Cæciliæ, Q. filiæ, ſomnio, modo, Marſico (8) bello, templum eſt a ſenatu Junoni Soſpitæ reſtitutum. Quod quidem ſomnium Siſenna cum diſputaviſſet mirifice ad verbum cum re conveniſſe; tum inſolenter, credo (9): ab Epicureo aliquo inductus, diſputat, ſomniis credi non oportere. Idem contra oſtenta nihil diſputat, exponitque initio belli Marſici & deorum ſimulacra ſudaviſſe, & ſanguinem fluxiſſe, & diſceſſiſſe cælum; & ex occulto auditas eſſe voces, quæ pericula belli nuntiarent; & Lanuvii clypeos, quod haruſpicibus triſtiſſimum viſum eſſet, a muribus eſſe deroſos.

Quid, quod in annalibus habemus, Vejenti bello, cum lacus Albanus præ-

ombr. Tertullianus de Anima cap. 46. *Lambin.* Vide Joan. Meurſii Miſcell. Lacon. lib. 1. cap. 4.

(5) *Incubabant*) Solebant veteres in templis deorum dormire, quorum ope atque conſilio indigebant, reſponſa ab iis, oraculave accepturi. Quos proprie *incubare* dicebant: & qui id faciebant, *Incubatores*. Plautus Curcul. I. 1. 61. *Leno ægrotus incubat in Æſculapi fano*. Vide Baſilii Fabri Theſaurum, verbo *Cubo*.

(6) *Tuſculi ædes Caſtoris & Pollucis*) Quia Tuſculani Caſtorem & Pollucem in primis colebant, L. Servius Sulpicius Rufus ad celebrandum gentis ſuæ, quæ obſidione Tuſculum exemerat, factum præclarum, in una parte aurei nummi Tuſculum ipſum, in altera ſigna Caſtoris & Pollucis pileata impreſſit. *Urſinus*.

(7) *Quoties ſenatus decemviros*) Hæc iterata (nam & hic & paulo ante poſita ſunt) mihi mendi ſuſpicionem commovent. *Lambinus*.

(8) *Marſico bello*) Quod etiam *ſociale*, vel *Italicum* dicitur. Vide ſupra cap. 2. *Daviſius*.

(9) *Credo ab Epicuro*) Poſt *credo*, interpungendum: ne quis ita conjungat *credo inductus*.

præter modum creviſſet, Vejentem quemdam ad nos hominem nobilem perfugiſſe, eumque dixiſſe, ex fatis, quæ Vejentes ſcripta haberent, Vejos capi non poſſe, dum lacus is redundaret: &, ſi lacus emiſſus, lapſu & curſu ſuo ad mare profluxiſſet, perniciosum populo Romano; ſin autem ita eſſet eductus, ut ad mare pervenire non poſſet, tum ſalutare noſtris fore. Ex quo illa admirabilis a majoribus Albanæ aquæ facta deductio eſt. Cum autem Vejentes bello feſſi legatos ad ſenatum miſiſſent, tum ex his quidam dixiſſe dicitur, non omnia illum transfugam auſum eſſe ſenatui dicere: in iiſdem enim fatis ſcriptum Vejentes habere, *Fore ut brevi a Gallis Roma caperetur*. Quod quidem ſexennio poſt Vejos captos factum eſſe vidimus.

XLV. Sæpe etiam & in præliis Fauni auditi; & in rebus turbidis veridicæ voces ex occulto miſſæ eſſe dicuntur. Cujus generis duo ſunt ex multis exempla, ſed maxima. Nam non multo ante urbem captam exaudita vox eſt a luco Veſtæ, qui a Palatii radice in novam viam devexus eſt: *Ut muri & portæ reficerentur; futurum eſſe, niſi proviſum eſſet, ut Roma caperetur*. Quod neglectum, cum caveri poterat, poſt acceptam illam maximam cladem explicatum eſt (10): ara enim (11) Ajo Loquenti, quam ſeptam videmus, adverſus eum locum conſecrata eſt. Atque etiam ſcriptum a multis eſt, cum terræ motus factus eſſet, *Ut ſue plena procuratio fieret*, vocem ab æde Junonis ex arce exſtitiſſe: quocirca Junonem illam appellatam Monetam (12). Hæc igitur & a diis ſignificata, & a noſtris majoribus judicata contemnimus?

Neque ſolum deorum voces Pythagorei obſervitaverunt, ſed etiam hominum, quæ vocant omina. Quæ majores noſtri, quia valere cenſebant, idcirco omnibus rebus agendis, *Quod bonum* (13) *fauſtum, felix, fortunatumque eſſet*; præfabantur; rebuſque divinis, quæ publice fierent, ut *faverent linguis*, imperabatur; inque feriis imperandis, *ut litibus & jurgiis ſe abſtinerent*. Itemque in luſtranda colonia, ab eo, qui eam deduceret; & cum imperator exercitum, cenſor populum luſtraret, bonis (14) nominibus.

E 2

(10) *Explicatum eſt*) Hanc vocem repræſentant omnes Mſſ. & patienter ferunt editores; attamen ad rem nihil omnino facit. Certiſſima conjectura reſcribo *expiatum eſt*, nam expiandæ *voci nocturnæ templum Ajo factum fuiſſe* videmus ex Livii lib. v. cap. 50. *Daviſius*.

(11) *Ara enim Ajo Loquenti*) Sive, *Ajo Locutio*, ut habet Livius. lib. v. cap. 50. Quanquam ibi *Locuto* legendum ſuſpicor. De quo Romanorum deo vide Varr. apud Gell. XVI. 17. *Paſſerat.*

(12) *Junonem illam appellatam Monetam*) A monendo. Ἥραν Μονήταν ſimiliter σύμβουλον interpretatur Suidas in Μονήτα: ſed nominis cauſam atque fontem modo longe diverſo tradit. *Daviſius*.

(13) *Quod bonum, fauſtum, felix* &c.) De hiſce formulis diligenter egit vir eximius Barn. Briſſonius Form. lib. 1. pag. 8. 66. 118. *Idem*.

(14) *Bonis nominibus... bono nomine... eſſe voluerunt*) Ratio eſt, quod, ut Ovidius Faſt. I. 178.

Omnia principiis, inquit, ineſſe ſolent. Sic cum ſub Veſpaſiano reſtituendum fuit Capitolium, *Ingreſſi milites, queis fauſta nomina felicibus ramis*. Rem narrat Tacitus Hiſt. IV. 53. ubi nonnulla Lipſius hanc in rem notavit. Vide ſis & B. Briſſonium Form. lib. 1. pag. 92. ac Interpretes ad Ciceronem pro Murena cap. 18. *Idem*.

Digitized by Google

bus qui hoſtias ducerent, eligebantur. Quod idem in delectu conſules obſervant, ut primus miles fiat bono nomine. Quæ quidem a te ſcis & conſule & imperatore ſumma religione eſſe ſervata. Prærogativam etiam majores omen juſtorum comitiorum eſſe voluerunt.

XLVI. Atque ego exempla omnium nota proferam. L. Paulus (15) conſul iterum, cum ei, bellum ut cum rege Perſe gereret, obtigiſſet: ut ea ipſa die domum ad veſperam rediit, filiolam ſuam Tertiam, quæ tum erat admodum parva, oſculans animadvertit triſticulam. Quid eſt, inquit, mea Tertia? quid triſtis es? Mi pater, inquit, Perſa periit. Tum ille arctius puellam complexus, Accipio, inquit, mea filia, omen. Erat autem mortuus catellus eo nomine.

L. Flaccum, flaminem Martialem, ego audivi, cum diceret, Cæciliam Metelli, cum vellet ſororis ſuæ filiam in matrimonium collocare, exiſſe in quoddam ſacellum ominis capiendi cauſa: quod fieri more veterum ſolebat. Cum virgo ſtaret; & Cæcilia in ſella ſederet, neque diu ulla vox extitiſſet, puellam defatigatam petiiſſe a matertera, ut ſibi concederet pauliſper, ut in ejus ſella requieſceret: illam autem dixiſſe, Vero, mea puella, tibi concedo meas ſedes. Quod omen res conſecuta eſt: ipſa enim brevi mortua eſt: virgo autem nupſit cui Cæcilia nupta fuerat. Hæc poſse contemni, vel etiam rideri, præclare intelligo: ſed id ipſum eſt (16) deos non putare, quæ ab iis ſignificantur, contemnere.

XLVII. Quid de auguribus loquar? Tuæ partes ſunt: tuum, inquam, auſpiciorum patrocinium debet eſse. Tibi App. Claudius augur conſuli nuntiavit, addubitato (17) Salutis augurio, bellum domeſticum triſte ac turbulentum fore: quod paucis poſt menſibus exortum (18), paucioribus a te eſt diebus oppreſsum. Cui quidem auguri vehementer aſsentior: ſolus enim multorum annorum memoria, non decantandi augurii, ſed divinandi tenuit diſciplinam: quem irridebant collegæ tui, eumque tum Piſidam, tum Soranum augurem eſse dicebant. Quibus nulla videbatur in auguriis aut auſpiciis præſenſio, aut ſcientia veritatis futuræ; ſapienter ajebant ad opinionem imperitorum eſse fictas religiones. Quod longe ſecus eſt; neque enim in paſtoribus illis, quibus Romulus præfuit, nec in ipſo Romulo hæc calliditas eſse potuit, ut, ad errorem multitudinis, religionis ſimula-

cra

(15) *L. Paulus, conſul iterum*) Hoc narrat Valerius Maximus lib. I. c. 5. 3. Plutarchus in Paulo Æmilio, pag. 260. Nicephorus Gregoras in Syneſium de Inſomn. pag. 359. Joannes Sariſberienſis Policr. I. 13. ubi Perſen de rege Perſarum, qui ſæpe Perſes dicitur, perperam intelligit. *Idem.*

(16) *Sed id ipſum eſt, deos non putare*) Rectius, *ſed id ipſum eſt*, eſſe *deos non putare*. Ut in I. 6. *mihi vero ſatis eſt argumenti & eſſe deos &c. Pearcius.*

(17) *Addubitato ſalutis augurio*) Tacitus Annal. XII. 23. *Salutis augurium quinque & viginti annis omiſſum repeti ac deinde continuari placitum*. Quale vero fuerit *ſalutis augurium*, docet Dion, lib. XXXVIII. pag. 40. Vide ſis & J. C. Bulengerum de Aug. & Auſp. lib. III. cap. 17. *Daviſius.*

(18) *Quod paucis poſt menſibus exortum*) De bello Catilinario loquitur. *Idem.*

cra fingerent : ſed difficultas laborque ediſcendi diſertam negligentiam reddidit. Malunt enim diſſerere, nihil eſse in auſpiciis , quam , quid ſit, ediſcere.

Quid eſt illo auſpicio divinius, quod , apud te in Mario eſt , ut utar potiſſimum te auctore?

Hic Jovis altiſoni ſubito pinnata ſatelles,
Arboris e trunco, ſerpentis ſaucia morſu,
Subigit ipſa feris (19) *transfigens unguibus anguem*
Semianimum, & varia graviter cervice micantem.
Quem ſe intorquentem lanians, roſtroque cruentans,
Jam ſatiata animos, jam duros ulta dolores,
Abjicit efflantem, & laceratum affligit in unda,
Seque obitu a ſolis nitidos convertit ad ortus.
Hanc ubi præpetibus pennis, lapſuque volantem
Conſpexit Marius, divini numinis augur;
Fauſtaque ſigna ſuæ laudis, reditusque notavit;
Partibus intonuit cæli pater ipſe ſiniſtris.
Sic aquilæ clarum firmavit Juppiter omen.

XLVIII. Atque ille Romuli auguratus , paſtoralis , non urbanus (20) fuit : nec fictus ad opinionem imperitorum, ſed a certis acceptus, & poſteris traditus. Itaque Romulus augur , ut apud Ennium eſt, cum fratre item augure,

Curantes magna cum cura, concupientes
Regni, dant operam ſimul auſpicio, augurioque.
Hinc Remus auſpicio ſe devovet, atque ſecundam (21)
Solus avem ſervat. At Romulu' pulcher in alto
Quærit Aventino, ſervans genus altivolantum:
Certabant, urbem Romam, Remoramne (22) *vocarent.*

Omni-

(19) *Subigit ipſa feris*) Metri cauſa literam tertiam duplicabat *Lambinus*. Verum Turnebus & Aldus nepos , inverſo verborum ordine, legunt *Ipſa feris ſubigit*. Gulielmio denique placebat *Subjicit ipſa feris*. Balliol. *ſubigat*, unde forſan non male reſcribi poſſit , *Subjugat ipſa feris* &c. *Daviſius*.

(20) *Non urbanus fuit*) Ideſt, non erat res iis, qui in urbe degebant, inventa, quique ritus ſacros ob politicas cauſas instituere poterant : ſed fuit *paſtoralis* ; erat ritus a paſtoribus, aratoribus, ruſticis obſervatus, qui non ſatis callidi erant, ut res , ad opiniones imperitorum fictas, invenirent. *Miſcel. Obſerv. Vol.* III.

(21) *Atque ſecundam*) Tullium dediſſe ſuſpicamur,

arte ſecundam
Solus avem ſervans. VVopkens.

(22) *Romam* Remoramne *vocarent*) Alii *Romamue*; alii *Romamne Remamne*; ſed recepta præſtat lectio , quam firmant Mſſ. *Feſtus* : Remurinus ager *dictus* , *quia poſſeſſus eſt a Remo*. *Et habitatio Remi* , Remora. *Sed & locus in ſummum Aventino Remoria dicitur* , *ubi Remus de urbe condenda fuerat auſpicatus* . Hinc apud Plutarchum in Romulo non Ῥεμώνιον, ſed Ῥεμόριον legendum, licet hunc locum Ῥεμορίαν rectius vocet Dionyſius Halicarnaſſenſis lib. 1. cap. 85. ſi modo codicem Vatic. ſequamur. Paulus in Compendio: *Romam Romulus de ſuo nomine appellavit; ſed ideo Romam, non Romulam, ut ampliore vocabuli ſignificatu proſperiora patria ſua ominaretur*. Et Romam

qui-

Digitized by Google

Omnibu' cura viris, uter eſſet induperator.
Exſpectant, veluti conſul cum mittere ſignum
Volt: omnes avidi ſpectant ad carceris oras,
Qua mox emittat pictis ex faucibu' currus:
Sic exſpectabat populus, * *atque ore* (23) *timebat*
Rebus, utri magni victoria ſit data regni.
Interea ſol albu' receſſit in infera noctis.
Exin candida ſe radiis dedit icta foras lux:
Et ſimul ex alto longe pulcherrima præpes
Læva volavit avis: ſimul aureus exoritur ſol.
Cedunt de cælo ter quatuor (24) *corpora ſancta*
Avium, præpetibus ſeſe pulchriſque locis dant.
Conſpicit inde ſibi data Romulus eſſe priora
Auſpicio regni ſtabilita ſcamna, ſolumque.

XLIX. Sed unde huc digreſſa eſt, eodem redeat oratio. Si nihil queam diſputare, quamobrem quidque fiat, & tantummodo fieri ea quæ commemoravi, doceam, parumne Epicuro, Carneadive reſpondeam? Quid, ſi etiam ratio exſtat artificioſæ præſenſionis, facilis; divinæ autem, paulo obſcurior? Quæ enim extis, quæ fulguribus, quæ portentis, quæ aſtris præſentiuntur, hæc notata ſunt obſervatione diuturna. Affert autem vetuſtas omnibus in rebus longinqua obſervatione incredibilem ſcientiam: quæ poteſt eſſe ſine motu atque impulſu deorum, cum, quid ex quoque eveniat, & quid quamque rem ſignificet, crebra animadverſione perſpectum eſt.

Altera divinatio eſt naturalis, ut ante dixi: quæ phyſica diſputandi ſubtilitate referenda eſt ad naturam deorum, a qua, ut doctiſsimis ſapientiſsimiſque placuit, hauſtos animos & libatos habemus: cumque omnia completa & referta ſint æterno ſenſu & mente divina, neceſse eſt cognatione (25) divinorum animorum animos humanos commoveri. Sed vigilan-

quidem ἐπώνυμον Romuli fuiſſe quam plurimis traditur: diſſentiunt tamen aliqui. Vide ſis interpretes ad *Feſtum* voce *Roma*, Servium in Æn. I. 277. & Panc. Maaſvicium ad Polyæni Stratag. lib. VIII. cap. 25. 2. *Daviſius*.

* Lamb. *atque ora tenebat*

(23) *Atque ore timebat*) Lambinus admiſit Turnebi conjecturam, *atque ora tenebat*, nolentibus Mſſ. & ratione ipſa: belle enim tribuit poeta ſpectatoribus eam ſollicitudinem, quæ & ipſo ſe vultu proderet, ut fere ſolet. *Gruterus*.

(24) *Ter quatuor corpora ſancta*) Sic ſcripſi, non *quattuor*, cum vox illa pro diſyllaba ſit habenda. Vide Chr. VVaſium de Senar. cap. 9. pag. 103. *Daviſius*. Sed & Manutius, & Lambinus:

Cedunt ter quatuor de cælo &c.

(25) *Cognatione divinorum animorum*) Omnino legendum crediderim *contagione*, quæ vox *contactum* paſſim denotat. Cum enim *omnia completa & referta ſint æterno ſenſu & mente divina*; non tam *cognatione*, quam *contactu* divinorum animorum commoventur animi humani. Eſt autem hoc dogma Stoæ de Pythagoricis & Platonicis hauſtum fontibus. Præter alios bene multos, vide Ciceronem N. D. lib. 1. cap. 11. & Origenem contra Celſum lib. VI. *Daviſius*.

lantes (26) animi vitæ neceſſitatibus ſerviunt, disjunguntque ſe a ſocietate divina, vinclis corporis impediti. Rarum eſt quoddam genus eorum, qui ſe a corpore avocent, & ad divinarum rerum cognitionem cura omni ſtudioque rapiantur. Horum ſunt auguria non divini impetus, ſed rationis humanæ: nam & natura futura præſentiunt, ut aquarum fluxiones & deflagrationem futuram aliquando cæli atque terrarum. Alii autem in republica exercitati, ut de Athenienſi (27) Solone accepimus, orientem tyrannidem multo ante proſpiciunt: quos prudentes poſſumus dicere, id eſt, providentes: divinos nullo modo poſſumus; non plus, quam Mileſium (28) Thalem, qui ut objurgatores ſuos convinceret, oſtenderetque etiam philoſophum, ſi ei commodum eſſet, pecuniam facere poſſe, omnem oleam, antequam florere cœpiſſet, in agro Mileſio coemiſſe dicitur. Animadverterat fortaſſe quadam ſcientia, olearum ubertatem fore. Et quidem idem primus defectionem ſolis, quæ Aſtyage (29) regnante facta eſt, prædixiſſe fertur.

L. Multa medici, multa gubernatores, agricolæ etiam multa præſentiunt: ſed nullam eorum divinationem voco: ne illam quidem, qua ab Anaximandro phyſico moniti Lacedæmonii ſunt, ut urbem & tecta linquerent, armatique in agro excubarent, quod terræ motus inſtaret, tum, cum & urbs tota corruit, & ex monte Taygeto extremo montis quaſi puppis avulſa eſt. Ne Pherecydes quidem ille Pythagoræ magiſter, potius divinus habebitur, quam phyſicus: qui cum vidiſſet hauſtam aquam de jugi puteo, terræ motus dixit inſtare.

Nec vero unquam animus hominis naturaliter divinat, niſi cum ita ſolutus eſt & vacuus, ut ei plane nihil ſit cum corpore. Quod aut vatibus contingit, aut dormientibus. Itaque ea duo genera a Dicæarcho probantur, &, ut dixi, a Cratippo noſtro. Si propterea quod ea proficiſcuntur a natura; ſint ſumma ſane, modo ne ſola. Sin autem nihil eſſe in obſervatione putant: multa tollunt, quibus vitæ ratio continetur. Sed quoniam dant aliquid, idque non parvum, vaticinationes cum ſomniis; nihil eſt, quod cum his magnopere pugnemus, præſertim cum ſint, qui omnino nullam divinationem probent.

Ergo & ii, quorum animi, ſpretis corporibus, evolant atque excurrunt foras

(26) *Sed vigilantes animi*) At pro Quinti ſententia *vel in ſomniis vigent*, & adeo vigilant animi. Vide cap. 51. Legendum puto, *ſed vigilantium animi*: ut *caſtus animus puruſque vigilantis* dicitur infra cap. 53. *Idem*.

(27) *Ut de Athenienſi Solone accepimus*) Valerius Maximus lib. v. cap. 3. extern. Diogenes Laertius lib. 1. §. 49. & §. 65. Similia tradunt Plutarchus in Solone pag. 95. & Ælianus V. H. lib. VIII. cap. 16. *Idem*.

(28) *Non plus, quam Mileſium Thalem*) Sumpſit hoc ab Ariſtotele ex lib. 1. cap. 11. Polit. *Urſinus*.

(29) *Quæ Aſtyage regnante facta eſt*) Aſtyage quidem regnante, factum eſt ſolis deliquium, quod prædicere potuit Thales. Sed prior eſt eclipſis illa, quam ab hoc philoſopho prænuntiatam ſub Cyaxare Aſtyagis patre contigiſſe referunt ſcriptores. De qua diligenter egit D. Petavius Doct. Temp. lib. 1. cap. 1. *Idem*.

Digitized by Google

foras ardore aliquo inflammati atque incitati, cernunt illa profecto, quæ vaticinantes prænuntiant: multiſque rebus inflammantur tales animi, qui corporibus non inhærent; ut ii, qui ſono quodam vocum & Phrygiis cantibus incitantur. Multos nemora ſilvæque, multos amnes aut maria commovent: quorum furibunda mens videt ante multo, quæ futura ſunt. Quo de genere illa ſunt,

Eheu, videte; judicavit inclytum judicium
Inter deas tres aliquis: quo judicio Lacedæmonia
Mulier, furiarum una, adveniet.

Eodem enim modo multa a vaticinantibus ſæpe prædicta ſunt, neque ſolum verbis, ſed etiam

Verſibu', quos olim Fauni, vateſque canebant.

Similiter Marcius, & Publicius vates cecinisse dicuntur. Quo de genere, Apollinis operta prolata ſunt. Credo etiam anhelitus quoſdam fuiſſe terrarum, quibus inflatæ mentes oracula funderent.

LI. Atque hæc quidem vatum ratio eſt: nec diſſimilis ſane ſomniorum. Nam quæ vigilantibus accidunt vatibus, eadem nobis dormientibus. Viget enim animus in ſomniis, liberque ſenſibus, ac omni impeditione curarum, jacente & mortuo pæne corpore. Qui quia vixit ab omni æternitate, verſatuſque eſt cum innumerabilibus animis, omnia, quæ in natura rerum ſunt, videt, ſi modo temperatis eſcis medicisque potionibus ita eſt affectus, ut ſopito corpore ipſe vigilet. Hæc ſomniantis eſt divinatio.

Hic magna quædam exoritur, neque ea naturalis, ſed artificioſa ſomniorum Antiphonis (30) interpretatio: eodemque modo & oraculorum & vaticinationum. Sunt enim explanatores (31), ut grammatici poetarum. Nam ut aurum & argentum, æs, ferrum, fruſtra natura divina genuiſſet, niſi eadem docuiſſet quemadmodum ad eorum venas perveniretur: nec fruges terræ, baccaſve arborum cum utilitate ulla generi humano dediſſet, niſi earum cultus & conditiones tradidiſſet: materia deinde quid juvaret, niſi confectionis ejus fabricam haberemus? ſic cum omni utilitate, quam dii hominibus dederunt, ars aliqua conjuncta eſt, per quam illa utilitas percipi poſſit. Item igitur ſomniis, vaticinationibus, oraculis, quod erant multa obſcura, multa ambigua, explanationes adhibitæ ſunt interpretum.

Quo modo autem aut vates, aut ſomniantes ea videant, quæ nuſquam etiam tunc ſint, magna quæſtio eſt. Sed explorata ſi ſint ea, quæ ante quæri debeant: ſint hæc, quæ quærimus, faciliora. Continet enim totam hanc

(30) *Antiphonis interpretatio*) De hoc homine videas licet Æg. Menagium ad Diogenis Laertii lib. II. §. 46. *Idem*.

(31) *Sunt enim explanatores*) Aliquid deeſſe vidit acutiſſimus Lambinus: quapropter reſcribendum conjecit, *ſunt enim harum rerum explanatores*. At cum Reg. & Cantab. habeant, *ſunt enim explanatores ſomniorum*: forſan optime reſcripſeris, *ſunt enim explanatores omnium horum*; ſomniorum videlicet, oraculorum, & vaticinationum. *Idem*.

Digitized by Google

hanc quæſtionem ea ratio, quæ eſt de natura deorum, quæ a te ſecundo libro eſt explicata dilucide. Quam ſi obtinemus, ſtabit illud quidem, quod locum hunc continet, de quo agimus, Eſſe deos, & eorum providentia mundum adminiſtrari, eoſdemque conſulere rebus humanis, nec ſolum univerſia, verum etiam ſingulis. Hæc ſi tenemus, quæ mihi quidem non videntur poſſe convelli: profecto hominibus a diis futura ſignificari neceſſe eſt. Sed diſtinguendum videtur, quonam modo.

LII. Non placet Stoicis, ſingulis jecorum fiſſis, aut avium cantibus intereſſe deum: neque enim decorum eſt, nec diis dignum, nec fieri ullo pacto poteſt: ſed ita a principio inchoatum eſſe mundum, ut certis rebus certa ſigna præcurrerent, alia in extia, alia in avibus, alia in fulguribus, alia in oſtentis, alia in ſtellis, alia in ſomniantium viſis, alia in furentium vocibus. Ea quibus bene percepta ſunt, ii non ſæpe falluntur. Male conjecta, maleque interpretata, falſa ſunt, non rerum vitio, ſed interpretum inſcientia. Hoc autem poſito atque conceſſo, eſſe quandam vim divinam, hominum vitam continentem: non difficile eſt, quæ fieri certe videmus, ea qua ratione fiant, ſuſpicari. Nam & ad hoſtiam deligendam poteſt dux eſſe vis quædam ſentiens, quæ eſt toto confuſa mundo: & tum, ipſam cum immolare velis, extorum fieri mutatio poteſt, ut aut abſit aliquid, aut ſuperſit. Parvis enim momentis multa natura aut affingit, aut mutat, aut detrahit.

Quod ne dubitare poſſimus, maximo eſt argumento, quod paulo ante interitum Cæſaris contigit: qui cum immolaret illo die, quo primum in ſella aurea ſedit, & cum purpurea veſte proceſſit, in extis bovis opimi cor non fuit. Num igitur cenſes ullum animal, quod ſanguinem habeat, ſine corde eſſe poſſe? Quia ille rei novitate perculſus cum Spurinna diceret timendum eſſe, ne & conſilium, & vita deficeret: earum enim rerum utrumque a corde proficiſci: poſtero die caput in jecore non fuit. Quæ quidem illi portendebantur a diis immortalibus, ut videret interitum, non ut caveret. Cum igitur eæ partes in extis non reperiuntur, ſine quibus victima illa vivere nequiſſet, intelligendum eſt, in ipſo immolationis tempore eas partes, quæ abſint, interiſſe.

LIII. Eademque efficit in avibus divina mens, ut tum huc, tum illuc volent alites: tum in hac, tum in illa parte ſe occultent: tum a dextra, tum a ſiniſtra parte canant oſcines. Nam ſi animal omne, ut vult, ita utitur motu ſui corporis, prono, obliquo, ſupino; membraque quocumque vult, flectit, contorquet, porrigit, contrahit; eaque ante efficit pæne, quam cogitat: quanto id deo eſt facilius, cujus numini parent omnia?

Idemque mittit & ſigna nobis ejus generis, qualia permulta hiſtoria tradidit; quale ſcriptum illud videmus: Si luna paulo ante ſolis ortum defeciſſet in ſigno leonis, fore, ut armis Darius, & Perſæ ab Alexandro & Macedonibus prælio vincerentur, Dariuſque moreretur: &, ſi puella nata biceps eſſet, ſeditionem in populo fore, corruptelam & adulterium domi: &, ſi mulier leonem peperiſſe viſa eſſet, fore, ut ab exteris gentibus vinceretur ea reſpublica, in qua id contigiſſet. Ejuſdem generis etiam illud eſt,

eſt, quod ſcribit Herodotus: Crœſi filium, cum eſſet infans (32), locutum: quo oſtento regnum patris & domum funditus concidiſſe. Caput arſiſſe Servio Tullio (33) dormienti, quæ hiſtoria non prodidit? Ut igitur qui ſe tradet quieti, præparato animo tum bonis cogitationibus, tum rebus ad tranquillitatem accommodatis, certa & vera cernit in ſomnis; ſic caſtus animus puruſque vigilantis, & ad aſtrorum, & ad avium, reliquorumque ſignorum, & ad extorum veritatem eſt paratior.

LIV. Hoc nimirum eſt illud, quod de Socrate accepimus, quodque ab ipſo in libris Socraticorum ſæpe dicitur, Eſſe divinum quiddam, quod dæmonion appellat, cui ſemper ipſe paruerit, nunquam impellenti (34), ſæpe revocanti. Et Socrates quidem (quo quem auctorem meliorem quærimus?) Xenophonti conſulenti, ſequeretturne Cyrum; poſtea quam expoſuit, quæ ſibi videbantur, *Et noſtrum* (35) *quidem*, inquit, *humanum eſt conſilium, ſed de rebus & obſcuris, & incertis ad Apollinem cenſeo referendum*: ad quem etiam Athenienſes publice de majoribus rebus ſemper retulerunt. Scriptum eſt item, cum Critonis ſui familiaris oculum alligatum vidiſſet, quæſiviſſe, quid eſſet: cum autem ille reſpondiſſet, in agro ambulanti ramulum adductum, ut remiſſus eſſet, in oculum ſuum recidiſſe: tum Socrates, *Non enim paruiſti mihi revocanti, cum uterer, qua ſoleo, præſagitione divina*. Idem etiam Socrates, cum apud Delium male pugnatum eſſet, Lachete prætore, fugeretque cum ipſo Lachete, ut ventum eſt in trivium, eadem, qua cæteri, fugere noluit. Quibus quærentibus, cur non eadem via pergeret, deterreri ſe a deo dixit. Tum quidem ii, qui alia via fugerant, in hoſtium equitatum inciderunt. Permulta collecta ſunt ab Antipatro, quæ mirabiliter a Socrate divinata ſunt, quæ prætermittam. Tibi enim nota ſunt: mihi ad commemorandum non neceſſaria. Illud tamen ejus philoſophi magnificum ac pæne divinum, quod, cum impiis ſententiis damnatus eſſet, æquiſſimo animo ſe dixit mori: neque enim domo (36) egredienti, neque illud ſuggeſtum, in quo cauſam dixerat, adſcendenti, ſignum ſibi ullum, quod conſueſſet, a deo, quaſi mali alicujus impendentis, datum.

LV. Equidem ſic arbitror, etiam ſi multa fallant eos, qui aut arte, aut conjectura divinare videantur, eſſe tamen divinationem: homines autem,

(32) *Cum eſſet* infans) *Infans* hic eſt ἄφωνος, mutus, elinguis. Vide Herodotum lib. 1. cap. 85. & Agellium lib. v. cap. *Idem*.

(33) *Caput arſiſſe Servio Tullio dormienti*) Eum, licet humili loco natum, *clarum fore viſa circa caput flamma promiſerat*. Hoc prodigium memorant permulti ſcriptores, quorum locos indicabit Joan. Freinshemius ad Flori lib. 1. cap. 6. 1. *Idem*.

(34) *Nunquam impellenti, ſæpe revocanti*) Vide Claudii Fraguerii Diatribam *de Dæmonio Socratis*, in libro cui titulus: *Poetarum ex Academia Gallica, qui Latine aut Græce ſcripſerunt, Carmina*. Prodiit Pariſiis, anno 1738.

(35) *Et noſtrum quidem*) Xenophon *de* Exped. Cyri, lib. iii. cap. 1. §. 5. *Hunc* locum cum narratione Ciceronis olim contulit Petr. Victorius Var. Lect. lib. viii. cap. 22. *Daviſius*.

(36) *Neque enim domo egredienti*) Socrates apud *Platonem* in Apolog. *Idem*.

rem, ut in cæteris artibus, ſic in hac poſſe falli. Poteſt accidere, ut aliquod ſignum dubie datum pro certo ſit acceptum: poteſt aliquod latuiſſe, aut ipſum, aut quod eſſet illi contrarium. Mihi autem ad hoc, de quo diſputo, probandum, ſatis eſt non modo plura, ſed etiam pauciora, divine præſenſa & prædicta reperiri.

Quin etiam hoc non dubitans dixerim: ſi unum aliquid ita ſit prædictum præſenſumque, ut cum evenerit, ita cadat ut prædictum ſit, neque in eo quidquam caſu & fortuito factum eſſe appareat, eſſe certe divinationem, idque eſſe omnibus confitendum: Quocirca primum mihi videtur, ut Poſidonius facit, a deo, de quo ſatis dictum eſt, deinde a fato, deinde a natura, vis omnis divinandi, ratioque repetenda. Fieri igitur omnia fato, ratio cogit fateri. Fatum autem id appello, quod Græci εἱμαρμένην, id eſt, ordinem ſeriemque cauſarum, cum cauſa cauſæ nexa rem ex ſe gignat. Ea eſt ex omni æternitate fluens veritas ſempiterna. Quod cum ita ſit, nihil eſt factum, quod non futurum fuerit: eodemque modo nihil eſt futurum, cujus non cauſas id ipſum efficientes natura contineat.

Ex quo intelligitur, ut fatum ſit non id quod ſuperſtitioſe, ſed id quod phyſice dicitur, cauſa æterna rerum, cur & ea, quæ præterierunt, facta ſint, &, quæ inſtant, fiant, &, quæ ſequuntur, futura ſint. Ita fit, ut & obſervatione notari poſſit, quæ res quamque cauſam plerumque conſequatur, etiam ſi non ſemper. Nam id quidem affirmare difficile eſt. Eaſdemque cauſas veriſimile eſt rerum futurarum cerni ab iis, qui aut per furorem eas, aut in quiete videant.

LVI. Præterea cum fato omnia fiant (id quod alio loco oſtendetur) ſi quis modo talis poſſit eſſe, qui colligationem cauſarum omnium perſpiciat animo, nihil eum profecto fallet. Qui enim teneat cauſas rerum futurarum: idem neceſſe eſt omnia teneat, quæ futura ſint. Quod cum nemo facere, niſi deus, poſſit, relinquendum eſt homini, ut ſignis quibuſdam conſequentia declarantibus, futura præſentiat. Non enim illa quæ futura ſunt, ſubito exſiſtunt; ſed eſt quaſi rudentis explicatio, ſic traductio temporis, nihil novi efficientis, & primum quidque replicantis. Quod & ii vident, quibus naturalis divinatio data eſt: & ii, quibus curſus rerum obſervando notatus eſt. Qui etſi cauſas ipſas non cernunt, ſigna tamen cauſarum & notas cernunt: ad quas, adhibita memoria & diligentia, ex monumentis ſuperiorum efficitur ea divinatio, quæ artificioſa dicitur, extorum, fulgurum, oſtentorum, ſignorumque cæleſtium.

Non eſt igitur, ut mirandum ſit, ea præſentiri a divinantibus, quæ nuſquam ſint. Sunt enim omnia, ſed tempore abſunt. Atque ut in ſeminibus vis ineſt earum rerum, quæ ex iis progignuntur, ſic in cauſis conditæ ſunt res futuræ: quas eſſe futuras aut concitata mens, aut ſoluta ſomno, cernit; aut ratio, aut conjectura præſentit. Atque ut ii, qui ſolis & lunæ reliquorumque ſiderum ortus, obitus, motuſque cognorunt, quo quidque tempore eorum futurum ſit, multo ante prædicunt: ſic qui curſum

Digitized by Google

rerum, eventorumque conſequentiam diuturnitate (37) pertractata notaverunt, aut ſemper, aut, ſi id difficile eſt, plerumque; quod ſi ne id quidem conceditur, nonnunquam certe, quid futurum ſit, intelligunt. Atque hæc quidem, & quædam hujuſmodi argumenta, cur ſit divinatio, ducuntur a fato.

LVII. A natura autem alia quædam ratio eſt: quæ docet, quanta ſit animi vis ſejuncta a corporis ſenſibus: quod maxime contingit aut dormientibus, aut mente permotis. Ut enim deorum animi ſine oculis, ſine auribus, ſine lingua ſentiunt inter ſe, quid quiſque ſentiat: ex quo fit, ut homines, etiam cum taciti optent quid, aut voveant, non dubitent quin dii illud exaudiant: ſic animi hominum, cum aut ſomno ſoluti vacant corpore, aut mente permoti (38) per ſe ipſi liberi incitati moventur, cernunt ea, quæ permiſti cum corpore animi videre non poſſunt.

Atque hanc quidem rationem naturæ difficile eſt fortaſſe traducere ad id genus divinationis, quod ex arte profectum dicimus: ſed tamen id quoque rimatur (39) quantum poteſt Poſidonius, cum eſſe cenſet in natura ſigna quædam rerum futurarum. Ut enim (40) Ceos accepimus ortum caniculæ diligenter quotannis ſolere ſervare, conjecturamque capere, ut ſcribit Ponticus Heraclides, ſalubriſne, an peſtilens annus futurus ſit. Nam ſi obſcurior & quaſi caliginoſa ſtella extiterit, pingue & concretum eſſe cælum, ut ejus adſpiratio gravis & peſtileos futura ſit: ſin illuſtris & perlucida ſtella apparuerit, ſignificari cælum eſſe tenue, purumque, & propterea ſalubre. Democritus autem cenſet ſapienter inſtitiſſe veteres, ut hoſtiarum immolatarum inſpicerentur exta, quorum ex habitu atque ex colore tum ſalubritatis, tum peſtilentiæ ſigna percipi; nonnunquam etiam quæ ſit vel ſterilitas agrorum, vel fertilitas futura. Quæ ſi a natura profecta obſervatio atque uſus agnovit; multa afferre potuit dies, quæ animadvertendo notarentur: ut ille Pacuvianus, qui in *Chryſe* phyſicus inducitur, minime naturam rerum cognoſſe videatur.

Nam

(37) *Diuturnitate pertractata*) Quæ ſit hujuſce [illegible] mens, ego ſane non intelligo; niſi forſan velit *Cicero diuturnitatem fuiſſe pertractatum*, lectis commentariis, in quibus eventorum longam ſeriem tradiderint varii ſcriptores. Si mei tamen arbitrii res eſſet, potius legerem *diuturna pertractatione*; nam ſimili modo loqui ſolet noſter. *Idem*.

(38) *Aut mente* permoti) Quid ſint *animi hominum mente permoti*, me quidem fugit: ſaltem loquendi ratio eſt incommoda. Reſcribendum videtur, *aut in mente permoti per ſe ipſi liberi incitati moventur*. Ita ſane ſenſus exſurgit rei congruus. *Idem*.

(39) *Id quoque* rimatur, *quantum poteſt. Poſidonius eſſe cenſet*) Sic edidere Victorius & Gruterus, nec abeunt plerique codices; niſi quod eorum nonnulli, ordine verborum mutato, repræſentent, *id quoque, quantum poteſt, rimatur*. Mihi tamen perſuadere non poſſum, quin vitio laborent verba. Vett. editi dant; *id quoque rimatur, quantum poteſt, Poſidonius, cum eſſe cenſet*; quod longe melius. Pariſ. *id* quoque *rimatur, quantum poteſt*. Forſan *id* quiſque *rimetur, quantum poteſt*. Idem.

(40) *Ut enim* (Lamb. *Etenim*) *Ceos accepimus ortum Caniculæ*) Hiſtoriam, quæ rei dedit originem, referunt Diodorus Siculus Bibl. lib. IV. pag. 281. Hyginus Poet. Aſtron. lib. II. cap. 4. aliique. Vide Cl. Salmaſium Exercit. Plin. edit. Pariſ. pag. 144. *Idem*.

Nam iſtis, qui linguam avium intelligunt,
Pluſque ex alieno jecore ſapiunt, quam ex ſuo,
Magis audiendum, quam auſcultandum, cenſeo.

Cur, quæſo? cum ipſe, paucis interpoſitis verſibus, dicas ſatis luculente:

Quidquid eſt hoc, omnia animat, format, alit, auget, creat,
Sepelit, recipitque in ſeſe omnia: omniumque idem eſt pater;
Indidemque (41) *eadem, quæ oriuntur, de integro, atque eodem occidunt.*

Quid eſt igitur, cur, cum domus ſit omnium una, eaque communis, cumque animi hominum ſemper fuerint, futurique ſint, cur ii, quid ex quoque eveniat, & quid quamque rem ſignificet, perſpicere non poſſint?

LVIII. Hæc habui, inquit, de divinatione quæ dicerem. Nunc illa teſtabor, non me ſortilegos, neque eos, qui quæſtus cauſa hariolentur, neque pſychomantia quidem, quibus Appius amicus tuus uti ſolebat, agnoſco.

Non habeo denique nauci Marſum augurem,
Non vicanos haruſpices, non de circo aſtrologos,
Non Iſiacos conjectores, non interpretes ſomnium.
Non enim ſunt ii ſcientia, aut arte divini,
Sed ſuperſtitioſi vates, impudenteſque harioli,
Aut inertes, aut inſani, aut quibus egeſtas imperat:
Qui ſibi ſemitam non ſapiunt, alteri monſtrant viam:
Quibu' divitias pollicentur, ab iis drachmam ipſi petunt.
De his divitiis ſibi deducant drachmam, reddant cætera.

Atque hæc quidem Ennius, qui paucis ante verſibus eſſe deos cenſet, ſed eos non curare opinatur, quid agat humanum genus. Ego autem, qui & curare arbitror, & monere etiam, ac multa prædicere, levitate, vanitate, malitia excluſa, divinationem probo. Quæ cum dixiſſet Quintus: Præclare tu quidem, inquam, paratus * * * *Deſunt pauca quædam.*

D E

(41) *Indidemque eadem, qua oriuntur*) *oriuntur*. Gruterus. Gulielmus caſtigat, *Indidemque eademque*

DE DIVINATIONE.

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Hoc libro continetur Ciceronis contra Stoicam rationem a fratre explanatam & defenſam diſputatio. Initium ejus eſt a Carneadeo argumento, quod nulla eſt divinationis tanquam materia (objectum). Nam nec eſt earum rerum, quæ ſenſibus ſubjectæ ſunt, nec earum, quæ in philoſophia diſſeruntur, nec earum, quæ in republica verſantur. Nam quod divinatio dicitur eſſe rerum fortuitarum; primum, venti, eventus morborum, multa alia, ſunt fortuita, neque tamen e Stoicorum mente divinationi ſubjecta: deinde ſi fortuita hæc dicuntur, quæ nec ratione, nec arte provideri poſſunt, quod in fortuna poſita ſunt; nulla poteſt earum rerum eſſe præſenſio, quæ nihil habent rationis, quare futuræ ſint. Quod ſi omnia cauſas certas habent, nullæ ſunt res fortuitæ, adeoque nec divinatio. Si fatum continet omnia, nil divinatio prodeſt. Neque vero utilis hominibus eſt futurarum rerum ſcientia; quod proviſio malorum totam vitam acerbam eſſet reddditura, neque tamen ullo modo, ſi fatum eſſet, levari mala re divina poſſent, cap. 3, 10. *Sed hac tanquam levis armaturæ prima excurſione facta, cominus agere incipit, & ipſa cornua Stoicæ rationis commovere aggreditur. Itaque ſingula divinationum genera excutit, & quare rejicienda ſint, demonſtrat. Initium facit ab haruſpicina, & toto genere artificioſo, &* primo exta *inſpicit; quibus quæ præſignificari dicuntur, non poſſunt cognita eſſe obſervatione diuturna, neque ipſa conformantur, aut ante, aut inter immolandum a numine Deorum, quibus nihil eſt cum extis commune; aut ab ipſa natura, cui, etſi eſt quædam omnium rerum cognatio, tamen nulla cum extis convenientia eſſe poteſt. Neque intelligi poteſt, quomodo immola-*

turus

turus convenientem rebus hoſtiam inveniat. Si duce divina vi, & ſi immutantur a Diis exta, unde poſt triſtia exta ſtatim læta, aut unde tam ſubita Deorum placatio? unde denique eodem tempore ab aliis litatur, ab aliis non item? cap. 12. &c. Fulgura *autem &* fulmina *ex prima hominum admiratione & timore credita ſunt mitti a Jove. Quia autem ſunt incertæ, nil certi ſignificare poſſunt. Neque ſi quid præſignificarent, ratio eſſet, quare tam multa fruſtra in ſylvas, montes, maria mitterentur. Quod ſi quid interdum accidit, quod fulmine ſignificatum videri poſſit, caſu id ita apte cadit:* cap. 18. &c. Oſtenta *pleraque falſa ſunt; quæ autem vera: ut monſtra, ea homines mirantur, quia non ſæpe fiunt, quæ ſi fieri non potuiſſent, non facta eſſent; ſin potuerunt, non debebant mirabilia videri. Cauſarum ignoratio admirationem facit in re nova, in rebus uſitatis non item. Quare vero Dii oſtenta mittunt, ſi ſine interprete intelligi non poſſunt, & ſi, quæ portenduntur mala, caveri non poſſunt? Interpretationes præterea incertæ ſunt & ſæpe inter ſe repugnantes, ut plane fruſtra oſtentum miſſum ſit:* cap. 22. &c. Jam auſpicia *etſi ſunt a Romulo divinationis cauſa inſtituta, tamen poſtea ad opinionem tantum vulgi, & ad magnas reip. utilitates retenta & conſervata ſunt.* Nam *illud auſpicium e pullis, cum tam coactum & expreſſum eſt, divini habere nihil poteſt. Ex cæteris vero avibus auguria diverſa ſunt apud Romanos & alios populos, nec apud illos nunc adhibentur, niſi in re bellica; neque tamen & hic ſemper, poſtquam bella a Proconſ. & Propræt. adminiſtrari cœperunt, qui auſpicia non habent; ex acuminibus autem auſpicia, quod genus totum militare eſt, jam M. Marcellus conſul omiſit. Ipſorum autem auſpiciorum afferri poteſt neque idonea cauſa, neque idoneus auctor & inventor, neque ulla eſt eorum conſtantia:* cap. 33. &c. Omina *porro ſi valerent: nemo libero & quieto animo eſſe poſſet, nil agere ratione duce, ſed omine & caſu:* cap. 40. Sortes, *tanquam Præneſtinæ, fabuloſam inventionem habent, nec eſt in iis aliquid certi, cum fortunæ monitu, tanquam nutu capitis aut alio ſigno tollantur, a puero miſceantur & ducantur; itaque cum cæteris etiam nunc contemnuntur:* cap. 41. Chaldæorum *autem* ratio *cum ab ipſis celeberrimis Aſtrologis repudiatur, tum rationem habet fictam & abſurdam.* Neque *enim poteſt intelligi, quomodo a ſtellis, ex infinito pæne intervallo contagio ad terram pertineat. Quod ſi affectio cæli, quare non potius venti tempeſtateſque, item locorum ingenia ad ortum naſcentium pertinent, quæ in diverſis orbis partibus diverſa ſunt? Neque verum eſt, eodem tempore, hoc eſt, eodem cæli & ſiderum ſtatu natis eadem fata inſtare, cum conſtet, eadem hora natis, tanquam geminis, diverſa, diverſis autem temporibus natis eadem accidiſſe. Quid? quod eodem tempore nati non propterea etiam eodem aſtro nati ſunt, quod* ὁρίζοντες, *hoc eſt, orbes finientes, varietatem maximam habent, aliique in aliis locis ſunt. Denique conſtituta ratione Chaldæorum tollitur ſeminis vis, quæ maxima eſſe ſolet:* cap. 42. &c. *Repudiato genere artificioſo ad naturale progreditur, cujus prima pars eſt* futurorum per furorem prædictio. *In qua mirum illud eſt, quod, quæ ſani non vident, ea inſani videre putantur. Quod autem ex hoc genere libri Sibyllini ſunt, facile intelligi poteſt,*

teſt, eos eſſe confictos, idque cum multis aliis ex rebus, tum vero imprimis ex eo, quod & verſibus ſcripti ſunt, & ἀκροστιχὶς adhibita eſt. Reliqua a vetuſtate celebrata vaticinia fabuloſa ſunt, ipſæque oraculorum ſortes partim falſæ, partim caſu veræ, partim flexiloquæ, ambiguæ & obſcuræ; denique jamdiu defieruut, quod fieri uon potuit, ſi vis illa divina fuit: cap. 54. &c. Somniorum *longa repetitur a Stoicis defeuſio, qui rationem eorum a meutis divinitate & conjunctione cum aliis mentibus ducunt. Sive autem meutes per ſe, ſive externa viſione moventur, per multa falſa ſomniantibus videri poſſunt pro veris, quod & vigilantibus accidit. Neque vero ſi unum ex innumerabilibus verum ſomnium fuit, propterea ſomniis fides babenda, quod id caſu accidit. Quod ſi vero ſomniis verum videremus, aut divina vis quædam conſulens uobis ſomniorum ſignificatioues faceret; aut coujectores ex quadam convenientia naturæ, quid quamque rem ſequeretur, intelligerent; aut denique obſervatio quædam conſtans eſſet, & diuturna, cum quid ſecuudum quictem viſum eſt, quid evenire ſoleret; quorum cum nullum ſit, etiam ſomniorum divinatio explodeuda eſt:* cap. 58. &c. *Quod autem exemplis potius quam rationibus uſus eſt Quiutus, id non diguum Philoſopho judicat* cap. 11. *Neque illam latebram probat, iu quam ſe conjecit Quintus, cum rationem ſe cauſamque non quærere diceret, ubi res videret:* cap. 20. *In Stoicorum autem ratione, qua divinatiouem eſſe concludant, ſumi ait ea, quorum nihil iis coucedatur;* cap. 49. &c. *Neque taudem, quod oculi quauquam aliquoties decepti, tamen ſenſum videndi baberent, propterea etiam divinationem eſſe, etſi ſæpe fallatur; quod oculi vera cernentes utautur natura & ſenſu, auimi autem in ſomniis aut vaticiniis vera cernentes, fortuna & caſu,* cap. 52. & *ſeq.* Ernestus.

QUÆRENTI mihi, multumque & diu cogitanti, quanam re poſſem prodeſſe quam plurimis, ne quando intermitterem conſulere reipublicæ, nulla major occurrebat, quam ſi optimarum artium vias traderem meis civibus: quod compluribus jam libris me arbitror conſecutum. Nam & cohortati ſumus, ut maxime potuimus, ad philoſophiæ ſtudium eo libro, qui eſt inſcriptus Hortenſius; & quod genus philoſophandi minime arrogans, maximeque & conſtans, & elegans arbitraremur, quatuor Academicis libris oſtendimus. Cumque fundamentum eſſet philoſophiæ poſitum in finibus bonorum & malorum, perpurgatus eſt is locus a nobis quinque libris, ut, quid a quoque, & quid contra quemque philoſophum diceretur, intelligi poſſet. Totidem ſubſecuti libri Tuſculanarum diſputationum, res ad beate vivendum maxime neceſſarias aperuerunt. Primus enim eſt de contemnenda morte: ſecundus de tolerando dolore: de ægritudine lenienda tertius: quartus de reliquis animi perturbationibus: quintus eum locum complexus eſt, qui totam philoſophiam maxime illuſtrat; docet enim ad beate vivendum virtutem ſe ipſa eſſe contentam. Quibus rebus editis, tres libri perfecti ſunt de Natura Deorum: in quibus omnis ejus loci quæſtio continetur. Quæ ut plene eſſet cumulateque

que perfecta, de Divinatione ingreſſi ſumus his libris ſcribere. Quibus (ut eſt in animo) de Fato ſi adjunxerimus, erit abunde ſatisfactum toti huic quæſtioni. Atque his libris annumerandi ſunt ſex de Republica, quos tunc ſcripſimus, cum gubernacula reipublicæ tenebamus. Magnus locus, philoſophiæque proprius, a Platone, Ariſtotele, Theophraſto, totaque Peripateticorum familia tractatus uberrime. Nam quid ego de Conſolatione dicam? quæ mihi quidem ipſi ſane aliquantum medetur: cæteris item multum illam profuturam puto. Interjectus eſt etiam nuper liber is, quem ad noſtrum Atticum de Senectute miſimus. In primiſque, quoniam philoſophia vir bonus efficitur, & fortis, Cato noſter in horum librorum numero ponendus eſt. Cumque Ariſtoteles, itemque Theophraſtus, excellentes viri cum ſubtilitate, tum copia, cum philoſophia dicendi etiam præcepta conjunxerint, noſtri quoque Oratorii libri in eundem numerum referendi videntur. Ita tres erunt de Oratore: quartus, Brutus: quintus, Orator.

II. Adhuc hæc erant. Ad reliqua alacri tendebamus animo, ſic parati, ut, niſi quæ cauſa gravior obſtitiſſet, nullum philoſophiæ locum eſſe pateremur, qui non Latinis literis illuſtratus pateret. Quod enim munus reipublicæ afferre majus meliuſve poſſumus, quam ſi docemus atque erudimus juventutem? his præſertim moribus atque temporibus, quibus ita prolapſa eſt, ut omnium opibus refrenanda ac coercenda ſit. Nec vero id effici poſſe confido, quod ne poſtulandum quidem eſt, ut omnes adoleſcentes ſe ad hæc ſtudia convertant. Pauci utinam! quorum tamen in republica late patere poterit induſtria. Equidem ex his etiam fructum capio laboris mei, qui jam ætate provecti in noſtris libris acquieſcunt: quorum ſtudio legendi, meum ſcribendi ſtudium vehementius in dies incitatur: quos quidem plures, quam rebar, eſſe cognovi. Magnificum illud etiam, Romaniſque hominibus glorioſum, ut Græcis de philoſophia literis (1) non egeant. Quod aſſequar profecto, ſi inſtituta perfecero.

Ac mihi quidem explicandæ philoſophiæ cauſam attulit gravis caſus civitatis, cum in armis civilibus nec tueri meo more rempublicam, nec nihil agere poteram; nec, quid potius, quod quidem me dignum eſſet, agerem, reperiebam. Dabunt igitur mihi veniam mei cives, vel gratiam potius habebunt, quod, cum eſſet in unius (2) poteſtate reſpublica, neque ego me abdidi, neque deſerui, neque afflixi, neque ita geſſi, quaſi homini aut temporibus iratus: neque ita porro aut adulatus, aut admiratus fortunam ſum alterius, ut me meæ pœniteret. Id enim ipſum a Platone (3), philoſophiaque didiceram, naturales eſſe quaſdam converſiones rerum publi-

(1) *Græcis de Philoſophia* literis) *Literæ* libros denotant. Noſter de Fin. lib. 1. cap. 4. *Nos autem hanc omnem quæſtionem ... fere a nobis explicatam eſſe his* literis *arbitramur*. Vide J. F. Gronovium ad Livii lib. VI. cap. 1. *Daviſius*.

(2) *In unius poteſtate*) Julium Cæſarem dicit. *Idem*.

(3) *A Platone*) Lib. 7. de Rep.

blicarum, ut eæ tum a principibus tenerentur, tum a populis, aliquando a ſingulis. Quod cum accidiſſet noſtræ reipublicæ, tum priſtinis orbati muneribus hæc ſtudia renovare cœpimus, ut & animus moleſtiis hac potiſſimum re levaretur, & prodeſſemus civibus noſtris qua re cumque poſſemus. In libris enim ſententiam dicebamus, concionabamur, philoſophiam nobis pro reipublicæ procuratione ſubſtitutam putabamus. Nunc, quoniam de republica conſuli cœpti ſumus, tribuenda eſt opera reipublicæ, vel omnis potius in ea cogitatio & cura ponenda: tantum huic ſtudio relinquendum, quantum vacabit a publico officio & munere. Sed hæc alias pluribus: nunc ad inſtitutam diſputationem revertamur.

III. Nam cum de divinatione Quintus frater ea diſſeruiſſet, quæ ſuperiore libro ſcripta ſunt, ſatiſque ambulatum videretur; tum in bibliotheca, quæ in Lyceo eſt, aſſedimus. Atque ego, Accurate tu quidem, inquam, Quinte, & Stoice Stoicorum ſententiam defendiſti: quodque me maxime delectat, plurimis noſtris exemplis uſus es, & iis quidem claris & illuſtribus. Dicendum eſt mihi igitur ad ea, quæ ſunt a te dicta, ſed ita, nihil ut affirmem, quæram omnia, dubitans plerumque, & mihi ipſe diffidens. Si enim aliquid certi haberem, quod dicerem; egoipſe divinarem, qui eſſe divinationem nego. Etenim me movet illud, quod in primis Carneades quærere ſolebat, quarumnam rerum divinatio eſſet: earumne, quæ ſenſibus perciperentur? At eas quidem cernimus, audimus, guſtamus, olfacimus, tangimus. Numquid ergo in iis rebus eſt, quod proviſione, aut permotione mentis magis, quam natura ipſa ſentiamus? aut num neſcio qui ille divinus, ſi oculis captus ſit, ut Tireſias fuit, poſſit, quæ alba ſint, quæ nigra, dicere? aut, ſi ſurdus ſit, varietates vocum, aut modos noſcere? Ad nullam igitur earum rerum, quæ ſenſu accipiuntur, divinatio adhibetur. Atqui ne in iis quidem rebus, quæ arte tractantur, divinatione opus eſt. Etenim ad ægros non vates, aut hariolos, ſed medicos ſolemus adducere. Nec vero, qui fidibus, aut tibiis uti volunt, ab haruſpicibus accipiunt earum tractationem, ſed a muſicis. Eadem in literis ratio eſt, reliquiſque rebus, quarum eſt diſciplina. Num cenſes eos, qui divinare dicuntur, poſſe reſpondere, ſol majorne, quam terra ſit? an tantus, quantus videatur? lunaque ſuo lumine, an ſolis, utatur? ſol, luna, quem motum habeant? quem quinque ſtellæ, quæ errare dicuntur? Nec hæc, qui divini habentur, profitentur ſe eſſe dicturos; nec eorum, quæ in geometria deſcribuntur, quæ vera, quæ falſa ſint. Sunt enim ea mathematicorum, non hariolorum.

IV. De illis vero rebus, quæ in philoſophia verſantur, numquid eſt, quod quiſquam divinorum aut reſpondere ſoleat, aut conſuli, quid bonum ſit, quid malum, quid neutrum? Sunt enim hæc propria philoſophorum. Quid de officio? num quis haruſpicem conſuluit, quemadmodum ſit cum parentibus, cum fratribus, cum amicis vivendum? quemadmodum utendum pecunia? quemadmodum honore? quemadmodum imperio? Ad ſapientes hæc, non ad divinos referri ſolent. Quid? quæ a dialecticis aut

phy-

Digitized by Google

phyſicis tractantur, num quis eorum divinare poteſt, unuſne mundus ſit, an plures? quæ ſint initia rerum, ex quibus naſcuntur omnia? Phyſicorum eſt iſta prudentia. Quo modo, aut mentientem, quem ψευδόμενον vocant, diſſolvas? aut quemadmodum ſoriti reſiſtas? quem, ſi neceſſe ſit, Latino verbo liceat *acervalem* appellare: ſed nihil opus eſt: ut enim ipſa philoſophia, & multa verba Græcorum, ſic ſorites ſatis Latino ſermone tritus eſt. Ergo hæc quoque dialectici dicent, non divini. Quid? cum quæritur, qui ſit optimus reipublicæ ſtatus, quæ leges, qui mores aut utiles aut inutiles, haruſpiceſne ex Etruria arceſſentur, an principes ſtatuent & delecti viri, periti rerum civilium?

Quod ſi nec earum rerum, quæ ſubjectæ ſenſibus ſunt, ulla divinatio eſt: nec earum, quæ artibus continentur: nec earum, quæ in philoſophia diſſeruntur: nec earum, quæ in republica verſantur: quarum rerum ſit, nihil prorſus intelligo. Nam aut omnium debet eſſe, aut aliqua ei materia danda eſt, in qua verſari poſſit. Sed nec omnium divinatio eſt, ut ratio docuit: nec locus, nec materia invenitur, cui divinationem præficere poſſimus. Vide igitur, ne nulla ſit divinatio.

V. Eſt quidam Græcus vulgaris in hanc ſententiam verſus:

Bene qui conjiciet, vatem hunc perhibebo (4) *optimum.*

Num igitur, aut quæ tempeſtas impendeat, vates melius conjiciet, quam gubernator; aut morbi naturam acutius, quam medicus; aut belli adminiſtrationem prudentius, quam imperator, conjectura aſſequetur?

Sed animadverti, Quinte, te caute, & ab iis conjecturis, quæ haberent artem atque prudentiam, & ab iis rebus, quæ ſenſibus aut artificiis perciperentur, abducere divinationem: eamque ita definire, Divinationem eſſe earum rerum prædictionem & præſenſionem, quæ eſſent fortuitæ. Primum eodem revolveris. Nam & medici, & gubernatoris, & imperatoris præſenſio eſt rerum fortuitarum. Num igitur aut haruſpex, aut augur, aut vates quis, aut ſomnians melius conjecerit, aut e morbo evaſurum ægrotum, aut e periculo navem, aut ex inſidiis exercitum, quam medicus, quam gubernator, quam imperator?

Atqui ne illa quidem divinantis eſſe dicebas: ventos, aut imbres impendentes quibuſdam præſentire ſignis. In quo noſtra quædam Aratea memoriter a te pronuntiata ſunt. Etſi hæc ipſa fortuita ſunt: plerumque enim, non ſemper eveniunt. Quæ eſt igitur, aut ubi verſatur fortuitarum rerum præſenſio, quam divinationem vocas? Quæ enim præſentiri aut arte, aut ratione, aut uſu, aut conjectura poſſunt, ea non divinis tribuenda putas, ſed peritis. Ita relinquitur, ut ea fortuita divinari poſſint, quæ nulla nec

G 2 arte,

(4) *Bene qui conjiciet, vatem hunc perhibebo optimum*) Alii *perhibeto*, eodem ſenſu. Græcus autem eſt verſus Euripidis apud Plutarchum de Oraculorum defectu. *Camerarius.*

Digitized by Google

arte, nec ſapientia provideri poſſunt. Ut, ſi quis M. Marcellum (5) illum, qui ter conſul fuit, multis annis ante dixiſſet naufragio eſſe periturum; divinaſſet profecto: nulla enim arte alia id, nec ſapientia ſcire potuiſſet. Talium ergo rerum, quæ in fortuna poſitæ ſunt, præſenſio, divinatio eſt.

VI. Poteſtne igitur earum rerum, quæ nihil habent rationis, quare futuræ ſint, ulla eſſe præſenſio? Quid eſt enim aliud fors (6), quid fortuna, quid caſus, quid eventus, niſi cum ſic aliquid cecidit, ſic evenit, ut vel non cadere atque evenire, vel aliter cadere atque evenire potuerit? Quo modo ergo id, quod temere fit cæco caſu, & volubilitate fortunæ, præſentiri & prædici poteſt? Medicus morbum ingraveſcentem ratione providet, inſidias imperator, tempeſtates gubernator: & tamen hi ipſi ſæpe falluntur, qui nihil ſine certa ratione opinantur. Ut agricola cum florem oleæ videt, baccam quoque ſe viſurum putat: non ſine ratione ille quidem; ſed nonnunquam tamen fallitur. Quod ſi falluntur ii, qui nihil ſine aliqua probabili conjectura ac ratione dicunt: quid exiſtimandum eſt de conjectura eorum, qui extis, aut avibus, aut oſtentis, aut oraculis, aut ſomniis futura præſentiunt? Nondum dico, quam hæc ſigna nulla ſint, fiſſum jecoris, corvi cantus, volatus aquilæ, ſtellæ trajectio, voces furentium, ſortes, ſomnia: de quibus ſingulis dicam ſuo loco: nunc de univerſis.

Qui poteſt provideri, quidquam futurum eſſe, quod neque cauſam habet ullam, neque notam, cur futurum ſit? Solis defectiones, itemque lunæ, prædicuntur in multos annos ab iis, qui ſiderum curſus & motus numeris perſequuntur. Ea enim prædicunt, quæ naturæ neceſſitas perfectura eſt. Vident ex conſtantiſſimo motu lunæ, quando illa e regione ſolis facta incurrat in umbram terræ, quæ eſt meta noctis, ut eam obſcurari neceſſe ſit: quandoque eadem luna ſubjecta atque oppoſita ſoli, noſtris oculis ejus lumen obſcuret: quo in ſigno quæque errantium ſtellarum, quoque tempore futura ſit: qui exortus, quoque die ſigni alicujus, aut qui occaſus futurus ſit. Hæc qui ante dicunt, quam rationem ſequantur, vides.

VII. Qui theſaurum a inventurum, aut hereditatem venturam dicunt, quid ſequuntur? aut in qua rerum natura ineſt, id futurum? Quod ſi hæc, eaque quæ ſunt ejuſdem generis, habent aliquam talem neceſſitatem; quid eſt tandem, quod caſu fieri, aut forte fortuna putemus? Nihil enim eſt tam contrarium rationi & conſtantiæ, quam fortuna: ut mihi ne in deum

(5) *M. Marcellum*) De quo Aſconius in Piſonem, cap. 19. *Fortaſſe quæratis, quem dicat Marcellum. Fuit autem nepos M. Marcelli ejus; qui bello Punico ſecundo Syracuſas vicit, & quinque conſulatus adeptus eſt. Hic autem Marcellus, de quo Cicero dicit, naufragio ad ipſam Africam periit, paulo ante cœptum bellum Punicum tertium*, id eſt anno U. C. DCIV. *Daviſius*.

(6) *Sors*) Ita Victorius, ſed male. Alii *fors*. Fecit non ſemel, & jam pridem, vulgarium linguarum uſus, & harum vocum ſimilitudo, ut prior poſteriorem excluderet. *Oliv.*

a Lamb. *inventum iri*.

Digitized by Google

deum quidem cadere videatur, ut ſciat, quid caſu & fortuito futurum ſit. Si enim ſcit, certe illud eveniet: ſin certe eveniet, nulla fortuna eſt: eſt autem fortuna: rerum igitur fortuitarum nulla eſt præſenſio. Aut ſi negas eſſe fortunam, & omnia, quæ fiunt, quæque futura ſunt, ex omni æternitate definita dicis eſſe fataliter: muta definitionem divinationis, quam dicebas præſenſionem eſſe rerum fortuitarum. Si enim nihil fieri poteſt, nihil accidere, nihil evenire, niſi quod ab omni æternitate certum fuerit eſſe futurum rato tempore: quæ poteſt eſſe fortuna? qua ſublata, qui locus eſt divinationi, quæ a te fortuitarum rerum eſt dicta præſenſio? Quanquam dicebas, omnia quæ fierent, futurave eſſent, fato contineri. Anile ſane & plenum ſuperſtitionis fati nomen ipſum; ſed tamen apud Stoicos de iſto fato multa dicuntur, de quo alias: nunc quod neceſſe eſt. Si omnia fato: quid mihi divinatio prodeſt?

VIII. Quod enim is qui divinat, prædicit, id vero futurum eſt: ut ne illud quidem ſciam quale ſit, quod Dejotarum, neceſſarium noſtrum, ex itinere aquila revocavit: qui niſi revertiſſet, in eo conclavi ei cubandum fuiſſet, quod proxima nocte corruit. Ruina igitur oppreſſus eſſet. At id neque, ſi fatum fuerat, effugiſſet: nec, ſi non fuerat, in eum caſum incidiſſet. Quid ergo adjuvat divinatio? aut quid eſt, b quod me moveant aut ſortes, aut exta, aut ulla prædictio? Si enim fatum fuit, claſſes populi Romani bello Punico primo, alteram naufragio, alteram a Pœnis depreſſam interire; etiamſi tripudium ſoliſtimum pulli feciſſent L. Junio, & P. Clodio conſulibus, claſſes tamen interiſſent. Sin, cum auſpiciis obtemperatum eſſet, interituræ claſſes non fuerunt, non interierunt fato. Vultis autem omnia fato: nulla igitur eſt divinatio.

Quod ſi fatum fuit, bello Punico ſecundo exercitum populi Romani ad lacum Thraſimenum interire; num id vitari potuit, ſi Flaminius conſul iis ſignis, iiſque auſpiciis, quibus pugnare prohibebatur, paruiſſet? Certe potuit (7). Aut igitur non fato interiit exercitus; mutari enim fata non poſſunt: aut ſi fato, (quod certe vobis ita dicendum eſt) etiamſi obtemperaſſet auſpiciis, idem eventurum fuiſſet. Ubi eſt igitur divinatio iſta Stoicorum, quæ, ſi fato omnia fiunt, nihil nos admonere poteſt, ut cautiores ſimus? Quoquo enim modo nos geſſerimus, fiet tamen illud, quod futurum eſt. Sin autem id poteſt flecti, nullum eſt fatum. Ita ne divinatio quidem, quoniam ea rerum futurarum eſt. Nihil autem eſt pro certo futurum, quod poteſt aliqua procuratione accidere ne fiat.

IX. Atque ego ne utilem quidem arbitror eſſe nobis futurarum rerum ſcien-

b Man. *quod me moneant*.

(7) *Certe potuit*) Lego, *certe non potuit*: ſcilicet, non potuit vitari interitus exercitus, ſi Flaminius paruiſſet iis auſpiciis, quibus pugnare prohibebatur. His enim præmittuntur verba, *ſi fatum fuit*; & paulo poſt ſequitur; *ſi fato, etiam ſi obtemperaſſet auſpiciis, idem eventurum fuiſſet*: rurſuſque, *quo quo modo nos geſſerimus, fiet tamen illud quod futurum eſt*. Pearcius.

ſcientiam. Quæ enim vita fuiſſet Priamo, ſi ab adoleſcentia ſciſset, quos eventus ſenectutis eſset habiturus? Abeamus a fabulis: propiora videamus. Clariſſimorum hominum noſtræ civitatis graviſſimos exitus in Conſolatione collegimus. Quid igitur? ut omittamus ſuperiores, Marcone Craſso putas utile fuiſse, tum cum maximis opibus fortuniſque florebat, ſcire, ſibi, interfecto Publio filio, exercituque deleto, trans Euphratem cum ignominia & dedecore eſse pereundum? An Cn. Pompejum (8) cenſes, tribus ſuis conſulatibus, tribus triumphis, maximarum rerum gloria, lætaturum fuiſſe, ſi ſciſset ſe in ſolitudine Ægyptiorum trucidatum iri, amiſso exercitu:

(8) *Pompejum cenſes .... ſi ſciſset, ſe in ſolitudine Ægyptiorum trucidatum iri amiſſo exercitu*) Hic mendum primus vidit Tanaquillus Faber (*epiſt.* I. 4.) Qua enim ratione *ſolitudinem* vocet Cicero littus Peluſiacum, in quo ſtabat rex Ptolemæus cum ingenti comitatu, quod Ægyptiorum claſſis prætexebat? (*Tuſcul.* III. 27.) Eam ob rem reſcribebat is, quem dixi, criticus: *Se a ſatellite Ægyptio contrucidatum iri*? Nimium audacter. Daviſius (*in Cæſar. de Bell. Civil.* III. 104.) malebat: *ſe in celone Ægyptiorum trucidatum iri*? Arguta, ſed non probabilis conjectura; plus enim juſto recedit a veſtigiis receptæ vulgo lectionis. Recederetque longius, ſi Daviſius ſcripſiſſet, *celoce*; quod ſcribi oportuerat. *Celocem* conſtat ſcapham eſſe, uti probant Hieronymus Columna, in hunc Ennii verſum:

Labitur uncta carina per æquora cana celocis.

Salmaſius, *Obſervat ad Jus Attic. & Rom. pag.* 699. Schefferus, *de Milit. Naval.* 11. 2. *Celon* quam ſit diverſæ ſignificationis oſtendit Salmaſius, *in Solin. p.* 589. *edit.* 1. Has igitur emendationes merito rejecit VVopkenſius, *Lect. Tull.* III. 7. Cogitanti ſemel atque iterum mihi, ecquid præſtare hic poſſem, venit in mentem denique, nihil ſuperfuturum vitii, ſi legatur: *ſe in ſervitudine Ægyptiorum trucidatum iri*? *Servitudo*, quæ vox jam obſolevit, vigebat ætate Ciceronis. Eam norat T. Livius, *lib.* XXIV. *c.* 22. *Servitudinis, indignitatiſque homines expertes*. Feſtus: *tritudo, ſervitudo*. Gloſſæ veteres, *ſervitudo*, δουλεία. Allubeſcebat Romanis auribus ea nominum forma; atque in uſu erant, *ſævitudo*, *ſeveritudo*, *ſorditudo*, *ſanctitudo*, &c. quæ deinceps antiquata librarii ſcriptores mutavere. Huic loco maxime convenit *ſervitudo*; ſignificat enim, Pompejum, quando ad regem venit Ægyptium, ei ſe ſervum dediſſe. Sic poterat ſentire & loqui Cicero, quod Pompejus ipſe, cum Ægyptiam navem deſcenderet, profeſſus erat, (*Plutarch. in Pompejo, pag.* 661. *Dio Caſſius lib.* XLII. *pag.* 187.) pronunciatis duobus Sophoclis verſibus, quorum eſt ſententia, interpretante Grotio:

Quicunque regis in domum greſſus tulit,
Iam ſervus illi eſt, liber etſi advenerat.

Non aliud Ovidius, *IV. Pont. III.* 41.

Quid fuerat Magno majus? Tamen ipſe rogavit
Submiſſa fugiens voce clientis opem.

Seneca, *Conſol. ad Marc. c.* 20. *Quid erat turpius, quam Pompejum vivere beneficio regis?* Lucanus deliberanti Pompejo, an ſe poſt cladem ad Parthorum regem conferret, Lentulum facit dicentem, velitne fieri *Parthorum famulus*. (*Pharſ. VIII.* 339. Et,

Miſerum quid decipis orbem,
Si ſervire potes?

Addere alia poteram, niſi ſatis hæc eſſent comprobandæ huic loci difficilis emendationi. *Bubertus*. Forte præſtat vulgatam lectionem retinere, quam ſic de meliore hariolari. Si enim reputemus, Pompejum in navicula quidem interfectum eſſe, ſed tamen ad litus illud, quod ad hanc Ægyptiorum ſolitudinem pertineret; magna jam difficultatis pars ſublata erit, reliquamque haud ægre tollet ἀκυρολογία (proprie loquendi negligentia) auctoribus quibuſque probatiſſimis haud plane inuſitata. *VVopkenſius*. Si conjecturis certandum eſt, quidni legatur: *ſi ſciſſet, ſe a ſorditudine Ægyptiorum trucidatum iri*? Quid enim aptius deſignandis viliſſimis capitibus & mancipiis, quorum conſilio & manu periit Pompejus? At nihil emendatione opus eſt, ſed hac tantummodo animadverſione. Homini ſolitudo eſt, ubicumque frequentiam non habet, quam deſiderat. Ita Pompejo fuit in ora illa Ægyptiaca ſolitudo. Aderant naves; rex cum ingenti comitatu ſtabat in litore; at erat nemo, cujus auxilio poſſet opibuſque defendi. *Anonymus*.

Digitized by Google

tu : poſt mortem vero ea conſecutura , quæ ſine lacrymis non poſſumus dicere ?

Quid vero Cæſarem (9) putamus ? ſi divinaſset fore , ut in eo ſenatu, quem majore ex parte ipſe cooptaſset, in curia Pompejana, ante ipſius Pompeji ſimulacrum , tot centurionibus ſuis inſpectantibus , a nobiliſſimis civibus, partim etiam a ſe omnibus rebus ornatis , trucidatus ita jaceret, ut ad ejus corpus non modo amicorum , ſed ne ſervorum quidem quiſquam accederet; quo cruciatu animi vitam acturum fuiſse ? Certe igitur ignoratio futurorum malorum utilior eſt, quam ſcientia.

Nam illud quidem dici, præſertim a Stoicis, nullo modo poteſt : Non iſset ad arma Pompejus: non tranſiſset Craſsus Euphratem: non ſuſcepiſſet bellum civile Cæſar. Non igitur fatales exitus habuerunt. Vultis autem evenire omnia fato: nihil ergo illis profuiſset divinare ; atque etiam omnem fructum vitæ ſuperioris perdidiſsent. Quid enim poſset iis eſse lætum, exitus ſuos cogitantibus? Ita, quoquo ſe verterint Stoici, jaceat neceſse eſt omnis eorum ſolertia. Si enim id quod eventurum eſt, vel hoc vel illo modo poteſt evenire, fortuna valet plurimum: quæ autem fortuita ſunt, certa eſse non poſsunt. Sin autem certum eſt, quid quaque de re, quoque tempore futurum ſit, quid eſt quod me adjuvent haruſpices, cum res triſtiſſimas portendi dixerint?

X. Addunt (10) ad extremum, omnia levius caſura, rebus divinis procuratis. [a] Si enim (11) nihil fit extra fatum, nihil [b] levari (12) re divina poteſt. Hoc ſentit Homerus (13), cum querentem Jovem inducit, quod Sarpedonem filium a morte contra fatum eripere non poſset. Hoc idem ſignificat Græcus ille in eam ſententiam verſus:

Quod

(9) *Quid vero Cæſarem putamus*) Si fert animus, hiſtoriam videas licet apud Dionem lib. XLIV. pag. 249. Plutarchum in Cæſ. pag. 739. & Suetonium in Julio cap. 82. Adi ſis & Senecam de Ira lib. III. cap. 30. *Daviſius*.

(10) *Addunt ad extremum, omnia levius caſura*) Forte *Addunt ad extremum male, omnia* &c. Vix enim aliter ſe recte habebunt ſequentia, *ſi enim nihil fit extra fatum, nihil levari re divina poteſt*: hæc enim non de iis dicuntur qui addunt ſolum, ſed qui *male* addunt. *Pearc.*

a Lamb. *Si vero nihil*

(11) *Si* enim *nihil fit extra fatum*) Vel delenda eſt vocula ſecunda, vel legendum, *ſi* autem *nihil fit extra fatum*. Certe vulgata lectio ferri non poteſt: ſiquidem Tullius argumenti Stoici non *confirmationem*, ſed *confutationem* jam nunc aggreditur. *Daviſius*.

b Idem *levare divinatio poteſt*

(12) *Nihil levari* re divina *poteſt*) Hoc eſt, tum reliquo deorum cultu, tum ſacrificiis, quæ *rei divinæ* vel *rerum divinarum* nomen præcipue complectitur. *Idem*.

(13) *Hoc ſentit Homerus, cum querentem* &c.) Pet. Victorius lib. XXXIV. Var. Lect. cap. 24. ſcribit, M. Tullium hoc loco memoria vacillaſſe, non enim Jovem induci ab Homero cum dolore dicentem, inquit, ſe non poſſe interitu filium liberare, cum cuperet; ſed dubitantem, an hoc ipſum facere oporteat contra fatum. Ego vero puto Victorium, cum hæc ſcriberet, dormitaſſe, aut etiam ſomniaſſe, aut certe operam luſiſſe: nam Jupiter duo facit apud Homerum. Primum queritur, fatale eſſe Sarpedonem filium a Patroclo interfici. Deinde dubitat & conſultat apud ſe, utrum Sarpedonem e periculo eripiat, an a Patroclo interimi ſinat. Queritur his verbis Iliad. XV. 433. Ὤ μοι ἐγὼν &c. Dubitat & conſultat his, verſ. 435. Διχθὰ δέ μοι κραδίη &c. *Lambinus*.

Digitized by Google

Quod fore paratum eſt, id ſummum exſuperat Jovem.

Totum omnino fatum etiam Atellanio verſu jure mihi eſse irriſum videtur. Sed in rebus tam ſeveris non eſt jocandi locus. Concludatur igitur ratio: Si enim provideri nihil poteſt futurum eſse eorum, quæ caſu fiunt, quia eſse certa non poſsunt: divinatio nulla eſt. Sin autem idcirco poſsunt provideri, quia certa ſunt & fatalia: rurſus divinatio nulla eſt. Eam enim tu fortuitarum rerum eſse dicebas. Sed hæc fuerit nobis tanquam levis armaturæ prima orationis excurſio: nunc cominus agamus, experiamurque, ſi poſſimus cornua commovere diſputationis tuæ.

XI. Duo enim genera divinandi eſse dicebas, unum artificioſum, alterum naturale. Artificioſum conſtare partim ex conjectura, partim ex obſervatione diuturna: naturale, quod animus arriperet, aut exciperet extrinſecus ex divinitate, unde omnes animos hauſtos, aut acceptos, aut libatos haberemus. Artificioſæ divinationis illa fere genera ponebas, extiſpicum, eorumque, qui ex fulguribus oſtentiſque prædicerent, tum augurum, eorumque, qui ſignis, aut ominibus uterentur; omneque genus conjecturale in hoc fere genere ponebas. Illud autem naturale, aut concitatione mentis edi, & quaſi fundi videbatur, aut animo per ſomnum ſenſibus & curis vacuo provideri. Duxiſti autem divinationem omnem a tribus rebus, a deo, a fato, a natura. Sed tamen cum explicare nihil poſſes, pugnaſti commentitiorum exemplorum mirifica copia. De quo primum hoc libet dicere. Hoc ego philoſophi non eſse arbitror, teſtibus uti: qui aut caſu veri, aut malitia falſi fictique eſse poſsunt. Argumentis & rationibus oportet, quare quidque ita ſit, docere; non eventis, iis præſertim, quibus mihi liceat non credere.

Ut ordiar ab haruſpicina, (quam ego reipublicæ cauſa, communiſque religionis, colendam cenſeo: ſed ſoli ſumus: licet verum exquirere ſine invidia, mihi præſertim de pleriſque dubitanti) inſpiciamus (14), ſi placet, exta primum. Perſuaderi igitur cuiquam poteſt, ea, quæ ſignificari dicuntur extis, cognita eſſe ab haruſpicibus obſervatione diuturna? Quam diuturna iſta fuit? aut quam longinquo tempore obſervari potuit? aut quo modo eſt [a] collata inter ipſos, quæ pars (15) inimici, quæ pars familiaris eſset; quod fiſsum, periculum; quod, commodum aliquod oſtenderet? An hæc inter ſe haruſpices Etruſci, Elii, Ægyptii, Pœni contulerunt? At id, præterquam quod fieri non potuit, ne fingi quidem poteſt. Alios enim

(14) *Inſpiciamus, ſi placet, exta primum. Perſuaderi* igitur *cuiquam poteſt* &c.) Cum unus Daviſii Mſſ. habeat *Inſpiciamus ergo*, locum verbi *igitur* ſic muto, & lego, *Inſpiciamus* igitur, *ſi placet, exta primum. Perſuaderi cuiquam poteſt* &c.? Iſtud *igitur* poſt verbum *perſuaderi* inutile & otioſum videtur. *Pearcius*.

a Lamb. *collatum*

(15) *Qua pars* inimici, *qua pars familiaris eſſet*) Videtur adjectivum *familiaris* hic eſſe caſus nominativi; ut in Liv. Hiſt. VIII. 9. dicitur *caput jecinoris a familiari parte caſum fuiſſe*. Unde conjicio Ciceronem ſcripſiſſe *qua pars* inimica. *Idem*.

enim alio more videmus exta interpretari, nec eſſe unam omnium diſciplinam. Et certe, ſi eſt in extis aliqua vis, quæ declaret futura, neceſſe eſt eam aut cum rerum natura eſſe conjunctam, aut conformari (16) quodam modo numini deorum. Atqui [b] divina (17) cum rerum natura tanta, tamque præclara in omnes partes motuſque diffuſa, quid habere poteſt commune? non dicam gallinaceum fel, (ſunt enim qui vel argutiſſima hæc exta eſſe dicant) ſed tauri opimi jecur, aut cor, aut pulmo, quid habet naturale, quo declarari poſſit, quid futurum ſit?

XIII. Democritus tamen non inſcite nugatur ut phyſicus: quo genere nihil arrogantius.

Quod eſt ante pedes, nemo ſpectat: cæli ſcrutantur plagas.

Verum is tamen habitu extorum & colore declarari cenſet, hoc duntaxat, pabuli genus, & earum rerum, quas terra procreet, vel ubertatem, vel tenuitatem: ſalubritatem etiam, aut peſtilentiam extis ſignificari putat. O mortalem beatum! cui certo ſcio ludum nunquam defuiſſe. Hunccine hominem tantis delectatum eſſe nugis, ut non videret, tum futurum id veriſimile, ſi omnium pecudum exta eodem tempore in eundem habitum ſe coloremque converterent? Sed ſi eadem hora aliæ pecudis (18) jecur nitidum atque plenum eſt, aliæ horridum & exile, quid eſt quod declarari poſſit habitu extorum & colore? An hoc ejuſdem modi eſt, quale Pherecydeum illud, quod eſt a te dictum? qui cum aquam vidiſſet ex puteo hauſtam, terræ motum dixit futurum. Parum, credo, impudenter, quod cum factus eſſet motus, dicere audent quæ vis id effecerit. Etiamne futurum eſſe, aquæ jugis colore præſentiunt? Multa iſtiuſmodi dicuntur in ſcholis: ſed credere omnia vide ne non ſit neceſſe.

Verum ſint ſane iſta Democritea vera. Quando ea nos extis exquirimus?

(16) *Conformari quodam modo numini deorum*) Pariſ. Med. Balliol. Reg. Cantab. & Ven. 1471. habent *nomine deorum*. Omnino legerim *numine deorum* (nec aliter *Aldum* nepotem edidiſſe video) vult enim noſter, exta nutu & voluntate deorum in hanc vel illam formam, aut ſpeciem, fuiſſe redacta. *Daviſius*.

b Idem. *divinatio, cum rerum*

(17) *Atqui divina cum rerum natura*) Legendum videtur vel libris omnibus reclamantibus, *atqui* divinatio *cum rerum natura*: nam vulgata lectio, *atqui divina cum rerum natura*, inexplicabilis eſt; niſi forte dicamus ſic explicari poſſe, *atqui divina natura cum rerum natura*; vel ſic, *atqui vis divina cum rerum natura*, ut repetatur vocula *vis* e ſuperioribus illis: *& certe ſi eſt in extis aliqua vis* &c. *Lambinus*. Hujuſce loci nec emendatio, nec explicatio Lambino ceſſit feliciter. Aldus nepos edidit, *numine deorum*, itque *divina*. *Cum rerum natura* &c. Ei favet Med. qui dat *neque divina*. Reg. & Cantab. tab. repræſentant, *atque* mente divina *cum rerum natura*; unde non difficulter intelligi poteſt, quid de *mente divina* ſit ſtatuendum. Nimirum ſunt gloſſema, quo librarii declarandum putarunt *deorum numen*. Itaque, niſi fallor, deleta voce *divina*, reſcribendum: *Atqui cum rerum natura tanta tamque præclara, in omnes partes motuſque* (forſan *locoſque*) *diffuſa, quid habere poteſt commune, non dicam gallinaceum fel: ſunt enim qui vel argutiſſima hæc exta eſſe dicant: ſed tauri opimi jecur, aut cor, aut pulmo* &c. In libris vulgatis perperam diſtinguitur oratio. *Daviſius*.

(18) Aliæ *pecudis*) Genitivus eſt ἀρχαϊκός, ſi modo debet id ἀρχαϊκὸν dici, quod adhibent optimi ſcriptores. Vide G. J. Voſſium Annal. lib. IV. cap. 6. *Daviſius*.

Digitized by Google

aut quando aliquid ejuſmodi ab haruſpice, inſpectis extis, audivimus? Ab aqua, aut ab igni pericula monent: tum hæreditates, tum damna denuntiant: fiſſum familiare & vitale tractant: caput jecoris ex omni parte diligentiſſime conſiderant: ſi vero id non eſt inventum, nihil putant accidere potuiſſe triſtius.

XIV. Hæc obſervari certe non potuerunt, ut ſupra docui. Sunt igitur artis inventa, non vetuſtatis, ſi eſt ars ulla rerum incognitarum. Cum rerum autem natura quam cognationem habent? quæ ut uno conſenſu juncta ſit & continens, quod video placuiſſe phyſicis, eiſque maxime, qui omne (19), quod eſset, unum eſse dixerunt: quid habere mundus poteſt cum theſauri inventione conjunctum? Si enim extis pecuniæ mihi amplificatio oſtenditur, idque fit natura; primum exta ſunt conjuncta mundo, deinde meum lucrum natura rerum continetur. Nonne pudet phyſicos hæc dicere? Ut enim jam ſit aliqua in natura rerum cognatio, quam eſse concedo: multa enim Stoici colligunt: nam & muſculorum (20) jecuſcula bruma dicuntur augeri, & pulejum (21) aridum floreſcere brumali ipſo die, & inflatas rumpi veſiculas, & ſemina malorum, quæ in iis mediis incluſa ſint, in contrarias partes ſe vertere: jam nervos in fidibus aliis pulſis reſonare alios: oſtreiſque & conchyliis omnibus contingere, ut cum luna creſcant pariter, pariterque decreſcant: arboreſque ut hiemali tempore, cum luna ſimul ſeneſcentes, quia tum exſiccatæ ſint, tempeſtive cædi putentur. Quid de fretis, aut de marinis æſtibus plura dicam? quorum acceſsus & receſsus lunæ motu gubernantur. Sexcenta licet ejuſmodi proferri, ut diſtantium rerum cognatio naturalis appareat.

XV. Demus hoc: nihil enim huic diſputationi adverſatur. Num etiam, ſi fiſſum cujuſdam modi fuerit in jecore, lucrum oſtenditur? Qua ex cognatione naturæ, & quaſi concentu atque conſenſu, quam συμπάθειαν Græci appellant, convenire poteſt, aut fiſsum jecoris cum lucello meo, aut meus quæſticulus cum cælo, terra, rerumque natura? Concedam hoc ipſum, ſi vis; etſi magnam jacturam cauſæ fecero, ſi ullam eſse convenientiam naturæ cum extis conceſsero. Sed tamen eo conceſso, qui evenit, ut is qui impetrire velit, convenientem hoſtiam rebus ſuis immolet? Hoc erat, quod ego non rebar poſse diſsolvi. At quam feſtive diſsolvitur! Pudet me non tui quidem, cujus etiam memoriam admiror, ſed Chryſippi,

(19) *Qui omne, quod eſſet, unum eſſe dixerunt*) Horum princeps fuit Xenophanes. Cicero Acad. II. 37. *Xenophanes dixit unum eſſe omnia, neque id eſſe mutabile, & id eſſe deum.* De hac ſententia vide quæ diſputat Rad. Cudworthus Syſtem. Intell. cap. IV. §. 31. *Idem.*

(20) *Muſculorum jecuſcula bruma dicuntur augeri*) Lege *dicunt*, nempe Stoici. *Murium jecuſcula bruma increſcere* docent etiam Plinius H. N. lib. XI. §. 76. Ælianus, H. A. lib. XI. §. 76. *Idem.*

(21) *Pulejum aridum.... rumpi veſiculas*) Pulegium (ita Lamb.) ὑπὸ τὰς τροπὰς ἀνθεῖν docet Ariſtoteles Probl. Sect. XXI. Plinius H. N. II. 41. *Floret ipſo brumali die ſuſpenſa in tectis arentis herba pulegii; rumpuntur intenta ſpiritu membranæ.* Vid. & lib. XVIII, §. 60. *Idem.*

Digitized by Google

pi, Autipatri, Poſidonii, qui idem iſtuc quidem dicunt, quod eſt dictum a te, ad hoſtiam deligendam ducem eſse vim quandam ſentientem, atque divinam, quæ toto confuſa mundo ſit.

Illud vero multo etiam melius, quod & a te uſurpatum eſt, & dicitur ab illis: cum immolare quiſpiam velit, tum fieri extorum mutationem, ut aut abſit aliquid, aut ſuperſit: deorum enim numini parere omnia. Hæc jam, mihi crede, ne aniculæ quidem exiſtimanr. An cenſes, eundem vitulum ſi alius delegerit, ſine capite jecur inventurum: ſi alius, cum capite? Hæc deceſſio capitis, aut acceſſio, ſubitone fieri poteſt, ut ſe exta ad immolatoris fortunam accommodent? Non perſpicitis, aleam quandam ineſſe hoſtiis deligendis, præſertim cum res ipſa doceat? Cum enim triſtiſsima exta ſine capite fuerunt, quibus nihil videtur eſse dirius, proxima hoſtia litatur ſæpe pulcherrime. Ubi igitur illæ minæ ſuperiorum extorum? aut quæ tam ſubito facta eſt deorum tanta placatio?

XVI. Sed affers, in tauri opimi (22) extis, immolante Cæſare, cor non fuiſse: id quia non potuerit accidere, ut ſine corde victima illa viveret; judicandum eſse tum interiſse cor, cum immolaretur. Qui fit, ut alterum intelligas, ſine corde non potuiſse bovem vivere: alterum non videas, cor ſubito non potuiſse neſcio quo avolare? Ego enim poſsum vel neſcire, quæ vis ſit cordis ad vivendum, vel ſuſpicari, * contactum aliquo morbo, bovis exile, & exiguum, & vietum cor, & diſsimile cordis fuiſse. Tu vero quid habes, quare putes, ſi paulo ante cor fuerit in tauro opimo, ſubito id in ipſa immolatione interiſse? an, quod adſpexit (23) veſtitu purpureo excordem Cæſarem, ipſe corde privatus eſt? Urbem philoſophiæ, mihi crede, proditis, dum caſtella defenditis. Nam, dum haruſpicinam veram eſse vultis, phyſiologiam totam pervertitis. Caput eſt in jecore, cor in extis: jam abſcedet, ſimul ac molam & vinum inſperſeris. Deus id eripiet; vis aliqua conficiet, aut exedet. Non ergo (24) omnium interitus atque obitus natura conficiet: & erit aliquid, quod aut ex nihilo oriatur, aut in nihilum ſubito occidat. Quis hoc phyſicus dixit unquam? Haruſpices dicunt. His igitur, quam phyſicis, potius credendum exiſtimas?

XVII. Quid, cum pluribus diis immolatur, qui tandem evenit, ut litetur aliis, aliis non litetur? Quæ autem inconſtantia deorum eſt, ut primis minentur extis, bene promittant ſecundis? aut tanta inter eos diſſenſio, ſæpe etiam inter proximos, ut Apollinis exta bona ſint, Dianæ non

 bona?

(22) *In tauri opimi*) Vide ſupra, lib. 1. cap. 52.

* Vict. *contractum*

(23) *An, quod adſpexit veſtitu purpureo excordem Caſarem, ipſe corde privatus eſt?*) Metephorice dicit *excordem Caſarem*: quid hoc ſcilicet ad cor tauri phyſice ſumptum? *Paſſerat.*

(24) *Non ergo omnium interitus atque obitus*) Omnino lege, *non ergo omnium interitus atque ortus*, vel *omnium ortus atque obitus*. Vel hæc vel illa ratio plane neceſſaria videtur; quod ex ſequentibus manifeſtum, *Daviſius*.

bona? Quid eſt tam perſpicuum, quam, cum fortuito hoſtiæ adducantur, talia cuique exta eſſe, qualis cuique obtigerit hoſtia? At enim id ipſum habet aliquid divini, quæ cuique hoſtia obtingat; tanquam in ſortibus, quæ cui ducatur. Mox de ſortibus: quanquam tu quidem non hoſtiarum caſum confirmas ſortium ſimilitudine, ſed infirmas ſortes collatione hoſtiarum.

An, cum in Æquimelium (25) miſimus qui afferat agnum, quem immolemus, is mihi agnus affertur, qui habet exta rebus accommodata, & ad eum agnum non caſu, ſed duce deo ſervus deducitur? Nam ſi caſum in eo quoque dicis eſſe, quaſi ſortem quandam cum deorum voluntate conjunctam; doleo tantam Stoicos veſtros Epicureis irridendi ſui facultatem dediſſe. Non enim ignoras, quam iſta derideant. Et quidem illi facilius facere poſſunt. Deos enim ipſos jocandi cauſa induxit Epicurus perlucidos & perflabiles, & habitantes, tanquam inter duos lucos (26), ſic inter duos mundos, propter metum ruinarum: eoſque habere putat eadem membra, quæ nos, nec uſum ullum habere membrorum. Ergo is circuitione quadam deos tollens, recte non dubitat divinationem tollere. Sed non, ut hic ſibi conſtat, item Stoici. Illius enim deus nihil habens nec ſui, nec alieni negotii, non poteſt hominibus divinationem impertire. Veſter autem deus poteſt non impertire, ut nihilominus mundum regat, & hominibus conſulat. Cur igitur vos induitis in eas captiones, quas nunquam explicetis? Ita enim, cum magis properant, concludere ſolent, Si dii ſunt, eſt divinatio: ſunt autem dii: eſt ergo divinatio. Multo eſt probabilius, Non eſt autem divinatio: non ſunt ergo dii. Vide, quam temere committant, ut, ſi nulla ſit divinatio, nulli ſint dii. Divinatio enim perſpicue tollitur: deos eſſe, retinendum eſt.

XVIII. Atque hac extiſpicum divinatione ſublata, omnis haruſpicina ſublata eſt. Oſtenta enim ſequuntur & fulgura. Valet autem in fulguribus obſervatio diuturna; in oſtentis ratio, plerumque conjectura, adhibetur. Quid eſt igitur, quod obſervatum ſit in fulgure? Cælum in XVI partes diviſerunt Etruſci. Facile id quidem fuit quatuor, quas nos habemus, duplicare: poſt idem iterum facere, ut ex eo dicerent, fulmen qua ex parte veniſſet. Primum id quid intereſt? deinde quid ſignificat? Nonne perſpicuum eſt, ex prima admiratione hominum, quod tonitrua jactuſque fulminum extimuiſſent, crediſſe ea efficere rerum omnium præpotentem Jovem? Itaque in noſtris commentariis ſcriptum habemus: JOVE TONANTE (27), FULGURANTE, *comitia populi habere nefas*. Hoc fortaſſe reipublicæ cau-

(25) *Æquimelium*) Forum erat Romæ rerum venalium. Scribit Livius in eo foro fuiſſe domum Sp. Mælii, damnati eo quod regnum affectaſſet. *Aldus Manut.*

(26) *Tanquam inter duos lucos*) Vide de Nat. Deor. I. 8. *Daviſius*.

(27) *Jove tonante, fulgurante*) Lego *Jove tonante, fulgente*, ut & lib. de Nat. Deor. II. cap. 25. Nam Feſtus. *fulgere priſci, pro ferire dicebant*. Fruſtra eſt Aldus Manutius, *Quæſit. per Epiſt.* I. 5. *Buher.*

cauſa conſtitutum eſt. Comitiorum (28) enim non habendorum cauſas eſſe voluerunt. Itaque comitiorum ſolum vitium eſt, fulmen: quod idem omnibus rebus optimum auſpicium habemus, ſi ſiniſtrum fuit. Sed de auſpiciis alio loco: nunc de fulguribus.

XIX. Quid igitur minus a Phyſicis dici debeat, quam quidquam certi ſignificati rebus incertis? Non enim te puto eſſe eum, qui Jovi fulmen fabricatos eſſe Cyclopas in Ætna putes. Nam eſſet mirabile, quomodo id Juppiter toties jaceret, eum unum (29) haberet. Nec vero fulminibus homines, quid aut faciendum eſſet, aut cavendum, moneret. Placet enim Stoicis, eos anhelitus terræ, qui frigidi ſint, cum fluere cœperint, ventos eſſe: cum autem ſe in nubem induerint, ejuſque tenuiſſimam quamque partem cœperint dividere atque diſrumpere, idque crebrius facere & vehementius, tum & fulgores & tonitrua exſiſtere: ſi autem nubium conflictu ardor expreſſus ſe emiſerit, id eſſe fulmen. Quod igitur vi naturæ, nulla conſtantia, nullo rato tempore videmus effici, ex eo ſignificationem rerum conſequentium quærimus? Scilicet, ſi iſta Juppiter ſignificaret, tam multa fruſtra fulmina emitteret. Quid enim proficit, cum in medium mare fulmen jecit? quid, cum in altiſſimos montes, quod plerumque fit? quid, cum in deſertas ſolitudines? quid, cum in earum oras, in quibus hæc ne obſervantur quidem? At inventum eſt caput in Tiberi (30). Quaſi ego artem aliquam iſtorum eſſe negem. Divinationem nego. Cæli enim diſtributio, quam ante dixi, & certarum rerum notatio docet, unde fulmen venerit, quo conceſſerit: quid ſignificet autem, nulla ratio docet.

XX. Sed urges me meis verſibus:

Nam pater altitonans ſtellanti nixus Olympo,
Ipſe ſuos quondam tumulos, ac templa petivit,
Et Capitolinis injecit ſedibus ignes.

Tum ſtatua Nattæ, tum ſimulacra deorum, Romuluſque & Remus cum altrice belua (31), vi fulminis icti conciderunt, deque his rebus haruſpicum exſtiterunt reſponſa veriſſima. Mirabile autem illud, quod eo ipſo tempore, quo fieret indicium conjurationis in ſenatu, ſignum Jovis biennio poſt,

(28) *Comitiorum ſolum vitium eſt fulmen*) Hoc, ut videtur, apud Romanos obtinuit, quod *cum ad exercitum recenſendum concionem in campo ad capræ paludem* Romulus *haberet*, *ſubito coorta tempeſtas cum magno fragore tonitrubuſque, tam denſo regem operuit nimbo, ut conſpectum ejus concioni abſtulerit, nec deinde in terris Romulus fuit.* Verba ſunt Livii, lib. 1. cap. 16. *Daviſ.*

(29) *Cum* unum *haberet*) Niſi vox *unum* idem hic ſonet quod *unum ſolum*, legendum videtur *unicum*. Pearcius.

(30) *At inventum eſt caput in Tiberi*) Caput erat Summani dei. Vide lib. 1. cap 10. *Daviſius*.

(31) *Cum altrice* belua) Vox *belua* unico *L.* ſcribi debet; quamvis reclamet *Feſtus*, qui bellum a belluis dictum eſſe ſcribit, *quia belluarum ſit*, inquit, *pernicioſa diſſenſio*. Sed errat & labitur *Feſtus*; nam *bellum* dictum eſt a *duello*, ut *bis* a *duis*. Quin hoc, quod dico, idem *Feſtus* alibi docet. Tanta eſt inconſtantia. Itaque qui *Feſti* auctoritatem hic in re ſecuti *belluam* cum duplici *ll* ſcribunt, una cum *Feſto* labuntur. Omnino noſtri veteres codices ſemper habent hoc nomen ſcriptum ſimplici *l.* *Lamb.*

Digitized by Google

poſt, quam erat locatum, in Capitolio collocabatur. Tu igitur animum induces, (ſic enim mecum agebas) cauſam iſtam & contra facta tua, & contra ſcripta defendere? Frater es. Eo vereor. Verum quid tibi hic tandem nocet? reſne, quæ talis eſt: an ego, qui verum explicari volo? Itaque nihil contra dico: a te rationem totius haruſpicinæ peto. Sed te mirificam in latebram conjeciſti. Quod enim intelligeres, fore ut premerem te, cum ex te cauſas unius cujuſque divinationis exquirerem, multa verba feciſti, te, cum res videres, rationem cauſamque non quærere: quid fieret, cur non fieret, ad rem pertinere. Quaſi ego aut fieri concederem, aut eſſet philoſophi, cauſam cur quidque fieret, non quærere. Et eo quidem loco & prognoſtica (32) noſtra pronuntiabas, & genera herbarum, ſcammoneam, ariſtolochiamque radicem, quarum cauſam ignorares, vim & effectum videres.

XXI. Diſſimile totum. Nam & prognoſticorum cauſas perſecuti ſunt & Boethus Stoicus, qui eſt a te nominatus, & noſter etiam Poſidonius. Etſi cauſæ non reperiantur iſtarum rerum, res tamen ipſæ obſervari animadvertique poſſunt. Nattæ vero ſtatua, aut æra legum (33) de cælo tacta, quid habent obſervatum ac vetuſtum? Pinarii Nattæ nobiles: a nobilitate (34) igitur * periculum. Hoc tam callide (35) Juppiter cogitavit. Romulus lactens fulmine ictus: urbi igitur periculum oſtenditur, ei, quam ille condidit. Quam ſcite per notas nos certiores facit Juppiter! At eodem tempore ſignum Jovis collocabatur, quo conjuratio indicabatur. Et tu ſcilicet mavis, numine deorum id factum, quam caſu arbitrari? & redemptor, qui columnam illam de Cotta, & de Torquato conduxerat faciendam, non inertia, aut inopia tardior fuit, ſed a diis immortalibus ad iſtam horam reſervatus eſt?

Non equidem plane deſpero iſta eſſe vera, ſed neſcio, & diſcere a te volo. Nam cum mihi quædam caſu viderentur ſic evenire, ut prædicta eſſent a divinantibus: dixiſti multa de caſu, ut, Venereum (36) jaci poſſe.

---

(32) *Prognoſtica noſtra... ariſtolochiamque radicem*) Res, ad quas hic reſpicit, extant ſupra, lib. 1. cap. 7, 8, 9, 10. *Davſ.*

(33) *Aut æra legum de cælo tacta, quid habent* obſervatum ac vetuſtum?) Cum merito diſplicuerit doctis illud *ac vetuſtum*, Daviſius legit *ac animadverſum*. Ego aliter ſententiam puto refingendam eſſe. Fortaſſe Cicero ſcripſit, *aut æra legum* vetuſtarum *de cælo tacta quid habent* obſervandum? Hic vocat *leges vetuſtas*, ut in l. 2. dixerat *elapſaque vetuſto numine leges*. Lego etiam *obſervandum*, non *obſervatum*, ſenſu (opinor) poſtulante: opus eſt enim verbo, quod tempus poſt legum lapſum futurum exprimat. Sic in cap. 40. *quæ ſi ſuſcipiamus... ſternutamenta erunt* obſervanda. *Pearcius.*

(34) *Pinarii Nattæ nobiles: a nobilitate igitur periculum*) Non video quid ſibi velit illud *a nobilitate periculum*: juxta enim eorum opinionem, qui prognoſticis fidebant, lapſus ſtatuæ Nattæ, quis nobilis eſſet, nobilitati periculum minitabatur: non aliis periculum a nobilitate oriundum. Lego igitur, *At Pinarii Nattæ nobiles*, nobilitati *igitur periculum*. Idem.

(35) *Hoc tam callide Juppiter cogitavit*). Malim, *hoc quam callide Juppiter indicavit!* Nam paulo poſt ait, quam *ſcite per notas nos certiores facit Juppiter!* Daviſius.

(36) *Venereum... Paniſci*) Quæ Marcus hic repetit, Quintus ſupra lib. 1. cap. 13. dixerat. *Idem.*

Digitized by Google

poſſe, caſu, quatuor talis jactis; quadringentis, centum Venereos non poſſe caſu conſiſtere. Primum neſcio, cur non poſſint: ſed non pugno. Abundas enim ſimilibus. Habes & reſperſionem pigmentorum, & roſtrum ſuis, & alia permulta. Idem Carneadem fingere dicis de capite Paniſci. Quaſi non potuerit id evenire caſu; & non in omni marmore neceſſe ſit ineſſe vel Praxitelia capita. Illa enim ipſa efficiuntur detractione: nec quidquam illuc affertur a Praxitele: ſed cum multa ſunt detracta, & ad lineamenta oris perventum eſt, tum intelligas, illud, quod jam expolitum ſit, intus fuiſſe. Poteſt igitur tale aliquid etiam ſua ſponte in lapicidinis Chiorum exſtitiſſe. Sed ſit hoc fictum. Quid? in nubibus nunquam animadvertiſti leonis formam, aut hippocentauri? Poteſt igitur, quod modo negabas, veritatem caſus imitari.

XXII. Sed quoniam de extis & de fulguribus ſatis eſt diſputatum, oſtenta reſtant, ut tota haruſpicina ſit pertractata. Mulæ partus, (37) prolatus eſt a te: res mirabilis, propterea quia non ſæpe fit: ſed ſi fieri non potuiſſet, facta non eſſet. Atque hoc contra omnia oſtenta valeat; nunquam, quod fieri non potuerit, eſſe factum: ſin potuerit, non eſſe mirandum. Cauſarum enim ignoratio in re nova mirationem facit. Eadem ignoratio ſi in rebus uſitatis eſt, non miramur. Nam qui mulam peperiſſe miratur, is, quo modo equa pariat, aut omnino quæ natura partum animantis faciat, ignorat. Sed, quod crebro videt, non miratur, etiam ſi, cur fiat, neſcit. Quod ante non vidit; id ſi evenerit, oſtentum eſſe cenſet. Utrum igitur cum concepit mula, an cum peperit, oſtentum eſt? Conceptio contra naturam fortaſſe: ſed partus prope neceſſarius. Sed quid plura? Ortum videamus haruſpicinæ: ſic facillime quid habeat auctoritatis, judicabimus.

XXIII. Tages (38) quidam dicitur in agro Tarquinienſi, cum terra araretur, & ſulcus altius eſſet impreſſus, exſtitiſſe repente, & eum affatus eſſe, qui arabat. Is autem Tages, ut in libris eſt Etruſcorum, puerili ſpecie dicitur viſus, ſed ſenili fuiſſe prudentia. Ejus adſpectu cum obſtupuiſſet bubulcus, clamoremque majorem cum admiratione edidiſſet; concurſum eſſe factum, totamque brevi tempore in eum locum Etruriam conveniſſe: tum illum plura locutum multis audientibus, qui omnia ejus verba exceperint, literiſque mandaverint: omnem autem orationem fuiſſe eam, qua haruſpicinæ diſciplina contineretur: eam poſtea creviſſe rebus novis cognoſcendis, & ad eadem illa principia referendis. Hæc accepimus ab ipſis: hæc ſcripta conſervant: hunc fontem habent diſciplinæ. Num ergo opus eſt ad hæc refellenda Carneade? num Epicuro? Eſtne quiſquam ita deſipiens,

---

(37) *Mulæ partus*) Vide lib. 1. cap. 18. *Idem*.

(38) *Tages quidam dicitur*) Ovidius Metam. lib. xv. 553. *Haud aliter ſtupuit, quam cum Tyrrhenus arator Fatalem glebam, &c.* Idem.

piens, qui credat exaratum eſſe, deum dicam (39), an hominem? Si deum, cur ſe contra naturam in terram abdiderit, ut patefactus aratro lucem adſpiceret? Quid? idem nonne poterat deus hominibus diſciplinam ſuperiore e loco tradere? Si autem homo ille Tages fuit, quonam modo potuit terra oppreſſus vivere? Unde porro illa potuit, quæ docebat alios, ipſe didiciſſe? Sed ego inſipientior, quam illi ipſi, qui iſta credunt, qui quidem contra eos tam diu diſputem.

XXIV. Vetus autem illud Catonis admodum ſcitum eſt, qui mirari ſe ajebat, quod non rideret haruſpex (40), haruſpicem cum vidiſſet. Quota enim quæque res evenit prædicta ab iſtis? aut ſi evenit quippiam, quid afferri poteſt, cur non caſu id evenerit? Rex Pruſias, cum Annibali apud eum exulanti depugnari placeret, negabat ſe audere, quod exta prohiberent. An tu, inquit, carunculæ vitulinæ mavis, quam Imperatori veteri credere? Quid? ipſe Cæſar, cum a ſummo haruſpice (41) moneretur (42), ne

(39) *Deum dicam, an hominem*) Tages, *Genii* fuit *filius, nepos Jovis*, ſi *Feſto* credimus. *Idem*.

(40) *Quod non rideret haruſpex*) Nulla Catonis facta mentione, noſter idem dictum refert lib. 1. N. D. cap. 26. *Idem*.

Quod referatur hoc dictum nulla Catonis facta mentione, colligebat vir doctus, id abiiſſe jam in proverbium. Ajebant non nulli contumeliam hanc eſſe, & deſpectionem collegii auguralis, cujus pars erat Cato. Ita ſentientes inſcitiæ arguit idem Criticus, eoſque item omnes, quicunque augurem ab haruſpice non diſcernunt. Aperte quidem diſcriminat Cicero, de Nat. Deor. II. 4. *Noſtrorum augurum, & Etruſcorum haruſpicum diſciplinam*. Augures ſedem habebant Romæ; adhibebantur ad auſpicia, ſine quibus nihil publice, nec domi nec militiæ gerebatur. Haruſpices arceſſebantur ex Etruria, cum evenerat quidpiam, quo terrerentur plebis animi. Sic ſavebant haruſpicibus augures, ut medici circulatoribus, & paganis ludionibus actores urbani. Quid mirum, ſi augur Cato haruſpices facit ridiculos? *Oliveтus*.

(41) *Cum a ſummo haruſpice*) Quod *immolanti aufugiſſet hoſtia*. Vide Suetonium in Jul. cap. 59. Cæterum menda, niſi fallor, hunc Ciceronis locum obſidet: vix enim eſt, ut *ſummum haruſpicem*, hominis nomine non prolato, dixerit noſter. Legendum puto, *a* Spurinna *haruſpice*. Supra lib. 1. cap. 52. *Cum* Spurinna *diceret, timendum eſſe, ne & conſilium & vita deficeret*. Adi Valerium Maximum lib. 1. cap. 6, 13. lib. VIII. cap. 11, 2. & Suetonium in Jul. cap. 81. Similis quidem ductus eſt literarum, nominaque propria crebro temerarunt librarii. *Idem*. Non ſatisfacit, quod ſcribit vir laudatus via eſſe, ut haruſpicis ſummi meminiſſet Tullius, niſi nomine illius appoſito; nam haruſpicis illius nomen ſatis celebre erat, ideoque non opus erat cur coram Quinto exprimeret illud Tullius, præſertim cum ante jam ipſe Quintus haruſpicem nomine ſignificaſſet. Accedit porro, quod vox *ſummo* huic loco egregie conveniat; quippe quæ eo ſpectat, ut haruſpicinæ vanitatem eo ſignificantius exprimat; quod nimirum non de trivio tantum haruſpices, ſed eorum quidem ſummi falſa monerent, prædicenteſque ſic negligerentur, ut nihil incommodi; maximum etiam emolumentum conſequeretur. *Voopkenſ*.

(42) *Ne in Africam ante brumam tranſmitteret*) Nun mirum, id fuiſſe monitum ab haruſpice: erat quippe *religio*, inquit Donatus in Terent. Phorm. IV. 4. 28. *aggredi negotium aliquod diebus decreſcentibus*. Decreſcunt autem dies uſque ad brumam, hoc eſt ſolſtitium hibernum. Videri mirum poteſt, quod affirmet Cicero, ante brumam profectum eſſe Cæſarem, qui teſte Hirtio, *De Bello Afr. cap.* 2. navem conſcendit VI. *Kal. Jan.* hoc eſt die 27. Decembris; ac proinde non ante brumam. Nodum facile ſolvet, qui didicerit, eo anno U. C. 707. ita fuiſſe turbatam rationem temporum, ut qui dies debebat octavus eſſe menſis Octobris, numeraretur Decembris ſeptimus & vigeſimus. Turbationis quæ fuerint cauſæ, quod remedium, explicat erudite ac perſpicue Dionyſius Petavius, *de Doct. Temp.* IV. 1. *Anonymus*.

Digitized by Google

ne in Africam ante brumam tranſmitteret, nonne traſmiſit? quod ni feciſſet, uno in loco omnes adverſariorum copiæ conveniſſent. Quid ego haruſpicum reſponſa commemorem, (poſſum equidem innumerabilia) quæ aut nullos habuerunt exitus, aut contrarios? Hoc civili bello, dii immortales! quam multa luſerunt? quæ nobis in Græciam Roma reſponſa haruſpicum miſſa ſunt? quæ dicta Pompejo? etenim ille admodum extis & oſtentis movebatur. Non lubet commemorare, nec vero neceſſe eſt, tibi præſertim, qui interfuiſti. Vides tamen omnia fere contra, ac dicta ſint, eveniſſe. Sed hæc hactenus. Nunc ad oſtenta veniamus.

XXV. Multa me conſule (43) a me ipſo ſcripta recitaſti: multa ante Marſicum bellum a Siſenna collecta attuliſti: multa ante Lacedæmoniorum malam pugnam in Leuctris a Calliſthene commemorata dixiſti. De quibus dicam equidem ſingulis, quoad utile videbitur: ſed dicendum etiam eſt de univerſis. Quæ eſt enim iſta a diis profecta ſignificatio, & quaſi denuntiatio calamitatum? Quid autem ea volunt dii immortales primum ſignificantes, quæ ſine interpretibus non poſſumus (44) intelligere: deinde ea, quæ cavere nequeamus? At hoc ne homines quidem probi faciunt, ut amicis impendentes calamitates prædicant, quas illi effugere nullo modo poſſint: ut medici, quanquam intelligunt ſæpe, tamen nunquam ægris dicunt illo morbo eos eſſe morituros. Omnis enim prædictio mali tum probatur, cum ad prædictionem cautio adjungitur. Quid igitur aut oſtenta, aut eorum interpretes, vel Lacedæmonios olim, vel nuper noſtros adjuverunt? Quæ ſi ſigna deorum putanda ſunt, cur tam obſcura fuerunt? Si enim ut intelligeremus quid eſſet eventurum, aperte declarari oportebat: aut ne occulte quidem, ſi ea ſciri nolebant.

XXVI. Jam vero conjectura omnis, in qua nititur divinatio, ingeniis hominum in multas ac diverſas, aut etiam contrarias partes ſæpe deducitur. Ut enim in cauſis judicialibus alia eſt conjectura accuſatoris, alia defenſoris, & tamen utriuſque credibilis; ſic in omnibus iis rebus, quæ conjectura inveſtigari videntur, anceps reperitur oratio. Quas autem res tum natura, tum caſus affert, (nonnunquam (45) etiam errorem creat ſimilitudo) magna (46) ſtultitia eſt earum rerum deos facere effectores, cauſas rerum non quærere.

(43) *Multa me conſule . . . commemorata dixiſti*) Lib. I. cap. II. 34. 44. *Daviſius.*

(44) *Non poſſumus intelligere*) Simili vero ratione contra Genethliacos argumentatur Sextus Empiricus adv. Mathem. lib. V. §. 47. *Idem.*

(45) *Nonnunquam etiam errorem creat ſimilitudo*) D. Lamb. tribus voculis additis, reſcribendum putabat *& in quibus nonnunquam*; at J. M. Bruto placebat, *in his nonnunquam etiam errorem creat ſimilitudo*. Verum, nota parentheſeos appoſita, quod nos primi fecimus, nec hoc nec illud additamentum eſſe neceſſarium patet. *Idem.*

(46) *Magna ſtultitia eſt earum rerum*) Qui vocem *ſimilitudo* volunt eſſe ſententiæ clauſulam, & a voce *magna* novæ ſententiæ initium duci; næ illi valde delirant, & ſimul plane declarant ſe Latini ſermonis eſſe ignaros atque imperitos. Hic enim or-

do,

Tu vates (47) Bœotios credis Lebadiæ vidiſſe ex gallorum gallinaceorum cantu, victoriam eſſe Thebanorum, quia galli victi ſilere ſolent, canere victores. Hoc igitur per gallinas Jupiter tantæ civitati ſignum dabat? An illæ aves, niſi cum vicerint, canere non ſolent? At tum canebant, nec vicerant. Id enim eſt, inquies, oſtentum. Magnum vero a quaſi piſces, non galli cecinerint. Quod autem eſt tempus, quo illi non cantent, vel nocturnum, vel diurnum? Quod ſi victores alacritate, & quaſi lætitia, ad canendum excitantur: potuit accidiſſe alia quoque lætitia, qua ad cantum moverentur. Democritus quidem optimis verbis cauſam explicat, cur ante lucem galli canant. Depulſo enim de pectore, & in omne corpus diviſo & a mitificato (48) cibo, cantus edere, quiete ſatiatos: qui quidem ſilentio noctis, ut ait Ennius, favent (49) faucibus b ruſſis cantu, plauſuque premunt alas. Cum igitur hoc animal tam ſit canorum ſua ſponte, quid in mentem venit Calliſtheni dicere, deos gallis ſignum dediſſe cantandi, cum id vel natura, vel caſus efficere potuiſſet?

XXVII. Sanguinem pluiſſe ſenatui nuntiatum eſt; Atratum (50) etiam fluvium fluxiſſe ſanguine; deorum ſudaſſe ſimulacra: num cenſes his nuntiis Thalem, aut Anaxagoram, aut quemquam phyſicum crediturum fuiſſe? Nec enim ſanguis, nec ſudor, niſi e corpore eſt. Sed & decoloratio quædam ex aliqua contagione terrena maxime poteſt ſanguinis ſimilis eſſe, & humor allapſus extrinſecus, ut in tectoriis videmus auſtro, ſudorem imitari. Atque hæc in bello plura & majora videntur timentibus: eadem non tam animadvertuntur in pace. Accedit illud etiam, quod in metu & periculo cum creduntur facilius, tum finguntur impunius.

Nos autem ita leves atque inconſiderati ſumus, ut ſi mures corroſerint ali-

---

do, atque hæc ſententia verborum eſt; Magna ſtultitia eſt, deos facere effectores earum rerum, neque cauſas quærere: quas res tum natura, tum caſus affert, & in quibus rebus nonnunquam etiam errorem creat ſimilitudo. *Lambinus*.

(47) *Tu vates Bœotios*) Vide ſupra, I. 34. & Plin. H. N. lib. x. §. 24.

a Man. Lamb. *modificato*

(48) *Mitificato cibo*) Concocto, digeſto. Sic enim dicitur, *ad mitigandum cibum*, de Nat. Deor. I. 60.

(49) *Favent faucibus ruſſis: cantu plauſuque premunt alas*) Sic recte diſtinguit Mſ. Balliol Vulgo *favent faucibus ruſſis cantu*; ut *favere cantu* ſit *canere*, quemadmodum volunt Adr. Turnebus Adverſ. v. 19. & Janus Gulielmius. Sed hoc, quod cum bona doctiſſimorum virorum venia ſit dictum, prorſus experientiæ repugnat: nam gallos intempeſta nocte per omnes tantum non anni partes *tacere* norunt omnes, & vult Ennius. Vide Plinium H. N. lib. x. §. 24. *Favere faucibus*, ut *favere linguis* aut *vocibus*, ſilere denotat. Vide Senecam de Vita Beat. cap. 26. & Servium ad Æn. lib. V. 71. *Daviſius*.

b Lamb. *ruſſis: cantu, plauſuque*

(50) *Atratum etiam fluvium fluxiſſe ſanguine*) Nihil agit Phil. Cluverius, qui Ital. Ant. lib. 11. cap. 12. p. 752. legit *Aternum etiam fluvium*: nam noſter lib. 1. cap. 43. ait, *quid quod fluvius* Atratus *ſanguine fluxit*? Ii certe, quos ſententiæ ſuæ fidejuſſores laudat vir doctiſſimus, negotium haud conficiunt: nam Livius lib. xxiv. cap. 44. tradit *flumen Amiterni* (non *Aternum*) *cruentum fluxiſſe*. Non igitur recepta moveatur lectio; ſed *Atratus* habeatur ignobilis fluvius, qui vel exaruit, vel cujus hodie ſitum neſcimus. *Daviſius*,

Digitized by Google

aliquid, quorum eſt opus hoc unum, monſtrum putemus. Ante vero Marſicum bellum, quod clypeos Lanuvii, ut a te eſt dictum, mures roſiſſent, maximum id portentum haruſpices eſſe dixerunt. Quaſi vero quidquam interſit, mures, diem noctem aliquid rodentes, ſcuta an cribra corroſerint. Nam ſi iſta ſequimur, quod Platonis Politiam nuper apud me mures corroſerint, de republica debui pertimeſcere : aut, ſi Epicuri de voluptate liber corroſus eſſet, putarem annonam in macello cariorem fore.

XXVIII. An vero illa nos terrent, ſi quando aliqua portentoſa aut ex pecude aut ex homine nata dicuntur? Quorum omnium, ne ſim longior; una ratio eſt. Quidquid enim oritur, qualecumque eſt, cauſam habeat a natura neceſſe eſt : ut etiam ſi præter conſuetudinem extiterit, præter naturam tamen non poſſit exſiſtere. Cauſam igitur inveſtigato in re nova atque admirabili, ſi poteris. Si nullam reperies : illud tamen exploratum habeto, nihil fieri potuiſſe ſine cauſa : eumque a errorem, quem tibi rei novitas attulerit, naturæ ratione (51) depellito. Ita te nec terræ fremitus, nec cæli diſceſſus, nec lapideus, aut ſanguineus imber, nec trajectio ſtellæ, nec faces viſæ terrebunt.

Quorum (52) omnium cauſas ſi a Chryſippo quæram, ipſe ille divinationis auctor nunquam illa dicet facta fortuito, naturalemque rationem omnium reddet. Nihil enim fieri ſine cauſa poteſt : nec quicquam fit, quod fieri non poteſt : nec ſi id factum eſt quod potuit fieri, portentum debet videri. Nulla igitur portenta ſunt. Nam ſi, quod raro fit, id portentum putandum eſt ; ſapientem eſſe, portentum eſt. Sæpius enim mulam peperiſſe arbitror, quam ſapientem fuiſſe. Illa igitur ratio concluditur, nec id, quod non potuerit fieri, factum unquam eſſe : nec quod potuerit, id portentum eſſe : ita omnino nullum eſse portentum.

Quod etiam conjector quidam & interpres portentorum non inſcite reſpondiſſe dicitur ei, qui cum ad eum retuliſſet, quaſi oſtentum, quod anguis domi vectem circumjectus fuiſset, Tum eſset, inquit, oſtentum, ſi anguem vectis circumplicaviſset. Hoc ille reſponſo ſatis aperte declaravit, nihil habendum eſse portentum, quod fieri poſset.

XXIX. C. Gracchus ad M. Pomponium ſcripſit, duobus anguibus (53) domi comprehenſis, haruſpices a patre convocatos. Qui magis anguibus, quam lacertis, quam muribus? quia ſunt hæc quotidiana, angues non item. Quaſi vero referat, quod fieri poteſt, quam id ſæpe fiat. Ego tamen miror, ſi emiſsio fœminæ anguis mortem afferebat Tib. Graccho; emiſſio au-

a Lamb. *terrorem*.

(51) *Natura ratione depellito*) Phyſiologia, quam *naturæ rationem* vocavit lib. 1. c. 41. *Idem*.

(52) Quorum *omnium cauſas*) Vulgo *quarum omnium*, quod tam Latinitate, quam Mſs. Balliol. flagitante, mutavimus. *Idem*.

(53) *Duobus anguibus*) Vide lib. 1. cap. 18. *Idem*.

tem maris anguis erat, mortifera Corneliæ; cur alterutram emiſerit. Nihil enim ſcribit reſpondiſſe haruſpices, ſi neuter anguis emiſſus eſſet, quid eſſet futurum. At mors inſecuta (54) Gracchum eſt. Cauſa quidem, credo, aliqua morbi gravioris, non emiſſione ſerpentis: neque enim tanta eſt infelicitas haruſpicum, ut ne caſu quidem (b) unquam fiat, quod futurum illi eſſe dixerint.

Nam illud mirarer, ſi crederem, quod apud Homerum Calchantem dixiſti ex paſſerum numero belli Trojani (55) annos auguratum: de cujus conjectura ſic apud Homerum, ut nos otioſi convertimus, loquitur Agamemnon (56).

XXX. *Ferte viri, & duros animo tolerate labores,*
Auguris ut noſtri Calchantis fata queamus
Scire, ratoſne habeant, an vanos pectoris orſus
Namque omnes memori portentum mente retentant,
Qui non funeſtis liquerunt lumina fatis.
Argolicis primum ut veſtita eſt claſſibus Aulis,
Quæ Priamo cladem, & Trojæ, peſtemque ferebant:
Nos circum latices gelidos fumantibus aris,
Aurigeris (57) divum placantes numina tauris,
Sub platano umbrifera, fons unde emanat aquai,
Vidimus immani ſpecie tortuque draconem.
Terribilem, Jovis ut pulſu penetrabat ab ara:
Qui platani in ramo foliorum tegmine ſeptos
Corripuit pullos: quos cum conſumeret octo,
Nona ſuper tremulo genitrix clangore volabat:
Cui ferus immani laniavit viſcera morſu.
Hunc, ubi tam teneros volucres matremque peremit,
Qui luci ediderat, genitor Saturnius idem
Abdidit, & duro formavit tegmine ſaxi.
Nos autem timidi ſtantes mirabile monſtrum
Vidimus in mediis divum verſarier aris.
Tum Calchas hæc eſt fidenti voce locutus.
Quidnam torpentes ſubito obſtupuiſtis Achivi?
Nobis hæc portenta deum dedit ipſe creator,
Tarda & ſera nimis: ſed fama ac laude perenni.

Nam

(54) *Mors inſecuta Gracchum eſt*) Hanc lectionem conſtanter tenent omnes Mſſ. Legendum tamen cenſeo, *mors inſecuta Gracchi eſt*; nam inepta videtur mortis προσωποποιΐα, ut ea, tanquam telis armata, fugientem Gracchum a tergo ſequeretur. *Idem*.

b Vict. *nunquam*

(55) *Ex paſſerum numero belli Trojani annos auguratum*) Iliad. B. 299.

(56) *Loquitur Agamemnon*) Immo Ulyſſes. Ciceronis μνημονικὸν ἁμάρτημα. Vide Politianum Miſcell. c. 53.

(57) *Aurigeris .... tauris*) Ita loquitur, quod victimarum cornua deaurare ſoliti ſint veteres. *Daviſius*.

Digitized by Google

Nam quot aves tetro mactatas dente videtis,
Tot nos ad Trojam belli exanclabimus annos:
Quæ decimo cadet, & pœna ſatiabit Achivos.
Edidit hæc Calchas: quæ jam matura (58) videtis.

Quæ tandem iſta auguratio eſt ex paſſeribus, annorum potius, quam aut menſium, aut dierum? Cur autem de paſſerculis conjecturam facit; in quibus nullum erat monſtrum: de dracone ſilet, qui, id quod fieri non potuit, lapideus dicitur factus? Poſtremo quid ſimile habet paſſer annis? Nam de angue illo, qui Syllæ apparuit immolanti (59), utrumque memini, & Syllam, cum in expeditionem educturus eſſet, immolaviſſe, & anguem ab ara exſtitiſſe, eoque die rem præclare eſſe geſtam, non haruſpicis conſilio, ſed imperatoris.

XXXI. Atque hæc oſtentorum genera mirabile nihil habent: quæ cum facta ſunt, tum ad conjecturam aliqua interpretatione revocantur: ut illa tritici grana in os pueri Midæ (60) congeſta, aut apes, quas dixiſti in labris Platonis conſediſſe pueri, non tam mirabilia ſint, quam conjecta belle: quæ tamen vel ipſa falſa eſſe, vel ea quæ prædicta ſunt, fortuito cecidiſſe potuerunt. De ipſo Roſcio poteſt illud quidem eſſe falſum, ut circum ligatus fuerit angui: ſed ut in cunis fuerit anguis, non tam eſt mirum, in Solonio præſertim, ubi ad focum angues (61) nundinari ſolent. Nam quod haruſpices reſponderint, nihil illo clarius, nihil nobilius fore: miror, deos immortales hiſtrioni futuro claritatem oſtendiſſe, nullam oſtendiſſe Africano.

Atque etiam a te Flaminiana (62) oſtenta collecta ſunt, quod ipſe & equus ejus repente conciderit. Non ſane mirabile hoc quidem. Quod evelli primi haſtati ſignum non potuerit; timide fortaſſe ſignifer evellebat, quod fidenter infixerat. Nam Dionyſii (63) equus quid attulit admira-

tio-

(58) *Quæ jam matura videtis*) Quæ videtis inſtare & propinqua eſſe, prout recte Turnebus Adverſ. lib. v. cap. 19. *Idem*.

(59) *Sylla apparuit immolanti*) Vide lib. 1. cap. 33. *Idem*.

(60) *Midæ.... Platonis... Roſcio*) Supra lib. 1. cap. 36. *Idem*.

(61) *Ubi ad focum angues* nundinari *ſolent*) Ita ſane Pariſ. Med. Reg. Cantab. aliique plures Mſſ. Sed qui vim poteſtatemque *nundinandi* probe novit, ille quidem id *verbum* huic loco non convenire ſtatim perſpiciet. Ea propter D. Lambinus & amicus Urſini reponunt *nidulari*. Siquidem vero Pall. tert. quart. & Balliol. exhibeant *nudare*, haud, opinor, incommode reſcribas, *videri ſolent*. Certe non abſimilis eſt literarum ductus. Ad receptam autem lectionem, quæ multis Codd. nititur; quam proxime legi queat, *ubi ad focum angues* meridiari *ſolent*. Nec forſan hæc diſplicebit conjectura. *Daviſius*. Sed mihi quoque meam ſuſpicionem proferre liceat. Lambini quidem conjecturam vero propinquiorem, quam reliquas lectiones exiſtimo: non tamen ſic placet animo meo, quin mutatione leviſſima ſic potius reſcripſerim, *ubi ad* forum *angues nundinari ſolent*. Vult nempe Tullius angues in Solonio *res* eſſe *quotidianas*, ut loquitur ſupra cap. 29. quoniam quotidie publice in foro, ubi venales extarent, viderentur. *Vvopkenſ*.

(62) *Flaminiana oſtenta*) Vide ſupra lib. 1. cap. 35.

(63) *Dionyſii equus..... Lacedamoniis in Herculis fano*) Lib. 1. cap. 33. 34.

tionis, quod emerſit ex flumine, quodque habuit apes in juba? Sed quia brevi tempore regnare cœpit; quod acciderat caſu, vim habuit oſtenti.

At Lacedæmoniis in Herculis fano arma ſonuerunt; ejuſdemque dei Thebis valvæ clauſæ, ſubito ſe aperuerunt, eaque ſcuta quæ fuerant ſublime fixa, ſunt humi inventa. Horum cum fieri nihil potuerit ſine aliquo motu, quid eſt cur divinitus ea potius, quam caſu facta eſſe dicamus?

XXXII. At in Lyſandri (64) ſtatuæ capite Delphis exſtitit corona ex aſperis herbis, & quidem ſubita. Itane cenſes, ante coronam herbæ exſtitiſſe, quam conceptum eſſe ſemen? Herbam autem aſperam, credo, avium congeſtu, non humano ſatu. Jam quicquid in capite eſt, id coronæ ſimile videri poteſt. Nam quod eodem tempore ſtellas aureas Caſtoris & Pollucis, Delphis poſitas decidiſſe, neque eas uſquam repertas eſſe dixiſti: furum id magis factum, quam deorum videtur. Simiæ vero Dodoneæ improbitatem hiſtoriis Græcis mandatam eſſe demiror. Quid minus mirum, quam illam monſtruoſiſſimam beſtiam urnam evertiſſe, ſortes diſſipaviſſe? Et negant hiſtorici Lacedæmoniis ullum oſtentum hoc triſtius accidiſſe! Nam illa prædicta Vejentium, ſi lacus Albanus redundaſſet, iſque in mare fluxiſſet, Romam perituram; ſi repreſsus eſſet, Vejos: ita aqua Albana (65) deducta ad utilitatem agri ſuburbani, non ad arcem urbemque retinendam. At paulo poſt audita vox eſt moneutis, ut providerent ne a Gallis Roma caperetur: ex eo Ajo Loquenti Aram in nova via conſecratam. Quid ergo? Ajus (66) iſte Loquens, quando eum nemo norat, ajebat, & loquebatur, & ex eo nomen invenit: poſteaquam & ſedem, & aram, & nomen invenit, obmutuit? Quod idem dici de Moneta poteſt: a qua, præterquam de ſue plena, quid unquam moniti ſumus?

XXXIII. Satis multa de oſtentis. Auſpicia reſtant, & ſortes eæ quæ ducuntur, non illæ quæ vaticinatione funduutur, quæ oracula verius dicimus: de quibus tum dicemus, cum ad naturalem divinationem venerimus. Reſtat etiam de Chaldæis. Sed primum auſpicia videamus. Difficilis auguri locus ad contra dicendum; Marſo fortaſſe, ſed Romano facillimus. Non enim ſumus ii nos augures, qui avium reliquorumve ſignorum obſervatione futura dicamus: & tamen credo Romulum, qui urbem auſpicato condidit, habuiſse opinionem, eſse in providendis rebus augurandi ſcientiam

(64) *At in Lyſandri*) Vide lib. 1. c. 34.

(65) *Ita aqua Albana deducta ad utilitatem agri* &c.) Lambinus aſteriſco notavit, aliquid ante hæc verba deeſſe. Credo, quia verba præcedentia *illa prædicta* ipſi viderentur carere verbo, quocum cohærerent. Daviſius, cum ſententiam ſe non ſatis tueri videret, ſic illam refinxit, *ita aqua Albana deducta:* Aqua Albana deducta *ad utilitatem* &c. Mihi vero locum contemplanti, in mentem venit Ciceronem ſic ſcripſiſſe. *Nam illo prædicto Vejentium, ſi lacus Albanus redundaſſet, iſque in mare fluxiſſet, Romam perituram; ſi repreſſus eſſet, Vejos*, aqua Albana deducta. *Ita aqua Albana deducta* non *ad utilitatem agri ſuburbani*, ſed *ad arcem urbemque retinendam*. Ironice hæc dici videntur, cum Cotta cenſuerit illam aquæ deductionem factam eſse potius ad utilitatem agri ſuburbani, quam urbis Romæ ſervandæ cauſa. *Pearcius*.

(66) *Ajus . . . Moneta*) Vide ſupra, lib. 1. cap. 15.

tiam (*67*). Errabat enim multis in rebus antiquitas: quam vel uſu (*68*) jam, vel doctrina, vel vetuſtate immutatam videmus. Retinetur autem & ad opinionem vulgi, & ad magnas utilitates reipublicæ, mos, religio, diſciplina, jus augurum, collegii auctoritas.

Nec vero non omni ſupplicio digni P. Claudius, L. Junius, conſules, qui contra auſpicia navigarunt. Parendum enim fuit religioni, nec patrius mos tam contumaciter repudiandus. Jure igitur alter populi judicio damnatus eſt; alter mortem ſibi ipſe conſcivit. Flaminius non paruit auſpiciis: itaque periit cum exercitu. At anno poſt Paulus paruit: num minus cecidit in Cannenſi pugna cum exercitu? Etenim, ut ſint auſpicia, quæ nulla ſunt: hæc certe, quibus utimur, ſive tripudio, ſive de cælo, ſimulacra ſunt auſpiciorum, auſpicia nullo modo.

XXXIV. Q. FABI, TE MIHI IN AUSPICIO ESSE VOLO: reſpondet, AUDIVI. Hic apud majores noſtros adhibebatur peritus, nunc quilibet. Peritum autem eſſe neceſſe eſt eum, qui, ſilentium quid ſit, intelligat. Id enim (*69*) *ſilentium* dicimus in auſpiciis, quod omni vitio caret. Hoc intelligere, perfecti auguris eſt. Illi autem, qui in auſpicium adhibetur, cum ita imperavit is, qui auſpicatur, DICITO, SI SILENTIUM ESSE VIDEBITUR; nec ſuſpicit, nec circumſpicit: ſtatim reſpondet, SILENTIUM ESSE VIDERI. Tum ille, DICITO, SI PASCUNTUR AVES. PASCUNTUR. Quæ? aut, ubi? Attulit, inquit, in cavea pullos is, qui ex eo ipſo nominatur pullarius. Hæ ſunt igitur aves internuntiæ Jovis: quæ paſcantur, necne, quid refert? Nihil ad auſpicia: ſed quia, cum paſcuntur, neceſſe eſt aliquid ex ore cadere; & terram pavire (*70*); *terripavium* primo, poſt *terripudium* dictum eſt, hoc quidem jam *tripudium* dicitur. Cum igitur offa cecidit ex ore pulli, tum auſpicanti tripudium (*71*) ſoliſtimum nuntiatur.

XXXV.

(67.) *Augurandi ſcientiam. Errabat enim multis in rebus antiquitas, quam vel* &c. Ita Daviſius, (cujus annotatio proxime ſequitur) locum interpunxit, ut credas vocem *quam* referri debere voci *antiquitas*. Aliter tamen interpungenda eſt ſententia ad hunc modum *augurandi ſcientiam* (*errabat enim multis in rebus antiquitas*) *quam vel uſu jam, vel doctrina, vel vetuſtate immutatam videmus*. Senſus eſt, *quam augurandi ſcientiam immutatam videmus*. Id.

(68) *Quam vel uſu jam, vel doctrina, vel vetuſtate* immutatam *videmus*) Sic vulgo dant, ac ita codices. Pronomen tamen ad *antiquitatem* referri nequit; ſed ad *res* ſpectet neceſſe eſt. Quapropter cum Cl. Clerico reponendum, *quas vel uſu jam, vel doctrina, vel vetuſtate immutatas* &c. idque recepi. Vide doctiſſimi viri Bibliotech. Ant. & Hodiern. Tom. XV. *Daviſius*.

(69) *Id enim ſilentium dicimus*) Feſtus in *ſilentio ſurgere*: *Eſt proprie* ſilentium *omnis vitii in auſpiciis vacuitas*. Idem in *ſiniſtrum*: *Siniſtrum in auſpicando ſignificare ait Ateius Capito lætum & proſperum auſpicium; at* ſilentium, *ubi duntaxat vacat vitio*. De hoc vero, aliiſque, quorum Tullius hic meminit, verbis ſolennibus, vide B. Briſſonium de Form. lib. 1. p. 124. 125. *Idem*.

(70) *Terram* pavire) *Pavire* ferire denotat, ut obſervavit *Feſtus* in *puls*. Idem.

(71) *Tripudium ſoliſtimum* nuntiatur) Vulgo *nuntians*, & ſic omnes noſtri codices. At auſpicanti unus tantum aderat, quapropter legendum *nuntiatur*, prout editio Victoriana repræſentat. *Tripudium* vero *ſoliſtimum*, feliciſſimum videbatur auſpicium. Feſtus in puls: *Puls potiſſimum dabatur pullis in auſpiciis, quia ex ea neceſſe erat aliquid decidere, quod tripudium faceret, id eſt, terripavium.... Bonum enim augurium eſſe putabant, ſi pulli, per quos auſpicabantur, comediſſent; præſertim ſi iis edentibus aliquid

XXXV. Ergo hoc auſpicium divini quidquam habere poteſt, quod tam ſit coactum & expreſſum? quo antiquiſſimos augures non eſſe uſos, argumento eſt, quod decretum collegii vetus habemus, omnem avem tripudium facere poſſe. Tum igitur eſſet auſpicium, ſi modo eſſet ei liberum ſe oſtendiſſe: tum avis illa videri poſſet interpres & ſatelles Jovis. Nunc vero incluſa in cavea, & fame enecta, ſi in offam pultis invadit, & ſi aliquid ex ore cecidit, hoc tu auſpicium, aut hoc modo Romulum auſpicari ſolitum putas? Jam de cælo ſervare non ipſos cenſes ſolitos, qui auſpicabantur? Nunc imperant pullario: ille renuntiat.

Fulmen ſiniſtrum, auſpicium optimum habemus ad omnes res, præterquam ad comitia: quod quidem inſtitutum reipublicæ cauſa eſt, ut comitiorum vel in judiciis populi, vel in jure legum, vel in creandis magiſtratibus principes civitatis eſſent interpretes.

At Tib. Gracchi (72) literis Scipio & Figulus, quod tum augures judicaſſent eos vitio creatos eſse, magiſtratu ſe abdicaverunt. Quis negat augurum diſciplinam eſſe? divinationem nego.

At haruſpices divini: quos cum Tib. Gracchus propter mortem repentinam ejus, qui in prærogativa referenda ſubito concidiſſet, in ſenatum introduxiſſet, non juſtum rogatorem comitiorum fuiſſe dixerunt. Primum vide, ne in eum dixerint, qui rogator centuriæ fuiſſet: is enim erat mortuus. Id autem ſine divinatione, conjectura poterant dicere: deinde fortaſſe caſu, qui nullo modo eſt ex hoc genere tollendus. Quid enim ſcire Etruſci haruſpices aut de tabernaculo recte capto, aut de pomœrii jure potuerunt? Equidem aſſentior C. Marcello potius, quam App. Claudio: qui ambo mei collegæ fuerunt: exiſtimoque jus augurum, etſi divinationis opinione principio conſtitutum ſit, tamen poſtea reipublicæ cauſa conſervatum ac retentum.

XXXVI. Sed de hoc loco plura in aliis: nunc hactenus. Externa enim auguria, quæ ſunt non tam artificioſa, quam ſuperſtitioſa, videamus. Omnibus fere avibus utuntur: nos admodum paucis. Alia illis ſiniſtra ſunt, alia noſtris. Solebat ex me Dejotarus percontari noſtri augurii diſciplinam, ego ex illo ſui. Dii immortales! quantum differebat! ut quædam eſſent etiam contraria. Atque ille iis ſemper utebatur: nos, niſi dum a populo auſpicia accepta habemus, quam multum iis utimur?

Bellicam rem adminiſtrari majores noſtri niſi auſpicato noluerunt. Quam multi anni ſunt, cum bella a proconſulibus & proprætoribus adminiſtrantur, qui auſpicia non habent? Itaque nec amnes (73) tranſeunt auſpicato,

quid ab ore cecidiſſet. Quin & *tripudium ſoliſtimum, auſpicium ad rem ordiendam optimum eſſe* docet Servius ad Virgilii Eclog. VIII. 30. *Idem.*

(72) *Tib. Gracchi litteris*) Hanc rem attigit noſter lib. I. de Divin. cap. 17. & fuſe narravit lib. II. N. D. cap. 4. Valerius Maximus lib. I. cap. I. 3. Adi ſis & Plutarchum in Marcello p. 300. quem locum tentat. B. Briſſonius Form. lib. I. p. 120. *Idem.*

(73) *Nec amnes tranſeunt auſpicato .... ex acuminibus*) Cicero N. D. lib. II. cap. 3. *Nulla*

to, nec tripudio auſpicantur. Nam ex acuminibus quidem, quod totum auſpicium militare eſt, jam M. Marcellus ille quinquies conſul totum omiſit, idem imperator, idem augur optimus. Ubi ergo avium divinatio? quæ, quoniam ab iis, qui auſpicia nulla habent, bella adminiſtrantur; ab urbanis retenta videtur, a bellicis eſſe ſublata. Et quidem ille dicebat, ſi quando rem agere vellet, ne impediretur (74) auſpiciis, lectica operta facere iter ſe ſolere. Huic ſimile eſt, quod nos augures præcipimus, ne juge auſpicium (75) obveniat, ut jumenta jubeant disjungere. Quid eſt aliud nolle moneri a Jove, niſi efficere, ut aut ne fieri poſſit auſpicium, aut, ſi fiat, videri?

XXXVII. Nam illud admodum ridiculum, quod negas Dejotarum (76), auſpiciorum, quæ ſibi ad Pompejum proficiſcenti facta ſunt, pœnitere, quod, fidem ſecutus amicitiamque populi Romani, functus ſit officio: antiquiorem enim ſibi fuiſſe laudem & gloriam, quam regnum & poſſeſſiones ſuas. Credo id quidem: ſed hoc nihil ad auſpicia. Nec enim ei cornix canere potuit, recte eum facere, quod populi Romani libertatem defendere pararet. Ipſe hoc ſentiebat, ſicuti ſenſit. Aves eventus ſignificant, aut adverſos, aut ſecundos.

Virtutis auſpiciis video eſſe uſum Dejotarum: quæ vetat ſpectare fortunam, dum præſtetur fides. Aves vero, ſi proſperos eventus oſtenderunt, certe fefellerunt. Fugit e prælio cum Pompejo: grave tempus. Diſceſſit ab eo: luctuoſa res. Cæſarem eodem tempore hoſtem & hoſpitem vidit: quid hoc triſtius? Is cum ei Troginorum (77) tetrarchiam eripuiſſet, & aſſeclæ ſuo Pergameno (78) neſcio cui dediſſet, eidemque detraxiſſet Armeniam a ſenatu datam: cumque ab eo magnificentiſſimo hoſpitio acceptus eſſet, ſpoliatam reliquit & hoſpitem, & regem. Sed labor longius: ad propoſitum revertar. Si eventa quærimus, quæ exquiruntur avibus: nullo modo proſpera Dejotaro. Sin officia: a virtute ipſius, non ab auſpiciis petita ſunt.

Nulla peremnia ſervantur, nulla ex acuminibus. De auſpiciis vero peremnibus, iiſque, quæ ex pilorum militarium capta ſunt acuminibus, adi Joſ. Scaligerum ad *Feſtum* in *peremne*, & J. C. Bulengerum de Sortibus lib. II. cap. 6. *Idem*.

(74) *Ne impediretur auſpiciis, lectica operta facere iter ſe ſolere*) Nam, pro augurum ſententia, *nulla iſta ſigna ſunt, niſi conſenſus obſervantis accedat*. Vide Auguſtinum de Doctr. Chriſt. lib. II. cap. 24. *In augurum certe diſciplina conſtat, neque diras, neque ulla auſpicia pertinere ad eos, qui quamque rem ingredientes, obſervare ſe ea negaverint*, ut tradit Plinius H. N. lib. XXVIII. §. 4. *Idem*.

(75) *Juge auſpicium*) Hoc fit, *cum junctum jumentum ſtercus fecit*, quemadmodum teſtatur Feſtus. Vide iis & Servium ad Æn. III. 537. *Idem*.

(76) *Quod negas Dejotarum*) Vide lib. I. cap. 15.

(77) *Trogmorum*) Vulgo *Troginorum*. Sed cum ejus populus nullus ſit, id repoſui quod ductus literarum ſuadebat, quodque ſub illo vocabulo latere ſuſpicati ſunt viri docti. Vide Chr. Cellarium Geogr. Ant. III. 4. *Idem*.

(78) *Aſſecla ſuo Pergameno neſcio cui*) Mithridati Pergameno, quem *regio genere ortum, diſciplinis etiam regiis educatum* ſcribit Hirtius Bell. Alex. cap. 78. *Idem*.

XXXVIII. Omitte igitur lituum Romuli (79), quem in maximo incendio negas potuiſſe comburi: contemne cotem Atii Navii. Nihil debet eſſe in philoſophia commentitiis fabellis loci. Illud erat philoſophi, totius augurii primum naturam ipſam videre, deinde inventionem, deinde conſtantiam. Quæ eſt igitur natura, quæ volucres huc & illuc paſſim vagantes efficiat, ut ſignificent aliquid, & tum vetent agere, tum jubeant, aut cantu, aut volatu? Cur autem aliis a læva, aliis a dextra datum eſt avibus, ut ratum auſpicium facere poſſint? Quo modo autem hæc, aut quando, aut a quibus inventa dicemus? Etruſci tamen habent exaratum puerum (80) auctorem diſciplinæ ſuæ. Nos quem? Attiumne Navium? At aliquot annis antiquior Romulus & Remus, ambo augures, ut accepimus. An Piſidarum, aut Cilicum, aut Phrygum iſta inventa dicemus? Placet igitur humanitatis expertes habere divinitatis (81) auctores?

XXXIX. At omnes reges, populi, nationes utuntur auſpiciis. Quaſi vero quidquam ſit tam valde, quam nihil ſapere, vulgare: aut quaſi tibi ipſi in judicando placeat multitudo. Quotus quiſque eſt, qui voluptatem neget eſſe bonum? Plerique etiam ſummum bonum dicunt. Num igitur eorum frequentia Stoici de ſententia deterreantur? aut num pleriſque in rebus ſequitur eorum auctoritatem multitudo? Quid mirum igitur, ſi in auſpiciis, & in omni divinatione imbecilli animi ſuperſtitioſa iſta concipiant; verum diſpicere non poſſint?

Quæ autem eſt inter augures conveniens & conjuncta conſtantia? Ad noſtri augurii conſuetudinem dixit Ennius,

Cum tonuit lævum bene tempeſtate ſerena.

At Homericus Ajax (82) apud Achillem querens de ferocitate Trojanorum, neſcio quid hoc modo nuntiat:

Proſpera Juppiter his dextris fulgoribus edit.

Ita nobis ſiniſtra (83) videntur, Grajis (84) & barbaris dextra, meliora.

---

(79) *Romuli... Navii*) Vide lib. 1. c. 17.

(80) *Exaratam puerum*) Tagem, de quo ſupra, I. 23.

(81) Divinitatis *auctores*) Vir eruditiſſimus Joan. Clericus Bibl. Ant. & Hodiern. Tom. XV. p. 366. legit *divinæ artis*, vel *divinationis, auctores*; & *divinitatis auctoribus* nullam prorſus mentem ſubeſſe ſtatuit. Merito quidem, ſi *divinitas* hic *deitatem* ſeu *Θειότητα* denotaret. Sed reapſe *divinitas* divinationem ſignificat; ut tentari non debuerit locus. Servius ad Georg. II. 486. *Non quod nulla gloria medicinæ eſt, ſed quod minor quam divinitatis & augurandi, quæ ei Apollo obtulerat munera.* Idem ad Æn. XII. 394. *Cithara & ſagittæ artis ſunt: augurium vero munus: non enim ſola arte, verum etiam indulta* divinitate *colligitur.* Vide Lactantium Div. Inſt. lib. 1. cap. 11. 10. & cap. 13. 1. *Idem.*

(82) *At Homericus* Ajax) Immo Ulyſſes, ut jam animadverterunt aliquot viri docti. Sunt enim Ulyſſis verba Iliad. I. 236. *Lambinus.*

(83) *Ita nobis ſiniſtra*) Res eſt ſat nota. Vide Varronem apud Feſtum in *ſiniſtræ aves*, Plinium H. N. lib. II. cap. 54. Statium Theb. III. 493. & Servium in Virgilii Æn. II. 693. Rationem reddit Dionyſius Halicarnaſſeus lib. II. c. 5. Vide iis & Plutarchum in Quæſt. Rom. Plura ſuppeditabit J. C. Bulengerus de Auſp. & Aug. lib. 1. cap. 2. *Daviſius.*

(84) *Grajis & barbaris dextra meliora*) Pluribus id exponit Everh. Feithius Antiq. Homer. lib. 1. cap. 16. *Idem.*

ra. Quanquam haud ignoro, quæ bona ſint (85), ſiniſtra nos dicere: etiamſi dextra ſint. Sed certe noſtri ſiniſtrum nominaverunt, externique dextrum, quia plerumque melius id videbatur. Hæc quanta diſſenſio eſt? Quid, quod aliis avibus utuntur, aliis ſignis? aliter obſervant, alia reſpondent? Non neceſſe eſt fateri, partim horum errore ſuſceptum eſſe, partim ſuperſtitione, multa fallendo?

XL. Atque his ſuperſtitionibus non dubitaſti etiam omnia adjungere. Æmilia Paulo (86), Perſam periiſſe; quod pater omen accepit. Cæciliæ ſororis filiæ ſedes ſuas tradere. Jam illa, *Favete linguis*, & prærogativam, omen comitiorum. Hoc eſt, ipſum eſſe contra ſe copioſum & diſertum. Quando enim illa obſervans, quieto & libero animo eſſe poteris, ut ad rem gerendam non ſuperſtitionem habeas, ſed rationem ducem? Itane? Si quis aliquid ex ſua re, atque ex ſuo ſermone dixerit, & ejus verbum aliquod apte ceciderit ad id, quod ages, aut cogitabis, ea res tibi aut timorem afferet, aut alacritatem?

Cum M. Craſſus exercitum Brundiſii imponeret, quidam in portu caricas Cauno advectas vendens, *Causeas* (87), clamitabat. Dicamus, ſi placet, monitum ab eo Craſſum, caveret, ne iret: non fuiſſe periturum, ſi omini paruiſſet. Quæ ſi ſuſcipiamus, pedis offenſio nobis, & abruptio corrigiæ, & ſternutamenta erunt obſervanda. Sortes reſtant, & Chaldæi: ut ad vates veniamus, & ad ſomnia. Dicendum igitur putas de ſortibus?

XLI. Quid enim ſors eſt? idem propemodum, quod micare (88), quod talos jacere, quod teſſeras: quibus in rebus temeritas & caſus, non ratio, nec conſilium valet. Tota res eſt inventa fallaciis, aut ad quæſtum, aut ad ſuperſtitionem, aut ad errorem. Atque ut in haruſpicina fecimus, ſic videamus, clariſsimarum ſortium quæ tradatur inventio. Numerium Suffucium Præneſtinorum monumenta declarant, honeſtum hominem & nobilem, ſomniis crebris, ad extremum etiam minacibus, cum juberetur certo in loco ſilicem cædere, perterritum viſis, irridentibus ſuis civibus, id agere cœpiſſe: itaque perfracto ſaxo ſortes erupiſſe, in robore inſculptas

K 2 pri-

(85) *Quæ bona ſint, ſiniſtra nos dicere*) Non equidem ſperno Lambini conjecturam, qui repoſuit *quæ mala ſunt, ſiniſtra nos dicere*: nam rem ſe ſic habere docent permulta veterum loca. Ovidius Heroid II. 115.

Cui mea virginitas avibus libata ſiniſtris.

Puto tamen Ciceronem ſcripſiſſe, *quæ bona ſunt*, dextra *nos dicere*, *etiam ſi* ſiniſtra *ſint*: hac enim ratione melius connectuntur ſententiæ. *Idem*.

(86) *Æmilia Paulo .... omen comitiorum*) Horum omnium meminit Quintus ſupra lib. 1. cap. 45. 46.

(87) *Causeas*) Scribendum *Cavneas*, quod exauditum eſt, *Cave ne eas*. Caunæ, Æolidis oppidi nomen: Caunius, alius oppiduli in Caria. Fit a Καῦνος, Καύνιος; at Καυνεῖος a Καῦναι. *Caſaubonus*, in Athen. III. 3. Super hanc vocem in Mſſ. Regio ſcribitur, *quaſi cave ne eas*. Hoc omen memorat etiam Plinius H. N. lib. xv. §. 21. *Daviſius*.

(88) *Quod micare*) *Sortiri*, & *micare*, non aliter differunt, quam ut genus & ſpecies. Sortitionis varii erant modi: & *micare* de ea dicitur, quæ fit per digitos ſubito expanſos certo numero, &c. *Caſaub.* ad Suet. Aug. cap. 13.

pictarum literarum notis. Is eſt hodie locus ſeptus religioſe propter Jovis pueri, qui lactens cum Junone Fortunæ in gremio ſedens, mammam appetens, caſtiſsime colitur a matribus. Eodemque tempore, in eo loco, ubi Fortunæ nunc ſita eſt ædes, mel ex olea fluxiſse dicunt: haruſpiceſque dixiſse, ſumma nobilitate illas ſortes futuras, eorumque juſsu ex illa olea arcam eſse factam; eaque conditas ſortes, quæ hodie Fortunæ monitu (89) tolluntur. Quid igitur in his poteſt eſse certi, quæ, Fortunæ monitu, pueri manu miſcentur, atque ducuntur? Quo modo autem iſtæ poſitæ in illo loco? Quis robur illud cecidit, dolavit, inſcripſit? Nihil eſt, inquiunt, quod deus efficere non poſſit. Utinam ſapientes Stoicos effeciſset, ne omnia ſuperſtitioſa ſollicitudine & miſeria crederent! Sed hoc quidem genus divinationis vita jam communis exploſit. Fani pulchritudo & vetuſtas, Prænestinarum etiam nunc retinet ſortium nomen, atque id in vulgus. Quis enim magiſtratus, aut quis vir illuſtrior utitur ſortibus? Cæteris vero in locis ſortes plane refrixerunt. Quod Carneadem (90) Clitomachus ſcribit dicere ſolitum, nuſquam ſe fortunatiorem, quam Præneſte, vidiſſe Fortunam. Ergo hoc divinationis genus omittamus.

XLII. Ad Chaldæorum monſtra veniamus: de quibus Eudoxus, Platonis auditor, in aſtrologia, judicio doctiſſimorum hominum facile princeps, ſic opinatur, id quod ſcriptum reliquit, Chaldæis in prædictione, & in notatione cujuſque vitæ ex natali die, minime eſse credendum. Nominat etiam Panætius, qui unus e Stoicis aſtrologorum prædicta rejecit, Archelaum (91) & Caſsandrum, ſummos aſtrologos illius ætatis, qua erat ipſe, cum in cæteris aſtrologiæ partibus excellerent, hoc prædictionis genere non uſos. Scylax Halicarnaſſeus, familiaris Panætii, excellens in aſtrologia, idem-

(89) *Fortuna monitu, tollantur*) Capitis nutu vel alio quodam ſigno miſcendas atque tollendas eſſe ſortes monuit Fortunæ ſimulacrum. De Præneſtinis aliiſque ſortibus adiri poterit Ant. Daleus de Divin. Idol. ſub V. T. cap. 4. *Daviſius*.

(90) Quod *Carneadem*) Legendum videtur *quo Carneadem*, hoc eſt, quare, quam ob cauſam. Vide Donatum ad Terentii Andr. Act. II. Sc. V. 18. Rationem continet ea vocula, cur fortunam Præneſtinam Carneades fortunatiſſimam dixerit. *Idem*. Legebat vir cl. *quo Carneadem* &c. idque *quo* explicabat ut eſſet *quare*, *quamobrem*. Dubito ſane, an ſic Ciceronis ſeculo loquerentur Romani: & quidquid illud ſit, non potuit hoc ex Donato probari. Simili in loco occurrit relativum *quod*, de Nat. Deor. lib. II. c. 9. *refrigerato . . . . . calore . . . extinguimur. Quod quidem Cleanthes . . . docet, quanta vis inſit caloris in omni corpore*, Ubi Lambinus volebat *Et quidem*, Daviſius *Quod quod Cleanthes docet* &c. Sed paſſim fit, ut pronomen, quod ſit ad antecedentia aliquo modo referendum, ſic per pleonaſmum quendam explicetur in ſequentibus. Supra lib. I. c. 25. *Quod idem in delectu conſules obſervant, ut primus miles fiat bono nomine*. Acad. lib. II. cap. 17. *Quod idem contingit inſanis, ut & incipientes furere, ſentiant* &c. de Nat. Deor. lib. II. 9. *Quod etiam quibuſdam regionibus atque urbibus contingere videmus, ut ſint hominum ingenia* &c. de Finibus lib. III. cap. 2. *Quod cum accidiſſet, ut alter alteram nec opinato videremus, ſurrexit ſtatim*. Ubi Lambinum vide, quem tamen falli vereor, dum ſcribit *quod* hic poni pro *ſed* ſeu *autem*, itaque ſtatuere videtur *quod* non pronomen eſſe in his formis, quod tamen revera eſt, ſed conjunctionem. *Wopkens*.

(91) Archelaum & *Caſſandrum*) Victorius edidit *Anchialum*, quam quidem lectionem ſervant etiam Pariſ. Med. & Reg. *Daviſius*.

Digitized by Google

idemque in regenda ſua civitate princeps, totum hoc Chaldaicum prædicendi genus repudiavit.

Sed, ut ratione utamur, omiſſis teſtibus; ſic illi diſputant, qui hæc Chaldæorum natalitia prædicta defendunt. Vim quandam eſſe ajunt ſignifero in orbe, qui Græce ζωδιακὸς dicitur, talem, ut ejus orbis unaquæque pars, alia alio modo, moveat immutetque cælum, perinde ut quæque ſtellæ in iis finitimiſque partibus ſint quoque tempore: eamque vim varie moveri ab iis ſideribus, quæ vocantur errantia. Cum autem in eam ipſam partem orbis venerint, in qua ſit ortus ejus qui naſcatur; aut in eam, quæ conjunctum aliquid habeat, aut conſentiens: ea triangula illi (92) & quadrata nominant. Etenim cum tempore anni (93) tempeſtatumque, cæli converſiones commutationeſque tantæ fiant acceſſu ſtellarum, & receſſu; cumque ea vi ſolis efficiantur, quæ videmus: non veriſimile ſolum, ſed etiam verum eſſe cenſent, perinde, utcumque temperatus ſit aer, ita pueros orientes animari atque formari, ex eoque ingenia, mores, animum, corpus, actionem vitæ, caſus cujuſque, eventuſque fingi.

XLIII. O delirationem incredibilem! non enim omnis error ſtultitia eſt dicenda. Quibus etiam Diogenes Stoicus concedit aliquid, ut prædicere poſſint duntaxat qualis quiſque (94) natura, & ad quam quiſque maxime rem aptus futurus ſit. Cætera, quæ profiteantur, negat ullo modo poſſe ſciri: etenim geminorum formas eſſe ſimiles, vitam atque fortunam plerumque diſparem. Procles (95) & Euryſthenes, Lacedæmoniorum reges, gemini fratres fuerunt. At hi nec totidem annos vixerunt: anno enim Procli vita brevior fuit, multumque is fratri rerum geſtarum gloria præſtitit. At ego id ipſum, quod vir optimus Diogenes Chaldæis, quaſi quadam prævaricatione, concedit, nego poſſe intelligi. Etenim cum, ut ipſi dicunt, or-

(92) *Ea illi triangula & quadrata nominant*) Hæc elucidabit Sextus Empiricus adv. Mathem. lib. v. §. 39. Vide Manilium lib. II. & Cenſorinum de die Nat. cap. 8. *Idem*.

(93) *Etenim cum tempore anni tempeſtatumque cæli converſiones commutationeſque tantæ fiant*) Hæc natatore quidem Delio carent: ſed, ut opinor, in librarios a Cicerone culpa eſt transferenda. Mſſ. Rég. & Cantab. exhibent, *cum* tempore anni *cæli converſiones tempeſtatumque commutationes tantæ fiant acceſſu ſtellarum & receſſu*. Unde, niſi fallor, legendum, *cum cæli converſiones, tempeſtatumque commutationes tantæ fiant acceſſu ſtellarum & receſſu*; deleto prorſus *tempore anni* quod ſenſum turbat, & margini primitus adſcriptum videtur; ne *tempeſtatum* nobis lateret poteſtas. Auctoris ſane mens hoc modo plana fit & aperta. *Idem*.

(94) Qualis *quiſque natura*) Vulgo *qualis quiſque natura*; nec aliter fere noſtri. Editi veteres *qualis quiſque natura*. Multo quidem commodius: ſed cum Med. exhibeat *qualis quiſque natura*, ſic ſcripſiſſe Cicero videtur. *Idem*.

(95) Procles *& Euryſthenes*) Cum primus horum, Straboni (cui Plutarchus in Lycurgo pag. 40. addi poteſt) Πατροκλῆς nuncupetur; conjicit Urſinus, ex compendiaria ſcribendi ratione natum eſſe *Proclem*. Sed inanis eſt ea ſuſpicio: hunc enim *Proclem* appellant non modo noſter & Herodotus, ſed Pauſanias etiam in Lacon. cap. 1. Apollodorus Bibl. lib. II. §. 2., 4. Porphyrius de Abſtin lib. I. §. 25. aliique: ut ex iis emendandos eſſe Strabonem & Plutarchum multo ſit veriſimilius. De Procle & Euryſthene videas licet Joan. Meurſium Regn. Lacon. c. 10. 15. *Idem*.

Digitized by Google

ortus naſcentium luna moderetur , eaque animadvertant & notent ſidera natalitia Chaldæi , quæcumque lunæ juncta videantur : oculorum fallaciſſimo ſenſu judicant ea, quæ ratione atque animo videre debebant . Docet enim ratio mathematicorum, quam iſtis notam eſſe oportebat , quanta humilitate luna feratur terram pæne contingens ; quantum abſit a proxima Mercurii ſtella, multo autem longius a Veneris; deinde alio intervallo diſtet a ſole, cujus lumine colluſtrari putatur . Reliqua vero tria intervalla infinita & immenſa, a ſole ad Martis , inde ad Jovis, ab eo ad Saturni ſtellam, inde ad cælum ipſum, quod extremum atque ultimum mundi eſt. Quæ poteſt igitur contagio ex infinito pæne intervallo pertinere ad lunam, vel potius ad terram?

XLIV. Quid? cum dicunt id , quod iis dicere neceſſe eſt , omnes omnium ortus, quicumque gignantur in omni terra, quæ incolatur, eoſdem eſse, eademque omnibus, qui eodem ſtatu cæli & ſtellarum nati ſint, accidere neceſse eſse: nonne ejuſmodi ſunt, ut ne cæli quidem naturam interpretes iſtos cæli noſse appareat? Cum enim illi orbes, qui cælum quaſi medium dividunt, & adſpectum noſtrum definiunt, (a Græcis ὁρίζοντες nominantur, a nobis finientes rectiſſime nominari poſsunt) varietatem maximam habeant, aliique in aliis locis ſint, neceſse eſt ortus occaſuſque ſiderum non fieri eodem tempore apud omnes. Quod ſi eorum vi cælum modo hoc , modo illo modo temperatur : qui poteſt eadem vis eſse naſcentium, cum cæli tanta ſit diſſimilitudo? In his locis , quæ nos incolimus, poſt ſolſtitium Canicula exoritur, & quidem aliquot diebus : apud Troglodytas, ut ſcribitur, ante ſolſtitium : ut , ſi jam concedamus aliquid vim cæleſtem ad eos, qui in terra gignuntur, pertinere, confitendum ſit illis, eos, qui naſcuntur eodem tempore , poſse in diſſimiles incidere naturas propter cæli diſſimilitudinem. Quod minime illis placet . Volunt enim illi, omnes eodem tempore ortos , qui ubique ſint nati , eadem conditione naſci.

XLV. Sed quæ tanta dementia eſt, ut in maximis motibus , mutationibuſque cæli, nihil interſit , qui ventus, qui imber , quæ tempeſtas ubique ſit? Quarum rerum in proximis locis tantæ diſſimilitudines ſæpe ſunt , ut alia Tuſculi, alia Romæ eveniat ſæpe tempeſtas. Quod, qui navigant, maxime animadvertunt, cum in flectendis promontoriis, ventorum mutationes maximas ſæpe ſentiant. Hæc igitur cum ſit tum ſerenitas, tum perturbatio cæli; eſtne ſanorum hominum, hoc ad naſcentium ortus pertinere non dicere : quod non certe pertinet : illud neſcio quid tenue, quod ſentiri nullo modo, intelligi autem vix poteſt, quæ a luna, cæteriſque ſideribus cæli temperatio fiat, dicere ad puerorum ortus pertinere?

Quid? quod non intelligunt, ſeminum vim , quæ ad gignendum, procreandumque plurimum valeat, funditus tolli; mediocris erroris eſt? Quis enim non videt, & formas, & mores, & pleroſque ſtatus ac motus effingere a parentibus liberos? quod non contingeret, ſi hoc non vis & natura gignentium efficeret, ſed temperatio lunæ cælique moderatio.

Quid? quod uno & eodem temporis puncto nati, diſſimiles & naturas,

& vi-

Digitized by Google

& vitas, & caſus habent: parumne declarant (96), nihil ad agendam vitam naſcendi tempus pertinere? niſi forte putamus neminem eodem tempore ipſo & conceptum, & natum, quo Africanum. Num quis igitur talis fuit?

XLVI. Quid? illudne dubium eſt, quin multi, cum ita nati eſſent, ut quædam contra naturam depravata haberent, reſtituerentur, & corrigerentur ab natura, cum ſe ipſa revocaſſet, aut arte, atque medicina? aut quorum (97) linguæ ſic inhærerent, ut loqui non poſſent, ex ſcalpello reſectæ liberarentur? Multi etiam naturæ vitium meditatione atque exercitatione ſuſtulerunt; ut Demoſthenem ſcribit Phalereus, cum ρω (98) dicere nequiret, exercitatione feciſſe, ut planiſſime diceret. Quod ſi hæc aſtro ingenerata & tradita eſſent, nulla res ea mutare poſſet. Quid? diſſimilitudo locorum nonne diſſimiles hominum procreationes habet? quas quidem percurrere oratione facile eſt: quid inter Indos & Perſas, Æthiopas & Syros differat corporibus, animis; ut incredibilis varietas diſſimilitudoque ſit. Ex quo intelligitur, plus terrarum ſitus, quam lunæ tractus, ad naſcendum valere. Nam quod ajunt, quadringenta & ſeptuaginta millia annorum in periclitandis, experiundiſque pueris, quicumque eſſent nati, Babylonios poſuiſſe, fallunt. Si enim eſſet factitatum, non eſſet deſitum. Neminem autem habemus auctorem, qui id aut fieri dicat, aut factum ſciat.

XLVII. Videſne, me non ea dicere, quæ Carneades, ſed ea, quæ princeps Stoicorum Panætius dixerit? Ego autem etiam hoc requiro, omneſne, qui Cannenſi pugna ceciderunt, uno aſtro fuerint. Exitus quidem omnium unus & idem fuit. Quid? qui ingenio atque animo ſingulares, num aſtro quoque uno? Quod enim tempus, quo non innumerabiles naſcantur? At certe ſimilis nemo Homeri. Et, ſi ad rem pertinet, quo modo cælo affecto, compoſitiſque ſideribus, quodque animal oriatur: valeat id * neceſſe eſt etiam in rebus inanimis: quo quid dici poteſt abſurdius? L. quidem Tarutius Firmanus, familiaris noſter, in primis Chaldaicis rationibus eru-

di-

(96) *Parumne* declarant) Legendum puto *declarat*, licet in tuenda vulgata conſentiant libri. *Idem*.

(97) Aut *quorum lingua ſic inhærerent* &c.) Ut ſe jam habet ſententia, id quod ſequitur de *linguis ſcalpello reſectis* dicitur quaſi quiddam *ab arte atque medicina* diverſum: at quis credat Ciceronem hoc voluiſſe? Libenter cum Daviſio lego in præcedentibus *aut natura* vice *a natura*, totamque ſententiam ſic reformandam eſſe cenſeo, *illudne dubium eſt, quin multi reſtituerentur & corrigerentur* aut *natura, cum ſe ipſa revocaſſet, aut arte atque medicina, ut quorum lingua ſic inhærerent, ut loqui non poſſent, ea ſcalpello reſecta liberarentur?* Verba poſteriora mihi videntur afferri velut exemplum ejus quod reſtitui & corrigi poſſit arte atque medicina. *Peare.*

(98) *Cum* rho *dicere nequiret*) Eleganter Cicero de Orat. lib. I. cap. 16. *Cum ita balbus eſſet Demoſthenes, ut ejus ipſius artis, cui ſtuderet, primam literam non poſſet dicere, perfecit meditando, ut nemo planius eo locutus putaretur.* Inter alios, idem memorant Valerius Maximus lib. VIII. cap. 7. I. Plutarchus in Demoſt. & ex eo Photius Cod. CCLXV. col. 1471. *Daviſius.*

* Vict. *neceſſe eſt non in hominibus ſolum, verum in beſtiis etiam: quo*

ditus, urbis etiam noſtræ natalem diem (99) repetebat ab iis Parilibus, (1), quibus eam a Romulo conditam accepimus; Romamque, in jugo cum eſset (2) luna, natam eſse dicebat, nec ejus fata canere dubitabat.

O vim maximam erroris! Etiamne urbis natalis dies ad vim ſtellarum & lunæ pertinebat? Fac in puero referre ex qua affectione cæli primum ſpiritum duxerit: num hoc in latere, aut in cæmento, ex quibus urbs effecta eſt, potuit valere? Sed quid plura? quotidie refelluntur. Quam multa ego Pompejo, quam multa Craſſo, quam multa huic ipſi Cæſari a Chaldæis dicta memini! neminem eorum niſi in ſenectute, niſi domi, niſi cum claritate eſſe moriturum. Ut mihi permirum videatur, quemquam exſtare, qui etiam nunc credat iis, quorum prædicta quotidie videat re & eventis refelli.

XLVIII. Reſtant duo divinandi genera, quæ habere dicimus a natura, non ab arte; vaticinandi, & ſomniandi. De quibus, Quinte, inquam, ſi placet, diſſeramus. Mihi vero, inquit, placet. His enim, quæ adhuc diſputaſti, prorſus aſſentior: & vere ut loquar, quanquam tua me oratio confirmavit, tamen etiam mea ſponte nimis ſuperſtitioſam de divinatione Stoicorum ſententiam judicabam; ac me Peripateticorum ratio magis movebat, & veteris Dicæarchi, & ejus, qui nunc floret, Cratippi, qui cenſent eſſe in mentibus hominum tanquam oraculum aliquod, ex quo futura præſentiant, ſi aut furore divino incitatus animus, aut ſomno relaxatus, ſolute moveatur ac libere. His de generibus quid ſentias, & quibus ex rationibus infirmes, audire ſane velim. Quæ cum ille dixiſſet, tum ego rurſus quaſi ab alio principio ſum exorſus dicere.

Non ignoro, inquam, Quinte, te ſemper ita ſenſiſſe, ut de cæteris divinandi generibus dubitares: iſta duo, furoris & ſomnii, quæ a libera mente fluere viderentur, probares.

XLIX. Dicam igitur de iſtis ipſis duobus generibus mihi quid videatur, ſi prius, Stoicorum concluſio rationis, & Cratippi noſtri, quid valeat, videro. Dixiſti enim, & Chryſippum, & Diogenem, & Antipatrum concludere hoc modo. „ Si ſunt dii, neque ante declarant hominibus, quæ futura ſint: aut non diligunt homines: aut, quid eventurum ſit, ignorant: aut exiſtimant nihil intereſſe, hominem ſcire, quid ſit futurum: aut non cenſent eſse ſuæ majeſtatis, præſignificare hominibus, quæ ſint futura: aut ea ne ipſi quidem dii ſignificare poſsunt. At neque non diligunt nos; ſunt enim benefici, generique hominum amici: neque ignorant

(99) *Natalem diem repetebat*) Is dies erat undecimus ante Kalendas Majas, ut narrat Plutarchus in Romulo, eodemque loco hunc Tarutium commemorat *Lambinus*.

(1) *Parilibus*) A Pale paſtorum dea, immutata litera L. dicta ſunt Parilia, quæ ſacra in honorem ipſius deæ celebrabantur XII. Kal. Maii, qui Romæ natalis dies fuit. *A. Manutius*.

(2) *In jugo cum eſſet luna*) In ſigno Libræ, quæ duas fingitur habere lances tranſverſo veluti jugo pendulas. Quod etiam inſtrumentum Juſtitiæ ſymbolum tradunt. *Idem*.

„ rant ea, quæ ab ipſis conſtituta & deſignata ſunt: neque noſtra nihil „ intereſt, ſcire ea quæ futura ſunt; erimus enim cautiores, ſi ſciemus: „ neque hoc alienum ducunt majeſtate ſua; nihil eſt enim beneficentia præ„ ſtantius: neque non poſſunt futura prænoſcere. Non igitur dii ſunt, nec „ ſignificant nobis futura: ſunt autem dii: ſignificant ergo. Et non, ſi „ ſignificant futura, nullas dant nobis vias ad ſignificationum ſcientiam, „ fruſtra enim ſignificarent: neque, ſi dant vias, non eſt divinatio: eſt „ igitur divinatio.

O acutos homines! quam paucis verbis negotium confectum putant! Ea ſumunt ad concludendum, quorum iis nihil conceditur. Concluſio autem rationis ea probanda eſt, in qua ex rebus non dubiis id, quod dubitatur, efficitur.

L. Videſne Epicurum, quem hebetem & rudem dicere ſolent Stoici, quemadmodum, quod in natura rerum omne eſse dicimus, id infinitum eſse concluſerit? *Quod finitum eſt*, inquit, *habet extremum*. Quis hoc non dederit? *Quod autem habet extremum, id cernitur ex alio extrinſecus*. Hoc quoque eſt concedendum. *At, quod omne eſt, id non cernitur ex alio extrinſecus*. Ne hoc quidem negari poteſt. *Nihil igitur cum habeat extremum, infinitum ſit neceſſe eſt*. Videſne, ut ad rem dubiam conceſſis rebus pervenerit? Hoc vos dialectici non facitis: nec ſolum ea non ſumitis ad concludendum, quæ ab omnibus concedantur: ſed ea ſumitis, quibus conceſſis, nihilo magis efficiatur quod velitis. Primum enim hoc ſumitis: *Si ſunt dii, benefici in homines ſunt*. Quis hoc vobis dabit? Epicuruſne, qui negat, quidquam deos nec alieni curare, nec ſui? An noſter Ennius, qui magno plauſu loquitur, aſsentiente populo?

Ego deum genus eſſe ſemper dixi, & dicam cælitum:
Sed eos non curare opinor, quid agat humanum genus.

Et quidem (3), cur ſic opinetur, rationem ſubjicit. Sed nihil eſt neceſſe dicere, quæ ſequuntur. Tantum ſat eſt intelligi, id ſumere iſtos pro certo, quod dubium controverſumque ſit.

Sequitur porro, *Nihil deos ignorare, quod omnia ſint ab iis conſtituta*. Hic vero quanta pugna eſt doctiſſimorum hominum, negantium eſſe hæc a diis immortalibus conſtituta? *At noſtra intereſt ſcire ea quæ eventura ſint*. Magnus Dicæarchi liber eſt, neſcire ea melius, quam ſcire. *Negant id eſſe alienum majeſtate deorum*, ſcilicet caſas omnium introſpicere, ut videant quid cuique conducat. *Neque non poſſunt futura prænoſcere*. Negant poſſe ii, quibus non placet eſſe certum, quid futurum ſit. Videſne igitur, quæ dubia ſint, ea ſumi pro certis atque conceſſis? Deinde contorquent, & ita concludunt: *Non igitur ſunt dii, nec ſignificant futura*: id enim

(3) *Et quidem cur ſic opinetur, rationem ſubjicit*) Ea ratio fuit, *Nam ſi curent, bene bonis ſit, male, malis; quod nunc abeſt.* Vide Hieronymum Columnam ad Ennii Fragm. *Daviſius*.

jam perfectum arbitrantur. Deinde aſſumunt: *Sunt autem dii:* quod ipſum non ab omnibus conceditur. *Significant ergo.* Ne id quidem ſequitur: poſſunt enim non ſignificare, & tamen eſſe dii. *Nec, ſi ſignificent, non dant vias aliquas ad ſcientiam ſignificationis.* At id quoque poteſt, ut non dent homini; ipſi habeant; cur enim Tuſcis potius, quam Romanis darent? *Nec ſi dant vias, nulla eſt divinatio.* Fac dare deos: quod abſurdum eſt: quid refert, ſi accipere non poſſumus? Extremum eſt, *Eſt igitur divinatio.* Sit extremum: effectum tamen non eſt: ex falſis enim, ut ab ipſis didicimus, verum effici non poteſt. Jacet igitur tota concluſio.

LII. Veniamus nunc ad optimum virum, familiarem noſtrum, Cratippum. „ Si ſine oculis, inquit, non poteſt extare officium & munus oculorum, poſſunt autem aliquando oculi non fungi ſuo munere: qui vel ſemel ita eſt uſus oculis, ut vera cerneret, is habet ſenſum oculorum vera cernentium. Item igitur, ſi ſine divinatione non poteſt officium & munus divinationis extare; poteſt autem, cum quis divinationem habeat, errare aliquando, nec vera cernere: ſatis eſt ad confirmandam divinationem, ſemel aliquid ita eſſe divinatum, nihil ut fortuito cecidiſſe videatur. Sunt autem ejus generis innumerabilia. Eſſe igitur divinationem confitendum eſt.

Feſtive & breviter. Sed, cum bis ſumpſit quod voluit; etiam ſi faciles nos ad concedendum habuerit, id tamen, quod aſſumit, concedi nullo modo poteſt. „ Si, inquit, aliquando oculi peccent, tamen, quia recte aliquando viderint, ineſt in iis vis videndi. Item, ſi quis ſemel aliquid dixerit, is etiam cum peccet, tamen exiſtimandus ſit habere vim divinandi.

LIII. Vide, quæſo, Cratippe noſter, quam ſint iſta ſimilia: nam mihi non videntur. Oculi enim vera cernentes, utuntur natura atque ſenſu: animi ſi quando vel vaticinando vel ſomniando vera viderunt, uſi ſunt fortuna atque caſu. Niſi forte conceſſuros tibi exiſtimas eos, qui ſomnia pro ſomniis habent, ſi quando aliquod ſomnium verum evaſerit, non id fortuito accidiſſe. Sed demus tibi iſtas duas ſumptiones, ea quæ λήμματα appellant dialectici; ſed nos Latine loqui malumus: præſumptio (4) tamen, quam πρόληψιν iidem vocant, non dabitur.

Aſſumit autem Cratippus hoc modo: *Sunt autem innumerabiles præſenſiones non fortuitæ.* At ego dico nullam. Vide, quanta ſit controverſia. Jam aſſumptione non conceſſa, nulla concluſio eſt. At impudentes ſumus, qui, cum tam perſpicuum ſit, non concedamus. Quid eſt perſpicuum? Multa vera, inquit, evadere. Quid, quod multo plura falſa? Nonne ipſa varietas, quæ eſt propria fortunæ, fortunam eſſe cauſam, non naturam docet? Deinde, ſi tua iſta concluſio, Cratippe, vera eſt: (tecum enim mihi

(4) Præſumptio *tamen, quam πρόληψιν*) Ni fallor, legendum eſt, *Aſſumptio tamen, quam πρόληψιν* &c. ſequitur enim, Aſſumit *autem Cratippus hoc modo:* & paulo poſt, *jam aſſumptione non conceſſa, nulla concluſio eſt.* Pearcius.

mihi res eſt) nonne intelligis eadem uti poſſe & haruſpices, & fulguratores, & interpretes oſtentorum, & augures, & ſortilegos, & Chaldæos? quorum generum nullum eſt, ex quo non aliquid, ſicut prædictum ſit, evaſerit. Ergo aut ea quoque genera divinandi ſunt, quæ tu rectiſſime improbas: aut, ſi ea non ſunt, non intelligo, aut hæc duo ſint, quæ relinquis. Qua ergo ratione hæc inducis, eadem illa poſſunt eſſe, quæ tollis.

LIV. Quod vero habet auctoritatis furor iſte, quem divinum vocatis, ut, quæ ſapiens non videat, ea videat inſanus, & is, qui humanos ſenſus amiſerit, divinos aſſecutus ſit? Sibyllæ verſus obſervamus, quos illa furens fudiſſe dicitur: quorum interpres (5) nuper falſa quadam hominum fama dicturus in ſenatu putabatur, eum, quem re vera regem habebamus, appellandum quoque eſſe *regem*, ſi ſalvi eſſe vellemus. Hoc ſi eſt in libris, in quem hominem, & in quod tempus eſt? Callide enim, qui illa compoſuit, perfecit, ut, quodcumque accidiſſet, prædictum videretur, hominum & temporum definitione ſublata. Adhibuit etiam latebram obſcuritatis, ut iidem verſus alias in aliam rem poſſe accommodari viderentur. Non eſſe autem illud carmen furentis, cum ipſum poema declarat, (eſt enim magis artis & diligentiæ, quam incitationis & motus) tum vero ea quæ ἀκροστιχὶς dicitur, cum deinceps (6) ex primis verſus literis aliquid connectitur, ut in quibuſdam Ennianis, *Q. Ennius fecit*. Id certe magis eſt attenti animi, quam furentis. Atque in Sibyllinis ex primo verſu cujuſque ſententiæ (7), primis literis illius ſententiæ carmen omne prætexitur. Hoc ſcriptoris eſt, non furentis; adhibentis diligentiam, non inſani. Quamobrem Sibyllam (8) quidem ſepoſitam & conditam habeamus, ut, id quod proditum eſt a majoribus, injuſſu ſenatus ne legan-

---

(5) *Quorum interpres*) L. Cotta; de quo Suetonius in Julio Cæſare his verbis: *Percrebuit fama L. Cottam xv. virum ſententiam dicturum, ut, quoniam libris fatalibus contineretur Parthos niſi a rege non poſſe vinci, Cæſar rex appellaretur*. Ex quo Ciceronis locus illuſtratur, & ſimul intelligitur, libris Sibyllinis interpretandis xv. viros præfuiſſe. *P. Manutius*.

(6) *Cum deinceps ex* primis *verſus literis aliquid connectitur*.) Daviſius putat legendum eſſe *ex primis* verſuum *literis*; ego vero *ex* primi *verſus literis* &c. Rationem meæ conjecturæ videbit lector in nota ſequenti. *Pearcius*.

(7) *Atque in Sibyllinis ex primo verſu cujuſque ſententiæ primis literis* &c.) Daviſius ſecutus conjecturam Aurati & MS. Puteanum, cenſet legendum eſſe *ex* primis verſuum *cujuſque ſententiæ literis* &c. At nihil mihi videtur mutandum eſſe. Constructio enim eſt; ex primo verſu cujuſque ſententiæ carmen omne illius ſententiæ prætexitur primis literis: & ſenſus loci hujuſmodi videtur eſſe: Literæ, quæ conſtituunt primum verſum cujuſque ſententiæ, (quæ ſententia ex certis quibuſdam verſibus idem argumentum ſpectantibus conſtat) ſunt initiales literæ omnium eorum verſuum, qui in iſta ſententia continentur. *Idem*.

(8) *Sibyllam quidem ſepoſitam & conditam habeamus, ut, id quod proditum* &c.) Quemadmodum ſe nunc habent verba, Tullio fuit in votis, ut oracula Sibyllina conderentur, *quo* valerent ad religiones deponendas: quod ejus menti prorſus eſt contrarium. Lego *Sibyllam quidem ſepoſitam & conditam habeamus; ut id quod proditum eſt a majoribus, injuſſu ſenatus ne legantur quidem libri; valeant quippe ad deponendas* &c. Vide J. A. Fabricium Bibl. Græcæ lib. 1. c. 31. 6. *Daviſius*.

Digitized by Google

tur quidem libri; valeantque ad deponeudas potius, quam ad ſuſcipiendas religiones: & cum antiſtitibus agamus, ut quidvis potius ex illis libris, quam regem proferant; quem Romæ poſthæc nec dii, nec homines eſſe patientur.

LV. At multi ſæpe vera vaticinati, ut Caſſandra,

Jamque mari magno (9) ......

Eademque paulo poſt:

Eheu videte (10)

Num igitur me cogis etiam fabulis credere? quæ delectationis habeant, quantum voles: verbis, ſententiis, numeris, cantibus adjuventur: auctoritatem quidem nullam debemus, nec fidem commentitiis rebus adjungere. Eodemque modo nec ego Publicio neſcio cui, nec Marciis vatibus, nec Apollinis opertis credendum exiſtimo: quorum partim ficta aperte, partim effutita temere, nunquam ne mediocri quidem cuiquam, non modo prudenti, probata ſunt.

Quid? inquies: remex (11) ille de claſſe Coponii, nonne ea prædixit, quæ facta ſunt? Ille vero, & ea quidem, quæ omnes eo tempore ne acciderent timebamus. Caſtra enim in Theſſalia caſtris collata audiebamus: videbaturque nobis exercitus Cæſaris & audaciæ plus habere, quippe qui patriæ bellum intuliſſet; & roboris, propter vetuſtatem. Caſum autem prælii, nemo noſtrum erat, quin timeret: ſed ita, ut conſtantibus hominibus par erat, non aperte. Ille autem Græcus, quid mirum, ſi magnitudine timoris, ut plerumque fit, a conſtantia, atque a mente, atque a ſe ipſe diſceſſit? qua perturbatione animi, quæ, ſanus cum eſſet, timebat ne evenirent, ea demens eventura eſſe dicebat. Utrum tandem, per deos, atque homines! magis veriſimile eſt, veſanum remigem, an aliquem noſtrum, qui ibi tum eramus, me, Catonem, Varronem, Coponium ipſum, conſilia deorum immortalium perſpicere potuiſſe?

LVI. Sed jam ad te venio,

O ſancte Apollo, qui umbilicum (12) *certum terrarum obſides,*
Unde ſuperſtitioſa primum ſæva evaſit vox fera.

Tuis enim oraculis Chryſippus totum volumen implevit, partim falſis, ut ego opinor; partim caſu veris, ut fit in omni oratione ſæpiſſime; partim flexiloquis, & obſcuris, ut interpres egeat interprete, & ſors ipſa ad ſortes referenda ſit; partim ambiguis, & quæ ad dialecticum deferenda ſint. Nam cum ſors illa edita eſt opulentiſſimo regi Aſiæ,

Cræ-

(9) *Jamque mari magno*) Vide lib. I. cap. 31.

(10) *Eheu videte*) I. 50.

(11) *Remex ille*) I. 32.

(12) *Qui umbilicum certum terrarum obſides*) *Obtines* eſt in manuſcripto, & ita ſcriptum eſt apud Varronem in libris de lingua Latina. Urſin. *Umbilicum terrarum* Delphos vocat, quod ea urbs ὀμφαλὸς γῆς ſeu in medio terrarum ſita videbatur. Euripides, *Oreſt.* 590. & *Phæniſſ.* 244. Adi Caſaubonum ad Strabonis IX. p. 642. Aut *umbilicus* eſt *quod vocant Delphis in æde foramen*, ut auctor eſt Varro de lingua Lat. lib. VI. *Daviſius*.

Crœſus Halym penetrans magnam pervertet opum vim:

hoſtium vim ſeſe perverſurum putavit, pervertit autem ſuam. Utrum igitur eorum accidiſſet, verum oraculum fuiſſet. Cur autem hoc credam unquam editum Crœſo? aut Herodotum, eur veraciorem ducam Ennio? Num minus ille potuit de Crœſo, quam de Pyrrho fingere Ennius? Quis enim eſt, qui credat, Apollinis ex oraculo Pyrrho eſſe reſponſum,

Aio te, Æacida (13), *Romanos vincere poſſe*.

Primum latine Apollo nunquam locutus eſt. Deinde iſta ſors inaudita Græcis eſt. Præterea Pyrrhi temporibus jam Apollo verſus facere deſierat. Poſtremo, quanquam ſemper fuit, ut apud Ennium eſt,

ſtolidum genus Æacidarum,

Bellipotentes ſunt magi', *quam ſapientipotentes*:

tamen hanc amphiboliam verſus intelligere potuiſſet, *vincere te Romanos*, nihilo magis in ſe, quam in Romanos valere. Nam illa amphibolia, quæ Crœſum decepit, vel Chryſippum potuiſset fallere: hæc vero ne Epicurum quidem (14).

LVII. Sed, quod caput eſt, cur iſto modo jam oracula Delphis non eduntur, non modo noſtra ætate, ſed jamdiu; ut modo nihil poſſit eſſe contemptius? Hoc loco cum urgentur, evanuiſſe ajunt vetuſtate vim loci ejus, unde anhelitus ille terræ fieret, quo Pythia, mente incitata, oracula ederet. De vino, aut ſalſamento putes loqui, quæ evaneſcunt vetuſtate. De vi loci agitur, neque ſolum naturali, ſed etiam divina: quæ quo tandem modo evanuit? Vetuſtate, inquies. Quæ vetuſtas eſt, quæ vim divinam conficere poſſit? Quid tam divinum autem, quam afflatus ex terra mentem ita movens, ut eam providam rerum futurarum efficiat, ut ea non modo cernat multo ante, ſed etiam numero, verſuque pronuntiet? Quando autem iſta vis evanuit? an poſtquam homines minus creduli eſſe cœperunt? Demoſthenes quidem, qui abhinc annos prope ccc fuit, jam tum φιλιππίζειν Pythiam dicebat, id eſt, quaſi cum Philippo facere. Hoc autem eo ſpectabat, ut eam a Philippo corruptam diceret: quo licet exiſtimare, in aliis quoque oraculis Delphicis aliquid non ſinceri fuiſſe. Sed neſcio quomodo iſti philoſophi, ſuperſtitioſi, & pæne fanatici, quidvis malle videntur, quam ſe non ineptos. Evanuiſſe mavultis, & extinctum eſſe id, quod ſi unquam fuiſſet, certe æternum eſſet, quam ea, quæ non ſunt credenda, non credere.

LVIII. Similis eſt error in ſomniis: quorum quidem defenſio repetita quam

(13) *Aio te, Æacida*) Verſus eſt Ennianus de Pyrrho Epirotarum rege: ſcribit enim Pyrrhum Ennius in Annalibus Apollinem conſuluiſſe de belli eventu, quod adverſus Romanos erat geſturus; hocque reſponſum tuliſſe. *Turneb.* Quo ſane in verſu occurrit ambiguitas: neſcias enim utrum Pyrrhus oriundus ab Æaco Romanos victurus ſit, an Romani Pyrrhum oriundum ab Æaco victuri ſint. *Capperon.* in Quintilianum, lib. VII. cap. 9.

(14) *Ne Epicurum quidem*) Quem *hebetem & rudem dicere ſolent Stoici*. Vide ſupra c. 50. *Daviſius*.

Digitized by Google

quam longe eſt! Divinos animos cenſent eſſe noſtros, eoſque eſſe tractos extrinſecus, animorumque conſentientium multitudine completum eſſe mundum: hac igitur (15) mentis & ipſius divinitate, & conjunctione cum externis mentibus, cerni quæ ſint futura. Contrahi autem animum Zeno, & quaſi labi putat, atque concidere, & ipſum eſſe dormire. Jam Pythagoras (16) & Plato locupletiſſimi auctores, quo in ſomnis certiora videamus, præparatos quodam cultu atque victu proficiſci ad dormiendum jubent. Faba quidem Pythagorei utique abſtinuere: quaſi vero eo cibo mens, non venter infletur. Sed neſcio quomodo nihil tam abſurde dici poteſt, quod non dicatur ab aliquo philoſophorum.

Utrum igitur cenſemus dormientium animos per ſemet ipſos in ſomniando moveri, an, ut Democritus (17) cenſet, externa & adventitia viſione pulſari? Sive enim ſic eſt, ſive illo modo, videri poſſunt permulta ſomniantibus falſa pro veris. Nam & navigantibus moveri videntur ea, quæ ſtant: & quodam obtutu oculorum duo pro uno lucernæ lumina. Quid dicam, inſanis, quid ebriis quam multa falſa videantur? Quod ſi ejuſmodi viſis credendum non eſt, cur ſomniis credatur, neſcio. Nam tam licet de his erroribus, ſi velis, quam de ſomniis diſputare: ut ea quæ ſtant, ſi moveri videantur, terræ motum ſignificare dicas, aut repentinam aliquam fugam: gemino autem lucernæ lumine declarari, diſſenſionem ac ſeditionem moveri.

LIX. Jam ex inſanorum aut ebriorum viſis innumerabilia conjectura trahi poſſunt, quæ futura videantur. Quis eſt enim, qui totum diem jaculans, non aliquando collineet? Totas noctes dormimus: neque ulla eſt fere, qua non ſomniemus: & miramur, aliquando id, quod ſomniarimus, evadere? Quid eſt tam incertum, quam talorum jactus? tamen nemo eſt, quin ſæpe jactans Venereum jaciat aliquando, nonnunquam etiam iterum, ac tertium: num igitur, ut inepti, Veneris id fieri impulſu malumus, quam caſu, dicere? Quod, ſi, cæteris temporibus, falſis viſis credendum non eſt; non video, quid præcipui ſomnus habeat, in quo valeant falſa pro veris.

Quod

(15) *Hac igitur mentis* & ipſius divinitate, *& conjunctione cum externis mentibus*) Corruptus eſt locus, quem emendare conati ſunt ipſi librarii. Nam Reg. & Cantab. exhibent, *hac igitur mentis & ipſius* divinitatis *conjunctione cum externis mentibus*. Licet autem non adeo tardi fuerint ſcribæ, quin vitium quoddam ſubeſſe probe viderent, ei tamen tollendo non erant. Mihi reſcribendum videtur; *hac igitur mente &* divinitate, & ipſius *conjunctione cum externis mentibus, cerni quæ ſint futura*. Ita, levi mutatione, clara perſpicuaque fiunt omnia. *Idem*.

(16) *Pythagoras*) I. 29. 30.

(17) *Ut Democritus cenſet*) Democritus τὺς ὀνείρυς γίνεσθαι κατὰ τῶν εἰδώλων παρστάσεις voluit, ut auctor eſt Plutarchus de Plac. Phil. lib. v. c. 2. Idem philoſophus *nullam aliam cauſam cujuslibet cogitationis noſtræ* opinabatur, *niſi cum ab his corporibus, quæ cogitamus, veniunt atque intrant imagines in animos noſtros*. Verba ſunt Auguſtini Epiſt. LVI. quæ eſt noviſſimæ editionis CXVIII. Vide noſtrum lib. 1. de Fin. cap. 6. & infra cap. 67. *Idem*.

Quod ſi ita natura paratum eſſet, ut ea dormientes agerent quæ ſomniarent, alligandi omnes eſſent qui cubitum irent: majores enim, quam ulli inſani, efficerent motus ſomniantes. Quod ſi inſanorum viſis fides non eſt habenda, quia falſa ſunt; cur credatur ſomniantium viſis, quæ multo etiam perturbatiora ſunt, non intelligo. An quod inſani ſua viſa conjectori non narrant; narrant qui ſomniaverunt? Quæro etiam, ſi velim ſcribere quid, aut legere, aut canere vel voce, vel fidibus, aut geometricum quiddam, aut phyſicum, aut dialecticum explicare, ſomniumne exſpectandum ſit, an ars adhibenda, ſine qua nihil earum rerum nec fieri nec expediri poteſt? Atqui, ne ſi navigare quidem velim, ita gubernarem, ut ſomniaverim: præſens enim pœna ſit. Qui igitur convenit, ægros a conjectore ſomniorum potius, quam a medico petere medicinam? An Æſculapius, an Serapis poteſt nobis præſcribere per ſomnium curationem valetudinis; Neptunus (18) gubernantibus non poteſt? Et, ſi ſine medico medicinam dabit Minerva; Muſæ ſcribendi, legendi, cæterarum artium ſcientiam ſomniantibus non dabunt? At ſi curatio daretur valetudinis, hæc quoque, quæ dixi, darentur: quæ quoniam non dantur, medicina non datur; qua ſublata tollitur omnis auctoritas ſomniorum.

LX. Sed hæc quoque in promptu fuerint: nunc interiora videamus. Aut enim divina vis quædam, conſulens nobis, ſomniorum ſignificationes facit; aut conjectores ex quadam convenientia & conjunctione naturæ, quam vocant συμπάθειαν, quid cuique rei conveniat, ex ſomniis (19), & quid quamque rem ſequatur, intelligunt: aut eorum neutrum eſt, ſed quædam obſervatio conſtans atque diuturna eſt, cum quid viſum ſecundum quietem ſit, quid evenire, & quid ſequi ſoleat.

Primum intelligendum eſt, nullam vim eſſe divinam effectricem ſomniorum. Atque illud quidem perſpicuum eſt, nulla viſa ſomniorum proficiſci a numine deorum: noſtra enim cauſa dii id facerent, ut providere futura poſſemus. Quotus igitur eſt quiſque, qui ſomniis pareat? qui intelligat? qui meminerit? Quam multi vero, qui contemnant, eamque ſuperſtitionem imbecilli animi atque anilis putent? Quid eſt igitur, cur his hominibus conſulens deus, ſomniis moneat eos, qui illa non modo cura, ſed ne memo-

(18) *Neptunus* gubernantibus *non poteſt*) *Gubernationis* pro *gubernantibus* eſt in antiquo, quod magis placet. *Urſinus*. Nondum tamen, ut opinor, bene ſe locus habet: nam ſubintelligas oportet *curationem*, quæ videtur incommoda locutio. Lego, *Neptunus* gubernationem *non poteſt*? Gubernatio *gubernandi artem* denotat, ut loquitur noſter I. 14. *Idem*.

(19) *Ex ſomniis*) Licet haſce voces agnoſcant libri, tamen eas irreptitias eſſe puto, gloſſematiſque damnandas, quippe quæ ſenſum turbant. Idem, niſi fallor, cuivis locum perpendenti videbitur. *Daviſ.* Male omnino ante illa, *ex ſomniis*, virgulam ediderunt, qui duas ad τὸ iſtas voces *intelligunt* referendas exiſtimarunt. Tollenda eſt illa diſtinctio, quandoquidem voces illæ, quibus haud juſta νόθως incumbere videtur ſuſpicio, conſtruendæ ſunt cum præcedente pronomine *quid*; ut *quid ex ſomniis*, ſit, quæ pars ſomniorum. *Vopkenſ.*

moria quidem digna ducant? Nec enim ignorare deus poteſt, qua mente quiſque ſit: nec fruſtra, ac ſine cauſa quid facere, dignum deo eſt: quod abhorret etiam ab hominis conſtantia. Ita, ſi pleraque ſomnia aut ignorantur, aut negliguntur: aut neſcit hoc deus, aut fruſtra ſomniorum ſignificatione utitur. Sed horum neutrum in deum cadit. Nihil igitur a deo ſomniis ſignificari fatendum eſt.

LXI. Illud etiam requiro, cur, ſi deus iſta viſa nobis providendi cauſa dat, non vigilantibus potius det, quam dormientibus. Sive enim externus & adventitius pulſus animos dormientium commovet, ſive per ſe ipſi animi moventur, ſive quæ cauſa alia eſt, cur ſecundum quietem aliquid videre, audire, agere videamur, eadem cauſa vigilantibus eſſe poterat: idque ſi noſtra cauſa dii ſecundum quietem facerent, vigilantibus idem facerent; præſertim cum Chryſippus, Academicos refellens, permulto clariora & certiora eſſe dicat, quæ vigilantibus videantur, quam quæ ſomniantibus. Fuit igitur divina beneficentia dignius, cum conſulerent nobis, clariora viſa dare vigilanti, quam obſcuriora per ſomnium: quod quoniam non fit, ſomnia divina putanda non ſunt.

Jam vero quid opus eſt circuitione & amfractu, ut ſit utendum interpretibus ſomniorum potius, quam directo? Deus, ſi quidem nobis conſulebat, *Hoc facito*, *Hoc ne feceris*, diceret, idque viſum vigilanti potius, quam dormienti daret.

Jam vero quis dicere audeat, vera omnia eſſe ſomnia? *Aliquot ſomnia vera*, inquit Ennius, *ſed omnia non eſt neceſſe*.

LXII. Quæ eſt tandem iſta diſtinctio? quæ vera, quæ falſa habet? &, ſi vera a deo mittuntur, falſa unde naſcuntur? Nam ſi ea quoque divina, quid inconſtantius deo? quid inſcitius autem eſt, quam mentes mortalium falſis & mendacibus viſis concitare? Sin vera viſa, divina ſunt; falſa autem & inania, humana: quæ eſt iſta deſignandi licentia, ut hoc deus, hoc natura fecerit potius, quam aut omnia deus, (quod negatis,) aut omnia natura? Quod quoniam illud negatis, hoc neceſſario confitendum eſt. Naturam autem eam dico, qua nunquam animus inſiſtens, agitatione & motu eſſe vacuus poteſt. Is cum languore corporis, nec membris uti, nec ſenſibus poteſt, incidit in viſa varia & incerta ex reliquiis, ut ait Ariſtoteles, inhærentibus earum rerum, quas vigilans geſſerit, aut cogitarit: quarum perturbatione mirabiles interdum exſiſtunt ſpecies ſomniorum. Quæ ſi alia falſa, alia vera: qua nota internoſcantur, ſcire ſane velim. Si nulla eſt: quid iſtos interpretes audiamus? Sin quæpiam eſt: aveo audire, quæ ſit. Sed hærebunt.

LXIII. Venit enim jam in contentionem, utrum ſit probabilius, deoſne immortales, rerum omnium præſtantia excellentes, concurſare omnium mortalium, qui ubique ſunt, non modo lectos, verum etiam grabatos, &, cum ſtertentes aliquos viderint, objicere his viſa quædam tortuoſa & obſcura, quæ illi exterriti ſomnio ad conjectorem mane deferant; an natura fieri, ut mobiliter animus agitatus, quod vigilans viderit, dormiens videre videatur. Utrum philoſophia dignius, ſagarum ſuperſtitione iſta interpre-

pretari, an explicatione naturæ? Ut', ſi jam fieri poſſit conjectura vera ſomniorum, tamen iſti, qui profitentur, eam facere non poſſint: ex leviſſimo enim & indoctiſſimo genere conſtant. Stoici autem tui negant quemquam, niſi ſapientem, divinum eſſe poſſe.

Chryſippus quidem divinationem definit his verbis, *Vim cognoſcentem, & videntem, & explicantem ſigna, quæ a diis hominibus portendantur:* officium autem eſſe ejus, prænoſcere, dii erga homines mente qua ſint, quidque ſignificent; quemadmodumque ea procurentur, atque expientur. Idemque ſomniorum conjectionem definit hoc modo, *Eſſe vim cernentem & explanantem, quæ a diis hominibus ſignificentur in ſomniis.* Quid ergo? ad hæc mediocri opus eſt prudentia, an & ingenio præſtanti, & eruditione perfecta? Talem autem cognovimus neminem.

LXIV. Vide igitur, ne, etiam ſi divinationem tibi eſſe conceſſero, quod nunquam faciam, neminem tamen divinum reperire poſſimus. Qualis autem iſta mens eſt deorum, ſi neque ea nobis ſignificant in ſomnis, quæ ipſi per nos intelligamus: neque ea, quorum interpretes habere poſſimus? Similes enim ſunt dii, ſi ea nobis objiciunt, quorum nec ſcientiam, neque explanatorem habeamus, tanquam ſi Pœni aut Hiſpani in ſenatu noſtro loquerentur ſine interprete.

Jam vero quo pertinent obſcuritates & ænigmata ſomniorum? Intelligi enim a nobis dii velle debebant ea, quæ noſtra cauſa nos monerent. Quid? poeta nemo, nemo phyſicus obſcurus? * Ille vero (20) nimis etiam obſcurus Euphorion: at non Homerus: uter igitur melior? Valde Heraclitus obſcurus: minime Democritus: num igitur conferendi? Mea cauſa me mones, quod non intelligam? Quid me igitur mones? Ut ſi quis medicus ægroto imperet, ut ſumat

Terrigenam, herbigradam, domi-portam, ſanguine caſſam,

potius quam hominum more, cochleam (21), dicere. Nam Pacuvianus Amphio,

Quadrupes tardigrada, agreſtis, humilis, aſpera,
Capite brevi, cervice anguina, adſpectu truci,
Eviſcerata, inanima, cum animali ſono,

 cum

* Lamb. *Illi vero. Nimis*

(20) *Illi vero. Nimis etiam*) Sic reſtitui; nam vulgata lectio, *illo vero, nimis etiam*, ferri non poteſt. Sententia autem hujus, quam repoſui, ſcripturæ, hæc eſt. Illi vero, ſcilicet obſcuri ſæpe ſunt. Nimis etiam obſcurus eſt Euphorio. *Lambinus*. De Euphorione quidem egerunt Iſ. Caſaubonus ad Suetonii Tiber. cap. 70. & G. J. Voſſius de Poet. Græc. Porro ne quid diſſimulem, me male habet *illo*, nec, ut opinor, Lambino placuit; quapropter vir ille doctus reſcripſit, *Illi vero. Nimis etiam obſcurus Euphorio.* Forſan ſcribendum; *immo vero nimis etiam obſcurus Euphorion*. Daviſius.

(21) *Cochleam* dicere) Verbum ultimum inducebant viri inſignes) Lambinus, & Daviſius) quod ipſis importunum eſſe, ſtructuramque turbare videretur. Mallem ego quidem reponere, *diceret*. Sed, cum infinitivi haud raro ſedem occupent ſubſtantivorum, hic forte talis eſt, ut illum ſollicitari non liceat. *Vuopkenſ.*

cum dixiſſet obſcurius, tum Attici reſpondent: Non intelligimus (22), niſi aperte dixeris. At ille uno verbo, Teſtudo. Non potueras hoc igitur a principio, cithariſta, dicere?

LXV. Defert ad conjectorem quidam, ſomniaſſe ſe, ovum pendere ex faſcia lecti ſui cubicularis. Eſt hoc in Chryſippi libro ſomnium. Reſpondit conjector, theſaurum defoſſum eſſe ſub lecto. Fodit: invenit auri aliquantum, idque circumdatum argento. Miſit conjectori quantulum viſum eſt de argento. Tum ille, Nibilne, inquit, de vitello? Id enim ei ex ovo videbatur aurum declaraſſe; reliquum, argentum. Nemone igitur unquam alius ovum ſumniavit? Cur ergo hic neſcio qui theſaurum ſolus invenit? Quam multi inopes, digni præſidio deorum, nullo ſomnio ad theſaurum reperiendum admonentur? Quam autem ob cauſam tam eſt obſcure admonitus, ut ex ovo naſceretur theſauri ſimilitudo, potius, quam aperte theſaurum quærere juberetur; ſicut aperte Simonides vetitus eſt navigare? Ergo obſcura ſomnia, minime conſentanea ſunt majeſtati deorum.

LXVI. Ad aperta & clara veniamus, quale eſt de illo interfecto a caupone Megaris (23): quale de Simonide; qui ab eo, quem humarat, vetitus eſt navigare: quale etiam de Alexandro, (quod a te præteritum eſſe miror) qui, cum Ptolemæus (24), familiaris ejus, in prælio telo venenato ictus eſſet, eoque vulnere ſummo cum dolore moreretur, Alexander aſſidens ſomno eſt conſopitus. Tum ſecundum quietem viſus ei dicitur draco (25) is, quem mater Olympias alebat, radiculam ore ferre, & ſimul dicere, quo illa loci naſceretur; neque is longe aberat ab eo loco. Ejus autem eſſe vim tantam, ut Ptolemæum facile ſanaret. Cum Alexander experrectus narraſſet amicis ſomnium, emiſiſſe qui illam radiculam quærerent: qua inventa, & Ptolemæus ſanatus dicitur, & multi milites, qui erant eodem genere teli vulnerati.

Multa etiam ſunt a te ex hiſtoriis prolata ſomnia, matris Phalaridis (26), Cyri ſuperioris, matris Dionyſii, Pœni Hamilcaris, Annibalis, P. Decii: pervulgatum jam illud de præſule: Gracchi etiam, & recens Cæciliæ, Balearici filiæ, ſomnium. Sed hæc externa, ob eamque cauſam ignota nobis ſunt: nonnulla etiam ficta fortaſſe: quis enim auctor iſtorum? De noſtris ſomniis quid habemus dicere? Tu de (27) merſo me & equo ad ripam:

(22) *Non intelligimus niſi aperte dixeris*) Verſus eſt Pacuvianus: quare legendum *Non intelligimus; niſi ſi aperte dixeris*. Si modo ſit opus, illius locutionis exempla ſuppeditabit Nic. Heinſius ad Ovidii Heroid. IV. 111. *Daviſius*.

(23) *Megaris .... de Simonida*) Vide lib. 1. cap. 27.

(24) Qui, *cum Ptolemaus*) Pariſ. & Med. *quod cum Ptolemaus*. Sed & hæc & illa vocula prorſus ſupervacanea. Lege, *quod a te præteritum eſſe miror* quidem, *Cum Ptolemaus* &c. *Idem*.

(25) *Draco is, quem mater Olympias alebat*) Iis in locis vulgo cicurabantur dracones, ut patet ex Luciano in Pſeudomanti. Vide ſis & Iſ. Caſaubonum ad Suetonii Tiberium cap. 72. *Idem*.

(26) *Matris Phalaridis... jubente monumentum*) Hæc omnia fuſe narrantur lib. 1. cap. 20. 23. 24. 26. 28. *Idem*.

(27) *De merſe me*) Victorius edidit *demerſe me*. Lambinus reſcribendum conjecit *de merſe me*. Forſan legendum *de emerſe me*; ut *emerſus e flumine* dicitur infra cap. 68. *Idem*.

Digitized by Google

pam: ego de Mario cum faſcibus laureatis me in ſuum deduci jubente monumentum.

LXVII. Omnium ſomniorum, Quinte, una ratio eſt: quæ, per deos immortales, videamus ne noſtra ſuperſtitione & depravatione ſuperetur. Quem enim tu Marium viſum a me putas? Speciem, credo, ejus, & imaginem, ut Democrito videtur. Unde profectam imaginem? a corporibus enim ſolidis, & a certis figuris vult fluere imagines. Quod igitur Marii corpus erat? Ex eo, inquit, quod fuerat. Plena ſunt imaginum omnia. Iſta igitur me imago Marii in campum Atinatem perſequebatur: nulla enim ſpecies cogitari poteſt, niſi pulſu imaginum. Quid ergo? illæ imagines ita nobis dicto audientes ſunt, ut ſimul atque velimus, accurrant? Etiamne earum rerum, quæ nullæ ſunt? Quæ eſt enim forma tam inuſitata, tam nulla, quam non ſibi ipſe fingere animus poſſit? ut quæ nunquam vidimus, ea tamen informata habeamus, oppidorum ſitus, hominum figuras. Num igitur, cum aut muros Babylonis, aut Homeri faciem cogito, imago illorum me aliqua pellit? Omnia igitur, quæ volumus, nota nobis eſſe poſſunt. Nihil eſt enim, de quo cogitare nequeamus. Nullæ ergo imagines obrepunt in animos dormientium extrinſecus, nec omnino fluunt illæ: nec cognovi quemquam, qui majore auctoritate nihil diceret. Animorum eſt ea vis, eaque natura, ut vigeant vigilantes, nullo adventitio pulſu, ſed ſuo motu, incredibili quadam celeritate. Hi cum ſuſtinentur membris, & corpore (28), & ſenſibus, omnia certiora cernunt, cogitant, ſentiunt. Cum autem hæc ſubtracta ſunt deſertuſque eſt animus languore corporis, tum agitatur ipſe per ſeſe. Itaque in eo & formæ verſantur, & actiones: & multa audiri, multa dici videntur. Hæc ſcilicet in imbecillo remiſſoque animo, multa omnibus modis confuſa & variata verſantur; maximeque reliquiæ earum rerum moventur in animis, & agitantur, de quibus vigilantes aut cogitavimus, aut egimus: ut mihi temporibus illis multum in animo Marius verſabatur, recordanti, quam ille gravem ſuum caſum magno animo, quam conſtanti tuliſſet. Hanc credo cauſam de illo ſomniandi fuiſſe.

LXVIII. Tibi autem de me cum ſollicitudine cogitanti ſubito ſum viſus emerſus e flumine. Inerant enim in utriuſque noſtrum animis vigilantium cogitationum veſtigia. At quædam adjuncta ſunt: ut mihi de monumento Marii; tibi, quod equus, in quo ego vehebar, mecum una demerſus rurſus apparuit. An tu cenſes ullam anum tam deliram futuram fuiſſe, ut ſomniis crederet, niſi iſta caſu nonnunquam, forte, temere concurrerent? Alexandro draco loqui viſus eſt. Poteſt omnino hoc eſſe fal-

M 2 ſum,

(28) *Et corpore*) *Membris* ante nominatis, *corporis* mentionem facere prorſus eſt ſupervacaneum: corpus enim conſtituunt & componunt membra. Cum igitur hæ voces in Reg. & Cantab. non compareant, eas omnino delendas cenſeo. *Idem*.

ſum, poteſt verum : ſed utrum ſit, non eſt mirabile : non enim audivit ille draconem loquentem, ſed eſt viſus audire; & quidem, quo majus ſit, cum radicem ore teneret, locutus eſt. Sed nihil eſt magnum ſomnianti. Quæro autem, cur Alexandro tam illuſtre ſomnium, tam certum, nec huic eidem alias, nec multa cæteris. Mihi quidem, præter hoc Marianum, nihil ſane, quod meminerim. Fruſtra igitur conſumptæ tot noctes tam longa in ætate. Nunc quidem propter intermiſſionem forenſis operæ, & lucubrationes detraxi, & meridiationes addidi, quibus uti antea non ſolebam: nec tam multum dormiens, ullo ſomnio ſum admonitus, tantis præſertim de rebus : nec mihi magis uſquam videor, quam cum aut in foro magiſtratus, aut in curia ſenatum video, ſomniare.

LXIX. Etenim (ex diviſione hoc ſecundum eſt) quæ eſt continuatio conjunctioque naturæ, quam, ut dixi, vocant συμπάθειαν, ejuſmodi, ut theſaurus ex ovo intelligi debeat? Nam medici ex quibuſdam rebus & advenientes, & creſcentes morbos intelligunt : nonnullas etiam valetudinis ſignificationes; ut hoc ipſum, pleni (29) enectine ſimus, ex quodam genere ſomniorum intelligi poſſe dicunt. Theſaurus vero, & hereditas, & honos, & victoria, & multa generis ejuſdem, qua cum ſomniis naturali cognatione junguntur? Dicitur quidam, cum in ſomniis complexu Venereo jungeretur, calculos ejeciſſe. Video ſympathiam : viſum eſt enim tale objectum dormienti, ut id, quod evenit, naturæ vis, non opinio erroris effecerit. Quæ igitur natura obtulit illam ſpeciem Simonidi, a qua vetaretur navigare? aut quid naturæ copulatum habuit Alcibiadis, quod ſcribitur, ſomnium? qui, paulo ante interitum, viſus eſt in ſomnis (30) amicæ eſſe amictus amiculo. Is cum eſſet projectus inhumatus, ab omnibuſque deſertus jaceret; amica corpus ejus texit ſuo pallio. Ergo hoc inerat in rebus futuris, & cauſas naturales habebat? An, & ut videretur, & ut eveniret, caſus effecit?

LXX. Quid? ipſorum interpretum conjecturæ, nonne magis ingenia declarant eorum, quam vim conſenſumque naturæ? Curſor ad Olympia proficiſci cogitans, viſus eſt in ſomnis curru quadrigarum vehi. Mane ad conjectorem. At ille, Vinces, inquit. Id enim celeritas ſignificat, & vis equorum. Poſt idem ad Antiphontem. Is autem, Vincare, inquit, neceſſe eſt. An non intelligis quatuor ante te cucurriſſe? Ecce alius curſor (atque horum ſomniorum, & talium plenus eſt Chryſippi liber; plenus Antipatri : ſed ad curſorem redeo) ad interpretem detulit, aquilam ſe in ſomnis viſum eſſe factum. At ille, Viciſti: iſta enim avi volat nulla vehementius.

Huic

(29) *Pleni enectine ſimus*) Legendum puto, *pleni enectine* fame *ſimus*: ſic enim locutus eſt ſupra hoc eodem libro cap. 35. *Nunc vero incluſa in cavea, & fame enecta* &c. *Lambinus*.

(30) *Viſus eſt in ſomnis amicæ eſſe amictus amiculo*) Idem ſomnium memorant Valerius Maximus lib. 1. cap. 7. 9. extern. Plutarchus Tom. I. p. 213. & Suidas in Ἀλκιβιάδης. Hiſtoriam refert Hieronymus in Jovin. lib. 1. *Daviſius*.

Huic equidem Antipho, Tu vero, inquit, te victum eſſe non vides? Illa enim avis inſectans alias aves & agitans, ſemper ipſa poſtrema eſt.

Parere quædam matrona cupiens, dubitans eſſetne prægnans, viſa eſt in quiete obſignatam habere naturam. * Retulit. Negavit eam, quoniam obſignata fuiſſet, concipere potuiſſe. At alter prægnantem eſſe dixit: nam inane obſignari nihil ſolere. Quæ eſt iſta ars conjectoris, eludentis ingenio? An ea, quæ dixi, & innumerabilia, quæ collecta habent Stoici, quidquam ſignificant, niſi acumen hominum, ex ſimilitudine aliqua, conjecturam modo huc, modo illuc ducentium? Medici ſigna quædam habent ex venis & ex ſpiritu ægroti; multiſque ex aliis futura præſentiunt. Gubernatores cum exſultantes loligines viderint, aut delphinos ſe in portum conjicientes, tempeſtatem ſignificari putant. Hæc ratione explicari, & ad naturam facile revocari poſſunt: ea vero quæ paulo ante dixi, nullo modo.

LXXI. At enim obſervatio diuturna, (hæc enim pars una reſtat) notandis rebus fecit artem. An tandem ſomnia obſervari poſſunt? quonam modo? ſunt enim innumerabiles varietates. Nihil tam præpoſtere, tam incondite, tam monſtruoſe cogitari poteſt, quod non poſſimus ſomniare. Quo modo igitur hæc infinita & ſemper nova, aut memoria complecti, aut obſervando notare poſſumus? Aſtrologi motus errantium ſtellarum notaverunt: inventus eſt enim ordo in iis ſtellis, qui non putabatur. Cedo tandem qui ſit ordo, aut quæ concurſatio ſomniorum? Quo modo autem diſtingui poſſunt vera ſomnia a falſis, cum eadem & aliis aliter evadant, & iiſdem non ſemper eodem modo? Ut mihi mirum videatur, cum mendaci (31) homini, ne verum quidem dicenti credere ſoleamus, quo modo iſti, ſi ſomnium verum evaſit aliquod, non ex multis potius uni fidem derogant, quam ex uno innumerabilia confirmant.

Si igitur neque deus eſt effector ſomniorum, neque naturæ ſocietas ulla cum ſomnis, neque obſervatione inveniri potuit ſcientia; effectum eſt, ut nihil prorſus ſomniis tribuendum ſit: præſertim cum illi ipſi, qui ea vident, nihil divinent, ii qui interpretantur, conjecturam adhibeant, non naturam: caſus autem innumerabilibus pæne ſeculis in omnibus plura mirabilia, quam in ſomniorum viſis effecerit: neque conjectura, quæ in varias partes duci poteſt, nonnunquam etiam in contrarias, quidquam ſit incertius.

LXXII. Explodatur hæc quoque ſomniorum divinatio pariter cum cæteris. Nam, ut vere loquamur, ſuperſtitio fuſa per gentes, oppreſſit omnium fere animos, atque hominum imbecillitatem occupavit. Quod & in iis libris

---

* Lamb. *Ad conjecturam retulit.*

(31) *Cum mendaci homini, ne verum quidem dicenti credere ſoleamus*) Senſum flagitare putabat Daviſius, ut legatur, *credere non ſoleamus*. Mihi quidem negativum, incolumi ſenſu, deſiderari poſſe videtur: quis enim illud requireret, ſi ſcriptum videremus, *cum mendaci homini ne, tum quidem credere ſoleamus, cum verum dicit?* quo tamen eodem, ſi recte videam, iſta lectio, quam jam præ oculis habemus, recidit. *Wopkenſ.*

bris dictum eſt, qui ſunt de natura deorum; & hac diſputatione id maxime egimus. Multum enim & nobiſmet ipſis, & noſtris profuturi videbamur, ſi eam funditus ſuſtuliſſemus. Nec vero (id enim diligenter intelligi volo) ſuperſtitione tollenda, religio tollitur. Nam & majorum inſtituta tueri ſacris cæremoniiſque retinendis, ſapientis eſt: & eſſe præſtantem aliquam, æternamque naturam, & eam ſuſpiciendam, admirandamque hominum generi, pulchritudo mundi, ordoque rerum cæleſtium cogit confiteri. Quamobrem, ut religio propaganda etiam eſt juncta cum cognitione naturæ, ſic ſuperſtitionis ſtirpes omnes ejiciendæ. Inſtat enim & urget, &, quo te cumque verteris perſequitur; ſive tu vatem, ſive tu omen audieris; ſive immolaris, ſive avem adſpexeris; ſi Chaldæum, ſi haruſpicem videris; ſi fulſerit, ſi tonuerit, ſi tactum aliquid erit de cælo, ſi oſtenti ſimile natum, factumve quippiam; quorum neceſſe eſt plerumque aliquid eveniat; ut nunquam liceat quieta mente conſiſtere.

Perſugium videtur omnium laborum, & ſollicitudinum eſſe ſomnus. At ex eo ipſo plurimæ curæ metuſque naſcuntur: qui quidem ipſi per ſe minus valerent, & magis contemnerentur, niſi ſomniorum patrocinium philoſophi ſuſcepiſſent, nec ii quidem contemptiſſimi, ſed inprimis acuti, & conſequentia, & repugnantia videntes; qui prope jam abſoluti & perfecti putantur. Quorum licentiæ niſi Carneades reſtitiſſet, haud ſcio, an ſoli jam philoſophi judicarentur: cum quibus omnis fere nobis diſceptatio contentioque eſt; non quod eos maxime contemnamus, ſed quod videntur acutiſſime ſententias ſuas, prudentiſſimeque defendere. Cum autem proprium ſit Academiæ, judicium ſuum nullum interponere, ea probare quæ ſimillima veri videantur, conferre cauſas, & quid in quamque ſententiam dici poſſit, exprimere; nulla adhibita ſua auctoritate, judicium audientium relinquere integrum ac liberum: tenebimus hanc conſuetudinem a Socrate traditam; eaque inter nos, ſi tibi, Quinte frater, placebit, quam ſæpiſſime utemur. Mihi vero, inquit ille, nihil poteſt eſſe jucundius. Quæ cum eſſent dicta, ſurreximus.

DE FATO.

Principium deeſt.

ARGUMENTUM.

PERSCRIPTIS *jam tribus a Cicerone de Natura Deorum libris, abſolutaque de Divinatione duobus libris diſputatione, nunc quæſtionem de Fato adjungit, ut totus ille philoſophiæ locus pertractatus ſit. Pertinet autem, ut ait, ad partem illam philoſophiæ, quæ hominum mores ſtudiaque conformat. Erant autem duæ apud Philoſophos affines & propinquæ ſcholæ, de quibus magnis contentionibus altercabantur: una περὶ εἱμαρμένης, id eſt de Fato, quæ ad mores pertinebat: altera περὶ δυνατῶν, id eſt de eo quod fieri poteſt, aut non poteſt, quæ ad dialecticam ſpectabat. Utraque quæſtio eum ad ſcribendum impulit. Eſt autem hæc continuatio ſine principio, ut totus liber lacerus & mutilus & lacinioſus paſſim eſt. Neque enim mihi perſuadere poſſim,* quia *primordium libri apud Ciceronem eſſe. Suſpicionem auget, quod in libris ſcriptis ſic reperi;* Quia pertinet ad mores, quos ἤθη illi vocant*: ut aliquid anteceſſiſſe veriſimile ſit. Nam ad abſolutionem ſententiæ aliquid deeſt: verbi gratia:* De fato nobis ſcribendum eſt, quia pertinet ad mores. *Pertinet autem hæc quæſtio ad mores, quia, ſi fatum eſt, cum in noſtra poteſtate nihil relinquatur, nullus vel laudi, vel vituperationi locus erit: neque nobis ulla libera ſuſceptio, aut voluntarium officium ſupererit, nulla præceptio proderit.* TURNEBUS.

teolano (6), Hirtiuſque (7) noſter, conſul deſignatus, iiſdem in locis, vir nobis amiciſſimus, & iis ſtudiis, in quibus nos a pueritia viximus, deditus; multum una eramus; maxime nos quidem exquirentes ea conſilia, quæ ad pacem, & ad concordiam civium pertinerent. Cum enim omnes poſt interitum Cæſaris novarum perturbationum cauſæ quæri viderentur, hiſque eſſe occurrendum putaremus, omnis fere noſtra in iis deliberationibus conſumebatur oratio: idque & ſæpe alias, & quodam liberiore, quam ſolebat, & magis vacuo ab interventoribus die, cum ad me ille veniſſet, primo ea, quæ erant quotidiana, & quaſi legitima nobis, de pace, & de otio.

II. Quibus actis, Quid ergo? inquit ille, quoniam oratorias exercitationes non tu quidem, ut ſpero, reliquiſti, ſed certe philoſophiam illis anteposuiſti, poſſumne aliquid audire (8)? Tu vero, inquam, vel audire (9), vel dicere. Nec enim (quod recte exiſtimas) oratoria illa ſtudia deſerui, quibus etiam te incendi, quanquam flagrantiſſimum, acceperam: nec ea, quæ nunc tracto, minuunt, ſed augent potius illam facultatem. Nam cum hoc genere philoſophiæ (10), quod nos ſequimur, magnam habet orator ſocietatem. Subtilitatem enim ab Academia mutuatur, & ei viciſſim reddit ubertatem orationis, & ornamenta dicendi. Quamobrem, inquam, quoniam utriuſque ſtudii noſtra poſſeſſio eſt, hodie, utro frui malis optio ſit tua.

Tum Hirtius, Gratiſſimum, inquit, & tuorum omnium ſimile. Nihil enim unquam abnuit meo ſtudio voluntas tua. Sed quoniam rhetorica (11) mihi veſtra ſat nota, teque in iis & audivimus ſæpe, & audiemus; atque hanc Academicorum, contra propoſitum (12) diſputandi, conſuetudinem indicant te ſuſcepiſſe Tuſculanæ (13) diſputationes; ponere aliquid, ad quod audiam, ſi tibi non eſt moleſtum, volo.

(6) *In Puteolano*) Id eſt fundo, quem in agro Puteolano habebam. Hæc igitur diſputatio in Puteolano Ciceronis habita eſt, ut in Varronis Cumano Academicæ diſputationes diſceptatæ. Alias etiam villas, Formianam, Pompejanam, Tuſculanam, poſſidebat. *Idem.*

(7) *Hirtiuſque*) Conſul deſignatus cum Panſa. Ejus literatura *e*, non *æ* poſtulat, cum ab *hirto* deducatur. Proinde a Dione & Xiphilino Ἵρτιος vocatur. *Idem.*

(8) *Aliquid audire*) Aliquam tuam ſcholam & diſputationem de philoſophia. Auditor Hirtius erat, non diſputator. *Idem.*

(9) *Vel audire.*) Ut lubet, vel me dicentem audies, vel ipſe declamabis: nam apud eum Hirtius & Panſa declamitabant, quos grandes prætextatos appellare ſolebat. Hirtium & Dolabellam diſcipulos ſuos in epiſtola quadam ad Papirium Pætum vocat IX. Fam. 16. *Idem.*

(10) *Genere philoſophiæ*) Cum Academia nova, quæ contra id, quod ſe quiſque ſentire dicat, diſputaret. Lib. III. de Orat. c. 19. tradit, oratori conjunctiſſimam eſſe philoſophiam Academicam & Ariſtotelicam, reliquas ei non neceſſarias. *Idem.*

(11) *Rhetorica*) In neutro genere, ut *dialectica*, *mathematica*, *phyſica* dicere ſæpenumero ſolet. *Idem.*

(12) *Contra propoſitum*) Nam cum certi nihil eſſe dicerent Academici, quod aut ſenſibus, aut animo percipi poſſet, aſpernarenturque omne animi & ſenſuum judicium, reliquum erat, ut contra aliorum ſententias diſputarent. Ita ſublata perceptione, contra propoſitum jam inde ab Arceſila diſputare cœperant. *Idem.*

(13) *Tuſculanæ*) *Diſputationes* potius quam *quæſtiones* inſcribi debent, ut ex hoc loco

An mihi, inquam, poteſt quidquam eſſe moleſtum, quod tibi gratum futurum ſit? Sed ita audies, ut Romanum hominem (14), ut timide ingredientem ad hoc genus diſputandi, ut longo intervallo hæc ſtudia repetentem.

Ita, inquit, audiam te diſputantem, ut ea lego quæ ſcripſiſti: proinde ordire (15).

III. *** Conſideramus hic *** (16) quorum in aliis, ut in Antipatro (17) poeta, ut in brumali die (18) natis, ut in ſimul ægrotantibus (19) fratribus, ut in urina (20), ut in unguibus, ut in reliquis ejuſmodi, naturæ contagio (21) valet: quam ego non tollo: vis eſt nulla fatalis. In aliis autem fortuita quædam eſſe poſſunt, ut in illo naufra-

fra-

---

loco perſpici poteſt, vel *Tuſculana* potius ſimpliciter, ut a *Nonio* ſemper citantur. *Idem.*

(14) *Romanum hominem*) Nam Græcorum philoſophorum iſtæ diſputationes erant, non hominum Romanorum, qui non tantopere in philoſophia verſati erant. *Idem.*

(15) *Proinde ordire*) Plurima hic deeſſe nemo non videt. Abeſt enim propoſitio Hirtii, multaque Stoicorum firmamenta fatum probantia: quæ tamen, quia hodieque apud Plutarchum extant, plurimumque Ciceroni ſic trunco ac mutilo lucis afferre poſſunt, a me ſubſcribentur. *In adverſario genere*, inquit, *prima ac præcipua captio videtur eſſe*, Nihil abſque cauſa fieri, ſed omnia fieri antecedentibus cauſis: *altera*, Mundum adminiſtrari natura, ipſum ſibi conſentientem & conſpirantem: *tertia*, *teſtimonium quoddam potius videtur eſſe. Advocatur enim primum divinatio, quæ cum hominum opinione floret, tum in deo opt. max. re vera viget. Deinde in iis quæ eveniunt, ſapientum hominum approbatio, omnia recte ordineque fieri prædicantium. Poſtremo pervagatum illud*, Pronunciatum omne verum vel falſum eſſe. Iſta enim capita diſputationis Stoicæ erant, quæ, ut captioſa Plutarchus cenſet, ita a Cicerone hic refutantur. *Idem.*

(16) *Conſideramus hic *** quorum*) Sic edidimus, ut indicaretur hiatus: aliquid enim manifeſto deeſt. *Daviſius.* Hic autem Cicero refutat Stoicorum argumentum, quod ex continuatione conjunctioneque naturæ, quam *συμπάθειαν* vocant, ad fatum probandum afferebant: ſic enim ratiocinabantur. Partes omnes mundi naturali cognatione teneri inter ſe conſpirantes & copulatas: proinde ſeriem eſſe cauſarum perpetuam, vi ſeſe quoquoverſum diffundente & propagante quadam contagione, & parte parti reſpondente. Cicero lib. II. de Divin. cap. 15. *Quæ ex conjunctione naturæ, & quaſi concentu atque conſenſu, quam συμπάθειαν Græci appellant, convenire poteſt fiſſum jecoris cum lucello meo?* Turnebus.

(17) *Antipatro*) Plinius lib. VII. cap. 51. *Antipater*, inquit, *Sidonius Poeta omnibus annis, uno die tantum natali, corripiebatur febre, & eo conſumptus eſt ſatis longa ſenecta.* Idem ſcribitur a Valerio lib. I. cap. 8. 16. extern. *Idem.*

(18) *In brumali die*) Id eſt bruma. Plinius lib. II. cap. 41 *Floret ipſo brumali die ſuſpenſa in tectis arentis herba pulegii.* Cicero de Divin. lib II. cap. 14. *Pulegium aridum floreſcere ipſo brumali die*, quod ad contagionem refert. Exemplum autem quoddam a Poſidonio fuerat inductum, in quo valuiſſe dicebat vim ſideris brumalis, eventu in illis hominibus teſtatam, quod, verbi gratia, frigidis morbis obnoxii fuerint. *Idem.*

(19) *Ægrotantibus fratribus*) *Quos idcirco*, ut Auguſtinus lib. V. de Civitate Dei cap. 2. 5. ſcribit, *geminos eſſe conjecerat Hippocrates, cum id ex conſtitutione & affectione cœli fataliter evenire Poſidonius poſtea interpretatus ſit.* In libris, ut reor, de Natura. *Idem.*

(20) *In urina, in unguibus*) Medici ex quibuſdam rebus & advenientes & ingraveſcentes morbos provident, & multas valetudinis ſecundæ & adverſæ ſignificationes & indicia habent, ex urinaque multa augurantur: interdum & ex unguibus. Quæ ſigna Stoici ad conſenſionem naturæ ſeriemque cauſarum confertarum referenda cenſebant. *Idem.*

(21) *Naturæ contagio*) *Συμπάθεια*, id eſt, conſenſio convenientiaque naturæ, quæ tanquam contactu afficit. Negat autem ex contagione naturæ, quam concedit, fatum probari. *Idem.*

frago (22), ut in Icadio (23), ut in Daphita (24). Quædam etiam Poſidonius (pace magiſtri dixerim) comminiſci videtur. Sunt, inquam, quidem abſurda. Quid enim? Si Daphitæ fatum fuit ex equo (25) cadere, atque ita perire; ex hocne equo, qui, cum equus non eſſet, nomen habebat alienum? Aut Philippus haſce in capulo quadrigulas (26) vitare monebatur? quaſi vero capulo ſit occiſus. Quid autem magnum, & naufragum illum ſine nomine (27) in rivo eſſe lapſum? quanquam huic quidem hic ſcribit prædictum in aqua eſſe pereundum. Ne hercule Icadii quidem prædonis video fatum ullum: nihil enim ſcribit ei prædictum. Quid mirum igitur, ex ſpelunca ſaxum in crura ejus incidiſſe? Puto enim, etiam ſi Icadius tum in ſpelunca non fuiſſet, ſaxum tamen illud caſurum fuiſſe. Nam aut nihil eſt omnino fortuitum, aut hoc ipſum potuit evenire fortuna. Quæro igitur, (atque hoc late patebit) ſi fati omnino nullum nomen, nulla natura, nulla vis eſſet, & forte, temere, caſu, aut plera-

(22) *Ut in illo naufrago*) Poſidonius homini cuidam, cujus nomen ne ipſe quidem poſuerat, prædictum fuiſſe ſcripſerat, in aqua eſſe pereundum: is autem naufragium fecit, & in rivo poſtea lapſus eſt: aut, cum ei naufragium letumque ex aqua prædictum eſſet, in rivo lapſus eſt. *Idem*.

(23) *Icadio*) Icadium *ſæviſſimum piratam* fuiſſe (piratam enim hic prædonem Cicero vocat) ſcribit Sext. Pompejus. Ε'ικάδιον, niſi fallor, Suidas vocat. In ejus crura ex ſpelunca ſaxum, incidit, cum tamen vitam maritimam coleret. *Idem*.

(24) *Daphita*) Qui, ut Valerius ſcribit lib. 1. cap. 8. 8. extern. *cum profeſſione ſophiſta eſſet, Delphis ad ludibrium Apollinem conſuluit, an equum invenire poſſet, quem omnino nullum habebat: edita ſors eſt, eum inventurum equum, quo periret. Itaque cum in regem Attalum incidiſſet, ſæpe contumeliis a ſe laceſſitum, ejus juſſu de ſaxo, cui nomen EQUO erat, præcipitatus eſt*. Strabo, lib. XIV. grammaticum fuiſſe ſcribit, & in monte Thorace ſuffixum in cruce, quod reges Pergami contumelioſis verſibus inceſſeret: unde natum proverbium, *Cave Thoracem*. Idem. Tradit λόγιον ἐκπεσεῖν αὐτῷ Δαφίτᾳ λέγεσθαι, φυλάττεσθαι τὸν Θώρακα, *oraculum Daphitæ datum fuiſſe, ut Thoracem caveret*. Non igitur de *proverbio nato* locutus eſt doctiſſimus geographus, ut male ſtatuit Adr. Turnebus. Pari quoque modo, ne *Aldum* nepotem memorem, lapſus eſt vir ſummus Deſ. Eraſmus Adag. p. 207. ed. Hanov. *Davifius*.

(25) *Ex equo*) In monte Thorace, qui Magneſiæ impendet, ſaxum, unde præcipitatus eſt Daphitas, equus vocabatur. Daphidas a Valerio & Suida vocatur. *Turnebus*. Res plane diverſas miſcet eruditiſſimus Turnebus: nam cum Strabo lib. XIV. ἐπ' ὄρει καλουμένῳ Θώρακι σταυρωθῆναι Δαφίταν τὸν γραμματικὸν tradiderit: noſter, Valerius Maximus lib. 1. cap. 8. 8. extern. Heſychius Mileſius & Suidas, eum *de ſaxo, cui nomen erat equus præcipitatum* ſcribunt. Non igitur narrationes, quæ ſibi repugnant, in unum fuere confundendæ: nam in monte Thorace ſaxum, quod equus vocabatur, fuiſſe nullo modo conſtat. *Davifius*.

(26) *Quadrigulas*) *Apollinis oraculo*, ut Valerius ait lib. 1. cap. 8. 9. *Philippus rex Macedonum monitus fuit, ut a quadrigæ violentia ſalutem ſuam cuſtodiret. Itaque toto regno currus disjungi juſſerat, eumque locum, qui in Bœotia Quadriga dicitur, ſemper vitavit: nec tamen denuntiatum periculum evitare potuit. Nam Pauſanias in capulo gladii, quo eum occidit, quadrigam habuit cælatam*. Hic autem quadrigæ non ſolum quatuor equos ſine curru junctos ſignificant, ſed etiam currum, ut Valerius interpretatur. Oraculi verba fuerunt, ἅρμα φυλάττεσθαι. Locus, quem Philippus in Bœotia ſemper vitabat, Ἅρμα dicebatur. *Turn.*

(27) *Sine nomine*) Cujus nomen Poſidonius non poſuit, ut fortaſſe commentitium ſit ad libidinem exemplum. Quanquam ex eo fatum nihil affirmatur. Nam cum eſſet prædictum eum in aqua periturum, ſortem fides non eſt ſecuta, cum in rivo tantum ſit lapſus; immo vero, quod naufragus enatavecet, in aqua perire non debuit. *Idem*.

Digitized by Google

que fierent, aut omnia: num aliter, ac nunc eveniunt, evenirent? Quid ergo attinet inculcare fatum, cum ſine fato ratio omnium rerum ad naturam fortunamve referatur?

IV. Sed Poſidonium, ſicut æquum eſt, cum bona gratia dimittamus: ad Chryſippi laqueos (28) revertamur. Cui primum quidem de ipſa rerum contagione reſpondeamus: reliqua poſtea perſequemur. Inter locorum naturas quantum interſit, videmus: alios eſſe ſalubres, alios peſtilentes; in aliis eſſe pituitoſos & quaſi redundantes, in aliis exſiccatos atque aridos: multaque ſunt alia, quæ inter locum & locum plurimum differunt. Athenis tenue cælum, ex quo acutiores etiam putantur Attici: craſſum Thebis, itaque pingues Thebani & valentes. Tamen neque illud tenue cælum (29) efficiet, ut aut Zenonem quis, aut Arceſilam, aut Theophraſtum audiat; neque craſſum (30), ut Nemea (31) potius, quam Iſthmo victoriam petat. Disjunge longius. Quid enim loci natura afferre poteſt, ut in porticu Pompeji (32) potius, quam in campo (33) ambulemus? tecum, quam cum alio? Idibus potius; quam Kalendis? Ut igitur ad quaſdam res natura loci pertinet aliquid, ad quaſdam autem nihil: ſic affectio aſtrorum (34) valeat, ſi vis, ad quaſdam res; ad omnes certe non valebit. At enim quoniam in naturis hominum diſſimilitudines ſunt, ut alios dulcia, alios ſubamara delectent; alii libidinoſi, alii iracundi, aut crudeles, aut ſuperbi ſint; alii talibus vitiis abhorreant: quoniam igitur, inquit, tantum natura a natura diſtat, quid mirum eſt, has diſſimilitudines ex differentibus cauſis eſſe factas?

V. Hæc differens, qua de re agatur (35), & in quo cauſa conſiſtat, non videt. Non enim, ſi alii ad alia propenſiores ſint propter cauſas naturales & antecedentes, idcirco etiam noſtrarum voluntatum atque appetitionum ſunt cauſæ naturales & antecedentes: nam nihil eſſet in noſtra poteſtate (36), ſi res ita ſe haberet. Nunc vero fatemur, acuti hebeteſne, va-

(28) *Laqueos*) Captioſas & fallaces concluſiones: nam hæc argumenta libello de Fato Plutarchus etiam *σοφίσματα* vocat. *Idem.*

(29) *Neque illud tenue cælum*) Quamvis ſit egregia habilitas ingeniorum in tenui cælo percipiendam philoſophiam, & ex eo proclivitas & propenſio, loci tamen contagio a voluntate disjuncta eſt hunc vel illum audiendi. *Idem.*

(30) *Neque craſſum*) In quo valentiores naſci ſolent, & ad certationes corporum aptiores. *Idem.*

(31) *Nemea*) Ex Nemæo potius quam Iſthmio certamine. *Idem.*

(32) *In porticu Pompeji*) Ambulationem juxta theatrum ſuum Pompejus centum columnis ſuſpenſum extruxerat, amœnam proceritate aſſitarum platanorum. *Propertius*, lib. II. El. XXIII. 45. *Ovidius*, de Arte amandi, I. 67. *Idem.*

(33) *In campo*) Martio. *Idem.*

(34) *Affectio aſtrorum*) Ποία σχέσις ἢ διάθεσις, id eſt, eorum inter ſe comparatio ex aſpectu triquetro, quadrato, ſextili, aliiſque id genus, quæ ſolent mathematici in genituris obſervare. *Idem.*

(35) *Qua de re agatur*) Non videt quid agatur, & de quo dubitetur Chryſippus. Quæritur enim, an ut multarum rerum naturales cauſæ ſunt, ſic noſtrarum appetitionum cauſæ ſint antecedentes & naturales. *Idem.*

(36) *In noſtra poteſtate*) Quod ἐφ' ἡμῖν Stoici appellant. Libertatem enim voluntatis Fati aſſertores nonnulli, ut Chryſippus & ple-

Digitized by Google

valentes imbecilline ſimus, non eſſe id in nobis. Qui autem ex eo cogi putat, ne ut ſedeamus quidem, aut ambulemus, voluntatis eſſe; is non videt, quæ quamque rem res conſequatur. Ut enim & ingenioſi & tardi ita naſcantur, antecedentibus cauſis, itemque valentes & imbecilli: non ſequitur tamen, ut etiam ſedere, & ambulare, & rem agere aliquam, principalibus cauſis definitum & conſtitutum ſit.

Stilponem, Megareum philoſophum, acutum ſane hominem & probatum temporibus illis accepimus. Hunc ſcribunt ipſius familiares & ebrioſum & mulieroſum fuiſſe: neque hoc ſcribunt vituperantes, ſed potius ad laudem. Vitioſam enim naturam ab eo ſic edomitam & compreſſam eſſe doctrina, ut nemo unquam vinolentum illum, nemo in eo libidinis veſtigium viderit. Quid? Socratem (37) nonne legimus quemadmodum notarit Zopyrus, phyſiognomon, qui ſe profitebatur hominum mores naturaſque ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoſcere? Stupidum eſſe Socratem dixit, & bardum, quod jugula (38) concava non haberet: obſtructas eas partes & obturatas eſſe dicebat. Addidit etiam, mulieroſum (39): in quo Alcibiades cachinnum dicitur ſuſtuliſſe. Sed hæc ex naturalibus cauſis vitia naſci poſſunt: extirpari autem & funditus tolli, ut is ipſe, qui ad ea propenſus fuerit, a tantis vitiis avocetur, non eſt id poſitum in naturalibus cauſis, ſed in voluntate, ſtudio, diſciplina: quæ tolluntur omnia, ſi vis & natura fati ex divinationis (40) ratione firmabitur.

VI. Etenim ſi eſt divinatio, qualibuſnam a perceptis artis proficiſcitur? Percepta appello, quæ dicuntur Græce *θεωρήματα*. Non enim credo nullo percepto aut cæteros artifices verſari in ſuo munere, aut eos, qui divinatione utantur, futura prædicere. Sin igitur aſtrologorum percepta (41) hujuſ-

plerique Stoici, retinent, qui fatum non ex neceſſariis & principalibus cauſis nectunt, ſed ex iis quæ præcurſionem afferunt, & anteceſſionem, ſine quibus res effici non poſſit. Cicero Topic. cap. 15. *Alia autem præcurſionem quandam adhibent ad efficiendum, & quædam afferunt per ſe adjumenta, etſi non neceſſaria: ut amori congreſſio cauſam attulerat, amor flagitio.* Ex hoc genere cauſarum ex æternitate pendentium, fatum a Stoicis nectitur. *Idem.*

(37) *Socratem*) Idem a Cicerone IV. Tuculana cap. 37. ſcribitur. *Idem.*

(38) *Jugula*) Duo enim homini utrinque ſolent ad claves eſſe jugula fere cava: jugula in alio genere animantium non ſunt. Plinius XI. 43. (edit. Hard. n. XCVIII.) *Terreſtrium ſolus homo bipes. Uni juguli, humeri, cæteris armi.* Idem.

(39) *Mulieroſum*) Cicero ſemel de Legibus, *virgeta* nominavit: ſemel, ad Q. Fratrem, ſilvam *viridicatam*: ſemel, de Fato, *mulieroſum*: ſemel in Tuſculanis, *multiplicabilem*: ſemel in Parad. *mutilam*: ſemel, in Epiſt. *ſportellas*, & *artolaganos*: ſemel, ad Att. *diaticulam*: ſemel, de Univerſ. *dividuum*: ſemel, in Verr. *divaricari*: ſemel, de Natur. Deor. *vaſculos*. Edm. Campianus, in aureolo (ſic videtur) *de Imitatione* Tractatu, cap. 5.

(40) *Ex divinationis ratione*) Alterum caput, quo Stoici confirmant fatum: Divinatio eſt, igitur fatum: iſtudque reciprocatur, Si fatum eſt, eſſe divinatio videtur. Hujus firmamenti Plutarchus in libello de Fato meminit: locus autem tam de oraculis deorum, quam de mathematicorum prædictionibus intelligi debet. Divinatio autem conſtat ex earum cauſarum notatione & obſervatione, quarum ſerie fatum connectitur. *Turnebus.*

(41) *Percepta*) Eo ipſo verbo eodem omnino modo utitur Cicero lib. II. Acad. Quæſt. non quod *percepta* confundi patem-

cum

juſmodi : Si quis, verbi cauſa, oriente Canicula natus eſt, is in mari non morietur. Vigila, Chryſippe, ne tuam cauſam, in qua tibi cum Diodoro (42), valente dialectico, magna luctatio eſt, deſeras. Si enim eſt verum, quod ita connectitur, Si quis oriente Canicula natus eſt, in mari non morietur: illud quoque verum eſt, Si Fabius (43) oriente Canicula natus eſt, Fabius in mari non morietur. Pugnant ergo hæc inter ſe, Fabium oriente Canicula natum eſſe, & Fabium in mari moriturum: & quoniam certum in Fabio ponitur, ortum eſſe eum Canicula oriente, hæc quoque pugnant, & eſſe Fabium, & in mari eſſe moriturum. Ergo hæc quoque conjunctio eſt ex repugnantibus, *Et eſt Fabius*, *& in mari Fabius morietur*: quod ut propoſitum eſt, ne fieri quidem poteſt. Ergo illud, Morietur in mari Fabius, ex eo genere eſt, quod fieri non poteſt. Omne igitur (44), quod falſum dicitur in futuro, id fieri non poteſt.

VII. At hoc, Chryſippe, minime vis: maximeque tibi de hoc ipſo cum Diodoro certamen eſt. Ille enim (45) id ſolum fieri poſſe dicit, quod aut ſit verum, aut futurum ſit verum: &, quidquid futurum ſit, id dicit fieri neceſſe eſſe; &, quidquid futurum, id negat fieri poſſe. Tu, & quæ non ſint futura, poſſe fieri dicis, ut frangi hanc gemmam, etiam ſi id nunquam futurum ſit: neque neceſſe fuiſse Cypſelum (46) regnare Corinthi, quanquam id milleſimo ante anno Apollinis oraculo editum eſſet.

---

cum *perceptione*, de qua illic omnis habetur oratio, quæque ad phyſicos omnino pertinet (agitur enim de ſenſuum & animi perceptione) ſed quod *percepto*, mathematicorum plane verbo, eo forte alludens, utitur. Hæc enim ille poſt multa alia: *Hoc igitur modo potius erat ab his poſtulandum, ut hoc unum ſaltem, percipi nihil poſſe, perceptum eſſe dicerent.* Et quia Cicero ſtatim dixit: *Potius erat ab his poſtulandum*, animadvertendum id eſt, perceptum nihil aliud eſſe, niſi quod Ariſtoteles lib. 1. Analyt. poſteriorum αἴτημα & ὑπόθεσιν appellat: petitio enim & ſuppoſitio demonſtrari poſſunt: ſimiliter & percepta. Illa ab his, quos docere volumus, ſtipulamur in primis; & ea quaſi fundamenta jacimus. *Ach. Statius.*

(42) *Cum Diodoro*) Diodorus is fuit, qui cognomento Cronus appellatus eſt, philoſophus ex Megarica ſchola eorum, qui ἐριστικοὶ & διαλεκτικοὶ dicebantur: quem ſic admiratus eſt Callimachus, ut in epigrammate ſcripſerit, Αὐτὸς ὁ Μῶμος

Ἔγραφεν ἐν τοίχοις, ὁ Κρόνος ἐστὶ σοφός.

Hujus Diodori dialectica imbutus Arceſilas fuerat, quod declarat Sillographi παρῳδία, Πρόσθε Πλάτων, ὄπιθεν Πύῤῥων, μέσσος Διόδωρος, vixitque ante Arceſilam & Chryſippum. Hoc autem loco explicat rationem enunciationum, quæ de re futura, deque eo quod fieri poſſit, aut non poſſit, aliquid dicunt, quod in proœmio pollicitus eſt. *Turnebus.*

(43) *Fabius*) Nomen *Fabii* in exemplis hominum liberorum uſurpare veteres ſolebant. Cicero lib. II. de Divin. cap. 34. *Q. Fabi, te mihi in auſpicio eſſe volo.* In Topicis cap. 3. *Si ita Fabia pecunia legata eſt a viro.* In ſervis *Manium* dicere ſolebant. Cato de Re ruſtica cap. 141. *Cum divis volentibus, quod bene eveniat, Mando tibi, Mani.* Idem.

(44) *Omne igitur quod falſum*) Quod Diodoro videtur, Chryſippo refragante, ſed poſita divinatione, confirmatoque fato, iſta ſe neceſſitate conſtringente, & in has anguſtias ſe redigente. *Idem.*

(45) *Ille enim id ſolum*) Hæc in re quam ſecum pugnet Chryſippus, nec ſe explicare queat, Plutarchus exponit in libro de Repugnantiis Stoicis. Ὁ δὲ τῶν δυνατῶν λόγος &c. *Idem.*

(46) *Cypſelum*) De quo Herodotus, lib. V. cap. 92.

At ſi iſta comprobabis * divina prædicta ; & quæ falſa in futuris dicentur , in his habemus , (47) , ut ea fieri non poſſint : ut , ſi dicatur (48) , Africanum Carthagine (49) potiturum : & , ſi vere dicatur de futuro , idque ita futurum ſit , dicas eſſe neceſſarium . Quæ eſt tota Diodori vobis inimica ſententia . Etenim ſi illud vere connectitur , Si oriente Canicula natus es , in mari non morieris ; primumque , quod eſt in connexo , Natus es oriente Canicula , neceſſarium eſt : (omnia enim vera in præteritis , neceſſaria ſunt , ut Chryſippo placet , diſſentienti a magiſtro (50) Cleanthe , quia ſunt immutabilia , nec in falſum e vero præterita poſſunt converti) ſi igitur quod primum in connexo eſt , neceſſarium eſt : fit etiam quod conſequitur , neceſſarium . Quanquam hoc Chryſippo non videtur valere in omnibus . Sed tamen , ſi naturalis eſt cauſa , cur in mari Fabius non moriatur , in mari Fabius mori non poteſt .

VIII. Hoc loco Chryſippus æſtuans falli ſperat (51) Chaldæos (52) , cæteroſque divinos , neque eos uſuros eſſe conjunctionibus (53) , ut ita ſua percepta pronuntient , Si quis natus (54) eſt oriente Canicula , is in mari non morietur : ſed potius ita dicant , Non & natus eſt quis oriente Canicula , & is in mari morietur . O licentiam jocularem ! ne ipſe inci-

dat

---

* Lamb. *divina prædicta : tum & ea , quæ falſa in futuris dicuntur , in iis habere cogeris , quæ fieri non poſſunt , ut ſi dicatur Fabium in mari periturum : & contra , quod vere dicatur de futuro , quodque ita futurum ſit , ut Africanum Carthagine potiturum , dicere cogeris eſſe neceſſarium .*

(47) *In his habemus*) Jam enim id confecimus . *Turnebus* . Sed vide præcedentem Lambini lectionem .

(48) *Ut ſi dicatur*) Si quæ falſa in futuris dicuntur , fieri non poſſunt , & ſi prædicta comprobanda ſunt , ut Chryſippus comprobat , in Diodori ſententiam invitus incidit . Senſus eſt : Si comprobas divina prædicta , Chryſippe , neceſſarium dicas eodem modo regnaturum Cypſelum Corinthi , (eveniet enim) ut ſi dicatur , Africanum potiturum Carthagine , quod evenit poſtea ; ea enim potitus eſt : & ſi dicatur vere de futuro , idque futurum ſit : quæ tota Diodori ſententia eſt , qui verum in futuro cenſet tantum quod futurum ſit , idque neceſſarium . Ita invitus delaberis in Diodori ſententiam . *Turnebus* .

(49) *Carthagine*) More antiquo libri quidam veteres *Carthaginem* accuſandi caſu habent . *Idem* .

(50) *Diſſentienti a magiſtro*) Nam propter immutabilitatem præterita cenſere videbatur neceſſaria Chryſippus , cum in ea ne deus quidem ullum jus habeat , præterquam oblivionis . At Cleanthes ejus magiſter neceſſitatem ex natura rerum potius , quam ex immutabili temporis conditione metiebatur . Itaque natus eſt Fabius oriente canicula , ei neceſſarium non videbatur : nec id de liberis tantum cauſis intelligebat : quod Ciceronis exemplum ſatis declarat . *Idem* .

(51) *Falli ſperat*) Jculariter dicit Chryſippum ſperare ſe fucum eſſe facturum aſtrologis . *Falli* autem pro falſum iri , vel falli poſſe , dixit , ut ad Atticum IV. 16. *Cato tamen affirmat ſe vivo illum non triumphare* , ideſt , non triumphaturum . *Turnebus* .

(52) *Chaldæos*) Id eſt , mathematicos ; genethliaci enim omnes , qui ex natalitio ſidere futura præſagiunt , Chaldæi vocantur : quod enim illa natio ſiderum obſervandorum peritiſſima fuit , factum eſt , ut mathematici ita vocarentur . *Idem* .

(53) *Conjunctionibus*) Conjunctiones copulationes ſignificant , ut in Topicis cap. 14. *Deinde addunt conjunctionum negantiam : ſic :* Non & hoc eſt , & illud non eſt . Supra , *Ergo hæc quoque conjunctio eſt ex repugnantibus* , Eſt Fabius , & in mari Fabius morietur . Hic pro connexionibus uſus eſt : quod , ut opinor , eadem utriuſque ſit neceſſitas , conjunctionis & connexionis . *Idem* .

(54) *Si quis natus*) Proinde quaſi plus in iis enuntiatis neceſſitatis lateat quam in aliis , quæ ſunt tamen *cohærentia* . *Idem* .

dat (55) in Diodorum, docet Chaldæos, quo pacto eos exponere percepta oporteat. Quæro enim, ſi Chaldæi ita loquantur, ut negationes infinitarum (56) conjunctionum (57) potius, quam infinita connexa ponant: cur idem (58) medici, cur geometræ, cur reliqui facere non poſſint? Medicus in primis, quod erit ei perſpectum in arte, non ita proponet, Si cui venæ (59) ſic moventur, is habet febrem: ſed potius illo modo, Non ei venæ ſic moventur, & febrem is non habet: itemque geometres (60) non ita dicet, Si in ſphæra maximi ſunt orbes, medii inter ſe dividuntur: ſed potius illo modo: Non & ſunt in ſphæra maximi orbes (61), & hi non medii (62) inter ſe dividuntur.

Quid eſt, quod non poſſit illo modo ex connexo transferri ad conjunctionum negationem? Et quidem aliis modis eaſdem res efferre poſſumus. Modo dixi, Si in ſphæra maximi ſunt orbes, medii inter ſe dividuntur: poſſum dicere, In ſphæra maximi orbes erunt; poſſum dicere, Quia in ſphæra maximi orbes erunt. Multa genera ſunt enuntiandi, nec ullum diſtortius, quam hoc, quo Chryſippus ſperat Chaldæos contentos Stoicorum cauſa fore. Illorum tamen nemo ita loquitur. Majus (63(eſt enim has contortiones (64) orationis, quam ſignorum ortus obituſque perdiſcere.

IX. Sed ad illam (65) Diodori contentionem, quam περὶ δυνατῶν appellant, revertamur: in qua quid valeat (66) id, quod fieri poſſit (67); anquiritur. Placet igitur Diodoro, id ſolum fieri poſſe, quod aut verum

ſit,

(55) *Ne ipſe incidat*) Ne in Diodori ſententiam labatur. *Idem.*

(56) *Infinitarum*) Communium & univerſarum, ut quæſtiones infinitæ dicuntur, quæ theſes ſunt: niſi ſi quis pro indefinitis forte cenſeat intelligi. *Idem.*

(57) *Conjunctionum*) Nam repugnantia pronuntiata fiunt ex conjunctis, non ex connexis, idcirco dixit *conjunctionum negationem*, in Topicis *conjunctionum negantiam*: hoc modo, Et Fabius ſub canicula natus eſt, & in mari morietur.

(58) *Cur idem medici*) Nam hoc genus orationis inſolens eſt & ignotum medicis, geometris, & reliquis: neque percepta artis quiſquam hac formula concepit, quam Chryſippus dictat. *Idem.*

(59) *Venæ*) ut apud Satyricum, *Tange miſer venas*. Veteres & vulgus arterias a venis nihil diſtinguebat. Venas igitur arterias dicit, quæ micant continenter in corpore. *Idem.*

(60) *Geometres*) Ut apud *Fabium* libro primo, ſic hoc loco, aſtrologia geometriæ pars eſt: & in prima Tuſculana geometria & arithmetica artes omnes mathematicas complectuntur. *Idem.*

(61) *Maximi orbes*) Ut æquator, zodiacus, meridianus: alii minores, tropici, arctici. *Idem.*

(62) *Medii*) In duas partes æquales. *Idem.*

(63) *Majus*) Difficilius. In Paradoxis *Quod eo majus eſt illi.* Idem.

(64) *Contortiones*) Quæ ex repugnantibus contexuntur. Id genus orationis dilucide declarat Ciceronis locus lib. 11. de Divin. cap. 51. *Deinde contorquent, & ita concludunt.* Non igitur ſunt dii; nec ſignificant futura. *Idem.*

(65) *Sed ad illam*) Explicat ſententiam Diodori, qua Chryſippo reſponderi poteſt. Diodorus autem fatum non inducit, ſed in enunciatis vim verborum interpretatur, non cauſarum ſeriem poteſt, cum tamen ex vi verborum & ex enuntiationibus fatum confirmaret Chryſippus. Hæc autem Diodori contentio tota ad logicam, ut initio dixit, pertinet. *Idem.*

(66) *Quid valeat*) Quæ vis ſit eorum enuntiatorum, in quibus quid fieri poſſe dicitur. *Idem.*

(67) *Quod fieri poſſit*) Sitne ejuſmodi, ut neceſſario, ut Diodoro videtur, eveniat, an ut non ſit neceſſe evenire, quæ Chryſippi ſententia eſt. *Idem.*

Digitized by Google

ſit, aut verum futurum ſit. Qui locus attingit hanc quæſtionem, Nihil fieri, quod non neceſſe fuerit; &, quidquid fieri poſſit, id aut eſſe jam aut futurum eſſe: nec magis commutari ex veris in falſa ea poſſe, quæ futura ſunt, quam ea, quæ facta ſunt: ſed in factis (68) immutabilitatem apparere; in futuris quibuſdam, quia non apparent, [a] ne ineſſe quidem videri: ut in eo, qui mortifero morbo urgeatur, verum ſit, Hic morietur hoc morbo: at hoc idem ſi vere dicatur in eo, in quo vis morbi tanta non appareat, nihilo minus futurum ſit. Ita fit, ut commutatio (69) ex vero in falſum ne in futuro quidem ulla fieri poſſit. Nam, Morietur Scipio (80), talem vim habet, ut quanquam de futuro dicitur, tamen id non poſſit converti in falſum: de homine enim dicitur, cui neceſſe eſt mori.

Sic ſi diceretur, Morietur noctu (71) in cubiculo ſuo Scipio vi oppreſſus, vere diceretur: id enim fore diceretur, quod eſſet futurum: futurum autem fuiſſe, ex eo, quia factum eſt, intelligi debet. Nec magis erat verum, Morietur Scipio, quam Morietur illo modo: nec [b] minus (72) neceſſe mori [c] Scipionem, quam illo modo mori: nec magis immutabile ex vero in falſum, Necatus eſt Scipio, quam, Necabitur Scipio: nec, cum hæc ita ſint, eſt cauſa, cur Epicurus fatum extimeſcat, & ab atomis petat præſidium, eaſque de via (73) deducat, & uno tempore ſuſcipiat res duas inenodabiles: unam, ut ſine cauſa (74) fiat aliquid, ex quo exſiſtet, ut de nihilo (75) quippiam fiat; quod nec ipſi, nec cuiquam phy-

 fico

(68) *Sed in factis*) Non item, ut in præteritis, apparere in futuris immutabilitatem & neceſſitatem, ſed latere, cum tamen nihilo minor ſit, quæ non eſſe videbatur in plerisque. *Idem*.

a Man. Lamb. *ne neceſſe*.

(69) *Commutatio*) Ut ſi verum ſit futurum aliquid, id omnino evenire ſit neceſſe; & ſi enunciatum de futuro verum ſit, non poſſit in falſum commutari. Ut enim quærebatur, poſſetne eloquentia in infantiam commutari, & virtus in vitium converti, in hominum doctorum diſputationibus; item quoque poſſetne verum in falſum converti: quod plane Diodorus negat. *Idem*.

(70) *Morietur Scipio*) Æmilianus, qui cum Flacco, Graccho, & Carboni adverſarius eſſet, fortis valenſque, in cubiculo mortuus inventus eſt poſtridie. Ei vim Carbo attuliſſe exiſtimatus eſt, ut ſcribit Cic. ad Pætum: quod & hic ſequi videtur. Alii venenum ei ab uxore Sempronia Gracchi ſorore datum ſuſpicati ſunt. *Idem*.

(71) *Morietur noctu*) Quod tamen in ſpeciem minus neceſſarium eſſe videtur, quam Morietur: propterea quod omnes mortales hac conditione nati ſunt, ut moriendum ſit eis. Contendit tamen Diodorus non minus eſſe neceſſe. *Idem*.

b Man. Lamb. *magis*.

(72) *Nec minus neceſſe*) Petro quidem Ramo legendum videbatur, *nec magis neceſſe*, quod in hoc verborum ſitu plane flagitat auctoris mens & ſententia. At, ſi vocibus leviter tranſpoſitis reponas, *nec minus neceſſe mori Scipionem illo modo, quam mori*, alia mutatione non eſt opus. Hoc malim. *Daviſius*.

c Vict. Man. Lamb. *Scipioni*.

(73) *De via deducat*) Nam via ponderum, ut atomorum, e regione eſt, & ad perpendiculum: tunc Epicurus declinationem inducit incerta regione, & incerto tempore, ut voluntatis libertatem retineat. Lucretius, lib. II. 217. *Turnebus*.

(74) *Ut ſine cauſa fiat*) Quis declinationis nullam cauſam Epicurus affert, ut aliorum motuum. Moveri per inane profundum, verbi gratia, individua corpuſcula dicit propter pondus, & reſilire in concurſionibus ex plaga: ut illorum duorum motuum cauſæ ſint, pondus, & plaga; declinationis autem quam afferre tandem cauſam poteſt? *Idem*.

(75) *De nihilo*) Nam ſi declinatio iſta ſine

ſico placet : alteram, ut, cum duo individua per inanitatem ferantur, alterum e regione moveatur, alterum declinet. Licet enim Epicuro (76), concedenti omne enuntiatum aut verum aut falſum eſſe, non vereri, ne omnia fato fieri ſit neceſſe : non enim æternis cauſis naturæ neceſſitate manantibus verum eſt id, quod ita enuntiatur: Deſcendit in Academiam Carneades : nec tamen ſine cauſis (77): ſed intereſt inter cauſas fortuito antegreſsas, & inter cauſas cohibentes in ſe efficientiam naturalem. Ita & ſemper (78) verum fuit, Morietur Epicurus, cum duo & ſeptuaginta annos vixerit, Archonte Pitharato (79), neque tamen erant cauſæ fatales, cur ita accideret : ſed quod ita cecidiſset, certe caſurum, ſicut cecidit, fuit. Nec ii, qui dicunt (80) immutabilia eſse, quæ futura ſint, nec poſſe verum futurum converti in falſum, fati neceſſitatem confirmant, ſed verborum vim interpretantur. At, qui introducunt cauſarum ſeriem ſempiternam, ii mentem hominis voluntate libera ſpoliatam, neceſſitate fati devinciunt.

X. Sed hæc hactenus. Alia videamus. Concludit enim Chryſippus hoc modo, Si eſt motus (81) ſine cauſa, non omnis enuntiatio, quod ἀξίωμα * dialectici appellant, aut vera, aut falſa erit: cauſas enim efficientes quod non habebit, id nec verum, nec falſum erit : omnis autem enuntiatio aut vera aut falſa eſt: motus ergo ſine cauſa nullus eſt. Quod ſi ita eſt, omnia, quæ fiunt, cauſis fiunt (82) antegreſſis. Id ſi ita eſt, omnia fato fiunt. Efficitur igitur, fato fieri, quæcumque fiant.

Hic primum ſi mihi libeat aſsentiri Epicuro (83) & negare omnem enun-

ſine cauſa eſt, de nihilo erit : ex quo fiet ut aliquid de nihilo ſit, quod nec phyſici, nec ipſe Epicurus voluit. Lucretius, lib. 1. 151.

Nullam rem e nihilo gigni divinitus unquam. Idem.

(76) *Licet enim Epicuro*) Quod non concedit tamen, fatum veritus. Putat enim, ſi omnis enunciatio ſit vera aut falſa, fatum fore, cum eſſe vera aut falſa ſine antegreſſis cauſis, & ex naturæ neceſſitate manantibus non poſſit: quod falſum eſt. Nam cauſæ voluntariæ eſſe poſſunt, ut in Academiam deſcendendi. *Idem*.

(77) *Nec tamen ſine cauſis*) Voluntariis, quæ ab animi inductione, impulſione & ratiocinatione proficiſcuntur, quæ fortuito antegrediuntur. Nec hic Diodorum Cicero relinquit, cum ex ratione Diodori Epicureos Stoicis reſpondere nullo negotio poſſe oſtendit: nec Diodorus neceſſarias cauſas ponebat, ſed quæ vis earum enuntiationum eſſet, in quibus aliquid fieri poſſe aut non poſse dicebatur, quærebat. *Idem*.

(78) *Ita & ſemper*) Sine cauſis neceſſariis, ex æterno verum fuit, ut inquit ex ſententia Diodori, Morietur Epicurus. *Idem*.

(79) *Archonte Pitharato*) Annui Archontes apud Athenienſes erant, ex quorum nominibus annos numerabant, ut Romani conſulum. *Idem*.

(80) *Nec ii, qui dicunt*) Ut Diodorus; qui tantum quærit, quid valeant enuntiationes de eo quod fieri poteſt, aut non poteſt, non cauſas fatales ſcrutatur. *Idem*.

(81) *Si eſt motus*) Ut appetitio & voluntas. *Idem*.

* *Dialectici*) Hoc nomine Stoicos intelligit, quemadmodum & in Orat. c. 32. ſect. 114. Cur autem ii præſertim Dialectici dicerentur, vide Topicorum cap. 2. *Facciolatus*.

(82) *Cauſis fiunt antegreſſis*) Antecedentibus, quas tollunt, qui ſuopte impulſu aliquando voluntatem moveri dicunt ſine anteceſſione cauſæ. *Idem*.

(83) *Epicuro*) Qui negat omnem enuntiationem veram aut falſam eſſe, ne fatum comprobare cogatur. Epicuro tamen hac in re non aſſentietur, ſed, ſi conditio feratur, Epicurum ſequi mallet quam fatum recipere. *Idem*.

enuntiationem aut veram eſse, aut falſam: eam plagam (84) potius accipiam, quam fato omnia fieri comprobem. Illa enim ſententia aliquid habet diſputationis, hæc vero non eſt tolerabilis (85): Itaque contendit omnes nervos Chryſippus, ut perſuadeat, omne ἀξίωμα aut verum eſse, aut falſum. Ut enim Epicurus veretur, ne, ſi hoc conceſserit, concedendum ſit, fato fieri, quæcumque fiant: (ſi enim alterutrum ex æternitate verum ſit, eſse id etiam certum: &, ſi certum, etiam neceſsarium: ita & neceſſitatem, & fatum confirmari putat) ſic Chryſippus (86) metuit, ne, ſi non obtinuerit, omne, quod enuntietur, aut verum eſse, aut falſum; non teneat, omnia fato fieri, & ex cauſis æternis rerum futurarum.

Sed Epicurus (87) declinatione atomi vitari fati neceſſitatem putat. Itaque tertius quidam (88) motus oritur extra pondus & plagam, cum declinat atomus intervallo minimo (89). Id appellat ἐλάχιστον. Quam declinationem ſine cauſa (90) fieri ſi minus verbis, re cogitur confiteri: non enim atomus ab atomo pulſa declinat: nam qui poteſt pelli alia ab alia, ſi gravitate feruntur ad perpendiculum corpora individua (91), rectis lineis, ut Epicuro placet? Sequitur enim, ut, ſi alia ab alia nunquam depellatur, ne contingat (92) quidem alia aliam: ex quo efficitur (93), ut

 jam

(84) *Eam plagam*) Nam hac plaga minus ſe læſum iri cenſet, quam ſi fatum comprobet, quod vulnus intolerabile & propemodum letale eſſet. *Idem.*

(85) *Non eſt tolerabilis*) Cum ex ea ſequatur everſio vitæ & morum, & voluntatis ſervitus. *Idem.*

(86) *Sic Chryſippus*) Rem eſſe ſibi factam putat, ſi doceat omnem enuntiationem veram aut falſam eſſe; ſequi enim ex eo cenſet fatum eſſe: cum id ex contradictionis vi, non rei natura certum ſit. *Idem.*

(87) *Sed Epicurus*) Motum declinationis excogitavit Epicurus, ut voluntatis libertatem retineret, ne, ſi in pronum ſemper laberentur atomi neceſſario & naturali motu, fato fierent omnia: nunc enim cum incerto ſpatio & regione declinent, ex eo efficitur, ut, quandocunque volumus, nobis omnis ſuſceptio & animi inductio libera ſit & voluntaria. *Idem.*

(88) *Tertius quidam motus*) Tres atomis motus Epicurus, ut Plutarchus ſcribit, tribuit: unum κατὰ στάθμην, id eſt ad lineam: alterum κατὰ παρέγκλισιν, id eſt, per declinationem: tertium κατὰ πληγὴν, id eſt ex plaga. Ad lineam moventur deorſum per inane profundum: per declinationem, cum minimum declinant, ut complexiones, copulationes & adhæſiones atomorum fiant: nam ſi omnes e regione moverentur, nulla alteram attingeret: ex plaga, cum propter ſoliditatem ex conflictu reſultant. Vide Lucretium, lib. 11. 83. &c. *Idem.*

(89) *Minimo*) Lib. 1. de Fin. cap. 6. *Perpaulum, quo nihil poſſet fieri minus. Tantum quod nomen mutatum dicere poſſis*, Lucretius dixit. Ita, ut opinor, ſperavit ſe vitaturum reprehenſionem Epicurus, ſi puſillam declinationem commniſceretur, & tanquam pro ſuo jure ſumeret. Eaque cauſa fuit, cur ejus verbum poneret Cicero, & ut intelligeretur quid minimum intervallum diceret. *Idem.*

(90) *Sine cauſa*) Nam iſtam declinationem non efficit pondus; e regione enim ferrentur: nec plaga; nondum enim conflixerunt atomi, ut ex pulſu declinent. *Idem.*

(91) *Corpora individua*) Venit in mentem, hæc duo verba intruſa eſſe ab iis, qui gloſſis, ut nunc vocant, omnia referſerunt. Quis enim non videt ſubaudiri *atomos*, de quibus perſpicue Cicero loquitur? *P. Manutius.*

(92) *Ne contingat*) Contactus enim atomis, propter earum ſoliditatem depulſionem afferi: niſi autem ſe contingant, nihil gignetur, nullæque fient complexiones nullaque concilia rerum. Vide Lucretium, lib. 11. 221. & 251. *Turnebus.*

(93) *Ex quo efficitur, ut ſi jam ſit atomus, eaque declinet, declinare ſine cauſa*) Ita editiones principes, a quibus diſcedere religio fuit. Aſcenſius, omiſſa particula *ſi*, dederat: *Ex quo efficitur, ut jam ſit atomus, eaque declinet, declinare ſine cauſa.*

Quod

jam ſi ſit atomus, eaque declinet, declinare ſine cauſa. Hanc rationem Epicurus induxit ob eam rem, quod veritus eſt, ne, ſi ſemper atomus gravitate ferretur naturali ac neceſsaria, nihil liberum nobis eſset, cum ita moveretur animus, ut atomorum motu cogeretur. Hinc Democritus auctor atomorum accipere maluit, neceſſitate omnia fieri, quam a corporibus individuis naturales motus avellere.

XI. Acutius (94) Carneades, qui docebat, poſſe Epicureos ſuam cauſam ſine hac commentitia declinatione defendere. Nam cum doceret eſſe poſſe quendam animi motum voluntarium, id fuit defendi melius, quam introducere declinationem, cujus præſertim cauſam reperire non poſſunt. Quo defenſo, facile Chryſippo poſſent reſiſtere. Cum enim conceſſiſſent, motum nullum eſſe ſine cauſa, non concederent, omnia, quæ fierent, fieri cauſis antecedentibus: voluntatis enim noſtræ non eſſe cauſas externas, & antecedentes. Communi igitur conſuetudine ſermonis abutimur, cum ita dicimus, velle aliquid quempiam aut nolle ſine cauſa. Ita enim dicimus, *ſine cauſa*, ut dicamus, ſine externa & antecedenti cauſa, non ſine aliqua. Ut cum vas inane dicimus, non ita loquimur, ut phyſici, quibus inane eſſe nihil placet; ſed ita, ut, verbi cauſa, ſine aqua, ſine vino, ſine oleo vas eſſe dicamus: ſic, cum ſine cauſa animum moveri dicimus, ſine antecedente & externa cauſa moveri, non omnino ſine cauſa, dicimus. De ipſa atomo dici poteſt, cum per inane moveatur gravitate & pondere, ſine cauſa moveri, quia nulla cauſa accedat extrinſecus.

Rurſus autem (95), ne omnes a phyſicis irrideamur, ſi dicamus quidquam fieri ſine cauſa (96), diſtinguendum eſt, & ita dicendum, ipſius individui hanc eſſe naturam, ut pondere & gravitate moveatur, eamque ipſam eſſe cauſam, cur ita feratur. Similiter ad animorum motus voluntarios, non eſt requirenda externa cauſa. Motus enim voluntarius eam naturam in ſe ipſe continet, ut ſit in noſtra poteſtate, nobiſque pareat: nec id ſine cauſa: ejus enim rei cauſa, ipſa natura eſt.

Quod

Quod videtur omnino verius, & hunc habet ſenſum, cum tota ſerie hujus loci bene congruentem. *Ex quo efficitur*, dato quod *ſit atomus, eaque declinet, eam declinare ſine cauſa*; nullam ei cauſam eſſe declinandi. Dicit porro, *ut ſit atomus*, dato quod ſit, *& declinet*; quoniam utrumque, & eſſe atomos, & declinare, affirmabatur quidem ab Epicureis, ab aliis vero negabatur. De hoc uſu particulæ *ut*, quid opus eſt monere? Dubitationem præcidit omnem quod eſt in hoc ipſo libro, cap. 20. pag. 351. deſinente: *Nam, ut eſſent atomi, quas quidem eſſe, mihi probari nullo modo poteſt: tamen declinationes iſtæ nunquam explicarentur*. Olivetus.

(94) *Acutius*) Multo ſubtilius Carneades pro Epicuro reſpondebat Stoicis. Docebat enim motum eſſe poſſe quendam voluntarium, a ſe ortum, cujus antegreſſæ & externæ cauſæ nullæ eſſent. *Turnebus*.

(95) *Rurſus autem*) Ut cauſa eſt cur individuum, id eſt atomus, feratur deorſum, gravitas: ita motus animorum cauſa fuerit voluntas non externa cauſa. Motus autem voluntatis cauſa eſt ὁρμὴ, id eſt appetitus, & ratio. *Idem*.

(96) *Sine cauſa*) Illud *Sine cauſa*, quod poſuerat, mutat, ne in phyſicorum irriſionem incidat, qui nullo modo ferre poterant quicquam ſine cauſa fieri dici: ac ut in atomi motu negat extrinſecus quærendam cauſam, ita quoque in appetitionibus negat eſſe quærendas antegreſſiones cauſarum. *Idem*.

Quod cum ita ſit (97), quid eſt, cur non omnis pronuntiatio aut vera aut falſa ſit, niſi conceſſerimus fato fieri quæcumque fiant?

Quia futura vera, inquit (98), non poſſunt eſſe ea, quæ cauſas (99), cur futura ſint, non habent. Habeant igitur cauſas neceſſe eſt ea, quæ vera ſunt: ita cum evenerint, fato evenerint.

XII. Confectum negotium, ſi quidem tibi concedendum eſt, aut fato omnia fieri, aut quidquam poſſe fieri ſine cauſa (1). An aliter hæc enuntiatio vera eſſe non poteſt, *Capiet Numantiam Scipio*, niſi ex æternitate cauſa cauſam ſerens (2) hoc erit effectura? An hoc falſum potuiſſet eſſe, ſi eſſet ſexcentis (3) ſeculis ante dictum? Et, ſi tum non eſſet vera hæc enuntiatio, *Capiet Numantiam Scipio*: ne illa (4) quidem everſa vera eſt hæc enuntiatio, *Cepit Numantiam Scipio*. Poteſt igitur (5) quidquam factum eſſe, quod non verum fuerit futurum eſſe? Nam ut præterita ea vera dicimus, quorum ſuperiore tempore vera fuerint (6) inſtantia: ſic futura, quorum conſequenti tempore vera erunt inſtantia, ea vera dicemus.

Nec ſi omne enuntiatum aut verum, aut falſum eſt, ſequitur illico eſſe cauſas immutabiles, eaſque æternas, quæ prohibeant quidquam ſecus cadere, atque caſurum ſit. Fortuitæ ſunt cauſæ, quæ efficiant, ut vere dicantur, quæ ita dicentur, *Veniet Cato in ſenatum*, non incluſæ in rerum natura atque mundo. Et tamen tam eſt immutabile venturum, cum eſt verum, quam veniſſe: nec ob eam cauſam fatum, aut neceſſitas extimeſcenda eſt. Etenim erit confiteri neceſſe, ſi hæc enuntiatio, *Veniet in Tuſculanum Hortenſius*; verum non eſt (7), ſequitur ut falſum ſit. Quorum iſti

(97) *Quod cum ita ſit*) Verum & falſum in enuntiatis nihil affert cauſæ cur fatum ſit. Fatum enim non fuerit ſine neceſſariis cauſis: at ut verum & falſum ſit, efficere poſſint cauſæ fortuitæ & voluntariæ. Hic igitur argumentatio Chryſippi repetitur, & diluitur. *Idem*.

(98) *Inquit*) Chryſippus. *Idem*.

99 *Quæ cauſas*) At cauſas habere poſſunt fortuitas & voluntarias, non ex æternitate fatis: ſic enim reſpondetur Chryſippo. *Idem*.

(1) *Sine cauſa*) Quod tibi non concedetur. Nam ut fiat ſine cauſis ex æternitate naturæ manantibus, non fiet tamen ſine cauſis fortuito antegreſſis. *Idem*.

(2) *Cauſa cauſam ferens*) Ex eo cauſarum ſeries dicitur fatum, id eſt εἱρμὸς αἰτιῶν. *Idem*.

(3) *Sexcentis*) Pro infinitis & innumeris ſexcenta Latini dicere ſolent. Cicero ad Atticum, *Belli periculum, militum improbitas, ſexcenta præterea alia*. Idem.

(4) *Ne illa quidem everſa*) Sic locum reſtitui ex libris ſcriptis. Sententia eſt: Ne capta quidem urbe, vera fuerit enuntiatio, Capiet Scipio Numantiam: non enim id jam futurum, ſed præteritum erit. *Idem*.

(5) *Poteſt igitur*) Si ex vero in falſum futura mutari poſſunt, poſſet aliquid factum eſse, quod falſum fuerit futurum eſse. Hic enim Cicero ex Diodori ſententia Chryſippo reſpondet, & ſine fato docet futura immutabilia eſse poſse. Locum per interrogationem lego. *Idem*.

(6) *Vera fuerint inſtantia: ſic futura, quorum conſequenti tempore vera erunt inſtantia*) Si ſit in hiſce commoda σύνταξις, nihil equidem mutatum velim. Interea vero mihi fas ſit cum Ven. 1471. reponere, *vera fuerit inſtantia: ſic futura, quorum conſequenti tempore vera* erit *inſtantia, ea vera dicemus*. *Inſtantia* mihi videtur nomen ſubſtantivum, quod propinquitatem vel imminentiam denotat. Sic certe uſus eſt Nigidius apud Agellium lib. IX. c. 12. *Daviſius*.

(7) *Verum non eſt*) Id eſt, vera non eſt. Inconſequens prope oratio, ex conſuetudine dialecticorum diſputantium. *Turnebus*. Noſtri vero Mſſ. dant, *vera non eſt*. Inſuper, quæ,

iſti neutrum (8) volunt. Quod fieri non poteſt. Nec nos impediet illa ignava ratio (9), quæ dicitur. Appellatur enim quidam a philoſophis ἀργὸς λόγος, cui ſi pareamus, nihil eſt omnino quod agamus in vita. Sic enim interrogant: Si fatum tibi eſt, ex hoc morbo convaleſcere; ſive tu medicum adhibueris, ſive non adhibueris, convaleſces. Item, Si fatum tibi eſt, ex hoc morbo non convaleſcere, ſive tu medicum adhibueris, ſive non adhibueris, non convaleſces. Et alterutrum (10) fatum eſt: medicum ergo adhibere nihil attinet.

XIII. Recte genus hoc interrogationis ignavum atque iners nominatum eſt, quod eadem ratione omnis e vita tolletur actio. Licet etiam immutare, ut fati nomen ne adjungas, & eandem tamen teneas ſententiam, hoc modo: Si ex æternitate verum hoc fuit, Ex iſto morbo convaleſces: ſive adhibueris medicum, ſive non, convaleſces. Itemque, ſi ex æternitate hoc falſum fuit, Ex iſto morbo non convaleſces: ſive adhibueris medicum, ſive non adhibueris, non convaleſces. Deinde cætera.

Hæc ratio (11) a Chryſippo reprehenditur. Quædam enim ſunt, inquit,

in

quæ, quæſo, in hiſce verbis ineſt conſtructio, *erit confiteri neceſſe, ſequitur*? Itaque Petrus Ramus legendum vidit, *ſequi*. Recte quidem, niſi quod paulo propius ad receptam ſcripturam mallem, *ſequi eum, ut falſa ſit*. Daviſius.

(8) *Quorum iſti neutrum*) Epicurei, qui hujuſmodi enuntiationes nec veras, nec falſas eſſe dicunt, ut dicet infra Cicero. *Turnebus*.

(9) *Ignava ratio*) Græce ἀργὸς λόγος, ad Stoicos referri ſolet, fati patronos & aſſertores, quod ea maxime fatalis neceſſitas roboretur. Per hanc homines ignavi & inertes fiunt, quod ita ferme diſputent, ut ſcribit Cicero de Fato cap. 12. *Si fatum tibi eſt, ex hoc morbo convaleſcere, ſive medicum adhibueris, ſive non, convaleſces; item ſi fatum tibi eſt, ex hoc morbo non convaleſcere, ſive medicum adhibueris, ſive non, non convaleſces: at alterutrum fatum eſt: medicum ergo adhibere nihil attinet*. Alii aliter efferunt: ſi fieri non poteſt, quin ex hoc morbo convaleſcas; ſi verum eſt, te ex hoc morbo evaſurum; ſi in divinis decretis eſt, ut ex hoc morbo evadas; ſi Deus prænoſcit, te ex hoc morbo non eſſe moriturum; & aliis præterea modis, ex quibus ipſi quoque iſtius quæſtionis tituli variati ſunt, *de Fato, de Poſſibilibus, de Libero arbitrio, de Providentia, de Divinis decretis, de Futuris contingentibus, de Phyſica prædeterminatione*. Diſputatione hac nulla eſt magis antiqua, nulla magis communis ac diffuſa, nulla acrioribus animis agitata; quæ non modo ſcholas, ſed gentes humanas diviſit; moreſque earum ita variavit, ut Turcæ fato addicti ne in ſumma quidem ſuorum peſtilentia ſibi caveant: nos, qui liberas cauſas admittimus, vel leviſſimam teterrimæ luis ſuſpicionem timide paventeſque refugiamus. Quia porro nulli magis naturalibus cauſis humanum arbitrium obſtrinxerunt, quam Stoici, hinc noſtrorum dialecticorum vulgus, criticæ eruditionis incurioſum, *ignavam rationem* ab illis inventam exiſtimat. Id quam longe abſit a vero, vel ex eo apparet, quod Zeno Stoicorum auctor & parens, ut refert Laertius lib. VII. in ejus Vita, ducentas minas cuidam dialectico dedit, a quo ſeptem *Metentis* ſpecies didicerat: qui quidem interrogandi modus ab *Ignava ratione* vel parum admodum, vel nihil differt. Quomodo autem *Metens*, quem Græci λόγον θερίζοντα vocant, extrueretur, quidve efficeret, docet Ammonius ad librum Ariſtotelis περὶ ἑρμηνείας, ſect. 2. cap. 10. *Si meſſurus es, non fortaſſe metes, fortaſſe non metes, ſed metes omnino; contra ſi non es meſſurus, omnino non metes, alterutrum enim neceſſario futurum eſt*. Ex quo colligebant, nihil unquam laborandum eſſe de meſſibus: quarum eſſent fata ab ipſo naturæ exordio immutabilia. *Jac. Facciolatus*. Acroaſi V.

(10) *Et alterutrum fatum eſt*) Id eſt fato decretum, fixum & ratum. Nam fatum hoc loco ita dictum eſſe videtur, ut ſit tanquam fatale. *Turnebus*.

(11) *Hæc ratio a Chryſippo*) Chryſippus etſi fatum affirmabat, tamen & id quod fieri poteſt, & conſilium, & deliberationem & actiones, & officia retinebat, ut docet *Alexander*. Is igitur rationi ignavæ, quæ ad everſionem fati objiciebatur, reſpondebat. *Idem*.

in rebus ſimplicia (12), quædam copulata. Simplex eſt, Morietur eo die Socrates: huic, ſive quid fecerit, ſive non fecerit, finitus eſt moriendi dies. At ſi ita fatum ſit, Naſcetur OEdipus Lajo: non poterit dici, Sive fuerit Lajus (13) cum muliere, ſive non fuerit; copulata enim res eſt, & *confatalis*: ſic enim appellat (14): quia ita fatum ſit, & concubiturum cum uxore (15) Lajum, & ex ea OEdipum procreaturum. Ut ſi eſſet dictum, Luctabitur Olympiis Milo (16): & referret (17) aliquis: Ergo, ſive habuerit adverſarium, ſive non habuerit, luctabitur; erraret; eſt enim copulatum, *Luctabitur*, quia ſine adverſario nulla luctatio eſt. Omnes igitur iſtius generis captiones eodem modo refelluntur. Sive tu adhibueris medicum, ſive non adhibueris, convaleſces: captioſum. Tam enim eſt fatale, medicum adhibere, quam convaleſcere. Hæc, ut dixi, confatalia ille appellat.

XIV. Carneades (18) hoc totum genus non probabat, & nimis inconſidertae concludi haoc rationem putabat: iraque premebat alio modo, nec ullam adhibebat calumniam (19). Cujus erat hæc concluſio (20). „ Si „ omnia antecedentibus cauſis fiunt, omnia naturali colligatione conſerte „ contexteque fiunt. Quod ſi ita eſt, omnia neceſſitas efficit. Id ſi verum „ eſt, nihil eſt in noſtra poteſtate. Eſt autem aliquid in noſtra poteſtate. „ At, ſi omnia fato fiunt, omnia cauſis antecedentibus fiunt. Non igitur „ fato fiunt, quæcumque fiunt.

Hæc arctius (21) adſtringi ratio non poteſt. Nam ſi quis velit idem referre (22), atque ita dicere: Si omne futurum ex æternitate verum eſt, ut ita certe eveniat quemadmodum ſit futurum, omnia neceſſe eſt colligatione naturali conſerte contexteque fieri; nihil dicat (23). Multum enim differt, utrum cauſa naturalis (34) ex æternitate futura vera efficiat, an etiam

(12) *Simplicia*) In quibuſdam ſimplex eſſe fatum ponit Chryſippus: in aliis tanquam duplex & copulatum, ut utrumque confatale ſit. Ita ignavam captionem ſolvit. *Idem*.

(13) *Sive fuerit Lajus*) Eſſe cum muliere, honeſte & verecunde dicebant Romani, pro cum muliere rem habere. Auctor Varro. *Idem*.

(14) *Sic enim appellat*) Συνειμαρμένα Chryſippus dixit, quod *confatale* Cicero vertit. Hoc vocabulum apud Plutarchum extat in libello de Fato. *Idem*.

(15) *Cum uxore*) Jocaſta, quam tamen Homerus *Epicaſten* vocat. Reſponderat autem Apollo Lajo, ipſum interfectum iri ab eo quem procreaſſet. Oraculum eſt apud Euripidem Phœniſſ. uſ. 19. *Idem*.

(16) *Milo*) Crotoniates. *Idem*.

(17) *Referret*) Redderet, reſponderet. *Idem*.

(18) *Carneades*) Carneades inſtituto novorum Academicorum in Stoicos diſputabat: ſed in oppugnatione fati non probabat ignavam rationem, & Stoicos alio argumento premebat. *Idem*.

(19) *Adhibebat calumniam*) Nam captio & calumnia ineſt in ratione ignava. *Idem*.

(20) *Concluſio*) Argumentatio. *Idem*.

(21) *Hac arctius*) Hæc ratio & concluſio firmiſſima eſt. Ductum a faſcibus qui vinculis adſtringuntur. *Idem*.

(22) *Referre*) In nos rejicere & retorquere, qui fatum negamus: & tamen immutabilitatem in futuris dicimus ex Diodori ſententia. *Idem*.

(23) *Nihil dicat*) Non enim partium neceſſaria fuerit colligatio & ſeries cauſarum, ſi omne futurum ex æternitate verum ſit, cum ſine cauſis neceſſariis & antegreſſis verum eſſe poſſit.

Digitized by Google

etiam ſine æternitate naturali, futura quæ ſint, ea vera eſſe poſſint intelligi. Itaque dicebat (25) Carneades, ne Apollinem quidem futura poſſe dicere, niſi ea, quorum cauſas natura ita contineret, ut ea fieri neceſſe eſſet. Quid enim ſpectans deus ipſe diceret, Marcellum (26) eum, qui ter conſul fuit, in mari eſſe periturum? Erat quidem hoc verum ex æternitate, ſed cauſas id efficientes non habebat. Ita ne præterita quidem ea, quorum nulla ſigna, tanquam veſtigia, exſtarent, Apollini nota eſſe cenſebat: quo minus futura. Cauſis enim efficientibus quamque rem cognitis, poſſe denique ſciri, quid futurum eſſet. Ergo nec de OEdipode potuiſſe Apollinem prædicere, nullis in rerum natura cauſis præpoſitis, cur ab eo patrem interfici neceſſe eſſet: nec quidquam hujuſmodi.

XV. Quocirca (27) ſi Stoicis, qui omnia fato fieri dicunt, conſentaneum eſt hujuſmodi oracula, cæteraque, quæ ad divinationem pertinent, comprobare: iis autem (28), qui, quæ futura ſunt, ea vera eſſe ex æternitate dicunt, non idem dicendum eſt: vide, ne non eadem ſit illorum cauſa, & Stoicorum. Hi enim (29) urgentur anguſtius; illorum (30) ratio ſoluta ac libera eſt. Quod ſi concedatur (31), nihil poſſe evenire, niſi cauſa antecedente: quid proficiatur, ſi ea cauſa non ex æternis (32) cauſis apta dicatur? Cauſa (33) autem ea eſt, quæ id efficit, cujus eſt cauſa; ut vulnus, mortis; cruditas, morbi; ignis, ardoris. Itaque non ſic cauſa intelligi debet, ut, quod cuique antecedat, id ei cauſa ſit, ſed quod cuique efficienter antecedat: nec, quod in campum (34) deſcenderim, id fuiſſe cauſæ, cur pila luderem: nec Hecubam, cauſam interitus fuiſſe Trojanis,

(24) *Naturalis*) Ut vult Chryſippus, Diodoreis repugnantibus. *Idem*.

(25) *Itaque dicebat*) Diodori ſententia περὶ δυνατῶν adverſus Stoicos utebatur Academici, ut vera ex æternitate futura eſſent, ſine naturalium cauſarum anteceſſione: ac proinde Carneades divinationem eſſe negabat poſſe, etſi immutabilitas in futurorum veritate eſſet, niſi in iis quæ naturalibus & neceſſariis cauſis continerentur.

(26) *Marcellum eum*) Cicero de Divinatione lib. II. cap. 5. *Ut ſi quis M. Marcellum illum, qui ter conſul fuit, multis annis ante dixiſſet naufragio eſſe periturum, divinaſſet profecto*. Fuit autem, ut Aſconius ait, nepos illius Marcelli, qui Syracuſas cepit. Is naufragio ad Africam periit paulo ante tertium Punicum bellum. *Idem*.

(27) *Quocirca*) Colligit omnia eſſe expeditiora & liberiora Diodoreis quam Stoicis, & eorum ſententias valde diſcrepantes eſſe: quas tamen quipiam fortaſſe eaſdem falſo eſſe putaret, & nonnulli Stoici clamabant. Non enim neceſſe eſt Diodoro divinationem & oracula approbare: neceſſe eſt Stoicis, ſi ſibi conſtare velint. *Idem*.

(28) *Iis autem*) Diodoreis. *Idem*.

(29) *Hi enim*) Stoici. *Idem*.

(30) *Illorum*) Diodoreorum, qui ſine cauſarum anteceſſione futura ex æterno tempore vera dicunt. *Idem*.

(31) *Quod ſi concedatur*) Antea negavit omnis motus cauſas eſſe antecedentes, unde fatum Stoici argumentabantur: nunc hoc conceſſo, negat tamen ſequi fatum eſſe. *Idem*.

(32) *Ex æternis cauſis apta*) Ex cauſis in rerum natura, quæ æterna eſt, poſitis profecta. Nam hujuſmodi cauſæ vi ſua certe efficiunt quod ſub eis ſubjectum eſt, ut ignis accendit. *Idem*.

(33) *Cauſa autem eſt*) Quæ efficienter rei cuique antecedit. Itaque adjumenta, præcurſiones, materiam, ferramenta, ſine quibus aliquid effici nequit, in cauſis hic non numerat. *Idem*.

(34) *In Campum*) Martium; ubi ſe juventus Romana exercebat. Cicero de Orat. II. 62. *Ut in illum Titium &c. Idem*.

Janis, quod Alexandrum (35) genuerit: nec Tyndareum Agamemnoni, quod Clytæmneſtram (36). Hoc enim modo viator quoque bene veſtitus cauſa graſſatori fuiſſe dicetur, cur ab eo ſpoliaretur. Ex hoc genere illud eſt Ennii,

Utinam ne in nemore Pelio ſecuribus
Cæſa cecidiſſet abiegna ad terram trabes!

Licuit vel altius, Utinam ne in Pelio nata ulla unquam eſſet arbor! etiam ſupra, Utinam ne eſſet mons ullus Pelius! ſimiliterque ſuperiora repetentem regredi infinite licet,

Neve inde navis inchoandæ exordium cœpiſſet.

Quorſum hæc præterita? quia ſequitur illud,

Nam nunquam hera errans mea, domo efferret pedem,
Medea, animo ægro, amore ſævo ſaucia,

non ut eæ res cauſam afferrent amoris.

XVI. Intereſſe (37) autem ajunt, utrum ejuſmodi quid ſit, ſine quo aliquid effici non poſſit, an ejuſmodi, quo aliquid effici neceſſe ſit. Nulla igitur earum eſt cauſa, quoniam nulla eam rem ſua vi efficit, cujus dicitur cauſa. Nec id, ſine quo quippiam non fit, cauſa eſt: ſed id, quod cum acceſſit, id cujus cauſa eſt, efficit neceſſario. Nondum enim ulcerato ſerpentis (38) morſu Philoctetа, quæ cauſa in rerum natura continebatur, fore, ut is in inſula Lemno linqueretur? Poſt autem (39) cauſa fuit propior, & cum exitu junctior. Ratio igitur eventus aperit cauſam. Sed ex æternitate vera fuit hæc enuntiatio: Relinquetur in inſula Philoctetes. Nec hoc ex vero in falſum poterat converti. Neceſſe (40) eſt enim in rebus contrariis duabus, (contraria autem hoc loco ea dico, quorum alterum ait quid, alterum negat) ex his igitur neceſſe eſt, invito Epicuro, alterum verum eſſe, alterum falſum: ut, Sauciabitur Philoctetes, omnibus ante ſeculis verum fuit: Non ſauciabitur, falſum. Niſi forte volumus Epicureorum opinionem ſequi, qui tales enuntiationes nec veras, nec falſas eſſe dicunt: aut, cum id pudet, illud tamen dicunt, quod eſt impudentius, veras eſſe ex contrariis (41) disjunctiones; ſed quæ in his enuntiata eſſent, eorum neutrum eſſe verum.

O admirabilem licentiam, & miſerabilem inſcientiam diſſerendi! Si enim ali-

(35) *Quod Alexandrum*) Qui, rapta Helena, Troiæ excidii cauſa fuit. *Idem*.

(36) *Clytemneſtram*) Quæ Agamemnonem maritum interfecit. *Idem*.

(37) *Intereſſe*) Etiam Stoici, ut proinde ex eorum ſententia aliquid antecedere poſſit, quod cauſa non ſit. *Idem*.

(38) *Serpentis*) Alii a ſerpente ulceratum Philoctetem ſcribunt: alii cecidiſſe in ejus pedem ſagittam hydræ cruore imbutam. *Idem*.

(39) *Poſt autem*) Poſteaquam Lemnum venit in expeditione belli Trojani. *Idem*.

(40) *Neceſſe eſt enim*) In contradictione disjunctionum neceſſitas eſt: proinde pars altera vera, altera falſa eſt. Ea ratio erat Diodori. *Idem*.

(41) *Ex contrariis Sauciabitur*, aut, *Non ſauciabitur* Philoctetes, verum dicebant; nec tamen *Sauciabitur*, verum; nec *Non ſauciabitur*, falſum. *Idem*.

aliquid in eloquendo nec verum (42), nec falſum eſt, certe id verum non eſt. Quod autem verum non eſt, qui poteſt non falſum eſse? Aut quod falſum non eſt, qui poteſt non verum eſse? Tenebitur (43) id, quod a Chryſippo defenditur; Omnem enuntiationem aut veram, aut falſam eſ-ſe: tatio ipſa coget, & ex æternitate quædam vera eſse, & ea non eſse nexa cauſis æternis, & a fati neceſſitate eſse libera.

XVII. Ac mihi quidem videtur (44), cum duæ ſententiæ fuiſsent veterum philoſophorum, una eorum, qui cenſerent omnia ita fato fieri, ut id fatum vim neceſſitatis afferret, in qua ſententia Democritus, Heraclitus, Empedocles, Ariſtoteles fuit: altera eorum, quibus viderentur ſine ullo fato eſse animorum motus voluntarii: Chryſippus (45), tanquam arbiter honorarius (46), medium ferire (47) voluiſse. Sed applicat ſe (48) ad eos potius, qui neceſſitate (49) motus animos liberatos volunt. Dum autem verbis utitur ſuis, delabitur in eas difficultates, ut neceſſitatem fati confirmet invitus.

Atque hoc, ſi placet, quale ſit, videamus in aſsenſionibus (50), quas prima oratione tractavi. Eas enim veteres illi, quibus omnia fato fieri vide-

---

(42) *Nec verum, nec falſum*) In Epicureos argumentatur, qui iſta enuntiata nec vera, nec falſa dicebant. Nam quod nec verum nec falſum eſt, verum non eſt: quod verum non eſt, id falſum eſt. *Idem*.

(43) *Tenebitur*) Non negabimus, ut Epicurei, ſed defendemus ex Diodori ſententia omnem enuntiationem veram aut falſam eſſe: nec ex eo tamen ſequi fatum eſſe, quamvis vera ſint ex æternitate. Non enim erunt ea ex æternis apta & nexa cauſis, quæ fati neceſſitatem habeant. *Idem*. Lego cum noſtris Mſſ. *Tenebitur ergo id*. Daviſius.

(44) *Ac mihi quidem videtur*) Duæ veterum ſententiæ fuerunt: una eorum qui fato fieri omnia cenſebant: altera eorum qui neque fatum ponebant, & voluntarios animi motus eſſe dicebant. Chryſippus & fatum probavit, & voluntatis libertatem retinuit. *Turnebus*.

(45) *Chryſippus tanquam*) Eam ſententiam ferre Chryſippus videtur, & ita rem diſceptare, ut & fato omnia fiant, & aliquid ſit in noſtra poteſtate. *Idem*.

(46) *Honorarius arbiter*) Is eſt quem litigantes honoris cauſa delegerunt diſceptatorem controverſiæ ſuæ. *Idem*.

(47) *Medium ferire*) Ab ictu ductum & petitione. Mediam quandam ſecutus eſt ſententiam. *Idem*.

(48) *Sed applicat ſe*) In eorum tamen eſt ſententiam propenſior, qui fatum negant, & voluntatis motus liberos, non coactos; putant, cum in fato neceſſitatem non ponat, ſed propenſionem & inclinationem. Ductum ab alienigenis, qui Romæ ad aliquem patronum ſe applicabant. *Idem*.

(49) *Neceſſitate motus* animos *liberatos*) Hæc non tentarunt viri docti, quod vocem *motus* in gignendi caſu poſitam eſſe cenſuerunt. Sed ea σύνταξις abſurdum nulloque modo verum parit ſenſum. Omnino legendum, *motus animi*, prout vidit etiam Mer. Caſaubonus ad Antonini lib. III. *Daviſius*. Si per *neceſſitatem motus*, intelligamus non eam, qua non poſſit abſque motu eſſe animus, quo ſenſu abſurdiſſimo lectionem hanc accepiſſe videntur eruditi; ſed eam neceſſitatem, qua non poſſit animus aliter moveri ac moveatur; non videtur tam incommodus loci ſenſus, ut admitti plane nequeat. *Vvopkenſ.*

(50) *In aſſenſionibus*) Quas συγκαταθέσεις vocant; id eſt approbationes. Viſis autem quæ propriam habent declarationem earum rerum quæ videantur, fides & aſſenſio adjungitur. Ac primum quidem cum quid objicitur ſenſibus, phantaſia eſt, id eſt viſum: quam ſequitur aſſenſio: aſſenſionem comprehenſio. Nam cum viſum acceptum & approbatum erat, comprehenſionem vocabant. *Turnebus*.

debantur, vi effici & neceſſitate dicebant. Qui autem ab his diſſentiebant, fato aſſenſiones liberabant; negabantque, fato aſſenſionibus adhibito, neceſſitatem ab his poſſe removeri: iique ita diſſerebant: „ Si omnia fato fiunt, „ omnia fiunt cauſa antecedente: &, ſi appetitus; illa etiam, quæ appe„ titum ſequuntur · Ergo etiam aſſenſiones. At, ſi cauſa appetitus non „ eſt ſita in nobis, ne ipſe quidem appetitus eſt in noſtra poteſtate. Quod „ ſi ita eſt, ne illa quidem, quæ appetitu efficiuntur, ſunt ſita in nobis. „ Non ſunt igitur neque aſſenſiones, neque actiones in noſtra poteſtate. „ Ex quo efficitur, ut nec laudationes juſtæ ſint, nec vituperationes, nec „ honores, nec ſupplicia. Quod cum vitioſum ſit, probabiliter concludi putant, non omnia fato fieri, quæcumque fiant.

XVIII. Chryſippus autem cum & neceſſitatem improbaret (51), & nihil vellet ſine præpoſitis cauſis evenire, cauſarum genera diſtinguit, ut & neceſſitatem effugiat, & retineat fatum. Cauſarum enim, inquit, aliæ ſunt perfectæ & principales: aliæ adjuvantes & proximæ. Quamobrem cum dicimus, omnia fato fieri cauſis antecedentibus, non hoc intelligi volumus, cauſis perfectis & principalibus, ſed cauſis adjuvantibus, antecedentibus, & proximis. Itaque illi rationi, quam paulo ante concluſi (52), ſic occurrit: Si omnia fato fiant, ſequi illud quidem, ut omnia cauſis fiant antepoſitis; verum non principalibus & perfectis, ſed adjuvantibus & proximis. Quæ ſi ipſæ non ſint in noſtra poteſtate, non ſequitur, ut ne appetitus quidem ſit in noſtra poteſtate. At hoc ſequeretur, ſi omnia perfectis & principalibus cauſis fieri diceremus, ut, cum hæ cauſæ non eſſent in noſtra poteſtate, ne ille quidem eſſet in noſtra poteſtate.

Quamobrem qui ita fatum introducunt, ut neceſſitatem adjungant, in eos valebit illa concluſio. Qui autem cauſas antecedentes non dicent perfectas, neque principales, in eos nihil valebit. Quod enim dicantur aſſenſiones fieri cauſis antepoſitis, id quale ſit, facile a ſe explicari putant. Nam quanquam aſſenſio non poſſit fieri niſi commota viſo (53): tamen cum id viſum proximam cauſam (54) habeat, non principalem, hanc ha-

P 2 bet

(51) *Neceſſitatem improbaret*) Fatum enim nectit Chryſippus ex cauſis præcurrentibus, non neceſſariis tamen. Cicero in Topicis cap. 15. *Alia autem præcurſionem quandam adhibent ad efficiendum, & quadam afferunt per ſe adjumenta, etſi non neceſſaria, ut amori congreſſio cauſam attulerit, amor flagitio. Ex hoc genere cauſarum, ex æternitate pendentium, fatum a Stoicis nectitur.* Ita cum a fato Chryſippus neceſſitatem removeret, aliquid in noſtra poteſtate relinquebat. *Idem*.

(52) *Paulo ante concluſi*) Ea eſt, Si omnia fato fiunt, omnia fiunt cauſa antecedente. *Idem*.

(53) *Commota viſo*) Viſum antecedit approbationem: viſis enim perſpicuis credimus & aſſentimur. Sic autem interpretari ſolet φαντασίαν Cicero. *Idem*.

(54) *Proximam cauſam*) Evento & rei propinquiorem: etſi illa antecedens eſt & externa. Proxima igitur eſt quæ προσεχὴς dicitur: eadem etiam interdum continens dicitur, id eſt cohærens & conjuncta cum re, ut paulo poſt. Continentem aliam poſuerunt cauſam Stoici omnia pervadentem & penetrantem, quem ſpiritum appellavere, rei cu-

juſque

Digitized by Google

bet rationem (ut Chryſippus vult) quam dudum diximus, non ut illa (55) quidem fieri poſſit nulla vi extrinſecus excitata, (neceſſe eſt enim aſſenſionem viſo commoveri) ſed revertitur (56) ad cylindrum, & ad turbinem ſuum, quæ moveri incipere, niſi pulſa, non poſſunt. Id autem cum accidit, ſuapte natura, quod ſupereſt, & cylindrum volvi, & verſari turbinem putat.

XIX. Ut igitur, inquit, qui protruſit cylindrum, dedit ei principium motionis, volubilitatem autem non dedit: ſic viſum objectum imprimet illud quidem, & quaſi ſignabit (57) in animo ſuam ſpeciem: ſed aſſenſio noſtra erit in poteſtate: eaque, quemadmodum in cylindro dictum eſt, extrinſecus pulſa (58), quod reliquum eſt ſuapte vi & natura movebitur. Quod ſi aliqua res efficeretur ſine cauſa antecedente, falſum eſſet omnia fato fieri. Sin omnibus, quæcumque fiunt, veriſimile eſt cauſam antecedere; quid afferri poterit, cur non omnia fato fieri fatendum ſit; modo intelligatur, quæ ſit cauſarum diſtinctio (59) ac diſſimilitudo?

Hæc cum ita ſint (60) a Chryſippo explicata, ſi illi, qui negant aſſenſiones fato fieri (61), fateantur tamen [a] eas, ſine viſo antecedente fieri; alia ratio (62) eſt. Sed ſi concedunt anteire viſa, nec tamen fato fieri aſſenſiones, quod proxima illa & continens cauſa non moveat aſſenſionem: vide, ne idem dicant. Neque enim Chryſippus concedens aſſenſionis proximam & continentem cauſam eſſe in viſo poſitam, eam cauſam (63) ad aſſentiendum neceſſariam eſſe concedet, ut, ſi omnia fato (64) fiant, omnia fiant cauſis antecedentibus & neceſſariis: [b] itemque illi, qui ab hoc diſſentiunt, confitentes non fieri aſſenſiones ſine præcurſione

joſque vim naturamque foventem & artentem. Cauſæ antecedentes & antegreſſæ ſunt προκαταρκτικὰ & προηγούμενα αἴτια, ſive neceſſariæ ſint, ſive non ſint. *Idem*.

(55) *Non ut illa quidem*) Ut ſine viſo fieri non poſſit; nec tamen in viſi impulſione neceſſaria ſit approbationis cauſa, ſed tanquam principium & adjumentum, reliquo animi motu libero & ſoluto. *Idem*.

(56) *Sed revertitur*) Gellius lib. VI. c. 2. iſtam Chryſippi ſententiam explicat & laudat. *Idem*.

(57) *Et quaſi ſignabit in animo*) Ductum ab annulis ſignatoriis ſpeciem in cera ſignantibus. *Idem*.

(58) *Extrinſecus pulſa*) Viſo commota. *Idem*.

(59) *Diſtinctio*) Ut quædam perfectæ ſint & principales; quædam adjuvantes, ex quibus fatum texitur. *Idem*.

(60) *Hæc cum ita ſint*) Sic diſcepiat controverſiam Chryſippi, fatum ex præcurrentibus cauſis & non neceſſariis nectentis, voluntatiſque libertatem retinentis, & eorum qui fatum negant, ut eos verbis, non re diſſidere docent: quod conſequitur, explicata utrorumque ſententia. *Idem*.

(61) *Fato fieri*) Sed liberas eſſe. *Idem*.

a Vict. Man. Grut. *eas non ſine*.

(62) *Alia ratio*) Non enim tantum verbis, ſed re etiam diſſentirent, ſi præcurrere viſum negarent: & a ſe animum libere ſine ſpecie oblata moveri dicerent. *Idem*.

(63) *Eam cauſam*) Proximam & continentem. *Idem*.

(64) *Ut ſi omnia fato*) Quod fieret, ſi cauſa neceſſaria & principalis eſſet. *Idem*.

b Lamb. *neque illi*.

ſione viſorum, dicent, ſi omnia fato fierent ejuſmodi, ut nihil fieret, niſi prægreſſione cauſæ, confitendum eſſe fato fieri omnia. Ex quo facile intellectu eſt, quoniam utrique, patefacta atque explicata ſententia ſua, ad eundem exitum veniant, verbis eos, non re diſſidere. Omninoque cum hæc ſit diſtinctio, ut quibuſdam in rebus vere dici poſſit, cum hæ cauſæ antegreſſæ ſint, non eſſe in noſtra poteſtate, quin illa eveniant, quorum cauſæ fuerint: quibuſdam autem in rebus, cauſis antegreſſis, in noſtra tamen eſſe poteſtate, ut aliud aliter eveniat: hanc diſtinctionem utrique approbant. Sed alteri cenſent, quibus in rebus cum cauſæ anteceſſerint, ita, ut non ſit in noſtra poteſtate, ut aliter illa eveniant, illas fato (65) fieri: quæ autem in noſtra poteſtate ſint, ab his (66) fatum abeſſe ***.

XX. Hoc modo hanc cauſam diſceptari oportet; non ab atomis errantibus, & de via declinantibus præſidium petere. Declinat, inquit, atomus. Primum cur? Aliam enim quandam vim motus habebunt a Democrito impulſionis, quam plagam ille appellat: a te, Epicure, gravitatis & ponderis. Quæ ergo nova cauſa in natura eſt, quæ declinet atomum? Aut num ſortiuntur inter ſe, quæ declinet, quæ non? aut cur minimo declinent intervallo, majore non? aut cur declinent uno minimo, non declinent duobus aut tribus? Optare hoc quidem eſt, non diſputare. Nam neque extrinſecus impulſam atomum loco moveri & declinare dicis: neque in illo inani, per quod feratur atomus, quidquam fuiſſe cauſæ, cur ea non e regione ferretur: nec in ipſa atomo mutationis aliquid factum eſt, quamobrem naturalem ſui ponderis motum non teneret. Ita cum attuliſſet nullam cauſam, quæ iſtam declinationem efficeret; tamen aliquid ſibi dicere videtur: cum id dicat, quod omnium mentes adſpernentur ac reſpuant.

Nec vero quiſquam magis confirmare mihi videtur non modo fatum, verum etiam neceſſitatem & vim omnium rerum, ſuſtuliſſeque motus animi voluntarios; quam hic, qui aliter obſiſtere fato fatetur ſe non potuiſſe, niſi ad has commentitias declinationes confugiſſet. Nam, ut eſſent atomi, quas quidem eſſe, mihi probari nullo modo poteſt: tamen de-

(65) *Eas fato fieri*) Diſputatio de vocabulo eſt, quid fatum ſit. Nam hi, qui fato omnia fieri negant, fatum tantum ponunt in principalibus & neceſsariis cauſis: quæ quidem fati vera eſt notio, cui vim affert Chryſippus, ut aliquid in noſtra poteſtate relinquat, nam contra omnium ſententiam fatum neceſſitate liberat, & in prægreſſione cauſarum adjuvantium ponit. *Idem*.

(66) *Ab his fatum*) In quibus tamen a Chryſippo etiam fatum ponitur. Docuit ergo paulo ante Cicero Chryſippum, dum aliquid in noſtra poteſtate relinquit, in eorum ſententiam eſse delapſum, qui omnia fato fieri negant. Mox Epicurum dicet fatum ſine neceſſitate ſequi potius debuiſse, quam commentitios motus afferre. Nam ita defendere poſset quendam eſse animi motum voluntarium, ſi in fato neceſſitas nulla eſset. *Idem*.

declinationes iſtæ nunquam explicarentur. Nam ſi atomis, ut gravitate ferantur, tributum eſt neceſſitate naturæ, quod omne pondus nulla re impediente moveatur & feratur neceſſe eſt: illud quoque neceſſe eſt, declinare quibuſdam atomis, vel, ſi volunt, omnibus (67) naturaliter ... *Multa deſiderantur.*

(67) *Omnibus naturaliter*) In fine, non minus ac in reliquis partibus, mancus & mutilus eſt hicce liber. Ex eo tamen fragmenta quædam tenuia ſervarunt Agellius, N. A. lib. VI. cap. 2. & Macrobius. Saturn. lib. II. cap. 12. Nec aliunde, niſi fallor, hauſta ſunt ea, quæ Servius habet ad Virg. Æn. III. 376. *Daviſius.*

DE

D E L E G I B U S,

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

E*Ditis de Rep. libris, Cicero Platonis exemplo de Legibus ſcribere inſtituit, & ſuæ Reip. quam ex populi poteſtate & optimatum auctoritate temperarat, (eam enim temperationem probat lib. III. de Legibus) leges dare conſentaneas. Cujus diſputationis principium repetit ex Stoicorum philoſophia, non ex ratione populari: quorum inſtituto emendationem vitiorum commendationemque virtutum lege contineri tradit, totamque legis vim & poteſtatem libri primi explicatione complectitur. Nam lex ultima ex Stoicorum commentariis, non Juriſconſultorum libellis, qui ad ejus vim nunquam aſpirarunt, ab eo deſcribitur mens Dei optimi maximi omnia ratione jubentis & vetantis, a qua hominum vera lex proficiſcitur, quæ eſt ratio ſapientis apta ad jubendum & vetandum. Atque hoc primi libri argumentum eſt, quod articulatim diſtinguitur, ut capitibus certis ſcholam quamque comprehendere Stoici ſolebant. Vim autem illius legis, de qua libro primo diſſerit, ſic idem quoque libro tertio de Rep. deſcribebat:* Eſt quidem vera lex, *&c. Vide Fragmenta. Quod ſi quis exiſtimat libri primi diſputationem e Platonis libris eſſe ſumptam, ei Q. Ciceronis auctoritatem opponemus, qui in hac diſputatione Platonem nullo modo agnoſcit. Quid autem eum locum adſcribere vetat, præſertim noſtræ ſententiæ approbatorem & aſtipulatorem? Sic igitur ſcribitur initio libri* II. Habes legis proœmium: ſic enim hoc appellat Plato. *Q.* Habeo vero, frater, & in hoc admodum delector, quod in aliis rebus aliiſque ſententiis verſaris atque ille: nihil enim tam diſſimile eſt, quam vel ea quæ ante dixiſti, vel hoc ipſum legis exordium. Unum illud mihi videris imitari, orationis genus. *Hic igitur merito culpari non poſſumus, quin ante Quintus reprehendatur, qui hujus erroris, ſi quis eſt, dux nobis & auctor fuit: & Quinti*

ſen-

Digitized by Google

ſententia, qui iſta in Platone conquirunt, vehementer errant. Secundus liber conſtitutionem religionis & ſacerdotum continet: tertius magiſtratuum deſcriptionem: ſequentibus libris, qui temporis injuria interciderunt, de jure populi Romani diſputabat, ut ex tertio extremo intelligi poteſt, in quo ita ſcribit, Ac de jure naturæ cogitare per nos atque dicere debemus: de jure populi Romani, quæ relicta ſunt & tradita. *Scripſit autem Cicero hos libros ante bella civilia, P. Clodio jam occiſo, velut ex lib. II. intelligi poteſt. Atque, ut conjicio, abſolutis de Rep. libris hos aggreſſus eſt ſcribere; non tamen, ut reor, eos edidit, quod fortaſſe ſummam iis manum non impoſuiſſet, neque eos perpoliſſet, ſed, eo jam interfecto, publicati ſunt. Itaque eorum libro poſteriore de Divinatione non meminit. In quodam autem exemplari Mſ. ſic horum librorum inſcriptionem reperi*, M. Tullii Ciceronis Liber de Jure Civili et Legibus. *Veriorem tamen titulum* de Legibus *cenſeo, vel auctore Cicerone, qui ſe Platonis exemplo de legibus ſcribere profitetur; quanquam de jure civili hic etiam differebatur. Scripſerat & librum* de jure civili in artem redigendo, *ut auctor eſt Gellius l. 22. quem librum a Quintiliano XII. 3. etiam ſignificari putem, non hos tantum, cum ait M. Tullium* aliquid de jure civili componere cœpiſſe. Turnebus.

Proœmium deeſſe cenſet Turnebus, aliique nonnulli. Me vero non habet aſſentientem: nam quatuor prima capita quintique pars ſuſceptæ diſputationi præmiſſa ſunt, adeoque Proœmii vicem ſupplent. Davisius.

T. Pomponius Atticus. M. T. Cicero. Q. Frater.

1. ATTICUS. Lucus (1) quidem ille, & hæc Arpinatium quercus agnoſcitur, ſæpe a me lectus (2) in Mario (3). Si manet illa quercus, hæc eſt profecto: etenim eſt ſane vetus. QUINTUS. Manet vero, Attice noſter, & ſemper manebit; ſata eſt enim ingenio. Nullius autem agricolæ cultu ſtirps tam diuturna, quam poetæ verſu, ſeminari poteſt. ATT. Quo tandem modo. Quinte? aut quale eſt iſtuc, quod poetæ ferunt? Mihi enim videris, fra-

(1) *Lucus quidem*) Videtur deeſſe proœmium: proœmiis enim ſe Ariſtotelis inſtituto, qui in ἐξωτερικοῖς præfari ſolebat, uti conſueviſſe in Epiſtola ad Atticum declarat lib. 12. Epiſt. 16. Atticus autem ſermonem exorditur, eum agnoſcens lucum, eamque quercum, quem in Mario Cicero deſcripſerat. Tum enim primum in Arpinatem agrum venerat, ut ex ſecundo libro cap. 10. conjici facile poteſt. *Equidem qui nunc potiſſimum huc venerim, ſatiari non queo.* Lucus longinquior erat, quercus propinquior: hæc in agro Arpinati, ille fortaſſe extra territorium Arpinatum. Solebant autem priſco ritu rura & municipia, ut credo, præcellentem aliquam arborem diis dicare, potiſſimumque quercum, eamque ſpoliis interdum & exuviis hoſtium ornare: qualis hæc Arpinatum, ut opinor, fuit. Aut ob Marium certe ea ab Arpinatibus colebatur. Agnoſcit autem Atticus quæ in poemate Ciceronis ante cognoverat. *Turnebus.*

(2) *Sæpe a me lectus*) Ita non raro ad longinquius referre ſolet Cicero, ut ad *lucum* hic potius retulit quam ad annoſam & patulis diffuſam ramis *quercum*, unde Mario factum auſpicium fuerat. *Idem.*

(3) *In Mario*) Marius, Ciceronis, poema,

fratrem laudando (4) ſuffragari tibi (5). QUINT. Sit ita ſane. Verumtamen, dum Latine loquentur literæ, quercus huic loco non deerit, quæ Mariana dicatur: eaque, ut ait Scævola (6) de fratris mei Mario,

Caneſcet ſeclis innumerabilibus.

Niſi forte Athenæ (7) tuæ ſempiternam in arce oleam tenere potuerunt; aut, quod Homericus (8) Ulyſſes Deli ſe proceram & teneram palmam vidiſſe dixit, hodie monſtrant eandem: multaque alia multis locis diutius commemoratione manent, quam natura ſtare potuerunt. Quare glandifera illa quercus, ex qua olim evolavit

Nuntia fulva (9) Jovis, miranda viſa figura,

nunc ſit hæc. Sed cum eam tempeſtas, vetuſtaſve conſumpſerit, tamen erit his in locis quercus, quam Marianam quercum vocent.

ATT. Non dubito id quidem: ſed hoc jam non ex te, Quinte, quæro, verum ex ipſo poeta; tuine verſus hanc quercum ſeverint, an ita factum de Mario, ut ſcribis, acceperis? MAR. Reſpondebo tibi equidem, ſed non ante, quam mihi tu ipſe reſponderis, Attice: certene, non longe (10) a tuis ædibus inambulans, poſt exceſſum ſuum Romulus (11) Proculo Julio dixerit, ſe deum eſſe, & Quirinum (12) vocari, templumque ſibi dedicari

ma, quo res a Mario municipe ſuo geſtas adoleſcens explicarat ad gloriam ſuæ germanæ patriæ. Marianam porro quercum, quam hic celebrat, in poemate a Mario appellatam; vel ob augurium, quod inde Mario adoleſcenti factum fuit, cum, ut Plutarchus auctor eſt, nidum aquilæ, in quo ſeptem pulli erant, reperit: vel ob augurium, quod Marius urbe pulſus in quercu illic fortaſſe notavit, ut recitat Cicero lib. 1. de Divinatione, cap. 47. vel denique ob aliud quoddam auſpicium, quando poemate amiſſo perdifficilis eſt conjectura. Hoc autem conſtat, C. Marium augurii periſſimum fuiſſe, & in poemate ideo auſpicia ei facta Ciceronem fortaſſe finxiſſe, ut intelligenti. *Idem.*

(4) *Fratrem laudando*) Nempe quod Quintus etiam Cicero poeta eſſet. Vide lib. 2. ad Quint. fratr. ep. 16. & III. 6. *Idem.*

(5) *Suffragari tibi*) Laudi tuæ inſervire, qui æternitate donari putes ea de quibus poetæ memorant. *Idem.*

(6) *Ut ait Scævola*) Cicero ſumpta virili toga a patre ad Scævolam augurem deductus eſt, ut ſcribit in Lælio. Eo mortuo ſe contulit ad pontificem, eique operam dedit; quo tempore, ut reor, etiam Marium ſcripſit: & Scævola in poema Ciceronis, ingenium ejus admiratus, ut ſuſpicor, ſcripſerat epigramma. *Idem.*

(7) *Niſi forte Athenæ*) Id eſt, quaſi vero Athenis non hominum commemoratione & opinione potius quam natura ſtirpa illa oleæ inveterarit. Oleam autem illam intelligit, quam in certamine Pallas edidit, ut Athenis nomen imponeret, quæ Plinii quoque ætate ſuperſtes cenſebatur eſſe. Plinius lib. XVI. §. 89. Eam in arce natam fuiſſe Varro lib. 1. de R. R. cap. 2. docet. *Idem.*

(8) *Homericus Ulyſſes*) Locus eſt Odyſſ. Z. 162. de Nauſicaa, quam teneræ & proceræ palmæ Ulyſſes comparat. *Idem.*

(9) *Nuntia fulva*) Id eſt aquila. Verſus ex Ciceronis Mario.

(10) *Non longe a tuis ædibus*) Habitavit Atticus *in colle Quirinali*, in *Pamphiliana* domo *ab avunculo hereditate relicta*, ut ſcribit Nepos, Attic. cap. 13. 2. & prope templum Quirini domus Attici erat, ut ſcribitur a Victore: & lib. 12. epiſt. ad Att. ep. 45. *Idem.*

(11) *Romulus*) Vide Livium lib. 1. ab urbe condita. *Idem.*

(12) *Quirinum*) Sæpe qui in deorum numerum referebantur, nomen mutabant, ut ait Lactantius. Etiam inde uſque ab Homero opinio fuit alias res vocabulis apud deos eſſe, aliis apud homines. Hinc illud Homeri,

Ξάνθον μιν καλέουσι θεοί, ἄνδρες
δὲ Σκάμανδρον, &
Χαλκίδα μιν καλέουσι θεοὶ, ἄνδρες
δὲ Κύμινδιν.

Sic Romulus poſteaquam in deos relatus eſt, Quirinus vocatus eſt: Ino mater, Matuta; Palæmon, Portunus: Herſilia, Ora. Ovidius, Metam. XIV. 851. Itaque Cicero in Offic. III. 10. cum ſcribit, *Pace vel Quirini vel Romuli dixerim*, ſignificat, pace ejus dixerim ſive homo eſt, ſive deus. *Idem.*

Digitized by Google

in eo loco juſſerit? Et verumne ſit, Athenis, non longe item a tua illa antiqua domo, Orithyiam Aquilo ſuſtulerit? Sic enim eſt traditum. ATT. Quorſum tandem, aut cur iſta quæris? MAR. Nihil ſane, niſi ne nimis diligenter inquiras in ea, quæ iſto modo memoriæ ſint prodita. ATT. Atqui multa quæruntur in Mario, fictane, an vera ſint: & a nonnullis, quod & in recenti memoria, & in Arpinati (13) homine: [a] ſed veritas a te poſtulatur. MAR. Et mehercule, ego me cupio non mendacem putari; ſed tamen nonnulli iſti, Tite, faciunt imperite, qui in iſto [b] periculo (14) non ut a poeta, ſed ut a teſte, veritatem exigant. Nec dubito, quin iidem, & cum Egeria collocutum Numam, & ab aquila Tarquinio apicem (15) impoſitum putent. QUINT. Intelligo, te, frater, alias in hiſtoria leges obſervandas putare, alias in poemate. MAR. Quippe cum in illa ad veritatem, Quinte, referantur, in hoc ad delectationem pleraque. Quanquam & apud Herodotum, patrem hiſtoriæ, & apud Theopompum ſunt innumerabiles fabulæ.

II. ATT. Teneo quam optabam occaſionem, neque omittam. MAR. Quam tandem, Tite? ATT. Poſtulatur a te jamdiu, vel flagitatur potius hiſtoria. Sic enim putant, te illam tractante, effici poſſe, ut in hoc etiam genere Græciæ nihil cedamus. Atque, ut audias, quid ego ipſe ſentiam, non ſolum mihi videris eorum ſtudiis, qui literis delectantur, ſed etiam patriæ debere hoc munus; ut ea, quæ ſalva per te eſt, per te eundem ſit ornata. Abeſt enim hiſtoria literis noſtris, ut & ipſe intelligo, & ex te perſæpe audio. Potes autem tu profecto ſatisfacere in ea, quippe cum ſit opus, ut tibi quidem videri ſolet, unum hoc oratorium maxime. Quamobrem aggredere, quæſumus, & ſume ad hanc rem tempus, quæ eſt a noſtris hominibus adhuc, aut ignorata, aut relicta. Nam poſt annales pontificum (16) maximorum, quibus nihil poteſt eſſe jucundius (17); ſi aut ad Fabium (18), aut ad eum, qui tibi ſemper in ore eſt, Catonem

(13) *In Arpinati homine*) In municipe tuo, cujus res ſcire potuiſti. Cæterum in ſcripto libro *vel ſeveritas a te poſtulatur* invenio, bono etiam ſenſu; id eſt, nonnulli ſeverum quandam hiſtoriæ fidem a te poſtulant. *Veritatem* tamen probo, cum ſequatur, *me cupio non mendacem putari*. Idem.

a Grut. *vel ſeveritas*.

b Vict. Man. *opuſculo*.

(14) *Qui in iſto periculo*) Sic omnes libri veteres habent: *in iſto periculo*, (inquam) non *in iſto opuſculo*: & ita legendum. *Periculum* autem hoc loco ſignificat id quod fit ab artifice tantum experiendi & periclitandi ingenii gratia, ſeu quod primo ab artifice excogitatur & efficitur, ut poſtea expolitatur & accuratius abſolvatur, ſeu indicem. *Lambinus*.

(15) *Apicem*) Pileum Livius ſcribit: atque hic apex pileus eſt altus in figuram metæ faſtigiatus. *Turnebus*.

(16) *Pontificum maximorum*) Annales maximos intelligit, qui a pontificibus perſcribebantur. Vide lib. I. de Orat. cap. 43. & II. 12. *Idem*.

(17) *Quibus nihil poteſt eſſe jucundius*) Ferri quidem hæc lectio poteſt, nec eam improbat Adr. Turnebus, & eam reperi in libris veteribus expreſſam: ſed tamen malim legi, *jucidius*, ſeu *ejucidius*: quo vocabulo ſæpe utitur Varro in libris de Re Ruſtica. Eſt autem *ejuncidum*, exile, gracile, tenue. Nonnulli legunt hic *audias*: ſed nimis ab antiqua ſcriptura remotum eſt. Lambin. *Jejunius* mallem; quod a recepta ſcriptura non nimium abeſt, & ſententiæ nihil, ut mihi videtur, aptius excogitari poteſt. *Urſinus*.

(18) *Fabium*) In Bruto cap. 21.

nem (19), aut ad Piſonem, aut ad Fannium (20), aut ad Vennonium (21) venias: quanquam ex his alius alio plus habet virium, tamen quid tam exile, quam iſti omnes? Fannii autem ætati conjunctus Antipater (22) paulo inflavit vehementius, habuitque vires agreſtes ille quidem atque horridas, ſine nitore ac palæſtra, ſed tamen admonere reliquos potuit, ut accuratius ſcriberent. Ecce autem ſucceſſere huic Gellius (23), Clodius (24), Aſellio: nihil ad Cælium, ſed potius ad antiquorum languorem atque inſcitiam. Nam quid Macrum (25) numerem? cujus loquacitas habet aliquid argutiarum: nec id tamen ex illa erudita Græcorum copia, ſed ex librariolis (26) Latinis: in orationibus autem multus & ineptus (27), ad ſummam impudentiam. Siſenna (28), ejus amicus omnes adhuc noſtros ſcriptores, niſi qui forte nondum ediderunt, de quibus exiſtimare non poſſumus, facile ſuperavit. Is tamen neque orator in numero veſtro unquam eſt habitus, & in hiſtoria puerile quiddam conſectatur: ut unum Clitarchum (29), neque præterea quemquam, de Græcis legiſſe videatur: eum tamen velle duntaxat imitari: quem ſi aſſequi poſset, aliquantum ab optimo tamen abeſset. Quare tuum eſt munus: hoc a te exſpectatur: niſi quid Quinto videtur ſecus.

III. QUINT. Mihi vero nihil: & ſæpe de iſto collocuti ſumus. Sed eſt quædam inter nos parva diſſenſio. ATT. Quæ tandem? QUINT. A qui-

Q 2 bus

(19) *Catonem*) Qui libros Originum ſcripſerat; nec tamen titulum operis, ut ſit Feſtus, implebat. *Turnebus*.

(20) *Fannium*) In Bruto, cap. 21.

• (21) *Vennonium*) Hic quoque hiſtoriam Latine condidit. Cicero lib. XII. ad Att. ep. 3. *Turnebus*.

(22) *Antipater*) In Bruto cap. 26.

(23) *Gellius*) Gulielmus repon bat, *Gellii*. Sextus enim & Cn. Gellius hiſtoriarum ſcriptores fuere. Vide G. J. Voſſium de Hiſt. Lat. I. 8. *Davuſius*.

(24) *Clodius*) Clodius Quadrigarius, & Sempronius Aſellio annalium ſcriptores, quorum non raro A. Gellius meminit. *Turnebus*.

(25) *Quid Macrum numerem*) Vulgo *Atium*. Permulti vero codices exhibent *Acrum*. Unde *Macrum* legendum veriſſime conjecit *Car. Sigonius*; eamque conjecturam ſuis calculis dudum probarunt eruditi. Hiſtoriarum ſane conditor, cui nomen *Acro*, nullus fuit. Nec *Attio* vel *Accio* datur locus, licet is annales ediderit: verſibus enim ſcripſit, at noſter eorum ſolorum meminit, qui ſoluta oratione ſunt uſi. Vide G. J. Voſſium de Hiſt. Lat. I. 10. *Davuſius*.

(26) *Ex librariolis Latinis*) Ex vilibus & inornatis Latinorum libellis. Librarioli venditores & viles ſcribæ libellorum. Id ad contemptum ſcriptorum Latinorum ait. *Turnebus*.

(27) *Ineptus, ad ſummam impudentiam*) Ego cum Mſs. libris inveniam: *In orationibus multus, & ineptus, dacio ſumma impudentia*; facile adducor ad ſuſpicandum, legendum eſſe, *In orationibus multus, & ineptus, in mendacio ſumma impudentia*. Nam ſi recte attenderimus; & impudentiam cum mendacio convenire, & Macrum mendacii nomine a Livio accuſatum inveniemus, libro VII. *Sigonius*, in *Fragmenta Ciceronis*.

(28) *Siſenna*) Lucius Siſenna bellum Marſicum ſcripſerat. Prætorius fuit, ut e Corneliana & *Aſconio* intelligitur. Sæpe ejus hiſtoria citatur a *Nonio*. *Varro* librum quendam ejus nomine *Siſennam*, vel de hiſtoria inſcripſerat, ut eſt a Gellio relatum. Deceſſit in Creta, cum illic præeſſet exercitui. *Turnebus*.

(29) *Clitarchum*) Clitarchus rerum Alexandri ſcriptor, & expeditionum comes fuit. Hujus fidem infamari, ingenium probari ſcribit Quintilianus. *Idem*.

bus temporibus ſcribendi capiatur exordium? Ego enim ab ultimis cenſeo (30), quoniam illa ſic ſcripta ſunt, ut ne legantur quidem: ipſe autem æqualem ætatis ſuæ memoriam depoſcit, ut ea complectatur, quibus ipſe interfuit. ATT. Ego vero huic potius aſsentior. Sunt enim maximæ res in hac memoria atque ætate noſtra: tum autem hominis amiciſſimi Cn. Pompeji (31) laudes illuſtrabit: incurret (32) etiam in illummet memorabilem annum ſuum: quæ ab iſto malo prædicari, quam, ut ajunt, de Remo & Romulo. MAR. Intelligo equidem a me iſtum laborem jamdiu poſtulari, Attice: quem non recuſarem, ſi mihi ullum tribueretur vacuum tempus & liberum. Neque enim occupata opera, neque impedito animo, res tanta ſuſcipi poteſt. Utrumque opus eſt, & cura vacare, & negotio. ATT. Quid? ad cætera, quæ ſcripſiſti, plura quam quiſquam e noſtris, quod tibi tandem tempus vacuum fuit conceſsum? MAR. Subciſiva (33) quædam tempora incurrunt, quæ ego perire non patior: ut ſi qui dies ad ruſticandum dati ſint, ad eorum numerum accommodentur, quæ ſcribimus. Hiſtoria vero nec inſtitui poteſt, niſi præparato otio; nec exiguo tempore abſolvi: & ego animi pendere ſoleo, cum ſemel quid orſus traducor alio; neque tam facile interrupta contexo, quam abſolvo inſtituta. ATT. Legationem (34) aliquam nimirum oratio iſta poſtulat, aut ejuſmodi quampiam ceſſionem (35) liberam atque otioſam. MAR. Ego vero ætatis potius vacationi (36) confidebam; cum præſertim non recuſarem, quo minus more patrio ſedens in ſolio conſulentibus reſponderem, ſenectutiſque non inertis grato atque honeſto fungerer munere. Sic enim mihi liceret & iſti rei, quam deſideras, & multis uberioribus atque majoribus, operæ quantum vellem, dare.

IV.

---

(30) *Ab ultimis cenſeo*) A primis originibus urbis conditæ. *Idem*.

(31) *Pompeji*) Atqui Cicero librum quendam, quem tamen non edidit, & in Pompejum & alios optimates ſcripſerat. Ejus meminit lib. 11. ad Att. epiſt. 6. *Idem*.

(32) *Incurret etiam*) De ſuo conſulatu Cicero commentarium Græce jam ſcripſerat, Vide ad Att. lib. 11. ep. 1. Sed aliud eſt hiſtoriam, aliud commentarium ſcribere, & tanquam breviarium conficere) *Idem*.

(33) *Subciſiva*) Victorius iis, & alii non pauci, a *cado*: ſed melius *ſubſiciva*, vel *ſubſeciva*, a *ſeco*. Quæ dicta ſint etiam ad paginæ 125. lin. 16.

(34) *Legationem*) Legationes nonnunquam ſenatores impetrabant, ſine ullo munere & procuratione Reipub. ut perſequerentur ſuas ſyngraphas in provinciis, illicque negotiarentur; & ut libere abeſse poſsent ab urbe. Earum legationum ante conſulatum Ciceronis tempus erat infinitum. Cicero ad annum redegit: poſtea Cæſar quinquennium lege Julia indulſit. Itaque errant qui ante conſulatum Ciceronis quinquennales fuiſse ſcribunt. *Libera* autem *legatio* dicebatur, quod libere in quam vellent provinciam, in quam vellent urbem proficiſcerentur; ubi etiam, ante Ciceronis legem, quantum volebant, libere manebant. Impetrabantur & *legationes votivæ*, cum vota quæ voverant, ut verbi gratia, ſi ſtetiſset reſpublica, ſolvebant: tum autem fana & ſacra loca circuibant.

(35) *Ceſſionem*) Ceſſio eſt cum urbe & publico cedimus, & rus ſecedimus. Ductum videri poteſt a ceſſione quæ fit in jure. Hujus meminit in Topicis Cicero. Atque hæc veterum librorum ſcriptura eſt: alii *ceſſationem* legunt. *Idem*.

(36) *Vacationi*) Quia ſenibus militiæ vacatio datur & aliorum munerum, ut in aliis rebus eodem modo uſurpari debeat, ut in cauſis agendis. Sexagenariis autem a muneribus civilibus ætatis vacatio dabatur: quinquagenariis a militaribus. Cicero autem cum hos libros ſcripſit, non longe a ſexagenario aberat. *Idem*.

IV. ATT. Atqui vereor, ne iſtam cauſam nemo noſcat: tibique ſemper dicendum ſit, & eo magis, quod te ipſe mutaſti, & aliud dicendi inſtituiſti genus: ut quemadmodum Roſcius, familiaris tuus, in ſenectute numeros in cantu ceciderat (37), ipſaſque tardiores fecerat tibias: ſic tu a contentionibus, quibus ſummis uti ſolebas, quotidie relaxes aliquid, ut jam oratio tua non multum a philoſophorum lenitate abſit. Quod ſuſtinere cum vel ſumma ſenectus poſſe videatur, nullam tibi a cauſis vacationem dari. QUINT. At mehercule ego arbitrabar poſſe id populo noſtro probari, ſi te ad jus reſpondendum dediſſes. Quamobrem, cum placebit, experiendum tibi cenſeo. MAR. Id ſi quidem, Quinte, nullum eſſet in experiendo periculum. Sed vereor, ne, dum minuere velim laborem, augeam, atque ad illam cauſarum operam, ad quam ego nunquam, niſi paratus & meditatus accedo, adjungatur hæc juris interpretatio, quæ non tam mihi moleſta ſit propter laborem, quam quod dicendi cogitationem auferat, ſine qua ad nullam majorem unquam cauſam ſum auſus accedere.

ATTICUS. Quin igitur iſta ipſa explicas nobis his ſubciſivis, ut ais, temporibus, & conſcribis de jure civili ſubtilius, quam cæteri? Nam a primo tempore ætatis juri ſtudere te memini, cum ipſe etiam ad Scævolam (38) ventitarem: neque unquam mihi viſus es ita te ad dicendum dediſſe, ut jus civile contemneres. MAR. In longum ſermonem me vocas, Attice: quem tamen, niſi Quintus aliud quid nos agere mavult, ſuſcipiam: & quoniam vacui ſumus, dicam. QUIN. Ego vero libenter audierim. Quid enim agam potius? aut in quo melius hunc conſumam diem?

MARCUS. Quin igitur ad illa ſpatia noſtra, ſedeſque pergimus? ubi, cum ſatis erit deambulatum, requieſcemus. Nec profecto nobis delectatio deerit, aliud ex alio quærentibus. ATT. Nos vero: & hac quidem adire (39), ſi placet, per ripam & umbram. Sed jam ordire explicare, quæſo, de jure civili quid ſentias. MAR. Egone? ſummos fuiſſe in civitate noſtra viros, qui id interpretari populo, & reſponſitare ſoliti ſint: ſed eos magna profeſſos, in parvis eſſe verſatos. Quid enim eſt tantum, quantum jus civitatis? quid autem tam exiguum, quam eſt munus hoc eorum, qui conſuluntur? quanquam eſt popnlo neceſſarium. Nec vero eos, qui ei muneri præfuerunt, univerſi juris expertes fuiſſe exiſtimo; ſed hoc civile quod vocant, eatenus exercuerunt, quoad populum præſtare voluerunt. Id autem

(37) *Ceciderat*) Ita Manutius, & Gruterus. Sed Victorius, & Turnebus, *cecinerat*; Lambinus, *numeros & cantus remiſerat* vel *reciderat*, ex conjectura: Daviſius, *remiſerat*, item ex ingenio. Quid autem Cicero ſibi velit hoc in loco, ipſe aperit in lib. 1. de Orat. quem videas, cap. 60.

(38) *Ad Scævolam*) De quo in Bruto, cap. 89.

(39) *Hac adire*) Vetus ſcriptura eſt, *hac adire*, id eſt ad ſpatia ire per ripam opacam. Alii *hac adire*, id eſt hac via ad ſpatia ire, quod etiam placet. Ripam autem fluminis Liris intelligit. *Turnebus*.

rem incognitum (40) eſt, minuſque in uſu neceſſarium. Quamobrem quo me vocas? aut quid hortaris? ut libellos conficiam de ſtillicidiorum ac de parietum jure? aut ut ſtipulationum, & judiciorum formulas componam? quæ & conſcripta ſunt a multis diligenter, & ſunt humiliora, quam illa, quæ a vobis exſpectari puto.

V. ATT. Atqui, ſi quæres, ego quid exſpectem: quoniam ſcriptum eſt a te de optimo reipublicæ ſtatu, conſequens eſſe videtur, ut ſcribas tu idem de legibus. Sic enim feciſſe video Platonem illum tuum, quem tu admiraris, quem omnibus anteponis, quem maxime diligis. MAR. Viſne igitur, ut ille Crete cum Clinia, & cum Lacedæmonio Megillo, æſtivo, quemadmodum deſcribit, die, in cupreſſetis (41) Cnoſiorum, & ſpatiis ſilveſtribus, crebro inſiſtens, interdum acquieſcens, de Inſtitutis rerum publicarum, ac de optimis legibus diſputat: ſic nos inter has proceriſſimas populos, in viridi opacaque ripa inambulantes, tum autem reſidentes, quæramus iiſdem de rebus aliquid uberius, quam forenſis uſus deſiderat? ATT. Ego vero iſta audire cupio. MAR. Quid ait Quintus? QUINT. Nulla de re magis. MAR. Et recte quidem. Nam ſic habetote, nullo in genere diſputandi magis honeſte pateſieri, quid ſit homini tributum natura; quantam vim rerum optimarum mens humana contineat; cujus muneris colendi efficiendique cauſa nati & in lucem editi ſimus; quæ ſit conjunctio hominum, quæ naturalis ſocietas inter ipſos. His enim explicatis, fons legum & juris inveniri poteſt.

ATT. Non ergo a prætoris edicto, ut plerique nunc; neque a XII tabulis, ut ſuperiores; ſed penitus ex intima philoſophia hauriendam juris diſciplinam putas. MAR. Non enim id quærimus hoc ſermone, Pomponi, quemadmodum caveamus (42) in jure, aut quid de quaque conſultatione (43) reſpondeamus. Sit iſta res magna, ſicut eſt: quæ quondam a multis claris viris, nunc ab uno (44) ſumma auctoritate & ſcientia ſuſtinetur. Sed nobis ita complectenda in hac diſputatione tota cauſa eſt univerſi juris, ac legum: ut hoc, civile quod dicimus, in parvum quendam & an-

(40) *Incognitum eſt*) Quaſi vero ignoretur uſitatum iſtud jus civile, & non plurima de eo ſcripta extent. Alii legunt, *Id autem cognitum eſt, in uſu neceſſarium*. Ut jus illud juriſconſultorum utilitate commendatum eſſe dicat: cognitum enim eſt neceſſarium eſſe. Uſus autem non docet eſſe neceſſarium jus illud de quo philoſophi diſputant. *Idem*.

(41) *In Cupreſſetis Cnoſiorum*) Ad hæc *Cnoſiorum* celebranda *cupreſſeta*, quod eo arboris genere locus abundaret, in numiſmatibus Cnoſiorum argenteis, quæ apud me ſunt, cupreſſus arbor inciſa eſt. *Urſinus*.

(42) *Caveamus*) Cavet juriſconſultus in jure, cum præſto eſt clienti ſuo apud prætorem, eumque ne capiatur & fallatur ab adverſario inſtruit. *Turnebus*.

(43) *Conſultatione*) Quæſtio eſt de qua conſulitur juriſconſultus. Theſin hoc nomine explicat in Partitionibus, ut hypotheſin cauſam vocat, in conſuetudinem Romanorum iſta traducens, cum juriſconſulti jus expendant univerſum, oratores ſingulorum cauſas agant. *Idem*.

(44) *Nunc ab uno*) Intelligo Servium Sulpitium, peritiſſimum juriſconſultum, quem in Bruto mirum in modum laudat. *Idem*.

Digitized by Google

anguſtum locum concludatur. Natura enim juris explicanda eſt nobis, eaque ab hominis repetenda natura: conſiderandæ leges, quibus civitates regi debeant, tum hæc tractanda, quæ compoſita ſunt & deſcripta, jura & juſſa populorum, ita quibus ne noſtri quidem populi latebunt, quæ vocantur jura civilia.

VI. QUINTUS. Alte vero, &, ut oportet, a capite, frater, repetis quod quærimus: & qui aliter jus civile tradunt, non tam juſtitiæ, quam litigandi tradunt vias. MAR. Non eſt ita, Quinte: ac potius ignoratio juris litigioſa eſt, quam ſcientia. Sed hæc poſterius: nunc juris principia videamus. Igitur doctiſſimis viris proficiſci placuit a lege: haud ſcio (45) an recte, ſi modo, ut iidem definiunt, Lex eſt ratio (46) ſumma, inſita in natura (47), quæ jubet ea, quæ facienda ſunt, prohibetque contraria. Eadem ratio cum eſt in hominis mente confirmata (48) & confecta, lex eſt.

Itaque arbitrantur, prudentiam eſſe legem, cujus ea vis ſit, ut recte facere jubeat, vetet delinquere: eamque rem (49) illi Græco putant nomine, a ſuum cuique tribuendo appellatam: ego noſtro a legendo (50): nam ut illi æquitatis, ſic nos delectus vim in lege ponimus; & proprium tamen utrumque legis eſt. Quod ſi ita recte dicitur, ut mihi quidem (51) plerumque videri ſolet: a lege ducendum eſt juris exordium. Ea eſt enim naturæ vis: ea mens ratioque prudentis: ea juris atque injuriæ regula. Sed quoniam in populari ratione (52) omnis noſtra verſatur oratio, popula-

(45) *Haud ſcio an recte*) Id eſt, recte ut opinor. Ut de Finibus, *Quem haud ſcio an recte dixerim principem philoſophorum*. Idem.

(46) *Lex eſt ratio ſumma*) Tota iſta de lege diſputatio ex libris Chryſippi de legibus ſumpta eſt. Stoici autem legem ſummam eſſe cenſent mentem rationemque divinam, recta pravaque ſancientem, ex qua lex humana rite laudata ſit, quæ nihil aliud eſt quam mens & ratio ſapientis ad recte facta vocans, & a peccatis avocans. Iſtam autem fuiſſe eorum ſententiam de lege, ex Laertio VII. 80. intelligi poteſt. Vide de Nat. Deor. I. 14. *Idem*.

(47) *Inſita in natura*) In illa rerum parente natura univerſi gubernatrice, atque adeo in ſummo & præpotente Deo. Stoicis enim Deus, & natura idem ſunt. Itaque lib. II. in ejuſdem legis definitione in naturæ locum Deum ſubſtituet, ſic ſcribens: cap. 4. *Ita principem illam legem & ultimam, mentem eſſe dicebant omnia ratione aut cogentis aut vetantis Dei*. Idem.

(48) *Confirmata & confecta*) Ratio enim in homine inchoata eſt & infirma, rectique & iniqui in hominibus intelligentia non ſatis eſt enodata, nec ſatis firma & perfecta: ſed confirmata eſt & confecta in mente ſapientis ratio, eaque lex eſt. Nam inter deos & homines intereſt, quod in diis ſponte naturæ abſoluta ratio eſt, in hominibus infirmior eſt; convaleſcit autem doctrina, præceptione, inſtitutione, uſu etiam ſine præceptione. *Idem*.

(49) *Eamque rem illi*) Legem Græci νόμον παρὰ τὸ νέμειν, a tribuendo vocant: legis enim & æquitatis eſt ſuum cuique tribuere. *Idem*.

(50) *A legendo*) A deligendo, ut in lege inſit delectus rerum agendarum. Alii putant quod legenda cognoſcendaque populo proponeretur. *Idem*.

(51) *Ut mihi quidem*) Ita loquitur ut Academicus, nihil magnopere affirmans, Itaque paulo ante dixerat, *haud ſcio an recte*, infirmo quodam aſſenſu. *Idem*.

(52) *Populari ratione*) Nos aliquando nomen legis de lege populari intelligemus & uſurpabimus, a qua lege, qui non eſſet in philoſophia verſatus, juris primordium eſſe repetendum putaſſet. *Idem*.

Digitized by Google

pulariter interdnm loqui neceſſe erit, & eam legem, quæ ſcripto ſancit quod vnlt, aur jubendo, aut vetando, ut vulgus, appellare. Conſtituendi vero juris ab illa ſumma lege capiamus exordium, quæ ſeculis omnibus ante nata eſt, quam ſcripta lex ulla, aut quam omnino civitas conſtituta.

QUINT. Commodius vero, & ad rationem inſtituti ſermonis ſapientius, MAR. Viſne ergo ipſius juris ortum a fonte repetamus? quo invento, non erir dubium, quo ſint hæc referenda, quæ quærimus. QUIN. Ego vero ita faciendum eſſe cenſeo. ATT. Me quoque adſcribito fratris ſententiæ. MAR. Quoniam igitur ejus reipublicæ, quam optimam eſſe docuit in illis ſex libris Scipio (53), tenendus eſt nobis & ſervandus ſtatus, omneſque leges accommodandæ ad illud civitatis genus; ſerendi (54) etiam mores, nec ſcriptis omnia ſancienda: repetam ſtirpem juris a natura, qua duce eſt nobis omnis diſputatio explicanda. ATT. Rectiſſime: & quidem iſta duce errari nullo pacto poteſt.

VII. MAR. Daſne igitur (55) hoc nobis, Pomponî, (nam Quinti novi ſententiam) deorum immortalium vi, natura, ratione, poteſtate, mente, nomine, ſive quod eſt aliud verbum, quo planius ſignificem quod volo, naturam omnem regi? Nam ſi hoc non probas, ab eo nobis cauſa ordienda eſt potiſſimum. ATT. Do ſane, ſi poſtulas: etenim propter hunc concentum avium, ſtrepitumque fluminum (56), non vereor condiſcipulorum ne quis exaudiat. MAR. Atqui cavendum eſt. Solent enim, id quod virorum bonorum (57) eſt, admodum iraſci. Nec vero ferent, ſi audierint, te primum (58) caput libri (59) optimi prodidiſſe: in quo ſcripſit,

Nihil curare deum, nec ſui, nec alieni.

ATT. Perge, quæſo, nam id, quod tibi conceſſi, quorſum pertineat, ex-

(53) *Scipio*) Cujus ore Ciceronis de optimo Reip. ſtatu ſententia in libris de Repub. explicabatur. *Idem*.

(54) *Serendi etiam*) Non omnia legis imperio cavenda ſunt, ſed de virtute & vitio in diſputatione multa ponenda, & de diſciplina, & de origine naturæque juris, quæ res bonos mores ferei. *Idem*.

(55) *Daſne hoc igitur*) Pomponius Atticus ſectam Epicuri ſequebatur. Epicurus autem non ſolum providentiam, ſed ut colligit Cicero, deos etiam prope negabat. *Idem*.

(56) *Fluminum*) Liris & Fibreni, qui in aſperis illis Arpinatium locis ſtrepebant. *Idem*.

(57) *Virorum bonorum*) Quod non reprehendo; nam bonorum animi ſunt irritabiles. Itaque non damno quos iraſci dico: ſed & boni aliam in partem, dicuntur Epicurei, ſcilicet ſimplices & minime mali. Vide Cic. III. Tuſcul. cap. 21. Tuſcul. cap. 3. Itaque jocus eſt ex ambiguo, eoſque oſtendit, cum ratione non poſſint, iracundia pro ſecta propugnare ſolere. *Idem*.

(58) *Primum caput*) Epicurus librum quendam κυρίας δόξας inſcripſit, cujus prima hæc eſt ſententia. Vide lib. I. de Nat. D. cap. 30. *Idem*.

(59) *Caput libri optimi prodidiſſe, in quo ſcripſit*) Omnes Mſſ. dant *capituli*, non *caput libri*, manifeſto errore; Aldus vero, cum viderit nihil in vulgata lectione antecedere, ad quod referatur verbum *ſcripſit*, repoſuit *caput viri*. Bene; nam Noſter ita loquitur in Lucullo IV. 32. *Ita, nobis tacentibus, ex uno Epicuri capite, altero veſtro, perceptio & comprehenſio tollitur*. Per vocem *caput* intellige κυρίαν δόξαν, *ſententiam maxime ratam*: Noſterque ideo Epicurum vocat *virum optimum*, quia ſic Attico Epicuri diſcipulo, & cui Cicero hæc loquitur, viſus eſt. *Pearcius*.

exſpecto. MAR. Non faciam longius: huc enim pertinet. Animal hoc providum, ſagax, multiplex (60), acutum, memor, plenum rationis & conſilii, quem vocamus Hominem, præclara quadam conditione generatum eſſe a ſummo Deo (61). Solum eſt enim ex tot animantium generibus atque naturis, particeps rationis (62) & cogitationis, cum cætera ſint omnia expertia. Quid eſt autem, non dicam in homine, ſed in omni cælo atque terra (63), ratione divinius? quæ cum adolevit atque perfecta eſt, nominatur rite ſapientia.

Eſt igitur (quoniam nihil eſt ratione melius, eaque & in homine, & in deo) prima homini cum deo rationis ſocietas. Inter quos autem ratio, inter eoſdem etiam recta ratio communis eſt. Quæ cum ſit lex, lege quoque conſociati homines cum diis putandi ſumus. Inter quos porro eſt communio legis, inter eos communio juris eſt. Quibus autem hæc ſunt inter eos communia, & civitatis ejuſdem (64) habendi ſunt. Si vero (65) iiſdem imperiis & poteſtatibus parent, multo etiam magis parent huic cæleſti deſcriptioni, mentique divinæ & præpotenti deo. Ut jam univerſus hic mundus, una civitas communis deorum atque hominum exiſtimanda: & quod in civitatibus ratione quadam, de qua dicetur idoneo loco, agnationibus familiarum diſtinguuntur ſtatus, id in rerum natura tanto eſt magnificentius, tantoque præclarius, ut homines deorum agnatione & gente teneantur.

VIII. Nam cum de natura (66) omni quæritur, diſputari ſolet (67) (& ni-

(60) *Multiplex*) Callidus, varius, qui tam multa callet: ut ſimplex contra, incallidus nec aſtutus. *Turnebus*.

(61) *A ſummo Deo*) Ab Jove præpotente, ut cenſent Stoici: nam apud Platonem ſummus Deus homines non generat, ſed genii. *Idem*.

(62) *Rationis*) Fons & origo juris, ut Stoici cenſent, in ratione eſt: & qui rationis participes ſunt, etiam jure & lege ſociati ſunt, ut dii & homines. Cum beſtiis autem nulla nobis intercedit juris communio, ut exiſtimant, quia ratione carent. Juriſconſulti tamen jus quoddam naturale eſſe dicunt, cujus perita non homines tantum, verum etiam bruta cenſentur. Platonici etiam & Pythagorici contendunt nos cum beſtiis jure ſociatos eſſe, quod in beſtias animi humani immigrent, nec beſtiæ ratione careant. *Idem*.

(63) *Cælo atque terra*) Nam in cælo atque terra etiam Stoici cenſent eſſe rationem, atque adeo in toto mundo. Cicero lib. II. de natura Deorum, cap. 14. *Nihil autem eſt mente & ratione melius: ergo hac mundo deeſſe non poſſunt*. Idem.

(64) *Civitatis ejuſdem habendi*) Hæc Stoica ſunt, ut ex quarto lib. de Finibus, cap. 3. intelligitur, & lib. II. de Nat. Deor. cap. 31. *Idem*.

(65) *Si vero iiſdem imperiis & poteſtatibus parent: multo etiam magis parent huic cæleſti deſcriptioni*) Ita dederunt Victorius & Lambinus, licet hæc lectio commodum ſenſum non pariat. Nos vero ductu Pariſ. Reg. & Ven. 1471. hunc locum ſic reſtituimus: *Si vero iiſdem imperiis & poteſtatibus parent ii, multo etiam magis. Parent* autem *huic cæleſti* &c. *Daviſius*.

(66) *Nam cum de natura omni*) Ita legendum ex veteribus libris. *Turnebus*. Victorius edidit, *de natura hominis*, & ita legendum: nam de ſola hominis natura nunc agit Cicero. *Daviſius*.

(67) *Diſputari ſolet (& nimirum ita ſunt ut diſputantur) perpetuis &c.*) Ita fere Mſſ. noſtri, editique a Turn. & Victorio, & Lambino. Forſan omnia planiora eſſent, ſi tranſpoſita ſyllaba legeretur: *& mirum, ni ita ſunt ut diſputantur*. Vulgata lectio ſolum habet *diſputari ſolent, nimirum iſta: perpetuis &c.* Gruterus.

nimirum ita ſunt, ut diſputantur) perpetuis curſibus, converſionibus cæleſtibus extitiſſe quandam * maturitatem ſerendi generis humani; quod ſparſum in terras, atque ſatum, divino auctum ſit animorum munere: cumque alia, quibus cohærent, homines e mortali genere ſumpſerint, quæ fragilia eſſent & caduca; animum eſſe ingeneratum a deo. Ex quo vere vel agnatio nobis cum cæleſtibus, vel genus, vel ſtirps appellari poteſt. Itaque ex tot generibus nullum eſt animal, præter hominem, quod habeat notitiam aliquam dei: ipſiſque in hominibus nulla gens eſt neque tam immanſueta, neque tam fera, quæ non, etiam ſi ignoret qualem habere deum deceat, tamen habendum ſciat. Ex quo efficitur illud, ut is agnoſcat Deum, qui, unde ortus ſit, quaſi recordetur, ac noſcat. Jam vero virtus eadem in homine ac deo eſt, neque ullo alio ingenio (68) præterea. Eſt autem (69) virtus nihil aliud, quam in ſe perfecta, & ad ſummum perducta natura. Eſt igitur homini cum deo ſimilitudo. Quod cum ita ſit, quæ tandem poteſt eſſe propior certiorve cognatio? Itaque ad hominum commoditates & uſus tantam rerum ubertatem natura largita eſt, ut ea, quæ gignuntur, donata conſulto nobis, non fortuito nata videantur: nec ſolum ea, quæ frugibus atque baccis terræ fœtu profunduntur, ſed etiam pecudes: quod perſpicuum ſit, partim eſſe ad uſum hominum, partim ad fructum; partim ad veſcendum procreatas. Artes vero innumerabiles repertæ ſunt, docente natura: quam imitata ratio, res ad vitam neceſſarias ſolerter conſecuta eſt.

IX. Ipſum autem hominem eadem natura non ſolum celeritate mentis ornavit, ſed etiam ſenſus; tanquam ſatellites, attribuit, ac nuntios; & rerum (70) plurimarum * obſcuras & neceſſarias intelligentias (71) enoda-

---

* Man. Lamb. *materiam*.

(68) *Ingenio*) Natura ulla, ulla alia animante. *Turneb.* Legendum monuimus ad Epit. Lactantianæ cap. 48. *neque ullo alio in genere præterea*. Daviſius.

(69) *Eſt autem virtus*) Hæc virtutis definitio Stoicorum eſt: ajunt enim igniculos nobis quoſdam virtutum natura inſitos eſſe, qui cum adulti ſunt, perfectam virtutem efficiunt: haud ergo temere virtutem *perfectam in ſe naturam* appellat, cum & ipſa & ſummum quoque bonum ab illis primigeniis ſeminibus proficiſcantur. In diis ſtatim perfecta natura eſt, in hominibus non item, ſed tandem confirmatur & perficitur. Proinde lib. II. de Natura Deor. dicitur a Stoico Balbo, *Nec vero hominis natura perfecta eſt, & efficitur tamen in ea virtus*. Perfectio autem naturæ hic eſt rationis abſolutio, *Turnebus*.

* Lamb. *obſcuras, nec ſatis apertas intelligentias inchoavit*.

(70) *Et rerum plurimarum obſcuras & neceſſarias intelligentias* enodavit) Non placet doctis hæc lectio vulgata, quia non vere dicitur natura *enodaſſe intelligentias rerum*, quas Cicero alibi dicit eam ſolum *inchoaſſe & adumbraſſe*. Sic infra in cap. 22. *rerum omnium quaſi adumbratas intelligentias animo ac mente concepit*. Et in cap. 10. *quæ in animis imprimuntur, de quibus ante dixi, inchoatæ intelligentiæ, ſimiliter in omnibus imprimuntur*. Equidem cum video Victorium ſic ediditſe *nec ſatis intelligentias enodavit*, totam ſententiam ad hunc modum reformandam eſſe judico, *& rerum plurimarum obſcuras nec ſatis* enodatas *intelligentias*, ſc. attribuit homini; nam vox *attribuit* ex præcedentibus repetenda videtur. *Enodatas* idem valet quod *explicatas*; & eo ſenſu Cicero hanc vocem uſurpat in Top. c. 7. ubi ait ἔννοιαν ſive *intelligentiam eſſe inſitam & ante perceptam cujuſque formæ cognitionem*, enodationis *indigentem*. Fearcius.

(71) *Intelligentias*) Intelligentias hic vocat notiones mente perceptas ex Stoico-

rum

davit, quaſi fundamenta quædam ſcientiæ. Figuramque corporis habilem & aptam ingenio humano dedit: nam cum cæteras animantes abjeciſſet ad paſtum, ſolum hominem erexit, ad cæliquequaſi cognationis domiciliique priſtini conſpectum excitavit. Tum ſpeciem ita formavit oris, ut in ea penitus reconditos mores effingeret: nam & oculi nimis arguti (72), quemadmodum animo affecti ſimus, loquuntur: & is, qui appellatur *vultus*, qui nullo in animante eſſe, præter hominem, poteſt, indicat mores: cujus vim (73) Græci norunt, nomen omnino non habent. Omitto opportunitates habilitateſque reliqui corporis, moderationem vocis (74), orationis vim, quæ conciliatrix eſt humanæ maxime ſocietatis. Neque enim omnia ſunt hujus diſputationis ac temporis: & hunc locum ſatis, ut mihi videtur, in iis libris, quos legiſtis, expreſſit Scipio. Nunc quoniam hominem, quod principium (75) reliquarum rerum eſſe voluit, generavit & ornavit Deus, perſpicuum (76) ſit illud (ne omnia differantur) ipſam per ſe naturam longius progredi: quæ etiam nullo docente profecta ab iis, quorum, ex prima & inchoata intelligentia, genera cognovit (77), confirmat ipſa per ſe rationem & perficit.

rum ſententiis, id eſt, conformationes inſignitas in animo & impreſſas. Cicero in Top. cap. 7. *notionem* quoque Stoicos ſequens appellat, *quum Græci*, ut ait, ἔννοιαν & πρόληψιν *dicant: eamque* ait eſſe *inſitam & ante perceptam cujuſque formæ cognitionem, enodationis indigentem*. Id enim eſt quod hic ait *non ſatis enodatas eſſe primas intelligentias*; enodationis enim indigent. Magis enim enucleandæ ſunt definitionibus, præceptis, uſu vitæ, ac cognitione philoſophiæ. Itaque huc illud ex III. Officiorum cap. 20. pertinet: *Explica atque excute intelligentiam tuam, ut videas quæ ſit in ea ſpecies, forma, & notio viri boni.* Rurſum cap. 19. *Si quis voluerit animi ſui complicatam notionem evolvere.* Ergo illud in Top. cap. 2. hinc explicandum eſt, non ſatis intellectum, *Definitio adhibetur, quæ quaſi involutam evolvit id de quo quæritur.* Nam ad complicatas & involutas notiones referendum eſt. Stoici autem communes intelligentias, & inſitas præceptiones, principia philoſophiæ eſſe putaverunt: eas vocarunt κοινὰς ἐννοίας, καὶ ἐμφύτους προλήψεις. Extat Plutarchi liber περὶ κοινῶν ἐννοιῶν, in quo contra Stoicos diſſerit, quod cum communes intelligentias principia philoſophiæ profiteantur eſſe, eorum tamen philoſophia communibus notionibus maxime repugnare refragarique videatur. Falſo autem quidam affirmant πρόληψιν apud Platonem inveniri, cujus vocabuli primus auctor Epicurus fuit. Recordatio autem illa Platonis in Phædone & Memnone nihil ad hunc locum pertinet, præſertim cum nihil de animorum migratione in corpora hic diſputatum ſit. Scribitur etiam hic *enudavit*. Turnebus.

(72) *Oculi arguti*) Nimis mobiles & agiles, ut digiti arguti. *Idem*.

(73) *Cujus vim Græci norunt*) Nonnulli hunc locum exagitant, neque Græcis vernaculam deeſſe dictionem quæ vultum declaret, ajunt, ac πρόσωπον idem declarare affirmant. *Idem*. Vultus eſt *voluntas quæ pro motu animi in facie oſtenditur: facies ipſa oris ſpecies*; ut ait Nonius, cap. 5. *Daviſius*.

(74) *Moderationem vocis*) Quam noſtro arbitratu regimus & moderamur & flectimus. Eam enim varie vel intendimus, vel remittimus, eaque vocis eſt moderatio. *Turnebus*.

(75) *Quod principium*) Inepti ſunt qui *principium* ad *hominem* referunt, & principium finem interpretantur, & *reliquas res* accipiunt ea quæ ſunt hominis cauſa creata, cum *principium* ad *generavit* & *ornavit* referendum ſit hoc modo: *Nunc quoniam hominem generavit & ornavit Deus, quod principium reliquarum rerum eſſe voluit*: id eſt, reliquarum rerum quas in ſequenti oratione complectar. *Idem*.

(76) *Perſpicuum ſit illud*) Pro perſpicuo notoque ponatur, quod alio loco diſſeretur. *Idem*.

(77) *Genera cognovit*) Species & formas rerum cognovit ex præcepta notione, quam imbecillam confirmat & inchoatam abſolvit: quæ quidem eſt confirmatio & perfectio rationis atque naturæ in homine. Deus enim hominibus rationem donavit, quæ inchoata eſt, poſtea confirmatur & perficitur. *Idem*.

X. ATT. Dii immortales, quam tu longe juris principia repetis! atque ita, ut ego non modo ad illa non properem, quæ exſpectabam a te juro civili, ſed facile patiar te hunc diem vel totum in iſto ſermone conſumere. Sunt enim hæc majora, quæ aliorum cauſa fortaſſe complecteris, quam ipſa illa, quorum hæc cauſa præparantur. MAR. Sunt hæc quidem magna, quæ nunc breviter attinguntur: ſed omnium, quæ in hominum doctorum diſputatione verſantur, nihil eſt profecto præſtabilius, quam plane intelligi nos ad juſtitiam eſſe natos, neque opinione (78), ſed natura conſtitutum eſſe jus. Id jam patebit, ſi hominum inter ipſos ſocietatem conjunctionemque perſpexeris. Nihil eſt enim unum uni tam ſimile, tam par, quam omnes inter noſmetipſos ſumus. Quod ſi depravatio conſuetudinum, ſi opinionum varietas non imbecillitatem animorum torqueret, & flecteret quocumque cœpiſſet: ſui nemo ipſe tam ſimilis eſſet, quam omnes ſunt omnium. Itaque quæcumque eſt hominis definitio, una in omnes valet.

Quod argumenti ſatis eſt, nullam diſſimilitudinem eſſe in genere. Quæ ſi eſſet, non una omnes definitio contineret. Etenim ratio, qua una præſtamus belluis, per quam conjectura valemus, argumentamur, refellimus, diſſerimus, conficimus aliquid, concludimus, certe eſt communis; doctrina differens (79), diſcendi (80) quidem facultate par. Nam & ſenſibus eadem omnia comprehenduntur: & ea, quæ movent ſenſus, itidem movent omnium: quæque in animis imprimuntur, de quibus ante dixi, inchoatæ intelligentiæ, ſimiliter in omnibus imprimuntur: interpreſque eſt mentis oratio, verbis diſcrepans, ſententiis congruens. Nec eſt quiſquam gentis ullius, qui * ducem nactus (81), ad virtutem pervenire non poſſit.

XI. Nec ſolum in rectis, ſed etiam in pravitatibus (82), inſignis eſt humani generis ſimilitudo. Nam & voluptate capiuntur omnes: quæ etſi eſt illecebra turpitudinis, tamen habet quiddam ſimile naturalis boni. Lenitate eſt enim & ſuavitate delectans; ſic ab errore mentis, tanquam ſaluta-

(78) *Neque opinione*) A philoſophis diſputabatur a naturane an ab opinione jus eſſet profectum. Hinc in Topicis, cap. 21. Cicero ſcribit, *Ut ſi quæratur a naturane jus profectum ſit, an ab aliqua quaſi conditione hominum & pactione*. Atque adeo idem de toto genere virtutis quærebatur, ut in Topicis, cap. 21. *Ecquidnam honeſtum ſit, ecquid æquum revera, an hæc tantum opinione ſint*. Iſta ab utilitate, ac proinde ab opinione, profecta Epicurei cenſebant, in quos diſputabit. *Idem*.

(79) *Doctrina differens*) Hominibus ad percipiendum & diſcendum vis ac facultas ingenii par eademque conceſſa eſt; doctrina tamen excolitur & augetur ratio. Hic facultas ingenii eruditorum & idiotarum differre videtur. *Idem*.

(80) *Diſcendi quidem facultate par*) Hæc lectio prorſus eſt abſona. Harlejan. ſec. ab emendatrice manu, & editio pervetus habent, *diſcendi quidem facultas par*. Melius quidem; nam vel eo modo reſcribendum, vel, *facultates pares*, quod mallem. *Daviſius*.

* Man. Lamb. Grut. *qui ducem naturam nactus*.

(81) *Ducem nactus*) Nactus præceptorem, nactus doctorem. Ratione enim & doctrina virtus indiget, ut ſcribitur tertia Tuſculana *Turnebus*.

(82) *In pravitatibus*) Stoicis omnes perturbationes vitioſæ ſunt, & pravæ, non item Peripateticis & Platonicis. Vide Tuſc. IV. *Idem*.

latare aliquid, adſciſcitur. Similique inſcitia mors fugitur, quaſi diſſolutio naturæ: vita expetitur, quia nos, in quo nati ſumus, continet: dolor in maximis malis ducitur, cum ſua aſperitate, tum quod naturæ interitus videtur ſequi: propterque honeſtatis & gloriæ ſimilitudinem, beati, qui honorati ſunt, videntur: miſeri autem, qui inglorii. Moleſtiæ (83), lætitiæ, cupiditates, timores, ſimiliter omnium mentes pervagantur: nec, ſi opiniones aliæ ſunt apud alios, idcirco, qui canem & felem, ut deos, colunt, non eadem ſuperſtitione, qua cæteræ gentes, conflictantur. Quæ autem natio non comitatem, non benignitatem, non gratum animum & beneficii memorem diligit? quæ ſuperbos, quæ maleficos, quæ crudeles, quæ ingratos non adſpernatur, non odit? Quibus ex rebus cum omne genus hominum ſociatum inter ſe eſſe intelligatur, illud extremum (84) eſt, quod recte vivendi ratio meliores efficit. Quæ ſi approbatis, pergam ad reliqua: ſin quid requiritis, id explicemus prius. ATT. Nos vero nihil: ut pro utroque reſpondeam.

XII. MAR. Sequitur igitur, ad participandum alium ab alio, communicandumque inter omnes, juſtos natura nos eſſe factos. Atque hoc in omni hac diſputatione ſic intelligi volo, quod dicam (85) naturam eſſe: tantam autem eſſe corruptelam malæ conſuetudinis, ut ab ea tanquam igniculi extinguantur a natura dati, exorianturque & confirmentur vitia contraria. Quod ſi (86), quo modo eſt natura, ſic judicio, homines *humani* (ut ait poeta) *nihil a ſe alienum putarent*, coleretur jus æque ab omnibus.

(83) *Moleſtiæ*) Hæc quatuor generales ſunt perturbationes, quibus multæ ſubjiciuntur formæ. Atque hic nihil eſt confuſum, ut quidam cenſent, ſi quid agatur quis attendat. *Id.*

(84) *Extremum eſt*) Ut bene dicendi ratio eſt rethorica, ita recte vivendi ratio eſt philoſophia. Senſum non vident qui hic *rationem* legem interpretantur. *Idem.* Ex hoc loco me non expedio: quo enim ſpectat illud *meliores*? num ad *homines*? at pro iis ſupra uſurpaverat *genus hominum*. Deinde, quomodo intelligendi *meliores*? an ſimpliciter? at de eo non eſt ſermo. Non quæritur, quomodo fiant boni, ſed quomodo a natura ipſa cenſeantur ſociati. Hoc enim egerat toto loco Cicero, ut a ſimilitudine hominum a natura ipſa in animis, ſenſibus, voluntatibus circa quaſvis res, ſive bonas ſive malas producta, ſociatos eos demonſtraret. Quare ſuſpicor illud *meliores* de ſocietate oportere accipi, velut diceret, tanto fore quemque magis idoneum ad ſocietatem, alterique magis conjunctum, quo magis utatur recta ratione vivendi, hoc eſt, magis ſit homo. *Scheffer.*

(85) *Quod dicam naturam eſſe*) Id quod dico, natura eſt, non corruptela nec conſuetudo, id eſt, de natura loquor, non conſuetudine, nec de vitiis quæ ſuccreverunt. Itaque hic *natura* eſt quod natura inſitum eſt nobis, & quod naturale eſt. *Turn.* Locus eſt corruptus, cui Manutius, Lambinus, & Daviſius fruſtra conati ſunt mederi. Lego *ſic intelligi volo*, jus *quod dicam*, natura *eſſe*. De *jure* enim hic Cicero loqui velle videtur, & vere dicitur *jus* eſſe *natura* oriundum, ut Noſter dicit in c. 13. *Videtur mihi quidem certe, ex natura ortum eſſe jus; & niſi ſeparatim hoc ipſum*, natura *eſſe* jus *diſputarint*: ſic enim ibi legit Daviſius, ut & Lambini Mſ. non (ut vulgo) *naturam*: ſic etiam in c. 15. *ita fit, ut nulla ſit omnino juſtitia, ſi neque natura eſt*; & c. 22. *quo facilius jus in natura eſſe poſitum intelligi poſſit.* Fin. III. 21. Jus *autem*, *quod ita dici appellarique poſſit, id eſſe* natura: ubi pro vulgato *naturam* Daviſius recte edidit *natura*; quoniam (ut ait) φύσει τὸ δίκαιον εἶναι, μὴ θέσει contendebant Stoici. *Pearcius.*

(86) *Quod ſi*) Locus eſt, ex Heautontimorumeno Terentii. Id eſt, ſi homines non ſua tantum curarent, ſed aliorum negotia ad ſe pertinere putarent, & pro ſuis haberent, humana ſocietas non violaretur. Vide de Off. I. 9. *Turnebus.*

Digitized by Google

bus. Quibus enim ratio a natura data eſt, iiſdem etiam recta ratio data eſt: ergo & lex, quæ eſt recta ratio in jubendo & vetando: ſi lex, jus quoque. At omnibus ratio: Jus igitur datum eſt omnibus. Recteque Socrates exſecrari eum ſolebat, qui primus (87) utilitatem a natura ſejunxiſſet. Id enim querebatur caput eſſe exitiorum omnium. Unde eſt illa Pythagorea vox (88) ***. Ex quo perſpicitur, cum hanc benevolentiam tam late longeque diffuſam vir ſapiens in aliquem pari virtute præditum contulerit, tum illud effici, quod quibuſdam incredibile videatur, ſit autem neceſſarium, ut nihilo ſeſe plus, quam alterum diligat. Quid enim eſt, quod differat, cum ſint cuncta paria? Quod ſi intereſſe quippiam tantulum modo potuerit, jam amicitiæ nomen occiderit: cujus eſt ea vis, ut, ſimul atque ſibi aliquid, quam alteri, maluerit, nulla ſit. Quæ præmuniuntur omnia reliquo ſermoni diſputationique noſtræ, quo facilius jus in natura eſſe poſitum, intelligi poſſit. De quo cum perpauca dixero, tum ad jus civile veniam, ex quo hæc omnis nata eſt oratio.

XIII. QUINT. Tu vero jam perpauca ſcilicet! Ex iis enim, quæ dixiſti, Attico videtur, mihi quidem certe, ex natura ortum eſſe jus. ATT. An mihi aliter videri poſſit, cum hæc jam perfecta ſint: primum, quaſi muneribus deorum nos eſſe inſtructos & ornatos: ſecundo autem, unam eſſe hominum inter ipſos vivendi parem communemque rationem: deinde omnes inter ſe naturali quadam indulgentia & benevolentia, tum etiam ſocietate juris contineri? Quæ cum vera eſſe, recte, ut arbitror, conceſſerimus; qui jam licet nobis a natura leges & jura ſejungere?

MAR. Recte dicis: & res ſic ſe habet. Verum philoſophorum more non

(87) *Qui primus utilitatem a* natura *ſejunxiſſet*) Non recte hic videntur *utilitas* & *natura* ſibi ipſis opponi; nam poterit quis a *natura utilitatem* aliquando ſejungere, & tamen Socraticam iſtam execrationem non mereri. Daviſius igitur legit *utilitatem a jure ſejunxiſſet*; pro quo ego malim *qui primus utilitatem a* naturæ jure *ſejunxiſſet*: ut Noſter in c. 14. dicit, *quin ..... defenſionem facinoris a* naturæ jure *aliquo quæreret*. Peareius. Socrates exſecrabatur illos, qui *utilitatem a natura*, ideſt ab honeſtate, quæ illi natura cohæret, ſejunxiſſent; ut eſt in l. 3. Offic. c. 3. *Facciolatus*.

(88) *Pythagorea vox, τὰ τῶν φίλων κοινά, καὶ φιλίαν ἰσότητα*) Græcas has voces nulli Mſſ. codices retinent: duo autem qui ſunt in D. Marci bibliotheca ſatis antiqui, unus Latinis, alter Longobardicis literis exaratus, illarum loco habent hæc verba, *de amicitia locus*. Quam adnotatiunculam quandam fuiſſe in margine ab aliquo collocatam credimus; poſtea autem ab imperitis librariis in ordinem verborum Ciceronis importune tranſlatam. Græca tamen verba ubi invenimus, relinquimus; quamvis certi non ſimus, an illa ſint quæ Cicero intelligit. Acutioribus igitur ingeniis hoc judicandum relinquemus. Utramque tamen Pythagoræ fuiſſe ſententiam, & ab illo primum pronuntiatam, a Laertio in ejus vita didicimus; qui Timæum hoc tradere his verbis affirmat, Εἶπέ τε πρῶτος, ὥς φησι Τίμαιος, κοινὰ τὰ φίλων εἶναι, καὶ φιλίαν ἰσότητα. *Victorius*. Hujuſmodi nihil hoc in loco videtur poſuiſſe Tullius; quod, iis receptis, haud bene connectitur oratio. Non tamen ullus dubito, quin Græca quædam Pythagoræ ſint a Cicerone prolata; nec enim eſt, ut alio modo poſſimus lacunæ rationem reddere. *Daviſius*. Omnino retinendum eſt hoc loco Græcum proverbium τὰ τῶν φίλων κοινά, de quo itidem l. 1. Offic. c. 16. vide ejus explicationem, quæ huc maxime pertinet, in Dialogo de Amicit. c. 14. *Facciolatus*.

Digitized by Google

non veterum (89) quidem illorum, ſed eorum, qui quaſi officinas inſtruxerunt ſapientiæ; quæ fuſe olim diſputabantur ac libere, ea nunc articulatim diſtinctèque dicuntur: nec enim ſatisfieri cenſent huic loco, qui nunc eſt in manibus, niſi ſeparatim hoc ipſum, naturæ eſſe jus (90), diſputarint. ATT. Et ſcilicet tua libertas diſſerendi amiſſa eſt: aut tu is es, qui in diſputando non tuum judicium ſequare, ſed auctoritati aliorum pareas? MAR. Non ſemper, Tite: ſed iter hujus ſermonis quod ſit, vides. Ad reſpublicas firmandas, & ad ſtabiliendas vires, ſanandos populos, omnis noſtra pergit oratio. Quocirca vereor committere, ut non bene proviſa & diligenter explorata principia ponantur: nec tamen ut omnibus probentur, (nam id fieri non poteſt) ſed ut iis, qui omnia recta atque honeſta per ſe expetenda duxerunt, & aut nihil omnino in bonis numerandum, niſi quod per ſeipſum laudabile eſſet, aut certe nullum habendum magnum bonum, niſi quod vere laudari ſua ſponte poſſet. His omnibus (ſive in Academia vetere cum Speuſippo, Xenocrate, Polemone manſerunt: ſive Ariſtotelem & Theophraſtum, cum illis re congruentes, genere docendi paulum differentes, ſecuti ſunt: ſive, ut Zenoni viſum eſt, rebus non commutatis, immutaverunt vocabula: ſive etiam Ariſtonis (91) difficilem atque arduam, ſed jam tamen fractam & convictam ſectam ſecuti ſunt, ut, virtutibus exceptis atque vitiis, cætera in ſumma æqualitate ponerent) his omnibus hæc, quæ dixi, probantur. Sibi autem indulgentes, & corpori deſervientes, atque omnia, quæ ſequantur in vita, quæque fugiant, voluptatibus & doloribus ponderantes, etiam ſi vera dicunt, (nihil enim opus eſt hoc loco litibus) in hortulis ſuis jubeamus dicere, atque etiam ab omni ſocietate reipublicæ, cujus partem nec norunt ullam, nec unquam noſſe voluerunt, paulliſper faceſſant, rogemus. Perturbatricem autem harum omnium rerum Academiam, hanc ab Arceſila & Carneade recentem, exoremus, ut ſileat. Nam ſi invaſerit in hæc, quæ ſatis ſcite nobis inſtructa & compoſita videntur, nimias edet ruinas. Quam quidem ego placare cupio, ſubmovere non audeo. ***

XIV. Nam & in iis (92) ſine illius ſuffimentis expiati ſumus. At ve-

ro

(89) *Veterum*) Ineptum ſit Thaletem, Democritum, Heraclitum, Anaxagoram intelligere, qui & phyſici appellabantur, & de philoſophia morali, cujus auctor & inventor Socrates fuit, non diſputabant. Veteres igitur philoſophos intelligo Academicos veteres & Peripateticos. *Turnebus*.

(90) *Natura eſſe jus*) Malim *natura eſſe jus*, φύσει εἶναι τὸ δίκαιον; ac ita Lambino teſte, dant quidam Mſ. *Daviſius*.

(91) *Ariſtonis*) Ariſto Chius, cujus in Zenonis vita Diogenes Laertius meminit, rejecta præceptoris Zenonis opinione, nihil bonum præter virtutem, nihil malum præter vitium, dixit, ac in rebus mediis, ea momenta quæ Zeno poſuit, nulla eſſe judicavit. Quin & ſummum bonum eſſe dixit, in rebus mediis neutram in partem moveri, quam ἀδιαφορίαν vocabat. *Turnebus*.

(92) *Nam & in iis*) Hoc capite argumentatur jus natura eſſe: ſed tamen hic nonnulla labes eſt; nam principium deeſt. Quod ad hunc locum attinet, perdifficile eſt augurari, qua de re loquatur. Suſpicor tamen fere eum de conſcientia agere, cujus tacito judicio jus natura eſſe confirmatur. Cum autem *illius ſuffimenta* dicit, Epicurum, ut opinor, intelligit, qui ſe prædicabat homi-

nes

ro ſcelerum in homines atque impietatum nulla expiatio eſt. Itaque pœnas luunt, non tam judiciis, (quæ quondam nuſquam erant, hodie multifariam nulla ſunt; ubi ſunt tamen, perſæpe falſa ſunt) quam conſcientia: ut eos agitent (93) inſectenturque furiæ, non ardentibus tædis, ſicut in fabulis, ſed angore conſcientiæ, fraudiſque cruciatu. Quod ſi homines ab injuria pœna, non natura arcere deberet, quænam ſollicitudo vexaret impios, ſublato ſuppliciorum metu? quorum tamen nemo tam audax unquam fuit, quin aut abnueret a ſe commiſſum eſſe facinus, aut juſti ſui doloris cauſam aliquam fingeret, defenſionemque facinoris a naturæ (94) jure aliquo quæreret. Quæ ſi appellare audent impii, quo tandem ſtudio colentur a bonis? Quod ſi pœna, ſi metus ſupplicii, non ipſa turpitudo deterret ab injurioſa facinoroſaque vita: nemo eſt injuſtus; at incauti potius habendi ſunt improbi.

Tum autem qui non ipſo honeſto movemur, ut boni viri ſimus, ſed utilitate aliqua atque fructu, callidi ſumus, non boni. Nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timet niſi teſtem & judicem? quid in deſerto loco nactus, quem multo auro ſpoliare poſſit, imbecillum atque ſolum? Noſter quidem hic natura juſtus vir ac bonus, etiam colloquetur, juvabit, in viam deducet: is vero, qui nihil alterius cauſa facit, & metitur ſuis commodis omnia, videtis, credo, quid ſit acturus. Quod ſi negabit ſe illi vitam erepturum, & aurum ablaturum, nunquam ob eam cauſam negabit, quod id natura turpe judicet; ſed quod metuat, ne emanet, id eſt, ne malum habeat. O rem dignam, in qua non modo docti, verum etiam agreſtes erubeſcant!

XV. Jam vero (95) illud ſtultiſſimum, exiſtimare omnia juſta eſſe, quæ ſcita

---

nes mortis & deorum metu tanquam expiaſſe, id eſt, liberaſſe: qua in re ſe nihil egere dicit ejus ſuffimentis, id eſt, monitis, cum meliora habeat. Eaque fortaſſe cauſa hujus loci mutilandi fuit, quod neſcio quid de inferis & religione audacius hic Cicero loquebatur. *Idem*.

(93) *Ut eos agitant inſectanturque furiæ*) Ita Daviſius legit, præeunte Turnebo, ſed tandem ſuam ſententiam bene mutante. Fatetur tamen Daviſius codices MSſ. habere *agitent inſectenturque*. Quæ lectio vera eſt, & ſe veram eſſe oſtendet; ſi in præcedentibus pro *Itaque* legamus *Itaque*, id eſt, *Et ita*. Vide jam totum locum, *Itaque pœnas luunt (non tam judiciis, quæ ..... perſæpe falſa ſunt) ut eos agitent inſectenturque furiæ &c.* Conſtructio eſt, *ita pœnas luunt, ut furiæ eos agitent*. Pearcius.

(94) *A natura jura aliqua quæreret*) Ita Victorius, & ita codices omnes: pro quo reponit Daviſius *a natura aut jure aliquo quæreret*. Cum enim ſequitur, *quæ ſi appellare audent impii*, cenſuit ille (opinor) duas ſaltem res memoratas præceſſiſſe. At eam lectionem, quam Lambinus excogitavit, Gruteruſque recepit libens amplector, *a naturæ jure aliquo quæreret*: neque enim veriſimile eſt, ut Cicero diceret aliquem quærere defenſionem facinoris a *natura*: ſed potius eum, qui vellet ſuum dolorem juſtum videri, defenſionem quærere ab aliquo *naturæ jure*. Nec quem movest, quod *jure* vox eſt ſingularis numeri, *quæ* vero eſt pluralis: videntur enim voces conjunctæ *jure aliquo* vim habere pluralis numeri, cum non de uno & certo jure, ſed de uno quovis ex pluribus intelligendæ ſint. Recte igitur ſequitur, *quæ ſi appellare audent impii*: ſcilicet jura, ex quorum numero fuit iſtud jus aliquod, a quo quærerent defenſionem ſuam. *Idem*.

(95) *Jam vero illud*) Conſentaneum eſt iis qui jus opinione niti, non natura conſtare putant, quæ Epicureorum ſententia eſt, ut omnia quæ ſita ſunt in populorum legibus,

ſcita ſint in populorum inſtitutis, aut legibus. Etiamne, ſi quæ leges ſint tyrannorum? Si triginta illi Athenis (94) leges imponere voluiſſent, aut, ſi omnes Athenienſes delectarentur tyrannicis legibus, num idcirco hæ leges juſtæ haberentur? Nihilo, credo, magis illa, quam interrex noſter tulit, ut dictator (97) quem vellet civium, indicta cauſa, impune poſſet occidere. Eſt enim unum jus, quo devincta eſt hominum ſocietas, & quod lex conſtituit una: quæ lex eſt recta ratio imperandi atque prohibendi: quam qui ignorat, is eſt injuſtus, ſive eſt illa ſcripta uſpiam, ſive nuſquam. Quod ſi juſtitia eſt obtemperatio ſcriptis legibus inſtitutiſque populorum, & ſi, ut iidem (98) dicunt, utilitate omnia metienda ſunt: negliget leges, eaſque perrumpet, ſi poterit, is, qui ſibi eam rem fructuoſam putabit fore. Ita fit ut nulla ſit omnino juſtitia; ſi neque natura eſt, & ea, quæ propter utilitatem conſtituitur, utilitate alia convellitur.

Atqui, ſi natura confirmatura (99) jus non erit, virtutes omnes tollantur. Ubi enim liberalitas, ubi patriæ caritas, ubi pietas, ubi aut bene merendi de altero, aut referendæ gratiæ voluntas poterit exſiſtere? nam hæc naſcentur ex eo, quod natura propenſi ſumus ad diligendos homines: quod fundamentum juris eſt. Neque ſolum in homines obſequia, ſed etiam in deos cæremoniæ religioneſque tolluntur: quas non metu, ſed ea conjunctione, quæ eſt homini cum deo, conſervandas puto.

XVI. Quod ſi populorum juſſis (1), ſi principum decretis, ſi ſententiis judicum, jura conſtituerentur; jus eſſet latrocinari: jus, adulterare: jus, teſtamenta falſa ſupponere, ſi hæc ſuffragiis, aut ſcitis multitudinis probarentur. Quæ ſi tanta poteſtas eſt ſtultorum ſententiis atque juſſis, ut

bus, juſta eſſe credant. In eos igitur hic diſputat, qui jus nihil aliud eſſe cenſent, quam quod lege cautum eſt: ut hominum inſtituta, non natura conſtare videatur. Hic locus uberius a Platone in Minoe tractatur. *Turnebus.*

(96) *Triginta illi Athenis*) Athenienſes a Lacedæmoniis bello diuturno profligati, & ad extremum gravi obſidione ad deditionem compulſi, triginta rectores accipere coacti ſunt: qui ſeſe tandem tyrannos fecerunt, ac Athenienſium libertatem oppreſſerunt. *Idem.*

(97) *Ut dictator*) Eam opinor legem intelligit, qua ſummum in cives imperium citra provocationem dictatori permittebatur, ut indicta etiam cauſa in eos animadverteret: nam quibus Coſſ. creatus ſit dictator, hiſtorici fere non produnt, ut tum interregnum fuiſſe videatur. Vel eam potius intelligit (atque hoc verius puto) quam L. Flaccus interrex de Sylla tulit, ut omnia quæcunque ille feciſſet, eſſent rata. Cic. in Rullum Oratione III. cap. 2. *Omnium legum iniquiſſimam diſſimillimamque legis eſſe arbitror eam, quam L. Flaccus interrex de Sylla tulit, ut omnia quæcumque ille feciſſet eſſent rata.* Idem.

(98) *Ut iidem dicunt*) Epicureos notat, quorum duo capita comparat & collidit, jus ab inſtitutis ortum eſſe, & ab utilitate profectum; nam utilitate perrumpentur leges & inſtituta. Qui de Thraſymacho hic loquuntur, omiſſo Epicuro, a ſenſu aberrant. *Idem.*

(99) *Si natura confirmatura*) Si a natura ſtirpa juris removeatur, & utilitati adſcribatur, ſecuturam ait non tantum juris everſionem, verum etiam virtutum omnium, præſertim earum quæ hominum ſocietatem tuentur. Earum enim, ut juris, ſi origo in utilitate ponatur, ſubverſio manifeſta conſequitur. *Idem.*

(1) *Populorum juſſis*) Proprie. Nam populus jubere dicebatur, ſenatus decernere, quem nomine principum intelligit (ut in lib. de Oratore I. 7. *Cum igitur vehementius inveheretur in cauſam principum conſul Philippus*) judices ſententiam ferre. *Idem.*

eorum ſuffragiis rerum natura vertatur : cur non ſanciunt , ut, quæ mala pernicioſaque ſunt, habeantur pro bonis ac ſalutaribus? aut cur, cum jus ex injuria lex facere poſſit, bonum eadem facere non poſſit ex malo? Atqui nos legem bonam a mala, nulla alia niſi naturæ norma dividere poſſumus. Nec ſolum jus & injuria a natura dijudicantur, ſed omnino omnia honeſta ac turpia. Nam & communis intelligentia (2) nobis notas (3) res efficit, eaſque in animis noſtris inchoavit, ut honeſta in virtute ponantur, in vitiis turpia.

Hæc autem in opinione exiſtimare, non in natura poſita, dementis eſt. Nam nec arboris, nec equi virtus quæ dicitur, (in quo abutimur nomine) in opinione ſita eſt, ſed in natura. Quod ſi ita eſt; honeſta quoque & turpia natura dijudicanda ſunt. Nam ſi opinione univerſa virtus, eadem ejus etiam partes (4) probarentur. Quis igitur prudentem, &, ut ita dicam, catum (5), non ex ipſius habitu, ſed ex aliqua re externa judicet? Eſt enim virtus perfecta ratio: quod certe in natura eſt. Igitur omnis honeſtas eodem modo.

XVII. Nam ut vera & falſa, ut conſequentia & contraria, ſua ſponte, non aliena judicantur: ſic conſtans & perpetua ratio vitæ, quæ eſt virtus, itemque inconſtantia (6), quod eſt vitium, ſua natura probatur. Nos ingenia (7) juvenum, non item ad ingenia; natura virtutes & vitia, quæ exſi-

(2) *Communis intelligentia*) Ea eſt prima quædam animi notio & præceptio, quæ in animis noſtris inchoavit ſenſum honeſti, Κοινὰς ἐννοίας vocant Stoici, de quibus extat commentarius Plutarchi in Stoicos. Communis autem notio Stoicis principium eſt ſcientiæ & κριτήριον. Dicitur etiam πρόληψις, quæ eſt ἔννοια φυσικὴ τοῦ καθόλου, id eſt, *notio naturalis univerſarum rerum*. Idem.

(3) *Nobis notas res efficit*, eaſque *in animis noſtris inchoavit*) Cum præceſſerit *efficit*, præſentis temporis vox, Daviſius ex tribus Mſſ. protulit *inchoat*, ut particula *que* copulet ſimilia tempora: quod eodem modo neceſſarium duxit propter ſequens verbum *ponnentur*. At quamvis grammaticæ ſic ſatis conſuluit, non item ſenſui loci: cur enim eæ res *notæ* eſſe dicantur, quæ poſtea ſolum dicuntur eſſe *inchoatæ*? Hoc qui videt, mecum (opinor) cenſebit legendum eſſe *nobis notas res efficit eas*, quas *in animis noſtris inchoavit*. Sic tandem & latinitati & ſententiæ ſatis proviſum erit. *Pearcius*.

(4) *Partes*) Id eſt ſpecies: nam formam generis, quo facilius intelligatur, Cicero in Topicis cap. 3. ait, ſe interdum *partem* ſolere appellare. Virtus autem univerſa, ipſum genus eſt, id eſt generalis virtus. *Turnebus*.

(5) *Catum*) Catum Varro lib. VI. L.L. acutum, non ſapientem interpretatur; ut *cata ſigna* apud Ennium, & *egregie cordatus homo catus Ælius Sextus*: & apud Lucilium *catu dicta*. Hic tamen eſt prudens, ſapiens, peritus, contra quam Varroni videatur. Eſt autem Sabinum vocabulum. Utitur eo Plautus initio Pœnuli, *Quam tu ſapienter, docte, cordate, & cate*. Idem.

(6) *Inconſtantia*) Inconſtantiam, ut in Tuſculanis, hic vocat defectionem a recta mente, averſam a rationis præſcriptione: quæ vitiorum & perturbationum origo eſt, ut conſtantia virtutum. *Idem*.

(7) *Nos ingenia juvenum, non item ad ingenia &c.*) Corruptus plane eſt locus, quem ut ſanarent, multum laborarunt editores, ſtudio tamen (opinor) hactenus inani. Ex veſtigiis Mſſ. ſic cenſeo eum refingendum eſſe, *Nos ingenia juvenum natura judicamus: non item virtutes & vitia, quæ exiſtunt ab ingeniis, judicabuntur? An ea non aliter? Honeſta & turpia non ad naturam referre neceſſe erit?* Scilicet locum verborum *natura* & *non item* mutavi; inſerui verbum *judicamus* ex tribus Mſſ. & omiſi voces *ad ingenia*, quæ gloſſam ſapiunt. Porro, *item* hic valet ac ſi vox *natura* repetatur; & poſt verba *an ea non aliter* ſubintelligo verba *quam ad naturam referenda ſunt*. Pearcius.

exſiſtunt ab ingeniis, judicabuntur? An ea non aliter? honeſta & turpia non ad naturam referri neceſſe erit? Quod laudabile (8) bonum eſt, in ſe habeat quod laudetur neceſſe eſt. Ipſum enim bonum, non eſt opinionibus, ſed natura. Nam ni ita eſſet, beati quoque opinione eſſent: quo quid dici poteſt ſtultius? Quare cum & bonum, & malum natura judicetur, & ea ſint principia (9) naturæ: certe honeſta quoque & turpia ſimili ratione dijudicanda, & ad naturam referenda ſunt.

Sed perturbat nos opinionum varietas, hominumque diſſenſio: & quia non idem contingit in ſenſibus, hos natura certos putamus: illa, quæ aliis ſic, aliis ſecus, nec iiſdem ſemper uno modo videntur, ficta eſſe ducimus. Quod eſt longe aliter. Nam ſenſus noſtros non parens, non nutrix, non magiſter, non poeta, non ſcena depravat, non multitudinis conſenſus abducit a vero. Animis omnes tenduntur inſidiæ, vel ab iis, quos modo enumeravi, qui teneros & rudes cum acceperunt, inficiunt, & flectunt, ut volunt: vel ab ea, quæ penitus in omni ſenſu implicata inſidet, imitatrix boni, voluptas, malorum autem mater omnium; cujus blanditiis corrupti, quæ natura bona ſunt, quia dulcedine hac & ſcabie (10) carent, non cernimus ſatis.

XVIII. Sequitur (ut concluſa mihi jam hæc ſit omnis ratio) id quod ante oculos ex iis eſt, quæ dicta ſunt, & jus, & omne honeſtum ſua ſponte eſſe expetendum. Etenim omnes viri boni ipſam æquitatem & jus ipſum amant; nec eſt viri boni errare, & diligere quod per ſe non ſit diligendum. Per ſe igitur jus eſt expetendum & colendum. Quod ſi jus eſt: etiam juſtitia. Sic in ea (11) reliquæ quoque virtutes per ſe colendæ ſunt. Quid liberalitas (12)? gratuitane eſt, an mercenaria? ſi ſine præmio (13) benigna eſt, gratuita: ſi cum mer-

(8) *Quod laudabile*) Ut bonum, quod honeſtum eſt, eadem natura judicabitur: alioqui cum beatitudo a virtute proficiſcatur, opinione, non natura beati homines eſſent. Stoicis autem omne bonum laudabile eſt. Cicero lib. III. de Finibus, cap. 8. *Quod eſt bonum, omne laudabile eſt: quod autem laudabile eſt, omne eſt honeſtum: bonum igitur quod eſt, honeſtum eſt.* Peripateticis & Academicis non omne bonum laudabile eſt. *Turnebus.*

(9) *Sint principia naturæ*) Duo rerum principia ſtatuebat Pythagoras, bonum & malum: ſed non in eam ſententiam hic accipio, verum omnis laudis, virtutis, officii, honeſtatis, contrariorumque hæc principia eſſe, eaque naturæ, non opinionis nec judicii. *Idem.*

(10) *Scabie*) Titillatione & pruritu, cujuſmodi ſcabioſis ſeſe fricantibus gignitur, unde a ſcabendo ſcabies nomen habet.

(11) *Sic in ea reliquæ quoque virtutes*) Hæc vetus & bonorum librorum ſcriptura eſt, eſtque hæc ſententia plane Stoica: nam Stoici in una virtute etiam reliquas ineſſe cernique cenſent. Sunt enim virtutes ipſæ inter ſe colligatæ & implicitæ, & qui unam habet, reliquas habet. *Idem.*

(12) *Gratuita*) Gratuita eſt liberalitas, quæ tantum officii gratis benigne facit. Sic Salluſtius Fragm. Hiſt. lib. I. cap. 14. *Ubi malos præmia ſequuntur, haud facile quiſquam gratuito bonus eſt.* Idem.

(13) *Si ſine præmio*) Citatur hic locus a Lactantio lib. VI. cap. 11. ubi Ciceronem quoque carpit, qui hujus præcepti oblitus, in Officiis liberalitatem prope mercenariam faciat. Hanc etiam locum uberrime tractat Seneca lib. IV. de Beneficiis, ubi beneficium dare, & invicem gratiam referre, per ſe expetenda contra Epicureos confirmat. *Idem.*

cede, conducta: nec eſt dubium, quin is, qui liberalis benignuſve dicitur, officium, non fructum ſequatur. Ergo item juſtitia nihil expetit (14) præmii, nihil pretii. Per ſe igitur expetitur. Eademque omnium virtutum cauſa, atque ſententia eſt. Atque etiam ſi emolumentis, non ſua ſponte virtus expenditur, una erit virtus, quæ malitia rectiſſime dicetur. Ut enim quiſque maxime ad ſuum commodum refert quæcumque agit, ita minime eſt vir bonus; ut, qui virtutem præmio metiuntur, nullam virtutem, niſi malitiam putent. Ubi enim beneficus, ſi nemo alterius cauſa benigne facit? ubi gratus, ſi non eum ipſum, cui referunt gratiam, cernunt grati? ubi illa ſancta amicitia, ſi non ipſe amicus per ſe amatur toto pectore, ut dicitur? qui etiam deferendus & abjiciendus eſt, deſperatis emolumentis & fructibus: quo quid poteſt dici immanius? Quod ſi amicitia per ſe colenda eſt, ſocietas quoque hominum, & æqualitas, & juſtitia, per ſe expetenda. Quod ni ita eſt, omnino juſtitia nulla eſt. Id enim injuſtiſſimum eſt, juſtitiæ mercedem quærere.

XIX. Quid vero de modeſtia, quid de temperantia, quid de continentia, quid de verecundia, pudore, pudicitiaque dicemus? infamiæne (15) metu non eſſe petulantes: an legum & judiciorum? Innocentes ergo & verecundi ſunt, ut bene audiant? & ut rumorem bonum colligant, erubeſcunt, & pudet impudica loqui? Ac me nimirum iſtorum philoſophorum pudet, qui nullum (16) vitium vitare, niſi judicio ipſo notatum, putant.

Quid enim? poſſumus eos, qui a ſtupro arceantur infamiæ metu, pudicos dicere, cum ipſa infamia propter rei turpitudinem conſequatur? Nam quid aut laudari rite, aut vituperari poteſt, ſi ab ejus natura receſſeris, quod aut laudandum, aut vituperandum putes? An corporis pravitates, ſi erunt perinſignes, habebunt aliquid offenſionis: animi deformitas non habebit? cujus turpitudo ex ipſis vitiis facillime percipi poteſt. Quid enim fœdius avaritia, quid immanius libidine, quid contemptius timiditate, quid abjectius tarditate & ſtultitia dici poteſt? Quid ergo? eos, qui ſingulis vitiis excellunt, aut etiam pluribus; propter damna, aut detrimenta, aut cruciatus aliquos, miſeros eſſe dicimus, an propter vim turpitudinemque vitiorum? Quod item ad contrariam laudem in virtute dici poteſt.

Poſtremo, ſi propter alias res virtus expetitur, melius eſſe aliquid, quam vir-

---

(14) *Nihil expetit*) Lego, *exprimit*, id eſt extorquet, præmii ſcilicet cauſa. Non intellexerunt vulgo hoc vocabulum, itaque ex eo fecerunt, *expetit*. Noſter in Orat. pro Quint. cap. 14. *Extorquendum eſt invito, atque ingratiis, quod non debet; eripiendum atque exprimendum eſt*. Scheffer.

(15) *Infamiane metu non eſſe petulantes*) Deeſſe videtur aliquid ad ſupplendam ſententiam, cui rei non ſatisfacit (opinor) ſubintellecta vox *dicemus*. Fortaſſe Cicero ſcripſit, *infamiane metu ſatis eſt non eſſe petulantes, an legum, & judiciorum*. Senſus eſt: qui vel infamiæ, vel legum & judiciorum metu ab impudicitia abſtinent, non poſſunt non petulantes dici. *Pearcius*.

(16) *Nullum judicium*) Id eſt neminem vitia vitare, niſi quæ infamia aut pœna notata ſunt. Judicium dicit: quia proxime de pudicitia verba fecerat, quam qui parum honeſte habebat, lege Scantinia in judicium vocari poterat. *Turnebus*.

Digitized by Google

virtutem, neceſſe eſt. Pecuniamne igitur? an honores? an formam? an valetudinem? quæ &, cum adſunt, perparva ſunt; &, quam diu affutura ſint, certum ſciri nullo modo poteſt. An (quod turpiſſimum dictu eſt) voluptatem? at in ea quidem ſpernenda & repudianda, virtus vel maxime cernitur. Videtiſne, quanta ſeries rerum ſententiarumque ſit: atque ut ex alio alia nectantur? Quin labebar longius, niſi me retinuiſſem.

XX. QUINT. Quo tandem? libenter enim, frater, ad iſtam orationem tecum prolaberer. MAR. Ad finem bonorum, quo referuntur, & cujus apiſcendi cauſa ſunt facienda omnia: controverſam rem, & plenam diſſenſionis inter doctiſſimos, ſed aliquando tamen (17) judicandam. ATT. Qui iſtud fieri poteſt, L. Gellio (18) mortuo? MAR. Quid tandem id ad rem? ATT. Quia me Athenis audire ex Phædro meo memini, Gellium, familiarem tuum, cum pro conſule (19) ex prætura in Græciam veniſſet, Athenis philoſophos, qui tum erant, in locum unum convocaſſe, ipſiſque magnopere auctorem fuiſſe, ut aliquando controverſiarum aliquem facerent modum. Quod ſi eſſent eo animo, ut nollent ætatem in litibus conterere, poſſe rem convenire, & ſimul operam ſuam illis eſſe pollicitum, ſi poſſet inter eos aliquid convenire. (20) MAR. Joculare iſtud quidem, Pomponi, & a multis ſæpe deriſum: ſed ego plane vellem me arbitrum inter antiquam Academiam & Zenonem datum. ATT. Quo tandem iſtuc modo? MAR. Quia de re una ſolum diſſident, de cæteris mirifice congruunt. ATT. Ain' tandem? unane eſt ſolum diſſenſio? MAR. Quæ quidem ad rem pertineat, una: quippe cum antiqui omnes (21), quod ſecundum naturam

(17) *Aliquando tamen judicandam*) Id eſt dijudicandam, quod in libris de Finibus fecit. Ex hoc loco colligimus hos libros ante libros de Finibus eſſe ſcriptos, &, ut opinor, ante bellum civile, abſolutis jam libris de Repub. *Idem*.

(18) *Gellio*) L. Gellii Cicero in Bruto, cap. 47. meminit: quem *non vendibilem oratorem*, multarum tamen rerum peritum fuiſſe dicit: eumque illic familiarem ſuum vocat. Meminit & hujus Plutarchus in Cicerone, quem ait Ciceroni, ob patefactam conjurationem civicam coronam decreviſſe. Sed & pro Seſtio a Cicerone *vir clariſſimus & fortiſſimus conſul* dicitur. Conſul autem fuerat anno ab urbe condita DCLXXXI. cum Q. Lentulo, cum quo etiam cenſor fuit, ut ab Aſconio ſcribitur. *Idem*.

(19) *Pro conſule*) Miſſus enim in provinciam fuerat loco conſulis: tametſi non ex conſulatu. *Proconſul* autem & *pro conſule* differunt, quod quidam ignorarunt, qui idem eſſe putaverunt, ut *proprætor* & *proprætore*. Nam proconſul tum erat qui conſulatu geſſerat, & ex conſulatu provinciam obtinebat: & proprætor qui ex prætura. Pro conſule qui loco conſulis, etiam ſi nec conſulatum geſſiſſet, & privatus eſſet. Sic privatus Pompejus pro conſule mittitur, non proconſul: & L. Gellius ex prætura mittitur pro conſule in conſularem provinciam; nondum enim conſulatum geſſerat: & Piſo apud Salluſtium quæſtor mittitur pro prætore in Hiſpaniam. Verba Salluſtii ſunt, Catil. cap. 19. *Poſtea Piſo citeriorem Hiſpaniam quæſtor pro prætore miſſus eſt adjutante Craſſo*. L. autem Gellius cum hæc ſcriberentur mortuus erat. *Idem*.

(20) *Convenire*) Si inter eos de arbitro conveniret, ſi compromiſſum in arbitrum aliquem facerent, aut arbitrum a magiſtratu peterent. Ridiculum hoc erat, quod putaret ut lites ſic controverſiam de Finibus honoraria arbitri opera diſceptari & componi poſſet. *Idem*.

(21) *Cum antiqui omnes*) Antiqui Academici bonum, quod ſecundum naturam eſſet, poſuerunt; & bene vivere, naturæ convenienter vivere. Zeno autem nihil bonum niſi honeſtum ſtatuit. Cicero autem libro quarto de Finibus a Peripateticis, qui omnino in eadem in qua Academici hæreſi ſunt, Stoicos verbis, non re diſſentire oſtendit. *Idem*.

ram eſſet, quo juvaremur in vita, bonũm eſſe decreverint: hic, niſi quod honeſtum eſſet, nihil putarit bonum. ATT. Perparvam vero controverſiam dicis, ac non eam, quæ dirimat omnia? MAR. Probe quidem ſentis, ſi re, ac non verbis (22) diſſiderent.

XXI. ATT. Ergo aſſentiris Antiocho (23) familiari meo, (magiſtro (24) enim non audeo dicere) quocum vixi, & qui me ex noſtris pæne convellit hortulis, deduxitque in Academiam perpauculis (25) paſſibus. MAR. Vir iſte fuit ille quidem prudens & acutus, & in ſuo genere perfectus, mihique, ut ſcis familiaris: cui tamen ego aſſentiar in omnibus, necne, mox videro: hoc dico, controverſiam totam iſtam poſſe ſedari.

ATT. Qui iſtud tandem vides? MAR. Quia, ſi, ut Chius Ariſto dixit, ſolum bonum eſſe diceret, quod honeſtum eſſet, malumque, quod turpe; cæteras res omnes plane pares, ac ne minimum quidem, utrum adeſſent, an abeſſent, intereſſe: valde a Xenocrate & Ariſtotele, & ab illa Platonis familia diſcreparet: eſſetque inter eos de re maxima, & de omni vivendi ratione diſſenſio. Nunc vero cum decus, quod antiqui ſummum bonum eſſe dixerunt, hic ſolum bonum dicat: item dedecus, quod illi ſummum malum, hic ſolum: divitias, valetudinem, pulchritudinem, commodas res appellet, non bonas: paupertatem, debilitatem, dolorem, incommodas, non malas: ſentit idem, quod Xenocrates, quod Ariſtoteles; loquitur alio modo. Ex hac autem non rerum, ſed verborum diſcordia, controverſia nata eſt de finibus: in qua quoniam uſucapionem (26) XII tabulæ inter quinque pedes eſſe voluerunt (27), depaſci (28) veterem poſſeſſionem Academiæ

(22) *Non verbis*) Ut cum commoda dicere malunt Stoici quam bona, incommoda quam mala: cum legenda & ſumenda dicunt commoda fortunæ & corporis, non expetenda: cum incommoda non ſumenda, non autem fugienda. *Idem*.

(23) *Antiocho*) Hic Philonis diſcipulus relicta nova Academia in veterem remigravit, ac librum de Peripateticorum & Stoicorum concordia edidit. Cicero lib. I. de Natura Deorum, cap. 7. Hujus auditor Pomponius, alioqui Epicureus, aliquando fuit: ac propemodum ſe ab eo ex Epicuri hortulis in Academiæ ſpatia pertractum ait. *Idem*.

(24) *Magiſtro enim*) Propter condiſcipulos Epicureos, qui iſtud acerbe ferrent, ſi eum magiſtrum agnoſceret, & Epicuri ſectam relinqueret, id dicit. *Idem*.

(25) *Perpauculis paſſibus*) Nam in ſpatiis Academiæ Academici inambulantes diſputabant. Hinc illud Horatii lib. II. epiſt. II. 45.

Atque inter ſylvas Academi quærere verum. Idem.

(26) *Uſucapionem*) Hunc locum *Alciatus* ita ex *Aggeno Urbico* & *Julio Nypſo* declarat. *Lege duodecim tabul. cautum erat, ut inter vicinorum prædia conſtitutis finibus, quinque pedum ſpatium relinqueretur, qua ire, agere, uterque dominus poſſet, itemque ut circumverti aratrum poſſet*. Id ſpatium uſucapi eadem lege prohibebatur: deinde poſt decemviros lata eſt lex Manilia, vel Mamilia, ut in libris ſcriptis reperio: quæ, quoties de his quinque pedibus controverſia eſſet, eligi arbitrum agrimenſorem aut finitorem juſſit; qui fines eos regeret & conſtitueret. Ultra vero quinque pedes, quoniam lis non finalis, ſed proprietatis eſt, prætor adeundus erat. Jocus autem eſt ex ambiguo, de finibus agrorum & bonorum. *Idem*.

(27) *Inter quinque pedes eſſe voluerunt*) Alciatus *voluerunt* probat, legis auctoritate adductus, cujus hæc verba ſunt de controverſiis agrorum: *De rigore controverſia eſt finitima conditionis, quoties inter duos pluresve terminos ordinatos, ſive qua alia ſigna ſecundum legem Manliam*, vel *Mamiliam*, ut reperio, *intra quinque pedes agitur*. Sed *intra quinque pedes* eſt controverſia, cum de illis quinque finalibus pedibus lis eſt; *Inter quinque pedes*, cum de poſſeſſione.

demiæ ab hoc acuto homine non ſinemus; nec Mamilia lege ſinguli, ſed ex iis tres arbitri (29) fines regemus.

QUIN. Quamnam igitur ſententiam dicimus? MAR. Requiri placere terminos, quos Socrates (30) pegerit: iiſque parere. QUIN. Præclare, frater, jam nunc a te verba uſurpantur civilis juris & legum: quo de genere exſpecto diſputationem tuam. Nam iſta quidem magna dijudicatio eſt, ut ex te ipſo ſæpe cognovi. Sed certe res ita ſe habent, ut ex natura (31) vivere, ſummum bonum ſit, id eſt, vita modica (32), & apta vir-

---

ne, prædio, agro, inter quinque pedes; id eſt, inter limites clauſo, lis eſt. Nam nunc agitur de poſſeſſione & fundo Academiæ, quem Zeno uſucapere conatur. Biennio enim lege duodecim Tab. fundus uſucapiebatur: nullo tempore uſucapiebantur limites quinum pedum: etiam ſi quis, verbi gratia, limitem viginti annis araſſet & ſeviſſet. Quod afferunt de Solonis lege, hunc locum non illuſtrat. *Intra* & *velnerunt* ſi legas, id eodem ſenſu accipi poterit. *Idem*.

(28) *Depaſci veterem*) Academiæ agro velut uſucapio frui Zenonem non ſinemus. Nam plane ſentit idem quod Academici veteres, eorumque ſententiam uſurpat, mutatis tantum vocabulis loquitur alio modo. Poſſeſſiones ſunt agri late patentes vel publici, vel privati. Hic qui *depaſci* abſumi depaſcendo interpretantur, ſenſum non vident: qui enim agrum poſſidet, in agrum pecus ſuum immittere poteſt, in alienum agrum non poteſt: inde translatio ducta. *Idem*.

(29) *Ex iis tres arbitri fines regemus*) Celeberrimus autem JCtus Aimarus Ranconetus (ut auctor eſt Turnebus Adverſ. IV. 24) legit *e* XII. *tres arbitri fines regemus*. Sic etiam magnus ille Cujacius Obſerv. V. 21. & ſic edidit Lambinus. Mutatio ſane eſt exigua, mentique Ciceronis congrua. Receptam tamen lectionem nullus equidem moveo; cum pronomen ad XII. tabulas, quarum ſupra meminit noſter, commode queat referri. *Daviſius*. Hic autem arbitri ſunt, quos dicimus *commiſſarios*. Turnebus.

(30) *Quos Socrates*) Termini quos Socrates pegit, poſſeſſionem Academicorum terminabunt, qui ab eo ſtatim exorti ſunt; oſtendentque a Zenone aliorum verborum obtentu uſurpatam Academicorum poſſeſſionem. *Idem*.

(31) *Ut ex natura*) Secundum naturam, quod a Socrate acceptum tenuerunt Academici, & probarunt Stoici, ut utrorumque eadem ſit ſententia. Dicitur eodem modo, *e natura vivere*, *e virtute vivere*, pro *ſecundum naturam*, *ſecundum virtutem*. Idem.

(32) *Vita modica*) Cicero lib. II. de Finibus, cap. II. *Secundum naturam vivere*, interpretatur eſſe *virtute adhibita frui primis a natura datis*. Lib. autem III. Offic. cap. 3. ſic ſcribit, *Etenim quod ſummum bonum a Stoicis dicitur, convenienter naturæ vivere, id habet hanc ut opinor ſententiam, cum virtute congruere ſemper, cætera autem quæ ſecundum naturam eſſent, ita legere, ſi ea virtuti non repugnarent*. Lib. II. de Finibus, cap. II. *convenienter* naturæ vivere dicit eſſe *e virtute, id eſt, honeſte vivere*. Quod Stoici *ita interpretabantur: vivere cum intelligentia earum rerum, quæ natura convenirent, eligentem ea quæ ſecundum naturam eſſent, rejicientemque contraria*. Interpretatio Stoica, cum virtuti adjungat fructum earum rerum quæ naturæ conveniunt, ab Academicorum ſententia nihil diſcrepat. Stoici tamen hæc externa & corporis commoda ſumenda, legenda, eligenda dicunt, non expetenda: contrariaque rejicienda, non fugienda, quo antea modo etiam ipſe loquebatur de morte & vita, cum hanc errore homines expetere diceret, illam fugere. Academici autem ea in rebus expetendis & fugiendis numerant. *Vitam* hic appellat emolumenta & commoda, quæ ſecundum naturam ſunt, & quibus ad vitam degendam eſt opus. Nam ſic vita & hic, & in prima Academica, cap. 5. accipitur his verbis, *conſtituebantque extremum eſſe rerum expetendarum & finem bonorum, adeptum eſſe omnia e natura & animo & corpore & vita*: id enim eſt adeptum eſſe omnia quæ ſecundum naturam ſunt animi, corporis, fortunæ bona. *Modicam* addit quod earum rerum modus naturalis ſit, & quod beati etiam eſſe poſſimus ſine divitiis, opibus, honoribus, gratia. Hæc enim a natura recedunt. *Vitam aptam virtute* vult, ex virtute ſcilicet pendentem, ut V. Tuſcul. cap. 14. *Non ſane optabilis quidem iſta, inquit, rudentibus apta fortuna*. Aut potius bonis modice ſuppeditatam. Ut apud Horat. lib. I. Od. XII. 43.

...... *Et avitus* apto
Cum lare fundus.

Et

virtute perfrui: aut naturam ſequi, & ejus quaſi lege vivere, id eſt, nihil, quantum in ipſo ſit: prætermittere, quo minus ea, quæ natura poſtulet, conſequatur, quod inter hæc velit virtute tanquam lege vivere. Quapropter hoc dijudicari (33) neſcio an unquam, ſed hoc ſermone certe non poteſt, ſi quidem id, quod ſuſcepimus, perfecturi ſimus.

XXII. ATT. At ego huc declinabam nec invitus. QUIN. Licebit alias: nunc id agamus, quod cœpimus, cum præſertim ad id nihil pertineat hæc de ſummo malo bonoque diſſenſio. MAR. Prudentiſſime, Quinte, dicis: nam quæ a me adhuc dicta ſunt (34), ***

QUIN. Nec Lycurgi leges, nec Solonis, neque Charondæ (35), neque Zaleuci, nec noſtras XII tabulas, nec plebiſcita deſidero: ſed te exiſtimo cum populis, tum etiam ſingulis hodierno ſermone leges vivendi & diſciplinam daturum. MAR. Eſt hujus vero diſputationis, Quinte, proprium id, quod exſpectas: atque utinam eſſet etiam facultatis meæ! Sed profecto ita ſe res habet, ut, quoniam vitiorum emendatricem legem eſſe oportet, commendatricemque virtutum, ab ea vivendi doctrina ducatur. * Ita ſit, ut mater omnium bonarum artium ſapientia ſit: a cujus amore Græco verbo philoſophia nomen invenit: qua nihil a diis immortalibus uberius, nihil florentius, nihil præſtabilius hominum vitæ datum eſt. Hæc enim una nos cum cæteras res omnes, tum, quod eſt difficillimum, docuit, ut noſmet ipſos noſceremus: cujus præcepti tanta vis, tanta ſententia eſt, ut ea non homini cuipiam, ſed Delphico deo tribueretur.

Nam qui ſe ipſe norit, primum aliquid ſentiet ſe habere divinum, ingeniumque in ſe ſuum, ſicut ſimulacrum aliquod, dedicatum putabit; tantoque munere deorum ſemper dignum aliquid & faciet, & ſentiet: &, cum ſe ipſe perſpexerit, totumque tentarit, intelliget, quemadmodum a natura ſubornatus in vitam venerit, quantaque inſtrumenta habeat ad obtinendam adipi-

---

Et apud Catullum Carm. XXVIII. 2.

Aptia *ſarcinulis & expeditis*.

Significat enim, ut opinor, *Horatius* parvum & concinnum larem; & Catullus, curtas & adſtrictas ſarcinas. In codice ſcripto hic reperi *& aperta virtute*. Quidam *aptam virtuti* legunt; quod non probo. *Idem*.

(33) Quapropter hoc *dijudicari &c.*) Bene a Daviſio notatur vocem *quapropter* hic nullum propeium locum habere; non enim ex eo, quod dixit Quintus, ſequitur iſtam cauſam *dijudicari* non potuiſſe. Monet idem in ſuis Mſſ. occurrere vel *& per hac*, vel *ac per hoc*: unde ille legendum voluit, *at vero hoc*. Ego potius ſic ſententiam reſtituo, Inter hæc *dijudicari neſcio an unquam* &c. Scilicet voces *inter hac* ex præcedente ſententia, ubi ſenſum turbant, ad hunc locum reducendas eſſe opinor. *Pearcius*.

(34) *Nam quæ a me adhuc dicta ſunt*) Locum totum ita reſtituebat Lambinus: *Nam quæ a me adhuc dicta ſunt, e media philoſophia ducta ſunt. Tu autem alicujus civitatis leges fortaſſe deſiderat*. Quintus. *Equidem nec Lycurgi &c.*

(35) *Charonda*) Charondas Thaletis Mileſii diſcipulus (ut quidam cenſent, reprehendit *Ariſtoteles*) Catanenſis, Catanenſibus civibus ſuis & Chalcidicis Siciliæ & Italiæ civitatibus leges tulit. Eum *Thurium* a Thuriis civitate Italiæ Valerius appellat, lib. VI. cap. 5. 4. extern. Errant qui in Valerio pro *Thurio Tyrium* emendant. Hujus legibus etiam Mazaceni uſi ſunt, ut ait Strabo, lib. XII. Zaleucus Locris Epizephyriis Italiæ populis leges ſcripſit. *Turnebus*.

* Vict. *Ita ſit mater omnium bonarum rerum ſapientia*.

adipiſcendamque ſapientiam: quoniam principio rerum omnium quaſi adumbratas intelligentias animo ac mente conceperit: quibus illuſtratus, ſapientia duce, bonum virum, & ob eam ipſam cauſam cernat ſe beatum fore.

XXIII. Nam cum (36) animus, cognitis perceptiſque virtutibus, a corporis obſequio indulgentiaque diſceſſerit, voluptatemque, ſicut labem aliquam decoris, oppreſſerit, omnemque mortis doloriſque timorem effugerit, ſocietatemque caritatis coierit cum ſuis, omneſque natura conjunctos, ſuos duxerit, cultumque deorum, & puram religionem ſuſceperit, & exacuerit illam, ut oculorum, ſic ingenii aciem, ad bona deligenda, & rejicienda contraria: quæ virtus ex providendo eſt appellata prudentia: quid eo dici, aut excogitari poterit beatius?

Idemque cum cælum, terras, maria, rerumque omnium naturam perſpexerit, eaque unde (37) generata (38), quo recurrant, quando (39), quo modo (40) obitura, quid in iis mortale & caducum, quid divinum æternumque (41) ſit, viderit, ipſumque ea moderantem & regentem pæne prehenderit, ſeſeque non unis circumdatum mœnibus, popularem alicujus definiti loci, ſed civem totius mundi, quaſi unius urbis, agnoverit: in hac ille magnificentia rerum, atque in hoc conſpectu & cognitione naturæ, dii immortales! quam ipſe ſe noſcet; quod Apollo præcepit Pythius? quam contemnet, quam deſpiciet, quam pro nihilo putabit ea, quæ vulgo ducuntur ampliſſima?

XXIV. Atque hæc omnia, quaſi ſepimento (42) aliquo, vallabit differendi ratione, veri & falſi judicandi ſcientia, & arte quadam intelligendi, quid quamque rem ſequatur, & quid ſit cuique contrarium. Cumque ſe ad civilem ſocietatem natum ſenſerit, non ſolum illa ſubtili diſputatione (43) ſibi utendum putabit, ſed etiam fuſa latius perpetua oratione, qua re-

(36) *Nam cum animus*) Qui ſapientiæ compotes ſunt, ii beati ſunt. Sapientia autem rerum divinarum & humanarum cognitionem complectitur: cujus pars una eſt de vita & moribus, quæ ethice: altera de natura & rebus occultis, quæ phyſice: tertia de diſſerendo, & quid verum, quid falſum, quid conſentaneum, quid repugnans judicando, quæ dialectica vocatur: quas omnes partes hic attingit. *Idem.*

(37) *Unde generata*) Ad deflagrationem reſpexit. Nam hæc omnia cenſent Stoici tandem aliquando exuſtum iri. Itaque non eſt huc advocandus Ariſtoteles, qui cælum, terram, mare, neque exordium habuiſſe, neque finem abitura credit. *Idem.*

(38) *Generata*) Ignis Stoicis principium eſt & ſemen omnium rerum, unde omnia generantur, & quo revertuntur. *Idem.* Vide de Nat. Deor. lib. II.

(39) *Quando*) Rata quædam & definita cenſent exuſtionis tempora: non tamen ſunt ea hominibus cognita. *Idem.*

(40) *Quo modo*) Per exuſtionem ſcilicet in ignem habitura. *Idem.*

(41) *Æternum*) Stoicis æterna eſt materia, & deus, quem per materiam pervadere, & eam informare cenſent: atque adeo ignis ipſe rerum ſemen. Animos etiam humanos æternos & immortales Cicero exiſtimat: qua de re inter Stoicos eſt variatum. *Idem.* Vide Tuſcul. I.

(42) *Sepimento*) Stoicorum more, qui philoſophiam agro feraci comparabant, cujus ſepem dialecticam eſſe dicebant: fructum, ethicen: terram aut arbores, phyſicen; auctore Laertio, vit. 40. *Idem.*

(43) *Diſputatione*) Diſputationem perpetuæ orationi hic opponit. Propria enim eſt diſputatio dialecticorum, ut perpetua oratio oratorum: & dialecticæ diſputator dici poteſt: *διάλεξις*, diſputatio; *διαλεκτική*, prudentia diſputandi. Sed & dialogi eadem eſt origo, qui dialecticorum & philoſophorum, ut Lucianus ait, proprius erat; veterumque illorum philoſophorum, qui dialectici habiti ſunt & appellati, oratio in interrogatione & reſponſione erat poſita. *Idem.*

regat populos, qua ſtabiliat leges, qua caſtiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros viros: qua præcepta ſalutis & laudes apte ad perſuadendum edat ſuis civibus: qua hortari ad decus, revocare a flagitio, conſolari poſſit afflictos: factaque & conſulta fortium & ſapientum, cum improborum ignominia, ſempiternis monumentis prodere. Quæ cum tot res tantæque ſint, quæ ineſſe in homine perſpiciantur ab iis, qui ſe ipſi velint noſſe, earum parens eſt, educatrixque ſapientia.

ATT. Laudata quidem a te graviter & vere. Sed quorſus hoc pertinet? MAR. Primum ad ea, Pomponi, de quibus acturi jam ſumus; quæ tanta eſſe volumus: non enim erunt, niſi ea fuerint, unde illa manant, ampliſſima. Deinde facio & libenter, &, ut ſpero, recte, quod eam cujus ſtudio teneor, quæque me eum, quicumque ſum, effecit, non poſſum ſilentio præterire. ATT. Vero facis & merito, & ipſe: fuitque id, ut dicis, in hoc ſermone faciendum.

DE

Digitized by Google

DE LEGIBUS,

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Civitatis jus, aut ad res & rationes hominum, aut ad religiones & ceremonias Deorum, comparatum eſt. Hoc divinum, illud humanum dicimus. Sed cum divini potior ſit & antiquior cura, Deum enim ut colamus in lucem editi ſumus, religionemque ac pietatem natura nobis inſevit) Cicero merito a religionis conſtitutione incepit, & eam in hunc librum contulit. Cujus diſputationem ab ultima lege, quæ mens Dei eſt ratione cogentis & vetantis: & ab humana, quæ ratio eſt ſapientis, legi divinæ conſentiens, ut a capite, arceſſit. Nam ab his, ut fontibus, jura noſtra fluunt, eoque referri debent. Addit deinde, Platonis more, legis proœmium: ei legem de religione ſubjungit, quam a Numæ Pontificumque Rom. decretis educit. Poſtremo hujus ſuaſionem & explicationem reddit. Turneb.

I. ATTICUS. Sed viſne, quoniam & ſatis jam ambulatum eſt, & tibi aliud dicendi initium ſumendum eſt, locum mutemus, & in inſula, quæ eſt in Fibreno (1), (nam opinor illi alteri flumini nomen eſſe) ſermoni reliquo demus operam, ſedentes? MAR. Sane quidem. Nam illo loco libentiſſime ſoleo uti, ſive quid mecum ipſe cogito, ſive aut ſcribo, aut lego. ATT. Equidem qui nunc primum venerim, ſatiari non queo: magnificaſque villas, & pa-

(1) *In Fibreno*) Arpinatem Ciceronis villam duo fluvii alluebant, Fibrenus & Liris, eamque amœniſſimam reddebant & ſaluberrimam *Turnebus*.

vimenta marmorea, & laqueata tecta contemno. Ductus vero aquarum, quos iſti Nilos & Euripos (a) vocant, quis non cum hæc videat, irriſerit? Itaque, ut tu paulo ante de lege & de jure diſſerens, ad naturam referebas omnia, ſic in his ipſis rebus, quæ ad requietem animi delectationemque quæruntur, natura dominatur. Quare antea mirabar, (nihil enim his in locis niſi ſaxa & montes cogitabam: idque ut facerem, & orationibus inducebar tuis, & verſibus) ſed mirabar, ut dixi, te tam valde hoc loco delectari. Nunc contra miror, te, cum Roma abſis, uſquam potius eſſe. MAR. Ego vero, cum licet plures dies abeſſe, præſertim hoc tempore anni, & amœnitatem hanc & ſalubritatem ſequor; raro autem licet. Sed nimirum me alia quoque cauſa delectat, quæ te non attingit ita. ATT. Quæ tandem iſta cauſa eſt? MAR. Quia, ſi verum dicimus, hæc eſt mea, & hujus fratris mei germana patria: hinc enim orti ſtirpe antiquiſſima: hic ſacra, hic genus, hic majorum multa veſtigia. Quid plura? hanc vides villam, ut nunc quidem eſt, lautius ædificatam patris noſtri ſtudio; qui cum eſſet infirma valetudine, hic fere ætatem egit in literis. Sed hoc ipſo in loco cum avus viveret, & antiquo more parva eſſet villa, ut illa Curiana in Sabinis, me ſcito eſſe natum. Quare ineſt neſcio quid, & latet in animo ac ſenſu meo, quo me plus hic locus fortaſſe delectet: ſiquidem etiam ille ſapientiſſimus vir, Ithacam (3) ut videret, immortalitatem ſcribitur repudiaſſe.

II. ATT. Ego vero tibi iſtam juſtam cauſam puto, cur huc libentius venias, atque hunc locum diligas. Quin ipſe, vere dicam, ſum illi villæ amicior modo factus, atque huic omni ſolo, in quo tu ortus & procreatus es. Movemur enim neſcio quo pacto locis ipſis, in quibus eorum, quos diligimus, aut admiramur, adſunt veſtigia. Me quidem ipſæ illæ noſtræ Athenæ non tam operibus magnificis exquiſitiſque antiquorum artibus delectant, quam recordatione ſummorum virorum, ubi quiſque habitare, ubi ſedere, ubi diſputare ſit ſolitus: ſtudioſeque eorum etiam ſepulcra contemplor. Quare iſtum, ubi tu es natus, plus amabo poſthac locum.

MAR. Gaudeo igitur, me incunabula pæne mea tibi oſtendiſſe. ATT. Equidem me cognoſſe admodum gaudeo. Sed illud tamen quale eſt, quod paulo ante dixiſti; hunc locum (idem ego te accipio dicere Arpinum) germanam patriam eſſe veſtram? Numquid duas habetis patrias? an eſt illa (4) una patria communis? niſi forte ſapienti illi Catoni fuit patria non Ro-

(2) *Nilos & Euripos*) Nili autem & Euripi erant aquæductus & alvei operis ſumptuoſi, qui aquam fluviorum in morem deductam conciperent: quodque fluviorum & freti anguſti, quale Euboicum erat, ſimilitudinem haberent, ideo delicati illi ſplendidis nominibus Nilos & Euripos vocabant. *Idem*.

(3) *Ithacam ut videret*) Cicero lib. 1. de Orat. cap. 44. *Cujus rei tanta vis ac natura eſt, ut Ithacam illam in aſperrimis ſaxulis tanquam nidulum affixam ſapientiſſimus vir immortalitati anteponeret*. Homerus Odyſſ. A, 56. *Idem*.

(4) *An eſt illa una patria communis*) Cum quatuor MSſ. a Daviſio citatis & ceteris edit.

Roma, ſed Tuſculum. MAR. Ego mehercule & illi, & omnibus municipibus duas eſſe cenſeo patrias: unam (5) naturæ, alteram civitatis: ut ille Cato, cum eſſet Tuſculi natus, in populi Romani civitatem ſuſceptus eſt. Itaque, cum ortu Tuſculanus eſſet, civitate Romanus, habuit alteram loci patriam, alteram juris (6): ut veſtri Attici, priuſquam (7) Theſeus eoſdem migrare ex agris, & in aſtu (8), quod appellatur, omnes ſe conferre juſſit, & Sunii (9) erant iidem & Attici: ſic nos & eam patriam ducimus, ubi nati; & illam, qua excepti ſumus. Sed neceſſe eſt, caritate eam præſtare in qua reipublicæ nomen & univerſæ civitatis eſt: pro qua mori, & cui nos totos dedere, & in qua noſtra omnia ponere, & quaſi conſecrare debemus. Dulcis autem non multo ſecus eſt ea, quæ genuit, quam illa, quæ excepit. Itaque ego hanc meam eſſe patriam prorſus nunquam negabo, dum illa ſit major, & hæc in ea contineatur.

III. ATT. Recte igitur Magnus ille noſter, me audiente, poſuit in judicio, cum pro Balbo tecum ſimul diceret, rempublicam noſtram juſtiſſimas huic municipio gratias agere poſſe, quod ex eo duo ſui conſervatores (10) exſtitiſſent: ut jam videar adduci, hanc quoque, quæ te procreavit, eſſe patriam tuam. Sed ventum in inſulam eſt. Hac vero nihil eſt amœnius. Etenim hoc quaſi roſtro finditur Fibrenus, & diviſus æqualiter in duas partes latera hæc alluit, rapideque dilapſus cito in unum confluit, & tantum complectitur, quod ſatis ſit modicæ palæſtræ loci. Quo effecto, tanquam id habuerit operis ac muneris, ut hanc nobis efficeret ſedem ad diſpu-

edit. Ven. 1471. lego. *An eſt una illa patria communis?* mutato ordine verborum *illa* & *una*: ſenſus enim poſtulat, ut vox *una*, non *communis*, ſit prædicatum (ut dicitur) ſententiæ. Quaſi diceret Cicero: Illa patria communia, illa, quæ omnes una Romanos continet, annon eſt *una*? Interrogativa particula *an* in hoc loco idem valet ac *annon*. Sic in Offic. I. 15. an *imitari agros fertiles debemus, qui multo plus afferunt, quam acceperunt?* De Fin. v. 14. an *ea, quæ per vinitorem antea conſequebatur, & per ſeipſum curabit?* Non igitur opus fuit, ut Daviſius vocem *non* hic inſerendam eſſe contenderet. *Pearcius.*

(5) *Unam natura*) Municipium in quo ſunt nati. *Turnebus.*

(6) *Alteram juris*) Romam, in quam ſunt ſuſcepti communicata municipiis civitate. *Idem.*

(7) *Priuſquam Theſeus*) Lege, *poſtquam*, niſi plane ab hiſtoria & veritate diſcedas. *Paſſerat.* Annotavit hoc ipſum *Pet. Faber*, ad Luculli cap. 36.

(8) *In ἄςυ*) id eſt, Athenas. Terentius in palliata comœdia Eun. Act. V. Sc. VI. 17. *An in aſtu venit?* Turnebus.

(9) *Et Sunii erant iidem & Attici*) Sic a multis annis editur. Attamen ne minime quidem dubito quin vitioſa ſit hæc lectio: nam quod *Urſinus* etiam notavit, non *Sunii*, ſed Συνιεῖς, erant dicendi. Aſcenſius repræſentavit *symphrantides ex Atticis*, unde συμφρήτριδας finxit. Joach. vero Camerarius συμφρατρίδας vel συμφρατρίδας. Paulus denique Manutius conjecit, συμφράτορας *eſſe ex Atticis*. At harum vocum nulla ſit ſ cit Græca, & *civis Atticus* Athenienſem denotat. Harlejan. pr. exhibet *& symphaantidem, & atticis*: reliqui *& ſymphrantidem*, vel *& ſui phrantidem, ex Atticis*. Cogitabam *& ſui vici, vel pagi, erant iidem, & Attici*: nec ſenſu forſan aberrabam, licet quæ fuerit Tullii manus, ἀτρεκῶς dici non queat. Certe tradunt ſcriptores Atticam *vicatim* & κατὰ κώμας ante Theſei tempora fuiſſe habitatam. Adi Valerium Maximum lib. V. cap. 3. & Iſocratem in Helenæ Encom. *Dav.*

(10) *Duo ſui conſervatores*) Marius & Cicero. *Turnebus.*

putandum, ſtatim præcipitat in Lirem, &, quaſi in familiam patriciam (11) venerit, amittit nomen obſcurius, Liremque multo gelidiorem facit. Nec enim ullum hoc frigidius flumen attigi, cum ad multa acceſſerim, ut vix pede tentare id poſſim: quod in Phædro Platonis facit Socrates. MAR. Eſt vero ita: ſed tamen huic amœnitati, quemadmodum ex Quinto ſæpe audio, Thyamis (12) Epirotes tuus ille nihil, opinor, conceſſerit. QUINT. Eſt ita, ut dicis: cave enim putes Attici noſtri Amaltheo platanifque illis quidquam eſſe præclarius. Sed, ſi videtur, conſidamus hic in umbra, atque ad eam partem ſermonis, ex qua egreſſi ſumus, revertamur. MAR. Præclare exigis, Quinte. At ego effugiſſe arbitrabar: & tibi horum nihil deberi poteſt. QUINT. Ordire igitur: nam hunc tibi totum dicamus diem.

MAR. *A Jove Muſarum primordia,*

ſicut in Arati carmine orſi ſumus. QUINT. Quorſum iſtuc? MAR. Quia nunc iridem ab eodem, & a cæteris diis immortalibus ſunt nobis agendi capienda primordia. QUINT. Optime vero, frater: & fieri ſic decet.

IV. MAR. Videamus igitur rurſus, priuſquam aggrediamur ad leges ſingulas, vim naturamque legis, ne, cum referenda ſint ad eam nobis omnia, labamur interdum errore ſermonis, ignoremuſque vim ſermonis ejus, quo jura nobis definienda ſint. QUINT. Sane quidem, hercule: & eſt iſta recta docendi via.

MAR. Hanc igitur video ſapientiſſimorum fuiſſe ſententiam, legem neque hominum ingeniis excogitatam, nec ſcitum aliquod eſſe populorum, ſed æternum quiddam, quod univerſum mundum regeret, imperandi, prohibendique ſapientia. Ita principem legem illam & ultimam, mentem eſſe dicebant, omnia ratione aut cogentis, aut vetantis dei: ex qua illa lex, quam dii humano generi dederunt, recte eſt laudata. Eſt enim ratio, menſque ſapientis, ad jubendum, & ad deterrendum idonea.

QUINT. Aliquoties jam iſte locus a te tactus eſt: ſed ante quam ad populares leges venias, vim iſtius cæleſtis legis explana, ſi placet: ne æſtus nos conſuetudinis abſorbeat, & ad ſermonis morem uſitati trahat. MAR. A parvis (13) enim, Quinte, didicimus, SI IN JUS VOCAT, atque ejuſmodi.

(11) *In familiam patriciam*) Qui in adoptionem arrogabatur, familiæ prioris nomen relinquebat, & a patris naturalis poteſtate in adoptivi manum & nomen tranſibat; idque multo magis ſi ex obſcura familia in nobilem tranſiret. Sic T. Pomponius Atticus a Cæcilio avunculo adoptatus, T. Cæcilius Pomponianus Atticus eſt vocatus. Sic qui donabantur libertate, patronorum nomen ſumebant. *Idem.*

(12) *Thyamis*) Vide Turnebi Adverſ. xi. 16.

(13) *A parvis enim, Quinte didicimus, Si in jus Vocat, atque ejuſmodi alias, leges nominare.*) Erat, qui mendoſam putaret eſſe hanc vocem, *alias*, reſcriberetque, *alia* Levis hæc mutatio ſenſum efficit fortaſſe planiorem, in hunc modum: Olim cum eſſemus pueri, *didicimus* hoc ex XII. tabulis, Si in jus Vocat, *& ejuſmodi alia, leges nominare.* Sed tamen ſine hac mutatione, & retenta voce *alias*, ſtat eadem ſententia; ſi modo cogitationem referas ad *populares leges*, quarum mentio & nomen anteceſſit. Cæterum, de hoc verſiculo, *Si in jus vocat*, vide Gravinam, Orig. Juris, lib. II. qui eſt de Jure naturali Gentium, & XII Tabularum, cap. 67. *Anonymus.*

Digitized by Google

di alias, leges nominare. Sed vero intelligi ſic oportet, & hæc, & alia juſſa ac vetita populorum, vim non habere ad recte facta vocandi, & a peccatis avocandi: quæ vis non modo ſenior eſt, quam ætas populorum & civitatum, ſed æqualis illius, cælum atque terras tuentis & regentis dei. Neque enim eſſe mens divina ſine ratione poteſt, nec ratio divina non hanc vim in rectis praviſque ſanciendis habere: nec, quia nuſquam erat ſcriptum, ut contra omnes hoſtium copias in ponte unus aſſiſteret, a tergoque pontem interſcindi juberet, idcirco minus Coclitem (14) illum rem geſſiſſe tantam, fortitudinis lege atque imperio putabimus: nec, ſi regnante Tarquinio nulla erat Romæ ſcripta lex de ſtupris, idcirco non contra illam legem ſempiternam Sex. Tarquinius (15) vim Lucretiæ, Tricipitini filiæ, attulit. Erat enim ratio profecta a rerum natura, & ad recte faciendum impellens, & a delicto avocans: quæ non tum denique incipit lex eſſe, cum ſcripta eſt, ſed tum, cum orta eſt: orta autem ſimul eſt cum mente divina. Quamobrem lex vera atque princeps, apta ad jubendum, & ad vetandum, ratio eſt recta ſummi Jovis.

V. QUINT. Aſſentior, frater, ut quod eſt rectum, verum (16) quoque ſit, neque cum literis, quibus ſcita ſcribuntur, aut oriatur, aut occidat. MAR. Ergo ut illa divina mens, ſumma lex eſt; item cum in (17) homine eſt perfecto, & in mente ſapientis. Quæ ſunt autem varie, & ad tempus deſcripta populi, favore magis, quam re, legum nomen tenent. Omnem enim legem, quæ quidem recte lex appellari poſſit, eſſe laudabilem, quibuſdam talibus argumentis docent. Conſtat profecto ad ſalutem civium, civitatumque incolumitatem, vitamque hominum quietam & beatam, conditas eſſe leges: eoſque, qui primum ejuſmodi ſcita ſanxerint, populis oſtendiſſe, ea ſe ſcripturos atque laturos, quibus illi adſcriptis ſuſceptiſque, honeſte beateque viverent: quæque ita compoſita ſanctaque eſſent, eas leges videlicet nominarunt. Ex quo intelligi par eſt, eos, qui pernicioſa & injuſta populis juſſa deſcripſerint, cum contra fecerint, quam polliciti profeſſique ſint, quidvis potius tuliſſe, quam leges: ut perſpicuum eſſe

(14) *Coclitem illum*) Hiſtoria narratur a Livio lib. II. cap. 10.

(15) *Sex. Tarquinius*) Livius ab urbe condita lib. 1. cap. 58.

(16) *Verum quoque*) Veræ legis nomen & poteſtatem obtineat, non autem juſſa & vetita populorum. *Rectum* autem dicit id quod perfectum eſt, quod abſolute juſtum & ſincerum. Hoc enim nomen in perfectione officii ponit, ut ſcribit lib. 1. Offic. cap. 3. Sententia eſt: Quod omnes numeros juſtitiæ & æquitatis & virtutis habet, id demum veræ legis nomen obtineat, non iſtæ leges populares. *Turnebus*.

(17) *Item cum in homine*) Itidem in mente ſapientis vera & ſumma lex eſt, cum in homine eſt perfectum, id eſt, cum ad abſolutionem & perfectionem homines pervenerunt, in quibus inchoata ſunt iſta, ut in ſapiente, perfecta, quemadmodum in Jove. Exiſtimant autem eandem in homine & Deo rationem & virtutem eſſe Stoici. Scribitur etiam hunc in modum locus iſte, *Item cum in homine eſt perfecta*, quod erit, cum divina mens & ratio eſt perfecta in homine: quam ſcripturam etiam valde probo. Alii legunt, *Quod in homine eſt perfectum*: quod etiam laudo. *Idem*.

Digitized by Google

eſſe poſſit, in ipſo nomine legis interpretando ineſſe vim & ſententiam juſti, & juris legendi.

Quæro igitur a te, Quinte, ſicut illi ſolent; Quo ſi civitas careat, ob eam ipſam cauſam, quod eo careat, pro nihilo habenda ſit, id eſtne numerandum in bonis? QUINT. Ac maximis quidem. MAR. Lege autem carens civitas, anne ob ipſum habenda nullo loco? QUINT. Dici aliter non poteſt. MAR. Neceſſe eſt igitur, legem haberi in rebus optimis. QUINT. Prorſus aſſentior.

MAR. Quid, quod multa pernicioſe, multa peſtifere ſciſcuntur in populis, quæ non magis legis nomen attingunt, quam ſi latrones (18) aliqua conſeſſu ſuo ſanxerint? Nam neque medicorum præcepta dici vere poſſent, ſi quæ inſcii imperitique pro ſalutaribus mortifera conſcripſerint: neque in populo lex, cuicuimodi (19) fuerit illa, etiam ſi pernicioſum aliquid populus acceperit. Ergo eſt lex juſtorum injuſtorumque diſtinctio, ad illam antiquiſſimam, & rerum omnium principem expreſſa naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quæ ſupplicio improbos afficiunt, defendunt ac tuentur bonos.

VI. QUINT. Præclare intelligo: nec vero jam eſſe ullam legem puto non modo habendam, ſed ne appellandam quidem. MAR. Igitur tu Titias (20) & Apuleias leges nullas putas? QUINT. Ego vero ne Livias (21) quidem. MAR. Et recte, quæ præſertim uno verſiculo ſenatus, puncto temporis, ſublatæ ſint: lex autem illa, cujus vim explicavi, neque tolli, neque abrogari poteſt.

QUINT. Eas tu igitur leges rogabis videlicet, quæ nunquam abrogentur? MAR. Certe, ſi modo acceptæ a vobis duobus erunt. Sed, ut vir doctiſſimus fecit Plato, atque idem graviſſimus philoſophorum omnium, qui princeps de republica conſcripſit, idemque ſeparatim de legibus ejus, id mihi credo eſſe faciendum; ut priuſquam ipſam legem recitem, de ejus legis laude dicam. Quod idem & Zaleucum (22), & Charondam feciſſe video;

(18) *Latrones*) Vulgati, *latores*, a quibus diſcedere ſudemus, cum ſana & minime dubia videatur alia lectio, quam indicat Juſtus Lipſius, Antiquæ Lect. lib. II. cap. 2.

(19) *Cuicuimodi*) Id eſt cujuſcunque modi; quod pro *cujaſcuiuſmodi*, id eſt cujuſcunque modi, a Cicerone uſurpatum in oratione pro Roſcio cap. 34. annotat Priſcianus lib. XIII. *Vereor enim, cuicuimodi es, Roſci, ne ita hunc videar voluiſſe ſervare, ut tibi non pepercerim*. Turnebus.

(20) *Titias*) Minime dubito quin eæ ſignificentur leges, quas Sextus Titius & L. Apuleius Saturninus, invita nobilitate, plebis commodo & voluntati ſervientes, pertulerunt: quas poſtea ſenatus, quod non modo parum utiles reip. verum etiam exitioſæ viderentur, ſuſtulit. *P. Manutius*.

(21) *Ne Livias quidem*) M. Livius Druſus trib. pl. fautor primum ſenatus, ſocios & populos Italicos ad ſenatus cauſam defendendam ſpe civitatis Romanæ ſollicitavit. Agrarias deinde leges per vim & contra auſpicia, & frumentarias offenſo ſenatu, ac poſtremo judicialem legem tulit. Itaque Philippus Coſ. obtinuit a ſenatu, ut omnes ejus leges uno ſenatuſconſulto tollerentur. Decretum eſt enim contra auſpicia eſſe latas. *Turnebus*.

(22) *Zaleucum*) Qui Locris leges ſcripſit, ut Charondas Thuriis, quorum meminit Valerius lib. VI. cap. 5. & Diodorus Bibliothecæ lib. XII. *Idem*.

Digitized by Google

video; cum quidem illi non ſtudii & delectationis, ſed reipublicæ cauſa leges civitatibus ſuis ſcripſerint. Quos imitatus Plato, videlicet hoc quoque legis putavit eſſe, perſuadere aliquid, non omnia vi ac minis cogere. QUINT. Quid, quod Zaleucum iſtum negat ullum fuiſſe Timæus (23.)? MAR. At Theophraſtus (24) auctor haud deterior, mea quidem ſententia; meliorem multi nominant: commemorant vero ipſius cives, noſtri clientes (25), Locri. Sed ſive fuit, ſive non fuit, nihil ad rem. Loquimur, quod traditum eſt.

VII. Sit igitur jam hoc a principio perſuaſum civibus, dominos eſſe omnium rerum, ac moderatores deos: eaque quæ gerantur, eorum geri ditione, ac numine, eoſdemque optime de genere hominum mereri: & qualis quiſque ſit, quid agat, quid in ſe admittat, qua mente, qua pietate colat religiones, intueri: piorumque & impiorum habere rationem. His enim rebus imbutæ mentes, haud ſane abhorrebunt ab utili, & a vera ſententia. Quid eſt enim verius, quam neminem eſſe oportere tam ſtulte arrogantem, ut in ſe rationem & mentem putet ineſſe, in cælo mundoque non putet? aut ea, quæ vix ſumma ingenii ratione comprehendat, nulla ratione moveri putet? Quem vero aſtrorum ordines, quem dierum noctiumque viciſſitudines, quem menſium temperatio, quemque ea, quæ gignuntur nobis ad fruendum, non gratum eſſe cogant; hunc hominem omnino numerare qui decet? Cumque omnia, quæ rationem habent, præſtent iis, quæ ſint rationis expertia; nefaſque ſit dicere, ullam rem præſtare naturæ omnium rerum: rationem ineſſe in ea confitendum eſt. Utiles eſſe autem opiniones has, quis neget, cum intelligat, quam multa firmentur jurejurandum-

(23) *Timæus*) Timæus hiſtoricus acerbiſſimus in omnes convitiator fuit. Ariſtotelem omni genere contumeliæ vexavit, eoque progreſſus veſaniæ eſt maledicendo, ut pro Timæo, a reprehendendo, Epitimæus diceretur. Is acriter Theophraſtum reprehenderat, quod Locrorum legislatorum Zaleucum fuiſſe ſcripſiſſet: quem nullum omnino fuiſſe contendebat. Sed Theophraſti ſententiam & auctoritatem Cicero pluris quam Timæi facit. *Idem*

(24) *Theophraſtus auctor haud deterior, mea quidem ſententia: meliorem multi nominant:*) Et Lipſio & Daviſio hæc videntur eſſe corrupta: credo, quia nihil hic de Theophraſto, Zaleucum extitiſſe teſtante, dicitur: unde Lipſius legit, *mea quidem ſententia melior, cum multis nominat:* Daviſius vero *mea quidem ſententia melior; cum & multi nominant.* Equidem legendum cenſeo, *At Theophraſtus, auctor haud deterior mea quidem ſententia, (meliorem multi) nominat*: ut poſt vocem *multi* voces *cenſent eſſe* ſubintelligantur. Cicero in Epiſt. ad Att. VI. 1. dicit, *Quis Zaleucum leges Locris conſcripſiſſe non dixit? Non igitur jacet Theophraſtus, ſi id a Timæo tuo familiari reprehenſum eſt?* Unde patet Atticum amantiſſimum fuiſſe operum Timæi: credibile eſt igitur Ciceronem hic, cum Atticus præſens fuerit, voluiſſe Theophraſtum Timæo præferre, non ſuo, ſed aliorum judicio. *Penrcius*. Offero lectori ſequentem lectionem, quæ verior videtur, *Theophraſtus auctor haud deterior, mea quidem ſententia* melior multo, nominat: *commemorant vero*, &c. Miſcell. Obſ. *Vol.* IV.

(25) *Clientes*) Tota illa ora a Vibone Brunduſium uſque in fide & clientela Ciceronis erat. Cicero pro Plancio: *Iter a Vibone Brunduſium terra petere contendi, cum omnia illa municipia quæ ſunt a Vibone Brunduſium, in fide mea, Judices, eſſent.* Turnebus.

ſando; quantæ ſalutis ſint fœderum religiones; quam multos divini ſupplicii metus a ſcelere revocarit; quamque ſancta ſit ſocietas civium inter ipſos, diis immortalibus interpoſitis tum judicibus, tum teſtibus?

Habes legis proœmium ſic enim hoc appellat Plato. QUINT. Habeo vero, frater: & in hoc admodum delector, quod in aliis rebus aliiſque ſententiis verſaris, atque ille: nihil enim tam diſſimile eſt, quam vel ea, quæ ante dixiſti, vel hoc ipſum legis exordium. Unum illud mihi videris imitari, orationis genus. MAR. Vellem fortaſſe: quis enim id poteſt, aut unquam poterit imitari? Nam ſententias interpretari perfacile eſt. Quod quidem ego facerem, niſi plane eſſe vellem meus. Quid enim negotii eſt, eadem prope verbis iiſdem converſa dicere? QUINT. Prorſus aſſentior. Verum, ut modo tute dixiſti, te eſſe malo tuum. Sed jam exprome, ſi placet, iſtas leges de religione.

MAR. Expromam equidem, ut potero: &, quoniam & locus & ſermo familiaris eſt, legum leges voce proponam. QUINT. Quidnam id eſt? MAR. Sunt certa legum verba, Quinte, neque ita priſca, ut in veteribus XII ſacratiſque (26) legibus; & tamen, quo plus auctoritatis habeant, paulo antiquiora, quam hic ſermo eſt. Eum morem igitur cum brevitate, ſi potero, conſequar. Leges autem a me edentur non perfectæ: nam eſſet infinitum: ſed ipſæ ſummæ rerum atque ſententiæ. QUINT. Ita vero neceſſe eſt. Quare audiamus.

VIII. MAR. *Ad divos adeunto caſte* (27). *Pietatem adhibento. Opes amovento. Qui ſecus faxit, deus ipſe vindex erit. Separatim nemo habeſſit*

(26) *Sacratiſque*) Quidam ſacratas leges eas dicunt, quas plebs jurata in ſacro monte ſcivit, Livius lib. II. ab urb. cond. cap. 33. *Sunt qui duos tantum in ſacro monte creatos tribunos eſſe dicant; ibique ſacratam legem latam per ſeceſſionem plebis.* Quidam eas quibus ſancitum eſt, ut ſi quis adverſus eas fecerit, ſacer alicui deorum ſit, ut verbi gratia Cereri, erantque de plebis libertate. Proinde ſacroſancta quædam in ea lege poteſtas erat, ut eam violari nefas omnino eſſet, idque capite expiaretur. Volſci ut majori animo bellum capeſſerent, omniſque vacatio tolleretur, lege ſacrata delectum habuerunt. Livius lib. IV. cap. 26. *Nec ultra terror belli eſt dilatus, lege ſacrata, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat delectu habito.* Sacrabantur leges aut conſecratione & obteſtatione, aut pœnarum ſanctione. Cicero pro Corn. Balbo: *Deinde ſanctiones ſacrandæ ſunt aut genere ipſo, aut obteſtatione & conſecratione legis, aut pœna, cum caput ejus qui contra facit, conſecratur.* Idem.

(27) *Adeunto caſte*) Caſtimoniam corporis & animi lex requirit, ſed in corpore potius obſervabatur. Ita ad ſacrificium pura ſacerdotum veſtimenta eſſe oportebat, id eſt non obliita, non fulgurita, non funeſta, non habentia maculam. Sic aqua corpus abluebant, & denarias interdum cæremoniis obſervabant, & tricenarias, decemque continuis diebus vel triginta certis quibuſdam rebus abſtinebant. Sic puri menſtruo dicebantur, qui ſacrorum cauſa toto menſe in cæremoniis erant; id eſt, puri erant certis rebus carendo. Sic ſecubabant: & caſtimoniam in poculis & vaſis quadam ſuperſtitione obſervabant. Columella XII. 4. *His autem omnibus placuit eum, qui rerum harum officium ſuſceperit, caſtum eſſe continentemque oportere: quoniam totum in eo ſit, ne contrectentur vaſcula vel cibi, niſi aut ab impube: aut certe abſtinentiſſimo rebus venereis.* Itaque impuri a rebus ſacris removebantur & arcebantur, itaque Numæ erat ne pellex aram Junonis tangeret. *Idem.*

ſit (28) *deos : neve novos , ſed ne advenas , niſi publice adſcitos* (29), *privatim colunto. Conſtructa a patribus delubra habento. Lucos* (30) *in agris habento, & larum ſedes* (31). *Ritus familiæ patrumque ſervanto. Divos, & eos, qui cæleſtes ſemper habiti, colunto, & ollos, quos endo cælo* (32) *merita vocaverint, Herculem, Liberum, Æſculapium, Caſtorem, Pollucem, Quirinum. Aſt olla* (33), *propter quæ datur homini adſcenſus in cælum, Mentem, Virtutem, Pietatem* (34), *Fidem, earumque laudum delubra ſunto. Nec ulla vitiorum ſacra ſolennia obeunto.*

Feriis (35) *jurgia amovento, eaſque in famulis* (36), *operibus patratis, habento. Itaque* (37), *ut ita cadat in annuis amfractibus* (38), *deſcriptum eſto. Certaſque fruges* (39), *certaſque baccas ſacerdotes publice libanto : hoc certis ſacrificiis, ac diebus. Itemque alios* (40) *ad dies ubertatem*

V 2

(28) *Habeſſit*) Id eſt, habuerit.

(29) *Aſcitos*) Ut aſcitus eſt Æſculapius Epidauro, & Peſſinunte acceſſita eſt mater deum. *Idem.*

(30) *Lucos*) Silvæ erant fere in conſpectu villæ fundique incæduæ, diis conſecratæ, quas ferro temerare nefas erat. Plinius de Arboribus lib. XII. §. 2. *Hæc fuere numinum templa, priſcoque ritu ſimplicia rura etiam nunc deo præcellentem arborem dicant: nec magis auro fulgentia atque ebore ſimulacra, quam lucos & in iis ſilentia ipſa adoramus.* Erant etiam in urbe luci, non tantum in agris. *Idem.*

(31) *Larum ſedes*) Lares ſignificat familiares & penates. Plautus: *Dii penates meum parentum, familiæ Lar pater.* Nam penates etiam erant civitatis & Lares. Lararium autem eorum ſedes dicebatur ; cum ſedes hic ſit ubi ſedet ſignum ſtatutumque eſt ; ut hoc rurſus libro cap. 17. *Vexati noſtri Lares familiares, in eorum ſedibus exædificatum templum licentiæ.* Lares, *deos domeſticos* interpretatur Tertullianus in Apologetico cap. XIII. Colebantur & in compitis Lares, ſed & in conſpectu villarum & fundorum: quia de religione hæc lex intelligitur. *Idem.*

(32) *Endo cælo*) *Endo* pro *in* veteres uſurpabant : ſic *endoitium* pro *initio*, & *endoploranto* pro *imploranto*, & *endo procinctu* pro *in procinctu* dicebant. *Idem.*

(33) *Aſt olla*) *Aſt* adverſantis non eſt, verum copulantis. Earum autem laudum omnium, id eſt : rerum laudandarum & victutum, Romæ delubra erant. *Idem.*

(34) *Pietatem*) Pietati ædes ab Acilio conſecrata eſt, eo loco, ubi quondam mulier habitavit, quæ patrem incluſum carcere mammis ſuis clam aluit. *Idem.*

(35) *Feriis jurgia amovento*) Plato lib. XI. Legum, cum dixiſſet, *Ne quis cui convitium dicito*, ſubdit, *Quas ob res prorſus in templo nullus quicquam hujuſcemodi unquam obloquatur, nec in publicis item ſacris, nec rurſus in ludis, aut foro rerum venalium, aut jure, aut denique in publico conventu.* Sed & Cicero ita ſe lib. 1. de Divinat. cap. 45. explicat, *Rebuſque divinis, quæ publice fierent*, &c. Idem.

(36) *In famulis*) Familiam ſervorum feriari ſinant abſolutis operibus ruſticis : ut Compitalibus, cum rem divinam in compito aut foco faciebant : ut Saturnalibus &c. Simile eſt dicendi genus *leſſum funeris ergo habere.* Idem.

(37) *Itaque, ut ita cadat*, &c.) Quod hic dicitur, non eſt conſequens præcedentium ; non igitur locum habet conjunctio *Itaque*. Cur etiam dicitur *ita cadat?* nihil enim vel in prioribus vel in ſequentibus iſti voci reſpondet. Ut ſana ſit lectio, mihi videtur ſic ſcribendum eſſe. *Itaque, ut cadant in annuis amfractibus deſcriptum eſto*: id eſt, *ita deſcriptum eſto, ut* (feriæ) *cadant*, &c. *Pearcius.*

(38) *Annuis amfractibus*) In anni curriculis & faſtis. Sic in VI. de Rep. *Nam cum ætas tua ſeptenos octies ſolis amfractus reditusque converterit*, id eſt, annos. *Turnebus.*

(39) *Certaſque fruges*) Antiqui certis frugibus in ſacrificiis utebantur, ut fere adoreo farre, ex quo libum perſæpe, ſtruem, aut molam conficiebant : quæ etiam tanquam προθύματα in quibuſdam ſacris erant. Adde quod Plinius ſcribit, lib. XVIII. cap. 2. *Idem.*

(40) *Alios ad dies*) Ad alias ferias, in quibus lacte vel lactentibus hoſtiis opus eſt. *Idem.*

tem (41) *lactis, fœtuſque ſervanto. Id quod ne* (42) *committi poſſit, ad eam rem & rationem, curſus annuos ſacerdotes finiunto. Quæque quoique divo* (43) *decoræ gratæque ſint hoſtiæ, providento: diviſque* (44) *aliis alii ſacerdotes, omnibus pontifices, ſingulis flamines ſunto. Virgines Veſtales in urbe cuſtodiunto ignem foci* (45) *publici ſempiternum.*

Quoque hæc privatim (46) *& publice modo rituque fiant, diſcunto ignari a publicis ſacerdotibus. Eorum autem duo* (47) *genera ſunto; unum, quod præſit cæremoniis & ſacris: alterum quod interpretetur fatidicorum & vatum effata incognita, cum ſenatus populuſque adſciverit* (48). *Interpretes* (49) *autem Jovis optimi maximi publici augures ſignis & auſpiciis poſtea* (50) *vidento: diſciplinam tenento.*

Sacerdotes (51) *vineta virgetaque, & ſalutem populi auguranto. Quique agent*

---

(41) *Ubertatem*) Nam lacte Cereri libabatur. Virgilius Geor. 1. 344.

Cui tu lacte favos, & molli dilue Baccho.

Nec fœtus illico ſacris idoneus erat, verum ovis die ſeptimo, ſuis decimo. *Idem*.

(42) *Id quod ne*) In quo ne peccari poſſit, utque iſtarum rerum ſuppetat ubertas. Id *committi* dicitur, in quo delinquitur. Sic *ſacrum commiſſum*, cum in religionem & ſacra peccatum eſt. *Idem*.

(43) *Quæque quoique divo*) Singulis diis ſuæ quondam erant hoſtiæ, Cereri porca, Baccho caper, Neptuno taurus: nec aliena hoſtia deus placabatur. Idcirco Jovi tauro, verre, ariete facere non licebat. Jam aliis diis hoſtiæ lactentes, aliis majores: aliis fœminæ, aliis mares immolabantur. *Idem*.

(44) *Diviſque aliis ſacerdotes*) Nam pontifex omnibus religionibus ac cæremoniis publicis privatiſque, nec non ſacris ac rebus omnino divinis præeſt. Flamen autem unius dei eſt ſacerdos, ut Dialis, Vulcanalis, Quirinalis. Erant præterea alii ſacerdotes nec flamines, nec pontifices, ut Salii, & alii, Sed & ſacerdotes erant illis diis, quibus ſuus flamen. Ordo autem is erat ſacerdotum, ut omnium maximus rex eſſet, deinde Dialis, poſt hunc Martialis, mox Quirinalis, quinto loco pontifex max. qui judex & arbiter habebatur rerum divinarum & humanarum. Hic ex interpretatione Ciceronis legendum videtur *diviſque ollis*. Sed & ſupra nonnulli legunt *Itemque* ollos *ad dies*. Idem.

(45) *Ignem foci*) Focus domiciliorum ſacer eſt Veſtæ, & in eo res divina Laribus plerumque fiebat. Eodem modo civitatem ſuum habere focum voluerunt, in quo perpetuus ignis a virginibus ſervaretur. Infra, *Cumque Veſta quaſi focum urbis*, &c. Sex autem erant Veſtales, quarum una dicebatur maxima, quæ & ætate & dignitate præſtabat. Valerius, lib. 1. cap. 1. 7. *Idem*.

(46) *Quoque hæc privatim*) Ne quis ſine ſacerdotibus religioni publicæ privatæque ſacri facere ſe poſſe putet: iiſque ſacrificandi ritum ignarus diſcat, & ſacerdotem conſulat. *Idem*.

(47) *Eorum autem duo*) Alii ſacerdotes placandis diis præſunt, ut pontifices: alii prædictionibus interpretandis, quas *effata* vocat, ut decemviri, qui quoties ſenatus decreverat libros ſibyllinos adibant, & ſibyllæ effata interpretabantur. Sunt etiam *effata*, noviſſimæ preces augurum, quas poſt fines auſpiciorum effabantur. *Idem*.

(48) *Adſciverit*) Id eſt, ſciverit, decreverit. Compoſitum pro ſimplici antiquo more. *Idem*.

(49) *Interpretes autem*) Ut decemviri effata ſibyllæ. Ita Jovis ſententiam interpretantur augures, quos lib. III. *Jovis conſiliarios & adminiſtros eſſe datos ait*. Idem.

(50) *Poſtea*) Deinde etiam augures ex ſignis diſciplinæ ſuæ videant & augurentur. Nam præter placationem deorum & interpretationem effatorum, auſpicia & auguris etiam debent accedere. *Idem*.

(51) *Sacerdotes*) Sententia eſt, ſacerdotes augurio capto divos exorent, ut novelleta & virgulta, viteſque fauſte ſuccreſcant, a deiſque ſalutem augurio precibuſque populo impetrent. Sic Cato in lib. de Re Ruſtica cap. 141. *Mars pater, precor te, uti morbos viſos inviſoſque, viduertatem vaſtitudinemque, calamitates intemperiaſque prohibeſſis, defendas, averrunceſque: uti tu fruges, frumenta, vineta, virgultaque grandire, beneque evenire ſinas.* Virgetorum nomine arbores & frutices ſignificantur, ut apud Maronem Georg. II. 2. nomine *virgultorum*. Salutis autem augurium erat hujuſmodi, ut ſi deus

Google

agent rem duelli, quique popularem, auſpicium præmonento, ollique obtemperanto. Divorumque (52) *iras providento, iiſque apparento* (53). *Cælique* (54) *fulgura regionibus ratis temperanto: urbemque, & agros, & templa* (55) *liberata, & effata habento: quæque augur injuſta, nefaſta, vitioſa, dira defixerit* (56), *irrita infectaque ſunto: quique non paruerit, capitale eſto.*

IX. *Fœderum, pacis, belli, enduciarum oratores, feciales* (57), *judices duo ſunto. Bello* (58) *diſceptanto. Prodigia, portenta ad Etruſcos* (59) *& haru-*

---

deus annueret, populo ſalutem peterent. Perinde ac ſi nefas eſſet, vel ſalutem petere, niſi explorata per auguria numinis voluntate. Cicero, de Divin. I. 47. *Tibi P. Claudius augur conſuli nunciavit, addubitato ſalutis augurio*, &c. Idem.

(52) *Divorumque iras*) providento num irati dii ſint: ut neque domi, neque militiæ, quicquam agendum ſit, averſo & irato numine. *Idem*.

(53) *Apparento*) Id eſt, parento, ut nihil geratur deo irato. Sic ſupra *aſciverit* pro *ſciverit*, more priſco. *Idem*.

(54) *Calique fulgura*) Tuſcorum literæ in ſedecim partes cælum diviſere, ex quibus octo ab exortu ſiniſtras dixere; totidem e regione, dexteras: ab illis proſpera, ab his infauſta fulgura mittuntur. Ad augures autem, de quibus hic agitur, id etiam pertinet. Cicero lib. III. de Leg. cap. 19. de augure: *Calique partes ſibi definitas eſſe traditas*. In templis etiam augurum partes ſunt quatuor, ſiniſtra ab oriente, dextera ab occaſu, antica ad meridiem, poſtica ad ſeptentrionem. In fulguribus autem et aruſpices & augures conſiderabant, quæ Lucretius attigit lib. VI. 86. &c. *Idem*.

(55) *Templa liberata & effata*) Templa regiones ſunt, aut agri, certo carmine ab augure lituo finiti & notati, unde in omnes cæli partes ad augurium captandum liber erat aſpectus. *Liberata*, inquit Feſtus, *antiqui pro effata, id eſt locuta, dixere*. Hic tantum pro liberis & patentibus accipi poteſt. Feſtus Pompejus item *minora templa eſſe*, ait, *cum ab auguribus loca aliqua tabulis aut linteis, ne uno amplius oſtio pateant, certis verbis definita ſunt*. In templis autem liber quoquoverſum aſpectus erat, ut interdum augures ea quorum altitudo auſpiciis obeſſet, demoliri juberent. Ideoque ſummiſſiorem aliis ædem Honoris C. Marius fecit, ne ſi forte officeret publicis auſpiciis, augures eam demoliri cogerent. De effatis ſic Varro, lib. V. *Hinc effata dicuntur, quod augures finem auſpiciorum caleſtium extra urbem agris ſunt effati*. Idem.

(56) *Defixerit*) Verbum male ominoſum dirumque, quod, ut opinor, a ſagis quibuſdam ductum eſt, carmine & veneficio, vel nomina hominum vel ſpeciem defigentibus ad noxam. Ovidius Amor. Lib. III. Eleg. VII. 29.

> *Sagaque Phœnicea defixit nomina cera,*
> *Et medium tenues in jecur urget acus.*

Seneca de beneficiis, lib. VI. cap. 35. *Execraris enim illam, & caput ſanctum dira imprecatione defigis*. Plinius H. N. XXVIII. 2. *Defigi quidem diris deprecationibus nemo non metuit*. Idem.

(57) *Feciales, judices*) Collegium fecialium his rebus quas lex memorat, præerat, ut Livius & Dionyſius explicant. Dionyſius autem eos dici poſſe græce putat εἰρηνοδίκας; & a Numa inſtitutos dicit, ſumpto ab Æquicolis exemplo, apud quos, ut Valerius in Fragm. de nominum ratione §. 10. ſcribit, *primus Sertor Reſius jus feciale inſtituit*. Libri ſcripti *Judices ſiſunto*. Ut ſuſpicer ſcribendum eſſe *duo ſunto*, adducor auctoritate Livii: qui ita lib. IX. cap. 5. ſcribit, *Ubi ſi ex fœdere acta res eſſet, præterquam duorum fecialium nomina non extarent*. Idem. Non video quare illud *duo* debeat placere. Varro memorat quatuor ad hoc negotium, alii plures. In antiquis libris legitur, *judices ne ſunto*, ex quo facio, *feciales judiceſque ſunto*. Schefter.

(58) *Bello* (lege, *bella*: typographus Verburgianam editionem ſecutus aberraverat) *diſceptanto*). Jus fecialium eſſe ait Dionyſius, etiam diſceptare, juſtone & pio bello res repeti poſſint. *Turnebus*.

(59) *Etruſcos & haruſpices*) Deleta particula, quæ conjungendi vim habet, legendum cenſeo, *Etruſcos haruſpices*. Muretus, in Catil. III. 8.

haruſpices, ſi ſenatus juſſerit, deferunto: Etruriaque (60) principes diſciplinam doceto. Quibus divis creverint (61), procuranto (62): iidemque fulgura atque obſtita (63) pianto. Noſturna mulierum ſacrificia ne ſunto. præter olla (64), quæ pro populo rite fiant. Neve quem initianto (65), niſi ut aſſolet Cereri, Græco ſacro (66).

Sacrum (67) commiſſum, quod neque expiari poterit, impie commiſſum eſt: quod expiari poterit, publici ſacerdotes expianto. Ludis publicis (68), quod ſine curriculo & ſine certatione corporum fiat, popularem lætitiam in cantu & fidibus, & tibiis moderanto: eamque cum divum honore junguntо. Ex patriis ritibus optuma colunto. Præter Idææ (69) matris famulos, eoſque juſtis diebus (70), ne quis ſtipem cogito. Sacrum, ſacrove (71) commendatum.

(60) *Etruriaque principes*) Vide Cic. de Divin. I. 41. & Valer. Max. I. 1. Senſus eſt, ut quibus de rebus conſulti fuerit Etruſci, ex diſciplina ſua doceant principes, id eſt, ſenatum: ut libro primo *principum decreta* dixit. *Turnebus*.

(61) *Creverint*) Id eſt, decreverint, conſtituerint. Varro de lingua Latina lib. VI. *Idem*.

(62) *Procuranto*) Sacrificium quod fit ad depulſionem & expiationem monſtrorum & portentorum, procuratio dicitur: & ea gratia rem divinam facere, eſt monſtra procurare. *Idem*.

(63) *Obſtita*) *Obſtitum* Cloatius & Ælius Stilo eſſe ajunt violatum, tactumque de cælo, quæ ſignificatio hic convenit. Cincius eum qui deo deæque obſtiterit, id eſt, qui viderit quod videri nefas eſt. Eſt & *obſtitum*, obliquum & mendoſum. Lucretius, IV. 519. *Idem*.

(64) *Præter ollam*) Præter ſacrificium Bonæ Deæ, quod noctu pro populo fiebat. Cicero: *Credo enim te audiviſſe cum apud Cæſarem pro populo fieret, veniſſe eo muliebri veſtitu virum*. Hoc autem ſacrum *Damium* dicebatur, ex contrario, quod minime eſſet δημόσιον id eſt publicum, & Bona Dea Δαμία, & ejus ſacerdos Δαμίας. Publica porro ſacra pro populo, pagis, curiis fiunt: privata pro ſingulis hominibus, familiis, gentibus. Quidam ſcribunt etiam a Romulo pervigilationes nocturnas ſublatas lege lata fuiſſe. *Idem*.

(65) *Initianto, niſi*) Vel, ut receptum eſt, vel non, ut in Græcia, noctu, ſed interdiu. Tolluntur autem initia Samothracum, Bacchanalium, & alia hac lege. Initia vocantur ab initiis vitæ, inventis a Cerere legibus & frugibus, in quarum rerum memoriam fiebant, cum ante ferino ritu homines vitam ſibi propagarent. *Idem*.

(66) *Græco ſacro*) *Græca ſacra*, inquit Feſtus, *Cereris feſta ſunt ex Græcia tranſlata, quæ ob inventionem Proſerpinæ matronæ colebant*. Idem.

(67) *Sacrum commiſſum*) peccatur in ſacra dieſque feſtos, prudenter vel imprudenter. Prudentia impia eſt nec expiari poteſt: contemptum enim habet religionis & ſcelus. Imprudentia expiatur. *Idem*.

(68) *Ludis publicis*) Id eſt in ludis publicis theatralibus. Ludos autem publicos more Romano, circo & cavea dividit: qua in re extra curricula circenſia & pugilationem luctationemque, quæ circi ſunt, approbat: in theatralibus & ſcenicis ludicris, quæ ſunt caveæ, moderationem adhibendam muſicæ cenſet, ne illius corruptela animi effœminentur & depraventur. Sic Græci dividunt ludos in gymnicos & muſicos. In gymnicis eſt luctatio & pugilatio & curricula: in muſicis comœdiæ & tragœdiæ, & alia. Legem autem hanc a Platone ſumpſit. *Idem*.

(69) *Idea matris*) Sic appellabatur mater magna, ab Ida monte. Lucretius, II. 611.

Idæam vocitant matrem, &c.

Stipem lex ſummovet, quoniam ſuperſtitione animos implet, & exhaurit domos. Olim namque Iſidis ſacerdotes, aliique divinatione quadam & cæremonia non exiguum æs colligebant, & pravam religionem inducebant: quod genus homines æruſcatores fere vocabant. In hujuſmodi homines Plato X. de Legibus animadvertit. Idæam autem matrem ex Peſſinunte advectam Naſica hoſpitio excepit. Megalenſibus ejus famuli Galli ſtipem cogebant. Hujus ſtipis Varro meminit lib. IV. Lucretius eadem de re, II. 626. Ovidius Faſt. IV. 350. *Idem*.

(70) *Juſtis diebus*) Diebus illis, quibus eſt eis jus cogendæ ſtipis. *Idem*.

(71) *Sacrum ſacrove commendatum*) Id autem *ſacro commendatur*, quod in ſacro deponitur: nam *commendare nihil aliud eſt quam deponere*. Verba ſunt Ulpiani Digg. lib. L. Tit. XVI. leg. 186. *Daviſius*.

Digitized by Google

datum qui clepſerit rapſeritque, parricida (72) eſto. Perjurii pœna divina exitium; humana, dedecus. Inceſtum pontifices ſupremo ſupplicio ſanciunto. Impius ne audeto placare donis (73) iram deorum. Caute (74) vota reddunto. Pœna violati juris eſto. Ne quis agrum (75) conſecrato. Auri, argenti, eboris ſacrandi modus eſto. Sacra privata (76), perpetua manento. Deorum manium (77) jura, ſancta ſunto. Hos leto datos (78), divos habento. Sumptum in ollos luctumque minuunto.

X. ATT. Concluſa quidem eſt a te magna lex, ſane quam breviter: & , ut mihi quidem videtur, non multum diſcrepat iſta conſtitutio religionum a legibus Numæ (79), noſtriſque moribus. MAR. An cenſes, cum in illis de republica libris perſuadere videatur Africanus, omnium rerumpublicarum noſtram veterem illam fuiſſe optimam, non neceſſe eſſe optimæ rei publicæ leges dare conſentaneas? ATT. Immo prorſus ita cenſeo. MAR. Ergo adeo exſpectatæ leges, quæ genus illud optimum reipublicæ contineant: & , ſi quæ forte a me hodie rogabuntur, quæ non ſint in noſtra repu-

(72) *Parricida eſto*) Feſtus in *Parici Quæſtores*. Parricida *non utique is, qui parentem occidiſſet, dicebatur, ſed qualemcumque hominem. Id autem fuiſſe indicat lex Numæ Pompilii regis his compoſita verbis*: Si quis hominem liberum dolo ſciens morti duit, parricida eſto. Vult igitur noſter, ut is *qui ſacrum ſacrove commendatum clepſit rapſitque*, pari pœnæ ſubjiciatur ac ſi parricidii reus fuiſſet. Parricida vero, ſeu, quod eodem redit, homicida, impune potuit occidi. Vide Barn. Briſſonium Form. lib. 11. *Idem*.

(73) *Placare donis*) Ne rem divinam facere auſit. Hæc lex ex Platone eſt. *Turnebus*.

(74) *Caute*) Diligenter vota reddunto quibus ſe obligārint. *Idem*.

(75) *Agrum*) Agri conſecrati ſunt aut ſacri, ut quæ hodie vocamus prædia eccleſiaſtica & ſacra. Clodius domum Ciceronis conſecravit. L. Ninnius omnia bona P. Clodii conſecravit. Imperatores ſæpe agros captos conſecrarunt. etiam urbes, ut Carthaginem Africanus. Interdum Cereri caput cum bonis ſacrabatur. Lex Papiria vetuit ne cujus ædes injuſſu populi conſecrarentur. Nunc ne agri conſecrentur cavet Cicero, a Platone ſumpta lege. *Idem*.

(76) *Sacra privata*) Nam juriſconſulti rationes quaſdam interimendorum ſacrorum invenerant. Ideo id ſancit. Cicero pro Muræna, cap. XII. *Sacra interire illi noluerunt: horum ingenio ſenes ad coemptiones faciendas interimendorum ſacrorum cauſa reperti ſunt*. Idem.

(77) *Deorum manium*) Auguſtinus lib. IX. de civitate Dei cap. XI. Platonicos ait, *animos hominum dæmonas eſſe arbitrari, & ex hominibus fieri Lares, ſi meriti ſunt boni, Lemures ſeu Larvas, ſi mali: Manes autem deos dici, cum incertum eſt bonorum eos ſeu malorum eſſe meritorum*. Hic tamen deos manes, animos humanos corpore liberatos appellat, ut ſepulcris inſcribebatur D.M. Nam veterum opinio mortuorum animos conſecravit, eiſque parentavit denicalibus feriis, quas nunc lex & ſepulturæ jura ſanciunt. *Idem*.

(78) *Hos leto datos*) Non concoquo illud *hos*, nec enim habet quo referatur. Nam ad deos manes qui retulerit, monſtrare debet eos leto dari. Quare ſuſpicor illud *hos* compendium ſcripturæ eſſe, ac ſignificare *homines*. Scheſterus. Lego *ſuos leto datos, divos habento*. Servius in Æn. V. 47. *Apud Romanos defunctorum* parentes *dei a filiis vocabantur*. Reſcribendum puto, *Apud Romanos defunctorum* parentum manes, *dei a filiis vocabantur*. Quod certe fictum. Adeundi ſunt præſtantiſſimi viri Iſ. Caſaubonus ad Suetonii Julium cap. 88. & Deſ. Heraldus ad Arnobii lib. 11. *Daviſius*.

(79) *Numa*) Qui religionem & cæremonias Romanæ reip. conſtituerit. Populi tamen Romani religio, ut Cicero ſcribit, cum in ſacra & auſpicia diviſa eſſet, adjunctumque eſſet tertium, ſi quid prædictionis cauſa ex portentis & monſtris ſibyllæ interpretes aruſpiceſque monuiſſent, Romulus auſpicia, Numa ſacra conſtituerat. *Turnebus*.

Digitized by Google

republica, nec fuerint, tamen erant fere in more majorum, qui tum, ut lex, valebat.

ATT. Suade (80) igitur, ſi placet, iſtam ipſam legem, ut ego, UTI ROGAS (81, poſſim edicere. MAR. Ain' tandem, Attice, non es edicturus aliter? ATT. Prorſus majorem quidem rem nullam ſciſcam aliter. In minoribus, ſi voles, remittam hoc tibi. MAR. Atque mea quidem ſententia eſt. At, ne longum (82) fiat, videte. ATT. Utinam quidem! quid enim agere malumus?

MAR. *Caſte* jubet lex adire ad deos, animo videlicet, in quo ſunt omnia: nec tollit caſtimoniam corporis: ſed hoc oportet intelligi, cum multum animus corpori præſtet; obſerveturque, ut caſto corpore adeatur, multo eſſe in animis id ſervandum magis. Nam illud vel adſperſione aquæ, vel dierum numero tollitur: animi labes nec diuturnitate vaneſcere, nec amnibus ullis elui poteſt.

Quod autem *pietatem* adhiberi, *opes* amoveri jubet: ſignificat probitatem gratam eſſe deo; ſumptum eſſe removendum. Quid eſt enim, cum paupertatem divitiis etiam inter homines eſſe æqualem velimus, cur eam, ſumptu ad ſacra adhibito, deorum aditu arceamus? præſertim cum ipſi deo nihil minus gratum futurum ſit, quam non omnibus patere ad ſe placandum & colendum viam. Quod autem non judex, ſed deus ipſe *vindex* conſtituitur; præſentis pœnæ metu religio confirmari videtur. Suoſque deos, aut novos, aut alienigenas coli, confuſionem habet religionum, & ignotas cæremonias etiam ſacerdotibus. Nam a patribus acceptos deos ita placet coli, ſi huic legi paruerunt ipſi. Patrum delubra eſſe in urbibus cenſeo: nec ſequor magos (83) Perſarum; quibus auctoribus Xerxes inflammaſſe templa Græciæ dicitur, quod parietibus includerent deos, quibus omnia deberent eſſe patentia ac libera, quorumque hic mundus omnis templum eſſet & domus.

XI. Melius Græci, atque noſtri: qui, ut augerent pietatem in deos, eaſdem illos, quas nos, urbes incolere voluerunt. Affert enim hæc opinio religionem utilem civitatibus: ſiquidem & illud bene dictum eſt a Pythagora,

---

(80) *Suade*) Ut leges quæ ferebantur, ſuadebantur. Sic legem Maniliam Cicero ſuaſit. Lex enim quæ promulgata fuerat, cum dies ferundæ venerat, in concione a præcone recitabatur: deinde privati eam ſuadebant: mox a latore ſitella deferebatur, ac ſortes æquabantur, tribuumque ſortitio fiebat: poſtremo in ſuas tribus populus ad ſuffragium ferendum diſcedebat. *Idem*.

(81) *Uti rogas*) In ſuffragio ferendo rem probanti tabella dabatur, cui inſcriptum erat, *Uti rogas*. Cicero ad Att. I. 14. *Operæ Clodianæ pontes occuparant, tabellæ miniſtrabantur ita, ut nulla daretur Uti rogas*. Idem. Vid. B. Briſſonium, Form. lib. 2.

(82) *Ne longum*) Videte ne, dum omnes ſuaderi vultis, vobis odioſus & moleſtus ſim prolixitate. *Idem*.

(83) *Magos Perſarum*) Hac de re conſulendus Herodotus eſt. Magi autem apud Perſas, philoſophi ſunt ac ſacerdotes, quorum auctor Zoroaſter fuit. Perſæ porro nec aras, nec ſimulacra, nec delubra ædificabant: ſed celſiſſimis quibuſque in jugis victimas immolabant. *Idem*.

Digitized by Google

gora, doctiſſimo viro, Tum maxime & pietatem, & religionem verſari inanimis, cum rebus divinis operam daremus: & quod Thales, qui ſapientiſſimus in ſeptem fuit, Homines exiſtimare oportere, omnia quæ cernerentur, deorum eſſe plena: fore enim omnes caſtiores, veluti qui in fanis eſſent maxime religionis. Eſt enim quadam opinione ſpecies deorum in oculis, non ſolum in mentibus. Eandemque rationem luci habent in agris. Neque ea, quæ a majoribus prodita eſt cum dominis, tum famulis, poſita in fundi villæque conſpectu, religio Larum repudianda eſt. Jam ritus familiæ patrumque ſervare, id eſt (quoniam antiquitas proxime accedit ad deos) a diis quaſi traditam religionem tueri. Quod autem ex hominum genere conſecratos, ſicut Herculem & cæteros, coli lex jubet, indicat omnium quidem animos immortales eſſe, ſed fortium bonorumque divinos. Bene vero, quod Mens, Pietas, Virtus, Fides, conſecratur manu: quarum omnium Romæ dedicata publice templa ſunt; ut illa qui habeant, (habent autem omnes boni) deos ipſos in animis ſuis collocatos putent. Nam illud vitioſum (84) Athenis, quod, Cylonio (85) ſcelere expiato, Epimenide Crete ſuadente, fecerunt Contumeliæ fanum & Impudentiæ. Virtutes enim, non vitia conſecrare decet. Araque vetus ſtat in Palatio, Febris: & altera Exquiliis, Malæ Fortunæ: quæ omnia (86) ejuſmodi deteſtanda & repu-

 dian-

(84) *Nam illud vitioſum*) Ante hæc verba quiddam deeſſe perſpicuum eſt, quod ex Lactantio patet. Is enim libro primo cap. 20. ſic ait, *Magnum Cicero audaxque conſilium ſuſcepiſſe Græciam dicit, quod Cupidinum & Amorum ſimulacra in gymnaſiis conſecraſſet. Adulatus eſt videlicet Attico, & hominem irriſit familiarem*. Deinde ſubdit: *Virtutes enim oportere, non vitia conſecrari*. Quæ manifeſtum eſt hoc Ciceronis loco citari. *Idem*.

(85) *Cylonio ſcelere*) Hiſtoriam ita ſcribit Thucydides lib. 1. *Cylon quidam Athenienſis fuit Olympionices, vetuſta nobilitate, magnaque potentia. Ipſi Delphis oraculum conſulenti reſpondit deus, uti maximis Jovis feriis Athenarum arcem occuparet. Is poſtquam Olympia quæ in Peloponneſo celebrantur, advenere, arcem invaſit. Quod ubi cognitum eſt, Athenienſes ex agris populariter in eum ad opem urbi ferendam concurrerunt, ac ſedentes juxta obſederunt. Cæterum qui cum Cylone obſeſſi erant, & ab annona & ab aqua miſere conflictabantur. Cylon igitur ejuſque frater clam fugam faciunt: reliqui ad aram, quæ in arce erat, ſupplices conſident: quos ſedibus extractos Athenienſium cuſtodes, ut in æde jamjamque animum acturos viderunt, ne quid ſceleris admitterent, extra abductos obtruncarunt; ſed & quoſdam, qui ad Eumenidum aras conſederant, in tranſitu jugularunt. Inde piaculares deæque ſacri ipſi poſterique eorum vocati ſunt.* Igitur & Athenienſes illos exegerunt, & Lacedæmonius poſtea Cleomenes cum Athenienſibus per ſeditionem; vivoſque non ſolum pepulere, ſed & ſublata mortuorum oſſa abjecere. Cæterum Epimenides Athenas ſcelere Cylonio expiavit XLIV. Olympiade. Hujus rei meminit primo Leg. Plato. *Idem*.

(86) *Quæ omnia ejuſmodi deteſtanda atque repudianda*) Libri vulgati ſic habent, *malæ Fortunæ, deteſtataque, omnia ejuſmodi repudianda ſunt*. Veteres ſic: *malæ Fortunæ, deteſtataque omnia ejuſmodi*, &c. Unde Adr. Turnebus in commentat. ad hunc locum, legendum putat, *malæ Fortunæ, deteſtataque omnia ejuſmodi repudianda ſunt*. Muretus ſic, *quæ deteſtata omnia ejuſmodi repudianda ſunt*. Alii delendum cenſent, ut alienum, hoc *deteſtataque* ſeu *deteſtataque*: ut poſt vocem *Fortunæ* ſequatur deinceps, *quæ omnia ejuſmodi*, &c. Idem Turnebus libro Adverſar. XIV. ſententia mutata, ſic legi mavult, *quæ omnia ejuſmodi deteſtanda atque repudianda ſunt*. Lambinus.

Digitized by Google

dianda ſunt. Quod ſi fingenda nomina Vicæ Potæ (87), fingenda potius a vincendo, atque potiundo, ſiſtendoque cognomina Statoris, & Invicti Jovis: rerumque expetendarum nomina, Salutis, Honoris, Opis, Victoriæ: quoniamque exſpectatione rerum bonarum erigitur animus, recte etiam a Calatino Spes conſecrata eſt: Fortunaque ſit vel *Hujuſce diei*, nam valet in omnes dies; vel *Reſpiciens* (88), ad opem ferendam; vel *Fors*, in quo incerti caſus ſignificantur magis; vel *Primigenia*, a gignendo comes. Tum (89) ***

XII. Feriarum (90) feſtorumque dierum ratio in liberis requietem habet litium & jurgiorum; in ſervis, operum & laborum; quas compoſitor anni conferre debet & ad perfectionem operum * ruſticorum. Quod tempus

(87) *Vice Pota*) Haud aliter Victorius, Minutius, Lambinus, ſed Gruterus, *Viecpota*. Legendum, *Vica Pota*. Quod primus, ni fallor, docuit Nicolaus Faber, quem bonarum artium præceptorem habuit Galliæ rex Ludovicus XIII. Hæc igitur ille in Notis ad Senecæ Ἀποκολοκύντωσιν. *Vica Pota*, „ ſive dei, ſive deæ, ut numen obſoletum, „ ita apud auctores obliteratum pæne nomen „ eſt. Primum id corruptum latere apud Ciceronem Lib. II. de Legibus, itemque apud Livium & Plutarchum, me docuit vir „ clariſſimus atque ornatiſſimus Henricus „ Memmius, prolatiſque, quibus inſtructiſſimam habet bibliothecam, manuſcriptis exemplaribus probavit. Ciceronis locus ita „ vulgo habetur: *Quod ſi fingenda ſunt nomina vice pota, & potius vincendi potiundique*: & quæ ſequuntur. Manuſcripta vero ſic exhibent. *Quod ſi fingenda „ ſunt nomina, Vica Pota potius vincendi, „ potiundique ſtataſſandi, quo cognomina „ Statoris, & invicti Jovis, rerumque expetendarum nomina* &c. quo modo etiam „ legit codex antiquus, qui aliquando fuit „ F. Petrarchæ, nunc autem amiciſſimi F. „ Pithœi P. fratris vere in literis Caſtorum. „ Rectius tamen levi mutatione legamus: „ *Quod ſi fingenda ſunt nomina, Vica Pote potius vincendi, potiundique, ſtaſſandique cognomina Statoris, & invicti Jovis, rerumque expetendarum nomina. Salutis, Honoris, Opis, Victoriæ*. Ἀπὸ κοινοῦ „ enim repetendum eſt, *fingenda ſunt*; idque verum eſſe ex præcedentibus cuique „ patebit. Livius etiam, lib. II. cap. 7. de „ domo Poplicolæ loquens ſcribit: *Delata „ confeſtim materia infra Veliam eſt, ubi „ nunc Vica Pota eſt*. Plutarchus in Poplicola, de eadem re: κατεσκάψεν οἰκίας ἑαυτοῦ „ μετεωρίσας, ὅπου νῦν ἱερόν ἐστιν οἴκος ποτᾶς „ ὀνομαζόμενον. Nec movere nos debet, quod „ Plutarchus *Pocam* nominavit, quemadmodum etiam ex quibuſdam exemplaribus Livii legitur, & in ſuo exaratum fuiſſe adnotavit doctiſſimus Rhenanus. Corrupto „ enim vocabulo, ita vulgo vocari potuit. „ Non enim de mendo Plutarchi lectio argui poteſt: cum ſex Mſſ. codices Regiæ „ bibliothecæ, & tres ampliſſimi illius viri, „ quorum etiam unus Florentiæ editus ab „ Juntis anno 1517. ſummo conſenſu ita legant. *Vica Pota* igitur, ſeu *Vica Poca*, „ vis eſt & numen vincendi potiundique, „ dicta, quemadmodum Anna Peranna via „ & numen annandi & perannandi. Ut enim ſatis non eſt aunare, niſi perannea: „ ita parum eſt vincere, niſi victoria potiaris & fruaris.“ Hactenus Nicolaus Faber. *Olivetus*.

(88) *Vel reſpiciens*) Reſpicientis Fortunæ ædes Romæ fuit juxta templum Jovis victoris. Reſpiciens dicitur, quæ nos reſpicit, ut opem ferat. Ad reſpicienteem Fortunam venuſte ſic in Captivis alluſit Plautus, Act. 14. Sc. 11. 54. HE. *Reſpice*. ER. *Fortuna quod tibi nec facit, nec faciet, Hoc me jubet*. Turn.

(89) *Tum* ***) Deſunt alia *fortunæ* cognomina: variis enim inſignita fuit hæcce dea, quod Inſcriptionum Gruterianarum docebit Index. Vide ſis & B. Briſſonium Form. lib. 1. *Daviſius*.

(90) *Feriarum*) Feſti dies latius quam feriæ patent: cum ludi feſti dies ſint, non tamen feriæ. Itaque ſpeciei genus adjunxit, cum de feriis tamen tantum intelligat, de quibus lex cavet. *Turnebus*.

* Lamb. *ruſticorum & ad remiſſionem animorum: per quod tempus*.

pus (91), ut ſacrificiorum libamenta ſerventur, fœtuſque pecorum, quæ dicta in lege ſunt, diligenter habenda ratio intercalandi eſt: quod inſtitutum perite a Numa (92), poſteriorum pontificum negligentia diſſolutum eſt. Jam illud ex inſtitutis pontificum & haruſpicum non mutandum eſt, quibus hoſtiis immolandum cuique deo, cui majoribus (93), cui lactentibus, cui maribus, cui fœminis. Plures autem deorum omnium, ſinguli ſingulorum ſacerdotes, & reſpondendi juris (94), & confitendarum (95) religionum facultatem afferunt. Cumque Veſta (96), quaſi focus urbis, ut Græco nomine eſt appellata, (quod nos prope idem Græcum interpretatum nomen tenemus) conſpecta ſit; ei colendæ virgines (97) præſint, ut advigiletur facilius ad cuſtodiam ignis, & ſentiant mulieres in natura fœminarum (98) omnem caſtitatem pati.

 Quod

(91) *Quod tempus*) Diligenter habenda ratio intercalandi anni. Intercalatio etenim in ſacris ad duo confert: tum ut feriæ anniverſario & ſuo tempore redeant, tum ut libamenta, quæ feriis quibuſque offerenda ſunt, ſuo tempore habeantur. Nam per imperitiam intercalandi, & libidinem pontificum æſtivæ interdum feriæ, hiemales fiebant: & hibernæ, æſtivæ: nec tum propria reperiri libamenta poterant. Qua de re conſulito Macrobium lib. 1. cap. 13. 14. Anno autem nondum correcto a Julio Cæſare (hæc enim ante bellum civile ſcripta ſunt poſt lib. de Rep.) alternis annis menſis intercalaris interponebatur, ut lunæ curſus qui menſes metiebatur, cum ſole congrueret. Hic quidam *ad quod tempus* legunt, quod non perinde probat. *Idem.*

(92) *A Numa*) Nam Valerius Antias Numam primum auctorem intercalationis fuiſſe ſacrorum cauſa ait, Junius Servium regem: Tuditanus decemviros. Aſtipulatur Cicero Antiati, ut Livius, qui quidem ita ſcribit: *Atque omnium primum ad curſum lunæ in duodecim menſes deſcribit annum: quem, quia tricenos dies ſingulis menſibus luna non explet, deſuntque dies ſolido anno, qui ſolſtitiali circum agitur orbe, intercalares menſibus interponendo ita diſpenſavit, ut viceſimo quarto quoque anno ad metam eandem ſolis, unde orſi eſſent, plenis annorum omnium ſpatiis dies congruerent.* Numa etiam Janum geminum dedicarat, cujus effigies digitis ita compoſitis erat, ut CCCLXV. dierum notas haberet. *Idem.*

(93) *Cui majoribus*) Ut Neptuno taurus major hoſtia immolatur: Robigo, lactens catellus: Matri Deum, fœmina, ut porca: Libero patri mas, ut hircus. *Quæ eſt enim cauſa*, inquit Arnobius lib. 7. *ut ille tauris deus, hœdis alius honoretur aut ovibus, hic lactentibus porculis, alter intonſis agnis; hic virginibus buculis, capris ille cornutis, hic ſterilibus vacculis, at ille ingentibus ſcrophis, hic albentibus, ille atris, alter fœminei generis, alter vero animantibus maſculinis?* Major hoſtia lactenti opponitur, quæ adolevit, ut homines majores & minores ab ætate dici ſolent. *Idem.*

(94) *Reſpondendi juris*) Juris pontificii reſpondendi munus ad pontifices ſolos pertinebat: iidem etiam de jure civili reſpondebant, nec ſoli tantum. Sed & pontifices de religione cæremoniis; & alii ſacerdotes de jure ſuarum cæremoniarum & ſacrorum ſinguli reſpondebant. *Idem.*

(95) *Confitendarum*) Illa deſcriptio ſacerdotum ad confeſſionem religionum impellet. *Idem.*

(96) *Cumque Veſta*) Legunt, *Cumque Veſta, quaſi focum urbis ... complexa ſit*, Lamb. & Grut. Veſta a Græcis Ε'ςία dicitur: quæ dictio ἐσχάραν quoque, id eſt, focum ſignificat. Idem fere Cicero lib. 11. de Nat. Deor. cap. 27. *Nam Veſta nomen a Græcis; ea eſt enim quæ ab illis* Ε'στία *dicitur. Vis autem ejus ad aras & focos pertinet. Itaque in ea dea, quæ eſt rerum cuſtos intimarum, omnis & precatio & ſacrificatio extrema eſt.* Turnebus.

(97) *Virgines*) Quatuor initio erant Veſtales, poſtea ſex. Inextinctum cuſtodiebant ignem Romæ, ut æternus in Græciæ prytaneis ſervabatur. Is tamen quotannis menſe Martio Romæ accendi ſolebat. Macrobius Saturn. lib. 1. cap. 12. *Hujus etiam die prima; ignem novum Veſtæ aris accendebant, ut incipiente anno, cura denuo ſervandi novati ignis inciperet.* Idem.

(98) *In natura fœminarum omnem caſtitatem pati*) Cum vix dici poſſit, quo ſen-

ſu

Quod ſequitur vero, non ſolum ad religionem pertinet, ſed etiam ad civitatis ſtatum, ut ſine iis, qui ſacris publice præſunt, religioni privatæ ſatisfacere non poſſint. Continet (99) enim, reipublicæ conſilio & auctoritate optimatium ſemper populum indigere. Deſcriptioque ſacerdotum nullum juſtæ religionis genus prætermittit. Nam ſunt ad placandos deos alii conſtituti, qui ſacris præſint ſolemnibus: ad interpretanda alii prædicta vatum; neque multorum (1), ne eſſet infinitum, * neque ut ea ipſa, quæ ſuſcepta publice eſſent, quiſquam extra collegium noſſet.

Maximum autem & præſtantiſſimum in republica jus (2) eſt augurum, & cum auctoritate conjunctum. Neque vero hoc, quia ipſe augur, ita ſentio, ſed quia ſic exiſtimare nos eſt neceſſe. Quid enim majus eſt, ſi de jure quærimus, quam poſſe a ſummis imperiis & ſummis poteſtatibus comitiatus, & concilia, vel inſtituta dimittere, vel habita reſcindere? quid gravius, quam rem ſuſceptam dirimi, ſi unus augur ALIO DIE dixerit? quid magnificentius, quam poſſe decernere, ut magiſtratu ſe abdicent conſules? quid religioſius, quam cum populo, cum plebe agendi jus, aut dare, aut non dare? quid, legem, ſi non jure rogata eſt, tollere? ut Titiam decreto collegii; ut Livias, conſilio Philippi, conſulis & auguris: nihil domi, nihil foris per magiſtratus geſtum, ſine eorum auctoritate poſſe cuiquam probari?

XIII. ATT. Age, jam iſta video, fateorque eſſe magna: ſed eſt in collegio veſtro inter Marcellum (3) & Appium, optimos augures, magna diſ-

ſu intelligendum ſit illud *pati caſtitatem*, correctione opus eſſe cum doctis multis exiſtimo. Daviſius legit *probari*, vice *pati*; at hoc non videtur ſatis eſſe; leve enim eſt dicere, virgines Veſtales ideo conſtitutas eſſe, ut oſtenderent caſtitatem in fæminis eſſe *probatam*: immo potius dici debuit, eam eſſe neceſſariam, eſſe requiſitam & expetitam. Lambinus potiorem conjecturam memoravit *a natura fœminarum* omnium *caſtitatem* peti: Rectius, ſi unica mutatione legiſſet, *in natura fæminarum omnem caſtitatem* peti. Id eſt, in ſexu fœmineo expeti, requiri, vel poſtulari omnis generis caſtitatem, eam quæ eſt animi, & quæ corporis: nam hæc ſic diſtinguuntur in cap. 10. *Obſervetur, ut caſto corpore adeatur, multo eſſe in animis id ſervandum magis*. Pearcius. Probo illud *pati*. Pro *omnem* tamen malo ex vulgatis *omnium*, poſt quod comma ſcribo. Senſus: Hæc ideo ſic inſtitui ut mulieres ſentiant, eſſe in natura fœminarum omnium, habereque hoc omnes ab ipſa natura, ut poſſint pati caſtitatem, id eſt, caſtitatem ferre, ſervare, tueri. *Scheffer*.

(99) *Continet enim rempublicam*) Statum civitatis id maxime continet. Pontifices autem & ſacerdotes ex optimatibus ſunt & principibus civitatis, cum ex ſenatoribus crearentur: & lege Romuli ſacra & auſpicia tantum erant penes patricios, quanquam poſtea plebejis promiſcua facta, ſenatoribus tamen & optimatibus. *Turn.*

(1) *Neque multorum ne eſſet infinitum, neque ut ea ipſa*) Lambinus ſic edidit, *neque multorum ne eſſet infinitum, neque* paucorum librorum, ne *ea ipſa*. Non equidem inficias eo, quin locus mihi depravatus videatur: haud enim de *vatibus* loquitur, ut Turnebus voluit, ſed de *ſacerdotibus*, qui *fatidicorum & vatum effata incognita* declararent. Forſan *neque* multi tamen, *ne eſſet infinitum*: neve *ea ipſa ..... quiſquam extra collegium noſſet*. Daviſius.

(2) *Jus*) Poteſtas & munus augurum, qui initio tres fuere, ut tres antiquæ tribus, Rhamnenſes, Titienſes, Luceres, ſuumquæque augurem haberent. Poſtea numero multiplicati ſunt, ita tamen ut ſemper impares eſſent. *Turnebus*.

(3) *Inter Marcellum & Appium*) Appius Pulcher de augurali diſciplina ad Cice-

ro-

diſſenſio; (nam eorum ego in libros incidi) cum alteri placeat, auſpicia iſta ad utilitatem eſſe reipublicæ compoſita; alteri diſciplina veſtra quaſi divinare videatur prorſus poſſe. Hac tu de re, quæro quid ſentias. MAR. Egone? divinationem, quam Græci μαντικὴν appellant, eſſe cenſeo, & hujus hanc ipſam partem, quæ eſt in avibus cæteriſque ſignis diſciplinæ noſtræ; quod, cum ſummos deos eſſe concedamus, eorumque mente mundum regi, & eorundem benignitatem hominum conſulere generi, & poſſe nobis ſigna rerum futurarum oſtendere, non video cur eſſe divinationem negem. Sunt autem ea, quæ poſui, ex quibus id, quod volumus, efficitur & cogitur. Jam vero permultorum exemplorum & noſtra eſt plena reſpublica, & omnia regna, omneſque populi, cunctæque gentes, augurum prædictis multa incredibiliter vera cecidiſſe. Neque enim Polyidi (4), neque Melampodis (5), neque Mopſi (6), neque Amphiarai, neque Calchantis, neque Heleni tantum nomen fuiſſet, neque tot nationes id ad hoc tempus retinuiſſent, Arabum, Phrygum, Lycaonum, Cilicum, maximeque Piſidarum, niſi vetuſtas ea certa eſſe docuiſſet: nec vero Romulus noſter auſpicato urbem condidiſſet, neque Attii Navii nomen memoria floreret tamdiu, niſi hi omnes multa ad veritatem admirabilia dixiſſent. Sed dubium non eſt, quin hæc diſciplina & ars augurum evanuerit jam & vetuſtate & negligentia. Itaque neque illi aſſentior, qui hanc ſcientiam negat unquam in noſtro collegio fuiſſe: neque illi, qui eſſe etiam nunc putat. Quæ mihi videtur apud majores fuiſſe dupliciter, ut ad reipublicæ tempus (7) nonnunquam, ad agendi (8) conſilium ſæpiſſime pertineret.

ATT.

---

ronem ſcripſerat. Cicero, lib. III. Fam.Ep. 4. Idem manes elicere & conſulere ſolebat. Vide Tuſc. I. 16. Hic autem cum Marcello in auguratu collega Ciceronis fuit. Cic. II. de Divin. 35. *Idem*.

(4) *Neque enim Polyidi*) Quidam *Polleis* hic legunt, qui ſequi Suidam videntur, qui *Polleta* quendam ſcripſiſſe *ἰνδῶν οἰωνίσματα*, quod quaſi tu *vatericum augurium* dicas prodit. Et rurſum quendam ejuſdem nominis, qui *οἰωνοσκοπικὰ*, id eſt, *auguralia*, conſcripſerit, Ciceronem tamen *Polyidi* ſcripſiſſe contenderim, etiam ſuffragante veteri libro. Hujus ſiquidem Homerus, ut optimi vatis, Iliad. N. 666. meminit. *Idem*.

(5) *Melampodis*) Melampus vaticinationis prudentiſſimus fuit. Hinc parœmia, *Symbolum Melampode vel Pellete eget*. Nam hi in conjectandis futuris ſagaciſſimi fuerunt. Melampus autem ex eo vocatus fuit quod, cum expoſitus fuiſſet a matre & in denſis arboribus depoſitus, ejus pedes extra opacum extantes atri redditi ſint ſolis calore. Is cum catuli draconis, quem interfectum ſepelierat, circum linxiſſent ejus aures, ad divinationem inſtinctus fuit, & vates optimus habitus eſt. *Idem*.

(6) *Mopſi*) Mopſus vates egregius, Ampyci ex Chloride filius, ut ait interpres Apollonii: a quo proverbium, *Mopſo certior*. Hunc & Amphilochum Argivorum reges fuiſſe ſcribit Cic. I. de Divin. 40. Amphiaraus, Calchas, & Helenus omnibus noti ſunt. *Idem*.

(7) *Ad reip. tempus*) Nam ad tempus reipub. ſemper comparatum augurum collegium exiſtimabit Marcellus, non ad agendi conſilium, quod ſervando de cælo auſpicandoque dies vitiare & concilia & comitia dirimere ſolerent ex reipub. uſu, & religionem animis objicere. Nam ſic *tempus* a Cicerone ſæpe uſurpatur. *Idem*.

(8) *Agendi conſilium*) Ad explorandam ſignis & auſpiciis voluntatem deorum in rebus agendis, conſilioque ex ſcientia augurali, & divinatione imperiis & poteſtatibus dando. Itaque ſi ad agendi conſilium pertinebat, erat in ea divinandi quædam diſciplina. *Idem*.

ATT. Credo, hercle, ita eſſe, iſtique rationi potiſſimum aſsentior. Sed redde cætera. MAR. Reddam vero, &, ſi potero, brevi.

XIV. Sequitur enim de jure (9) belli: in quo & ſuſcipiendo, & gerendo, & deponendo, jus ut plurimum valet, & fides: horumque ut publici interpretes eſſent, lege ſancimus. Jam de haruſpicum religione, de expiationibus & procurationibus (10) ſatis ſuperque in ipſa lege dictum puto. ATT. Aſſentior, quoniam omni hæc in religione (11) verſatur oratio. MAR. At vero, quod ſequitur, quomodo aut tu aſſentiare, aut ego reprehendam, ſane quæro, Tite.

ATT. Quid tandem eſt? MAR. De nocturnis ſacrificiis mulierum. ATT. Ego vero aſſentior; excepto præſertim in ipſa lege ſolenni ſacrificio (12) ac publico. MAR. Quid ergo ager Jacchus Eumolpidæque (13) veſtri (14), & auguſta illa myſteria, ſiquidem ſacra nocturna tollimus? non enim populo Romano, ſed omnibus bonis firmiſque populis leges damus. ATT. Excipis, credo, illa, quibus ipſi initiati ſumus. MAR. Ego vero excipiam. Nam mihi cum multa eximia divinaque videntur Athenæ tuæ peperiſſe, atque in vita hominum attuliſſe, tum nihil melius illis myſteriis (15), quibus ex agreſti immanique vita exculti ad humanitatem, & mitigati ſumus: *Initia*que ut appellantur, ita re vera principia vitæ cognovimus: neque ſolum cum lætitia vivendi rationem accepimus, ſed etiam cum ſpe meliore (16) moriendi. Quid autem mihi diſpliceat in nocturnis, poetæ indi-

(9) *Sequitur de jure*) Jus fecialium ſignificat ab Anco conſtitutum, ut vult Livius, cum jam tamen a Numa ante collegium fecialium inſtitutum eſſet, ſi Dionyſio credimus. *Idem*.

(10) *Procurationibus*) Vide ſupra, ad pag. 111.

(11) *In religione*) Cui parendum potius quam contradicendum eſt: quod alioqui ab Epicureo non admodum religioſo dicitur. *Idem*.

(12) *Excepto ſacrificio*) Bonæ Deæ, quod pro populo fiebat a Veſtalibus noctu. *Idem*.

(13) *Jacchus Eumolpidæque*) Eumolpus Eleuſinius Muſæi poetæ filius, Orphei diſcipulus, verſificator fuit. Hic initiandi ritum invenit, & de ſacris Cereris & myſteriis conſcripſit. Ab eo Eumolpidæ, myſteriorum illorum ſacerdotes, vocantur. Per Jacchum vero initia intelligit, in quibus etiam Jacchus, id eſt Liber, colebatur. Vide lib. II. de Nat. Deor. cap. 24. Atque erat initiatorum vox ἴακχ' ὦ ἴακχε, ut eſt apud Ariſtophanem in Ranis. Alii interpretantur ἴακχον hymnum in Liberum patrem & canticum. Ac ſane illud canticum illamque vocem initiatorum Cicero intelligere videtur. Interpres Ariſtophanis ad Ranas verſ. 326. Ἐγκαίς, inquit, dies unus myſteriorum erat, in quo *Ἴακχον* canebant. *Idem*.

(14) *Veſtri*) Alii, *noſtri*: quod ſi probatur etiam Cicero initiatus fuit: quod ſuſpicari quis ex prima Tuſculana poſſet, cap. 13. ubi ait, *Reminiſcere, quoniam es initiatus, quæ tradantur myſteriis, tum denique quam hæc late pateant intelliges*. Nam quæ tradantur myſteriis niſi initiatus ſcire non potuiſſet. Sed & de ſe Atticus & Cicerone mox dicere videtur, *Excipis, credo, illa quibus ipſi initiati ſumus*. Quin etiam Romæ initiari Cereri ſolebant, non tamen noctu. Nam Romani miſteria Cereris ſuſceperant, Cic. in Verrem, V. 72. *Idem*.

(15) *Myſteriis*) Θεσμοφόρια ſunt Cereris legiferæ ſacra, quæ Latini *Cereris initia* dicunt, in memoriam legum & frugum a Cerere inventarum. *Idem*.

(16) *Cum ſpe meliore*) Credebant enim Athenienſes melius eſſe initiatis apud inferos: eoſque larga & perenni luce frui, & choros ducere. Reliquos autem in cœno volutari, ut ex Ariſtophanis Ranis intelligi poteſt, & ex Diogene Laertio, lib. VI. §. 39. *Idem*.

dicant (17) comici. Qua licentia (18) Romæ data, quidnam egiſſet ille, qui in ſacrificium cogitatam libidinem intulit, quo ne imprudentiam quidem oculorum adjici fas (19) fuit? ATT. Tu vero iſtam Romæ legem rogato: nobis (20) noſtras ne ademeris.

XV. MAR. Ad noſtra igitur revertor: quibus profecto diligentiſſime ſanciendum eſt, ut mulierum famam multorum oculis lux clara cuſtodiat, initienturque (21) eo ritu Cereri, quo Romæ initiantur. Quo in genere ſeveritatem majorum ſenatus vetus auctoritas de Bacchanalibus (22), & conſulum, exercitu adhibito, quæſtio animadverſioque declarat. Atque omnia nocturna, ne nos duriores forte videamur, in media Græcia Diagondas (23) Thebanus lege perpetua (24) ſuſtulit. Novos vero deos, & in his colendis nocturnas pervigilationes ſic Ariſtophanes, facetiſſimus poeta veteris comœdiæ, vexat, ut apud eum Sabazius (25), & quidam alii dii peregrini judicati, e civitate ejiciantur. Publicus (26) autem ſacerdos imprudentiam conſilio expiatam metu liberet; audaciam in admittendis religionibus fœdis damnet, atque impiam judicet.

Jam ludi publici quoniam ſunt cavea circoque diviſi; ſint corporum certationes, curſu, & pugilatione, luctatione, curriculiſque equorum uſque ad certam victoriam circo conſtitutis (27): cavea (28), cantu, voce ac fidibus

(17) *Poeta indicant*) Quorum ſæpe comœdiæ argumenta habent ſtupratarum Cereris pervigilationibus puellarum. Plautus Aulular. Prol. verſ. 36.

Qui illam ſtupravit nocte Cereris vigiliis. Idem.

(18) *Qua licentia*) Nocturnarum pervigilationum. Clodium notat, qui in opertum Bonæ Deæ ingreſſus eſt, quod homini non licebat. *Idem*.

(19) *Adjici fas*) Opinio erat oculos amitti ab iis qui ea ſacra vidiſſent. Cicero de Aruſpicum reſponſis, *Aut quod oculos, ut opinio illius religionis eſt, non perdidiſti*. Idem.

(20) *Nobis*) Athenienſibus. *Idem*.

(21) *Initienturque*) Interdiu, non ut Athenis, noctu. Proinde initia Athenienſium laudat, quæ etiam Romani acceperant: ne noctu fiant præcipit, mulierum pudicitiæ metuens. *Idem*.

(22) *Bacchanalibus*) Sp. Poſthumio & Martio Philippo coſſ. Bacchanalia ſacrum Græcum & nocturnum, ſcelerumque omnium ſeminarium, inveſtigata, ac multorum pœna ſublata ſunt. Auctor Livius lib. xxxix. cap. 9. *Idem*.

(23) *Diagondas Thebanus*) Nec facti nec hominis ulla, quod ſciam, reſtat memoria. Pagondæ quidem Bœotarchæ meminere Thucydides & alii. Dubito tamen an hic legendum ſit Pagondas Thebanus, ut ſtatuit Joan. Meurſius Lect. Attic. III. 23. *Daviſius*.

(24) *Perpetua*) Citra exceptionem. Nos autem excepimus ſacrum Bonæ Deæ. Lex enim perpetua, eſt lex generalis, & ut loquimur, univerſalis, *Turnebus*.

(25) *Sabazius*) Comœdia in qua Ariſtophanes Sabazium ejecit, nunc non extat. Cæterum Sabazius a Barbaris Liber pater dicitur, a σαβάζειν quod eſt bacchari. Ad hæc σάβοι loca ei dicata, Fanaticique ejus ſacerdotes nuncupabantur. De Sabazio Cicero, lib. iii. de Nat. Deor. cap. 23. *Idem*.

(26) *Publicus*) Id eſt, ſacrum commiſſum, quod expiari poſſit, expiet, ut, ſi quid in ſacra admiſſum ſit imprudentia. *Idem*.

(27) *Circo conſtitutis*) Hic locus manifeſto corruptus eſt, cum in eo neque ſenſus neque canones grammatici inveniantur: & criticorum conjecturæ huc uſque videntur longe a ſcopo aberraſſe. Turnebus & Lambinus legunt *conſtituta*, ut cum verbo *certationes* conveniat, & Daviſius legit *ad certam victoriam in circo*: conſtituti ſint caveæ cantus *voce, ac fidibus, & tibiis*. &c. Sed facile eſt viſu, utramque conjecturam nullam eſſe. Locus, niſi fallor, legi debet, *Jam ludi publici, quoniam ſunt cavea circoque diviſi, ſint corporum* certatione (*curſu*,

bus & tibiis : dummodo ea moderata ſint, ut lege præſcribitur. Aſſentior enim Platoni, nihil tam facile in animos teneros atque molles influere, quam varios canendi ſonos. Quorum dici vix poteſt quanta ſit vis in utramque partem. Namque & incitat languentes, & languefacit excitatos, & tum remittit animos, tum contrahit : civitatumque hoc multarum in Græcia interfuit, antiquum vocum ſervare modum : quarum mores lapſi ad mollitiem, pariter ſunt immutati cum cantibus; aut hac dulcedine corruptelaque depravati, ut quidam putant; aut, cum ſeveritas eorum ob alia vitia cecidiſſet, tum fuit in auribus animiſque mutatis etiam huic mutationi locus. Quamobrem ille quidem ſapientiſſimus Græciæ vir, longeque doctiſſimus, valde hanc labem veretur. Negat enim mutari poſſe muſicas leges ſine mutatione legum publicarum. Ego nec tam valde id timendum, nec plane contemnendum puto. Illa quidem, quæ ſolebant quondam compleri ſeveritate jucunda Livianis (29) & Nævianis modis; nunc, [a] ut eadem exſultent, cervices oculoſque pariter cum modorum flexionibus torqueant. Graviter olim iſta vindicabat vetus illa Græcia longe providens, quam ſenſim pernicies illapſa civium animos, malis ſtudiis, maliſque doctrinis repente totas civitates everteret : ſi quidem illa ſevera Lacedæmon nervos juſſit, quod plures (30) quam ſeptem haberet, in Timothei (31) fidibus demi.

XVI.

ſu, & pugilatione, & luctatione) *curriculiſque equorum uſque ad certam victoriam circo conſtitutis* : caveæ *cantu ac fidibus & tibiis, dummodo ea moderata ſint, ut lege præſcribitur*. Hanc eſſe veram lectionem primæ partis, conjicio ex capite 9. ubi hæc lex ita exprimitur, *Ludis publicis, quod ſine curriculo, & ſine certatione* (aut potius *ſive curriculo, ſive certatione*, ut Manutius edidit) *corporum fiat, popularem lætitiam in cantu, & fidibus, & tibiis moderanto*. Hic duo generalia exercitiorum genera, circo convenientium, ſimul nominantur; & cum *certatio corporum* includat *curſum, pugilationem, & luctationem*, tria hæc verba parentheſi incluſi. In mea lectione *circo* eſt dativus caſus, & *certatione corporum, curriculiſque equorum conſtitutis circo* ſignificat, ea eſſe deſtinata circo : tunc *cavea* reſpondebit *circo*, & ſenſus ultimæ partis periodi hic erit *cantum, & fides, & tibias* eſſe deſtinatas *caveæ*, &c. Nota me rejicere verbum *voce*, ob rationes a Manutio adductas. Dicit enim, in uno veteri ſuo codice non reperiri; & eſſe manifeſtam gloſſam in vocem præcedentem *cantu*; & mentionem ejus non fieri capite 9. loco mox laudato. *Miſcel. Obſ. Vol. IV.*

(28) *Cavea*) In theatro ſcenici & muſici. Actio autem comœdiarum & tragœdiarum ad muſicam pertinet. Itaque ludi ſcenici & muſici iidem ſunt : & muſicorum nomine hic Cicero actionem etiam fabularum, quæ docetur, complectitur. *Turnebus*.

(29) *Livianis & Nævianis*) Ut Plato Ægyptios laudat, apud quos neque pictura, neque choreæ, nec muſica immutabatur, ſed Iſidis poemata ſemper canebantur : ſic Cicero quoque modos antiquos probat, quales a Livio Andronico & Nævio, antiquis poetis, compoſiti erant. Ii enim cantica ſcripſerant, quæ in ludis publicis & ſupplicationibus quandoque cani ſolebant. *Idem*.

a Lamb. *videtis, ut exultent*.

(30) *Quod plures*) Reſcribendum videtur: *quot plures*. Daviſius.

(31) *Timothei*) Timotheus Mileſius fidicen, decimam & undecimam chordam lyræ adjecit, & priſcam muſicam mollitie effœminavit. Vixit Euripidis & Philippi Macedonis ætate. Athenæus lib. Dipnoſoph. XIV. paulo diverſius hanc hiſtoriam refert : nimirum, *Timotheum Mileſium pleriſque organum magadem nervorum conſtructione, quam deceret, numeroſius habere viſum : eumque idcirco apud Lacedæmonios in judicium vo-*

ca-

XVI. Deinceps in lege eſt, ut de ritibus patriis colantur optimi: de quo cum conſulerent Athenienſes Apollinem Pythium, quas potiſſimum religiones tenerent; oraculum editum eſt, *Eas quæ eſſent in more majorum*. Quo cum iterum veniſſent, majorumque morem dixiſſent ſæpe eſſe mutatum, quæſiviſſentque, quem morem potiſſimum ſequerentur e variis: reſpondit, *Optimum*. Et profecto ita eſt, ut id habendum ſit antiquiſſimum & deo proximum, quod ſit optimum. Stipem ſuſtulimus, niſi eam, quam ad paucos dies propriam Idææ Matris excepimus: implet enim ſuperſtitione animos, & exhaurit domos. Sacrilego pœna eſt, neque ei ſoli, qui ſacrum abſtulerit, ſed etiam ei, qui ſacro commendatum: quod & nunc multis fit in fanis. Alexander in Cilicia depoſuiſſe apud Solos (32) in delubro pecuniam dicitur; & Athenienſis Cliſthenes (33) Junoni Samiæ, civis egregius, cum rebus timeret ſuis, filiarum dotes credidit. Sed jam de perjuriis: de inceſtis nihil ſane hoc quidem loco diſputandum eſt.

Donis impii ne placare audeant deos, Platonem audiant, qui vetat dubitare, qua ſit mente futurus deus, cum vir nemo bonus ab improbo ſe donari velit. Diligentia votorum ſatis in lege dicta eſt, ac voti ſponſio, qua obligamur deo. Pœna vero violatæ religionis juſtam recuſationem non habet. Quid ego hic ſceleratorum utar exemplis? quorum ſunt plenæ tragœdiæ. Quæ ante oculos ſunt, ea potius attingantur. Etſi hæc commemoratio vereor ne ſupra (34) hominis fortunam eſſe videatur: tamen, quoniam mihi ſermo eſt a apud vos (35), nihil reticebo: velimque hoc, quod loquar, diis immortalibus gratum potius videri, quam grave. ***

---

catum, quod priſcam muſicam labefactaret: cumque quidam ſupervacaneas ejus chordas abſcindere pararet, oſtendiſſe quondam illic Apolloniſcum, cui eadem conſtructione, parique nervorum numero lyra eſſet; eumque ita dimiſſum. Produnt etiam Ephoros Terpandrum multaſſe, quod in cythara, præter neceſſitatem, unam chordam intendiſſet: ſed & ejus citharam ad rei memoriam, in paxillo ſuſpenſam fuiſſe. Idem etiam Phryni factum ab Ephoris eſſe Plutarchus auctor eſt in libello περὶ πραοτῆς. *Turnebus*.

(32) *Apud Solos*) Ita Ciliciæ urbs juxta Iſſum vocatur. Solebant autem veteres ſuas templis divitias committere: quaſi & religione, & deum fide ſervarentur. Herodianus lib. 1. cap. 44. cum Romæ templum Pacis, Commodo regnante, arſiſſet, multos ex opulentis egenos eſſe factos refert. In eos autem qui rem ſacro commendatam abſtuliſſent, cum ſacrilegii pœna olim conſtituta eſſet, Antoninus poſtea voluit, ut dumtaxat furti pœna animadverteretur. Hic alii *apud ſolem* legunt, id eſt, in delubro ſolis. *Idem*.

(33) *Athenienſis Cliſthenes*) Hujus Cliſthenis meminit Herodotus lib. v. quem Athenis ejectum cum piacularibus fuiſſe a Cleomene prodit. Meminit & Ariſtoteles III. Politicon. Ab eo remp. Athenienſem, expulſis tyrannis, optime conſtitutam fuiſſe ſcribit Iſocrates in Areopagitico. *Idem*.

(34) *Supra hominis*) Vereor tamen ne inſolentius me efferre videar in hac re, & ſupra hominem me extollere, qui in mea cauſa violatam religionem impiis noxæ fuiſſe commemoraturus ſum, & meam pietatem diis cordi fuiſſe ex nobili & glorioſo reditu oſtenſurus. *Idem*.

a Vict. Men. *apud deos* Grut. *apud eos*.

(35) *Apud vos*) Libri veteres habent *apud eos*: quod eſt, apud deos, de quorum violata religione agit, & quos paulo ante appellavit, cum dixit, *Ne placare impii audeant deos*. Hic alii emendant *apud deos*. Qui apud deos loquitur, verum diſſimulare non debet, arrogantiæ metu. Mihi etiam placet Æmari Ranconeti viri clariſſimi emendatio, ut *apud vos* legatur, quemadmodum ſupra dixit. *Quoniam & ſermo & locus familiaris eſt*. Idem.

XVII. Omnia tum perditorum civium ſcelere, diſceſſu meo, religionum jura polluta ſunt: vexati noſtri Lares familiares: in eorum ſedibus exædificatum templum licentiæ (36): pulſus a delubris is, qui illa ſervarat. Circumſpicite celeriter animo, (nihil enim attinet quemquam nominari) qui ſint rerum exitus conſecuti. Nos, qui illam cuſtodem urbis, omnibus ereptis noſtris rebus ac perditis, violari ab impiis paſſi non ſumus, eamque ex noſtra domo in ipſius patris (37) domum detulimus, judicia ſenatus, Italiæ, gentium denique omnium, conſervatæ (38) patriæ conſecuti ſumus: quo quid accidere potuit homini præclarius? Quorum ſcelere religiones tum proſtratæ afflictæque ſunt, partim ex illis diſtracti ac diſſipati jacent: qui vero ex iis & horum ſcelerum principes fuerunt, & præter cæteros in omni religione impii, non ſolum vita cruciati (39) atque dedecore, verum etiam ſepultura ac juſtis exequiarum (40) caruerunt.

QUINT. Equidem iſta agnoſco, frater, & meritas diis gratias ago: ſed nimis ſæpe ſecus aliquanto videmus evadere. MAR. Non enim, Quinte, recte exiſtimamus, quæ pœna divina ſit: & opinionibus vulgi rapimur in errorem, nec vera cernimus. Morte, aut dolore corporis, aut luctu animi, aut offenſione (41) judicii, hominum miſerias ponderamus: quæ fateor humana eſſe & multis bonis viris accidiſſe. Sceleris autem eſt pœna triſtis: & præter eos eventus, qui ſequuntur, per ſe ipſa maxima eſt. Vidimus eos, qui niſi odiſſent patriam, nunquam inimici nobis fuiſſent, ardentes cum cupiditate, tum metu, tum conſcientia: quid agerent, modo timentes; viciſſim contemnentes religiones; judicia perrupta ab iiſdem; corrupta hominum, non deorum. Reprimam jam, & non inſequar longius; eoque minus, quo plus pœnarum habeo, quam petivi. Tantum ponam, erui duplicem pœnam eſſe divinam (42), quod conſtaret & ex vexandis vi-

(36) *Templum Licentiæ*) De Clodio loquitur: is enim domum Ciceronis incendit, & in area templum libertatis conſtruxit; quam contumelioſo nomine licentiam vocat noſter. Vide ſis Orat. poſt reditum in Sen. cap. VII. de Haruſp. Reſponſ. cap. VIII, pro Domo cap. 41. 42. 51. *Daviſius*.

(37) *In ipſius patris domum detulimus*) Ex ſua domo Minervam Tullius in Capitolium tranſtulerat. Dion. lib. 38. & 45. Vide & lib. XII. Fam. epiſt. 25. *Idem*.

(38) *Conſervatæ patriæ*) Hæc lectio nihil habet in ſe vitii. Sed cum Pariſ. repræſentet *de ſervata patria*; ſic ob præſtantiam codicis illius omnino legerim. De re ipſa vide Ciceronis Orat. poſt reditum in Senatu, cap. 9. 10. & pro Domo cap. 28. *Idem*.

(39) *Vita cruciati*) Quos ſua vita ſuique mores cruciarint & ulti ſint. *Turnebus*. Vereor ut recte dicatur *vita cruciati*; quapropter ſuſpicor legendum eſſe potius *non ſolum* vitæ *cruciati dedecore*: ſic enim loquitur noſter in Orat. pro A. Cluentio c. 4. *non ſine ſummo* dedecore vitæ *ac turpitudine*. Pearcius.

(40) *Juſtis exequiarum*) Id ob Clodii cadaver ait, quod ſine imaginibus, exequiis, pompa, laudatione, ſemiuſtulatum, dilaniandum prope canibus relictum eſt: ut in oratione pro Milone ſcribit. *Turnebus*.

(41) *Offenſione*) Condemnatione. Sic *offenſio prælii* pro lege Manilia, eſt amiſſio victoriæ. *Idem*.

(42) *Tantum ponam* erui, *duplicem eſſe pœnam divinam*) Jure diſplicet doctis illud *erui*, pro quo Lambinus legit *brevi*, & Daviſius *rebus*. Codices vero fere habent *erui*, vel *merui*. Ego delendam eſſe cenſeo vocem *erui*, quæ ex voce *merui* videtur nata: ſuſpicorque iſtud *merui* alteram fuiſſe lectionem pro *petivi* in fine præcedentis ſententiæ; ut eſſet, *plus pœnarum habeo*, *quam* merui. *Pearcius*.

vivorum animis; & ea fama mortuorum, ut eorum exitium & judicio vivorum & gaudio comprobetur.

XVIII. *Agri* autem *ne conſecrentur*. Platoni prorſus aſſentior: qui, ſi modo interpretari potuero, his fere verbis utitur. „ Terra igitur, ut focus „ domiciliorum, ſacra deorum omnium eſt. Quocirca ne quis iterum idem „ conſecrato. Aurum autem & argentum in urbibus & privatim, & in „ fanis invidioſa res (43) eſt. Tum ebur ex inani (44) corpore extra„ ctum, haud ſatis caſtum (45) donum deo. Jam æs atque ferrum, duel„ li inſtrumenta, non fani. Ligneum autem quodque (46) voluerit, uno „ e ligno dedicato, itemque lapideum, in delubris communibus. Textile „ ne operoſius, quam mulieris opus menſtruum. Color autem albus, præ„ cipue decorus deo eſt tum in cæteris, tum maxime in textili. Tincta „ vero abſint, niſi a bellicis inſignibus. Diviniſſima autem dona, aves & „ formæ ab uno pictore uno abſolutæ die: itemque cætera hujus exempli „ dona ſunto". Hæc illi placent: ſed ego cætera (47) non tam reſtricte præfinio, vel hominum vitiis, vel ſubſidiis temporum victus. Terræ cultum ſegniorem ſuſpicor fore, ſi ad eam tuendam, ferroque ſubigendam, ſuperſtitionis aliquid acceſſerit.

ATT. Habeo iſta. Nunc de ſacris perpetuis, & de manium jure reſtat. MAR. O miram memoriam, Pomponi, tuam! at mihi iſta exciderant. ATT. Ita credo: ſed tamen hoc magis eas res & memini & exſpecto, quod & ad pontificium jus & ad civile pertinent. MAR. Vero; & apertiſſima ſunt iſtis de rebus & reſponſa & ſcripta multa: & ego in hoc omni ſermone noſtro, quod ad cumque legis genus me diſputatio noſtra deduxerit, tractabo, quoad potero, ejus ipſius generis jus civile noſtrum: ſed ita, locus ipſe ut notus ſit, ex quo ducatur quæque pars juris; ut non difficile ſit, qui paulum modo ingenio poſſit moveri, quæcumque nova cauſa conſultatiove acciderit, ejus tenere jus, cum ſcias a quo ſit capite repetendum.

XIX. Sed juriſconſulti, ſive erroris objiciendi cauſa, quo plura & difficiliora ſcire videantur: ſive, quod ſimilius veri eſt, ignoratione docendi, (nam non ſolum ſcire aliquid, artis eſt, ſed quædam ars etiam docendi) ſæpe, quod poſitum eſt in una cognitione, id in infinita diſpartiuntur: ve-

(43) *Invidioſa res*) Quæ ad invidendum finitimos impellit populos, & ad bellum ſpe prædæ nonnunquam inferendum: ſed & cives & exteros ad ſpolianda fana & diripienda. *Turnebus*.

(44) *Ex inani*) Ex inanimo corpore elephantis: id enim hic eſt *inane*. Ovidius Amor. Lib. III. Eleg. IX. 6.

Ardet in extructo corpus inane rogo. Idem.

(45) *Caſtum*) Quidquid enim ex cadavere eſt, funeſtum & inquinatum cenſebant Sic ne lana quidem Pythagoras veſtiebatur. *Idem*.

(46) *Quodque*) Ex Platone *quod qui* legendum eſt. *Qui* enim pro *quis* ſæpe dicitur, *u.* & *s.* ſequente. *Idem*.

(47) *Sed ego cætera*) Aſſentior Platoni, terram non eſſe conſecrandam: cætera de quibus cavet, non tam reſtricte præfinio. *Idem*.

Digitized by Google

aut in hoc ipſo genere, quam magnum illud Scævolæ faciunt, pontifices ambo; & iidem juris peritiſſimi? Sæpe, inquit Publii filius, ex parte audivi, pontificem neminem bonum eſſe, niſi qui jus civile cognoſſet. Totumne? quid ita? quid enim ad pontificem, de jure parietum, aut aquarum, aut ullo (48) omnino? Ergo, quod cum religione conjunctum eſt. Id autem quantulum eſt? De ſacris, credo, de votis, de feriis, de ſepulcris, & ſi quid ejuſmodi eſt. Cur igitur hæc tanta facimus, cum cætera parva ſint? De ſacris (49) autem, qui locus patet latius, hæc ſit una ſententia, ut conſerventur ſemper, & deinceps familiis prodantur, &, ut in lege poſui, *perpetua* ſint *ſacra*.

Hoc uno poſito, hæc jura pontificum auctoritate conſecuta ſunt, ut, ne morte patrisfamilias ſacrorum memoria occideret, iis eſſent ea adjuncta, ad quos ejuſdem morte pecunia (50) venerit. Hoc uno poſito, quod eſt ad cognitionem diſciplinæ ſatis, innumerabilia naſcuntur, quibus implentur juriſconſultorum libri. Quæruntur enim (51), qui adſtringantur ſacris. Heredum cauſa juſtiſſima eſt: nulla eſt enim perſona, quæ ad vicem ejus, qui e vita emigraverit, propius accedat. Deinde qui morte teſtamentove ejus tantumdem capiat, quantum omnes heredes. Id quoque ordine: eſt enim ad id, quod propoſitum eſt, accommodatum. Tertio loco, ſi nemo ſit heres, is, qui de bonis, quæ ejus fuerint cum moritur, uſu ceperit plurimum poſſidendo. Quarto, ſi nemo ſit qui ullam rem ceperit; de creditoribus ejus, qui plurimum ſervet. Extrema illa perſona eſt, ut is, qui ei, qui mortuus ſit, pecuniam debuerit, neminique eam ſolverit, perinde habeatur (52), quaſi eam pecuniam ceperit.

XX. Hæc nos a Scævola didicimus; non ita deſcripta ab antiquis. Nam illi quidem his verbis docebant, tribus modis ſacris adſtringi: hereditate: aut,

(48) *Aut ullo amnino*) Puto legendum *aut luminum*. Jura enim parietum, aquarum, ſtillicidiorum, luminum conjuncta ſunt. Illud vero *omnino* non ſatis aſſequor, præſertim cum ſequatur, *Ergo quod cum religione conjunctum eſt*. Turneb. Quia hæc cum iis, quæ infra dicuntur, repugnant, Turnebus & Lambinus reſcribunt, *aut luminum*: Daviſius vero, quod in Mſſ. & vet. edit. invenit *ſi ergo*, reponit *aut ullo amnino ſimili? Ergo quod* &c. At iſtud *ergo* non videtur hic locum habere; neque enim ſequitur, pontificem debere ideo cognoſcere id jus civile quod religionem ſpectat, quod non opus eſt ut cognoſcat eam juris partem, quæ parietes & aquas ſpectat. Rectius (opinor) ad mentem Ciceronis ſcribendum eſſet, *aut ullo omnino*, niſi *quod cum religione conjunctum eſt*? Pearcius.

(49) *De ſacris*) De ſacris privatis hoc loco differit, quæ pecuniam ſequebantur, nec hominum morte interibant, ſed heredibus iiſve ad quos pecunia perveniſſet, adjuncta erant. Ad ea ſacra pertinere illud Plauti arbitror in Captivis Act. I. Sc. IV. 8.

Sine ſacris hareditatem ſum adeptus effertiſſimam.

Et in Trinumo Act. II. Sc. IV. 83.

Cœna hac annona eſt, ſine ſacris hereditas. Turnebus.

(50) *Pecunia venerit*) Pecunia hic bona tam moventia, quam ſoli ſignificat, ut apud juriſconſultos. *Idem*.

(51) *Quæruntur enim*) Lego, *quærunt*, vel *quæritur*. Daviſius.

(52) *Perinde habeatur*) Id eſt, ſacris obnoxius ſit, quibus obſtrictus erat ejus creditor. *Turnebus*.

Digitized by Google

aut, ſi majorem partem pecuniæ capiat: aut, ſi major pars pecuniæ legata eſt, ſi inde quippiam ceperit. Sed pontificem ſequamur (53).

Videtis igitur omnia pendere ex uno illo, quod pontifices (54) pecuniam ſacris conjungi volunt: iiſdemque ferias & cæremonias adſcribendas putant. Atque etiam dant (55) hoc Scævolæ, quod eſt partitio: ut, ſi in teſtamento (56) deducta, ſcripta non ſit, ipſique minus ceperint, quam omnibus heredibus relinquatur, ſacris ne alligentur. In donatione hoc iidem ſecus interpretantur: & quod paterfamilias in ejus donatione, qui in ipſius poteſtate eſſet, approbavit, ratum eſt: quod eo inſciente factum eſt, ſi id is non approbat, ratum non eſt.

His propoſitis, quæſtiunculæ multæ naſcuntur: quas qui non intelligat, ſi ad caput referat (57), per ſe ipſe facile perſpiciat. Veluti ſi minus quis cepiſſet, ne ſacris alligaretur: ac poſt de ejus heredibus aliquis exegiſſet pro ſua parte id, quod ab eo, cujus ipſe heres eſſet, prætermiſſum fuiſſet: eaque pecunia non minor eſſet facta cum ſuperiore exactione, quam heredibus omnibus eſſet relicta: qui eam pecuniam exegiſſet, ſolum ſine coheredibus, ſacris alligari. Quin etiam cavent (58), ut, cui plus legatum ſit, quam ſine religione capere liceat, is per æs & libram (59) heredem teſtamenti ſolvat, propterea quod eo loco res eſt, ita ſoluta hereditate, quaſi ea pecunia legata non eſſet.

XXI. Hoc ego loco multiſque aliis quæro a vobis, Scævolæ pontifices maximi, & homines, meo quidem judicio, acutiſſimi, quid ſit, quod ad jus pontificium civile appetatis (60). Civilis enim juris ſcientia pontificium quo-

(53) *Pontificem ſequamur*) Q. Scævolam, qui ſe propter juris civilis ſcientiam melius iſta explicare cenſet, quam pontifices veteres, quibus ignorantiam juris civilis objicit. *Idem*.

(54) *Pontifices*) Nam ſupra dixit, „Hoc „ poſito hæc jura pontificum auctoritate con„ ſecuta ſunt, ut, ne morte patris familias „ ſacrorum memoria occideret, iis eſſent ea „ adjuncta ad quos ejuſdem morte pecunia „ venerit." In lege enim tantum erat cautum, ut ſacra privata perpetua manerent. *Idem*.

(55) *Etiam dant*) De ſuo afferunt, ab antiquis non traditum pontificibus. *Idem*.

(56) *Quod eſt partitio: ut ſi in teſtamento &c.*) Æmarus Ranconetus hic legendum cenſet, *partitionis caput*, ut mox infra. *Turnebus*. Totum locum ſic refingit libro IV. de Pecun. Vet. cap. 7. *Atque etiam dat hoc Scævola caput partitionis, ut ſi in teſtamento deducta ſacra non ſint, ipſique minus ceperint, quam omnibus heredibus relinquatur, ſacris ne alligentur*, Gronovius. Exiſtimo legendum eſſe *quod eſt partitionis* caput: *ſi in teſtamento, ut centum nummi deducerentur, ſcriptum ſit*. Utramque partem meæ conjecturæ firmant illa, quæ in cap. 21. occurrunt, *Partitionis caput ſcriptum caute, ut centum nummi deducerentur*. Pearcius.

(57) *Si ad caput referat*) Caput vocat ſententiam perpetuam, ex qua jus pendet, ut, ſacrum ſemper pecuniam ſequi. Quod caput qui teneat, in quæſtiunculis non hæreat. *Turnebus*.

(58) *Cavent*) Juriſconſultus enim cavere dicitur, cum alicui conſulit. *Idem*.

(59) *Per æs & libram*) Hac ratione fit *mancipatio*, quæ non in homines ſolum, ſed etiam in res mobiles immobileſque legitimum parit dominium. Vide ſis Interpretes ad Caii Inſtit. lib. I. Tit. vi. 3. & Barn. Briſſonium Select. Antiq. I. 7. necnon Form. lib. vi. pag. 513. Locum fuſius explicat J. Fr. Gronovius de Pec. Vet. IV. 7. pag. 306. Adde Joſ. Scaligerum ad Feſtum in *puri*. Daviſius.

(60) *Civile appetatis*) Cujus quadam ſubtilitate jus pontificium evertitis: nam cum pon-

quodam modo tollitis. Nam ſacra cum pecunia, pontificum auctoritate (61), nulla lege, conjuncta ſunt. Itaque ſi vos tantummodo pontifices eſſetis, pontificalis maneret auctoritas: ſed quod iidem juris civilis eſtis peritiſſimi, hac ſcientia illam eluditis. Placuit P. Scævolæ & Coruncanio, pontificibus maximis, itemque cæteris, qui tantumdem caperet, quantum omnes heredes, ſacris alligari. Habeo jus pontificium. Quid huc acceſſit ex jure civili? Partitionis caput ſcriptum caute, ut centum nummi deducerentur. Inventa eſt ratio, cur pecunia ſacrorum moleſtia liberaretur. Quod ſi hoc, qui teſtamentum faciebat, cavere noluiſſet, admonet juriſconſultus hic quidem ipſe Mucius, pontifex idem, ut minus capiat, quam omnibus heredibus relinquatur. Superiores dicebant, qui quid cepiſſet, adſtringi. Rurſus ſacris liberantur. Hoc vero nihil ad pontificium jus, & e medio eſt jure civili, ut per æs & libram heredem teſtamenti ſolvant, & eodem loco res ſit, quaſi ea pecunia legata non eſſet, ſi is, cui legatum eſt, ſtipulatus eſt id ipſum, quod legatum eſt, ut ea pecunia ex ſtipulatione debeatur; ſitque ea non (62) * * * doctum hominem (63) ſane, cujus fuit Accius perfamiliaris: ſed menſem, credo, extremum anni, ut veteres Februarium, ſic hic Decembrem ſequebatur. Hoſtia autem maxima parentare, pietati eſſe adjunctum putabat.

XXII. Jam tanta religio eſt ſepulcrorum, ut extra (64) ſacra & gentem.

pontifices velint eum ſacris alligatum eſſe qui tantundem capiat, quantum omnes heredes; vos calumniam quandam juris civilis adhibuiſtis, & legatarium onere ſacrorum liberaſtis. *Turnebus.*

(61) *Pontificum auctoritate*) Nam lex tantum ne ſacra intereant cavet, pontifices ea cum pecunia conjunxerunt: ſed cum Scævolæ pecuniam onere ſacrorum liberent ſolertia & calliditate juris civilis, nimirum jus pontificium evertunt. *Idem.*

(62) *Sitque ea non* * * *) Huic explendæ lacunæ D. Lambinus ex ora codicis antiqui partim, partim ex Plutarcho *Quæſt. Rom.* ſequentem ſ... intruſerat, eumque ſecuti ſunt recentiores: *alligata ſacris. Venio nunc ad manium jura, quæ majores noſtri & ſapientiſſime inſtituerunt, & religioſiſſime coluerunt. Februario autem menſe, qui tunc extremus anni menſis erat, mortuis parentari voluerunt: quod tamen D. Brutus, ut ſcriptum a Siſenna eſt, Decembri facere ſolebat. Cujus ego rei cauſam cum mecum quærerem, Brutum reperiebam idcirco a more majorum diſceſſiſſe, (nam Siſennam video cauſam, cur is vetus conſtitutum non ſervarit, ignorare; Brutum autem majorum inſtitutum temere neglexiſſe non fit mihi veriſimile) doctum*, &c. Et hæc pro Ciceronianis laudat Joan. Kirchmannus de Funer. Rom. IV. 1. Cum tamen ipſe Lambinus ea eſſe Tullii non affirmet, illaque neſciant omnes MSſ. non eſt cur alienis aſſumentis noſtrum maculemus. *Daviſius.*

(63) *Doctum hominem*) Decimum Brutum intelligit, qui Accii poetæ perfamiliaris fuit. Cicero pro Archia, cap. 11. *Decimus quidem Brutus, ſummus vir & imperator, Accii* &c. Veteres autem extremo anni menſe diis manibus parentare ſolebant, qui Februarius erat: verum poſteaquam Februarius ſecundus anni menſis factus eſt, obtinuit ut eodem tamen menſe res divina eis fieret. Verumtamen Brutus inſtituti veteris memor, non Februarium, ſed Decembrem ultimum menſem ſequebatur, in deorum manium parentationibus. Hunc Ciceronis locum, ſic in Problem. attingit Plutarchus: Διὰ τί τῶν ἄλλων, &c. Id eſt, *Cur cum cæteri Romani Februario mortuis parentarent, Decimus Brutus, ut Cicero ſcribit, id Decembri faciebat?* Turneb.

(64) *Ut extra ſacra & gentem inferri fas negent eſſe*) Non video quid hæc verba velint, rectene dicitur *inferri extra?* poſſuntne etiam *ſepulcra inferri*, vel efferri? Suſpicor quidem Ciceronem ſcripſiſſe, *ut* extr-

tem inferri fas negent eſſe; idque apud majores noſtros A. Torquatus in gente Popilia judicavit. Nec vero tam denicales (65), quæ a nece appellatæ ſunt, quia reſidentur (66) mortui, quam cæterorum cæleſtium quieti dies, *feriæ* nominarentur, niſi majores eos, qui ex hac vita migraſſent, in deorum numero eſſe voluiſſent. Eas in eos (67) dies conferre jus, quibus neque ipſius, neque publicæ feriæ ſint: totaque hujus juris compoſitio pontificalis magnam religionem cæremoniamque declarat. Neque neceſſe eſt ediſſeri a nobis, quæ finis funeſtæ familiæ (68); quod genus (69) ſacrificii Lare vervecibus fiat; quemadmodum os rejectum (70) terræ obtegatur; quæque (71) in porca contracta jura ſint; quo tempore incipiat (72) ſepulcrum eſſe, & religione teneatur.

At

---

extera *ſacra & gentem inferri fas negent eſſe*: ut, ſenſus ſit, Negant fas eſſe in ſepulcra inferri vel mortuos, qui alterius gentis ſunt, vel *ſacra*, quibus ea gens, cujus eſt ſepulcrum, uti non conſuevit. *Pearcius.*

(65) *Denicales*) Sic hunc locum primus omnium quod ſciam, reſtituit Æmarıs Ranconeius vir clariſſimus & erudıtiſſimus. *Denicales*, inquit Feſtus, *feriæ celebantur, cum hominis mortui cauſa familia purgabatur*. Gellius, XVI. 4. *Niſi harumce qua cauſa erit, funus familiare, feriæ denicales, ea lendaque, quæ non ejus rei cauſa in eum diem collata ſint.* Sunt autem hæ feriæ privatæ; ut feralia, & parentalia, publicæ. *Feſtus*: Privatæ feriæ *vocantur ſacrorum propriorum, velut dies natales, & operationes denicales*. Turnebus.

(66) *Quia reſidentur*) Id eſt, quia feriamur mortuis. Reſidere enim feriari eſt, a quiete feriarum ducto vocabulo. Plautus, Capr. Act. III. Sc. I. 8.

Ita venter gutturque reſident eſuriales ferias.

Sed & *ſedere* idem quoque declarat. Varro, lib. V. *Liberalia dicta, quod per totum oppidum eo die ſedent ſacerdotes Liberi.* Quin etiam poſſidere ferias, ab eadem eſt origine. Plautus in Epid. Act. III. Sc. IV. 33.

Tuas poſſidebit mulier faxo ferias. Id.

(67) *Eas in eos dies*) Sunt enim privatæ denicales feriæ, nec ſtatæ, quæ in eos conferendæ ſunt dies, quibus nec privatæ ejuſdem familiæ feriæ ſint, nec ullæ publicæ. *Idem.*

(68) *Funeſta familia*) *Funeſta* familia, funere polluta. Virg. Æn. VI. 149.

Præterea jacet exanimum tibi corpus amici,

Heu neſcis, totamque inceſtat funere claſſem.

Ea certo ſacrificio expiabatur & purgabatur. Humato igitur mortuo & piaculis factis, funeſta eſſe deſinit familia. *Idem.*

(69) *Quod genus ſacrificii Lare vervecibus fiat*) Laribus vervece ſacrum fiebat, ut ex inſcriptione fratrum Arvalium intelligere poſſumus. *Urſinus*. Saltem ſcribendum fuit *Lari*, quo Latinæ linguæ conſuleretur. Et Laribus quidem immolatos fuiſſe verveces docet Joan. Saubertus de Sacrif. cap. 23. Illi tamen ſcripturæ locus eſſe non videtur, quia diſertis verbis *ſacrificii genus* indicat. Mſſ. Turnebi & S. Victoris, *quod genus* ſacrificare verberibus *fiat*. Pal. & Pariſ. *quod genus ſacrificii* e verberibus *fiat*. Cogitaram *quod genus ſacrificii* in exverris *fiat*. Feſtus in *everriator*: Exverræ *ſunt purgatio quadam domus ex qua mortuus ad ſepulturam ferendus eſt, quæ fit per everriatorem certo genere ſcoparum adhibito, ab extra verrendo dicta*. Sed in medio poſita eſt palma. *Davſius.*

(70) *Os rejectum terra obtegatur*) Omnes libri vulgati, quibuſcum conſentiunt Mſſ. habent, *os rejectum terra obtegatur*: emendatum eſt tamen in codice Memm. *rejectu terra*. Quidam doctus legendum putat, *os rejectum terra obtegatur*. Nonnulli, *os exceptum terra obtegatur*. Turnebus lectionem vulgatam retinet, & *rejectum terra* interpretatur rejectum in terram, & redditum terræ. Ego ex Feſto, *reſectum terra obtegatur*, legendum conject, quod item quibuſdam doctis in mentem veniſſe video. Sic autem Feſtus: *Membrum abſcindi mortuo dicebatur, cum digitus ejus decidebatur; ad quod ſervatum juxta fierent reliquo corpore combuſto*. Lamb.

(71) *Quæque in porca contracta jura ſint:*) Id eſt, quibus ſuſcipienda porca ſit, quibus non. Porca autem præſa, purgandæ familiæ cauſa Cereri immolabatur: ſed & præcidanea interdum, cum præſertim dicat Feſtus, *ita porcam vocari quæ Cereri mactabatur ab eo qui mortuo juſta non feciſſet, id eſt glebam*

At mihi quidem antiquiſſimum ſepulturæ genus id fuiſſe videtur, quo apud Xenophontem Cyrus utitur. Redditur enim terræ corpus, & ita locatum ac ſitum, quaſi operimento matris obducitur. Eodemque ritu in eo ſepulcro, a quod procul ad Fontis (73) aras, regem noſtrum Numam conditum accepimus: gentemque Corneliam uſque ad memoriam noſtram hac ſepultura ſcimus eſſe uſam. C. Marii ſitas reliquias apud Anienem, diſſipari juſsit Sylla victor, b acerbiore odio incitatus, quam ſi tam ſapiens fuiſſet, quam fuit vehemens. Quod haud ſcio an timens ſuo corpori poſſe accidere, primus e patriciis Corneliis igni voluit cremari. Declarat enim Ennius de Africano, *Hic eſt ille ſitus*. Vere: nam ſiti dicuntur ii, qui conditi ſunt. Nec tamen eorum ante ſepulcrum eſt, quam juſta facta & corpus (74) incenſum eſt. Et quod nunc communiter in omnibus c ſepultis penitus, humati dicuntur: id erat proprium tum in iis, quos humus injecta contegeret: eumque morem jus pontificale confirmat. Nam priuſquam in d eos injecta gleba eſt, locus ille, ubi crematum eſt corpus, nihil habet religionis. Injecta gleba, tum & illic humatus eſt, & gleba vocatur: ac tum denique multa religioſa jura complectitur. Itaque in eo, qui in navi necatus, deinde in mare projectus eſſet, decrevit P. Mucius, familiam puram, quod os ſupra terram non exſtaret: porcam heredi (75) eſſe contractam, & habendas triduum ferias, & porco fœmina piaculum pati: ſi in mari mortuus eſſet, eadem, præter piaculum & ferias.

XXIII. ATT. Video, quæ ſint in pontificio jure. Sed quæro, quidnam ſit in legibus. MAR. Pauca ſane, Tite, &, uti arbitror, non ignota vobis. Sed ea non tam ad religionem ſpectant, quam ad jus ſepulcrorum. *Hominem mortuum*, inquit lex in XII tabulis, *in urbe ne ſepelito, neve urito.*

---

glebam non injeciſſes, quia mos erat eis id facere, priuſquam novas fruges guſtarent. Vide Nonium in *præcidaneum*. Turn.

(72) *Incipiat ſepulcrum*) Non ante incipit ſepulcrum eſſe, quam eſt injecta gleba, ut mox dicet, nec ante religione tenetur, quam corpus uſtum eſt, reliquiæque conditæ. *Idem.*

a Lamb. *quod non procul a Fontis ara*

(73) *Ad Fontis aras*) In Janiculo Numa, Livio, Plutarcho, & Plinio teſtibus, cum ſuis libris in arcis lapideis ſepultus eſt. Illic ad Fontem aræ quædam, ut opinor, erant. Fortaſſe legi poſſet, quod *ad Fonses eras*. Non enim jam erat ætate Ciceronis, ſed multo ante refoſſum ſepulcrum fuerat a ſcriba agrum ſuum in Janiculo repaſtinante: ſed hæc conjectura eſt. Vetus etiam ſcriptura contemnenda non eſt, *Quod procul a Fontis ara*. Idem.

b Lamb. *acerbo odio incitatus, cui paruiſſet nunquam, ſi tam*

(74) *Et corpus incenſum eſt*) Suſpectum habeo, quando nec incenſo corpore adhuc ſepulcrum eſt; & de iis qui non cremabantur, diſſerit. Vetus ſcriptura eſt, *Et corpus ceſſus eſt*, altera, *Orſus eſt*. Fortaſſe legendum eſt *corpus ceſſum eſt*, id eſt, ceſſione quadam ſepulcri factum, & ſepulcro relictum, tum enim ſepulcrum eſſe incipit, locuſque religioſus efficitur: aut ætate Ciceronis etiam *ſiti* dicebantur quomodocumque ſepulti. *Idem.*

c Lam. *ſepultis penitur, ut humati*

d Idem, *os*

(75) *Porcam heredi eſſe* contractam, & *habendas triduum ferias*) Pall. quart. quint. ſuccinentibus fere melioribus codicibus, exhibent, *porcam heredi eſſe* contractet *habendas triduum ferias*. Hinc a Grutero jure recepta eſt acutiſſimi Joſiæ Merceri conjectura; quem vide ad *Nonium* in *præcidaneum*. Illi certe dabatur ὄιῳ ποτνιᾶσθαι, cum Victorius Var. Lect. XXIII. 8. Manutius, Turnebus, & Lambinus, nihil hic viderint. *Daviſius.*

urito. Credo, vel propter ignis periculum. Quod autem addit, *neve urito*, indicat, non qui uratur, ſepeliri, ſed qui humetur. ATT. Quid, qui poſt XII in urbe ſepulti ſunt, clari viri? MAR. Credo, Tite, fuiſſe, aut eos, quibus hoc ante hanc legem virtutis cauſa tributum eſt, ut Publicolæ (76), ut Tuberto (77), quod eorum poſteri jure tenuerunt: aut eos, ſi qui hoc, ut C. Fabricius, virtutis cauſa, ſoluti legibus, conſecuti ſunt. Sed in urbe ſepeliri lex vetat. Sic decretum a pontificum collegio, non eſſe jus in loco publico fieri ſepulcrum. Noſtis extra portam Collinam, ædem Honoris, & aram in eo loco fuiſſe, memoriæ proditum eſt. Ad eam cum lamina eſſet inventa, & in ea ſcriptum, DOMINA HONORIS (78): ea cauſa fuit ædis hujus dedicandæ. Sed cum multa in eo loco ſepulcra fuiſſent, exarata ſunt. Statuit enim collegium, locum publicum non potuiſſe privata religione obligari.

Jam cætera in XII minuendi ſumptus lamentationeſque funeris, tranſlata de Solonis fere legibus. *Hoc plus*, inquit, *ne facito*. *Rogum* (79) *aſcia ne polito*. Noſtis, quæ ſequuntur. Diſcebamus enim pueri XII, ut carmen neceſſarium: quas jam nemo diſcit. Extenuato igitur ſumptu, tribus riciniis (80), & vinculis (81) purpuræ, & decem tibicinibus (82), tollit

 etiam

(76) *Publicola*) Hi ante tempora decemvirorum fuere, qui duodecim tabulas ſcripſerunt. *Turnebus*.

(77) *Tuberto*) P. Poſthumius Tubertus, qui primo conſulatu collega Valerii Publicolæ fuit: ſecundo collegam habuit Agrippam Menenium Lanatum, ut ſcribit Dionyſius. *Idem*.

(78) *Domina honoris*) Sic Pal. tert. Harlejan. pr. ſec. Balliol. & Med. At ipſe Gruterus Inſcript. p. C. 3. ex *Marliano Faunoque* dedit *Domina Honoris*. Verum nec hæc nec illa lectio ſenſum fundit idoneum. In Pariſ. & aliis quibuſdam Mſſ. eſt *mina honoris*; unde Turnebo Lambinoque placuit *lamina honoris*. Pal. quart. *numa honoris*. Repono *numini honoris*. Sic lapidea exhibent *numini Fortis Fortunæ*, *numini Serapidis*, & quæ ſunt alia ejuſdem generis innumera. *Daviſius*.

(79) *Rogum aſcia ne polito*) Aſcia dolabræ genus poliendis lignis aptum. Ne autem ex politis fiat lignis pyra lex cavet. Sic *ἀσκέπαρνον ἕδραν* dixit Sophocles, impolitum ſedile, non exaſciatum, aſcia non politum. Alii de ſepulcris intelligunt, nec, ut opinor, recte. Nam quibuſdam in locis hodieque ſepulcra ſub aſcia dedicata viſuntur. *Turnebus*. Diatribam *de Aſcia* Gallice ſcriptam nuper edidit vir eruditus, cui ſumma & [illegible] adjuncti ſumus, Fr. Oudinus [illegible]: nec tam ſæpe, quam oportuit. Oliv.

(80) *Tribus riciniis*) Ricinium, inquit *Feſtus*, omne veſtimentum quadratum. Hi qui duodecim interpretati ſunt, dixere togam qua mulieres utebantur, prætextam clavo purpureo. Ricinium autem dictum putat, quod eo uterentur duplici, ab eo quod dimidiam partem retrorſum jaciebant, a *rejiciendo*. Solon quoque mulieres cum tribus dumtaxat veſtibus ad pompam funebrem exire voluit: nimirum ut lamentatio & ſumptus tolleretur. Plutarchi verba ſunt, *Οὐδὲ συνεξιέναι πλεῖον ἱματίων τριῶν*. Proinde locum hunc de veſtimentis muliebribus intelligo: cui interpretationi ſuffragatur Varro apud Nonium his verbis: *Ut dum ſupra terram eſſent, riciniis lugerent, funere ipſo, pullis* palliis *amictæ*. Rurſus Varro: *Et eum mulieres in adverſis rebus ac luctibus omnem veſtium delicatiorem & luxurioſum poſtea inſtitutum ponunt, ricinia ſumant*. Sane igitur *ricinia* veſtimenta mulierum lugubria. *Recinium* multi ſcribunt, quibus aſtipulatur etymologia Feſti. *Idem*.

(81) *Et vinculis purpuræ*) Vetus liber *& vincla purpura*. Putavi aliquando legendum, *Et tunicula purpurea*, qua cadavera, ut opinor, cum efferebantur, veſtiebantur. Livius XXXIV. 7. *Purpura viri utemur, magiſtratibus in coloniis municipiiſque toga prætexta habenda jus eſt: nec id ut vivi ſolum habeant tantum inſigne, ſed etiam ut cum eo crementur mortui*. Alioqui *vincla* faſcias intelligemus. Quid ſi *& clavis purpuræ*? præ-

etiam lamentationem. *Mulieres genas ne radunto* (83), *neve leſſum* (84) *funeris ergo habento.* Hoc veteres interpretes, Sex. Ælius (85), L. Acilius (86) non ſatis ſe intelligere dixerunt, ſed ſuſpicari veſtimenti aliquod genus funebris: L. Ælius (87), leſſum, quaſi lugubrem ejulationem, ut vox ipſa ſignificat. Quod eo magis judico verum eſſe, quia lex Solonis id ipſum vetat. Hæc laudabilia, & locupletibus fere cum plebe communia. Quod quidem maxime e natura (88) eſt, tolli fortunæ diſcrimen in morte.

XXIV. Cætera item funebria, quibus luctus augetur, Duodecim ſuſtulerunt. *Homini* (89), inquit, *mortuo ne oſſa legito, quo poſt funus faciat.* Excipit bellicam peregrinamque mortem. Hæc (90) præterea ſunt in legibus de unctura (91); quibus *ſervilis unctura* tollitur, omniſque *circumpotatio*

præſertim cum clavo purpureo prætextam ricinium fuiſſe ſcribat *Feſtus*. Hoc omnino verius puto. *Idem.*

(82) *Decem tibicinibus*) In nobilium olim funeribus tuba, in pauperum & plebejorum tibia canebant. M. tamen Æmilius Lepidus princeps ſenatus, ut ſine linteis, ſine purpura & tibicine funus ſibi fieret, filiis præcepit. Decem autem in funere, plures non erant. Ovidius lib. VI. Faſtorum verſ. 663. hanc legem ædilibus attribuere videtur, quæ tamen decemviralis erat. *Idem.*

(83) *Genas ne radunto*) Id eſt, ne lanianto, ne laceranto. Olim autem ante rogum humanus ſanguis effundebatur, vel captivorum, ut apud Homerum in rogo Patrocli: vel gladiatorum, unde Buſtuarii gladiatores a Romanis vocati, quorum ſi copia deeſſet, fœminæ genas laniantes, cruorem effundebant: quod lex vetat. *Mulier faciem ne carpito.* Idem.

(84) *Neve leſſum*) Leſſus ejulationem ſignificat, voxque eſt fictitia, per onomatopœiam. Trucul. Act. IV. Sc. II. 18.

Thetis quoque etiam lamentando leſſum
fecit filio.

Leſſum autem *habere*, ea dicitur forma, qua *ferias habere*, *habere comitia*, ut cum hera familiæ lamentationem toti imperat, aut præficam adhibet, quæ & ipſa lamentetur, & cæteris det modum plangendi. *Idem.*

(85) *Sex. Ælius*) XII. Tabul. interpres, qui Actiones compoſuit, & librum populo dedit, qui appellatur *Jus Ælianum*: ſcripſit & librum *Tripertita* inſcriptum: in quo juris incunabula docet. Eum Ennius *Catum* vocat. *Idem.*

(86) *Acilius*) Citatur a Feſto ut juris interpres. Cicero de Senectute Acilium ſcribit *ſapientem* appellatum fuiſſe, quia prudens in jure civili habebatur. *Idem.*

(87) *L. Ælius*) Cognomento Stilo & Præconinus, grammaticus optimus, Varronis magiſter, cujus meminit Feſtus, Tranquillus, Varro. *Idem.*

(88) *E natura*) Id eſt, ſecundum naturam. *Idem.*

(89) *Homini mortuo*) Cavet lex ne mortuorum cadaveribus eximantur oſſa quædam, quo poſt ſepeliantur; ut recte vidit Jac. Rævardus ad LL. XII. Tab. cap. 15. quem ſecutus eſt Paulus Merula de Leg. Rom. cap. 9. §. 9. *Daviſius.*

(90) *Hæc præterea ſunt in legibus de unctura, quibus ſervilis unctura tollitur omniſque circumpotatio*) De hoc loco in duas partes diſcedunt viri docti. Jac. Rævardus ad LL. XII. Tabb. cap. 15. & Paulus Merula de Leg. Rom. cap. 9. 2. ſtatuunt eam tantum uncturam prohiberi, quæ ſervorum corporibus fuit adhibita. Lex enim, ut putant, decemviralis noluit, ut idem honos iis ac liberis mortuis daretur. At hoc modo non *tollitur fortunæ diſcrimen in morte*, quod tamen fieri debere cenſuit Tullius cap. 23. Turnebus autem & Urſinus volunt uncturam tolli, quæ fit a pollinctorum familia. Tamen ut hæc immunda munia, ſi omnino præſtanda fuerant, ſervi præſtare veterentur, veri non eſt ſimile. Librariorum, credo, negligentia fecit, ut laborarint interpretes. Nam Pariſ. ſimpliciter exhibet, *hæc præterea ſunt in legibus de unctura tollitur omniſque circumpotatio.* Lego *hæc præterea in legibus*, unctura tollitor omniſque circumpotatio. *Idem.*

(91) *Unctura*) Tollit uncturam qua cadavera a pollinctorum familia, ex quo ſervilem eam appellat, ungebantur. Nam & a juriſconſulto ſcribitur, *Si libitinarius ſervum pollinctorem habuerit.* Lex tamen XII. Tab. non obſervabatur, præſertim cum tam ſæpe *pollinctorum* Plautus meminerit. *Turnebus.*

tatio (92). Quæ & recte tolluntur, neque tollerentur, niſi fuiſſent. *Ne ſumptuoſa* (93) *reſperſio, ne longæ coronæ, nec acerræ* (94) prætereantur. Illa jam ſignificatio eſt, laudis ornamenta ad mortuos pertinere, quod *coronam virtute partam* (95), & ei, qui peperiſſet, & ejus parenti, ſine fraude eſſe lex impuſitam jubet. Credoque, quod erat factitatum, ut uni * plura (96) fierent, lectique plures ſternerentur: id quoque ne fieret, lege ſanctum eſt. Qua in lege cum eſſet, *Neve aurum addito*, quam humane excipit altera lex, *Quoi auro dentes vincti eſcunt, aſt im* (97) *cum illo ſepelire urereve, ſe fraude* (98) *eſto*. Et ſimul illud videtote aliud habitum eſſe, ſepelire, & urere.

Duæ ſunt præterea leges de ſepulcris: quarum altera privatorum ædificiis, altera ipſis ſepulcris cavet. Nam quod *rogum buſtumve novum* vetat *propius ſexaginta pedes adjici ædes alienae, invito domino*: incendium videtur arcere. Quod autem *forum*, id eſt, veſtibulum ſepulcri, *buſtumve*, *uſucapi* vetat: tuetur jus ſepulcrorum. Hæc habemus in duodecim: ſane ſecundum naturam, quæ norma legis eſt. Reliqua ſunt in more: funus ut indicatur, ſi quid ludorum; dominuſque funeris utatur accenſo (99) atque lictoribus (1). *Honoratorum virorum laudes in concione memorantor, eaſque*

(92) *Circumpotatio*) Convivium funebre interpretantur, quod Græci περίδειπνον & τάφον vocant, & Latini, ut quidam cenſent, ſilicernium. In eo, ut opinor, invitatio quædam in orbem fiebat obbæ. Tertullianus Apolog. cap. 13. *Quo differt ab epulo Jovis ſilicernium? a ſimpulo obba? ab haruſpice pollinctor?* Cœnam funeris vocat Perſius, Satira VI. verſu 33. Quem tamen locum etiam exponunt de epulis quæ rogo inferebantur: de quibus Plinius ita ſcribit, lib. x. §. 12. *Notatam eo iis rapaciſſimam & ſemper famelicam alitem nihil eſculenti unquam rapere e funerum ferculis*. Sed & nono die ſacrificium fiebat novemdiale, conviviumque dabatur, eoque die parentalia concludebantur. Sed circumpotatio dicebatur fortaſſe, quod antequam cadaver efferretur, ut ordo verborum Ciceronis indicat, in orbem biberetur, quod Græci περιποτεῖν τὴν κύλικα dicebant. Sed & feralibus ad ſepulcra epulæ ferebantur, quæ erant publicæ feriæ, ut diximus. *Turnebus*.

(93) *Ne ſumptuoſa reſperſio, ne longa corona, nec acerra prætereantur*) P. Manutius reponit *præferuntur*. Ea tamen vox, ut videtur, loco non bene convenit: nam rogus vino vel murrhata potione reſpergi ſolebat; longas vero coronas ſimul ac acerras ſepulcris imponere, vel ante mortuum collocare mos erat. Vide Rævardum ad XII. Tab. cap. 15. Merulam de Leg. Rom. cap. 9. 2. Gravinam de Jure Nat. pag. 255. 256. Legendum ſuſpicor, *ne ſumptuoſa reſperſio ne longa corona*, ne *acerra* (ſic Pariſ.) *uſurpantor*. Si velis alia, vide Gutherium de Jure Man. I. 21. *Daviſius*.

(94) *Acerra*) Acerræ, auctore Pompejo aræ erant ante mortuum poni ſolitæ, in quibus odores incendebant: quanquam alii arculam thurariam interpretantur. *Turnebus*.

(95) *Coronam virtute partam*) Vide Plin. XXI. 5. & quæ ibi annotat vir immortalitate dignus, quo nullum religione, litteratura, humanitate clariorem novimus, Joan. Harduinus. *Olivetus*.

* Lamb. *plura feretra inferrentur, lectique plures ſternerentur*.

(96) *Ut uni plura*) Vel funera plura uni fierent: vel, quod eaiſtimo, in funere plura fierent quam oporteret, & jus ſineret, ſicut ſupra ſcriptum eſt, *Hoc plus ne facito*. Turnebus.

(97) *Aſt im*) *Im* antiquo more *eum* dicit. *Idem*.

(98) *Se fraude*) Antiquo more, pro ſine fraude. *Se*, Pompejus inquit, *pro ſine inveniuntur poſuiſſe antiqui*. Alii *ſine fraude*, legunt integro ſermone & uſitatiore. *Idem*.

(99) *Accenſo*) Miniſtri ſunt magiſtratuum accenſi, qui populum vocabant, ab *accendo* vocati, ut alii cenſent, quod initio ad cenſum populum vocarent. *Idem*.

(1) *Lictoribus*) Ad prehendendum, tenendum, abducendum, plectendum, lictoribus

etiam cantu ad tibicinem proſequuntor : cui nomen *neniæ* : quo vocabulo etiam Græci cantus lugubres nominant.

XXV. QUIN. Gaudeo noſtra jura ad naturam accommodari : majorumque ſapientia admodum delector. MAR. Sed eredo, Quinte, ut cæteri ſumptus, ſic etiam ſepulcrorum modum recte requiri. Quos enim ad ſumptus progreſſa jam iſta res ſit, in C. Figuli (2) ſepulcro vides. Sed credo minimam olim iſtius rei fuiſſe cupiditatem : alioquin multa exſtarent exempla majorum. Noſtræ quidem legis interpretes, quo capite jubentur ſumptus & luctum removere a deorum manium jure, hoc intelligunt, in primis ſepulcrorum magnificentiam eſſe minuendam. Nec hæc a ſapientiſſimis legum ſcriptoribus neglecta ſunt. Nam & Athenis jam ille mos a Cecrope, ut ajunt, permanſit, hoc jus terra humandi : quam cum proximi injecerant, obductaque terra erat, frugibus obſerebatur; ut ſinus & gremium quaſi matris mortuo tribueretur; ſolum autem frugibus expiatum ut vivis redderetur. Sequebantur epulæ, quas inibant parentes coronati : apud quas de mortui laude, cum quid veri erat, prædicatum : nam mentiri nefas habebatur. Ac juſta confecta erant. Poſteaquam, ut ſcribit Phalereus, ſumptuoſa fieri funera & lamentabilia cœpiſſent, Solonis lege ſublata ſunt. Quam legem eiſdem prope verbis noſtri decemviri in undecimam tabulam conjecerunt. Nam de tribus riciniis, & pleraque alia Solonis ſunt : de lamentis vero expreſſa verbis ſunt, *Mulieres genas ne radunto, neve leſſum funeris ergo habento*.

XXVI. De ſepulcris autem nihil eſt apud Solonem amplius, quam, *Ne quis ea deleat, neve alienum inferat* (3) : pœnaque eſt, *Si quis buſtum* (nam id puto appellari τύμβον) *aut monumentum*, inquit, *aut columnam violarit, dejecerit, fregerit*. Sed poſt aliquanto propter has amplitudines ſepulcrorum, quas in Ceramico videmus, lege ſanctum eſt, *ne quis ſepulcrum faceret operoſius, quam quod decem homines effecerint triduo*. Neque id opere tectorio exornari, nec Hermas hos, quos vocant (4), licebat imponi; nec de mortui laude, niſi in publicis ſepulturis; nec ab alio, niſi qui

---

bus utebantur magiſtratus qui lictores habebant. Conceditur domino funeris lictor, ut in multitudine coercere poſſit inſolentiores & ferociores. Nam qui ludos faciebant, propemodum in magiſtratu quodam conſtituti videbantur : hiſque jus prætextæ ferendæ erat, ut magiſtratibus. Cicero in Piſonem, cap. 4. *Sex. Clodium qui nunquam antea prætextatus fuiſſet, ludos facere & prætextatum volitare paſſus es*. Idem.

(2) *C. Figuli*) Cujus ſepulcrum magnificentiſſimum & ampliſſimum erat. Valerius, lib. IX. cap. 3. 2. Figulum bis conſulem fuiſſe ſcribit, cujus filius juriſconſultus cum in petitione conſulatus repulſam tuliſſet, poſtridie conſulentes cives de jure dimiſit, dicens. *Conſulere ſcitis : conſulem facere neſcitis*. Cujus autem Marcius Figulus conſul fuerat cum P. Cornelio Scipione Naſica. Iterum conſul factus, quod cum collega vitio eſſet creatus, magiſtratu abdicare ſe coactus eſt. *Idem*.

(3) *Alienum inferat*) Cadaver. *Idem*.

(4) *Hermas hos quos vocant*) Athenienſes. Hermæ autem ſunt Mercurii ſtatuæ truncæ, quæ etiam ſepulcris imponebantur. Earum ſtatuarum plurimus erat Athenis uſus. Sic quoque dicuntur, ut quidam cenſent, lapides quadrati qui ſepulcris imponebantur, quod æque non probo. *Idem*.

qui publice ad eam rem conſtitutus eſſet, dici licebat. Sublata etiam erat celebritas virorum ac mulierum, quo lamentatio minueretur. Habet enim luctum concurſus hominum. Quocirca Pittacus omnino accedere quemquam vetat in funus aliorum. Sed ait rurſus idem Demetrius, increbruiſſe eam funerum ſepulcrorumque magnificentiam, quæ nunc fere Romæ eſt. Quam conſuetudinem lege minuit ipſe. Fuit enim hic vir, ut ſcitis, non ſolum eruditiſſimus, ſed etiam civis e republica maxime, tuendæque civitatis peritiſſimus. Iſte igitur ſumptum minuit non ſolum pœna, ſed etiam tempore: ante lucem enim juſſit efferri. Sepulcris autem novis finivit modum: nam ſuper terræ tumulum noluit quid ſtatui, niſi columellam tribus cubitis ne altiorem, aut menſam, aut labellum: & huic procurationi certum magiſtratum præfecerat.

Hæc igitur Athenienſes tui. Sed videamus Platonem, qui juſta funerum rejicit ad interpretes religionum: quem nos morem tenemus. De ſepulcris autem dicit hæc. „ Vetat ex agro culto, eove, qui coli poſſit, ullam par-
„ tem ſumi ſepulcro: ſed, quæ natura agri tantummodo efficere poſſit,
„ ut mortuorum corpora ſine detrimento vivorum recipiat, ea potiſſimum
„ ut compleatur: quæ autem terra fruges ferre, &, ut mater, cibos ſup-
„ peditare poſſit, eam ne quis nobis minuat, neve vivus, neve mortuus.
„ Exſtrui autem vetat ſepulcrum altius, quam quod quinque diebus homi-
„ nes quinque abſolverint: nec e lapide excitari plus, nec imponi, quam
„ quod capiat laudem mortui, inciſam ne plus quatuor heroicis verſibus;
„ quos *longos* (5) appellat Ennius.“ Habemus igitur hujus quoque auctoritatem de ſepulcris ſummi viri: a quo iterum funerum ſumptus præfinitur ex cenſibus a minis quinque (6) uſque ad minam. Deinceps dicit eadem illa de immortalitate animorum, & reliqua poſt mortem tranquillitate bonorum, pœnis impiorum.

Habetis igitur explicatum omnem, ut arbitror, religionis locum. QUIN. Nos vero, frater, & copioſe quidem: ſed perge ad cætera. MAR. Pergam equidem: & quoniam libitum eſt vobis me ad hæc impellere, hodierno ſermone conficiam, ſpero; hoc præſertim (7) die. Video enim Platonem idem feciſſe, omnemque orationem ejus de legibus peroratam eſſe uno æſtivo die. Sic igitur faciam, & dicam de magiſtratibus. Id enim eſt profecto, quod conſtituta religione rempublicam contineat maxime. ATT. Tu vero dic, & iſtam rationem, quam cœpiſti, tene.

DE

(5) *Longos*) Iſidorus non omnino malus auctor, ita hac de re ſcribit, Orig. lib. 1. cap. 38. *Hexametros Latinos primum feciſſe Ennius tradit, eoſque* longos *vocat.* Gellius lib. XVIII. cap. ult. *In* longis *verſibus, qui hexametri vocantur*, &c. *Idem.*

(6) *A minis quinque*) Hominibus primæ claſſis impendi ſepeliendis quinque minas permittit Plato: ſecundæ claſſis, tres: tertiæ claſſis, duas: quartæ, unam. *Idem.*

(7) *Hoc præſertim die*) Solſtitiali, qui longiſſimus eſt. Ut enim Plato uno die peroravit omnem de Legibus diſputationem, ita uno die abſolvam. *Idem.*

DE LEGIBUS,

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Conſtituto religionum jure, deinceps civitatis gubernatores rectoreſque deſcribit. Nam cum nihil reipublicæ ἀναρχία ſit exitialius, quæ floꝛentiſſimas nationes, imperiaque potentiſſima interdum ſubvertit; ſecundum Deos nihil prius ducere legislator debet, quam ut recte ac ordine magiſtratuum deſcriptionem componat. Primum ergo in legis exordio magiſtratum definit, eique cives ut pareant hortatur. Deinde legem de magiſtratuum deſcriptione, poteſtate, imperio ſancit. Subjungit, ut libro ſecundo, ejus interpretationem & æquitatem: quod legislatorem Plato facere jubet. Poſtremo præparationem addit ad libros ſequentes, qui deſiderantur. Turneb.

I. MARCUS. Sequar igitur, ut inſtitui, divinum illum virum: quem quadam admiratione commotus, ſæpius fortaſſe laudo, quam neceſſe eſt. ATT. Platonem videlicet dicis. MAR. Iſtum ipſum, Attice. ATT. Tu vero eum nec nimis valde unquam, nec nimis ſæpe laudaveris. Nam hoc mihi etiam noſtri illi (1), qui neminem, niſi ſuum, laudari volunt, concedunt, ut eum arbitratu meo diligam. MAR. Bene hercle faciunt. Quid enim eſt elegantia tua dignius? cujus & vita, & oratio conſecuta mihi videtur dlfficiſllmam, illam ſocietatem gravitatis cum humanitate. ATT. Sane gaudeo,

(1) *Etiam noſtri illi*) Epicureos ſignifiest, qui cæteros philoſophes præ uno Epicuro contemnebant. *Turnebus*.

deo, quod te interpellavi, quandoquidem tam præclarum mihi dediſti judicii tui teſtimonium. Sed perge, ut cœperas. MAR. Laudemus igitur prius legem ipſam veris & propriis generis ſui (2) laudibus. ATT. Sane quidem, ſicut de religionum lege feciſti.

MAR. Videtis igitur, magiſtratus hanc eſſe vim, ut præſit, præſcribatque recta, & utilia, & conjuncta cum legibus. Ut enim magiſtratibus leges; ita populo præſunt magiſtratus: vereque dici poteſt, magiſtratum legem eſſe loquentem; legem autem mutum magiſtratum (3). Nihil porro tam aptum eſt ad jus conditionemque naturæ, (quod cum dico, legem a me dici, intelligi volo) quam imperium: ſine quo nec domus ulla, nec civitas, nec gens, nec hominum univerſum genus ſtare, nec rerum natura omnis, nec ipſe mundus poteſt. Nam & hic deo paret, & huic obediunt maria terræque, & hominum vita juſſis ſupremæ legis obtemperat.

II. Atque, ut ad hæc citeriora (4) veniam, & notiora nobis: omnes antiquæ gentes regibus quondam paruerunt. Quod genus imperii primum ad homines juſtiſſimos & ſapientiſſimos deferebatur, idque in republica noſtra maxime valuit, quoad ei regalis poteſtas præfuit. Deinde etiam deinceps poſteris prodebatur: quod & in his etiam, qui nunc (5) regnant, manet. Quibus autem regia poteſtas non placuit, non ii nemini, ſed non ſemper uni parere voluerunt. Nos autem, quoniam leges damus liberis populis; quæque de optima republica ſentiremus, in ſex libris ante diximus: accommodabimus hoc tempore leges ad illum, quem probamus, civitatis ſtatum.

Magiſtratibus igitur opus eſt: ſine quorum prudentia ac diligentia eſſe civitas non poteſt: quorum deſcriptione omnis reipublicæ moderatio continetur. Neque ſolum iis præſcribendus eſt imperandi, ſed etiam civibus obtemperandi modus. Nam & qui bene imperat, paruerit aliquando neceſſe eſt: & qui modeſte paret, videtur, qui aliquando imperet, dignus eſſe. Itaque oportet & eum, qui paret, ſperare ſe aliquo tempore imperaturum: & illum, qui imperat, cogitare, brevi tempore ſibi eſſe parendum. Nec vero ſolum ut obtemperent obediantque magiſtratibus, ſed etiam ut eos colant

(2) *Generis ſui*) Quæ propriæ laudes ſint legis hujus de magiſtratibus, non communes, quæque in alias leges non conveniant. *Id.*

(3) *Magiſtratum*) Imitatum eſſe prope cenſeas Ciceronem Simonidis ſententiam de poeſi, quam Plutarchus his verbis refert: Πλὴν ὁ Σιμωνίδης τὴν μὲν ζωγραφίαν ποίησιν σιωπῶσαν προσαγορεύει, τὴν δὲ ποίησιν ζωγραφίαν λαλοῦσαν. Id eſt, *Verumtamen Simonides picturam poeſin mutam appellabat, poeſin picturam loquentem.* Idem.

(4) *Citeriora*) Propinquiora & propius non ſtringentia, id eſt, terris tanquam viciniora: quod de cæleſti deſcriptione & deo egiſſet, quæ paulo longinquiora ſunt & remotiora. Sic in libris de Repub. *Quare, ſi placet, deduc orationem tuam de cælo ad hæc citima.* Idem.

(5) *Qui nunc* regnant) Prorſus legendum *regnantur*, ut recte monuit eruditiſſimus *Clericus:* loquitur enim de populis, qui regibus parent ſive βασιλεύονται. Servius quidem ad Æn. III. 14. ait, *regnata participium eſt ſine verbi origine.* Quaſi *regnor* non diceretur. Eum tamen falli docebunt exempla. Livius I. 17. Regnari *tamen omnes volebant.* Ibi vide J. Fr. Gronovium. *Daviſius.*

Digitized by Google

colant diligantque, præſcribimus, ut Charondas in ſuis facit legibus. Noſter vero Plato Titanum e genere ſtatuit eos, qui, ut illi cæleſtibus, ſic hi adverſentur magiſtratibus. Quæ cum ita ſint, ad ipſas jam leges veniamus, ſi placet. ATT. Mihi vero & iſtud, & ordo iſte rerum placet.

III. MAR. *Juſta imperia ſunto; iiſque cives modeſte, ac ſine recuſatione parento. Magiſtratus nec obedientem & noxium civem multa, vinculis, verberibuſve coerceto* (6) *: ni par, majorve poteſtas, populuſve probibeſſit* (7)*: ad quos provocatio eſto. Cum magiſtratus judicaſſit* (8) *inrogaſſitve; per populum multæ, pœnæ* (9)*, certatio* (10) *eſto. Militiæ ab eo, qui imperabit, provocatio ne eſto: quodque iis, qui bellum geret, imperaſſit, jus ratumque eſto. Minores* (11) *magiſtratus, a partiti* (12) *juris, plures in b plera ſunto. Militiæ, quibus juſſi erunt, imperanto, eorumque tribuni ſunto. Domi pecuniam publicam cuſtodiunto: vincula ſontium ſervanto: capitalia* (13) *vindicanto: æs, argentum, aurumve publice ſignanto: lites contractas judicanto: quodcumque ſenatus creverit, agunto.*

Suntoque ædiles curatores urbis, annonæ, ludorumque ſolennium: olliſque ad honoris amplioris gradum is primus adſcenſus eſto.

Cenſores populi ævitates, (14) *ſoboles,* (15)*, familias, pecuniaſque cenſen-*

---

(6) *Verberibuſve coerceto.*) Id abrogatum lege Porcia fuit, qua exilium damnatis permittebatur, ac verberaſſe aut necaſſe civem, impium cenſebatur. *Turn.*

(7) *Probibeſſit*) Id eſt, prohibuerit, antique, ut mox, *judicaſſit* pro judicaverit, & *irrogaſſit*, pro irrogaverit. *Idem.*

(8) *Judicaſſit*) Condemnaverit. Magiſtratus autem, ut, verbi gratia, tribuni, cum capitis aut pecuniæ anquirebant, cum multam aut pœnam irrogabant, prodicta die ter ante accuſabant, deinde ex provocatione multa certabatur apud populum. *Idem.*

(9) *Multa, pœna*) Multam in pecunia intelligit, pœnam in ſupplicio: ut pœna ad judicium, multa ad irrogationem pertineat. *Id.*

(10) *Certatio*) Cum magiſtratus, ut tribunus pleb. multam dixiſſet, illa poſtea apud populum diſceptabatur, & ejus ſuffragiis vel confirmabatur, vel abrogabatur, idque multæ certatio dicebatur. Livius XXV. 4. *Confeſtim Carvilii trib. pleb. omiſſa multæ certatione, rei capitalis diem Poſthumio dixerunt.* Idem.

(11) *Minores magiſtratus*) Minores magiſtratus ſunt, qui minoribus auſpiciis creabantur: cujuſmodi erant quæſtores, tribuni militum, & triumviri monetales, quatuor viri curatores viarum, decemviri litibus judicandis, triumviri capitales. *Plera* dixit antique. *Idem.*

a Vict. Man. *peritl.*

(12) *Partiti juris*) Nam iis qui cum imperio ſunt, & exercitui præſunt, univerſum jus & poteſtas tribuitur. *Jus* hoc loco munus eſt, ut & hoc libro tertio, cap. 20. *ſic animadverto pleroſque in magiſtratibus ignoratione juris ſui tantum ſapere quantum apparitores velint;* id eſt, muneris & officii ſui. *Idem.*

b Vict. Man. Lamb. *prelia.*

(13) *Capitalia vindicanto*) Triumviros capitales ſignificat, qui & vincula ſervabant, & in ſontes animadvertebant: ut ſervos, fures, peregrinos, infimæ ſortis homines. De quibus Plautus, Amph. Act. I. Sc. I. 3.

Quid faciam, nunc ſi treviri me in carcerem compegerint? Idem.

(14) *Ævitates*) Id eſt, ætates juniorum & ſeniorum, priſco vocabulo. Nam cenſores ætatem quæ militaris eſſet, quæ magiſtratibus gerendis apta foret, vel ſuffragiis ferendis, vel publicis muneribus & civilibus obeundis cenſebant: certi enim his rebus anni præfiniebantur. Sed & cives, in juniores & ſeniores per centurias dividebant. *Idem.*

(15) *Soboles*) Prolem etiam annotabant cujuſque, & ſervos, cenſumque, ut deſcriberentur munia & tributa, & pro facultatibus æquabiliter tolerarentur. *Idem.*

ſento : urbis templa , vias , aquas , ærarium , vectigalia tuento ; populique partes (16) *in tribus diſtribuunto: exin pecunias* (17), *ævitates , ordines partiunto : equitum peditumque* (18) *prolem deſcribunto : cælibes* (19) *eſſe prohibento : mores populi regunto : probrum* (20) *in ſenatu ne relinquunto: bini ſunto : magiſtratum quinquennium habento : reliqui magiſtratus annui ſunto: eaque poteſtas ſemper eſto. Juris diſceptator , qui privata judicet , judicarive jubeat , prætor eſto. Is juris civilis cuſtos eſto. Huic poteſtate pari , quotcumque ſenatus* (21) *creverit populuſve juſſerit , tot ſunto.*

Regio imperio duo ſunto : iique præeundo (22), *judicando , conſulendo prætores , judices , conſules appellantor. Militiæ ſummum jus habento , nemini parento. Ollis ſalus populi ſuprema lex eſto. Eundem magiſtratum , ni interfuerint decem anni , ne quis capito. Ævitatem* (23) *annali lege* (24) *ſervanto. Aſt quando duellum gravius , diſcordiæve civium eſcunt , œnus , ne amplius ſex menſes , ſi ſenatus creverit , idem juris , quod duo conſules , teneto: iſque ave ſiniſtra* (25) *dictus , populi magiſter eſto. Equitem cumque*

(16) *Populi partes*) Pop. Rom. in quatuor urbanas tribus, & 31. ruſticas deſcriptus erat. Omneſque populi Romani partes in has triginta quinque tribus diſtributæ erant. *Idem*.

(17) *Exin pecunias*) Non ſolum in tribus populum deſcribant, verum etiam in claſſes ex cenſu: claſſeſque rurſus in centurias juniorum & ſeniorum ex ætate: quod a Servio Tullio primum inſtitutum eſt. Ipſæ autem tribus in claſſes erant & centurias deſcriptæ: (nam in una tribu erant, verbi gratia, homines omnium claſſium & centuriarum:) & in ordines, ſenatorium, equeſtrem, ordinem publicanorum, libertinorum, reliquos. *Idem*.

(18) *Peditumque*) Prolem eorum quos locaverunt in claſſibus, quæ in equites pediteſque dividebantur. *Idem*.

(19) *Cælibes eſſe*) Plato a triceſimo anno ad triceſimum quintum uxorem ducendam ait: quod ſi quis neglexerit, eum pecunia multandum, & ignominia notandum cenſet, Lycurgus quoque probro notat eum qui uxorem ducere noluerit. Quin apud Romanos pœna in cœlibatum conſtituta erat. Nam uxorium pependiſſe dicebatur, qui, quod uxorem non habuiſſet, æs populo dederat. Sed & Auguſtus legem de maritandis ordinibus tulit, & orationem Metellus habuerat. Lex quam nunc ſancit Cicero, Romæque obſervabatur, antiquata eſt, ut Sozomenus ſcribit, & abrogata a Conſtantino imperature. *Idem*.

(20) *Probrum in ſenatu*) Famoſos ſenatores & probroſos e ſenatu ejiciebant. *Idem*.

(21) *Quotcumque ſenatus*) Id ait, quia prætorum numerus certus non erat. Nam capta Sicilia, Sardinia, Hiſpania, Gallia Narbonenſi, auctus eſt prætorum numerus: conſtitutiſque quæſtionibus publicis, Sylla quatuor adjecit, Julius Cæſar duos: quorum numerum mox Auguſtus, deinde Claudius auxit. *Idem*.

(22) *Iique praeundo, judicando, conſulendo, pratores, judices, conſules appellantor*) Forſan *iique a praeundo* &c. Conſules autem prætores & judices olim dictos fuiſſe conſtat ex Varrone apud Nonium in *Conſulum*, Livio III. 55. & Feſto in *Prætoria porta*. Daviſius.

(23) *Ævitatem*) Ævitas hic eſt ætas. Interdum ſenectus, ut in XII. Tab. *Si morbus ævitaſque vitium eſcit*. Ætas conſularis quadrageſimus tertius erat annus, prætoria biennio ante, ædilitia etiam biennio ante prætoriam. *Turnebus*.

(24) *Annali lege*) Qua definiantur anni magiſtratuum capiendorum. Hujuſmodi fuit ea, quam L. Villius tribunus plebis tulerat, *unde cognomen familiæ inditum, ut annales appellarentur*. Verba ſunt Livii XL. 44. Vide Pet. Fabrum ad Tit. de Regulis Juris & Paulum Merulam de Leg. Roman. cap. 24. § 34. *Daviſius*.

(25) *Ave ſiniſtra*) Siniſtræ aves proſperæ ſunt & auſpicatæ; nam ſiniſtrum quaſi ſiniſtimum dicitur, nimirum auſpicium quod ſinat: ſinunt autem aves hæ plerumque quæ ab ortu, quæ pars mundi ſiniſtra in auſpiciis eſt, volant. Vide lib. II. de Divin. c. 38. & 39. Siniſtra igitur avis eſt proſperior, etiam ſi a dextra volet. Nam quædam a dextra ratum faciebant. *Turnebus*.

(26) qui regat habeto pari jure cum eo, quicumque erit juris diſceptator. Aſt quando conſul (27) is eſt, magiſterve populi; reliqui magiſtratus ne ſunto.

Auſpicia patrum (28) ſunto: ollique ex ſe produnto (29), qui comitiatu creare conſules rite poſſint. Imperia (30), poteſtates, legationes, cum ſenatus creverit populuſve juſſerit, ex urbe exeunto: duella juſta juſte gerunto: ſociis parcunto: ſe & ſervos continento: populi ſui gloriam augento: domum cum laude redeunto: rei ſuæ ergo ne quis legatus eſto. Plebes quos pro ſe contra vim, auxilii ergo, decem creaſſit, tribuni ejus ſunto: quodque ii prohibeſſint, quodque plebem rogaſſint, ratum eſto: ſanctique ſunto: neve plebem orbam (31) tribunis relinquunto. Omnes magiſtratus (32) auſpicium judiciumque habento: ex quois (33) ſenatus eſto. Ejus decreta

rata

---

(26) *Equitem cumque*) Parem ſancit magiſtri equitum poteſtatem imperio prætorio. Nam quod eſt comparatus conſuli prætor, id eſt dictatori magiſter equitum; qui, ut ait Polybius, III. 87. γίνεται οἱονεὶ Διάδοχος Δικτάτορος ἐν τοῖς ἐκείνου περισπασμοῖς. Id eſt, *tanquam vicarius dictatoris in dictatoris negotiis & impedimentis*. Idem.

(27) *Aſt quando conſul is eſt, magiſterve populi, reliqui magiſtratus ne ſunto*) Ut ſe verba nunc habent, commodum ſenſum nullus equidem video. Noſtri codices dant *aſt quando conſulis eſt* (Priſc. *eſſe*) *magiſtratuſve* (Pariſ. *magiſtratus ne*) *populi nec* (Pariſ. *ne*) *reliqui magiſtratus ne ſunto*. Reſcribi poſſit, *aſt quando magiſter eſt populi, conſules reliquive magiſtratus ne ſunto*. Plutarchus in Amatorio pag. 768. Ἐν Ῥώμῃ φασὶ, τοῦ καλοῦ Δικτάτορος ἀναγορευθέντος, ἀποτίθεσθαι τὰς ἄλλας ἀρχὰς ἔχοντας. Id ipſum patet ex Halicarnaſſenſi Dionyſio, V. 7. XI. 20. Excipiendi tamen ſunt tribuni plebis, quod diſcimus ex Polybii III. 87. *Daviſius*.

(28) *Auſpicia patrum*) Auſpicia quibus ad magiſtratus auſpicato creandos opus erat, patriciorum, non plebis erant: eaque duplicia, aut majora, aut minora. Livius lib. VI, cap. 41. *Turnebus*.

(29) *Ollique ex ſe produnto*) Hic *comitiatu*, ut apud Gellium, eſt *comitiis*. Hæc autem lex de interrege intelligenda eſt, qui non populi ſuffragio, ſed patrum decreto auſpicato prodebatur, ut comitia haberet, & magiſtratus crearet. *Idem*.

(30) *Imperia*) Imperia ſunt cum quis præeſt exercitui: poteſtates, cum quis a populo negotio alicui præficitur. Sic *Feſtus*. Sit igitur hic imperium in iis qui exercitus habent, poteſtas etiam in aliis magiſtratibus. Nam poteſtas plerumque magiſtratus eſt. *Id.*

(31) *Neve plebem orbam*) Marcus Duillius legem rogavit, ut qui plebem ſine tribunis reliquiſſent, quique magiſtratum ſine provocatione creaſſent, tergo ac capite punirentur. Id ſancitur ne nimia ſit conſulum poteſtas, quibus opponuntur tribuni. *Idem*.

(32) *Omnes magiſtratus*) Tribuit hæc lex omnibus magiſtratibus auſpicium, id eſt, ut auſpicari poſſint, ſervareque de cælo ad vitanda aliorum comitia, legeſque & conciones turbulentas impediendas, populique judicia. Hoc auſpicium ſuſtulerat lex Clodia, qua cavebatur, ne quis per eos dies, quibus cum populo quis ageret, de cælo ſervaret. Quid autem ſit *ſervare de cælo*, quod in orationibus Ciceronis frequens eſt, nec intelligitur ſatis, ex Dione hic explicabo. Is enim dicit, lib. XXXVIII. *Auſpicium illud quo de cælo ſervabatur, omnium maximum fuiſſe, ſemelque uno die uſurpari tantum ſolitum eſſe, cum aliis auſpiciis eodem die ſæpius opera daretur; cumque alia auſpicia vel addicerent, vel abdicerent; iſtud tale fuiſſe ut ſemper comitia Po. impediret, ſive ſecunda ſigna darentur, ſive dira. Itaque qui impedire comitia volebant, proſcribere ſolebant, ſe eo die quo haberi debebant, cælo ſervaturos eſſe*. Hanc divinationem vocat Dio τὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ μαντείαν. Cicero *ſervare de cælo* dicere ſolet. Hujus autem legis hanc eſſe ſententiam apparet ex Ciceronis interpretatione, cujus verba ſunt, *Auſpicia ut multos inutiles comitiatus probabiles impediant mora*. Idem.

(33) *Ex quois ſenatus*) Hac lege tollitur cooptatio cenſoria, & ſenatoris dignitas, beneficium populi, non cenſorum efficitur, cum ex his qui vel in honoribus ſunt, vel honores geſſerunt, ſenatus efficiatur. Nam Romæ olim cenſores ſenatum legebant, & ſenatores cooptabant. *Idem*.

Digitized by Google

rata ſunto. Aſt ni poteſtas par majorve probibeſſit, ſenatus conſulta perſcripta ſervanto. Is ordo vitio vacato: cæteris ſpecimen eſto. Creatio magiſtratuum, judicia populi juſſa, vetita, cum ſuffragio conſciſcentur, optimatibus nota, plebi libera ſunto.

IV. *At ſi quid erit, quod extra magiſtratus cœratore* (34) *œſus ſit, qui cœret populus creato, eique jus cœrandi dato. Cum populo* (35) *patribuſque agendi jus eſto conſuli, prætori, magiſtro populi equitumque, eique, quem produnt patres conſulum rogandorum* (36) *ergo: tribuniſque, quos ſibi plebes rogaſſit, jus eſto cum patribus agendi: iidem, ad plebem, quod œſus* (37) *erit, ferunto. Quæ cum populo, quæque in patribus agentur, modica* (38) *ſunto.*

Senatori, qui nec aderit, aut cauſa, aut culpa eſto. Loco ſenator, & modo orato: cauſas populi teneto. Vis in populo abeſto. Par majorve poteſtas plus valeto. Aſt qui (39) *turbaſſitur* (40) *in agendo, fraus actoris eſto* (41). *Interceſſor rei malæ, ſalutaris civis eſto. Qui agent, auſpicia ſervanto: auguri publico parento: promulgata* (42) *propoſita, in ærario cognita, agunto* (43): *nec plus, quam de ſingulis rebus ſemel* (44) *conſuluntο: rem populum docento: doceri* (45) *a magiſtratibus privatiſque patiun-*

(34) *Cœratore*) Cœratorem priſci curatorem, & *cœrare* curare dicebant. Itaque in veteribus inſcriptionibus reperitur, *De ſuo cœraverunt*, pro curaverunt. Sententia legis eſt, Si extra magiſtratus aliqua curatione opus ſit, curatorem populus creato. Sic, ut appellat Varro lib. IV. LL. *Viocuri*, id eſt curatores viarum, creabantur. Sic l. ad Attic. epiſt. 1. *Thermus eſt curator viæ Flaminiæ*. Id adeo cavet, quia ſæpe ſenatus iſtas curationes mandare ſolitus erat. *Idem*.

(35) *Cum populo*) *Agere cum populo*, inquit Gellius, XIII. 15. *eſt rogare quid populum, quod ſuffragiis ſuis vel vetet vel jubeat*. Agere cum patribus eſt ad ſenatum referre. More majorum dictator, cos. trib. pleb. interrex & præfectus urbis, duntaxat cum patribus agere poterant. *Idem*.

(36) *Rogandorum*) Rogare eſt rogatis ſuffragiis creare: ut mox, *quos ſibi plebs rogaſſit*, id eſt, creaverit. *Idem*.

(37) *Oeſus*) Vide Lipſium, Antiq. Lect. II. 2.

(38) *Modica*) Non turbulenta, non ſeditioſa, ſed quieta, modeſta, ſedata: lexque hæc de actore ſancitur. *Turn.*

(39) *Aſt qui turbaſſitur*) Victorius & Turnebus ediderunt *aſt quid*; Lambinus autem *ſi quid turbaſſitur*. Cl. Puteano placuit *aſt quoi turbaſſit*; mihi, *aſt quam turbaſſitur*. Daviſius.

(40) *Turbaſſitur*) Id eſt, ſi quid dum cum populo agetur, magiſtratu intercedente, turbatum fuerit, fraus actoris eſto. Nam *turbaſſitur* præteritum antiquum eſt a *turbaſſit* priſco præterito activo formatum, ut a *juſſit* (quod eſt *juſſerit*) *juſſitur* apud Catonem de R. R. cap. 14. *Turnebus*.

(41) *Fraus actoris eſto*) Fraus hoc in loco pœnam denotat; & *fraudem veteres pœnam vocaſſe* teſtatur Servius ad Æn. XI. 708. Vide ſis Horat. lib. II. Od. XIX. 20. & Carm. Secul. 41. *Daviſius*.

(42) *Promulgata, propoſita, in ærario, cognita agunto*) Locus mihi videtur mendoſus. Cl. Puteanus legit, *promulgata, cognita agunto, in ærario ſervantor*. Minore licentia reſcripſerim, *promulgata, populo placita, in ærario condita ſunto*. Nam leges in æs inciſæ reponi ſolebant in ærario, nec, donec id fieret, ratæ videbantur. Vide Suetonium in Julio cap. 28. & Tacitum Annal. III. 51. *Idem*.

(43) *Agunto*) Cum populo. Cicero hac de re pro Flacco, cap. 7. *Turnebus*.

(44) *Semel*) Gruterus, *ſimul*. Sed vocem controverſam recte prætermittunt Pariſ. ac editio Victoriana. *Daviſius*.

(45) *Doceri*) Sic Maniliam legem Cicero ſuaſit: ſic privati data a magiſtratu concione pro roſtris populum docebant. Cicero lib. IV. ad Atticum, epiſt. 2. *Cum ſubito ille in concionem aſcendit, quam Appius ei dedit*, & in Vatin. cap. 10. *In illo, inquam, augurato templo ac loco collocaris, quo auctoritatis exquirendæ cauſa, ceteri trib. pleb. prin-*

to. Privilegia (46) *ne irroganto. De capite civis, niſi per maximum comitiatum, olloſque, quos cenſores in partibus populi loca ſint, ne ferunto: donum ne capiunto, nec danto, neve petenda, neve gerenda, neve geſta poteſtate. Quod quis earum rerum migraſſit, noxiæ pœna par eſto. Cenſoris fide* (47) *legem cuſtodiunto. Privati ad eos acta referunto: nec eo magis lege liberi ſunto.*

V. Lex recitata eſt. Diſce rem (48), & tabellam (49) jubebo dari. QUINT. Quam brevi, frater, in conſpectu poſita eſt a te omnium magiſtratuum deſcriptio: ſed ea pæne noſtræ civitatis (50): etſi a te paulum allatum eſt novi. MAR. Rectiſſime, Quinte, animadvertis. Hæc eſt enim, quam Scipio (51) laudat in libris, & quam maxime probat temperationem reipublicæ; quæ effici non potuiſſet, niſi tali deſcriptione magiſtratuum. Nam ſic habetote, magiſtratibus, iiſque, qui præſint, contineri rempublicam, & ex eorum compoſitione, quod cujuſque reipublicæ genus ſit, intelligi. Quæ res cum ſapientiſſime moderatiſſimeque conſtituta eſſet a majoribus noſtris, nihil habui, ſane non multum, quod putarem novandum in legibus.

ATT. Reddes igitur nobis, ut in religionis lege feciſti admonitu & rogatu meo, ſic de magiſtratibus, ut diſputes, quibus de cauſis maxime placeat iſta deſcriptio. MAR. Faciam, Attice, ut vis: & locum illum totum, ut a doctiſſimis Græciæ quæſitum & diſputatum eſt, explicabo: &, ut inſtitui, noſtra jura attingam. ATT. Iſtud maxime exſpecto differendi genus. MAR. Atqui pleraque ſunt dicta in illis libris, cum de optima repu-

principes civitatis producere conſueverunt. Ac qui leges ferebant, latores: qui ſuadebant in concione, auctores dicebantur, ut infra, cap. 15. *Itaque iſti rationi neque lator quiſquam eſt inventus, neque auctor bonus*. Proinde in Vatinium ſcripſit Cicero, cap. 10. *Auctoritatis exquirendæ cauſa*. Turneb

(46) *Privilegia*) Leges ſunt in privos, id eſt, ſingulos homines latæ. Cicero pro Domo, cap. 17. *Vetant leges ſacratæ, vetant* XII. *tab. leges privatis hominibus irrogari: id eſt enim privilegium*. Idem.

(47) *Cenſoris fide*) Legendum cenſeam *cenſorum fide*, ut legum cuſtodia cenſorum fidei commiſſa ſit: id eſt, ut leges a cenſoribus cuſtodiantur. Qui etiam ſenſus erit, ſi *cenſoris fide* legas. *Idem*. Vulgo *cenſoris*; & favent plerique codices. Nihilo tamen minus editiones Aſcenſii, Victoriique ſequor: *Cenſores fidem lege cuſtodiunto*. Hanc enim curam cenſoribus dedit Cicero, prout liquet ex hujuſce libri cap. 20. Ac *cenſores* quidem diſerte repræſentant Elienſ. & Pal. quart. *Daviſius*.

(48) *Diſce rem*) Sic primus, niſi fallor, edidit *Aſcenſius*. Omnes fere codices habent *diſcere* vel *dicere*; niſi quod Ven. 1471. *diſcedere* præ ſe ferat, ut etiam Lambinus edidit. Hinc legendum cenſeo *diſcedite*; ut Atticum Quintumque noſter alloquatur. Nam ſuffragiorum ferendorum cauſa populus *diſcedere* jubebatur. Vide Briſſonium de Form. lib. II. *Idem*.

(49) *Tabellam*) Nam qui legem ferebat, tabellam dari populo jubebat. *Turnebus*.

(50) *Noſtræ civitatis*) Qualis fere deſcriptio magiſtratuum Romanorum: nonnihil tamen immutavit, ut cum legationes liberas ſuſtulit, cum reliquis magiſtratibus ſuum jus creato dictatore reliquit, cum legum cuſtodiam cenſorum fidei commiſit, cum cenſoriam poteſtatem, quæ aliquando Romæ ſublata eſt, ſemper eſſe voluit. *Idem*.

(51) *Quam Scipio*) In libris de Rep. civitatem Romanam inter ſecundum & tertium Punicum bellum legibus & inſtitutis optime moratam temperatamque fuiſſe docuerat, ut ex ſummis, mediis, & infimis ordinibus tanquam ſonis moderata ratione civitas concineret. Temperatio autem illa & moderatio reipub. Romanæ perdiligenter explicatur a Polybio lib. VI. Hiſtoriarum. *Idem*.

Digitized by Google

publica quæreretur. Sed hujus loci de magiſtratibus ſunt propria quædam a Theophraſto primum, deinde a Dione Stoico quæſita ſubtilius.

VI. ATT. Ain' tandem? etiam a Stoicis iſta tractata ſunt? MAR. Non ſane, niſi ab eo, quem modo nominavi, & poſtea a magno homine, & in primis erudito, Panætio. Nam veteres verbo tenus, acute illi quidem, ſed non ad hunc uſum popularem atque civilem, de republica diſſerebant. Ab hac familia (52) magis iſta manarunt, Platone principe. Poſt Ariſtoteles illuſtravit omnem hunc civilem in diſputando locum, Heraclideſque Ponticus, profectus ab eodem Platone. Theophraſtus vero inſtitutus ab Ariſtotele, habitavit, ut ſcitis; in eo genere rerum: ab eodemque Ariſtotele doctus Dicæarchus, huic rationi ſtudioque non defuit. Poſt a Theophraſto Phalereus ille Demetrius, de quo feci ſupra mentionem, mirabiliter doctrinam ex umbraculis eruditorum otioque, non modo in ſolem atque in pulverem, ſed in ipſum diſcrimen aciemque produxit. Nam & mediocriter doctos magnos in republica viros, & doctiſſimos homines non nimis in republica verſatos, multos commemorare poſſumus. Qui vero utraque re excelleret, ut & doctrinæ ſtudiis & regenda civitate princeps eſſet, quis facile, præter hunc, inveniri poteſt?

VII. ATT. Puto poſſe, & quidem aliquem de tribus nobis. Sed perge, ut cœperas. MAR. Quæſitum igitur ab illis eſt, placeretne unum in civitate eſſe magiſtratum, cui reliqui parerent: quod exactis regibus intelligo placuiſſe noſtris majoribus. Sed quoniam regale civitatis genus, probatum quondam, poſtea non tam regni, quam regis vitiis, repudiatum eſt; nomen tantum videbitur regis repudiatum, res manebit, ſi unus omnibus reliquis magiſtratibus imperabit. Quare nec ephori (53) Lacedæmone ſine cauſa a Theopompo oppoſiti regibus, nec apud nos conſulibus tribuni. Nam illud quidem ipſum, quod in jure poſitum eſt, habet conſul, ut ei reliqui magiſtratus omnes pareant, excepto tribuno, qui poſt extitit, ne id, quod fuerat (54), eſſet: hoc enim primum minuit conſulare jus, quod extitit ipſe, qui eo non teneretur: deinde quod attulit auxilium reliquis non modo magiſtratibus, ſed etiam privatis, conſuli non parentibus

QUINT.

---

(52) *Ab hac familia*) A Peripateticis & Academicis, ut ait Cicero lib. IV. de Finibus, copioſe tractatus eſt locus civilis, quem πολιτικὸν dicimus. Lib. III. quoque de Orat. eos appellatos eſſe dicit philoſophos πολιτικούς. Igitur ab iis philoſophis Academicis & Peripateticis iſta profecta ſunt. *Ab hac* dixit, quod paulo ante Theophraſti mentionem feciſſet. *Idem*.

(53) *Quare nec ephori*) Theopompus Lacedæmoniorum rex poteſtati regum ephoros oppoſuit, eoſdem propemodum ac qui Romæ tribuni erant. Quo nomine expoſtulanti uxori quærentique quod regalem poteſtatem liberis imminutam eſſet relicturus, Sane quidem, inquit, verum ſecuriorem & diuturniorem. Ephororum autem poteſtas eo progreſſa eſt, ut etiam regem capitis condemnarent, ſed eam tamen ut nimis tyrannicam poſtea Cleomenes ſuſtulit; & regibus priſtinam poteſtatem reſtituit. Quinque numero erant: nomen habent. Διὰ τὸ ἐφορᾶν. De his vide Ariſtotelem lib. II. de Republica. *Idem*.

(54) *Ne id quod fuerat*) Ne regia poteſtas, quæ urbe exacta eſt, in coſſ. remaneret. *Idem*.

Digitized by Google

QUINT. Magnum dicis malum. Nam, iſta poteſtate nata, gravitas optimatium cecidit, convaluitque jus multitudinis. MAR. Non eſt ita, Quinte. Non enim jus illud ſolum ſuperbius populo, ſed violentius videri neceſſe erat: quo poſteaquam modica & ſapiens temperatio acceſſit, converſa lex in omnes (55) eſt * * *.

VIII. *Domum cum laude redeunto*. Nihil enim, præter laudem, bonis atque innocentibus, neque ex hoſtibus, neque a ſociis reportandum. Jam illud apertum (56) profecto eſt, nihil eſſe turpius, quam quemquam legari niſi reipublicæ cauſa. Omitto quemadmodum iſti ſe gerant atque geſſerint, qui legatione hereditates, aut ſyngraphas ſuas perſequuntur (57). In hominibus eſt hoc fortaſſe vitium. Sed quæro, quid reapſe ſit turpius, quam ſine procuratione ſenator, legatus ſine mandatis (58), ſine ullo reipublicæ munere? Quod quidem genus legationis ego conſul, quanquam ad commodum ſenatus pertinere videatur, tamen approbante ſenatu frequentiſſimo, niſi mihi leviſſimus tribunus plebis tum interceſſiſſet, ſuſtuliſſem. Tamen minui tempus, &, quod erat infinitum, annuum feci. Ita turpitudo manet, diuturnitate ſublata. Sed jam, ſi placet (59), de provinciis decedatur, in urbemque redeatur. ATT. Nobis vero placet: ſed iis, qui in provinciis ſunt, minime placet. MAR. At vero, Tite, ſi pareant his legi-

(55) *Converſa lex in omnes*) Ante tribunitiam poteſtatem optimates, ut qui ſoli conſules fierent, & conſulem ſui ordinis fautorem haberent, legibus ſuperiores regnabant, plebes illis obnoxia agitabat: creatis vero tribunis, nimia illorum potentia imminuta eſt æquatis opibus utriuſque partis: omneſque teneri legibus cœperunt, cum tribunitiæ rogationes, plebiſque ſcita pro lege eſſent. Tum igitur demum dici debuit quod a Livio ſcribitur, *Imperia legum potentiora fuiſſe quam hominum*. Deinceps autem multa deeſſe, perfacile eſt ex lege colligere. *Idem*.

(56) *Jam illud apertum*) Liberas reprehendit legationes, quas ſenatores plerumque impetrabant. Eas fere petebant quibus in provincia negotium eſſet, ut illic & gratia majore, & poteſtate, & ſumptu minore res ſuas perſequerentur: erant autem magno ſumptui & oneri provincialibus. Vide Cic. in Rullum Orat. 1. cap. 3. Liberæ legationes dicebantur, quod ab urbe abeſſe liceret, & ubicunque quis vellet, libere eſſe. *Idem*.

(57) *Syngraphas perſequuntur*) Nomina appellant, & uſuras exigunt ex ſyngraphis. *Syngrapha* autem eſt quam appellamus vulgo in Gallia *obligationem*. Dixit & *ſyngraphum* maſculino genere Plautus, Aſin. Act. IV. Sc. I. 1. *Idem*.

(58) *Sine procuratione ſenator, legatus ſine mandatis*) Omnino non puto Ciceronem voluiſſe dicere, turpe eſſe ſenatorem ſine procuratione, cum magna ſenatorum pars neceſſario in ea eſſent conditione. Levi igitur punctorum mutatione ſic ſenſum loci reſtituo, *quid reapſe ſit turpius, quam ſine procuratione ſenator legatus, ſine mandatis, ſine ullo reipublicæ munere?* Cui nota eſt ſatis Romana hiſtoria, is ſciet ſenatores ſæpius egiſſe, ut auctoritate ſenatus legati fierent, cum non publicorum, ſed ſuorum negotiorum cauſa in provincias exirent: illæ legationes *liberæ* vocabantur. *Pearcius*.

(59) *Sed jam, ſi placet*) Joculariter dictum. Noſtra, inquit, oratio a negotiis magiſtratibuſque provincialibus ad res urbanas, & magiſtratus Romanos revertatur: aliorſum vertit qui reſpondet, atqui legati, quos de provincia invitos tua lex avellit, libenter in urbem non redibunt relicto quæſtu provinciali. Nam provinciatum cupiditate Romani ardebant, & adeſa re, effuſiſque ac perditis fortunis, unum multis hoc ſubſidium erat, adeptio provinciæ, quam ſpoliarent & diriperent: & Gabinius cum foris eſſet (foris autem eſſe dicebantur; qui, quod ſolvendo non eſſent: flagitanti creditori non eſſe domi dicebantur) & egeret, unam in provincia rerum ſuarum ſpem collocarat. Cicero in Piſonem: *Egere, foris eſſe Gabinium; ſine provincia ſtare non poſſe*. Turn.

legibus, nihil erit his urbe, nihil domo ſua dulcius: nec laborioſius moleſtiuſque provincia. Sed ſequitur lex, quæ ſancit eam tribunorum plebis poteſtatem, quæ in republica noſtra: de qua diſſeri nihil neceſſe eſt. QUIN. At mehercule ego, frater, quæro, de iſta poteſtate quid ſentias. Nam mihi quidem peſtifera videtur, quippe quæ in ſeditione, & ad ſeditionem nata ſit: cujus primum ortum ſi recordari volumus, inter arma civium, & occupatis, & obſeſſis urbis locis procreatum videmus. Deinde cum eſſet (60) cito ablegatus, tanquam ex XII tabulis, inſignis ad deformitatem puer, brevi tempore recreatus, multoque tetrior & fœdior natus eſt.

IX. Quem enim ille non edidit (61)? qui primum (62), ut impio dignum fuit, patribus omnem honorem eripuit; omnia infima ſummis paria fecit, turbavit, miſcuit: cum afflixiſſet principum gravitatem, nunquam tamen conquievit. Atque ut C. Flaminium (63), atque ea, quæ jam priſca ſunt, relinquam: quid juris bonis viris Tib. Gracchi tribunatus reliquit? etſi quinquennio ante, D. Brutum & P. Scipionem conſules, quos & quantos viros! homo omnium infimus & ſordidiſſimus, tribunus plebis, C. Curiatius (64) in vincula conjecit: quod ante factum non erat. C. vero Gracchus runis (65) & iis ſicis, quas ipſe ſe projeciſſe in forum dixit, quibus digladiarentur inter ſe cives, nonne omnem reipublicæ ſtatum permutavit? Quid jam de Saturnini ſupplicio, reliquiſque dicam? quos ne depellere quidem a ſe ſine ferro potuit reſpublica?

Cur autem aut vetera, aut aliena proferamus potius, quam & noſtra, & recentia? Quis unquam tam audax, tam inimicus nobis fuiſſet, ut cogitaret unquam de ſtatu noſtro labefactando, niſi mucronem aliquem tribunitium exacuiſſet in nos? quem cum homines ſcelerati ac perditi, non modo

---

(60) *Deinde cum eſſet*) Tribuni plebis primum creati ſunt poſtquam plebs in montem Sacrum, vel, ut auctor eſt Piſo, cui Tullius adhæret, in Aventinum ſeceſſiſſet. Dein illos abolevit decemviralis poteſtas: qua perdita rurſus fiunt tribuni. Vide Livium II. 32. 33. III. 54. ac Dionyſium Halic. VI. 45. 89. X. 56. 57. XI. 46. *Daviſius*.

(61) *Quem enim ille non edidit* &c.) Si hanc lectionem retineamus, hæc videtur ejus eſſe ſententia: Quem enim tribunum improbum non edidit primus ille tribunitiæ poteſtatis ortus? Sed quidam legi volunt, *Quæ enim non edidit* &c. Sed fortaſſe legendum potius eſt, *Quem enim ille edidit*? negationis particula deleta. *Lambinus*.

(62) *Qui primum*) Non intelligit Canulejum, qui legem de promiſcuis patrum plebiſque nuptiis tulit, quod XII. tab. vetabatur: ſed Licinium Stolonem, qui non multis poſt annis tribunus fuit, ac rogationem tulit, ut etiam ex corpore plebis conſules fierent: quod offenſis patrum animis magna tandem contentione obtinuerunt. Florus, lib. I. cap. 26. *Turnebus*.

* (63) *Atque ut C. Flaminium*) C. Flaminius trib. plebis legem de agro Gallico & Piceno viritim dividendo tulit. Is conſul ad Thraſymenum exercitu ab Annibale deleto occubuit. *Idem*.

(64) *C. Curiatius*) L. Cornelium Naſicam, cui Serapioni cognomen fuit, & D. Junium Brutum Curiatius trib. plebis, quod non impetraret, ut ſibi denos quos vellet milites eximeret, in carcerem mitti juſſit. *Idem*.

(65) *Runis*) Eſt runa genus teli. Unde Ennius, *Runata recedit*. Intelligit autem leges Agrarias & Frumentarias C. Gracchi, quibus contentiones & pugnæ inter plebem & optimates natæ ſunt. *Idem*.

modo ulla in domo, ſed nulla in gente reperirent, gentes ſibi (66) in tenebris reipublicæ perturbandas putaverunt. Quod nobis quidem egregium, & ad immortalitatem memoriæ glorioſum, neminem in nos mercede ulla tribunum potuiſſe reperiri, niſi cui ne eſſe quidem licuiſſet tribuno (67). Sed ille quas ſtrages edidit? eas videlicet, quas ſine ratione, ac ſine ulla ſpe bona furor edere potuit impuræ belluæ, multorum inflammatus furoribus. Quamobrem in iſta quidem re vehementer Syllam (68) probo, qui tribunis plebis ſua lege injuriæ faciendæ poteſtatem ademerit, auxilii ferendi reliquerit: Pompejumque noſtrum (69) cæteris rebus omnibus, ſemper ampliſſimis ſummiſque efféro laudibus; de tribunitia poteſtate taceo. Nec enim reprehendere libet, nec laudare poſſum.

X. MAR. Vitia quidem tribunatus præclare, Quinte, perſpicis. Sed eſt iniqua in omni re accuſanda, prætermiſſis bonis, malorum enumeratio, vitiorumque ſelectio. Nam iſto quidem modo vel conſulatus vituperio eſt, ſi conſulum, quos enumerare nolo, peccata collegeris. Ego enim fateor in iſta ipſa poteſtate ineſſe quiddam mali. Sed bonum, quod eſt quæſitum in ea, ſine iſto malo non haberemus. Nimia poteſtas eſt tribunorum plebis: quis negat? Sed vis populi multo ſævior multoque vehementior, quæ ducem quod habet, interdum lenior eſt, quam ſi nullum haberet. Dux enim ſuo periculo progredi cogitat: populi impetus periculi rationem ſui non habet. At aliquando incenditur. Et quidem ſæpe ſedatur. Quod enim eſt tam deſperatum collegium, in quo nemo e decem ſana mente ſit (70)? Quin per ipſum (71) Tib. Gracchum non ſolum nectus, ſed etiam ſublatus (72) interceſſor fuerat. Quid enim illum aliud perculit, niſi quod poteſta-

(66) *Gentes ſibi*) Jura gentilitatis ſignificat, quæ violavit Clodius, cum ex genere patritio in adoptionem C. Fontejo homini plebejo juniori major natu lege curiata ſe dedit, cum de cælo tamen a Bibulo ſervatum eſſet, ut vitio ſit adoptatus & contra leges. Porro magiſtratus plebejos hi duntaxat gerere poterant, qui ex plebe erant. *Idem*.

(67) *Licuiſſet tribuno*) Cum lex curiata qua adoptatus eſt, lata ſit vitio, nulloque jure vel pontificio vel civili ſit adoptatus. *Idem*.

(68) *Vehementer Syllam*) Cornel. Sylla dictator tribunorum plebis poteſtatem minuit, & legum ferendarum illis jus ademit; interceſſionem reliquit, prohibuitque, ne his qui trib. fuiſſent, alios poſtea magiſtratus gerere liceret. *Idem*.

(69) *Pompejumque noſtrum*) Pompejus ex Hiſpania reverſus, & cos. cum Craſſo creatus, tribunitiam poteſtatem plebi reſtituit. *Id.*

(70) *Quin per ipſum Tiberium*) Tiberius Gracchus cum invitis equitibus ac ſenatoribus legem Agrariam ferret, M. Octavio collegæ cauſam adverſæ partis defendenti, poteſtatem lege lata abrogavit. Hanc hiſtoriam & Plutarchus in Græco refert, & Cicero lib. 1. de Nat. Deor. cap. 38. attingit his verbis. *Ut igitur T. Gracchum cum videor concionantem in Capitolio videre* &c. *Idem*.

(71) *Quin per ipſum* &c.) Omnino videtur hoc adverſus tribunitiam poteſtatem: itaque pronuntiari a Cicerone miror, eam defendente. Puto autem hoc totum rejiciendum ad Quinti ſermonem, & poſt illa verba collocandum. *Quid juris bonis viris Tib. Gracchi tribunatus reliquit?* Et, quia mendi quiddam ſupereſt, ita legendum arbitror, *Quin per ipſum Tib. Gracchum non ſolum neglectus* &c. *P. Manut.*

(72) *Etiam ſublatus*) Abrogata poteſtate, nectus erit tanquam peremptus & prohibitus. Sic *Enecas* comici non raro uſurpant pro Moleſtus es, & crucias. Non ſolum peremit interceſſionem Gracchus, cum intercedenti collegæ non paruit: verum etiam ſuſtulit interceſſorem, ei abrogata tribunitia poteſtate. *Turnebus*.

Digitized by Google

ſtatem intercedendi collegæ abrogavit? Sed tu ſapientiam majorum in hoc vide. Conceſſa plebi a patribus iſta poteſtate arma ceciderunt; reſtincta ſeditio eſt: inventum eſt temperamentum, quo tenuiores cum principibus æquari ſe putarint: in quo uno fuit civitatis ſalus. At duo Gracchi fuerunt. Et præter eos quamvis enumeres multos licet, cum deni creantur: nullos in omni memoria reperies pernicioſos tribunos; leves, etiam non bonos, fortaſſe plures. Invidia quidem ſummus ordo caret: plebes de ſuo jure periculoſas contentiones nullas facit. Quamobrem aut exigendi reges non fuerunt: aut plebi re, non verbo danda libertas: quæ tamen ſic data eſt, ut multis præclariſſimis addiceretur (73), ut auctoritati principum cederet.

XI. Noſtra autem cauſa, quæ, optime & dulciſſime frater, incidit in tribuniciam poteſtatem, nihil habuit contentionis cum tribunatu (74). Non enim plebs incitata noſtris rebus invidit: ſed vincula ſoluta ſunt (75), & ſervitia incitata, adjuncto terrore etiam militari (76). Neque nobis cum illa tum peſte (77) certamen fuit, ſed cum graviſſimo reipublicæ tempore: cui ſi non ceſſiſſem, non diuturnum beneficii mei patria fructum tuliſſet. Atque hoc rei exitus indicavit. Quis enim non modo liber, ſed etiam ſervus libertate dignus fuit, cui noſtra ſalus cara non eſſet?

Quod ſi is caſus fuiſſet rerum, quas pro ſalute reipublicæ geſſimus, ut non omnibus gratus eſſet; & ſi nos multitudinis vis furentis inflammata invidia pepuliſſet; ſi tribunus aliquis in me populum, ſicut Gracchus in Lænatem (78), Saturninus in Metellum (79), incitaſſet: ferremus, o Quinte frater: conſolarenturque nos non tam philoſophi, qui Athenis fuerunt, qui hoc facere debent, quam clariſſimi viri, qui illa urbe pulſi, carere ingrata civitate, quam manere in improba maluerunt. Pompejum vero quod una iſta in re non ita valde probas, vix ſatis mihi illud videris atten-

(73) *Ut multis præclariſſimis* legibus *addiceretur*) Sic hunc locum lacerum ac mutilum redintegravi, reſtituta voce *legibus*, quæ a ſcriptoribus librariis omiſſa fuerat. *Lambinus*.

(74) *Cum tribunatu*) Nam Cicero nunquam plebis libertatem aut commoda oppugnavit, quæ tribb. tueri debent, nec ut in oppreſſorem libertatis Ciceronem plebs coorta eſt & concitata, ſed ſervitia & vincula. *Turnebus*.

(75) *Vincula ſoluta ſunt*) Clodius ut Ciceronem urbe expelleret, carceres refregit, cuſtodias, ſervos, gladiatores, omneſque ſicarios adverſus eum armavit. In hanc ſententiam hac de re ſæpe loquitur Cicero, cum intelligendum ſit colluvionem & fæcem urbis a Clodio in eum incitatam fuiſſe. Per *vincula* autem vinctos per metonymiam intelligit, qui in cuſtodia habebantur. Sic *ſervitia* pro ſervis mox uſurpat. *Idem*.

(76) *Terrore militari*) Erat enim ad portas cum imperio & exercitu Cæſar: cujus arma Ciceroni Clodius intentabat. *Idem*.

(77) *Peſte*) Id eſt, Clodio.

(78) *Gracchus in Lænatem*) P. Popilius Lænas cum prætor Tib. Gracchi amicos in exilium egiſſet, vi C. Gracchi expulſus, poſtea L. Beſtiæ rogatione reſtitutus eſt. Citatur a Feſto oratio Gracchi in Lænatem, *Idem*.

(79) *Saturninus in Metellum*) Apulejus Saturninus cum legem Agrariam per vim tuliſſet, Metello Numidico, qui in eam jurare noluerat, diem dixit: cum autem ab optimatibus Metellus defenderetur, ne tamen ſeditionis auctor eſſet, in exilium abiit. *Idem*.

attendere, non ſolum ei, quid eſſet optimum, videndum fuiſſe, ſed etiam quid neceſſarium. Senſit enim deberi non poſſe huic civitati illam poteſtatem. Quippe quam tantopere populus noſter ignotam expetiſſet, qui poſſet carere cognita? Sapientis autem civis fuit, cauſam nec pernicioſam, & ita popularem ut non poſſet obſiſti, pernicioſe populari civi non relinquere. Scis ſolere, frater, in ejuſmodi ſermone, ut tranſiri alio poſſit, AD MODUM (80), dici.

XII. ATT. Prorſus ita eſt. QUINT. Haud equidem aſſentior: tu tamen ad reliqua pergas velim. MAR. Perſeveras tu quidem, & in tua vetere ſententia permanes. QUINT. Nunc mehercule. ATT. Ego ſane a Quinto noſtro diſſentio. Sed ea, quæ reſtant, audiamus. MAR. Deinceps igitur omnibus magiſtratibus auſpicia & judicia dantur: judicia, ut eſſet populi poteſtas, ad quam provocaretur: auſpicia, ut multos inutiles comitiatus, probabiles impedirent moræ: ſæpe enim populi impetum injuſtum auſpiciis dii immortales repreſſerunt. Ex his autem, qui magiſtratum ceperunt, quod a ſenatus efficitur, popularem ſane neminem (81) in ſummum locum, niſi per populum, venire, ſublata cooptatione cenſoria (82). Sed præſto eſt hujus vitii temperatio, quod ſenatus lege noſtra confirmatur auctoritas.

Sequitur enim: *Ejus decreta ſunto* (83). Nam ita ſe res habet, ut, ſi ſenatus dominus ſit publici concilii, quodque is creverit, defendant omnes: &, ſi ordines reliqui, principis ordinis conſilio rempublicam gubernari velint, poſſit, ex temperatione juris, cum poteſtas in populo, auctoritas in ſenatu ſit, teneri ille moderatus & concors civitatis ſtatus, præſertim ſi proximæ legi parebitur. Nam proximum eſt, *Is ordo vitio careto: cæteris ſpecimen eſto*. QUINT. Præclara vero, frater, iſta lex eſt, & late patet, ut vitio careat ordo, & cenſorem quærat (84) interpretem. ATT. Ille vero

(80) *Admodum*) In dialogis qui reſpondet, cum diſputanti aſſentitur, dicere *admodum* ſolet, ut una re pertractata alio tranſiri poſſit. Proinde tu frater *admodum* dicito, mihique aſſentitor. *Turneb.* *Admodum* in *ad modum*, voce diviſa, mutavi, cum ſenſus id poſtulare videretur, ac ita repræſentaret editio Victoriana. *Daviſius.*

a Lamb. *Senatus ex his conſtituitur, populare eſt ſane, neminem.*

(81) *Popularem ſane neminem*) Hæc lectio ſenſu caret; quapropter Turnebus emendavit, *populare eſt ſane*. Mſſ. vero dant *quod ſenatus conſulto*, vel *conſultu efficitur popularem ſane neminem*. In hiſce tenebris mihi palpanti reſcribendum videtur. *Ex iis autem qui magiſtratum ceperunt quod ſenatus* conſist; *efficitur* populare id *ſane, neminem* &c. *Daviſius*.

(82) *Cooptatione cenſoria*) Cenſores, quæſtores, equites illuſtres, & viros inſignes in ſenatum cooptabant. Hanc cooptationem lege Cicero tollit, cum ex magiſtratibus ſenatum efficit. Nam cooptatio dicebatur, cum ſine ſuffragio populi vel ſacerdotes ſacerdotem, vel pontifices pontificem, vel cenſores ſenatorem legebant. Cooptatio enim eſt, cum collegæ ſimul optant & eligunt. *Turnebus*.

(83) *Ejus decreta ſunto*) Turnebus, voce addita, legebat, *Ejus decreta rata ſunto*, atque ita Daviſius ex Mſſ.

(84) *Cenſorem quærat*) Illam legem oſtendit nihil egere Quintus interpretatione Ciceronis, ſed cenſoris animadverſione & notatione opus eſſe, ut probroſi ordine moveantur, honeſti retineantur. Iſta enim eſt cenſoris interpretatio, quid ſit eſſe ſenatum aliis ſpecimen. Quos enim ordine removerit cenſor, oſtendet aliis ſpecimen non fuiſſe; quos retinuerit in ſenatu, oſtendet fuiſſe. *Turnebus*.

vero, etſi tuus totus (85) eſt ordo, gratiſſimamque memoriam retinet conſulatus tui, pace tua dixerim, non modo cenſores, ſed etiam judices omnes poteſt defatigare.

XIII. MAR. Omitte iſta, Attice. Non enim de hoc ſenatu, nec his de hominibus, qui nunc ſunt, ſed de futuris, ſi qui forte his legibus parere voluerint, hæc habetur oratio. Nam cum omni vitio carere lex jubeat, ne veniet quidem in eum ordinem quiſquam vitii particeps. Id autem difficile factu eſt, niſi educatione quadam & diſciplina: de qua dicemus aliquid fortaſſe, ſi quid fuerit loci, aut temporis. ATT. Locus certe non deerit, quoniam tenes ordinem legum: tempus vero largitur longitudo diei. Ego autem, etiam ſi præterieris, repetam a te iſtum de educatione & de diſciplina locum. MAR. Tu vero & iſtum, Attice, & ſi quem alium præterii.

Cæteris ſpecimen eſto. Quod ſi eſt, tenemus omnia. Ut enim cupiditatibus principum & vitiis inſici ſolet tota civitas: ſic emendari & corrigi continentia. Vir magnus & nobis omnibus amicus, L. Lucullus,[a] ferebatur quam commodiſſime reſpondiſſe, cum eſſet objecta magnificentia villæ Tuſculanæ, duo ſe habere vicinos: ſuperiorem, equitem Romanum; inferiorem, libertinum: quorum cum eſſent magnificæ villæ, concedi ſibi oportere, quod iis, qui inferioris ordinis eſſent, liceret. Non vides, Luculle, a te id ipſum natum, ut illi cuperent? quibus id, ſi tu non faceres, non liceret. Quis enim ferret iſtos, cum videret eorum villas ſignis & tabulis refertas, partim publicis, partim etiam ſacris & religioſis? quis non frangeret eorum libidines, niſi illi ipſi, qui eas frangere deberent,[b] eiſdem tenerentur?

XIV. Nec enim tantum mali eſt peccare principes, (quanquam eſt magnum hoc per ſe ipſum malum) quantum illud, quod permulti imitatores principum exſiſtunt. Nam licet videre, ſi velis replicare memoriam temporum, qualeſcumque ſummi civitatis viri fuerint, talem civitatem fuiſſe: quæcumque mutatio morum in principes exſtiterit, eandem in populo ſecutam. Idque haud paulo eſt verius, quam quod Platoni noſtro placet, qui muſicorum cantibus ait mutatis, mutari civitatum ſtatus. Ego autem nobilium vita victuque mutato, mores mutari civitatum puto. Quo pernicioſius de republica merentur vitioſi principes, quod non ſolum vitia concipiunt ipſi, ſed ea infundunt in civitatem: neque ſolum obſunt, quod ipſi corrumpuntur, ſed etiam quod corrumpunt; pluſque exemplo, quam peccato nocent. Atque hæc lex dilatata in ordinem cunctum, coanguſtari etiam poteſt. Pauci enim, atque admodum pauci, honore & gloria amplificati, vel corrumpere mores civitatis, vel corrigere poſſunt. Sed hæc &

(85) *Tuus totus*) Etſi tu ei ordini chariſſimus es. *Idem*.

a Vict. Grut. *efferebatur*; *quaſi commodiſſime reſpondiſſet*

b Man. Grut. *cupiditatis ejuſdem* Lamb. *cupiditatibus eiſdem*.

nunc ſatis, & in illis libris tractata ſunt diligentius. Quare ad reliqua veniamus.

Proximum autem eſt de ſuffragiis: quæ jubeo *nota* eſſe *optimatibus*, *populo libera* (86). ATT. Ita mehercule attendi, nec ſatis intellexi, quid tibi lex, aut quid verba iſta velint.

XV. MAR. Dicam, Tite, & verſabor in re difficili, ac multum & ſæpe quæſita: ſuffragia in magiſtratu mandando, aut reo judicando, aut lege aut rogatione ſciſcenda, clam, an palam (87) ferre, melius eſſet. ATT. An etiam id dubium eſt? QUINT. Vereor, ne a te rurſus diſſentiam. MAR. Non facies, Quinte: nam ego in iſta ſum ſententia, qua te fuiſſe ſemper ſcio, nihil ut fuerit in ſuffragiis voce melius; ſed, obtineri an poſſit, videndum eſt. QUINT. Frater, bona tua venia dixerim, iſta ſententia maxime & fallit imperitos, & obeſt ſæpiſſime reipublicæ, cum aliquid verum & rectum eſſe dicitur, ſed obtineri, id eſt, obſiſti poſſe populo, negatur. Primum enim obſiſtitur, cum agitur ſevere: deinde vi opprimi in bona cauſa, eſt melius, quam malæ cedere. Quis autem non ſentit, auctoritatem omnem optimatium tabellariam legem abſtuliſſe? quam populus liber nunquam deſideravit: idem, oppreſſus dominatu ac potentia principum, flagitavit. Itaque graviora judicia de potentiſſimis hominibus exſtant voces, quam tabellæ. Quamobrem ſuffragandi nimia libido in non bonis cauſis eripienda fuit potentibus, non latebra danda populo, in qua, bonis ignorantibus quid quiſque ſentiret, tabella vitioſum occultaret ſuffragium.

XVI. Itaque iſti rationi (88) neque lator quiſquam eſt inventus, nec auctor unquam bonus. Sunt enim quatuor leges tabellariæ (89): quarum prima de magiſtratibus mandandis: ea eſt Gabinia, lata ab homine ignoto & ſordido. Secuta biennio poſt Caſſia eſt, de populi judicio. Ea a nobili homine lata eſt, L. Caſſio, ſed, pace familiæ dixerim (90), diſſidente a bonis, atque omni rumuſculos populares ratione aucupante. Carbonis eſt ter-

(86) *Populo libera*) Libera ſunt quando non voce, ſed tabella feruntur. Optimatibus ſunt nota hac lege, quia quibuſdam tabellæ oſtenduntur, cum legibus Romanis id tamen vetitum eſſet. *Idem.*

(87) *Clam, an palam*) Cum voce ſuffragia feruntur, auctoritas optimatium eorum, que qui magiſtratibus functi ſunt, plus valet, cum pauperiores & tenuiores eorum ſententiæ palam refragari non auſint: at cum tabella ſuffragia feruntur, ſine ullo metu libere populus ſuffragari poteſt. Cicero pro Plancio, cap. 6. *Populo grata eſt tabella, qua frontes aperit, hominum mentes tegit, datque eam libertatem, ut quod velint faciant.* Idem.

(88) *Iſti rationi*) Iſti methodo ſuffragiorum per tabellas ferendorum. Non enim erat cur Lambinus reponeret *iſti rogationi*. Daviſius.

(89) *Quatuor leges tabellariæ*) Caſſiæ legis meminit Aſconius ad Act. primam in Verrem cap. 10. & Gabiniæ Caſſiæque noſter de Amic. cap. 12. Altum de reliquis apud auctores ſilentium. Vide Ant. Auguſtinum de Legibus. *Idem.*

(90) *Pace familiæ dixerim*) Quæ ſevera ſemper fuit, & populari levitate aliena. Cicero in Verrem, Act. 1. cap. 10. *L. Caſſius ex familia tum ad cæteras res, tum ad judicandum ſeveriſſima.* Turnebus.

tertia de jubendis legibus ac vetandis, ſeditioſi atque improbi civis: cui ne reditus quidem (91) ad bonos, ſalutem a bonis potuit afferre.

Uno in genere relinqui videbatur vocis ſuffragium, quod ipſe Caſsius exceperat, perduellionis (92). Dedit huic quoque judicio Cælius tabellam, * docuitque, quoad vixit, ſe, ut opprimeret C. Popilium (93), nocuiſſe & reipublicæ. Et avus quidem noſter ſingulari virtute in hoc municipio, quoad vixit, reſtitit Marco Gratidio, cujus in matrimonio ſororem, aviam noſtram, habebat, ferenti legem tabellariam. Excitabat enim (94) fluctus in ſimpulo, ut dicitur, Gratidius, quos poſt filius ejus Marius (95) in Ægæo excitavit * mari. Ac noſtro quidem avo, cum res eſſet ad ſe delata, Scaurus conſul, *Utinam*, inquit, *Marce Cicero, iſto animo atque virtute in ſumma republica nobiſcum verſari, quam in municipali maluiſſes!* Quamobrem, quoniam non recognoſcimus nunc leges populi Romani, ſed aut repetimus ereptas, aut novas ſcribimus: non quid ab hoc populo obtineri poſſit, ſed quid optimum ſit, tibi dicendum puto. Nam Caſſiæ legis culpam Scipio (96) tuus ſuſtinet, quo auctore lata eſſe dicitur. Tu, ſi tabellariam tuleris, ipſe preſtabis. Nec enim mihi placet, nec Attico noſtro, quantum e vultu ejus intelligo.

XVII. ATT. Mihi vero nihil unquam populare placuit: eamque optimam, ſem-

---

(91) *Ne reditus quidem*) Ad optimates, a quibus in tribunatu diſſenſerat, rediit, cum Opimium defendit. Cicero de Orat. II. 40. *Non ſi Opimium defendiſti, Carbo, idcirco te iſti bonum civem putabunt: ſimulaſſe te, & aliud* &c. *Idem*.

(92) *Perduellionis*) Ciceronis ætate crimen perduellionis erat, cum quis contra libertatem populi quid fecerat; cum contra legem Porciam, quæ cædi & ſecuri feriri cives non ſinebat, quis civem virgis ceciderat, aut interfecerat; aut tribunum plebis patronum & vindicem libertatis violarat, aut interfecerat. *Idem*.

* Vict. Man. *nocuit, quoad vixit: ſed ut opprimeret populum, nocuit & reip.*

(93) *Docuitque quoad vixit, ſed ut opprimeret C. Popilium*) Iſtud *docuit* debetur Turnebo (ut ait Lambinus) qui ejecit priorem lectionem *doluit*. Quod nollem factum. Quo enim ſenſu dicitur Cælius *docuiſſe*, hoc, *quoad vixit*? an non æque id docuit poſt mortem, & adhuc etiam docet, cum hiſtoriam ejus legimus? Adde, quod vix Ciceronianum videtur, *docuit ſe nocuiſſe reip.* Quo ſenſu *docuit*? an non id damnum reip. etiam illo non hoc *docente* cognoſci poſſet? Potius igitur lego cum veteribus editionibus, & cum Mil. ut puto, *doluitque quoad vixit* &c. Multa improbe & ſeditioſe fecit, ut Popilium opprimeret, quibus nocuit reipublicæ: quæ res illum poſtea (teſtante Cicerone) dolore cruciavit. *Pearcius*.

(94) *Excitabat enim*) Hoc ſpeciem ænigmatis & proverbii habet: ſignificat autem patrem Gratidium turbellas in parva & municipali rep. excitaſſe, filium vero in maxima rep. Romana, maximos tumultus. *Simpulum*, auctore Feſto, vas parvum eſt, non diſſimile cyatho, quo vinum in ſacrificiis libabitur: unde & mulieres rebus divinis deditæ *ſimpulatrices* vocantur. Apud Nonium *ſimpuvium*. Turneb.

(95) *Filius ejus Marius*) M. Marium Gratidianum dicit, qui Romæ prætura bis functus eſt, quemque Sylla *non prius vita privavit, quam oculos infelicis erueret, & ſingulas corporis partes confringeret*, ut tradit Valerius Maximus lib. IX. cap. II. 1. Rem referunt etiam Q. Cicero de Petit. Conſ. c. 3. Seneca de Ira III. 18. Florus III. 21. aliique plures. Technam vero, qua factum eſt, ut ei vicis omnibus ſtatuas poſuerit, eumque ceu deum coluerit populus Romanus, narrabit Cicero Offic. III. 20. *Daviſius*.

* Vict. Grut. *mari, ac noſtro, Quoi cum res eſſet*

(96) *Caſſiæ legis culpam Scipio*) Vide Cic. in Bruto, cap. 25.

rempublicam eſſe duco, quam hic conſul conſtituerat, quæ ſit in poteſtatem optimorum. MAR. Vos demum, ut video, legem antiquaſtis ſine tabella. Sed ego, etſi ſatis dixit pro ſe in illis libris Scipio, tamen libertatem iſtam largior populo, ut & auctoritate valeant, & utantur bonis (97). Sic enim a me recitata lex eſt de ſuffragiis. *Optimatibus nota, plebi libera ſunto*. Quæ lex hanc ſententiam continet, ut omnes leges tolleret, quæ poſtea latæ ſunt, quæ tegunt omni ratione ſuffragium, ne quis inſpiciat tabellam, ne roget, ne appellet.

Pontes etiam lex Maria fecit (98) anguſtos. Quæ ſi oppoſita ſunt ambitioſis, ut ſunt fere, non reprehendo. Sin valuerint tantum leges, ut ne ſint ambitus: habeat ſane populus tabellam, quaſi vindicem libertatis, dummodo hæc optimo cuique & graviſſimo civi oſtendatur, ultroque offeratur, uti in eo ſit ipſo libertas, in quo populo poteſtas honeſte bonis gratificandi datur. Eoque nunc fit illud, quod a te modo, Quinte, dictum eſt, ut minus multos tabella condemnet, quam ſolebat vox; quia populo licere ſatis eſt. Hoc retento, reliqua voluntas auctoritati, aut gratiæ traditur. Itaque, ut omittam largitione corrupta ſuffragia, non vides, ſi quando ambitus ſileat, quæri in ſuffragiis, quid optimi viri (99) ſentiant? Quamobrem lege noſtra libertatis ſpecies datur, bonorum auctoritas retinetur, contentionis cauſa tollitur.

XVIII. Deinde ſequitur, quibus jus ſit cum populo agendi, aut cum ſenatu. Gravis, & ut arbitror, præclara lex. *Quæ cum populo, quæque in patribus agentur, modica ſunto*, id eſt modeſta atque ſedata. Actor enim moderatur, & fingit non modo mentem ac voluntates, ſed pæne vultus

eo-

(97) *Libertatem iſtam largior populo, ut & auctoritate valeant, & utantur bonis*) Uti *bonis* quiſpiam interpretatur, ut bonorum conſilio. Ita ſenſus erit: Qua lege jubeo ſuffragia eſſe *nota optimatibus, plebi libera*, populo iſtam largior libertatem, *ut auctoritate valeat*. Ergone auctoritatem ſenatui, cujus propria eſt, eripere voluit, & populo tradere? At dixit modo: *Senatus noſtra lege confirmatur auctoritas ..... Poteſtas in populo; auctoritas in ſenatu ſit*, cap. 12. Stabit ſententia & phraſis, ſi ultimam demas literam, & legas: *Libertatem iſtam largior populo, ut & auctoritate valeant, & utantur boni*. Volo, inquit, plebi eſſe libertatem ferendi ſuffragii; ſed ita ut *boni* auctoritatem retineant, ejuſque uſum. Do *plebi libera* ſuffragia; ſed volo *nota* eſſe *optimatibus*, & his tabellas, antequam diribitori & cuſtodibus tradantur, oſtendi. *Iſtam* ergo talem *largior populo libertatem*, ſic plebem volo eſſe liberam, *ut boni auctoritate & valeant*, antecellantque, *& utantur*, videndis cognoſcendiſque ſuffragiorum tabellis. Eadem ſententia paucis poſt verſibus reperitur aliis verbis: *Quamobrem lege noſtra libertatis ſpecies datur; bonorum auctoritas retinetur*. Franc. Odinus.

(98) *Pontes etiam lex Maria fecit anguſtos*) In cauſa fuit cur pauciores ſuffragia darent; nam cives de lege promulgata ſuffragium laturi, per *pontes* tranſibant. Vide Paulum Merulam de Leg. Roman. cap. 1. §. 20. *Daviſius*.

(99) *Quid optimi viri*) Juſtiſſima Ciceronis eſt lex, quæ tabellarium plebi ſuffragium permittit, ſed eſſe notum optimatibus vult, cum præſertim in comitiis quærere inter ſe ſoleant homines: qui in ſuffragium eunt, quid optimi viri ſentiant. Quod quidem ab iis fit; cum largitio in comitiis non verſatur; nec corrupti ſunt, ſed comitia quieta & tranquilla ſunt ſine ullo ambitu: tum enim bonorum ſuffragium populus incorruptus libenter ſequitur, & quærit quid boni ſentiant, & cui faveant. *Turnebus*.

Digitized by Google

eorum, apud quos agit; quod eſt in ſenatu non difficile: eſt enim ſenator is, cujus non ad auditorem referatur animus, ſed qui per ſe ipſe ſpectari velit. Huic juſſa tria ſunt: ut adſit; nam gravitatem res habet, cum frequens ordo eſt: ut loco dicat, id eſt rogatus: ut modo, ne ſit infinitus; nam brevitas non modo ſenatoris, ſed etiam oratoris magna laus eſt in ſententia. Nec eſt unquam longa oratione utendum: niſi aut peccante ſenatu (1), quod fit ambitione ſæpiſſime, nullo magiſtratu adjuvante, tolli diem utile eſt: aut cum tanta cauſa eſt, ut opus ſit oratoris copia vel ad hortandum vel ad docendum. Quorum generum in utroque magnus noſter Cato eſt (2).

Quodque addit, *Cauſas populi teneto*, eſt ſenatori neceſſarium noſſe rempublicam: idque late patet: quid habeat militum, quid valeat ærario, quos ſocios reſpublica habeat, quos amicos, quos ſtipendiarios, qua quiſque ſit lege, conditione, fœdere: tenere conſuetudinem decernendi, noſſe exempla majorum. Videtis jam, genus hoc omne ſcientiæ, diligentiæ, memoriæ eſſe, ſine quo paratus eſſe ſenator nullo pacto poteſt.

Deinceps ſunt cum populo actiones: in quibus primum & maximum, *Vis abeſto*. Nihil eſt enim exitioſius civitatibus, nihil tam contrarium juri & legibus nihil minus civile & humanum, quam, compoſita & conſtituta republica, quidquam agi per vim. Parere jubet interceſſori: quo nihil præſtantius. Impediri enim bonam rem melius, quam concedi malæ.

XIX. Quod vero actoris jubeo eſſe fraudem, id totum dixi ex Craſſi, ſapientiſſimi hominis, ſententia: quem eſt ſenatus ſecutus, cum decreviſſet, C. Claudio conſule de Cn. Carbonis ſeditione referente, invito eo, qui cum populo ageret, ſeditionem non poſſe fieri, quippe cui liceat concilium, ſimul atque interceſſum, turbarique cœptum ſit, dimittere. Quod qui permovet (3), cum agi nihil poteſt, vim quærit: cujus impunitatem amittit hac lege.

Sequitur illud: *Interceſſor rei malæ, ſalutaris civis eſto*. Quis non ſtudioſe reipublicæ ſubvenerit, hac tam præclara legis voce laudatus?

Sunt deinde poſita deinceps, quæ habemus etiam in publicis inſtitutis atque legibus: *Auſpicia ſervanto*, *auguri parento*. Eſt autem boni auguris, meminiſſe maximis reipublicæ temporibus præſto eſſe debere, Jovique optimo maximo ſe conſiliarium atque adminiſtrum datum, ut ſibi (4) eos, quos in auſpicio (5) eſſe juſſerit, cælique partes ſibi definitas eſſe traditas, e quibus

(1) *Peccante ſenatu*) Quorundam ambitio nonnunquam eblanditur ſenatuſconſulta improba corruptis Senatorum ſententiis: quod cum futurum videmus, ne ſenatuſconſultum fiat, diem dicendo tollere debemus. *Idem*.

(2) *Noſter Cato eſt*) Ut cum Cæſar ex Hiſpania reverſus, ut liceret ſibi conſulatum per alium petere poſtulabat, Cato diem orando ſuſtulit. Sunt & alia exempla apud Plutarchum. *Idem*.

(3) *Quod qui permovet*) Quod concilium cœtumque plebis moveri cœptum qui permovet; ſeditionem & vim quærit. *Idem*.

(4) *Ut ſibi*) Conſiliarios & adminiſtros eſſe datos. *Idem*.

(5) *Quos in auſpicio*) Auguralis locutio, qua utebantur augures, cum aliquem auſpicari jubebant. Vide Cic. lib. II. de Divin. cap.

bus ſæpe opem reipublicæ referre poſſit. Deinde de promulgatione, de ſingulis rebus agendis, de privatis, magiſtratibuſve audiendis.

Tum leges præclariſſimæ de XII tabulis tralatæ duæ: quarum altera privilegia tollit; altera de capite civis rogari, niſi maximo comitatu vetat. Nondum cognitis ſeditioſis, tribunis plebis ne cogitatis quidem, admirandum, tantum majores in poſterum providiſſe. In privatos homines leges ferri noluerunt: id eſt enim privilegium: quo quid eſt injuſtius? Cum legis hæc vis ſit, ſcitum eſt & juſſum in omnes; ferri de ſingulis, niſi centuriatis comitiis, noluerunt. Deſcriptus enim populus cenſu, ordinibus, ætatibus, plus adhibet ad ſuffragium conſilii, quam fuſe in tribus convocatus.

Quo verius in cauſa noſtra vir magni ingenii, ſummaque prudentia, L. Cotta, dicebat, nihil omnino actum eſſe de nobis. Præter enim quam quod comitia illa eſſent armis geſta ſervilibus, præterea neque tributa capitis comitia rata eſſe poſſent, neque ulla ᵃ privilegii: quocirca nihil nobis opus eſſe lege, de quibus nihil omnino actum eſſet legibus. Sed viſum eſt & nobis, & clariſſimis viris melius, de quo ſervi & latrones ſciviſſe ſe aliquid dicerent, de hoc eodem cunctam Italiam quid ſentiret, oſtendere.

XX. Sequuntur de captis pecuniis, & de ambitu leges. Quæ cum magis judiciis, quam verbis ſancienda ſint; adjungitur, *Noxiæ pœna par eſto*, ut in ſuo vitio quiſque plectatur: vis, capite: avaritia, multa: honoris cupiditas, ignominia ſanciatur. Extremæ leges ſunt nobis non uſitatæ: reipublicæ neceſſariæ. Legum cuſtodiam nullam habemus: itaque hæ leges ſunt, quas apparitores noſtri volunt; a librariis petimus; publicis literis conſignatam memoriam publicam nullam habemus. Græci hoc diligentius, apud quos *νομοφύλακες* (6) creantur: nec hi ſolum literas (nam id quidem etiam apud majores noſtros erat) ſed etiam facta hominum obſervabant, ad legeſque revocabant.

Hæc detur cura cenſoribus: quandoquidem eos in republica ſemper volumus eſſe. Apud eoſdem, qui magiſtratu abierint, edant & exponant, quid in magiſtratu geſſerint: deque iis cenſores præjudicent. Hoc in Græcia fit, publice conſtitutis (7) accuſatoribus. Qui quidem graves eſſe non poſ-

cap. 34. Ita in agendo cum auſpicabantur, augur aliquem adhibebat, qui in auſpicio eſſet. *Idem*. Sic autem interpunge; *datum; ut ſibi eos, quos in auſpicio eſſe juſſerit; caliique* &c.

a Vict. Man. Lamb. *privilegia*

(6) Νομοφύλακες, ſic enim lege) Id eſt cuſtodes legum. Hi numero XII. erant, legumque cuſtodiam habebant, ac magiſtratus omnia ex legum præſcripto agere cogebant, hominumque facta ad leges revocabant. Sic Rhadamantus in urbe, Talos in agris, ut ſcribit Plato, Minois *νομοφύλακες* fuerunt. *Idem*.

(7) *Publice conſtitutis*) Quemadmodum publice conſtituebatur Athenis qui in publicis ſepulturis diceret: ita quoque qui eos accuſaret, qui magiſtratum geſſiſſent, in reddendis rationibus. Accuſabantur autem apud collegium λογιςῶν populuſque accuſatores conſtituebat. Sed graves, ut cenſet Cicero, eſſe non poſſunt, niſi voluntate ad accuſandum deſcendant. *Idem*.

Digitized by Google

poſſunt, niſi ſint voluntarii. Quocirca melius eſt, rationes referri, cauſamque exponi cenſoribus: integram tamen [a] legem accuſatori judicioque ſervari.

Sed ſatis jam diſputatum eſt de magiſtratibus, niſi forte quid deſideratis. ATT. Si nos tacemus, locus ipſe nos admonet, quid tibi ſit deinde dicendum. MAR. Mihine? de judiciis arbitror, Pomponii: id eſt enim junctum magiſtratibus.

ATT. Quid? de jure populi Romani, quemadmodum inſtituiſti, dicendum nihil putas? MAR. Quid tandem hoc loco eſt, quod requiras? ATT. Egone? quod ignorari ab iis, qui in republica verſantur, turpiſſimum puto. Nam, ut modo a te dictum eſt, leges a librariis lego: ſic animadverto, pleroſque magiſtratus ignoratione juris ſui tantum ſapere, quantum apparitores velint. Quamobrem, ſi de ſacrorum alienatione dicendum putaſti, quoniam de religione leges propoſueras: faciendum tibi eſt, ut, magiſtratibus lege conſtitutis, de poteſtate, tum de jure diſputes.

MAR. Faciam breviter, ſi conſequi potuero: nam pluribus verbis ſcripſit ad patrem tuum M. Junius ſodalis perite, meo quidem judicio, & diligenter. At de jure naturæ cogitare per nos (8), atque dicere debemus; de jure populi Romani, quæ relicta ſunt & tradita. ATT. Sic profecto cenſeo: & id ipſum, quod dicis, exſpecto.

a Lamb. *rem*

(8) *Cogitare per nos*) Cum de jure naturæ diſſerimus, ut fere tribus ſuperioribus libris fecimus multis locis; quid e natura ſit, ipſi ex inchoatis intelligentiis per nos cogitare debemus: cum de jure populi Rom. agitur, ut proximo libro, in quo de jure & poteſtate magiſtratuum diſſeram, quæ ſcripta & tradita invenimus, literis mandanda ſunt. *Idem*.

Digitized by Google

tia de comparatione eorum. Primum formam quamdam honeſti exhibet a natura humana ductam, ejuſque quatuor partes facit, ſapientiam, juſtitiam, temperantiam, & fortitudinem ſeu magnitudinem animi, ex quibus ſingulis certa quædam officia naſcuntur, cap. 4. *Ac de his quatuor partibus fuſe diſputat, & quomodo ab iis officia ducantur, oſtendit*, cap. 5. 42. *Huic diſputationi ſubjicit de comparatione honeſti, de duobus honeſtis utrum honeſtius*, cap. 43. *&c.* Ernestus.

De his libris Plinius in præfatione: Que volumina ejus ediſcenda, non modo in manibus habenda noſti. *Incepit eos ſcribere mortuo Cæſare, cum ſolus conſul eſſet Antonius*, epiſt. 13. lib. 15. *ad Attic. Sed abſolvit Hirtio & Panſa coſſ. paulo ante mortem ſuam, ut cognoſcitur e libro 16. earumdem epiſtolarum.* Muretus.

I. QUANQUAM te, Marce fili, (1) annum jam audientem Cratippum (2), idque Athenis (3), abundare oportet præceptis inſtitutiſque philoſophiæ, propter ſummam & doctoris auctoritatem, & urbis; quorum alter te ſcientia augere poteſt, altera exemplis; tamen, ut ipſe ad meam utilitatem ſemper cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philoſophia ſolum, ſed etiam in dicendi exercitatione (4) feci: idem tibi cenſeo faciendum, ut par ſis in utriuſque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adjumentum hominibus noſtris; ut non modo Græcarum literarum rudes, ſed etiam docti, aliquantum ſe arbitrentur adeptos

(1) *annum jam*) Annus jam elapſus fuerat, ex quo Marcus filius, victo, interfectoque Pompejo, Athenas profectus erat. Marcus autem pater poſt Cæſaris necem, cum de rep. deſperaſſet, omnemque concordiæ ſpem amiſiſſet, in otium parumper ſeceſſit, ut hos de Officiis libros ſcriberet, A. ab U. C. DCCIX. & DCCX. In Pompejano ſuo erat, cum ſcribere cœpit. *Facc.*

(2) *Cratippum*) Cic. filius ad Tironem lib. 16. ad Famil. *Cratippo me ſcito non ut diſcipulum, ſed ut filium eſſe conjunctiſſimum. Nam cum & audio illum libenter, tum etiam ejus propriam ſuavitatem vehementer amplector. Sum totes dies cum eo, noctiſque ſæpenumero partem. Exoro enim ut mecum quam ſæpiſſime cœnet. Hac introducta conſuetudine, ſæpe inſcientibus nobis, & cœnantibus obrepit: ſublataque ſeveritate philoſophiæ, humaniſſime nobiſcum jocatur. Quare da operam, ut hunc talem, tam jucundum, tam excellentem virum videas quam primum.* Secundo horum librorum ait eum eſſe iis ſimillimum, qui iſta præclara pepererunt: & in Timæo, Peripateticorum omnium, quos quidem ipſe audiverit, ſuo judicio facile principem. Mitylenæus autem erat Cratippus. *Turnebus.*

(3) *Idque Athenis*) Eas Cicero I. de Orat. *omnium doctrinarum inventrices* vocat. Ibi eſſe *domicilium ſtudiorum*, III. de Orat. & in Oratore, Athenienſium ſemper fuiſſe *prudens ſincerumque judicium, ut nihil audire poſſent niſi incorruptum, & elegans.* In libro de Fato: *Athenis tenue cœlum, ex quo acutiores etiam putantur Attici: craſſum Thebis: itaque pingues Thebani, & valentes.* Conjungit autem tria, doctorem, tempus, locum. *Idem.*

(4) *Feci*) Deeſt vox hæc in aliquo MS. nec ſane neceſſaria eſt. Ad ſenſum quod attinet, & Cicero pater Græce Latineque declamabat, ut ipſe de ſe ſcribit in Bruto; & filius, ut eſt in epiſtola modo allata. *Facc.*

& ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem diſces tu quidem a principe hujus ætatis philoſophorum, & diſces, quamdiu voles: tamdiu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen noſtra legens, non multum a Peripateticis diſſidentia: quoniam utrique, & Socratici, & Platonici eſſe volumus (5): de rebus ipſis utere tuo judicio: nihil enim impedio: orationem autem Latinam profecto (6) legendis noſtris efficies pleniorem. Nec vero arroganter hoc dictum exiſtimari velim. Nam philoſophandi ſcientiam concedens multis; quod eſt oratoris proprium, apte, diſtincte, ornate dicere, quoniam in eo ſtudio ætatem conſumpſi, ſi id mihi aſſumo, videor id meo jure quodam modo vindicare.

Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non ſolum orationes meas, ſed hos etiam de philoſophia libros, qui jam illos (7) fere æquarunt, ſtudioſe legas. Vis enim dicendi major eſt in illis: ſed hoc queque colendum eſt æquabile & temperatum orationis genus. Et id quidem nemini video Græcorum adhuc contigiſſe, ut idem utroque in genere laboraret, ſequereturque & illud forenſe dicendi, & hoc quietum diſputandi genus: niſi forte (8) Demetrius Phalereus in hoc numero haberi poteſt, diſputator ſubtilis, orator parum vehemens; dulcis tamen, ut Theophraſti diſcipulum poſſis agnoſcere. Nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum ſit judicium: utrumque certe ſecuti ſumus. Equidem & Platonem exiſtimo, ſi genus forenſe dicendi tractare voluiſſet, graviſſime & copioſiſſime potuiſſe dicere: & Demoſthenem, ſi illa, quæ a Platone didicerat, tenuiſſet, & pronuntiare voluiſſet, ornate ſplendideque facere potuiſſe. Eodemque modo de Ariſtotele & Iſocrate judico: quorum uterque ſuo ſtudio delectatus, contempſit alterum (9).

II. Sed cum ſtatuiſſem aliquid (10) hoc tempore ad te ſcribere, & multa poſthac, ab eo ordiri volui maxime, quod & ætati tuæ eſſet aptiſſimum,

(5) *Quoniam utrique & Socratici & Platonici eſſe volumus*) Id eſt nos Academici, & vos Peripatetici, (Cratippus enim erat Peripateticus) volumus eſſe Socratici & Platonici, id eſt Socratis & Platonis decreta tueri volumus: philoſophiam moralem Platonicam a Socrate acceptam ſequimur. *Lambinus.*

(6) *Legendis noſtris*) Duo hæc verba credibile eſt addita fuiſſe margini ad explicationem, ut fieri a Grammaticis ſolet. Thomas Cokman in editione 1716. Codicem memorat Oxonienſem, in quo deſunt. Sane battologia quædam videtur hæc *noſtra legens*, *legendis noſtris*. Facc.

(7) *Qui jam illos*) *Illos*, hoc eſt, libros alterius generis, ante memoratos. Qui libri ſunt orationes, vel, ſi malumus, libri orationum. Alii legunt: *Qui jam ſe illis fere &c. Anonymus.*

(8) *Demetrius Phalereus*) In temperato dicendi genere excelluit. Dicitur *dulcis*, quemadmodum & Theophraſtus, quem ſecutus eſt, *dulcis* vocatur in Bruto. Ceterum Philoſophus potius, quam Orator, habitus eſt. *Facc.*

(9) *Contempſit alterum*) Ariſtoteles videlicet oratorium dicendi genus, Iſocrates philoſophicum contempſit: neque enim ad æmulationem quæ nulla inter eos fuit, iſtuc referendum eſt; ut male quidam hic annotarunt. *Langius. Contempſit*, hoc eſt, noluit tractare. *Gravius*,

(10) *Hoc tempore*) Idem ad Att. l. 15. ep. 13. *Nos hic φιλοσοφούμενα (quid enim aliud?) & τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος magnifice explicamus, προσφωνοῦμένque Ciceroni. Qua de re enim potius pater filio? Deinde alia* Facc.

mum, & auctoritati * meæ. Nam cum multa ſint in philoſophia & gravia, & utilia, accurate copioſeque a philoſophis diſputata, (11) latiſſime patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis & præcepta ſunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis; neque forenſibus, neque domeſticis in rebus; neque (12) ſi tecum agas quid, neque ſi cum altero contrahas, vacare officio poteſt: in eoque colendo ſita vitæ eſt honeſtas omnis, & in negligendo turpitudo.

Atque hæc quidem (13) quæſtio communis eſt omnium philoſophorum. Quis eſt enim, qui nullis officii præceptis tradendis philoſophum ſe audeat dicere? Sed ſunt nonnullæ diſciplinæ, quæ propoſitis bonorum & malorum finibus officium omne pervertunt. Nam qui ſummum bonum ſic inſtituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque ſuis commodis, non honeſtate metitur: hic ſi ſibi ipſe conſentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, neque amicitiam colere poſſit, nec juſtitiam, nec liberalitatem. Fortis vero, dolorem ſummum malum judicans; aut temperans, voluptatem ſummum bonum ſtatuens, eſſe certe nullo modo poteſt. Quæ quanquam ita ſunt in promptu, ut res diſputatione non egeat, tamen ſunt a nobis alio loco (14) diſputata. Hæ diſciplinæ igitur ſi ſibi conſentaneæ eſſe velint, de officio nihil queant dicere. Neque ulla officii præcepta firma, ſtabilia, conjuncta naturæ (15), tradi poſſunt, niſi aut ab iis, qui ſolam (16), aut ab iis, qui maxime honeſtatem propter ſe dicant expetendam. Itaque propria eſt ea præceptio Stoicorum, Academicorum, Peripateticorum: quoniam Ariſtonis (17), Pyrrhonis, Herilli, jam pridem exploſa ſententia eſt: qui tamen haberent jus ſuum diſputandi de officio, ſi rerum aliquem delectum reliquiſſent, ut ad officii inventionem aditus eſſet. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & hac in quæſtione potiſſimum Stoicos, non ut interpretes; ſed, ut ſolemus, e fontibus eorum, judicio arbitrioque noſtro, quantum, quoque modo videbitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam omnis diſputatio de officio futura eſt, ante definire, quid ſit officium: quod a Panætio prætermiſſum eſſe miror. Omnis enim, quæ

a ra-

* Man. *mea graviſſimum. Nam*

(11) *Latiſſime patere*) Prima ratio, cur de Officiis ſcribat, quod materia latiſſime pateat ad omnem vitæ partem. *Facc.*

(12) *Tecum agas*) ſolus per te agas, & tibi agas. Sunt enim Officia quædam, quæ ſibi quiſque debet. *Facc.*

(13) *Quæſtio communis*) Secunda ratio, quia quamvis quæſtio hæc de Officiis ſit philoſophorum omnium communis, non tamen revera philoſophi omnes de Officiis præcipere poſſunt; vel recte præcipere. *Facciolatus.*

(14) *Alio loco*) IV. Tuſcul. Quæſt. & libris de Finibus bonorum & malorum.

(15) *Conjuncta naturæ*) Quæ conſentiant naturæ humanæ. Honeſtatis originem deducunt Stoici a natura, ſecundum quam vivere, bene vivere eſt. Neque quicquam fieri poteſt ſecundum naturam, quod fiat repugnante ratione, ut docet IV. Tuſcul. *Grævius.*

(16) *Qui ſolam*) Sine adjunctione rerum externarum. Vide Tuſcul. V. Hi vero ſunt Stoici; ut illi, qui honeſtatem propter ſe; hoc eſt propter ſuam vim & naturam, ducunt expetendam, ſunt Academici & Peripatetici. *Idem.*

(17) *Ariſtonis, Pyrrhonis, & Herilli*) De quibus in Lucullo, & in libris de Finibus.

ar ratione ſuſcipitur de aliqua re, inſtitutio, debet a definitione proficiſci: ut intelligatur, quid ſit id, de quo diſputetur.

III. Omnis de officio duplex eſt quæſtio (18). Unum genus eſt, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod poſitum eſt in præceptis (19), quibus in omnes partes uſus vitæ confirmari (20) poſſit. Superioris generis hujuſmodi exempla ſunt: Omniane officia perfecta ſint: num quod officium aliud alio majus ſit (21): & quæ ſunt generis ejuſdem. Quorum au-

(18) *Omnis de officio duplex eſt quæſtio*) Cur non ſtatim definit officium? Quia cum officiorum non unum genus ſit, una communis officii definitio tradi non poteſt. Prius igitur docendum fuit, de quo genere officiorum diſputaturus eſſet, quam officium definiretur. Certi autem officii, ant quam in propoſitam diſputationem ingrediatur, definitionem tradet, ut paulo ante faciendum præcepit. Sed quia duplex eſt quæſtio, id eſt, ratio quærendi, ac diſputandi de officio, tdeo prius admonet, utram in his libris ſequi ac tenere decreverit. Unum igitur genus diſputationis eſt *δογματικὸν*, quod pertinet ad finem bonorum, id eſt, ut ait Seneca, ad conſtitutionem ſummi boni: ut cum docetur, nihil eſſe bonum, niſi quod eſt honeſtum: nihil malum, niſi quod vitioſum: omnia minima maxima divino conſilio ac providentia adminiſtrari: mundum hunc civitatem quandam eſſe deorum hominumque communem: omnes homines ita inter ſe eſſe natura conjunctos, quaſi unius corporis membra: liberos a deo creatos ac genitos eſſe animos noſtros, quare nefas eſſe eos a nobis rebus externis, ut opibus, honoribus, corpori, in ſervitutem addici. Curanda nobis eſſe, quæ a nobis ſunt; quæ extra nos, negligenda. In nobis eſſe opinionem, impetum, appetitionem, declinationem, uno verbo, quæcumque opera noſtra ſunt: extra nos, poſſeſſiones, honores, imperia, corpus ipſum. Quæ in nobis ſint, ea natura libera eſſe, neque prohiberi poſſe, neque impediri: quæ extra nos, imbecilla, ſervilia, aliena. Hæc & ſimilia vocabant Stoici *δόγματα*, id eſt, ut Seneca interpretatur, ſcita, decreta, placita philoſophiæ. Tale autem diſputationum genus Cicero hoc loco ait ad finem bonorum: id eſt, ad veram ac perfectam ſummi boni cognitionem & intelligentiam pertinere. *Muretus*.

(19) *Alterum, quod poſitum eſt in præceptis*) Hoc genus Græci, ut eſt apud Senecam, *παραινετικὸν* vocant, in quo *præcepta* docetur, quid patriæ, quid parentibus, quid liberis, quid amicis præſtare debeamus. Ad hæc duo genera Poſidonius addebat *χαρακτηριςμὸν*, quos etiam jocans Seneca, publicanorum verbo *εἰκονισμὸν* vocari poſſe ait, id eſt, virtutum ac vitiorum & hominum, qui eis præditi ſunt, deſcriptiones; & tales ſunt ii, qui Theophraſti nomen præferunt, *χαρακτῆρες*. Hos quoque Seneca fatetur ex uſu eſſe. Quia enim facilius omnia notamus, & animadvertimus in aliis, quam in nobis, prodeſt ſpectare illas imagines, ex quibus aliquid in nos transferamus, aut demus operam ne tales ſimus, quales ii, quos aut contemnimus, aut averſamur. Hujus tertii generis, quod *χαρακτηριστικὸν* vocemus licet, Cicero hoc loco non meminit, ſed illa tantum duo ponit notiora, & celebriora. *Idem*.

(20) *Confirmari*) Lambinus, & Grævius *conformari*; utrumque recte. Natura enim ad officium ducit; præceptis *confirmatur* quod illa inchoaverat; *Rectique cultus pectora roborant*, ut inquit Horatius IV. Od. IV. 34. *Anonymus*.

(21) *Omniane officia perfecta ſint: num quod officium aliud alio majus ſit*) His verbis ſubvereor equidem ne inſit aliquid vitii. Nunquam enim legi diſputatum eſſe a Stoicis, *omniane officia perfecta ſint*: ac ne videatur quidem, ſi ſibi conſtare ac conſentire vellent, (conſtantiæ autem in dogmatis ſuis laus eis præcipua tribui ſolet) ea de re diſputare potuiſſe. Certe enim ita ab ipſis traditur, officium aliud perfectum eſſe, quod *κατόρθωμα*, aliud inchoatum, & imperfectum, quod generis nomine *καθῆκον* vocant. Ut igitur ſi quis eum poneret, animal aliud eſſe rationis capax, aliud rationis expers, ſi quærere vellet, omniane animalia rationis capacia eſſent, merito irrideretur: ita Stoici cum hoc in ipſis doctrinæ ſuæ principiis ponant: officium aliud perfectum eſſe, aliud imperfectum, non videntur poſſe hanc quæſtionem tractare, *omniane officia perfecta ſint*. Suſpicor igitur, pro, *perfecta*, legendum, *paria*. Fuit enim hæc diſputatio in Stoicorum ſcholis decantata. *Num paria eſſent omnia officia, an unum alio majus*. Sed dicet aliquis, non hæc jam duo exempla fore, ſed unicum. Idem enim eſt quærere, *num omnia officia ſint paria, & num eorum aliud ſit alio majus*. Cui reſpondeo putare me id ipſum corrumpendo loco cauſam dediſſe; cum vereren-tur

autem officiorum præcepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad inſtitutionem vitæ communis ſpectare videntur: de quibus eſt nobis his libris explicandum.

Atque etiam alia diviſio eſt officii. Nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum officium, rectum (opinor) vocemus, quod Græci κατόρθωμα (22), hoc autem commune καθῆκον vocant (23). Atque ea ſic definiunt, ut, rectum quod ſit, id perfectum officium eſſe definiant (24): medium autem officium (25) id eſſe dicant, quod, cur factum ſit, ratio probabilis reddi poſſit.

ſta-

---

tur homines nimis ſuperſtitioſi, ne Cicero bis idem dicere videretur. Eſt enim hoc unicum problema, *Num paria ſint omnia officia, an aliud majus*. At Cicero non *exemplum*, ſed *exempla* dicit, ut plura propoſuiſſe videatur. Imo vero ait hoc problema, & quæ ſunt generis ejuſdem, eſſe exempla ejus generis, quod pertinet ad finem bonorum, quod δογματικὸν vocari diximus. Omnia igitur officia perfecta, id eſt, omnes actiones cum virtute conjunctas pares eſſe dicebant. Omnes enim virtutes æquales eſſe: ideoque æqualia etiam earum ἐπιγεννήματα, id eſt, actiones, quæ ex eis enaſcerentur. *Muret.* Cauſæ, cur ſibi vir politiſſimus ab omnium librorum ſcriptura recedendum putavit, juſtæ ſane nullæ ſunt. Nam res eodem redit, ſive Cicero ſcripſerit, *num omnia officia ſint perfecta*, ſive *num omnia officia ſint paria*. Nam ſi omnia ſunt officia perfecta, quod ſentiebant Stoici, ſunt utique omnia paria. In illa igitur doctrina, quæ pertinebat ad dogmata, quærebatur num omnia officia ſint perfecta, an vero aliud alio majus, quod Peripatetici aliarumque familiarum philoſophi exiſtimabant: nec aliud Cicero voluit. In illo argumento cum verſarentur, quærebatur, *omniane officia ſint perfecta*. Hoc argumentis adſtruebant Stoici, dein examinabantur aliorum philoſophorum rationes, qui diverſa ſtatuebant: quærebant itaque cum illis *num quod officium aliud alio majus ſit*. In his non ſibi adverſabantur Stoici, ſed hæc expendebant, ut ſuam ſententiam munirent firmius. Nec abſurdius ſit, qui ponat, num omnia animalia ſint rationis capacia, an vero aliud animal ſit rationis capax, aliud rationis expers. *Gravius*.

(22) *Perfectum officium, rectum, opinor, vocemus, quod Græci κατόρθωμα*) Quod conveniebat iis, qui credebantur Stoicis ὑπὲρ φύσιν ζῆν, ſupernaturalem quaſi quandam vitam vivere, tanquam excelluiſſent communem hanc vivendi rationem, & proximi diis eſſent, immo dii. Nam Stoici ſuum ſapientem, deum eſſe perſuaſum habebant. Qui vero ad hunc perfectæ ſapientiæ gradum erant evecti, dicebantur θεωρητικοί, quorum animi ab omni fæce motuum humanorum purgati, & ab omni terrena labe mundati, quam ſimillimi ſint redditi menti illi divinæ, cujus contemplationi toti incumbunt, hinc & dicti ſunt θεωρητικοί. Vide Simplicii procem. in Epictet. *Idem*.

(23) *Hoc autem commune, quod καθῆκον vocant*) Qui hoc ſequuntur, dicuntur κατὰ φύσιν ζῆν, ſecundum naturam vivere, & πρακτικοί, qui in agendo tantum quod bonum eſt verſantur, virtutibus moralibus ac politicis contenti. Quæ virtutes civiles moralesque hominem quidem probum reddunt, ſed non eum, ut θεωρία, inducunt in ſemitam divinarum virtutum, quæ τὸν θεωρητικὸν deo aſſimilabant. Θεωρητικοῖ non ſcripta eſſe hæc præcepta, quippe qui iis non indigeat, ſicut nec præceptis, quæ in Enchiridion Epitecti conſulit Arianus, oſtendit in commentario in proœmium illius enchiridii Simplicius: qui ait iſta præcepta ad πρακτικὸς, ſeu qui ſecundum naturam vitam inſtituunt, pertinere. Vide Simplic. & in illum Salmaſium. *Idem*.

(24) *Ut rectum quod ſit, id perfectum officium definiant*) Alibi in hoc opere definit κατόρθωμα, *quod perfectum atque abſolutum eſt, &, ut Stoici dicunt, omnes numeros habet*. Et in Oratore: *Illud cui nihil addi poſſit, quod ego ſummum & perfectiſſimum judico*. Quod nemo præſtare poterit, niſi ſapiens Stoicus quem illi fingunt ἀκώλυτον, ἀνεμπόδιστον, ἀπαραπόδιστον, ἐλεύθερον, εὔπορον, εὐδαίμονα, ut eſt apud Gellium. Quæ verba libro III. de Finibus Cicero magna ex parte interpretatus eſt: *Cum hoc ſit extremum, congruenter naturæ, convenienterque vivere, neceſſario ſequitur, omnes ſapientes ſemper feliciter, abſolute, fortunate vivere: nulla in re impediri, nulla prohiberi, nulla egere*. Vvolfius. Vide Lipſ. lib. III. Manuduct. ad Philoſoph. Stoicam.

(25) *Medium autem officium*) Idem hoc

eſt,

Triplex igitur eſt, ut Panætio videtur, conſilii capiendi deliberatio (26). Nam, honeſtumne factu ſit, an turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit: in quo conſiderando ſæpe animi in contrarias ſententias diſtrahuntur. Tum autem aut anquirunt (27), aut conſultant, ad vitæ commoditatem jucunditatemque, ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus & ſe poſſint juvare & ſuos, conducat id necne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus eſt, cum pugnare videtur cum honeſto id, quod videtur eſſe utile: cum enim (28) utilitas ad ſe rapere, honeſtas contra revocare ad ſe videtur, fit ut diſtrahatur deliberando animus, afferatque ancipitem curam cogitandi.

Hac diviſione, (cum præterire aliquid maximum vitium in dividendo ſit) duo prætermiſſa ſunt. Nec enim ſolum utrum honeſtum, an turpe ſit, deliberari ſolet, ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius. Itemque duobus propoſitis utilibus, utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit eſſe rationem, in quinque partes diſtribui debere reperitur. Primum igitur eſt de honeſto, ſed dupliciter: tum pari ratione de utili: poſt de comparatione eorum diſſerendum.

IV. Principio generi animantium omni eſt a natura tributum, ut ſe, vitam, corpuſque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur, omniaque, quæ ſint ad vivendum neceſſaria, anquirat, & paret, ut paſtum, ut latibula, ut alia ejuſdem generis. Commune item animantium omnium eſt conjunctionis appetitus, procreandi cauſa, & cura quædam eorum, quæ procreata ſunt. Sed inter hominem & belluam hoc maxime intereſt, quod hæc tantum, quantum ſenſu movetur, ad id ſolum, quod adeſt, quodque præſens eſt, ſe accommodat, paululum admodum ſentiens præteritum, aut futurum. Homo autem (quod rationis eſt particeps, per quam conſequentia cernit, cauſas rerum videt, earumque (29) progreſſus (30), & quaſi ante-

---

eſt, quod Stoici apud Diogenem Laertium affirmant, καθήκοντα εἶναι, ὅσα λόγος αἱρεῖ ποιεῖν. *Officia eſſe, quæ ratio facienda ſuaſerit*. Vide Suidam in καθῆκον. Medium autem officium hoc, quod præſtatur a bonis viris, vocatur, quia *medius* Latinis eſt mediocris. Sic *media bella*. Liv. V. 37. Bella media ſunt bella mediocria. Vell. Patere. II. 29. *Innocentia eximius; ſanctitate præcipuus, eloquentia medius*. Græv.

(26) *Conſilii capiendi deliberatio*) Reprehendit hoc loquendi genus Henricus Stephan. 11. Schediaſmat. cap. 25. & arguit pleonaſmi, ac ſi non multum diſcriminis intercederet inter conſilium capere & deliberare. Hæret quoque & dubitat Vvolfius. Sed *conſilium capere* hic eſt exequi deliberatum, rem facere, de qua deliberabatur. Livius, lib. xxv. cap. 34. *Dux cautus & providens Scipio, victus neceſſitatibus temerarium capit conſilium, ut nocte Indibili obviam iret*. J. Fr. Gronovius.

(27) *Anquirunt*) *Anquirere* proprie eſt, circum quærere, ut Feſtus ſcribit: a quo, *inquirere* diverſum eſt: qui igitur circumquaque omnia ſcrutans quærit, is *anquirere* Latine & Ciceroniane dicitur. *Fabricius*.

(28) *Utilitas ad ſe rapere*) Utile pugnat aliquando cum Honeſto. Vide cap. 7. lib. 3. Porro utilitas dicitur *rapere*, honeſtas, *revocare*, quia honeſtas conjuncta naturæ eſt. Adde, utilitatem, quæ pugnat cum honeſtate, videri, non eſſe. *Facc.*

(29) *Progreſſus & quaſi anteceſſiones*) quomodo res progrediantur, ſeque ipſæ inter ſe antecedant, & alia aliam pariat? Alii leg. *prægreſſus*, id eſt cauſſas prægreſſas: ſed incidunt in ταυτολογίαν, cum *cauſſas* jam nomina-

anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, & rebus præſentibus adjungit, atque annectit futuras) facile totius vitæ curſum videt, ad eamque degendam præparat res neceſſarias. Eademque natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis, & ad vitæ ſocietatem: (31) ingeneratque in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati ſunt: impellitque, ut hominum cœtus [a] celebrari inter ſe, [b] & a ſe obiri velit: ob eaſque cauſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppeditent & ad cultum, & ad victum: nec ſibi ſoli, ſed conjugi, liberis, cæteriſque, quos caros habeat, tuerique debeat. Quæ cura exſuſcitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit.

In primiſque hominis eſt propria veri inquiſitio atque inveſtigatio. Itaque cum ſumus neceſſariis negotiis curiſque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, addiſcere: cognitionemque rerum aut occultarum, aut admirabilium ad beate vivendum neceſſariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, ſimplex, ſincerumque ſit, id eſſe naturæ hominis aptiſſimum.

Huic veri videndi cupiditati adjuncta eſt appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene a natura informatus velit, niſi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis cauſa, juſte & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo exſiſtit, humanarumque rerum contemptio.

Nec vero illa parva vis naturæ eſt rationiſque, quod unum hoc animal ſentit quid ſit ordo; quid ſit, quod deceat; in factis dictiſque qui modus. Itaque eorum ipſorum, quæ adſpectu ſentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venuſtatem, convenientiam partium ſentit. Quam ſimilitudinem natura ratioque ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, conſtantiam, ordinem in conſiliis factiſque conſervandum putat: cavetque, ne quid indecore (32) effœminateve faciat: tum in omnibus

minarit, atque adeo *principia & cauſas*, ut quidam legunt. *Facc.*

(30) *Earumque* progreſſus) Ita vulgo legitur: ſed potior mihi videtur lectio *prægreſſus*, quæ exiat in Mſſ. Mead. Mert. 1. Pal. 2. in uno Giſanii, uno Turnebi, & tribus Lambinianis. Vox *anteceſſiones*, quæ proxime ſequitur & huic voci copula connectitur, ſatis probat Ciceronem ſcripſiſſe *prægreſſus*, non *progreſſus*: aliter enim (opinor) alio verborum ordine dixiſſet, *earumque quaſi anteceſſiones & progreſſus non ignorat*, cum *anteceſſio* prior eſt in rerum natura, quam *progreſſus*. Notandum eſt etiam per vocem *earum* hic intelligi debere, non *rerum*, ſed *cauſarum rerum*: ut noſter dicit in Fato c. 19. *Dicent, ſi omnia fato fierent ejuſmodi, ut nihil fieret niſi* prægreſſione cauſæ, *confitendum eſſe fato fieri omnia.* Mauruntius recte explicaſſe hunc locum videtur. Non ſolum (inquit) ipſas rerum cauſas videt, quæ plerumque manifeſtæ ſunt, ut nimia aeris intemperies cauſa eſt peſtilentiæ: ſed, ſi quid eſt quod ipſas cauſas antecedat, ut cum ex ſignis quibuſdam & prognoſticis futuram percipit aeris intemperiem, quæ peſtilentiæ cauſa ſit. *Pearcius*. Vide Turneb. Adverſ. lib. XXVI. cap. 32.

(31) *Ingeneratque in primis præcipuum quemdam amorem in eos, qui procreati ſunt.*) Membrum hoc reſpicit verba modo allata ex loco de Fin. *profectus a charitate domeſticorum.* Valde dubito, num ex ita formatum fuerit ab aliquo Ariſtarcho, & huc inſertum. Nam revera ſine illo rectius cohæret oratio, & vix intelligitur, quomodo Cicero dixerit *in primis præcipuum*. Facc.

a Grut. *& celebrationes eſſe*

b Vict. Man. *& ſibi obedire velit*

(32) *Effeminateve faciat*) Adde, *aut cogitet*: quod eſt in fine period. Nam reliqua hæc, *tum in omnibus & opinionibus & factis nequid libidinoſe aut faciat*, inſerta puto, ex interpretatione margini adſcripta. *Facciolatus.*

bus & opinionibus, & factis, ne quid libidinoſe aut faciat aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honeſtum: quod etiam ſi nobilitatum non ſit, (33) tamen honeſtum ſit: quodque vere dicimus, etiam ſi a nullo laudetur, natura eſſe laudabile.

V. Formam quidem ipſam, Marce fili, & tanquam faciem honeſti vides: quæ ſi oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret ſapientiæ (34). Sed omne, quod honeſtum eſt, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perſpicientia veri, ſolertiaque verſatur; aut in hominum ſocietate tuenda, tribuendoque ſuum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelſi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine & modo, in quo ineſt modeſtia & temperantia.

Quæ quatuor quamquam inter ſe colligata atque implicata ſunt, tamen ex ſingulis certa officiorum genera naſcuntur: velut ex ea parte, quæ prima deſcripta eſt (35), in qua ſapientiam & prudentiam ponimus (36), ineſt indagatio atque inventio veri: ejuſque virtutis hoc munus eſt proprium. Ut enim quiſque maxime perſpicit, quid in re quaque veriſsimum ſit, quique acutiſsime & celerrime poteſt & videre, & explicare rationem, is prudentiſsimus & ſapientiſsimus rite haberi ſolet. Quocirca huic quaſi materia, quam tractet, & in qua verſetur, ſubjecta eſt veritas.

(37) Reliquis autem tribus virtutibus neceſsitates propoſitæ ſunt ad eas res parandas tuendaſque, quibus actio vitæ continetur: ut & ſocietas hominum, conjunctioque ſervetur; & animi excellentia magnitudoque tum in augendis opibus, utilitatibuſque & ſibi, & ſuis comparandis, tum multo

---

(33) *Quod etiamſi nobilitatum non ſit*) Etſi notum non ſit, & prædicetur a nemine. Inferius in lib. 2. *Phalaris, cujus eſt inter cæteros nobilitata crudelitas*. Græv.

(34) *Mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret ſapientiæ*) Alludit noſter ad illud Platonis in Phædro, quod aliter verbis protulit in lib. II. de Fin. *Oculorum eſt in nobis ſenſus acerrimus: quibus ſapientiam non cernimus: quam illa ardentes amores excitaret ſui, ſi videretur!* At quod de ſapientia ibi dixerat Plato, Cicero hic dicit de *forma & facie honeſti*. Hinc cum facile appareat Ciceronem non ſcripſiſſe *excitaret ſapientiæ*, Faernus olim monuit legendum eſſe *excitaret ſui*, ut ad *formam & faciem honeſti* iſtud *ſui* referretur. Sed ne hæc quidem conjectura, quamvis probanda, omnem ſententiæ labem tollit: nam Plato hoc non dixerat de *forma & facie honeſti*, cui vox *ſui* referenda eſt, ſed de ſapientia. Mihi igitur videtur locum ſic legendum eſſe: *quæ ſi oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato ſapientiæ) excitaret ſui*: ubi voces illæ, *ut ait Plato ſapientiæ*, idem ſonant quod ſequentes, ut ait Plato, excitaturum mirabiles amores ſapientiæ, ſi ea poſset oculis humanis cerni. *Pearcius*.

(35) *Quæ prima deſcripta eſt*) *Deſcripta* non eſt, ut vulgo accipiunt, definita, ſed collocata, & ordinata primo loco. Cic. de Petit. conſul. *Etſi hominibus ſtudioſis noſtri gratioſiſque ſuum cuique munus deſcripſimus*. Horat. de Arte poetica: *deſcriptas ſervare vices*, hoc eſt impoſitam perſonam recte gerere. *Gravius*.

(36) *Ineſt indagatio*) Legendum *exiſtit*: illud enim non patitur latina ſyntaxis. *Facc.*

(37) *Reliquis autem tribus*) Quidam addidere *virtutibus*; quod minime opportebat. Tribus igitur reliquis neceſsaria omnia propoſita ſunt, quæ parantur in vita ad juſte, fortiter, moderate agendum. *Facc.*

to magis in his ipſis deſpiciendis eluceat. Ordo autem, & conſtantia (38), & moderatio, & ea, quæ ſunt his ſimilia, verſantur in eo genere, ad quod adhibenda eſt actio quædam, non ſolum mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam & ordinem adhibentes, honeſtatem & decus conſervabimus.

VI. Ex quatuor autem locis, in quos honeſti naturam vimque diviſimus, primus ille, qui in veri cognitione conſiſtit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur (39) & ducimur ad cognitionis & ſcientiæ cupiditatem: in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, neſcire, decipi, & malum, & turpe ducimus. In hoc genere & naturali, & honeſto, duo vitia vitanda ſunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hiſque temere aſſentiamur: quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle debent) adhibebit ad conſiderandas res & tempus, & diligentiam. Alterum eſt vitium, quod quidam nimis magnum ſtudium, multamque operam in res obſcuras atque difficiles conferunt, eaſdemque non neceſſarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honeſtis & cognitione dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in aſtrologia C. Sulpicium (40) audivimus: in geometria Sex. Pompejum ipſi cognovimus: multos in dialecticis, plures in jure civili. Quæ omnes artes in veri inveſtigatione verſantur: cujus ſtudio a rebus gerendis abduci, contra officium eſt. Virtutis enim laus omnis in actione conſiſtit: a qua tamen ſæpe fit intermiſſio: multique dantur ad ſtudia reditus: tum agitatio mentis, quæ nunquam acquieſcit, poteſt nos in ſtudiis cognitionis etiam ſine opera noſtra (41) continere (42). Omnis autem cogitatio motuſque animi, aut in conſiliis capiendis de rebus honeſtis, & pertinentibus ad bene beateque vivendum, aut in ſtudiis ſcientiæ, cognitioniſque verſatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

VII. De tribus autem reliquis latiſſime ea ratio, qua ſocietas (43) homi-

Dd 2

(38) *Ordo autem & conſtantia*) Ni fallor, legendum eſt *item*: ad actionem enim Cicero hic refert ordinem eodem modo, quo duas præcedentes virtutes, juſtitiam & fortitudinem. *Pearcius*.

(39) *Et ducimur*) Duo hæc verba abſunt a codicibus quibuſdam Mſs. & ſane abeſſe debent, ut in ſuo ſpecimine Heuſingerus oſtendit. *Facc.*

(40) *C. Sulpicium*) Eclipſim prædixit, & rationem defectus ſolis & lunæ primus Romani generis in vulgus extulit. Fuit conſul cum Marcello. Plinius, lib. II. cap. 12.

(41) *Sine opera noſtra*) Id eſt, ſine labore corporis, etſi muſæo non ſimus affixi, nec legendo, ſcribendove demus operam. *Gravius*.

(42) *Continere*) Continere, proprie de magiſtris dicitur, qui exercent adoleſcentes. Cic. Fam. VII. 19. *In qua exercitatione nos te continebimus*. Petron. *Juvenes declamationibus continebantur*. Gell. XIX. 1. *Quem ego Athenis cognovi .. .. attente diſcipulos juvenes continentem*. Idem.

(43) *Latiſſime patet ea ratio, qua ſocietas*) Abſoluto loco de ſapientia & prudentia, tranſit ad ſecundam partem honeſtatis, quæ pertinet ad tuendam & conſervandam hominum ſocietatem, cujus partes duas eſſe dicit, juſtitiam & liberalitatem. Juſtitia nemini ſuum eripit: liberalitas etiam alia de ſuo ſponte largitur. Juſtitia nemini nocet; liberalitas ſponte aliis prodeſt. Bipertita igitur hæc diſputatio futura eſt. *Muretus*.

Digitized by Google

miguum inter ipſos, & vitæ quaſi communitas (44) continetur. Cujus partes duæ ſunt. Juſtitia, in qua virtutis ſplendor eſt maximus; ex qua boni viri nominantur: & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed juſtitiæ primum munus eſt, ut ne cui quis noceat, niſi laceſſitus injuria (45): deinde, ut communibus (46) utatur pro communibus, privatis ut ſuis. Sunt autem privata nulla natura: ſed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoria, ut qui bello potiti ſunt; aut lege, pactione, conditione, ſorte (47). Ex quo fit, ut ager Arpinas, Arpinatum dicatur: Tuſculanus, Tuſculanorum. Similiſque eſt privatarum poſſeſſionum deſcriptio. Ex quo, quia ſuum cujuſque fit, eorum, quæ natura fuerant communia, quod cuique obtigit, id quiſque teneat, (48) e quo ſi quis appetet (49), violabit jus humanæ ſocietatis.

Sed

---

(44) *Vitæ quaſi communitas*) Eſt ſocialis illa vita, quæ hominibus præ cæteris animalibus eſt propria. Male nonnulli hæc explicant. Cicer. III. de Fin. *Quemadmodum membris utimur priuſquam didicimus cujus ea utilitatis cauſa habeamus, ſic inter nos natura ad civilem ſocietatem conjuncti & conſociati ſumus*. Ibid. *Præclare Chryſippus cætera nata eſſe hominum cauſa & deorum, eos autem communitatis & ſocietatis ſuæ*. Paulo poſt: *Homines natos eſſe ad congregationes hominum, & ad ſocietatem communitatemque generis humani*. Grævius.

(45) *Niſi laceſſitus injuria*) Huic primo præcepto juſtitiæ, nemini nocere, additur exceptio, ut qui injuria laceſſitus ſit, is juſte ei, a quo laceſſitus eſt, viciſſim nocere poſſe videatur. Ideo Lactantius hunc ipſum locum reprehendit lib. VI. cap. 18. Vir bonus quidem nunquam quidquam facere debet, ne laceſſitus quidem, ut noceat alteri: poteſt tamen factam ſibi injuriam ſine vitio ulciſci. Omnes qui ſe ulciſci volunt, aut ſua cauſa id faciunt, aut aliena. Sua tribus modis. Aut enim ut ſibi expleant animum reponendo dolore ei, a quo læſi ſunt: quaſi facilius laturi dolorem ſuum, ſi ei quoque, qui eum attulit, male eſſe viderint. Aut ex ultione commodum ſibi & emolumentum aliquod quærunt: ut ſi tu mihi centum per injuriam abſtuleris, ego quoque totidem a te auferre cupiam, aut etiam pœnæ nomine aliquanto amplius. Aut ſibi cavere in poſterum & proſpicere volunt, metuentes, ne in contemptum adducantur, neve aut ab eo ipſo, qui læſit, aut ab aliis, quaſi per ludibrium alias injurias accipiant. Scitum enim eſt illud: *Veterem ferendo injuriam, invitas novam*. Aliena autem cauſa ulciſci ſe ſtudent duobus modis. Aut enim ipſius cauſa qui læſit, ut ei quaſi medeantur, eumque modeſtiorem efficiant: aut etiam reip. cauſa: ut ejus quem ulciſci volunt exemplo coerceantur alii, & ab injuria abſterreantur, ſitque, ut juriſconſulti loquuntur, pœna unius, metus multorum. Ita Deum peccata hominum ulciſci dixerat Chryſippus lib. I. de juſtitia: ἵνα τῶν πονηρῶν κολαζομένων οἱ λοιποὶ παραδείγμασι τούτοις χρώμενοι, ἧττον ἐπιχειρῶσι τούτων τι ποιεῖν. *Muret.* Sed vide Grotium lib. II. de Jure belli & Pacis c. I. Nec tamen ex Stoicorum ſchola. Horum enim ſcitum eſt neminem lædi niſi a ſeipſo. Non poteſt ergo ſapiens Stoicus laceſſi injuriis, aut ulla alterius injuria impelli ad ei nocendum. Sed hæc ſcribi præcipique non ſapientibus, ſed viris bonis ſuperius dixit Tullius. Præterea hæc, laceſſito injuria laceſſenti nocere fas eſſe, intelligenda ſunt, de ratione, qua non aliter poſſunt arcere injuriam. Nam in civitate, ubi jure licet agere: legibus & judici res committenda eſt, qui inferentem injuriam puniat. *Grævius*.

(46) *Ut communibus*) Vide quam varie communia dicantur quam eleganter explicet Seneca libro VII. de Benef. cap. 12. *Idem*.

(47) *Aut lege, pactione, conditione, ſorte*) Proprietatem quæri Cicero dicit, aut venditionis lege, aut pactione aliqua & contractu: etiam conditione, ſi quid feceris, aut dederis, interdum dominium acquiritur, cum ita convenit: poſtremo ſorte, ut in coloniis deducendis, cum aſſignabantur agri, centuriæ ſingulæ certo militum numero, miſſis in urnam eorum nominibus. Nam quæ pars cuique evenerat, ſortitio ejus cenſebatur. *Turnebus* Adverſ. XXVI. 32.

(48) *E quo ſiquis*) In meo codice, *eo ſi quis*,

Sed quoniam (ut præclare ſcriptum eſt a Platone) non nobis ſolum nati ſumus, ortuſque noſtri partem patria vindicat, partem amici: atque ita placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad uſum hominum omnia creari, homines autem hominum cauſa eſſe generatos, ut ipſi inter ſe, aliis alii prodeſſe poſſent: in hoc naturam debemus ducem ſequi, communes utilitates in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo (50): tum artibus, tum opera, tum facultatibus devincire hominum inter homines ſocietatem.

Fundamentum eſt autem juſtitiæ fides; id eſt, dictorum, conventorumque conſtantia & veritas. Ex quo (quanquam hoc videbitur fortaſſe cuipiam durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui ſtudioſe exquirunt, unde verba ſint ducta) credamus, quia fiat, quod dictum eſt, appellatam fidem. Sed injuſtitiæ genera duo ſunt: unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, ſi poſſint, non propulſant injuriam. Nam, qui injuſte impetum in quempiam facit, aut ira, aut aliqua perturbatione incitatus, is quaſi manus afferre videtur ſocio. Qui autem non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, injuriæ, tam eſt in vitio (51), quam ſi parentes, aut amicos, aut patriam deſerat. Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi cauſa de induſtria inferuntur, ſæpe a metu proficiſcuntur (52), cum is, qui nocere alteri cogitat, timet ne, niſi id fecerit, ipſe aliquo afficia-

---

quis, ſed vulgarem hanc lectionem retinere juniores Critici voluerunt, invito Lambino: quaſi vero non ſatis ſit, duas ſuperiores periodos cœpiſſe per *Ex quo*, niſi addatur tertia. Alleg. *Et ſiquis*. Facc.

49. *E quo ſi quis ſibi appetet*) Vict. Man. Lamb. *eo ſi quis plus ſibi appetet*. Sed Langium audiamus. *Appetere* proprie eſt amplius petere, demum vehementer velle, atque etiam vi invadere. Ut *appetere regnum*; *homo appetens* pro avido, contra Rullum; *animus appetens*, de Oratore. Sic infra, *ne cupide quid agerent, ne appeterent*. Livius, lib. 1. *Creſcebat interim urbs munitionibus alia atque alia appetendo loca*. Quam verbi hujus proprietatem qui ignorarunt, locum corruperant. Hoc enim vult dicere, ex eo quod alterius ſit, neminem appetere ſine injuria poſſe. Nam plus velle, vel plus quærere, quam poſſideas, cur ſit injuſtum, dum id fiat abſque dolo malo? ut puta occupatione vacui, juſto bello, aliove quo non illicito pacto? *Car. Lang.*

(50) *Tum artibus*) Vulgo editores non intelligentes vim particulæ *tum*, quæ hoc loco conjunctionis munere fungitur, eam iterarunt in duobus inciſis, quæ ſequuntur. *Facciol.*

(51) *Tam eſt in vitio*) Hic Cicero reprehenditur & erroris arguitur, quod tradat eum, qui non defendat, ſi poſſit, inſontem, cui injuria fit, æque graviter peccare, ac ſi parentem, aut patriam deſerat, putaturque Stoicorum placito, peccata eſſe æqualia, in hunc errorem incidiſſe. Sed qui ſic ſentiunt, ipſi falluntur. Non enim Cicero dicit æque graviter peccare qui hominem non defendat, ac ſi parentem non defendat, ſed æque peccare in juſtitiam, qui injuriam a quocunque poteſt non propulſat, ac illum qui parentem aut patriam deſerat. Injuſtum eſſe utrumque, ſed uter ſit injuſtior, uter gravius peccet, hic Cicero non definit. In hac locutione *tam eſt in vitio* vocula *tam* non quantitatem, ſed qualitatem potius notat. Sicuti tam in vitio eſt, denarium furari, ac decies ſeſtertium, quamvis peccata differant plurimum, ut multis diſputarunt Majoragius & Griſolus contra Cœlium Calcagninum. Plato puniendum cenſet, qui vim alteri illatam non arcet IV. de legibus, quod & Ægyptiorum legibus cavebatur. Vide Hug. Grotium libro II. de Jure Belli & Pacis c. 25. §. 6. & 7. *Gravius*.

(52) *Sæpe a metu proficiſcuntur*) Vide Grotium II. de Jure Belli & Pacis cap. 1. §. 2. ubi copioſe hoc explicat, & oſtendit ſimul quando per juſtum metum nobis liceat occupare injuriam illaturum. *Idem*.

Digitized by Google

ficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur, ut adipiſcantur ea, quæ concupiverunt: in quo vitio latiſſime patet avaritia.

VIII. Expetuntur autem divitiæ tum ad uſus vitæ neceſſarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major eſt animus, in iis pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Craſſus negabat, ullam ſatis magnam pecuniam eſſe ei, qui in republica princeps vellet eſſe, cujus fructibus (53) exercitum alere non poſſet. Delectant etiam magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia & copia: quibus rebus effectum eſt, ut infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec vero rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda: ſed fugienda ſemper injuria eſt.

Maxime autem adducuntur plerique, ut eos juſtitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ cupiditatem inciderint. Quod enim eſt apud Ennium,

Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt:

id latius patet. Nam quidquid ejuſmodi eſt, in quo non poſſint plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum ſit ſanctam ſervare ſocietatem. Declaravit id modo temeritas C. Cæſaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit, propter eum, quem ſibi ipſe opinionis errore finxerat, principatum. Eſt autem in hoc genere moleſtum, quod in maximis animis, ſplendidiſſimiſque ingeniis plerumque exſiſtunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quo magis cavendum eſt, ne quid in eo genere peccetur.

Sed in omni injuſtitia permultum intereſt, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerumque brevis eſt, & ad tempus: an conſulto, & cogitato fiat injuria. (54) Leviora enim ſunt, quæ repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria ſatis dictum eſt.

IX. Prætermittendæ autem defenſionis, deſerendique officii plures ſolent eſſe cauſæ. Nam, aut inimicitias, aut laborem, aut ſumptus ſuſcipere nolunt; (55) aut etiam negligentia, pigritia, inertia; aut ſuis ſtudiis quibuſdam occupationibuſve ſic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, deſertos eſſe patiantur. (56) Itaque videndum eſt, ne non ſatis ſit id, quod

apud

(53) *Exercitum alere*) Vide Paradoxum VI. Plinius in lib. 33. c. 10. legionem dicit, non exercitum. *Facc.*

(54) *Leviora &c.*) Id non gratis monet. Stoici enim volebant, omnia injuſtitiæ genera eſſe æqualia. *Facc.*

(55) *Aut etiam negligentia, pigritia, inertia*) Hæc addita, ut opinor, margini fuerant ad eos ſignificandos, qui laborem ſuſcipere nolunt; unde in contextum irrepſere ad conſtructionem turbandam. Quis enim dixerit, *impediri negligentia, aut inertia*? *Facc.*

(56) *Itaque videndum*) Lege *Atqui*. Sic in Tuſcul. 2. c. 18. atqui vide ne &c. *Videndum* autem ponitur pro verendum. *Facc.*

apud Platonem eſt in philoſophos dictum (57): quod in veri inveſtigatione verſentur (58), quodque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter ſe digladiari ſolent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea juſtos eſſe. Nam alterum juſtitiæ genus aſſequuntur, inferenda ne cui noceant injuria; in alterum incidunt ✠. Diſcendi enim ſtudio impediti, quos tueri debent, deſerunt. Itaque eos ad rempublicam (59) ne acceſſuros quidem putant, niſi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipſum ita juſtum eſt, quod recte fit, ſi eſt voluntarium.

Sunt etiam, qui aut ſtudio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, ſuum ſe negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur injuriam (60): qui altero injuſtitiæ genere vacant; in alterum incurrunt. Deſerunt enim vitæ ſocietatem, quia nihil conferunt in eam ſtudii, nihil operæ, nihil facultatum.

Quoniam igitur duobus generibus injuſtitiæ propoſitis, adjunximus cauſas utriuſque generis, eaſque res ante conſtituimus, quibus juſtitia continetur; facile, quod cujuſque temporis officium ſit, poterimus, niſi noſmet ipſos valde

---

(57) *In philoſophos dictum*) *In philoſophos*: *in*, ad laudem ſpectat, ut I. de Legib. *Quod item ad contrariam laudem in virtutem dici poteſt*. Et III. de Divin. *Dilexit municipem tuum Ruſtium, in quem etiam illud eſt ejus*, &c. Et in Bruto, *in legem Capienis*. Locus eſt apud Platonem in VI. de Rep. ſed optime explicatur in III. de Finibus a Catone, cur dialectica & phyſica virtutum appellatione veniant apud Stoicos. *Car. Lang.*

(58) *Quod in veri inveſtigatione verſentur*) Epicuri dogma fuit ſapientem *μὴ πολιτεύεσθαι*, non accedere ad rempublicam. Quam ſententiam exagitat Cic. Orat. pro Sextio, cap. 10. *Gravius*.

(59) *Non acceſſuros quidam*) Epicureis, qui ajebant, ut eſt in oratione pro Sextio cap. 10. *remp. capeſſere hominem bene ſanum non oportere*. Si Platonici idem ſentiebant, legendum eſt, *ne acceſſuros quidem*. Facc.

✠ *Nam alterum* juſtitiæ genus *aſſequuntur .....in alterum incidunt*) Non video quid ſignificent hæc verba *in alterum incidunt*. Num Cicero hoc vult, *in alterum* injuſtitiæ genus *incidunt*? Ita quidem nonnulli ediderunt: ſed cum in prima ſententiæ parte Noſter dixerit *alterum juſtitia genus aſſequuntur*, hoc poſterius *alterum* non poteſt eſſe genus injuſtitiæ. Num igitur Cicero hoc vult, *in alterum* juſtitiæ genus *incidunt*? at inde exurget ſenſus quovis ſcriptore, ne dicam Cicerone, prorſus indignus; cum nihil aliud contineat poſtrema pars ſententiæ quam in prima diceretur. Adde quod huic ſenſui omnino ſe opponunt ſequentia verba *diſcendi enim ſtudio impediti* &c. His rationibus adductus lector, cum vulgatam lectionem rejiciendam eſſe viderit, Langii conjecturam fortaſſe probabit, qui legit *in alterum non incidunt*, id eſt, in alterum juſtitiæ genus: quamvis enim incidere in *vitia* uſitatius, quam in *virtutes*, Latine dicatur, tamen non deſunt exempla, quæ probant, Latine dici *in virtutes incidere*: ut in II. 21. de Orat. *Omnino in illud genus eum Craſſi magnificum atque præclarum natura ipſa ducebat; ſed ea non ſatis proficere potuiſſet, niſi eodem ſtudio atque imitatione incidiſſet*. Si cui tamen Langii conjectura, quæ nullo MſI. ſe defendit, non arrideat, videat an non alia aggrediendum ſit via. Cum MſI. Cant. omittit vocem *juſtitia* in priore parte ſententiæ, malo equidem (hoc & ſequenti verbo omiſſo) ſic legere. *Nam, dum alterum aſſequuntur, inferenda ne cui noceant injuria, in alterum incidunt. Diſcendi enim* &c. In hac lectione, ut poſterior vox *alterum* reſpicit ad ſequentia *diſcendi enim ſtudio impediti* &c. ita prior ad ea quæ ipſam proxime ſequuntur, *inferenda ne cui noceant injuria*. Quod cum ignorarent librarii, videntur verba *juſtitia genus* inter lineas, interpretamenti loco, collocaſſe, anſamque dediſſe aliis ea poſtea in textum inferendi. *Pearcius*.

(60) *Ne facere cuiquam videantur*) Lego, *nec facere*. Paſſerat.

valde amabimus, judicare. Eſt enim difficilis cura rerum alienarum. Quanquam Terentianus ille Chremes *humani nihil a ſe alienum putat* (61). Sed tamen, quia magis ea percipimus atque ſentimus, quæ nobis ipſis aut proſpera, aut adverſa eveniunt, quam illa, quæ cæteris; quæ quaſi longo intervallo interjecto videmus: aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quidquam agere, quod dubites (62), æquum ſit, an iniquum. Æquitas enim lucet ipſa per ſe: dubitatio cogitationem ſignificat injuriæ.

X. Sed incidunt ſæpe tempora (63), cum ea, quæ maxime videntur digna eſſe juſto homine, eoque, quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria: ut * reddere depoſitum, promiſſum facere (64), quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea migrare interdum, & non ſervare, ſit juſtum (65). Referri enim decet ad ea, quæ propoſui in principio, fundamenta juſtitiæ: primum, ut ne cui noceatur: deinde, ut communi utilitati ſerviatur.

Cum tempora commutantur, commutatur officium; & non ſemper eſt idem. (66) Poteſt enim accidere promiſſum aliquod, & conventum, ut id effici ſit inutile, vel ei, cui promiſſum ſit, vel ei, qui promiſerit. Nam ſi, ut in fabulis eſt, Neptunus, quod Theſeo promiſerat, non feciſſet, Theſeus filio Hippolyto non eſſet orbatus. Ex tribus enim optatis (67), ut ter-

(61) *Humani nihil a ſe alienum putat*) Putat ad ſe ſuamque curam pertinere aliorum hominum curas, moleſtias, negotia. Sic hunc verſum intelligendum eſſe, non ſolum ex ipſo Comico patet, & hoc Ciceronis loco, ſed & ex alio Tullii, & ex Seneca. In primo de Leg. c. 12. inquit ille: *Quod ſi, quo modo eſt natura, ſic judicio homines, humani, ut ait poeta, nihil a ſe alienum putarent, coleretur jus æque ab omnibus.* Et Seneca ep. 95. *Iſte verſus in ore & in pectore ſit:* Homo ſum, humani nihil a me alienum puto. *Habeamus in commune quod nati ſumus. Societas noſtra lapidum fornicationi ſimillima eſt, quæ caſura, niſi invicem obſtarent, hoc ipſo ſuſtinetur.* Quam inepta vulgo ſententia huic verſui affingatur, hinc licet videre. *Grav.*

(62) *Quod dubites*) Vide de hoc loco & dubiis caſibus pulchre diſputantem Hug. Grotium l. 11. de Jure Belli & Pacis cap. 23. §. 1. 2. & ſeq. & ejuſdem libri cap. 24. §. 4. *Idem.*

(63) *Sed incidunt ſæpe tempora*) Tale tempus illud erat, quo Cato ipſe ſuadebat civibus eſſe pecuniam contra leges ambitus dandam, ne Lucceius cum Cæſare crearetur conſul. Vide Sueton. in Jul. cap. 19. & quæ ibi notat Caſaubonus. Tale fuit tempus cum Cicero judicaret in equeſtris ordinis vitiis connivendum eſſe, poſtulante id illorum temporum ratione, contra Catonis ſententiam, quæ id quidem quod juſtum erat, ſtatuerat, ſed quod propter temporum rationem noxium reip. erat. De quibus Cic. 11 ad Att. 1. *Catonem noſtrum non tu amas plus, quam ego. Sed tamen ille optimo animo utens, & ſumma fide, nocet interdum reipublicæ; dicit enim tanquam in Platonis πολιτείᾳ, non tanquam in Romuli fæce, ſententiam.* Idem.

* Lamb. *ut non reddere depoſitum, etiam promiſſum non facere.*

(64) *Promiſſum facere*) Vide Hug. Grot. 11. de Jure Belli & Pacis cap. 11. ubi diſſerit de promiſſis. *Idem.*

(65) *Referri enim decet*) Pro *decet* fortaſse legendum *debent*. Scilicet promiſſa omnia revocari debent ad illa duo Juſtitiæ fundamenta, & ex iis dijudicari. *Facc.*

(66) *Poteſt enim accidere &c.*) Libenter transferrem particulam *ut*, atque ita legerem: *Poteſt enim accidere, ut promiſſum aliquod & conventum effici &c.* Ita puto ſcriptum a Cicerone fuiſse. Quis enim ita loquatur: Accidit lex aliqua, ut eam ſervari ſit inutile? *Facc.*

(67) *Ex tribus enim optatis*) Vide Meurſii de Theſeo librum, cap. 5. *Grav.*

ſcribitur, hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promiſſa igitur ſervanda ſunt ea, quæ ſint iis, quibus promiſeris (68), inutilia: nec, ſi plus tibi noceant, quam illi proſint, cui promiſeris. Contra officium eſt, majus non anteponi minori (68): ut, ſi conſtitueris te cuipiam advocatum in rem præſentem eſſe venturum (69), atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non ſit contra officium, non facere quod dixeris; magiſque ille, cui promiſſum ſit, ab officio diſcedat, ſi ſe deſtitutum queratur. Jam illis promiſſis ſtandum non eſſe, quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo promiſerit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur (70), nonnulla legibus (71).

Exſiſtunt etiam ſæpe injuriæ calumnia quadam (72), & nimis callida, ſed malitioſa juris interpretatione. Ex quo illud, *Summum jus, ſumma injuria*, factum eſt jam tritum ſermone proverbium. Quo in genere etiam in republica multa peccantur: ut ille, qui, cum triginta dierum eſſent cum hoſte pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum eſſent pactæ, non noctium induciæ. Nec noſter quidem probandus, ſi verum eſt, Q. Fabium Labeonem, ſeu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis de finibus a ſenatu datum, cum ad locum veniſſet,

(68) *Quæ ſint iis quibus promiſeris, inutilia*) Hæc vero debent pendere non a judicio promiſſoris, ſed ejus cui promiſſum eſt, Vide Grot. lib. II. de Jure Belli & Pacis, cap. 11. *Idem*.

(68) *Cui promiſeris. Contra officium eſt, majus* non *anteponi minori*) Ita vulgo legimus quamvis particula negativa *non* abſit ab omnibus Mſſ. ſi excipias Pal. primum, & unum Grævianum. Sed Lambino aſſentior, qui olim monuit locum ſic mutata interpunctione legendum eſſe, *nec, ſi plus tibi noceant quam illi proſint cui promiſeris, contra officium eſt majus anteponi minori.* Conſtructio eſt, *nec contra officium eſt* &c. *Pearcius*.

(69) *Si conſtitueris te cuipiam advocatum in rem præſentem venturum*) Proprie dicitur cum judex ſeu arbiter in locum, de quo controverſia eſt, venit: Cic. pro Cæcin. *Placuit Cæcinæ de amicorum ſententia conſtituere, quo die in rem præſentem veniretur*. De re ipſa vide Senecam IV. de Beneſ. cap. 35. *Gravius*.

(70) *Jure prætorio liberantur*) Per prætores in integrum reſtituuntur. Jus prætorium & leges opponuntur. Leges enim proprie Romanis dicebantur, quæ ſuffragiis populi ferebantur. Jus prætorium eſt quod dicitur l. 2. ff. de Orig. Jur. & l. 7. de Inſtit. & Jure *jus honorarium*, quia prætor, qui jus dicebat inter cives, *honorarius* dicebatur. Nihil autem erat jus prætorium, quam edicta prætorum. Quilibet prætor cum iniret magiſtratum, proponebat edictum, ex edictis deceſſorum ſuorum in id transferens, (hinc vocatur etiam *jus translatitium*) quod juſtum & æquum putabat, nova etiam interponebat, veteribus repudiatis. Cæterum de promiſſis, quibus dolo deceptus ſe obſtrinxit, vide Grot. II. de Jure Belli & Pacis cap. 11. §. 7. & cap. 17. §. 17. *Idem*.

(71) *Nonnulla legibus*) Quærunt viri docti, quæ ſint illæ leges de dolo, cum quæ in codicibus legum Romanarum leguntur, diu ſint poſt Ciceronem latæ. Sed Cicero ipſe docet lib. III. quas hic leges ſignificet: *Iſte*, inquit, *dolus malus etiam legibus erat vindicatus, ut tutela XII. tabulis & circumſcriptio adoleſcentium lege Lætoria, & ſine lege judiciis, in quibus ex fide bona agitur*. Et lib. III. de Nat. Deor. *Inde judicium publicum rei privatæ lege Lætoria: inde everriculum malitiarum omnium judicium de dolo malo, quod C. Aquilius familiaris noſter protulit*. Idem.

(72) *Calumnia quadam*) De calumnia, ſive malitioſa juris interpretatione, vide Hug. Grotium libro II. de Jure Belli & Pacis c. 16. *Idem*.

Digitized by Google

cum utriſque ſeparatim locutum, ut ne cupide quid agerent, (73) ne appetenter; atque ut regredi, quam progredi mallent. Id cum utrique feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt. Itaque illorum fines, ſicut ipſi dixerant (74), terminavit: in medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem eſt, non judicare. Quocirca in omni re fugienda eſt talis ſolertia.

XI. Sunt autem quædam officia etiam adverſus eos ſervanda, a quibus injuriam acceperis. Eſt enim ulciſcendi & puniendi modus. Atque haud ſcio, an ſatis ſit eum, qui laceſſierit, injuriæ ſuæ pœnitere: ut & ipſe ne quid tale (75) poſthac, & cæteri ſint ad injuriam tardiores.

Atque in republica maxime conſervanda ſunt jura belli. Nam cum ſint duo genera decertandi; unum per diſceptationem, alterum per vim: cumque illud proprium ſit hominis, hoc belluarum: confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. Quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſam, ut ſine injuria in pace vivatur. Parta autem victoria, conſervandi ſunt ii, qui non crudeles in bello, (76) non immanes fuerunt: ut majores noſtri Tuſculanos, Æquos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem & Numantiam funditus ſuſtulerunt. Nollem Corinthum: ſed credo aliquid ſecutos (77), opportunitatem loci maxime, ne poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. Mea quidem ſententia, paci, quæ nihil habitura ſit inſidiarum, ſemper eſt conſulendum. In quo ſi mihi eſſet obtemperatum; ſi non optimam, at aliquam rempublicam, quæ nunc nulla eſt, haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, conſulendum eſt; tum ii, qui, armis poſitis, ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percuſſerit (78), recipiendi ſunt. In quo tantopere apud noſtros juſtitia culta eſt, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello in fidem recepiſſent, earum patroni eſſent more majorum.

Ac

(73) *Ne appetenter*) Ita legendum, ſi Cicero qui toties de hominis cupiditatibus loquitur, adverbium hoc alias uſurpaſſet. Sed non eſt, opinor, antiquius ætate Apuleii. Legere malim *nec appeterent*. Eſt enim *appeto* quaſi immoderate peto. *Facc.*

(74) *Sicut ipſi dixerant*) Quid & ubi dixerant? Illi ſane non dixerant, ibi ponendos eſſe terminos, quo Labeo poſt poſuit, Lege cum Pithæano, *ſicut ipſi diſceſſerant*. Nimirum quo utrique receſſerunt. *Grav.*

(75) *Poſthac*) Al. addunt *committat*: quod non eſt neceſſe. Non putat Cicero, ſatis eſſe eum, qui læſerit, pœnitere, ut & ipſe poſthac abſtineat, & alii ab injuria deterreantur. Locum hunc Guntherus de Latin. Reſt. cap. 118. affirmantis eſſe ſcribit. *Facc.*

(76) *Non immanes*) Al. omittunt has duas voces. *Facc.*

(77) *Sed credo aliquid ſecutos*) Excuſat M. Tullius majores, qui ut Corinthum exſcinderent, non crudelitate ſint adducti, ſed aliam aliquam rationem ſecuti ſint, & maxime opportunitatem loci. *Fabricius.*

(78) *Quamvis murum aries percuſſerit*) Dicit Cicero ex militari lege, quia, ubi mœnia quati ariete cœperunt, oppidani in deditionem fidemque non recipiebantur. Id & e Cicerone & e Commentariis Cæſaris cognoſcimus, in quorum libro II. Bell. Gall. ſic ſcribitur, *Cæſar Aduaticis denunciat ſe eorum civitatem conſervaturum, ſi priuſquam aries murum attigiſſet, ſe dediſſent*. Turnebus Adverſ. xxvi. 32. Vide Grot. III. de Jure Belli & Pacis, cap. 11. §. 14.

Digitized by Google

Ac belli quidem æquitas ſanctiſſime fetiali populi Romani jure perſcripta eſt. Ex quo intelligi poteſt, nullum bellum eſſe juſtum, niſi quod aut rebus repetitis geratur (79), aut denuntiatum ante ſit & indictum. Pompilius Imperator (80) tenebat provinciam: in cujus exercitu Catonis filius tiro militabat. Cum autem Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat, dimiſit. Sed cum amore pugnandi in exercitu remanſiſſet, Cato ad Pompilium ſcripſit, ut, ſi eum pateretur in exercitu remanere, ſecundo eum obligaret militiæ ſacramento: quia, priore amiſſo, jure cum hoſtibus pugnare non poterat. (81) Adeo ſumma erat obſervatio in bello movendo. M. quidem Catonis ſenis epiſtola eſt ad M. filium, in qua ſcripſit, „ ſe audiſſe, eum miſſum „ factum eſſe a conſule, cum in Macedonia Perſico bello (82) miles eſ„ ſet. Monet igitur ut caveat, ne prælium ineat. Negat enim jus eſſe, „ qui miles non ſit, pugnare cum hoſte (83).

XII. Equidem illud etiam animadverto, quod qui proprio nomine perduellis eſſet, is hoſtis vocaretur, lenitate verbi triſtitiam rei mitigante. Hoſtis enim apud majores noſtros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant duodecim tabulæ: AUT STATUS DIES CUM HOSTE (84). Itemque, ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUCTORITAS (85). Quid ad hanc manſuetu-

Ee 2 di-

(79) *Rebus repetitis geratur*) Rerum repetitarum nomine jus fetiale comprehendebat non tantum vindicationem ex jure dominii, ſed & perſecutionem ejus, quod ex cauſa civili aut criminis debetur, ut recte explicat Servius. Inde illud in formulis, *reddi*, *ſatisfieri*, *dedi*, ubi dedi intelligendum eſt, ni punire ſontem malint ipſi, qui conveniuntur. Hanc rerum repetitionem dictam eſſe clarigationem teſtis eſt Plinius. *H. Grotius*, de Jure Belli & Pacis, lib. III. c. 3.

(80) *Pompilius imperator*) Langius edidit *Popilius*, & ſcribit, hunc eſſe M. Popilium Lænatem, qui conſ. anno urbis DXXV. Liguriam obtinuit, ac rem proſpere illic geſſit; de quo Livius, lib. XLII. Balduinus quoque ex ſcripto codice legit, *Popilium*: ſed C. Popilium Lænatem intelligit, qui anno proximo poſt Marcum conſul fuit. Verum quia non ſolum in libris impreſſis, ſed & manuſcriptis permultis, *Pompilius* legitur, & Plutarchus in vita Catonis Cenſorii ſcribit, ejus filium cum Paulo Æmilio militaſſe, Paulo Manutio, pro, *Pompilius*, legendum videtur, Paulus Æmilius. Fabricius. *Pompilii* nomen, quod bis hic legitur, tanquam imperatoris, qui bello Perſico Macedoniam tenuerit, Langius & Schottus mutatum volunt in *Pauli Æmilii*: quamvis ego, ut vere dicam, iſtic potius *Hoſtilii* nomen repoſuerim, qui eo bello & in ea provincia imperator fuit, & in primis collapſam in exercitu diſciplinam reſtituit: quam ad rem pertinere queat, quod a Cicerone de Offic. l. II., dicitur, unam dimiſiſſe legionem. Perizonius, *Animadv. Hiſtor.* cap. 10.

(81) *Adeo ſumma erat obſervatio &c.*) Inepta exclamatio, ex margine traducta; ut alii quoque ſuſpicati ſunt. *Facc.*

(82) *Perſico bello*) *Perſeo* Vuolfius mavult, quod ſignificetur bellum, non cum Perſis, ſed cum Perſeo rege Macedonum geſto. Verum hoc etiam bellum Romani Perſicum appellarunt, quod non ſolum hic omnes libri Ciceronis, ſed & Faſti Capitolini, convincunt: in quibus poſt conſulatum C. Popilii Lænatis, & P. Aelii Liguris ſubſcriptum invenitur, *Bellum Perſicum*. Perizonius.

(83) *Negat enim jus eſſe, qui miles non ſit pugnare cum hoſte*) Hoc Plutarchus pluribus explicat in Problematibus, ex quo intelligimus nefas fuiſſe hoſtem feriri ab alio, quam qui ſacramento militari dixiſſet: qui ſecus feciſſet, eum cædis reum viſum fuiſſe. Vide Grot. lib. II. cap. 25. §. 9. 10. *Grævius*.

(84) *Aut ſtatus dies cum hoſte*) Feſtus *Status dies vocatur, qui judicii cauſa eſt conſtitutus cum hoſte, id eſt, peregrino*, &c. *Idem*.

(85) *Adverſus hoſtem æterna auctoritas*) Adverſus peregrinum ſemper civi Romano ſal-

dinem addi poteſt? eum quicum bella geras, tam molli nomine appellari? Quanquam id nomen durius jam effecit vetuſtas: a peregrino enim receſſit, & proprie in eo, qui arma contra ferret, remanſit,

Cum vero de imperio decertatur, belloque quæritur gloria, cauſas omnino ſubeſſe tamen oportet eaſdem, quas dixi paulo ante juſtas cauſas eſſe bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria propoſita eſt, minus acerbe gerenda ſunt. Ut enim cum civi aliter contendimus, ſi eſt inimicus; aliter, ſi competitor: cum altero certamen honoris & dignitatis eſt; cum altero capitis & famæ: ſic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis gerebatur, uter eſſet, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui juſtiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis, illa præclara:

Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis;
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes (86);
Ferro, non auro vitam cernamus (87) utrique.
Voſne velit (88), an me regnare (89) hera, quidve ferat fors,
Virtute experiamur. Et hoc ſimul accipe dictum:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorumdem me libertati parcere certum eſt:

Dono

ſalvum manet jus dominii, peregrinus nihil quod eſt civis Romani poteſt uſucapere. Auctoritas hic eſt jus dominii, ut in lege XII. Tab. *Uſus auctoritas fundi biennium eſto*, &c. *Idem*.

(86) *Nec cauponantes* &c.) Cum in vulgaris editionibus poſt præcedens verbum *dederitis* ponatur comma, & poſt *belligerantes* in hoc verſu colon, vox *cauponantes* ſuam propriam vim habere non videtur: *cauponari* enim dicuntur ii, qui cum lucro vendunt, non qui pretium offerentes emunt: hoc vero poſterius ſolum Romanis competit, de quibus Pyrrhus loquitur, & qui pretium iſti regi pro reddendis captivis obtulerint. Hac ratione adductus Cl. Rich. Bentlejus ſic legendum eſſe locum cenſuit,

Non mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis
Non cauponanti *bellum, ſed* belligeranti.

Sed conjectura iſta non opus erit, ſi ſequamur interpunctionem Victorii & aliorum veterum editorum, qui habent,

Non mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes
Ferro, *non auro, vitam cernamus utrique.*

Sic enim interpungendo vox *cauponantes* referri poteſt ad vocem *utrique*, quæ etiam Pyrrhum ſignificat, a quo Romani, ut cum lucro captivos venderet, poſtulabant. *Pearcius*.

(87) *Vitam cernamus*) *Vitam cernere* locutione quadam priſca dictum crediderim, minimeque obvia. In Medea eodem genere orationis uſus fuerat,

Nam ter ſub armis malim vitam cernere,
Quam ſemel parere. Quod Euripides in Medea dixit, ὡς τρὶς ἂν παρ' ἀσπίδα στῆναι θέλοιμ' ἂν μᾶλλον, ἢ τεκεῖν ἅπαξ. Hic cernere vitam, eſt dimicare, pugnare. Id enim *cernere* Latinis eſt, quod Græcis κρίνεσθαι. Cernit autem vitam, qui eam conſtituit in dimicationem & diſcrimen adducere. *Turnebus*, Adverſ. XXVI. 32.

(88) *Voſne velit*) Hoc eſt, Voſne velit regnare, an me, hera fors, ſive domina fortuna, quidve ferat illa, quem ſucceſſum ſit habitura res. Cæterum verſus Ennii in editione Gruteri ſunt turbati peſſime. *Gravius*.

(89) *Hera fors*) fors domina rerum. *Hera* porro frequenter fortuna dicitur, quamvis & aliis Diis nomen hoc interdum tribuatur. *Facciol.*

Dono ducite, doque volentibu' cum magnis diis.

XIII. Regalis ſane & digna Æacidarum gente ſententia. Atque etiam ſi quid ſinguli, temporibus adducti, hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides conſervanda (90): ut primo Punico bello Regulus captus a Pœnis, cum de captivis commutandis Romam miſſus eſſet, juraſſetque ſe rediturum: primum, ut venit, captivos reddendos in ſenatu non cenſuit: deinde, cum retineretur a propinquis, & ab amicis, ad ſupplicium redire maluit, quam fidem hoſti datam fallere (91).

Ac de bellicis quidem officiis ſatis dictum eſt. Meminerimus autem, etiam adverſus infimos juſtitiam eſſe ſervandam. Eſt autem infima conditio & fortuna ſervorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis: operam exigendam; juſta præbenda.

Cum autem duobus modis, id eſt, aut vi, aut fraude fiat injuria: fraus, quaſi vulpeculæ; vis, leonis videtur: utrumque homine alieniſſimum: ſed fraus odio digna majore. Totius autem injuſtitiæ nulla capitalior eſt, quam eorum, qui cum maxime fallunt, id agunt, ut viri boni eſſe videantur. De juſtitia ſatis dictum eſt.

XIV. Deinceps (ut erat propoſitum) de beneficentia ac liberalitate dicatur: qua quidem nihil eſt naturæ hominis accommodatius. Sed habet multas cautiones. Videndum eſt enim primum ne obſit benignitas, & iis ipſis, quibus benigne videbitur fieri, & cæteris: deinde, ne major benignitas ſit, quam facultates; tum ut pro dignitate cuique tribuatur. Id enim eſt juſtitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda ſunt omnia. Nam & qui gratificantur (92) cuipiam, quod obſit illi, cui prodeſſe velle videantur, non benefici, neque liberales, ſed pernicioſi aſſentatores judicandi ſunt: & qui aliis nocent, ut in alios liberales ſint, in eadem ſunt injuſtitia, ut ſi in ſuam rem aliena convertant.

Sunt

(90) *Si quid ſinguli, temporibus adducti, hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides conſervanda*) Hæc in primis illuſtrat H. Grotius III. de Jure Belli & Pacis, cap. 23. *Gravius.*

(91) *Fidem hoſti datam fallere*) Poſt hæc verba Lambinus & Gruterus addunt: *Secundo autem Punico bello, poſt Cannenſem pugnam, quos decem Hannibal Romam adſtrictos miſit jurejurando ſe redituros eſſe, niſi de redimendis iis, qui capti erant, impetraſſent: eos omnes cenſores, quoad quiſque eorum vixit, qui pejeraſſent, in ærariis reliquerunt: nec minus illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat. Cum enim Hannibalis permiſſu exiſſet de caſtris, rediit paulo poſt, quod ſe oblitum neſcio quid diceret. Deinde egreſſus e caſtris jurejurando ſe ſolutum putabat; & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid ſenſeris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum eſt juſtitiæ in hoſtem a majoribus noſtris conſtitutum. Cum a Pyrrho perfuga ſenatui eſt pollicitus, ſe venenum regi daturum, & eum necaturum; ſenatus, & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Ita ne hoſtis quidem, & potentis, & bellum ultro inferentis, interitum cum ſcelere approbavit.* Quæ omittunt Victorius & Manutius: reperit in unico exemplari Langius. *An Ciceronis ſint*, inquit, *non contendo: referuntur infra fere eadem.* lib. III. cap. 22. & 32.

(92) *Cuipiam*) Legendum fortaſſe *quippiam*: vel *cui*, quod proxime ſequitur, vertendum eſt in *cum*; & *obſit* in *obſint*. Facc.

Sunt autem multi, & quidem cupidi ſplendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur: hique arbitrantur ſe beneficos in ſuos amicos viſum iri, ſi locupletent eos quacumque ratione. Id autem tantum abeſt ab officio, ut nihil magis officio poſſit eſſe contrarium. Videndum eſt igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ proſit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ, & C. Cæſaris pecuniarum translatio a juſtis dominis ad alienos non debet liberalis videri. Nihil eſt enim liberale, quod non idem juſtum.

Alter erat locus cautionis, ne benignitas major eſſet, quam facultates: quod, qui benigniores volunt eſſe quam res patitur, primum in eo peccant, quod injurioſi ſunt in proximos. Quas enim copias his & ſuppeditari æquius eſt, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Ineſt autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi & auferendi per injuriam, ut ad largiendum ſuppetant copiæ. Videre enim licet pleroſque non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ proficiſci ab oſtentatione magis, quam a voluntate videantur. Talis autem ſimulatio vanitati eſt conjunctior, quam aut liberalitati, aut honeſtati.

Tertium eſt propoſitum, ut in beneficentia delectus eſſet dignitatis: in quo & mores ejus erunt ſpectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas ac ſocietas vitæ, & ad noſtras utilitates officia ante collata: quæ ut concurrant omnia, optabile eſt; ſin minus, plures cauſæ majoreſque ponderis plus habebunt.

XV. Quoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, pleneque ſapientibus, ſed cum iis, in quibus præclare agitur (93), ſi ſunt ſimulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino eſſe negligendum, in quo aliqua ſignificatio virtutis appareat: colendum autem eſſe ita quemque maxime, ut quiſque maxime virtutibus his lenioribus erit ornatus, modeſtia, temperantia, hac ipſa, de qua jam multa dicta ſunt, juſtitia. Nam fortis animus, magnus in homine non perfecto, (94) nec ſapiente, ferventior plerumque: illæ virtutes virum bonum videntur potius attingere.

Atque hæc in moribus. De benevolentia autem, quam quiſque habeat erga nos, primum illud eſt in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur: ſed benevolentiam non adoleſcentulorum more, ardore quodam amoris, ſed ſtabilitate potius & conſtantia judicemus. Sin

erunt

---

(93) *In quibus præclare agitur*) Ordo & ſententia verborum perſpicua eſt, nempe hæc: Vivitur cum iis hominibus, in quibus ſi inſunt ſimulacra virtutis, præclare agitur. Cui ſimile eſt illud ad Plancium ep. 14. lib. IV. ad Fam. *Agetur que præclare, ſi noſmet ipſos regere poſſimus*. Quibus in locis, *Præclare agitur*, abſolute dicitur: quod qui non attenderunt, ii contra libros antiquos legendum putant, *Cum quibus præclare agitur*: in qua ſententia video eſſe Eraſmum, Balduinum, Nannium, & alios. *Fabricius*.

(94) *Nec ſapiente*) Langio duo hæc verba temere adjuncta videntur. *Facc.*

erunt merita, ut non ineunda, ſed referenda ſit gratia: major quædam cura adhibenda eſt. Nullum enim officium referenda gratia magis neceſſarium eſt.

Quod ſi ea, quæ utenda acceperis, majore menſura, ſi modo poſſis, jubet reddere Heſiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? annon imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quam acceperunt? Etenim ſi in eos, quos ſperamus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos eſſe debemus, qui jam profuerunt? Nam cum duo genera liberalitatis ſint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus, necne, in noſtra poteſtate: non reddere, viro bono non licet, modo id facere poſſit ſine injuria.

Acceptorum autem beneficiorum ſunt delectus habendi. Nec dubium, quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen in primis, quo quiſque animo, ſtudio, benevolentia fecerit, ponderandum eſt. Multi enim faciunt multa temeritate quadam, ſine judicio, vel morbo, in omnes, vel repentino (95) quodam, quaſi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non ſunt habenda, atque ea, quæ judicio, conſiderate, conſtanterque delata ſunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, ſi cætera paria ſint, hoc maxime officii eſt, ut quiſque maxime opis indigeat, ita ei potiſſimum opitulari. Quod contra fit a pleriſque. A quo enim plurimum ſperant, etiamſi ille his non eget, tamen ei potiſſimum inſerviunt.

XVI. Optime autem ſocietas hominum conjunctioque ſervabitur, ſi ut quiſque erit conjunctiſſimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ natura principia ſint communitatis & ſocietatis humanæ, repetendum altius videtur (96). Eſt enim primum, quod cernitur in univerſi generis humani ſocietate. Ejus autem vinculum eſt, ratio & oratio: quæ docendo, diſcendo, communicando, diſceptando, judicando, conciliat inter ſe homines, conjungitque naturali quadam ſocietate. Neque ulla re longius abſumus a natura ferarum: in quibus ineſſe fortitudinem ſæpe dicimus,

---

(95) *Vel morbo in omnes, vel repentino*) Ita Gruterus & Grævius, qui *morbum* interpretantur animi vitium. Ego Victorium reliquoſque veteres editores ſequor, quibus aſſentiuntur omnes fere Mſſ. Senſus eſt. Vel nullum habent delectum eorum quibus dant: dant igitur *ſine judicio*: vel, ſi delectum habeant, mediocritatem in dando non ſervant, dant igitur *ſine modo*. De hoc vero ſatis. In ſequentibus vulgo legimus *in omnes*, vel *repentino quodam, quaſi vento, impetu animi incitati*. Sed cum iſtud *vel* ante *repentino* ſenſum loci turbet, abſitque a Mſ. Cant. hac auctoritate ſic totum locum reformandum eſſe cenſeo, *Multi enim faciunt multa temeritate quadam, ſine judicio vel modo, in omnes repentino quodam (quaſi vento) impetu animi incitati*. Voce *in omnes* pendente a participio *incitati*, ut ſit *incitati omnes* idem quod incitati erga omnes, ſeu propenſo in omnes animo. Cui ſimile eſt iſtud Trebonii in Ciceronis epiſt. ad Fam. XII. 16. *Ne putes in Aſia feriatum illum ab iis ſtudiis*, in quæ *tua cohortatione* incitatur, *futurum*. Pearcius.

(96) *Eſt enim primum*) Quid hoc latini ſermonis eſt? legendum *Eſt autem primum, quod cernitur, in univerſi generis humani ſocietate vinculum, ratio, & oratio*. Facciolatus.

mus, ut in equis, in leonibus: juſtitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim rationis & orationis expertes.

Ac latiſſime quidem patens hominibus inter ipſos, omnibus inter omnes, ſocietas hæc eſt: in qua omnium rerum, quas ad communem hominum uſum natura genuit, eſt ſervanda communitas: ut quæ deſcripta ſunt legibus & jure civili, hæc ita teneantur, ut ſit conſtitutum (97): e quibus ipſis cætera ſic obſerventur, ut in Græcorum proverbio eſt: *Amicorum eſſe omnia communia*. Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ ſunt generis ejus, quod ab Ennio poſitum in una re, transferri in multas poteſt.

Homo qui erranti comiter monſtrat viam,
Quaſi lumen de ſuo lumine accendat, facit:
Nihilominus ipſi lucet, cum illi accenderit.

Una ex re ſatis præcipitur, ut, quidquid ſine detrimento poſſit commodari, id tribuatur vel ignoto. Ex quo ſunt illa communia, Non prohibere aqua profluente; Pati ab igne ignem capere, ſi quis velit; Conſilium fidele deliberanti dare: quæ ſunt iis utilia, qui accipiunt; danti non moleſta. Quare & his utendum eſt, & ſemper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ parvæ ſingulorum ſunt: eorum autem, qui his egeant, infinita eſt multitudo: vulgaris liberalitas referenda eſt ad illum Ennii finem; *Nihilominus ipſi lucet*: ut facultas ſit, qua in noſtros ſimus liberales.

XVII. Gradus autem plures ſunt ſocietatis hominum. Ut enim ab infinita illa diſcedatur, propior eſt ejuſdem gentis, nationis, linguæ, qua maxime homines conjunguntur. Interius etiam eſt, ejuſdem eſſe civitatis. Multa enim ſunt civibus inter ſe communia, forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, ſuffragia, conſuetudines præterea & familiaritates, multiſque cum multis res rationeſque contractæ. Arctior vero colligatio eſt ſocietatis propinquorum. Ab illa enim immenſa ſocietate humani generis in exiguum anguſtumque concluditur.

Nam cum ſit hoc natura commune animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima ſocietas in ipſo conjugio eſt: proxima in liberis: (98) deinde una domus, communia omnia. Id autem eſt principium urbis, & quaſi ſeminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones: poſt conſobrinorum, ſobrinorumque, qui, cum una domo jam capi non poſſint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & ſoboles origo eſt rerum publicarum. Sanguinis autem conjunctio, benevolentia devincit homines & caritate. Magnum eſt enim, eadem habere monumenta majorum, iiſdem uti ſacris, ſepulcra habere communia.

Sed

(97) *E quibus ipſis*) Hæc verba tollenda arbitror. *Facciolatus*.

(98) *Deinde una domus*) Quæ conſtructio eſt hæc? pro *deinde* lege *unde*. Facc.

Digitized by Google

Sed omnium ſocietatum nulla præſtantior eſt, nulla firmior, quam cum viri boni, moribus ſimiles, ſunt familiaritate conjuncti. Illud enim honeſtum (quod ſæpe dicimus) etiam ſi in alio cernimus, tamen nos movet, atque illi, in quo id ineſſe videtur, amicos facit. Et quamquam omnis virtus nos ad ſe allicit, facitque ut eos diligamus, in quibus ipſa ineſſe videatur: tamen juſtitia & liberalitas id maxime efficit. Nihil autem eſt amabilius, nec copulatius, quam morum ſimilitudo bonorum. In quibus enim eadem ſtudia ſunt, eædemque voluntates, in his fit, ut æque quiſque altero delectetur, ac ſe ipſo: efficiturque id, * quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas eſt, quæ conficitur ex beneficiis ultro citro datis acceptis: quæ mutua, & grata dum ſunt, inter quos ea ſunt, firma illi devinciuntur ſocietate.

Sed cum omnia ratione animoque luſtraris, omnium ſocietatum nulla eſt gravior, nulla carior, quam ea, quæ cum republica eſt unicuique noſtrum. Cari ſunt parentes, cari liberi, propinqui, familiares: ſed omnes omnium caritates patria una complexa eſt: pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, ſi ei ſit profuturus? Quo eſt deteſtabilior iſtorum immanitas, qui lacerarunt omni ſcelere patriam; & in ea funditus delenda occupati & ſunt, & fuerunt.

Sed ſi contentio quædam & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum ſit officii, principes ſint patria & parentes, quorum beneficiis maxime obligati ſumus: proximi, liberi, totaque domus, quæ ſpectat in nos ſolos, neque aliud ullum poteſt habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibuſcum etiam communis plerumque fortuna eſt. Quamobrem neceſſaria præſidia vitæ debentur iis maxime, quos ante dixi: vita autem, victuſque communis, conſilia, ſermones, cohortationes, conſolationes, interdum etiam objurgationes in amicitiis vigent maxime: (99) eſtque ea jucundiſſima amicitia, quam ſimilitudo morum conjugavit.

XVIII. Sed in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuique maxime neceſſe ſit, & quid quiſque vel ſine nobis (1) aut poſſit conſequi, aut non poſſit. Ita non iidem erunt neceſſitudinum gradus, qui temporum. Sunt quædam officia, quæ aliis magis, quam aliis debeantur: ut vicinum citius adjuveris in fructibus percipiendis, quam aut fratrem, aut familia-

* Lamb. *quod Pythagoras ultimum in amicitia putavit, ut*

(99) *Eſtque ea jucundiſſima*) Facile apparet, membrum hoc additum fuiſſe ex monito margini adſcripto: nam & ſupervacuum eſt, cum idem bis dixerit; nec facit ad locum hunc, ubi agitur, non de jucunditate amicitiæ, ſed de Officiis amico tribuendis. *Facc.*

(1) *Quid quiſque* vel *ſine nobis* &c.) Otioſa hic, ne dicam inepta & moleſta, videtur iſta conjunctio *vel*, quæ bene abeſt a Mſ. primo Grævii. In quibuſdam Mſſ. legitur, *quid quiſque* nobiſcum *vel ſine nobis* &c. Unde conjicio, in aliis Mſſ. extitiſſe quondam ſolum *quid quiſque nobiſcum*, in aliis rectius *quid quiſque ſine nobis*: iſtud vero *vel* puto poſitum fuiſſe olim inter lineas, ut oſtenderet duplicem fuiſſe hujus loci lectionem, *nobiſcum*, vel *ſine nobis*. Pearc.

rem. At, ſi lis in judicio ſit, propinquum potius & amicum, quam vicinum defenderis. Hæc igitur, & talia, circumſpicienda ſunt in omni officio: (2) & conſuetudo exercitatioque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum eſſe poſſimus, & addendo deducendoque videre, quæ reliqui ſumma fiat: ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas.

Sed ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quidquam magna laude dignum ſine uſu & exercitatione conſequi poſſunt: ſic officii conſervandi præcepta traduntur illa quidem, ut facimus ipſi; ſed rei magnitudo uſum quoque exercitationemque deſiderat. Atque ab iis rebus, quæ ſunt in jure ſocietatis humanæ, quemadmodum ducatur honeſtum, ex quo aptum eſt officium (3), ſatis fere diximus.

Intelligendum eſt autem, cum propoſita ſint genera quatuor, e quibus honeſtas officiumque manaret, ſplendidiſſimum videri, quod animo magno, elatoque, humanaſque res deſpiciente factum ſit. Itaque in probris maxime in promptu eſt, ſi quid tale dici poteſt.

Vos etenim juvenes, animum geritis muliebrem (4);
Illa virago viri.

& ſi quid ejuſmodi:

Salmaci (5), *da ſpolia, ſine ſudore & ſanguine.*

Contraque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellenterque geſta ſunt, ea neſcio quomodo quaſi pleniore ore laudamus (6). Hinc rhetorum cam-

(2) *Et conſuetudo exercitatioque capienda*) Verba hæc, niſi fallor, adſcripta margini fuerant, ad innuendum quod eſt in periodo proxima, ut fieri videmus in multis codicibus. *Facc.*

(3) *Ex quo aptum eſt officium*) *Aptum* a verbo *apiſcor*; quo Lucretius, Manilius, & ICti uſi ſunt. Ex quo *adipiſcor* eſt compoſitum *indipiſcor*. Pacuvius Hermiona: *Quod ego in acie celebri objectans vitam bellando aptus ſum.* Cicero *aptus* capit pro eo quod vulgo dicimus, adaptatus, compoſitus, exornatus: ut de Finibus II. *Aptum ex tribus illis*, & alibi perſæpe. *Car. Langius.*

(4) *Vos etenim juvenes*) Verſus eſt Ennianus, in quo juvenes Romanos accuſat poeta, quod a Clœlia virgine ſuperarentur, quæ cum Porſennæ data eſſet obſes, trajecto Tiberi, Romam eſt reverſa. *Anonymus.*

(5) *Salmaci*) Salmacis, inquit Sextus Pompejus, nympha, Cæli & Terræ filia, fertur cauſa fontis Halicarnaſſi aquæ appellandæ fuiſſe Salmacidis: quam qui bibiſſet, vitio impudicitiæ molleſceret, ob eam rem, quod ejus aditus anguſtatus parietibus, occaſionem largitur juvenibus petulantibus, puerorum puellarumque violandarum, quia non patet effugium. Inde Ennius, *Salmaci, da ſpolia &c.* Hæc Pompejus. Sic itaque Ennius lontem alloquens, juvenes arguit ignaviæ, qui veluti ſpoliis hoſti detractis, erepta alicui virgini gaudent pudicitia. Erit igitur *Salmaci* vocandi caſus, O Salmaci, tu das ſpolia ſine ſudore &c. *Maturantius.*

(6) *Neſcio quomodo quaſi pleniore ore laudamus*) Magnum enim videtur in publico civitatis metu ac trepidatione, irruenti ſeſe hoſtium agmini opponeret, non tubarum ſonum, non lituorum clangorem, non equorum hinnitum, non armorum fulgorem, non avida ſanguinis tela, non crebris tinctos cædibus gladios extimeſcere; ire immo obviam omnibus, & periculum ab aliis præſenti vitæ ſuæ periculo depellere, pro aris, & focis, pro templis & mœnibus, pro ſalute ac libertate communi, ictus, vulnera, mortem denique, ſi res ferat, non excipere tantum, verum etiam ultro appetere. Hæc qui præſtiterunt in omni ætate, apud omnes populos clari, illuſtres, honorati fuerunt. Illis ovationes, ſupplicationes, triumphi, illis ſtatuæ, arcus, tropæa, illis monumenta publica, illis deoique omnia ſingularia, & divinis honoribus proxima ornamenta decreta ſunt, qualia aut nunquam, aut perraro temperantiæ, liberalitati, juſtitiæ tributa legimus. *Muretus.*

Digitized by Google

campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris. Hinc noſter Cocles, hinc Decii, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc M. Marcellus, innumerabileſque alii: maximeque ipſe populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem ſtudium bellicæ gloriæ, quod ſtatuas quoque videmus ornatu fere militari.

XIX. Sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, ſi juſtitia vacat, pugnatque non pro ſalute communi, ſed pro ſuis commodis, in vitio eſt. Non enim modo id virtutis non eſt, ſed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probe definitur a Stoicis fortitudo, cum eam, virtutem eſſe dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam conſecutus eſt inſidiis & malitia, laudem eſt adeptus: nihil enim honeſtum eſſe poteſt, quod juſtitia vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non ſolum, inquit, ſcientia, quæ eſt remota a juſtitia, calliditas potius, quam ſapientia, eſt appellanda: verum etiam animus paratus ad periculum, ſi ſua cupiditate, non utilitate communi, impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quam fortitudinis. Itaque viros fortes & magnanimos, eoſdem bonos & ſimplices: veritatis amicos minimeque fallaces eſſe volumus: quæ ſunt (7) ex media laude juſtitiæ.

Sed illud odioſum eſt, quod in hac elatione & magnitudine animi, facillime pertinacia & nimia cupiditas principatus innaſcitur. Ut enim apud Platonem eſt, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum eſſe cupiditate vincendi (8): ſic, ut quiſque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime vult princeps omnium, vel potius ſolus eſſe. Difficile autem eſt, cum præſtare omnibus concupieris, ſervare æquitatem, quæ eſt juſtitiæ maxime propria. Ex quo fit, ut neque diſceptatione vinci ſe, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur: exſiſtuntque in republica plerumque largitores, & factioſi, ut opes quam maximas conſequantur, & ſint vi potius ſuperiores, quam juſtitia pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim tempus eſt, quod juſtitia vacare debeat.

Fortes igitur & magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui propulſant injuriam. Vera autem & ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quod maxime natura ſequitur, in factis poſitum, non in gloria judicat: principemque ſe eſſe mavult, quam videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non eſt habendus. Facillime autem ad res injuſtas impellitur, ut quiſque eſt altiſſimo animo, & gloriæ cu-

(7) *Ex media laude juſtitiæ*) Id eſt ex ipſo Juſtitiæ fundo: qua ratione alibi, *ex medio jure civili, ex media philoſophia, ex mediis C. Cæſaris partibus*. Heuſinger vocem *media* ſumit pro vulgari. *Facc.*

(8) *Omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum eſſe cupiditate vincendi*) Vetus codex habet, *omnem vim Lacedæmoniorum inflammatam*, ſed repugnant Platonis verba ex Lachete, ſive περὶ ἀνδρείας, unde Tulliana tranſlata ſunt: Λακεδαιμονίους, οἷς οὐδὲν ἄλλο μέλει ἐν τῷ βίῳ, ἢ τοῦτο ζητεῖν καὶ ἐπιτηδεύειν, ὅ, τι ἂν μαθόντες καὶ ἐπιτηδεύσαντες πλεονεκτοῖεν τῶν ἄλλων περὶ τὸν πόλεμον. *Urſin.*

cupido (9). Qui locus eſt ſane lubricus, quod vix invenitur ; qui laboribus ſuſceptis, periculiſque aditis, non quaſi mercedem rerum geſtarum deſideret gloriam.

XX. Omnino fortis animus, & magnus, duabus rebus maxime cernitur : quarum una in rerum externarum deſpicientia ponitur, cum perſuaſum ſit, nihil hominem, niſi quod honeſtum decorumque ſit, admirari, aut optare, aut expetere oportere : nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ ſuccumbere. Altera eſt res, ut, cum ita ſis affectus animo, ut ſupra dixi, res geras magnas illas quidem, & maxime utiles, ſed & vehementer arduas plenaſque laborum & periculorum, tum vitæ, tum multarum rerum, quæ ad vitam pertinent.

Harum rerum duarum ſplendor omnis & amplitudo, addo etiam utilitatem, in poſteriore eſt : cauſa autem & ratio efficiens magnos viros, eſt in priore. In eo enim eſt illud, quod excellentes animos, & humana contemnentes facit. Id autem ipſum cernitur in duobus, ſi & ſolum id, quod honeſtum ſit, bonum judices, & ab omni animi perturbatione liber ſis. Nam & ea, quæ eximia pleriſque & præclara videntur, parva ducere, eaque ratione ſtabili firmaque contemnere, fortis animi magnique ducendum eſt : & ea, quæ videntur acerba, quæ multa & varia in hominum vita fortunaque verſantur, ita ferre, ut nihil a ſtatu naturæ diſcedas, nihil a dignitate ſapientis, robuſti animi eſt, magnæque conſtantiæ.

Non eſt autem conſentaneum, qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate : nec, qui invictum ſe a labore præſtiterit, vinci a voluptate. Quamobrem & hæc * videnda ; & pecuniæ fugienda cupiditas : nihil enim eſt tam anguſti animi tamque parvi, quam amare divitias : nihil honeſtius magnificentiuſque, quam pecuniam contemnere, ſi non habeas : ſi habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cavenda eſt etiam gloriæ cupiditas, ut ſupra dixi. Eripit enim libertatem (10), pro qua magnanimis viris omnis debet eſſe contentio. Nec vero imperia expetenda, ac potius,

(9) *Et gloria cupido*) Ita Victorius, & Manutius : ſed *cupidiſſimo* Lambinus, & *cupiditate* Gruterus, quem Grævius ſequitur. Jam vero criticum audiamus unum & alterum. *Viderunt jam plures, cupiditate hoc loco vitioſe ſcriptum eſſe. Neque vero cum iis ſentire poſſum, qui legunt* cupido, *vel* cupidiſſimo. *Hoc enim longius a vulgata ſcriptura recedit. Lego, quod proxime ad eam accedit,* cupidiore, *id quod facile corruptum fuit in* cupiditate. *Idcirco autem illud amplector libentius, quod ipſa dicti ſententia confirmatur.* Chriſtoph. Auguſt. *Heumannus*, in Parergis Criticis. *Scripſerat, opinor, Cicero :* Facillime autem ad res injuſtas impellitur, ut quiſque altiſſimo animo eſt, gloriæ cupiditate. *Conſtructio eſt :* Ut quiſque eſt altiſſimo animo, facillime impellitur *ad* res injuſtas cupiditate gloriæ. *Hunc mea conjecturæ anſam dedit* Mſ. Mead. *qui omittit verbum* eſt *ante vocem* altiſſimo. *Pearcius*.

* Man. Lomb. *vitanda ſunt* ;

(10) *Eripit enim libertatem*) Si, qui uni domino paret, ſervus eſt : quid eum putamus, qui multitudini ſervire cogitur ? qui dignos, indignos, nobiles, abjectos, notos, ignotos ſalutare, appellare, prenſare, eorum omnium vultus, nutus, geſtus obſervare neceſſe habet, eiſque ſæpenumero ſervilem in modum blandiri, atque adulari, quos, ſi eo morbo careret, ne congreſſu quidem ſatis dignos ſuo duceret ? *Muretus*.

potius, aut non accipienda (11) interdum, aut deponenda nonnunquam.

Vacandum autem eſt omni animi perturbatione, tum cupiditate & metu, tum etiam ægritudine, & voluptate animi, & iracundia; ut tranquillitas & ſecuritas adſit, quæ * affert cum conſtantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem & ſunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, a negotiis publicis ſe removerint (12) ad otiumque perfugerint. In his & nobiliſſimi philoſophi (13), longeque principes, & quidam homines ſeveri & graves, nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: vixeruntque nonnulli in agris, delectati re ſua familiari. His idem propoſitum fuit, quod regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur: cujus proprium eſt, ſic vivere, ut velis.

XXI. Quare cum hoc commune ſit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otioſis: alteri ſe adipiſci id poſſe arbitrantur, ſi opes magnas habeant: alteri, ſi contenti ſint & ſuo, & parvo. In quo neutrorum omnino contemnenda eſt ſententia: ſed & facilior, & tutior, & minus aliis gravis aut moleſta vita eſt otioſorum, fructuoſior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinemque aptior eorum, qui ſe ad rempublicam & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis forſitan (14) concedendum ſit, rempublicam non capeſſentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ ſeſe dediderunt: & iis, qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliqua graviore cauſa impediti, a republica receſſerunt, cum ejus adminiſtrandæ poteſtatem aliis, laudemque concederent. Quibus autem talis nulla ſit cauſa, ſi deſpicere ſe dicant ea, quæ plerique admirantur, imperia & magiſtratus, iis non modo non laudi, verum etiam vitio dandum puto. Quorum judicium in eo, quod gloriam contemnant & pro nihilo putent, difficile factu eſt non probare: ſed videntur labores & moleſtias tum offenſionum, tum repulſarum, quaſi quandam ignominiam timere, & infamiam.

Sunt

(11) *Aut non accipienda*) Ut Timoleon regnum Corinthi. C. *Nepos*, *vit. Timol.* Q. Fabius & T. Manlius Torquatus conſulatum. *Liv.* X. 11. & XXVI. 22. Scipio Africanus regnum Hiſpaniæ. *Liv.* XXVII. 21. *ſ. Fr. Gronovius*.

* Man. Lamb. *afferat*.

(12) *Tranquillitatem expetentes a negotiis publicis ſe removerint.*) Sollicito enim atque anxio animo vivere neceſſe eſt, qui, cum multitudinis ingenia tam varia, tamque multiplicia ſint, ſatagit tamen & laborat, ut apud omnes gratioſus ſit, ut ſe omnibus probet ac venditet, & in leviſſimam etiam leviſſimorum hominum offenſionem incurrere mortis inſtar putat. Hunc ſordibus, illum cultu ne offendat veretur: huic ne nimis ſeverus, illi ne nimium diſſolutus videatur timet: hunc muneribus, illum fictis laudibus inescare ſtudet: omnium ſtultitiam ferre, omnium ineptias devorare cogitur: nunquam apertus, nunquam ſimplex, nunquam ſuavis: ut aliquando omnibus imperare poſſit, omnibus interea ſervit. Quæ vero ſtultitia eſt incertam potentiam certa ſervitute mercari? *Muretus*.

(13) *In his & nobiliſſimi philoſophi*) Ut Socrates, Plato, Ariſtoteles, Epicurus cum ſuis ſectatoribus, qui negabant ſapientem ad remp. accedere. Vide Gaſſendum ad Diog. Laert. de philoſophia morali Epicuri. *Gravius*.

(14) *Concedendum ſit*) ideſt, aſſentiendum. Quid ſi legas, *parcendum ſit*? Proxime enim ſequitur *concederent*: nec ſolet Cicero verborum inopia laborare. *Facc.*

Sunt enim, qui in rebus contrariis parum ſibi conſtent: voluptatem ſeveriſſime contemnant, in dolore ſint molliores: gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non ſatis conſtanter.

Sed iis, qui habent a natura adjumenta rerum gerendarum, abjecta omni cunctatione, adipiſcendi magiſtratus, & gerenda reſpublica eſt. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo poteſt. Capeſſentibus autem rempublicam nihilo minus, quam philoſophis, haud ſcio an magis etiam, & magnificentia, & deſpicientia adhibenda ſit rerum humanarum, &, quam ſæpe dico, tranquillitas animi, atque ſecuritas: ſi quidem nec anxii futuri ſunt, & cum gravitate conſtantiaque victuri. Quæ eo faciliora ſunt philoſophis, quo minus multa patent in eorum vita, quæ fortuna feriat, & quo minus multis rebus egent: & quia, ſi quid adverſi eveniat, tam graviter cadere non poſſunt. Quocirca non ſine cauſa majores motus animorum concitantur, majoraque efficienda rempublicam gerentibus, quam quietis; quo magis his & magnitudo animi eſt adhibenda, & vacuitas ab angoribus.

Ad rem gerendam autem qui accedit; caveat, ne id modo conſideret, quam illa res honeſta ſit: ſed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipſo conſiderandum eſt, ne aut temere deſperet, propter ignaviam: aut nimis confidat, propter cupiditatem. In omnibus autem negotiis, prius, quam aggrediare, adhibenda eſt præparatio diligens.

XXII. Sed cum plerique arbitrentur res bellicas majores eſſe, quam urbanas, minuenda eſt hæc opinio. Multi enim bella ſæpe quæſierunt propter gloriæ cupiditatem: atque id in magnis animis ingeniiſque plerumque contingit: eoque magis, ſi ſunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Vere autem ſi volumus judicare, multæ res exſtiterunt urbanæ majores clarioreſque, quam bellicæ. Quamvis enim Themiſtocles jure laudetur, & ſit ejus nomen, quam Solonis, illuſtrius, citeturque Salamis, clariſſimæ teſtis victoriæ, quæ anteponatur conſilio Solonis, ei, quo primum conſtituit Areopagitas (15): non minus præclarum hoc, quam illud, judicandum eſt. Illud enim ſemel profuit, hoc ſemper proderit civitati: hoc conſilio leges Athenienſium, hoc majorum inſtituta ſervantur. Et Themiſto-

(15) *Quo primum conſtituit Areopagitas*) Petrus Victorius in Variis lectionibus lib. VI. cap. 5. hæc verba ſic accepit, quaſi Cicero velit, Solonem Areopagi conſilium primum inſtituiſſe. Quod ſi eſſet, non ſolum ab Ariſtotele, verum etiam ab Euſebio, Apollodoro, Pauſania, & Demoſthene ipſo diſſentiret. Verum non eſt ita. Sed cum Euſebius ſcribat, Cecropem primum, qui urbem Athenarum condidit, Areopagum inſtituiſſe, atque ab urbe condita uſque ad annum tertium Olympiadis XLVI. quo Solo archon & legislator creatus novis legibus rempublicam Athenienſium temperavit, anni fere CCCLV. numerentur: dubium non eſt, quin tam longo tempore hoc conſilium labefactatum, & Areopagitarum auctoritas imminuta fuerit, quam Solo reſtituit, & conſilium ipſum conſtituit. Sic in Bruto, *leges & judicia conſtituta dicit*, non quæ tum primum inſtituta fuerunt, ſed quæ bello civili ac tumultu labefactata & intermiſſa, eo tempore repetita & revocata κατάστασιν ἔλαβον. *Fabricius*.

ſtocles quidem nihil dixerit, in quo ipſe Areopagum adjuverit : at ille vere, a ſe adjutum Themiſtoclem. Eſt enim bellum geſtum conſilio ſenatus ejus, qui a Solone erat conſtitutus.

Licet eadem de Pauſania, Lyſandroque dicere: quorum rebus geſtis quanquam imperium Lacedæmoniis dilatatum (16) putatur; tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus & diſciplinæ conferendi ſunt. Quin etiam ob has ipſas cauſas & parentiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque pueris nobis, M. Scaurus C. Mario, neque, cum verſaremur in republica, Q. Catulus Cn. Pompejo cedere videbatur. Parvi enim ſunt foris arma, niſi eſt conſilium domi. Nec plus Africanus, ſingularis & vir, & imperator, in exſcindenda Numantia reipublicæ profuit, quam eodem tempore P. Naſica privatus, cum Tib. Gracchum interemit: quanquam hæc quidem res non ſolum ex domeſtica eſt ratione: attingit etiam bellicam, quoniam vi, manuque confecta eſt: ſed tamen id ipſum geſtum eſt conſilio urbano, ſine exercitu.

Illud autem optimum eſt, in quod invadi ſolere ab invidis & improbis audio:

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ (17).

Ut enim alios omittam, nobis rempublicam gubernantibus nonne togæ arma ceſſere? neque enim in republica periculum fuit gravius unquam, nec majus otium (18). Ita conſiliis diligentiaque noſtra celeriter de manibus audaciſſimorum civium delapſa arma ipſa ceciderunt. Quæ res igitur geſta

unquam

(16) *Imperium* Lacedæmoniis *dilatatum*) Ita vulgo legitur, cum tamen hæc lectio doctis non parum diſplicuerit. Pro *dilatatum* Lambinus legebat *partum*, Gronov. pater *datum*, Gronov. filius *delatum*, id eſt comparatum. Ego vero Victorium ſequendum eſſe puto, qui edidit *imperium* Lacedæmonis *dilatatum*. Vox *dilatatum* locum, non tempus, hic reſpicere videtur: & ſenſus eſt: Eorum rebus geſtis imperium Lacedæmonis ſive Spartæ creditur fuiſſe ita auctum & amplificatum, ut non ſuis ſolum civibus, ſed etiam aliis quibuſdam Græciæ civitatibus ipſa imperaret. *Pearcius*.

(17) *Concedat laurea lingua*) Linguam dixit pro eloquentia. Ita enim legerunt Salluſtius, ſive Porcius Latro, vel quiſquis auctor invectivæ in Ciceronem, Quinctilian. lib. II. 1. & Plutarchus in Cicerone. Non tamen repugnem ſi quis *laudi* potius cum F. Urſino, & Fr. Polleto legere malit, quam *lingua* cum Victorio & Lambino: tum quia elegantior eſt ἀντίθεσις, ut forenſia conferantur cum caſtrenſibus, & amborum præmia inter ſeſe: (nam armorum præmium laurea eſt, togæ ſive forenſium actionum laus & gloria) tum quia optimi & laudatiſſimi codices *laudi* habent: tum quia Cicero ſtuduiſſe videtur ſyllabarum antanaclaſi, unde illud ejuſdem:

O fortunatam natam me conſule Romam!

Tum quia Tullius ipſe comprobare videtur, cum in orat. in Piſonem ubi hujus verſus hemiſtichium primum eſt interpretatus, ſubjicit: *Nam cum tu timidus ac tremens tuis ipſe furaciſſimis manibus detractam e cruentis faſcibus lauream ad portam Eſquilinam abjeciſti, indicaſti, non modo ampliſſima, ſed etiam minima laudi lauream conceſſiſſe.* G. I. Voſſius.

(18) *Nec majus otium*) *Majus otium*, omnibus antiquis libris reperio, & notavit etiam Pet. Victorius, Var. Lect. VII. 13. Periculoſiſſimæ enim conſpirationes, dum in utramque autem dormitatur; maxime vero, id quod hic evenit, populo velut reſpirante a longis bellis civilibus, armiſque quodam modo projectis: id quod in Ilii excidio Homerus expreſſit. Otium enim non tam ceſſationem ſignificat, quam ſecuritatem quandam. Terent. in And. & alibi ſæpe. *Langius*.

Digitized by Google

unquam in bello tanta? qui triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hereditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certe vir abundans bellicis laudibus Cn. Pompejus, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret, fruſtra ſe triumphum tertium deportaturum fuiſſe, niſi meo in rempublicam beneficio, ubi triumpharet, eſſet habiturus. Sunt ergo domeſticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quam in his, operæ ſtudiique ponendum eſt.

XXIII. Omnino illud honeſtum, quod ex animo excelſo magnificoque quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ita afficiendum eſt, ut obedire conſilio rationique poſſit in exſequendis negotiis, & in labore tolerando. (19) Honeſtum autem id, quod exquirimus, totum eſt poſitum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reipublicæ præſunt, quam qui bellum gerunt. Itaque eorum conſilio ſæpe aut non ſuſcepta, aut confecta bella ſunt, nonnunquam etiam illata: ut M. Catonis (20) bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit auctoritas.

Quare expetenda quidem magis eſt decernendi ratio, quam decertandi fortitudo: ſed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ita ſuſcipiatur, ut nihil aliud, niſi pax quæſita videatur. Fortis vero animi & conſtantis eſt, non perturbari in rebus aſperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; ſed præſenti animo uti & conſilio, nec a ratione diſcedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni eſt, præcipere cogitatione futura, & aliquanto ante conſtituere, quid accidere poſſit in utramque partem: &, quod agendum ſit, cum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum ſit, *Non putaram*. Hæc ſunt opera magni animi, & excelſi, & prudentia conſilioque fidentis. Temere autem in acie verſari, & manu cum hoſte confligere, immane quiddam & belluarum ſimile eſt. Sed cum tempus neceſſitaſque poſtulat, decertandum manu eſt, & mors ſervituti turpitudinique anteponenda.

XXIV. De evertendis autem diripiendiſque urbibus valde conſiderandum eſt, ne quid temere, ne quid crudeliter. Idque eſt viri magni, rebus agitatis (21), punire ſontes: multitudinem conſervare: in omni fortuna, re-

cta

(19) *Honeſtum autem*) totum hoc membrum alia expreſſum forma monitum erat margini appoſitum. *Facc.*

(20) *Bellum tertium Punicum*) de quo Florus lib. 2. cap. 15. Suſceptum dicitur auctoritate Catonis, quia cum viveret, delendam eſſe Carthaginem, etiam cum de alio conſuleretur, pronunciabat. Porro poſt vocem *Catonis* quidam codices addunt *conſilio*. Mortuus eſt Cato ante triennium, quam Carthago deleretur, L. Cenſorino, & M. Manlio Coſſ., ut eſt apud Paterculum l. 1. c. 13. *Facc.*

(21) *Rebus agitatis*) Vult Cicero, virum magnum non temere ad puniendum ruere, ſed expenſa demum & animo diligenter volutata cauſa. Nam hoc eſt agitare: a quo cogitare, quaſi coagitare, ut a coago, cogo. Salluſt. in Jugur. *Quæ cum præcepta parentis mei agitarem.* Et paulo poſt: *Nam cal-*

lidus

Digitized by Google

ſta atque honeſta retinere. Ut enim ſunt, quemadmodum ſupra dixi, qui urbanis rebus bellicas anteponant: ſic reperies multos, quibus periculoſa & calida conſilia, quietis & cogitatis & ſplendidiora, & majora videantur.

Nunquam omnino periculi fuga committendum eſt, ut imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis ſine cauſa: quo nihil poteſt eſſe ſtultius. Quapropter in adeundis periculis conſuetudo imitanda medicorum eſt, qui leviter ægrotantes leniter curant: gravioribus autem morbis periculoſas curationes & ancipites adhibere coguntur. Quare in tranquillo tempeſtatem adverſam optare, dementis eſt: ſubvenire autem tempeſtati quavis ratione, ſapientis: eoque magis, ſi plus adipiſcare re explicata boni, quam addubitata (22) mali. Periculoſæ autem rerum actiones partim iis ſunt, qui eas ſuſcipiunt, partim reipublicæ. Itemque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in diſcrimen vocantur. Promptiores igitur debemus eſſe ad noſtra pericula, quam ad communia, dimicareque paratius de honore & gloria, quam de cæteris commodis.

Inventi autem multi ſunt, qui non modo pecuniam, ſed vitam etiam profundere pro patria parati eſſent: iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne republica quidem poſtulante: ut Callicratidas, qui cum Lacedæmoniorum dux fuiſſet Peloponneſiaco bello, multaque feciſſet egregie, vertit ad extremum omnia, cum conſilio non paruit eorum, qui claſſem ab Arginuſſis (23) removendam, nec cum Athenienſibus dimicandum putabant. Quibus ille reſpondit, Lacedæmonios, claſſe illa amiſſa, aliam parare poſſe: ſe fugere ſine ſuo dedecore non poſſe. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris fuit: illa peſtifera, qua, cum Cleombrotus, invidiam timens, temere cum Epaminonda conflixiſſet, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius:

Unus homo nobis cunctando reſtituit rem;
Non ponebat enim rumores ante ſalutem:
Ergo poſtque, magiſque viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum eſt etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod ſentiunt, etſi optimum ſit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

lidus id modo feſtinabat, Bocchi pacem imminuere, ne mox agitando, aliud quam bellum mallet. Sic Cic. cap. 2. de Finibus, & alibi. *Langius.*

(22) *Addubitata*) *Addubitata*, eſt propter ſpem incerti exitus omiſſa. Quod hic Cicero docet, præſtitit Alexander Magnus, cujus valetudo cum eſſet conclamata, & ſodus medicus Philippus, quem cavendum tanquam ſuſpectæ fidei, & corruptum a Dario, monuerat eodem tempore Parmenio, remedium ei offerret, *tutius eſt ratus dubia ſe fides medico credere, quam indubitato morbo perire*: auctore Juſtino XI. 9. De re ipſa pulcre multa præcipit Grotius II. de Jure Belli, & Pacis cap. 24. § 5. *Gravius.*

(23) *Ab Arginuſſis*) Vide de hoc prælio Diod. Sic. lib. XV. *Idem.*

XXV. Omnino qui reipublicæ præfuturi ſunt, duo Platonis præcepta teneant. Unum, ut utilitatem civium ſic tueantur, ut quæcumque agunt, ad eam referant, obliti commodorum ſuorum. Alterum, ut totum corpus reipublicæ curent: (24) ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deſerant. Ut enim tutela (25), ſic procuratio reipublicæ ad utilitatem eorum, qui commiſſi ſunt, non ad eorum, quibus commiſſa eſt, gerenda eſt. Qui autem parti civium conſulunt, partem negligunt, rem pernicioſiſſimam in civitatem inducunt, ſeditionem atque diſcordiam; ex quo evenit, ut alii populares, alii ſtudioſi optimi cujuſque videantur, pauci univerſorum.

Hinc apud Athenienſes magnæ diſcordiæ: in noſtra republica non ſolum ſeditiones, ſed peſtifera etiam bella civilia: quæ gravis & fortis civis, & in republica dignus principatu fugiet atque oderit: tradetque ſe totum reipublicæ, neque opes, aut potentiam conſectabitur: totamque eam ſic tuebitur, ut omnibus conſulat. Nec vero criminibus falſis in odium aut invidiam quemquam vocabit: omninoque ita juſtitiæ honeſtatique adhæreſcet, ut, (26) dum [a] ea conſervet, [b] quamvis graviter offendat, mortemque oppetat potius, quam deſerat illa, quæ dixi.

Miſerrima eſt omnino ambitio (27), honorumque contentio: de qua præclare apud eundem eſt Platonem: „ Similiter facere eos, qui inter ſe con„ tenderent (28), uter potius rempublicam adminiſtraret, ut ſi nautæ cer„ ta-

(24) *Ne, dum*) Oliveus legit *ne, dum* quaſi vero ratio reddatur membro hoc membri ſuperioris. Sed mihi videtur battologia quædam, ſi dicas, omnes reipublicæ partes cura, ne, dum unam curas, reliquas deſeras. Itaque reponendum *nec*, ut ſenſus idem continuetur majore quadam explicatione. *Facc.*

(25) *Ut enim tutela*) Conſtituitur enim tutor in rem pupilli, & ut ejus ferviat rationibus. Hinc in ſuam rem auctor fieri tutor prohibetur, *l. 1. pr. ff. de auct. & conſ. tut.* Neque lucrum facere ex tutela quiſquam debet, *l. 58. pr. ff. de adm. & per. c. tut.* Neque in hoc adminiſtrantur tutelæ, ut merganiur pupilli, *l. 3. pr. ff. contr. tut. act.* Quæ aliæque ſimiles juris regulæ etiam religioſius in reip. adminiſtratione ſunt obſervandæ. *Rachelius.*

(26) *Dum ea conſervet*) quamvis in gravis offenſionis periculum incidat. In his verbis eſt quidem ſenſus ſed non ita planus. Legere malim *ut eam conſervet*. Al. ut, *dum eam conſervet, quamvis, &c.* Sed ita quidem locum non habet adverbium *graviter*, ut facile intelliget, qui habet latinas aures. *Facc.*

a Vict. Man. *eam.*

b Vict. Lamb. *quemvis*

(27) *Miſerrima eſt omnino ambitio*) Miſerrimam eſſe ambitionem ex eo intelligi poteſt, quod, quæ duæ res in vita plurimum habent ſuavitatis, & ſapientiſſimo cuique in prima commendatione ſemper fuerunt, iis utriſque ambitio ſpoliat ſuos, libertate, & tranquillitate animi. Vide de utroque ſuperius ad c. 20. *Muret.*

(28) *Similiter facere eos, qui inter ſe contenderent*) Plato vi. de Rep. comparatione quadam utentem Socratem facit, qua doceat, cur veri philoſophi, cum ad regendas civitates omnium aptiſſimi ſint, aut ſoli potius apti, vulgo tamen ad id munus obeundum uni ex omnibus minime apti videantur. Ait autem id ex eo evenire, quod in civitatibus, ut quiſque quo jure, quaque injuria deturbare alios ab honoribus & imperiis, eaque ipſe arripere atque occupare maxime poteſt, ita maxime navus & induſtrius, & ad res gerendas idoneus haberi ſolet; cum veri philoſophi, qui ab omni ambitione ſunt remotiſſimi, quia nihil unquam tale conantur, ſed in ſtudiis cognitionis & ſcientiæ acquieſcunt, ignavi & deſides, & ab adminiſtratione reipublicæ alieni exiſtimentur. Idem autem eventurum ait homini gubernandæ navis perito, & intelligenti, ſi ea verſetur in navi, in qua vectores ita inſaniant, ut inter ſe contendant, quis potiſſimum gubernare debeat, & ut quiſque depellere alios a gubernaculis; eaque ipſe occupa-

„ tarent, quis eorum potiſſimum gubernaret. Idemque præcepit, ut eos adverſarios exiſtimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui ſuo judicio tueri rempublicam velint (29): qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum (30) ſine acerbitate diſſenſio.

Nec vero audiendi, qui graviter iraſcendum inimicis putabunt, idque magnanimi & fortis viri eſſe cenſebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementia. In liberis vero populis, & in juris æquabilitate exercenda etiam eſt facilitas (31), & alti-

cupare potuerit, ita eum plurimi faciant, eique navis gubernandæ curam optime committi putent. *Idem*.

(29) *Qui ſuo judicio tueri rempub. velint*) Longe aliud eſt judicio & ſententia, aliud voluntate atque animo diſſidere. Nam etiam in ſententiarum diſſimilitudine ac diſcrepantia, animorum tamen conjunctio ſervari poteſt: neque unquam boni viri quenquam quod a ſe diſſentiret, propterea in inimici loco habendum exiſtimarunt. Evertendam Carthaginem Cato, conſervandam Scipio Naſica cenſebat. Num igitur eos inimico inter ſe fuiſſe animo credimus? Stultorum & imperitorum iſta conſuetudo eſt: qui, quoniam, ut ait Comicus, niſi quod ipſi faciunt, nihil recte fieri putant, idcirco a ſe ne leviſſimis quidem in rebus diſſentientes ferunt. *Fabric.*

(30) *Qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metellum*) Africanum minorem dicit, & Q. Metellum Macedonicum, ſummos viros, de quorum diſſenſione ita in Lælio: *Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine ſe removerat, ut ſcitis, Scipio: propter diſſenſionem autem, quæ erat in republica alienatus eſt a collega noſtro Metello. Utrumque egit graviter auctoritate & offenſione non acerba*. Vide & Valer. IV. 1. & Plin. VII. 44. *Idem*.

(31) *Exercenda etiam eſt facilitas*) Qui liberos populos regunt, jurique dicendo præſunt, perpetuo cogitare debent, ſe in illo honoris, ac dignitatis gradu conſtitutos eſſe, ut omnium querelas patienter audiant, ut omnium jura cognoſcant, ut lites dijudicent, ac componant, ut ſuum cuique tribuant. Itaque faciles omnibus aditus ad eos eſſe debent: neque ulla eſſe occupatio tanta, quæ eos impediat ab iis, qui querelas ſuas ad eos perferre volunt, audiendis. Qua de re ita Cic. in oratione pro Murena: *ſapiens prætor offenſionem vitat æquabilitate decernendi, benevolentiam adjungit lenitate audiendi*. Et in Epiſt. ad Q. Fratrem: *Adjungenda etiam eſt facilitas in audiendo, lenitas in decernendo, in ſatisfaciendo ac diſputando diligentia*. Et alibi in eadem epiſtola admonet eum, ut ſe facilem in rebus cognoſcendis, in hominibus audiendis admittendiſque præbeat. Scitum eſt quod de Philippo, Alexandri Magni patre, traditur, a quo cum peteret anicula quædam, ut cauſam quandam ſuam cognoſceret: negaſſetque ille ſibi vacare: *Ne vacet igitur*, inquit illa, *regnare, ſi non vacat audire*. Etſi autem qui ad eos adeunt, tempus ad eam rem opportunum captare debent, ſi quis tamen aut ruſticitate, aut cogente neceſſitate, aut caſu aliquo, parum in tempore ad eos venerit, non eſt iracunde ac ſuperbe rejiciendus, ac repellendus: ſed aut audiendus ſic quoque, ſi fieri poteſt: aut certe placide ac leniter commonefaciendus, ut tempus aliud commodius capiat: eſſe alios quoque, quibus conſulendum ſit: & æquum eſſe ipſis quoque rectoribus aliquam diei partem ad curanda corpora, & ad animi quietem, relaxationemque concedi. Eademque comitas adhibenda eſt adverſus eos quoque, qui quædam interdum parum prudenter rogant: ut non aſpere cum eis agamus, neque eos acerbe, ac contumelioſe repellamus: ſed efficiamus, ut ipſi intelligant, planeque videant inverecundam eſſe petitionem ſuam, neque ſibi nos, ſalva ratione officii, obſequi poſſe. Valde amicus erat Themiſtocli poeta Simonides. Cum igitur in magiſtratu eſſet Themiſtocles, & Simonides fretus ea, quæ ſibi cum illo erat, familiaritate, injuſtum quiddam ab eo peteret: *Neque tu*, inquit Themiſtocles, *bonus poeta fueris, neque ego bonus prætor, ſi uterviſ noſtrum quidquam adverſus leges fecerit*. Hoc Græce aliquanto dicitur ſuavius; quod ejus gentis lingua, & leges, quibus civitas temperatur, & quædam poetarum cantilenæ, eodem nomine vocantur. Sed ille neque objurgavit Simonidem, neque iracunde eum a ſe repulit; ſed eo eſt genere orationis uſus, ut cum ei, quod petebat, negaret, æquum tamen eum a ſe placatumque dimitteret. Quæ exempla qui ſequentur, & dignitatem retinebunt, & vitabunt eam, quam Cicero *inutilem & odioſam* eſſe ait, *moroſitatem*. Muret.

Digitized by Google

titudo animi (32), quæ dicitur: ne, ſi iraſcamur aut intempeſtive accedentibus, aut impudenter rogantibus, in moroſitatem inutilem & odioſam incidamus. Et tamen ita probanda eſt manſuetudo atque clementia, ut adhibeatur, reipublicæ cauſa, ſeveritas, (33), ſine qua adminiſtrari civitas non poteſt.

Omnis autem & animadverſio, & caſtigatio, contumelia vacare debet (34): neque ad ejus, qui punitur aliquem (35), aut verbis caſtigat, ſed ad reipublicæ utilitatem referri.

Cavendum eſt etiam, ne major pœna, quam culpa ſit: & ne iiſdem de cauſis alii plectantur, alii ne appellentur quidem.

Prohibenda autem maxime eſt ira in puniendo (36). Nunquam enim ira-

(32) *Altitudo animi*) Altitudo animi non eſt hoc loco excelſitas, vel elatio. Sed *βαθύτης*, ut cum *altitudinem* puteorum dicimus, qua præditum hominem *κρυψίνουν* Græci vocant, qui non ſtatim detegit omnes animi motus, neque eos in promptu habet, ſed abdit ac tegit cum opus eſt; qualem eſſe Pompejum ipſe alicubi dicit in epiſtolis ad Atticum: & qualem Tiberium Auguſtum fuiſſe hiſtoriæ loquuntur. Idem. *Altitudo animi, qua dicitur* &c. Locum hunc illuſtrare utcrique poteſt id quod legitur in Partit. Orator. cap. 22. *Eſt altitudo animi in capiendis incommodis, & maxime injuriis.* Hanc autem formulam, *qua dicitur*, quoniam ſolet adhibere Tullius, ubi vocabulum quodpiam Græcum ſubjuncturus eſt, in quo vis inſit antecedentis Latini; opinor ſcriptum fuiſſe: *qua βαθύτης dicitur*. Neque diſſenſuros arbitror, qui hos tres locos ex epiſtolis ad Atticum inſpexerint. Lib. iv. epiſt. 6. *βαθύτης mea quæ in agendo apparuit.* V. 10. *Admirabere meam βαθύτητα, cum ſalvi redierimus: tanta mihi μελέτη hujus virtutis datur.* VI. 1. *Quod meam βαθύτητα in Appio tibi ... probo; vehementer gaudeo.* Qua de voce ſic Boſius: *Βαθύτητα vocat taciturnitatem, & occultum aliqua de re animi ſenſum, ſumpta tranſlatione a puteis, & aliis locis altis, in quibus demerſa ita latent, ut non appareant.* Eodem ſenſu dixit Horatius, II. Sat. vi. 57.

Mirantur, ut unum
Scilicet egregii mortalem altique ſilenti.

Fr. Odinus.

altitudo) legendum *lenitudo*. Excuſat autem verbum duriuſculum. Ait, liberos populos regendos eſſe non ſolum animo placabili, ſed interdum etiam lento, ut ne impudenter quidem rogantibus iraſcamur. Hujus autem vocis duritiem notat etiam in Tuſcul. 4. cap. 19. *Facc.*

(33) *Ita probanda eſt manſuetudo atque clementia, ut adhibeatur reip. cauſa ſeveritas*) Ut moroſitas odium, ita nimia facilitas contemptum parit. Utraque igitur vitanda iis, qui cum imperio ſunt: & adhibenda moderata ſeveritas, quæ ſi abſit, omnis magiſtratus auctoritas obſoleſcit, quæ certiſſima peſtis eſt civitatum. Quoniam enim magiſtratus legum cuſtodes ſunt, aut ipſi potius vivæ ac ſpirantes leges, cum magiſtratus contemnuntur, perinde eſt ac ſi leges contemnerentur. Videndum igitur ut & ab odio ſeveritatem comitas vindicet, & a contemptu ſeveritas comitatem. *Mur.*

(34) *Omnis autem animadverſio & caſtigatio contumelia vacare debet*) Qui in caſtigando contumelioſus eſt, oſtendit ſe libidine potius & iracundia, quam juſtitiæ ſtudio duci. Vide Gellium lib. vi. 14. *Idem.*

(35) *Qui punitur aliquem*) *Punitur aliquem*, pro punit, Ciceronem hic dixiſſe, non ſolum Nonius, ſed & Servius in xi. Æneidos obſervavit. Sic Tuſc. I. 44. *Cum multi inimicos etiam mortuos puniantur*, pro puniant: in Miloniana, cap. 13. *punitus es*, pro puniviſti: Philippica quoque VIII. ex libris antiquis jam recte legitur: *Ut clariſſimorum hominum crudeliſſimam puniretur necem.* Fabric.

(36) *Prohibenda autem maxime eſt ira in puniendo*) Cupiditatis modum non novis. & quæcumque cupide facimus, immodici in eis, atque immoderati ſumus. Eſt autem *ira*, ut in ſecundo de Anima traditur, *cupiditas ultionis*. Quare quicumque ad repoſcendam pœnam iratus accedit, modum tenere non poteſt. Eſt igitur magni & ſapientis viri, aut omnino non iraſci, aut, quod fortaſſe majus eſt, iram vincere ac cohibere, neque quidquam ulciſcendi cauſa facere, donec ille iræ tumor reſederit, impetus conſtiterit, ardor refrixerit. Ἃ ταῦθ' ὅς ἐργάζομαι ὀργιζόμενος ποιῶ, ταῦθ' ὕστερον λάβοις ἂν ἡμαρτημένα, ait Menander. Itaque laudatur Plato, qui ſervo cuidam ſuo iratus, *Tu vero*, inquit, *gratias diis agito, quod ego iratus ſim; pœnas enim a te ...*

iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ eſt inter nimium & parum; quæ placet Peripateticis: & recte placet, modo ne laudarent iracundiam (37), & dicerent utiliter a natura datam. Illa vero omnibus in rebus repudianda eſt: optandumque, ut ii, qui præſunt, reipublicæ, legum ſimiles ſint, quæ ad puniendum non iracundia, ſed æquitate ducuntur.

XXVI.

---

a te exigerem, niſi iratus eſſem. Et Xenocrati, qui tum præſes aderat, *Quæſo*, inquit, *tu hunc verberato; me enim, cum iratus ſim, id facere non decet*. Eadem fere narrantur de Archyta Tarentino, qui, ut eſt apud Ciceronem IV. Tuſcul. cum villico factus eſſet iratior, *Quomodo te*, inquit, *accepiſſem, niſi iratus eſſem*. Sed & de Platone ipſo ejuſdem generis alia. Quod ſervo iratus, ſublata manu, quaſi eum percuſſurus, diu eodem in ſtatu conſtiterit, cumque rogaretur, cur id faceret: *A me ipſo*, inquit, *exigo iracundiæ meæ pœnas*. Et quod adoleſcens quidam, qui diu apud eum vixerat, cum domum rediiſſet, vidiſſetque aliquando iratum matri patrem; *Apud Platonem*; inquit, *nihil unquam tale vidi*. Dandam autem iræ moram dum relangueſcat, neque præcipitandum, quod illa ſuaſerit, eleganter docuit Athenodorus Stoicus, qui Octaviani Auguſti temporibus fuit. Cum enim Auguſtum facile ac celeriter iraſci videret, monuit eum, ut quoties iraſceretur, antequam quidquam imperaret, recitaret Græcarum litterarum nomina: illo quamvis exiguo temporis intervallo judicans fore, ut iræ impetus, vel frangeretur, vel certe remitteretur. Sextus Aurelius Victor in Theodoſio. Sapientiſſime itaque decrevit ſenatus temporibus Tiberii, ne de iis, qui capitis damnati eſſent, ſupplicium ante decimum diem ſumeretur. Cujus ſenatus conſulti meminit Tacitus lib. III. Dio lib. XXVII. Suetonius in Tiberio. Seneca in libro de Tranquillitate vitæ. Sidonius Apollinarius lib. XI. epiſt. 7. Quod temporis ſpatium optimus imperator Theodoſius ad triginta dies prorogavit: cum ob ingentem quandam ſtragem ipſius juſſu Theſſalonicæ factam a ſanctiſſimo & fortiſſimo Epiſcopo Ambroſio Eccleſiæ foribus excluſus, neque niſi poſt actam, ex veteri eccleſiaſtica conſuetudine, publicam pœnitentiam, ad ſacrorum myſteriorum communionem admiſſus eſſet. Hiſtoria eſt apud Theodoretum lib. V. cap. 17. & Sozomenum lib. VII. cap. 24. & extat ipſa Theodoſii conſtitutio, *L. ſi vindicari*. C. de pœnis. *Muretus*.

(37) (*Modo ne laudarent iracundiam*) Reprehendit Peripateticos, quod iracundiam laudent, & a natura utiliter datam dicant. In quo conſiderandum primum quid ſit *iracundia*, & quomodo ab ira differat: dein verumne ſit iracundiam a Peripateticis laudari: & tandem quid inter Peripateticos & Stoicos hac in re non conveniat, & num merito Peripatetici a Stoicis reprehendantur. Seneca igitur lib. I. *De ira* c. 4. ait inter *iram* & *iracundiam* idem intereſſe, quod inter *ebrium* & *ebrioſum*, inter *timentem* & *timidum*. Iratus poteſt eſſe non iracundus, Iracundus poteſt aliquando iratus non eſſe. Ira igitur eſt ὀργή, iracundia ὀργιλότης. Hæc etiam Claudius Cæſar diſtinxit edicto, de quo Suet. *Iræ atque iracundiæ conſcius ſibi, utrumque excuſavit edicto, diſtinxitque, pollicitus alteram quidem brevem, & innoxiam, alteram non injuſtam fore*. Iracundiam tamen Latini interdum pro *ira* dicunt. Plautus Aſinar. *Non hercle te provideram: Quæſo ne vitio vertas. Ita iracundia obſtitit oculis*. Et Terent. *Vix ſum compos animi, ita ardeo iracundia*. Nunc videamus num Peripatetici iracundiam laudent. Sane Ariſt. II. Eth. prolixus eſt in iracundia ὀργιλότητι reprehendenda ut vitioſa. Hoc tamen eis Cicero ſæpe objicit, ut hic & IV. Tuſcul. c. 19. ſed hæc ex aliorum Peripateticorum commentariis Cicero, ut videtur, hauſerat. Et tamen vituperant Peripatetici ἀοργησίαν, & Ariſtoteles ipſe ait τὸν θυμὸν τῇ ἀνδρείᾳ συνεργεῖν. Neque aliter Plato, qui & II. Polit. ait omnem ἀνδρεῖον εἶναι θυμοειδῆ, & V. de Legibus θυμοειδῆ μὲν χρή, inquit, πάντα ἄνδρα εἶναι, & Græci proverbio ajunt, qui iraſci neſciat, eum mente etiam carere. Stoici autem iram damnant. Sed tamen de vocibus tantum videntur litigare. Nam ſi ira ſemper eſt πάθος ἄλογον, recte eam vituperant: ſin poteſt ratione dirigi, & eſt interdum ὁρμή τις ἐγείρουσα τὴν ψυχὴν πρὸς τὴν ἀνδρείαν, merito commendari poteſt, neque eradicanda, ſed moderanda eſt. Itaque Horatius Epiſt. lib. VII. ep. 2 verſ. 62. cum dixit, *ira furor brevis eſt*, addit, *qui non moderabitur ira*, &c. Non dicit, qui non extinguet, ſed qui non moderabitur. *Idem*.

XXVI. Atque etiam in rebus proſperis, & ad voluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam, faſtidium, arrogantiamque magnopere fugiamus. Nam ut adverſas res, ſic ſecundas immoderate ferre, levitatis eſt: præclaraque eſt æquabilitas in omni vita, & idem ſemper vultus, eademque frons, ut de Socrate (38), item de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus geſtis & gloria ſuperatum a filio; facilitate & humanitate video ſuperiorem fuiſſe (39). Itaque alter ſemper magnus, alter ſæpe turpiſſimus fuit: ut recte præcipere videantur, qui monent, ut quanto ſuperiores ſumus, tanto nos geramus ſummiſſius. Panætius quidem Africanum auditorem, & familiarem ſuum, ſolitum ait dicere, ut equos, propter crebras contentiones præliorum ferocitate exſultantes, domitoribus tradere ſoleant, ut his facilioribus poſſint uti: ſic homines ſecundis rebus effrenatos, ſibique præfidentes, tanquam (40) in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perſpicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunæ.

Atque etiam in ſecundiſſimis rebus maxime eſt utendum conſilio amicorum, hiſque major etiam, quam ante, tribuenda auctoritas. Iiſdemque temporibus cavendum eſt, ne aſſentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos ſinamus (41): in quo falli facile eſt. Tales enim nos tunc eſſe putamus, ut jure laudemur. Ex quo naſcuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis verſantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus.

(42) Illud autem ſic eſt judicandum, maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui reſpublicas regant, quod earum adminiſtratio latiſſime pateat, ad pluriſmoſque pertineat. Eſſe autem magni animi, & fuiſſe multos etiam in vita otioſa, qui aut inveſtigarent, aut conarentur magna quædam, ſeſeque ſuarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philoſophos, & eos, qui rempublicam adminiſtrarent, delectarentur re ſua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus uſu ſuos: potiuſque & amicis impertientes, & reipublicæ, ſi quando

---

(38) *Ut de Socrate*) Hæc de Socrate Xantippe prædicat III. Tuſcul. 15. Vide & Senec. epiſt. 104. Laert. in ejus vita. *Idem*,

(39) *Facilitate & humanitate video ſuperiorem fuiſſe*) Juſt. IX. 8. *Iram pater* (Philippus) *diſſimulare, plerumque etiam vincere: hic ubi exarſiſſet, nec dilatio ultionis, nec modus erat.* Mox: *regnare ille cum amicis volebat, hic in amicos regna exercebat.* Grævius.

(40) *In gyrum*) petita ab equis ſimilitudine, qui aguntur in gyrum, certis præfinitis limitibus, ut eorum impetus frangatur. *Facc.*

(41) *Nec adulari nos ſinamus*) Vel *adulari* patiendi hic ſignificationem habet, vel legendum, *adulari nobis ſinamus*. Lamb. Apud Nonium ita refertur, *Neve adulari nos ſinamus*. Quare nihil in hoc genere contra librorum veterum auctoritatem eſt immutandum. *Fabric.* Totum hoc membrum, *nec adulari nos ſinamus*, inſertum videtur, & quidem ante Nonii ætatem, ut eſt apud Heumannum in Arte Critic. n. XXXIII. *Facciolatus.*

(42) *Illud autem*) Hæc omnia, qualiacumque ſint, uſque ad caput proximum, hoc loco male habitant: potius eo retrahenda videntur, ſi cui placent, ubi de politicis, & de otioſis agitur. *Facc.*

ſo uſus eſſet. Quæ primum bene parta ſit, nullo neque turpi quæſtu, neque odioſo: tum quam plurimis, modo dignis, ſe utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parſimonia: nec libidini potius luxuriæque, quam liberalitati & beneficentiæ pateat. Hæc præſcripta ſervantem licet magnifice, graviter, animoſeque vivere, atque etiam ſimpliciter, fideliter, vitæque hominum amice.

XXVII. Sequitur, ut de una reliqua parte honeſtatis dicendum ſit: in qua verecundia, & quaſi quidam ornatus vitæ, temperantia & modeſtia, omniſque ſedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine decorum poteſt: Græce enim πρέπον dicitur. Hujus vis ea eſt, ut ab honeſto non queat ſeparari. Nam & quod decet, honeſtum eſt: & quod honeſtum eſt, decet.

Qualis autem differentia ſit honeſti & decori, facilius intelligi, quam explanari poteſt. Quidquid eſt enim, quod deceat, id tum apparet, cum antegreſſa eſt honeſtas. Itaque non ſolum in hac parte honeſtatis, de qua hoc loco diſſerendum eſt, ſed etiam in tribus ſuperioribus, quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atque oratione prudenter: & agere quod agas, conſiderate: omnique in re quid ſit veri, videre & tueri decet: contraque falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare & mente eſſe captum. Et juſta omnia, decora ſunt; injuſta contra, ut turpia, ſic indecora. Similis eſt ratio fortitudinis. Quod enim viriliter animoque magno fit, id dignum viro & decorum videtur: quod contra, id ut turpe, ſic indecorum.

Quare pertinet quidem ad omnium honeſtatem hoc, quod dico, decorum: & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, ſed ſit in promptu. Eſt enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat: quod cogitatione magis a virtute poteſt, quam re ſeparari. Ut venuſtas & pulchritudo corporis ſecerni non poteſt a valetudine: ſic hoc, de quo loquimur decorum, totum illud quidem eſt cum virtute confuſum: ſed mente & cogitatione diſtinguitur.

Eſt autem ejus deſcriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honeſtate verſatur: & aliud huic ſubjectum, quod pertinet ad ſingulas partes honeſtatis. Atque illud ſuperius ſic fere definiri ſolet: Decorum id eſſe, quod conſentaneum ſit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura ejus a reliquis animantibus differat. Quæ autem pars ſubjecta generi eſt, eam ſic definiunt, ut id decorum eſſe velint, quod (43) ita naturæ conſentaneum ſit, ut in eo moderatio & temperantia appareat cum ſpecie quadam liberali.

XXVIII. Hæc ita intelligi, exiſtimare poſſumus ex eo decoro, quod poe-

tæ

(43) *Ita natura*) Legendum opinor: *ita natura cujusque*. Et quæ præcedunt, & quæ ſequuntur, ita poſcunt. *Face.*

Digitized by Google

tæ ſequuntur: de quo alio plura dici ſolent. Sed tum ſervare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque perſona dignum eſt, & fit, & dicitur. Ut, ſi Æacus, aut Minos diceret,

Oderint dum metuant: aut, *Natis ſepulcro ipſe eſt parens* (44): indecorum videretur: quod eos fuiſſe juſtos accepimus. At Atreo dicente, plauſus excitantur: eſt enim digna perſona oratio. Sed poetæ quid quemque deceat, ex perſona judicabunt: nobis autem perſonam impoſuit ipſa natura, magna cum excellentia præſtantiaque (45) animantium reliquarum. Quocirca poetæ in magna varietate perſonarum, etiam vitioſis quid conveniat, & quid deceat, videbunt: nobis autem cum a natura conſtantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ ſint; cumque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adverſus homines geramus: efficitur, ut & illud, quod ad omnem honeſtatem pertinet, decorum, quam late fuſum ſit (46), appareat; & hoc, quod ſpectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis apta compoſitione membrorum movet oculos, & delectat hoc ipſo, quod inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt: ſic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuſcum vivitur, ordine, & conſtantia, & moderatione dictorum omnium atque factorum.

Adhibenda eſt igitur quædam reverentia adverſus homines, & optimi cujuſque, & reliquorum. Nam negligere quid de ſe quiſque ſentiat, non ſolum arrogantis eſt, ſed etiam omnino diſſoluti. Eſt autem quod differat, in hominum ratione habenda, inter juſtitiam & verecundiam. Juſtitiæ partes ſunt, non violare homines: verecundiæ, non offendere: in quo maxime perſpicitur vis decori. His igitur expoſitis, quale ſit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet viam, quæ deducit ad convenientiam conſervationemque naturæ: quam ſi ſequemur ducem, nunquam aberrabimus: ſequemurque & id, quod acutum & perſpicax natura eſt; & id, quod ad hominum conſociationem accommodatum:

---

(44) *Natis ſepulcro ipſe eſt parens*) Applaudo Joanni Frid. Gronovio conjicienti tyrannum apud poetam dixiſſe: *Natis ſepulcro ipſe ſit parens*, ut in præcedente verſu, *Oderint dum metuant*. Hoc enim vere tyrannicum. Illud vero Thyeſtes epulas commemorans, *parens eſt natis ſepulcro*; quilibet dicere poteſt. Quid enim in illis tyrannicum? *Grævius*.

(45) *Animantium reliquarum*) ideſt ſupra reliquas animantes. Genitivus caſus in hac ſyntaxi duriuſculus videtur. Sed fortaſſe totum hoc membrum, *magna eam excellentia præſtantiaque animantium reliquarum*, formatum eſt ex iis, quæ paullo ante dicta ſunt, & margini adjectum, poſtea vero a librariis huc inſertum. *Facc.*

(46) *Illud, quod ad omnem honeſtatem pertinet decorum, quam late fuſum ſit*) Alexander Aphrodiſienſis honeſtum circuli centro comparat, quod cum re ipſa ſit unum, pro varietate tamen linearum, in diverſas partes atque regiones ex eo profligatarum, fit quodammodo varium & multiplex, & nunc hujus, nunc illius lineæ terminus appellatur. Eadem prorſus ratione honeſtum, cum natura ſua ſit unum, pro varietate tamen motuum animi, & actionum, quas prudenter moderatur, varium quaſi redditur & multiplex. *Rachel.*

tum; & id, quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac ineſt parte, de qua diſputamus. (47) Neque enim ſolum corporis, qui ad naturam apti ſunt, ſed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati ſunt. Duplex eſt enim vis animorum, atque naturæ: una pars in appetitu poſita eſt, quæ eſt ὁρμὴ Græce, quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet, & explanat, quid faciendum fugiendumque ſit. Ita fit, ut ratio præſit, appetitus obtemperet.

XXIX. (48) Omnis autem actio vacare debet temeritate, & negligentia: nec vero agere quidquam, cujus non poſſit cauſam probabilem reddere. Hæc eſt enim fere deſcriptio officii. Efficiendum autem eſt, ut appetitus rationi obediant, eamque * neque præcurrant, nec propter pigritiam, aut ignaviam deſerant: ſintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant. Ex quo elucebit omnis conſtantia, omniſque moderatio. Nam qui appetitus longius evagantur, & tanquam exſultantes ſive cupiendo, ſive fugiendo, non ſatis a ratione retinentur, hi ſine dubio finem & modum tranſeunt. Relinquunt enim & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui ſunt ſubjecti lege naturæ: a quibus non modo animi perturbantur, ſed etiam corpora. Licet ora ipſa cernere iratorum, aut eorum, qui aut libidine aliqua, aut metu commoti ſunt, aut voluptate nimia geſtiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, ſtatuſque mutantur.

Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos ſedandoſque, excitandamque animadverſionem & diligentiam, ut ne quid temere ac fortuitu, inconſiderate, negligenterque agamus. Neque enim ita generati a natura ſumus, ut ad ludum & jocum facti eſſe videamur: ſed ad ſeveritatem potius, & ad quædam ſtudia graviora atque majora. Ludo autem & joco uti illo quidem licet: ſed ſicut ſomno (49) & quietibus cæteris, tum cum gravibus ſeriiſque rebus ſatisfecerimus. Ipſumque genus jocandi non profuſum, nec immodeſtum, ſed ingenuum & facetum eſſe debet. Ut enim pueris non omnem ludendi licentiam damus, ſed eam, quæ ab honeſtis actionibus non ſit aliena: ſic in ipſo joco aliquod probi ingenii lumen eluceat.

Duplex omnino eſt jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitioſum, obſcœnum; alterum, elegans, urbanum, ingenioſum, facetum. Quo genere non modo Plautus noſter (50), & Atticorum antiqua comœdia

(47) *Neque enim ſolum &c.*) Periodus hæc orta videtur ex monito alicujus Grammatici margini adſcripto. *Facc.*

(48) *Omnis autem actio &c.*) Ex Officii deſcriptione, quæ eſt in lib. 3. de Fin. c. 17. hæc omnia conſarcinata videntur. Si tollantur, tum ſenſa, tum verba rectius inter ſe congruent. Alii leg. *omnis autem ratio*. Sane melius. Quomodo enim *actio* dicitur *agere*? *Facc.*

* Vict. *neque præcurrant propter temeritatem, nec*

(49) *Et quietibus ceteris*) Caſus pluralis duriuſculus fecit, ut alii legerent *quietis*, alii aliter. Sed nihil variandum. Ita enim locutus eſt etiam Saluſtius in bello Catilin. cap. 15. *Facc.*

(50) *Plautus noſter*) Plauti ſales & facetias omnis laudavit & admirata eſt antiquitas. Tritos pleriſque ac notatos verſus habebant, ac

dia (51), ſed etiam philoſophorum Socraticorum libri referti ſunt: multaque multorum facete dicta: ut ea, quæ a ſene Catone collecta ſunt, quæ vocant ἀποφθέγματα. Facilis igitur eſt diſtinctio ingenui & illiberalis joci. Alter eſt, ſi tempore fit, ac remiſſo animo, * homine dignus: alter ne libero quidem, ſi rerum turpitudini adhibetur verborum obſcœnitas. Ludendi etiam eſt quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, (52) elatique voluptate in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem & campus noſter, & ſtudia venandi, honeſta exempla ludendi.

XXX. Sed pertinet ad omnem officii quæſtionem, ſemper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquiſque belluis antecedat.

Illæ

---

ac ex eorum naturali quodam & inſito lepore, quæ veræ & germanæ Plauti fabulæ eſſent, nullo negotio dignoſcebant. Nec eo ſolum, quo vixit, tempore cum nihil forſan occurreret melius, habuit poeta hic laudis fautores ac præcones ſuæ, ſed etiam annis poſtea conſecutis multis, cum ridiculi tractatio, quod opus comœdiæ præcipuum eſt, perfici potuerit, & numeris omnibus abſolvi. Atque hæc talis & tanta de jocis Plautinis opinio ad Auguſti uſque imperatoris ætatem manſit. Quo primum ſeculo neque jocos iſtos, neque jocorum laudatores ferre potuit ſeverior & faſtidioſior judex Horatius, ac fortaſſe melior: quippe quos nimiæ patientiæ ac propemodum ſtultitiæ condemnet. Tametſi hujus ego judicium non animi hominis, ſed totius ſeculi illius eruditiſſimi judicium putaverim. Neque enim ſcripſit Horatius aliter, ac videretur Auguſto: neque Auguſtus cupidus ipſe dictorum & cujuſvis generis ejus intelligens in alia, atque probi & politi ejuſdem ævi ſcriptores eſſent, ſententia fuit. Niſi forte ſuſpicari &c. Vavaſſor, *de Lud. Dict.*

(51) *Atticorum antiqua comœdia*) Adverſatur Ciceroni Ariſtoteles, lib. iv. Eth. ad Nicom. 8. qui monet facilem eſſe diſtinctionem ingenui & ſcurrilis joci ex veteribus & novis comœdiis, perinde ac ſi dicat, tantundem ſibi veteres comicos permittere, quantum ſcurræ ſolent, quibus nihil unquam nefas ſit nec in rebus, nec in verbis, quoſque nihil, dummodo aliis riſum excutiant, neque pudeat, neque tædeat. Ariſtoteli adverſatur Cicero. Hic enim ab antiqua comœdia illiberalitatem, petulantiam, turpitudinem flagitioſam removet, quibus ille eam ſua ſententia damnat. Quanquam non cum Ariſtotele dumtaxat Cicero, ſed ſecum ipſe pugnat, qui continuo poſt dicat, facile diſtingui ingenuum & illiberalem jocum: alterum eſſe ſi tempore fit, ac remiſſo animo, homine libero dignum: alterum ne homine quidem, ſi rerum turpitudini adhibeatur verborum obſcœnitas. Quis autem non videt genus jocandi proluſum & immodeſtum ineſſe in Plauto, comœdiam veterem nec ingenuitatem, nec ruborem, nec moderationem ullam præſtitiſſe, vel offenſione hominum, vel rerum turpitudine, & verborum obſcœnitate vitanda? *Vavaſſor*. Tamen pro Ariſtophane, veteris comœdiæ auctore præcipue facit Plato: ei enim Thomas magiſter tribuit hoc epigramma, quo canit, ſorores Gratias, tres præſides venuſtatis deas, quæſiviſſe templum ſibi, in quo divinis honoribus conſecratæ perpetuo colerentur: ac demum pro templo animam Ariſtophanis poetæ feliciter & commode eſſe nactas:

Αἱ Χάριτες τέμενός τι λαβεῖν, ὅπερ οὐχὶ πεσεῖται,
Ζητοῦσαι, ψυχὴν εὗρον Ἀριστοφάνους.

Nunquam caſurum cupidæ ſibi ſumere templum
Invenere animam Gratiæ Ariſtophanis.

Idem.

* Man. *libero dignus: alter ne homine quidem.*

(52) *Ut ne nimis omnia profundamus*) Lambinus edi juſſerat, *Ne nimis joca profundamus*. Quæ lectio & ſententiam commodam habet & a vulgata non multum diſcrepat. Langius vetuſtiorum librorum auctoritate neglecta edidit, *ut ne nimis profundamur*. Putat enim, *profundamus*, ſcriptum eſſe a librariis pro, *profundamur*; ac deinde ab aliis adjectum eſſe *omnia*. Ego ante annos xvi, cum hos libros publice interpretarer, hanc profuſionem referebam ad illam, de qua Cicero in Cæliana, *Voluptates*, inquit, *cum prima ætate compreſſa & conſtricta fuerunt, ſubito ſe nonnunquam profundunt, atque ejiciunt univerſa*. Fabric.

Illæ nihil ſentiunt, niſi voluptate, ad eamque feruntur omni impetu: hominis autem mens diſcendo alitur, & cogitando (53), ſemper aliquid aut anquirit, aut agit, videndique & audiendi delectatione ducitur. Quin etiam ſi quis eſt paulo ad voluptates propenſior, modo ne ſit ex pecudum genere, (ſunt enim quidam homines non re, ſed nomine) ſed ſi quis eſt paulo erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & diſſimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non ſatis eſſe dignam hominis præſtantia, eamque contemni & rejici oportere. Sin ſit quiſquam qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum eſſe ejus fruendæ modum. Itaque victus cultuſque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atque etiam ſi conſiderare volumus, quæ ſit in natura excellentia & dignitas; intelligemus, quam ſit turpe, diffluere luxuria, & delicate ac molliter vivere: quamque honeſtum, parce, continenter, ſevere, ſobrie.

Intelligendum eſt etiam, duabus quaſi nos a natura indutos eſſe perſonis: quarum una eſt communis, ex eo, quod omnes participes ſumus rationis præſtantiæque ejus, qua antecellimus beſtiis; a qua omne honeſtum decorumque trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ proprie ſingulis eſt tributa. Ut enim in corporibus magnæ diſſimilitudines ſunt, (alios enim videmus velocitate ad curſum, alios viribus ad luctandum valere: itemque in formis aliis dignitatem ineſſe, aliis venuſtatem) ſic in animis exſiſtunt etiam majores varietates.

Erat in L. Craſſo (54), & in L. Philippo (55) multus lepos: major etiam magiſque de induſtria in C. Cæſare (56), Lucii filio. At iiſdem temporibus in M. Scauro (57), & in M. Druſo (58) adoleſcente, ſingularis ſeveritas: in C. Lælio multa hilaritas (59): in ejus familiari Scipio-

Hh 2

(53) *Semper aliquid aut inquirit, aut agit*) Totum hoc membrum vacat; & formatum puto ex eo, quod eſt in cap. 36. de duplici animorum motu. Duo tamen priora verba *ſemper aliquid* retineri poſſunt, ſi conjungantur cum *cogitando*. *Facc.*

(54) *In L. Craſſo*) Ideo lib. II. de Orat. *Non fere quiſquam reperietur præter hunc* (Craſſum) *in utroque genere leporis excellens: & illo quod in perpetuitate ſermonis, & hoc quod in celeritate atque dicto eſt.* Grævius.

(55) *In L. Philippo*) His fuit L. Marcius Philippus Q. F. qui conſul fuit anno U. C. 663: de quo in Bruto Cicero: *Erat in eo ſumma libertas, multa facetia, ſatis creber in reperiendis; ſolutus in explicandis ſententiis.* Idem.

(56) *In C. Cæſare*) Is fuit C. Cæſar Strabo, quo & filio negat quemquam in Bruto Cicero ſale & lepore conditiorem fuiſſe. Hinc in II. de Orat. ipſum induxit de facetiis diſputantem. *Idem.*

(57) *In M. Scauro*) Quanta fuerit in illo gravitas cum multis aliis locis Cicero teſtatur, tum in primis in Bruto: *In oratione Scauri ſapientis hominis & recti gravitas ſumma, & naturalis quadam inerat auctoritas, ut teſtimonium dicere putares, cum pro reo diceret.* Idem.

(58) *In M. Druſo*) Is fuit M. Druſus C. filius, qui in tribunatu C. Gracchum collegam iterum trib. fregit, *vir & oratione gravis & auctoritate*, ut de illo Tullius teſtatur in Bruto. *Idem.*

(59) *In C. Lælio multa hilaritas*) Cic. pro Muræna: *Quis C. Lælio comior? quis jucundior eodem ex ſtudio iſto? quis ille gravior? quis ſapientior?* Hinc etiam propter iſtam hilaritatem, ut & ſermonis elegantiam, putabantur fabellæ Terentii ab illo ſcribi, ut idem auctor eſt in VII. ad Attic. III. *Id.*

pione ambitio major, vita triſtior. De Græcis autem, dulcem & facetum, feſtivique ſermonis, atque in omni oratione (60) ſimulatorem (61), quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contra, Pythagoram & Periclem ſummam auctoritatem conſecutos, ſine ulla hilaritate. Callidum Annibalem, ex Pœnorum; ex noſtris ducibus Q. Maximum accepimus: facile celare, tacere, diſſimulare, inſidiari, præcipere hoſtium conſilia. In quo genere Græci Themiſtoclem & Pheræum Jaſonem (62) cæteris anteponunt: in primiſque verſutum & callidum factum Solonis, qui, quo & tutior vita ejus eſſet, & plus aliquanto reipublicæ prodeſſet, furere ſe ſimulavit.

Sunt his alii multum diſpares, ſimplices & aperti: qui nihil ex occulto, nihil ex inſidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deſerviant, dum, quod velint, conſequantur: ut Syllam & M. Craſſum (63) videbamus. Quo in genere verſutiſſimum & patientiſſimum Lacedæmonium Lyſandrum (64) accepimus; contraque Callicratidam (65), qui præfectus claſſi proximus poſt Lyſandrum fuit. Itemque in ſermonibus alium quemque, quamvis præpotens ſit, efficere (66), ut unus de multis eſſe videatur. Quod in Catulo, & in patre, & in filio: idemque in Q. Mutio Mancia vidimus. Audivi ex majoribus natu hoc idem fuiſſe in P. Scipione Naſica: contraque patrem ejus, illum, qui Tib. Gracchi conatus perditos vindicavit (67) nullam comitatem habuiſſe ſermonis: ne Xenocratem quidem (68), ſeveriſſimum philoſophorum, ob eamque rem ipſum magnum clarumque fuiſſe.

Innu-

---

(60) *Simulatorem*) Hoc loco *ſimulator* ad laudem refertur. Alii tamen leg. *diſſimulatorem*. *Facc.*

(61) *Quem εἴρωνα Græci nominaverunt*) Hæc verba eſſe ab aliena manu Heumannus monet in Arte Crit. n. XXVII. *Facc.*

(62) *Pheræum Jaſonem*) Vide de ejus prudentia & potentia Xenophontem VI. Ἑλλην. Et Diod. Sic. XV. *Grævius*.

(63) *Ut Syllam & M. Craſſum*) Syllam alios coluiſſe, & ſervili obſequio dignitates meruiſſe, nuſquam dictum ſcriptumve. In ætate tenera cum ſcurris & mimis potavit, & genio indulſit frequenter, ſed de adulatione potentium dignitateque florentium nihil. Craſſus autem Syllam ſectatus eſt, & coluit enixe; ejuſque gratia potiſſimum ad illas divitias & poſtea honores eſt evectus: Vide Plutarchum in ejus vita. Sine dubio locus eſt contaminatus, quem ſic purgabis ex meo primo codice, in quo clare ſcribitur: *Ut Sylla M. Craſſum videbamus*. Grævius.

(64) *Lyſandrum*) Vide C. Nep. in ejus vita. *Idem*.

(65) *Callicratidam*) De hoc etiam egit cap. 24. hujus libri. *Idem*.

(66) *Itemque in ſermonibus alium quemque, quamvis præpotens ſit, efficere*) Hoc vult: Eſſe in quibuſdam ſermonis comitatem, ut, quamvis ſint in magna dignitate conſtituti, tamen cum ſermones ferunt cum infimæ quoque ſortis hominibus, videantur & ipſi ejuſdem loci & ordinis homines eſſe, nullum ut præ ſe ferant in oratione faſtum. Cic. II. de Finibus: *Tenuis L. Virginius unuſque de multis*, Sic Græcis εἷς τῶν πολλῶν. *Idem*.

(67) *Nullam comitatem*) nullas ſermonis blanditias, quibus caruit Xenocrates quoque: ob hoc autem ipſum in primis celebratus eſt. Exemplum Xenocratis tamquam inſititium putat expungendam eſſe Heumannus in Arte Crit. n. XXVII. *Facc.*

(68) *Ne Xenocratem quidem*) Hanc lectionem optimorum librorum auctoritas, & ſententia comprobat. Hoc enim dicit: Ne ſeveriſſimum quidem philoſophorum Xenocratem comitatem ſermonis habuiſſe, & in gravitate maxima præſtitiſſe dignitate, ut Camerarius ſcribit. *Fabric.*

Innumerabiles aliæ diſſimilitudines ſunt naturæ morumque, minime tamen vituperandorum.

XXXI. Admodum autem tenenda ſunt ſua cuique, non vitioſa, ſed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim eſt faciendum, ut contra univerſam naturam nihil contendamus: ea tamen conſervata, propriam naturam ſequamur: ut, etiam ſi ſint alia graviora atque meliora, tamen nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur (69). Neque enim attinet repugnare naturæ, nec quidquam ſequi, quod aſſequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud, ideo, quia nihil decet invita (ut ajunt) Minerva, id eſt, adverſante & repugnante natura.

Omnino ſi quidquam eſt decorum, nihil eſt profecto magis, quam æquabilitas univerſæ vitæ, tum ſingularum actionum: quam conſervare non poſſis, ſi aliorum naturam imitans, omittas tuam. Ut enim ſermone eo debemus uti, qui notus eſt nobis, ne, ut quidam Græca verba inculcantes, jure optimo irrideamur: ſic in actiones omnemque vitam nullam diſcrepantiam conferre debemus.

Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem ſibi ipſe conſciſcere alius debeat, alius in eadem cauſa non debeat. Num enim alia in cauſa M. Cato fuit, alia cæteri, qui ſe in Africa Cæſari tradiderunt? Atqui cæteris forſitan vitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent, propterea quod eorum vita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem cum incredibilem tribuiſſet natura gravitatem, eamque ipſe perpetua conſtantia roboraviſſet, ſemperque in propoſito ſuſceptoque conſilio permanſiſſet, moriendum potius, quam tyranni vultus adſpiciendus fuit. Quam multa paſſus eſt Ulyſſes in illo errore diuturno, cum & mulieribus (ſi Circe & Calypſo mulieres appellandæ ſunt) inſerviret, & in omni ſermone omnibus affabilem & jucundum ſe eſſe vellet? domi vero etiam contumelias ſervorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quam illa perpeti maluiſſet.

Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quiſque habeat ſui: eaque moderari, nec velle experiri, quam ſe aliena deceant. Id enim maxime quemque decet, quod eſt cujuſque ſuum maxime. Suum igitur quiſque noſcat ingenium, acremque ſe & bonorum & vitiorum ſuorum judicem præbeat: ne ſcenici plus, quam nos, videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, ſed ſibi accommodatiſſimas fabulas eligunt. Qui voce freti ſunt

(69) *Tamen nos ſtudia* noſtra *naturæ regula metiamur*) Nonnulli Mſſ. habent *noſtra natura*, quod vulgatæ lectioni *noſtræ naturæ* præferendum videtur; quia non cujuſcunque naturæ, ſed noſtræ regula ſtudia noſtra ſunt metienda. Idem dicendum eſt de ſtudiis; quocirca legendum eſſe arbitror, *tamen noſtra ſtudia noſtræ naturæ regula metiamur*. *Pearc.* Video ſine emendandi ratione apertam ſententiam. Satis enim ſignificavit Cicero quam dicat naturam. *Anonymus*.

ſunt (70), Epigonos (71), Medumque: qui geſtu, Menalippam, Clytæmneſtram: ſemper Rupilius, quem ego memini, Antiopam: non ſæpe Æſopus Ajacem. Ergo hiſtrio hoc videbit in ſcena, quod non videbit ſapiens in vita? Ad quas igitur res aptiſſimi erimus, in iis potiſſimum elaborabimus. Sin aliquando neceſſitas nos ad ea detruſerit, quæ noſtri ingenii non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, ſi non decore, at quam minimum indecore facere poſſimus. Nec tam eſt enitendum, ut bona, quæ nobis data non ſint, ſequamur, quam ut vitia fugiamus.

XXXII. Ac duabus iis perſonis, quas ſupra dixi, tertia adjungitur, quam caſus aliquis, aut tempus imponit: quarta etiam, quam nobiſmet ipſis judicio noſtro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque, quæ ſunt his contraria, in caſu ſita, temporibus gubernantur. Ipſi autem quam perſonam gerere velimus, a noſtra voluntate proficiſcitur. Itaque ſe alii ad philoſophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant: ipſarumque virtutum in alia alius mavult excellere.

Quorum vero patres, aut majores aliqua gloria præſtiterunt, ii ſtudent plerumque eodem in genere laudis excellere: ut Q. Mutius, P. filius, in jure civili; Pauli filius Africanus in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas a patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam: ut hic idem Africanus eloquentia cumulavit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus, Cononis filius, qui, cum belli laude non inferior fuiſſet, quam pater: ad eam laudem, doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omiſſa imitatione majorum, ſuum quoddam inſtitutum (72) conſequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti majoribus.

Hæc igitur omnia, cum quærimus quid deceat, complecti animo & cogitatione debemus. In primis autem conſtituendum eſt, quos nos, & quales eſſe velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio eſt omnium difficillima. Ineunte enim adoleſcentia, cum eſt maxima imbecillitas conſilii, tum id ſibi quiſque genus ætatis degendæ conſtituit, quod maxime adamavit. Itaque ante implicatur aliquo certo genere curſuque vivendi, quam potuit, quid optimum eſſet, judicare. Nam quod Herculem Prodicium (73) dicunt (ut eſt apud Xenophontem) cum primum pubeſceret (quod

(70) *Epigonos*) Accii Tragœdiam. Sunt autem Epigoni auctores ſecundi belli Thebani, quorum nomine Euripides tragœdiam ſcripſit. Hanc imitatus eſt Accius. *Facc.*

(71) *Medumque*) Pacuvii tragœdiam, a Nonio & Chariſio citatam. Alii leg. *Medeamque*. Medum autem eſſe volunt Medeæ filium. *Facc.*

(72) *conſequantur*) Legere malim, *ſequantur*. *Facc.*

(73) *Herculem Prodicium*) Quemadmodum hoc loco, *Herculem Prodicium*, ita in epiſtola ad Lucceium, *Herculem Xenophontium*, dixit. Nam Xenophon in ſecundum librum Commentariorum retulit, quod Prodicus in libro de Hercule expoſuerat. *Fabric.* a

(quod tempus a natura ad deligendum, quam quiſque viam vivendi ſit ingreſſurus, datum eſt) exiſſe in ſolitudinem, atque ibi ſedentem, diu ſecum multumque dubitaſſe, cum duas cerneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius eſſet: hoc Herculi, (74) Jovis ſatu edito, potuit fortaſſe contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique viſum eſt, atque ad eorum ſtudia inſtitutaque impellimur: plerumque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum conſuetudinem moremque deducimur. Alii multitudinis judicio feruntur, quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant. Nonnulli tamen ſive felicitate quadam, ſive bonitate naturæ, ſive parentum diſciplina, rectam vitæ ſecuti ſunt viam.

XXXIII. Illud autem maxime rarum genus eſt eorum, qui aut excellente ingenii magnitudine, aut præclara eruditione atque doctrina, aut utraque re ornati, ſpatium etiam deliberandi habuerunt, quem potiſſimum vitæ curſum ſequi vellent: in qua deliberatione ad ſuam cujuſque naturam conſilium eſt omne revocandum. Nam cum in omnibus quæ aguntur, ex eo modo, quo quiſque natus eſt, ut ſupra dictum eſt, quid deceat exquirimus; tum in tota vita conſtituenda, multo eſt ei rei cura major adhibenda, ut conſtare in vitæ perpetuitate poſſimus nobiſmetipſis, nec in ullo officio claudicare.

Ad hanc autem rationem quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam: utriuſque omnino ratio habenda eſt in deligendo genere vitæ; ſed naturæ magis. Multo enim & firmior eſt, & conſtantior: ut fortuna nonnunquam tanquam ipſa mortalis, cum immortali natura pugnare videatur (75). Qui igitur ad naturæ ſuæ non vitioſæ genus, conſilium vivendi omne contulerit, is conſtantiam teneat. Id enim maxime decet: niſi forte ſe intellexerit erraſſe in deligendo genere vitæ. Quod ſi acciderit, (poteſt autem accidere) facienda morum inſtitutorumque mutatio eſt. Eam mutationem, ſi tempora adjuvabunt, facilius commodiuſque faciemus. Sin minus; ſenſim erit pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ minus delectent, & minus probentur, magis decere cenſent ſapientes ſenſim diſſue-

(74) *Jovis ſatu edito*) Urbane ex veteri aliquo Poeta, ea tempeſtate noto. Alii malunt leg. *Jove edito*, perperam veriti, ne modus hic poeticus Ciceronem dedeceat. *Facciolatus*.

(75) *Ut fortuna nonnunquam, tanquam ipſa mortalis, cum immortali natura pugnare videntur*) Merito diſplicuit doctis hic locus non uno modo corruptus. Quid de eo cenſeam, liceat proferre. Editio Rom. prima, & tres Mſſ. Oxon. habent *quam fortuna*, pro *ut fortuna*. Unde conjectura ſic ſententiam totam refingo; *multo enim & firmior & conſtantior eſt* quam *fortuna: ut ipſa* (ſcilicet fortuna) *nonnunquam, tanquam mortalis cum immortali*, cum *natura pugnare videatur*. Video ab hac non multum Grævii conjecturam recedere: ſed in mea vulgatus ordo verborum magis ſervatur. Conjunctio *ut* idem valet quod *ita ut*; ſenſuſque loci hic eſt. Quoties fortuna cum natura (ut fit aliquando) pugnat, videtur impari certamine pugnare, quaſi mortalis homo cum immortali deo contenderet. *Pearcius*.

Digitized by Google

ſuere (76), quam repente præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum eſt, ut id bono conſilio feciſſe videamur.

Sed quoniam paulo ante dictum eſt, imitandos eſſe majores: primum illud exceptum ſit, ne vitia ſint imitanda: deinde, ſi natura non feret, ut quædam imitari poſſint, ut ſuperioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptavit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris ſimilis eſſe, quam ille fuerat ſui (77): ſi igitur non poterit ſive cauſas defenſitare, ſive populum concionibus tenere, ſive bella gerere: illa tamen præſtare debebit, quæ erunt in ipſius poteſtate, juſtitiam, fidem, liberalitatem, modeſtiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod deſit, requiratur. Optima autem hereditas a patribus traditur liberis, omnique patrimonio præſtantior, gloria virtutis rerumque geſtarum: cui dedecori eſſe, nefas & impium judicandum (78) eſt.

XXXIV. Et quoniam officia non eadem diſparibus ætatibus tribuuntur, aliaque ſunt juvenum, alia ſeniorum: aliquid etiam de hac diſtinctione dicendum eſt. Eſt igitur adoleſcentis, majores natu vereri: exque his deligere optimos & probatiſſimos, quorum conſilio atque auctoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inſcientia ſenum conſtituenda & regenda prudentia eſt. Maxime autem hæc ætas a libidinibus arcenda eſt, exercendaque in labore patientiaque & animi, & corporis: ut eorum & in bellicis, & in civilibus officiis vigeat induſtria. Atque etiam cum relaxare animos, & dare ſe jucunditati volent; caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ, quod erit facilius, ſi in ejuſmodi quidem rebus majores natu intereſſe (79) velint.

Senibus autem labores corporis minuendi, exercitationes animi etiam augen-

(76) *Amicitias ſenſim diſſuere*) Eleganter & acute, *diſſuere*: ſed tamen veteres omnes libri *diluere*, habent; quod eſt extenuare. Sic colores, ſic vina diluuntur. Sic *unguenta lacrymis diluere* dixit Ovidius, *auctoritatem diluere* Seneca. Sed maxime ad hunc locum, quod Gellius priſcorum vocabulorum mirus ſectator libro XII. cap. I. *Vinculum*, inquit, *illud coagulumque animi atque amoris, quo parentes cum filiis natura conſociat, interſcindunt, aut certe quidem diluunt deteruntque*. Ubi *deterunt* eadem metaphora dixit, nempe a pictoribus colores terentibus. Ut Horatius, *Culpa deterere ingenii*, id eſt imminuere. *Lang.*

(77) *Si igitur*) Schema eſt, per quod verborum conſtructio mutatur, ſervata ſententia: ἀνακόλουθον vocant. Legere malim, *ſiquis igitur*; nec aliter ſcripſiſſe Ciceronem puto. *Facc.*

(78) *Nefas & vitium judicandum*) Quam male *vitium* cum *nefas* jungatur, vident omnes, qui aut præceptis rhetorum ſunt imbuti, aut recte loquentium uſum & conſuetudinem in conſilium adhibent. Vitium enim eſt infra nefas. Itaque clariſſimus Gruterus bene notavit, ſe vix ſe continere potuiſſe, quin deleto illo *vitium* intulerit *impium*, quia id repererit in primo Palatino. Cum vero *impium* quoque in meo primo conſpiciatur, nullus dubitavi id reponere. *Gravius.*

(79) *Majores natu intereſſe*) Hoc ex inſtituto Lycurgi obſervabatur in Lacedæmoniorum republica, & faciendum præſcribit Plato II. de Legibus. Nam Seneca epiſt. 25. bene dicit: *Omnia nobis mala ſolitudo perſuadet*. Et ep. 11. *Magna pars peccatorum tollitur, ſi peccatori teſtis adſiſtat*. Ceterum hic locus in antiquis libris varie legitur. In nonnullis eſt: *Si ejuſmodi quidem in rebus majores natu nolint intereſſe*. Unde conjicit Lambinus: *non nolint intereſſe*. Pith. & Græv. prim. *Si in ejuſmodi quidem rebus majores natu intereſſe volent*. Et ſic fere Palat. prim. quos ſequor. *Idem.*

gendæ videntur. Danda vero opera, ut & amicos, & juventutem, & maxime rempublicam conſilio & prudentia quam plurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum eſt ſenectuti, quam ne languori ſe deſidiæque dedat. Luxuria vero cum omni ætati turpis, tum ſenectuti fœdiſſima eſt. Sin autem libidinum etiam intemperantia acceſſerit, duplex malum eſt, quod & ipſa ſenectus concipit dedecus, & facit adoleſcentium impudentiorem intemperantiam.

Ac ne illud quidem alienum eſt, de magiſtratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere (80). Eſt igitur proprium munus magiſtratus, intelligere, ſe gerere perſonam civitatis, debereque ejus dignitatem & decus ſuſtinere, ſervare leges, jura deſcribere (81), ea fidei ſuæ commiſſa meminiſſe. Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere, neque ſummiſſum & abjectum, neque ſe efferentem: tum in republica ea velle, quæ tranquilla & honeſta ſint. Talem enim & ſentire bonum civem, & dicere ſolemus. Peregrini autem & incolæ officium eſt, nihil præter ſuum negotium agere, nihil de alieno anquirere, minimeque in aliena eſſe republica curioſum. Ita fere officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, & quid aptum ſit perſonis, temporibus, ætatibus. Nihil eſt autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda, conſilioque capiendo ſervare conſtantiam.

XXXV. Sed quoniam (82) decorum illud in omnibus factis & dictis, in corporis denique motu & ſtatu cernitur, idque poſitum eſt in tribus rebus, formoſitate, ordine, ornatu ad actionem apto: (83) difficilius ad eloquendum (84): ſed ſatis erit intelligi (85). In his autem tribus conti-

(80) *De magiſtratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere.*) Mſ. Laud. & Mert. pr. omittunt vocem *civium:* Bodl. vero ſecundus vocem *de*. Ego utramque delendam eſſe cenſeo, ut legatur *de magiſtratuum, de privatorum, de peregrinorum officiis dicere*. Voces *de civium* videntur interpretamento fuiſſe vocum *de privatorum*: de tribus enim ſolum generibus perſonarum Cicero in ſequente capitis parte agit; & de ſecundo ſic dicit, *Privatum autem oportet æquo & pari cum civibus jure vivere:* ubi poſt vocem *privatum* non inſeritur vox *civem*, quamvis ea (ut & hic *civium*) ſubintelligenda eſſe videatur. *Pearcius*.

(81) *Jura deſcribere*) Non eſt leges ferre, ſeu condere, ſed jus ſuum cuique tribuere, jus dicere. Cic. v. in Verrem, cap. 11. *Eadem lectica uſque in cubiculum deferebatur, Eo veniebant Siculorum magiſtratus, veniebant equites Romani, id quod ex multis juratis audiſtis. Controverſiæ ſecreto deferebantur: paulo poſt palam decreta auferebantur. Deinde ubi paulisper in cubiculo pretio, non æquitate jura deſcripſerat, Veneri jam & Libero reliquum tempus deberi putabat.* Et pro Quint. *Quis eandem urbis iſta jura tam æqua deſcribit? quis hoc ſtatuit, quod æquum ſit in Quintium, id iniquum eſſe in Nævium?* Deſcribere enim eſt ordinare, diſtribuere. Cic. de lege agraria: *Duodecim deſcribit in ſingulos homines jugera.* Lib. XII. ad Fam. epiſt. 1. *Tabulæ figuntur, immunitates dantur, pecuniæ maxima deſcribuntur*. Grævius.

(82) *Decorum illud*) Vox *illud* videtur redundare, & omittitur in aliquo codice: ſed tamen habetur etiam paullo infra. Significat autem decorum illud, de quo loquimur. *Facc.*

(83) *Difficilius*) Ita vulgo legitur: minus tamen recte. Legendum *difficilibus*, rebus ſcilicet difficilibus ad explicandum: ſed ſatis eſt, inquit, eas intelligi. *Facc.*

(84) *Difficilius ad eloquendum*) Iſta non bene cohærent cum præcedentibus. Pet. Victorius edidit: *difficilius ad eloquendum eſt;* ſed

netur cura etiam illa, ut probemur iis, quibuſcum, apud quoſque vivamus. His quoque de rebus pauca dicantur.

Principio, corporis noſtri magnam naturâ ipſa videtur habuiſſe rationem: quæ formam noſtram, reliquamque figuram, in qua eſſet ſpecies honeſta, eam poſuit in promptu: quæ autem partes corporis ad naturæ neceſſitatem datæ, adſpectum eſſent deformem habituræ atque turpem, eas contexit, atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata eſt hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui ſana mente ſunt, removent ab oculis: ipſique neceſſitati dant operam ut quam occultiſſime pareant: quarumque partium corporis uſus ſunt neceſſarii, eas neque partes, neque earum uſus ſuis nominibus appellant: quodque facere turpe non eſt, modo occulte; id dicere obſcœnum eſt. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantia vacat * nec orationis obſcœnitas. Nec vero audiendi ſunt Cynici, aut ſi qui fuerunt Stoici pæne Cynici (86), qui reprehendunt, & irrident, quod ea, quæ turpia re non ſint; nominibus ac verbis flagitioſa ducamus; illa autem, quæ turpia ſint, nominibus appellemus ſuis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe eſt: ſed dicitur non obſcœne: liberis dare operam, re honeſtum eſt, nomine obſcœnum: pluraque in eam ſententiam ab eiſdem contra verecundiam diſputantur. Nos autem naturam ſequamur, & ab omni, quod abhorret ab oculorum auriumque approbatione, fugiamus.

Status, inceſſus, ſeſſio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus, teneant illud decorum.

Quibus in rebus duo maxime ſunt fugienda; ne quid effœminatum, aut molle, & ne quid durum, aut ruſticum ſit. Nec vero hiſtrionibus oratoribuſque concedendum eſt, ut iis hæc apta ſint, nobis diſſoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet veteri diſciplina verecundiam, ut in ſcenam ſine ſubligaculo prodeat nemo. Verentur enim, ne, ſi quo caſu evenerit ut corporis partes quædam aperiantur, adſpiciantur non decore. No-

ſtro

ſed ſic quoque aſpera & hiulca eſt oratio, nec pro illa facilitate & ſuavitate Tulliana ſe habet. Eam vero duritiem tollit meus primus & optimus codex. *Difficilius ad eloquendum rebus* in eo extat, quod & Gruterus reperit in Palat. primo, & editione Romana anni CCCCLXXI., ut plane probem Gruteri ſententiam, legendum eſſe *difficilibus ad eloquendum*, & reſpici *rebus*, quod præceſſerat, repetitum eſſe a librariis. *Gravius*.

(85) *Satis erit intelligi*) Ambroſius lib. 1. Officiorum cap. 19. ita ſcribit: *Unde Tullius etiam ordinem putat in illo decore ſervari oportere, idque poſitum dicit in formoſitate, ordine, ornatu ad actionem apto, quæ difficile ait loquendo explicari poſſe, & adeo ſatis eſſe intelligi*. Quemadmodum autem hic dicitur, *difficilius ad eloquendum*, ſic in Oratore legitur, *Quo eſt ad inveniendum difficilior in oratione numerus, quam in verſibus*. Fabricius.

* Man. Grut. *nec oratio obſcœnitate*.

(86) *Aut ſi qui fuerunt Stoici pæne Cynici*) Fuerunt enim Stoici, qui τὸν κυνισμὸν, id eſt Cynicorum rationem atque vitam probaverunt. De quibus Cicero extremo libro tertio de Finibus, & Laertius lib. 7. Eſt quoque apud Arrianum caput περὶ κυνισμοῦ, lib. III. cap. 22. *Fabric*. Hinc Stoicorum dogmata tunica tantum a Cynicis diſtare Juven. Satyr. III. ait, hoc eſt ſolo habitu a Stoicis differre, cum dogmata fere habeant eadem. *Gravius*.

ſtro quidem more cum parentibus puberes filii, cum ſoceris generi non lavantur. Retinenda eſt igitur hujus generis verecundia, præſertim natura ipſa magiſtra & duce.

XXXVI. Cum autem pulchritudinis duo genera ſint, quorum in altero venuſtas ſit, in altero dignitas: venuſtatem, muliebrem ducere debemus; dignitatem, virilem. Ergo & a forma removeatur omnis viro non dignus ornatus: & huic ſimile vitium in geſtu motuque caveatur. Nam & palæſtrici motus (87) ſæpe ſunt odioſiores; & hiſtrionum nonnulli (88) geſtus inepti non vacant offenſione: & in utroque genere, quæ ſunt recta & ſimplicia, laudantur. Formæ autem dignitas, coloris bonitate tuenda eſt: color, exercitationibus corporis. Adhibenda eſt præterea munditia non odioſa, neque exquiſita nimis; tantum quæ fugiat agreſtem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio eſt habenda veſtitus: in quo (ſicut in pleriſque rebus) mediocritas optima eſt.

Cavendum eſt autem, ne aut tarditatibus utamur in greſſu mollioribus, ut pomparum ferculis ſimiles eſſe videamur (89), aut in feſtinationibus ſuſcipiamus nimias celeritates; quæ cum fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna ſignificatio fit, non adeſſe conſtantiam. Sed multo etiam magis elaborandum eſt, ne animi motus a natura recedant: quod aſſequemur, ſi cavebimus, ne in perturbationes atque exanimationes incidamus; (90) & ſi attentos animos ad decori conſervationem tenebimus. Motus autem animorum duplices ſunt; alteri, cogitationis; alteri, appetitus. Cogitatio in vero exquirendo maxime verſatur: appetitus impellit ad agendum. Curandum eſt igitur, ut cogitatio-

(87) *Palaſtrici motus*) In palæſtris docebantur, & brachia, & totum corpus movere decore ad leges, numeroſque. Hinc Horat. lib. 1. de Mercurio:

Quis feros cultus hominum recentum
Voce formaſti catus, & decora
More palaſtra.

Tu primus docuiſti homines eleganti more ac ratione luctari, cum antea luctæ eſſent inconditæ & inſulſæ. Hinc *palaſtra* pro ipſa ratione quadam eleganti. Cic. de perfecto Oratore: *Ut athletas, nec multo ſecus gladiatores videmus nihil nec vitando facere, nec petendo vehementer, in quo non motus hic habeat palaſtram quandam.* Sic in 1. de Legibus: *Fannii autem ætatis conjunctus Antipater paulo inflavit vehementius, habuitque vires agreſtes ille quidem atque horridas, ſine nitore & palaſtra.* Qui ſunt autem palæſtrici motus eleganter docet Quintil. lib. 11. Inſtitut. *Ne illos quidem reprehendendos putem, qui paulum etiam palaſtricis vacaverint.* Nimirum ut paulo poſt dicit, *ut recta ſint brachia, ne indocta ruſticæve manus, ne ſtatus indecorus, ne qua in proferendis pedibus inſcitia, ne caput oculique ab alia corporis inclinatione diſſideant.* Vide ibi plura. Quod olim palæſtra, hoc nunc docet orcheſtra. *Gravius.*

(88) *Geſtus inepti*) Si geſtus ſunt inepti, quid mirum, quod offendant? Legendum *ineptiis non vacant*, omiſſo *offenſione*. Facc.

(89) *Ut pomparum ferculis ſimiles eſſe videamur*) In quibus ſacra & ſimulacra lentiſſimo inceſſu circumferebantur. Horat. lib. 1. Sat. 3.

Sæpe velut qui
Currebat fugiens hoſtem, perſæpe velut qui
Junonis ſacra ferret. Eraſmus.

(90) *Et ſi attentos animos &c.*) Cum proxime *animum* ſingulari numero dixerit, conſtructionis ratio poſcebit, *animumque ipſum attentum &c.* Præterquamquod monitum nimis commune eſt, nec ſine idiotiſmo expreſſum: ſe proinde inter ſuſpecta refero. Videtur, ut alia multa, ex margine traductum. *Facc.*

ne ad res quam optimas utamur : appetitum rationi obedientem præbeamus.

XXXVII. Et quoniam magna vis orationis eſt, eaque duplex : altera, contentionis; altera, ſermonis : contentio diſceptationibus tribuatur judiciorum, concionum, ſenatus : ſermo in circulis, diſputationibus, congreſſionibus familiarium verſetur : perſequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum ſunt; nulla ſermonis : quanquam haud ſcio, an poſſint hæc quoque eſſe. Sed diſcentium ſtudiis inveniuntur magiſtri : huic autem qui ſtudeant, ſunt nulli : rhetorum turba referta omnia : quanquam quæ verborum ſententiarumque præcepta ſunt, eadem ad ſermonem pertinebunt.

Sed cum orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo ſequamur, ut clara ſit, ut ſuavis : utrumque omnino a natura petendum eſt : verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio preſſe loquentium (91), & leniter. Nihil aliud fuit in Catulis, ut eos (92) exquiſito judicio putares uti literarum : quanquam erant literati : ſed & alii (93). Hi autem opti-

(91) *Preſſe loquentium*) Ita clare, ut omnea audiantur literæ, ſed tanta lenitate, ut nullius aures offendant. Quint. lib. 11. 8. *Non ſatis eſt dicere preſſe tantum, aut ſubtiliter, aut aſpere : neu magis quam phonaſco acutis tantum aut mediis, aut gravibus ſonis, aut horum etiam particulis excellere.* In 111. de Orat. *Me*, inquit Cicero ad Catulum, *tuus ſonus & ſuavitas illa delectat*, (nonnullis interpoſitis pergit) *hanc dico ſuavitatem, quæ exit ex ore : quæ quidem, ut apud Græcos, Atticorum, ſic in Latino ſermone, hujus eſt urbis maxime propria. Athenis diu doctrina Athenienſium interiit*, &c. *Tamen eruditiſſimos homines Aſiaticos quivis Athenienſis indoctus, non verbis, ſed ſono vocis, nec tam bene, quam ſuaviter loquendo facile ſuperabit. Noſtri minus ſtudent literis, quam Latini. Tamen ex iſtis, quos noſtis, urbanis, in quibus minimum eſt literarum, nemo eſt quin literatiſſimum togatorum omnium, Q. Valerium Soranum, lenitate vocis, atque ipſo oris preſſu ac ſono facile vincat.* His qui preſſe loquuntur opponuntur ii, qui aut opprimunt literas, aut putide nimis ruſticeque ſe exprimunt, ut ſtatim dicet Cicero. *Gravius.*

(92) *Nihil* aliud *fuit in Catulis, ut eos* &c.) Cum ſex Mſſ. Oxon. deleo vocem *aliud*, quæ mihi videtur prorſus menti Ciceronis adverſari. Senſus eſt (opinor) Nihil fuit, cur Catulos maxime literatos & doctos fuiſſe putares. Contrarium vero videtur vox *aliud* innuere; quaſi colligi potuiſſet, ex eorum modo preſſe & leniter loquendi, eos fuiſſe maxime literatos. *Pearcius.*

(93) *Quanquam erant literati, ſed & alii*) Forte, *ſed ut alii* : ut ſenſus ſit, Non tam literati erant, ut non alios in ea re ſibi æquales haberent. Cenſeo voces vulgatas, *ſed & alii*, minus ſignificare quam poſtulat ſententia, cum menſuram & gradum eruditionis Catulorum non exprimant. *Idem.* Ut quod ſentio dicam, eſt in duabus his doctiſſimi Pearcii annotationibus quod me angat. Non dicit Cicero Catulos fuiſſe habitos maxime literatos; ſed exiſtimatos eſſe *exquiſito uti judicio literarum*. At videntur hæc differre : non enim ſi quis exquiſito utitur judicio literarum, continuo eſt maxime doctus; neque ſunt omnes Pearcii, utramque ut laudem conjungant. Vocem *aliud* puto non poſſe a phraſi abeſſe; nam hoc vult, ni fallor, Tullius: Nihil aliud præter ſuavitatem vocis, & pronuntiandi venuſtatem, in Catulis fuiſſe, cur putarentur *exquiſito uti judicio literarum*. Tum quaſi corrigens aut molliens quod dixerat, ſubjungit : Non quod literati non fuerint; ſed erant quoque alii tunc temporis, illa eadem ætate literati, de quibus tamen non eadem erat hominum opinio, *uti eos exquiſito judicio literarum.* Cur vero eam non adepti ſunt famam? Nimirum deerat illis illud *aliud*, quod in Catulis erat, *qui optime uti lingua Latina putabantur*. Otioſis liceat, & curioſis adire Janum Parrhaſium in Quæſitis per epiſtolam : *epiſt.* 17. *Olivetus.*

optime uti lingua Latina putabantur. Sonus erat dulcis : literæ (94) neque expreſſæ, neque oppreſſæ (95), ne aut obſcurum eſſet, aut putidum (96). Sine contentione vox, nec languens, nec canora (97). Uberior oratio L. Craſſi, nec minus faceta : ſed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero & facetiis Cæſar (98), Catuli patris frater, vicit omnes : ut in ipſo illo forenſi genere dicendi contentiones aliorum ſermone vinceret.

In omnibus igitur his elaborandum eſt, ſi in omni re, quid deceat, exquirimus. Sit igitur ſermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis, minimeque pertinax : inſit in eo lepos. Nec vero, tanquam in poſſeſſionem ſuam venerit, excludat alios : ſed cum reliquis in rebus, tum in ſermone communi, viciſſitudinem non iniquam putet. Ac videat in primis, quibus de rebus loquatur : ſi ſeriis, ſeveritatem adhibeat ; ſi jocoſis, leporem. In primiſque provideat, ne ſermo vitium aliquod indicet ineſſe in mo-

---

(94) *Neque expreſſa*) Legendum cenſeo *expreſſa nimis*. Particula autem *nimis*, quæ in multis editionibus invenitur ante *putidum*, huc eſt transferenda. Nulla aliter ratione poteſt : quia litteræ exprimi debent, ut Cicero ipſe alibi monet, non tamen *putidius*, ideſt affectatius. *Facc.*

(95) *Litera neque expreſſa, neque oppreſſa*) Quid ſit *exprimere*, & *opprimere* litteras optime docet Quintil. Inſtit. lib. 11. *In primis vitia, ſi qua ſunt oris, emendes : ut expreſſa ſint verba, ut ſuis quaque litera ſonis enuncientur. Quarumdam enim vel exilitate, vel pinguedine nimia laboramus : quaſdam velut acriores parum efficimus, & aliis non diſſimilibus, ſed quaſi hebetioribus permutamus.* Sequuntur ibi plura in hanc ſententiam. *Gravius.*

(96) *Aut putidum*) Quid ſit *putidum* in pronunciatione, docet Nonius Marcellus. *Putidum non ſolum ab ore fœtido & gravi, quod naribus præbetur, ſed & quod auribus triſte, & inſuave, auſterum, & rancidum, id putidum dici poſſe auctoritas vetuſtatis admiſit.* Repetit hoc præceptum Cic. III. de Orat. c. 11. *Nolo exprimi literas putidius, nolo obſcurari negligentius : nolo verba exiliter exanimata, nolo inflata, & quaſi anhelata gravius.* Quod hic *putidum* dicit, in ſequenti capite vocat *aſpere, vaſte, ruſtice, hiulce loqui*, quibus opponit, *preſſe, æquabiliter, leniter*. Illudque putidum & aſperum improbat in Cotta, cujus pronuntiationem *latam* vocat, ut qui jota literam tollat, & E *pleniſſimum*, dicat, ideoque videri non oratores antiquos, ſed meſſores imitari, propter ruſticam illam ſcilicet illarum literarum expreſſionem. Apud Quintilian. lib. I. cap. 11. alia exempla invenies. *Idem.*

(97) *Sine contentione vox nec languens, nec canora*) Nec torpens, nec tinnula. Bene autem Cicero dixit, *ſine contentione* vocem non debere eſſe canoram : nam in oratore illa probatur. In Bruto enim dicit : *Canorum oratorem concurſus hominum forique ſtrepitus deſiderat*. In Hortenſio talem vocem laudavit idem : *Vox canora & ſuavis, motus & geſtus etiam plus artis habebat*. Hinc muſicen utilem oratori eſſe oſtendit Quintilian. lib. x. Sed tamen ſtudendum ſummopere, ne oratio fiat deforme canticum, neve frangatur in effœminatam & ſcenicam pronuntiationem. Quintil. xi. 3. cum de vitiis pronuntiationis varia egiſſet, addit : *Quodcumque ex his vitium magis tulerim, quam quo nunc maxime laboratur in cauſis omnibuſque ſcholis, cantandi : quod inutilius ſit an fœdius, neſcio. Quid enim minus oratori convenit, quam modulatio ſcenica & nonnunquam ebriorum aut comeſſantium licentiæ ſimilis?* Sed hæc uberius ibi perſequitur. Laborabant hoc vitio ſophiſtæ in Græcia in primis, ut videre licet ex Philoſtrato. *Idem.* Uberius etiam Creſſolius in ſuo Rhetorum Theatro.

(98) *Cæſar*) De quo ſupra, cap. 30. & in Bruto, cap. 48. Hunc, Lucii filium, Catuli patris fratrem fuiſſe manifeſtum fit ex lib. 11. de Orat. cap. 3. *Poſtero igitur die quam illa erant acta, hora fere ſecunda, cum etiam tum in lecto Craſſus eſſet, & apud eum Sulpicius ſederet, Antonius autem inambularet cum Cotta in porticu, repente eo Q. Catulus ſenex cum C. Julio fratre venit.* Betulejus. Fratres apud Romanos dicti fuerunt non modo qui iiſdem parentibus, ſed & qui fratribus, & qui fratre ac ſorore nati erant, ut de Metellis & Clodio in Ciceronis hiſtoria demonſtravi. *Fabric.*

moribus: quod maxime tum ſolet evenire, cum ſtudioſe de abſentibus detrahendi cauſa, aut per ridiculum, aut ſevere, maledice, contumelioſeque dicitur.

Habentur autem plerumque ſermones aut de domeſticis negotiis, aut de republica, aut de artium ſtudiis atque doctrina. Danda igitur opera eſt, ut etiam ſi aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio: ſed, utcumque a aderunt (99): neque enim omnes iiſdem de rebus, nec omni tempore, nec ſimiliter delectamur (1). Animadvertendum eſt etiam, quatenus ſermo delectationem habeat: &, ut incipiendi ratio fuerit, ita ſit deſinendi modus.

XXXVIII. Sed quomodo in omni vita rectiſſime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id eſt, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: ſic ejuſmodi motibus ſermo debet vacare, ne aut ira exſiſtat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut tale aliquid appareat. Maximeque curandum eſt, ut eos, quibuſcum ſermonem conferemus, & vereri, & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt neceſſariæ, in quibus utendum eſt fortaſſe & vocis contentione majore, & verborum gravitate acriore. Id agendum etiam, ut ne ea facere videamur irati: ſed, ut ad urendum & b ſecandum, ſic & ad hoc genus caſtigandi, raro invitique veniemus: nec unquam, niſi neceſſario, ſi nulla reperietur alia medicina: ſed tamen ira procul abſit, cum qua nihil recte fieri, nihil conſiderate poteſt.

Magna autem ex parte clementi caſtigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut & ſeveritas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipſum, quod acerbitatis habet objurgatio, ſignificandum eſt, ipſius cauſa, qui objurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectum eſt autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimiciſſimis fiunt, etiam ſi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua per-

a Vict. Man. Grut. *aderunt res*.

(99) *Sed, utcumque aderunt*) *Utcumque aderunt*, in omnibus libris reperio ſcriptum: id eſt cuicuimodi homines. Adverbium loco nominis. Terent. *ſic homo eſt, ita homo eſt*. Locus hic turpiter erat maculatus. *Langius*. Plerique ediderunt, *utcumque aderunt res*: quod ultimum non eſt delendum, ſententia poſtulante. Ultima ſyllaba præcedentis vocis videtur hanc voculam abſorpſiſſe. Verba quæ ſequuntur quaſi in parentheſi ſunt poſita. Sententia hæc eſt, Qualeſcumque res erunt, de quibus loquimur, (non enim ſemper de iiſdem rebus loqui placet) opera eſt danda, ne modum excedamus, & iis, quibuſcum loquimur, faſtidium & moleſtiam moveamus. Videndum quouſque oratio noſtra placeat audientibus. Quemadmodum conſiderandum eſt, antequam incipiamus loqui, ne aures aliorum offendamus, ſic & in finiendo ſermone nobis erit curæ, ne nimii ſimus, & nimia prolixitate de eodem argumento ſimus aliis odio. In primis videndum, quibuſcum ſermones ſerimus. Nam velle apud nautas de re ruſtica loqui, aut apud milites de navibus, & inſtrumento nautico, ineptum eſſet. Itaque ad eorum ingenium eſt accommodandus ſermo, cum quibus ſeritur. *Grævius*.

(1) *Nec omni tempore*, nec *ſimiliter delectamur*) Mſ. Cant. omittit conjunctionem *nec* ante *ſimiliter*; quam & omittendam eſſe arbitror, ut legamus, *nec omni tempore ſimiliter delectamur*; id eſt, res, quæ nos delectant, non ſemper nos eodem modo delectant. *Pearcius*.

b Man. Lamb. *ſecandum medici*; *ſic*

perturbatione fiunt, ea nec conſtanter fieri poſſunt, neque iis, qui adſunt, probari. Deforme etiam eſt de ſe ipſo prædicare, falſa præſertim, & cum irriſione audientium imitari militem glorioſum.

XXXIX. Et quoniam omnia perſequimur, (volumus quidem certe) dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati & principis domum placeat eſſe, cujus finis eſt uſus: ad quem accommodanda eſt ædificandi deſcriptio: & tamen adhibenda dignitatis commoditatiſque diligentia. Cn. Octavio (2), qui primus ex illa familia conſul factus eſt, honori fuiſſe accepimus, quod præclaram ædificaſſet in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cum vulgo viſeretur, ſuffragata domino, novo homini (3), ad conſulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, acceſſionem adjunxit ædibus. Itaque ille in ſuam domum conſulatum primus attulit: hic ſummi & clariſſimi viri filius (4), in domum multiplicatam, non repulſam ſolum retulit, ſed ignominiam, etiam calamitatem. Ornanda eſt enim dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda: nec domo dominus, ſed domino domus honeſtanda eſt. Et ut in cæteris habenda ratio non ſui ſolum, ſed etiam aliorum: ſic in domo clari hominis, in quam & hoſpites multi recipiendi, & admittenda hominum cujuſque modi multitudo, adhibenda eſt cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino ſæpe fit, ſi eſt in ea ſolitudo, & maxime, ſi aliquando alio domino ſolita eſt frequentari. Odioſum eſt enim, cum a prætereuntibus dicitur:

O domus antiqua, heu quam diſpari dominare domino!

quod quidem his temporibus in multis licet dicere.

Cavendum autem eſt, præſertim ſi ipſe ædifices, ne extra modum ſumptu & magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo eſt. Studioſe enim plerique, præſertim in hanc partem, facta principum imitantur: ut L. Luculli, ſummi viri, virtutem quis, at quam multi villarum magnificentiam imitati ſunt? quarum quidem certe eſt adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus: eademque mediocritas ad omnem uſum cultumque vitæ transferenda eſt. Sed hæc hactenus.

(5) In omni autem actione ſuſcipienda, tria ſunt tenenda: primum, ut

(2) *Cn. Octavio*) De Perſe rege Macedoniæ triumphavit poſt præturam, ſed navali triumpho. Conſul fuit anno U.C. DXXCIIX. De hoc etiam Cicero Philippic. IX. *Cn. Octavii clari & magni viri, qui primus in eam familiam, quæ poſtea viris fortiſſimis floruit, attulit conſulatum, ſtatuam videmus in Roſtris; nemo enim novitati invidebat, nemo virtutem non honorabat*. Græv.

(3) *Novo homini*) Non *novus* dicitur Octavius, quatenus reſpicitur familiæ origo, quam jamdudum Numa civitate donaverat: ſed quod ante id tempus majores nullum magiſtratum populi ſuffragio datum geſſerant. *Anon.*

(4) *Hic ſummi & clariſſimi viri filius*) M. Æmilii Scauri, principis ſenatus & triumphalis viri, cujus gravitas & abſtinentia mirifice prædicatur ab omnibus. *Gravius*.

(5) *In omni autem actione ſuſcipienda*) Quomodo cohærent hæc? ſuntne Ciceronis? Si enim conjungenda ſunt cum poſtremis verbis capitis ſuperioris, non habent locum illa, *Sed hæc hactenus*. Quicumque ſit auctor per quamdam veluti epitomen colligit in tria capita, quæ hactenus de ornatu ad actionem apto ſunt explicata, vel explicata fuiſſe putat. *Facc.*

Digitized by Google

ut appetitus rationi pareat; quo nihil eſt ad officia conſervanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res ſit, quam efficere velimus: ut neve major, neve minor cura & opera ſuſcipiatur, quam cauſa poſtulet: tertium eſt, ut caveamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem ſpeciem & dignitatem (6), moderata ſint. Modus autem eſt optimus, (7) decus ipſum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum tamen trium præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare rationi.

XL. Deinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum eſt. Hac autem ſcientia continetur ea, quam Græci εὐταξίαν nominant: non hæc, quam interpretamur modeſtiam; quo in verbo modus ineſt: ſed illa eſt εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conſervatio. Itaque, ut eandem nos modeſtiam appellemus, ſic definitur, a Stoicis, ut modeſtia ſit ſcientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco ſuo collocandarum (8). Itaque videtur eadem vis ordinis & collocationis fore. Nam & ordinem ſic definiunt, compoſitionem rerum aptis & accommodatis locis. (9) Locum autem actionis, opportunitatem temporis eſſe dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græce εὐκαιρία, Latine appellatur *occaſio*. Sic fit, ut modeſtia hæc, quam ita interpretamur, ut dixi, ſcientia ſit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum.

Sed poteſt eadem eſſe prudentiæ definitio (10), de qua principio diximus. Hoc autem loco de moderatione, (11) & temperantia, & harum ſimi-

---

(6) *Ad liberalem ſpeciem, & dignitatem*) Liberalitatem hic Cicero vocat ſumptum & magnificentiam qua utimur in iis quæ pertinent ad cultum vitæ. *Species* autem & *dignitas* eſt externa pompa, ſplendor, ornatus, qui in cultu & alio paratu in oculos hominum incurrit. *Grævius*.

(7) *Decus ipſum tenere*) Decorum, non *decus* dicendum videbatur, quemadmodum hactenus dixit. Decus enim ſignificat honeſtatem, ut in lib. 3. c. XVII. vel cum honeſtate conjungitur, ut in lib. 1. c. IV. tametſi diſcrimen eſt aliquod inter utramque vocem, ut inter honeſtum & decorum, quod magis intelligi, quam explicari poteſt. Cui porro ſatis probatur hæc loquendi ratio, *modus eſt optimus tenere decus*.

(8) *Modeſtia ſit ſcientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco ſuo collocandarum*) Duplicem Cicero facit modeſtiam, ut annotavit Iſaac. Caſaubonus ad Theophraſti Characteres, de hoc loco diſputans: alteram in qua modus ſpectatur, ea eſt μετριότης: alteram, in qua ordinis eſt conſervatio, ea eſt Stoicorum εὐταξία. Neque dubium eſt Ciceronem duabus dictionibus fuiſſe uſurum, ſi potuiſſet, hoc eſt, ſi tuliſſet Latini ſermonis paupertas. Non tamen ſoli Stoici ſic definierunt εὐταξίαν, ſed Andronicus Rhodius Peripateticus, qui ubi de σωφροσύνῃ agit, ſubjicit: εὐταξία ἐμπειρία καταχωρισμοῦ πράξεως. Non potuit rotundius vis Græcorum verborum exprimi, ut hic fecit Cicero, cum dixit *ſcientiam eſſe earum rerum, quæ aguntur, aut dicuntur, ſuo loco collocandarum*. Adjicit Andronicus & aliam definitionem: ἡ περὶ τὰς πράξεις ἔχουσα τὸ βέβαιον. Alludit horſum Tullius: *Talis eſt igitur*, ait, *ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione conſtanti, ſic in vita omnia ſint apta inter ſe, & convenientia*. Grævius.

(9) *Locum autem actionis*) Locus actionis eſt ipſum actionis tempuſ; & loco agere aliquid, vel agere in loco, eſt agere pro temporis ratione & opportunitate. *Facc.*

(10) *Sed poteſt eadem eſſe prudentiæ definitio*) Quia rationem oſtendit, qua quidque faciendum ſit. Itaque prudentiæ nomine virtutes omnes Socrates intelligit. Et Plato in Legibus *prudentiam* oculum, *juſtitiam* pulchritudinem, *temperantiam* ſanitatem, *fortitudinem* manum animi virtute inſtructi eleganter nuncupat. *Grævius*.

(11) *Temperantia*) Hæc princeps eſt hujus claſſis virtus; & hanc ipſam ordinem vocat

Digitized by Google

ſimilibus virtutibus quærimus. Itaque, quæ erant prudentiæ propria, ſuo loco dicta ſunt. Quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuſcum vivimus, nunc dicenda ſunt.

Talis eſt igitur ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione conſtanti, ſic in vita omnia ſint apta inter ſe, & convenientia. Turpe eſt enim, valdeque vitioſum, in re ſevera convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre ſermonem. Bene Pericles, cum haberet collegam in prætura Sophoclem (13) poetam, hique de communi officio conveniſſent, & caſu formoſus puer præteriret, dixiſſetque Sophocles, O puerum pulchrum, Pericle! *At enim prætorem, Sophocle, decet non ſolum manus, ſed etiam oculos abſtinentes habere.* Atqui hoc idem Sophocles ſi in athletarum probatione dixiſſet, juſta reprehenſione caruiſſet. Tanta vis eſt & loci, & temporis. Ut ſi quis, cum cauſam ſit acturus, in itinere, aut in ambulatione ſecum ipſe (14) meditetur, aut ſi quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem ſi in convivio faciat, inhumanus videatur, inſcientia temporis.

Sed ea, quæ multum ab humanitate diſcrepant, ut, ſi quis in foro cantet, aut ſi qua eſt alia magna perverſitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem & præcepta deſiderant. Quæ autem parva videntur eſſe delicta, neque a multis intelligi poſſunt, ab iis eſt diligentius declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulum diſcrepent, tamen id a ſciente animadverti ſolet: ſic videndum eſt in vita, ne forte quid diſcrepet; vel multo etiam magis, quo major & melior actionum, quam ſonorum concentus eſt.

XLI. Itaque, ut in fidibus muſicorum aures vel minima ſentiunt; ſic nos, ſi acres ac diligentes eſſe volumus, animadverſoreſque vitiorum, magna ſæpe intelligemus ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex ſuperciliorum aut remiſſione, aut contractione, ex mœſtitia, ex hilaritate, ex riſu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex ſubmiſſione, ex cæteris ſimilibus, facile judicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturaque diſcrepet. Quo in genere non eſt incommodum, quale quodque eorum ſit, ex aliis judicare: ut ſi quid dedeceat in aliis, vitemus ipſi. Fit enim neſcio quo modo, ut magis in aliis cernamus, quam in nobiſmet ipſis, ſi quid delinquitur. Itaque facillime corriguntur in diſcendo, quorum vitia imitantur, emendandi cauſa, magiſtri.

vocat Alcinous de doctrina Platonis cap. 21. quatenus in eo, qui temperans eſt, appetitus paret, & ratio imperat, pro naturali harum facultatum conſtitutione atque ordine. *Facc.*

(13) *Cum haberet collegam in prætura Sophoclem*) Periclis in Prætura collega Sophocles fuit bello Samio, ut Strabo lib. 14. ſcribit. Hoc autem bellum Periclis ductu & auſpiciis geſtum ab Athenienſibus fuit anno quarto Olymp. LXXXIV. de quo Diodorus lib. XII. & Plutarchus in Pericle. *Fabritius.*

(14) *Meditetur*) Tacito murmure ſecum loquatur. *Facc.*

Nec vero alienum eſt, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam uſu peritos, &, quid his de quoque officii genere placeat, exquirere. Major enim pars eo fere deferri ſolet, quo a natura ipſa deducitur. In quibus videndum eſt, non modo quid quiſque loquatur, ſed etiam, quid quiſque ſentiat, atque etiam, qua de cauſa quiſque ſentiat. Ut enim pictores, & ii, qui ſigna fabricantur, & vero etiam poetæ, ſuum quiſque opus a vulgo conſiderari vult; ut, ſi quid reprehenſum ſit a pluribus, id corrigatur: hique & ſecum, & cum aliis, quid in eo peccatum ſit, exquirunt: ſic aliorum judicio permulta nobis & facienda, & non facienda, & mutanda, & corrigenda ſunt.

Quæ vero more aguntur inſtitutiſque civilibus, de iis nihil eſt præcipiendum. Illa enim ipſa præcepta ſunt: nec quemquam hoc errore duci oportet, ut, ſi quid Socrates aut Ariſtippus contra morem conſuetudinemque civilem fecerint, locutive ſint (15), idemque ſibi arbitretur licere. Magnis illi, & divinis bonis hanc licentiam aſſequebantur. Cynicorum vero ratio, tota eſt ejicienda: eſt enim inimica verecundiæ, ſine qua nihil rectum eſſe poteſt, nihil honeſtum.

Eos autem, quorum vita perſpecta in rebus honeſtis atque magnis eſt, bene de republica ſentientes, ac bene meritos, aut merentes, ſicut aliquo honore aut imperio affectos obſervare & colere debemus: tribuere etiam multum ſenectuti: cedere iis; qui magiſtratum habebunt: habere delectum civis & peregrini: in ipſoque peregrino, privatimne, an publice venerit. Ad ſummum, ne agam de ſingulis, communem totius generis hominum conciliationem & conſociationem colere, tueri, ſervare debemus.

XLII. Jam de artificiis & quæſtibus, qui liberales habendi, qui ſordidi ſint, hæc fere accepimus. Primum improbantur ii quæſtus, qui in odia hominum incurrunt: ut portitorum, ut fœneratorum. Illiberales autem & ſordidi quæſtus mercenariorum, omniumque, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Eſt enim illis ipſa merces auctoramentum ſervitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod ſtatim vendant: nihil enim proficiunt, niſi admodum mentiantur. Nec vero quidpiam eſt turpius vanitate: opificeſque omnes in ſordida arte verſantur: nec enim quidquam ingenuum poteſt habere officina. Minimeque artes hæ probandæ: quæ miniſtræ ſunt voluptatum, *cetarii*, *lanii*, *coqui*, *fartores*, *piſcatores*, ut ait

(15) *Ut ſi quid Socrates aut Ariſtippus contra morem ..... fecerint locutive ſint*) Cum verba *fecerint* & *locuti ſint* pluralis ſint numeri, legendum eſſe arbitror, Latinæ linguæ ratione poſtulante, *ut*, *ſi quid Socrates & Ariſtippus* &c. Nam, ſi cum vulgatis editionibus legamus *aut*, neceſſe videtur, ut ſequantur verba ſingularis numeri. Sic in Tuſc. diſp. V. 9. *ſed ſi Socrates aut Antiſthenes* diceret: &, *præclare*, *ſi Ariſto Chius*, aut *ſi Zeno Stoicus* diceret. *Pearceius*. Ne totus aſſentiar, facit Sanctii hæc animadverſio, *Minerv.* I. 18. *Omnes ſunt conjunctiones*, *etiamſi videantur disjungere*, Phraſis Ciceroniana, ut idem docet, ſic reſolvenda eſt: *Si quid Socrates fecerit*, *aut ſi quid Ariſtippus fecerit*. Numeri duo ſingulares in pluralem confluunt. *Olivetus*.

ait Terentius. Adde huc, ſi placet, unguentarios, ſaltatores, totumque ludum talarium (16).

Quibus autem artibus aut prudentia major ineſt, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honeſtarum, hæ ſunt iis, quorum ordini conveniunt, honeſtæ. Mercatura autem, ſi (17) tenuis eſt, ſordida putanda eſt: ſin magna & copioſa (18), multa undique apportans, multiſque ſine (19) vanitate impartiens, non eſt admodum vituperanda. Atque etiam, ſi ſatiata quæſtu, vel contenta potius, ut ſæpe ex alto in portum, ſic ex ipſo portu ſe in agros poſſeſſioneſque contulerit, videtur jure optimo poſſe laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil eſt agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine, nihil libero dignius: de qua, quoniam in Catone

(16) *Totumque ludum talarium*) Non quod talis aut alea ludere fuerit vetitum, & illicitum apud Romanos, ut quidam exiſtimant. Nam alea luſerunt etiam viri honeſtiſſimi, ut Auguſtus apud Suetonium in ejus vita cap. 71. & triſtis ille Cato, ut auctor eſt Plutarchus in ejus vita. Hinc ipſe dicit apud Ciceronem in libro de Senectute: *Nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant & teſſeras*. Sed tamen ludus talarius hic damnatur, & aleatores non ſolum in jure Romano fuerunt infames, ſed & in omnibus rebus publicis bene conſtitutis. Verum ſicut non infames ſunt *fœneratores*, qui uſuras legitimas paciſcuntur, nec *ſaltatores* infames, qui ſive ſacrorum, ſive animi cauſa non indecore ſaltant, ſic non ſunt infames qui oblectandi, non lucri cauſa aleam ludunt, quod Auguſtus apud Sueton. cap. 72. vocat *ſimpliciter & γεροντικῶς ludere*. Grævius.

(17) *Si tenuis*) v. g. qui emunt Patavii, quod vendant Patavii, & ſtatim vendant; ut ſupra dixit. Ital. *rivendugliole*. Facc.

(18) *Sin magna & copioſa*) Intelligit, quos Græci non ſimpliciter ἐμπόρους, ſed μεγαλεμπόρους, Latini *magnarios negotiatores*, ut Apulejus, qui per averſionem emunt, ac vendunt, non per partes. Nec ſic quidem magnopere laudandos eſſe, qui magnariam hanc mercaturam exercent, docet hic Cicero, niſi quæſtu abdicato, & catalyſi facta artis quæſtuariæ, ſeſe in agros conferant. Nimirum eo hæc recidunt, ut cum Platone & Ariſtotele ſentiat, agriculturam digniorem eſſe homine libero, & liberaliter educato, quam aliam artem quamlibet unde hominibus vita toleratur. Quod & ipſe fateor. Idemque judicium Gallorum noſtrorum, qui bono genere prognatis parum convenire mercaturam exiſtimant, ut nobilitate excedere ſit, eam colere, aut quamcumque ejus ſpeciem attingere. Et ſane nihil tam dedecet generoſum animum, quam fallere, decipere, ſimulare, ac mentiri. Quod adeo familiare eſt mercatoribus, ut congenitum videatur, & ſine his ſacra eorum conſtare vix videantur. Nobiliores noſtri in agris vivunt, & mercimonia ſic dedignantur, ut quo jure utimur, ſimul aliquis mercator & nobilis eſſe non queat. Quid enim illo hominum genere vanius, quid infidelius, aut mendaciloquum magis? Nec amicis, nec parentibus parcunt, dum rem faciant. Perjuria, fraudes, fallaciæ, offuciæ tela ſunt & machinæ, quibus opes amplificant ſuas, ut de minimis repente, immo de nihilo ad ſummum provolent. Merito ergo & qui claris eſſent natalibus, & dignitate aliqua conſpicui, immo & qui in re paulo lautiore, negotiari prohibentur lege Honorii ac Theodoſii, quam in codicem ſuum retulit Juſtinianus tit. de commerciis & mercatoribus. *Nobiliores*, inquit, *natalibus & honorum luce, conſpicuiores, & patrimonio ditiores, perniicioſum urbibus mercimonium exercere prohibemus, ut inter plebejos & negotiatores facilius ſit emendi vendendique commercium*. Sic enim verba legis emendavimus ex ſcriptis codicibus, qui habent *conſpicuo ore*, pro *conſpicuiores*. Omnia enim hic enuntiata in comparandi gradu. At *conſpicuior* περιβλεπτότερος, ut *egregior*, & *idonejor* apud juriſconſultos. Ut nobiles autem hic & magiſtratu fungentes vel divites prohibentur mercaturis inſiſtere, ita mercatoribus ad ullam militiam adſpirare interdictum voluit Juſtinianus, leg. un. codicis, *Negotiatores ne militent*. Salmaſius.

(19) *Sine vanitate*) Sine mendacio. *Facciolatus*.

tone majore ſatis multa diximus, illinc aſſumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

XLIII. Sed ab iis partibus, quæ ſunt honeſtatis, quemadmodum officia ducerentur, ſatis expoſitum videtur. Eorum autem ipſorum, quæ honeſta ſunt, poteſt incidere ſæpe contentio & comparatio; de duobus honeſtis utrum honeſtius: qui locus a Panætio eſt prætermiſſus (20). Nam cum omnis honeſtas manet a partibus quatuor, quarum una ſit cognitionis: altera, communitatis: tertia, magnanimitatis: quarta, moderationis, hæ in deligendo officio ſæpe inter ſe comparentur, neceſſe eſt.

Placet igitur, aptiora eſſe naturæ ea officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ ex cognitione ducantur (21): idque hoc argumento confirmari poteſt, quod, ſi contigerit ea vita ſapienti, ut in omnium rerum affluentibus copiis, quamvis omnia, quæ cognitione digna ſunt, ſummo otio ſecum ipſe conſideret & contempletur: tamen, ſi ſolitudo tanta ſit, ut hominem videre non poſſit (22) excedat e vita. Princepſque omnium virtutum eſt illa ſapientia, quam σοφίαν vocant: prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν, aliam quandam intelligimus: quæ eſt rerum expetendarum fugiendarumque ſcientia. Illa autem ſapientia, quam principem dixi, rerum eſt divinarum atque humanarum ſcientia (23): in qua continetur (24) deorum & hominum communitas & ſocietas inter ipſos. Ea ſi maxima eſt, ut eſt cer-

(20) *Qui locus a Panætio eſt prætermiſſus*) Non mirum. Stoicis enim placebat peccata eſſe paria, ut notum eſt, & nullum eſſe medium inter virtutem & vitium. *Gravius.*

(21) *Officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ ex cognitione ducantur*) Hoc eſt, illa officia, quæ faciunt ad ſocietatem humanam tuendam, quam quæ verſantur in inquirendo vero. Et hoc nihil eſt certius. Superius in capite ſexto id ſatis oſtenderat: *veri inveſtigandi ſtudio a rebus gerundis abduci contra officium eſt.* Nodus in ſcirpo non eſt hic quærendus. *Idem.*

(22) *Excedat e vita.*) Hæc lectio communior eſt, ſed nimio plus ſignificat: mihi arridet *excidat e vita*, ſcilicet contabeſcat velut pars a ſuo corpore reſciſſa. Amittit enim potiſſimum vitæ bonum; nec ea vita dicenda eſt, ſed βίος ἀβίος, ut eam vocat Ariſtoteles, *vita non vitalis*. Facc.

(23) *Rerum eſt divinarum atque humanarum ſcientia*) Per res divinas intelligit naturales, & illarum cauſas, uti non ſolum patet ex ſequentibus, ubi docet exemplis cur ea quæ pertinent ad ſocietatem hominum, præferenda ſint iis, quæ pertinent ad communitatem, quæ eſt inter homines & deos; nominat enim cognitionem rerum naturæ, dinumerationem ſtellarum, menſuram magnitudinis mundi. Et ſic veteres loquebantur. Seneca præfat. Quæſt. Natural. *Hoc habet argumentum divinitatis ſuæ animus, quod illum divina delectant.* Quæ ſint illa divina & in libris illis quæſtionum naturalium oſtendit, & in toto illo proœmio, nimirum naturæ contemplatio. Et hoc loquendi genus plane philoſophorum gentilium plerorumque omnium ſententiæ recte convenit, qui ſtatuebant aut mundum eſſe Deum, aut Dei partem. Harum autem rerum ſcientiam, ſapientiam vocat Cicero, in qua contineatur deorum & hominum communitas, ſicut vocabulum ſapientiæ varie uſurpatur cum a Cicerone, tum ab aliis philoſophis; humanarum autem rerum ſcientiam, quæ complectitur doctrinam ſocietatis humanæ tuendæ. Sic hic Ciceronis locus intelligendus, male vexatus a doctis viris. *Gravius.*

(24) *Deorum & hominum communitas*) Philoſophi illi communitatis voce non homines modo, ſed Deos quoque comprehendebant, quorum numine & providentia ita contineri rerum univerſitatem putabant, ut ne ipſi quidem excluderentur. *Mundum* (inquit Cicero lib. 3. de Fin. c. 19) *cenſent regi numine deorum, eumque eſſe quaſi communem urbem & civitatem hominum & deorum.*

Digitized by Google

certe : neceſſe eſt, quod a communitate ducatur officium, id eſſe maximum (25). Etenim cognitio contemplatioque naturæ manca quodam modo atque inchoata ſit, ſi nulla actio rerum conſequatur. Ea autem actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. Pertinet igitur ad ſocietatem generis humani. Ergo hæc (26) cognitioni anteponenda eſt : atque id optimus quiſque re ipſa oſtendit, & * judicat. Quis enim eſt tam cupidus in perſpiciendæ cognoſcendaque rerum natura, ut, ſi ei tractanti contemplantique res cognitione digniſſimas, ſubito ſit allatum periculum diſcrimenque patriæ, cui ſubvenire opitularique poſſit : non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiam ſi dinumerare ſe ſtellas, aut metiri mundi magnitudinem poſſe arbitretur ? Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit. Quibus rebus intelligitur, ſtudiis officiiſque ſcientiæ præponenda eſſe officia juſtitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem : qua nihil homini eſſe debet antiquius.

XLIV. Atque illi, quorum ſtudia vitaque omnis in rerum cognitione verſata eſt, tamen ab augendis hominum utilitatibus & commodis non receſſerunt. Nam & erudierunt multos, quo meliores cives, utilioreſque rebus ſuis publicis eſſent : ut Thebanum Epaminondam Lyſis Pythagoreus, Syracuſium Dionem Plato, multique multos : noſque ipſi, quidquid ad rempublicam attulimus, (ſi modo aliquid attulimus) a doctoribus, atque a doctrina inſtructi ad eam, & ornati acceſſimus. Neque ſolum vivi atque præſentes ſtudioſos diſcendi erudiunt, atque docent : ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis literarum aſſequuntur. Nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam reipublicæ pertineret : ut otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe videantur. Ita illi ipſi doctrinæ ſtudiis & ſapientiæ dediti, ad hominum utilitatem ſuam intelligentiam prudentiamque potiſſimum conferunt. Ob eamque cauſam eloqui copioſe, modo prudenter, melius eſt, quam vel acutiſſime ſine eloquentia cogitare : quod cogitatio in ſe ipſa vertitur, eloquentia complectitur eos, quibuſcum communitate juncti ſumus.

Atque

(25) *Quod a communitate ducatur officium, id eſſe maximum*) Maximum officium eſt, quod ducitur a ſapientia, quæ maxima eſt & princeps omnium. Sola contemplatio rerum naturalium non eſt perfecta ſine rerum actione. Homo enim ad duas res natus eſt, ad contemplandum & agendum. Officium maximum implet, ſi utrumque agit. Præſtat tamen actio, quam contemplatio, cum illa pro communi hominum ſocietate & utilitate ſuſcipitur, quia vitæ humanæ plus prodeſt, quam rerum abſconditarum ſcientia. Tales ſapientes fuerunt ante Socratem philoſophi omnes, ſed quia inutilis cenſebatur eſſe vitæ humanæ illorum doctrina, ideo Socrates primus e cælo dicitur deduxiſſe philoſophiam, qui de bonis & malis diſputavit, & quæ ſupra nos, nihil ad nos pertinere dixit. *Gravius*. Hic porro Cicero inſiſtit, quia Peripateticis, apud quos Filius inſtituebatur, *maxime placuit vitæ degendæ ratio quieta, in contemplatione & cognitione poſita rerum*, ut eſt in lib. 5. de Fin. cap. 4. *Facc.*

(26) *Cognitioni anteponenda &c.*) Ita vulgo legitur : ſed non ſolet Cicero ita loqui. Niſi fallor, tota hæc concluſio, *Pertinet igitur &c.* adulterina eſt, aut lege idum: *Pertinet igitur ad ſocietatem generis humani, & cognitioni anteponenda eſt*. Facc.

* Man. Lamb. *indicat*.

Atque ut apum examina non fingendorum favorum cauſa congregantur, ſed, cum congregabilia natura ſint, fingunt favos: ſic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi cogitandique ſolertiam (27). Itaque niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, id eſt, ex ſocietate generis humani, attingat cognitionem rerum, ſolivaga cognitio, & jejuna videatur (28). Itemque magnitudo animi, remota communitate conjunctioneque humana, feritas ſit quædam & immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis ſtudium conſociatio hominum, atque communitas.

Nec (29) verum eſt, quod dicitur a quibuſdam, propter neceſſitatem vitæ, quod ea, quæ natura deſideraret, conſequi ſine aliis, atque efficere non poſſemus, idcirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem & ſocietatem. Quod ſi omnia nobis, quæ ad victum cultumque pertinent, quaſi (30) virgula divina, ut ajunt, ſuppeditarentur: tum optimo quiſque ingenio, negotiis omnibus omiſſis, totum ſe in cognitione & ſcientia collocaret. Non eſt ita. Nam & ſolitudinem fugeret; & ſocium ſtudii quæreret: tum docere, tum diſcere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum, & ad ſocietatem tuendam valet, anteponendum eſt illi officio, quod cognitione & ſcientia continetur.

XLV. Illud forſitan quærendum ſit, num hæc communitas, quæ maxime eſt apta naturæ, ſit etiam moderationi modeſtiæque ſemper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam ita fœda, partim ita flagitioſa, ut ea, ne conſervandæ quidem patriæ cauſa, ſapiens facturus ſit. Ea Poſidonius collegit permulta, ſed ita tetra quædam, ita obſcœna, ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non ſuſcipiet reipublicæ cauſa: ne res quidem publica pro ſe ſuſcipi volet. Sed hoc commodius ſe res habet (31), quod

(27) *Itaque niſi &c.*) Si periodus hæc ante ſuperiorem transferatur, aptius cohærebit oratio; quod cuilibet attente conſideranti facile erit ad intelligendum. *Facc.*

(28) *Itemque magnitudo &c.*) Membrum hoc addidere Grammatici, ne fortitudinis virtus in hac comparatione videretur omiſſa. Tum, ne hians eſſet oratio, alterum quoque membrum affinxerunt. Sed in hac comparatione, ut dixi, fortitudo non ſeparatur ab juſtitia, ſine qua furor eſt: utraque autem nomine uno actionis continetur. *Facc.*

(29) *Nec verum eſt &c.* Orationis contextus rectior eſſet ſi periodus hæc proxime poſt *cogitandique ſolertiam* collocaretur. Locum hunc totum inverſum & confuſum ita legere malim: *Itaque niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, id eſt ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem; ſolivaga cognitio & jejuna videatur. Atque ut apum examina non fingendorum favorum cauſſa congregantur, ſed cum congregabilia natura ſint, fingunt favos; ſic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi cogitandique ſolertiam. Nec verum eſt, quod dicitur a quibuſdam, propter neceſſitatem vitæ, quod ea quæ natura deſideraret, conſequi ſine aliis atque efficere non poſſemus, idcirco iſtam eſſe cum hominibus communitatem & ſocietatem. Quod ſi &c.* Facc.

(30) *Virgula divina*) Nutu deorum ſine opera noſtra. Vide eamdem ſententiam paullo aliter expreſſam de Amicit. c. 23. *Facc.*

(31) *Sed & hæc commodius ſe res habet*) Turpis menda omnes obſidet editiones, quam ſine mei primi codicis ope, cui tamen accedit Palatinus primus, nunquam deprehendiſſem. In illo ſcribitur: *Sed hoc commodius ſe res habet*. Quod quia omnes probaturi ſint,

quod non poteſt accidere tempus, ut interſit reipublicæ quidquam illorum facere ſapientem.

Quare hoc quidem effectum ſit, in officiis deligendis id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum ſocietate. *(32)* Etenim cognitionem prudentiamque ſequitur conſiderata actio. Ita fit, ut agere conſiderate pluris ſit, quam cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. Patefactus eſt enim locus ipſe, ut non ſit difficile in exquirendo officio, quid cuique ſit præponendum, videre. In ipſa autem communitate ſunt gradus officiorum: ex quibus quid cuique præſtet, intelligi poſſit: ut (33) prima diis immortalibus; ſecunda, patriæ; tertia, parentibus; deinceps gradatim reliquis debeantur.

Quibus ex rebus breviter diſputatis intelligi poteſt, non ſolum id homines ſolere dubitare, honeſtumne, an turpe ſit: ſed etiam, duobus propoſitis honeſtis, utrum honeſtius. Hic locus a Panætio eſt, ut ſupra dixi, prætermiſſus. Sed jam ad reliqua pergamus.

ſint, qui Latina intelligunt, nullus dubito. Nam vulgata ſunt ineptiſſima. Tanto melius, inquit, ſe res habet, ut non egeat diſputatione, num officia juſtitiæ ſint temperantiæ officiis præferenda, quia nunquam poterit accidere ut reip. cauſa quicquam flagitioſum ſuſcipiat ſapiens. *Gravius*.

(32) *Etenim cognitionem &c.*) Duo hæc inciſa mihi plane ſuſpecta ſunt. Ait autem, quicumque ſit auctor, conſideratam actionem præferendam eſſe prudenti cognitioni. *Facciolatus*.

(33) *Prima diis*) Nomine communitatis deos quoque ex diſciplina Stoica Cicero complectitur; eorumque cultum inter Officia ponit, & quidem loco primo. En quomodo *pietas ſit juſtitia adverſum Deos*, ut dicitur lib. 1. D. N. D. c. 41. *Facc.*

DE

DE OFFICIIS,

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

HOc libro de utili agitur, quæ erat altera pars totius de officiis diſputationis conſtituta. Utile autem eſt vel opinatum, quod ab honeſto diſcrepat, vel verum, quod cum honeſto eſt conjunctum, & natura confuſum, & totum in virtute a Cicerone conſtituitur. Sed quoniam quæcumque ad vitam hominum tuendam & ad utilitatem noſtram pertinent, aut ſunt hominum opere perfecta, aut ſine eorum auxilio comparari non poſſunt; homineſque hominibus plurimum obeſſe & prodeſſe poſſunt: relictis omnibus, docet, conciliandos eſſe animos hominum, & ad uſus noſtros adjungendos: quod quomodo fieri poſſit, non in ſingulis modo hominibus, ſed etiam in multitudine & populo univerſo, fuſe demonſtratur; ſed ita, ut omnis amor atque benevolentia hominum a virtute & honeſtate arceſſatur, tanquam a juſtitia, ſapientia, liberalitate, fide, humanitate, hoſpitalitate. Ad utilitatem vero quoniam pertinet etiam valetudo, pecuniæque curatio; quomodo valetudo ſuſtentetur, & pecunia honeſte quæratur, oſtendit. In comparatione autem utilitatum, cum vel externa commoda cum commodis corporis, vel corporis commoda cum externis, aut commoda corporis inter ſe, aut externa cum externis comparentur, non dubium eſſe pronuntiat, quin major utilitas minori ſit anteponenda, hac tamen lege, ne ab honeſto deflectatur. Ernestus.

I. QUEM-

I. QUEMADMODUM officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, ſatis explicatum arbitror libro ſuperiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera perſequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias (1). In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile: tum ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. De quibus dicere aggrediar, ſi pauca prius de inſtituto, ac de judicio meo dixero.

Quanquam enim libri noſtri complures non modo ad legendi, ſed etiam ad ſcribendi ſtudium excitaverunt: tamen interdum vereor, ne quibuſdam bonis viris philoſophiæ nomen ſit invisum; mirenturque, in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu reſpublica per eos gerebatur, quibus ſe ipſa commiſerat, omnes meas curas cogitationeſque in eam conferebam: cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque eſſet uſquam conſilio, aut auctoritati locus; ſocios denique tuendæ reipublicæ, ſummos viros, amiſiſſem; nec me angoribus dedidi, quibus eſſem confectus, niſi iis reſtitiſſem, nec rurſum indignis homine docto voluptatibus.

Atque utinam reſpublica ſtetiſſet quo cœperat ſtatu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quam evertendarum cupidos incidiſſet! Primum enim, ut ſtante republica facere ſolebamus, in agendo plus, quam in ſcribendo, operæ poneremus: deinde ipſis ſcriptis non ea, quæ nunc, ſed actiones noſtras mandaremus (2), ut ſæpe fecimus. Cum autem reſpublica, in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni ſolebat, nulla eſſet omnino, illæ ſcilicet literæ conticuerunt, forenſes, & ſenatoriæ. Nihil agere autem cum animus non poſſet, in his ſtudiis ab initio verſatus ætatis, exiſtimavi honeſtiſſime moleſtias poſſe deponi, ſi me ad philoſophiam retuliſſem. Cui cum multum adoleſcens, diſcendi causa, temporis tribuiſſem; poſtea quam honoribus inſervire cœpi, meque totum reipublicæ tradidi, tantum erat philoſophiæ loci, quantum ſuperfuerat amicorum & reipublicæ tempori (3). Id autem omne conſumebatur in legendo: ſcribendi otium non erat. II.

(1) *In quo tum*) Periodus hæc ſupervacua eſt, & falſum aliquid continet nec recte cohæret. Vide Hermannum in arte Critica n. 32. *Facc.*

(2) *Ut ſæpe fecimus*) Hæc addita fuiſſe puto, quod aliquis in margine ſcripſerat: *ut ſæpe fecit*. Revera non ſcripſit niſi pauca quædam, & informia, de quibus loqui videtur in lib. ad Attic. 14. epiſt. 17. *Facciolatus*.

(3) *Quantum ſuperfuerat amicorum & reipublicæ tempori*) Mirum eſt in non obſcuro loco aquam hæſiſſe tot viris eruditis. Illorum librorum, quos ſecuti ſunt Victorius, Lambinus, Fabricius, Manutius nepos, ſcriptura legibus Latinæ linguæ adverſatur. Scribendum enim fuiſſet *quantum ſuperfuerat amicis & reip. temporis*. In Palat. primo & meo optimo eſt *tempori*, quod æque ferri poteſt ac *temporibus*. Sed cum *temporibus*, tamquam inſolentius, & a palato triviali alienius, videatur immutatum eſſe a ſciolo in *tempori*, inde natum eſt ſequentibus ſeculis, quibus guſtus omnis deliciarum pri-

II. Maximis igitur in malis hoc tamen boni aſſecuti videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec ſatis erant nota noſtris, & erant cognitione digniſſima. Quid eſt enim, per deos, optabilius ſapientia? quid præſtantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, philoſophi nominantur: nec quidquam aliud eſt philoſophia, ſi interpretari velis, quam ſtudium ſapientiæ. Sapientia autem eſt, (ut a veteribus philoſophis definitum eſt) rerum divinarum & humanarum, cauſarumque, quibus hæ res continentur, ſcientia: cujus ſtudium qui vituperat, haud ſane intelligo, quidnam ſit, quod laudandum putet. Nam ſive oblectatio quæritur animi, requieſque curarum: quæ conferri cum eorum ſtudiis poteſt, qui ſemper aliquid anquirunt, quod ſpectet & valeat ad bene beateque vivendum? ſive ratio conſtantiæ virtutiſque quæritur: aut hæc ars eſt, aut nulla omnino, per quam eas aſſequamur (4). Nullam dicere maximarum rerum artem eſſe, cum minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt parum conſiderate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem eſt aliqua diſciplina virtutis, ubi ea quæretur, cum ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? Sed hæc, cum ad philoſophiam cohortamur, accuratius diſputari ſolent: (5) quod alio quodam libro fecimus. Hoc autem tempore tantum nobis declarandum fuit, cur orbati reipublicæ muneribus, ad hoc nos ſtudium potiſſimum contuliſſemus.

Occurritur autem nobis, & quidem a doctis & eruditis, quærentibus, ſatiſne conſtanter facere videamur, qui, cum percipi nihil poſſe dicamus,

tamen

---

priſtinæ Latinæ literæ exoleverat, *temporis*. Sed *temporibus* non eſt movendum. Non hoc profectum eſt ab interpolatorum audacia. Ipſa Ciceronis manus eſt, qui ſæpe *tempus* & *tempora* vocat ſtatum, conditionem, fortunam, ſive hominum, ſive reipublicæ. *Gravius*. Ego vero non id agn, ut ea refellam, quæ ſunt a doctiſſimo Grævio in hunc locum diſputata. Victorii tamen lectionem, *temporis*, non ſolum poſſe defendi, ſed veram eſſe & rectam arbitror: neque aliter ſentiet, qui cogitationem retulerit ad illam Tullii ſententiam (Offic. I. 7.) *Ortus noſtri partem patria vindicat, partem amici*: & lib. II. de Fin. cap. 14. *Non ſibi ſe ſoli natum meminerit, ſed patriæ, ſed ſuis: ut perexigua pars ipſi relinquatur*. Quæro enim: Quid illud eſt, cujus homini, eo quod *non ſibi* natus ſit *ſoli*, *perexigua pars* relinquitur? Tempus. Quandocumque igitur tua opera aut amici indigent, aut patria, tempus id omne, quod agendis vel publicis patriæ, vel privatis amicorum rebus neceſſarium, non tuum eſt, & tui juris, ſed patriæ eſt, atque amicorum. Jam apparet, ni fallor, quid his verbis Cicero ſignificet: *Poſteaquam me totum reipublicæ tradidi, tantum erat philoſophiæ loci, quantum mihi ſuperfuerat temporis amicorum & reipublicæ*. Hoc eſt, Cum reddideram amicis & reipublicæ partes temporis, quas vindicabant ſibi jure ſuo, & illis ego debebam, ſi quid ſuperfuerat, tum philoſophiam ſic quaſi in locum vacuum neque occupatum admittebam. Quod ſi potius ſcripſit Cicero, *tempori*, vel *temporibus*, poteſt eodem pacto intelligi: *quantum* temporis *ſuperfuerat tempori* debito & impenſo amicis ac reipublicæ; quod erat re vera tempus *amicorum & reipublicæ*. Olivetus.

(4) *Nullam dicere*) Al. *nullam vero*. Sed apud Lactantium lib. 3. cap. 13. ubi locus hic affertur, non eſt particula *vero*. Facciolatus.

(5) *Quod alio quodam libro*) In libro, qui inſcribitur *Hortenſius*. Ætate D. Auguſtini adhuc extabat. Ex eo autem valde ſe profeciſſe Auguſtinus ſcribit in lib. 3. Confeſſ. cap. 4. *Ille liber mutavit affectum meum; & ad te ipſum, Domine, mutavit preces meas, & vota ac deſideria mea fecit alia*. Facc.

tamen & aliis de rebus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tempore præcepta officii perſequamur. Quibus vellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia: non enim ſumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam, quid ſequatur. Quæ enim eſſet iſta mens, vel quæ vita potius, non modo diſputandi, ſed etiam vivendi ratione ſublata? Nos autem, ut cæteri alia certa, alia incerta eſſe dicunt, ſic ab iis diſſentientes, alia probabilia, alia non probabilia eſſe dicimus. Quid eſt igitur, quod me impediat, ea, quæ mihi probabilia videantur, ſequi; quæ contra, improbare: atque affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ a ſapientia diſſidet plurimum? Contra autem omnia diſputatur a noſtris, quod hoc ipſum probabile elucere non poſſet, niſi ex utraque parte, cauſarum eſſet facta contentio. Sed hæc explanata ſunt in Academicis noſtris ſatis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquiſſima nobiliſſimaque philoſophia, Cratippo auctore, verſaris, iis ſimillimo, qui iſta præclara pepererunt: tamen hæc noſtra, finitima veſtris, ignota eſſe nolui. Sed jam ad inſtituta pergamus.

III. Quinque igitur rationibus propoſitis officii perſequendi, quarum duæ ad decus honeſtatemque pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi judicium; ſi quando ea, quæ dixi, pugnare inter ſe viderentur: honeſtatis pars confecta eſt, quam quidem tibi cupio eſſe notiſſimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipſum eſt, quod utile appellatur. In quo lapſa conſuetudo deflexit de via, ſenſimque eo deducta eſt, ut honeſtatem ab utilitate ſecernens, & conſtitueret honeſtum eſſe aliquid, quod utile non eſſet; & utile, quod non honeſtum (6): qua nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri.

Summa quidem auctoritate philoſophi (7) ſevere ſane, atque honeſte, hæc tria genera confuſa, cogitatione diſtinguunt. Quidquid enim juſtum ſit, id etiam utile eſſe cenſent: itemque quod honeſtum, idem juſtum. Ex quo efficitur, ut, quidquid honeſtum ſit, idem ſit utile. Quod qui parum perſpiciunt, hi ſæpe, verſutos homines & callidos admirantes, malitiam, ſapientiam judicant. Quorum error eripiendus eſt, opinioque omnis ad eam ſpem traducenda (8), ut honeſtis conſiliis, juſtiſque factis, non fraude & malitia ſe intelligant ea, quæ velint, conſequi poſſe.

(6) *Conſtitueret honeſtum eſſe aliquid, quod utile non eſſet, & utile, quod non honeſtum*) Sic & Socrates apud Cic. III. de Legibus, *execrari ſolitus eſt eum, qui primus utilitatem a natura ſejunxiſſet: id enim querebatur eſſe caput exitiorum omnium.* Græv.

(7) *Severe ſane atque honeſte*) Tria hæc adverbia margini, opinor, adſcripta fuerant. Frigida ſunt, & a more ſcribendi Tulliano prorſus aliena. *Facc.*

(8) *Ad eam ſpem traducenda*) In multis libris eſt, *ſpeciem*, quam Marſus formam, Maturantius decorum, pulchritudinem, honeſtatem interpretatur. Sed tamen *ſpem*, ex veteribus codicibus magis placet. Monet enim Cicero, homines in eam ſententiam perducendos eſſe, ut non aliter ſperent ſe ea, quæ cupiunt, aſſecuturos, quam ſi honeſti ac juſti ſint. *Græv.*

Quæ ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt (8) inanima, ut aurum, argentum, ut ea quæ gignuntur e terra, ut alia ejuſdem generis: partim animalia, quæ habent ſuos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione utentia. Expertes rationis, equi, boves, reliquæ pecudes (9), apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum uſum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum, deorum: alterum, hominum. Deos placatos pietas efficiet, & ſanctitas: proxime autem, & ſecundum deos, homines hominibus maxime utiles eſſe poſſunt (10). Earumque item rerum, quæ noceant & obſint, eadem diviſio eſt. Sed quia deos nocere non putant, his exceptis (11), homines hominibus obeſſe plurimum, vel prodeſſe (12) arbitrantur. Ea enim ipſa, quæ inanima diximus; pleraque ſunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, niſi manus & ars acceſſiſſent: nec his ſine hominum adminiſtratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio & conſervatio ſine hominum opera ulla eſſe potuiſſet.

Jam vero & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, quibus egeremus, invectio, certe nulla eſſet, niſi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione nec lapides e terra exciderentur ad uſum noſtrum neceſſarii: nec ferrum, æs, aurum, argentum effoderentur penitus abdita, ſine hominum labore & manu.

IV. Tecta vero, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorum moleſtiæ ſedarentur, unde aut initio generi humano dari potuiſſent, aut poſtea ſubveniri, ſi aut vi tempeſtatis, aut terræ motu, aut vetuſtate cecidiſſent, niſi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didiciſſet (13)? Adde ductus aquarum, derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppoſitas fluctibus, portus manu factos; quæ unde ſine hominum opera habere poſſemus? ex quibus, multiſque aliis perſpicuum eſt, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ ſunt inanimæ, percipiantur, eas nos nullo modo ſine hominum manu atque opera capere potuiſſe. Qui denique ex beſtiis fructus, aut quæ commoditas, niſi homines adjuva-

---

(8) *Inanima*) Al. *inanimata*: quod minus probandum, ſive hic, ſive alibi. *Facc.*

(9) *Apes*) Hæc vox addita ab iis eſt, qui putarunt, *apis* non eſſe inter pecudes. Sed etiam volatile genus eſt inter pecudes, unde homini uſus. *Facc.*

(10) *Earumque rerum &c.*) In hac periodo alii alia addunt, vel demunt. Mihi tota inſititia videtur. Si tollatur, & ſenſa & verba rectius habebunt. Ceterum, ſi retineri velit, ita efferenda eſt: *Earum item rerum, quæ noceant & proſint, eadem diviſio eſt: Sed quia Deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus obeſſe plurimum & prodeſſe arbitrantur*. Facc.

(11) *His exceptis*) Voces iſtæ *his exceptis*, ludimagiſtri cujuſpiam lucernam olent. Ideo eas eraſi. *Langius*. Invitis libris, accedente auctoritate Servii in Æn. XII. non ſunt eradendæ. Extant ſane in Grævii primo, aliiſque omnibus. *Grav.*

(12) *Obeſſe plurimum vel prodeſſe*) *Vel prodeſſe* non invenitur in Mſſ. *Idem*.

(13) *Adde ductus*) Al. *Adde deductus*. Credibile eſt, ſyllabam *de* ortam eſſe ex geminatione præcedentis. Attamen vox *deductus* placet Grævio, miraturque, quod ſolit a lexicis. *Facc.*

juvarent, percipi poſſet? nam & qui principes inveniendi fuerunt, quem ex quaque bellua uſum habere poſſemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore ſine hominum opera aut paſcere eas, aut domare, aut tueri, aut tempeſtivos fructus ex his capere poſſemus: ab eiſdemque & eæ, quæ nocent, interficiuntur: & quæ uſui poſſunt eſſe, capiuntur.

Quid enumerem artium multitudinem, ſine quibus vita omnino nulla eſse potuiſset? Quis enim ægris ſubveniret, quæ eſset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, niſi tam multæ nobis artes miniſtrarent? Quibus rebus exculta hominum vita tantum diſtat a victu & (14) cultu beſtiarum. Urbes vero ſine hominum cœtu non potuiſsent nec ædificari, nec frequentari: ex quo leges, moreſque conſtituti: tum juris æqua deſcriptio, certaque vivendi * diſciplina. Quas res & manſuetudo animorum conſecuta, & verecundia eſt: effectumque, ut eſset vita munitior; atque ut dando & accipiendo, mutandiſque facultatibus & (15) commodis nulla re egeremus.

V. Longiores hoc loco ſumus, quam neceſse eſt. Quis eſt enim, cui non perſpicua ſint illa, quæ pluribus verbis a Panætio commemorantur, neminem neque ducem belli, nec principem domi, magnas res & ſalutares ſine hominum ſtudiis gerere potuiſse? Commemorantur ab eo Themiſtocles, Pericles, Cyrus, Ageſilaus, Alexander, quos negat ſine adjumentis hominum tantas res efficere potuiſse. Utitur in re non dubia teſtibus non neceſsariis.

Atque ut magnas utilitates adipiſcimur conſpiratione hominum atque conſenſu: ſic nulla tam deteſtabilis peſtis eſt, quæ non homini ab homine naſcatur. Eſt Dicæarchi liber de interitu hominum, Peripatetici magni & copioſi: qui, collectis (16) cæteris cauſis, eluvionis, peſtilentiæ, vaſtitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumpta (17): deinde (18) comparat, quanto plures

res

(14) *Cultu beſtiarum*) Quinam eſt cultus beſtiarum? Facile apparet, totum hoc membrum additum fuiſſe. *Facc.*

* Man. Lamb. *diſciplina: per quas bene beateque vivitur: quas res*

(15) *Et commodis*) Al. *& commodandis*: quod eſt a Nonio, ideoque non contemnendum. *Facc.*

(16) *Ceteris cauſis*) Lege Senecæ epiſtolam 103. *Facc.*

(17) *Quarum impetu docet quadam hominum genera eſſe conſumpta*) Sic ranæ, & mures perdiderunt Autariatas, ac ſolum vertere coegerunt. Juſtinus lib. xv. *Caſſander ab Apollonia rediens incidit in Autariatas* (ſic enim legendum, non *Abderitas*, ut jam alii quoque monuerunt) *qui propter ranarum muriumque multitudinem, relicto patria ſolo, ſedes quærebant*. Hi ſunt illi populi, qui circa Pœoniam & Dardaniam habitantes a ranis miſerum in modum coacti ſunt relictis penatibus novas ſedes quærere, ut ex Heraclide Lemb. prodidit Athenæus lib. VIII. Sic & M. Varro auctor, *ab ranis civitatem in Gallia pulſam* teſte Plin. VIII. 29. Chalcidenſes, & Megarenſes fugarunt mures, teſtante Æliano & Heraclide in Politis. In Latio Amyclas a ſerpentibus deletas tradunt Varro & Plinius. In Æthiopia regionem cultiſſimam & frequentiſſimam vaſtavit & in ſolitudinem redegit ſcorpionum & phalangiorum ſubito ſupervenientium ingens copia. *Ælian.* VII. cap. 40. Myuſios in Aſia, & Atarnitas infra Pergamum repente coorta culicum vis expulit ex patria. *Pauſan.* in Achaicis: Rhancios apum, *Ælian.* XVII. 37. Phaſelitas veſparum, *Idem* XI. 28. Quæ debentur Samueli Bocharto, qui hæc & alia

res deleti ſint homines hominum impetu, id eſt bellis, aut ſeditionibus, quam omni reliqua calamitate.

Cum igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus & proſint, & obſint: proprium hoc ſtatuo eſſe virtutis, conciliare animos hominum, & ad uſus ſuos adjungere. Itaque, quæ in rebus inanimis, quæque in uſu & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operoſis: hominum autem ſtudia ad amplificationem noſtrarum rerum prompta ac parata, virorum præſtantium ſapientia & virtute excitantur.

(19) Etenim virtus omnis tribus in rebus fere vertitur: quarum una eſt in perſpiciendo, quid in quaque re verum ſincerumque ſit, quid conſentaneum cuique, quid conſequens, ex quo quæque gignantur, quæ cujuſque rei cauſa ſit (20): alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant, appetitioneſque, quas illi ὁρμάς, obedientes efficere rationi: tertium, iis, quibuſcum congregamur, uti moderate, & ſcienter, quorum ſtudiis ea, quæ natura deſiderat, expleta, cumulataque habeamus; per eos denique, ſi quid importetur nobis incommodi, propulſemus, ulciſcamurque eos, qui nocere nobis conati ſunt, tantaque pœna afficiamus, quantam æquitas, humanitaſque patitur.

VI. Quibus autem rationibus hanc facultatem aſſequi poſſimus, ut hominum ſtudia complectamur, eaque teneamus, dicemus: neque ita multo poſt: ſed pauca ante dicenda ſunt. Magnam vim eſſe in fortuna in utramque partem, vel ſecundas ad res, vel adverſas, quis ignorat? nam & cum proſpero ſtatu ejus utimur, ad exitus pervehimur optatos: & cum reflavit, affligimur. Hæc igitur ipſa fortuna cæteros caſus rariores habet, primum ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia: deinde a beſtiis ictus, morſus, impetus. Hæc ergo, ut dixi, rariora. At vero interitus exercituum, ut proxime trium (21), ſæpe multorum: clades imperatorum, ut nuper ſummi ac ſingularis viri (22): invidiæ præterea multitudinis, atque ob eas, bene meritorum ſæpe civium expulſiones, calamitates,

---

alia collegit huc pertinentia lib. IV. tom. 2. Hierozoici cap. 13. *Olivetus*.

(18) *Deinde comparat*) Recta conſtructio pati non poteſt particulam *deinde*. Pro *comparat* autem malim *computat*. *Facc.*

(19) *Etenim virtus &c.*) Hæc omnia uſque ad verba, *quibus autem rationibus &c.* mihi videntur inſititia. Primum enim ſupervacua ſunt: deinde cur hic virtutem in tria capita dividit, quam ſuperiore libro diviſit in quatuor? Cur in capite primo eam ſolam philoſophiæ partem collocat, quæ logica & phyſica tractat, cum antea ſapientiam omnem & prudentiam in eo collocarit? Conſtructio quoque ipſa alicubi laborat, quamvis verba bona ſint & Tulliana. *Facc.*

(20) *alterum cohibere*) Recta conſtructio poſcit ut dicatur, *altera in cohibendo*. Idiotiſmus hic auctorem patefacit, ſcilicet illum ipſum, qui caput XI. libri I. formavit. Nam ibi quoque dicitur, *modus optimus eſt tenere decus*. Facc.

(21) *Proxime trium*) Ducibus, in Theſſalia, Pompejo Magno: in Africa, Scipione & Juba Mauritaniæ rege: in Hiſpania, Pompeji liberis. *Anonymus*.

(22) *Summi ac ſingularis viri*) Pompeji Magni, qui poſt cædem Pharſalicam imperio, arbitrioque Ægyptii mancipii jugulatus eſt. *Idem*.

Digitized by Google

tates, fugæ: rurſusque ſecundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita ſunt, tamen ſine hominum opibus & ſtudiis neutram in partem effici poſſunt. Hoc igitur cognito, dicendum eſt, quonam modo hominum ſtudia ad utilitates noſtras allicere atque excitare poſſimus. Quæ ſi longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortaſſis etiam brevior videbitur.

Quæcumque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum atque honeſtandum, aut benevolentiæ gratia faciunt, cum aliqua de cauſa quempiam diligunt: aut honoris, ſi cujus virtutem ſuſpiciunt, quemque dignum fortuna quam ampliſſima putant: aut cui fidem habent, & bene rebus ſuis conſulere arbitrantur: aut cujus opes metuunt: aut contra, a quibus aliquid exſpectant, ut cum reges populareſve homines largitiones aliquas proponunt: aut poſtremo, pretio ac mercede ducuntur: quæ ſordidiſſima eſt illa quidem ratio, & inquinatiſſima, & iis, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur. Male enim ſe res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed quoniam nonnunquam hoc ſubſidium neceſſarium eſt: quemadmodum ſit utendum eo, dicemus, ſi prius iis de rebus, quæ virtuti propiores ſunt, dixerimus. Atque etiam ſubjiciunt ſe homines imperio alterius, & poteſtati (23) pluribus de cauſis. Ducuntur enim aut benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præſtantia, aut ſpe, ſibi id utile futurum; aut metu, ne vi parere cogantur; aut ſpe largitionis, promiſſionibuſque capti; aut poſtremo, ut ſæpe in noſtra republica videmus, mercede conducti.

VII. Omnium autem rerum nec aptius eſt quidquam ad opes tuendas ac tenendas, quam diligi: nec alienius, quam timeri. Præclare enim Ennius: *Quem metuunt, oderunt: quem quiſque odit, periiſſe expetit.* Multorum autem odiis nullas opes poſſe obſiſtere, ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum. Nec vero hujus tyranni ſolum, quem armis oppreſſa pertulit civitas, interitus declarat (24), quantum odium hominum valeat ad peſtem;

(23) *Pluribus de cauſis*) Malim, *iiſdem de cauſſis*. Sed periodus hæc initio capitis collocari debet expulſa illa quæ locum injuria occupat nihilque eſt aliud quam verboſior explicatio alicujus Grammatici in contextum adſcita. Totum hunc locum aliter legere malim. *Facc.*

(24) *Quem armis oppreſſa pertulit civitas, interitus declarat*) Duo alioqui vetuſtiſſima exemplaria habent: *unum quidem, quem armis oppreſſa pertulit civitas, apparet cujus maxime oportuit interitus declarat.* Alterum, *quem armis oppreſſa pertulit civitas apparet, cujus maxime opportune interitus declarat.* Fortaſſis ita legi poſſit; *apparet cujus maxime oportuit interitu, quantum*, &c. *Lang.* Mutilum eſſe locum nullum eſt dubium. Veſtigia veri in omnibus veteribus libris, ex quibus hæc verba corrupta non ſunt exciſa, exſtant. Sed id nulla vi humani ingenii, quæcumque ſit ſollertia, poteſt deprehendi ſine ope melioris libri. Is vero eſt meus divinus, cæteris omnibus præſtantior, in quo legas: *oppreſſa pertulit civitas, paret qua cum maxime mortuo, interitus declarat.* Hæc utique Ciceronis manus eſt. Nihil argutius. Sed acumen hujus ſententiæ cum non caperent librarii, orta ſunt tanta in recentioribus libris prodigia ſcripturæ. *Paret qua cum maxime mortuo* eſt, Quæ hoc ipſo tempore quamvis extinctus ſit tyrannus, mortuo tamen paret, hoc eſt Antonio & ejus ſatellitibus, qui Cæſaris acta confirmant, & ne reſcindantur, opere liber-

ſtem ; ſed reliquorum ſimiles exitus tyrannorum : quorum haud fere quiſquam interitum ſimilem effugit. Malus enim cuſtos diuturnitatis metus: contraque benevolentia fidelis eſt, vel ad perpetuitatem.

Sed iis, qui vi oppreſſos imperio coercent, ſit ſane adhibenda ſævitia, ut heris in famulos, ſi aliter teneri non poſſunt. Qui vero in libera civitate ita ſe inſtruunt, ut metuantur; his nihil eſſe poteſt dementius. Quamvis enim demerſæ ſint leges alicujus opibus, quamvis (25) timefacta libertas, emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis (26), aut occul-

---

libertas oppreſſa inſtauretur, impediunt. Hoc eſt de quo tantopere queritur in epiſtulis ad Atticum, tyrannum eſſe ſublatum, ſed non tyrannidem, nondum ſervitutis jugum excuſſum eſſe. Neſciverunt interpolatores quomodo civitas poſſit dici *parere mortuo*, & quid ſit *cum maxime*. Hinc illæ labes, quibus inquinati ſunt libri. *Parere mortuo* dicitur civitas, cujus inſtituta, leges, decreta, diſciplinam civilem obſervat. Parebat mortuo tyranno Roma, cum ei columnam poneret in foro Numidici lapidis, eique inſcriberet *Patri patriæ*. Parebat civitas mortuo, cum tyranni fautores & amicos pateretur in imperiis eſſe; tyrannicidas, qui orbis terræ cuſtodiis ſepti debebant eſſe, parietibus contineret. Parebat mortuo, cum omnis tyranni facta defenderet, cum ne contra Cæſaris nutum quiſquam hiſcere auderet, cum fundos, domos, poſſeſſiones præſtantiſſimorum civium a Cæſare occupatas pateretur poſſideri a veteranis illis, quibus erant a Cæſare addictæ. Parebat mortuo, cum acciperet leges poſt ejus mortem, quas Antonius mentiebatur a Cæſare in comitiis latas. Vide ep. 12. lib. XIV. ad Atticum, & totum illum librum. In ep. 9. ſic exclamat : *O dii boni! vivit tyrannis, tyrannus occidit! ejus interfecti morte lætamur, cujus facta defendimus!* Si tyrannis vivit occiſo tyranno, paret tyranno mortuo civitas. *Cum maxime* eſt, hoc ipſo tempore, in præſenti. Seneca de Beneficiis III. 3. *Nemo noſtrum novit id tempus, quod cum maxime tranſit, ad præterita rari animum retorquent*. Cic. de Haruſp. reſponſis. *Antiqua negligimus, etiam ne ea negligemus, quæ fiunt cum maxime?* Sic recte ex MSS. emendavit Zinzerlingius, vulgo male *maxime*. Hinc ſæpe cum *nunc* tanquam ſynonymum jungitur apud comicos. Terent. Adelphis IV. 1. *Nunc cum maxime operis aliquid facere credo*. Anonymus.

(25) *Timefacta*) Recentiores Critici ita legere malunt; ſed vox hæc minus ſignificat quam oporteat, nec recte reſpondet voci *intermiſſa* quæ infra habetur : legere malim *tremefacta*, ideſt concuſſa & labefacta. *Facciolatus*.

(26) *Aut judiciis tacitis*) Interdum cum magno ambitu honores petebantur aperta largitione, ob candidatorum contentionem, diſciplinæ, & inſtitutis patriis legumque juſſis repugnantem, populique tribus & centurias corrumpentem. Senatus decernebat, ut judicium fieret *tacitum* in candidatos, quo vel ante damnarentur ambitus: vel eorum comitiis ratio non haberetur, quod more majorum petiiſſe non viderentur. De hoc genere judicii ſic in epiſt. ad Atticum lib. IV. ep. 3. loquitur Cicero: *Senatus decrevit, ut tacitum judicium ante comitia fieret, ab iis conſiliis, quæ erant omnibus ſortita in ſingulos candidatos: magnus timor candidatorum*. Hinc meridiana luce clarius redditur, quod intempeſtæ noctis umbra videbatur obductum, quæ ſunt lib. II. Offic. *tacita judicia*. Turnebus. Sed Turnebi ſententia de tacitis judiciis eſt ἀπροσδιόνυσος, ut nihil magis. Tacita judicia hic ſunt, cum populus aliquo facto declarat, quid ſentiat de ſtatu reip. etſi non palam dicat. Ut de Romanis notavit Sueton. in Jul. LXX. *Ne populo quidem jam præſenti ſtatu læto, ſed clam palamque detrectante dominationem, atque aſſertores flagitante. Peregrinis in ſenatum allectis libellus propoſitus eſt*: Bonum factum: Ne quis ſenatori novo curiam monſtrare velit &c. Paulo poſt : *Poſt remotos Cæſetium & Marullum tribunos, reperta ſunt proximis comitiis complura ſuffragia, conſules eos declarantium*. Subſcripſere quidam L. Bruti ſtatuæ: *Utinam viveres*. Item ipſius Cæſaris ſtatuæ:

Brutus, quia reges ejecit, conſul primus factus eſt;
Hic quia conſules ejecit, rex poſtremo factus eſt.

Hæc ſunt tacita judicia populi ſignificantis his libellis, & hac ratione in comitiis, qui ejus eſſet ſenſus de illo tempore, quo demerſæ jacebant leges opibus Cæſaris. De talibus tacitis judiciis ſæpe loquitur etiam in epi-

cultis de honore ſuffragiis. Acriores autem morſus ſunt intermiſſæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur latiſſime patet, neque ad incolumitatem ſolum, ſed etiam ad opes & potentiam valet plurimum, id amplectamur, ut metus abſit, caritas retineatur; ita facillime, quæ volumus, & privatis in rebus, & in republica conſequemur. Etenim, qui ſe metui volent, a quibus metuentur, eoſdem metuant ipſi, neceſſe eſt.

Quid enim cenſemus ſuperiorem illum Dionyſium, quo cruciatu timoris angi ſolitum? qui cultros metuens tonſorios, candente carbone ſibi adurebat capillum. Quid? Alexandrum Pheræum, quo animo vixiſſe arbitramur? qui (ut ſcriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, & eum quidem, ut ſcriptum eſt, compunctum notis Threiciis (27), diſtricto gladio (28) jubebat anteire: præmittebatque de ſtipatoribus ſuis, qui ſcrutarentur arculas muliebres, &, ne quod in veſtimentis occultaretur telum, exquirerent. O miſerum, qui fideliorem, & barbarum, & ſtigmatiam putaret, quam conjugem! Nec eum fefellit opinio: ab ea enim eſt ipſe, propter pellicatus ſuſpicionem, interfectus.

Nec vero ulla vis imperii tanta eſt, quæ premente metu, poſſit eſſe diuturna. Teſtis eſt Phalaris, cujus eſt præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex inſidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander: non a paucis, ut hic noſter (29): ſed in quem univerſa Agrigentinorum multi-

epiſtolis ad Atticum Cicero lib. II. ep. 19. *Populi ſenſus maxime theatro & ſpectaculis perſpectus eſt. Nam gladiatoribus, qua dominus, qua advocati ſibilis conſciſſi. Ludis Apollinaribus Diphilus tragœdus in noſtrum Pompejum petulanter invectus eſt*: Noſtra miſeria tu es Magnus, *millies coactus eſt dicere*. Eandem virtutem iſtam veniet tempus cum graviter gemes, *totius theatri clamore dixit, itemque cætera. Nam & ejuſmodi ſunt ii verſus, ut in tempus ab inimico Pompeii ſcripti eſſe videantur*. Si neque leges, neque mores cogunt, *& cætera magno cum fremitu, & clamore ſunt dicta. Cæſar cum veniſſet mortuo plauſu, Curio filius eſt inſecutus. Huic ita plauſum eſt, ut ſalva repub. Pompejo plaudi ſolebat. Tulit Cæſar graviter*. Plura excitorum judiciorum exempla in illo libro invenies facile. *Gravius*.

(27) *Barbarum, & eum quidem compunctum notis Threiciis*) Mihi videtur hic Cicero non ſatis habuiſſe, barbarum dixiſſe, niſi adderet *compunctum notis Threiciis*, non quo eum ſervum intelligeremus, ſed ut in immani barbaria natum. Nam Thraces tales habebantur. Proinde in Piſonem ſcribitur, *Conſulem veſtrum tanquam aliquem Thracem ad cædem faciendam conduceret*. Hoc autem obiter dicendum eſt, ut Romani imp. prætorianis militibus & centurionibus ad cædem uti ſolebant, ſic olim tyrannos Thracibus earum rerum miniſtris & ſatellitibus uſos fuiſſe. Heſychius Τραλλεῖς οὕτως ἐκαλοῦντο μισθοφόροι Θρᾷκες, τοῖς βασιλεῦσιν οἱ τὰς φονικὰς χρείας πληροῦντες. Thraces autem, ut & aliæ quædam nationes barbaræ, ſe ſtigmatis notabant, vel, ut Cicero lib. II. de Officiis loquitur, *notis compungebant*. Strabo libro ſeptimo, κατάστικτοι δ' ὁμοίως καὶ τοῖς ἄλλοις Ἰλλυρίοις καὶ Θρᾳξί. Phanocles etiam canit irrogatam a viris eam eſſe pœnam mulieribus in Thraois corporis notis pungendi, & ſcribellandi, ob Orphei necem, ut ſceleris recordarentur. *Turnebus*. Adverſ. lib. III. cap. 16.

(28) *Diſtricto gladio*) Rectius vetus liber: *deſtricto gladio*. Sic videtur & in aliis locis legendum, ubi de gladiis agitur. Aliud eſt *diſtrictus*, nimirum diſtentus, occupatus; aliud *deſtrictus*, hoc eſt e vagina extractus. Vide & quæ ampliſſimus & mei ſtudioſiſſimus vir Gisbertus Cuperus lib. IV. Obſerv. de harum vocum diſcrimine docte notavit. *Gravius*.

(29) *Ut hic noſter*) J. Cæſar, in ſenatu tribus & viginti vulneribus confoſſus. *Eraſmus*.

Digitized by Google

tudo impetum fecit. Quid? Macedones nonne Demetrium (30) reliquerunt, univerſique ſe ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios injuſte imperantes, nonne repente omnes fere ſocii deſeruerunt, ſpectatoreſque ſe otioſos præbuerunt Leuctricæ calamitatis (31)?

VIII. Externa libentius in tali re, quam domeſtica, recordor. Verumtamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur (32), non injuriis, bella aut pro ſociis, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites (33), aut neceſſarii (34). Regum, populorum, nationum portus erat & refugium ſenatus (35). Noſtri autem magiſtratus imperatoreſque ex hac una re maximam laudem capere ſtudebant, ſi provincias, ſi ſocios æquitate & fide defendiſſent. Itaque illud patrocinium orbis terræ verius, quam imperium poterat nominari. Senſim hanc conſuetudinem & diſciplinam jam antea minuebamus: poſt vero Syllæ victoriam penitus amiſimus. Deſitum eſt enim videri quidquam in ſocios iniquum, cum exſtitiſſet in cives tanta crudelitas. Ergo in illo ſecuta eſt honeſtam cauſam non honeſta victoria (36). Eſt enim auſus dicere, haſta poſita, cum bona in foro venderet & bonorum virorum, & locupletum, & certe civium, prædam ſuam ſe vendere.

Secutus eſt, qui in cauſa impia, victoria etiam fœdiore, non ſingulorum civium bona publicaret, ſed univerſas provincias regioneſque uno calami-

(30) *Demetrium*) Poliorceten. Vide Plutarch. in vita Pyrrhi & Demetrii, & Juſtin. XVI. 2. *Grævius*.

(31) *Spectatoreſque ſe otioſos præbuerunt Leuctricæ calamitatis*) Vide C. Nep. vita Epaminondæ XV. 7. *Idem*.

(32) *Quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur*) Hoc vero factum eſſe docuit quoque Salluſtius in Catilin. cap. 9. ubi cum dixiſſet, audacia in bello, & ubi pax evenerat, æquitate veteres illos remp. curaſſe, de pacis documentis ſic ait: *in pace vero quod beneficiis magis, quam metu imperium agitabant, & accepta injuria, ignoſcere quam perſequi malebant*. Quod Scipio quoque teſtatur apud Livium lib. XXVI. ubi obſides bonum animum habere juſſit, addita ratione hac: *veniſſe eos in populi Romani poteſtatem, qui beneficio, quam metu obligare homines malit, exteraſque gentes fide ac ſocietate junctas habere, quam triſti ſubjectas ſervitio*. Idem.

(33) *Aut mites*) Vide Grot. III. de Jure Belli & Pacis cap. 11. §. 6. & 7. & inprimis totum caput 15. ejuſdem libri. *Idem*.

(34) *Aut neceſſarii*) Nimirum cum ratio reipublicæ poſtularet, ut urbes exſcinderentur, gentes vaſtarentur, aut victi durius haberentur, cumque pax infida & incerta eſſet, niſi hoſtes illi delerentur. Propter quam cauſam Cato ſemper cenſebat, Carthaginem eſſe delendam. Sed quod temperamentum circa vaſtationem & ſimilia ſit tenendum, vide Grot. III. de Jure Belli & Pacis cap. 12. *Idem*.

(35) *Regum, populorum, nationum portus erat & refugium ſenatus*) Salutare fuiſſe Romanum imperium toti orbi terrarum, multifariam veteres teſtantur. Magnifice Plutarch. libro de virtute & fortuna Romanorum. Romam vocat πᾶσιν ἀνθρώποις ἑστίαν ἱερὰν &c. *Omnibus mortalibus focum vere ſacrum atque almum, retinaculum firmum, elementum æternum, rebus mundi ſalo atque errore fluctuantibus ſtationem ad jaciendam ancoram*, ut recte hunc locum vertit Iſaacus Caſaub. Plinius lib. III. cap. 6. de Italia: *Numine deum electa, quæ Cælum ipſum clarius faceret, ſparſa congregaret imperia, rituſque molliret: & tot populorum diſcordes feraſque linguas, ſermonis commercio contraheret: colloquia, & humanitatem homini daret: breviterque, una cunctarum gentium in toto orbe patria fieret*. Idem.

(36) *Secuta eſt honeſtam cauſam non honeſta victoria*) Cauſam probat belli, quia Sylla partes optimatum fovebat & & tuebatur contra populares: victoriam improbat, quia erat crudelis, ſæva & cruenta. *Idem*.

lamitatis jure comprehenderet. Itaque vexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amiſſi imperii (37) portari in triumpho Maſſiliam (38) vidimus, & ex ea urbe triumphari, ſine qua nunquam noſtri imperatores ex Tranſalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorarem nefaria in ſocios, ſi hoc uno ſol quidquam vidiſſet indignius. Jure igitur plectimur. Niſi enim multorum impunita ſcelera tuliſſemus, nunquam ad unum tanta perveniſſet licentia: a quo quidem rei familiaris ad paucos; cupiditatum ad multos improbos venit hereditas.

Nec vero unquam bellorum civilium ſemen & cauſa deerit, dum homines perditi haſtam illam cruentam & meminerint, & ſperabunt: quam P. Sylla cum vibraſſet, dictatore propinquo ſuo (39), idem ſexto & triceſimo anno poſt a ſceleratiore haſta non receſſit. Alter autem, qui in illa dictatura ſcriba fuerat, in hac fuit quæſtor urbanus (40). Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propoſitis, nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modo ſtant & manent, iique ipſi jam extrema ſcelera metuentes: rem vero publicam penitus amiſimus. Atque in has clades incidimus, (redeundum eſt enim ad propoſitum) dum metui, quam cari eſſe & diligi, maluimus. Quæ ſi populo Romano injuſte imperanti accidere potuerunt, quid debent putare ſinguli? Quod cum perſpicuum ſit, benevolentiæ vim eſſe magnam; metus, imbecillam: ſequitur, ut diſſeramus, quibus rebus poſſimus facillime eam, quam volumus, adipiſci cum honore & fide caritatem.

Sed ea non pariter omnes egemus. Nam ad cujuſque vitam inſtituendam accomodandum (41) eſt, a multiſne opus ſit, an ſatis a paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, idque & primum & maxime neceſſarium, fa-

(37) *Ad exemplum amiſſi imperii*) Everſæ reipublicæ, cum de hoſtibus, non de ſociis triumphari ſoleret. *Manutius*.

(38) *Maſſiliam*) Urbem populi Romani amicam, cujus imago in triumpho Cæſaris circumlata. *Eraſmus*.

(39) *Quam P. Sylla cum vibraſſet, dictatore propinquo ſuo*) P. Sylla, pro quo ipſius extat oratio, avaritiam notat; qui L. Sylla dictatore proſcriptionibus præfuerit; quibus velut imbutus, ſexto & triceſimo poſtea anno, C. Cæſaris partes ſecutus ſit, non multo humaniorem in rempub. animum præ ſe ferentis. Suetonius ſane ſcribit ſuſpicionem fuiſſe, quod Cæſar ante quam ædilitatem iniret, cum M. Craſſo, P. Sylla & L. Autronio conſpiraſſet. *Langius*.

Dictatore propinquo ſuo) L. Cornelius Sylla dictator fuit patruus P. Syllæ: nam Ser. Cornelii Syllæ fratris L. Syllæ filius fuit P. Sylla, ut Salluſtius in Catilin. oſtendit. *Fabritius*.

(40) *Alter autem, qui in illa dictatura ſcriba fuerat, in hac fuit quæſtor urbanus*) In Syllæ dictatura ſcriba fuit Cornelius, de quo Lepidus apud Salluſtium, in Fragm. *Scilicet, quia non aliter ſalvi, ſatiſque tuti in imperio eritis, niſi Vettius Picens, & ſcriba Cornelius aliena bene parta prodegerint.* Quod cum Franc. Maturantius & Petrus Marſus patrum noſtrorum memoria in ſuis commentariis admonuerint, miror eſſe nunc homines bene doctos, qui ſcribant, non ſatis conſtare, quis hic ſit intelligendus. *Idem*.

(41) *Ad cujuſque vitam inſtituendam accommodandum*) Excerpta Pithœi, undecim libri Manutii, editio princeps longe rectius: *ad cujuſque vitam inſtitutam accommodandum*. Hoc eſt, ad illud vitæ genus, quod quis ſequendum ſibi ſtatuit, & legit, eſt referendum, num multis opus habeat an paucis amicis. *Gravius*.

miliaritates habere fidas amantium nos amicorum, & noſtra mirantium (42). Hæc enim eſt una res prorſus, ut non multum differat inter ſummos & mediocres viros; eaque utriſque eſt propemodum comparanda. Honore, & gloria, & benevolentia civium fortaſſe non æque omnes egent; ſed tamen ſi cui hæc ſuppetunt, adjuvant aliquantum, cum ad cætera, tum ad amicitias comparandas.

IX. Sed de amicitia alio libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius (43). Nunc dicamus de gloria: quanquam ea quoque de re duo ſunt (44) noſtri libri: ſed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus adminiſtrandis adjuvat plurimum. Summa igitur & perfecta gloria conſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo: ſi fidem habet: ſi cum admiratione quadam honore nos dignos putat. Hæc autem (ſi eſt ſimpliciter breviterque dicendum) quibus rebus pariuntur a ſingulis, eiſdem fere a multitudine. Sed eſt alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in univerſorum animos tanquam influere poſſimus.

Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi benevolentiæ præcepta, videamus: quæ quidem beneficiis capitur (45) maxime. Secundo autem loco benefica voluntate benevolentia movetur, etiam ſi res forte non ſuppetit. Vehementer autem amor multitudinis commovetur ipſa fama & opinione liberalitatis, beneficentiæ, juſtitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad manſuetudinem morum ac facilitatem. Etenim illud ipſum, quod honeſtum decorumque dicimus, quia per ſe nobis placet, animoſque omnium natura & ſpecie ſua commovet, maximeque quaſi perlucet ex iis, quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes eſſe remur, a natura ipſa diligere cogimur. Atque hæ quidem ſunt cauſæ diligendi graviſſimæ: poſſunt enim præterea nonnullæ eſſe leviores.

Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici poteſt: ſi exiſtimabimur adepti conjunctam cum juſtitia prudentiam. Nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur, quoſque & futura proſpicere credimus, & cum res agatur, in diſcrimenque ventum ſit, expedire rem, & conſilium ex tempore capere poſſe. Hanc enim utilem omnes exiſtimant, veramque prudentiam. Juſtis autem (46) & fidis hominibus (47), id

(42) *Noſtra mirantium*) Qui nos colant, & obſervent: quod faciunt, qui alicujus res, & bona præſertim animi mirantur. *Maturantius*.

(43) *Qui inſcribitur Lælius*) Vix eſt; ut hoc a Cicerone, non a magiſtro quodam ſit. *Gulielmius*. Et alii animadverterunt, & nos certo certius habemus, verba hæc addita ab aliquo Grammatico fuiſſe. *Facc.*

(44) *Duo libri*) Memorat volumen de Gloria etiam ad Atticum lib. 15. Epiſt. 27. & lib. 16. epiſt. 2. & Gellius lib. 15. capus 6. Nunc quidem deſideretur. *Facc.*

(45) *Beneficiis capitur*) In opt. libro *carpitur*, ſcriptum eſt. *Carpere fructus*, in Paradox. *carpere corpus*, alibi: ſic *carpere lanam* mulieres dicimus. *Lang.*

(46) *Et fidis*) Inſititium eſt. Incidit enim in battologiam, qui dicit, fidis haberi fidem. *Facc.*

(47) *Ideſt bonis*) Ita in Partition. Orat. cap. 22. juſtitia appellatur bonitas. De hac viri boni ſignificatione vide lib. 3. cap. 15. *Facc.*

id eſt, bonis, ita fides habetur, ut nulla ſit in his fraudis injuriæque ſuſpicio. Itaque his ſalutem noſtram, his fortunas, his liberos rectiſſime committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam juſtitia plus pollet: quippe cum ea ſine prudentia ſatis habeat auctoritatis, prudentia ſine juſtitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quo enim quis verſutior & callidior eſt; hoc inviſior & ſuſpectior (48), detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ juſtitia conjuncta, quantum volet habebit ad faciendam fidem virium (49). Juſtitia ſine prudentia multum poterit: ſine juſtitia nihil valebit prudentia.

X. Sed, ne quis ſit admiratus, cur, cum inter omnes philoſophos conſtet, a meque ipſo ſæpe diſputatum ſit, qui unam haberet, omnes habere virtutes; nunc ita ſejungam, quaſi poſſit quiſquam, qui non idem prudens ſit, juſtus eſſe: alia eſt illa, cum veritas ipſa limatur in diſputatione, ſubtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis eſt agendum, & uſitatis, cum loquamur de opinione populari, idque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propoſitum revertamur.

Erat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, ut cum admiratione hominum, honore ab iis digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna, & præter opinionem ſuam animadverterunt: ſeparatim autem in ſingulis, ſi perſpiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros ſuſpiciunt, maximiſque efferunt laudibus, in quibus exiſtimant ſe excellentes quaſdam & ſingulares virtutes perſpicere: deſpiciunt autem eos, & contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male exiſtimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam inſtructos; eos contemnunt quidem neutiquam (50), ſed de his male exiſtimant. Quamobrem (ut ante dixi) contemnuntur ii, qui nec ſibi, * nec alteri (51), ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt.

Admi-

(48) *Quo enim quis verſutior, hoc inviſior & ſuſpectior*) Exemplo ſit, ne de aliis dicam, Alcibiades, verſutiſſimus mortalium. Cum claſſis Athenienſium ei commiſſa funderetur, non fortuna belli, ſed fraude imperatoris cladem hanc ſe credebant accepiſſe: quia, ut Juſtinus ait, *omnia credibilia in Alcibiade vigor ingenii & morum luxuria faciebat*. Grævius.

(49) *Juſtitia ſine prudentia* &c.) Verba hæc uſque ad *Sed* irrepſere ex libri margine in contextum, ut cuilibet conſideranti patebit. *Facc.*

(50) *Eos contendunt quidem neutiquam*) Sic Langius & Lambinus ediderunt: eodemque modo in uno ex manuſcriptis noſtris legitur. Cæteri cum vulgatis habent, *Haud eos contemnunt quidem, ſed de iis* &c. *Neutiquam* eſt nullo modo, ut de Senectute: *Mihi vero & Flacco neutiquam probari potuit*. Fabricius.

* Man. *nec alteri proſunt, ut dicitur*.

(51) *Nec ſibi, nec alteri*) Ita fere proverbiales ſententiæ afferuntur, quaſi vulgo, vel a primo verbo notæ. *Langius*.

Admiratione autem afficiuntur ii (52), qui anteire cæteros virtute putantur, & cum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile poſſunt obſiſtere. Nam & voluptates, blandiſſimæ dominæ, majores partes animi a virtute detorquent; & dolorum cum admoventur faces, præter modum plerique exterrentur: vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementiſſime permovent. Quæ qui in utramque partem excelſo animo magnoque deſpiciunt, cumque aliqua his ampla & honeſta res objecta eſt, totos ad ſe convertit & rapit, (53) tum quis non admiretur ſplendorem pulchitudinemque virtutis?

XI. Ergo & hæc animi deſpicientia admirabilitatem magnam facit: & maxime juſtitia (ex qua una virtute viri boni appellautur) mirifica quædam res multitudini videtur: nec injuria. Nemo enim juſtus eſſe poteſt, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egeſtatem timet, aut qui ea, quæ ſunt his contraria, æquitati anteponit. Maximeque admirantur eum, qui pecunia non movetur: quod in quo viro perſpectum ſit, a hunc igni ſpectatum arbitrantur (54). Itaque illa tria, quæ propoſita ſunt ad gloriam, omnia juſtitia conficit: & benevolentiam, quod prodeſſe vult plurimis: & ob eandem cauſam, fidem: & admirationem, quod eas res ſpernit & negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur.

Ac mea quidem ſententia omnis ratio atque inſtitutio vitæ adjumenta hominum deſiderat: in primiſque, ut habeas, quibuſcum poſſis familiares conferre ſermones: quod eſt difficile, niſi ſpeciem præ te boni viri feras. Ergo etiam (55) ſolitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio

(52) *Admiratione autem* afficiunt *ii*) Sic legendum, libris omnibus invitis, non, ut vulgo, *admiratione afficiuntur*. Nam *admiratione affici* dicuntur, qui admirantur alterum: *admiratione afficere* autem, ii, qui ſunt aliis admirabiles, propter aliquam præſtantiam, ut hic. *Lambinus*. Minime gentium librorum præſtantium ſcriptura eſt movenda. Nam *admiratione afficiuntur* qui tales ſe præbent, ut eos homines admirentur & colant. Sic *honore affici* dicuntur, qui honorantur, *præmio affici*, in quos præmium confertur. *Grævius*.

(53) *Tum quis*) Quis horum fortitudinem non admiretur? Adverte *ἀνακόλουθον*. *Facc.*

a Vict. Man. *hunc dignum ſpectatu*

(54) *Hunc igni ſpectatum arbitrantur*) Hanc veterem ſcripturam primus, quod equidem ſciam, Petrus Balduinus in lucem protulit, ac ſimili Platonis loco ex VI. de Republ. confirmavit. Igni vero aurum optime probari, in vulgus notum eſt. Hoc Plato etiam lib. III. de Rep. *χρυσὸν ἐν πυρὶ βασανίζειν*, dicit. Ovidius; *Scilicet ut fulvum ſpectatur in ignibus aurum*. Hanc igitur lectionem Carolus Langius in tribus libris antiquis inveniam, ut ipſe fatetur immerito repudiavit: Lambinus vero & Turnebus lib. XIX. Adverſar. cap. I. recte probant, & vulgatam illam, *Hunc dignum ſpectatu arbitrantur*, improbant. At enim Cicero *virum ſpectatum* ſæpe dicit: Recte: *dignum* vero *ſpectatu* ubi unquam dixit? Quem autem pecunia non moveri ſit perſpectum, eum non jam dignum ſpectatu, ſed ſatis ſpectatum & cognitum dixeris. Eſt igitur retinenda vetus lectio, in qua ineſt translatio ab auro optimo, perfectiſſimo, & puriſſimo: quæ verecundior fiet, ſi legis, *Hunc tanquam igni ſpectatum*, idque Lambino placere intelligo. *Fabricius*.

(55) *Solitario*) Solitarius homo, & qui in agro vitam agit, ſumantur hic pro duobus generibus hominum. Aliter non regerent verba pluralis numeri, quæ proxime ſequuntur. *Facc.*

nio juſtitiæ neceſſaria eſt : eoque etiam magis , quod ſi eam non habebunt , (56) Injuſti habebuntur : nullis præſidiis ſepti , multis afficientur injuriis.

Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendiſque negotiis implicantur, juſtitia ad rem gerendam neceſſaria eſt. Cujus tanta vis eſt, ut ne illi quidem, qui maleficio & ſcelere paſcuntur, poſſint fine ulla particula juſtitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui una latrocinantur, furatur aliquid, aut eripit ; is ſibi ne in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem, qui archipirata dicitur, niſi æquabiliter prædam diſpertiat, aut occiditur a ſociis, aut relinquitur. Quin etiam leges latronum eſſe dicuntur, quibus pareant, quas obſervent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & (57) Bardylis Illyrius latro, de quo eſt apud Theopompum, magnas opes habuit ; & multo majores (58) Viriatus Luſitanus : cui quidem etiam exercitus noſtri imperatoreſque ceſſerunt : quem C. Lælius, is, qui ſapiens uſurpatur, prætor fregit & comminuit, ferocitatemque ejus ita repreſſit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis juſtitiæ ſit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantam ejus vim inter leges & judicia, in conſtituta republica fore putamus?

XII. Mihi quidem non apud Medos ſolum, ut ait Herodotus, ſed etiam apud majores noſtros, juſtitiæ fruendæ cauſa videntur olim bene morati reges conſtituti. Nam cum [a] premeretur inops multitudo ab iis, qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præſtantem, qui cum prohiberet injuria tenuiores, æquitate conſtituenda ſummos cum infimis pari jure retinebat. Eademque conſtituendarum legum fuit cauſa, quæ regum. Jus enim ſemper quæſitum eſt æquabile : neque enim aliter eſſet jus. Id ſi ab uno juſto, & bono viro conſequebantur, eo erant contenti. Cum id minus contingeret, leges ſunt inventæ, quæ cum omnibus ſemper una atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perſpicuum eſt, eos ad imperandum deligi ſolitos, quorum de juſtitia magna eſſet opinio multitudinis. Adjuncto vero (59), ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non poſſe conſequi ſe arbitrarentur.

(56) *Injuſti habebuntur*) Duo hæc verba, ipſi quoque Manutio ſupervacua viſa ſunt & percommode omitti poſſunt. *Facc.*

(57) *Bardylis*) Conjectura non omnino inani, ut puto, adducor, ut ſuſpicer, hunc eſſe *Bardylin* Illyrium, quem Theopompus opes regias apud Illyrios habuiſſe, atque a Philippo Amyntæ filio victum oppidis nominis Macedonici ceſſiſſe, in Philippicis ſcriptum reliquerit. Lege Diodorum Siculum lib. XVI. *Fabrit.* Hujus Bardylios filiam Barcennam uxorem duxit Pyrrhus, teſte Plutarch. in ejus vita.

(58) *Viriatus*) Ex paſtore venator, ex venatore latro, mox vaſti quoque exercitus dux factus, tandem a proditoribus, Servilii Cæpionis conſilio, interemptus eſt. Vide Florum, Patercul. &c.

[a] Vict. Man. Lamb. *premeretur initio multitudo.*

(59) *Adjuncto vero*) Locutio elegans & uſitata. Salluſt. lib. V. Hiſtoriarum apud Priſcian. *At Lucullus, audito Marcium regem procos. per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere.* Et iterum: *Legiones Valeriana comperto, lege Gabinia Bithyniam*

&

tur. Omni igitur ratione colenda & retinenda juſtitia eſt, tum ipſa propter ſeſe: nam aliter juſtitia non eſſet: tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ non quærendæ ſolum ratio eſt, ſed etiam collocandæ, quæ perpetuos ſumptus ſuppeditet, nec ſolum neceſſarios, ſed etiam liberales: ſic gloria & quærenda, & collocanda ratione eſt.

Quanquam præclare Socrates, hanc viam ad gloriam proximam & quaſi compendiariam dicebat eſſe, ſi quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis eſſet (60). Quod ſi qui ſimulatione, & inani oſtentatione, & ficto non modo ſermone, ſed etiam vultu, ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam floſculi, decidunt, nec ſimulatum poteſt quidquam eſſe diuturnum. Teſtes ſunt permulti in utramque partem: ſed brevitatis cauſa, familia erimus contenti una. Tib. enim Gracchus, P. filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii, nec vivi probabantur bonis, & mortui numerum obtinent jure cæſorum.

XIII. Qui igitur adipiſci veram gloriam volet, juſtitiæ fungatur officiis. Ea quæ eſſent, dictum eſt libro ſuperiore. Sed ut, facillime, quales ſimus, tales eſſe videamur, etſi in eo ipſo vis maxima eſt, ut ſimus ii, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda ſunt. Nam ſi quis ab ineunte ætate habet cauſam celebritatis & nominis, aut a patre acceptam (61), (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigiſſe) aut aliquo caſu, (62) atque fortuna: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atque in eum, quid agat, quemadmodum vivat, anquiritur: & tanquam in clariſſima luce verſetur, ita nullum obſcurum poteſt nec dictum ejus eſſe, nec factum. Quorum autem

& Pontum conſuli datum, miſſet eſſe. Langius.

(60) *Hanc viam ad gloriam proximam & quaſi compendiariam dicebat eſſe, ſi quis id ageret, ut qualis haberi vellet, talis eſſet*) Vide de hoc loco, & unde hauſerit Cicero hoc apophthegma Socratis, diſputantem P. Victorium Var. Lect. libro v. c. 12. *Gravius*.

(61) *Si quis ab ineunte ætate habet cauſam celebritatis & nominis, aut a patre acceptam*) Si quis claris parentibus eſt natus. Hinc nobilitatem vocat blandam conciliatriculam. Cic. pro Sext. c. 9. *Erat hominum opinioni nobilitate ipſa, blanda conciliatricula, commendatus*. Senec. IV. de Benef. 30. *Non ſine ratione ſacra eſt magnarum virtutum memoria; & eſſe plures bonos juvat, ſi gratia bonorum non cum ipſis cadat. Ciceronem filium quæ res conſulem fecit, niſi pater? Cinnam nuper quæ res ad conſulatum recepit ex hoſtium caſtris? Quæ Sextum Pompejum, alioſque Pompejos, niſi unius viri magnitudo? tanta quidem, ut ſatis alte omnes ſuos etiam ruina ejus attolleret. Quid nuper Fabium Perſicum, cujus oſculum etiam impuri vitabant, ſacerdotem non in uno collegio fecit, niſi verrucoſi, & Allobrogici, & illi trecenti, qui hoſtium incurſioni pro rep. unam domum objecerant? Hoc debemus virtutibus, ut non præſentes ſolum illas, ſed etiam ablatas e conſpectu colamus*. Grævius.

(62) *Aut aliquo caſu*) Qualis fuit Æmilius Lepidus, *qui puer etiam tum progreſſus in aciem, hoſtem interemit, civem ſervavit: cujus tam memorabilis operis index eſt in Capitolio ſtatua bullata, & incincta prætexta S. C. poſita. Iniquum enim putavit, eum honori nondum tempeſtivum videri, qui jam virtuti maturus fuiſſet*. Ut literis prodidit Valer. Max. III. 1. ubi vide plura eorum exempla, quos caſus in adoleſcentia illuſtravit. *Idem*.

Digitized by Google

autem prima ætas propter humilitatem & obſcuritatem in hominum ignoratione verſatur: hi ſimul ac juvenes eſſe cœperunt, magna ſpectare, & ad ea rectis ſtudiis debent contendere: quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi ætati, verum etiam favetur.

Prima igitur eſt adoleſcenti commendatio ad gloriam, ſi qua ex bellicis rebus comparari poteſt; in qua multi apud majores noſtros extiterunt: ſemper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars ſceleris nimium habuit; altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompejus alæ alteri præfeciſſet (63), magnam laudem a ſummo viro, & ab exercitu conſequebare equitando, jaculando, omni militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum republica cecidit. Mihi autem hæc oratio ſuſcepta non de te eſt, ſed de genere toto. Quamobrem ad ea, quæ reſtant, pergamus.

Ut igitur in reliquis rebus multo majora ſunt opera animi, quam corporis: ſic hæ res, quas perſequimur ingenio ac ratione, a graviores ſunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiſcitur a modeſtia, (64) tum pietate in parentes, tum in ſuos benevolentia. Facillime autem, & in optimam partem cognoſcuntur adoleſcentes, qui ſe ad claros & ſapientes viros, bene conſulentes reipublicæ, contulerunt: quibuſcum ſi frequentes ſunt, opinionem afferunt populo, eorum fore ſe ſimiles, quos ſibi ipſi delegerunt ad imitandum.

P. Rutilii adoleſcentiam (65) ad opinionem & innocentiæ, & juris ſcientiæ,

(63) *Alæ alteri præfeciſſet*) Alæ tum temporis dicebantur, equitum turmæ ex provincialibus conſcriptæ, quæ in legionariarum XXX. turmarum locum, quæ olim legebantur ex equeſtri ordine, addebantur tum legionibus. Erant autem nonnunquam quinquagenariæ, nonnunquam milliariæ, ſub primis certe imperatoribus, ut pluribus diſputat vir genere & ingenio ſummus Germ. Rhabodus Schelius in accuratiſſimis diſſertationibus ad Hyginum & Polybium de caſtris Romanorum. Vides autem non primum fuiſſe Auguſtum, qui filiis ſenatorum militiam auſpicantibus, cum tribunatum legionis, cum præfecturas alarum dederit, ut Suetonius notat in ejus vita, ſed hoc jam feciſſe Pompejum. Sed quæ eſt illa *altera ala*? Singulæ legioni una tantum ala addebatur? Vereor ne τὸ *alteri* natum ſit vitio librarii oſcitantis ex voce *ala* forte bis repetitæ, ideoque delendum, & ſcribendum *cum te Pompejus alæ præfeciſſet*. Nam licet duæ alæ legioni adjicerentur, aut plures eſſent in exercitu, & loqueretur de alis ſociorum; quis tamen intelligeret, quæ eſſet ala altera, ſi non legionis nomen adſcribatur? Sed hæc omnia ſunt abſurda, iis, qui militiam Romanorum norunt. Itaque perſuaſiſſimum habeo τὸ *alteri* expungendum eſſe. *Idem*.

a Vict. Man. Lamb. *gratiores*

(64) *Tum pietate &c.*) Duæ particulæ *tum* inſerviunt conjunctioni, non ordini. Ait igitur, primam & potiſſimam commendationem oriri a modeſtia, & pietate in parentes, & in ſuos benevolentia. *Facc.*

(65) *P. Rutilii adoleſcentiam*) Recenſetur etiam inter diſcipulos P. Mucii a Pomponio de Orig. Jur. §. 40. Ejus adoleſcentis familiaritate delectatus eſt C. Lælius ſapiens. *Cic. in Lel.* Bello Numantino tribunus militum ſub Scipione militavit, cujus hiſtoriam poſtea litteris mandavit. *Appian. in Iberic.* Tribunus plebis C. Hoſtilium Mancinum conſularem a patre patrato Numantinis deditum, & non receptum, cum Romam rediiſſet, in ſenatum venire non dubitantem, e ſenatu juſſit educi, quod eum civem negaret eſſe. *Cic. I. de Orat.* 40. Conſulatum geſſit A. U. 648. collega Cn. Mallio, vel Manlio Cn. F. Maximo, ut eſt in nummo aureo apud Golz. Poſt conſulatum Q. Mucio P. L. P. M. Scævolæ Aſiæ proconſuli legatus fuit. *Epit. Liv.* 70. De ſcriptis ejus vide Cujacium 11. Obſerv. 27. & Torrent. ad Suet. Aug. 89. *Rupertus*.

tiæ, P. Mucii (66) commendavit domus. Nam L. quidem Craſſus, cum eſſet admodum adoleſcens, non aliunde mutuatus eſt, ſed ſibi ipſe peperit maximam laudem ex illa accuſatione nobili & glorioſa: &, qua ætate qui exercentur, laude affici ſolent, (ut de Demoſthene accepimus) ea ætate L. Craſſus (67) oſtendit, id ſe in foro optime jam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari.

XIV. Sed cum duplex ratio ſit orationis, quarum in altera ſermo ſit; in altera contentio: non eſt id quidem dubium, quin contentio a orationis majorem vim habeat ad gloriam. Ea eſt enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu eſt, quantopere conciliet (68) animos hominum comitas affabilitaſque ſermonis. Exſtant epiſtolæ, & Philippi ad Alexandrum, & Antipatri ad Caſſandrum, & Antigoni ad Philippum filium, trium prudentiſſimorum, (ſic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militeſque blande appellando deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea ſæpe univerſam excitat. Magna eſt enim admiratio copioſe ſapienterque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, & ſapere plus, quam cæteros, arbitrantur. Si vero ineſt in oratione miſta modeſtiæ gravitas, nil admirabilius fieri poteſt; eoque magis, ſi ea ſunt in adoleſcente.

Sed, cum ſint plurima cauſarum genera, quæ eloquentiam deſiderant, multique in noſtra republica adoleſcentes & apud judices, & apud ſenatum dicendo laudem aſſecuti ſint, maxima eſt admiratio in judiciis: quorum ratio duplex eſt: nam ex accuſatione & defenſione conſtat: quarum etſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſæpe eſt (69). Dixi paulo ante de Craſſo. Idem fecit adoleſcens M. An-

(66) *P. Mucii*) Hic eſt P. Mucius P. F. Q. N. P. pron. Scævola. Conſul fuit A. U. 620. collega L. Calpurnio Piſone Frugi. Pontificatum maximum adeptus eſt, occiſo fratre P. Licinio Craſſo Muciano ab Ariſtonico in Aſia. Tertius ejus frater fuit Q. Mucius Scævola augur. Omnes tres æque virtutis ac integritatis ac juriſprudentiæ laudibus floruerunt. P. Mucium pontificem Cicero in Bruto vocat juriſconſultorum diſertiſſimum. Sed & filius ejus Q. Mucius Scævola juris fuit peritiſſimus. Vide de his Muciis Rupertum ad Pompon. de Orig. Juris. §. 39. & 41.

(67) *L. Craſſus*) Annos natus unum & viginti, ut Cicero teſtatur III. de Orat. ſed ſecundum auctorem Dialogi de cauſis corruptæ eloquentiæ; quem Quintilianum eſſe nullus dubito, cap. 34. annos natus undeviginti, C. Carbonem accuſavit, & damnavit. *Grævius*.

a Vict. *orationis plurimum valeat, & majorem .....* Lamb *orationis plus poſſit, majoremque vim habeat, & ad gratiam, & ad gloriam.*

(68) *Animos hominum*) Et in meo codice & in editione prima deeſt *hominum*, *Facc.*

(69) *Tamen etiam accuſatio probata perſæpe*) Pleríque olim adoleſcentes famam capiabant accuſatione. Plutarchus in Lucullo, cum ſcripſiſſet admodum juvenem accuſaſſe patris ſui accuſatorem Servilium augurem, eamque rem probaſſe populum Romanum, tanquam excelſi animi, & decoris plenam, ſubjicit hæc verba: ἐδόκει δὲ καὶ ἄλλως αὐτοῖς &c. *Videbatur alioquin Romanis, vel nulla cauſa juſta ſuppetente, res non pudenda accuſatio, ſed delectabantur juvenibus improbos conſectantibus ad inſtar canum generoſorum, qui feras perſequuntur.* Grævius.

M. Antonius (70). Etiam P. Sulpicii eloquentiam accuſatio illuſtravit, cum ſeditioſum & inutilem civem, C. Norbanum, in judicium vocavit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum, nec unquam niſi aut reipublicæ cauſa, ut ii, quos ante dixi: aut ut duo Luculli (71): aut patrocinio, ut nos pro Siculis: pro Sardis Julius (72). In accuſando etiam M' Aquilio (73) L. Fuſii cognita induſtria eſt. Semel igitur, aut non ſæpe certe. Sin erit, cui faciendum ſit ſæpius, reipublicæ tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulciſci ſæpius, non eſt reprehendendum: modus tamen adſit. Duri enim hominis, vel potius vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id cum periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidum ad famam, committere, ut accuſator nominetur: quod contigit M. Bruto (74), ſummo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit.

Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum eſt, ne quem unquam innocentem (75) judicio capitis arceſſas: id enim ſine ſcelere fieri

(70) *M. Antonium*) Avus M. Antonii triumviri. Accuſavit Cn. Papirium Carbonem. *Manutius*.

(71) *Duo Luculli*) L. & M. admodum adoleſcentes paternas inimicitias magna cum gloria ſunt perſecuti, & patris ſui accuſatorem Servilium augurem accuſarunt. Cic. & Plut. in Lucullo. *Fabric.*

(72) *Pro Sardis Julius*) In vulgatis libris omnibus, conſentientibus manuſcriptis legitur; (præter Lambinum, quem nos hic ſequimur) *pro Sardis, pro M. Albutio Julius*: quod perſpicue mendoſum & falſum eſt. Nam conſtat ex Divinatione in Verrem, C. Julium Cæſarem rogatum a Sardis T. Albucium accuſaſſe, non defendiſſe. Quocirca Doletus, Manutius, Corradus, & Langius hic legendum putarunt, *pro Sardis in*, vel *contra Albucium Julius*. Sigonius in Fragmentis Ciceronis legit, *pro Sardis vero M. Albucium Julius Cæſar*. Lambinus totum illud, *pro M. Albucio*, non Ciceronis eſſe, verum ex annotatione natum putat. Itaque ſuſtulit. *Fabritius*. Locum mendoſum eſſe vere viderunt docti viri, ſed non ſuſus tamen ſum contra librorum omnium fidem aliquid immutare cum Paulo Manutio, Langio, & Lambino. Puto autem nomen hic excidiſſe accuſatoris Albutii, quod nobis ſervavit Apulejus in Apologia, qui, ut clare patet, hæc verba Ciceronis, in quibus agit de juvenibus, qui laudem invenerunt & gloriam accuſationibus, reſpicit. Verba ejus ſunt: *Neque autem gloriæ cauſa me accuſat, ut M. Antonius Cn. Carbonem, C. Mutius A. Albucium, P. Sulpicius Cn. Norbanum, C. Furius M. Aquilium, C. Curio Q. Metellum*. Vides hic omnes eos commemorari, quorum Cicero hic meminit, & C. Mucium vocari accuſatorem *T. Albutii*: male enim in Apulejo ſcribi *A.* pro *T.* docti monuerunt dudum. Nec dubito *Mucium* quoque hic fuiſſe lectum olim, & ex hoc loco id nomen, ut cætera, hauſtum ab Apulejo. Sed cum librariorum incuria, aut alio quodam caſu plures hujus vocis *Mucius* periiſſent literæ, habitum fuit a ſcribis, ac lectoribus pro prænomine Albucii; & quia nemo reperiebatur, qui aut pro aut contra Albucium ſteterat, nomen Julii fuit loco ſuo motum, & huc male translatum. Videtur ſane mihi Cicero ſcripſiſſe: *P. Sulpitii eloquentiam accuſatio illuſtravit, cum ſeditioſum & inutilem civem C. Norbanum in judicium vocavit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum, nec unquam niſi aut reip. cauſa, ut ii quos ante dixi, aut ulciſcendi, ut duo Luculli, aut patrocinio, ut nos pro Siculis, pro Sardis Julius; Mucius Albucium*; ſc. reip. cauſa in judicium vocavit, ſive accuſavit. Nam Q. Mucium augurem diem T. Albucio dixiſſe de repetundis Cicero in Bruto quoque prodidit: *Mucius augur quod opus erat per ſe ipſe dicebat: ut de pecuniis repetundis contra T. Albucium*. Grævius.

(73) *M'. Aquilio*) Vide Corradi annot. ad Bruti cap. 62.

(74) *M. Bruto*) De quo locus inſignis eſt in eandem ſententiam in Bruto de claris orat. cap. 34. *Idem*.

(75) *Judicio capitis arceſſas*) In prima editione leg. *in judicio capitis arceſſas*, ſed ſatis apparet duo hæc verba addita fuiſſe ab aliquo Interprete. Alii remedium attulere deleta particula *In*; ſed legere malim *innocentem capitis arceſſat*. Facc.

nullo pacto poteſt. Nam quid eſt tam inhumanum, quam eloquentiam, a natura ad ſalutem hominum, & ad conſervationem datam, ad bonorum peſtem perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum eſt, ita habendum eſt religioni, nocentem aliquando, modo ne nefarium (76) impiumque, defendere. Vult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiam humanitas. Judicis eſt, ſemper in cauſis verum ſequi: patroni, nonnunquam veriſimile, etiam ſi minus ſit verum, defendere: quod ſcribere (præſertim cum de philoſophia ſcriberem) non auderem, niſi idem placeret graviſſimo Stoicorum Panætio. Maxime autem & gloria paritur & gratia defenſionibus: eoque major, ſi quando accidit, ut ei ſubveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri urgerique videatur. Ut nos & ſæpe alias, & adoleſcentes, contra L. Syllæ dominantis opes pro S. Roſcio Amerino fecimus: quæ, ut ſcis, exſtat oratio.

XV. Sed expoſitis adoleſcentium officiis, quæ valeant ad gloriam adipiſcendam, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum eſt. Cujus eſt ratio duplex. Nam aut opera benigne ſit indigentibus, aut pecunia. Facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim: ſed illa lautior ac ſplendidior, & viro forti claroque dignior. Quanquam enim in utroque ineſt gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitioque, quæ fit ex re familiari fontem ipſum benignitatis exhaurit. Ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures uſus ſis, eo minus in multos uti poſſis.

At qui opera, id eſt, virtute & induſtria benefici & liberales erunt, primum quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adjutores habebunt: deinde conſuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclare epiſtola quadam Alexandrum filium Philippus accuſat, quod largitione benevolentiam Macedonum conſectetur. *Quæ te, malum*, inquit, *ratio in iſtam ſpem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupiſſes? An tu id agis, ut Macedones non te regem ſuum, ſed miniſtrum & præbitorem ſperent fore?* Bene miniſtrum & præbitorem, quia ſordidum regi: melius etiam, quod largitionem, corruptelam eſſe dixit. Fit enim deterior, qui accipit, atque ad idem ſemper exſpectandum paratior. Hoc ille filio: ſed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non dubium eſt, quin illa benignitas, quæ conſtat ex opera & induſtria, & honeſtior ſit, & latius pateat, & poſſit prodeſſe pluribus.

Nonnunquam tamen eſt largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino

(76) *Modo ne nefarium*) Vulgati omnes, ſi Græviun excipias, omittunt hanc vocem, *modo*, quam ille auctoritate ſui codicis pervetuſti addidit. „ Hæc veriſſima, inquit, „ hujus loci ſcriptura præcidit omnes Ciceronem impugnantium, quaſi impia hic docuiſſet, cum nefarios & impios defendi „ poſſe ſtatuiſſet, cavillationes, & nos eum „ tuendi munere levat.

no repudiandum eſt: & ſæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum (77), ſed diligenter (78), atque moderate. Multi enim patrimonia effuderunt, inconſulte largiendo. Quid autem eſt ſtultius, quam quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non poſſis? Atque etiam ſequuntur largitionem (79) rapinæ. Cum enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ita, cum benevolentiæ comparandæ cauſa benefici eſſe velint: non tanta ſtudia aſſequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ita claudenda eſt res familiaris, ut eam benignitas aperire non poſſit: nec ita reſeranda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, iſque referatur ad facultates. Omnino meminiſſe debemus id, quod a noſtris hominibus ſæpiſſime uſurpitum, jam in proverbii conſuetudinem venit, largitionem fundum non habere. Etenim quis poteſt modus eſſe, cum & idem qui conſuerunt, & idem illud alii deſiderent?

XVI. Omnino duo ſunt genera largorum: quorum alteri prodigi; alteri liberales. Prodigi, qui epulis, & viſcerationibus, & gladiatorum muneribus (80), ludorum venationumque apparatu, pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam omnino ſint relicturi. Liberales autem, qui ſuis facultatibus aut captos a prædonibus redimunt, aut æs alienum ſuſcipiunt amicorum (81), aut in filiarum collocatione ad-

(77) *Sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum*) Ambiguitate vocis *idoneus* inductus, injuria Lactantius invadit in hæc verba. Lactantii ævo, ſicut & apud ICtos, *idonei* homines haud alii fere quam boni & locupletes dicebantur: ideo tanquam alienum & ἀπροσήγορον hoc præceptum reprehendit, quaſi illis ſolum foret impertiendum, qui reſtituere poſſent, lib. VI. c. 11. Et perſuaſit, quod mirum, Turnebo lib. III. Adverſ. c. 16. Sed *idoneos indigentes* omnino dicit Cicero probos homines paupertate oppreſſos: ut in Cæcilium: *ut homines idonei atque integri cauſam reip. legumque ſuſciperent*. Et Cornific. IV. ad Herennium: *Populi officium eſt res optimas & homines idoneos maxime ſuis ſententiis eligere & probare*. J. F. Gronov. IV. Obſerv. c. 9.

(78) *Sed diligenter*) Recte Langius exponit *diligenter* cum delectu, non cuivis promiſcue, ſed dignis & idoneis indigentibus. Sic *diligenter ſcribere* ep. Cic. eſt eleganter, magno verborum delectu adhibito. In eodem ſenſu *diligentia* in Orat. pro Planc. *Non eſt conſilium in vulgo, non ratio, non diſcrimen, non diligentia*. Hoc eſt, populus agit omnia temere, inconſulte, nullo rerum hominumve delectu habito, & diſcrimine. Sic & *elegantia*. In Orat. pro Sylla: *Vos qui cum ſumma elegantia atque integritate vixiſtis*. Hoc eſt, adhibito judicio in omnibus rebus. Sunt ejuſdem originis. Nam ſicut a *diligo* eſt *diligens*, ſic ab *eligo elegans* & *elegantia*. Qui ſine delectu donant, eos lepide Socrates Gratias virgines tanquam ſcorta proſtituere dixit apud Stobæum: Σωκράτης ἰδών τινα προχείρως πᾶσι χαριζόμενον, &c. *Socrates, cum facile quendam omnibus gratificari, nulloque delectu ſuppeditare animadvertiſſet*: Male pereat, *inquit*, qui Gratias virgines proſtituit. *Græv.*

(79) *Rapinæ*) Præclare locum hunc explicatum habes apud Ariſtotelem in lib. 4. Ethic. c. 1. *Facc.*

(80) *Gladiatorum muneribus*) Meus optimus: *gladiatoriis muneribus*, quem ſequor. *Grævius.*

(81) *Aut æs alienum ſuſcipiunt amicorum*) Tales erant in Athenienſium republica ἐρανισταί. Dicebantur autem ἐρανισταί, qui amicorum æs alienum, collecta ſtipe ab aliis amicis, diſſolvebant. Fuit enim apud Athenienſes mos plenus pietatis & humanitatis, ut, qui adverſa fortuna ſuis bonis erant evoluti, implorarent amicorum opem, ut eorum pecunia, quam quilibet pro facultatum modo, aut lubitu conferebat, levarentur anhelante inopia, hac tamen lege, ut, ſi quando quis in re lautiore cœpiſſet eſſe, & emerſiſſet ex illa graviſſima paupertate, ſingulis amicis, quod

adjuvant, aut opitulantur in re vel quærenda, vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophraſto, in eo libro, quem de divitiis ſcripſit: in quo multa præclare; illud abſurde. Eſt enim multus in laudanda magnificentia & apparatione popularium munerum: taliumque ſumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus exempla pauca poſui, multo etiam major videtur & certior. Quanto (82) Ariſtoteles gravius & verius nos reprehendit, qui has pecuniarum effuſiones non admiremur (83), quæ fiunt ad multitudinem deliniendam. (84) At ii, qui ab hoſte obſidentur, ſi emere (85) aquæ ſextarium mina cogerentur, hoc primo incredibile nobis videri, omneſque mirari; ſed, cum attenderint, veniam neceſſitati dare: in his immanibus jacturis, infinitiſque ſumptibus, nihil nos magnopere mirari; cum præſertim nec neceſſitati ſubveniatur, nec dignitas augeatur; ipſaque illa delectatio multitudinis ſit ad breve exiguumque tempus: eaque (86) a leviſſimo quoque:

quod tum contulerant, reſtitueret. Hæc pecunia quæ conferebatur, dicebatur ἔρανος, & fuit medium quoddam inter δάνειον creditumque proprie dictum, & ſtipem quæ mendico datur, quam Græci ἐλεημοσύνας vocant. Qui illam conferebant, dicuntur ἐρανίζειν τινί, & qui accipiebant ἐρανίζεσθαι. De quo plura vide, quibus hæc debentur, apud Iſ. Caſaubonum in notis ad Theophraſti Characteres περὶ αὐθαδείας, apud Salmaſ. de Uſuris cap. 3. & Obſervationibus ad jus Atticum cap. 1. & ſeq. *Idem*.

(82) *Ariſtoteles*) Alii legere malunt *Ariſto*, qui philoſophus fuit inter Stoicos non poſtremus; quod videlicet nihil tale in Ariſtotelis operibus, quæ exſtant, inveniatur. *Facc.*

(83) *Verius nos reprehendit, qui has pecuniarum effuſiones non admiremur*) Sententia eſt hæc: Ariſtoteles graviter reprehendit nos ſcilicet omnes, qui non admiremur reperiri homines tam fatuos, qui tantum effundant pecuniæ in ludos, & munera; brevis temporis oblectationem: eos vero miremur, qui mina in obſeſſa urbe ſextarium aquæ emerint. Hoc verbis ſequentibus ſic explicat: *ſed cum attenderint* nimirum animum homines, *veniam neceſſitati dare*, hoc eſt, ignoſcere hominibus tam caro aquam ementibus, nec id mirari: *in his immanibus jacturis infinitiſque ſumptibus*, qui ſcilicet fiunt in munera, *nihil nos magnopere mirari*, ſed omnes judicare recte & bene illos impendi. Quæ maxime firmant lectionem verborum illorum, *nos reprehendit, qui pecuniarum effuſiones non admiremur*, quæ & doctorum virorum conjecturæ, & nonnulli libri convellebant. Sed iis fraudi fuit perſonarum immutatio veteribus non infrequens, quod modo Cicero dicat, *nobis videri*, ſtatim *cum attenderint*, cum videretur dicendum fuiſſe, *ſi attenderimus*. Sed Cicero ſententiam reſpicit: per *nos* enim intelliguntur omnes ii qui hæc vane mirabantur: inter quos ſane Cicero non erat. Porro *jactura* hic ſunt ſumptus, donationes, prodigæ largitiones; ut ſæpe apud Ciceronem. Pro Cluent. *Primum illum judicem pecunia corrupit, deinde ipſum Avitum, non magna jactura facta, tollendum curavit*. Pro Flacco: *quæ jactura, quanta largitio?* Pro Milone: *qui annona levanda, jactariſque rei familiaris, quia nimis amplecti plebem putabatur, in ſuſpicionem incidit regni appetendi*, hoc eſt, largiendi de ſuo. Quæ loci debemus τῷ πάνυ Gronovio, qui plura congeſſit IV. de Pec. Vet. contra virum magnum, qui pro *jacturas* reponi volebat *pacturas*. Eum vide. *Gravius*.

(84) *At ii*) Vel adde, vel ſubaudi *inquit*. Sunt enim verba Ariſtotelis. Si addis, adde poſt *obſidentur*. Facc.

(85) *Aquæ ſextarium mina*) ſextam congii partem, ideſt libram unam & ſemiſſem, drachmis centum. *Facc.*

(86) *Eaque a leviſſimo quoque*) In Codice MS. Petri Delphini leg. *eaque a leviſſimo quoque animo*. Mihi hæc prorſus tollenda videntur. Addita fortaſſe margini fuerant ad id notandum, quod ſequitur poſt verbum *colligit*. Itaque verba, *in quo tamen*, referendi puto ad *tempus*. Idipſum animadvertit Hermannus in Arte Crit. n. XXII. *Facc.*

(86) *Luculli*) Sic recte emendarunt viri docti: conſtat enim duos Lucullos fratres L. & M. eodem anno ædilitatem geſſiſſe, de qua Plutarch. & Plin. lib. VIII. cap. 7. *Fabritius*.

Digitized by Google

que: in quo tamen ipſo una cum ſatietate, memoria quoque moriatur voluptatis. Bene etiam colligit, hæc pueris, & mulierculis, & ſervis, & ſervorum ſimillimis liberis eſſe grata: gravi vero homini, & ea quæ fiunt, judicio certo ponderanti, probari poſſe nullo modo.

Quanquam intelligo, in noſtra civitate inveteraſſe jam a bonis temporibus, ut ſplendor ædilitatum ab optimis viris poſtuletur. Itaque & P. Craſſus cum cognomine dives, tum copiis, functus eſt ædilitio maximo munere: & paulo poſt L. Craſſus cum omnium hominum moderatiſſimo, Q. Mucio, magnificentiſſima ædilitate functus eſt: deinde C. Claudius, Appii filius: multi poſt, Luculi (86), Hortenſius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus, me conſule, vicit ſuperiores. Hunc eſt Scaurus imitatus. (87) Magnificentiſſima vero noſtri Pompeji munera ſecundo conſulatu: in quibus omnibus quid mihi placear, vides.

XVII. Vitanda tamen eſt ſuſpicio avaritiæ. Mamerco, homini divitiſſimo, prætermiſſio ædilitatis conſulatus repulſam attulit. Quare &, ſi poſtulatur a populo, bonis viris ſi non deſiderantibus, attamen approbantibus, faciendum eſt, modo pro facultatibus; nos ipſi ut fecimus: &, ſi quando aliqua res major atque utilior populari largitione acquiritur; ut Oreſti nuper prandia in ſemitis (88) decumæ nomine magno honori fuerunt. Ne Marco quidem Sejo (89) vitio datum eſt, quod in caritate aſſe modium populo dedit. Magna enim ſe & inveterata invidia, nec turpi jactura, quando erat ædilis, nec maxima liberavit. Sed honori ſummo nuper noſtro Miloni fuit, quod gladiatoribus emptis (90) reipublicæ cauſa, quæ ſalute noſtra continebatur, omnes P. Clodii conatus furoreſque compreſſit. Cauſa igitur largitionis eſt, ſi aut neceſſe eſt, aut utile.

In his autem ipſis mediocritatis regula optima eſt. L. quidem Philippus, Q. filius, magno vir ingenio, in primiſque clarus, gloriari ſolebat, ſe ſine ullo munere adeptum eſſe omnia, quæ haberentur ampliſſima. Dicebat idem C. Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis ſuffragiis adepti ſumus noſtro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modo nominavi, ſane exiguus ſumptus ædilitatis fuit.

Atque etiam illæ impenſæ meliores ſunt, muri, navalia, portus, aqua-

rum

(87) *Magnificentiſſima*) Produxit in arenam leones quingentos, pantheras ſexcentas, & elephantos viginti. *Facc.*

(88) *Decumæ nomine*) Fructuum decumas primum regibus, deinde vero Diis præſtari conſueviſſe, ſcribit Aurelius Victor de Origine Gentis Romanæ. Itaque narrat Suetonius in Calligula cap. 26. *Scenicis ludis decumas datas*; hoc eſt, dona populo ſparſa, di placet, in honorem deorum. *Facc.*

(89) *M. Sejo*) De quo Plinius H. N. initio libri xv.

(90) *Gladiatoribus emptis*) Cum Clodius magnam manum armatorum hominum comparaſſet, qua utebatur ad turbandam rempublicam, ad leges & judicia evertenda, et ut reſiſteret Milo & ipſe gladiatores emit, & vim vi repulit. V. de Dionem lib. xxxi. ad annum U. C. 697. & Cic. II. ad Q. Fratrem ep. 6. *Gravius.*

rum ductus, omniaque, quæ ad uſum reipublicæ pertinent. Quanquam quod præſens tanquam in manum datur, jucundius eſt: tamen hæc in poſterum gratiora. Theatra, porticus, nova tempia verecundius reprehendo, propter Pompejum: ſed doctiſſimi non probant, ut & hic ipſe Panætius, quem multum in his libris ſecutus ſum, non interpretatus; & Phalereus Demetrius, qui Periclem, (91) principem Græciæ, vituperat, quod tantam pecuniam in præclara illa propylæa (92) conjecerit. Sed de hoc genere toto, in iis libris, quos de republica ſcripſi, diligenter eſt diſputatum. Tota igitur ratio talium largitionum, genere, vitioſa eſt; temporibus, neceſſaria; (93) & tum ipſa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda eſt.

XVIII. In illo autem altero genere largiendi, quod a liberalitate proficiſcitur, non uno modo in diſparibus cauſis affecti eſſe debemus.

Alia cauſa eſt ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quærit, nullis ſuis rebus adverſis. Propentior benignitas eſſe debebit in calamitoſos, niſi forte erunt digni calamitate. In iis tamen, qui ſe adjuvari volent, non ut ne affligantur, ſed ut altiorem gradum adſcendant, (94) reſtricti omnino eſſe nullo modo debemus: ſed in deligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere. Nam præclare Ennius:

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

Quod autem tributum eſt bono viro & grato, in eo cum ex ipſo fructus eſt, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remota, gratiſſima eſt, liberalitas: eoque eam ſtudioſius plerique laudant, quod ſummi cujuſque bonitas commune perfugium eſt omnium. Danda igitur opera eſt, ut hos beneficiis quam plurimis afficiamus, quorum memoria liberis poſteriſque prodatur, ut iis ingratis eſſe non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eamque injuriam in (95) deterrenda liberalitate ſibi etiam fieri; eumque, qui faciat, communem hoſtem tenuiorum putant.

Atque

(91) *Principem Græciæ*) Ex primariis Græciæ viris, ut Regulus dicitur l. 3. cap. 29. princeps populi Romani, & Cimon princeps Athenienſium a Nepore cap. 3. *Facciolatus*.

(92) *In præclara illa propylæa*) Hæc erant arcis quæ Cecropia dicebatur, veſtibula, lapide albo tecta, quibus extruendis Pericles annos quinque, & bis mille ac duodecim talenta impendit, hoc eſt, noſtra pecunia, duodecies centies mille, & ſepties mille ducentos coronatos, teſte Suida & Harpocratione in προπύλαια. Per ſolas horum veſtibulorum portas quinque patebant aditus in arcem. Illarum claves Archontes ſingulis ſingulis diebus tantum, ne tyrannidem affectare unquam poſſent, aſſervabant, quoque eas die habebant, dicebantur Ἐπιστάται. J. Meurſius in Cecropia cap. 6. *Grævius*.

(93) *Et tum*) Particula & vacat. Irrepſit autem ab aliquo Grammatico, ut explicaret particulam *tum*. Aliqui legerunt & *tamen*, quod duas illas particulas concoquere non poſſent. *Facc.*

(94) *Reſtricti omnino*) Ego repoſui *animo* ex meo codice, pro *omnino*: quæ particula quamvis ſit in vulgatis omnibus, certe redundat, & abeſt ab editione prima. *Facc.*

(95) *Deterrenda*) Deterrent liberales viros ingrati, proindeque hoſtes habentur tenuiorum. Al. *deterenda*, hoc eſt minuenda. *Facc.*

Atque hæc benignitas etiam reipublicæ utilis eſt, redimi e ſervitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem vulgo ſolitum fieri ab ordine noſtro in oratione Craſſi ſcriptum copioſe videmus. Hanc ergo conſuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. Hæc eſt gravium hominum, atque magnorum: illa quaſi aſſentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quaſi titillantium.

Conveniet autem cum in dando munificum eſſe, tum in exigendo non acerbum; in omuique re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, vicinitatibus & confiniis, æquum & facilem; multa multis de jure ſuo cedentem: a litibus vero, quantum liceat, & neſcio an paulo plus etiam, quam liceat, abhorrentem. Eſt enim non modo liberale, paulum nonnunquam de ſuo jure decedere, ſed interdum etiam fructuoſum. Habenda autem eſt ratio rei familiaris, quam quidem dilabi ſinere, flagitioſum eſt: ſed ita, ut illiberalitatis avaritiæque abſit ſuſpicio. Poſſe enim liberalitate uti, non ſpoliantem ſe patrimonio, nimirum is eſt pecuniæ fructus maximus. Recte etiam a Theophraſto eſt laudata hoſpitalitas. Eſt enim (ut mihi quidem videtur) valde decorum, patere domos hominum illuſtrium illuſtribus hoſpitibus: idque etiam reipublicæ eſt ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe noſtra non egere. Eſt autem etiam vehementer utile iis, qui honeſte poſſe multum volunt, per hoſpites apud externos populos valere opibus & gratia. Theophraſtus quidem ſcribit, Cimonem Athenis etiam in ſuos curiales (96) Laciadas hoſpitalem fuiſſe. Ita enim inſtituiſſe, & villicis imperaviſſe, ut omnia præberentur, quicumque Laciades in villam ſuam divertiſſet.

XIX. Quæ autem opera, non largitione, beneficia dantur, hæc tum in univerſam rempublicam, tum in ſingulos cives conferuntur. Nam in jure cavere (97), conſilio juvare, atque hoc ſcientiæ genere prodeſſe quam plurimis, vehementer & ad opes augendas pertinet, & ad gratiam. Itaque cum multa præclara majorum, tum quod optime conſtituti juris civilis ſummo ſemper in honore fuit cognitio atque interpretatio: quam quidem ante hanc confuſionem temporum in poſſeſſione ſua principes retinuerunt: nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus, ſic hujus ſcientiæ ſplendor deletus eſt: idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is eſſet

(96) *In ſuos curiales*) Male Manutius φράτερες exponit: ſunt δημόται, ejuſdem pagi homines. Curiales Latine vocavit Cicero, petito ex ſua rep. vocabulo, quo Græcum expreſſit. Quis neſcit populum Romanum diviſum fuiſſe in triginta curias, quæ cum convenirent publice, curiata habebantur comitia? ejuſdem vero curiæ homines dicebantur curiales. Populus vero Atticus erat deſcriptus in pagos; quos ipſi δήμους vocant: ejuſdem vero pagi homines δημόται appellabantur. De Λακιάδ pago, e quo erat Cimon, vide Meurſium in libro de δήμοις Atticis. *Gravius*.

(97) *In jure cavere*) Eſt hominis juris prudentis, qui conſultori ſuo rationem præſcribit, formulamque dictitat paciſcendi aut contrahendi, & moniiis conſilioque inſtruit, ne conditionem deteriorem faciat. *Budaus*.

Digitized by Google

ſet (98), qui omnes ſuperiores, quibus honore par eſſet, ſcientia facile viciſſet. Hæc igitur opera, grata multis, & ad beneficiis obſtringendos homines accommodata.

Atque huic arti finitima eſt dicendi gravior facultas, (99) & gratior, & ornatior. Quid enim eloquentia præſtabilius, vel admiratione audientium, vel ſpe indigentium, vel eorum, qui defenſi ſunt, gratia? Huic quoque ergo a majoribus noſtris eſt in toga dignitatis principatus datus. Diſerti igitur hominis, & facile laborantis, quodque in (1) patriis eſt moribus, multorum cauſas, & non gravate, & gratuito defendentis, beneficia & patrocinia late patent.

Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermiſſionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem: ni vererer, ne de me ipſo aliquid viderer queri. Sed tamen videmus, quibus extinctis oratoribus, quam in paucis ſpes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis ſit audacia. Cum autem omnes non poſſint, ne multi quidem, aut juriſperiti eſſe, aut diſerti, licet tamen opera prodeſſe multis, (2) beneficia petentem, commendantem judicibus & magiſtratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipſos, qui aut conſuluntur, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ conſequuntur, latiſſimeque eorum manat induſtria.

Jam illud non ſunt admonendi, (eſt enim in promptu) ut animum advertant, cum juvare alios velint, ne quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent: aut eos, quos non expedit. Si imprudentes, negligentiæ eſt; ſi ſcientes, temeritatis. Utendum etiam excuſatione adverſus eos, quos invitus offendas, quacumque poſſis, quare id, quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere potueris: cæteriſque operis & officiis erit, quod violatum eſt, compenſandum.

XX. Sed cum in hominibus juvandis aut mores ſpectari, aut fortuna ſoleat: dictu quidem eſt proclive, itaque vulgo loquuntur, ſe in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam ſequi. Honeſta oratio eſt. Sed quis eſt tandem, qui inopis & optimi viri cauſæ non anteponat, in opera danda, gratiam fortunati & potentis? a quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur, in eum fere eſt voluntas noſtra propenſior. Sed animadvertendum eſt diligentius, quæ natura rerum ſit. Nimirum enim inops ille, ſi bonus eſt vir, etiam ſi referre gratiam non poteſt; habere certe

(98) *Cum is eſſet*) Ser. Sulpicium ſignificari, recte Lambinus admonet. Atque ita Corradus quoque in Commentario doctiſſimo in Brutum Ciceronis hunc locum interpretatur: quem docti quidam inepte de Julio Cæſare intelligunt. *Fabric.*

(99) *Et gratior*) Duo hæc verba redundare videntur Heumanno in Arte Crit. n. XXVII. *Facc.*

(1) *Patriis moribus*) Ad patrios mores acceſſit poſtea lex Cincia, quæ vetabat, ne quis ob cauſſam orandam ſibi pecuniam paciſceretur, vel munera acciperet. Innuit idem etiam in Paradoxo VI. *Facc.*

(2) *Beneficia petentem*) Quartus hic caſus, additus verbo *licet*, animadvertendus. Habet & Plautus in Pſeudolo ſc. 1. v. 14. *Facc.*

Digitized by Google

certe poteſt. Commode autem, quicumque dixit, *pecuniam qui habeat* (3), *non reddidiſſe; qui reddiderit, non habere: gratiam autem & qui retulerit, habere; & qui habeat, retuliſſe*. At, qui ſe locupletes, honoratos, beatos putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt. Quin etiam beneficium ſe dediſſe arbitrantur, cum ipſi quamvis magnum aliquod acceperint: atque etiam a ſe aut poſtulari, aut exſpectari aliquid ſuſpicantur: (4) patrocinio vero ſe uſos, & clientes appellari, mortis inſtar putant. At vero ille tenuis, cum, quidquid factum ſit, ſe ſpectatum, non fortunam putet, non modo illi, qui eſt meritus, ſed etiam illis, a quibus exſpectat, (eget enim multis) gratum ſe videri ſtudet. Neque vero verbis auget ſuum munus, ſi quo forte fungitur, ſed etiam extenuat. Videndumque illud eſt, quod ſi opulentum fortunatumque defenderis, in illo uno, aut forte in liberis ejus, manet gratia. Sin autem inopem, probum tamen & modeſtum: omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo eſt) præſidium ſibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto.

Danda omnino opera eſt, ut omni generi ſatisfacere poſſimus. Sed ſi res in contentionem veniet, nimirum Themiſtocles eſt auctor adhibendus; qui cum conſuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti filiam collocaret: *Ego vero*, inquit, *malo virum*, *qui pecunia egeat*, *quam pecuniam*, *quæ viro*. Sed corrupti mores depravatique ſunt admiratione divitiarum: quarum magnitudo quid ad unumquemque noſtrum pertinet? Illum fortaſſe adjuvat, qui habet: ne id quidem ſemper. Sed fac juvare: * utentior (5) ſane ſit; honeſtior vero quomodo? Quod ſi etiam bonus erit vir, ne impediant divitiæ, quo minus juvetur, modo ne adjuvent (6), ſitque omne judicium, non quam locuples, ſed qualis quiſque ſit.

Extremum autem præceptum in beneficiis, operaque danda eſt, ne quid contra æquitatem contendas, ne quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ eſt juſtitia, ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile.

XXI. Sed quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt, quæ ad ſingulos ſpectant: deinceps de iis, quæ ad univerſos, quæque ad rempubli-

Oo 2 cam

(3) *Pecuniam qui habeat*) Vide Ant. Julianum de hac ſententia diſputantem apud Gel. l. I. 4. *Grev.*

(4) *patrocinio vero*) Alii addunt *tuo*. Siquid addendum, ego libenter adderem *dici*. Ita enim naturalis loquendi ratio poſcit. *Facc.*

* Vict. Man. *potentior* Lamb. *opulentior*.

(5) *Utentior*) Vide Turneb. Adverſ. xix. 1. qui tuetur antiqui libri ſcripturam, & *opulentior* a ſemidoctis hominibus proſeminatum eſſe contendit. Sane meus quoque liber antiquiſſimus *utentior* probat. Eleganter utique. Nam *utentior* eſt qui plus impendit in cultum vitæ, qui pluribus utitur ad vitam tuendam, qui majores ſumptus in ſe tuendo facit. Uti enim eſt ſuſtinere impendia, ſe tueri, ſuſtentare, ut docuit Gronovius lib. 51. de Pecunia Vetere cap. 7. *Gravius*.

(6) *Modo ne adjuvent*) Modo ne propter divitias divitem juvemus, ſi vir non eſt bonus, ſed propter bonitatem. *Idem*. Hæc tria verba Heumannus in Arte Critica n. xxvii. tollenda putat. *Facc.*

Digitized by Google

cam pertinent, diſputandum eſt. Eorum autem ipſorum partim ejuſmodi ſunt, ut ad univerſos cives pertineant, partim ſingulos ut attingant, quæ ſunt etiam gratiora. Danda eſt opera omnino, ſi poſſit? (7) utriſque, nec minus, ut etiam ſingulis conſulatur: ſed ita, ut ea res aut proſit, aut certe ne obſit reipublicæ. C. Gracchi frumentaria magna largitio; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octavii (8), & reipublicæ tolerabilis, & plebi neceſſaria; ergo & civibus, & reipublicæ ſalutaris.

In primis autem videndum erit ei, qui rempublicam adminiſtrabit, ut ſuum quiſque teneat, neque de bonis privatorum publice diminutio fiat. Pernicioſe enim Philippus (9) in tribunatu, cum legem agrariam ferret, quam tamen antiquari facile paſſus eſt, & in eo vehementer ſe moderatum præbuit: ſed cum in agendo multa populariter, tum illud male, *non eſſe in civitate duo millia hominum, qui rem haberent*. Capitalis oratio, & ad æquationem bonorum pertinens: qua peſte quæ poteſt eſſe maior? Hinc enim ob cauſam maxime, ut ſua tenerent, reſpublicæ civitateſque conſtitutæ ſunt. Nam etſi duce natura congregabantur homines, tamen ſpe cuſtodiæ rerum ſuarum, urbium præſidia quærebant.

Danda etiam opera eſt, ne (quod apud majores noſtros ſæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, aſſiduitatemque bellorum) tributum ſit conferendum: idque ne eveniat, multo ante erit providendum. Sin qua neceſſitas hujus muneris alicui reipublicæ obvenerit: (malo enim quam noſtræ ominari; neque tamen de noſtra, ſed de omni republica diſputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, (ſi ſalvi eſſe velint) neceſſitati eſſe parendum.

Atque etiam omnes, qui rempublicam gubernabunt, conſulere debebunt, ut earum rerum copia ſit, quæ ſunt neceſſariæ: quarum qualis comparatio fieri ſoleat & debeat, non eſt neceſſe diſputare: eſt enim in promptu: tantum locus attingendus fuit.

Caput autem eſt in omni procuratione negotii & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima ſuſpicio. Utinam, inquit, C. Pontius (10) Sa-

(7) *Utriſque*) Ita vulgo legitur: quæ vox nec ipſa per ſe hoc loco ferenda videtur, nec recte cohæret cum duabus, quæ proxime ſequuntur, particulis. Legendum *ut univerſis*. Facc.

(8) *M. Octavii*) *Cn. Octavius, M. filius, tantum auctoritate dicendoque valuit, ut legem Semproniam frumentariam populi frequentis ſuffragiis abrogaverit*. Cic. in Bruto c. 62. Ex iis autem Tullii verbis, quibus in hoc loco Octavii laudat moderatam largitionem, fere colligere eſt, non totam Gracchi frumentariam legem abrogaſſe M. Octavium, ſed nova lege ſua quodam modo moderaſſe, rempublicam, & ærarium intolerabili damno ſublevaſſe. Verum qua ratione hoc præſtiterit, cum nullum iſtius extet caput, obſcurum eſt. Videtur tamen ſtatuiſſe vel majus pretium in ſingulos modios ſecundum annonæ caritatem, vel uti triente atque ſemiſſe minus, quam emptus eſſet, civibus modius venderetur. Tale quid Apuleja ſequens lex frumentaria videtur inſinuare, quæ modios denuo ad trientes atque ſemiſſes Semproniæ legis, hac Octavia abrogata, non ſine tumultu redegit. *Pighius*.

(9) *Philippus*) L. Marcius Q. F. Q. N. Philippus, tribunus plebis fuit anno U. C. DCXLIX. *Idem*.

(10) *Pontius*) Samnitium imperator, qui Romanos ad furcas Caudinas ſub jugum miſit. Pronuntiavit autem hoc apophthegma, cum M. Curius ejus aurum contempſiſſet. *Eraſmus*.

Samnis, ad illa tempora me fortuna reſervaſſet, & tum eſſem natus, ſi quando Romani dona accipere cœpiſſent! non eſſem paſſus diutius eos imperare. Næ illi multa ſecula exſpectanda fuerunt. Modo enim hoc malum in hanc rempublicam invaſit. Itaque facile patior tunc potius Pontium fuiſſe, ſiquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni ſunt, cum de pecuniis repetundis a L. Piſone lata eſt lex, nulla antea cum fuiſſet. At vero poſtea tot leges, & proximæ quæque duriores: tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum (11): tanta, ſublatis legibus & judiciis, expilatio direptioque ſociorum, ut imbecillitate aliorum, non noſtra virtute valeamus.

XXII. Laudat Africanum Panætius, quod fuerit abſtinens. Quidni laudet? ſed in illo alia majora. Laus enim abſtinentiæ, non hominis eſt ſolum, ſed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus eſt Paulus: tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum ſuam præter memoriam nominis ſempiternam detulit. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine everſa. Quid? qui ejus collega in cenſura fuit L. Mummius, numquid copioſior, cum (12) copioſiſsimam urbem funditus ſuſtuliſſet? Italiam ornare, quam domum ſuam, maluit. Quanquam Italia ornata, domus ipſa mihi videtur ornatior.

Nullum igitur vitium tetrius, (ut eo, unde digreſſa eſt, referat ſe oratio) quam avaritia, præſertim in principibus rempublicam gubernantibus. Habere enim quæſtui rempublicam non modo turpe eſt, ſed ſceleratum etiam & nefarium. Itaque quod Apollo Pythius oraculum edidit, Spartam nulla re alia, niſi avaritia perituram, id videtur non ſolum Lacedæmoniis, ſed & omnibus opulentis populis prædixiſſe. Nulla autem re conciliare facilius benevolentiam multitudinis poſſunt ii, qui reipublicæ præſunt, quam abſtinentia & continentia.

Qui vero ſe populares volunt, obeamque cauſam aut agrariam rem tentant, ut poſſeſſores ſuis ſedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant: ii labefactant fundamenta reipublicæ; concordiam primum, quæ eſſe non poteſt, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, ſi habere ſuum cuique non licet. Id enim eſt proprium (ut ſupra dixi) (13) civitatis atque urbis, ut ſit libera & non ſollicita ſuæ rei cujuſque cuſtodia.

At.

(11) *Tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum*) Ex multis cauſis unam affert, tanquam ſolam & præcipuam Cicero. Nam in legibus Liviis fuerat, ut cauſam dicere cogerentur, qui ſuſpecti eſſent corruptelæ munerum. Cum autem ſenatus illis legibus reſiſteret, Italicum ſeu ſociale bellum motum eſt. *J. Fr. Gronovius.*

(12) *Copioſiſſimam urbem*) Corinthum, quam ſtatuis & picturis ſpoliavit, quibus ornaret Italiam. Erat autem Mummius ita rudis & incurioſus harum rerum, ut cum tabulas ac ſtatuas in Italiam portandas locaſſet, juſſerit, conducentibus prædici, ſi eas perdidiſſent, novas reddituros. Vel. Paterc. l.1.c.13. *Facc.*

(13) *Civitatis atque urbis*) Prima voce homines intelligit eodem jure viventes, eaque interdum ita late patet, ut multa oppida complectatur; altera locum mœnibus ſeptum. *Facc.*

Atque in hac pernicie reipublicæ ne illam quidem conſequuntur, quam putant, gratiam. Nam cui res erepta eſt, eſt inimicus: cui data, etiam diſſimulat ſe accipere voluiſſe: & maxime in pecuniis creditis occultat ſuum gaudium, ne videatur non fuiſſe ſolvendo. At vero ille, qui accipit injuriam, & meminit, & præ ſe fert dolorem ſuum: nec, ſi plures ſunt ii, quibus improbe datum eſt, quam illi, quibus injuſte ademptum eſt, idcirco plus etiam valent. Non enim numero hæc judicantur, ſed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam ſeculis ante poſſeſſum, qui nullum habuit, habeat: qui autem habuit, amittat?

XXIII. Ac propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lyſandrum ephorum (14) expulerunt: Agin regem (quod nunquam antea apud eos acciderat) necaverunt: ex eoque tempore tantæ diſcordiæ ſecutæ ſunt, ut & tyranni exſiſterent (15), & optimates exterminarentur (16), & præclariſſime conſtituta reſpublica dilaberetur. Nec vero ſolum ipſa cecidit, ſed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ a Lacedæmoniis profectæ, manarunt latius. Quid? noſtros Gracchos, Tib. Gracchi, ſummi viri, filios, (17) Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt?

At vero Aratus Sicyonius (18) jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profectus Argis Sicyonem, clandeſtino introitu urbe eſt potitus. Cumque tyrannum Nicoclem improviſo oppreſſiſſet, ſexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletiſſimi, reſtituit, remque publicam adventu ſuo liberavit. Sed cum magnam animadverteret in bonis & poſſeſſionibus difficultatem, quod & eos, quos ipſe reſtituerat, quorum bona alii poſſederant, egere iniquiſſimum arbitrabatur, & quinquaginta annorum poſſeſſiones movere (19) non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo ſpatio multa hereditatibus, multa emptionibus, multa dotibus tenebantur ſine injuria: judicavit, neque illis adimi, neque his non ſatisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cum igitur ſtatuiſſet, opus eſſe ad eam rem conſtituendam pecunia, Alexandriam ſe proficiſci velle dixit, remque integram ad reditum ſuum juſſit eſſe: iſque celeriter ad Ptolemæum, ſuum hoſpitem, venit, qui tum regnabat alter poſt Alexandriam conditam: cui cum expoſuiſſet, patriam ſe liberare velle, cauſam.

(14) *Lyſandrum ephorum*) Non fuit hic Lyſander Ariſtaclyti filius, qui vicit ad Ægos potamos, ut plerique interpretes exiſtimant, ſed Lyſander Lybyos filius, ephorus, de quo Plutarchum in Agide vide. *Grævius*.

(15) *Tyranni exſiſterent*) Machanidas & Nabis. De quibus Polybius & Livius. *J. F. Gronovius*.

(16) *Optimates exterminarentur*) Vide Plutarchum in vita Cleomenis.

(17) *Africani nepotes*) Cornelia Africani majoris filia nupſit Ti. Graccho, & ex eo peperit Cajum, & Tiberium, ſi non bonos viros, certe magnos, ut ait Seneca. *Facciolatus*.

(18) *Aratus Sicyonius*) Cujus vitam ſcripſit Plutarchus.

(19) *Quinquaginta annorum poſſeſſiones movere*) Quamvis vulgata non ſit improbanda, rectius tamen meus primus: *poſſeſſiones moveri*. Grævius.

ſamque docuiſſet; a rege opulento vir ſummus facile impetravit, ut grandi pecunia adjuvaretur. Quam cum Sicyonem attuliſſet, adhibuit ſibi in conſilium quindecim principes, cum quibus cauſas cognovit & eorum, qui aliena tenebant, & eorum qui ſua amiſerant: perfecitque æſtimandis poſſeſſionibus, ut perſuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, poſſeſſionibus cederent: aliis, ut commodius putarent, numerari ſibi quod tanti eſſet, quam ſuum recuperare. Ita perfectum eſt, ut omnes concordia conſtituta ſine querela diſcederent.

O virum magnum, dignumque, qui in noſtra republica natus eſſet! Sic par eſt agere cum civibus, non (ut bis jam vidimus) haſtam in foro ponere, & bona civium voci ſubjicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit ſapientis & præſtantis viri) omnibus conſulendum putavit: eaque eſt ſumma ratio & ſapientia boni civis, commoda a civium non divellere, atque omnes æquitate eadem continere. (20) Habitant gratis in alieno. Quid ita? Ut, cum ego emerim, ædificarim, tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid eſt b aliud, aliis ſua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ vero novæ (21) quid habent argumenti, niſi ut emas mea pecunia fundum: eum tu habeas, ego non habeam pecuniam?

XXIV. Quamobrem ne ſit æs alienum, quod reipublicæ noceat, providendum eſt; quod multis rationibus caveri poteſt: non, ſi fuerit (22), ut locupletes ſuum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementius rempublicam continet, quam fides: quæ eſſe nulla poteſt, niſi erit neceſſaria ſolutio rerum creditarum. Nunquam vehementius actum eſt, quam me conſule, ne ſolveretur. (23) Armis & caſtris tentata res eſt ab omni genere hominum, & ordine: quibus ſic reſtiti, ut hoc tantum malum de republica tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit: nec melius, nec facilius diſſolutum eſt. Fraudandi enim ſpe ſublata, ſolvendi neceſſitas conſecuta eſt. At vero hic nunc victor, tum quidem victus, (24) quæ

a Vict. Man. *civium defendere, non divellere*

(20) *Habitant gratis &c.*) Ante verba hæc putat Heumannus deeſſe aliquid. De Arte Critica n. XVII. *Facc.*

b Vict. *aliud, quam* Man. *aliud, niſi*

(21) *Tabula nova*) Dum priſtina debita ſupremi magiſtratus decreto abolentur. De quibus extat erudita diſſertatio Joannis Schefferi. *Gravius.*

(22) *Non, ſi fuerit*) Hic locus elegantiſſimus peſſime fuerat attrectatus. Hoc autem dicit: Videndum in primis ne ſit æs alienum, quod reip. officiat. Sin vero jam ſit contractum, non per leges agrarias, non per novas tabulas quærenda ratio ejus diſſolvendi; ut ſcilicet creditores, qui locupletes ſint, ſuum non conſequantur; debitores, quia inopes, lucrentur alienum: hanc enim viam eſſe iniquam, tum etiam reip. damnoſam. Ita enim futurum ut ſocietas omnis tollatur, ſi rerum contrahendarum nulla fides ſit: in ſumma, alieni rapiendi, ſui perdendi libido augeatur deſidioſis & improbis. *Lang.*

(23) *Armis & caſtris*) modus proverbialis; quemadmodum dicitur, *velis remiſque.*

(24) *At vero hic noſter victor, tum quidem victus*) Libri omnes manuſcripti, *At vero hic nunc victor, tunc quidem victus, quæ cogitarat, tum ea perfecit, tum ejus jam nihil intereſſet.* Sic & Moguntiacenſis, niſi quod pro *nunc*, habet *noſter*, & contra pro *tunc*, habet *nunc*. C. Cæſar paucos dies ante quam iniret ædilitatem in ſuſpicionem venit conjurationis cum P. Sylla, M. Craſſo, L. Antonio. Quod Plutarch. & Sue-

quæ cogitarat, ea perfecit (25), cum ejus jam nihil intereſſet. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipſum eum delectaret, peccare, etiam ſi cauſa non eſſet.

Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui rempublicam tuebuntur: in primiſque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate ſuum quiſque teneat: & neque tenuiores propter humilitatem circumveniantur, neque locupletibus ad ſua vel tenenda, vel recuperanda obſit invidia: præterea quibuſcumque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempublicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum ſunt: hæc apud majores noſtros factitata: hæc genera officiorum qui perſequuntur, cum ſumma utilitate reipublicæ magnam ipſi adipiſcentur & gratiam, & gloriam.

In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus (26), qui Athenis nuper eſt mortuus, duo præterita cenſet eſſe a Panætio, valetudinis curationem, & pecuniæ. Quas res a ſummo philoſopho præteritas arbitror, quod eſſent faciles: ſunt certe utiles. (27) Sed valetudo ſuſtentatur notitia ſui corporis; & obſervatione, quæ res (28) aut prodeſſe ſoleant, aut obeſſe; & continentia in victu omni atque cultu, corporis tuendi cauſa; & prætermittendis voluptatibus; poſtremo arte eorum, quorum ad ſcientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, a quibus abeſt turpitudo: conſervari autem diligentia & parſimonia: iiſdem etiam rebus augeri. Has res commodiſſime Xenophon Socraticus perſecutus eſt in eo libro, qui OEconomicus inſcribitur: quem nos iſta fere ætate cum eſſemus, qua es tu nunc, e Græco in Latinum convertimus.

XXV. Sed utilitatum comparatio, quoniam hic (29) locus erat quartus a Pa-

---

Sueton. aperte referunt; Cicero hic indicat, ut ſupra monui. Salſe igitur *hic noſter victor*, & invidioſe in mortuum; *tunc quidem victus*, nempe detecta conjuratione, & auctoribus partim cæſis, partim ſpe ſua fruſtratis. Nam æs alienum cauſa fuit & illius, & Catilinariæ conſpirationis, ut ex Salluſtio patet. Refertur autem a Sueton. & Plutarch. Cæſarem anno poſt Catilinarios motus in Hiſpaniam procoſ. profecturum, a creditoribus infeſtis retentum; ac M. Craſſum DCCC. XV. talentorum pro eo ſpopondiſſe. *Langius*.

(25) *Ea perfecit*) Non recte hæc cepit Langius de agris publicis, quos egentibus largitus eſt. Intelligenda ſunt de æſtimationibus poſſeſſionum, per quas quarta parte crediti creditores ſunt fraudati. *Sueton.* Jul. XLII. *Cæſar* iii. de Bell. Civ. 1. Sequentia quoque *cum ejus nihil intereſſet*, reſpiciunt, illa tempora, quibus Cæſar, ſpoliata Gallia, ære alieno, quo laboraverat maxime, liberatus erat. *Sueton.* in ejus vita cap. 18. *J. Fr. Gronovius*.

(26) *Antipater Tyrius, Stoicus*) Hic alius eſt ab illo Antipatro Tyrio, qui æqualis fuit Carneadi, quem ſcriptis oppugnavit, cum coram non auderet cum illo congredi; unde dictus eſt καλαμοβόας, quaſi qui calamo clamaret, ut auctor eſt Plutarchus de garrulitate. Dicebatur etiam Antipater Sidonius, ab aliis Tarſenſis. Sed hic longe recentior eſt, æqualis Ciceroni & Catoni Uticenſi. *Grævius*.

(27) *Sed valetudo*) Particula *Sed* gratis addita ab aliquo Grammatico videtur. Interdum ſervit tranſitioni, ſed hic vacat. *Facciolatus*.

(28) *Et obſervatione, quæ res*) Familiare eſt Ciceroni nominibus conſtructionem verbi ſui dare. Sic ſupra: *Spe, ſibi id utile futurum*. Langius.

(29) *Locus erat quartus*) Primus locus. Honeſtumne ſit, an non. Secundus: Utilene ſit, an non. Tertius: ex duobus Honeſtis utrum Honeſtius. Quartus: ex duobus Utilibus utrum Utilius. *Facc*.

a Panætio prætermiſſus, ſæpe eſt neceſſaria. Nam & corporis commoda cum externis, & externa cum corporis, & ipſa inter ſe corporis, & externa cum externis comparari ſolent. Cum externis, hoc modo comparantur: Valere ut malis, quam dives eſſe. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives eſſe potius, quam maximis corporis viribus. Ipſa inter ſe corporis ſic: ut Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana ruſticis. Ex quo genere (30) comparationis illud eſt Catonis ſenis: a quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, reſpondit, Bene paſcere (31). Quid ſecundum? Satis bene paſcere (32). Quid tertium? Male paſcere (33). Quid quartum? Arare. Et, cum ille, qui quæſierat, dixiſſet, Quid fœnerari? Tum Cato, Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes fieri ſolere, recteque hoc adjunctum eſſe quartum exquirendorum officiorum genus.

Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius a quibuſdam optimis viris (34) ad medium Janum (35) ſedentibus, quam ab ullis philoſophis ulla in ſchola diſputatur. Sunt tamen ea cognoſcenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro diſputatum eſt. Reliqua deinceps perſequemur.

(30) *Comparationis*) Vox hæc redundat, ut recte monet Heumannus. De Arte Critica n. XVIII. *Facc.*

(31) *Bene paſcere*) Rem pecuariam quam ampliſſimam habere, magnoſque pecoris greges, & lecta jumentorum armenta. *J. Fr. Gronovius.*

(32) *Satis bene paſcere*) Mediocriter, vel minus quam omnino bene. *Idem*. Cato de R. R. 137. *In loco bene parte octava corbi dividat, ſatis bene ſeptima, tertio loco ſexta.* Cic. I. ad Att. 19. *Videor mihi noſtrum illum conſularem exercitum, bonorum omnium, & ſatis bonorum habere firmiſſimum.* III. de Orat. 22. *Quare ſi jam me vultis eſſe oratorem, ſi etiam ſat bonum, ſi bonum denique, non repugnabo.* J. Fr. Gronov.

(33) *Male paſcere*) Vict. Man. & Lambinus, *bene veſtire*) Suffridus quoque Petri & Giſanius (adde Salmaſium de Uſuris p. 543. qui *bene veſtire* defendit, & eo ſignificari contendit ſervitiorum multitudinem) hic jactant ſuum *veſtire*, aut *vitire*, ſine omni venere & gratia. *Male paſcere* repoſitum oportuit: quod diſerte extat in Palatino noſtro primo, meminitque Columella libro VI. de Re Ruſtica, ipſa præfatione, his verbis: *Cæterum de tam ſapiente viro piget dicere, quod eum quidam auctores commemorant, quidnam quærenti cuidam tertium in agricolatione quæſtuoſum eſſet, aſſeveraſſe, ſi quis vel male paſceret*, &c. Nimirum quod homines non aſſequerentur quid eſſet *male paſcere*, id Ciceronis fundo omnino eradicarunt. At vult Cato, tantum eſſe utilitatis in pecore paſcendo, ut quamvis maligne paſcatur, ſive male curatum pecus habeat paterfamilias, ſuperet tamen fructus omnes arationis, reliquæque adeo agriculturæ. *Gruterus.*

(34) *Optimis viris*) Optimos viros ἀρισταῖς dictum eſt: nec aliter licebat ea ætate etiam principibus civitatis fœnori operam navantibus. *Langius.* Fœnaratores *optimi viri* dicuntur non ἀρισταῖς, ut ait Langius, ſed quod illorum maxime interſit ſentire cum bonis, hoc eſt cum iis, qui pacem, otium, rempub. tranquillam & ſalvam velint. *J. Fr. Gronovius*, quem vide lib. IV. Obſerv. cap. 9.

(35) *Ad medium Janum*) Vicus hoc nomine Romæ fuit, ubi pecunia fœnori dabatur. Prima Vici pars, ſummus Janus; media, medius: ultima, imus vocabatur. Unde Horatius.

O cives, cives, quærenda pecunia primum eſt:
Virtus poſt nummos. Hæc Janus ſummus ab imo
Perdocet. Manutius.

DE OFFICIIS,

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

HIC liber de comparatione honeſtatis & utilitatis agit, quæ erat tertia propoſitæ diſputationis pars. Negat Cicero aut dubitandum eſſe, aut unquam dubitari, utrum id, quod utile videatur, honeſto ſit anteponendum, ſed tempora incidere, quibus quod turpe haberi ſoleat, honeſtum videatur: tamquam, cum turpe ſit, occidere aliquem, ſi tyrannus occidatur, non modo non turpe, ſed etiam glorioſum videri; in quo non anteponatur utile honeſto, ſed honeſtas utilitatem ſequatur. Itaque, ut ſine ullo errore dijudicari poſſit, ſi quando cum illo, quod honeſtum intelligitur, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, formulam quandam conſtituit, e Stoicorum diſciplina, quam ſi quis in comparatione rerum ſequatur, nunquam ab officio recedat. Ea hæc eſt: Detrahere aliquid alteri, & alterius incommodo ſuum augere, eſt contra naturam: pro multorum autem incolumitate & ſalute labores & moleſtias ſuſcipere, ſecundum naturam eſt. Hanc legem qui ſervaverit, nunquam aberrabit, neque aut temporibus perturbabitur, aut Jure Civili, quo quæ conceduntur, turpia quidem pleriſque non videntur, ſed ſunt tamen ſæpiſſime, cum formulæ conſtitutæ, hoc eſt, legi naturæ repugnant. Ex hac formula deinde multas quæſtiones propoſitas, quibus officium ex temporibus exquiritur, explicat. Ernestus.

I. PU-

I. PUblium Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus eſt, dicere ſolitum ſcripſit Cato, qui fuit fere ejus æqualis, *Nunquam ſe minus otioſum eſſe, quam cum otioſus: nec minus ſolum, quam cum ſolus eſſet*. Magnifica vero vox, & magno viro, ac ſapiente digna: quæ declarat, illum & in otio de negotiis cogitare, & in ſolitudine ſecum loqui ſolitum; ut neque ceſſaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium & ſolitudo. Vellem nobis hoc idem vere dicere liceret: ſed ſi minus imitatione tantam ingenii præſtantiam conſequi poſſumus, voluntate certe proxime accedimus: nam & a republica, forenſibuſque negotiis, armis impiis, vique prohibiti, otium perſequimur: & ob eam cauſam, urbe relicta, rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc ſolitudo cum illa comparanda eſt. Ille enim requieſcens a reipublicæ pulcherrimis muneribus otium ſibi ſumebat aliquando, & a cœtu hominum, frequentiaque interdum, tanquam in portum ſe in ſolitudinem recipiebat. Noſtrum autem otium negotii inopia, non requieſcendi ſtudio, conſtitutum eſt. Extincto enim ſenatu, deletiſque judiciis, quid eſt, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere poſſimus? Ita qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, & ſæpe ſoli ſumus. Sed, quia ſic ab hominibus doctis accepimus, non ſolum ex malis eligere minima oportere; ſed etiam excerpere ex his ipſis, ſi quid ineſſet boni: propterea & otio fruor (1) non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperiſſet otium civitati; nec eam ſolitudinem languere patior, quam mihi affert neceſſitas, non voluntas.

Quanquam Africanus majorem laudem vel meo judicio aſſequebatur: nulla enim ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum ſolitudinis munus exſtat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inveſtigationeque earum rerum, quas cogitando conſequebatur, nec otioſum, nec ſolum unquam fuiſſe. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita a ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore, everſa, quam multis annis ſtante republica, ſcripſimus.

II. Sed cum tota philoſophia, mi Cicero, frugifera & fructuoſa; nec ulla pars ejus inculta ac deſerta ſit: tum nullus feracior in ea locus eſt,

(1) *Non illo quidem*) Particula *quidem* poſt *non* ſententiam fere ſuſpendit. In meo codice nihil eſt prorſus: ex quo apparet, particulam hanc in codicibus antiquis per notas ſcriptam fuiſſe, quæ non facile intelligerentur; & fortaſſe legendum eſt *tamen*. Facciolatus.

nec uberior, quam de officiis, a quibus conſtanter honeſteque vivendi præcepta ducuntur. Quare quanquam a Cratippo noſtro, principe hujus memoriæ philoſophorum, hæc te aſſidue audire atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumſonare; nec eas, ſi fieri poſſit, quidquam aliud audire. Quod cum omnibus eſt faciendum, qui vitam honeſtam ingredi cogitant, tum haud ſcio, an nemini potius, quam tibi. Suſtines enim non parvam exſpectationem imitandæ induſtriæ noſtræ, magnam honorum, nonnullam fortaſſe nominis. Suſcepiſti onus præterea grave & Athenarum (2), & Cratippi: ad quos cum tanquam ad mercaturam bonarum artium ſis profectus, inanem redire turpiſſimum eſt (3), dedecorantem & urbis auctoritatem, & magiſtri. Quare, quantum conniti animo potes, quantum labore contendere, (ſi diſcendi labor eſt potius, quam voluptas) tantum fac ut efficias: neve committas, ut, cum omnia ſuppeditata ſint a nobis, tute tibi defuiſſe videare. Sed hæc hactenus. Multa enim ſæpe ad te cohortandi gratia ſcripſimus. Nunc ad reliquam partem propoſitæ diviſionis revertamur.

Panætius igitur, qui ſine controverſia de officiis accuratiſſime diſputavit, quemque nos, correctione quadam adhibita, potiſſimum ſecuti ſumus, tribus generibus propoſitis, in quibus (4) deliberare homines, & conſultare de officio ſolerent: uno, cum dubitarent, honeſtumne id eſſet, de quo ageretur, an turpe: altero, utilene, an inutile: tertio, ſi id, quod ſpeciem haberet honeſti, pugnaret cum eo, quod utile videretur, quomodo ea diſcerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit: de tertio autem genere deinceps ſe ſcripſit dicturum, nec id exſolvit, quod promiſerat. Quod eo magis miror, quia ſcriptum a diſcipulo ejus Poſidonio eſt, triginta annis vixiſſe Panætium, poſteaquam eos libros edidiſſet. Quem locum miror a Poſidonio breviter eſſe tactum in quibuſdam commentariis; præſertim cum ſcribat, nullum eſſe locum in tota philoſophia tam neceſſarium.

Minime vero aſſentior iis, qui negant, eum locum a Panætio prætermiſſum, ſed conſulto relictum, nec omnino ſcribendum fuiſſe, quia nunquam poſſet utilitas cum honeſtate pugnare: de quo alterum poteſt habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in diviſione Panætii tertium eſt, an plane omittendum: alterum dubitari non poteſt, quin a Panætio

(2) *Suſcepiſti onus præterea grave & Athenarum*) Onus vocat illam expectationem, quam de ſe concitavit propter profeſſionem Athenienſem, & magiſtrum præſtantiſſimum, cui dat operam. Sic pompam lictorum, & nomen imperii onus vocat Cic. II. ad Fam. 16. *Accedit etiam moleſta hæc pompa lictorum meorum, nomenque imperii, quo appellor. Eo ſi onere carerem, quamvis parvis Italiæ latebris contentus eſſem.* Græv.

(3) *Inanem redire turpiſſimum eſt*) Alluſit, ut opinor, ad Homericum verſum in lib. 2. Iliad. Αἰσχρόν τοι δηρόν τε μένειν, κενεόν τ' ἀπονέεσθαι. *Urſinus.*

(4) *Deliberare & conſulere*) Synonyma ſunt. In capite ſequenti *deliberatio* pro conſultatione ponitur. *Facc.*

nætio ſuſceptum ſit, (5) ſed relictum. Nam qui e diviſione tripartita, duas partes abſolverit, huic neceſſe eſt reſtare tertiam. Præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur, ſe deinceps eſſe dicturum.

Accedit eodem teſtis locuples, Poſidonius, qui etiam ſcribit in quadam epiſtola, P. Rutilium Rufum dicere ſolere, qui Panætium audierat, ut nemo pictor eſſet inventus, qui Coæ Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquiſſet, abſolveret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi ſpem auferebat) ſic ea, quæ Panætius prætermiſiſſet, & non perfeciſſet (6), propter eorum, quæ perfeciſſet, præſtantiam, neminem eſſe perſecutum.

III. Quamobrem de judicio Panætii dubitari non poteſt: rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an ſecus, de eo fortaſſe diſputari poteſt. Nam ſive honeſtum, ſolum bonum eſt, ut Stoicis placet: ſive quod honeſtum eſt, id ita ſummum bonum eſt, quemadmodum Peripateticis veſtris videtur, ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi (7) momenti inſtar habeant: dubitandum non eſt, quin nunquam poſſit utilitas cum honeſtate contendere. Itaque accepimus, Socratem exſecrari ſolitum eos, qui primum hæc natura cohærentia, opinione diſtraxiſſent. Cui quidem ita ſunt Stoici aſſenſi, ut, quidquid honeſtum eſſet, id utile eſſe cenſerent: nec utile quidquam, quod non honeſtum.

Quod ſi is eſſet Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis eſſet; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentia metiuntur (8): liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honeſtate pugnare. Sed, cum ſit is, qui id ſolum bonum judicet, quod honeſtum ſit, quæ autem huic repugnent ſpecie quadam utilitatis, eorum neque acceſſione meliorem vitam fieri, nec deceſſione pejorem: non videtur ejuſmodi debuiſſe deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honeſtum eſt, compararetur. Etenim quod ſummum bonum a Stoicis dicitur: *Convenienter naturæ vivere* (9): id habet hanc, ut opinor,

(5) *Sed relictum*) Error igitur Panætii fuit, non in relinquendo, ſi conſulto reliquit, ſed in ſuſcipiendo quod relinqueret. Alii leg. *derelictum*. Ego retinui *relictum*; quia vocem hanc eodem ferme ſenſu uſurpat in fine Tuſcul. 1. *Habes epilogum, ne quid prætermiſſum, aut relictum putes*. Facc.

(6) *Quæ Panætius prætermiſiſſet, & non perfeciſſet*) Quibus in verbis ſæpe admiratus eram, cur additum eſſet illud, *& non perfeciſſet*. Certe enim quæ prætermiſerat Panætius, ea non modo non perfecerat, ſed ne inchoaverat quidem. Sed veteres libri admirationem ſuſtulerunt, quorum in pleriſque poſtrema ejus comprehenſionis pars ita legitur: *Sic ea quæ Panætius prætermiſiſſet, propter eorum quæ perfeciſſet præſtantiam, neminem perſecutum*. Muret. Var. Lect. XV. 9.

(7) *Momenti inſtar*) ſumpta a libra ſimilitudine, ut Critolaus loqui ſolebat, de quo in Tuſcul. 5. cap. 17. *Facc.*

(8) *Vel indolentia metiuntur*) Græcorum vocem ἀναλγησία Cicero ficto a ſe verbo *indolentia* expreſſit. De qua multis diſputat Cic. II. de Fin. 4. & ſequentibus. *Grav.*

(9) *Convenienter naturæ vivere*) Quid ſit congruenter naturæ vivere: ſeu ſecundum naturam vivere, in quo beatam vitam poſitam eſſe docebant non ſoli Stoici, ſed plerique philoſophi, & quanta fuerit ſententiarum diverſitas de hoc capite, vide apud Lipſ. Manud. ad Stoicam Philoſophiam lib. II. c. 14. & ſequentibus.

nor, ſententiam, (10) cum virtute congruere ſemper: cætera autem, quæ ſecundum naturam eſſent, ita legere (11), ſi ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita ſit, putant quidam, hanc comparationem non recte introductam, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuiſſe. Atque illud quidem honeſtum, quod proprie vereque dicitur (12), id in ſapientibus eſt ſolis (13), neque a virtute divelli unquam poteſt; in iis autem, in quibus ſapientia perfecta non eſt (14), ipſum illud quidem perfectum honeſtum, nullo modo; ſimilitudines honeſti eſſe poſſunt.

Hæc enim omnia officia, de quibus his libris diſputamus, media Stoici appellant (15). Ea communia ſunt, & late patent: quæ & ingenii bonitate multi aſſequuntur, & progreſſione diſcendi. Illud autem officium, quod rectum iidem appellant, perfectum atque abſolutum eſt: &, ut iidem dicunt, omnes numeros habet; nec, præter ſapientem, cadere in quemquam poteſt. Cum autem aliquid actum eſt, in quo media officia compareant, id cumulate videtur eſſe perfectum: propterea quod vulgus, quid abſit a perfecto, non fere intelligit: quatenus autem intelligit, nihil putat prætermiſſum. Quod item in poematibus, & picturis uſu evenit, in aliiſque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea, quæ laudanda non ſint, ob eam, credo, cauſam, quod inſit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui iidem, quid in unaquaque re vitii ſit, nequeant judicare. Itaque cum ſunt docti a peritis, facile deſiſtunt a ſententia.

IV. Hæc igitur officia, de quibus his libris diſſerimus, quaſi ſecunda quædam honeſta eſſe dicunt, non ſapientum modo propria, ſed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus eſt virtutis indoles,

---

(10) *Cum virtute congruere*) quia virtus nihil eſt aliud, ut dicitur in lib. 1. de Leg. cap. 8. *quam in ſe perfecta, & ad ſummum perducta natura*. Itaque *congruenter naturæ vivere* idem eſt, ac vivere ex hominis natura undique perfecta, ut Cicero ipſe interpretatur in lib. 5. de Fin. cap. 9. Vide Senecæ ep. 76. *Facc.*

(11) *Ita legere*) Sic infra, *legere voluptates*. Et IV. de Finibus, *Illa autem; morbum, egeſtatem, dolorem, non appello mala; ſed, ſi libet, rejectanea. Itaque illa non dico me expetere, ſed legere; nec optare, ſed ſumere; contraria autem non fugere, ſed quaſi ſecernere*. Diverſum eſt *negligere*, hoc eſt prætermittere. Quod vel data opera ſit: ut in Adelph. (Prolog. 14.) *Qui præteritus negligentia eſt*, id eſt, volente, ſciente auctore. *Langius.*

(12) *Illud quidem honeſtum, quod proprie vereque dicitur*) Quod κατόρθωμα Græci vocant. Vide lib. 1. cap. 3. & quæ ibi notantur. *Grævius.*

(13) *Id in ſapientibus eſt ſolis*) Sapientibus ſcilicet Stoicis, qui nuſquam gentium terrarumque ſunt, neque fuerunt, nec erunt, quamvis hoc ultimum negent. Vide Senec. de Conſtant. Sap. cap. 7. & Lipſium Manuduct. ad Stoicam Philoſoph. lib. II. cap. 8. *Idem.*

(14) *In iis autem, in quibus ſapientia perfecta non eſt*) Quos vocant viros bonos. Senec. ep. 42. *Scis quem nunc virum bonum dicam? hujus ſecundæ notæ. Nam ille alter fortaſſe tanquam phœnix ſemel anno quingenteſimo naſcitur*. Idem.

(15) *Media Stoici appellant*) τὰ καθήκοντα, qualia etiam eſſe illa præcepta Epicteti, quæ in enchiridion Arrianus contulit, non perfectis, qui, vita rationi conſentanea non contenti, diis quaſi velint pares eſſe, tradita, ſed illis viris bonis, qui convenienter naturæ ſeu rationi velint vivere, & corpore pro inſtrumento uti. Vide Simplicii procemium Commentarii in Enchiridion Epicteti, *Idem*.

Digitized by Google

doles, commoventur. Nec vero cum duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius Ariſtideſve juſti nominantur: aut ab illis fortitudinis, aut ab his juſtitiæ, tanquam a ſapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum ſic ſapiens, ut ſapientem volumus intelligi. Nec ii, qui ſapientes habiti ſunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, ſapientes fuerunt (16): ne illi quidem ſeptem: ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciemque ſapientum.

Quocirca nec id, quod vere honeſtum eſt, fas eſt cum utilitatis repugnantia (17) comparari: nec id quidem, quod communiter appellamus honeſtum, quod colitur ab iis, qui bonos ſe viros haberi volunt, cum emolumentis unquam eſt comparandum: tamque id honeſtum, quod in noſtram intelligentiam cadit, tuendum conſervandumque eſt nobis, quam id, quod proprie dicitur, vereque eſt honeſtum, ſapientibus. Aliter enim teneri non poteſt (18), ſi qua eſt ad virtutem facta progreſſio. Sed hæc quidem de iis, qui conſervatione officiorum exiſtimantur boni.

Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neque ea volunt præponderari honeſtate, hi ſolent in deliberando honeſtum cum eo, quod utile putant, comparare: boni viri non ſolent. Itaque exiſtimo, Panætium, cum dixerit, homines ſolere in hac comparatione dubitare, hoc ipſum ſenſiſſe, quod dixerit, ſolere modo; non etiam oportere. Etenim non modo pluris putare quod utile videatur, quam quod honeſtum; ſed hæc etiam inter ſe comparare, & in his addubitare, turpiſſimum eſt. Quid eſt ergo, quod nonnunquam dubitationem afferre ſoleat, conſiderandumque videatur? Credo, ſi quando dubitatio acciderit, quale ſit id, de quo conſideretur.

Sæpe enim tempore fit, ut, quod plerumque turpe haberi ſoleat, inveniatur non eſſe turpe. Exempli cauſa, ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod poteſt majus eſſe ſcelus, quam non modo hominem, ſed etiam familiarem hominem occidere? Num igitur ſe obſtrinxit ſcelere, ſi quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Romano non videtur,

(16) *M. Cato & C. Lælius ſapientes fuerunt*) Sic Socratem, Diogenem, alioſque nonnullos longe quidem proceſſiſſe in via virtutis, ad ipſum ſapientiæ culmen nondum perveniſſe, quamvis non longe ab illo abfuerint, Poſidonius affirmat apud Diogenem Laertium in Zenone. Hi dicebantur, proficientes, ſtudioſi, ſectatores ſapientiæ. Vide Senecam epiſt. 71. & 75. & Lipſium Manuduct. ad Stoic. Philoſ. lib. II. cap. 9. *Idem*.

(17) *Cum utilitatis repugnantia*) Petrus Nannius ſcribit in vetuſto libro eſſe, *Cum utilitatis ratione*. Fabricius.

(18) *Aliter enim teneri non poteſt*) Non poſſumus aliter in ſapientiæ via conſiſtere; excidemus etiam plane ſapientiæ ſectatorum numero: actum eſt cum iis, qui ſapientiæ ſunt ſtudioſi, ſi, cum jam profecerint, propoſita utilitatis & emolumenti ſpe, a recte agendo, & officio colendo avocari ſe patiuntur, ſi avertuntur ab officii & honeſti cultu utilitate. *Teneri non poteſt* eſt tale loquendi genus, quale id, quod ſæpe apud Livium occurrit, *ſiſti non poteſt*: quod eſt, reſpublica ſalva eſſe non poteſt, periit, actum eſt de republica: de quo vide quæ ὀ' τάιω Gronovius notat ad Livii lib. IV. cap. 12. Nam qui putant jungenda eſſe, *teneri progreſſio non poteſt*, falluntur. Hoc enim loquendi genus *tenere progreſſionem* non fert Latinæ linguæ genius. *Grævius*.

tur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum exiſtimat. Vicit ergo utilitas honeſtatem: immo vero honeſtas (19) utilitatem ſecuta eſt. Itaque, ut ſine ullo errore dijudicare poſſimus, ſi quando cum illo, quod *honeſtum* intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus *utile*, formula quædam conſtituenda eſt: quam ſi ſequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus.

Erit autem hæc formula, Stoicorum rationi diſciplinæque maxime conſentanea: quam quidem in his libris propterea ſequimur, quod, quanquam a veteribus Academicis, & a Peripateticis veſtris, qui quondam iidem erant, qui Academici (20), quæ honeſta ſunt, anteponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen ſplendidius hæc ab eis differuntur, quibus quidquid honeſtum eſt, idem utile videtur: nec utile quidquam, quod non honeſtum: quam ab iis, quibus aut honeſtum aliquid non utile, aut utile non honeſtum. Nobis autem (21) noſtra Academia magnam licentiam dat; ut, quodcumque maxime probabile occurrat, id noſtro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam.

V. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cætera: quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum, & ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſque emolumentum ſpoliet, aut violet alterum, difrumpi neceſſe eſt eam, quæ maxime eſt ſecundum naturam, humani generis ſocietatem. Ut, ſi unumquodque membrum ſenſum hunc haberet (22), ut poſſe putaret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet, debilitari & interire totum corpus neceſſe eſt: ſic, ſi unuſquiſque noſtrum rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahatque quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratia, ſocietas hominum & commu-

(19) *Vicit ergo utilitas honeſtatem: imo vero honeſtas*) Ubi de Cæſaris cæde, etſi eum non nominat, loquitur. In vetuſtioribus quanto melius? *Vicit igitur utilitas honeſtatem? imo vero honeſtatem utilitas conſecuta eſt*. Significat enim factum illud honeſtum fuiſſe per ſe, utile κατὰ συμβεβηκός. *Muretus*. Var. Lect. xv. 9. Huic lectioni calculum adjicio. Nam honeſtas præire debet tamquam cauſſa: quo modo locutus eſt Cicero etiam de Amicitia c. 14. *Non utilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiam conſecuta eſt*. Facc.

(20) *Et a Peripateticis veſtris, qui quondam iidem erant, qui Academici*) Iidem fuerunt Academici & Peripatetici, vivente Platone, cujus diſcipuli Ariſtoteles Peripateticorum auctor, Xenocrates Academicorum parens fuit, teſte Cicerone III. de Orat. 17. J. F. Gronov. Vulgo additur, *qui Academici*: ſcilicet ab aliquo explanatore. Quomodo autem iidem eſſent, dictum eſt in Procemio lib. 1. *Facc.*

(21) *Noſtra Academia*) Cicero ex novæ Academiæ placitis id ſequitur, quod in loco & tempore maxime probat. Idcirco placuit illi hac in re Stoicum agere. *Facc.*

(22) *Ut ſi unumquodque membrum ſenſum hunc haberet*) Nota eſt fabula, de membrorum humanorum ventris inertiæ ſuccenſentium diſcordia, qua Menenius Agrippa plebem, quæ irata patribus ſeceſſerat, ad obſequium & officium revocavit apud Liv. lib. II. 32. Sed dudum ante Socrates apud Xenophontem uſus eſt hac ſimilitudine ad duos fratres diſcordes libro II. Ἀπομνημονευμάτων, quem vide. *Gravius*.

multas evertatur neceſſe eſt. Nam, ſibi ut quiſque malit, quod ad uſum vitæ pertineat, quam alteri, acquirere, conceſſum eſt, non repugnante natura. Illud natura non patitur, ut aliorum ſpoliis noſtras facultates, copias, opes augeamus.

Neque vero hoc ſolum natura, id eſt, jure gentium (23), ſed etiam legibus populorum, quibus in ſingulis civitatibus reſpublicæ continentur, eodem modo conſtitutum eſt, Ut non liceat ſui commodi cauſa nocere alteri. Hoc enim ſpectant leges, hoc volunt; incolumem eſſe civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multo magis [a] exigit ipſa naturæ ratio, quæ eſt lex divina, & humana (24): cui parere qui velit, (omnes autem parebunt, qui ſecundum naturam volent vivere) nunquam committet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, ſibi aſſumat.

(25) Etenim multo magis eſt ſecundum naturam (26) excelſitas animi, & magnitudo: itemque [b] comitas, juſtitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiæ: quæ quidem contemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi & excelſi eſt. Detrahere autem (27) alteri ſui commodi cauſa, magis eſt contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cætera generis ejuſdem.

Itemque, magis eſt ſecundum naturam, pro omnibus gentibus, ſi fieri poſſit, conſervandis, aut juvandis maximos labores moleſtiaſque ſuſcipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cæleſtium collocavit; quam vivere in ſolitudine, non modo ſine

(23) *Natura, id eſt, jure gentium*) Sic & alibi *jus gentium* vocat *jus naturæ*. In Tuſculana I. *Omni in re conſenſio omnium gentium lex naturæ putanda eſt*. Sic & ICti ſæpe. Nec aliter Ariſt. Nicom. V. 10. Sed tamen falſo jus gentium dici jus naturæ, jamdudum viri docti multis oſtenderunt. Vide Sam. Puſendorfii de Jure Naturæ & Gentium lib. II. cap. 3. *Idem*.

a Vict. Lamb. *efficit*

(24) *Naturæ ratio, quæ eſt lex divina & humana*) Naturæ nimirum humanæ ſeu ſocialis ratio, quæ oſtendit & præcipit, nihil committendum eſſe, quod illam ſocietatem lædat ac violet. Lædit autem qui inſonti nocet, ut ſibi proſit, ut ſuis ſerviat commodis. Hanc naturam omnibus hominibus inſevit Deus, qui eſt naturæ parens & auctor: ideo lex ex hac natura humana profluens, nulli nocendum eſſe, eſt divina. Sed præterea præcipiunt hoc ipſum quoque, quod ex natura hauſimus & didicimus, leges humanæ cum civiles, tum gentium. Hæc eſt hujus loci ſententia. *Idem*.

(25) *Etenim multo magis &c.*) Omnia hæc uſque ad periodum, *Ex quo efficitur, &c.* videntur inſerta. Nec tamen tollere auſim. Sunt enim pleraque ad Ciceronis ingenium ſatis eleganter expreſſa. Si retinenda ſunt, diſputatur a contrariis, ita ferme: Prodeſſe homini ſecundum naturam eſt; nocere igitur contra naturam. Si abſint, rectius cohærebit orationis contextus, ſerieſque rerum. *Facc.*

(26) *Excelſitas*) Al. *celſitas*. Ego ſecutus ſum Nonium, qui ita ſcribit de mutata declin. *M. Tullius de Offic. lib. III. Etenim magis eſt ſecundum naturam excelſitas animi & magnitudo*. Itaque ſi totus hic locus inſititius dici debet, inſitio antiquior eſt Nonio. Si verba Nonii germana ſunt, cetera tamen ſuſpicione laborant. *Facc.*

b Msn. Lamb. *communitas*.

(27) *Detrahere autem*) Tota iſta periodus mihi ſuſpecta eſt, tanquam repetita a ſciolo de capitis hujus principio. Palatini tantum noſtri habent *detrahere autem de altero*, quod & in Fabricii, & plurimis Aldi exemplaribus. *Gruterus*.

ullis moleſtiis, ſed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis; (28) ut excellas etiam pulchritudine, & viribus. (29) Quocirca optimo quiſque & ſplendidiſſimo ingenio longe illam vitam huic antepenit. (30) Ex quo efficitur, hominem, naturæ obedientem, homini nocere non poſſe.

Deinde, qui alterum violat, ut ipſe aliquid commodi conſequatur: aut nihil ſe exiſtimat contra naturam facere (31): aut magis fugiendam cenſet mortem, paupertatem (32), dolorem, (33) amiſſionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuipiam injuriam. Si nihil exiſtimat contra naturam fieri hominibus violandis: quid cum eo diſſeras, qui omnino hominem ex homine tollat? ſin fugiendum id quidem cenſet, ſed & multo illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quod ullum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitiis gravius exiſtimat.

VI. Ergo unum debet eſſe omnibus propoſitum, ut eadem ſit utilitas uniuſcujuſque, & univerſorum; quam ſi ad ſe quiſque rapiet, diſſolvetur omnis humana conſortio (34). Atque etiam, ſi hoc natura præſcribit, ut homo homini, quicumque ſit, ob eam ipſam cauſam, quod is homo ſit, conſultum velit: neceſſe eſt ſecundum eandem naturam omnium utilitatem eſſe communem. Quod ſi ita eſt, una continemur omnes, & eadem lege naturæ; idque ipſum ſi ita eſt, certe violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum. Verum igitur & extremum. Nam illud quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt, parenti ſe, aut fratri nihil detracturos, commodi ſui cauſa: (35) aliam rationem eſſe civium reliquorum: hi ſibi nihil juris, & nullam ſocietatem, communis utilitatis cauſa,

ſta-

(28) *Ut excellas etiam pulchritudine & viribus*) Cui bono *pulchritudo* viventi in ſolitudine? cui bono *vires*? Quia tamen Peripatetici inter felicitatis adjumenta pulchritudinem viresque cenſebant, idcirco hæc quoque adjiciuntur. *Facc.*

(29) *Quocirca optimo &c.*) Non videtur opus eſſe ingenio tanto ad hæc cognoſcenda, & poſthabendam vitam ſolitariam, quæ ne vita quidem dici poteſt, ut diſſeruit in lib. 1. cap. 45. Attamen ita loquitur, quicumque ſit, propter eos, qui philoſophiæ opinionem & famam ex ſolitudine quærebant. *Facc.*

(30) *Ex quo efficitur, hominem natura &c.*) Verba hæc afferuntur a Lactantio lib. 6. c. 2. Nequaquam ſatis recte habent, niſi forte collocentur ante illa omnia, quæ diximus inſerta videri. *Facc.*

(31) *Aut nihil ſe exiſtimat contra naturam facere*) Quaſi ſcilicet natura unumquodque animal maxime conciliet ſibi, & ideo qui ſibi ſerviat ac proſit, utcumque cum alterius damno, nihil faceret contra naturam. *J. Fr. Gronovius.*

(32) *Aut magis fugiendam cenſet mortem, paupertatem*) Hoc eſt genus modeſtioris malitiæ in illis, qui non quidem commodi ſui perſequendi, ſed incommodi vitandi cauſa, nocere ſe jure poſſe alteri fas putant. *Idem.*

(33) *Amiſſionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum*) Hæc addita videntur ab explanatore aliquo. *Facc.*

(34) *Conſortio*) Hæc eſt conſtans omnium librorum veterum lectio, ut Balduinus, Langius, Lambinus, & alii mecum teſtantur. Hujus quoque loci teſtimonio utitur Nonius, ubi docet, *conſortium* genere neutro, & *conſortionem* genere fœminino dici. Libri tamen Manutiani, & alii quidam vulgati habent, *conſociatio*. Fabrit.

(35) *Aliam rationem*) Quidam præmittunt *ſed*. Iſti admittunt ſocietatem familiæ, non civitatis, nec humani generis. *Facc.*

Digitized by Google

ſtatuunt eſse cum civibus : quæ ſententia omnem ſocietatem diſtrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt habendam, externorum negant: hi dirimunt communem humani generis ſocietatem: qua ſublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, juſtitia funditus tollitur : quæ qui tollunt, etiam adverſus deos immortales impii judicandi ſunt. Ab iis enim conſtitutam inter homines ſocietatem evertunt : cujus ſocietatis arctiſſimum vinculum eſt, magis arbitrari eſse contra naturam, hominem homini detrahere, ſui commodi cauſa, quam omnia incommoda ſubire vel externa, vel corporis, vel etiam ipſius animi, quæ vacent juſtitia (35). Hæc enim una virtus, omnium eſt domina & regina virtutum.

Forſitan quiſpiam dixerit : Nonne igitur ſapiens, ſi fame ipſe conficiatur, abſtulerit cibum alteri, homini ad nullam rem utili? Minime vero (36). Non enim mihi eſt vita mea utilior, quam animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratia. Quid? ſi Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, ne ipſe frigore conficiatur, veſtitu ſpoliare poſſit, nonne faciat? Hæc ad judicandum ſunt facillima. Nam, * ſi quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis cauſa detraxeris: inhumane feceris, contraque naturæ legem. Sin autem is tu ſis (37), qui multam utilitatem reipublicæ atque hominum ſocietati, ſi in vita remaneas,

(35) *Quæ vacent juſtitia*) Locus perobſcurus. Quæ ſunt enim illa animi commoda, quæ vacent juſtitia? aut quæ horum verborum vis, ac ſententia eſt? Plane res eſt inexplicabilis. Ego, ne lectorem morer, membrum unum hic deeſſe puto, a ſcriptore librario errante, atque oſcitante, propter vocum ſimilitudinem, præteritum. Sic igitur legendum auguror. *magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere ſui commodi cauſa, quam omnia incommoda ſubire vel externa, vel corporis, vel animi: & rurſus, magis eſſe ſecundum naturam, hominem, ſi modo ſine incommodo ſuo facere poſſit, homini conſulere, ac prodeſſe, quam omnia commoda vel externa, vel corporis, vel etiam ipſius animi, percipere, quæ vacent juſtitia. Hæc enim*, &c. *Lambin.* Hic locus in libris præclari illius correctoris (Lambini) ita depravatus eſt, ut ipſius ſententiæ aliquot vocum temere additarum congeſtu obrutæ, vix, quaſi per nebulam, tenue quoddam veſtigium appareat. Et fuit ea illius conſuetudo, ut non tam quæreret interdum, quid dixiſſet Cicero, quam quid ipſe eum dicere oportuiſſe cenſeret. Sed tota res mihi paulo altius repetenda eſt, &c. *Muretus*, quem vide *Var. Lect.* XV. 9. Sententiam loci deprehendit Muretus, omnia incommoda ſubeunda eſſe, dummodo ne violet juſtitiam. Sed mitius conſuletur verbis, ſi ſcribamus *ne vacet juſtitia*. Jubet enim ſubire hominem omnia incommoda, ne vacet vel careat juſtitia. *J. Fr. Gronovius.*

(36) *Minime vero*) Aliter ſentit H. Grotius lib. II. de Jure Belli & Pacis cap. 2. qui cenſet in graviſſima neceſſitate reviviſcere jus illud priſtinum rebus utendi, tanquam ſi communes manſiſſent, quia in omnibus legibus humanis, ac proinde & in lege dominii, ſumma illa neceſſitas videtur excepta. Sed vide quæ pluribus de hac re diſputat ibi, & quidnam obſervandum tali tempore, ne peccemus. Vide & qui illa diſcuſſit Samuel. Puſendorfium lib. II. de Jure Naturæ & Gentium, c. 6. *Gronov.*

* Lamb. *ſi quid homini homo ad nullam rem utilis*,

(37) *Sin autem is tu ſis*) Qui in Cicerone reprehendunt hanc diſtinctionem, non cogitant, illum loqui de perfecto ſapiente, qui novit quid cuique ſit tribuendum, & in omnibus reſpicit cum utilitatem communem ſocietatis humanæ, tum illius, in qua vivit reipublicæ, cujus ſalutem, dignitatem, & commoda ſuis præfert. Itaque ſi ſciat talem ſe eſſe, non propter ſe, ſed propter remp. detrahet in extrema neceſſitate alteri, minus utili civi, ut ſervetur aliquid. *Gravius.*

afferre poſſis: ſi quid ob eam cauſam (38) alteri detraxeris, non ſit reprehendendum. Sin autem id non ſit ejuſmodi: ſuum cuique incommodum ferendum eſt potius, quam de alterius commodis detrahendum (39). Non igitur magis eſt contra naturam morbus, aut egeſtas, aut quid hujuſmodi, quam detractio, aut appetitio alieni. Sed communis utilitatis derelictio contra naturam eſt. Eſt enim injuſta. Itaque lex ipſa naturæ, quæ utilitatem hominum conſervat & continet, decernit profecto, ut ab homine inerti atque inutili, ad ſapientem, bonum, fortemque virum (40) transferantur res ad vivendum neceſſariæ: qui ſi occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipſe de ſe bene exiſtimans ſeſeque diligens, hanc cauſam habeat ad injuriam. (41) Ita ſemper officio fungetur (42), utilitati conſulens hominum, & ei, quam ſæpe commemoro, humanæ ſocietati.

Nam, quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium eſt. Nulla enim nobis ſocietas cum tyrannis, ſed potius ſumma diſtractio eſt: neque eſt contra naturam, ſpoliare eum, ſi poſſis, quem honeſtum eſt necare: atque hoc omne genus peſtiferum atque impium, ex hominum communitate exterminandum eſt. Etenim, ut membra quædam amputantur, ſi (43) & ipſa ſanguine, & tanquam ſpiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: ſic iſta in figura hominis feritas, & immanitas belluæ, a communi tanquam humanitate corporis ſegreganda eſt (44). Hujus generis ſunt quæſtiones omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur (45).

VII.

(38) *Ob eam cauſam*) Publicam nimirum utilitatem, non privatam. *Idem*.

(39) *Non igitur &c.*) Igitur non ipſa per ſe detractio & appetitio alieni eſt contra naturam, ſed cum per eam derelinquitur communis utilitas; quæ derelictio, quippe injuſta, contra naturam eſt. Verba porro, *magis quam morbus, aut egeſtas, aut quid hujuſmodi*, ex capite ſuperiore ſumpta, & margini adſcripta, poſtea in contextum migrarunt, ut mihi videtur. *Facc.*

(40) *Ad ſapientem, bonum, fortemque virum*) Propter utilitatem reipublicæ, quam quilibet bonus ſuæ præfert. Hinc Seneca lib. I. de Clem. 4. *Principes, regeſque, & quicumque alio nomine ſunt tutores ſtatus publici, non eſt mirum amari ultra privatas etiam neceſſitudines. Nam ſi ſanis hominibus publica privatis potiora ſunt, ſequitur ut is quoque carior ſit, in quem ſe convertit reſpublica.* Et veriſſima eſt ſententia, ſi recte perpendatur. Quæ alia cauſa eſt, cur recte non ſolum pro boni regis, principis, imperatoris, ſed & ſapientis & utilis civis ſalute & vita, ſuam vitam exponant multi periculo? Sic viginti millia civium pro ipſo Tullio contra Clodium erant dimicaturi, ſi Tullius permiſiſſet. Erant quidem & aliæ cauſæ, ſed hæc potiſſima. *Gronov.*

(41) *Hanc cauſam habeat ad injuriam*) Modo ne φιλαυτία nos decipiat, & elatius de nobis ipſi ſentientes, quam revera ſumus, alios afficiamus injuria propter nos; non propter utilitatem publicam. *Idem*.

(42) *Ita ſemper officio fungetur*) In P. Delphini MS. *Itaque ſemper officio fungetur.* Facc.

(43) *& ipſa ſanguine*) Duæ voces *& ipſa* redundant: pro *ſanguine* repoſui *ſanguere* ex meo codice: Sed & vulgaris lectio *ſanguine* non contemnenda. *Facc.*

(44) *A communi tanquam humanitate corporis ſegreganda*) Quid eſt *humanitas corporis?* Aut legendum: *a communi tanquam humanitatis corpore*, aut eſt hypallage, ut apud Juſtin. XII. 2. *antiquitatis fata venerατur* pro *fatorum antiquitatem*, & XIV. I. *fides ſacramento* pro *ſacramenti fidei*. Sed prius placere quoque Mureto poſtea cognovi. *Grenov.*

(45) *In quibus ex tempore officium exquiritur*) Hujuſmodi quæſtiones variam dubita-

VII. Ejuſmodi igitur credo res Panætium perſecuturum fuiſſe, niſi aliqui caſus, aut occupatio conſilium ejus peremiſſet: ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter turpitudinem fugiendum; quid ſit id, quod idcirco fugiendum non ſit, quia omnino turpe non eſt. Sed quoniam operi inchoato, prope tamen abſoluto, tanquam faſtigium imponimus: ut geometræ ſolent non omnia docere (46), ſed poſtulare, ut quædam ſibi concedantur, quo facilius, quæ volunt, explicent: ſic ego a te poſtulo, mi Cicero, ut mihi concedas, ſi potes, nihil, præter id, quod honeſtum ſit, propter ſe eſſe expetendum. Sin hoc non licet per Cratippum; at illud certe dabis, quod honeſtum ſit, id eſſe maxime propter ſe expetendum. Mihi utrumvis ſatis eſt: & cum hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quidquam probabile.

Ac primum Panætius in hoc defendendus eſt; quod non utilia cum honeſtis pugnare aliquando poſſe dixerit, (neque enim ei fas erat) ſed ea, quæ viderentur utilia. Nihil vero utile, quod non idem honeſtum; nihil honeſtum, quod non idem utile ſit, ſæpe teſtatur: negatque ullam peſtem majorem in vitam hominum invaſiſſe, quam eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. Itaque non ut aliquando anteponeremus utilia honeſtis, ſed ut ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ videretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, ſed (ut dicitur) Marte noſtro: neque enim quidquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod quidem mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

VIII. Cum igitur aliqua ſpecies utilitatis objecta eſt, commoveri neceſſe eſt. Sed ſi, cum animum attenderis (47), turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ ſpeciem utilitatis attulerit; tunc non utilitas relinquenda eſt (48), ſed intelligendum, ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non poſſe.

bitationem conſequuntur ex περιστάσεων temporum. Hinc Ariſtoteles argute loquitur 3. Nicom. I. §. 10. τὸ τέλος τῆς πράξεως κατὰ τὸν καιρὸν ἐστι. Quæ verba ita exprimit vetus Paraphraſtes: *Uniuſcujuſque actionis finis talis aut talis eſt pro tempore; & reſpectu temporis aut bonus ſit, aut malus.* Rachel.

(46) *Ut geometræ ſolent non omnia docere*) De hoc geometrarum more Cicero quoque Tuſc. V. cap. 7. *Mathematicorum iſte mos eſt, non philoſophorum. Nam geometræ cum aliquid docere volunt, ſi quid ad rem pertinet eorum, quæ ante docuerant, id ſumunt pro conceſſo, & probato: illud modo explicant, de quo ante nihil ſcriptum eſt.* Hinc Senec. ep. 88. *Mathematica, ut ita dicam, ſuperficiaria eſt, in alieno ædificat, aliena accipit principia, quorum beneficio ad ulteriora perveniat.* Grav.

(47) *Commoveri neceſſe eſt. Sed ſi, cum animum attenderis*) Videtur τὸ *animum* ſuo loco motum, & pertinere ad verba præcedentia; ſicque Ciceronem ſcripſiſſe: *Cum igitur aliqua ſpecies utilitatis objecta eſt, commoveri neceſſe eſt animum. Sed ſi, cum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei.* J. F. Gronovius. Ego repoſui *commoveare*: nam & in fine capitis XI. ubi concludit, quod nunc proponit, *cum id*, inquit, *quod utile eſſe putes, adipiſcare.* Facciolatus.

(48) *Tunc non utilitas relinquenda eſt*) Hoc ſignificat Cicero: Si cum ſpecies utilitatis objecta eſt; re attente conſiderata, videas turpitudinem adjunctam ei rei, quæ ſpeciem utilitatis objecerit: non eſt ita ſtatuendum, utilitatem, propter illam turpitudinis adjunctionem, relinquere, id eſt, repudiare,

ſe. Quod ſi nihil eſt tam contra naturam, quam turpitudo, (recta enim, & convenientia, & conſtantia natura deſiderat, adſpernaturque contraria) nihilque tam ſecundum naturam, quam utilitas: certe in eadem re utilitas & turpitudo eſſe non poteſt (49). Itemque ſi ad honeſtatem nati ſumus, eaque aut ſola expetenda eſt, ut Zenoni viſum eſt; aut certe omni pondere gravior habenda, quam reliqua omnia, quod Ariſtoteli placet: neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum: quod autem bonum, id certe utile: ita (50) quidquid honeſtum, id utile.

Quare error hominum non proborum, cum aliquid, quod utile viſum eſt, arripuit, id continuo ſecernit ab honeſto. Hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur: hinc furta, peculatus, expilationes, direptioneſque ſociorum & civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: poſtremo etiam in liberis civitatibus regnandi (51) *exſiſtunt* cupiditates, quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam non dico legum, quas ſæpe perrumpunt (52), ſed ipſius turpitudinis, quæ acerbiſſima eſt, non vident.

Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio, (eſt enim totum ſceleratum & impium) qui deliberant, utrum id ſequantur, quod honeſtum eſſe videant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent: in ipſa enim dubitatione facinus ineſt, etiamſi ad id non pervenerint (53). Ergo ea deliberanda omnino non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. Atque etiam ex omni deliberatione celandi & occultandi ſpes opinioque removenda eſt. Satis enim nobis (ſi modo in philoſophia aliquid profecimus) perſuaſum eſſe debet, ſi omnes deos hominesque celare poſſimus, nihil tamen avare, nihil injuſte, nihil libidinoſe, nihil incontinenter eſſe faciendum.

IX. Hinc ille Gyges inducitur a Platone (54): qui, cum terra diſceſſiſſet magnis quibuſdam imbribus, in illum hiatum deſcendit, æneumque equum

---

re, atque aſpernari oportere, ſed intelligendum, ac ſciendum eſt, ubicunque inſit aliqua turpitudo, ibi utilitatem eſſe non poſſe. *Lamb.* Alii leg. *non utilitas requirenda*: id eſt non debet requiri utilitas, ubi non eſt niſi ſpecies ejus. *Facc.*

(49) *Itemque, ſi &c*) En ſorites: ſi honeſtum eſt, ſecundum naturam eſt: ſi ſecundum naturam eſt, expetendum eſt: ſi expetendum eſt, bonum eſt: ſi bonum eſt, utile eſt: ergo ſi honeſtum eſt, utile eſt. Et quia utile, ut dixit, eſt ſecundum naturam, concluſio reciprocatur. *Idem.*

(50) *Quidquid honeſtum, id utile*) Attendenda eſt argumentatio, quæ multos decepit. Neque enim hinc ſequitur dumtaxat, quod honeſtum eſt, ideo eſſe utile; ſed etiam, quod utile eſt, idem eſſe honeſtum: quod utrumque ſecundum naturam ſit; unde tota vis argumenti oritur. *Idem.*

(51) *exſiſtunt*) Verbum minime neceſſarium & adſcriptitium. *Idem.*

(52) *Quas ſæpe perrumpunt*) Vet. omnes, *quam ſæpe perrumpunt*: ut ad *pœnam* ſpectet, quam nunc gratia, nunc muneribus, nunc vi effugiant. Sed quia ad vetus illud reſpicere videtur, Aranearum telis leges eſſe ſimiles, & in I. de Legibus, *leges perrumpere dixit*, nihil immutavi. *Langius.*

(53) *Ergo ea deliberanda &c.*) Videtur adventitia concluſio hæc. *Facc.*

(54) *Gyges inducitur a Platone*) Lib. II de Rep..

equum (ut ferunt fabulæ (55) animadvertit, cujus in lateribus fores eſſent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inuſitata, annulumque aureum in digito: quem ut detraxit, ipſe induit: (erat autem regius paſtor) tum in concilium paſtorum ſe recepit. Ibi cum palam ejus annuli ad palmam converterat, a nullo videbatur, ipſe autem omnia videbat: idem rurſus videbatur, cum in locum (56) annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli uſus, reginæ ſtuprum intulit: eaque adjutrice regem dominum interemit, ſuſtulit quos obſtare arbitrabatur: nec in his eum quiſquam facinoribus potuit videre. Sic repente annuli beneficio rex exortus eſt Lydiæ. Hunc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens, (57) nihil plus ſibi licere putet peccare, quam ſi non haberet. Honeſta enim bonis viris, non occulta quæruntur.

Atque hoc loco philoſophi quidam, minime mali illi quidem, ſed non ſatis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam a Platone: quaſi vero ille, aut factum id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. Hæc eſt vis hujus annuli & hujus exempli: ſi nemo ſciturus, nemo ne ſuſpicaturus quidem ſit, cum aliquid, divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis cauſa, feceris; ſi id diis hominibuſque futurum ſit ſemper ignotum; ſiſne facturus? Negant id fieri poſſe: quanquam poteſt id quidem (58). Sed quæro, quod negant poſſe, id ſi poſſet, quidnam facerent? Urgent ruſtice ſane. Negant enim poſſe, & in eo perſtant: hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim quærimus, ſi poſſint celare, quid facturi ſint: non quærimus, poſſintne celare: ſed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, ſi reſponderint, ſe, impunitate propoſita, facturos quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur: ſi negent, omnia turpia per ſeipſa fugienda eſſe concedant. Sed jam ad propoſitum revertamur.

X. Incidunt ſæpe multæ cauſæ, quæ conturbent animos utilitatis ſpecie; non, cum hoc deliberetur, relinquendane ſit honeſtas propter utilitatis magni-

(55) *Ut ferunt fabulæ*) Hæc tria verba a quopiam nugatore ſunt addita. Sunt enim adulterina, quamvis in omnibus libris reperiantur. *Langius.*

(56) *In locum*) Eſt annuli locus, ut pala extra palmam ſit, atque emineat. Itaque Plato dicit, *ςρέψαι ἔξω τὴν σφενδόνην*, id eſt, *palam annuli extra convertere. Fabritius.* D. Ambroſius eamdem fabulam narrans ait. Eſt autem annuli locus, ut pala extra manum ſit. Manutius legit, *in lucem.* Sed contra antiquos libros, ut ipſe ultro fatetur. *Facc.*

(57) *nihilo plus*) Al. *nihil plus*: ſed perperam. Poſt autem *putet* addunt *peccare*: quæ vox procul dubio irrepſit in contextum ex aliquo interprete. *Idem.*

(58) *Quanquam poteſt id quidem*) In libris veteribus *quanquam non poteſt id quidem.* Sententia autem hæc eſt; Negent fieri poſſe, ut id diis, hominibuſque ſemper ignotum futurum ſit: atque hoc pacto, exemplum hoc Platonicum eludunt, atque inane eſſe dicunt: ſed pueriliter, & ruſtice faciunt, quanquam fateor ita rem eſſe, ut dicunt, hoc eſt, fieri non poſſe, ut facinus aliquod, diis hominibuſque ſemper ignotum futurum ſit. *Lambin.* Sic tamen omnes vet. edit. ſic omnes cod. ſcripti, neque immittenda negatio, ut placuit Lambino, & Aldo Nepoti. Dubitanter de providentia & natura divina loquitur, ut Academicus. *Gulielmius.*

Digitized by Google

gnitudinem: (nam id quidem improbum eſt) ſed illud, poſſitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injuſte: fuerat enim in regibus expellendis ſocius Bruti, conſiliorum etiam adjutor. Cum autem conſilium hoc principes cepiſſent, cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum, & memoriam regni eſſe tollendam: quod erat utile, patriæ conſulere; id erat ita honeſtum, ut etiam ipſi Collatino placere deberet (59). Itaque utilitas valuit propter honeſtatem: ſine qua ne utilitas quidem eſſe potuiſſet. At in eo rege, qui urbem condidit; non ita. Species enim utilitatis animum pepulit ejus: cui cum viſum eſſet utilius, ſolum, quam cum altero regnare, fratrem interemit. (60) Omiſit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, aſſequi poſſet: & tamen muri cauſam oppoſuit, ſpeciem honeſtatis neque probabilem, neque ſatis idoneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli (61) dixerim.

Nec tamen noſtræ nobis utilitates omittendæ ſunt, aliiſque tradendæ, cum his ipſi egeamus: ſed ſuæ cuique utilitati, quod ſine alterius injuria fiat, ſerviendum eſt. Scite Chryſippus, ut multa, Qui ſtadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quam maxime poſſit, ut vincat: ſupplantare eum, quicum certet, aut (62) manu depellere, nullo modo debet: ſic in vita ſibi quemque petere, quod pertineat ad uſum, non iniquum eſt; alteri deripere, jus non eſt.

Maxime autem perturbantur officia in amicitiis: quibus & non tribuere, quod recte poſſis, & tribuere, quod non ſit æquum, contra officium eſt. Sed hujus generis totius, breve & non difficile præceptum eſt. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, cætera generis ejuſdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda ſunt. At neque contra rempublicam, neque contra jusjurandum ac fidem, amici cauſa, vir bonus faciet; ne ſi judex quidem erit (63) de ipſo amico. Ponit enim perſonam amici (64), cum

(59) *Id erat ita honeſtum, ut etiam ipſi Collatino placere deberet*) Damnat id factum tamen Auguſtinus II. de Civit. Dei, cap. 17. & lib. III. cap. 16. & Albericus Gentilis I. de Armis Roman. cap. 4. Sed merito cum Cicerone Brutum defendit idem Albericus Gentilis lib. II. de armis Roman. cap. 4. & Rupertus in notis ad Flor. lib. 1. cap. 9. *Gravius.*

(60) *Omiſit hic*) Romulus omiſit pietatem, dum deſævit in fratrem; humanitatem, dum hominem tam levi de cauſa interfecit. *Facc.*

(61) *Pace vel Quirini, vel Romuli*) Ex ritu ſupplicantium; ne in nomine errarent, plura ſolent enuntiare. Horat.

Sive tu Lucina probas vocari, ſeu Genitalis.

Et illud:

Luna deum quæ ſola vides perjuria vulgi,
Seu Cretæa magis, ſeu tu Dictynna vocaris.

Poſt mortem *Quirinus* dictus eſt Romulus *Larg.*

Vide ſupra, pag. 155. Turnebi annotationem ad lib. I. Leg. cap. 1. n. 12.

(62) *manu depellere*) Nonius in verbo *ſupplanto* habet *manu pellere*; & ſane fortaſſe rectius. *Facc.*

(63) *de ipſo amico*) Verba hæc mihi ſuſpecta ſunt. *Idem.*

(64) *Ponit enim perſonam amici*) Quod non fecit Chilon, qui amicum, in quem judex ſedebat, damnavit quidem ipſe, ſed aliis judicibus perſuaſit, ut eum abſolverent. Vide Gellium I. 3. *Gravius.*

cum induit judicis. Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici cauſam eſſe malit; & ut orandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum vero jurato ſententia dicenda (65) ſit: meminerit, deum ſe adhibere teſtem, id eſt (ut ego arbitror) mentem ſuam, qua nihil homini dedit deus ipſe divinius. Itaque præclarum a majoribus accepimus morem rogandi judicis, ſi eum teneremus (66), *Quæ ſalva fide facere poſſit*. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo ante dixi, honeſte amico a judice poſſe concedi. Nam, ſi omnia facienda ſint, quæ amici velint: non amicitiæ tales, ſed conjurationes putandæ ſunt.

Loquor autem de communibus amicitiis: nam in ſapientibus viris perfectiſque, nihil poteſt eſſe tale. Damonem & Phintiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter ſe fuiſſe, ut, cum eorum alteri Dionyſius tyrannus diem necis deſtinaviſset: & is, qui morti addictus eſset, paucos ſibi dies (67) commendandorum ſuorum cauſa poſtulaviſset: vas factus eſt alter ejus ſiſtendi; ut, ſi ille non revertiſset, moriendum eſset ipſi. Qui cum ad diem ſe recepiſset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut ſe ad amicitiam tertium adſcriberent.

Cum igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honeſtum eſt, comparatur: jaceat utilitatis ſpecies, valeat honeſtas. Cum autem in amicitia, quæ honeſta non ſunt, poſtulabuntur, religio & fides anteponatur amicitiæ: ſic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii.

XI. Sed utilitatis ſpecie in republica ſæpiſſime peccatur, ut in Corinthi diſturbatione noſtri. Durius etiam Athenienſes, qui ſciverunt ut Æginetis, qui claſſe valebant, pollices præciderentur. Hoc viſum eſt utile: nimis enim imminebat, propter propinquitatem, Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Eſt enim hominum naturæ, quam ſequi debemus, maxime inimica crudelitas.

Male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eoſque exterminant, ut Pennus (68) apud patres noſtros, Papius (69) nuper. Nam eſſe pro

(65) *Jurato ſententia dicenda*) In ſingulis cauſis, apud Romanos judices jurabant, ſe pronunciaturos ex animi ſententia, ſecundum legem. Vide Sigon. de Judiciis lib. 1. cap. 10. *Idem.*

(66) *Si eum teneremus*) Si quis attendat accurate, hæc verba hic aliena eſſe cognoſcet. Quis non tenet morem hunc judices rogandi, quem ait a majoribus ſe accepiſſe? Nunquam illum abrogatum eſſe, aut exoleviſſe ſponte conſtat, nec eſt credibile. Quis enim niſi impudentiſſimus, aut ſtultiſſimus, aut improbiſſimus aliter judicem rogaret? Excerpta Pithœi: *ſi ea rogaremus*. Quod probo. Hoc eſt, ſi quid tale rogaremus a judice, ut noſtræ cauſæ faveat, quod ſalva fide facere poſſit. *Idem.* Recte Grævius putat, verba hæc irrepſiſſe in contextum. Non enim credibile eſt, morem hunc Ciceronis ætate obſoleviſſe. *Facc.*

(67) *commendandorum*) ad ſua commendanda. Locum corruptum Manutius putat, & legendum *commonendorum*. Neutrum placet. *Facc.*

(68) *Ut Pennus*) M. Junius Pennus trib. pleb. Lepido & Oreſte coſſ. hoc eſt, anno poſt U. C. DCXXVII. legem de peregrinis tulit: de qua Feſtus in *reſpublicas*. *C. Gracchus*, inquit, *in ea quam ſcripſit de lege Penni de peregrinis*. Quibus verbis Cicero explicatur in Bruto: *C. Gracchum tuus gentilis*, inquit, *M. Pennus facete agitavit in tribunatu, paulum ætate antecedens*, ait Cicero. Certe C. Gracchus eo anno quæſtor fuit, Cotta & Torquato coſſ. id eſt biennio ante Ciceronem coſ. Jacente Junia, lex alia

cive, qui civis non ſit, rectum eſt non licere: quam tulerunt legem ſapientiſſimi conſules, Craſſus & Scævola: uſu vero urbis prohibere peregrinos, ſane inhumanum eſt. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis ſpecies præ honeſtate contemnitur. Plena exemplorum eſt noſtra reſpublica, cum ſæpe, tum maxime bello Punico ſecundo: quæ, (70) Cannenſi calamitate accepta, majores animos habuit, quam unquam rebus ſecundis. Nulla timoris ſignificatio, nulla mentio pacis. Tanta vis eſt honeſti, ut ſpeciem utilitatis obſcuret.

Athenienſes cum Perſarum impetum nullo modo poſſent ſuſtinere, ſtatuerentque, ut urbe relicta, conjugibus & liberis Trœzene depoſitis, naves conſcenderent, libertatemque Græciæ claſſe defenderent: Cyrſilum quendam (71), ſuadentem, ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille utilitatem ſequi videbatur: ſed ea nulla erat repugnante honeſtate.

Themiſtocles poſt victoriam ejus belli, quod cum Perſis fuit, dixit in concione, ſe habere conſilium reipublicæ ſalutare; ſed id ſciri opus non eſſe. Poſtulavit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus eſt Ariſtides. Huic ille, claſſem Lacedæmoniorum, quæ ſubducta eſſet ad Gytheum, clam incendi poſſe: quo facto frangi Lacedæmoniorum opes neceſſe eſſet. Quod Ariſtides cum audiſſet, in concionem magna expectatione venit: dixitque, perutile eſſe conſilium, quod Themiſtocles afferret: ſed minime honeſtum. Itaque Athenienſes, quod honeſtum non eſſet, id ne utile quidem putaverunt: totamque eam rem, quam ne audierant quidem, auctore Ariſtide repudiaverunt. Melius hi, quam nos, (72) qui piratas, immunes; ſocios, vectigales habemus (73).

XII.

a C. Papio trib. pleb. lata eſt, Ne quis omnino peregrinus in urbe habitaret, exceptis iis qui eam quæ dicitur Italia, incolerent: ut refert Dion. Meminit Cicero & pro Archia, & alibi. L. vero Licinius Craſſus & Q. Scævola coſſ. legem rogarunt, ut quiſque in ſuæ civitatis jus redigeretur: quæ dicta eſt, *Mucia Licinia*: multi enim cum cives non eſſent, pro civibus ſe gerebant; quæ lex, indignantibus principibus populi Italici, cauſa fuit belli Italici. *Junia* igitur Penni & *Papia* hæc, de urbe fuerunt. *Mucia Licinia*, de civitate. Quanquam & alia Papia de civitate multo antiquior fuiſſe videtur, qua M. Perpennam damnatum refert Valerius quam fortaſſis Cicero in Corneliana intellexit. De urbe etiam peregrinos Lycurgus lege ejecit, ut refert Thucydides: caute; ne externis ſe moribus obliniret populus, id quod & Pennum moviſſe opinor, illo ſeculo; vel certe ob pericula factionum, tot intra mœnia receptis, quibus ſuſque deque eſſet, bene an male res irent. Nos in hac rep. non modo peregrinos non exterminamus, ſed a religione noſtra averſos, hoc eſt, hoſtes publicos, Judæos, perjurii damnatos, monetarios, etiam civitate impertimur (Grævius *impertiebamur*) adeo, ſi diis placet, Spartanis Romaniſque ſumus humaniores. *Langius*.

(69) *Papius*) A quo lex Papia, de qua dicetur ubi de cæteris legibus.

(70) *Cannenſi*) Vide Livium lib. 23. cap. 14. ubi tamen dicuntur *honeſta utilibus ceſſiſſe*, quod ſervorum delectus eſſet habitus. Sed quædam, quæ honeſta ipſa per ſe non ſunt, temporibus honeſta fiunt. *Facc.*

(71) *Cyrſilum quendam*) Sic appellatur a Demoſthene περὶ στεφάνου. Qui hoc plus dicit, uxorem ejus a mulieribus Athenienſium fuiſſe trucidatam. Alii Licidam vocant. *Langius*.

(72) *qui piratas immunes*) Piratas Cilices, maritimum genus, in agris mediterraneis Pompejus collocavit, colonoſque fecit, aſſignata Urbe, quam Pompejopolim vocarunt,

cum

XII. Maneat ergo, quod turpe ſit, id nunquam eſſe utile: ne tum quidem, cum id, quod eſſe utile putes, adipiſcare. Hoc enim ipſum utile putare, quod turpe ſit, calamitoſum eſt. Sed incidunt (ut ſupra dixi) ſæpe cauſæ, cum repugnare utilitas honeſtati videatur, ut animadvertendum ſit, repugnetne plane, an poſſit cum honeſtate conjungi. Ejus generis hæ ſunt quæſtiones: Si (exempli gratia) vir bonus Alexandria Rhodum magnum frumenti numerum advexerit (74) in Rhodiorum inopia & fame, ſummaque annonæ caritate: ſi idem ſciat, complures mercatores Alexandria ſolviſſe, naveſque in curſu, frumento onuſtas, petentes Rhodum, viderit: dicturuſne ſit id Rhodiis, an ſilentio ſuum quam plurimo venditurus? Sapientem & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione & conſultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non ſit, ſi id turpe judicet: ſed dubitet, an turpe non ſit.

In hujuſmodi cauſis aliud Diogeni Babylonio videri ſolet, magno & gravi Stoico: aliud Antipatro, diſcipulo ejus, homini acutiſſimo. Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emptor ignoret: Diogeni, venditorem, quatenus jure civili conſtitutum ſit, dicere vitia oportere: cætera ſine inſidiis agere: & quoniam vendat, velle quam optime vendere. Advexi, expoſui, vendo meum non pluris, quam cæteri

Rr 2 for-

cum antea Soli diceretur. *Facc.*

(73) *Socios, vectigales habemus*) Videntur hic intelligi Maſſilienſes, de quibus ſupra, & Dejotarus rex Gallogræciæ, aliique, qui cum Pompejo ſenſerant, & a Cæſare victore aut libertate privati, aut tributo onerati erant. *J. F. Gronovius.*

(74) *Rhodum magnum frumenti numerum advexerit*) In contractibus, natura æqualitatem imperat, & ita quidem, ut ex inæqualitate jus oriatur minus habenti. Hæc æqualitas partim conſiſtit in actibus, partim in eo de quo agitur: & in actibus, tum præcedaneis, tum principalibus. Ad præcedaneos actus pertinet, quod is qui cum aliquo contrahit, vitia ſibi nota rei de qua agitur ſignificare debet: quod non civilibus tantum legibus conſtitui ſolet, ſed naturæ quoque congruit. Nam inter contrahentes propior quædam eſt ſocietas, quam quæ communis eſt hominum. Atque hoc modo ſolvitur, quod dicebat Diogenes Babylonius, hoc tractans argumentum, non celari omnia quæ tacentur: nec quidquid tibi audire utile eſt, idem mihi dicere neceſſe eſſe, ut de rebus cœleſtibus. Nam contractus natura utilitatis cauſa reperta propius quiddam exigit. *Hæc cum verbis Ambroſii & Lactantii illuſtraſſet*, ita pergit: At non idem dicendum eſt de his, quæ rem non contingunt. Ut ſi quis ſciat multas naves in curſu eſſe, quæ frumentum advehunt. Nam tale quid indicare, eſt quidem officioſum ac laudabile, ſæpe adeo ut omitti nequeat, niſi ut charitatis regula violetur: non tamen injuſtum, id eſt, non pugnans cum jure ejus, quicum negotium eſt: ita ut locum hic habere poſſit illud, quod idem ille Diogenes non incommode dicebat, referente M. Tullio: *Advexi, expoſui: vendo meum, non pluris quam cæteri: fortaſſe etiam minoris, cum major eſt copia. Cui ſit injuria?* Non ergo generaliter ſequendum illud ejuſdem Ciceronis, Celare eſſe, cum tu, quod ſcias, id ignorare, emolumenti tui cauſa, velis eos quorum intereſt ſcire: ſed tum demum id locum habet, cum de iis agitur, quæ rem ſubjectam per ſe contingunt, ut ſi domus ſit peſtilens, ſi a magiſtratu dejici juſſa, quæ exempla ibidem vides. At vitia ei, quicum agas, nota, ut ſervitutem ædium, quas M. Marius Gratidianus C. Sergio Oratæ vendebat ab ipſo prius emptas, dici nihil attinet. Scientia enim utrinque pares facit contrahentes. Horatius:

Illa feret pretium pœnæ ſecurus, opinor:
(hoc eſt, ejus quod intereſt)
Prudens emiſti vitioſum.

Quod notatum & Platoni xi. de leg. *Grotius* ii. de Jure Belli & Pacis, cap. 12.

fortaſſe etiam minoris, (75) cum major eſt copia. Cui fit injuria? Exoritur Antiparri ratio ex altera parte: Quid ais? tu cum hominibus conſulere debeas, & ſervire humanæ ſocietati, eaque lege natus ſis, & ea habeas principia naturæ, quibus parere, & quæ ſequi debeas, ut utilitas tua, communis utilitas ſit: viciſſimque communis utilitas, tua ſit: celabis homines, quid iis adſit commoditatis & copiæ? Reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic, Aliud eſt celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, ſi tibi non dico, quæ natura deorum ſit, quis ſit finis bonorum: quæ tibi plus prodeſſent cognita, quam tritici utilitas (76): ſed non quidquid tibi audire utile eſt, id mihi dicere neceſſe eſt. Immo vero (inquiet ille) neceſse eſt, ſi quidem meminiſti, eſse inter homines natura conjunctam ſocietatem. Memini, inquiet ille, ſed num iſta ſocietas talis eſt, ut nihil ſuum cujuſque ſit? Quod ſi ita eſt, ne vendendum quidem quidquam eſt, ſed donandum.

XIII. Vides in hac tota diſceptatione non illud dici, Quamvis hoc turpe ſit, tamen, quoniam expedit, faciam: ſed ita expedire, ut turpe non ſit. Ex altera autem parte; ea re, quia turpe ſit, non eſſe faciendum. Vendat ædes (77) vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipſe norit, cæteri ignorent: peſtilentes ſint, & habeantur ſalubres: ignoretur, in omnibus cubiculis (78) apparere ſerpentes: male materiatæ, ruinoſæ: ſed hoc præter dominum, nemo ſciat. Quæro, ſi hoc emptoribus venditor non dixerit, ædeſque vendiderit pluris multo, quam ſe venditurum putarit, num id injuſte, an improbe fecerit?

Ille vero, inquit Antipater. Quid eſt aliud erranti viam non monſtrare, (quod Athenis exſecrationibus publicis (79) ſancitum eſt) ſi hoc non eſt, emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam eſt, quam viam non monſtrare: nam eſt ſcientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem eſt? Ille, quod non placebat, proſcripſit: tu, quod placebat, emiſti. Quod ſi qui proſcribunt, *villam bonam*, *beneque ædificatam*, non exiſti-

---

(75) *cum major eſt copia*) Non facile apparet, quorſum eddite ſint verba hæc. Mihi inſititia videntur. Deſunt certe apud D. Ambroſium; qui locum hunc imitatus eſt his verbis in l. 3. c. 6. *Vendo frumentum, non alienum, ſed meum; non pluris quam cæteri, imo etiam minore pretio*. Facc.

(76) *Tritici utilitas*) Ita vulgati. Sed ex conjectura Paſſeratius, *vilitas*. Quæ vox quidem Ciceroniana eſt, & cum ſententia non male congruit.

(77) *Vendat ædes*) Hujus quoque quæſtionis deciſionem jam ex Grotio percepimus; non eſſe reticenda vitia rei emptæ inhærentia, ſi lædere merito emptorem poſſint. Non igitur hic locum habet illud Diogenis: *Num te emere coegit, qui ne hortatus quidem eſt? ille quod non placebat, proſcripſit*, hoc eſt; palam ac publice propoſito libello ſignificavit. Potior itaque hic eſt ſententia Antipatri, quam etiam juriſconſultorum auctoritas confirmat. *Rachel*. Vide Puſendorf. lib. v. de Jure Naturæ & Gentium cap. 3.

(78) *apparere ſerpentes*) Id fere accidit in ima ædium parte, ſi locus ſit inſalubris. Poteſt etiam fieri, ut ſimile aliquid appareat, quale in *peſtilenti domo*, de qua Plinius lib. 7. epiſt. 27. quam vide. *Facc.*

(79) *ſancitum eſt*) Legere malim *ſanctum eſt*. Athenienſes exſecrationum publicarum pœnam in eos ſanxerunt, qui erranti viam non monſtrarent. Iſti enim μισάνθρωποι ſunt, & naturam ipſam lædunt, ut ſignificat Ariſtoteles in lib. Ethic. 8. c. 1. *Idem*.

ſtimantur feſelliſſe, etiam ſi illa nec bona eſt, nec ædificata ratione; multo minus, qui domum non laudarunt. Ubi enim judicium emptoris eſt, ibi fraus venditoris quæ poteſt eſſe? Sin autem dictum non omne præſtandum eſt: quod dictum non eſt, id præſtandum putas? Quid vero eſt ſtultius, quam venditorem, ejus rei, quam vendat, vitia narrare? quid autem tam abſurdum, quam ſi domini juſſu ita præco prædicet, *Domum peſtilentem vendo*?

Sic ergo in quibuſdam cauſis dubiis ex altera parte defenditur honeſtas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honeſtum ſit: ſed etiam, non facere, turpe. Hæc eſt illa, quæ videtur utilium fieri cum honeſtis ſæpe diſſenſio. Quæ dijudicanda ſunt: non enim, ut quæreremus, expoſuimus, ſed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodios, nec hic ædium venditor celare emptores debuiſſe. Neque enim id eſt celare, quidquid reticeas: ſed cum, quod tu ſcias, id ignorare emolumenti tui cauſa velis eos, quorum interſit id ſcire. Hoc autem celandi genus quale ſit, & cujus hominis quis non videt? Certe non aperti, non ſimplicis (80), non ingenui, non juſti, non viri boni: verſuti potius, obſcuri, aſtuti, fallacis, malitioſi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nonne inutile eſt vitiorum ſubire nomina?

XIV. Quod ſi vituperandi ſunt, qui reticuerunt: quid de iis exiſtimandum eſt, qui orationis vanitatem adhibuerunt? C. Canius, eques Romanus;

(80) *Certe non aperti, non ſimplicis*) Igitur Antipatri ſententiam probat Cicero, qui mercatoris diſſimulationem jam graviter accuſat. Et tamen *in pretio emptionis & venditionis naturaliter licere contrahentibus ſe circumvenire* Pomponius ſtatuit lib. XVI. §. ult. ff. de minoribus. Quem locum eleganter exponit Grotius II. de Jure Belli & Pacis c. 12. & illius explicationem aſſerit Pufendorfius lib. 5. de Jure Nat. & Gent. cap. 3. In capite vero præcedente docet, mercatorem injuſte non feciſſe, cum Rhodiis non indicaſſet naves plures in curſu eſſe. Juſtitiam enim hoc tantum requirere, ut ea indicentur, quæ rei ſubjectæ inhæreant: verbi cauſa, ſi domus peſtilens, ſi a magiſtratu jam dejici juſſa, quæ mox Tullius exempla ſubjicit. Sed hic nihil tale diſſimulatum. Frumenti bonitatem expoſitam, & omnium oculis & probationi fuiſſe objectam: & tunc, quando venale proponebatur, revera tanti fuiſſe, quanti fuerit venditum, etſi paulo poſt minoris eſſet futurum. Nec jus proprie dictum Rhodiis fuiſſe, ut ex mercatore hoc ſcirent, quippe qui de ea re nunquam cum eo pacti eſſent. Addit quoque, ſe dubitare num contra legem beneficentiæ & humanitatis fecerit. Ut enim ad beneficium alteri dandum, humanitate obſtringamur, requiri, ut ipſe illo gratuito valde indigeat. Sed Rhodios opus habuiſſe frumento, non pecunia, qua abundarint, quippe quarum opes apud antiquos multis celebrentur. Sed neque tunc ad beneficium in alium conferendum nos obligari, quando per id danti plus decedat, quam accipienti accedat. Atqui plus lucri deceſſurum fuiſſe mercatori, ſi claſſem ſequi indicaſſet, quam frumenti emptoribus fuiſſet acceſſurum. Nam cum inter plures id diſtraheretur, ſingulis parum deceſſiſſe ſoluto antiquo pretio. Præterea Ciceronem a doli mali crimine videri eundem liberare cum paulo poſt dolum malum eſſe dicat, *quando aliud eſt ſimulatum, aliud actum*. Quod huic caſui non conveniat. *Rachel*. Cicero hanc quæſtionem decidit ſecundum Stoicorum dogmata, ſed illum rigorem a communi vitæ conſuetudine alienum eſſe non uno loco ait, præſertim cum paulo ante oſtenderit, ſe media hic officia perſequi, non perfecta. *Grævius*.

nus, nec infacetus, & ſatis literatus, cum ſe Syracuſas otiandi (ut ipſe dicere ſolebat) non negotiandi cauſa contuliſſet, dictitabat, ſe hortulos aliquos velle emere, quo invitare amicos, & ubi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. Quod cum percrebuiſſet, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracuſis, venales quidem ſe hortos non habere, ſed licere uti Canio, ſi vellet, ut ſuis: & ſimul ad cœnam hominem in hortos invitavit in poſterum diem. Cum ille promiſiſſet, tum Pythius, qui eſſet (81), ut argentarius, apud omnes ordines gratioſus, piſcatores ad ſe convocavit, & ab his petivit, ut ante ſuos hortulos poſtridie piſcarentur: dixitque, quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Canius: opipare a Pythio apparatum convivium: cymbarum ante oculos multitudo. Pro ſe quiſque quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii piſces abjiciebantur.

Tum Canius, Quæſo, inquit, quid eſt hoc, Pythi? tantumne piſcium? tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum? inquit? hoc loco eſt, Syracuſis quidquid eſt piſcium: hæc aquatio: hac villa iſti carere non poſſunt. Incenſus Canius cupiditate, contendit a Pythio, ut venderet. Gravate ille primo. Quid multa? impetrat: emit homo cupidus & locuples, tanti, quanti Pythius voluit, & (82) emit inſtructos: nomina facit (83): negotium conficit. Invitat Canius poſtridie familiares ſuos. Venit ipſe mature. Scalmum.

(81) *Ut argentarius*) Apud argentarios enim pecunia perſcribebatur, auctiones, & alii contractus fiebant, & tabulæ condebantur. *Facc.*

(82) *Emit inſtructos*) Hortuli inſtructi. Ital. *caſino fornito*. Idem.

(83) *Nomina facit*) Salmaſius ὁ πάνυ in libro de Uſuris, cap. 6. allato hoc loco ex oratione pro Roſcio Comœdo: *Quod ſi ille ſuas profert tabulas, proferet ſuas quoque Roſcius. Erit in illius tabulis hoc nomen, at in hujus non erit. Cur potius illius, quam hujus creditur? Scripſit ille, ſi non juſſu hujus expenſum tuliſſet? Non ſcripſiſſet hic, quod ſibi expenſum ferri juſſiſſet? Nam quemadmodum turpe eſt ſcribere, quod non debeatur, ſic improbum eſt non referre quod debeas. Æque enim tabulæ condemnantur hujus qui verum non retulit, & ejus qui falſum perſcripſit.* Ex his, inquit, vir maximus, perſpici clare poteſt creditorem, cum nomen faceret, hoc eſt, pecuniam alicui crederet, nomen debitoris in tabulis ſuis ſcripſiſſe, & ſummam debiti, quam *expenſam ferre* dicebatur, quia expendebat. Expenſum ſibi ferre jubebat creditor debitorem, qui in tabulas ſuas referebat, quod acceperat ac debebat. Hinc *tabulæ accepti & expenſi* ab utraque parte conficiebantur. Ab illo more referendi nomina debitorum, quibus aliquid credidiſſent, in tabulis *nomen facere*, & *nomen locare* dicebatur creditor, qui pecuniam credebat. Contra debitor cum creditum ſolveret, *nomen diſſolvere, expedire, expungere*, quia expungebatur nomen ejus e tabulis creditoris, ubi ſolviſſet. Hæc Salmaſius, qui id pluribus exemplis antiquorum ſcriptorum firmat, uti & ex Ulpiano lib. 11. D. de Proxeneticis, quique ibi quoque docet, quid ſit apud Juſtinianum obligatio ſcripturæ, quæ nominibus fiebat. Veriſſima ſunt quæ ibi tradit, niſi quod in his ei ſilentiti non poſſumus, quod exiſtimet *nomen facere* dici tantum de illis creditoribus, qui pecuniam mutuam dent ſine uſuris, quod non videtur vero eſſe conſentaneum. Uſurpatur de pecunia tam quæ ſine uſuris, quam quæ cum uſuris mutua datur. Cum igitur debitoris ſit facere nomina, J. F. Gronovius cenſet hic legendum eſſe *Pythius nomina facit*: Nam Canius ſecundum conſuetudinem Latine loquentium, qui non præſente pecunia emebat hos hortos ſed ſummam, quæ convenerat, jubebat aut in Pythii tabulas expenſi & accepti referri, aut in alius, qui pecuniam hanc ei credebat, *nomen locabat*. Pythius autem aut amicus ei credens, *nomen faciebat*. Conjecturam Gronovii adſtruunt ſequentis ſtatim verba: *invitat Canius poſtridie familiares ſuos*. Non opus fuiſſet repetitione nominis *Canius*, ſi ad eundem hominem pertinerent præcedentia. *Gravius*.

Digitized by Google

ſimum nullum videt. Quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piſcatorum eſſent, quod eos nullos videret (85). Nullæ, (quod ſciam) inquit ille: ſed hic piſcari nulli ſolent; itaque heri mirabar, quid accidiſſet (86). Stomachari Canius. Sed quid faceret? nondum enim Aquilius, collega & familiaris meus (87), protulerat de dolo malo formulas, in quibus ipſis cum ex eo quæreretur, quid eſſet *dolus malus*, reſpondebat, *Cum eſſet aliud ſimulatum, aliud actum*. Hoc quidem ſane luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergo & Pythius & omnes aliud agentes, aliud ſimulantes, perfidi, improbi, malitioſi ſunt. Nullum igitur factum eorum poteſt utile eſſe, cum ſit tot vitiis inquinatum.

XV. Quod ſi Aquiliana definitio vera eſt: ex omni vita ſimulatio, diſſimulatioque tollenda eſt. Ita nec ut emat melius, nec ut vendat, quidquam ſimulabit, aut diſſimulabit vir bonus. Atque iſte dolus malus etiam legibus erat vindicatus, ut tutela XII tabulis (88), & circumſcriptio adoleſcentium lege Lætoria (89): & ſine lege, judiciis (90), in quibus additur, EX FIDE BONA (91). Reliquorum autem judiciorum hæc verba maxime excellunt; in arbitrio rei uxoriæ (92), MELIUS, ÆQUIUS: in fiducia (93), UT INTER BONOS BENE AGIER. Quid ergo; aut in eo, quod

MA-

(85) *Quod eos nullos videret*) Pith. excerpta: *eo quod nullos videret*. Equidem *eos nullos* ferit aures. Sed Cicero videtur ſcripſiſſe: *quod eos nullus videret*. Hoc eſt, non videret. XI. ad Att. epiſt. 24. *Philotimus nullus venit*. Et alibi, præſertim apud comicos, crebra ſunt exempla. *Idem*. Legendum puto *quod eos non*. Statim enim ſequitur *nullu*, & proximæ *nulli*. Facile autem fuit veteres codices deſcribentibus in hujuſmodi voculis falli. Alii leg. *eo quod nullos*. Facc.

(86) *Stomachari Canius*) *Stomachari* pro iraſci, ut infra *ſtomachus* pro ira. *Idem*.

(87) *Aquilius collega & familiaris meus*) Fuit Ciceronis collega in prætura, vir juriſprudentia inſignis; Q. Mucii diſcipulus, quem Cicero multis in locis prædicat, ut & Valer. Max. VIII. 2. 15. Invenit actionem de dolo malo, Cic. III. de Nat. Deor. 30. *Gravius*.

(88) *Ut tutela duodecim tabulis*) Non recte (ſi quid veri video) dicitur *tutelam* eſſe vindicatam, hoc eſt, punitam, duodecim tabulis, quæ, ſi eam ſolam ſpectes, nihil mali in ſe continere invenietur. Potius legamus, *ut tutelæ duodecim tabulis*, ſcilicet ut dolus malus tutelæ vindicatus erat XII. illis tabulis. *Psare*.

(89) *Lege Lætoria*) Sueton. *Lætoria*, inquit, *quæ vetat minores XXV. annis ſtipulari*: ubi *ſtipulari* paſſive poni Priſcianus notat, lib. VIII. *Langius*.

(90) *Et ſine lege, judiciis*) Lambinus ideo diſtinxit, ut tolleretur error eorum qui judicium ſine lege, arbitrium eſſe putant. Ciceronis ſententia eſt, dolum malum ante Aquilium non modo legibus, ſed & judiciis bonæ fidei vindicatum fuiſſe. *Fabritius*. Male ultima diſtinguit cum Lambino Fabritius. *Sine lege judicia* ſunt, quæ non deſcendunt ex XII. tab. aut lege per populum lata, ſed in quibus prætor ſupplet, quod deeſt juri civili. Juſtiniam. Inſtitut. lib. IV. tit. 6. de actionibus. §. 30. 31. *J. F. Gronovius*.

(91) *Ex fide bona*) Convenientiſſime hanc formulam interpretatur Paulus, quando dicit bonam fidem eſſe contrariam fraudi & dolo. Notandum hic, actionum bonæ fidei tres fuiſſe formulas: unam, quæ contractibus bonæ fidei accommodabatur, cum his verbis, *Ex bona fide*: alteram, quæ in fiduciis uſurpabatur, cum his: *Ut inter bonos bene agier oportet, & ſine fraudatione*: tertiam, rei uxoriæ propriam, cum his: *Quantum æquius, melius*. De quibus etiam videri meretur Sigonius, lib. 2. de Judic. cap. 21. ſub fin. *Ruchsl*.

(92) *In arbitrio rei uxoriæ*) Vide Topica, cap. 17.

(93) *In fiducia*) Fiducia veteribus juriſconſultis fuit & pignus, & hypotheca, & potius hypotheca, longe diverſa a fiducia & Iſidori & Boetii, quæ & ipſæ differunt, ut contra recentiores juriſconſultos multis oſten-

dit

MELIUS ÆQUIUS, poteſt ulla pars ineſſe fraudis? aut, cum dicitur, INTER BONOS BENE AGIER, quidquam agi doloſe aut malitioſe poteſt? Dolus autem malus ſimulatione & diſſimulatione, ut ait Aquilius, continetur. Tollendum eſt igitur ex rebus contrahendis omne mendacium. Non licitatorem venditor, nec qui contra ſe liceatur (94), emptor opponet. Uterque, ſi ad eloquendum venerit, non plus, quam ſemel, eloquetur (95).

Quintus quidem Scævola, Publii filius, cum poſtulaſſet, ut ſibi fundus, cujus emptor erat, ſemel indicaretur, idque venditor ita feciſſet, dixit, ſe pluris æſtimare: addidit centum millia. Nemo eſt, qui hoc viri boni fuiſſe neget; ſapientis, negat: ut ſi minoris, quam potuiſſet, vendidiſſet (96).

---

dit vir maximus Claud. Salmaſius & in libro de Uſuris cap. 4. & de Modo Uſurarum c. 14. copioſiſſime. *Gravius.*

(94) *Nec qui contra ſe liceatur*) Quibus in verbis nemini ab eruditis hominibus dubitatum eſſe, cur diceretur emptor neminem, qui contra ſe liceretur, appoſiturus. Certe enim ſolent interdum venditores in actionibus licitatorem aliquem apponere, qui ſe emere velle ſimulet, & pluris liceatur ea quæ venum expoſita ſunt, quam quanti ſunt: ut eo modo cæteri emptores inducantur. Atque hoc ſæpe fieri vidimus. Emptor autem cur, quæſo, quemquam, qui contra ſe liceatur, apponat? Id enim ſi faciat, obſlabit ſibi: neque hoc dubium eſt, quin qui emere aliquid vult, illud potius optare debeat, ut nemo, qui contra liceri velit, reperiatur. Quare ſi qui contra ſe liceatur apponat, non ſibi conſulet, ſed venditori. Quid igitur eſt? Multa ab iſtis παραδιορθώταις allata ſunt, quæ qui accurate refellere velit, ridiculus ſit: ita ſunt ridicula ipſa & levia. Peccatum hic eſt, ut & in aliis libris ſæpe, & in Pandectis Florentinis ſæpiſſime, ut ſemel tantum poſitæ ſint literæ, quas geminari oportebat. Legendum enim eſt, *qui contra aſſe liceatur.* Ut enim venditor doloſe apponit, qui pluris liceantur, ita emptor qui minoris: ut ſibi facilius res addicatur. Aſſem autem pro minimo pretio veteres ſæpe dicebant: eoque nomine in rebus extenuandis, & abjiciendis utebantur. Socrates apud Varronem: *Aſſe vinum, aſſe pulmentarium.* Cato: *Quod non opus eſt, aſſe carum eſt.* In ludicro poemate: *Non aſſis faciunt, euntque recta.* Catullus: *Omnes unius æſtimemus aſſis.* Horatius: *In triviis fixum qui ſe demittit ob aſſem.* Perſius: *Et centum Græcos curto centuſſe liceatur. Aſſe* igitur *liceri*, eſt pretium rei extenuare & abjicere; quod qui faciat, ſi emptor apponat, improbe eum facturum Cicero putat. *Muret. Var. Lect.* XIV. 3. Hæc Muretus, quæ ſunt certiſſima. Emptoris eſt liceri, ſi quis apponitur qui licetur contra emptorem, aut eſt licitator qui ſervit venditori, & pretium rei auget, aut ipſe cupiit illam ſibi addici. Dumnorix apud Cæſarem 1. de Bello Gallico per plures annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vectigalia parvo pretio redempta habuiſſe dicitur, *propterea, quod illo licente, contra liceri nemo audeat.* Ergo qui contra licentur, augent pretium, & efficiunt, ut carius vendatur aut conducatur. Sed emptor cum apponit in auctione, qui rem a venditore indicatam viliſſimo pretio liceatur, tanquam res eſſet parvi æſtimanda, is ſane ſæpe cauſa eſt, ut minore pretio quid vendatur, cum multi perſuadeantur, non tanti rem eſſe, quia tam vile pro ea pretium offeratur. *Grav.* Suſtineri tamen vulgata lectio poteſt. Nam qui apponit falſum emptorem, certe contra ſe apponit, quamvis reipſa non ſit contra ſe. *Facc.*

(95) *Uterque, ſi ad eloquendum venerit, non plus quam ſemel eloquetur*) Id eſt: Venditor quam minimum rei pretium ſtatuet, quod ille partim ex ipſa re, partim ex labore, ſumptu aut periculo, quæ acceſſerunt, candide, ſine fuco & fraude æſtimabit. Emptor quoque, ſi illa indiguerit, in dictum pretium, cæteris paribus, conſentiat, nec ambagibus, aut tergiverſationibus aut illuſionibus venditorem circumſcribere ſtudeat, *Rachelius.*

(96) *Ut ſi minori, quam potuiſſet, vendidiſſet*) Sententiam horum verborum non capio, nec ut conveniant iis, quæ præcedunt, video. Quis minoris vendit ſuum, quam poteſt, ſi in ejus manu ac poteſtate eſt vendendi facultas? Cicero hic loquitur de ſapiente, hoc eſt ſuorum commodorum ſtudioſo emptore, non qualis erat Scævola, qui quidem vir bonus fuerit, ſed ſecundum opinionem non vulgi modo, ſed & plerorumque etiam doctorum minime ſapiens, qui non tam

gar-

Hæc igitur eſt illa pernicies, quod alios bonos, alios ſapientes exiſtimant. Ex quo Ennius, *ne quidquam ſapere ſapientem, qui ſibi ipſe prodeſſe non quiret* (97). Vere id quidem, ſi, quid eſſet prodeſſe, mihi cum Ennio conveniret. Hecatonem quidem Rhodium, diſcipulum Panætii, video in iis libris, quos de Officiis ſcripſit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis eſſe, nihil contra mores, leges, inſtituta facientem (98, habere rationem rei familiaris. Neque enim ſolum nobis divites eſſe volumus, ſed liberis, propinquis, amicis, maximeque reipublicæ. Singulorum enim facultates & copiæ, divitiæ ſunt civitatis. Huic Scævolæ factum (de quo paulo ante dixi) placere nullo modo poteſt: etenim omnino tantum ſe negat facturum compendii ſui cauſa (99), quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda, nec gratia eſt. Sed ſive ſimulatio & diſſimulatio, dolus malus eſt; perpaucæ res ſunt, in quibus dolus iſte malus non verſetur: ſive vir bonus eſt is, qui prodeſt, quibus poteſt, nocet nemini, certe iſtum virum bonum non facile reperimus. Nunquam igitur eſt utile peccare, quia ſemper eſt turpe: & quia ſemper eſt honeſtum, virum bonum eſſe, ſemper eſt utile.

XVI. Ac de jure quidem prædiorum ſancitum eſt apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota eſſent venditori. Nam, cum ex XII tabulis ſatis eſſet ea præſtari, quæ eſſent lingua (100) nuncupata, quæ qui inficiatus eſſet, dupli pœnam ſubiret: a juriſconſultis etiam reticentiæ pœna (101) eſt conſtituta. Quidquid enim eſſet in prædio vitii,

parvo fundum illum emerit pretio, quo potuiſſet. Hoc ſane ſententia Ciceronis poſtulat. In antiquis membranis nihil eſt opis hoc luco. Cenſeo autem Ciceronem ſcripſiſſe: *ut minoris quidem, ſi potuiſſet, emiſſet*. Negant, inquit, ſapientis emptoris eſſe plus dare, quam indicarat venditor: ſed contra ſapientis emptoris, hoc eſt ad rem ſuam attenti, eſſe, etiam minoris emere fundum, ſi poſſit, quam erat indicatus. Hoc certe ſenſit Cicero. *Emiſſet* ex antiquis editionibus repoſui. Reliqua propter conſenſum ſcriptorum & editorum librorum immutare non ſuſtinui. *Gravius*.

(97) *Qui ſibi ipſe pr deſſe non quiret*) Sic Ennium locutum eſſe Petrus Victorius Variarum Lect. lib. XVI. cap. 8. admonet. Verſus integer eſt ep. 6. lib. VII. ad Fam. *Qui ipſe ſibi ſapiens prodeſſe non quit, ne quicquam ſapit*. Græcus extat, epiſt. 15. lib. XIII. μισῶ σοφιστὴν ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός. *Fabritius*.

(98) *Sapientis eſſe nihil contra mores, leges, inſtituta facientem*) Recte Cicero hoc Hecatonis dictum reprehendit tanquam quod adverſetur ſanctitati Stoicæ doctrinæ, quæ præcipiat, ſapientem ſibi ipſi legem eſſe. Non facit quidem quæ ſunt contra leges, ſed plura facit ſapiens & vir bonus, quam legibus præſcribitur, nec tamen negligit rem familiarem. Per leges licet mihi emere illo pretio, quo a venditore res indicatur. Vir bonus vero videns, emptorem pretium rei non noſſe, ei ſignificabit rem iſtam majoris eſſe pretii & carius vendendam, ut fecit Scævola, quod ſapiens Hecatunis non feciſſet. Et hoc eſt quod in Hecatonis ſententia Cicero improbat. Atqui non eſt ut improbetur. *Gravius*.

(99) *Tantum ſe negat facturum, compendii ſui cauſa*) Quaſi dicat eum dolum, quem leges non vindicant, licere interponere. Sed *anguſta innocentia eſt, ad legem bonum eſſe*, ut Seneca II. de Ira 27. ait *J. F. Gronovius*.

(100) *Nuncupata*) quæ lingua eſſent expreſſa. Feſtus ex XII. Tabul. *uti lingua nuncupaſſit*, & ut veteres ſcribebant, *utei lingua nuncupaſit*. Volebant igitur XII. Tabulæ, ea præſtari, quæ quis ab emptore interrogatus, lingua expreſſiſſet. Quod ſiquid inficiatus malitia eſſet, dupli damnabatur, ideſt duplum pretii reſtituere cogebatnr. *Facc.*

(101) *Reticentia pœna*) *Actio redhibitoria* hodie appellatur D. de ædilitio edicto. Sane vitia cum prædiorum, tum rerum aliarum

id ſtatuerunt, ſi venditor ſciret, niſi nominatim dictum eſſet, præſtari oportere. Ut, cum in arce (1) augurium augures acturi eſſent, juſſiſſentque Titum Claudium Centumalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri ea, quorum (2) altitudo officeret auſpiciis: Claudius proſcripſit (3) inſulam, vendidit: emit P. Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatum eſt. Itaque Calpurnius cum demolitus eſſet, cognoſſetque, Claudium ædes poſtea proſcripſiſſe, quam eſſet ab auguribus demoliri juſſus, arbitrum illum adegit, (4) quidquid ſibi dare, facere oporteret *ex fide bona*. M. Cato ſententiam dixit, hujus noſtri Catonis pater: ut enim cæteri ex patribus, ſic, qui lumen illud progenuit, ex filio eſt nominandus. Is igitur judex ita pronuntiavit: cum in venumdando rem eam ſciſſet, & non pronuntiaſſet, emptori damnum præſtari oportere. Igitur ad fidem bonam ſtatuit pertinere, notum eſſe emptori vitium, quod noſſet venditor.

Quod ſi recte judicavit: non recte frumentarius ille, non recte ædium peſtilentium venditor tacuit. Sed hujuſmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non poſſunt: quæ autem poſſunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, (5) propinquus noſter, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipſe paucis ante annis emerat. Hæ Sergio ſerviebant: ſed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium eſt. Oratam Craſſus, Gratidianum defendebat Antonius. Jus Craſſus urgebat: quod vitii venditor non dixiſſet ſciens, id oportere præſtari: æquitatem Antonius: quoniam id vitium ignotum Sergio non fuiſſet, qui illas ædes vendidiſſet, nihil fuiſſe neceſſe dici: nec eum eſſe deceptum, qui id quod emerat, quo jure eſſet, teneret. Quorſum hæc? ut illud intelligas, non placuiſſe majoribus noſtris aſtutos.

XVII. Sed aliter leges, aliter philoſophi tollunt aſtutias: leges, quate-

rum in contractu reticenda non ſunt. Sed extra contractum nulla humanitatis lege ſum obſtrictus, ad aperiendum alii aut rerum mearum conditionem, aut id, unde lucro aliquo fruar. Vide Hug. Grot. lib. II cap. 8. §. 7. & Sam. Puſendorfium, lib. V. de Jure Naturæ & Gentium cap. 3. §. 3. *Grav.*

(1) *In arce*) Intelligit arcem Capitolinam, in qua ſolebant augures auguria capere. *Idem.*

(2) *Demoliri eas, quarum*) Ita Manutius & Gruterus: ſed male, ni fallor: non enim ædes demoliri, inquit Fabritius, ſed altitudinem ædium ſummittere Claudium augures juſſerunt. Victorius igitur & Lambinus, *ea quorum*. Typographi quidem noſtri ſic dederant, cum eorum pericula nos primum vidimus: ſed in typographia eſt qui amet dici [illegible], eademque iterum pericula recognoſcens, nos pro ſuo jure, ut ſibi videtur, emendat nonnunquam. Quod hic fecit, cum ad Gruterum recurreret, a quo diſcedere tum maxime voluerimus. *Olivetus.*

(3) *Proſcripſit inſulam*) Domum propoſito libello, vendendam ſignificavit. *Inſula* primum dicebantur urbanæ Domus, quæ eſſent ab aliis ſeparatæ, proindeque ab incendiis tutiores; poſtea nomen ad eas quoque translatum eſt, quæ cum vicinis conjungerentur. *Facc.*

(4) *Arbitrum illum adegit*) Vetus locutio *adigere arbitrum*, pro *agere ad arbitrum*, & ſimilis eſt ſignificatio, quæ illius, *agere in judicium*, vel *ad judicium*. Hotoman. in Orat. pro Q. Roſcio, cap. 9.

(5) *M. Marius Gratidianus.*) De quo in Bruto.

tenus (6) manu tenere poſſunt: philoſophi, quatenus ratione & intelligentia. (7) Ratio igitur hoc poſtulat, ne quid inſidioſe, ne quid ſimulate, ne quid fallaciter. Suntne igitur inſidiæ, tendere plagas, etiam ſi excitaturus non ſis, nec agitaturus? ipſæ enim feræ nullo inſequente ſæpe incidunt. Sic tu ædes proſcribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas; in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter depravationem conſuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege ſanciri, aut jure civili; tamen naturæ lege ſancitum eſt. Societas enim eſt, (quod etſi ſæpe dictum eſt, dicendum tamen eſt ſæpius) latiſſime quidem quæ pateat, hominum inter homines: interior eorum, qui ejuſdem (8) gentis ſunt; propior eorum, qui ejuſdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile eſſe voluerunt. Quod civile, non idem continuo gentium: quod autem gentium, idem civile eſſe debet. Sed nos veri juris, germanæque juſtitiæ ſolidam & expreſſam effigiem nullam tenemus; umbra & imaginibus utimur: eas ipſas utinam ſequeremur! feruntur enim ex optimis naturæ & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa, *Uti ne propter te*, (9) *fidemve tuam captus, fraudatuſve ſim?* Quam illa aurea, *Ut inter bonos bene agier oportet, & ſine fraudatione!*

Sed qui ſint *boni*, & quid ſit *bene agi*, magna quæſtio eſt. Q. quidem Scævola, pontifex maximus, ſummam vim dicebat eſſe in omnibus iis arbitriis, (10) in quibus adderetur, EX FIDE BONA: fideique bonæ nomen exiſtimabat manare latiſſime, idque verſari in tutelis, ſocietatibus, fiduciis, (11), mandatis (12), rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ ſocietas continetur: in his magni eſſe judicis, ſtatuere (præſertim cum in pleriſque eſſent (13) judicia contraria) quid quemque cuique præſtare (14) oporteret.

(6) *Manu tenere*) Leges tollunt aſtutias apertas, certaque fraude admiſſas. Philoſophi damnant eas quoque, quæ acute excogitatæ ſunt, ad leges eludendas, vel, quæ ita leves ſunt, ut eo lex non pertingat. Philoſophia reſpicit hominem ut eſſe debet, lex ut eſt. *Facc.*

(7) *Ratio igitur*) Malim leg. *ratio autem*. Alii codices habent *ergo*. Amanuenſes enim compendiaria non recte perceptis, periodi ſequentis particulam ſumpſere. *Facc.*

(8) *Gentis*) Al. *generis*. Significat enim ſocietatem anguſtiorem, quam ſit hominis cum homine, ſed latiorem, quam ſit civis cum cive, v. g. inter Chriſtianas gentes. *Facc.*

(9) *Uti ne propter te*) Eſt formula, qua utebantur & ſibi cavebant in ſtipulando. *Rachelius*.

(10) *In omnibus iis arbitriis*) Hoc eſt, in actionibus illis arbitrariis, quæ ab arbitrio & poteſtate judicantis pendent, qui non ex natura rei, ſed ex accidenti rem æſtimat. *Gravius*.

(11) *Fiduciis*) Hoc eſt, pignoribus, ſeu hypothecis. Vide ſuperius ad cap. 15. hujus libri. *Idem*.

(12) *Mandatis*) Paradoxon videtur mandati eſſe obligationem. Nam ſi mandatum niſi gratuitum nullum eſt, originemque ex officio atque amicitia trahit, neque quiſquam invitus ad mandatum ſuſcipiendum compelli poteſt, quia nemo ad benefaciendum invitus cogi poteſt, niſi forte obligationem faciat ſpontanea ſuſceptio. Vide tit. mandati lib. XVII. D & Platonis librum de Legibus XII. & Gellium lib. I. cap. 13. *Betulejus*.

(13) *Judicia contraria*) In quibuſdam contractibus utraque pars habet actionem directam; in aliis pars una directam, ut pupillus in tutorem, altera contrariam, ut tutor in pupillum: atque in his quidem magni judicis eſt ſtatuere, quid præſtandum ex fide bona. *Facc.*

(14)

Quocirca aſtutiæ tollendæ ſunt, eaque malitia, quæ vult illa quidem videri ſe eſſe prudentiam: ſed abeſt ab ea, diſtatque plurimum. Prudentia eſt enim locata in delectu bnnorum & malorum: malitia (ſi omnia, quæ turpia ſunt, mala ſunt) mala bonis anteponit. Nec vero in prædiis ſolum jus civile, ductum a natura, malitiam fraudemque vindicat: ſed etiam in mancipiorum venditione fraus venditoris omnis excluditur. Qui enim ſcire debuit de ſanitate, de fuga, de furtis, præſtat edicto ædilium (15). Heredum alia cauſa eſt. (16) Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons ſit, hoc ſecundum naturam eſſe, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inſcientia. Nec ulla pernicies vitæ major inveniri poteſt, quam in malitia ſimulatio intelligentiæ: ex quo iſta innumerabilia naſcuntur, ut utilia cum honeſtis pugnare videantur. Quotus enim quiſque reperietur, qui impunitate & ignoratione omnium propoſita, abſtinere poſſit injuria?

XVIII. Periclitemur, ſi placet, in iis quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortaſſe non putat. Neque enim de ſicariis, veneficis, teſtamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco diſſerendum eſt: qui non verbis ſunt & diſputatione philoſophorum, ſed vinculis & carcere fatigandi. Sed hæc conſideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni.

L. Minucii Baſili (17), locupletis hominis, falſum teſtamentum quidam e Græcia Romam attulerunt: quod quo facilius obtinerent, ſcripſerunt heredes ſecum M. Craſſum & Q. Hortenſium, homines ejuſdem ætatis potentiſſimos: qui, cum illud falſum eſſe ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eſſent conſcii culpæ, alieni facinoris munuſculum non repudiaverunt. Quid ergo? ſatin' hoc eſt, ut non deliquiſſe videantur? Mihi quidem non videtur (18): quanquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cum Baſilus M. Satrium (19), ſororis filium, nomen ſuum ferre

(20)

(14) *Quid quemque cuique præſtare*) More juriſconſultorum hic loquitur Cicero, non minor juriſconſultus quam orator, judicio Jac. Gothofredi ad L. xxiii. ff. de R. I. Præſtare vero ſenſu juriſconſultorum eſt, quid cuipiam alius obſtrictus ſit, facere, luere, ſarcire, ſi qua inæqualitas aut læſio inique contigerit. Unde etiam hac voce bis utitur Ulpianus d. l. 23. ff. de R. I. quæ de præſtationibus ex variis contractibus debitis agitur. *Rachelius*.

(15) *Præſtat edicto ædilium*) Vide Gellium lib. iv. cap. 2.

(16) *Heredum alia cauſa eſt*) Hoc eſt heredes in vendendis bonis defuncti, non coguntur ſarcire aut præſtare, ſi quid vitioſi ſit in mancipiis aut aliis rebus, quas vendunt, quia creduntur ignorare vitia. *Gravius*.

(17) *L. Minucii Baſili*) Male, *Baſilii*, legebatur. Eſt enim *Baſilus* cognomen Minuciorum, quod cum ex hoc loco, tum ex Appiani lib. iii. de Bello Civili apparet, ubi *Minucium Baſilum* virum prætorium unum de Cæſaris interfectoribus numerat, qui ſeſquianno poſt Cæſarem interemptum a ſervo ſuo interfectus ſit. Meminit & Florus lib. iv. & Dion. Videndum an hic ipſe L. Baſilus ſit, quem Syllæ præfectum Plutarch. tradit fuiſſe, cum urbem occuparet. Extant & Ciceronis epiſtolæ ad Baſilum lib. vi. Familiarium, qui cum Bruto in Cæſarem conjuravit. *Langius*.

(18) *Mihi quidem non videtur*) Merito. Nam jus naturæ præcipit ut rem alienam, quam quis in ſua poteſtate habet, reddat domino. Nec enim ſine ſcelere retineri poteſt. Vide H. Grotium, II. de Jure Belli & Pacis cap. 10. §. 1. & ejuſdem libri c. 21. §. 1. *Grav.*

(19) *M. Satrium*) Satria familia Romana eſt: quam T. Pomponium Atticum aliquo modo attigiſſe ex Suetonio ſatis liquet, libro

de

Digitized by Google

(20) voluiſſet, eumque feciſſet heredem: *Hunc dico patronum agri Piceni & Sabini* (21): (o turpem notam temporum illorum!) num erat æquum, principes cives rem habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim, ſi is, qui non defendit injuriam, neque propulſat a ſuis, cum poteſt, injuſte facit, ut in primo libro diſſerui; qualis habendus eſt is, qui non modo non repellit, ſed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hereditates, non honeſtæ videntur, ſi ſint malitioſis blanditiis officiorum; (22) non veritate, ſed ſimulatione quæſitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honeſtum videri ſolet. Falſo: nam eadem utilitatis, quæ honeſtatis eſt regula. Qui hoc non (23) perviderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans, *Eſt iſtuc quidem honeſtum, verum hoc expedit*, res a natura copulatas audebit errore divellere: qui fons eſt fraudium, maleficiorum, ſcelerum omnium.

XIX. Itaque ſi vir bonus habeat hanc vim, ut, ſi digitis concrepuerit (24), poſſit in locupletium teſtamenta nomen ejus irrepere; hac vi non utatur:

---

de Grammaticis: ut fortaſſis hic Cicero non nihil privatim motus ſit, quod hic ipſe Satrius de Attici majoribus fuerit. Huc etiam forte ſpectet, quod primo ad Attic. ſcribitur Cæcilium Attici avunculum a Caninio Satrio in neſcio qua hereditate fraudatum. *Langius*.

(20) *Nomen ſuum ferre*) Sic Suetonius in Auguſto, *heredes inſtituit primos Tiberium ex parte dimidia & ſextante, Liviam ex parte tertia: quos & ferre nomen ſuum juſſit*. Et in teſtamento antiquo L. Cuſpidii, *Agros domumque relinquo conſobrinis, & L. præcipue, quod is nomen ferat noſtrum*. Fert igitur nomen, qui eſt διάδοχος τοῦ ὀνόματος, ut loquitur Dion initio libri XLV. *Fabritius*.

(21) *Hunc dico patronum agri Piceni & Sabini*) Quidam libri habent, *hunc dico patronum*; alii, *hunc, ait, dico patronum*: quos ſecutus ſum. Sunt enim verba ex Minucii teſtamento. *Langius*. Hæc videntur eſſe verba in teſtamento Minucii Baſili uſurpata: quapropter legendum puto, *eumque feciſſet heredem, hunc (ajens) dico patronum agri Piceni*. Quippe his verbis Baſilus voluit Satrium ſuum heredem facere; at Craſſus & Hortenſius contendebant Baſili rem ad ſe pertinere, ſolum nomen patroni agri Piceni & Sabini ad Satrium pervenire. *Pearcius*.

(22) *Non veritate, ſed ſimulatione*) Fortaſſe hæc verba margini adſcripta erant ad explicandas blanditias Officiorum. *Facciolatus*.

(23) *Perviderit*) Al. *providerit*, al. *præviderit*. Sed retinendum *perviderit*, quod ſignificat planam perfectamque cognitionem & perſuaſionem. *Facc.*

(24) *Ut ſi digitis concrepuerit*) Nihil hoc eſt aliud, quam nullo negotio, faciliime. Pro quo paulo poſt dicit *digitorum percuſſione*. Sunt locutiones quæ nihil faciunt ad turpitudinem, aut ad honeſtatem. Sic dicebant *ad digiti crepitum præſto eſſe*, ſive præſto ſis ad rem bonam, ſive ad malam, aut turpem: Sic & in ſequentibus *ſaltares in foro*, nil aliud eſt, quam faceres aliquid, quod ſe, aut quemvis gravem hominem aut pudentem maxime dedeceret. Nihil hoc quoque pertinet ad id quod eſt turpe ſive natura, ſive opinione. Neque hic agitur de perfecto ſapiente Stoico, ſed de viro bono, cui opponit Craſſum hominem avariſſimum, quem etiam perdidit avaritia. Is nihil, inquit, penſi haberet, & faceret palam etiam indigniſſima viro bono, & gravi, ſi modo poſſit augere ſuas facultates, & efficere quocunque modo ſuppoſititium ut heres ſcribatur hominis opulenti, ſicuti ex teſtamento Minucii Baſili contra jus & fas & officium viri boni partem bonorum acceperat. Hæc non tantum non faceret ſapiens Stoicus, ſed nec vir quilibet bonus. De talibus enim caſibus loquitur hic Cicero. Non repudianda exiſtimit legata hominum divitum, virtute parta; ſive veras hereditates, ut loquitur capite præcedente; ſed malitioſis blanditiis quæſitas. Hæc non notaſſem niſi immerito barbam velli Tullio & hic & nonnunquam alibi viderem. *Gravius*. In hereditatis aditione digitos (Romani) percutiebant, quod pluribus locis tradit Cujacius;

Digitized by Google

tur : ne ſi exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam ſuſpicaturum. At dares hanc vim M. Craſſo, ut digitorum perculſione heres poſſet ſcriptus eſſe, qui re vera non eſſet heres: in foro, mihi crede, ſaltaret. Homo autem juſtus, iſque, quem ſentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in ſe transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is ſe, quid ſit vir bonus, neſcire fateatur. At vero ſi quis voluerit animi ſui complicatam notionem evolvere (25), jam ſe ipſe doceat, eum virum bonum eſſe, qui proſit quibus poſſit: noceat nemini, niſi laceſſitus injuria (26). Quid ergo? hic non noceat, qui quodam (27) quaſi veneno perficiat, ut veros heredes moveat, in eorum locum ipſe ſuccedat? Non igitur faciat (dixerit quis) quod utile ſit, quod expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile eſſe, quod ſit injuſtum. Hoc qui non didicerit, bonus vir eſſe non poterit.

Fimbriam conſularem, audiebam de patre noſtro puer, judicem M. Lutatio Pinthiæ fuiſſe, equiti Romano ſane honeſto, cum is ſponſionem feciſſet (28), *ni bonus vir eſſet*. Itaque ei dixiſſe Fimbriam, ſe illam rem nunquam judicaturum; ne aut ſpoliaret fama probatum hominem, ſi contra judicaſſet: aut ſtatuiſſe videretur, virum bonum aliquem eſſe, cum ea res innumerabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates noverat, nullo modo videri poteſt quidquam eſſe utile, quod non honeſtum ſit. Itaque talis vir non modo facere, ſed ne cogitare quidem (29) quidquam audebit, quod non audeat

---

jacius; idque videtur Cicero ſignificare, cum ait lib. de Offic. *Si digitis concrepuerit* &c. *Gravina*, Specimen Priſci Juris.

(25) *Animi ſui complicatam notionem evolvere*) Recte Manutius exponit, & clarius ὁ πάνυ Gronovius, id quod animo inſitum eſt & innatum, etſi obſcurius & involutum, meditando acuere & penitus recognoſcere: id reſpicere, quod mens ipſa, ſi excutiatur, & conſcientia dictitat, IV. Tuſcul. 24. *Notionem noſtram de fortitudine habemus omnes tectam & involutam*. Ex his notionibus quas evolverunt viri ſapientes, nata eſt philoſophia moralis. Apud gentes barbaras, qui eas non explicuerunt & excuſſerunt, manent etiam nunc complicatæ. *Grævius*.

(26) *Niſi laceſſitus injuria*) Non ulciſcendo, ſed ſe defendendo, & arcendo injuriam. Quod viro bono licere nunquam infitiabitur Lactantius, qui perperam hic Tullium reprehendit. *Idem*.

(27) *Quaſi veneno*) quaſi incantationibus & præſtigiis. *Face.*

(28) *Cum is ſponſionem feciſſet*) Qui petere vult, id eſt, qui litem facit, ut Fortunatianus juriſconſultus loquitur, ante omnia ſponſione provocat adverſarium: is unde petitur, ſic contendere, ex provocatione ſpondet, rurſuſque reſtipulatur a prætore, qui etiam viciſſim reſpondere cogitur. Eugraphius in illud Terent. *Jusjurandum dabitur te eſſe indignum injuria hac*. *Quemadmodum ſponſio ante judicium fieri ſolet, ita hic dixit, jusjurandum dabis, quod &c.* Hujus ſponſionis pignus legitimum eſt ſacramentum, ut Iſidorus ex quopiam meliore auctore ſcribit Etymol. V. Quamvis autem hujuſmodi ſtipulationes ſponſioneſque mutuæ ſint: proprie tamen qui provocat primum, *ſacramento rogare*, *petere*, vel *quærere* dicitur: qui provocatur, *ſacramento contendere*, quod ex eventu judicii juſtum injuſtumve dicitur, & pronuntiatur. Pecunia hæc ab utraque parte deponebatur apud pontificem, dicebaturque ſacramentum. Victor ſuam recipiebat, victi in ſacrorum uſum retinebat pontifex. P. Pithœus Adverſ. I. 18. ubi vide plura: vide & H. Grotii florum ſparſionem ad jus Juſtinianeum p. 128. *Grævius*.

(29) *Ne cogitare quidem*) Itaque ſapienter Alcæum reprehendit Sappho, apud Ariſtot. I. Rhet. 9. cum is dixiſſet:

Θέλω τι τ' εἰπεῖν, ἀλλά με κωλύει αἰδώς.

Di-

audeat prædicare. Hæc nonne eſt turpe dubitare philoſophos, quæ ne ruſtici quidem dubitent? a quibus natum eſt id, quod jam contritum eſt vetuſtate proverbium: cum enim fidem alicujus bonitatemque laudant; dignum eſſe dicunt, quicum in tenebris (30) mices. Hoc quam habet vim, niſi illam, nihil expedire quod non deceat, etiam ſi id poſſis nullo refellente obtinere? Videſne igitur, hoc proverbio, neque Gygi illi poſſe veniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebam, digitorum percuſſione hereditates omnium poſſe converrere (31). Ut enim, quod turpe eſt, id quamvis occultetur, tamen honeſtum fieri nullo modo poteſt: ſic, quod honeſtum non eſt, id utile ut ſit, effici non poteſt, adverſante & repugnante natura.

XX. At enim, cum permagna præmia ſunt, eſt cauſa peccandi. C. Marius cum a ſpe conſulatus longe abeſſet, & jam ſeptimum annum poſt præturam jaceret, neque petiturus unquam conſulatum videretur: Q. Metellum, cujus legatus erat, ſummum virum, & civem, cum ab eo, imperatore ſuo, Romam miſſus eſſet, apud populum Romanum criminatus eſt, bellum ducere: ſi ſe conſulem feciſſent, brevi tempore, aut vivum, aut mortuum Jugurtham ſe in poteſtatem populi Romani redacturum. Itaque factus eſt ille quidem conſul, ſed a fide juſtitiaque diſceſſit, qui optimum & graviſſimum civem, cujus legatus, & a quo miſſus eſſet, in invidiam falſo crimine adduxerit.

Ne noſter quidem Gratidianus officio boni viri functus eſt tum, cum prætor eſſet, collegiumque prætorum tribuni plebis adhibuiſſent (32), ut res nummaria de communi ſententia conſtitueretur. *Jactabatur enim temporibus illis nummus* (33), *ſic ut nemo poſſet ſcire, quid haberet.* Conſcripſe-

---

Dicere velim aliquid, ſed me prohibet pudor.

Reſpondet Sappho:

Αἰ δ' ἶχε' σ' ἐσθλῶν ἵμερος ἢ καλῶν,
Καὶ μηδὲν εἰπῆν γλῶσσ' ἐκύκα κακόν,
Αἰδώς κεν οὐχί σ' εἶχεν ὄμματ'
Ἀλλ' ἔλεγες περὶ τῶ δικαίω.

Hoc eſt, interprete Mureto,

Si quidquam honeſti mens ferat ac boni,
Nec lingua quidquam turpe paret tua:
Nullo impedireris pudore,
Sed facile eloquerere honeſta. Idem.

(30) *Mices*) Micare digitis, ludi genus populare ſatis notum. Ital. *la Mora*. *Facciolatus*.

(31) *Hereditates omnium poſſe convertere*) Eſt tralatio a piſcatoribus, qui genere quodam retis, quod everriculum appellant, magnam vim piſcium corripiunt. Poteſt etiam dici tralationem eſſe ab iis fervis aut ancillis, quæ ſcopis & verriculis quiſquilias & ſordes domus unum in locum converrunt, ut poſtea in unum acervum congeſtas parvo negotio auferant. Eadem tralatione uſus eſt Horatius Sat. 4. lib. II. *Nec ſatis eſt cara piſces averrere menſa*. Lambinus.

(32) *Adhibuiſſent*) *Adhibere*, Ciceroni hic eſt adhibere in conſilium, conſulere. *Grav.*

(33) *Jactabatur enim temporibus illis nummus*) Hic inſerta vulgo legitur ſententia, *Jactabatur enim temporibus illis nummus, ita ut nemo ſciret, quid haberet*, quam in omnibus exemplaribus cum antiquis, tum novis, eo modo reperi. Jovem tamen lapidem dejeraverim non eſſe ab homine Romano prolatam. A coquo potius aliquo Sorboniano. Itaque totam ad jus civitatis ſuæ, lege Mucia Licinia relego. Mille talia paſſim obvia ſunt in bonis ſcriptoribus. *Langius*. Hæc Langius non putat eſſe Ciceronis: cui aſſentior. Ea tamen retinui, neque auſus ſum tollere, quia in omnibus libris antiquis reperiuntur: tantum juſſi diſſimilibus literis imprimi. *Lambinus*.

Digitized by Google

pſerunt communiter edictum (34) cum pœna atque judicio; conſtitueruntque, ut omnes ſimul in Roſtra poſt meridiem (35) deſcenderent: & cæteri quidem alius alio: Marius a ſubſelliis in Roſtra recta, idque quod communiter compoſitum fuerat, ſolus edixit. Et ea res (ſi quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis ſtatuæ: ad eas thus & cerei. Quid multa? nemo unquam multitudini fuit carior.

Hæc ſunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cum id, in quo violatur æquitas, non ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut Mario, præripere collegis, & tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe: conſulem ob eam rem fieri, quod ſibi tunc propoſuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula eſt, quam tibi cupio eſſe notiſſimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne ſit; aut ſi turpe eſt, ne videatur eſſe utile. Quid igitur? poſſumuſne aut illum Marium, virum bonum judicare, aut hunc? Explica atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ ſit in ea ſpecies, forma, & notio viri boni. Cadit ergo in virum bonum mentiri emolumenti ſui cauſa, criminari, præripere, fallere? Nihil profecto minus. Eſt ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & ſplendorem, & nomen amittas? Quid eſt, quod afferre tantum utilitas iſta, quæ dicitur, poſſit, quantum auferre, ſi boni viri nomen eripuerit, fidem juſtitiamque detraxerit? Quid enim intereſt, utrum ex homine ſe quis conferat in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ?

XXI. Quid? qui omnia recta & honeſta negligunt, dummodo potentiam conſequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam ſocerum habere voluit eum, cujus ipſe audacia potens eſſet? Utile ei videbatur plurimum poſſe alterius invidia. Id quam injuſtum in patriam, quam inutile, quam turpe eſſet, non videbat. Ipſe autem ſocer in ore ſemper Græcos verſus de Phœniſſis habebat, quos dicam ut potero, incondite fortaſſe, ſed tamen ut res poſſit intelligi.

Nam ſi violandum eſt jus, regnandi gratia
Violandum eſt: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides, qui id unum, quod omnium ſceleratiſſimum fuerat, exceperit.

Quid igitur minuta colligimus, hereditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani dominuſque omnium gentium eſſe concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem ſi honeſtam quis eſſe dicit, amens eſt. Probat enim legum & libertatis interitum: earumque opreſ-

(34) *Cum pœna atque judicio*) Pro *judicio* legendum puto *indicio*: ideſt indicta pœna adverſus peccantes, & mercede propoſita indicantibus. Indicium enim ſæpe ſumitur pro mercede, quæ indici datur. *Facc.*

(35) *Deſcenderent*) Utitur hoc verbo, quia proceres ex collibus, ubi habitabant, deſcendebant in forum. Victorius Variar. lect. l. 5. c. 3. contendit legendum eſſe *eſcenderent*. Idem.

preſſionem tetram & deteſtabilem, glorioſam putat. Qui autem fatetur, honeſtum non eſſe in ea civitate, quæ libera fuit, quæque eſſe debeat, regnare, ſed ei, qui id facere poſſit, eſſe utile: qua hunc objurgatione, aut quo potius convicio a tanto errore coner avellere? Poteſt enim, dii immortales! cuiquam eſſe utile fœdiſſimum & teterrimum parricidium patriæ: quamvis is, qui ſe eo obſtrinxerit, ab oppreſſis civibus (36) Parens nominetur? Honeſtate igitur dirigenda utilitas eſt, & quidem ſic, ut hæc duo, verbo inter ſe diſcrepare, re tamen unum ſonare videantur.

Non habeo, ad vulgi opinionem, quæ major utilitas, quam regnandi, eſſe poſſit: nihil contra inutilius ei, qui id injuſte conſecutus ſit, invenio, cum ad veritatem cœpi revocare rationem. Poſsunt enim cuiquam eſse utiles, angores, ſollicitudines, diurni & nocturni metus, vita inſidiarum periculorumque pleniſſima?

Multi iniqui atque infideles regno, pauci ſunt boni,

inquit Accius. At cui regno? quod a Tantalo & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipſum Romanum oppreſſiſset, civitatemque non modo liberam, ſed etiam gentibus imperantem, ſervire ſibi coegiſset? Hunc tu quas conſcientiæ labes in animo cenſes habuiſse? quæ vulnera? (37) Cujus autem vita ipſi poteſt utilis eſse, cum ejus vitæ ea conditio ſit, ut, qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus ſit, & gloria? Quod ſi hæc utilia non ſunt, quæ maxime videntur, quia plena ſunt dedecoris ac turpitudinis: ſatis perſuaſum eſse debet, nihil eſse utile, quod non honeſtum ſit.

XXII. Quanquam id quidem, cum ſæpe alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio, conſule iterum, & a ſenatu noſtro judicatum eſt. Cum enim rex Pyrrhus populo Romano bellum ultro intuliſset, cumque de imperio certamen eſſet cum rege generoſo ac potente; perfuga ab eo venit in caſtra Fabricii, eique eſt pollicitus, ſi præmium ſibi propoſuiſſet, ſe, ut clam veniſſet, ſic clam in Pyrrhi caſtra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque factum ejus a ſenatu laudatum eſt. Atqui ſi ſpeciem utilitatis, opinionemque quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adverſarium imperii ſuſtuliſset: ſed magnum dedecus & flagitium, quicum laudis certamen fuiſſet, eum non virtute, ſed ſcelere ſuperatum.

(38) Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Ariſtides Athenis fuit, vel ſenatui noſtro, qui nunquam utilitatem a digni-

(36) *Parens nominetur*) Cæſare defuncto, poſita in foro columna eſt, addito titulo, *Parenti Patriæ*, ut ſcribit Suetonius in ejus vita c. 85. Sed & vivens *Pater Patriæ* vocitatus eſt, ut ibid. c. 76. *Idem*.

(37) *Cujus autem &c.*) In edit. 1. *cujus autem vita ipſa poteſt utilitati eſſe*? Sed hæc explicatio quædam eſt. *Idem*.

(38) *Utrum igitur*) Al. *uſum igitur*: in fine autem periodi, *quam venenis*. Idem.

tate ſejunxit (39), armis cum hoſte certare, an venenis? Si gloriæ cauſa imperium expetendum eſt, ſcelus abſit, in quo non poteſt eſſe gloria. Sin ipſæ opes expetúntur quoquo modo, non poterunt utiles eſſe cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, Q. filii ſententia: quas civitates L. Sylla, pecunia accepta, ex ſenatuſconſulto liberaviſſet (40), ut hæ rurſus vectigales eſſent: neque his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Eſt ei ſenatus aſſenſus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quam ſenatus. At aucta vectigalia: utile igitur. Quouſque audebunt dicere quidquam utile, quod non honeſtum? Poteſt autem ulli imperio, quod gloria fultum eſſe debet, & benevolentia ſociorum, utile eſſe odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo ſæpe diſſenſi. Nimis mihi præfracte (41) videbatur ærarium vectigaliaque defendere, omnia publicanis negare, multa ſociis: cum in hos benefici eſſe deberemus; cum illis ſic agere, ut cum colonis noſtris ſoleremus: eoque magis, quo illa ordinum conjunctio ad ſalutem reipublicæ pertinebat. Male etiam Curio, cum cauſam Tranſpadanorum (42) æquam eſſe dicebat: ſemper autem adde-

---

(39) *Vel ſenatui noſtro, qui nunquam utilitatem a dignitate ſejunxit*) Atqui ſtatim dicit Cicero, ſenatum in approbanda L. Philippi ſententia dignitatem ab utilitate ſejunxiſſe. Sed in aliis etiam locis hoc nomine reprehendit ſenatum, ut ſuperius in cap. 11. hujus libri: *Utilitatis ſpecie in rep. ſæpiſſime peccatur, ut in Corinthi diſturbatione noſtri*; nec enim aut Corinthus deleri, aut ab everſore Corinthi triumphari ſine ſenatus decreto potuit. Nihil tamen Cicero his verbis, *nunquam utilitatem a dignitate ſejunxit*, ſignificat aliud, quam ſenatus hoc fuiſſe inſtitutum, hanc rationem & diſciplinam, a dignitate nunquam ſejungere utilitatem: eamque rationem ſemper ſecutum eſſe, niſi cum interdum ſpecioſis ac fucatis quibuſdam diſputationibus & argumentis ſe paſſus ſit ab hac ſententia dimoveri contra ſuum propoſitum. Nulla eſt repugnantia Ciceronis in his verbis: ſed eſt loquendi genus omnibus linguis & ſcriptoribus commune, quo utuntur de eo quod plerumque & omni propemodum tempore fit, quaſi nunquam non fieret. Ciceronem ſane in hoc loco tantum flagitium in ſe admiſiſſe, cujus nuperius inſimulatus fuit, nemo credet, niſi qui, ut videatur ſapere, cælum vituperat. *Grav.*

(40) *Ex ſenatuſconſulto liberaviſſet*) Cum civitates has ex ſenatuſconſulto immunes ac liberas eſſe juſſiſſet Sylla, cur dubitemus recte reprehendi Q. Philippum, qui contra datam a ſenatu, penes quem dandi negandive talis poteſtas erat, fidem, vectigales illas civitates eſſe cenſuerit, nec pecuniam, qua redemerant libertatem, reddiderit? quæ quia ſenatu decernente erat accepta, ita aut in ærarium relata, aut in rempublicam impenſa. *Gravius.*

(41) *Nimis mihi præfracte*) Vere damnat hic Cicero Catonis præfractum nimis vectigalia urgendi & a publicanis exigendi ſtudium. Cum iis enim agendum tanquam cum colonis, quibus, ſi calamitas quædam fundum infeſtavit, & proventum perdidit, remittimus aliquid de pacta mercede, aut vectigali, quod annuum nobis pro uſu ſoli pendunt: ſic & publicanis, ſi animoſe nimis vectigalia publica conduxerunt, & inopinata mala interceſſerunt, per quæ non poſſunt ſolvere, quantum ad reip. ſolvendum ſe obſtrinxerunt, æquitas poſtulat ut non nihil pecuniæ debitæ remittatur. Quod cum Cato nollet facere, ordinem equeſtrem a ſenatu disjunxit, & feneſtram aperuit Cæſari & Pompejo rempublicam opprimendi, uti queritur veriſſime Cicero non hic modo, ſed in epiſtolis ad Atticum in libro primo ep. 17. & 18. & in libro ſecundo epiſt. 1. *Fabritius.*

(42) *Cum cauſam Tranſpadanorum*) Qui petebant jus civitatis, de quibus Sueton. Jul. c. 8. *Decedens ergo ante tempus, colonias Latinas de petenda civitate agitantes adiit.* Harum cauſam egiſſe videtur etiam Curio. Eorum etiam meminit Suetonius in capite ſequente, ubi ait Lambranos & Tranſpadanos voluiſſe novas res moliri, nimirum ob civitatem, quam petebant, negatam. *Gravius.*

addebat, *Vincat utilitas*. Potius diceret, non eſſe æquam, quia non eſſet utilis reipublicæ (43), quam, cum utilem eſſe diceret, non eſſe æquam fateretur.

XXIII. Plenus eſt ſextus liber de officiis Hecatonis talium quæſtionum: Sitne boni viri, in maxima caritate annonæ, familiam non alere. In utramque partem diſputat: ſed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quam humanitate. Quærit, ſi in mari jactura facienda ſit, equine pretioſi potius jacturam faciat, an ſervuli vilis. Hic alio res familiaris, alio ducit humanitas. Si tabulam de naufragio ſtultus arripuerit, extorquebitne eam ſapiens, ſi potuerit? Negat, quia ſit injurium. Quid? dominus navis, eripietne ſuum? Minime: non plus, quam ſi navigantem in alto ejicere de navi velit, quia ſua ſit. Quoad enim perventum ſit eo, quo ſumpta navis eſt, non domini eſt navis, ſed navigantium.

Quid, ſi in una tabula ſint duo naufragi, hique ſapientes, ſibine utervis rapiat, an alter cedat alteri? Cedat vero: ſed ei, cujus magis interſit vel ſua, vel reipublicæ cauſa, vivere. Quid, ſi hæc paria in utroque? Nullum erit certamen, ſed quaſi ſorte aut micando victus, alteri cedat alter. Quid ſi pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium? indicetne id magiſtratibus filius? Nefas id quidem eſt: quin etiam defendat patrem, ſi arguatur. Non igitur patria præſtat omnibus officiis? Immo vero: ſed ipſi patriæ conducit, pios cives habere in parentes. Quid, ſi tyrannidem occupare, ſi patriam prodere conabitur pater? ſilebitne filius? Immo vero obſecrabit patrem, ne id faciat: ſi nihil proficiet, (44) accuſabit, minabitur etiam: ad extremum ſi ad perniciem patriæ res ſpectabit, patriæ ſalutem anteponet ſaluti patris.

Quærit etiam, ſi ſapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis: cum id reſcierit; ſoluturuſne ſit eos, ſi cui debeat, pro bonis. Diogenes ait: Antipater negat: cui potius aſſentior. Qui vinum fugiens (45) vendat ſciens, debeatne dicere? Non neceſſe putat Diogenes: Antipater viri boni exiſtimat. Hæc ſunt quaſi controverſa jura (46) Stoicorum. In man-

(43) *Potius diceret non eſſe æquam, quia non eſſet utilis reip.*) Præcedentia & ſequentia verba poſtulant, ut vel invitis libris ſcribatur: *potius diceret non eſſe utilem reipublicæ, quia non eſſet æqua, quam, cum utilem eſſe diceret, non eſſe æquam fateretur*. Sic Victorius, & Gruterus: cum in vulgatis (Manutii, & Lambini) peſſime & ineptiſſime legeretur, *æquam eſſe diceret, non eſſe utilem fateretur*. Clamabat Curio *Vincat utilitas*, quamvis adverſaretur æquum, jus & fas. Cicero vero docet Curioni potius dicendum fuiſſe, *Vincat æquum*, licet aliud ſuadere videatur utilitas: ſed quia ei repugnat æquitas, ideo utilitas eſt repudianda. *Idem*.

(44) *accuſabit*) reprehendet, arguet, monebit. Eſt enim *accuſo* interdum ſynonymum verbi *moneo*. Ita in ep. 1. lib. ad Famil. *Hortari, & orare, etiam liberius accuſare & monere*. Facc.

(45) *Vinum fugiens*) Quod durare & ætatem ferre non poteſt, & cujus vis exoleſcit brevi tempore. Alii *venenum*, ſed male. *Gravius*.

(46) *Controverſa jura*) Sunt controverſa jura Stoicorum, ut Turnebus ſcribit, cauſæ & conſultationes, de quibus Stoici inter ſe diſſentiunt: quæ translatio ſumpta eſt a juriſconſultis, apud quos jura controverſa & dubia vocantur, de quibus inter juriſconſultos eſt diſſenſio, ut cum aliud videtur Mucio, aliud Bruto, aliud Manilio. *Fabric.*

mancipio vendendo, dicendane vitia, non ea, quæ niſi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: ſed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, furacem, ebrioſum. Alteri dicenda videntur, alteri non videntur. (47) Si quis aurum vendens, orichalcum ſe putet vendere, indicetne ei vir bonus aurum illud eſſe? an emat denario, quod ſit mille denarium? Perſpicuum jam eſt, & quid mihi videatur, & quæ ſit inter eos philoſophos, quos nominavi, controverſia.

XXIV. Pacta & promiſſa ſemperne ſervanda ſint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores ſolent) facta ſint? Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque, ne illo medicamento unquam poſtea uteretur, ſi eo medicamento ſanus factus fuerit: & annis aliquot poſt inciderit in eundem morbum: nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciendum ſit? Cum ſit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quidquam fiat injuriæ, vitæ & ſaluti conſulendum eſt.

Quid? ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui eum heredem faciat, cum ei teſtamento ſeſtertium millies relinquatur, ut antequam hereditatem adeat, luce palam in foro ſaltet, idque ſe facturum promiſerit, quod aliter eum heredem ſcripturus ille non eſſet: faciat, quod promiſerit: necne? Promiſiſſe nollem, & id arbitror fuiſſe gravitatis. Sed quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtius mentietur, ſi ex hereditate nihil ceperit, quam ſi ceperit: niſi forte eam pecuniam in reipublicæ magnum aliquod tempus contulerit: ut vel ſaltare eum, cum patriæ conſulturus ſit, turpe non ſit.

XXV. Ac ne illa quidem promiſſa ſervanda ſunt, quæ non ſunt iis ipſis utilia, quibus (48) illa promiſeris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum ſe eſſe dixit, quidquid optaſſet: optavit, ut in currum patris tolleretur: ſublatus eſt: atque is antequam conſtitit, ictu fulminis deflagravit. Quanto melius fuerat, in hoc, promiſſum patris non eſſe ſervatum? Quid, quod Theſeus exegit promiſſum a Neptuno? Cui cum tres optationes Neptunus dediſſet, optavit interitum Hippolyti, filii ſui, cum is patri ſuſpectus eſſet de noverca: quo optato impetrato, Theſeus in maximis fuit luctibus:

Quid? Agamemnon cum devoviſſet Dianæ, quod in ſuo regno pulcherrimum natum eſſet illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promiſſum potius non faciendum, quam

tam

(47) *Si quis aurum &c.*) Exemplum hoc, & ſuperiora de ſervo fugitivo, de tabula naufragii, de domo peſtilenti memorat Lactantius lib. 5. c. 16. ex Carneade, qui ajebat, virum bonum & juſtum, ſi ſuam utilitatem deſerat, incidere in ſtultitiam. *Hunc Carneades* (inquit) *intelligi volebat, & eum, qui ſit juſtus ac bonus, ſtultum eſſe, & eum, qui ſapiens, malum.* Facc.

(48) *illa promiſeris*) Rectius alii *quibus promiſeris*. vox enim illa ferri nequit. *Idem*.

tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo & promiſſa non facienda nonnunquam: neque ſemper depoſita reddenda. Si gladium quis apud te ſana mente depoſuerit, repetat inſaniens: reddere, peccatum ſit; non reddere, officium. Quid? ſi is, qui apud te pecuniam depoſuerit, bellum inferat patriæ, reddaſne depoſitum? Non, credo: facias enim contra rempublicam, quæ debet eſſe cariſſima. Sic multa, quæ honeſta natura videntur eſſe, temporibus fiunt non honeſta. Facere promiſsa, ſtare conventis, reddere depoſita, commutata utilitate fiunt non honeſta. Ac de iis quidem, quæ videntur eſſe utilitates contra juſtitiam ſimulatione prudentiæ, ſatis arbitror dictum.

(49) Sed quoniam a quatuor fontibus honeſtatis primo libro officia duximus, in eiſdem verſabimur, cum docebimus, ea, quæ videntur eſſe utilia, neque ſunt, quam ſint virtutis inimica. (50) Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia; itemque de juſtitia, quæ ſemper eſt utilis, diſputatum eſt. Reliquæ ſunt duæ partes honeſtatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine & præſtantia cernitur: altera (51) in conformatione & moderatione continentiæ & temperantiæ.

XXVI. Utile videbatur Ulyſſi, ut quidem poetæ tragici prodiderunt (nam apud Homerum, optimum auctorem, talis de Ulyſſe nulla ſuſpicio eſt) ſed inſimulant eum tragœdiæ, ſimulatione inſaniæ militiam ſubterfugere (52) voluiſſe. Non honeſtum conſilium. At utile (ut aliquis fortaſſe dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otioſe cum parentibus, cum uxore, cum filio. Ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum hac tranquillitate conferendum putas? Ego vero iſtam contemnendam & abjiciendam: quoniam, quæ honeſta non ſit, ne utilem quidem eſſe arbitror. Quid enim auditurum putas fuiſſe Ulyſſem, ſi in illa ſimulatione perſeveraſſet? qui cum maximas res geſſerit in bello, tamen hæc audiat ab Ajace:

Cuju' ipſe princeps juris jurandi fuit,
Quod omnes ſcitis, ſolus neglexit fidem.
Furere aſſimulavit; ne coiret, inſtitit.
Quod ni Palamedis perſpicax prudentia
Iſtius percepſet malitioſam audaciam,
Fide ſacratum jus perpetuo falleret.

Illi

(49) *Sed quoniam &c.*) Omnia hæc uſque ad finem capitis inſititia videntur. Niſi forte, primo membro ſervato, hinc incipiendum eſt caput proximum, atque ita legendum: *Sed quoniam a quatuor fontibus honeſtatis primo libro Officia duximus, reliquæ ſunt partes duæ, quarum altera in animi &c.* Idem.

(50) *Ac de prudentia &c.*) In codice a Petro Delphino deſcripto caput proximum incipit ab hac periodo. Recte, ſi duæ ſupemere collantur. *Idem.*

(51) *in conformatione & moderatione continentia & temperantia*) Quid eſt continentiæ & temperantiæ conformatio? quid moderatio? Ego legendum puto: *in decore, moderatione, continentia, temperantia.* Ita initio cap. 19. *Idem.*

(52) *Voluiſſe*) Vacat vox hæc, inducta ab illis, qui putarunt, infinitum *ſubterfugere* pendere ab *inſimulant*. Sed hinc inconſequentia oritur nimis dura, minimeque neceſſaria. Qua enim lege conſtabit membrum primum, *Utile videbatur Ulyſſi?* Idem.

Digitized by Google

illi vero non modo cum hoſtibus, verum etiam cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quam deſerere conſentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum.

Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, noſtramque veniamus. M. Atilius Regulus, cum conſul iterum in Africa ex inſidiis captus eſset, duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, juratus miſsus eſt ad ſenatum, ut, niſi redditi eſsent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipſe Carthaginem. Is cum Romam veniſset, utilitatis ſpeciem videbat; ſed eam, ut res declarat, falſam judicavit: (53) quæ erat talis. Manere in patria, eſse domi ſuæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepiſset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere conſularis dignitatis gradum: quis hæc neget eſſe utilia? quid cenſes? magnitudo animi & fortitudo negat.

XXVII. Num locupletiores quæris auctores (54) Harum enim eſt virtutum proprium, nil extimeſcere, omnia humana deſpicere; nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In ſenatum venit: mandata expoſuit: (55) ſententiam ne diceret, recuſavit: quamdiu jurejurando hoſtium teneretur, non eſse ſe ſenatorem. Atque illud etiam (o ſtultum hominem, dixerit quiſpiam, & repugnantem utilitati ſuæ!) reddi captivos, negavit eſse utile: illos enim adoleſcentes eſse, & bonos duces, ſe jam confectum ſenectute. Cujus cum valuiſset auctoritas, captivi retenti ſunt: ipſe Carthaginem rediit: neque eum caritas patriæ retinuit, nec ſuorum. Neque vero tum ignorabat, ſe ad crudeliſſimum hoſtem, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci; ſed jusjurandum conſervandum putabat. Itaque tum, cum vigilando (56) necabatur, erat in meliore cauſa, quam ſi domi ſenex captivus, perjurus conſularis remanſiſset. At ſtulte, qui non modo non cenſuerit captivos remittendos, verum etiam diſsuaſerit. Quomodo ſtulte? etiamne ſi reipublicæ conducebat? Poteſt autem, quod inutile reipublicæ ſit, id cuiquam civi utile eſſe?

XXVIII. Pervertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cum utilitatem ab honeſtate ſejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur, nec facere aliter ullo modo poſſumus. Nam quis eſt, qui utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſime perſequatur? Sed quia nuſquam poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate utilia reperire,

(53) *quæ erat talis*) Vulgo hæc tria verba adduntur inepte. *Idem*.

(54) *Num locupletiores quæris auctores?*) Scilicet, quam *magnitudo animi & fortitudo*. Hæc igitur conjuncta legi oportet. Quod idcirco lectorem admonitum eſſe volui, ne dubitandi anſam præbeat diviſio Gruteriana.

(55) *ſententiam ne diceret &c.*) Noluit in ſenatu ſententiam dicere, quod adhuc captivus eſſet, ac proinde capite deminutus, & hoſtium ſervus. Ideſt noluit rogari ex formula, & ſententiam dicere Senatoriam cum jure ſuffragii. Ital. *aver voce deliberativa*. Facc.

(56) *Vigilando*) Reciſis utrimque palpebris, ut oculis inconniventibus ſolem intueri cogeretur. Vide Gellium. VI. 4.

Digitized by Google

re, propterea illa prima & ſumma habemus: utilitatis nomen non tam ſplendidum, quam neceſſarium ducimus.

Quid eſt igitur, dixerit quis, in jurejurando? num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune eſt omnium philoſophorum, non eorum modo, qui deum nihil habere ipſum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri: ſed eorum etiam, qui deum ſemper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec iraſci deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuiſſet, quam nocuit ſibi ipſe Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. An ne turpiter faceret? Primum, minima de malis. Num igitur tantum mali turpitudo iſta habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Accium,

Fregiſti fidem (57). *Neque dedi, neque do infideli cuiquam:*

quanquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur.

Addunt etiam, quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non ſint; ſic ſe dicere, videri quædam honeſta, quæ non ſint: ut hoc ipſum videtur honeſtum, conſervandi jurisjurandi cauſa ad cruciatum revertiſſe; ſed fit non honeſtum, quia, quod per vim hoſtium eſſet actum, ratum eſſe non debuit. Addunt etiam, (58) quidquid valde utile ſit, id fieri honeſtum, etiam ſi antea non videretur. Hæc fere contra Regulum. Sed prima videamus.

XXIX. Non fuit Jupiter metuendus, ne iratus noceret: qui neque iraſci ſolet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quam contra omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, ſed quæ vis ſit, debet intelligi. Eſt enim jusjurandum, affirmatio religioſa. Quod autem affirmate, quaſi deo teſte, promiſeris: id tenendum eſt. Jam enim non ad iram deorum, quæ nulla eſt; ſed ad juſtitiam, & ad fidem pertinet. Nam præclare Ennius:

O fides alma, apta pinnis (59) *& jusjurandum Jovis* (60)!

Qui igitur jusjurandum violat, is fidem violat, quam in Capitolio vicinam Jovis Optimi Maximi (ut in Catonis oratione eſt) majores noſtri eſſe voluerunt.

At

(57) *Fregiſti fidem*) De hoc Accii loco diſputat luculente Grotius II. de Jure Belli & Pacis, cap. 13. §. 16. & III. 19. §. 13.

(58) *quicquid valde utile &c.*) Hac ratione qui bella gerunt ultro ſuſcepta pro imperio, ſi qui forte ſunt, & provinciis prædantur, ſe tamen a prædonibus diſtingui putant, quod præda magnitudine ipſa fiat honeſta. *Facc.*

(59) *Apta pinnis*) Plerique ſimulacris deorum, ut Victoriæ, ut Famæ, affingebant alas: ut deos ubique præſto eſſe indicarent. *Apta* autem *pinnis* eſt πτερόεσσα. Apulejus Apologia: *Si verba, ita ut poetæ ajunt, pinnis apta vulgo volarent.* Expreſſit autem illud Homericum ἔπεα πτερόεντα. *Muret.* Fides in nummis conſpicitur mulier ſedens, avem manu tenens, ſive ea ſit turtur, ſive cornix, ſive alia. Sed nunquam conſpicitur alata. Horatius canit Fidem fuiſſe velatam albo panno, ideoque & *cana* dicitur Virgilio. *Gravius.*

(60) *Jusjurandum Jovis*) Jovi tribuitur κατ' ἐξοχὴν, quia Jupiter credebatur vindex eſſe jurisjurandi. Sil. Ital. l. 9. *Juratumque Jovi fœdus.* Gronov. Hinc & Ζεὺς ὅρκιος, & Ζεὺς πίστιος Græcis. Jupiter juris jurandi vindex, & Jupiter Fidius. *Grav.*

Digitized by Google

At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuiſſet, quam ſibi nocuit ipſe Regulus. Certe, ſi nihil malum eſſet, niſi dolere. Id autem non modo non ſummum malum, ſed ne malum quidem eſſe, maxima auctoritate philoſophi affirmant: quorum quidem teſtem non mediocrem, ſed haud ſcio an graviſſimum, Regulum, nolite, quæſo, vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quam (61) principem populi Romani, qui retinendi officii cauſa cruciatum ſubierit voluntarium? Nam quod ajunt, minima de malis, id eſt, ut turpiter potius, quam calamitoſe: an eſt ullum majus malum turpitudine? quæ ſi in deformitate corporis habet aliquid offenſionis, quanta illa depravatio & fœditas turpificati animi debet videri?

Itaque, nervoſius (62) qui iſta diſſerunt, ſolum audent malum dicere id quod turpe ſit: qui autem remiſſius, hi tamen non dubitant ſummum malum dicere. Nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam:

idcirco recte a poeta; quia, cum tractaretur Atreus, perſonæ ſerviendum fuit. Sed ſi hoc ſibi ſumunt, nullam eſſe fidem, quæ infideli data ſit: videant, ne quæratur latebra perjurio.

Eſt autem jus etiam bellicum, fideſque jurisjurandi ſæpe cum hoſte ſervanda. Quod enim ita juratum eſt, ut mens conciperet fieri oportere, id ſervandum eſt. Quod aliter; id ſi non feceris, nullum eſt perjurium. Ut, ſi prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus eſt, (63) ne ſi juratus quidem id non feceris. Nam pirata non eſt perduellium numero (64) definitus: ſed communis hoſtis omnium. Cum hoc nec fides debet, nec jusjurandum eſſe commune. Non enim falſum jurare, perjurare eſt: ſed, quod ex animi tui ſententia juraris, ſicut verbis concipitur (65) more noſtro, id non facere, perjurium eſt. Scite enim Euripides:

Juravi lingua, mentem injuratam gero.

Regulus vero non debuit conditiones pactioneſque bellicas & hoſtiles perturbare perjurio. Cum juſto enim & legitimo hoſte (66) res gerebatur adverſus quem & totum jus fetiale, & multa ſunt jura communia. Quod ni ita eſſet, nunquam claros viros ſenatus vinctos hoſtibus dediſſet.

XXX.

---

(61) *principem populi*) Erat enim Conſularis, ideoque ex populi principibus; tunc vero, cum captus eſt, etiam Conſul. *Facc.*

(62) *Nervoſius*) Stoici. *Remiſſius*, Peripatetici. *A. Manutius.*

(63) *ne ſi juratus quidem*) Ita Cicero ex regulis humanæ ſocietatis. Attamen ſi tu, Chriſtiane, prædoni juraveris, adverte, prædonem falli poſſe; Deum, quem teſtem adhibuiſti, falli non poſſe. *Facc.*

(64) *Perduellium numero*) Vulgati omnes, *ex perduellium numero*: ſed Grævius, auctoritate Mſſ. & ſecundum excerpta Pithœi, omiſit *ex*, ut ad τὸ *definitus* accommodetur oratio.

(65) *more noſtro*) Ideſt adhibitis verbis ex formula, more Romanorum, qui dicebant *conceptis verbis jurare*, vel *conjurare*, ideſt ſimul jurare, propter præjurationes eorum, qui verba præibant. *Facc.*

(66) *Cum juſto enim & legitimo hoſte*) Vide Grotium III. de Jure Belli & Pacis c. 3. §. 1.

XXX. At vero T. Veturius & Sp. Poſtumius, cum iterum conſules eſſent, quia, cum male pugnatum apud Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub jugum miſſis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his: injuſſu enim populi ſenatuſque fecerant (*67*). Eodemque tempore Tib. Numicius, Q. Mælius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax Samnitium repudiaretur. Atque hujus deditionis ipſe Poſtumius, qui dedebatur, ſuaſor & auctor fuit. Quod idem multis annis poſt C. Mancinus: qui, ut Numantinis, quibuſcum ſine ſenatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam L. Furius, & Sex. Atilius ex ſenatus conſulto ferebant: qua accepta, eſt hoſtibus deditus. Honeſtius hic, quam Q. Pompejus, quo, cum in eadem cauſa eſſet, deprecante, accepta lex non eſt. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quam honeſtas: apud ſuperiores, utilitatis ſpecies falſa, ab honeſtatis auctoritate ſuperata eſt.

At non debuit ratum eſse, quod erat actum per vim (*68*). Quaſi vero forti viro vis poſſit adhiberi. Cur igitur ad ſenatum proficiſcebatur, cum præſertim de captivis diſsuaſurus eſset? Quod maximum in eo eſt, id reprehenditis. Non enim ſuo judicio ſtetit, ſed ſuſcepit cauſam, ut eſset judicium ſenatus: cui niſi ipſe auctor fuiſset, captivi profecto Pœnis redditi eſsent. Ita incolumis in patria Regulus reſtitiſset. Quod quia patriæ non utile putavit, idcirco ſibi honeſtum & ſentire illa, & pati credidit. Nam quod ajunt, quod valde utile ſit, id fieri honeſtum: immo vero eſſe, non fieri. Eſt enim nihil utile, quod idem non honeſtum: nec quia utile, honeſtum eſt; ſed quia honeſtum, utile.

XXXI. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præſtantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud eſt admiratione dignum, quod captivos retinendos cenſuerit. Nam quod rediit, nobis nunc mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque iſta laus non eſt hominis, ſed temporum. Nullum enim vinculum ad adſtringendam fidem jurejurando majores arctius eſse voluerunt. Id indicant leges in XII tabulis, indicant ſacratæ (*69*), indicant fœdera, quibus etiam cum hoſte devincitur fides: indicant notiones animadverſioneſque cenſorum; qui nulla de re diligentius, quam de jurejurando, judicabant.

(*67*) *Injuſſu enim populi, ſenatuſque fecerant*) Hinc habebatur magis a ſenatu pro ſponſione, quam pro pactione, aut fœdere. Ideoque ſponſores non locupletes dediderunt hoſtibus. Quod autem ſit diſcrimen inter ſponſionem, pactionem, & fœdus docet Grotius II. de Jure Belli & Pacis cap. 15. *Gravius*.

(*68*) *At non debuit ratum eſſe, quod erat actum per vim*) Sic ſane ſentiebant & philoſophi & JCti. Negat hoc Grotius, & contendit vi aut metu extorta promiſſa ad præſtandum promiſſum obligare, II. de Jure Belli & Pacis cap. 12. §. 7. ſed refellitur a Puſendorſio III. de Jure Naturæ & Gentium cap. 6. §. 12. quem vide & libro IV cap. 2. §. 8. *Idem*.

(*69*) *Indicant ſacratæ*) Leges in monte Sacro latæ inter patricios, & plebejos tumultuantes.

L. Manlio, A. filio, cum dictator fuiſset, M. Pomponius, tribunus plebis, diem dixit, quod is paucos ſibi dies ad dictaturam gerendam addidiſset: criminabatur etiam, quod Titum filium, qui poſtea eſt Torquatus appellatus, ab hominibus relegaſset, & ruri habitare juſſiſset. Quod cum audiviſset adoleſcens filius, negotium exhiberi patri: accurriſse Romam, & cum prima luce Pomponii domum veniſse dicitur. Cui cum eſset nuntiatum, quod illum iratum allaturum ad ſe aliquid contra patrem arbitraretur: ſurrexit e lectulo, remotiſque arbitris, ad ſe adoleſcentem juſſit venire. At ille, ut ingreſſus eſt, confeſtim gladium diſtrinxit, juravitque, ſe illum ſtatim interfecturum, niſi jusjurandum ſibi dediſſet, ſe patrem miſſum eſſe facturum. Juravit, hoc coactus terrore Pomponius. Rem ad populum detulit: docuit, cur ſibi cauſa deſiſtere neceſſe eſſet: Manlium miſſum fecit. Tantum temporibus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is eſt, qui ad Anienem Galli, quem ab eo provocatus occiderat, (70) torque detracto, cognomen invenit. Cujus tertio conſulatu Latini ad Veſerim fuſi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui perindulgens in patrem, idem acerbe ſeverus in filium.

XXXII. Sed, ut laudandus Regulus in conſervando jurajurando, ſic decem illi (71), quos poſt Cannenſem pugnam juratos ad ſenatum miſit Annibal, ſe in caſtra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, niſi de redimendis captivis impetraviſſent: ſi non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus auctor in primis, ſcribit, ex decem nobiliſſimis, qui tum erant miſſi, novem revertiſſe, a ſenatu re non impetrata: unum ex decem, qui, paulo poſt quam egreſſus erat e caſtris, rediſſet, quaſi aliquid eſſet oblitus, Romæ remanſiſſe. Reditu enim in caſtra, liberatum ſe eſſe jurejurando interpretabatur: non recte. Fraus enim adſtringit, non diſſolvit perjurium. Fuit igitur ſtulta calliditas, perverſe imitata prudentiam. Itaque decrevit ſenatus, ut ille veterator & callidus, vinctus ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepiſſet, aut qui periculo mortis diffugiſſent, ſed qui relicti in caſtris fuiſſent a Paulo & Varrone conſulibus. Eos ſenatus non cenſuit redimendos, cum id parva pecunia fieri poſset (72): ut eſset inſitum militibus noſtris aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Annibalis ſcripſit idem, quod ſenatus popu-

(70) *torque detracto*) Al. *torque detracta*. Nam & Gellius ſemineo genere effert in lib. 9. cap. 13. ubi factum hoc narrat. *Facc.*

(71) *Decem illi*) Vide Livium lib. xxvii. 58. & ſequentia, in primis c. 61. & Gellius lib. 7. cap. 18. qui paulo aliter rem narrat. *Idem.*

(72) *Cum id parva pecunia fieri poſſet*) Poterant autem redimi tribus minis, vel H. S. CIↃ.CC. ut ſcribit Polyb. lib. vi. in Fragmentis. *Fabritius.* Cicero Polybium ſecutus ſervit cauſſæ, quam tractat: ceterum Livius ſcribit, l. 22. c. 61. pecuniæ quoque ſummam moviſſe Senatores, ne captivos redimerent. *Facc.*

puluſque Romanus rebus afflictis tam excelſo animo fuiſset. Sic honeſtatis comparatione, ea, quæ videntur utilia, vincuntur. Acilius autem, qui Græce ſcripſit hiſtoriam, plures ait fuiſse, qui in caſtra revertiſsent, eadem fraude, ut jurejurando liberarentur, eoſque a cenſoribus, omnibus ignominiis notatos (73).

Sit jam hujus loci finis. Perſpicuum eſt enim, quæ timido animo, humili, demiſſo, fractoque fiant, (74) (quale fuiſſet Reguli factum, ſi aut de captivis, quod ipſi opus eſſe videretur, non quod reipublicæ, cenſuiſſet, aut domi remanere voluiſſet) non eſſe utilia, quia ſint flagitioſa, fœda; turpia.

XXXIII. Reſtat quarta pars, quæ decore, moderatione, modeſtia, continentia, temperantia continetur. Poteſt igitur quidquam eſſe utile, quod ſit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Ariſtippo Cyrenaici, atque Annicerii philoſophi nominati, omne bonum in voluptate poſuerunt: virtutemque cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandam, quod efficiens eſſet voluptatis. Quibus obſoletis floret Epicurus, ejuſdem fere (75) adjutor auctorque ſententiæ. Cum his viris equiſque (76), ut dicitur, ſi honeſtatem tueri ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt. (77) Nam ſi non modo utilitas, ſed vita omnis beata, corporis firma conſtitutione, ejuſque conſtitutionis ſpe explorata, ut a Metrodoro ſcriptum eſt, continetur: certe hæc utilitas, & quidem ſumma (ſic enim cenſet) cum honeſtate pugnabit. Nam (78) ubi primum prudentiæ locus dabitur? an, ut conquirat undique ſuavitates? Quam miſer virtutis famulatus, ſervientis voluptati!

V u 2 Quod

(73) *Acilius autem, qui Græce ſcripſit hiſtoriam ..... omnibus ignominiis notatos.*) Hæc ſententia mihi (fateor) videtur locum non ſuum occupaſſe, & reponi debuiſſe ante verba, *Sed illud maximum, octo hominum millia tenebat Annibal .... quæ videntur utilia, vincuntur*. Ratio in promptu eſt: hæc ſententia plane eſt pars ejus hiſtoriæ, quam in initio capitis Cicero memorarat de iis decem captivis, quos juratos poſt pugnam Cannenſem ad ſenatum miſit Annibal. Quæ vero in proxime præcedente ſententia de octo millibus hominum captis & a ſenatu non redemptis noſter narrat, ex alia prorſus petuntur hiſtoria, & in medium prioris hiſtoriæ inconcinne introducta videntur. *Pearcius.*

(74) *quale fuiſſet &c.*) In hac rei totius concluſione poſt factum illud, quod maximum dixit, non erat, cur ad Regulum regrederetur. Itaque verba hæc parentheſi clauſa, irrepſiſſe videntur ex margine, in quo Grammaticus aliquis, ut ſolent, ſcripſiſſet. *Facc.*

(75) *adjutor auctorque*) Non ſemper auctor a Latinis dicitur qui invenit, ſed etiam qui auctoritate favet & confirmat. Ita ſe Cicero dicit Pompejani facti *prædicatorem & auctorem* in orat. pro Balbo c. 2. *Idem.*

(76) *Cum his viris equiſque*) Vir, induſtriæ; equus, virium & celeritatis ſymbolum. Ad Q. fratrem lib. III. *Curſu corrigam tarditatem tuam cum equis, tum viris.* Philipp. VIII. *Armis, equis, viris D. Bruto ſubveniemus.* Utitur & ἐλλειπτικῶς epiſtola quadam ad Varronem: *Nunc ubi confecta omnia, dubitandum non eſt, quin equis viris.* Langius.

(77) *Nam ſi non modo &c.*) Tota periodus hæc jure mihi ſuſpecta eſt, & ex iis, quæ ſunt in libro ſecundo de Fin. conflata. Si eam tollas, omnia recte cohærent. *Facc.*

(78) *ubi primum prudentiæ*) Per hæc verba finem prudentiæ ſignificat. Niſi forte loco *prudentiæ* Cicero ſcripſit *illi*, ideſt honeſtati & virtuti; interpres autem ſupra vocem *illi* poſuit *prudentiæ*, ut fieri videmus in multis MSS. unde librarii error. *Idem.*

Quod autem munus prudentiæ? an legere intelligenter voluptates? Fac nihil iſto eſſe jucundius: quid cogitari poteſt turpius? Jam, qui dolorem ſummum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorum laborumque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (ſicut hic dicit) ſatis fortiter de dolore: tamen non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bona, voluptate terminaverit; mala, dolore. Ut, ſi illum audiam de continentia & temperantia; dicit ille quidem multa multis locis: ſed aqua hæret, ut ajunt. Nam qui poteſt temperantiam laudare is, qui ponat ſummum bonum in voluptate? Eſt enim temperantia libidinum inimica: libidines autem, conſectatrices voluptatis.

Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo poſſunt, non incallide tergiverſantur. Prudentiam introducunt, ſcientiam ſuppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, ſed tamen quoquo modo poſſunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione finiri. Juſtitia vacillat, vel jacet potius, omneſque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in ſocietate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas eſſe poteſt, non plus quam amicitia, ſi hæc non per ſe expetantur, ſed ad voluptatem utilitatemve referantur.

XXXIV. Conferamus igitur in pauca. (79) Nam ut utilitatem nullam eſſe docuimus, quæ honeſtati eſſet contraria: ſic omnem voluptatem dicimus honeſtati eſſe contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem, & Dinomachum judico, qui ſe dirempturos controverſiam putaverunt, ſi cum honeſtate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulaviſſent. Non recipit iſtam conjunctionem honeſtas, adſpernatur, repellit. Nec vero finis bonorum & malorum, qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimilibus rebus miſceri & temperari poteſt. Sed de hoc (magna enim res eſt) alio loco pluribus: nunc ad propoſitum. Quemadmodum igitur, ſi quando ea quæ videretur utilitas, honeſtati repugnat, dijudicanda res ſit, ſatis eſt ſupra diſputatum. Sin autem ſpeciem utilitatis etiam voluptas habere dicetur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate conjunctio. Nam, ut tribuamus aliquid voluptati, (80) condimenti fortaſſe nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

Ha-

(79) *ut utilitatem nullam &c.*) Vide, quid, & quantum interſit inter duas has enuntiationes: Nulla eſt utilitas, quæ contraria ſit honeſtati: Omnis voluptas contraria eſt honeſtati. Nomine *voluptatis* Epicurus intelligebat titillationem ſenſibus adhibitam, & quidem delicatam & obſcœnam, ut eſt in primo de N. D. c. 40, *Idem*.

(80) *condimenti*) Honeſtam hominis vitam efficit voluptas, non meliorem, nec utiliorem, ſed paullo fortaſſe jucundiorem; *quatenus eſt imitatrix boni*, ut dicitur in primo de Leg. cap. 17. Itaque virtus, ut ait Seneca de B. V. c. 9. *non quia delectat, placet; ſed quia placet, delectat*, Idem.

Habes a patre munus, Marce fili, mea quidem ſententia magnum : ſed perinde erit, ut acceperis. Quanquam tibi hi tres libri, inter Cratippi commentarios, tanquam hoſpites, erunt recipiendi. Sed, ut, ſi ipſe veniſſem Athenas, (quod quidem eſſet factum, niſi me e medio curſu clara voce patria revocaſſet) aliquando me quoque audires : ſic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea eſt, tribues his temporis quantum poteris: poteris autem, quantum voles. Cum vero intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum & præſens tecum propediem, (ut ſpero) &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibique perſuade, eſſe te quidem mihi cariſſimum : ſed multo fore cariorem, ſi talibus monumentis præceptiſque lætabere.

Digitized by Google

CATO MAJOR,

SEU

DE SENECTUTE

DIALOGUS.

Ad Titum Pomponium Atticum.

I. O *TITE, ſi quid ego adjuro (1), curamve levaſſo,*
Quæ nunc te coquit, & verſat in pectore fixa,
Ecquid erit pretii?
Licet enim verſibus iiſdem mihi affari te, Attice quibus affatur Flamininum (2),
Ille vir (3), haud magna cum re, ſed plenus fidei.
Quanquam certo ſcio, non, ut Flamininum,
Sollicitari te, Tite, ſic noctesque dieſque.

Novi enim moderationem animi tui, & æquitatem: teque non cognomen ſolum

(1) *Adjuro*) Sic nunc edendum curavi. Nam olim, *adjuero*, editum fuit; quod in pleriſque libris manuſcriptis reperitur: neque multum intereſt utro modo legatur, *adjuero*, an *adjuro*. Sic enim utrumque uſurpatur a Latinis. Dictum autem *adjuro* pro *adjuvero*. Jam *levaſſo*, pro *levaro*, antiquum. Cujus generis multa ſunt apud Plautum. *Lambinus*.

(2) *Flamininum*) *Flamininus*, quod hic recte habent manuſcripti libri, Quinctiorum cognomen eſt, qui patricii erant. Flaminii familiæ nomen, ſed plebejæ & ſine cognomine. *Langius*. Significatur T. Quinctius Flamininus, qui Philippum bello ſuperavit: qui aliquot annis poſt ad Pruſiam regem legatus miſſus, ab eo impetravit, ut Annibalem, quem ille penes ſe habebat, ut hoſpitem, aut ſupplicem, ſibi proderet. Non venit tamen Annibal in Flaminini poteſtatem, ſed

Digitized by Google

ſolum Athenis deportaſſe, ſed humanitatem & prudentiam intelligo: & tamen ſuſpicor, iiſdem rebus te, quibus me ipſum interdum gravius commoveri: quarum conſolatio & major eſt, & in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi viſum eſt de ſenectute aliquid ad te ſcribere. Hoc enim onere, quod mihi tecum commune eſt, aut jam urgentis, aut certe adventantis ſenectutis, & te, & me ipſum levari volo. Etſi te quidem id modice ac ſapienter (ſicut omnia) & ferre, & laturum eſſe certo ſcio. Sed mihi, cum de ſenectute aliquid vellem ſcribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque noſtrum communiter uteretur. Mihi quidem ita jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modo omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollem etiam & jucundam ſenectutem.

Nunquam igitur ſatis laudari digne poterit philoſophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. Sed de cæteris & diximus multa, & ſæpe dicemus. Hunc librum de ſenectute ad te miſimus.

Omnem autem ſermonem tribuimus, non Tithono, ut Ariſto Chius (4), ne parum eſſet auctoritatis in fabula: ſed M. Catoni ſeni, quo majorem auctoritatem haberet oratio. Apud quem Lælium & Scipionem facimus admirantes, quod is tam facile ſenectutem ferat, iiſque eum reſpondentem. Qui ſi eruditius videbitur diſputare, quam conſuevit ipſe in ſuis libris, attribuito Græcis literis, quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſse in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? jam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam.

II. SCIPIO. Sæpenumero admirari ſoleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum (5) tuam excellentem, M. Cato, perfectamque ſapientiam, tum vel maxime, quod nunquam ſenectutem tibi gravem eſse ſententiam: quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Ætna gravius dicant ſuſtinere.

CATO. Rem haud ſane difficilem, Scipio & Læli, admirari videmini. Quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad bene beateque vivendum, iis omnis gravis eſt ætas: qui autem omnia bona a ſe ipſis petunt, iis nihil poteſt malum videri, quod naturæ neceſſitas afferat. Quo in genere in primis eſt ſenectus: quam ut adipiſcantur omnes optant, eandem accuſant adepti: tanta eſt (6) inconſtantia ſtultitiæ, atque perverſitas.

Obre-

ſed cognito, ſe a Pruſia eſſe proditum, & Flaminino condonatum, veneno ſibi mortem conſcivit. *Lambinus*.

(3) *Ille vir*) Ennius.

(4) *Ariſto Chius*) Fuit is Stoicus: Ariſto Ceus vero Peripateticus philoſophus. Illum panætius & Soſicrates apud Diogenem Laertium nihil præter epiſtolas ſcripſiſſe ajunt, cæteras eſſe Ariſtonis Cei. Quod tamen negat Cicero, qui non ſolum ei tribuit hic librum de ſenectute, ſed & multa alia lib. v. de Finibus cap. 5. *Grav.*

(5) *Cæterarum rerum ſapientiam*) Eſt *cæterarum rerum* locutio imperfecta, quæ ſignificat, quod ad cæteras res attinet. Ut in Bruto cap. 6. *Tum ille cæterarum rerum*, *inquit*, *iſtuc & doleo*, *& dolendum puto*. Sed hæc dudum obſervarunt viri docti, in primis Hotomanus IV. Obſerv. 4. ut mirer in tanta luce hic impegiſſe nonnullos. *Idem.*

(6) *Tanta eſt*) Nihil certius lectione, quam ex ſuis codicibus expreſſit Langius: *tan-*

Digitized by Google

Obrepere ajunt eam citius quam putaſſent. Primum, quis coegit eos falſum putare? qui enim citius adoleſcentiæ ſenectus, quam pueritiæ adoleſcentia obrepit? Deinde, qui minus gravis eſſet iis ſenectus, ſi octingenteſimum annum agerent, quam octogeſimum? præterita enim ætas, quamvis longa, cum effluxiſſet, nulla conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutem.

Quocirca ſi ſapientiam meam admirari ſoletis, (quæ utinam digna eſſet opinione veſtra, noſtroque cognomine (7)!) in hoc ſumus ſapientes, quod naturam optimam ducem, tanquam deum, ſequimur, eique paremus: a qua non veriſimile eſt, cum cæteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, (8) extremum actum, tanquam ab inerti poeta, eſſe neglectum. Sed tamen neceſſe fuit eſſe aliquid extremum, &, tanquam in arborum baccis terræque frugibus, maturitate tempeſtiva, quaſi vietum & caducum: quod ferendum eſt molliter ſapienti. Quid enim eſt aliud, gigantum modo bellare cum diis, niſi naturæ repugnare?

LÆLI. Atqui, Cato, gratiſſimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, ſi, quoniam ſperamus (volumus quidem certe) ſenes fieri, ante multo a te didicerimus, quibus facillime rationibus ingraveſcentem ætatem ferre poſſimus.

CATO. Faciam vero, Læli; præſertim ſi utrique veſtrum gratum, ut dicis, futurum eſt.

SCIPIO. Volumus ſane, niſi moleſtum eſt, Cato, tanquam aliquam viam longam confeceris, quam nobis quoque ingrediendum ſit, iſtuc, quo perveniſti, videre, quale ſit.

III. CATO. Faciam, ut potero, Læli. Sæpe enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus, veteri proverbio, facillime congregantur) quæ C. Salinator (9), quæ Sp. Albinus, homines conſulares, noſtri fere æquales, deplorare ſolebant: tum quod voluptatibus carerent, ſine quibus vitam nullam putarent: tum quod ſpernerentur ab iis, a quibus eſſent coli ſoliti. Qui mihi non id videbantur accuſare, quod eſſet accuſandum. Nam ſi id culpa ſenectutis accideret, eadem mihi uſu evenirent, reliquiſque omnibus, majoribus natu; quorum ego multorum cognovi ſenectutem ſine querela, qui ſe & libidinum vinculis laxatos eſſe non mo-

tanta inest ſtultitia inconſtantia atque perverſitas. Hoc eſt: tam inconſtantes ſunt homines ſtulti atque perverſi, quibus nihil opis eſt in ſe ipſis ad bene beateque vivendum. Dogma enim Stoicorum, ſolum ſapientem, qui ſciat res omnes æſtimare ſuo pretio, eſſe conſtantem. *Grav.* Al. *ſtultitia*: quam vocem poſitam putant pro *ſtultis*. Facc

(7) *Noſtroque cognomine*) Quod nobis impoſuerunt homines, cum nos ſapientes vocant. *Grav.* Cato dicitur a voce *Catus*, quæ cautum & ſapientem ſignificat. *Facc.*

(8) *extremum actum*) Eſt enim hominis vita in partes ætatis, tamquam in actus ſcenicæ poeſeos, diviſa. *Idem*.

(9) *Qua C. Salinator*) *Qua*, hic non tam ad nomen, *querelas*, quam ad ſententiam reſpicit: quod Atticis eſt familiarius. Sunt autem quæ ſequuntur pæne ad verbum ex primo de Rep. Platonis. *Langius*.

Digitized by Google

moleſte ferrent, nec a ſuis deſpicerentur. Sed omnium iſtiuſmodi querelarum in moribus eſt culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles, nec inhumani ſenes, tolerabilem agunt ſenectutem. Importunitas autem & inhumanitas omni ætati moleſta eſt.

LÆLI. Eſt, ut dicis, Cato. Sed fortaſſe dixerit quiſpiam, tibi propter opes, & copias, & dignitatem tuam, tolerabiliorem ſenectutem videri: id autem non poſſe multis contingere. CATO. Eſt iſtud quidem, Læli, aliquid, ſed nequaquam in iſto ſunt omnia: ut Themiſtocles fertur Seriphio cuidam in jurgio reſpondiſſe, cum ille dixiſſet, non eum ſua, ſed patriæ gloria ſplendorem aſſecutum: Nec hercule, inquit, ſi ego Seriphius eſſem, nobilis (10): nec tu ſi Athenienſis eſſes, clarus unquam fuiſſes. Quod eodem modo de ſenectute poteſt dici. Neque enim in ſumma inopia levis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapienti quidem: nec inſipienti etiam in ſumma copia non gravis. Aptiſſima omnino ſunt, Scipio & Læli, arma ſenectutis, artes, exercitationeſque virtutum, quæ in omni ætate cultæ, cum diu multumque vixeris, mirificos efferunt fructus, non ſolum quia nunquam deſerunt, ne in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum eſt) verum etiam quia conſcientia bene actæ vitæ, multorumque benefactorum recordatio, jucundiſſima eſt.

IV. Ego Q. Maximum (11), eum, qui Tarentum recepit, adoleſcens ita dilexi ſenem, ut æqualem. Erat enim in illo viro comitate condita gravitas: nec ſenectus mores mutaverat. Quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, ſed tamen jam ætate provectum. Anno enim poſt, conſul primum fuerat, quam ego natus ſum: cumque eo quartum conſule adoleſcentulus miles profectus ſum (12) ad Capuam, quintoque anno poſt ad * Tarentum quæſtor (13): deinde ædilis, quadriennio poſt fa-

(10) *Nec hercule, ſi ego Seriphius eſſem, nobilis*) Seriphos una Sporadum perexigua, gente admodum ignobili, etiam proverbio tenuis: de quo Ariſtoph. in Acarn. & alludit Cicero hic, & de Nat. Deorum I. Voluit itaque Themiſtocles non hominis modo ignobilitatem, ſed totius gentis perſtringere; quaſi & ingenio & animo tam humiles ſint, ut ne evadere quidem ex illis quis poſſit in Virum clarum. *Langius*. Platonis locus in I. Pol. unde Ciceronem hæc ſumpſiſſe manifeſtum eſt. *Urſinus*.

(11) *Q. Maximum*) Hic eſt Q. Fabius Maximus, Verrucoſus, qui anno U. C. 544. Tarentum proditione recepit. *Gravius*.

(12) *ad Capuam*) Ideſt ad exercitum, qui erat ad Capuam. Sic infra *ad Tarentum*. In aliquo tamen codice deeſt particula *ad*. *Facc.*

* Lamb. *Tarentum: deinde quæſtor, quem magiſtratum geſſi conſulibus Tuditano & Cethego: deinde ædilis: quadriennio poſt factus ſum prætor, cum quidem*

(13) *Quintoque anno poſt ad Tarentum quæſtor*) Locus iſte fuit mendoſiſſimus, quod tamen hactenus a paucis obſervatum miror. Neque quidquam veteres libri adjuverunt. Eum qua ratione reſtituerim, ex Catonis hiſtoria palam faciam. M. Portius M. F. M. N. Cato natus eſt Poſtumio & Carvilio coſ. anno U. C. DXIX. id quod hic ipſe teſtatur. Militare cœpit Q. Fabio Maximo IV. M. Marcello III. coſſ. anno U. C. DXXXIX. quod hic quoque fatetur, & aperte Cor. Nepos in vita ipſius, natus annos plus xix. quanquam in Nepote & Plutarcho legatur, anno ætatis octavo decimo militaſſe ſub Fabio. Id quod ratio annorum, qui inter Fabii primum & quartum conſulatum interceſſerunt, non patitur. Quanquam non ignorem, tirocinia Romanos auſpicari ſolitos anno ſeptimodecimo, ſumpta jam virili toga.

ctus ſum prætor: quem magiſtratum geſſi conſulibus Tuditano, & Cethego, cum quidem ille admodum ſenex, ſuaſor legis (14) Cinciæ de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adoleſcens, cum plane grandis eſſet: & Annibalem juveniliter exſultantem patientia ſua molliebat: de quo præclare familiaris noſter Ennius:

(15) *Unus qui nobis cunctando reſtituit rem;*
Non ponebat enim rumores ante ſalutem:
Ergo magiſque magiſque viri nunc gloria claret.

Tarentum vero qua vigilantia, quo conſilio recepit? cum quidem, me audiente, Salinatori (16), qui, amiſſo oppido, fugerat in arcem, glorianti atque ita dicenti: mea opera, Q. Fabi, Tarentum recepiſti: *Certe*, inquit ridens: *nam, niſi tu amiſiſſes, nunquam recepiſſem*. Nec vero in armis præſtantior, quam in toga: qui conſul iterum, Sp. Carvilio collega quieſcente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, reſtitit (17), agrum Picen-

Militavit iterum quinquennio poſt, ſub Fabio V. coſ. anno U. C. DXLIV. cum Tarentum ille recepiſſet, (id quod hic quoque dicit,) annos natus plus minus xxiv. quæ ætas quæſturæ nondum erat opportuna. Anno ſequente trib. mil. in Sicilia fuit: atque inde reverſus C. Claudii Neronis, ejus qui Aſdrubalem fregit, caſtra ſecutus eſt, ut tradem Nepos refert. Id accidit ſub annum DXLVI. *Livius* lib. xxvii. Tertio poſtea anno (U. C. DXLIX.) quæſtor obtigit P. Scipioni coſ. ad bellum Africanum proficiſcenti. Nepos & Livius lib. xxix. Cicero in Brutn. *At hic Cethegus*, inquit, *coſ. cum P. Tuditano fuit bello Punico ſecundo, quæſtorque his coſs. M. Cato*; & intra hoc ipſo dialogo, *ſodalitates autem*, inquit Cato, *me quæſtore conſtituta ſunt, ſacris Idæis magnæ matris acceptis*. Nam Cethego & Tuditano coſs. matrem deum ex Aſia deportatam omnes tradunt. Quadriennio poſt (U. C. DLIV.) ædilis factus eſt cum C. Helvio. *Nepos*, & *Livius* xxxii. Anno ſequente (U. C. DLV.) prætor cum eodem Helvio. *Livius* eodem loco & *Nepos*. Hæc omnia ut cum hoc Ciceronis loco comparari apte poſſint, pauca verba abjeceram: *dein ædilis, quadriennio poſt factus ſum prætor*: quæ ſtudioſum aliquem, cum omnes Catonis magiſtratus recenſere vellet, ad marginem annotaſſe veriſimile eſt, librarios deinde in contextum orationis inſeruiſſe. Cato enim ea tantummodo hic vult enumerare, quæ ipſi ſub Q. Maximo acciderunt, cujus laudes inſtituit. Quo modo vero ſe prætore Q. Maximum legem Cinciam rogaſſe dicat, qui quatuor annis ante Catonis præturam mortuus ſit? ut puta Ti. Claudio, M. Servilio coſſ. U. C. DLI. quod Livius ſcribit, lib. xxx. Hæc cum ſic annotaſſem, accidit ut cum Stephano Pighio, viro omnis antiquitatis ſine controverſia doctiſſimo, hunc locum conferrem, quem is in ſuis annalibus ita emendaſſe oſtendit: *quæſtor deinde quadriennio poſt factus ſum; quem magiſtratum*, &c. pauctoribus tantum eraſis verbis, quam ego. Quam emendationem ut eum maxime probavi, ita non dubito quin omnes ſtudioſi laudaturi ſint. *Langius*.

(14) *Cintia*) a M. Cincio latæ, qua cavebatur, ne quis ob cauſſam orandam munera acciperet. *Facc.*

(15) *Unus &c.*) Carmina hæc attulit etiam in lib. i. offic. cap. 24. In tertio carmine pro *magiſque*, alii leg. *poſtque*. Al. *poſt magis atque magis*. Idem.

(16) *Salinatori*) Præſ. arcis Tarentinæ. Polybius lib. VIII. C. Livium vocat; Livius Patavinus M. Livium: mirum ſane eſt, quod eum Cicero appellat Salinatorem. Nam M. Livius bis coſ. & cenſor, qui Salinator cognominatus eſt, Tarento non præfuit. Secutus tamen eſt eum Plutarchus. *Langius*.

(17) *Sp. Carvilio collega quieſcente, C. Flaminio tribuno pl. quoad potuit, reſtitit*) Hic fuit annus DXXV. U. C. ſicut Capitolinorum Faſtorum auctores ſupputant. Citat Soſipater Chariſius grammaticus Tullii locum iſtum, & addit Flaminio collegam adjutorem C. Carvilium Sp. Carvilii conſulis, ſi non conſanguineum, certe gentilem, hoc modo verba Tullii referens: *C. Carvilio & C. Flaminio tribunis plebis, quoad potuit, reſtitit, agrum Picentem & Gallicum contra ſenatus auctoritatem dividentibus*. Hinc profecto colligere poſſumus, quam variis modis poſt Cha-

centem & Gallicum viritim contra ſenatus auctoritatem dividenti: augurque cum eſſet, dicere auſus eſt, optimis auſpiciis ea geri (18), quæ pro reipublicæ ſalute gererentur: quæ contra rempublicam ferent (19), contra auſpicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi: ſed nihil eſt admirabilius, quam quomodo ille mortem M. filii tulit (20), clari viri & conſularis. Eſt in manibus laudatio: quam cum legimus, quem philoſophum non contemnimus? Nec vero ille in luce modo, atque in oculis civium magnus: ſed intus, domique præſtantior. Qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia juris augurii? multæ etiam, (21) ut in homine Romano, literæ. Omnia memoria tenebat, non domeſtica ſolum, ſed etiam externa bella: cujus ſermone ita tum cupide fruebar, quaſi jam divinarem, id, quod evenit, illo extincto, fore unde diſcerem neminem.

V. Quorſum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto videtis, nefas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. Nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedeſtres navaleſve pugnas, ut bella a ſe geſta, ut triumphos recordentur. Eſt etiam quiete, & pure, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis ſenectus, qualem accepimus Platonis, qui uno & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt. Qualem Iſocratis, qui eum librum, qui Panathenaicus inſcribitur, quarto & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, vixitque quinquennium poſtea: cujus

Chariſii tempora corruperint & detruncarint Ciceronis exemplaria librarii ſcriptores, partim hiſtoricorum imperitia, partim ſupinæ quadam negligentia. Sed hic oſtenſi videntur repetitione nominis Carvilii, & alterum idcirco ſuſtuliſſe, vel negligenter prætermiſſe: cum tamen id ipſum declaret tacite, cur conſul Carvilius quieverit, ne actionibus ſcilicet conſanguinei, vel gentilis tribuni, & plebis utilitati plebejus ipſe adverſaretur. Supplerem igitur jam dictum Tullii locum male mulctatum ex ipſo Soſipatri loco, in hunc modum: *Sp. Carvilio collega quieſcente, C. Carvilio, & C. Flaminio tribunis plebis, quoad potuit, reſtitit.* Polybius autem unum C. Flaminium tribunum plebis nominat, ut legislatorem, quem auctorem & principem ejus ſeditionis fuiſſe conſtat, & legem pertuliſſe, agrumque Gallicum diviſiſſe tradit M. Lepido conſule, octavo videlicet anno, antequam belli Gallici Ciſalpini flamma coortis eſt. Sed in hoc diſſentit Polybius a Cicerone, quod legem hanc agrariam non anno DXXV, ſed DXXI. M. Lepido conſule a Flaminio latam fuiſſe ſcribit, quæ cauſa Ciſalpini belli Gallici mox orientis fuerit, ut prolixe narrat lib. II. *Pighius*.

(18) *Optimis auſpiciis ea geri*) Ad Homericum illud reſpexit, *εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης. Urſinus.*

(19) *Quæ contra remp. fierent*, &c.) Sic habent nonnulli libri veteres. Alii, *quæ contra remp. ferrentur, contra auſpicia ferri.* Lambinus.

(20) *M. filii tulit*) Cum prius legeretur M. F. prænomen M. eraſi: primum, ut ſupervacuum; ſatis enim fuerat adjeciſſe, *conſularis*, in hiſtoria non longe remota; deinde ut falſum. Nam Q. non M. prænomen ei fuiſſe omnes tradunt: quin oratio quoque ipſa hoc prænomine neſcio quo modo retardatur. A Plutarcho eſt proditum, Maximum ſtantem in foro recitaſſe laudationem filii, eamque poſtea edidiſſe. Sic vocatur funebris commendatio, Græcis ἐπιτάφιος. Queritur Cicero in Bruto iſtiuſmodi laudationibus hiſtoriam rerum Romanarum eſſe factam mendoſiorem; *Multa enim*, inquit, *ſcripta in iis ſunt, quæ facta non ſunt, falſi triumphi, plures conſulatus, genera etiam falſa, & a plebe tranſitione, cum homines humiliores in alienum ejuſdem nominis infunderentur genus.* Lang.

(21) *ut in homine Romano*) Græcis enim litterarum laudem concedebant. *Facc.*

magiſter Leontinus Gorgias, centum & ſeptem complevit annos: neque unquam in ſuo ſtudio atque opere ceſſavit. Qui, cum ex eo quæreretur, cur tam diu vellet eſſe in vita: *Nihil habeo*, inquit, *quod accuſem ſenectutem*. Præclarum reſponſum, & docto homine dignum. Sua enim vitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt: quod non faciebat is, cujus modo mentionem feci, Ennius,

Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
(22) *Vicit Olympia, nunc ſenio confectu' quieſcit.*

Equi fortis & victoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem probe meminiſſe poteſtis. Anno enim undevigeſimo poſt ejus mortem, hi conſules, T. Flamininus, & M'. Acilius (23) facti ſunt: ille autem Cæpione, & Philippo iterum conſule (24), mortuus eſt: cum ego quidem V. & LX. annos natus, (25) legem Voconiam voce magna, & bonis lateribus ſuaſiſſem. Annos LXX. natus (tot enim vixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putantur onera, paupertatem & ſenectutem, ut eis pæne delectari videretur.

Etenim, cum contemplor animo, reperio quatuor cauſas, cur ſenectus miſera videatur: unam quod avocet a rebus gerendis: alteram, quod corpus faciat infirmius: tertiam, quod privet omnibus fere voluptatibus: quartam, quod haud procul abſit a morte. Earum, ſi placet, cauſarum quanta, quamque ſit juſta unaquæque, videamus.

VI. A rebus gerendis ſenectus abſtrahit? Quibus? an iis, quæ in juventute geruntur & viribus? Nullæne igitur res ſunt ſeniles, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen adminiſtrentur? Nihil ergo agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, ſocer optimi viri, filii mei? cæteri ſenes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cum rempublicam conſilio & auctoritate defendebant, nihil agebant?

Ad App. Claudii ſenectutem accedebat etiam, ut cæcus eſſet: tamen is, cum ſententia ſenatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ verſibus perſecutus eſt Ennius:

Quo vobis mentes, rectæ quæ ſtare ſolebant
Antehac, (26) dementes ſeſe flexere viai?

cæteraque graviſſime: notum enim vobis carmen eſt: & tamen ipſius Appii exſtat oratio. Atque hanc ille egit ſeptem & decem annos poſt conſula-

(22) *Vicit Olympia*) Victor fuit in ludis Olympicis, quemadmodum dixit Horatius lib. 1. epiſt. 1. v. 50. *coronari Olympia*, hoc eſt in Olympus. *Facc.*

(23) *M'. Acilius*) Manius Acilius Glabrio.

(24) *Cæpione & Philippo iterum conſule*) Sic ſcribendum eſſe aut *iterum coſ.* non *iterum coſſ.* ex pluribus Mſſ. oſtendit Manutius: & vere. Nam Philippus ſolus ſecundum conſul fuit, non Cæpio. *Grav.*

(25) *Voconiam*). Quam tulit Q. Voconius de coercendis mulierum hereditatibus anno U. C. DLXXXI. *Facc.*

(26) *dementes &c.*) Al. *dementi ſeſe flexere ruina*. Vide Columnam ad Ennii Frag. p. 59. *Idem*.

Digitized by Google

latum, cum inter duos conſulatus anni decem interfluxiſſent, cenſorque ante (27) conſulatum ſuperiorem fuiſſet. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem ſane fuiſſe; & tamen ſic a patribus accepimus.

Nihil igitur afferunt, qui in re gerenda verſari ſenectutem negant, ſimileſque ſunt, ut, ſi qui (28) gubernatorem in navigando agere nihil dicant, cum alii malos ſcandant, alii per foros curſent, alii ſentinam exhauriant: ille autem clavum tenens ſedeat in puppi quietus. Non faciat ea, quæ juvenes. At vero multo majora & meliora facit. Non viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur: ſed conſilio, auctoritate, ſententia, quibus non modo non orbari, ſed etiam augeri ſenectus ſolet. Niſi forte ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & conſul verſatus ſum in vario genere bellorum, ceſſare nunc videor, cum bella non gero. At ſenatui, quæ ſunt gerenda, præſcribo, & quomodo: Carthagini male jam diu cogitanti, bellum multo ante denuntio: de qua vereri non ante deſinam, quam illam exciſam eſſe cognovero.

Quam palmam utinam dii immortales tibi, Scipio, reſervent, ut avi reliquias perſequare! cujus a morte hic tertius & triceſimus eſt annus (29): ſed memoriam illius viri excipient omnes anni conſequentes. Anno ante me cenſorem mortuus eſt, novem annis poſt meum conſulatum, cum conſul iterum, me conſule, creatus eſſet. Num igitur, ſi ad centeſimum annum vixiſſet, ſenectutis eum ſuæ pœniteret? Nec enim excurſione, nec ſaltu, nec eminus haſtis, aut cominus gladiis uteretur: ſed conſilio, ratione, ſententia. Quæ niſi eſſent in ſenibus, non ſummum conſilium majores noſtri appellaſſent *ſenatum*. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui ampliſſimum magiſtratum gerunt, ut ſunt, ſic etiam nominantur ſenes. Quod ſi legere, aut audire voletis externa, maximas reſpublicas ab adoleſcentibus labefactas, a ſenibus ſuſtentatas & reſtitutas reperietis.

Cedo, qui veſtram rempublicam tantam amiſiſtis tam cito?

Sic enim percontanti, ut eſt in Nævii poetæ ludo (30), reſpondentur & alia, & hæc in primis:

Pro-

(27) *conſulatum ſuperiorem*) ideſt proximum. Sed fortaſſe legendum *poſteriorem*. *Idem*.

(28) *Simileſque ſunt, ut, ſi qui*) Veram cenſeo fuiſſe ſcriptionem, quam in P. Danielis membranis reperit Lambinus, *ſimileſque ſunt iis, qui*. Vulgatam fortaſſe non probaret Tullius, ſi reviviſceret. *Idem*.

(29) *Cujus a morte hic tertius & triceſimus eſt annus*) Hic *quintus & triceſimus eſt annus*, & paulo poſt, *decem annis*, pro *novem*, habet antiquus liber. *Urſin.* Glareanus hic putat legendum *quintus & triceſimus*. Et ſic ex tribus Mſſ. legendum quoque cenſet Vincentius Contarenus Var. Lect. c. 24. Sed Stephanus Pighius in Faſtis anno U. C. DLXVIII. rectius ſcribi exiſtimat *quartus & triceſimus*, quem vide. Pro vulgata tamen ſtant Palatini, Gulielmiani, Pithœani, & multi alii. *Gruter.*

(30) *Ut eſt in Nævii ludo*) Nævii [illegible] libros, quos Gellius & Charilius advocant, intelligit, opinor. *Langius*.

Proveniebant oratores novi, ſtulti, adoleſcentuli.

Temeritas eſt videlicet florentis ætatis; prudentia, ſeneſcentis.

VII. At memoria minuitur. Credo, niſi eam exerceas, aut ſi ſis natura tardior', Themiſtocles omnium civium nomina perceperat: num igitur cenſetis eum, cum ætate proceſſiſſet, qui Ariſtides eſſet, Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modo eos novi, qui ſunt; ſed eorum patres etiam, & avos. Nec ſepulcra legens (31) vereor, (quod ajunt) ne memoriam perdam: his enim ipſis legendis redeo in memoriam mortuorum. Nec vero quemquam ſenum audivi oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet. Omnia, quæ curant, meminerunt: vadimonia conſtituta: qui ſibi, quibus ipſi debeant.

Quid juriſconſulti? quid pontifices? quid augures? quid philoſophi ſenes? quam multa meminerunt? Manent ingenia ſenibus, modo permaneat ſtudium & induſtria: nec ea ſolum in claris & honoratis viris, ſed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem (32) tragœdias fecit: quod propter ſtudium, cum rem familiarem negligere videretur, a filiis in judicium vocatus (33) eſt: ut, quemadmodum noſtro more male rem gerentibus patribus bonis interdici ſolet; ſic illum, quaſi deſipientem, a re familiari removerent judices. Tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime ſcripſerat, OEdipum Coloneum recitaſſe judicibus, quæſiſſeque, num illud carmen deſipientis videretur. Quo recitato, ſententiis judicum eſt liberatus.

Num igitur hunc, num Homerum, num Heſiodum, num Simonidem, num Steſicorum, num, quos ante dixi, Iſocratem, Gorgiam, num philoſophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Xenocratem, num poſtea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidiſtis, Diogenem Stoicum, coegit in ſuis ſtudiis obmuteſcere ſenectus? an non in omnibus iis ſtudiorum agitatio vitæ æqualis fuit?

Age, ut iſta divina ſtudia omittamus, poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos Romanos (34) vicinos & familiares meos, quibus abſentibus, nunquam fere ulla in agro majora opera fiunt, non ſerendis, non percipien-

(31) *Nec ſepulcra legens*) Vulgo putabatur officere memoriæ, ſi quis legeret inſcriptiones ſepulcrorum. *Eraſmus*. Legendis enim multorum nominibus perturbatur, & confunditur memoria. *A. Manutius*. Nomina legebat Cato ſepulchris inſcripta, ad conficiendas Origines, de quibus in cap. 11. *Facciolatus*.

(32) *Sophocles ad ſummam ſenectutem*) Valer. Max. lib. VIII. cap. 7.

(33) *A filiis in judicium vocatus*) Lucianus in Macrobiis Sophantem filium nominat, eumque lege talionis inſaniæ judices damnaſſe memorat. Actio eſt Græcis τῆς παρανοίας. *Betuleius*.

(34) *Ruſticos Romanos*) Olim proceres Romani in agris morabantur, & ubi conſilium publicum deſiderabatur, e villis arceſſebantur in ſenatum: unde qui eos evocabant, plebeii *viatores* nominati. Inde honeſtum nomen plebeii ordinis *ruſtici Romani*. Cic. pro Sextio in optimatium, hoc eſt qui conſilia ſua optimo cuique probari vellent, ſecta collocat *municipales ruſticoſque Romanos*. J. Fr. Gronovius IV. de Seſtert. 9. ubi vide plura.

Digitized by Google

piendis, non condendis fructibus. Quanquam in illis minus hoc mirum. Nemo enim eſt tam ſenex, qui ſe annum non putet poſſe vivere. Sed iidem elaborant in eis, quæ ſciunt nihil omnino ad ſe pertinere.

Serit arbores, quæ alteri ſeculo proſint,

ut ait Statius noſter in Synephebis. Nec vero dubitet agricola, quamvis ſenex, quærenti, cui ſerat, reſpondere: Diis immortalibus, qui me non accipere modo hæc a majoribus voluerunt, ſed etiam poſteris prodere.

VIII. Melius Cæcilius de ſene alteri ſeculo proſpiciente, (35) quam illud:

Ædepol ſenectus (36), *ſi nihil quidquam aliud vitii*
Apportes tecum, cum advenis; unum id ſat eſt,
Quod diu vivendo, multa, quæ non vult, videt.

Et multa fortaſſe, quæ vult: atque in ea quidem, quæ non vult, ſæpe etiam adoleſcentia incurrit.

Illud vero idem Cæcilius vitioſius:

(37) *Tum equidem in ſenecta hoc deputo miſerrimum,*
Sentire ea ætate eſſe ſe odioſum alteri.

Jucundum potius, quam odioſum. Ut enim adoleſcentibus, bona indole præditis, ſapientes ſenes delectantur, leviorque fit eorum ſenectus, qui a juventute coluntur & diliguntur: ſic adoleſcentes ſenum præceptis gaudent, quibus ad virtutum ſtudia ducuntur. Nec minus intelligo me vobis, quam vos mihi eſſe jucundos. Sed videtis, ut ſenectus non modo languida atque iners non ſit, verum etiam ſit operoſa & ſemper agens aliquid, & moliens; tale ſcilicet, quale cujuſque ſtudium in ſuperiore vita fuit. Quid, quod etiam addiſcunt aliquid? ut Solonem verſibus (38) gloriantem videmus, qui ſe quotidie aliquid addiſcentem, ſenem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas ſenex didici. Quas quidem ſic avide arripui, quaſi diuturnam ſitim explere cupiens, ut ea ipſa mihi nota eſſent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quod cum feciſſe Socratem in fidibus audirem, vellem equidem & illud: (diſcebant enim fidibus antiqui) ſed in literis certe elaboravi.

IX. Nec nunc quidem vires deſidero adoleſcentis, (is enim erat locus alter de vitiis ſenectutis) non plus, quam adoleſcens tauri, aut elephanti deſiderabam. Quod eſt, eo decet uti: & quidquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox poteſt eſſe contemptior, quam Milonis Crotoniatæ? qui, cum

---

(35) *quam illud*) Al. *quam illud idem*, ideſt quam illud, quod idem Cæcilius ſcripſit in Plotio. Vide Nonium in verbo *advenire*. Facc.

(36) *Ædepol ſenectus*) Et in Nonio & in vet. libris, hi verſus leguntur per allocutionem ad ſenectam, in quorum tertio figurate perſona mutatur. Hi ſunt ex Plotio Cæcilii; illi ex ejuſdem Hephestione. *Langius.*

(37) *Tum equidem &c.* Hæc ipſa referuntur a Nonio in voce *ſenium*, ſumpta ex Cæcilii Epheſtione. *Facc.*

(38) *Solonem verſibus*) Solonis verſus eſt,

Γηράσκω δ' αἰεὶ πολλὰ διδασκόμενος. Urſinus.

cum jam ſenex eſſet, athletaſque ſe in curriculo exercentes videret, adſpexiſſe lacertos ſuos dicitur, illacrymanſque dixiſſe, *At hi quidem jam mortui ſunt*. Non vero tam iſti, quam tu ipſe, nugator. Neque enim ex te unquam es nobilitatus, ſed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sex. Ælius (39) tale, nihil multis annis ante T. Coruncanius (40): nihil modo P. Craſſus (41): a quibus jura civibus præſcribebantur: quorum uſque ad extremum ſpiritum eſt provecta prudentia.

Orator, metuo, ne langueſcat ſenectute. Eſt enim munus ejus non ingenii ſolum, ſed laterum etiam, & virium. Omnino canorum illud in voce ſplendeſcit etiam neſcio quo pacto in ſenectute; quod equidem adhuc non amiſi: & videtis annos: ſed tamen eſt decorus ſermo ſenis, quietus & remiſſus; facitque perſæpe ipſa ſibi audientiam diſerti ſenis compta & mitis oratio. a Quod ſi ipſe exſequi nequeas, poſſis tamen Scipioni præcipere, & Lælio. Quid enim eſt jucundius ſenectute, ſtipata ſtudiis juventutis?

An ne eas quidem vires ſenectuti relinquemus, ut adoleſcentulos doceat, inſtituat, ad omne officii munus inſtruat? quo quidem opere quid poteſt eſſe præclarius? Mihi vero Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius, & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magiſtri b non beati putandi, quamvis conſenuerint vires, atque defecerint. Etſi iſta ipſa defectio virium, adoleſcentiæ vitiis efficitur ſæpius, quam ſenectutis. Libidinoſa etenim, & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti.

Cyrus quidem apud Xenophontem eo ſermone, quem moriens habuit, cum admodum ſenex eſſet, negat ſe unquam ſenſiſſe, ſenectutem ſuam imbecilliorem factam, quam adoleſcentia fuiſſet. Ego L. Metellum memini puer, (qui cum quadriennio poſt alterum conſulatum pontifex maximus factus eſſet, viginti & duos annos ei ſacerdotio præfuit) ita bonis eſſe viribus extremo tempore ætatis, ut adoleſcentiam non requireret. Nihil neceſſe eſt mihi de me ipſo dicere: quanquam eſt id quidem ſenile, ætatique noſtræ conceditur.

X. Videtiſne, ut apud Homerum ſæpiſſime Neſtor de virtutibus ſuis prædicet? Tertiam enim jam ætatem hominum vivebat: nec erat ei verendum, ne vera de ſe prædicans, nimis videretur aut inſolens, aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio, quam ad

(39) *Sextus Ælius*) Vide Ciceronem in Bruto, cap. 29.

(40) *T. Coruncanius*) De quo in Bruto cap. 14.

(41) *P. Craſſus*) Fuit hic cum Scipione Africano ſeniore conſul anno U.C. DXLVIII. Ejus etiam meminit III. de Orat. *Hæc fuit P. Craſſi illius veteris, hæc T. Coruncanii, hæc proavi generi mei Scipionis prudentiſſimi hominis ſapientia*. Grævius. Vide Corradum ad Bruti cap. 19.

a Lamb. *Quam*

b Idem *non bene*

Digitized by Google

ad ſuavitatem nullis egebat corporis viribus: & tamen dux ille Græciæ nuſquam optat, ut Ajacis ſimiles habeat decem, at ut Neſtoris; quod ſi acciderit, non dubitat, quin brevi Troja ſit peritura.

Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogeſimum: equidem poſſe vellem idem gloriari, quod Cyrus: ſed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis eſſe viribus, quibus aut miles bello Punico, aut quæſtor eodem bello, aut conſul in Hiſpania fuerim, aut quadriennio poſt, cum tribunus militaris (42) depugnavi apud Thermopylas, M'. Acilio Glabrione conſule: ſed tamen (ut vos videtis) non plane me enervavit, nec afflixit ſenectus: non curia vires meas deſiderat, non Roſtra, non amici, non clientes, non hoſpites. Nec enim unquam ſum aſſenſus veteri illi laudatoque proverbio, quod monet, mature fieri ſenem, ſi diu velis eſſe ſenex. Ego vero me minus diu ſenem eſſe mallem, quam eſse ſenem ante, quam eſſem. Itaque nemo adhuc convenire me voluit, cui fuerim occupatus.

At minus habeo virium, quam veſtrum utervis. Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis: num idcirco eſt ille præſtantior? Moderatio modo virium adſit, & tantum, quantum poteſt quiſque, nitatur: næ ille non magno deſiderio tenebitur virium. Olympiæ per ſtadium ingreſſus eſſe Milo dicitur, cum humeris ſuſtineret bovem vivum. Utrum igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique iſto bono utare, dum adſit: cum abſit, ne requiras. Niſi forte adoleſcentes pueritiam, paulum ætate progreſſi adoleſcentiam debeant requirere. Curſus eſt certus ætatis, & una via naturæ, eaque ſimplex: ſuaque cuique parti ætatis (43) tempeſtivitas eſt data: ut & infirmitas puerorum, & ferocitas juvenum, & gravitas jam conſtantis ætatis, & ſenectutis maturitas naturale quiddam habeat, quod ſuo tempore percipi debeat.

Arbitror te audire, Scipio, hoſpes tuus avitus (44) Maſiniſſa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cum ingreſſus iter pedibus ſit, in equum omnino non adſcendere; cum equo, ex equo non deſcendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto ſit: ſummam in eo eſſe corporis ſiccitatem: itaque exſequi omnia regis officia & munera. Poteſt igitur exercitatio, & temperantia etiam ſenectuti conſervare aliquid priſtini roboris.

XI. Non ſunt in ſenectute vires? Ne poſtulantur quidem vires a ſenectute. Ergo & legibus & inſtitutis (45) vacat ætas noſtra muneribus iis,

(42) *Tribunus militaris*) Memoriæ vitium in Cicerone deprehenditur. Legerat enim in Annalibus, Catonem non tribunum militum, ſed legatum apud Thermopylas M'. Acilio conſule depugnaſſe. Quod Livius lib. 36. perſpicue docet. Neminem enim poſt conſulatum tribunum militum fuiſſe conſtat. *Manutius.*

(43) *Tempeſtivitas*) Apud Nonium legitur *tempeſtas*: quæ vox ex illa contracta eſt idemque hoc loco ſignificat. *Face.*

(44) *Hoſpes tuus avitus*) Africani majoris hoſpes fuit, ut ex Scipionis ſomnio licet videre. *Langius.*

(45) *Vacat ætas*) Interdum ſeniorum quoque delectus eſt habitus, ut apud Livium l. 6. cap. 2. Nam ſumma pericula legibus non parcunt. *Face.*

quæ non poſſunt ſine viribus ſuſtineri. Itaque non modo, quod non poſſumus, ſed ne quantum poſſumus quidem, cogimur.

At ita multi ſunt imbecilli ſenes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exſequi poſſint. At id quidem non proprium ſenectutis eſt vitium, ſed commune valetudinis. Quam fuit imbecillus P. Africani filius is, qui te adoptavit? quam tenui, aut nulla potius valetudine? quod ni ita fuiſſet, alterum ille exſtitiſſet lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi doctrina uberior acceſſerat. Quid mirum igitur in ſenibus, ſi infirmi ſunt aliquando, cum ne id quidem adoleſcentes effugere poſſint? Reſiſtendum, Læli & Scipio, ſenectuti eſt, ejuſque vitia diligentia compenſanda (46) ſunt. Pugnandum, tanquam contra morbum, ſic contra ſenectutem.

Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis: tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec vero corpori ſoli ſubveniendum eſt, ſed menti atque animo multo magis (47). Nam hæc quoque, niſi tanquam lumini oleum inſtilles, extinguuntur ſenectute. Et corpora quidem defatigatione & exercitatione ingraveſcunt: animi autem exercitando levantur. Nam quos ait Cæcilius, *comicos ſtultos ſenes* (48): hos ſignificat credulos, obliviosos, diſſolutos: quæ vitia ſunt non ſenectutis, ſed inertis, ignavæ, ſomnicoloſæ ſenectutis. Ut petulantia, ut libido, magis eſt adoleſcentium, quam ſenum: nec tamen omnium adoleſcentium, ſed non proborum: ſic iſta ſenilis ſtultitia (quæ deliratio appellari ſolet) ſenum levium eſt, non omnium.

Quatuor robuſtos filios, quinque filias, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & ſenex, & cæcus. Intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec langueſcens ſuccumbebat ſenectuti. Tenebat non modo auctoritatem, ſed etiam imperium in ſuos: metuebant ſervi, verebantur liberi, carum omnes habebant: vigebat in illa domo patrius mos & diſciplina.

Ita enim ſenectus honeſta eſt, ſi ſe ipſa defendit, ſi jus ſuum retinet, ſi nemini emancipata eſt (49), ſi uſque ad extremum ſpiritum dominatur

(46) *Ejus vitia diligentia compenſanda*) Diligenti cura valetudinis, inquit, ſunt compenſanda & reſarcienda illa vitia, quibus obnoxia eſt ſenectus. *Diligentia* & paulo ante in hac notione uſus eſt Tullius. Vires quas detrahit nobis quaſi ſenectus, penſat diligentia: quæ illa ſit, proxime ſecuturis verbis oſtendit. *Grævius*.

(47) *Menti atque animo multo magis*) Sic habent omnes fere libri veteres: *Sed menti atque animo multo magis*. Sed fuit cum ita legendum putarem: *ſed & menti, atque adeo multo magis*. Neque me hujus conjecturæ pœnitet. *Lambinus*. Si hoc verum eſſet, ſcribendum etiam fuiſſet *extinguitur*. Atqui *extinguuntur* in omnibus editis & ſcriptis ſcilicet *animus*, & *mens*, de quarum vocum & rerum, ſecundum nonnullos veteres, diſcrimine alibi. *Græv.*

(48) *Comicos ſtultos ſenes*) Vide lib. de Amicitia, cap. 26. Sic legendum eſt, non *comicus*, neque *comices* &c. *Comici ſenes* autem dicuntur, quales introducuntur a poetis comicis, creduli, deliri, leves, amatores, ſtulti, qui facile decipiuntur a ſervis, ridiculi denique. *Lambin.*

(49) *Si nemini emancipata eſt*) Fr. Gronov. ad Senec. ep. 45. rationem reddit, cur *emancipare* ponatur, ubi vulgus *mancipare* ponendum putat. *Mancepo*, inquit, eſt mancipio

tur in ſuos (50). Ut enim adoleſcentem, in quo ſenile aliquid; ſic ſenem, in quo eſt adoleſcentis aliquid, probo: quod qui ſequitur, corpore ſenex eſſe poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber eſt in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: cauſarum illuſtrium, quaſcumque defendi, nunc quam maxime conficio orationes: jus augurum, pontificum, civile tracto: multum etiam Græcis literis utor: Pythagoreorumque more exercendæ memoriæ gratia, quid quoque die dixerim, audierim, egerim, commemoro veſperi. Hæ ſunt exercitationes ingenii, hæc (51) curricula mentis: in his deſudans atque elaborans, corporis vires non magnopere deſidero. Adſum amicis: venio in ſenatum frequens, ultroque affero res multum & diu cogitatas; eaſque tueor animi, non corporis viribus. Quæ ſi exſequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus, ea ipſa cogitantem, quæ jam agere non poſſem: ſed ut poſſim, facit acta vita. Semper enim in his ſtudiis laboribuſque viventi non intelligitur, quando obrepat ſenectus. Ita ſenſim ſine ſenſu (52) ætas ſeneſcit: nec ſubito frangitur, ſed diuturnitate extinguitur.

XII. Sequitur tertia vituperatio ſenectutis, quod eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis, ſi quidem id aufert nobis, quod eſt in adoleſcentia vitioſiſſimum!

Accipite enim, optimi adoleſcentes, veterem orationem Archytæ Tarenti-

Y y 2 ni,

cipio trado: *emancipo*, e poteſtate mea & mancipio dimitto. Liber homo eſt ſuæ poteſtatis: itaque cum ſe *emancipare* dicitur, intelligitur e poteſtate ſua abire, non amplius ſuus eſſe, alienus fieri, deſinere ſui juris & mancipii eſſe, ut loquitur Brutus ad Ciceronem. Vide id multis eum exemplis confirmantem. *Grav.*

(50) *Si uſque ad extremum ſpiritum dominatur in ſuos*) Libri quidam veteres habent: *ſi uſque ad ultimum ſpiritum vindicet jus ſuum. Lambinus.* Sic & Pith. exe. niſi quod pro *jus ſuum* corrupte in iis ſcribitur *juſtum*. Male neglexerunt editores. Eſt certiſſima Ciceronis manus. *Vindicet ſuum jus*, eſt ut paulo ante dixit, *retineat jus ſuum*, ſeu auctoritatem & imperium in ſuos, metuant ſervi, vereantur liberi, nulli ſit emancipata: ſi non eſt ſub tutela ſuorum liberorum, aut cognatorum. Sic *jure ſuo agere* dicuntur, qui libere agunt, nemine impediente. Florus I. 17. *Captiſque ſuperioribus jugis in ſubjectos ſuo jure detonuit.* Et lib. III. 17. *Equitas Romani tanta poteſtate ſubnixi peculabantur ſuo jure rempublicam.* Sed & Ciceronem ſic locutum eſſe dudum monuit J. Fr. Gronovius. *Dominatur in ſuos* eſt verborum illorum, quæ male ejecerunt, interpretatio, ſed poſteriorum temporum. *Dominari* enim *in ſuos* ſub rep. libera tribuebatur tantum tyrannis, cum de hominibus loquerentur. Notum enim eſt quam inviſum fuerit vocabulum *dominari* & *dominus* in libertate. Inde nec Auguſtus, nec Tiberius *domini* volebant ſalutari. *Gravius.* Scil. tenet imperium in familiam ſuam: quæ lectio non eſt iis contemnenda, ut Grævio videtur. Ipſe & alii leg. *vindicat jus ſuum.* Sed lectio hæc incidit in tautologiam, cum proxime dixerit, *jus ſuum retinet.* Facc.

(51) *Curricula mentis*) Metaphora ſumpta a ludis Circenſibus, in quibus juvenes exercebantur. *Facc.*

(52) *Ita ſenſim ſine ſenſu*) Παρόμοιον etiam vocalium alluſione inſigne; in quo decorum ſervat in Catonis perſona. Nam ſeculum illud figuris hujuſmodi delectabatur: quale eſt Ennii illud,

O Tite, tute Tati, tibi tanta tyranne tuliſti.

& ejuſdem ex Phœnice,

Stultus eſt qui cupita cupidus cupienter cupit.

& Plauti in Menæchmis,

Non potui paucis plura plane proloqui.

Simile ex Euripidis Medea affert Victor. lib. xxxvi. cap. 20. & Turnebus e Cicerone lib. VII. Adverſ. cap. 19. *Langius.*

Digitized by Google

ni, magni in primis, & præclari viri: quæ mihi tradita eſt, cum eſſem adoleſcens Tarenti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem peſtem, quam corporis voluptatem, hominibus dicebat a natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines temere & effrenate ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerumpublicarum everſiones, hinc cum hoſtibus clandeſtina colloquia naſci: nullum denique ſcelus, nullum malum facinus eſſe, ad quod ſuſcipiendum non libido voluptatis impelleret: ſtupra vero, & adulteria, & omne tale flagitium, nullis aliis illecebris excitari, niſi voluptatis. Cumque homini ſive natura, ſive (53) quis deus nihil mente præſtabilius dediſſet; huic divino muneri ac dono nihil eſſe tam inimicum, quam voluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiæ locum eſſe; neque omnino in voluptatis regno virtutem poſſe conſiſtere. Quod quo magis intelligi poſſet; fingere animo aliquem jubebat, tanta incitatum voluptate corporis, quanta percipi poſſet maxima: neminí cenſebat fore dubium, quin tamdiu, dum ita gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione conſequi poſſet. Quocirca nihil eſſe tam deteſtabile, tamque peſtiferum, quam voluptatem: ſi quidem ea, cum major eſſet atque longior, omne animi lumen exſtingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre ejus, a quo, Caudino prælio, Sp. Poſtumius & T. Veturius conſules ſuperati ſunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus, hoſpes noſter, qui in amicitia populi Romani permanſerat (54), ſe a majoribus natu accepiſſe dicebat, cum quidem ei ſermoni interfuiſſet Plato Athenienſis: quem Tarentum veniſſe, L. Camillo, Appio Claudio conſulibus, reperio.

Quorſum hæc? ut intelligatis, ſi voluptatem adſpernari ratione & ſapientia non poſſemus, magnam habendam ſenectuti gratiam, quæ efficeret, ut id non liberet, quod non oporteret. Impedit enim conſilium voluptas, rationi inimica: ac mentis (ut ita dicam) præſtringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidem feci, ut fortiſſimi viri T. Flaminini fratrem L. Flamininum e ſenatu ejicerem, ſeptem annis (55) poſtquam conſul fuiſſet: ſed (56) notandam putavi libidinem. Ille enim cum eſſet conſul, in Gallia exoratus in convivio a ſcorto eſt, ut ſecuri feriret aliquem eorum, qui in vinculis eſſent damnati rei capitalis. Hic Tito fratre

(53) *Quis Deus*) Si vox *quis* Ciceronis eſt, referri ad Minervam debet. Mihi inſititia videtur. In Parad. 1. c. 4. *Tu, cum tibi ſive Deus, ſive mater rerum omnium natura dederet animum &c.* Facc.

(54) *In amicitia populi Romani permanſerat*) Antiqua formula: quæ in fragmento Theoriæ legis, cujus ſupra meminimus, ita reperitur: *Quei eorum in amicitia populi Romani bello Punico proximo manſerunt.* Et in vetuſtiſſimo apud me ſenatus conſulto Græce ſcripto, quod M. Lepido, Q. Catulo coſſ. in æs inciſum fuit; *τῶν διὰ τέλους ἐν τῇ φιλίᾳ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων μεμενηκότων.* *Urſinus.*

(55) *Septem annis*) *Octo annis* habet antiquus liber. *Idem.*

(56) *Notandam*) Al. *Notandum.* Cato, cum Cenſor eſſet, ignominia L. Flamininum notavit, & Senatu movit. Cauſas refert Livius l. 39. c. 42. & ſeq. *Facc.*

tre ſuo cenſore, (qui proximus ante me fuerat) elapſus eſt: mihi vero & (57) Flacco neutiquam probari potuit tam flagitioſa & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus.

XIII. Sæpe audivi a majoribus natu, qui ſe porro pueros a ſenibus audiſſe dicebant; mirari ſolitum C. Fabricium, quod, cum apud regem Pyrrhum legatus eſſet, audiſſet a Theſſalo (58) Cinea, (59) eſſe quendam Athenis, qui ſe ſapientem profiteretur: eumque dicere, omnia, quæ faceremus, ad voluptatem eſſe referenda. Quod ex eo audientes M'. Curium & T. Coruncanium optare ſolitos, ut id Samnitibus, ipſiſque Pyrrho perſuaderetur: quo facilius vinci poſſent, cum ſe voluptatibus dediſſent. Vixerat M'. Curius cum P. Decio, qui, quinquennio ante eum conſulem, ſe pro republica quarto conſulatu devoverat. Norat eundem Fabricius, norat Coruncanius: qui cum ex ea ſua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant eſſe profecto aliquid natura pulchrum atque præclarum, quod ſua ſponte peteretur, quodque ſpreta & contempta voluptate optimus quiſque ſequeretur.

Quorſum igitur tam multa de voluptate? quia non modo vituperatio nulla, ſed etiam ſumma laus ſenectutis eſt, quod ea voluptates nullas magnopere deſiderat. Caret epulis, extructiſque menſis, & frequentibus poculis? caret ergo etiam vinolentia, & cruditate, & inſomniis (60). Sed aliquid dandum eſt voluptati, quoniam ejus blanditiis non facile obſiſtimus, (divine enim Plato *eſcam malorum* voluptatem appellat, quod ea videlicet homines capiantur, ut hamo piſces) quanquam immoderatis epulis careat ſenectus, (61) modicis tamen conviviis delectari poteſt. C. (62) Duillium,

(57) *Flacco*) L. Valerius Flaccus, qui M. Porcii Catonis collega erat. *Idem*.

(58) *Cinea*) qui fuit diſcipulus Demoſthenis, in primis facundus, Pyrrho carus, ejuſque nomine ad populum Romanum Legatus, ut eſt apud Juſtinum lib. 18. cap. 2. *Idem*.

(59) *Eſſe quemdam*) Epicurum, qui voluptatem vocabat extremum bonorum. *Idem*.

(60) *Inſomniis*) Libris omnibus invitis emendo, *inſomnia*. *Inſomniam* autem interpretor ἀϋπνίαν, id eſt, ſomni capiendi difficultatem, ſeu potius, ſomni privationem; quo nomine utitur & Terentius in Eunucho: *Nam aut jam revertere, aut mox noctu te adiges horſum inſomnia*. Non eſt autem dubium, quin vinolentiæ, & cruditatis comes ſit inſomnia. Senes autem quamvis non ſint admodum ſomnolenti, ſed leviſomni potius, ut loquitur Lucretius, dormiunt tamen facile, & tranquille propter continentiam & moderationem, quam adhibent in cibo, & potione. Juvenes contra propter cruditates ex vinolentia, & edacitate natas, noctes inſomnes, & doloris, ac moleſtiæ plenas traducunt, *Lambinus*. Sed ego Longium & cæteros omnes tum MſS. tum excuſos malo ſequi, qui habent *inſomniis*. Primum enim ἀϋπνία vitium eſt ſenibus peculiare, a quo ſenectutem vindicare Cato non poteſt. Deinde cum objeciſſet Cato, *caret ſenex epulis, extructiſque menſis, & frequentibus poculis*, nihil reſpondere poterat commodius, quam ſenem carere quoque incommodis, quæ illa commoda ſequi ſolent. Caret ergo vinolentia, & cruditate, & inſomniis. Neque enim vel in ebrietatis turpitudinem delabitur, vel ferculorum varietate valetudinem corrumpit, vel horribilibus inſomniis infeſtatur. Arctiorem enim ſomnum inſomnia conſequi ſolet. Arctius autem dormire potos quam ſobrios, nemo negat. Vulgo certe dici ſolet, Qui bene bibit, bene dormit. *Suſeridus Petrus*. Inſomnia illa Plinius vocat furiales ſomnos. *Facciolatus*.

(61) *Modicis conviviis*) Quidam tollunt vocem *Conviviis* nec ſine cauſſa. *Idem*.

(62) *Duillium*) Al. *Duilium*, al. *Duellium*. Poſtea *Bellius* dictus eſt, ut ſcribit Cicero in Orat. cap. 45. *Idem*.

lium, M. filium, qui Pœnos claſſe primus devicerat, redeuntem a cœna ſenem ſæpe videbam puer: delectabatur crebro funali (63) & tibicine quæ ſibi nullo exemplo privatus ſumpſerat: tantum licentiæ dabat gloria.

Sed quid ego alios? ad me ipſum jam revertar. Primum habui ſemper ſodales. Sodalitates autem me quæſtore conſtitutæ ſunt (64), ſacris Idæis magnæ Matris acceptis. Epulabar igitur cum ſodalibus omnino modice: ſed erat quidam fervor ætatis: qua progrediente, omnia fiunt in dies mitiora. Neque enim ipſorum conviviorum delectationem voluptatibus corporis magis, quam cœtu amicorum & ſermonibus metiebar. Bene enim majores noſtri accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, *convivium* nominarunt: melius, quam Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem vocant: ut, quod in eo genere minimum eſt, id maxime probare videantur.

XIV. Ego vero propter ſermonis delectationem tempeſtivis quoque conviviis (65) delector, nec cum æqualibus ſolum, qui pauci admodum reſtant; ſed cum veſtra etiam ætate, atque vobiſcum: habeoque ſenectuti magnam gratiam, quæ mihi ſermonis aviditatem auxit (66), potionis & cibi ſuſtulit. Quod ſi quem etiam iſta delectant, (ne omnino bellum indixiſſe videar voluptati, cujus eſt etiam fortaſſe quidam naturalis modus (67)) non

(63) *Crebro funali*) Sic habent libri omnes manuſcripti: & ita edidit Langius: cui aſſentior. Nam (ut ait idem) non dicit M. Tullius Duillium uno funali delectari ſolitum, ſed multo & crebro. Si quis tamen malet legi, *cereo*, quod alii ſubſtituerunt, non pugnabo: teſtabor tamen hanc eſſe ſcripturam antiquam, & (ut arbitror) rectam & veram. *Lambin.* Sed. *J. F. Gronov.* Obſerv. II. 6. *crebro*, interpretatur *denſo*. De re ipſa vide Lipſium Cent. IV. miſcell. ep. 3. & Caſaubonum in Suetonii Cæſarem cap. 37. *Grav.*

(64) *Sodalitates autem me quæſtore conſtitutæ ſunt*) M. Cato quæſtor Africano fuit, Tuditano & Cethego coſſ. anno ab U. C. DXLIX. de qua re ſuperius plura. *Sodalitates* vocat τὰ συσσίτια. Trogus lib. xxxvii. de Mithridate; *Hieme*, inquit, *deinde imminente, non in convivio, ſed in campo; non in vacationibus, ſed in exercitationibus; nec inter ſodales, ſed inter æquales, aut equo aut curſu aut viribus contendebat.* De *ſodalitiis* & *ſodalitiariis epulis* multa Ariſtoteles in Politicis. *Langius.* Vocabantur Græcis *ſodales* θιασῶται. Collegium enim ſeu ſocietas inſtituta in honorem alicujus dei, & ad ſacra ejus celebranda vocabatur θίασος, vide Harpocrat. & θιασῶται ſocietatis ejus conſortes, Latinis *ſodales* vulgo *confratria*. Differebant θιασῶται a συσσίτοις. Hi ſemper una veſcebantur, illi certis tantum diebus cum ſacra facerent, *Salmaſ.* Obſervat. ad Jus Atticum & Rom. cap. 4. ubi vide plura.

(65) *Tempeſtivis conviviis*) Recte ſic libri omnes. *Tempeſtiva convivia* ſunt, quæ & ante legitimam conviviorum horam ineuntur, & in multam noctem protrahuntur, ut erudite oſtendit maximus Salmaſius in Vopiſcum. Nihil certius, ut nihil falſius, quod huic opinioni rejiciendæ poſtea docti viri oppoſuerunt. *Grav. Tempeſtivis* ad modum temporis pertinet. Quæ nec ante inciperent, nec ſerius deſinerent, quam opus erat. *Manut.*

(66) *Quæ mihi ſermonis aviditatem auxit*) Plato, de Rep. Ὡς εὖ ἴσθι &c. Id eſt: *Profecto quanto magis me corporis voluptates deficiunt, tanto cupiditas confabulandi, & voluptas quam ex ea re capio, augetur.* Hic eſt fons, unde iſta hauſit Cicero. Anaxandrides apud Stobæum:

Ἐσθλῶ γὰρ ἀνδρὸς γῆρας εὐπροσήγορον.
Boni viri ſenectus facilis eſt in colloquio.

(67) *Quidam naturalis modus*) Socrates docet apud Platonem in Protagora, uſurpandam eſſe artem, quam μετρητικὴν *dimetiendi* appellat, quæ oſtendat quando moleſtia bona, & voluptas mala ſit, & vice verſa, hoc eſt quæ docet, ut Cicero hic dicit, qui ſit *naturalis modus voluptatis*. De his pluribus diſputat Gaſſendus, cui & hæc debentur.

non intelligo, ne in iſtis quidem voluptatibus ipſis, carere ſenſu ſenectutem. Me vero & magiſteria delectant (68) a majoribus inſtituta: & is ſermo, qui more majorum a ſummo adhibetur in poculis (69) & pocula, ſicut in ſympoſio Xenophontis, minuta atque (70) rorantia, & refrigeratio æſtate, & viciſſim aut ſol, aut ignis hibernus. Quæ quidem in Sabinis etiam perſequi ſoleo, conviviumque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quam maxime poſſumus, vario ſermone producimus.

At non eſt voluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. Credo: ſed ne deſideratio quidem. Nihil autem moleſtum, quod non deſideres. Bene Sophocles, cum ex eo quidam jam affecto ætate quæreret, uteretur ne rebus venereis: Dii meliora (71), inquit; libenter vero iſtinc, tanquam a domino agreſti ac furioſo profugi. Cupidis enim rerum talium, odioſum & moleſtum eſt fortaſſe carere: ſatiatis vero, & expletis, jucundius eſt carere, quam frui. Quanquam non caret is, qui non deſiderat. Ergo hoc non deſiderare, dico eſſe jucundius, quam frui.

Quod ſi iſtis ipſis voluptatibus bona ætas fruitur libentius; primum a parvulis fruitur rebus, ut diximus: deinde iis, quibus ſenectus, ſi non abunde potitur, non omnino caret. Ut (72) Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea ſpectat, delectatur tamen etiam qui in ultima: ſic adoleſcentia, voluptates prope intuens, magis fortaſſe lætatur: ſed delectatur etiam ſenectus, procul eas ſpectans tantum, quantum ſat eſt.

At illa quanti ſunt, animum tanquam emeritis ſtipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium ſecum eſſe, ſecumque (ut dicitur) vivere? Si vero habet aliquod tanquam pabu-

tur, in libris de Philoſophia morali Epicuri. *Gravius*. *Modus* al. *Motus*. Recedit autem paullum a doctrina Stoica, ſi voluptatem modo aliquo admittit. Iccirco addit *fortaſſe*. Ceterum Stoicus voluptatibus abſtinet, Peripateticus utitur, Epicureus fruitur. *Facciolatus*.

(68) *Me vero & magiſteria delectant*) In omni convivio legebatur plerumque ſorte magiſter convivii, qui convivis ceteris leges ferebat bibendi. Varroni *modimperator*, Horatio *arbiter*, Plauto *dictator*, Græcis συμποσιαρχὸν, βασιλεὺς, vel στρατηγὸς, qua poſtrema voce uſus eſt etiam Plautus Sticho:

Strategum te facio huic convivio.

Vulgatius *magiſter*. Lampridius in Elegabalo: *Perfectum urbicum ſæpe poſt cœnam ad potandum vocabat, adhibitis & præfectis prætorio, ita ut ſi recuſarent, magiſtri eos cogerent*. Lipſius.

(69) *A ſummo adhibetur in poculis*) *A ſummo bibere* Græcis eſt ἐν κύκλῳ πίνειν, ab eo conviva videlicet, qui ſummus accumbit, ad imum. Mos hic ſolemnis in omni convivio Romanis fuit, cum paulo hilarius invitare ſe vellent. Plautus Perſa:

Age puere
A ſummo ſeptenis cyathis committe hos ludos.

Aſinaria:

Da puere ab ſummo, age tu interibi ab infimo da ſuavium. Idem.

(70) *Rorantia*) Quæ leviter irrorant convivas; ideoque parum vini capiunt. *Facc.*

(71) *Dii meliora*) Locus eſt ſtatim initio lib. I. de Rep. quem ſi interpretatum Ciceronem dicamus, *dic meliora*, non *dii meliora*, legendum ſit. Ut Græcum verbum εὐφημεῖν exprimatur, quod Latini dicunt *bona verba dicere*, aliquando *linguis favere*. Sed ſic & locutus eſt Philipp. 10. *Ac permitto ut de tribus Antoniis eligas quem velis. Dii meliora, inquies*. Langius.

a Lamb. *pravis fruitur rebus*

(72) *Turpione*) Actore ſcenico, qui cum Roſcio conjungitur in dialogo de Oratoribus c. 20. *Facc.*

pabulum ſtudii atque doctrinæ, nihil eſt otioſa ſenectute jucundius. Mori videbamus in ſtudio dimetiendi pæne cæli atque terræ (73) C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux noctu aliquid deſcribere ingreſſum, quoties nox oppreſſit, cum mane cœpiſſet? quam delectabat eum defectiones ſolis & lunæ multo nobis ante prædicere?

Quid in levioribus ſtudiis, ſed tamen acutis? quam gaudebat bello ſuo Punico Nævius! quam Truculento Plautus! quam Pſeudolo! Vidi etiam ſenem Livium: qui cum, ſex annos ante quam ego natus ſum, fabulam docuiſſet, Centone Tuditanoque conſulibus, uſque ad adoleſcentiam meam proceſſit ætate. Quid de P. Licinii Craſſi & pontificii, & civilis juris ſtudio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus eſt? Atqui eos omnes, quos commemoravi, his ſtudiis flagrantes ſenes vidimus. M. vero Cethegum, quem recte *Suadæ medullam* dixit Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo videbamus, etiam ſenem? Quæ ſunt igitur epularum, aut ludorum, aut ſcortorum voluptates cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem ſtudia doctrinæ. Quæ quidem prudentibus & bene inſtitutis pariter cum ætate creſcunt: ut honeſtum illud Solonis ſit, quod ait verſiculo quodam, ut, ante dixi, ſeneſcere ſe multa in dies addiſcentem: qua voluptate animi nulla certe poteſt eſſe major.

XV. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur ſenectute, & mihi ad ſapientis vitam proxime videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recuſat imperium, nec unquam ſine uſura reddit, quod accepit: ſed alias minore, plerumque majore cum fœnore. Quanquam me quidem non fructus modo, ſed etiam ipſius terræ vis ac natura delectat: quæ cum gremio mollito ac ſubacto (74) ſemen ſparſum excepit; primum id occæcatum cohibet (75); ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata eſt: deinde tepe-

(73) *Mori videbamus in ſtudio dimetiendi pæne cæli*) Aliter hæc verba locantur in meo codice: *videbamus in ſtudio dimetiendi pæne mori cæli atque terræ*. Non dubito *pæne* ſuo excidiſſe loco. Pertinet ad *mori*, quod omnes norunt. Quam abſurde autem, & contra rationem & uſum Latine loquentium ponatur inter *dimetiendi* & *cæli* nemo non videt. Ciceronem credo ſcripſiſſe, *Mori pæne videbamus in ſtudio dimetiendi cæli & terræ C. Gallum*. Sed hoc leve. *Grav.*

a Man. *ſeptem annis*

(74) *Gremio mollito ac ſubacto*) Eadem tralatione utitur Virgilius II. Georg.

Vere tument terræ, & genitalia ſemina poſcunt, &c. Idem.

(75) *Occæcatum*) Sic in ſcriptis & excuſis olim legitur. Theodorus Gaza vero legit *occatum*, quod & poſtea Faernus probavit, & multi editores poſteriores. Sed Cicero originem vocis *occare* aperire, ac docere voluit unde *occatio* dicta eſſet. Nimirum *occare* factum eſſe per ſyncopen ab *occæcare*. Hanc opinionem Ciceronis fuiſſe ex aliorum quoque antiquorum teſtimonio intelligimus, in primis autem Sex. Pompeji eruditi ſcriptoris, qui inquit, *Occare & occationem Verrius putat ab occædendo, quod cædat grandes glebas terræ, cum Cicero venuſtiſſime dicat ab occæcando fruges ſatas*. Sed etiam Nonii Marcelli: *Occationem ab occæcatis ſeminibus, qua id efficitur, dici M. Tullius voluit de Senectute*. Eſt autem *occæcare* operire terra. Verrii etymologiam probat Varro I. de Re Ruſtica: *Vineas novellas fodere, aut arare, & poſtea occare, id eſt, comminuere, ne ſit gleba, quod ita occidunt, oc-*

cære

tepefactum vapore & compreſſu ſuo diffindit, & (76) elicit herbeſcentem ex eo viriditatem: quæ nixa fibris ſtirpium, ſenſim adoleſcit; culmoque erecta geniculato (77), vaginis jam quaſi pubeſcens includitur; e quibus cum emerſerit, fundit frugem ſpici, ordine ſtructam, & contra avium minorum morſus munitur vallo ariſtarum.

Quid ego vitium ſatus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non poſſum, ut meæ ſenectutis requietem oblectamentumque noſcatis. Omitto enim vim ipſam omnium, quæ generantur e terra: quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo (78), aut cæterarum frugum ac ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos ramoſque procreat. Malleoli, plantæ, ſarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis cum admiratione delectent? Vitis quidem quæ natura caduca eſt, & niſi fulta ſit, ad terram fertur; eadem, ut ſe erigat, claviculis ſuis, quaſi manibus, quidquid eſt nacta, complectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, ne ſilveſcat ſarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta ſunt, exſiſtit tanquam ad articulos ſarmentorum ea quæ gemma dicitur, a qua oriens uva ſeſe oſtendit: quæ & ſucco terræ, & calore ſolis augeſcens primo eſt peracerba guſtatu, deinde maturata dulceſcit; veſtitaque pampinis, nec modico tepore caret, & nimios ſolis defendit ardores. Qua quid poteſt eſſe tum fructu lætius, tum adſpectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me ſolum, ut ante dixi, ſed etiam cultura, & ipſa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum jugatio, religatio, & propagatio vitium; ſarmentorumque, ea, quam dixi, aliorum amputatio, (79) aliorum immiſſio.

Quid ego irrigationes? quid foſſiones agri, repaſtinationeſque proferam, quibus fit multo terra fœcundior? Quid de utilitate loquar ſtercorandi? Dixi in eo libro, quem de rebus ruſticis ſcripſi: de qua doctus Heſiodus

caro dicunt. Ille igitur dictum putat ab *occidendo*. P. Victorius Var. Lect. lib. II. cap. 23. & lib. XXIV. cap. 12.

(76) *Elicit*) Quidam legere malunt *ejicit*, nec ratione carent. *Facc.*

(77) *Culmoque erecta geniculato*) *Genicula* ſunt nodi in caulibus, & culmis, quibus diſtinguuntur. Plin. XVIII. cap. 7. *Genicula ſunt tritico quaterna, farri ſena, hordeo octona*. In eodem capite: *Milium & panicum in culmum geniculatum, & concavum: ſeſamum vero in ferulaceum ſc. faſtigatur*. Sic *geniculatum incrementum* apud eundem XVI. cap. 25. *Sic fit ut prima cacumina* (germinantium arborum) *impellis ſeſentis appareat, geniculato incremento*. Hos nodos vocant etiam *articulos* Columella II. cap. 12. *Cum ſeges in articulum ierit*, hoc eſt in nodum ſurgere cœperit. *Grav.*

(78) *Ex acino vinaceo*) Negat Iſaacus Caſaubonus ἐ τῷ ad Suetonii Auguſtum c. 76. *acinum* notare Latinis veteribus, *nucleum*, qui Græcis dicatur τὸ γίγαρτον: acinum eſſe ipſam baccam ſive granum uvæ, cujus partes ſint folliculus, ſuccus, caro, nucleus: nucleum autem non *acinum* appellari in uvis. Columellam & eum ſecutum Palladium nucleos etiam *vinacia* vocare nove, cum vinacia potius ſint ϛέμφυλα. Acinum quidem pro nucleo uſurpari quoque, ſed mutata vetere Latinitate. Idque probat teſtimonio Hieronymi in Eſaiæ caput primum. *Idem*.

(79) *Aliorum immiſſio*) Cum virga edita a matre ſulco committitur, ut ait Columella de Arboribus c. 7. *Facc.*

ne verbum quidem fecit, cum de cultura agri ſcriberet. At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, ante ſeculis fuit, Laertem lenientem deſiderium, quod capiebat e filio, colentem agrum, & eum ſtercorantem facit (80). Nec vero ſegetibus ſolum, & pratis, & vineis, & arbuſtis res ruſticæ lætæ ſunt; ſed etiam hortis & pomariis: tum pecudum paſtu, apium examinibus, florum omnium varietate. Nec conſitiones modo delectant, ſed etiam inſitiones: quibus nihil invenit agricultura ſolertius.

XVI. Poſſum perſequi multa oblectamenta rerum ruſticarum: ſed ea ipſa, quæ dixi, fuiſſe ſentio longiora. Ignoſcetis autem. Nam & ſtudio rerum ruſticarum provectus ſum, & ſenectus eſt natura loquacior: ne ab omnibus eam vitiis videar vindicare. Ergo in hac vita M'. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphaſſet, conſumpſit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans (abeſt enim non longe a me) admirari ſatis non poſſum vel hominis ipſius continentiam, vel temporum diſciplinam (81). Curio, ad focum ſedenti, magnum auri pondus Samnites cum attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. Non enim aurum habere, præclarum ſibi videri dixit; ſed iis, qui haberent aurum, imperare. Poteratne tantus animus non jucundam efficere ſenectutem?

Sed venio ad agricolas, ne a me ipſo recedam. In agris erant tum ſenatores, & iidem ſenes. Siquidem aranti L. Quintio Cincinnato nuntiatum eſt, eum dictatorem eſſe factum: cujus dictatoris juſſu magiſter equitum C. Servilius Ahala Sp. Mælium regnum appetentem, occupatum interemit (82). A villa in ſenatum arceſſebantur & Curius, & cæteri ſenes, ex quo, qui eos arceſſebant, *viatores* nominati ſunt. Num igitur eorum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe agri cultione oblectabant? Mea quidem ſententia haud ſcio, an ulla vita beatior eſſe poſſit (83), neque ſolum officio, quod hominum generi univerſo cultura agrorum eſt ſalutaris; ſed & delectatione, quam dixi, & ſaturitate copiaque omnium rerum, quæ ad victum hominum, ad cultum etiam deorum pertinent: ut, quoniam hæc quidam deſiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni

aſſi-

(80) *Stercorantem facit*) Non ſtercorantem, *ἀλλὰ λιστρεύοντα καὶ ἀμφιλαχαίνοντα τὸ φυτόν*. hoc eſt, *purgantem & ablaqueantem arbores*, inducit Laertem Odyſ. ω. Memoriæ lapſus; niſi & ſeni & Catoni, ut illo ſæculo, rerum Græcanicarum ignorationem aliquam concedamus. Vel certe aliter in Homero lectum fuerit, quam noſtra nunc habent exemplaria. *Langius*. Vide de hoc loco diſputantem Guilielmum Budæum lib. V. de Aſſe, Brodæum Miſcellan. VI. 13. & Victorium XXVIII. Var. Lect. 4. qui Ciceronem tuetur.

(81) *Temporum diſciplinam*) Hoc eſt, temporum illorum rationem, conſuetudinem, & quaſi legem, quæ ab omnibus ſervabatur. Hæc non fuiſſent annotata, niſi viris doctis aquam hic hæſiſſe conſtaret. *Grævius*.

(82) *Occupatum interemit*) *Occupare*, eſt præcipere, prævenire. III. de Rep. *Quid ſi vita ejus in periculum veniet, ut eum aliquando neceſſe ſit, aut occupare, aut mori?* Hujuſmodi etiam protrita video annotanda eſſe; quia hoc qui ignorabant, locum corruperunt. *Langius*.

(83) *An ulla vita beatior*) Omittunt *vita* Langius, Gruterus, Grævius: apud quos *ulla miſerior* refertur ad τὸ *ſenectus*. Utrumvis elige.

aſſiduique domini referta cella vinaria, olearia, etiam penaria eſt, villaque tota locuples eſt: abundat porco, hædo, agno, gallina, lacte, caſeo, melle. Jam hortum ipſi agricolæ ſuccidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc, ſupervacanei etiam operis (84), aucupium atque venatio.

Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum, olivetorumque ſpecie dicam? Brevi præcidam (85). Agro bene culto nil poteſt eſſe, nec uſu uberius, nec ſpecie ornatius: ad quem fruendum non modo non retardat, verum etiam invitat atque allectat ſenectus. Ubi enim poteſt illa ætas, aut caleſcere vel apricatione melius, vel igni: aut viciſſim umbris aquiſve refrigerari ſalubrius? Sibi igitur habeant arma, ſibi equos (86), ſibi haſtas, ſibi clavam, ſibi pilam, ſibi natationes & curſus: nobis ſenibus ex luſionibus multis talos relinquant, & teſſeras: id ipſum tamen ut lubebit: quoniam ſine his beata eſſe ſenectus poteſt.

XVII. Multas ad res, perutiles Xenophontis libri ſunt. Quos legite, quæſo, ſtudioſe, ut facitis. Quam copioſe ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuenda re familiari, qui OEconomicus inſcribitur? Atque ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quam ſtudium agri colendi, Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrum minorem, regem Perſarum, præſtantem ingenio atque imperii gloria, cum Lyſander Lacedæmonius, (87), vir ſummæ virtutis, veniſſet ad eum Sardis, eique dona a ſociis attuliſſet: & cæteris in rebus comem erga Lyſandrum, atque humanum fuiſſe (88), & ei quendam conſeptum agrum, diligenter conſitum

(84) *Supervacanei operis*) Id eſt, cui ſervimus tempore quaſi ſubſicivo, cum juſto & legitimo ſumus defuncti opere, ſeu labore; quem agri cultura poſcit. *Grav.*

(85) *Brevi præcidam*) Sic Academic. IV. *Præcide, inquit, ſtatue aliquando quod lubet.* VIII. ad Att. *Nunquam reo cuiquam tam humili, tam ſordido, tam nocenti, tam alieno, tam præciſe negavi, quam hic mihi plane ſine ulla exceptione præcidit.* Fortaſſe dictio, *brevi*, expungi poſſit, ut adulterina. *Lang.* Qui præmittunt *brevi*, non capiunt vim verbi *præcido*. Alii leg. *Breviter dicam*, al. *Brevi expediam*: quæ ſunt Grammaticorum explicationes in contextum traductæ. *Facc.*

(86) *Sibi igitur habeant arma, ſibi equos &c.*) Hæc exercitationum genera omnibus intellectu facilia ſunt, præterquam quod *clava* iſta nobis caput obtundit, & cerebrum excutit. Sed militaris genus exercitationis commemorari exiſtimo, quo ſe ad palum gravi clava numeros omnes armaturæ implentes exercebant. Itaque milites Romani ſervos clavigeros habebant, qui apud comicum Plautum in Rudente, Act. III. Sc. 5. & in Mercatore, Act. 5. Sc. 2. *clavatores* appellantur. Illius exercitationis ita meminit lib. I. cap. 11. Vegetius: Feſtus quoque lib. III. Hæc & plura *Turn.* Adverſ. XIII. 6.

(87) *Vir ſummæ virtutis*) Nepos non virtutem ejus laudat, ſed felicitatem. Facit præterea avarum, perfidum, crudelem.

(88) *Comem erga Lyſandrum atque humanum fuiſſe*) Meus antiquiſſimus & Pithæan. *Communem erga Lyſandrum atque humanum fuiſſe.* Nec dubito id in aliis quoque codicibus reperiri, ſed neglectum ab eruditis fuiſſe, cum tamen nihil certius ſit, hanc eſſe Tullii manum. *Communis* enim eſt comis, humanus, benignus, facilis erga ſe inferiores. Suet. in Claud. cap. 21. *Neque ullo ſpectaculi genere communior aut remiſſior erat.* Et in Veſpaſ. c. 22. *ſuper cœnam autem & ſemper alias communiſſimus multa joco tranſigebat.* Utroque in loco ex libris optimis hanc ſcripturam aſſeruit Caſaubonus, cum in vulgatis ſit *comior* & *comiſſimus*, allato etiam Servii loco: *communemque vocato deum, humanum, beneficum, φιλάνθρωπον, unde & communes homines diximus.* Cicero IV. ad Fam. 9. *Eum magis commu-*

oſtendiſſe. Cum autem admiraretur Lyſander & proceritates arborum, & directos (89) in quincuncem ordines, & humum ſubactam atque puram, & ſuavitatem odorum, qui afflarentur e floribus: tum eum dixiſſe, mirari ſe non modo diligentiam, ſed etiam ſolertiam ejus, a quo eſſent illa dimenſa atque deſcripta: & ei Cyrum reſpondiſſe: Atqui ego omnia iſta ſum dimenſus; mei ſunt ordines, mea deſcriptio; multæ etiam iſtarum arborum mea manu ſunt ſatæ. Tum Lyſandrum intuentem ejus purpuram, (90) & nitorem corporis, ornatumque Perſicum multo auro, multiſque gemmis, dixiſſe: Recte vero te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta eſt (91).

Hac igitur fortuna frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quo minus & cæterarum rerum, & in primis agri colendi ſtudia teneamus uſque ad ultimum tempus ſenectutis. M. quidem Valerium Corvum accepimus ad centeſimum annum a perduxiſſe (92), cum eſſet acta jam ætate in agris, eoſque coleret: cujus inter primum & ſextum conſulatum b ſex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantum ſpatium ætatis majores noſtri ad ſenectutis initium eſſe voluerunt (93), tantus illi curſus honorum fuit. Atque ejus extrema ætas hoc beatior, quam media, quod auctoritatis plus habebat, laboris vero minus. Apex autem ſenectutis eſt auctoritas.

Quan-

---

nem cenſemus in victoria futurum fuiſſe, quam incertis rebus fuiſſet. Vide quæ ibi notavi. Nam & hunc locum ſollicitarant viri eruditi Sic & Græcis κοινός. Iſocrates ad Demon. φιλόκαλος τε ἴσθι καὶ μεγαλοπρεπής, καὶ τοῖς φίλοις κοινός. *Eras elegans & ſplendidus, & erga amicos communis*. Græv.

(89) *In quincuncem*) Arbores quincunciali ordine diſpoſitæ, undecumque ſpectetur, figuram referunt illius notæ, quæ apud Latinos quinque ſignificat. V. Ordo hic in arboribus conſerendis ab omnibus rei ruſticæ ſcriptoribus ſummopere laudatur. *Facc.*

(90) *Et nitorem corporis*) Verba hæc abeſſe a veteri editione monet Manutius, neque legi in Xenophonte. Parum certe venuſtatis habent. *Idem.*

(91) *Quoniam virtuti tua fortuna conjuncta eſt*) Mallem, *quoniam fortuna tua virtus conjuncta eſt*. Philoſopho erit hæc ſententia dignior. Ac mihi quidem ſic dicendum videtur Tullio, ſi Græcum interpretari voluit. *Paſſerat.*

a Vict. *vitam produxiſſe*

(92) *M. quidem Valerium Corvum accepimus ad centeſimum annum perduxiſſe*) Poſſunt quærere qui in hac lectione non acquieſcunt, quid hic tandem M. Valerius ad centeſimum annum perduxerit. Facilis eſt reſponſio: Perduxit *agri colendi ſtudia*, de quibus agitur. Nemini ſuborta eſſet vel mendi ſuſpicio, vel cogitatio emendandi, ſi ſcripſiſſet Cicero *illa perduxiſſe*. At enim pronomen ſi popularibus linguis aſſuetæ aures deſiderant, ſæpe boni latinitatis auctores prætermittunt. Quæ prætermiſſio multas peperit, ex intelligendi difficultate, & ſcribendi varietates, & emendandi. Etſi enim emendatores male de ſcriptoribus librariis ſine ſoliti dicere, in eadem tamen utrique ſunt navi, ut mutent quæ intelligunt. Simillima hujus & gemina eſt phraſis, de Amicit. 10. *Atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineuntis ætatis, quod ſummi puerorum amores ſæpe una cum prætexta ponerentur. Sin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent: dirimi tamen interdum contentione*, &c. Quid enim *perduxiſſent*? amores. Quid *dirimi*? amores. Quæ vox ex antecedente phraſi eſt repetenda & intelligenda. *Olivetus.*

b Lamb. *octo & quadraginta*

(93) *Quantum ſpatium ætatis majores noſtri ad ſenectutis initium eſſe voluerunt*) Varro apud Cenſorinum de natali die: *In tertio gradu qui erant uſque ad 45. annos, juvenes appellatos, eo quod remp. in re militari poſſent juvare. In quarto autem ad uſque ſexageſimum annum, ſeniores eſſe vocitatos, quod tunc primum ſeneſcere corpus inciperet*, Græv.

Quanta fuit in L. Cæcilio Metello? quanta in Atilio Calatino? in quem illud elogium unicum (94): PLURIMÆ CONSENTIUNT GENTES, POPULI PRIMARIUM FUISSE VIRUM. Notum eſt totum carmen, inciſum in ſepulcro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium eſſet fama conſentiens. Quem virum P. Craſſum, nuper pontificem maximum? quem poſtea M. Lepidum eodem ſacerdotio præditum vidimus? Quid de Paulo, aut Africano loquar? aut, ut jam ante, de Maximo? quorum non in ſententia ſolum, ſed etiam in nutu reſidebat auctoritas. Habet ſenectus honorata præſertim, tantam auctoritatem, ut ea pluris ſit, quam omnes adoleſcentiæ voluptates.

XVIII. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare ſenectutem, quæ fundamentis adoleſcentiæ conſtituta ſit; ex quo id efficitur, quod ego maguo quondam cum aſſenſu omnium dixi: Miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet. Non cani, non rugæ repente auctoritatem arripere poſſunt: ſed honeſte acta ſuperior ætas fructus capit auctoritatis extremos.

Hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia, ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, reduci, conſuli: quæ & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optime morata, ita diligentiſſime obſervantur. Lyſandrum Lacedæmonium, cujus modo mentionem feci, dicere ajunt ſolitum, Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domicilium ſenectutis. Nuſquam enim tantum tribuitur ætati, nuſquam eſt ſenectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum eſt, cum Athenis, (95) ludis, quidam in theatrum grandis natu veniſset, in magno conſeſſu locum ei a ſuis civibus nuſquam datum: cum autem ad Lacedæmonios acceſſiſset, qui legati cum eſsent, in loco certo conſederant, conſurrexiſse omnes, & ſenem illum ſeſſum recepiſse. Quibus cum a cuncto conſeſſu plauſus eſset multiplex datus, dixiſse ex iis quendam, Athenienſes ſcire, quæ recta eſsent, ſed facere nolle. Multa in noſtro collegio præclara: ſed hoc, de quo agimus, in primis, quod, ut quiſque ætate antecellit, ita ſententiæ principatum tenet: neque ſolum honore antecedentibus, ſed iis etiam, qui cum imperio ſunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ ſunt igitur voluptates corporis cum auctoritatis præmiis comparandæ? quibus qui ſplendide uſi ſunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregiſse, nec, tanquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſse.

At ſunt moroſi, & anxii, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam avari. Sed hæc, morum vitia ſunt, non ſenectutis. Ac moroſitas tamen,

---

(94) *In quem illud elogium unum*) *Unicum* eſt ſingulare elogium ſive inſcriptio. *Unicus magiſter* apud Sueton. in Valer. Catone, eſt ſingularis & præſtantiſſimus, & *unicus imperator*, apud eundem in Veſpaſ. & *unice amare* Ciceroni, mirifice, præ aliis ſingulariter amare. *Elogium* eſt quævis inſcriptio ſive tabulæ, ſive ſtatuæ, titulus ſepulchralis, epigramma. Sic inferius cap. 20. *Solonis quidem ſapientis elogium eſt*. Hoc eſt, Solonis ſepulchri hæc eſt inſcriptio. *Idem*.

(95) *Ludis*) Panathenaicis. *Facc.*

tamen, & ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, non illius quidem juſtæ, ſed quæ probari poſſe videatur. Contemni ſe putant, deſpici, illudi. Præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. Quæ tamen omnia dulciora fiunt & moribus bonis, & artibus: idque tum in vita, tum in ſcena intelligi poteſt ex iis fratribus, qui in Adelphis ſunt. Quanta in altero duritas (96), in altero comitas! Sic ſe res habet. Ut enim non omne vinum, ſic non omnis ætas vetuſtate coaceſcit. Severitatem in ſenectute probo, ſed eam (ſicut alia) modicam: acerbitatem nullo modo. Avaritia vero ſenilis quid ſibi velit, non intelligo. Poteſt enim quidquam eſſe abſurdius, quam, quo minus viæ reſtat, eo plus viatici quærere?

XIX. Quarta reſtat cauſa, quæ maxime angere atque ſollicitam habere noſtram ætatem videtur, appropinquatio mortis: quæ certe a ſenectute non poteſt longe abeſſe. O miſerum ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam longa ætate non viderit! quæ aut plane negligenda eſt, ſi omnino extinguit animum; aut etiam optanda, ſi aliquo eum deducit, ubi ſit futurus æternus. Atqui tertium certe nihil inveniri poteſt. Quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum?

Quanquam quis eſt tam ſtultus, quamvis ſit adoleſcens, cui ſit exploratum, ſe ad veſperum eſſe victurum? Quin etiam ætas illa multo plures, quam noſtra, mortis caſus habet. Facilius in morbos incidunt adoleſcentes; gravius ægrotant; triſtius curantur. Itaque pauci veniunt ad ſenectutem: quod ni ita accideret, melius & prudentius viveretur. Mens enim, & ratio, & conſilium, in ſenibus eſt: qui ſi nulli fuiſſent, nullæ omnino civitates fuiſſent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud eſt crimen ſenectutis, cum illud videatis cum adoleſcentia eſſe commune? Senſi ego tum in optimo filio meo, tum in exſpectatis ad ampliſſimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem eſſe communem.

At ſperat adoleſcens, diu ſe victurum: quod ſperare idem ſenex non poteſt. Inſipienter ſperat. Quid enim ſtultius, quam incerta pro certis habere, falſa pro veris? Senex ne quod ſperet quidem habet. At eſt (97) eo meliore conditione, quam adoleſcens: cum id, quod ille ſperat, hic jam conſecutus eſt. Ille vult diu vivere: hic diu vixit. Quanquam, o dii boni! quid eſt in hominis vita diu? Da enim ſupremum tempus: exſpectemus Tarteſſiorum regis ætatem: fuit enim (ut ſcriptum video) Arganthonius.

(96) *Quanta in altero duritas*) *Diritas*, ex Nonio repoſui, *Lang.* *Diritas* edendum curavit Langius, Nonium ſecutus: & item ego olim. Sed liceat mihi dejerare, me in novem codicibus veteribus plane reperiſſe ſcriptum, *duritas*, idque mihi longe magis placet, quam, *diritas*: recteque opponitur *comitati*: non item, *diritas*. Præterea parciores & ſeveriores in filios patres, duri & feri dicuntur, non, *diri*. Lambin. Non improbanda eſſet *diritas*, niſi abnuerent omnes fere Mſſ. pauciſſimis exceptis. Vide Victorium Var. Lect. lib. II. cap. ult. *Grav.*

(97) *Eo meliore*) Fortaſſe particula *eo* irrepſit: non tamen movere auſim. *Facc.*

Digitized by Google

nius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, (98) centum & viginti vixit. Sed mihi ne diuturnum quidem quidquam videtur, in quo eſt aliquid extremum. Cum enim id advenit; tunc illud, quod præteriit, effluxit: tantum remanet, quod virtute & recte factis conſecutus ſis. Horæ quidem cedunt, & dies, & menſes, & anni: nec præteritum tempus unquam revertitur; nec, quid ſequatur, ſciri poteſt. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet eſſe contentus. Neque enim hiſtrioni, ut placeat, peragenda eſt fabula, modo, in quocumque fuerit actu, probetur: neque ſapienti uſque ad *Plaudite* vivendum.

Breve enim tempus ætatis, ſatis eſt longum ad bene honeſteque vivendum. Sin proceſſeris longius, non magis dolendum eſt, quam agricolæ dolent, præterita verni temporis ſuavitate, æſtatem autumnumque veniſſe. Ver enim, tanquam adoleſcentiam ſignificat, oſtenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, & percipiendis accommodata ſunt. Fructus autem ſenectutis eſt (ut ſæpe dixi) ante partorum bonorum memoria & copia. Omnia vero, quæ ſecundum naturam fiunt, ſunt habenda in bonis. Quid eſt autem tam ſecundum naturam, quam ſenibus emori? quod idem contingit adoleſcentibus, adverſante & repugnante natura. Itaque adoleſcentes mori ſic mihi videntur, ut cum aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: ſenes autem, ſicut ſua ſponte, nulla adhibita vi, conſumptus ignis extinguitur. Et quaſi poma, ex arboribus, ſi cruda ſunt, vi avelluntur; ſi matura & cocta, decidunt: ſic vitam adoleſcentibus vis aufert, ſenibus maturitas: quæ mihi quidem tam jucunda eſt, ut, quo propius ad mortem accedam, quaſi terram videre videar, aliquandoque in portum ex longa navigatione eſſe venturus.

XX. Omnium ætatum (99) certus eſt terminus: (1) ſenectutis autem nullus certus eſt terminus: recteque in ea vivitur, quoad munus officii exſequi & tueri poſſis; & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animoſior etiam ſenectus ſit, quam adoleſcentia, & fortior. Hoc illud eſt, quod Piſiſtrato tyranno a Solone reſponſum eſt: cum illi quærenti, Qua tandem ſpe fretus, ſibi tam audaciter obſiſteret; reſpondiſſe dicitur, Senectute. Sed vivendi finis eſt optimus, cum integra mente, cæteriſque ſenſibus (2), opus ipſa ſuum eadem, quæ coagmentavit, natura diſſolvit. Ut na-

---

(98) *Centum & viginti*) Herodotus, Lucianus, & Silius Italicus numerum augent. *Idem*.

(99) *Certus eſt terminus*) Habes ætatum omnium terminos, variaſque de iis opiniones apud Cenſorinum c. 14. Senectuti aſſignari non poteſt, niſi tempus ſignetur, quo moriendum eſt. *Idem*.

(1) *Senectutis autem nullus*) Oliverus & alii addunt: *certus eſt terminus*: quæ explicatio non eſt Ciceronis ſed alicujus interpretis. *Idem*.

(2) *Cæteriſque ſenſibus*) Manutius & Lambinus ediderunt, *certiſque*. Nos, *cæteris*, cum Victorio & Grutero. Nam ſi quis miretur hic *mentem* in *ſenſuum* numero haberi, meminerit hanc fuiſſe Stoicorum ſententiam, ut patet ex Lucullo, cap. 10. *Mens ipſa, quæ ſenſuum fons eſt, atque etiam ipſa ſenſus eſt*. Olivet.

navem, ut ædificium idem deſtruit facillime, (3) qui conſtruxit: ſic hominem eadem optime, quæ conglutinavit, natura diſſolvit. Jam omnis conglutinatio recens, ægre: inveterata, facile divellitur. Ita fit, ut illud breve vitæ reliquum nec avide appetendum ſenibus, nec ſine cauſa deſerendum ſit: vetatque Pythagoras injuſſu imperatoris, id eſt, dei, de præſidio & ſtatione vitæ decedere. Solonis quidem ſapientis elogium eſt, quo ſe negat velle ſuam mortem dolore amicorum & lamentis vacare. Vult, credo, ſe eſſe carum ſuis. Sed haud ſcio, an melius Ennius:

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
(4) *Faxit.*

Non cenſet lugendam eſſe mortem, quam immortalitas conſequatur.

Jam ſenſus moriendi ſi aliquis eſſe poteſt, is ad exiguum tempus, præſertim ſeni: poſt mortem quidem ſenſus aut optandus, aut nullus eſt. Sed hoc meditatum ab adoleſcentia debet eſſe, mortem ut negligamus: ſine qua meditatione, tranquillo eſſe animo nemo poteſt. Moriendum enim certe eſt: & id incertum, an eo ipſo die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, qui poterit animo conſiſtere? De qua non ita longa diſputatione opus eſſe videtur, cum recorder, non ſolum L. Brutum, qui in liberanda patria eſt interfectus: non (5) duos Decios, qui ad voluntariam mortem curſum equorum incitaverunt: non M. Atilium, qui ad ſupplicium eſt profectus, ut fidem hoſti datam conſervaret: non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus ſuis obſtruere voluerunt: non avum tuum L. Paulum, qui morte luit collegæ in Cannenſi ignominia temeritatem: non M. Marcellum, cujus interitum ne crudeliſſimus quidem hoſtis honore ſepulturæ carere paſſus eſt: ſed legiones noſtras (quod ſcripſi in Originibus) in eum ſæpe locum profectas alacri animo & erecto, unde ſe nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adoleſcentes, & ii quidem non ſolum indocti, ſed etiam ruſtici contemnunt, id docti ſenes extimeſcent?

Omnino (ut mihi quidem videtur) ſtudiorum omnium ſatietas, vitæ facit ſatietatem. Sunt pueritiæ certa ſtudia: num igitur ea deſiderant adoleſcentes? Sunt & ineuntis adoleſcentiæ: num ea jam conſtans requirit ætas, quæ media dicitur? Sunt etiam hujus ætatis: ne ea quidem quæruntur a ſenectute. Sunt extrema quædam ſtudia ſenectutis: ergo, ut ſuperiorum ætatum ſtudia occidunt, ſic occidunt etiam ſenectutis. Quod cum evenit, ſatietas vitæ tempus maturum mortis affert.

XXI.

---

(3) *Qui conſtruxit*) Hic vulgo adſuitur membrum: *ſic hominem eadem optime, quæ conglutinavit, natura diſſolvit.* Itaque & illud interpolatores ſibi ſumunt, ad recte omnia colliganda, ut poſt particulam *ut* addant *enim*; & *jam* vertant in *nam*. Facc.

(4) *Faxit*) Columna in Fragm. p. 161. ex vetuſtiſſimo ſcribendi modo ita legit verſum hunc; *Facſit. quur? volito vivo' per ora virum.* Vide Tuſcul. 1. cap. 15. *Idem.*

(5) *Duos Decios*) Duos facit etiam Valerius Max. in lib. 5. cap. 16. & Cicero ipſe in lib. 3. Offic. cap. 4. & in Tuſcul. 1. cap. 46. Attamen in eadem Tuſcul. 1. cap. 37. in l. 2. de Finib. cap. 19. & alibi tres memorat, Patrem, Filium, & Nepotem. *Idem.*

XXI. Equidem non video, cur quid ipſe ſentiam de morte, non audeam vobis dicere: quod eo melius mihi cernere videor, quo ab ea propius abſum. Ego veſtros patres, P. Scipio, tuque, C. Læli, viros clariſſimos, mihique amiciſſimos, vivere arbitror: & eam quidem vitam, quæ eſt ſola vita nominanda. Nam, dum ſumus in his incluſi compagibus corporis, munere quodam neceſſitatis, & gravi opere perfungimur. Eſt enim animus cæleſtis ex altiſſimo domicilio depreſſus, & quaſi demerſus in terram, locum divinæ naturæ, æternitatique contrarium. Sed credo, deos immortales ſparſiſſe animos in corpora humana, ut eſſent, qui terras tuerentur, quique cæleſtium ordinem contemplantes, imitarentur eum vitæ modo atque conſtantia. Nec me ſolum ratio ac diſputatio impulit, ut ita crederem: ſed nobilitas etiam ſummorum philoſophorum, & auctoritas.

Audiebam Pythagoram, Pythagoreoſque, (6) incolas pæne noſtros, qui eſſent Italici philoſophi quondam nominati, nunquam dubitaſſe, quin ex univerſa mente divina delibatos animos haberemus. Demonſtrabantur mihi præterea, quæ Socrates ſupremo vitæ die de immortalitate animorum diſſeruiſſet, is, qui eſſet omnium ſapientiſſimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? Sic mihi perſuaſi, ſic ſentio, cum tanta celeritas animorum ſit, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot artes, tantæ ſcientiæ, tot inventa, non poſſe eam naturam, quæ res eas contineat, eſſe mortalem. Cumque ſemper agitetur animus (7), nec principium motus habeat, quia ſe ipſe moveat; ne finem quidem habiturum eſſe motus, quia nunquam ſe ipſe ſit relicturus. Et, cum ſimplex animi natura eſſet, neque haberet in ſe quidquam admiſtum diſpar ſui, atque diſſimile, non poſſe eum dividi: quod ſi non poſſit, non poſſe interire. Magnoque eſſe argumento, homines ſcire pleraque ante quam nati ſint (8), quod jam pueri, cum artes difficiles diſcant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primum accipere videantur, ſed reminiſci & recordari. Hæc Platonis fere.

XXII. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major, hæc dicit.
„ Nolite arbitrari, o mihi cariſſimi filii, me, cum a vobis diſceſſero,
„ nuſquam, aut nullum fore. Nec enim, dum eram vobiſcum, animum
„ meum videbatis: ſed eum eſſe in hoc corpore, ex iis rebus, quas
„ gerebam, intelligebatis. Eundem igitur eſſe creditote, etiam ſi nullum
„ videbitis.

(6) *Incolas*) Incoluerunt enim Magnam Græciam. *Idem*.

(7) *Cumque ſemper agitetur animus*) Ex Phædro Platonis hoc ſumptum eſt. Hunc locum perſequitur fuſius ſub finem Somnii Scipionis, & I. Tuſcul. Vide Macrobium c. 3. lib. II. in Somnium Scipionis, ubi hæc argumenta Platonis copioſe declarat, Ariſtotelis contraria diſſolvit argumenta. *Baldui-nus*.

(8) *Homines ſcire pleraque*) Idem hoc docet fuſius in Tuſculana prima ex Menone & Phædone Platonis. *Idem*.

„ Nec vero clarorum virorum poſt mortem honores permanerent, ſi ni-
„ hil eorum ipſorum animi efficerent, quo diutius memoriam ſui teneremus (9). Mihi quidem nunquam perſuaderi potuit, animos, dum in corporibus eſſent mortalibus, vivere: cum exirent ex iis, emori: nec vero tum animum eſſe inſipientem, cum ex inſipienti corpore evaſiſſet: ſed cum omni admixtione corporis liberatus, purus & integer eſſe cœpiſſet, tum eſſe ſapientem. Atque etiam, cum hominis natura morte diſſolvitur, cæterarum rerum perſpicuum eſt, quo quæque diſcedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta ſunt: animus autem ſolus, nec cum adeſt, nec cum diſcedit, apparet. Jam vero videtis, nihil eſſe morti tam ſimile, quam ſomnum. Atqui dormientium animi maxime declarant divinitatem ſuam (10). Multa enim, cum remiſſi & liberi ſunt, futura proſpiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri ſint, cum ſe plane corporis vinculis relaxaverint. Quare, ſi hæc ita ſunt, ſic me colitote ut deum (11). Sin una eſt interiturus animus cum corpore, vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt, memoriam noſtri pie inviolateque ſervabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos, ſi placet, noſtra videamus.

XXIII. Nemo unquam mihi, Scipio, perſuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos, Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præſtantes viros, quos enumerare non eſt neceſſe, tanta eſſe conatos, quæ ad poſteritatis memoriam pertinerent, niſi animo (12) cernerent, poſteritatem ad ſe pertinere. An cenſes (ut de me ipſo aliquid more ſenum glorier) me tantos labores diurnos nocturnoſque domi militiæque ſuſcepturum fuiſſe, ſi iiſdem finibus gloriam meam, quibus vitam, eſſem terminaturus? Nonne melius multo fuiſſet, otioſam ætatem, & quietam, ſine ullo labore aut contentione traducere? Sed neſcio quomo-

(9) *Quo diutius memoriam ſui teneremus*) Non videtur hæc Ciceronis manus eſſe: ille ſcripſiſſet, *quo diutius memoriam eorum teneremus*, nimirum clarorum virorum, & quæ animi eorum efficiunt. In uno manuſcripto codice Gulielmius invenit, *quo juſtius memoriam ſui tuerentur*. Procul dubio *tuerentur* genuinum eſt. Elegantiam vocis non videntur interpolatores cepiſſe. Nihil tamen Ciceroni frequentius, quam *tueri* pro conſervare. *Grav.*

(10) *Dormientium animi maxime declarant divinitatem ſuam*) De his pluribus diſputat. I. de Divinat. *Idem*.

(11) *Sic me colitote ut deum*) Sapientiſſimus rex Cyrus, cum multa cum filiis ſuis de regni adminiſtratione egiſſet, eos ad perpetuam inter ſe pacem concordiamque cohortatus, tandem eos rogat, uti vel animum ipſius, tanquam immortalem reveriti, ea omnia quæ admonuerat obſervarent; & ut ad ſe etiam vita functum eam rem pertinere oſtenderet, animorum immortalitatem ipſis conatur perſuadere. Αἰδεῖσθαι autem, quo verbo uſus eſt ibi Xenophon, *venerari* eſt, & *honore afficere*. Quis autem Cyro tribuat tam barbaram de ſe opinionem, ut ſe velit pro deo coli, atque eo loco eſſe, quo qui hominibus ſumma omnia dare poteſt? Sed hic ita Cicero locutus eſt in Somnio Scipionis: *Deum te igitur ſcito eſſe*, hoc eſt, immortalem. *Langius*.

(12) *cernerent*) Iis, qui Latino ſermoni dant operam, tempus hic obſervandum eſt. *Facc.*

modo animus erigens ſe, poſteritatem ſemper ita proſpiciebat, quaſi, cum exceſſiſſet e vita, tum denique victurus eſſet. Quod quidem ni ita ſe haberet, ut animi immortales eſſent, haud optimi cujuſque animus maxime ad immortalem gloriam niteretur.

Quid; quod ſapientiſſimus quiſque æquiſſimo animo moritur, ſtultiſſimus iniquiſſimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat & longius, videre, ſe ad meliora proficiſci: ille autem, cujus obtuſior ſit acies, non videre? Equidem efferor ſtudio patres veſtros, quos colui & dilexi, videndi; neque vero eos ſolum convenire aveo, quos ipſe cognovi; ſed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipſe conſcripſi. Quo quidem me proficiſcentem haud ſane quis facile retraxerit, neve tanquam Peliam recoxerit (13): & ſi quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repueraſcam, & in cunis vagiam, valde recuſem: nec vero velim, quaſi decurſo ſpatio, ad carceres a calce revocari.

Quid enim habet vita commodi? quid non potius laboris? Sed habeat ſane: habet certe tamen, aut ſatietatem, aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam, quod multi, & ii docti, ſæpe fecerunt. Nec me vixiſſe pœnitet: quoniam ita vixi, ut non fruſtra me natum exiſtimem: & ex hac vita ita diſcedo, tanquam ex hoſpitio, non tanquam ex domo. Commorandi enim natura diverſorium nobis, non habitandi dedit.

O præclarum diem, cum ad illud divinum animorum concilium cœtumque proficiſcar, cumque ex hac turba & colluvione diſcedam! Proficiſcar enim non ad eos ſolum viros, de quibus ante dixi; ſed etiam ad Catonem meum, quo nemo vir melior natus eſt, nemo pietate præſtantior: cujus a me corpus crematum eſt; quod contra decuit ab illo meum. Animus vero non me deſerens, ſed reſpectans, in ea profecto loca diſceſſit, quo mihi ipſi cernebat eſſe veniendum. Quem ego meum caſum fortiter ferre viſus ſum: non quod æquo animo ferrem: ſed me ipſe conſolabar, exiſtimans, non longinquum inter nos digreſſum & diſceſſum fore.

His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari ſolere dixiſti) levis ſenectus, nec ſolum non moleſta, ſed etiam jucunda. Quod ſi in hoc erro, quod animos hominum immortales eſſe credam, libenter erro: nec

Aaa 2 mihi

(13) *Tanquam Peliam recoxerit*) Hoc vult Cato dicere; Non facile paſſurum ſe, ubi de vita migrandum ſit, ut eum quiſquam de via reprehendat atque reducat, etiam ſi juventutem redditum iri caverit: ſed ſi etiam ad infantiam revocare quis velit, valde repugnaturum. *Tanquam*, pro quemadmodum, frequens eſt: ut in Lælio, *Ut tanquam in herbis non fallacibus* fructus appareat. Ergo tanquam *Peliam*, id eſt, quemadmodum Pelias fuit recoctus. Fabulam refert Diodorus lib. IV. Non admodum diverſa eſt de Æſone Jaſonis patre, quem Medea herbarum decocto juventuti reddidit. Ab hinc *recoctos* pro veteratoribus & callidis dicimus. *Langius*. Vide Muret. Var. Lect. VI. 10. Quidam accuſant oblivionis Ciceronem, Plautum, Catullum, & Anthologiæ auctorem, quod Peliæ tribuant, quod alii de Æſone ſcribunt: quaſi vero in fabula veritas quærenda ſit. *Facc.*

mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo. Sin mortuus (ut quidam minuti philoſophi cenſent) nihil ſentiam: non vereor, ne hunc errorem meum mortui philoſophi irrideant. Quod ſi non ſumus immortales ſuturi, tamen extingui homini ſuo tempore optabile eſt. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, ſic vivendi modum. Senectus autem, peractio ætatis eſt, tanquam ſabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præſertim adjuncta ſatietate.

Habui hæc, de ſenectute quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis, ut ea, quæ ex me audiſtis, re experti probare poſſitis.

LÆLIUS,

SIVE

DE AMICITIA DIALOGUS.

AD TITUM POMPONIUM ATTICUM.

I. QUINTUS Mucius augur (1) multa narrare de C. Lælio, ſocero ſuo (2) memoriter & jucunde ſolebat, nec dubitare, illum in omni ſermone appellare ſapientem. Ego autem a patre ita eram deductus ad Scævolam, ſumpta virili toga, ut, quoad poſſem, & liceret a ſenis latere nunquam diſcederem. Itaque multa ab eo prudenter diſputata, multa etiam breviter & commode dicta, memoriæ mandabam: fierique ſtudebam ejus prudentia doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli (3): quem unum noſtræ civitatis

(1) *Q. Mucius*) Q. Mucius Scævola, de quo in Bruto. cap. 26. Auguris ſacerdotium erat perpetuum: idcirco additur tamquam cognomen. Eſt autem hic Q. Mucius Scævola, qui Conſul fuit anno U. C. DCXXXVII. Duxerat uxorem Læliam paternæ eloquentiæ æmulam. *Facc.*

(2) *C. Lælio ſocero ſuo*) Duxerat enim ejus filiam Læliam, de qua Fabius & Cicero multis locis. Eam patris tinctam elegantia fuiſſe Cicero eſt auctor. Hæc fuit ſocrus Craſſi oratoris, reddidiſſeque fertur paternam eloquentiam in dicendo elegantiorem, ut ait Fabius. *Rogerius.*

(3) *Ad pontificem Scævolam*) Fuit is juriſconſultus, pontifex maximus, & conſul anno U. C. 658. *Grævius.*

Digitized by Google

tatis & ingenio, & juſtitia & præſtantiſſimum audeo dicere. Sed de hoc alias: nunc redeo ad augurem. Cum ſæpe multa, tum memini domi in hemicyclio ſedentem (4), ut ſolebat, cum & ego eſſem una & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum fere omnibus erat in ore. Meminiſti enim, Attice, & eo magis, quod P. Sulpicio utebare multum, cum is tribunus plebis capitali odio a Q. Pompejo, qui tum erat conſul (5) diſſideret, quocum conjunctiſſime & amantiſſime vixerat, quanta hominum eſſet vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cum in eam ipſam mentionem incidiſſet, expoſuit nobis ſermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio, M. filio, paucis diebus poſt mortem Africani.

Ejus diſputationis ſententias memoriæ mandavi: quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. Quaſi enim ipſos induxi loquentes, ne, *inquam*, &, *inquit*, ſæpius interponeretur: atque ut, tanquam a præſentibus, coram haberi ſermo videretur. Cum enim ſæpe mecum ageres, ut de amicitia ſcriberem aliquid, digna mihi res cum omnium cognitione, tum noſtra familiaritate, viſa eſt. Itaque feci non invitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu. Sed, ut in Catone Majore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catonem induxi ſenem diſputantem, quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quam ejus, qui & diutiſſime ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſic, cum accepiſſemus a patribus maxime memorabilem C. Lælii, & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe (6), idonea mihi Lælii perſona viſa eſt, quæ de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet Scævola.

Genus autem hoc ſermonum, poſitum in hominum veterum auctoritate, & eorum illuſtrium, plus, neſcio quo pacto, videtur habere gravitatis. Itaque ipſe mea legens, ſic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui exiſtimem. Sed ut tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic hoc libro ad amicum amiciſſimus de amicitia ſcripſi. Tum eſt Cato locutus, quo erat nemo fere ſenior temporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius & ſapiens (ſic enim eſt habitus) & amicitiæ gloria excellens, de amicitia loquitur. Tu velim animum a me parumper avertas, Lælium loqui ipſum putes. (7) C. Fannius, & Q. Mucius ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani:

(4) *In hemicyclio*) *Hemicyclia* dicebantur menſæ ſemicirculares, aut etiam ſedes ſemirotundæ, plurium ſellarum capaces, in quibus ſolebant ſedere confabulantes, in primis ſeniores. *Idem*.

(5) *A Q. Pomponio, qui tum erat conſul*) Cum L. Cornelio Sylla, anno U. C. DCLXV. Vide de hoc odio Vellejum Paterculum lib. II. cap. 18. & 19. De ipſo Sulpicio plura leges apud Plutarchum in Sylla, & Mario. *Idem*.

(6) *Memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem*) Vide Cic. II. de Orat. VI. Valer. Max. VIII. 2. Vell. Paterc. II. 127. Horat. II. Sat. 1. 72. *Idem*.

(7) *C. Fannius &c.*) Verba hæc uſque ad *quam legens*, videntur addita argumenti loco. Poſtea, ut Ciceronis ea eſſe appareret, adjecta ſunt illa quoque, *quam legens tu te ipſe cognoſces*; quæ quidem in nonnullis codicibus deſunt, in aliis variant. *Facc.*

Digitized by Google

cani : ab his ſermo oritur : reſpondet Lælius : cujus tota diſputatio eſt de amicitia, quam legens tu te ipſe cognoſces.

II. FANNIUS. Sunt iſta, Læli. Nec enim (8) melior vir fuit Africano quiſquam, nec clarior. Sed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe conjectos : unum te ſapientem & appellant & exiſtimant. Tribuebatur hoc modo M. Catoni. Scimus L. Atilium apud patres noſtros appellatum eſſe ſapientem. Sed uterque alio quodam modo : Atilius, quia (9) prudens eſſe in jure civili putabatur : Cato, quia multarum rerum uſum habebat, multaque ejus & in ſenatu, & in foro vel proviſa prudenter, vel acta conſtanter, vel reſponſa acute ferebantur : propterea quaſi cognomen jam habebat in ſenectute ſapientis. (10) Te autem alio quodam modo, non ſolum natura & moribus, verum etiam ſtudio & doctrina eſſe ſapientem : nec ſicut vulgus, ſed ut eruditi ſolent appellare ſapientem, qualem in reliqua Græcia neminem (11), (nam qui ſeptem appellantur, eos, qui iſta ſubtilius quærunt, in numero ſapientium non habent) Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo ſapientiſſimum judicatum. Hanc eſſe in te ſapientiam exiſtimant, ut omnia tua in te poſita eſſe ducas, humanoſque caſus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras : eoque magis, quod his proximis Nonis (12), cum in hortos D. Bruti auguris (13), commentandi cauſa, ut aſſolet, veniſſemus, tu non affuiſti, qui diligentiſſime ſemper illum diem, & illud munus ſolitus eſſes obire.

SCÆVOLA. Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut eſt a Fannio dictum : ſed ego id reſpondeo, quod animadverti, te dolorem, quem acceperis

(8) *melior vir*) Alii tollunt *vir*. Idem.

(9) *prudens*) Adhiberi pro ſciente ſolet, præſertim cum de rebus agitur, quarum eſt magis peritia, quam ſcientia. *Idem*.

(10) *Te autem &c.*) Pendet a ſuperiori verbo *exiſtimant*. Nam quæ interjiciuntur, ſunt veluti parentheſi concluſa. Scioli verba alia ſuffecerunt. Sic legendum reor : *Te autem non ſolum natura & moribus, verum etiam ſtudio & doctrina ſapientem : nec ſicut &c.* Idem.

(11) *In reliqua Græcia neminem*) Hic mire variant codices. In quodam ſcriptum eſt *inveni in Græcia*. In aliis *reliqui in Græcia neminem* : quæ lectio aſpernanda non videtur. Nam Fannius, ut tradit Cicero in Bruto, ex inſtituto Lælii ſoceri ſui Panætium Athenis audierat. P. Balduinus. *Reliqua* non poteſt de magna Græcia dici, nec omnem, aut univerſam Græciam ſignificare, quæ Rogerii eſt ſententia. In Pithæano fuit : *qualem in tota Græcia reliqui neminem*. Eſt *reliqui* inculcatum a ſciolo, qui neſciebat a præcedentibus *qualem* & *neminem* pendere. Inanibus ſciolorum pannis, quos huic purpuræ intexuerunt reciſis, lectionem optimi Pithœanei codicis (*qualem in tota Græcia neminem*) ſecutus ſum. Nam quamvis Platoni aliiſque ſæpe Homerus, Sappho, Anacreon dicantur σοφοὶ, nulli tamen conſenſu totius populi hoc nomen peculiariter fuit datum, uti Lælio apud Romanos, aut nomen juſti Ariſtidi apud Græcos. *Gravius*.

(12) *His proximis Nonis*) Cic. I. de Divinat. ait, augures Romæ commentandi, atque inter ſe colloquendi cauſa Nonis quondam congregari ſolitos. *Rog.* Apparet, Augures nonis adeſſe in collegio conſueviſſe; ut de rebus ad id munus pertinentibus commentarentur, non tamen certum habuiſſe locum, in quem convenirent. *Facc.*

(13) *D. Bruti*) Videtur fuiſſe D. Brutus Callaicus a Gallæcis in Hiſpania victis cognominatus. Triumphavit enim e Gallæcia & Luſitania. *Gravius*.

peris cum ſummi viri, tum amiciſſimi morte, ferre moderate: nec potuiſſe non commoveri, nec fuiſſe id humanitatis tuæ. Quod autem his Nonis in noſtro collegio non affuiſſes, (14) invaletudinem cauſæ, non mœſtitiam fuiſſe.

LÆLIUS. Recte tu quidem, Scævola, & vere. Nec enim ab iſto officio, quod ſemper uſurpavi, cum valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo caſu arbitror hoc conſtanti homini poſſe contingere, ut ulla intermiſſio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnoſco, nec poſtulo, facis amice: ſed, ut mihi videris, non recte judicas de Catone. Aut enim nemo, quod quidem magis credo, aut, ſi quiſquam, ille ſapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram Paulum, videram Gallum: ſed hi in pueris (15); Cato in perfecto & ſpectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas, ne iſtum quidem ipſum, quem Apollo, ut ais, ſapientiſſimum judicavit. Hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) ſic habetote.

III. Ego, ſi Scipionis deſiderio me moveri negem, quam id recte faciam, viderint ſapientes: ſed certe mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis, ut arbitror, nemo unquam erit: &, ut confirmare poſſum, nemo certe fuit. Sed non egeo medicina: me ipſe conſolor: & maxime illo ſolatio, quod eo errore careo, quo amicorum deceſſu plerique angi ſolent. Nihil enim mali accidiſſe Scipioni puto: Mihi accidit, ſi quid accidit. Suis autem incommodis graviter angi, non amicum, ſed ſe ipſum amantis eſt.

Cum illo vero quis neget actum eſſe præclare? Niſi enim, quod ille minime putabat, immortalitatem optare vellet, quid non eſt adeptus, quod homini fas eſſet optare? Qui ſummam ſpem civium, quam de eo jam puero habuerant (16), continuo adoleſcens incredibili virtute ſuperavit. Qui

con-

(14) *invaletudinem cauſſæ*) Ita ex more loquendi Tulliano. Alii leg. *valetudinem cauſſam*. Facc.

(15) *Sed hi in pueris: Cato*) L. Paulus Æmilius Macedonicus cum duos filios haberet, prætextatos eos amiſit, unum paucis diebus ante quam de Perſe triumphavit, alterum paucioribus poſt. Refert Livius lib. XLV. & idem eorum mortem quanto animo tulerit. Eadem fere ætate C. Sulpicius Gallus, vir conſularis & triumphalis, filio privatus eſt: ut hic indicat, & lib. IV. Epiſtolarum ad Ser. Sulpicium. *Nam & Q. Maximus*, inquit, *qui filium conſularem clarum virum & magnis rebus geſtis amiſit; & L. Paulus, qui duos ſeptem diebus, & noſter Gallus & M. Cato, qui, ſummo ingenio, ſumma virtute filium perdidit; iis temporibus fuerunt, ut eos tum ipſorum dignitas conſolaretur ea, quam ex rep. conſequebantur.* Hic eſt Gallus, quem primo libro de Offic. aſtrologiæ ſtudioſum tradidit. Fuit autem Lælii familiaris; & quidem natu major, ut poſtea videbitur, & expreſſe teſtatur Sueton. libro de Illuſtrib. Poetis. Lælius igitur *Paulum & Gallum* hoc æquiore animo tuliſſe mortem filiorum interpretatur: quod etiam tum pueri eſſent, & ad remp. capeſſendam nondum utiles. Cato autem filium perdidit jam prætorem deſign. & maxima ſpe: cum etiam nobiliſſimi & fortiſſimi viri Pauli Macedonici filiam uxorem duxiſſet, in ipſo videlicet limine honorum. *Langius.*

(16) *Qui ſummam ſpem civium, quam de eo jam puero habuerant*) Cauſa, cur tantam de illo ſpem conceperit populus Romanus, fuit, quod pudore, cum mores juventutis tum eſſent corruptiſſimi, omnes æqua-

les

conſulatum petivit nunquam, factus eſt conſul bis; primum ante tempus (17): iterum ſibi, ſuo tempore; reipublicæ (18), pæne ſero. Qui, duabus urbibus everſis, inimiciſſimis huic imperio, non modo præſentia, verum etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem (19)? liberalitate in ſorores (20)? bonitate in ſuos (21)?

les ſuperaret. Polybius in excerptis Peireſcianis, quæ Hadrianus Valeſius edidit & latine vertit, lib. xxxi. cum deſcripſiſſet depravationem juventutis illius ætatis dixit: πᾶλιν ὃγε Λαιτίνο &c. Hoc eſt, vertente Henrico Valeſio. *P. Scipio diverſam vivendi rationem ſecutus, cunctiſque cupiditatibus adverſatus, atque in reliquo victu eandem tenorem ſervans, ſibique ipſe conſentiens, pervulgatam apud omnes modeſtia & continentia laudem eſt adeptus priore illo quinquennio*, quo ſcilicet togam puram induerat. *Græv.*

(17) *Primum ante tempus*) P. Cornel. Scipio juvenis avita virtute, primum in Africa trib. mil. deinde legatus in Hiſpania, egregium de ſe ſpecimen ediderat. Itaque in oculis cœpit eſſe. Demum bello Punico tertio, ignavia imperatorum extracto, annum agens xxxvi. ædilitatem petens ſuo quidem tempore, conſul factus eſt non ſuo. Nam curulem magiſtratum cum ante annum xxxvi. ætatis gerere lege annali non liceret, & gradatim magiſtratus peterentur, eſſetque neceſſe biennium inter ſingulos intercedere (quæ omnia ex oratione pro L. Manilio, & Philipp. V. colliguntur) etiam ſi tum ædilis factus eſſet, & triennio poſt prætor, non poterat ante annum XLII. conſulatum petere. Contracta iterum per Mancini fœdus gravi populo Romano ignominia, dum quæſtoriis comitiis ſuffragator Q. Fabio fratris ſui filio, in campum deſcendiſſet, eum populus iterum coſ. reduxit, inquit Valerius. Conſul igitur factus eſt *bis*, *& quidem abſens*, id eſt non candidatus: primum facta gratia ætatis: iterum *ſibi quidem ſuo tempore*, hoc eſt ſine ullo privilegio, interjectis plus xii. annis a priore conſulatu. Nam cautum lege Cornelia erat, ne quis eundem magiſtratum ante annos decem caperet, de quo Livius lib. vii. *Reip. vero pæne ſero*, propter Numantinum dedecus. Hæc eo prolixius retuli, quod videam non modo hodie, ſed ne olim quidem bene intellecta. De morte ejus vide Paterculum lib. II. & Jul. Maternum. *Langius*.

(18) *pæne ſero*) Compeſcuit populum furentem ex cæde Gracchi. Sed ſi antea Conſul fuiſſet, poterat compeſcere Gracchum ipſum. *Facc.*

(19) *De pietate in matrem*) Pietatem iſtam pulcherrime Polybius iiſdem in excerptis memoriæ prodidit: πρῶτα αὐτῷ &c. Id eſt: *Cum mater patris ipſius adoptivi exceſſiſſet e vita, quæ Æmilii naturalis patris ſoror, Scipionis autem Africani cognomento majoris conjux fuerat, ipſe locupletiſſima ejus mulieris hæreditate adita, primum animi ſui ſpecimen tam edere cœpit. Quippe ante dicta mulier maximo omnis generis apparatu in ſolemni matronarum pompa uti ſolita erat, ut quæ in Scipionis Africani matrimonio & fortuna vixiſſet. Nam præter muliebrem mundum, plenitque ipſius ornatum, & caniſtra, & pocula, ac cætera ad ſacrificium neceſſaria, partim aurea, partim argentea, in maximis ſolemnitatibus circumferebat; ancillarum quoque ac ſervorum comitatus haudquaquam diſpar erat. Univerſum hunc apparatum ſtatim ab obitu Æmiliæ, id enim nomen mulieri fuit, Scipio matri ſuæ donavit; quæ jampridem a L. Æmilio repudiata, arctiorem quam pro ſplendore generis rem familiarem habebat. Proinde cum ante a ſolemni pompa abeſſe conſueviſſet, tum forte publico ac celebri ſacrificio progreſſa, cum apparatu Æmiliæ, iiſdem pilento, bigis, ac mulionibus, reliquas mulieres advertit: quæ Scipionis pietatem, animique magnitudinem collaudantes, ſublatis in cælum manibus univerſa P. Scipioni fauſta omnia apprecabantur. Atque id cum ubique præclarum, tum Romæ admirabile videtur eſſe, quæ in urbe nemo ſponte alteri de ſuo quicquam donat.* Grævius.

(20) *Liberalitate in ſorores*) Hinc quoque in eodem loco non paſſus eſt poſteros ignorare idem ſcriptor præſtantiſſimus: Μετήλλαξε ἡ μήτηρ &c. Id eſt: *Mater Scipionis deceſſit. Ex cujus bonis ille ea, quæ olim donaverat, de quibus ſuperius dixi, non modo non recepit, ſed & ea omnia, & univerſam matris hæreditatem ſororibus remiſit, tametſi nulla pars hereditatis legibus ad eas pertineret. Proinde cum Scipionis ſorores rurſus eum ornatu parataque Æmiliæ in ſolemni matronarum pompa proceſſerant, iterum ejus in ſuos pietas ac magnitudo animi in memoriam famamque revocata eſt. His ab ineunte ætate ſtudiis uſus Scipio, modeſtia & elegantia famam eſt conſecutus*. Græv.

(21)? juſtitia in omnes? Hæc nota ſunt vobis. Quam autem civitati carus fuerit, mœrore funeris indicatum eſt. Quid igitur hunc paucorum annorum acceſſio juvare potuiſſet (22)? Senectus enim, quamvis non ſit gravis, ut memini Catonem anno ante quam mortuus eſt, mecum & cum Scipione diſſerere, tamen aufert eam viriditatem, in qua etiam tunc erat Scipio.

Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria, ut nihil poſſet accedere: moriendi autem ſenſum celeritas abſtulit. Quo de genere mortis difficile dictu eſt: quid homines (23) ſuſpicentur, videtis. Hoc tamen vere licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætiſſimoſque viderit, illum diem clariſſimum fuiſſe, cum, ſenatu dimiſſo, domum reductus ad veſperum eſt a patribus conſcriptis, a populo Romano, a ſociis, & Latinis, pridie quam exceſſit e vita: ut ex tam alto dignitatis gradu, ad ſuperos videatur potius, quam ad inferos perveniſſe (24). Neque enim aſſentior iis, qui hæc (25) nuper diſſerere cœperunt, cum corporibus ſimul animos interire, atque omnia morte deleri.

IV. Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel noſtrorum majorum, qui mortuis tam religioſa jura tribuerunt (26); quod non feciſſent profecto, ſi nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum, qui in hac terra fuerunt, magnamque Græciam (quæ nunc quidem deleta eſt, tum florebat) inſtitutis & præceptis ſuis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo ſapientiſſimus eſt judicatus; qui non tum hoc, tum illud, ut in pleriſque, ſed idem dicebat ſemper, animos hominum eſſe divinos; iiſque, cum e corpore exceſſiſſent, reditum in cælum patere, optimoque & juſtiſſimo cuique expeditiſſimum.

Quod item Scipioni videbatur: qui quidem quaſi præſagiret, perpaucis ante mortem diebus, cum & Philus (27), & Manilius (28) adeſſent, & alii plures, tuque etiam, Scævola, mecum veniſſes, triduum diſſeruit de repu-

(21) *Bonitate in ſuos*) Hujus bonitatis in Scipionis Africani majoris filias, patris adoptivi ſorores, quarum altera Tiberio Graccho, altera Scipioni Naſicæ nupſerat, ut & in Fabium fratrem, exempla vide ibidem perpulchra, & Scipione digniſſima. *Grav.*

(22) *Quid igitur hunc paucorum annorum acceſſio juvare potuiſſet*) Mortuus eſt anno ætatis quinquageſimo ſexto, C. Sempronio Tuditano, & M. Aquilio coſſ. anno U. C. DCXXIV. *Grav.*

(23) *ſuſpicentur*) Suſpicabantur veneno ſublatum, vel vi oppreſſum & necatum. Victor cap. 58. Livii Epitome l. 59. *Facc.*

(24) *Ad ſuperos videatur potius*) Libri vet. omnes, *ad ſuperos videatur deos potius. quam ad inferos perveniſſe*. Langius. Sic & Pall. ſex (nec non Pith.) Horat. I. Od. 10. de Mercurio: *Superis deorum Gratus & imis*. Gruterus.

(25) *nuper diſſerere*) Hujuſmodi quæſtiones per otium & luxuriam excitari ſolent. Ineunte autem ſæculo U. C. ſeptimo ad nimiam quamdam felicitatem Roma pervenerat, exciſa Carthagine. *Facc.*

(26) *Qui mortuis tam religioſa jura*) Vide II. de Legibus.

(27) *Philus*) Fuit is P. Furius Philus, qui cum S. Atilio Serano conſul fuit anno U. C. DCXVII. *Grævius*.

(28) *Manilius*) Fuit is M'. Manilius, juriſconſultus inſignis, cujus meminit *Pomponius* de Origine Juris. Conſul fuit anno U. C. DCIV. cum L. Marcio Cenſorino. *Idem*.

Digitized by Google

republica: cujus diſputationis (29) fuit extremum fere de immortalitate animorum: quæ ſe in quiete per viſum ex Africano audiſſe dicebat. Id ſi ita eſt, ut optimi cujuſque animus in morte facillime evolet, tanquam e cuſtodia vinculiſque corporis: cui cenſemus curſum ad deos faciliorem fuiſſe, quam Scipioni? Quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor, ne invidi magis, quam amici ſit. Sin autem illa veriora, ut idem interitus ſit animorum, & corporum, nec ullus ſenſus maneat; ut nihil boni eſt in morte, ſic certe nihil mali. Senſu enim amiſſo, fit idem, quaſi natus non eſſet omnino: quem tamen eſſe natum & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur.

Quamobrem cum illo quidem (ut ſupra dixi) actum optime eſt; mecum incommodius: quem fuerat æquius, ut prius introieram, ſic prius exire de vita. Sed tamen recordatione noſtræ amicitiæ ſic fruor, ut beate vixiſſe videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de re publica, & de privata fuit; quocum & domus, & militia communis; & id, in quo eſt omnis vis amicitiæ, voluntatum, ſtudiorum, ſententiarum ſumma conſenſio. Itaque non tam iſta me ſapientiæ, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, falſa præſertim, quam quod amicitiæ noſtræ memoriam ſpero ſempiternam fore. Idque mihi eo magis eſt cordi, quod ex omnibus ſeculis vix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere ſperare videor Scipionis & Lælii amicitiam, notam poſteritati fore.

FANNIUS. Iſtud quidem, Læli, ita neceſſe eſt: ſed, quoniam amicitiæ mentionem feciſti, & ſumus otioſi, pergratum mihi feceris, (ſpero item Scævolæ) ſi, quemadmodum ſoles, de cæteris rebus, cum ex te quæruntur; ſic de amicitia diſputaris, quid ſentias, qualem exiſtimes, quæ præcepta des.

SCÆVOLA. Mihi vero pergratum erit: atque, id ipſum cum tecum agere conarer, Fannius antevertit. Quamobrem utrique noſtrum gratum admodum feceris.

V. LÆLIUS. Ego vero non gravarer, ſi mihi ipſe confiderem. Nam & præclara res eſt, & ſumus, ut dixit Fannius, otioſi. Sed quis ego ſum? aut quæ in me eſt facultas? Doctorum eſt iſta conſuetudo, eaque Græcorum, ut iis ponatur, de quo diſputent, quamvis ſubito. Magnum opus eſt, egetque exercitatione non parva. Quamobrem quæ diſputari de amicitia poſſunt, ab eis cenſeo petatis, qui iſta profitentur. Ego vos hortari tantum poſſum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil eſt enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel ſecundas, vel adverſas.

(29) *Cujus diſputationis*) Fragmentum illud extat: cui titulus, *Somnium Scipionis*, hoc ipſo Tomo.

Digitized by Google

Sed hoc primum ſentio, niſi in bonis amicitiam eſſe non poſſe. Neque id ad vivum reſeco, ut illi, qui hæc ſubtilius diſſerunt: fortaſſe vere, ſed ad communem utilitatem parum. Negant enim, quemquam virum bonum eſſe, niſi ſapientem. Sit ita ſane. Sed eam ſapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo eſt conſecutus. Nos autem ea, quæ ſunt in uſu, vitaque communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, ſpectare debemus. Nunquam ego dicam, C. Fabricium, M'. Curium, T. Coruncanium, quos ſapientes noſtri majores judicabant, ad iſtorum normam fuiſſe ſapientes. Quare ſibi habeant ſapientiæ nomen & invidioſum, & obſcurum: concedantque, ut hi boni viri fuerint. Ne id quidem facient. Negabunt, id, niſi ſapienti, poſſe concedi.

Agamus igitur pingui Minerva, ut ajunt. Qui ita ſe gerunt, ita vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, (30) æqualitas, liberalitas; nec ſit in illis ulla cupiditas, libido, audacia; ſintque magna conſtantia, ut ii fuerunt, modo quos nominavi: hos viros bonos, ut habiti ſunt, ſic etiam appellandos putemus; quia ſequantur (quantum homines poſſunt) naturam, optimam bene vivendi ducem. Sic enim mihi perſpicere videor, ita natos eſſe nos, ut inter omnes eſſet ſocietas quædam: major autem, ut quiſque proxime (31) accederet. Itaque cives potiores, quam peregrini; & propinqui, quam alieni. Cum his enim amicitiam natura ipſa peperit: ſed ea non ſatis habet firmitatis. Namque hoc præſtat amicitia propinquitati quod ex propinquitate benevolentia tolli poteſt, ex amicitia non poteſt. Sublata enim benevolentia amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ ſit, ex hoc intelligi maxime poteſt, quod ex infinita ſocietate generis humani, quam conciliavit ipſa natura, ita contracta res eſt, & adducta in anguſtum, ut omnis caritas aut (32) inter duos, aut inter paucos jungeretur.

VI. Eſt autem amicitia nihil aliud niſi omnium divinarum humanarumque rerum cum benevolentia, & caritate ſumma conſenſio. Qua quidem haud ſcio, an, excepta ſapientia, quidquam melius homini ſit a diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum eſt: illa autem ſuperiora, caduca & incerta, poſita non tam in noſtris conſiliis, quam in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute ſummum bonum ponunt, præclare illi quidem: ſed hæc ipſa virtus amicitiam & gignit, & continet: nec ſine virtute amicitia eſſe ullo pacto poteſt.

Jam

(30) *æqualitas*) Ideſt æquabilitas; qua ſignificatione eſt etiam apud Tacitum lib. 3. Ann. c. 26. Niſi forte legendum eſt, *æquitas*, ut quidam malunt. *Facc.*

(31) *accederet*) Al. *adhæreret*. Id ego libentius acciperem, ſi illud quoque liceret, pro *maxime* legere *magis*. Facc.

(32) *inter duos*) Quæ a veteribus Græcis celebrantur amicitiæ, ſunt inter duos tantum, Theſei & Pirithoi, Achillis & Patrocli, Oreſtis & Pyladis, Damonis & Phintiæ, Pelopidæ & Epaminondæ. V. Plutarchum *περὶ πολυφιλίας*. *Facc.*

Jam virtutem ex conſuetudine vitæ ſermoniſque noſtri interpretemur: nec eam, ut quidam docti, verborum magnificentia metiamur: viroſque bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, Gallos, Scipiones, Philos. His communis vita contenta eſt. Eos autem omittamus, qui omnino nuſquam reperiuntur. Tales igitur inter viros, amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere.

Principio, cui poteſt eſſe *vita vitalis*, ut ait Ennius, qui non in amici mutua benevolentia conquieſcat? Quid dulcius, quam habere, quicum omnia audeas ſic loqui, ut tecum? Quis eſſet tantus fructus in proſperis rebus, niſi haberes, qui illis æque, ac tu ipſe, gauderet? Adverſas vero ferre difficile eſſet ſine eo, qui illas gravius etiam, quam tu, ferret. Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ ſunt ſingulæ rebus fere ſingulis: divitiæ, ut utare: opes, ut colare: honores, ut laudere: voluptates, ut gaudeas: valetudo, ut dolore careas, & muneribus fungare corporis: amicitia res plurimas continet: quoquo te verteris, præſto eſt: nullo loco excluditur: nunquam intempeſtiva, nunquam moleſta eſt. Itaque non aqua, non igni, ut ajunt, pluribus locis utimur, quam amicitia. Neque ego nunc de vulgari, aut de mediocri, (quæ tamen ipſa & delectat, & prodeſt) ſed de vera & perfecta loquor, qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & ſecundas res, ſplendidiores facit amicitia, & adverſas partiens communicanſque, leviores.

VII. Cumque plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præſtat omnibus, quod bona ſpe prælucet in poſterum (33): nec debilitari animos, aut cadere patitur. (34) Verum etiam amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur ſui. Quocirca & abſentes adſunt, & egentes abundant, & imbecilles valent, &, quod difficilius dictu eſt, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, deſiderium proſequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur: horum vita laudabilis. Quod ſi exemeris ex natura rerum benevolentiæ vinctionem; nec domus ulla, nec urbs ſtare poterit: ne agri quidem cultus permanebit. Id ſi minus intelligitur; quanta vis amicitiæ concordiæque ſit, ex diſſenſionibus atque ex diſcordiis percipi poteſt. Quæ enim domus tam ſtabilis, quæ tam firma civitas eſt, quæ non odiis atque diſſidiis funditus poſſit everti? Ex quo, quantum boni ſit in amicitia, judicari poteſt.

Agrigentinum quidem (35), doctum quendam virum, carminibus Græcis (36) vaticinatum ferunt: quæ in rerum natura totoque mundo conſta-

rent,

(33) *Quod bona ſpe prælucet in poſterum*) Ita Vict. Manut. & Grut. Sed Lambinus & Grævius, *Quod bonam ſpem prælucet*, ut ſit translatum ab iis, qui lucem alicui præferunt, & ut Lucretius, I. 145. *prapandere lumina*.

(34) *Verum etiam*) Pro *etiam* reponendum puto *enim*, quia redditur ratio cur amicus ab amico in poſterum bene ſperet. *Facciolatus*.

(35) *Agrigentinum*) Vide Sextum Empiricum, lib. IX. adverſus Phyſicos, cap. 1.

(36) *Carminibus Græcis*) Extant apud Sextum Empiricum lib. I. adverſus Phyſicos, cap. 1.

Digitized by Google

rent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, diſſipare diſcordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaque, ſi quando aliquod officium exſtitit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis eſt, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores tota cavea nuper in hoſpitis & amici mei M. Pacuvii nova fabula! cum, ignorante rege uter eorum eſſet Oreſtes, Pylades Oreſtem ſe eſſe diceret, ut pro illo necaretur: Oreſtes autem, ita ut erat, Oreſtem ſe eſſe perſeveraret. (37) Stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuiſſe facturos? Facile indicabat ipſa natura vim ſuam: cum homines, quod facere ipſi non poſſent, id recte fieri in altero judicarent.

Hactenus mihi videor, de amicitia quod ſentirem, potuiſſe dicere. Si qua præterea ſunt, (credo autem eſſe multa) ab iis, ſi videbitur, qui iſta diſputant, quæritote.

FANNIUS. Nos autem a te potius: quanquam etiam ab iſtis ſæpe quæſivi & audivi, non invitus equidem: ſed aliud a quoddam expetimus ſilum orationis tuæ. SCÆVOLA. Tum magis id diceres, Fanni, ſi nuper in hortis Scipionis, cum eſt de Republica diſputatum, affuiſſes. Qualis tum patronus juſtitiæ fuit contra accuratam orationem Phili! FANNIUS. Facile id quidem fuit, juſtitiam juſtiſſimo viro defendere. SCÆVOLA. Quid amicitiam? nonne facile ei, qui ob eam ſumma fide, conſtantia, juſtitiaque ſervatam, maximam gloriam ceperit?

VIII. LÆLIUS. Vim hoc quidem eſt afferre. Quid enim refert, qua me (38) ratione cogatis? Cogitis certe. Studiis enim generorum, præſertim in re bona, cum difficile eſt, tum ne æquum quidem, obſiſtere. Sæpiſſime igitur mihi de amicitia cogitanti, maxime illud conſiderandum videri ſolet: num propter imbecillitatem atque inopiam deſiderata ſit amicitia; (39) ut dandis recipiendiſque meritis, quod quiſque minus per ſe ipſe poſſet, id acciperet ab alio, viciſſimque redderet: an eſſet hoc quidem proprium amicitiæ; ſed antiquior, & pulchrior, & magis a natura ipſa profecta alia cauſa: Amor enim (ex quo amicitia nominata (40),) princeps eſt ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur ſæpe, qui ſimulatione amicitiæ coluntur & obſervantur cauſa temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil ſimulatum; &, quidquid in ea eſt, id eſt verum & voluntarium.

Quapropter a natura mihi videtur potius, quam ab indigentia, orta amicitia,

(37) *Stantes*) Al. *ſtantes autem*; al. *flentes*. Significat animi corporiſque commotionem: ideoque ad eum locum ſurgebant, ſtandoque plaudebant. *Facc.*

b Man. *quoddam expetimus filum*. Deeſt in aliquo veteri codice verbum hoc, nec ſane eſt neceſſarium: in aliis eſt *expectamus*; in aliis *petimus*. Facc.

(38) *ratione*) Al. *rogatione*. Et fortaſſe melius atque urbanius: quia leges dicebantur *rogationes* a modo quo ferebantur. *Facc.*

(39) *ut dandis recipiendiſque*) Gloſſema eſt quod ex margine migravit in contextum: legendum *ut quod quiſque minus* &c. *Facc.*

(40) *Amor enim, ex quo amicitia*) Vide Cic. de Finibus, II. 24.

Digitized by Google

citia, & applicatione magis animi cum quodam ſenſu amandi, quam cogitatione, quantum illa res utilitatis eſſet habitura. Quod quidem quale ſit, etiam in beſtiis quibuſdam animadverti poteſt: quæ ex ſe natos ita amant ad quoddam tempus, & ab eis ita amantur, ut facile earum ſenſus appareat. Quod in homine multo eſt evidentius. Primum ex ea caritate, quæ eſt inter natos & parentes: quæ dirimi, niſi deteſtabili ſcelere, non poteſt (41). Deinde, cum ſimilis ſenſus extitit amoris, ſi aliquem nacti ſumus, cujus cum moribus & natura congruamus, quod in eo quaſi lumen aliquod probitatis & virtutis perſpicere videamur.

Nihil eſt enim amabilius virtute: nihil, quod magis alliciat homines ad diligendum: quippe cum propter virtutem & probitatem eos etiam, quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus (42). Quis eſt, qui C. Fabricii, M'. Curii non cum caritate aliqua & benevolentia memoriam uſurpet, quos nunquam viderit? Quis autem eſt, qui Tarquinium Superbum, qui Sp. Caſſium (43), Sp. Mælium (44) non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt, Pyrrho & Annibale. Ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus: alterum propter crudelitatem ſemper hæc civitas oderit.

IX. Quod ſi tanta vis probitatis eſt, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod majus eſt, in hoſte etiam diligamus: quid mirum, ſi animi hominum moveantur, cum eorum, quibuſcum uſu conjuncti eſſe poſſunt, virtutem & bonitatem perſpicere videantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto, & conſuetudine adjuncta: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit benevolentiæ magnitudo: quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci, ut ſit per quem quiſque aſſequatur, quod deſideret; humilem ſane relinquunt, & minime generoſum, ut ita dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopia atque indigentia natam volunt.

Quod ſi ita eſſet; ut quiſque minimum in ſe eſſe arbitraretur, ita ad amicitiam eſſet aptiſſimus: quod longe ſecus eſt. Ut enim quiſque ſibi plurimum confidit, & ut quiſque maxime virtute & ſapientia ſic munitus eſt, ut nullo egeat, ſuaque omnia in ſe ipſo poſita judicet: ita in amicitiis expetendis colendiſque maxime excellit. Quid enim Africanus indigens mei?

---

(41) *Quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere*) Perduellionis, majeſtatis: ut Sp. Caſſius pater filium, regni affectatorem accuſavit. Brutus filios, proditores patriæ, hoſtes judicavit. Oreſtes matrem occidit ob id, quod ipſa occiderat patrem. Sic Hippolytus a Phædra apud Theſeum patrem, falſo inceſtus delatus, in graviſſimum patris odium venit. Sic Cluentii in matrem odium. Vide Ciceronis Orationem pro Cluentio. *Betulejus.*

(42) *Quos nunquam vidimus, quodam modo diligamus*) Negat Ariſtoteles hoc eſſe amicitiam, niſi tacitam, quæ a nobis ſolum proficiſcatur. Eſſe autem benevolentiam, quæ cito naſcatur, principiumque eſſe amicitiæ. Hoc ipſum quoque ſentit Cicero. Hinc dicit, *quodam modo diligimus*. Grævius.

(43) *Sp. Caſſium*) Viſcellinum, de quo infra cap. 2.

(44) *Sp. Mælium*) Quem novis rebus ſtudentem Q. Servilius Ahala occidit. De quo Cicero alias non ſemel.

mei? Minime hercle. Ac ne ego quidem illius. Sed ego admiratione quadam virtutis ejus: ille viciſſim opinione fortaſſe nonnulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit. Auxit benevolentiam conſuetudo. Sed quanquam utilitates multæ & magnæ conſecutæ ſunt; non ſunt tamen ab earum ſpe cauſæ diligendi profectæ.

(45) Ut enim benefici liberaleſque ſumus, non ut exigamus gratiam, (neque enim beneficium fœneramur) ſed natura propenſi ad liberalitatem ſumus: ſic amicitiam, non ſpe mercedis adducti, ſed quod omnis ejus fructus in ipſo amore ineſt, expetendam putamus.

(46) Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longe diſſentimus; nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum ſuſpicere poſſunt, qui ſuas omnes cogitationes abjecerunt in rem tam humilem, tamque contemptam. Quamobrem hos quidem ab hoc ſermone removeamus: ipſi autem intelligamus, natura gigni ſenſum diligendi, & benevolentiæ caritatem, facta ſignificatione probitatis: quam qui appetiverunt, applicant ſeſe & propius admovent, ut & uſu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus: ſintque pares in amore, & æquales: propenſioreſque ad bene merendum, quam ad repoſcendum. Atque hæc inter eos ſit honeſta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur: & erit ejus ortus a natura, quam ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam ſi utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata diſſolveret. Sed quia natura mutari non poteſt, idcirco veræ amicitiæ ſempiternæ ſunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, niſi quid ad hæc forte vultis.

FANNIUS. Tu vero perge, Læli. Pro hoc enim, qui minor eſt natu, meo jure reſpondeo. SCÆVOLA. Recte tu quidem. Quamobrem audiamus.

X. LÆLIUS. Audite ergo, optimi viri, ea quæ ſæpiſſime inter me & Scipionem de amicitia diſſerebantur. Quanquam ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quam amicitiam uſque ad extremum vitæ permanere. Nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere ſæpe: vel ut de republica non idem ſentirent: mutari etiam mores hominum ſæpe dicebat, alias adverſis rebus, alias ætate ingraveſcente. Atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineuntis ætatis, quod ſummi puerorum amores ſæpe una cum prætexta ponerentur.

Sin autem ad adoleſcentiam perduxiſſent: dirimi tamen interdum contentione, vel (47) uxoriæ conditionis, vel commodi alicujus, quod idem adipi-

(45) *Ut enim benefici &c.*) Argumentum hoc a comparatione Amicitiæ cum liberalitate reprehenditur tamquam ambiguum apud Gellium l. 17. c. 5. & defenditur. *Facc.*

(46) *Ab iis &c.*) vix colligi ſententia aliqua poteſt. Legendum *At ii* &c. *longe diſſentiunt*. Ita reſtitui locum hunc ex duobus MSS. Florentinis in Bibliotheca S. Mariæ Monaſt. Benedictinorum. *Idem.*

(47) *uxoria*) cupiditate ejuſdem uxoris. Ante Turnebum legebatur, *vel luxuria*, *vel conditionis*. Fortaſſe ipſa quoque vox *uxoria* addita eſt ad explicandum. Nam *conditio* ſatis ſignificat uxorem, ut eſt apud Plautum Trucul. 4. 3. 75. *Idem.*

adipiſci uterque non poſſet. Quod ſi qui longius in amicitia provecti eſſent, tamen ſæpe labefactari, ſi in honoris contentionem incidiſſent: peſtem enim majorem eſſe nullam in amicitiis, quam in pleriſque pecuniæ cupiditatem: in optimis quibuſque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas ſæpe inter amiciſſimos extitiſſe. Magna etiam diſſidia, & plerumque juſta naſci, cum aliquid ab amicis, quod rectum non eſſet, poſtularetur: ut aut libidinis miniſtri, aut adjutores eſſent ad injuriam. Quod qui recuſarent, quamvis honeſte id facerent, jus tamen amicitiæ deſerere arguerentur ab iis, quibus obſequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipſa profiteri, omnia ſe amici cauſa eſſe facturos. Eorum querela inveterata non modo familiaritates extingui ſolere (48), ſed etiam odia gigni ſempiterna. Hæc ita multa, quaſi fata, impendere amicitiis, ut omnia ſubterfugere non modo ſapientiæ, ſed etiam felicitatis diceret ſibi videri.

XI. Quamobrem id primum videamus, ſi placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat: Num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? num Viſcellinum (49) amici regnum appetentem, num Sp. Mælium debuerunt juvare?

Tib. quidem Gracchum rempublicam vexantem, a Q. Tuberone (50), æqualibuſque amicis derelictum videbamus. At C. Bloſius (51), Cumanus, hoſpes familiæ veſtræ, Scævola, cum ad me, qui aderam Lænati & Rupilio conſulibus in conſilio, deprecatum veniſſet, hanc, ut ſibi ignoſcerem, cauſam afferebat, quod tanti Tib. Gracchum feciſſet, ut, quidquid ille vellet, ſibi faciendum putaret; Tum ego, Etiamne, ſi te in Capitolium faces ferre vellet? *Nunquam*, inquit, *voluiſſet id quidem*. Sed, ſi voluiſſet? *Paruiſſem*. Videtis, quam nefaria vox. Et hercle ita fecit, vel plus etiam, quam dixit. Non enim paruit ille Tib. Gracchi temeritati, ſed præfuit: nec ſe comitem illius furoris, ſed ducem præbuit. Itaque hac amentia, quæſtione nova perterritus, in Aſiam profugit, (52) ad hoſtes ſe contulit, pœnas reipublicæ graves juſtaſque perſolvit. Nulla eſt igitur excuſatio peccati, ſi amici cauſa peccaveris. Nam, cum conciliatrix amici-

(48) *Eorum querela inveterata non modo familiaritates*) Quid eſt *querela inveterata*? Omnino legendum, quod in Palatino ſecundo invenitur, nec ſibi diſplicere Gruterus ait, *inveteratas familiaritates*, hoc eſt longo uſu firmatas & ſtabilitas. *Grævius*.

(49) *Viſcellinum*) Sp. Caſſius Viſcellinus poſt tertium conſulatum affectati regni damnatus, de ſaxo Tarpejo datus eſt. *Langius*. Varie ſcribitur hoc nomen: quo modo recte, quis dixerit? Nos ſequimur Sigonium, & ita eſt in Faſtis Cuſpinianis. Vide ad an. CCLI.

(50) *Q. Tuberone*) De quo in Bruto, cap. 30.

(51) *C. Bloſius*) Fuit Antipatri Tarſenſis diſcipulus. Elapſus quæſtiones de Tiberii Gracchi amicis habitas, ad Ariſtonicum Eumenis filium, Pergami regem fugit: cujus rebus afflictis, mortem ſibi conſcivit. Hic notandum Naſicæ attribui a Plutarcho, quod Lælius ſe narrat feciſſe. Ciceronem Valer. ſequitur lib. IV. *Lang*.

(52) *ad hoſtes*) Ad Ariſtonicum regis Eumenis filium, cujus rebus afflictis, ſibi ipſe manum intulit. *Facc*.

Digitized by Google

tiæ virtutis opinio fuerit, difficile eſt amicitiam manere, ſi a virtute defeceris.

Quod ſi rectum ſtatuerimus, vel concedere amicis, quidquid velint, vel impetrare ab iis, quidquid velimus, perfecta quidem ſapientia ſumus, ſi nihil habeat res vitii (53): ſed loquimur de iis amicis, qui ante oculos ſunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla ſumenda ſunt: & eorum quidem maxime, qui ad ſapientiam proxime accedunt.

Videmus Papum Æmilium C. Luſcino familiarem fuiſſe (ſic a patribus accepimus) bis una conſules, & collegas in cenſura: tum & cum iis, & inter ſe conjunctiſſimos fuiſſe, M'. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ proditum eſt. Igitur ne ſuſpicari quidem poſſumus, quemquam horum ab amico quippiam contendiſſe, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempublicam eſſet. Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? ſi contendiſſet, ſcio impetraturum non fuiſſe; cum illi ſanctiſſimi viri fuerint; æque autem nefas ſit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At vero Tib. Gracchum (54) ſequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimus (55) tum quidem Cajus frater, nunc idem acerrimus.

XII.

---

(53) *Perfecta quidem ſapientia ſumus, ſi nihil habeat res vitii*) Canterus lib. VII. Novar. Lect. cap. 14. legit valde probabiliter, *ſi ſimus, nihil habeat*. Idque ſecuti ſunt Suffridus ac Lambinus; arridebatque Guilielmio, ſed contra omnes Mſſ. tamen; quos propugnat Aldus nepos. *Græv.*

(54) *At vero Tib. Gracchum*) Martialis Rogerius cenſet hæc verba hic non convenire, ſed collocanda eſſe poſt *derelictum videbamus*, pag. 385. lin. 20. Itaque ſic legit: *derelictum videbamus. Sequebantur C. Carbo, C. Cato, minime tunc quidem C. fratri, nunc idem acerrimus inimicus. At vero C. Bloſius &c.*

(55) *Minimus*) Locus corruptus. Dant Vict. Man. & Lamb. *minime*, quod Grævius probat, & ſic interpretatur. Cajus, inquit Cicero, fratrem minime ſequebatur tum, cum occideretur, (ut egregie ex antiquis monumentis docet Langius) ideoque in voculis populi incurrebat: ſed nunc idem Cajus eſt acerrimus partium fratris propugnator. Tribunus plebis factus eſt, ut etiam docet Langius, an. U. C. DCXXX. quo anno hic ſermo habitus fingitur a Lælio. Gruterus vero edidit, *minimus*, hoc eſt, ſi Gulielmium audias, leniſſimus, minime vehemens. Hic per ἐποχὴν comprobo. *Olivetus*. Gulielmium fefellerat ellipſis in locutione, quam Victorii habet editio. Sic enim dedit Victorius: *& minime tunc quidem Cajus frater, nunc idem acerrimus inimicus*. Hæc igitur ſententia eſt: *Tib. Gracchum ſequebantur C. Carbo, C. Cato, & Cajus frater, tunc quidem minime inimicus (ſc. reip.) nunc idem inimicus acerrimus*. Quæ ſententia nihil habet non apprime cum hiſtorica veritate conſentiens. Fuit quidem Cajus in triumviratu agraria lege conſtituto collega Tiberii; non tamen inimicus reipublicæ: *Obtinet crebra fama*, inquit Plutarchus in Gracchorum vita, ubi de Cajo, *impotentem eum populi ducem, & longe Tiberio ad auram popularem captandam fuiſſe acriorem. Cæterum non ita ſe res habet. Immo apparet invitum potius incidiſſe in reip. tractationem, quam conſilio. Siquidem Cicero eſt auctor, omnem honorem declinanti Cajo, vitamque ſectanti otioſam, oblatum in ſomnis fratrem*. Appianus, lib. 1. B. C. narrat Cajum poſt fratris necem quieviſſe diu, atque ad petitionem tribunatus veniſſe demum, poſtea quam ſe intellexit ab optimatibus & ſenatu negligi. Quievit ſane *diu*, ut Græce dicit Appianus, non *aliquantiſper*, ut Latinus reddidit interpres. Si quidem tribunatum petiit anno U. C. 629. cum Tiberius periiſſet 620. Dixi Cajum, ſi triumvir fuit agris dividundis, non continuo fuiſſe hoſtem & inimicum reip. Legem enim agrariam Tiberius, ut omnes conſentiunt hiſtorici, non ſuo ipſe arbitrio conceperat, ſed de ſententia principum civitatis, qui ſapientia & amore publicæ rei excellere credebantur. *Odinus*. Quid ſi, omiſſo *inimicus*, legas: *nunc idem fraterrimus*. Anonymus.

XII. Hæc igitur lex in amicitia ſanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excuſatio eſt, & minime accipienda, cum in cæteris peccatis, tum ſi quis contra rempublicam ſe amici cauſa feciſſe fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Scævola, locati ſumus, ut nos longe proſpicere oporteat futuros caſus reipublicæ. Deflexit enim jam aliquantulum de ſpatio curriculoque conſuetudo majorum. Tib. Graechus regnum occupare conatus eſt, vel regnavit is quidem paucos menſes. Num quid ſimile populus Romanus audierat, aut viderat? Hunc etiam poſt mortem ſecuti amici & propinqui, quid in P. Scipionem effecerint (56), ſine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem quoquo modo potuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi (57), ſuſtinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu, quid exſpectem, non libet augurari: ſerpit enim deinde res, quæ proclivius ad perniciem, cum ſemel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam ante quanta ſit facta labes (58), primo Gabinia lege, biennio autem poſt, Caſſia. Videre jam videor populum a ſenatu disjunctum, multitudiniſque arbitrio res maximas agi. Plures enim diſcent, quemadmodum hæc fiant, quam quemadmodum his reſiſtatur.

Quorſum hæc? quia ſine ſociis nemo quidquam tale conatur. Præcipiendum eſt igitur bonis, ut, ſi in ejuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint, ne exiſtiment, ita ſe alligatos, ut ab amicis, in magnam aliquam rem peccantibus, non diſcedant. Improbis autem pœna ſtatuenda eſt: nec vero minor iis, qui ſecuti erunt alterum, quam iis, qui ipſi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themiſtocle? quis potentior? qui cum imperator bello Perſico ſervitute Græciam liberaſſet, propterque invidiam in exilium pulſus eſſet, ingratæ patriæ injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem, quod xx annis ante apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus eſt nemo. Itaque mortem ſibi uterque conſcivit.

Quare talis improborum conſenſio non modo excuſatione amicitiæ tegenda non eſt, ſed potius omni ſupplicio vindicanda: ut ne quis ſibi conceſſum putet, amicum, vel bellum patriæ inferentem, ſequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud ſcio, an aliquando futurum ſit. Mihi autem non minori curæ eſt, qualis reſpublica poſt mortem meam futura ſit, quam qualis hodie ſit.

(56) *Quid in P. Scipionem effecerint*) P. Cornelius Naſica Serapio privatus T. Gracchum occidit, & de ſociis ejus quæſivit, ſi Plutarcho credimus: in vincula eo nomine conjectus eſt a P. Curiatio trib. pleb. *Cicero* in Bruto & III. de Legibus. Tandem, libera legatione in Aſiam conceſſa, Pergami obiit. *Langius*.

(57) *Propter recentem pœnam T. Gracchi*) Hoc eſt, ne plebs ex recente Gracchi interitu illius cæde nimium exaſperaretur. *Gravius*.

(58) *In tabella jam quanta ſit facta labes*) *Quis non ſentit*, inquit III. de Leg. cap. 16. *auctoritatem omnium optimatium tabellariam legem abſtuliſſe?* quod multis declarat, ibid. & cap. 16. *Idem*.

XIII. Hæc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, ut ab amicis honeſta petamus, amicorum cauſa honeſta faciamus. (59) Ne expectemus quidem, dum rogemur: ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit. Conſilium vero * dare gaudeamus libere. Plurimum in amicitia amicorum bene ſuadentium valeat auctoritas: eaque adhibeatur ad monendum non modo aperte, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit: & adhibitæ pareatur.

Nam quibuſdam, quos audio ſapientes habitos in Græcia, placuiſſe opinor mirabilia quædam; ſed nihil eſt, quod illi non perſequantur ſuis argutiis: partim fugiendas eſſe nimias amicitias, ne neceſſe ſit unum ſollicitum eſſe pro pluribus: ſatis ſuperque eſſe ſibi ſuarum cuique rerum: alienis nimis implicari moleſtum eſſe: commodiſſimum eſſe, quam laxiſſimas habenas habere amicitiæ; quas vel adducas, cum velis, vel remittas. Caput enim eſſe ad beate vivendum, ſecuritatem, qua frui non poſſit animus, ſi tanquam parturiat unus pro pluribus.

Alios autem dicere ajunt multo etiam inhumanius, (quem locum breviter perſtrinxi paulo ante) præſidii adjumentique cauſa, non benevolentiæ, neque caritatis amicitias eſſe expetendas. Itaque ut quiſque minimum firmitatis habeat, minimumque virium, ita amicitias appetere maxime. Ex eo fiari, ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quam viri: & inopes, quam opulenti: & calamitoſi, quam ii, qui putantur beati.

O præclaram ſapientiam! Solem enim e mundo tollere videntur, qui amicitiam e vita tollunt: qua a diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidem, blanda, ſed reapſe multis locis repudianda. Neque enim eſt conſentaneum, ullam honeſtam rem, actionemve, ne ſollicitus ſis, aut non ſuſcipere, aut ſuſceptam deponere. Quod ſi curam fugimus, virtus fugienda eſt: quæ neceſſe eſt, cum aliqua cura res ſibi contrarias adſpernetur atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injuſtis juſtos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitioſis modeſtos. Ergo hoc proprium eſt animi bene conſtituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis.

Quamobrem ſi cadit in ſapientem animi dolor, (qui profecto cadit, niſi ex ejus animo exſtirpatam humanitatem arbitremur) quæ cauſa eſt, cur amicitiam funditus tollamus e vita, ne aliquas propter eam ſuſcipiamus moleſtias? Quid enim intereſt, motu animi ſublato, non dico inter hominem & pecudem, ſed inter hominem & ſaxum, aut truncum, aut quidvis generis ejuſdem? Neque enim ſunt iſti audiendi, qui virtutem duram, & quaſi ferream eſſe quandam volunt: quæ quidem eſt cum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis: ut & bonis amici quaſi dif-

(59) *Nec expectemus*) Turbatum eſt aliquid in his membris: fortaſſe etiam unius aut alterius explicatio recepta eſt in contextum. *Facc.*

* *Dare*) Joannes Clericus *dari*.

diffundantur, & incommodis contrahantur. Quamobrem angor iſte, qui pro amico ſæpe capiendus eſt, non tantum valet, ut tollat e vita amicitiam: non plus, quam ut virtutes, quia nonnullas curas & moleſtias afferunt, repudientur.

XIV. Cum autem contrahat amicitiam (ut ſupra dixi) ſi qua ſignificatio virtutis eluceat, ad quam ſe ſimilis animus applicet & adjungat; id cum contingit, amor exoriatur neceſſe eſt. Quid enim tam abſurdum, quam delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut veſtitu cultuque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ita dicam) redamare poſſit, non admodum delectari? Nihil eſt enim remuneratione benevolentiæ, nihil viciſſitudine ſtudiorum officiorumque jucundius.

Quod ſi etiam illud addimus, quod recte addi poteſt, nihil eſſe, quod ad ſe rem ullam tam alliciat, tam attrahat, quam ad amicitiam ſimilitudo: concedetur profecto verum eſſe, ut bonos boni diligant, adſciſcantque ſibi quaſi propinquitate conjunctos, atque natura. Nihil eſt enim appetentius ſimilium ſui, nihil rapacius, quam natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, conſtat, (ut opinor) bonis inter bonos quaſi neceſſariam benevolentiam eſſe: qui eſt amicitiæ fons a natura conſtitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet. Non eſt enim inhumana virtus, neque * immunis (60), neque ſuperba: quæ etiam populos univerſos tueri, eiſque optime conſulere ſoleat: quod non faceret profecto, ſi a caritate vulgi abhorreret.

Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis cauſa fingunt amicitias, amabiliſſimum nodum amicitiæ tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quam amici amor ipſe delectat: tumque illud fit, quod ab amico eſt profectum, jucundum, ſi cum ſtudio eſt profectum: tantumque abeſt, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus & copiis, maximeque virtute præditi, in qua plurimum eſt præſidii, minime alterius indigeant, liberaliſſimi ſint, & beneficentiſſimi. Atque haud ſcio, an ne opus ſit quidem, nihil unquam omnino deeſſe amicis. Ubi enim ſtudia noſtra viguiſſent, ſi * nunquam conſilio, nunquam opera noſtra, nec domi nec militiæ Scipio eguiſſet? Non igitur utilitatem amicitia, ſed utilitas amicitiam conſecuta eſt.

XV. (61) Non ergo erunt homines deliciis diffluentes audiendi, ſi quando

---

* Lamb. *immanis*

(60) *Immunis*) Expers munerum civilium, nihil conferens ad communem utilitatem. *Wolfius*. Significat: non eſt otioſa, & ſuis tantum commodis intenta, alios non curans; ſed negotioſa eſt, & extenditur, hoc enim eſt *pertinet*, & late diffunditur ad totum populum. *Gravius*. *Immunem* dixit, quod abhorreat a communi functione vitæ, quemadmodum olim philoſophi, & hodie monachi quidam. *Eraſmus*.

* Man. Lamb. *nunquam ſtudio, nunquam conſilio*.

(61) *Non ergo &c.*) Periodus hæc, quæ incipit ut ſuperior, concluſio quædam eſt veteris Grammatici margini adſcripta, ut mihi videtur. *Facc.*

Digitized by Google

do de amicitia, quam nec uſu, nec ratione habent cognitam, diſputabant. Nam quis eſt, pro deum fidem, atque hominum! qui velit, ut neque diligat quemquam, nec ipſe ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim eſt tyrannorum vita, in qua nimirum nulla fides, nulla caritas, nulla ſtabilis benevolentiæ poteſt eſſe fiducia: omnia ſemper ſuſpecta, atque ſollicita: nullus locus amicitiæ.

Quis enim aut eum diligat, quem metuit; aut eum, a quo ſe metui putat? Coluntur tamen ſimulatione duntaxat ad tempus. Quod ſi forte (ut fit plerumque) ceciderint: tum intelligitur, quam fuerint inopes amicorum. Quod Tarquinium dixiſſe ferunt, tum exulantem ſe intellexiſſe, quos fidos amicos habuiſſet, quos infidos, cum jam neutris gratiam referre poſſet. Quanquam miror, illa ſuperbia & importunitate ſi quempam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores, veros amicos parare non potuere: ſic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim ſolum ipſa fortuna cæca eſt, ſed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos complexa eſt. Itaque efferuntur illi fere faſtidio & contumacia: neque quidquam inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt.

Atque hoc quidem videre licet, eos, qui antea commodis fuerunt moribus; imperio, poteſtate, proſperis rebus immutari, ſpernique ab iis veteres amicitias, indulgere novis (62). Quid autem ſtultius, quam, cum plurimum copiis, facultatibus, opibus poſſint, cætera parare, quæ parantur pecunia, equos, famulos, veſtem egregiam, vaſa pretioſa: amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ, ut ita dicam, ſupellectilem? Etenim cætera cum parant, cui parent, neſciunt, nec cujus cauſa laborent. Ejus enim eſt iſtorum quidque, qui vincit viribus: amicitiarum ſua cuique permanet ſtabilis & certa poſſeſſio: ut, etiam ſi illa maneant, quæ ſunt quaſi dona fortunæ, tamen vita inculta & deſerta ab amicis non poſſit eſſe jucunda. Sed hæc hactenus.

XVI. Conſtituendi autem ſunt, qui ſint in amicitia fines, & (63) quaſi termini diligendi: de quibus tres video ſententias ferri; quarum nullam probo. Unam, ut eodem modo erga amicum affecti ſimus, quo erga noſmet ipſos. Alteram, ut noſtra in amicos benevolentia, illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualiterque reſpondeat. Tertiam, ut, quanti quiſque ſe ipſe facit, tanti fiat ab amicis.

Harum trium ſententiarum nulli prorſus aſſentior. Nec enim illa prima vera eſt, ut, quemadmodum in ſe quiſque, ſic in amicum ſit animatus. Quam multa enim, quæ noſtra cauſa nunquam faceremus, facimus cauſa ami-

(62) *Indulgere novis*) Ita Victorius & Gruterus. Erunt fortaſſe qui malint, quod eſt a Manutio & Lambino editum, *indulgeri novis*.

(63) *Quaſi termini*) excuſat metaphoram, quæ fuit Latinæ linguæ Ciceronis ævo verecundia. *Facc.*

amicorum? precari ab indigno, ſupplicare: tum acerbius in aliquem invehi, inſectarique vehementius: quæ in noſtris rebus non ſatis honeſte, in amicorum fiunt honeſtiſſime. Multæ quoque res ſunt, in quibus de ſuis commodis viri boni multa detrahunt, detrahique patiuntur, ut iis amici potius, quam ipſi, fruantur.

Altera ſententia eſt, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem eſt nimis exigue & exiliter ad calculos vocare amicitiam, ut par ſit ratio acceptorum & datorum. Divitior mihi, & affluentior videtur eſſe vera amicitia: nec obſervare reſtricte, ne plus reddat, quam acceperit. Neque enim verendum eſt, ne quid excidat, aut ne quid in terram defluat, aut ne plus æquo quid in amicitiam congeratur.

Tertius vero ille finis deterrimus, ut, quanti quiſque ſe ipſe faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibuſdam aut animus abjectior eſt, aut ſpes amplificandæ fortunæ fractior. Non eſt igitur amici, talem eſſe in eum, qualis ille in ſe eſt: ſed potius eniti & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducatque in ſpem cogitationemque meliorem.

Alius igitur finis veræ amicitiæ conſtituendus eſt, ſi prius, quid maxime reprehendere Scipio ſolitus ſit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiæ potuiſſe reperiri, quam ejus, qui dixiſſet, ita amare oportere, ut ſi aliquando eſſet oſurus. Nec vero ſe adduci poſſe, ut hoc, quemadmodum putaretur, a (64) Biante eſſe dictum crederet, qui ſapiens habitus eſſet unus e ſeptem; ſed impuri cujuſdam, aut ambitioſi, aut omnia ad ſuam potentiam revocantis eſſe ſententiam. Quonam enim modo quiſquam amicus eſſe poterit, cui ſe putabit inimicum eſſe poſſe? Quin etiam neceſſe erit cupere & optare, ut quam ſæpiſſime peccet amicus, quo plures det ſibi tanquam anſas ad reprehendendum: rurſum autem recte factis commodiſque amicorum neceſſe erit angi, dolere, invidere.

Quare hoc quidem præceptum, cujuſcumque eſt, ad tollendam amicitiam valet. Illud potius præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odiſſe poſſemus. Quin etiam ſi minus felices in deligendo fuiſſemus, ferendum id Scipio potius, quam inimicitiarum tempus cogitandum, putabat.

XVII. His igitur finibus utendum arbitror, ut cum emendati mores amicorum ſint, tum ſit inter eos omnium rerum, conſiliorum, voluntatum, ſine ulla exceptione communitas: ut etiam ſi qua fortuna acciderit, ut minus juſtæ amicorum voluntates adjuvandæ ſint, in quibus eorum aut caput agatur, aut fama, declinandum ſit de via (65), modo (66) ne ſum-

ma

(64) *Biante*) Gellius l. 1. c. 3. id tribuit Chiloni, qui ipſe quoque unus ex ſeptem habitus eſt. Sed multis tribuitur dictum hoc ex veteribus & Poetis & Philoſophis. Refertur etiam ab Ariſtotele in l. Rhet. 2. *Facc.*

(65) *Declinandum ſit de via*) Sic Cicero declinavit de via, cum Milonem amicum ſuum defendit, quem ſciebat ea voluntate fuiſſe, ut Clodium occideret, ſi ſe Lanuvium iture in via offerret; cum tamen probavit inſidias

Digitized by Google

ma turpitudo ſequatur. Eſt enim quatenus amicitiæ dari venia poſſit. Nec vero negligenda eſt fama: nec mediocre telum ad res gerendas exiſtimare oportet benevolentiam civium: quam blanditiis & (67) aſſentationibus colligere turpe eſt. Virtus, quam ſequitur caritas, minime repudianda eſt.

Sed ſæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis ſermo erat de amicitia) querebatur, quod omnibus in rebus homines diligentiores eſſent; ut capras & oves quot quiſque haberet, dicere poſſet: amicos quot haberet, non poſſet dicere: & in illis quidem parandis (68) adhibere curam, in amicis eligendis negligentes eſſe: nec habere quaſi ſigna quædam, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam eſſent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & ſtabiles, & conſtantes eligendi; cujus generis eſt magna penuria: & judicare difficile eſt ſane, niſi expertum. Experiendum autem eſt in ipſa amicitia. Ita præcurrit amicitia judicium, tollitque experiendi poteſtatem.

Eſt igitur prudentis, ſuſtinere, ut currum, ſic impetum benevolentiæ: quo utamur * quaſi equis tentatis (69), ſic amicitiis, aliqua parte (70) periclitatis moribus amicorum. Quidam ſæpe in parva pecunia perſpiciuntur, quam ſint leves: quidam, quos parva movere non potuit, cognoſcuntur in magna. Sin vero erunt aliqui reperti, qui pecuniam præferre amicitiæ, ſordidum exiſtiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magiſtratus, imperia, poteſtates, opes amicitiæ non anteponant? ut, cum ex altera parte propoſita hæc ſint, ex altera jus amicitiæ, non multo illa malint? Imbecilla enim natura eſt ad contemnendam potentiam: quam etiam ſi neglecta amicitia conſecuti ſunt, * obſcuratum iri (71) ſe arbitrantur, quia non ſine magna cauſa ſit neglecta amicitia.

Ita-

ſidiis non feciſſe. Sic M. Antonius orator C. Norbanum, qui tribunus plebis ſeditionem excitarat, contra P. Sulpicium, qui majeſtatis eum accuſaverat, defendit, quia amicus ejus erat. Vide & Ciceronem in Orat. pro Murena, cap. 3. copioſe de hac amicitiæ lege & jure diſputantem. *Grav.*

(66) *ne ſumma turpitudo*) Quid ſi non ſumma? Vide, ne Cicero nimio plus concedat. Gravius & verius in lib. Offic. cap. 10. de hac ipſa controverſia. *Facc.*

(67) *Aſſentationibus*) Al. *aſſentando*. Hac via colligere benevolentiam non licet; virtute licet: ſed benevolentia virtute collecta melius dicitur caritas. *Idem*.

(68) *Adhibere*) Subaudi verbum *ajebat*; niſi vis, infinitum hoc pendere a *querebatur*. Addo etiam, ab aliis legi *poſſe*, pro *poſſet*: qua ratione conſtructionis ordo & natura probabilior videtur. *Idem*.

* Vict. Man. *quaſi aquis tentatis*
Grut. *equis temperatis*

(69) *Equis tentatis*) Inepte quidam, *aquis tentatis*, legunt. *Equum tentamus*, id eſt, ad curſum & alia ſummittimus, ut periclitemur ſi curſu valet, ſi ſeſſorem patitur, ſi ore contumaci non eſt, ſi verſuras faciles præbet, ſi valet curſu, ſi ſuccuſſor non eſt, & alia ejuſmodi, quibus cognitis eo vel utamur, vel ipſum repudiemus. Sic amicorum mores periclitandi. *Langius*. Theognides in ſententiis, ubi de eadem re, de qua hic Cicero diſputat, agit, eadem uſus eſt tranſlatione, ut nullus dubitandi locus ſit, ex illo fonte Ciceronem hoc hauſiſſe. *Gravius*.

(70) *Periclitatis*) *Probatis*. Sic reſtituo ex Codice Vaticano MDLXXIV. & duobus Florentinis. *Facc.*

* Vict. Lamb. *excuſatum iri*
Man. *excuſari ſe*

(71) *Obſcuratum iri*) Putant culpam neglectæ amicitiæ honores, magiſtratus, potentiam obſcuratura eſſe, & infamiam illam extincturа, quia res magna ſit, propter quam amicitiam negligi non habeatur indecorum. *Grav.* Lege *excuſatum*. *Facc.*

Itaque veræ amicitiæ difficillime reperiuntur in iis, qui in honoribus reque publica verſantur. Ubi enim iſtum invenias, qui honorem amici anteponat ſuo? Quid? hæc ut omittam, quam graves, quam difficiles pleriſque videatur calamitatum ſocietates? ad quas non eſt facile inventu, qui deſcendat. Quanquam Ennius recte:

Amicus certus in re incerta cernitur:

tamen hæc duo levitatis & infirmitatis pleroſque convincunt; aut ſi in bonis rebus contemnunt, aut ſi in malis deſerunt.

XVIII. Qui igirur utraque in re gravem, conſtantem, ſtabilem ſe in amicitia præſtiterit, hunc ex maxime raro hominum genere judicare debemus, & pæne divino. Firmamentum autem ſtabilitatis conſtantiæque ejus, quam in amicitia quærimus, fides eſt. Nihil enim ſtabile eſt, quod infidum eſt. Simplicem præterea, & (72) communem, & conſentientem, qui rebus iiſdem moveatur, eligi par eſt: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neque enim fidum poteſt eſſe multiplex ingenium, & tortuoſum. Neque vero, qui non iiſdem rebus movetur, & natura conſentit, aut fidus, aut ſtabilis poteſt eſſe.

Addendum eodem eſt, ut ne criminibus aut inferendis delectetur, aut credat oblatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, conſtantiam. Ita fit verum illud, quod initio dixi, amicitiam, niſi inter bonos, eſſe non poſſe. Eſt enim boni viri (quem eundem ſapientem licet dicere) hæc duo tenere in amiciria: primum, ne quid fictum ſit, neve ſimulatum: aperte enim vel odiſſe, magis ingenui eſt, quam fronte occultare ſententiam. Deinde non ſolum ab aliquo allatas criminationes repellere, ſed ne ipſum quidem eſſe ſuſpicioſum, ſemper aliquid exiſtimantem ab amico eſſe violatum.

Accedat huc ſuavitas quædam oportet ſermonum atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Triſtitia autem, & in omni re ſeveritas, habet illa quidem gravitatem: ſed amicitia remiſſior eſſe debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatemque proclivior.

XIX. Exſiſtit autem hoc loco quædam quæſtio ſubdifficilis: num quando amici novi, digni amicitia, veteribus ſint anteponendi, ut equis vetulis teneros anteponere ſolemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum eſſe debent, ſicut aliatum rerum, ſatietates. Veterrima quæque (ut ea vina, quæ vetuſtatem ferunt) eſſe debent ſuaviſſima: verumque illud eſt, quod dicitur, multos modios ſalis ſimul edendos eſſe, ut amicitiæ munus expletum ſit. Novitates autem, ſi ſpem afferunt, ut, tanquam in herbis non fallacibus, fructus appareat, non ſunt illæ quidem repudiandæ:

(72) *Communem*) Itali dicunt *uomo alla mano, converſevole*. Nepos in Att. c. 3. *Communis infimis, par principibus*. Facc.

vetuſtas tamen ſuo loco conſervaoda eſt. Maxima eſt enim vis vetuſtatis & cooſuetudinis. Atqui io ipſo equo, cujus modo mentionem feci, ſi nulla res impediat, nemo eſt, qui non eo, quo conſuevit, libentius utatur, quam intractato & novo: oec modo in hoc, quod eſt animal, ſed in iis etiam, quæ ſunt inanimata, conſuetudo valet: cum locis etiam ipſis montuoſis delectemur, & ſilveſtribus, io quibus diutius commorati ſumus.

Sed maximum eſt in amicitia, ſuperiorem parem eſſe inferiori. Sæpe enim excellentiæ quædam ſunt: qualis erat Scipionis in noſtro, ut ita dicam, grege. Nunquam ſe ille Philo, nonquam Rupilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordiois amicis. Q. vero Maximum fratrem, egregium virum, omnino ſibi oequaquam parem, quod is anteibat ætate, taoquam ſuperiorem colebat; ſuoſque omnes per ſe eſſe ampliores volebat. Quod faciendum imitandumque eſt omnibus: ut, ſi quam præſtantiam virtutis, ingenii, fortunæ conſecuti ſunt, impertiant eam ſuis, communicentque cum proximis: ut, ſi parentibus nati ſint humilibus, ſi propinquos habeant imbecilliores vel animo, vel fortuna, eorum augeant opes, eiſque honori ſint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquamdiu propter ignorationem ſtirpis & generis in famulatu fuerint, cum cogniti ſunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen caritatem in paſtores, quos patres multos annos eſſe duxerunt. Quod quidem eſt multo profecto magis io veris patribus certiſque faciendum. Fructus eoim ingenii & virtotis, omniſque præſtantiæ, tum maximus capitur, cum io proximum quemque confertur.

XX. Ut igitur ii, qui ſunt in amicitiæ conjunctioniſque neceſſitudine ſuperiores, exæquare ſe cum inferioribus debent: ſic inferiores non dolere, ſe a ſuis amicis aut ingenio, aut fortuoa, aut dignitate ſuperari. Quorum plerique aut queruntur ſemper aliquid, aur etiam exprobraot: eoque magis, ſi aliquid habere ſe putant, quod officioſe, & amice, & cum labore aliquo ſuo factum queant dicere. Odioſum ſane geous hominum, officia exprobrantium: quæ meminiſſe debet is, in quem collata ſunt, non commemorare, qui contulit.

Quamobrem ut ii, qui ſuperiores ſunt, ſummittere ſe debeot in amicitia; ſic quodam modo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui moleſtas amicitias faciunt, cum ipſi ſe contemni putant: quod non fere contingit, niſi iis, qui etiam contemnendos ſe arbitrantur; qui hac opinione non modo verbis, ſed etiam opere levaodi ſunt.

Tantum autem cuique tribuendum eſt, primum, quantum ipſe efficere poſſis: deinde etiam, quantum ille, quem diligas atque adjuves, ſuſtioere. Non enim tu poſſis, quantumvis licet excellas, omnes tuos ad honores ampliſſimos perducere: ut Scipio P. Rutilium potuit conſulem efficere, ratrem ejus Lucium ooo potuit. Quod ſi etiam poſſis quidvis deferre ad alterum, videndum eſt tamen, quid ille poſſit ſuſtinere.

Omnino amicitiæ, corroboratis jam, confirmatiſque & ingeniis, & ætatibus, judicaodæ ſunt. Nec, ſi qui ineunte ætate venandi, aut pilæ ſtudioſi

Digitized by Google

-dioſi fuerint, eos habere neceſſarios oportet, quos tum eodem ſtudio præditos dilexerunt. Iſto enim modo nutrices & pædagogi jure vetuſtatis plurimum benevolentiæ poſtulabunt: qui negligendi quidem non ſunt, ſed alio quodam modo colendi. (73) Aliter amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt. Diſpares enim mores diſparia ſtudia ſequuntur, quorum diſſimilitudo diſſociat amicitias: n c ob aliam cauſam ullam boni improbis; improbi bonis amici eſſe non poſſunt, niſi quod tanta eſt inter eos, quanta maxima poteſt eſſe, morum ſtudiorumque diſtantia.

Recte etiam præcipi poteſt in amicitiis, ne intemperata quædam benevolentia (quod perſæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neoptolemus (74) capere potuiſſet, ſi Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter ſuum impedientem, audire voluiſſet. Et ſæpe incidunt magnæ res, ut diſcedendum ſit ab amicis: quas qui impedire vult, quod deſiderium non facile ferat, is & infirmus eſt molliſque natura, & ob eam ipſam cauſam in amicitia parum juſtus. Atque in omni re conſiderandum eſt, &, quid poſtules ab amico, & quid patiare a te impetrari.

XXI. Eſt etiam quaſi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam neceſſaria: jam enim a ſapientium familiaritatibus ad vulgares amicitias oratio noſtra delabitur. Erumpunt ſæpe vitia amicorum cum in ipſos amicos, tum in alienos; quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ ſunt remiſſione uſus eluendæ, & (ut Catonem dicere audivi) diſſuendæ magis, quam diſcindendæ: niſi quædam admodum intolerabilis injuria exarſerit, ut neque rectum, neque honeſtum ſit, neque fieri poſſit, ut non ſtatim alienatio disjunctioque facienda ſit.

Sin autem morum, aut ſtudiorum commutatio quædam (ut fieri ſolet) facta erit, aut in reipublicæ partibus diſſenſio interceſſerit, (loquor enim, ut paulo ante dixi, non de ſapientium, ſed de communibus amicitiis) cavendum erit, ne non ſolum amicitiæ depoſitæ, ſed inimicitiæ etiam ſuſceptæ videantur. Nihil enim turpius, quam cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeji meo nomine ſe removeat (ut ſcitis) Scipio: propter diſſenſionem autem, quæ erat in republica, alienatus eſt a collega noſtro Metello (75). Utrumque egit graviter, auctoritate, & offenſione animi non acerba.

(73) *Aliter*) niſi judicentur ingeniis confirmatis in quæ morum mutatio cadere nequeat. *Facc.*

(74) *Trojam Neoptolemus*) Quod de *Neoptolemo* Lælius ait, omnes de *Achille* narrant. Itaque vel errat per memoriam Cicero: vel, quod potius credo, de induſtria Lælio, ut illa ætate, Græcanicarum fabularum ignorationem concedit: quod etiam in Catone Majore factum videmus; tametſi iſte jam ſenex Græcis literis ſedulam operam navaverit. Paulo poſt, *deſiderium* ſignificat abſentiam: ſed hoc protritum eſt. *Langius.* Achilles cum filio Neoptolemo abductus eſt a Lycomede Ulyſſis artibus. Sed fortaſſe ſcripſit Cicero *Neoptolemi p.* ideſt Neoptolemi pater. Id librarii non intelligentes ex *ip* fecerunt *us*. Ceterum Neoptolemus dumtaxat inter eos fuit, qui Trojam cepere: nam Achilles antea perierat. *Facc.*

(75) *A collega noſtro Metello*) Q. Cæcilius Metellus Macedonicus cum Q. Pompejo Ruſo

Quamobrem primum danda opera eſt, ne qua amicorum (76) diſſidia fiant. Sin tale aliquid evenerit; (77) ut extinctæ potius amicitiæ, quam oppreſſæ eſſe videantur. Cavendum vero eſt, ne etiam in graves inimicitias convertant ſe amicitiæ: e quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. Quæ tamen ſi tolerabiles erunt, ferendæ ſunt, & hic honos veteri amicitiæ tribuendus eſt, ut is in culpa ſit, qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio eſt, atque una proviſio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, neve indignos.

Digni autem ſunt amicitia, quibus in ipſis ineſt cauſa, cur diligantur. Rarum genus, (& quidem omnia præclara rara) nec quidquam difficilius, quam reperire, quod ſit omni ex parte in ſuo genere perfectum. Sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, niſi quod fructuoſum ſit: & amicos, tanquam pecudes, eos potiſſimum diligunt, ex quibus ſperant ſe maximum fructum eſſe capturos. Ita pulcherrima illa & maxime naturali carent amicitia, per ſe & propter ſe expetenda: nec ipſi ſibi exemplo ſunt, hæc vis amicitiæ qualis & quanta ſit. Ipſe enim ſe quiſque diligit, non ut aliquam a ſe ipſo mercedem exigat caritatis ſuæ, ſed quod per ſe ſibi quiſque carus eſt. Quod niſi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Eſt enim is quidem tanquam alter idem.

Quod ſi hoc apparet in beſtiis, volucribus, nantibus, agreſtibus, cicuribus, feris, primum ut ſe ipſæ diligant: (id enim pariter cum omni animante naſcitur) deinde ut requirant, atque appetant, ad quas ſe applicent, ejuſdem generis animantes: idque faciunt cum deſiderio, & cum quadam ſimilitudine amoris humani: quanto id magis in homine ſit natura, qui & ſe ipſe diligit, & alterum anquirit, cujus animum ita cum ſuo commiſceat, ut efficiat pæne unum ex duobus?

XXII. Sed plerique perverſe, ne dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipſi eſſe non poſſunt: quæque ipſi non tribuunt amicis, hæc ab iis deſiderant. Par eſt autem, primum ipſum eſſe virum bonum,

Ruſo inimicitias acerrimas geſſit. Rebus itaque in Hiſpania pene a ſe confectis, cum audiſſet Q. Pompejum ſucceſſorem ſibi mitti, victoriæ jam propemodum adeptæ palmam atque gloriam ſibi præcepturum, omnes commeatum miſſionemque petentes dimiſit, nec cauſis excuſſis: horreis cuſtodes ademit, arcus Cretenſes frangi abjicique juſſit, elephantis cibaria dari vetuit, inquit Valer. Id factum Scipionem, opinor, offendit ſtudioſiſſimum reip. quod privatam ſimultatem in necem reip. derivaſſet. A Pompeji vero amicitia receſſit Lælii gratia, ut hic dicitur. Cum eſſet enim Scipioni perfamiliaris, eique promiſiſſet pro Lælio conſulatus candidato prenſaturum, pro ſe ipſe prenſavit. Refert Plutarch. in Apophthegm. Id Scipionem ægre habuit, ut eſt ſimile veri. *Collegam* autem & Scipionis & ſuum vocat *Metellum*, quia augur erat. *Lang.*

(76) *Diſſidia*) Al. *diſcidia*, ut ſit a verbo diſcindo. *Facc.*

(77) *Ut extincta*) Res extinguuntur natura ſua, opprimuntur vi. Similitudo ducitur ab igne; eaque uſus eſt etiam in cap. 19. de Senectute. *Idem*.

num, tum alterum ſimilem ſui quærere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt: cum homines benevolentia conjuncti, primum cupiditatibus iis, quibus cæteri ſerviunt, imperabunt: deinde æquitate juſtitiaque gaudebunt, omniaque alter pro altero ſuſcipiet: neque quidquam unquam niſi honeſtum & rectum alter ab altero poſtulabit: neque ſolum colent inter ſe, ac diligent, ſed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam.

Itaque in iis pernicioſus eſt error, qui exiſtimant, libidinum peccatorumque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum amicitia adjutrix a natura data eſt, non vitiorum comes: ut, quoniam ſolitaria non poſſet virtus ad ea, quæ ſumma ſunt, pervenire, (78) conjuncta & conſociata cum altera perveniret; quæ ſi quos inter ſocietas aut eſt, aut fuit, aut futura eſt, eorum eſt habendus ad ſummum naturæ bonum optimus beatiſſimuſque comitatus.

Hæc eſt, inquam, ſocietas, in qua omnia inſunt, quæ putant homines expetenda, honeſtas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cum hæc adſint, beata vita ſit, & ſine his eſſe non poſſit. Quod cum optimum maximumque ſit, ſi id volumus adipiſci, virtuti opera danda eſt: ſine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam conſequi poſſumus. Ea vero neglecta, qui ſe amicos habere arbitrantur, tum ſe denique erraſſe ſentiunt, cum eos gravis aliquis caſus experiri cogit.

Quocirca (dicendum eſt enim ſæpius) cum judicaveris, diligere oportet: non cum dilexeris, judicare. Sed cum multis in rebus negligentia plectimur: tum maxime in (79) amicis & deligendis & colendis. Præpoſteris enim utimur conſiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultro & citro, vel uſu diuturno, vel etiam officiis, repente in medio curſu amicitias, exorta aliqua offenſione, dirumpimus.

XXIII. Quo etiam magis vituperanda eſt rei maxime neceſſariæ tanta incuria. Una eſt enim amicitia in rebus humanis de cujus utilitate omnes uno ore conſentiunt. (80) Quanquam a multis ipſa virtus contemnitur, & venditatio quædam atque oſtentatio eſſe dicitur: multi divitias deſpiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultuſque delectat: honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil levius eſſe exiſtiment? itemque cætera, quæ quibuſdam admirabilia videntur, permulti ſunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes

(78) *Conjuncta & conſociata*) Vulgo legitur *ſociata*. Conſociata autem non diſplicet, modo expellantur duæ illæ voces *cum altera*. Idem.

(79) *Amicis*) Malim *amicitiis*. Si Cicero *amicis* ſcripſiſſet, non addidiſſet *colendis*. Idem.

(80) *Quanquam*) Minus recte. Reddit enim rationem cur dixerit unam eſſe amicitiam, de cujus utilitate omnes uno ore conſentiunt. Legendum, *Namque*. Idem.

omnes ad unum idem ſentiunt: & ii, qui ad rempublicam ſe contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinaque delectantur: & ii, qui ſuum negotium gerunt otioſi: poſtremo ii, qui ſe totos tradiderunt voluptatibus, ſine amicitia vitam eſſe nullam ſentiunt, ſi modo velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim neſcio quomodo per omnium vitam amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur eſſe expertem ſui.

Quin etiam ſi quis ea aſperitate eſt, & immanitate naturæ, congreſſus ut hominum fugiat atque oderit, qualem fuiſſe Athenis Timonem neſcio quem accepimus: tamen is pati non poſſit, ut non anquirat aliquem (81), apud quem evomat virus acerbitatis ſuæ. Atque hoc maxime judicaretur, ſi quid tale poſſet contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in ſolitudine uſpiam collocaret, atque ibi ſuppeditans omnium rerum, quas natura deſiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino adſpiciendi poteſtatem eriperet. Quis tam eſſet ferreus, qui eam vitam ferre poſſet? cuique non auferret fructum voluptatum omnium ſolitudo?

Verum ergo illud eſt, quod a Tarentino Archyta, ut opinor, dici ſolitum, noſtros ſenes commemorare audivi, ab aliis ſenibus auditum: „ Si „ quis in cælum aſcendiſſet, naturamque mundi, & pulchritudinem ſide„ rum perſpexiſſet, inſuavem illam admirationem ei fore; quæ jucundiſ„ ſima fuiſſet, ſi aliquem, cui narraret, habuiſſet. Sic natura ſolitarium nihil amat, ſemperque ad aliquod tanquam adminiculum annititur: quod in amiciſſimo quoque dulciſſimum eſt.

XXIV. Sed cum tot ſignis eadem natura declaret, quid velit, anquirat, ac deſideret, obſurdeſcimus tamen neſcio quomodo; nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Eſt enim varius & multiplex uſus amicitiæ, multæque cauſæ ſuſpicionum offenſionumque dantur: quas tum evitare, tum elevare, tum ferre, ſapientis eſt. Una illa ſublevanda offenſio eſt (82), ut

&

(81) *Ut non anquirat aliquem*) Malo hic legi, *non acquirat*, ſeu *non adquirat*, quam, ut Langius edidit, *non anquirat*. Hoc enim ſignificat, hominem quantumvis a ſocietate, & congreſſu hominum abhorrentem, non paſſurum, ut non ſibi aliquem conciliat, comparet, adjungat, aſciſcat, quicum omnia ſua conſilia conferat, & communicet. *Anquirere* autem aliud eſt: eſt enim undique & quoquo verſus quærere. Quod minus ad hunc locum, atque ad hanc ſententiam, meo quidem judicio, quadrat. *Lambinus*. Recte ſane hic ſenſit Langius: perinde enim eſt ac ſi dixiſſet: Is tamen pati ſeu durare non poſſet, ut non quærat aliquem, in quem evomat acerbitatis ſuæ virus. Pro quo dixit in cap. 21. *requirere & appetere aliquem*, & ibidem *alterum anquirit*. Sed *acquirere aliquem*, pro comparare, ſeu adjungere ſibi aliquem, nemo Latine doctus dixerit, nedum Tullius. Omnino igitur legendum *anquirat*, quod vulgo minus tritum vocabulum ubique fere a librariis & ſciolis mutatum eſt in *acquirat*. Grævius.

(82) *Una illa ſublevanda offenſio eſt*) Illa offenſio, quæ neceſſario ſuſcipienda eſt in amicitia, cum liberius monendi ſunt & objurgandi amici, qui monitiones tamen ferre non poſſunt, ſed iis offenduntur, ut & utilitatem illam capiamus ex amicitia, quam nobis illa promittit, & ut fidi ſimus amici, non adulatores, eſt minuenda. Illa autem ut ſublevanda & minuenda ſit, docet non longe poſt: nimirum, ſi *monitio acerbitate, objurgatio* careat *contumelia*. Cicero Orat. pro Cluentio, *Pater adoleſcentis, quem propter*

& * utilitas in amicitia (83), & fides retineatur. Nam & monendi amici ſæpe ſunt, & objurgandi: & hæc accipienda amice, cum benevole fiunt.

Sed neſcio quomodo verum eſt, quod in Andria familiaris meus dicit:

(84) *Obſequium amicos, veritas odium parit.*

Moleſta veritas eſt, ſiquidem ex ea naſcitur odium (quod eſt venenum amicitiæ) ſed obſequium multo moleſtius, quod peccatis indulgens, præcipitem amicum ferri ſinit. Maxima autem culpa in eo eſt, qui & veritatem adſpernatur, & in fraudem obſequio impellitur. Omni igitur hac in re habenda ratio & diligentia eſt: primum, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumelia careat: in obſequio autem (quoniam Terentiano verbo lubenter utimur (85)) comitas adſit: aſſentatio, vitiorum adjutrix, procul amoveatur: quæ non modo amico; ſed ne libero quidem digna eſt. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur.

Cujus autem aures veritati clauſæ ſunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus ſalus deſperanda eſt. Scitum eſt enim illud * Catonis: „ Multo melius de quibuſdam acerbos inimicos mereri, quam eos amicos, qui dulces videantur: illos verum ſæpe dicere, hos nunquam. Atque illud abſurdum eſt, quod ii, qui monentur, eam moleſtiam, quam debent capere, non capiunt: eam capiunt, qua debent vacare. Peccaſſe enim ſe non angun-

---

pter animi dolorem pertenuis ſuſpicio potuiſſet ex illo loco teſtem in Aulum Cluentium conſtituere, is hunc ſuo teſtimonio ſublevat. Sic locus hic poteſt explicari. Ut tamen ingenue dicam, quid ſentiam, videtur is non eſſe purus. Nam *ſublevanda*, præſertim cum modo præceſſerit *elevanda*, locum habere vix videtur, etſi commoda interpretatione quadam poſſit quaſi molliri. Dein quæ eſt illa una oſtenſio, quæ eſt ſublevanda? Nuſquam ejus mentio ſit. In ſequentibus rationem reddit, cur ſit illa oſtenſio ſublevanda, uti patet ex ſubjecta particula *nam*. *Nam*, inquit, *& monendi amici ſunt*. Vereor ne aliquid exciderit vitio librariorum, neve id ſine meliorum codicum ope poſſit reſtitui. *Idem*. Legendum *ſubeunda*, non *ſublevanda*, quæ vox ſi retineri velit, ſententia laborat. Nam ceteræ oſſenſiones, inquit Cicero, vitandæ ſunt; illa ſubeunda, quæ oritur ex veritate, & fide. *Facc.*

* Lamb. *veritas*

(83) *Ut & utilitas in amicitia*) Haud ſecus editiones omnes ante Lambinum, qui invitis libris ſubſtituit *veritas*. Non recte. Cæteræ, ait, oſſenſiones vitandæ: una retinenda, quæ ex monitionibus ſuſcipienda erit, ne fides & utilitas, quæ maxime hac in re conſiſtunt, ab amicitia exſulent. Ea tamen ſublevanda eſt, hoc eſt, mitiganda, & quod poteſt, lenienda comitate quadam. Hæc hujus loci ſententia. *Gulielm.* Rectius Lambinus, præſertim cum duo Aldi Manutii *veritas* quoque probent. Nam ſine veritate, ut in ſequente capite oſtendit, *amicitia nomen valere non poteſt*, quia ſimulatio eſt peſtis amicitiæ veræ. *Tollit enim judicium veri, idque adulterat*. Simulamus vero, ſi laudamus amicum peccantem, cum aliter animus ſentit de ejus factis, ac os præ ſe fert. *Graviur*.

(84) *Obſequium*) Sumitur fere pro indulgentia, *compiacenza*. Minus ſignificat apud Latinos, quam obſervantia. *Facc.*

(85) *Terentiano verbo lubenter utimur*) Reprehendit Tullium Donatus, quod id verbum tribuat Terentio, tamquam primo ejus auctori, cum ante Terentium eo uſus ſit Plautus & Nævius, quamvis in Ciceronis ſententiam hoc loco inductus ſit quoque Quintilianus VIII. Inſtitut. Orat. cap. 3. Sed recte Cicero defenditur a Joachimo Camerario in notis ad primam Tuſculanam, & Parrhaſio in epiſt. 58. *Grav.*

* Lamb. Grut. *Catonis, ut multa: Melius*

anguntur, objurgati moleſte ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, correctione gaudere.

XXV. Ut igitur & monere, & moneri, proprium eſt veræ amicitiæ: & alterum libere facere, non aſpere; alterum patienter accipere, non repugnanter: ſic habendum eſt, nullam in amicitiis peſtem eſſe majorem, quam adulationem, blanditiam, aſſentationem. Quamvis enim multis nominibus eſt hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluptatem loquentium omnia, nihil ad veritatem.

Cum autem omnium rerum ſimulatio eſt vitioſa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime: delet enim veritatem, ſine qua nomen amicitiæ valere non poteſt. Nam cum amicitiæ vis ſit in eo, ut unus quaſi animus fiat ex pluribus: qui id fieri poterit, ſi ne in uno quidem quoque unus animus erit, idemque ſemper; ſed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam devium (86), quam animus ejus, qui ad alterius non modo ſenſum ac voluntatem, ſed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis? nego. Ait? aio. Poſtremo imperavi egomet mihi,
Omnia aſſentari,

ut ait idem Terentius: ſed ille ſub Gnathonis perſona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis eſt. Multi autem Gnathonum ſimiles, cum ſint loco (87), fortuna, fama ſuperiores: horum eſt aſſentatio moleſta, cum ad vanitatem acceſſit auctoritas.

Secerni autem blandus amicus a vero, & internoſci tam poteſt, adhibita diligentia, quam omnia fucata, & ſimulata a ſinceris atque veris. Concio, quæ ex imperitiſſimis conſtat, tamen judicare ſolet, quid interſit inter popularem, id eſt, aſſentatorem & levem civem, & inter conſtantem, ſeverum & gravem. Quibus blanditiis C. Papirius (88) conſul nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis reficiendis? Diſſuaſimus nos. Sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. Quanta illa, dii immor-

(86) *Tam devium*) Cum hic de animo inconſtante; & mutabili, qui cum quovis vento, ut velum, vertitur, loquutur Tullius, quid ſibi velit *devius* non video. Qui interpretantur, tortum; multiplex, facile cuivis voci poſſunt quamvis affingere notionem. Mihi perſuaſi Ciceronem ſcripſiſſe: *Quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam tenerum, quam animus ejus, qui ad alterius non modo ſenſum ac voluntatem, ſed etiam vultum atque nutum convertitur?* Plane hanc meam opinionem firmat locus iſte in Oratione pro Milone: *Nihil enim eſt tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quam voluntas erga nos, ſenſuſque civium.* Græv.

(87) *Loco*) Dignitate. *Manutius*, Natalibus, genere. *Grævius.*

(88) C. *Papirius*) Intelligit Cicero eam orationem quam Carbo habuit, C. Claudio, M. Perpenna coſſ. decem amplius annis ante ſuum conſulatum, de qua ſic in epitome Livii: *Cum C. Carbo tribun. pleb. rogationem tuliſſet, ut eundem tribun. pleb. quoties vellet, creari liceret, rogationem ejus P. Africanus graviſſima oratione diſſuaſit: in qua dixit Tib. Gracchum jure cæſum. C. Gracchus contra ſuaſit rogationem: ſed Scipio tenuit.* Hujus orationis cauſa Africanum a Carbone occiſum nocte ſequente, opinio fuit. *Longius.*

immortales! fuit gravitas? quanta in oratione majeſtas? Ut facile ducem populi Romani, non comitem diceres (89). Sed affuiſtis: & eſt in manibus oratio. Itaque lex popularis ſuffragiis populi repudiata eſt. Atque, ut ad me redeam: meminiſtis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino conſulibus, quam popularis lex de ſacerdotiis (90) C. Licinii Craſſi videbatur. Cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur (91). Atque is primum inſtituit in forum verſus agere cum populo (92). Tamen

(89) *Ut facile ducem populi Romani, non comitem diceres*) Pithœanus egregie, inducto imperitorum hominum gloſſemate: *ut facile ducem populi Romani diceret*. Quid enim eſt *comes populi Romani*? *Comites regum, imperatorum*, qui & *imperatorum amici dicebantur*, hoc eſt conſiliarii non ſunt, ut poſt diviſionem imperii Romani, variorum generum *comites*: ſed qui ſit populi Romani comes, fateor me non intelligere. Qui illum locum in hoc libello legit, *neque ſe comitem hujus furoris, ſed ducem præbuit*, huc quoque tranſtulit hanc vocem, aut ex oratione pro Marcello, *hujus rei ipſe dux eſt & comes*: ſed invito Tullio. Aſſentior codici optimo, in quo hæc verba non habentur. *Grav.*

(90) *Lex de ſacerdotiis*) Cum ante ſacerdotes omnes a ſuis collegiis cooptarentur, lege Licinia ad populi jus hoc beneficii transferebatur. Sed ea lex Lælio diſſuadente antiquata eſt; donec Cn. Domitius, Mario iterum, & Fimbria coſſ. eam reſuſcitavit. *Paterculus & Sueton.* in Nerone. Hæc eſt Lælii oratio *de Collegiis* inſcripta, de qua Cicero in Bruto, cap. 21. Certe lex iſta popularis non videbatur, ſed omnino erat: multis videlicet in ſuperbiam & tyrannidem nobilium ſub ſpecie ſacerdotiorum auſpicia omnia, atque ita univerſum rerum ſtatum ſibi vindicantium. *Idem*.

(91) *Ad populi beneficium transferebatur*) Hoc eſt, poteſtas eos creandi in comitiis populo committebatur. Hæc vis eſt in voce *beneficium*. Hinc magiſtratus dicitur *beneficium populi*. Grævius.

(92) *Verſus agere cum populo*) Tributis & curiatis comitiis (nam centuriata in Campo habebantur) qui cum populo agebant, honoris ergo ad ſenatum & comitium verſus faciem convertere, ſpectareque conſueverant. At Craſſus trib. pl. ut popularis, ad forum & populum verſus conſtitit: ita hic Ciceronis locus accipiendus. Plutarchus non C. Craſſum, ſed C. Gracchum id primum auſum ſcribit. Quod mihi ſit veriſimilius, qui tantum C. Licinii in ſenatum contemptum alibi non legerim. De C. Graccho palam eſt. Facilis & proclivis lapſus Ciceronis ex una litera vel altera. Nam certe librario hic imputari nihil debet. Cicero enim hic omnino de C. Craſſo, Plutarchus de C. Graccho. *Langius*. Sed errore Tullium abſolvit Steph. Pighius in Annalibus Romanorum. *Gravius*. De hoc tribuno plebis C. Licinio Craſſo, M. Varronem de Re Ruſt. lib. I. c. 2. loqui exiſtimo, cum maxime in annorum ſupputatione cum Capitolinis Faſtis plane conſentiat. Ejus verba ſunt hæc, ubi de Liciniis loquitur: *Ejuſdem gentis C. Licinius tribunus plebis cum eſſet poſt reges exactos anno* CCCLXV. *primus populum ad leges accipiendas in ſeptem jugera forenſia e Comitio adduxit*. Idem etenim omnino, quod Tullius, M. Varro memorat. Nam concionabantur leges ſuaſuri, ante Curiam in Comitio ſitam in Roſtris, quod ſuggeſtum, ſive templum erat Comitio ac Romano foro conterminum, &, ut vult Aſcon. Pædianus, Curiæ prope junctum, atque propinquum adeo, ut ſenatus in Curia præſens facile intelligere orantes poſſet. Qui more majorum ſemper facie in Curiam & Comitium verſa verba facientes, cum populo agebant tam in foro, quam Comitio circum Roſtra ſtante. Hic ergo primus C. Licinius popularem legem ſenatui ingratam perferri cupiens, contra morem majorum a Comitio & ſenatu in Curia ſedenti in forum verſus verba fecit: eoque modo plebem audire volentem a Curia avertit, & e Comitio in forum, vel *ſeptem jugera forenſia* duxit, quemadmodum Varro de Re Ruſtica ſcribens, forum Romanum ruſtice vocare voluit, cujus ea tunc amplitudo vel menſura ſine Comitio fuiſſe videtur. Poſſum igitur difficulter pedibus in eorum ſententiam ire, qui volunt Ciceronem errore, quod de C. Graccho legerat, de hoc C. Craſſo tribuno plebis ſcripſiſſe, Plutarchi auctoritate in hanc opinionem ducti. An vero primus omnium Gracchus hoc fecerit, ac non potius fuerit arrogantis iſtius in ſenatum contumeliæ poſt Craſſum imitator, videat Plutarchus, & penes ipſum hominem Græcum fides maneat. *Pighius*.

men illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. Atque id actum eſt prætore me, quinquennio ante quam conſul ſum factus. Itaque re magis (93), quam auctoritate cauſa illa defenſa eſt.

XXVI. Quod ſi in ſcena, id eſt in concione (94), in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum eſt, tamen verum valet (ſi modo id patefactum & illuſtratum eſt) quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua niſi (ut dicitur) apertum pectus videas, tuumque oſtendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari poſſis, eum id, quam vere fiat, ignores. Quanquam iſta aſſentatio quamvis pernicioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. Ita fit, ut is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maxime, qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maxime ipſe delectet.

Omnino eſt amans ſui virtus. Optime enim ſe ipſa novit, quamque amabilis ſit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, ſed de virtutis opinione. Virtute enim ipſa non tam multi præditi eſſe, quam videri volunt. Hos delectat aſſentatio: his fictus ad ipſorum voluptatem ſermo cum adhibetur, orationem illam vanam, teſtimonium eſſe laudum ſuarum putant. Nulla eſt igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus eſt. Nec paraſitorum in comœdiis aſſentatio nobis faceta videretur, (95) niſi eſſent milites glorioſi.

Magnas vero agere gratias Thais mihi?

Satis erat reſpondere, *magnas: ingentes*, inquit. Semper auget aſſentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult eſſe magnum.

Quamobrem, quamvis blanda iſta vanitas apud eos valeat, qui ipſi illam allectant & invitant: tamen etiam graviores conſtantioreſque admonendi ſunt, ut animum advertant, ne callida aſſentatione capiantur. Aperte enim adulantem nemo non videt, niſi qui admodum eſt excors. Callidus ille & occultus ne ſe inſinuet, ſtudioſe cavendum eſt. Nec enim facillime agnoſcitur, quippe qui etiam adverſando ſæpe aſſentetur: & litigare ſe ſimulans, blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique ſe patiatur: ut is, qui illu-

(93) *Re magis*) Pithœanus codex: *Itaque rei veritate magis, quam ſumma auctoritate, cauſa illa defenſa eſt*. Quod valde mihi arridet. *Rei veritas* eſt juſtitia cauſæ; qua magis, quam auctoritate virorum ſummorum ac in republica valde potentium, qui illam cauſam agebant, vicimus. Sane *rei veritate* legendum eſſe ſequentia ſatis declarant. *Gravius*.

(94) *Quod ſi in ſcena, id eſt in concione*) Delevit Langius merito in editione ſua, *id eſt in concione*, quod abſurdiſſimum eſt gloſſema, niſi malis fatue dicere, quemvis conventum populi, quacumque de cauſa, dici poſſe concionem. Nullus dubito verum vidiſſe Langium; ſed tamen libris omnibus invitis, nihil auſus ſum immutare. *Idem*. Malim legere *in concione, id eſt in ſcena*: quaſi dicat: quod ſi in concione, quæ eſt veluti ſcena, &c. *Facc.*

(95) *niſi eſſent*) Aſſentatores non viderentur faceti, niſi eſſent milites glorioſi, qui aſſentationi credulas præberent aures. *Idem*.

illuſus ſit, plus vidiſſe videatur. Quid autem turpius, quam illudi? Quod ne accidat, (96) magis cavendum eſt, ut in Epiclero (97).

Hodie me ante omnes comicos ſtultos ſenes
Verſaris, atque luſeris (98) lautiſſime.

Hæc enim etiam in fabulis ſtultiſſima perſona eſt improvidorum & credulorum ſenum. Sed neſcio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id eſt, ſapientium (de hac dico ſapientia, quæ videtur in hominem cadere poſſe) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipſa concludamus aliquando.

XXVII. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni, &, tu, Q. Muci, & conciliat amicitias, & conſervat. In ea eſt enim convenientia rerum, in ea ſtabilitas, in ea conſtantia: quæ cum ſe extulit, & oſtendit lumen ſuum, & idem adſpexit agnovitque in alio; ad id ſe admovet, viciſſimque accipit illud, quod in altero eſt: ex quo eorum exardeſcit ſive amor, ſive amicitia. Utrumque enim dictum eſt ab amando. Amare autem nihil aliud eſt, niſi eum ipſum diligere, quem ames, (99) nulla indigentia, nulla utilitate quæſita: quæ tamen ipſa efflοreſcit ex amicitia, etiam ſi tu eam minus ſecutus ſis.

Hac nos adoleſcentes benevolentia ſenes illos L. Paulum (1), M. Catonem (2), C. Gallum (3), P. Naſicam (4), Tib. Gracchum (5),

Eee 2 Sci-

(96) *magis cavendum.*) Ego ſuſtuli particulam *magis* tum ratione, tum ex fide trium MSS. *Idem.*

(97) *in Epiclero*) De comicis ſenibus vide P. Vict. Var. Lect. VIII. 12. Eſt autem *Epiclerus* Virgo dotalis, quam induxit in ſcenam Cæcilius. Hic ipſe Comœdiæ titulus eſt. Alii codices MSS. habent, *ut ſi hodie &c.* atque ita legendum crediderim. Nam τὸ *in Epiclero* additum videtur ab aliquo enarratore. *Idem.*

(98) *Atque luſeris*) Ego cenſeo veram ſcripturam Pacuvii reſtitui e Palatinum primum, *verſaris, atque unxeris lautiſſime.* Utrumque verbum translatum eſt a piſcibus, qui, cum aſſantur, verſantur & unguntur. Accepit a Pacuvio Plautus, aut uterque potius e Græco Comico. Hic ſane in Aſinar. I. 3. 26.

Quaſi piſcis, itidem eſt amator lenæ: nequam eſt, niſi recens.
Is habet ſuccum, is ſuavitatem: eum quo vis pacto condias;
Vel patinarium, vel aſſum: verſes, quo pacto lubet.

Exemplum ſenis, qui verſatur & laute ungitur, eſt in Nicobulo, apud eundem comicum Bacchid. actu IV. idque illi ibidem in ſcena X. minatur ſervus:

Verſabo ego illum hodie, ſi vivo, probe.
Tam frictum ego illum reddam, quam frictus eſt cicer.

Sicut a lena dicitur condiri amator & verſari, ſenex a nequam ſervo *verſari, & frigi*; ſic hic a Pacuvio ſenes Comici dicuntur *verſari & laute ungi.* Grævius.

(99) *nulla indigentia*) Hæc duo verba addidere quidam ad explicationem eorum quæ ſequuntur. *Facc.*

(1) *L. Paulum*) Fuit is filius Pauli ejus qui conſul in Cannenſi ignominia periit. *Rogerius.*

(2) *M. Catonem*) Is eſt familiæ princeps, conſularis & cenſorius vir, cujus collega fuit Flaccus. *Idem.*

(3) *Gallum*) C. Sulpicium Gallum, aſtrologum, qui conſul fuit cum Marcello. *Idem.*

(4) *Naſicam*) P. Cornelium Scipionem Naſicam. Ejus filius fuit P. Cornelius Scipio Naſica, bis conſul, ob ſapientiam *Corculum* dictus. *Idem.*

(5) *Tib. Gracchum*) Fuit hic pater Gracchorum. Pater ejus bis conſulatum geſſit. Duxit Corneliam minorem Africani majoris filiam. *Idem.*

Digitized by Google

Scipionis noſtri ſocerum, dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. Viciſſim autem ſenes in adoleſcentium caritate acquieſcimus; ut ego in veſtra, ut in Q. Tuberonis (6). Equidem etiam admodum adoleſcentis, P. Rutilii Virginii (7) familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata eſt vitæ, naturæque noſtræ, ut alia ætas oriatur; maxime quidem optandum eſt, (8) ut cum æqualibus poſſis, quibuſcum tanquam e carceribus emiſſus ſis, cum iiſdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque ſunt, ſemper aliqui anquirendi ſunt, quos diligamus, & a quibus diligamur. Caritate enim, benevolentiaque ſublata, omnis eſt e vita ſublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam eſt ſubito ereptus, vivit tamen, ſemperque vivet: virtutem enim amavi illius viri, quæ extincta non eſt. Nec mihi ſoli verſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui, ſed etiam poſteris erit clara & inſignis. Nemo unquam animo, aut ſpe majora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet.

Equidem, ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſim comparare. In hac mihi de republica conſenſus, in hac rerum privatarum conſilium; in eadem requies plena oblectationis fuit. Nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem ſenſerim: nihil audivi ex eo ipſe, quod nollem. Una domus erat, idem victus, iſque communis: neque ſolum militia, ſed etiam peregrinationes, ruſticationeſque communes. Nam quid ego de ſtudiis dicam cognoſcendi ſemper aliquid, atque diſcendi, in quibus, remoti ab oculis populi, omnes otioſum tempus contrivimus? Quarum rerum recordatio & memoria, ſi una cum illo occidiſſet, deſiderium conjunctiſſimi atque amantiſſimi viri ferre nullo modo poſſem. Sed nec illa extincta ſunt, aluntur-que potius & augentur cogitatione & memoria. Et, ſi illis plane orbatus eſſem, magnum tamen afferret mihi ætas ipſa ſolatium: diutius enim jam in hoc deſiderio eſſe non poſſum. Omnia autem brevia, tolerabilia eſſe debent, etiam ſi magna ſint.

Hæc

(6) *Q. Tuberonis*) Q. Ælius Q. F. Tubero, L. Pauli Macedonici ex filia nepos, vivo avo ſuo præturam petens, repulſam tulit: ut Cicero in Bruto & pro Murena teſtatur, & Valer. lib. VII. Debuit autem per legem annalem tum minimum triginta octo annorum eſſe. Paulus vero eſt mortuus anno poſt U. C. DXC. a quo anno uſque in priorem C. Gracchi tribunatum, de quo hic ſermo habetur, anni ſunt XL. Quomodo igitur adoleſcens Q. Tubero? Viderit Cicero, an exacte rationem temporum duxerit. Nam quem alium Q. Tuberonem intelligere poſſit, nondum deprehendi, niſi quis conjiciat hujus aliquem filium Quintum etiam fuiſſe, vel certe pro *Q.* hic *L.* legendum. L. enim Tubero hujus filius, Græcis & Latinis literis eruditiſſimus, & antiquitatis peritus habitus eſt, ut ait Cicero in Bruto. Sed rurſus obſtat, quod ſupra *Q. Ælium Tuberonem Tib. Gracchi æqualem* fuiſſe dicatur. *Langius.*

(7) *P. Rutilii Virginii*) Vide Pighium in Faſtis, ad ann. DCXXXIV.

(8) *ut poſſis*) *Olivetus* & alii legunt *ut cum æqualibus*, quæ eſt explicatio totius ſententiæ, primum margini adſcripta, deinde in contextum recepta. *Facc.*

Hæc habui, de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis (9), ſine qua amicitia eſſe non poteſt, ut, ea excepta, nihil amicitia præſtabilius putetis.

(9) *Ut ita virtutem locetis*) *Locare mentem, operam, tempus in aliquid*, leguntur apud Tullium & alios. Sed *virtutem locare* non memini quenquam dixiſſe, nec quo ſenſu dici poſſit, niſi addatur res, in quam locetur virtus, video. Vereor ne ex literarum trajectione labes orta ſit, quæ hunc locum fœdavit. Legendum ſuſpicor *ita virtutem colatis*. Grævius. Ita ſane eſt in margine codicis MS. Florentini apud Riccardos. *Facc.*

PARADOXA.

AD M. BRUTUM.

I. ANIMADVERTI, Brute, ſæpe Catonem, avunculum tuum (1), cum in ſenatu ſententiam diceret, locos graves ex philoſophia tractare, abhorrentes ab hoc uſu forenſi & publico: ſed dicendo conſequi tamen, (2) ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo majus eſt illi, quam aut tibi, aut nobis: quia nos ea philoſophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam (3), & in qua dicuntur ea, quæ non multum diſcrepant ab opinione populari (4). Cato autem perfectus (mea ſententia) Stoicus, & ea ſentit, quæ non ſane probantur in vulgus: & in ea eſt hæreſi (5), quæ nullum ſequitur florem orationis, neque dilatat argumentum: minutis interrogatiunculis, & quaſi punctis (6), quod propoſuit,

---

(1) *Catonem, avunculum tuum*) Servilia Bruti mater, Catonis minoris ſoror fuit, ut ait Aſconius Pædianus. Scribit Plutarchus hunc Brutum referre genus paternum ad Brutum eum, qui Tarquinius ex urbe ejecit, & maternum ad Servilium Ahalam, quo magiſtro equitum Sp. Mælius occiſus eſt. *Sylvius*.

(2) *ut illa*) Notanda generis variatio per figuram, quæ enallage dicitur. *Facc.*

(3) *Ea philoſophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam*) Academica ſcilicet, & Peripatetica. *Sylvius*.

(4) *Quæ non multum diſcrepant ab opinione vulgi*) Peripatetici & Academici corporis & fortunæ bona eſſe dicunt: negant Stoici quicquam eſſe bonum præter virtutem. Vitia eſſe paria hi dicunt, illi negant. Aliaque innumerabilia ſunt, de quibus non convenit inter Stoicos, & Academicos, & Peripateticos. In quibus hi (Peripatetici) dicunt ea, quæ non multum diſcrepant ab opinione populari. *Idem*.

(5) *In ea eſt hæreſi*) Id eſt ſecta, Stoicorum ſcilicet. Hæreſis accipitur in bonam partem pro ſecta philoſophorum. Vide Luciani dialogum περὶ αἱρέσεων. *Grævius*.

(6) *Et quaſi punctis*) Hoc eſt, rebus breviſſimis. Punctum enim quod breve admodum eſt, dicitur a pungendo. Quia ſpinæ pungunt, orationis genus quo Stoici utuntur ſpinoſum appellat Cicero in V. de Finibus & *di*-

ſuit, efficit. Sed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipſe, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de caritate patriæ, Stoice ſolet, [a] oratoriis ornamentis adhibitis (7), dicere. Ego vero illa ipſa, quæ vix in gymnaſiis, & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. Quæ quia ſunt admirabilia, contraque opinionem omnium, ab ipſis etiam *παράδοξα* (8) appellantur. Tentare volui, poſſentne proferri in lucem, id eſt, in forum, & ita dici, ut probarentur: an alia quædam eſſet erudita, alia popularis oratio, eoque ſcripſi libentius, quod mihi iſta *παράδοξα* quæ appellant, maxime videntur eſſe Socratica, longeque veriſſima. Accipies igitur hoc parvum opuſculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus (9); quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit: & deguſtabis genus hoc exercitationum earum, quibus uti conſuevi, cum ea, quæ dicuntur in ſcholis *θετικά* (10) ad noſtrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus [b] in acceptum (11) ut referas, nihil poſtulo: non eſt enim tale, ut in arce poni poſſit, quaſi illa Minerva Phidiæ; ſed tamen, ut ex eadem officina exiſſe appareat.

P A-

& *dumeta*, in Lucullo. *Cum ſit campus in quo exultare poſſit oratio, cur eam in tantas anguſtias, & Stoicorum dumeta compellimus?* Sylvius. Pith. rectius omiſſa copula, *minutis interrogatiunculis, quaſi punctis*. Ipſas interrogationes puncta dicit, hoc eſt, acuta & brevia dicta. *Grav. Puncta* hic fœminino genere, pro *punctura* dicitur. *Turnebus*, Adverſ. XX. 20.

a Man. Lamb. *nullis oratoriis*.

(7) *Oratoriis ornamentis adhibitis*) Plerique cuſi præmittebant *nullis*, quod non viſitur in melioribus membranis, miror que agnoſcere pro genuino auctoris Lambinum; cum ipſum ſpernat ratio: & dicendi artem tribuat Catoni Tullius in Bruto cap. 31. *Gruterus*,

(8) *Παράδοξα*). Id eſt *mirabilia, quæque ſunt contra opinionem omnium*, Acad. II. 44. & lib. de Fin. IV. 27. Eaponuntur a Cicerone ad quamdam veluti ſenilem declamationem, ut ipſe eam vocat in Tuſcul. 1. c. 4. Itaque ſcribit Suetonius de Clar. Rhetor. c. 1. Ciceronem ſeniorem quoque declamaſſe. *Face.*

(9) *Contractioribus noctibus*) Æſtate. Vide Mureti *Var. Lect.* XVIII. 13.

(10) *Θετικά*) Sæpe audivi quæri, quæ dicerentur a Cicerone *θετικά* in præfatione Paradoxorum. Et Turnebus quidem (*Adverſ.* XX. 20.) interpretatur ea, quæ de toto aliquo genere diſſerantur, nullis circumſcriptis perſonis, locis, temporibus. Notum eſt enim *theſeon* nomine, quæſtiones infinitas; *hypotheſeon*, definitas in ſcholis rhetorum intelligi. Mihi tamen hoc quidem loco ſemper probabilius viſum eſt, *θετικά* & *παράδοξα* eadem eſſe: ut hoc Cicero dicat, ſe ea ipſa quæ via in ſcholis audiri ſolent, ita abhorrent ab opinione communi, tentaſſe numquid dicendo poſſet efficere, ut in forenſes ac ſenatorias orationes includerentur, & illic etiam ineruditis hominibus probarentur. *Theſis* enim vocatur magni alicujus viri a communi hominum ſententia diſcrepans opinio. Ariſtoteles primo Topicorum, & primo Phyſicorum. Et tamen meam ſententiam propono, ut eam Turnebi ſententiæ non anteponam. *Muretus*, *variar. Lect.* XVIII. 12.

b Vict. Man. *in apertum*

(11) *In acceptum*) Quaſi dicat: Tantulum eſt, ut acceptum ferre non debeas. De Minerva eborea Phidiæ Thucyd. lib. II. & Plutarch. in Pericle. *Langius*.

PARADOXON I.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν (12).
Quod honeſtum ſit, id ſolum bonum eſſe.

I. **V**EREOR, ne cui veſtrum ex Stoicorum hominum diſputationibus, non ex meo ſenſu deprompta hæc videatur oratio : dicam tamen quod ſentio : & dicam brevius, quam res tanta dici [a] poſcit. Nunquam mehercule ego neque pecunias iſtorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime adſtricta ſunt, voluptates in bonis rebus aut expetendis eſſe duxi: quippe cum viderem, rebus his circumfluentibus (13) ea tamen deſiderare maxime, quibus abundarent. Neque enim expletur unquam, nec ſatiatur cupiditatis ſitis : neque ſolum ea qui habent, libidine augendi cruciantur, ſed etiam amittendi metu. In quo equidem continentiſſimorum hominum, majorum noſtrorum, ſæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra (14), verbo BONA putaverunt appellanda, cum re ac factis longe aliter judicaviſſent. Poteſtne bonum cuiquam malo eſſe? aut poteſt quiſquam in abundantia bonorum ipſe eſſe non bonus? Atqui iſta omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obſint probis. Quamobrem licet irrideat, ſi quis vult : plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. Neque ego unquam bona perdidiſſe dicam, ſi quis pecus aut ſupellectilem amiſerit : neque non ſæpe laudabo ſapientem illum, Biantem, ut opinor, qui numeratur in ſeptem; cujus cum patriam Prienen cepiſſet hoſtis, cæterique ita fugerent, ut multa de ſuis rebus ſecum aſportarent; cum eſſet admonitus a quodam, ut idem ipſe faceret : *Ego vero*, inquit, *facio*. *Nam omnia mea porto mecum*. Ille hæc ludibria fortunæ, ne ſua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid eſt igitur, quæret aliquis, bo-

(12) *Ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν*) In veteribus exemplaribus inſcriptiones nullæ Latinæ extant. Sunt enim axiomata Stoica, quam ſectam Græci condiderunt. *Lang.*

a Vict. Lamb. *poſſit* Man. *poteſt*

(13) *Rebus his circumfluentibus*) Lambinus & Gruterus, *circumfluentes*, ſed neuter tamen antiqui codicis auctoritate ſic ſcribi ait. Vereor ut Lambinus, aut eo antiquior ex ingenio hæc ſic refinxerit. Nam Pithœan. & alius codex, cujus excerpta penes me ſunt, nec non editiones emendatiſſimæ Langii & Victorii, *rebus his circumfluentibus*, quod eſt, in magna rerum illarum copia. Id invitis libris veteribus non eſt immutandum. Illi ſi addixerint, non refragabimur. Ad *deſiderare* autem *iſtos ἀπὸ κοινοῦ* referendum ex præcedentibus: quod cum non intelligerent correctores, intruſere *homines*. Mirum autem quam in his Paradoxis graſſati ſint ſcioli, & interpolatores, quos centones undique aſſuerint, qui terebantur plurimorum manibus, qui pro captu ingenii & doctrinæ multa immutarunt, multa adjecerunt, quæ ipſis videbantur deſiderari. *Gravius.*

(14) *Imbecilla & commutabilia pecuniæ membra*) Incertas iſtas poſſeſſiones rerum corporalium, quas fortunæ debemus, quæque facile, ut fortuna, mutari poſſunt. Pecuniæ nomine omnia intelliguntur, quæ in bonis ſunt, præcipue corporalia, quorum multa ſunt membra. *Idem.*

bonum? Si quid recte fit, & honeſte, & cum virtute, id bene fieri, vere dicitur: &, quod rectum, & honeſtum, & cum virtute eſt, id ſolum opinor Bonum.

II. Sed hæc videri poſſunt obſcuriora, * cum lentius diſputantur. Vita atque factis illuſtranda ſunt ſummorum virorum hæc, quæ verbis ſubtilius, quam ſatis eſt, diſputari videntur. Quæro enim a vobis, num ullam cogitationem habuiſſe videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut (15) argenti ad avaritiam (16), aut amœnitatum ad delectationem, aut ſupellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis a Romulo (17)? vultis poſt liberam civitatem, ab iis ipſis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus adſcendit in cælum? iiſne, quæ iſti bona appellant? an rebus geſtis atque virtutibus? Quid? Numæ Pompilii minutſue gratas diis immortalibus capedines (18) ac fictiles urnulas fuiſſe, quam filicatas aliorum pateras (19) arbitramur? Omitto reliquos: ſunt enim omnes pares inter ſe, præter Superbum. Brutum ſi quis roget, quid egerit in patria liberanda: ſi quis item reliquos ejuſdem conſilii ſocios, quid ſpectaverint, quid ſecuti ſint: num quis exiſtet, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique præter officium fortis & magni viri, quidquam aliud propoſitum fuiſſe videatur? Quæ res ad necem Porſennæ C. Mucium impulit, ſine ulla ſpe ſalutis ſuæ? Quæ vis Coclitem contra omnes hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? Quæ patrem Decium, quæ filium devotavit, atque immiſit in armatas hoſtium copias? Quid continentia C. Fabricii, quid tenuitas victus M'. Curii ſequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici, Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginenſium adventum corporibus ſuis intercludendum putaverunt? Quid Africanus major? quid minor? quid inter horum ætates interjectus Cato? quid innumerabiles alii? nam

* Ma. *cum ſine appoſitione* (Lamb. *expoſitione exemplorum, lenius*

(15) *argenti*) Hoc eſt pecuniæ. *Olivetus* & vulgo interpretes leg. *auri atque argenti*: veriti, ne vox *argenti* ſatis ſignificet. *Facciolatus*.

(16) *Aut auri, aut argenti ad avaritiam*) *Aut auri* non haberi in quatuor Mſſ. melioribus, auctores ſunt Guilielmius & Gruterus, nec habetur in Pithœano, jureque abeſt, quod a ſeiolo eſt inſertum, qui neſciebat *argentum* apud antiquos uſurpari pro omni pecunia, ſive ſit ærea, ſive argentea, ſive aurea. Terent. Heaut. II. 3. *Argentum quod illi es pollicitus inveniam*. Adelph. III. 4. *Non tu hoc argentum perdis, ſed vitam tuam*. Exempla congerere putidum eſt. *Gravius*.

(17) *Vultis a Romulo*) Scilicet exemplum. Plerique, *Vultis incipiam a Romulo*; ſed vocem ſecundam neſciunt Victorius, Gravius, &c.

(18) *Capedines*) *Capis, capedo, capula, capeduncula*, dicitur vas anſatum ligneum, aut fictile, quo olim in ſacris utebantur, auctore Varrone, lib. IV. de Lingua Latina, aliiſque. *Gravius*.

(19) *Filicatas aliorum pateras*) In quibuſdam libris, *delicatas*, legitur: unde quidam, *Delıacas*, ſcriptum fuiſſe ſuſpicantur; quorum vaſorum mentio eſt pro Sextio, & in Verrem. Sed plures, *felicatas*, habent: quarum meminit Sex. Pompejus a ſelice herba, quæ & felix & felicula Catoni. *Langius*. Vide Ep. ad Att. VI. 1.

domeſticis exemplis abundamus: cogitaſſe quidquam putamus in vita ſibi expetendum, niſi quod laudabile eſſe, & præclarum videretur?

III. Veniant igitur iſti irriſores hujus orationis ac ſententiæ: & jam vel ipſi judicent, utrum ſe horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore & auro fulgentibus, qui ſignis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Corinthiis (20) operibus abundant, an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, ſimiles eſſe malint? Atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci ſolent, ut in rebus bonis eſſe negent: illud tamen arcte tenent, accurateque defendunt, voluptatem eſſe ſummum bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur eſſe, non hominum. Tu, cum tibi ſive deus, ſive mater (ut ita dicam) rerum omnium, natura, dederit animum, quo nihil eſt præſtantius, neque divinius: ſic te ipſe abjicies atque proſternes, ut nihil inter te atque inter quadrupedem aliquam putes intereſſe? Quidquam bonum eſt, quod non eum, qui id poſſidet, meliorem facit? Ut enim quiſque eſt maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque eſt ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeſte poſſit gloriari. Quid autem eſt horum in voluptate? melioremne efficit, aut laudabiliorem virum? an quiſquam in potiundis voluptatibus gloriando ſeſe, & prædicatione effert? Atqui ſi voluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non eſt; eaque, quo eſt major, eo magis mentem e ſua ſede & ſtatu dimovet: profecto nihil eſt aliud bene & beate vivere, niſi honeſte & recte vivere.

PARADOXON II.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.
In quo virtus ſit, ei nihil deeſſe ad beate vivendum.

(21) NEC vero ego M. Regulum ærumnoſum, nec infelicem, nec miſerum, unquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus excruciabatur a Pœnis, non gravitas, non fides, non conſtantia, non ulla virtus, non denique animus ipſe: qui tot virtutum præſidio, tantoque (22) comitatu, cum corpus ejus caperetur, capi certe ipſe non potuit. Cajum vero Marium vidimus, qui mihi ſecundis in rebus unus ex fortunatis hominibus; in adverſis, unus ex ſummis viris videbatur: quo beatius eſſe mor-

(20) *Corinthiis*) Ex ære Corinthio, de quo Muretus, Var. Lect. lib. III. cap. 5.

(21) *Nec vero*) Fingit ſibi adverſarium pro eo, in quo erat, civitatis ſtatu; & quaſi in contentione media tranſit ad theſim exponendam. Cæterum Paradoxum hoc oritur a ſuperiore, in quo concluſum eſt, ſola animi bona, ideſt virtutem & honeſtatem eſſe vera bona. Qui ita ſe per philoſophiam purgarit, Chriſtiano proximus eſt. *Facc.*

(22) *comitatu*) Alii quidam addiderunt, *virtutis ſeptus*. Vox primi nullum locum habet, ſecunda & habere poteſt, & in multis invenitur codicibus, non tamen neceſſaria eſt. *Idem.*

mortali nihil poteſt. Neſcis, inſane, neſcis, quantas vires virtus habeat: nomen tantum virtutis uſurpas: quid ipſa valeat, ignoras. Nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe (23), quique in ſe uno ſua ponit omnia. Cui ſpes omnis, & ratio & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil poteſt eſſe certi; nihil quod exploratum habeat permanſurum ſibi unum diem. Eum tu hominem terreto, ſi quem eris nactus, iſtis mortis (24), aut exilii minis. Mihi vero quidquid acciderit in tam ingrata civitate, ne recuſanti quidem evenerit, non modo repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ & cogitationes meæ, ſi quidem nihil peperi tale, nihil conſecutus ſum, ut eo ſtatu eſſem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demigrandum ſit? Mors terribilis eſt iis, quorum cum vita omnia extinguuntur; non iis, quorum laus emori non poteſt: exilium autem illis, quibus quaſi circumſcriptus eſt habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum, unam urbem eſſe ducunt (25). Te miſeriæ, te ærumnæ premunt, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies noctesque cruciaris; cui nec ſat eſt, quod eſt (26), & id ipſum, ne non ſit diuturnum, times: te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum (27): te metus exanimant judiciorum atque legum: quocumque adſpexiſti, ut fu-

(23) *Nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe*) Eſt hoc ſcitum Stoicum triciſſimum: quod non hoc tantum loco Cicero præcipit; ſed & in Tuſc. V. cap. 12. *Cui vero ex ſe ipſo apta ſunt omnia, quæ ad bene vivendum ferunt, nec ſuſpenſa aliorum aut bono caſu aut contrario, pendere ex alterius eventis, & errare coguntur; huic optime vivendi ratio comparata eſt*, &c. *quod ſemper in ſe ipſo omnem ſpem reponat ſui*: & ante ibidem cap. 10. *Clariſſima voce profiteri* ſc. ſapientem, *ſe neque fortunæ impetu, nec multitudinis opinione, nec dolore, neque paupertate terreri, omniaque ſibi in ſeſe eſſe poſita, neque eſſe quidquam extra ſuam poteſtatem, quod ducat in bonis*. Idem lib. V. ad Fam. 13. *Quam laudem ſapientiæ ſtatuo eſſe maximam, non aliunde pendere, nec extrinſecus aut bene aut male vivendi rationes ſuſpenſas habere.* Vide & lib. I. ep. 5. & Epicteti Enchiridion, I. 2. 3. *Gravius*.

(24) *Iſtis mortis*) Magnifica eſt illa vox Theodori Cyrenæi, qui Lyſimacho regi ſibi mortem minitanti, *Enimvero*, inquit, *magnifica res tibi contigit, quia cantharidis vim aſſecutus es*. *Cumque hoc dicto iratior factus, cruci eum affigi juſſiſſet*, *Terribilis hæc*, inquit, *ſit purpuratis tuis: mea quidem nihil intereſt, humine an in ſublimi putreſiam*. Auctor eſt Val. Maximus lib. VI. de libere dictis. *Sylvius*. Vide Tuſcul. I. 43.

(25) *Qui omnem orbem terrarum unam urbem eſſe ducunt*) Ut Socrates, qui *cum interrogaretur, cujatem ſe eſſe diceret*, Mundanum, *dixit*. *Totius enim mundi ſe incolam & civem arbitrabatur*. Cic. Tuſculana V. *Sylvius*. Eodem modo Diogenes Cynicus, apud Laert. in ejus vita, interrogatus, unde eſſet, reſpondit, Κοσμοπολίτης.

(26) *Cui nec ſat eſt, quod eſt*) Quia
Luxuriæ deſunt multa, avaritiæ omnia,
ut ait P. Syrus. *Gravius*.

(27) *Te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum*) Cic. Orat. in Piſonem: *Nolite putare, P. C. ut in ſcena videtis, homines conſceleratos, impulſu deorum, terreri furiarum tædis ardentibus: ſua quemque fraus, ſuum facinus, ſuum ſcelus, ſua audacia de ſanitate ac mente deturbat. Hæ ſunt impiorum furiæ, hæ flammæ, hæ faces*. Conſcientiæ ſtimulus quantum hominem quieſcere non ſinat, Macrobius per fabulam eam de Tityo gigante, quæ eſt apud Virg. VI. Æn. ſignificari dicit in lib. de Somnio Scipionis. *Sylvius*.

ſervum? (35) Nuda iſta ſi ponas, judicari, qualia ſint, non facile poſſunt. Patrem vita privare, ſi per ſe ſcelus eſt: Saguntini (36), qui parentes ſuos, liberos emori, quam ſervos vivere maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita ſine ſcelere poteſt & ſervo ſæpe ſine injuria non poteſt. Cauſa igitur hæc, non natura diſtinguit: quæ quoniam (37) utro acceſſit, id fit (38) propenſius; ſi utroque adjuncta ſit, paria fiant neceſſe eſt. Illud tamen intereſt, quod in ſervo necando, ſi adſit injuria, ſemel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit: is, qui aluit: is, qui erudivit; is, qui in ſede ac domo, atque in republica collocavit. Multitudine peccatorum præſtat, eoque pœna majore dignus eſt. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna ſit, ſed quantum cuique liceat, ſpectare debemus. Quidquid non oportet, ſcelus eſſe; quidquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam: ſi quidem rerum modum fingere non poſſumus (39); animorum modum tenere poſſumus. Hiſtrio ſi paulum ſe movit extra numerum (40), aut ſi verſus pronuntiatus eſt ſyllaba una brevior, aut longior, exſibilatur & exploditur: tu in vita, quæ omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debet, ut in ſyllaba te peccare dices (41)? Poetam non audio in nugis: in vitæ ſocietate audiam civem, digitis peccata dimetientem ſua? Si viſa ſint breviora, leviora videantur (42). Qui poſſint videri, cum quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis atque ordinis? perturbata autem ſemel ratione & ordine, nihil poſſit addi, quo magis peccari poſſe videatur.

PA-

---

(35) *Nuda*) Ideſt in theſi, ſine loco, tempore, cauſa. *Facc.*

(36) *Saguntini*) Vide Florum II. 6. Liv. XXI. 14. Polyb. III 17.

(37) *Quæ* quoniam (Manut. & Græv. *quando*) *utro acceſſit*) Locus hic turpiſſime erat maculatus, non tam a librariis, quam a ſciolis iſtis; quod ignorarent *uter*, pro *utervis* dici. *Langius.*

(38) *propenſius*) Hoc eſt magis extenſum. Sed legere malim *protenſius*. Facc.

(39) *Rerum modum fingere non poſſumus*) *Fingere*, omnes quidem habent libri: ſed videri poſſit legendum, *figere*. Sic Horat. Od. 15. lib. III. *Tandem nequitiæ fige modum tuæ*. Lambinus.

(40) *Si paulum ſe movit extra numerum*) Hoc eſt, ſi non commode ſaltavit, aut in ſaltando peccavit contra leges ſaltationis. *Numeri* tam ad muſicam pertinent, quam ad ſaltationem. De muſica Virgil. Eclog. IX. 45.

Numeros memini, ſi verba tenerem.

De ſaltationum numeris Perſius Sat. V. 123.

nec cum ſis cætera foſſor,
Tres tantum ad numeros ſatyri moveare Bathylli.

Sic enim hunc locum recte reſtituit Caſaubonus, quem vide. *Moveri ad numerum* eſt, ſaltare. Lucret. lib. II. 631.

Ludunt, in numerumque exultant ſanguine læti. Græviu*s*.

(41) *Ut in ſyllaba peccare*) Et hic acuti illi viri malam manum adhibuerant. Particula, *ut*, ibi, *ut in ſyllaba*, in nullo veteri libro extat, ſiquidem recte, *in ſyllaba peccare* figurate dictum ſit, pro in aliqua vel minima particula ejus. Qui ſenſus tolerari poſſit. *Langius.*

(42) *Si viſa ſint breviora, leviora videantur. Qui poſſint videri &c.*) Victorium ſequimur: nam cæteri: *Quæ ſi viſa ſunt breviora, leviora qui poſſunt videri* &c. Olivet. Verba ſunt ejus, quem auctor fingit ſibi reſpondere, & objicere. *Si viſa ſunt*, inquit, *breviora*, hoc eſt minora; judicentur etiam leviora. *Breve* pro exiguo, ubique obvium eſt. Quo vocabulo uſus eſt propter inſtitutam comparationem de ſyllabarum quantitate. *Langius.*

Digitized by Google

PARADOXON IV.

Ὅτι πᾶς ἄφρων μαίνεται (43) a.
Omnem ſtultum inſanire.

EGO VERO te (44) non ſtultum, ut ſæpe; non improbum, ut ſemper; ſed dementem & inſanum rebus vincam neceſſariis (45). Sapientis animus magnitudine conſilii, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut mœnibus, ſeptus, vincetur & expugnabitur, (46) qui ne civitate quidem pelli poteſt? Quæ eſt enim civitas? Omniſne conventus etiam ferorum (47) & immanium? omniſne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certe negabis. Non igitur erat illa tum civitas, cum leges in ea ni-

(43) a Hoc paradoxo quarto probiverat Cicero: *Solus ſapiens ſanus eſt: omnes autem ſtulti inſaniunt.* Sed illud hodie non extat. Tantum principium ejus reliquum eſt hujuſmodi: *Ego vero te non ſtultum, ut ſæpe; non improbum, ut ſemper; ſed dementem & inſanum rebus* advincam *neceſſariis.* Reliqua, quæ ſequuntur, nihil cum hoc paradoxo commune habent, ſed aliud probare intendunt, *Solum* ſcilicet *ſapientem eſſe civem; omnes autem ſtultos eſſe exules.* Mirum vero nec Lambino, nec Langio, nec ipſi denique Turnebo majorum gentium critico hoc ſuboluiſſe: nam in Manutio nihil hoc novi eſt: ariolari enim non didicit. Quare ſi quis locum illum ſupplere, & deperditorum jacturam ſarcire velit, ea, quæ non longe a principio tertii Tuſculanarum libri apud eundem Ciceronem leguntur, illinc aſſumere, & huc transferre debet. *Scioppius. Elementa Philoſophiæ Stoicæ Moralis*, cap. 170.

(44) *Ego vero te*) Invehitur hic in P. Clodium, ut ſecundo paradoxo in M. Antonium. *Langius.*

(45) *Rebus vincam neceſſariis*) Si quis locus eſt in Paradoxis corruptus, hic eſt: quem Langius (nam cæteros, qui huic ulceri manus admoverunt, omitto) ſic emendare conatus eſt, *ſed dementem & inſanum, addicam neceſſariis. Addicam neceſſariis* autem, id eſt, mittam ad agnatos, inquit ille, ad quos mente captorum tutela pertinet. Sed ego hanc emendationem probare nullo modo poſſum. Nam primum in omnibus libris reperitur vox, *rebus*, quam Langius delet. Deinde ſi certum eſt, mente captum eſſe, non dubium quin ad agnatos mittendus ſit: ſin incertum, id demonſtrandum eſt. Ego igitur conjectura ductus, ſententiamque Ciceronis ſecutus, ſic emendandum hunc locum puto: *Inſanum eſſe rationibus evincam*, ſeu *advincam*, ſeu *vincam neceſſariis.* Lambinus. Cum *vincam* repererit in quibuſdam libris Manutius, in aliis cum ipſe, tum Giſſanius, Lambinus, Urſinus, *advincam*, cur non amplectimur certiſſimam & veriſſimam ſcripturam, *rebus vincam neceſſariis*, hoc eſt, evincam invictis argumentis? Nam *res* ſæpe ſunt rationes, argumenta. Hinc *res* & *ratio* tamquam ſynonyma junguntur Ciceroni, ut dudum obſervavit Giſſanius. *Vincere* autem pro *evincere* tritiſſimum Ciceroni. Matius in lib. XI. ad Fam. ep. 28. *At debeo pro civili parte remp. velle ſalvam. Id quidem me cupere, niſi & ante acta vita, & reliqua mea ſpes, tacente me, probat, dicendo vincere me non poſtulo.* Superius in ead. epiſt. *perinde ac ſi jam vicerint obitum ejus reip. fuiſſe utilem.* Cic. pro Cluent. *Vince deinde virum bonum fuiſſe Oppianicum.* Grævius.

(46) *Qui ne*) Ita Olivetus & omnes legunt. Ego tamen leg. cenſeo *Quin ne*, Quoniam in veteribus MSS. unde hæc ſumpta ſunt, per unam fortaſſe eamdemque litteram *n* finiebatur vox prior, & inchoabatur poſterior, nec id librarius advertit, hinc facta eſt periodus una pro duabus. At niſi legatur *quin*, & nova fiat propoſitio, in quam ea conveniant, quæ ſequuntur, non recte procedit oratio. *Fac.*

(47) *Omniſque conventus etiam ferorum*) Grut. & Grævius, *etiam furum.*

anguntur, objurgari moleſte ferunt: quod contra oportebat, delicto dolere, correctione gaudere.

XXV. Ut igitur & monere, & moneri, proprium eſt veræ amicitiæ: & alterum libere facere, non aſpere; alterum patienter accipere, non repugnanter: ſic habendum eſt, nullam in amicitiis peſtem eſſe majorem, quam adulationem, blanditiam, aſſentationem. Quamvis enim multis nominibus eſt hoc vitium notandum, levium hominum atque fallacium, ad voluptatem loquentium omnia, nihil ad veritatem.

Cum autem omnium rerum ſimulatio eſt vitioſa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime: delet enim veritatem, ſine qua nomen amicitiæ valere non poteſt. Nam cum amicitiæ vis ſit in eo, ut unus quaſi animus fiat ex pluribus: qui id fieri poterit, ſi ne in uno quidem quoque unus animus erit, idemque ſemper; ſed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam devium (86), quam animus ejus, qui ad alterius non modo ſenſum ac voluntatem, ſed etiam vultum atque nutum convertitur?

Negat quis? nego. Ait? aio. Poſtremo imperavi egomet mihi,
Omnia aſſentari,

ut ait idem Terentius: ſed ille ſub Gnathonis perſona: quod amici genus adhibere, omnino levitatis eſt. Multi autem Gnathonum ſimiles, cum ſint loco (87), fortuna, fama ſuperiores: horum eſt aſſentatio moleſta, cum ad vanitatem acceſſit auctoritas.

Secerni autem blandus amicus a vero, & internoſci tam poteſt, adhibita diligentia, quam omnia fucata, & ſimulata a ſinceris atque veris. Concio, quæ ex imperitiſſimis conſtat, tamen judicare ſolet, quid interſit inter popularem, id eſt, aſſentatorem & levem civem, & inter conſtantem, ſeverum & gravem. Quibus blanditiis C. Papirius (88) conſul nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de tribunis reficiendis? Diſſuaſimus nos. Sed nihil de me: de Scipione dicam libentius. Quanta illa, dii immor-

(86) *Tam devium*) Cum hic de animo inconſtante; & mutabili, qui cum quovis vento, ut velum, vertitur, loquatur Tullius, quid ſibi velit *devius* non video. Qui interpretantur, tortum ; multiplex, facile cuivis voci poſſunt quamvis affingere notionem. Mihi perſuaſi Ciceronem ſcripſiſſe; *Quid enim poteſt eſſe tam flexibile, tam tenerum, quam animus ejus, qui ad alterius non modo ſenſum ac voluntatem, ſed etiam vultum atque nutum convertitur?* Plane hanc meam opinionem firmat locus iſte in Oratione pro Milone: *Nihil enim eſt tam molle, tam tenerum, tam aut fragile, aut flexibile, quam voluntas erga nos, ſenſuſque civium.* Grav.

(87) *Loco*) Dignitate. *Manutius*, Natalibus, genere. *Gravius.*

(88) C. *Papirius*) Intelligit Cicero eam orationem quam Carbo habuit, C. Claudio, M. Perpenna coſſ. decem amplius annis ante ſuum conſulatum, de qua ſic in epitome Livii: *Cum C. Carbo tribun. pleb. rogationem tuliſſet, ut eundem tribun. pleb. quoties vellet, creari liceret, rogationem ejus P. Africanus graviſſima oratione diſſuaſit: in qua dixit Tib. Gracchum jure cæſum. C. Gracchus contra ſuaſit rogationem: ſed Scipio tenuit.* Hujus orationis cauſa Africanum a Carbone occiſum nocte ſequente, opinio fuit. *Langius.*

immortales! fuit gravitas? quanta in oratione majeſtas? Ut facile ducem populi Romani, non comitem diceres (89). Sed affuiſtis: & eſt in manibus oratio. Itaque lex popularis ſuffragiis populi repudiata eſt. Atque, ut ad me redeam: meminiſtis, Q. Maximo, fratre Scipionis, & L. Mancino conſulibus, quam popularis lex de ſacerdotiis (90) C. Licinii Craſſi videbatur. Cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur (91). Atque is primum inſtituit in forum verſus agere cum populo (92). Tamen

(89) *Ut facile ducem populi Romani, non comitem diceres*) Lambinus egregie, inducto imperitorum hominum gloſſemate: *ut facile ducem populi Romani diceres*. Quid enim eſt *comes populi Romani*? *Comites regum, imperatorum*, qui & *imperatorum amici dicebantur*, hoc eſt conſiliarii noti ſunt, ut poſt diviſionem imperii Romani, variorum generum *comites*: ſed qui ſit populi Romani comes, fateor me non intelligere. Qui illum locum in hoc libello legit, *neque ſe comitem hujus furoris, ſed ducem præbuit*, huc quoque tranſtulit hanc vocem, aut ex oratione pro Marcello, *hujus rei ipſe dux eſt & comes*: ſed invito Tullio. Aſſentior codici optimo, in quo hæc verba non habentur. *Grav.*

(90) *Lex de ſacerdotiis*) Cum ante ſacerdotes omnes a ſuis collegiis cooptarentur, lege Licinia ad populi jus hoc beneficii transferebatur. Sed ea lex Lælio diſſuadente antiquata eſt, donec Cn. Domitius, Mario iterum, & Fimbria coſſ. eam reſuſcitavit. *Paterculus & Sueton.* in Nerone. Hæc eſt Lælii oratio *de Collegiis* inſcripta, de qua Cicero in Bruto, cap. 21. Certe lex iſta popularis non videbatur, ſed omnino erat: multis videlicet in ſuperbiam & tyrannidem nobilium ſub ſpecie ſacerdotiorum auſpicia omnia, atque ita univerſum rerum ſtatum ſibi vindicantium. *Idem*.

(91) *Ad populi beneficium transferebatur*) Hoc eſt, poteſtas eos creandi in comitiis populo committebatur. Hæc vis eſt in voce *beneficium*. Hinc magiſtratus dicitur *beneficium populi*. Grævius.

(92) *Verſus agere cum populo*) Tributis & curiatis comitiis (nam centuriata in Campo habebantur) qui cum populo agebant, honoris ergo ad ſenatum & comitium verſus faciem convertere, ſpectareque conſueverant. At Craſſus trib. pl. ut popularis, ad forum & populum verſus conſtituit: ita hic Ciceronis locus accipiendus. Plutarchus non C. Craſſum, ſed C. Gracchum id primum auſum ſcribit. Quod mihi ſit veriſimilius, qui tantum C. Licinii in ſenatum contemptum alibi non legerim. De C. Graccho palam eſt. Facilis & proclivis lapſus Ciceronis ex una litera vel altera. Nam certe librario hic imputari nihil debet. Cicero enim hic omnino de C. Craſſo, Plutarchus de C. Graccho. *Langius*. Sed erroris Tullium abſolvit Steph. Pighius in Annalibus Romanorum. *Gravius*. De hoc tribuno plebis C. Licinio Craſſo, M. Varronem de Re Ruſt. lib. I. c. 2. loqui exiſtimo, cum maxime in annorum ſupputatione cum Capitolinis Faſtis plane conſentiat. Ejus verba ſunt hæc, ubi de Liciniis loquitur: *Ejuſdem gentis C. Licinius tribunus plebis cum eſſet poſt reges exactos anno CCCLXV. primus populum ad leges accipiendas in ſeptem jugera forenſia e Comitio adduxit*. Idem enim omnino, quod Tullius, M. Varro memorat. Nam concionabantur leges ſuaſuri, ante Curiam in Comitio ſitam in Roſtris, quod ſuggeſtum, ſive templum erat Comitio ac Romano foro conterminum, &, ut vult Aſcon. Pædianus, Curiæ prope junctum, atque propinquum adeo, ut ſenatus in Curia præſens facile intelligere orantes poſſet. Qui more majorum ſemper facie in Curiam & Comitium verſi verba facientes, cum populo agebant tam in foro, quam Comitio circum Roſtra ſtante. Hic ergo primus C. Licinius popularem legem ſenatui ingratam perferri cupiens, contra morem majorum a Comitio & ſenatu in Curia ſedenti in forum verſus verba fecit: eoque modo plebem audire volentem a Curia avertit, & e Comitio in forum, vel *ſeptem jugera forenſia* duxit, quemadmodum Varro de Re Ruſtica ſcribens, forum Romanum ruſtice vocare voluit, cujus ea tunc amplitudo vel menſura ſine Comitio fuiſſe videtur. Poſſum igitur difficulter pedibus in eorum ſententiam ire, qui volunt Ciceronem errore, quod de C. Graccho legerat, de hoc C. Craſſo tribuno plebis ſcripſiſſe, Plutarchi auctoritate in hanc opinionem ducti. An vero primus omnium Gracchus hoc fecerit, ac non potius fuerit arrogantis iſtius in ſenatum contumeliæ poſt Craſſum imitator, videat Plutarchus, & penes ipſum hominem Græcum fides maneat. *Pighius*.

Digitized by Google

men illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat. Atque id actum eſt prætore me, quinquennio ante quam conſul ſum factus. Itaque re magis (93), quam auctoritate cauſa illa defenſa eſt.

XXVI. Quod ſi in ſcena, id eſt in concione (94), in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum eſt, tamen verum valet (ſi modo id patefactum & illuſtratum eſt) quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua niſi (ut dicitur) apertum pectus videas, tuumque oſtendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: ne amare quidem, aut amari poſſis, cum id, quam vere fiat, ignores. Quanquam iſta aſſentatio quamvis pernicioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. Ita fit, ut is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maxime, qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maxime ipſe delectet.

Omnino eſt amans ſui virtus. Optime enim ſe ipſa novit, quamque amabilis ſit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, ſed de virtutis opinione. Virtute enim ipſa non tam multi præditi eſſe, quam videri volunt. Hos delectat aſſentatio: his fictus ad ipſorum voluptatem ſermo cum adhibetur, orationem illam vanam, teſtimonium eſſe laudum ſuarum putant. Nulla eſt igitur hæc amicitia, cum alter verum audire non vult, alter ad mentiendum paratus eſt. Nec paraſitorum in comœdiis aſſentatio nobis faceta videretur, (95) niſi eſſent milites glorioſi.

Magnas vero agere gratias Thais mihi?

Satis erat reſpondere, *magnas: ingentes*, inquit. Semper auget aſſentator id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult eſſe magnum.

Quamobrem, quamvis blanda iſta vanitas apud eos valeat, qui ipſi illam allectant & invitant: tamen etiam graviores conſtantioreſque admonendi ſunt, ut animum advertant, ne callida aſſentatione capiantur. Aperte enim adulantem nemo non videt, niſi qui admodum eſt excors. Callidus ille & occultus ne ſe inſinuet, ſtudioſe cavendum eſt. Nec enim facillime agnoſcitur, quippe qui etiam adverſando ſæpe aſſentetur: & litigare ſe ſimulans, blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique ſe patiatur: ut is, qui illu-

(93) *Re magis*) Pithœanus codex: *Itaque rei veritate magis, quam ſumma auctoritate, cauſa illa defenſa eſt.* Quod valde mihi arridet. *Rei veritas* eſt juſtitia cauſæ; qua magis, quam auctoritate virorum ſummorum ac in republica valde potentium, qui illam cauſam agebant, vicimus. Sane *rei veritate* legendum eſſe ſequentia ſatis declarant. *Gravius.*

(94) *Quod ſi in ſcena, id eſt in concione*) Delevit Langius merito in editione ſua, *id eſt in concione*, quod abſurdiſſimum eſt gloſſema, niſi malis fatue dicere, quemvis conventum populi, quacumque de cauſa, dici poſſe concionem. Nullus dubito verum vidiſſe Langium; ſed tamen libris omnibus invitis, nihil auſus ſum immutare. *Idem.* Malim legere *in concione, id eſt in ſcena*: quaſi dicat: quod ſi in concione, quæ eſt veluti ſcena, &c. *Facc.*

(95) *niſi eſſent*) Aſſentatores non viderentur faceti, niſi eſſent milites glorioſi, qui aſſentationi credulas præberent aures. *Idem.*

illuſus ſit, plus vidiſſe videatur. Quid autem turpius, quam illudi? Quod ne accidat, (96) magis cavendum eſt, ut in Epiclero (97).

Hodie me ante omnes comicos ſtultos ſenes
Verſaris, atque luſeris (98) lautiſſime.

Hæc enim etiam in fabulis ſtultiſſima perſona eſt improvidorum & credulorum ſenum. Sed neſcio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id eſt, ſapientium (de hac dico ſapientia, quæ videtur in hominem cadere poſſe) ad leves amicitias deflexit oratio. Quamobrem ad illa prima redeamus, eaque ipſa concludamus aliquando.

XXVII. Virtus, virtus, inquam, C. Fanni, &, tu, Q. Muci, & conciliat amicitias, & conſervat. In ea eſt enim convenientia rerum, in ea ſtabilitas, in ea conſtantia: quæ cum ſe extulit, & oſtendit lumen ſuum, & idem adſpexit agnovitque in alio; ad id ſe admovet, viciſſimque accipit illud, quod in altero eſt: ex quo eorum exardeſcit ſive amor, ſive amicitia. Utrumque enim dictum eſt ab amando. Amare autem nihil aliud eſt, niſi eum ipſum diligere, quem ames, (99) nulla indigentia, nulla utilitate quæſita: quæ tamen ipſa efflореſcit ex amicitia, etiam ſi tu eam minus ſecutus ſis.

Hac nos adoleſcentes benevolentia ſenes illos L. Paulum (1), M. Catonem (2), C. Gallum (3), P. Naſicam (4), Tib. Gracchum (5),

(96) *magis cavendum.*) Ego ſuſtuli particulam *magis* tum ratione, tum ex fide trium MSS. *Idem.*

(97) *in Epiclero*) De comicis ſenibus vide P. Vict. Var. Lect. VIII. 12. Eſt autem *Epiclerus* Virgo dotalis, quam inducit in ſcenam Cæcilius. Hic ipſe Comœdiæ titulus eſt. Alii codices MSS. habent, *ut ſi hodie &c.* atque ita legendum crediderim. Nam τὸ *in Epiclero* additum videtur ab aliquo enarratore. *Idem.*

(98) *Atque luſeris*) Ego cenſeo veram ſcripturam Pacuvii retinuiſſe Palatinum primum, ~~*verſaris, atque unxeris lautiſſime.*~~ Utrumque verbum translatum eſt a piſcibus, qui, cum aſſantur, verſantur & unguntur. Accepit a Pacuvio Plautus, aut uterque potius e Græco Comico. Hic ſane in Aſinar. I. 3. 26.

Quaſi piſcis, itidem eſt amator lenæ: nequam eſt, niſi recens.
Is habet ſuccum, is ſuavitatem: eum quo vis pacto condias;
Vel patinarium, vel aſſum: verſes, quo pacto lubet.

Exemplum ſenis, qui verſatur & laute ungitur, eſt in Nicobulo, apud eundem comicum Bacchid. actu IV. idque illi ibidem in ſcena X. minatur ſervus:

Verſabo ego illum hodie; ſi vivo, probe.
Tam frictum ego illum reddam, quam frictus eſt cicer.

Sicut a læna dicitur condiri amator & verſari, ſenex a nequam ſervo *verſari, & frigi*; ſic hic a Pacuvio ſenes Comici dicuntur *verſari & laute ungi.* Grævius.

(99) *nulla indigentia*) Hæc duo verba addidere quidam ad explicationem eorum quæ ſequuntur. *Facc.*

(1) *L. Paulum*) Fuit is filius Pauli ejus qui conſul in Cannenſi ignominia periit. *Rogerius.*

(2) *M. Catonem*) Is eſt familiæ princeps, conſularis & cenſorius vir, cujus collega fuit Flaccus. *Idem.*

(3) *Gallum*) C. Sulpicium Gallum, aſtrologum, qui conſul fuit cum Marcello. *Idem.*

(4) *Naſicam*) P. Cornelium Scipionem Naſicam. Ejus filius fuit P. Cornelius Scipio Naſica, bis conſul, ob ſapientiam *Corculum* dictus. *Idem.*

(5) *Tib. Gracchum*) Fuit hic pater Gracchorum. Pater ejus bis conſulatum geſſit. Duxit Corneliam minorem Africani majoris filiam. *Idem.*

Digitized by Google

Scipionis noſtri ſocerum, dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales, ut inter me & Scipionem, L. Furium, P. Rupilium, Sp. Mummium. Viciſſim autem ſenes in adoleſcentium caritate acquieſcimus; ut ego in veſtra, ut in Q. Tuberonis (6). Equidem etiam admodum adoleſcentis, P. Rutilii Virginii (7) familiaritate delector. Quoniamque ita ratio comparata eſt vitæ, naturæque noſtræ, ut alia ætas oriatur; maxime quidem optandum eſt, (8) ut cum æqualibus poſſis, quibuſcum tanquam e carceribus emiſſus ſis, cum iiſdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque ſunt, ſemper aliqui anquirendi ſunt, quos diligamus, & a quibus diligamur. Caritate enim, benevolentiaque ſublata, omnis eſt e vita ſublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam eſt ſubito ereptus, vivit tamen, ſemperque vivet: virtutem enim amavi illius viri, quæ extincta non eſt. Nec mihi ſoli verſatur ante oculos, qui illam ſemper in manibus habui, ſed etiam poſteris erit clara & inſignis. Nemo unquam animo, aut ſpe majora ſuſcipiet, qui ſibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet.

Equidem, ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis poſſim comparare. In hac mihi de republica conſenſus, in hac rerum privatarum conſilium; in eadem requies plena oblectationis fuit. Nunquam illum ne minima quidem re offendi, quod quidem ſenſerim: nihil audivi ex eo ipſe, quod nollem. Una domus erat, idem victus, iſque communis: neque ſolum militia, ſed etiam peregrinationes, ruſticationeſque communes. Nam quid ego de ſtudiis dicam cognoſcendi ſemper aliquid, atque diſcendi, in quibus, remoti ab oculis populi, omnes otioſum tempus contrivimus? Quarum rerum recordatio & memoria, ſi una cum illo occidiſſet, deſiderium conjunctiſſimi atque amantiſſimi viri ferre nullo modo poſſem. Sed nec illa extincta ſunt, alunturque potius & augentur cogitatione & memoria. Et, ſi illis plane orbatus eſſem, magnum tamen afferret mihi ætas ipſa ſolatium: diutius enim jam in hoc deſiderio eſſe non poſſum. Omnia autem brevia, tolerabilia eſſe debent, etiam ſi magna ſint.

Hæc

---

(6) *Q. Tuberonis*) Q. Ælius Q. F. Tubero, L. Pauli Macedonici ex filia nepos, vivo avo ſuo præturam petens, repulſam tulit: ut Cicero in Bruto & pro Murena teſtatur, & Valer. lib. VII. Debuit autem per legem annalem tum minimum triginta octo annorum eſſe. Paulus vero eſt mortuus anno poſt U. C. DXC. a quo anno uſque in priorem C. Gracchi tribunatum, de quo hic ſermo habetur, anni ſunt XL. Quomodo igitur adoleſcens Q. Tubero? Viderit Cicero, an exacte rationem temporum duxerit. Nam quem alium Q. Tuberonem intelligere poſſit, nondum deprehendi, niſi quis conjiciat hujus aliquem filium Quintum etiam fuiſſe, vel certe pro *Q.* hic *L.* legendum. L. enim Tubero hujus filius, Græcis & Latinis literis eruditiſſimus, & antiquitatis peritus habitus eſt, ut ait Cicero in Bruto. Sed rurſus obſtat, quod ſupra *Q. Ælium Tuberonem Tib. Gracchi æqualem* fuiſſe dixerat. *Langius*.

(7) *P. Rutilii Virginii*) Vide Pighium in Faſtis, ad ann. DCXXXIV.

(8) *ut poſſis*) *Olivetus* & alii legunt *ut cum æqualibus*, quæ eſt explicatio totius ſententiæ, primum margini adſcripta, deinde in contextum recepta. *Fact*.

Hæc habui, de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ita virtutem locetis (9), ſine qua amicitia eſſe non poteſt, ut, ea excepta, nihil amicitia præſtabilius putetis.

---

(9) *Ut ita virtutem locetis*) *Locare mentem, operam, tempus in aliquid*, leguntur apud Tullium & alios. Sed *virtutem locare* non memini quenquam dixiſſe, nec quo ſenſu dici poſſit, niſi addatur res, in quam locetur virtus, video. Vereor ne ex literarum trajectione labes orta ſit, quæ hunc locum fœdavit. Legendum ſuſpicor *ita virtutem colatis*. Grævius. Ita ſane eſt in margine codicis MS. Florentini apud Riccardos. *Facc.*

P A-

P A R A D O X A.

A D M. B R U T U M.

I. ANIMADVERTI, Brute, ſæpe Catonem, avunculum tuum (1), cum in ſenatu ſententiam diceret, locos graves ex philoſophia tractare, abhorrentes ab hoc uſu forenſi & publico: ſed dicendo conſequi tamen, (2) ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eo majus eſt illi, quam aut tibi, aut nobis: quia nos ea philoſophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam (3), & in qua dicuntur ea, quæ non multum diſcrepant ab opinione populari (4). Cato autem perfectus (mea ſententia) Stoicus, & ea ſentit, quæ non ſane probantur in vulgus: & in ea eſt hæreſi (5), quæ nullum ſequitur florem orationis, neque dilatat argumentum: minutis interrogatiunculis, & quaſi punctis (6), quod propoſuit,

(1) *Catonem, avunculum tuum*) Servilia Bruti mater, Catonis minoris ſoror fuit, ut ait Aſconius Pædianus. Scribit Plutarchus hunc Brutum referre genus paternum ad Brutum eum, qui Tarquinius ex urbe ejecit, & maternum ad Servilium Ahalam, quo magiſtro equitum Sp. Mælius occiſus eſt. *Sylvius.*

(2) *ut illa*) Notanda generis variatio per figuram, quæ enallage dicitur. *Facc.*

(3) *Ea philoſophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam*) Academica ſcilicet, & Peripatetica. *Sylvius.*

(4) *Quæ non multum diſcrepant ab opinione vulgi*) Peripatetici & Academici corporis & fortunæ bona, eſſe dicunt: negant Stoici quicquam eſſe bonum præter virtutem. Vitia eſſe paria hi dicunt, illi negant. Aliaque innumerabilia ſunt, de quibus non convenit inter Stoicos, & Academicos, & Peripateticos. In quibus hi (Peripatetici) dicunt ea, quæ non multum diſcrepant ab opinione populari. *Idem.*

(5) *In ea eſt hæreſi*) Id eſt ſecta, Stoicorum ſcilicet. Hæreſis accipitur in bonam partem pro ſecta philoſophorum. Vide Luciani dialogum περὶ αἱρέσεων. *Gravius.*

(6) *Et quaſi punctis*) Hoc eſt, rebus breviſſimis. Punctum enim quod breve admodum eſt, dicitur a pungendo. Quia ſpinæ pungunt, orationis genus quo Stoici utuntur ſpinoſum appellat Cicero in V. de Finibus & dic-

ſuit, efficit. Sed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tanquam excolatur. Quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quam ille ipſe, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de caritate patriæ, Stoice ſolet, [a] oratoriis ornamentis adhibitis (7), dicere. Ego vero illa ipſa, quæ vix in gymnaſiis, & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. Quæ quia ſunt admirabilia, contraque opinionem omnium, ab ipſis etiam *παράδοξα* (8) appellantur. Tentare volui, poſſentne proferri in lucem, id eſt, in forum, & ita dici, ut probarentur: an alia quædam eſſet erudita, alia popularis oratio, eoque ſcripſi libentius, quod mihi iſta *παράδοξα* quæ appellant, maxime videntur eſſe Socratica, longeque veriſſima. Accipies igitur hoc parvum opuſculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus (9); quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit: & deguſtabis genus hoc exercitationum earum, quibus uti conſuevi, cum ea, quæ dicuntur in ſcholis *θετικά* (10) ad noſtrum hoc oratorium transfero dicendi genus. Hoc tamen opus [b] in acceptum (11) ut referas, nihil poſtulo: non eſt enim tale, ut in arce poni poſſit, quaſi illa Minerva Phidiæ; ſed tamen, ut ex eadem officina exiſſe appareat.

P A-

& *dumeta*, in Lucullo. *Cum ſit campus in quo exultare poſſit oratio, cur eam in tantas anguſtias, & Stoicorum dumeta compellimus?* Sylvius. Pith. rectius omiſſa copula, *minutis interrogatiunculis, quaſi punctis*. Ipſas interrogationes puncta dicit, hoc eſt, acuta & brevia dicta. *Grav. Puncta* hic fœminino genere, pro *punctura* dicitur. *Turnebus*, Adverſ. XX. 20.

a Man. Lamb. *nullis oratoriis*.

(7) *Oratoriis ornamentis adhibitis*) Plerique cuſi præmittebant *nullis*, quod non viſitur in melioribus membranis, miror que agnoſcere pro genuino auctoris Lambinum; cum ipſum ſpernat ratio: & dicendi artem tribuat Catoni Tullius in Bruto cap. 31. *Gruterus*,

(8) Παράδοξα) Id eſt *mirabilia*, *quæque ſunt contra opinionem omnium*, Acad. II. 44. & lib. de Fin. IV. 27. Exponuntur a Cicerone ad quamdam veluti ſenilem declamationem, ut ipſe eam vocat in Tuſcul. 1. c. 4. Itaque ſcribit Suetonius de Clar. Rhetor. c. 1. Ciceronem ſeniorem quoque declamaſſe. *Face.*

(9) *Contractioribus noctibus*) Æſtate. Vide Mureti *Var. Lect.* XVIII. 13.

(10) *Θετικά*) Sæpe audivi quæri, quæ dicerentur a Cicerone *θετικά* in præfatione Paradoxorum. Et Turnebus quidem (*Adverſ.* XX. 20.) interpretatur ea, quæ de toto aliquo genere diſſerantur, nullis circumſcriptis perſonis, locis, temporibus. Notum eſt enim *theſeon* nomine, quæſtiones infinitas; *hypotheſeon*, definitas in ſcholis rhetorum intelligi. Mihi tamen hoc quidem loco ſemper probabilius viſum eſt, *θετικά* & *παράδοξα* eadem eſſe: ut hoc Cicero dicat, ſe ea ipſa quæ vix in ſcholis audiri ſolent, ita abhorrent ab opinione communi, tentaſſe numquid dicendo poſſet efficere, ut in forenſes ac ſenatorias orationes includerentur, & illic etiam ineruditis hominibus probarentur. *Theſis* enim vocatur magni alicujus viri a communi hominum ſententia diſcrepans opinio. Ariſtoteles primo Topicorum, & primo Phyſicorum. Ita tamen meam ſententiam propono, ut eam Turnebi ſententiæ non anteponam. *Muretus*, *variar. Lect.* XVIII. 12.

b Vict. Man. *in apertum*

(11) *In acceptum*) Quaſi dicat: Tantulum eſt, ut acceptum ferre non debeas. De Minerva eburea Phidiæ Thucyd. lib. II. & Plutarch. in Pericle. *Langius*.

PARADOXON I.

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν (12).
Quod honeſtum ſit, id ſolum bonum eſſe.

I. VEREOR, ne cui veſtrum ex Stoicorum hominum diſputationibus, non ex meo ſenſu deprompta hæc videatur oratio: dicam tamen quod ſentio: & dicam brevius, quam res tanta dici [a] poſcit. Nunquam mehercule ego neque pecunias iſtorum, neque tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime adſtricta ſunt, voluptates in bonis rebus aut expetendis eſſe duxi: quippe cum viderem, rebus his circumfluentibus (13) ea tamen deſiderare maxime, quibus abundarent. Neque enim expletur unquam, nec ſatiatur cupiditatis ſitis: neque ſolum ea qui habent, libidine augendi cruciantur, ſed etiam amittendi metu. In quo equidem continentiſſimorum hominum, majorum noſtrorum, ſæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra (14), verbo BONA putaverunt appellanda, cum re ac factis longe aliter judicaviſſent. Poteſtne bonum cuiquam malo eſſe? aut poteſt quiſquam in abundantia bonorum ipſe eſſe non bonus? Atqui iſta omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant, & obſint probis. Quamobrem licet irrideat, ſi quis vult: plus apud me tamen vera ratio valebit, quam vulgi opinio. Neque ego unquam bona perdidiſſe dicam, ſi quis pecus aut ſupellectilem amiſerit: neque non ſæpe laudabo ſapientem illum, Biantem, ut opinor, qui numeratur in ſeptem; cujus cum patriam Prienen cepiſſet hoſtis, cæterique ita fugerent, ut multa de ſuis rebus ſecum aſportarent; cum eſſet admonitus a quodam, ut idem ipſe faceret: *Ego vero*, inquit, *facio*. *Nam omnia mea porto mecum*. Ille hæc ludibria fortunæ, ne ſua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid eſt igitur, quæret aliquis, bo-

---

(12) *Ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν*) In veteribus exemplaribus inſcriptiones nullæ Latinæ extant. Sunt enim axiomata Stoica, quam ſectam Græci condiderunt. *Lang.*

a Vict. Lamb. *poſſit* Man. *poteſt*

(13) *Rebus his circumfluentibus*) Lambinus & Gruterus, *circumfluentes*, ſed neuter tamen antiqui codicis auctoritate ſic ſcribi ait. Vereor ut Lambinus, aut eo antiquior ex ingenio hæc ſic refinxerit. Nam Pithœan. & alius codex, cujus excerpta penes me ſunt, nec non editiones emendatiſſimæ Langii & Victorii, *rebus his circumfluentibus*, quod eſt, in magna rerum iſtarum copia. Id invitis libris veteribus non eſt immutandum. Illi ſi addixerint, non refragabimur. Ad *deſiderare* autem *iſtos ἀπὸ κοινοῦ* referendum ex præcedentibus: quod cum non intelligerent correctores, intruſere *homines*. Mirum autem quam in his Paradoxis graſſati ſint ſcioli, & interpolatores, quos centones undique affluerint, quia terebantur plurimorum manibus, qui pro captu ingenii & doctrinæ multa immutarunt, multa adjecerunt, quæ ipſis videbantur deſiderari. *Grævius.*

(14) *Imbecilla & commutabilia pecuniæ membra*) Incertas iſtas poſſeſſiones rerum corporalium, quas fortunæ debemus, quæque facile, ut fortuna, mutari poſſunt. Pecuniæ nomine omnia intelliguntur, quæ in bonis ſunt, præcipue corporalia, quorum multa ſunt membra. *Idem.*

bonum? Si quid recte ſit, & honeſte, & cum virtute, id bene fieri, vere dicitur: &, quod rectum, & honeſtum, & cum virtute eſt, id ſolum opinor Bonum.

II. Sed hæc videri poſſunt obſcuriora, * cum lentius diſputantur. Vita atque factis illuſtranda ſunt ſummorum virorum hæc, quæ verbis ſubtilius, quam ſatis eſt, diſputari videntur. Quæro enim a vobis, num ullam cogitationem habuiſſe videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut (15) argenti ad avaritiam (16), aut amœnitatum ad delectationem, aut ſupellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates? Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis a Romulo (17)? vultis poſt liberam civitatem, ab iis ipſis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus adſcendit in cælum? iiſne, quæ iſti bona appellant? an rebus geſtis atque virtutibus? Quid? Numæ Pompilii minuſue gratas diis immortalibus capedines (18) ac fictiles urnulas fuiſſe, quam filicatas aliorum pateras (19) arbitramur? Omitto reliquos: ſunt enim omnes pares inter ſe, præter Superbum. Brutum ſi quis roget, quid egerit in patria liberanda: ſi quis item reliquos ejuſdem conſilii ſocios, quid ſpectaverint, quid ſecuti ſint: num quis exſiſtet, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique præter officium fortis & magni viri, quidquam aliud propoſitum fuiſſe videatur? Quæ res ad necem Porſennæ C. Mucium impulit, ſine ulla ſpe ſalutis ſuæ? Quæ vis Coclitem contra omnes hoſtium copias tenuit in ponte ſolum? Quæ patrem Decium, quæ filium devotavit, atque immiſit in armatas hoſtium copias? Quid continentia C. Fabricii, quid tenuitas victus M'. Curii ſequebatur? Quid duo propugnacula belli Punici, Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginenſium adventum corporibus ſuis intercludendum putaverunt? Quid Africanus major? quid minor? quid inter horum ætates interjectus Cato? quid innumerabiles alii? nam do-

* Man. *cum ſine appoſitione* (Lamb. *expoſitione exemplorum*, *lenius*.

(15) *argenti*) Hoc eſt pecuniæ. *Olivetus* & vulgo interpretes leg. *auri atque argenti*: veriti, ne vox *argenti* ſatis ſignificet. *Facciolatus*.

(16) *Aut auri, aut argenti ad avaritiam*) *Aut auri* non haberi in quatuor Mſſ. melioribus, auctores ſunt Guilielmius & Gruterus, nec habetur in Pithœano, jureque abeſt, quod a ſciolo eſt inſertum, qui neſciebat *argentum* apud antiquos uſurpari pro omni pecunia, ſive ſit ærea, ſive argentea, ſive aurea. Terent. Heaut. II. 3. *Argentum quod illi es pollicitus inveniam*. Adelph. III. 4. *Non tu hoc argentum perdis, ſed vitam tuam*. Exempla congerere putidum eſt. *Gravius*.

(17) *Vultis a Romulo*) Scilicet exemplum. Plerique, *Vultss* incipiam *a Remnle*; ſed vocem ſecundam neſciunt Victorius, Grævius, &c.

(18) *Capedines*) *Capis*, *capedo*, *capula*, *capeduncula*, dicitur vas anſatum ligneum, aut fictile, quo olim in ſacris utebantur, auctore Varrone, lib. IV. de Lingua Latina, aliiſque. *Gravius*.

(19) *Filicatas aliorum pateras*) In quibuſdam libris, *delicatas*, legitur: unde quidam, *Deliacas*, ſcriptum fuiſſe ſuſpicantur; quorum vaſorum mentio eſt pro Sextio, & in Verrem. Sed plures, *felicatas*, habent: quarum meminit Sex. Pompejus a ſelice herba, quæ & ſelix & felicula Catoni. *Langius*. Vide Ep. ad Att. VI. 1.

domeſticis exemplis abundamus: cogitaſſe quidquam putamus in vita ſibi expetendum, niſi quod laudabile eſſe, & præclarum videretur?

III. Veniant igitur iſti irriſores hujus orationis ac ſententiæ: & jam vel ipſi judicent, utrum ſe horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore & auro fulgentibus, qui ſignis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Corinthiis (20) operibus abundant, an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, ſimiles eſſe malint? Atque hæc quidem, quæ modo huc, modo illuc transferuntur, facile adduci ſolent, ut in rebus bonis eſſe negent: illud tamen arcte tenent, accurateque defendunt, voluptatem eſſe ſummum bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur eſſe, non hominum. Tu, cum tibi ſive deus, ſive mater (ut ita dicam) rerum omnium, natura, dederit animum, quo nihil eſt præſtantius, neque divinius: ſic te ipſe abjicies atque proſternes, ut nihil inter te atque inter quadrupedem aliquam putes intereſſe? Quidquam bonum eſt, quod non eum, qui id poſſidet, meliorem facit? Ut enim quiſque eſt maxime boni particeps, ita & laudabilis maxime: neque eſt ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honeſte poſſit gloriari. Quid autem eſt horum in voluptate? melioremne efficit, aut laudabiliorem virum? an quiſquam in potiundis voluptatibus gloriando ſeſe, & prædicatione effert? Atqui ſi voluptas, quæ plurimorum patrociniis defenditur, in rebus bonis habenda non eſt; eaque, quo eſt major, eo magis mentem e ſua ſede & ſtatu dimovet: profecto nihil eſt aliud bene & beate vivere, niſi honeſte & recte vivere.

PARADOXON II.

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.
In quo virtus ſit, ei nihil deeſſe ad beate vivendum.

(21) NEC vero ego M. Regulum ærumnoſum, nec infelicem, nec miſerum, unquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus excruciabatur a Pœnis, non gravitas, non fides, non conſtantia, non ulla virtus, non denique animus ipſe: qui tot virtutum præſidio, tantoque (22) comitatu, cum corpus ejus caperetur, capi certe ipſe non potuit. Cajum vero Marium vidimus, qui mihi ſecundis in rebus unus ex fortunatis hominibus; in adverſis, unus ex ſummis viris videbatur: quo beatius eſſe mor-

(20) *Corinthiis*) Ex ære Corinthio, de quo Muretus, Var. Lect. lib. III. cap. 5.

(21) *Nec vero*) Fingit ſibi adverſarium pro eo, in quo erat, civitatis ſtatu; & quaſi in contentione media tranſit ad theſim exponendam. Cæterum Paradoxum hoc oritur a ſuperiore, in quo concluſum eſt, ſola animi bona, ideſt virtutem & honeſtatem eſſe vera bona. Qui ita ſe per philoſophiam purgarit, Chriſtiano proximus eſt. *Facc.*

(22) *comitatu*) Alii quidam addiderunt, *virtutes ſepius*. Vox prima nullum locum habet, ſecunda & habere poteſt, & in multis invenitur codicibus, non tamen neceſſaria eſt. *Idem.*

mortali nihil poteſt. Neſcis, inſane, neſcis, quantas vires virtus habeat: nomen tantum virtutis uſurpas: quid ipſa valeat, ignoras. Nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe (23), quique in ſe uno ſua ponit omnia. Cui ſpes omnis, & ratio & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil poteſt eſſe certi; nihil quod exploratum habeat permanſurum ſibi unum diem. Eum tu hominem terreto, ſi quem eris nactus, iſtis mortis (24), aut exilii minis. Mihi vero quidquid acciderit in tam ingrata civitate, ne recuſanti quidem evenerit, non modo repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigilaverunt curæ & cogitationes meæ, ſi quidem nihil peperi tale, nihil conſecutus ſum, ut eo ſtatu eſſem, quem neque fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortemne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demigrandum ſit? Mors terribilis eſt iis, quorum cum vita omnia extinguuntur; non iis, quorum laus emori non poteſt: exilium autem illis, quibus quaſi circumſcriptus eſt habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum, unam urbem eſſe ducunt (25). Te miſeriæ, te ærumnæ premunt, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies noctesque cruciaris; cui nec ſat eſt, quod eſt (26), & id ipſum, ne non ſit diuturnum, times: te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum (27): te metus exanimant judiciorum atque legum: quocumque adſpexiſti, ut fu-

(23) *Nemo poteſt non beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ſeſe*) Eſt hoc ſcitum Stoicum tritiſſimum: quod non hoc tantum loco Cicero præcipit; ſed & in Tuſc. V. cap. 12. *Cui vero ex ſe ipſo apta ſunt omnia, quæ ad beate vivendum ferunt, nec ſuſpenſa aliorum aut bono caſu aut contrario, pendere ex alterius eventis, & errare coguntur; huic optime vivendi ratio comparata eſt*, &c. *quod ſemper in ſe ipſo omnem ſpem reponat ſui*: & ante ibidem cap. 10. *Clariſſima voce profiteri* ſc. ſapientem, *ſe neque fortunæ impetu, nec multitudinis opinione, nec dolore, neque paupertate terreri, omniaque ſibi in ſeſe eſſe poſita, neque eſſe quidquam extra ſuam poteſtatem, quod ducat in bonis*. Idem lib. V. ad Fam. 13. *Quam laudem ſapientiæ ſtatuo eſſe maximam, non aliunde pendere, nec extrinſecus aut bene aut male vivendi rationes ſuſpenſas habere*. Vide & lib. I. ep. 5. & Epicteti Enchiridion, I. 2, 3. *Gravius*.

(24) *Iſtis mortis*) Magnifica eſt illa vox Theodori Cyrenæi, qui Lyſimacho regi ſibi mortem minitanti, *Enimvero*, inquit, *magnifica res tibi contigit, quia cantharidis vim aſſecutus es*. *Cumque hoc dicto iratior factus, cruci eum affigi juſſiſſet*, *Terribilis hæc*, inquit, *ſit purpuratis tuis: mea quidem nihil intereſt, humine an in ſublimi putreſcam*. Auctor eſt Val. Maximus lib. VI. de libere dictis. *Sylvius*. Vide Tuſcul. I. 43.

(25) *Qui omnem orbem terrarum unam urbem eſſe ducunt*) Ut Socrates, qui *cum interrogaretur, cujatem ſe eſſe diceret*, Mundanum, *dixit*. *Totius enim mundi ſe incolam & civem arbitrabatur*. Cic. Tuſculana V. *Sylvius*. Eodem modo Diogenes Cynicus, apud Laert. in ejus vita, interrogatus, unde eſſet, reſpondit, Κοσμοπολίτης.

(26) *Cui nec ſat eſt, quod eſt*) Quis
Luxuriæ deſunt multa, avaritiæ omnia,
ut ait P. Syrus. *Gravius*.

(27) *Te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum*) Cic. Orat. in Piſonem: *Nolite putare, P. C. ut in ſcena videtis, homines conſceleratos, impulſu deorum, terreri furiarum tædis ardentibus: ſua quemque fraus, ſuum facinus, ſuum ſcelus, ſua audacia de ſanitate ac mente deturbat. Hæ ſunt impiorum furiæ, hæ flammæ, hæ faces*. Conſcientiæ ſtimulus quantum hominem quieſcere non ſinat, Macrobius per fabulam eam de Tityo gigante, quæ eſt apud Virg. VI. Æn. ſignificari dicit in lib. de Somnio Scipionis. *Sylvius*.

riæ, ſic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te reſpirare non ſinunt. Quamobrem ut improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt: ſic bonus vir, & fortis, & ſapiens miſer eſſe nemo poteſt. Nec vero, cujus virtus moreſque laudandi ſunt, ejus non laudanda vita eſt: neque porro fugienda vita, quæ laudanda eſt. Eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. Quamobrem quidquid eſt laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

PARADOXON III.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα, καὶ τὰ κατορθώματα (28).
Æqualia eſſe peccata, & recte facta.

1. PARVA, inquis, res eſt. At magna culpa: nec enim peccata, rerum eventu, ſed vitiis hominum metienda ſunt. In quo peccatur, id poteſt aliud alio majus eſſe, aut minus: ipſum quidem illud peccare, quoquo verteris, unum eſt. Auri navem evertat gubernator, an paleæ; in re aliquantulum, in gubernatoris inſcientia nihil intereſt. Lapſa eſt libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quam ſi petulans fuiſſet in aliqua generoſa ac nobili virgine: peccavit vero nihilominus, ſi quidem eſt peccare, tanquam tranſilire lineas (29): quod cum feceris, culpa com-
miſſa

(28) Hoc paradoxum eſt Stoicorum. Hi enim peccata paria exiſtimant, ut Chryſippus ait in quarto Naturalium Quæſtionum, & Perſeus & Zeno. Nam ſi verum vero majus non eſt, nec falſum falſo majus erit. Ita nec fraus fraude, nec peccato peccatum. Nam & qui centum ſtadia abeſt a Canopo, & qui unum, æque in Canopo non ſunt. Itaque & qui minus peccat, & qui amplius, æque in recto opere non ſunt, auctore Cic. lib. de Finib. IV. cap. 27. Stoici *peccata paria* probantes, negant *honeſto quicquam honeſtius, atque turpi turpius.* Ut, inquiunt, *in fidibus plurimis, ſi nulla earum ita contenta numeris ſit, ut concentum ſervare poſſit, omnes æque incontentæ ſunt: ſic peccata, quia diſcrepant, æque diſcrepant: paria ſunt igitur.* Itemque: *Quoniam*, inquiunt, *omne peccatum imbecillitatis & inconſtantiæ eſt; hæc autem vitia in omnibus ſtultis æque magna ſunt, neceſſe eſt paria eſſe peccata.* Eodem auctore ibidem, *Stoici eos qui natura doctrinaque longe ad virtutem proceſſiſſent, niſi eam plane conſecuti eſſent, ſumme eſſe miſeros dicunt, nec inter eorum vitam, ac improbiſſimorum quicquam omnino intereſſe. Ut Plato tantus ille vir, ſi ſapiens non fuerit, nihilo melius, quam quivis improbiſſimus, nec beatius vixerit.* Iidem Stoici dicunt, ut eſt apud eundem pro L. Muræna, *non minus delinquere eum, qui gallum gallinaceum, cum opus non fuerit, quam eum, qui patrem ſuffocaverit.* Item pro Milone, ut ad judicia hoc quoque Paradoxum pervenire cognoſcas: *Non alio*, inquit, *facinore clari homines, alio obſcuri necantur. Interſit inter vitæ dignitatem ſummorum atque infimorum: mors quidem illata per ſcelus iiſdem pœnis teneatur.* Sylvius.

(29) *Tanquam tranſilire lineas*) Quod erat curſorum in ſtadio. Duæ erant in ſtadio lineæ. Altera erat in longum cavata in limine ſtadii, cui curſores inſiſtebant, ut ex æquo limite progrederentur. Si qui ultra lineam vellent evagari, & limitem præcipere, voce præconis revocari ſolebant, *βαλβῖδ' ἀπόδος, θὲς πόδα παρά, lineam redde, ad lineam pedem pone.* Inde illæ apud Tertullianum crebræ locutiones, *linea inſiſtere, ad lineam dimicare, intra lineas gradum colligere*, & ſimiles. Erat & alia linea in fine ſtadii, quæ dicebatur ultima linea, ad quam curſus finiebatur. *Salmaſius.* Primam hic reſpicit Cicero, quam qui tranſiliebat ante ſignum datum, peccabat. *Gravius.*

Digitized by Google

miſſa eſt: quam longe progrediare, cum ſemel tranſieris, ad augendam tranſeundi culpam (30) nihil pertinet. Peccare certe licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, ſi arguitur non licere (31). Id ſi (32) nec majus, nec minus unquam fieri poteſt, (quoniam in eo eſt peccatum, ſi non licuit; quod ſemper unum, & idem eſt) quæ ex eo peccata naſcuntur, æqualia ſint oportet. Quod ſi virtutes pares ſunt inter ſe (33), paria eſſe etiam vitia neceſſe eſt. Atqui pares eſſe virtutes, nec bono viro meliorem (34), nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec ſapiente ſapientiorem poſſe fieri, faciliime poteſt perſpici. An virum bonum dices, qui depoſitum nullo teſte, cum lucrari impune poſſet, auri pondo decem, reddiderit: ſi idem in decem millibus pondo non idem fecerit? aut temperantem eum, qui ſe in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus eſt, conſentiens cum ratione & perpetua conſtantia. Nihil huic addi poteſt, quo magis virtus ſit: nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim ſi benefacta recte facta ſunt, & nihil recto rectius: certe ne bono quidem melius quidquam inveniri poteſt. Sequitur igitur, ut etiam vitia ſint paria: ſiquidem pravitates animi recte vitia dicuntur. Atqui quoniam pares virtutes ſunt, recte facta, quando a virtutibus proficiſcuntur, paria eſſe debent; itemque peccata, quoniam ex vitiis manant, ſint æqualia neceſſe eſt.

II. A philoſophis, inquis, iſta ſumis. Metuebam, ne a lenonibus diceres. Socrates diſputabat iſto modo. Bene hercle narras: nam iſtum doctum & ſapientem virum fuiſſe, memoriæ traditum eſt. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrum bonis eſt quærendum, quid bajuli atque operarii, an quid homines doctiſſimi ſenſerint? præſertim cum hac ſententia non modo verior, ſed ne utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla poſſit. Quæ vis enim eſt, quæ magis arceat homines ab improbitate omni, quam ſi ſenſerint, nullum in delictis eſſe diſcrimen? æque peccare ſe, ſi privatis, ac ſi magiſtratibus manus afferant? quamcumque in domum ſtuprum intulerint, eandem eſſe labem libidinis? Nihilne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrem quis enecet, an ſer-

(30) *Ad augendam tranſeundi culpam.* Notat Gruterus in Pal. ſecundo non inveniri vocem *tranſeundi*, eamque eſſe otioſam: quod veriſſimum. *Gravius.*

(31) *Si arguitur non licere*) Id eſt, ſi oſtenditur, non licere. Id autem licere non majus quidem eſt, nec minus: ut, non licet tibi magis occidere hominem alienum, quam alii patrem. *Sylvius.*

(32) *Id ſi*) Al. *Id ſiquidem*. Sed in vulgatis libris tota periodus hæc pravis interpunctionibus contaminata eſt. *Facc.*

(33) *Quod ſi virtutes pares ſunt inter ſe*) Lipſius, Manuduct. ad Stoic. Philoſ. lib. III. diſſert. 4. ubi vide plura de hoc argumento, quod luculente ibi exequitur. Et Seneca in epiſtola 66. *Gravius.*

(34) *Nec bono viro meliorem*) Scholæ Stoicæ pronunciant, omnes qui non ſunt ſapientes, eſſe ſtultos: nihil eſſe medium; peccata enim non diſtingui, ſed eſſe æqualia. Sapientem autem nulla ex parte eſſe, niſi qui totus ſapiat, quia virtutes ſe mutuo conſequantur, ut qui unam habeat, omnes habere ſit neceſſe, & qui una careat, omnibus nudatum eſſe neceſſario. Iſaac. Caſaubonus ad Sat. V. Perſii. Vide ibi plura. *Gravius.*

ſervum? (35) Nuda iſta ſi ponas, judicari, qualia ſint, non facile poſſunt. Patrem vita privare, ſi per ſe ſcelus eſt: Saguntini (36), qui parentes ſuos, liberos emori, quam ſervos vivere maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita ſine ſcelere poteſt & ſervo ſæpe ſine injuria non poteſt. Cauſa igitur hæc, non natura diſtinguit: quæ quoniam (37) utro acceſſit, id fit (38) propenſius; ſi utroque adjuncta ſit, paria fiant neceſſe eſt. Illud tamen intereſt, quod in ſervo necando, ſi adſit injuria, ſemel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit: is, qui aluit: is, qui erudivit; is, qui in ſede ac domo, atque in republica collocavit. Multitudine peccatorum præſtat, eoque pœna majore dignus eſt. Sed nos in vita, non quæ cuique peccato pœna ſit, ſed quantum cuique liceat, ſpectare debemus. Quidquid non oportet, ſcelus eſſe; quidquid non licet, nefas putare debemus. Etiamne in minimis rebus? Etiam: ſi quidem rerum modum fingare non poſſumus (39); animorum modum tenere poſſumus. Hiſtrio ſi paulum ſe movit extra numerum (40), aut ſi verſus pronuntiatus eſt ſyllaba una brevior, aut longior, exſibilatur & exploditur: tu in vita, quæ omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debet, ut in ſyllaba te peccare dices (41)? Poetam non audio in nugis: in vitæ ſocietate audiam civem, digitis peccata dimetientem ſua? Si viſa ſint breviora, leviora videantur (42). Qui poſſint videri, cum quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis atque ordinis? perturbata autem ſemel ratione & ordine, nihil poſſit addi, quo magis peccari poſſe videatur.

PA-

(35) *Nuda*) Ideſt in theſi, ſine loco, tempore, cauſſa. *Facc.*

(36) *Saguntini*) Vide Florum II. 6. Liv. XXI. 14. Polyb. III 17.

(37) *Quæ* quoniam (Manut. & Græv. *quando*) *utro acceſſit*) Locus hic turpiſſime erat maculatus, non tam a librariis, quam a ſciolis iſtis: quod ignorarent *uter*, pro *utervis* dici. *Langius*.

(38) *propenſius*) Hoc eſt magis extenſum. Sed legere malim *protenſius*. Facc.

(39) *Rerum modum fingere non poſſumus*) *Fingere*, omnes quidem habent libri; ſed videri poſſit legendum, *figere*. Sic Horat. Od. 15. lib. III. *Tandem nequitiæ fige modum tuæ*. Lambinus.

(40) *Si paulum ſe movit extra numerum*) Hoc eſt, ſi non commode ſaltavit, aut in ſaltando peccavit contra leges ſaltationis. *Numeri* tam ad muſicam pertinent, quam ad ſaltationem. De muſica Virgil. Eclog. IX. 45.

Numeros memini, ſi verba tenerem.

De ſaltationum numeris Perſius Sat. V. 122.

nec cum ſis cætera foſſor.

Tres tantum ad numeros ſatyri moveare Bathylli.

Sic enim hunc locum recte reſtituit Caſaubonus, quem vide. *Moveri ad numerum* eſt, ſaltare. Lucret. lib. II. 631.

Ludunt, in numerumque exultant ſanguine læti. Grævius.

(41) *Ut in ſyllaba peccare*) Et hic acuti illi viri malam manum adhibuerant. Particula, *ut*, ibi, *ut in ſyllaba*, in nullo veteri libro extat, ſiquidem recte, *in ſyllaba peccare* figurate dictum ſit, pro in aliqua vel minima particula ejus. Qui ſenſus tolerari poſſit. *Langius*.

(42) *Si viſa ſint breviora, leviora videantur. Qui poſſint videri &c.*) Victorium ſequimur: nam cæteri: *Quæ ſi viſa ſunt breviora, leviora qui poſſunt videri &c.* Orliv. Verba ſunt ejus, quem auctor fingit ſibi reſpondere, & objicere. *Si viſa ſunt*, inquit, *breviora*, hoc eſt minora; judicentur etiam leviora. *Breve* pro exiguo, ubique obvium eſt. Quo vocabulo uſus eſt propter inſtitutam comparationem de ſyllabarum quantitate. *Langius*.

PARADOXON IV.

Ὅτι πᾶς ἄφρων μαίνεται (43) a.
Omnem ſtultum inſanire.

EGO VERO te (44) non ſtultum, ut ſæpe; non improbum, ut ſemper; ſed dementem & inſanum rebus vincam neceſſariis (45). Sapientis animus magnitudine conſilii, tolerantia rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus denique omnibus, ut mœnibus, ſeptus, vincetur & expugnabitur, (46) qui ne civitate quidem pelli poteſt? Quæ eſt enim civitas? Omniſne conventus etiam ferorum (47) & immanium? omniſne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certe negabis. Non igitur erat illa tum civitas, cum leges in ea ni-

---

(43) a Hoc paradoxo quarto probaverat Cicero: *Solus ſapiens ſanus eſt: omnes autem ſtulti inſaniunt.* Sed illud hodie non exiſt. Tantum principium ejus reliquum eſt hujuſmodi: *Ego vero te non ſtultum, ut ſæpe; non improbum, ut ſemper; ſed dementem & inſanum rebus* advincam *neceſſariis.* Reliqua, quæ ſequuntur, nihil cum hoc paradoxo commune habent, ſed aliud probare intendunt, *Solum* ſcilicet *ſapientem eſſe civem; omnes autem ſtultos eſſe exules.* Mirum vero nec Lambino, nec Langio, nec ipſi denique Turnebo majorum gentium critico hoc ſuboluiſſe: nam in Manutio nihil hoc novi eſt: ariolari enim non didicit. Quare ſi quis locum illum ſupplere, & deperditorum jacturam ſarcire velit, ea, quæ non longe a principio tertii Tuſculanarum libri apud eundem Ciceronem leguntur, illinc aſſumere, & huc transferre debet. *Scioppius. Elementa Philoſophiæ Stoicæ Moralis*, cap. 120.

(44) *Ego vero te*) Invehitur hic in P. Clodium, ut ſecundo paradoxo in M. Antonium. *Langius.*

(45) *Rebus vincam neceſſariis*) Si quis locus eſt in Paradoxis corruptus, hic eſt: quem Langius (nam cæteros, qui huic ulceri manus admoverunt, omitto) ſic emendare conatus eſt, *ſed dementem & inſanum, addicam neceſſariis. Addicam neceſſariis* autem, id eſt, mittam ad agnatos, inquit ille, ad quos mente captorum tutela pertinet. Sed ego hanc emendationem probare nullo modo poſſum. Nam primum in omnibus libris repetitur vox, *rebus*, quam Langius delet. Deinde ſi certum eſt, mente captum eſſe, non dubium quin ad agnatos mittendus ſit: ſin incertum, id demonſtrandum eſt. Ego igitur conjectura ductus, ſententiamque Ciceronis ſecutus, ſic emendandum hunc locum puto: *Inſanum eſſe rationibus evincam*, ſeu *advincam*, ſeu *vincam neceſſariis*. Lambinus. Cum *vincam* reperetit in quibuſdam libris Manutius, in aliis cum ipſe, tum Giſſanius, Lambinus, Urſinus, *advincam*, cur non amplectimur certiſſimam & veriſſimam ſcripturam, *rebus vincam neceſſariis*, hoc eſt, evincam invictis argumentis? Nam *res* ſæpe ſunt rationes, argumenta. Hinc *res* & *ratio* tamquam ſynonyma junguntur Ciceroni, ut dudum obſervavit Giſſanius. *Vincere* autem pro *evincere* tritiſſimum Ciceroni. Matius in lib. XI. ad Fam. ep. 28. *At debeo pro civili parte remp. velle ſalvam. Id quidem me cupere, niſi & ante acta vita, & reliqua mea ſpes, tacente me, probat, dicendo vincere me non poſtulo.* Superius in ead. epiſt. *perinde ac ſi jam vicerint obitum ejus reip. fuiſſe utilem.* Cic. pro Cluent. *Vince deinde virum bonum fuiſſe Oppianicum.* Grævius.

(46) *Qui ne*) Ita Olivetus & omnes legunt. Ego tamen leg. cenſeo *Quin ne*, Quoniam in veteribus MSS. unde hæc ſumpta ſunt, per unam fortaſſe eamdemque litteram *n* finiebatur vox prior, & inchoabatur poſterior, nec id librarius advertit, hinc facta eſt periodus una pro duabus. At niſi legatur *quin*, & nova fiat propoſitio, in quam ea conveniant, quæ ſequuntur, non recte procedit oratio. *Face.*

(47) *Omniſque conventus etiam ferorum*) Grut. & Grævius, *etiam furum.*

Digitized by Google

nihil valebant: cum judicia jacebant, cum mos patrius occiderat: cum ferro pulſis magiſtratibus, Senatus nomen in republica non erat (48). Prædonum ille concurſus, & te duce latrocinium in foro conſtitutum, & reliquiæ conjurationis a Catilinæ furiis ad tuum ſcelus furoremque converſæ, non civitas erat. Itaque pulſus ego civitate non ſum, quæ nulla erat; arceſſitus in civitatem ſum, cum eſſet in republica conſul (49), qui tum nullus fuerat: eſſet ſenatus, qui tum occiderat: eſſet conſenſus * populi liber: eſſet juris & æquitatis (quæ vincula ſunt civitatis) repetita memoria.

Ac vide, quam iſta tui latrocinii tela contempſerim. Jactam & immiſſam a te nefariam injuriam me ſemper duxi: perveniſſe ad me nunquam putavi: niſi forte, cum parietes diſturbabas (50), aut cum tectis ſceleratas faces inferebas, (51) meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum eſt (52), neque cujuſquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti poteſt. Si mihi eripuiſſes divinam animi mei conſtantiam, meas curas, vigilias, conſilia, quibus reſpublica te invitiſſimo ſtat: ſi hujus æterni beneficii immortalem memoriam deleviſſes: multo etiam magis ſi illam mentem, unde hæc conſilia manarunt, mihi eripuiſſes: tum ego accepiſſe me confiterer injuriam. Sed ſi hæc nec feciſti, nec facere potuiſti: reditum mihi glorioſum injuria tua dedit, non exitum calamitoſum. Ergo ego ſemper civis; & tum maxime, cum meam ſalutem ſenatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat. Tu, ne nunc quidem: niſi forte idem eſſe hoſtis, & civis poteſt.

An

(48) *Senatus nomen in rep. non erat*) Hunc locum fœdiſſima labe deturpatum eſſe mecum fatebuntur qui accuratius eum examinabunt, & non hoſpites ſunt in antiquorum litteris, ut de his poſſint ferre ſententiam. *Nomen ſenatus* pro auctoritate ſenatus, ut viri docti exponunt, accipi nullo modo poteſt. Quin *nomen ſenatus* aut *magiſtratuum* opponitur ſemper illorum poteſtati, & auctoritati. Perſuaſiſſimum itaque habeo Tullium ſcripſiſſe, licet libri veteres omnes repugnent; *Cum ferro pulſis magiſtratibus ſenatus nomen in republica erat*; hoc eſt, ſenatus quidem erat, ſed nullæ vires, nulla poteſtas, nulla auctoritas. Si ſcripſiſſet Cicero, uti ſcribitur in editis, *ſenatus nomen in rep. non erat*, ſignificaſſet, ſenatum plane fuiſſe deletum, & extinctum, ac e medio ſublatum; nullum ſenatum fuiſſe in republica. Juſtin. V. 6. *Ut Athenienſium deletum non imperium tantum, verum etiam nomen videretur*. Sed Cicero ait ſenatum quidem fuiſſe, ſed nomine tantum, ut vulgo loquuntur, ſine vi, ſine auctoritate. *Non* inſertum eſt a ſciolo, qui non intelligebat quid eſſet, *ſenatus nomen erat*. Si quis tamen vulgatam tuendam exiſtimet, & Ciceronem ſic locutum eſſe contendat; ut exaggeret temporis illius iniquitatem, ſicuti paulo poſt dixerit, *ſenatus occiderat, civitas non erat, conſul non erat*, per me licet fruatur ſententia ſua. *Grav.*

(49) *Conſul*) P. Lentulus. Is enim cum Q. Metello conſul anno proximo poſt Gabinium & Piſonem ad ſenatum retulit de Cicerone revocando. *Sylvius*.

* Vict. Man. Lamb. *populi liberi*.

(50) *Cum parietes diſturbabas*) Quo die Cicero ex urbe diſceſſit, P. Clodius domum ejus quæ in Palatio erat, incendit, parietes diſturbavit, ut in eo loco deæ Libertatis templum ædificaret, tanquam Ciceronis exilium Romanæ civitati libertatem afferret. *Sylvius*.

(51) *Meorum aliquid*) Libenter legerim *meum aliquid*. Facc.

(52) *Nihil neque meum eſt*) Eſt enim hoc Stoicum, ut ſupra Biantis exemplo intelleximus. *Berulejus*.

An tu civem ab hoſte natura ac loco, non animo factiſque diſtinguis? Cædem in foro feciſti (53): armatis latronibus templa tenuiſti (54) privatorum domos, ædes ſacras incendiſti. Cur hoſtis Spartacus (55), ſi tu civis? Potes autem eſſe tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et * me tuo nomine appellas, cum omnes meo diſceſſu exulaſſe rempublicam putent? Nunquamne, homo amentiſſime, te circumſpicies? nunquamne, quid facias, conſiderabis, nec quid loquare? Neſcis, exilium ſcelerum eſſe pœnam? meum illud iter ob præclariſſimas res a me geſtas eſſe ſuſceptum? Omnes ſcelerati atque impii, quorum tu te ducem eſſe profiteris, quos leges exilio affici volunt, exules ſunt, etiam ſi ſolum non mutarunt. An cum omnes leges te exulem eſſe jubeant, non eris tu exul? (56) Num appellatur inimicus, qui cum telo fuerit (57)? ante ſenatum tua ſica deprehenſa eſt (58). Qui hominem occiderit? tu plurimos occidiſti. Qui incendium fecerit? (58) ædes Nympharum manu tua deflagrarunt. Qui templa deorum occupaverit (59)? in foro etiam caſtra poſuiſti (60). Sed quid ego communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiariſſimus tuus (61) de te privilegium tulit, ut, ſi in opertum Bonæ Deæ acceſſiſſes, exulares. At te id feciſſe, etiam gloriari ſoles. Quomodo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorreſcis? Romæ ſum, inquis. Et quidem in operto fuiſti (62). Non igitur ubi quiſque erit, ejus loci jus tenebit; ſi ibi eum legibus eſſe non oportebit.

(53) *Cædem in foro feciſti*) Cum Clodiani armati VIII. Kalend. Februarii, forum, curiam, comitium occuparunt, &c. Vide Orat. pro Sextio. *Sylvius*.

(54) *Templa tenuiſti*) Templum Caſtoris intelligit, quod armatis hominibus, & ſervis Clodius occupavit, ne lex ferretur de Ciceronis reditu. *Idem*.

(55) *Spartacus*) Vide Flor. III. 20. Liv. Epit. 95. 96. 97.

* Man. Lamb. *me exulem*

(56) *Num appellatur inimicus*) Legend. arbitror: Non *expelletur es*. Scilicet cum librarius indiligens ſcripſiſſet *appelletur*, Grammatici auxere vocem *es*, ut ſenſum aliquem eruerent, & ex ea fecere *inimicus*. Sed neque hoc nomen, nec verbum *appelletur* ferri poteſt, ut conſideranti facile eſt ad intelligendum. Itaque alii mutarunt *non* in *num*, & *appelletur* in *appellatur*: ſed hoc quidem eſt ineptius. *Faec.*

(57) *Qui cum telo fuerit*) Lege Cornelia de ſicariis teneri eum, qui hominis occidendi cauſa cum telo ambulaverit Marcianus ſcribit Digeſtorum 48. ad legem Corneliam de ſicariis. Auctore autem Cajo iuriſconſulto d. 47. de furtis, teli appellatione, & fuſtis, & ferrum, & lapis, omne denique, quod nocendi cauſa habetur, ſignificatur. *Gruterus*.

(58) *Ante ſenatum tua ſica deprehenſa eſt*) Auctore Cicerone pro Milone, comprehenſus eſt in templo Caſtoris ſervus P. Clodii, quem ille ad Cn. Pompejum interficiendum collocarat; extorta eſt confitenti ſica de manibus. *Gruterus*.

(58) *Ædes Nympharum*) Al. *ædis*: infra autem *deflagravit* pro *deflagrarunt*. Aptius videtur. *Facc.*

(59) *Qui templa occupaverit*) Indocti adjecerant, *deorum*. *Templa* enim ſunt loca ſub divo patentia, auſpiciis capiundis apta. Varro de Lingua Lat. Cicer. in Rhetoricis. *Langius*. Vocem hanc, *deorum*, exulare juſſit quidem Grut. ſed retinent Vict. Manut. Lamb.

(60) *In foro etiam caſtra poſuiſti*) Non ſolum Caſtoris templum armatis hominibus occupaſti, ſed etiam in eo caſtra poſuiſti. *Sylvius*.

(61) *Familiariſſimus tuus*) Vide lib. I. ad Atticum, epiſt. 13.

(62) *In operto*) Bonæ Deæ.

Digitized by Google

PARADOXON V.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερος, καὶ πᾶς ἄφρων δοῦλος.
Solum ſapientem eſſe liberum, & omnem ſtultum ſervum.

I. LAUDETUR vero hic imperator (63), aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quo modo, aut cui tandem hic libero (64) imperabit, qui non poteſt cupiditatibus ſuis imperare? Refrenet primum libidines, ſpernat voluptates, iracundiam teneat, coerceat avaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cum ipſe improbiſſimis dominis, dedecori ac turpitudini parere deſierit. Dum quidem *his* obediet, non modo imperator, ſed liber habendus omnino non erit. Præclare enim eſt hoc uſurpatum a doctiſſimis, quorum auctoritate non uterer, ſi mihi apud aliquos agreſtes hæc habenda eſſet oratio. Cum vero apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudita non ſunt: cur ego ſimulem, me, ſi quid in his ſtudiis operæ poſuerim, perdidiſſe? Dictum eſt igitur ab eruditiſſimis viris, niſi ſapientem, liberum eſſe neminem. Quid eſt enim libertas? poteſtas vivendi, ut velis (65). Quis igitur vivit, ut vult? niſi qui recta ſequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via conſiderata atque proviſa eſt: qui legibus quidem non propter metum paret, ſed eas ſequitur atque colit, quia id ſalutare maxime eſſe judicat: qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat denique, niſi libenter ac libere: cujus omnia conſilia, reſque omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcuntur, eodemque feruntur: nec eſt ulla res, quæ plus apud eum polleat, quam ipſius voluntas atque judicium; cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) fortuna ipſa cedit, ſicut (66) ſapiens poeta dixit, *Suis ea cuique fingitur moribus*. Soli igitur hoc contingit ſapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etſi ita eſſe, pluribus verbis diſſerendum eſt: illud tamen & breve & confitendum eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberum neminem. Servi igitur, omnes improbi. Nec hoc tam re eſt, quam dictu inopinatum atque mirabile. Non enim ita dicunt, eos eſſe ſervos, ut man-

---

(63) *Laudetur vero hic imperator*) In M. Antonium hoc dictum videri poteſt. Niſi de Sylla, vel Tarquinio magis intelligere velis. *Betuleius*.

(64) *Libero*) Antiquo jure Romanorum ſervis militare non licebat. Itaque ſecundo bello Punico inopia liberorum hominum, octo millia juvenum validorum ex ſervitiis prius emerunt, & libertate donarunt. *Liv.* 22. Imperator igitur niſi liberis non imperat, ſed ne ipſe quidem imperator eſſe poteſt, niſi liber ſit. *Sylv.*

(65) *Ut velis*) Non ut libido ſuadet, ſed ratio dictitat. Nam hac ſignificatione Stoici *βἰλησιν* accipiant. Vide IV. Tuſculan. cap. 6. *Betuleius*.

(66) *Sapiens Poeta*) Appius fortaſſe, cujus ſententia valde ſimilis affertur a Saluſtio in Epiſtola ad C. Cæſarem de ordinanda rep. Sed & Plautus in Trinummo, & Nepos in Attici vita, & alii eodem modo loquuntur. *Facc*.

mancipia, quæ ſunt dominorum facta nexu (67), aut (68) aliquo jure civili: ſed, ſi ſervitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis ſuo, quis neget, omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos, eſſe ſervos?

II. An ille mihi liber, cui mulier imperat? cui leges imponit, præſcribit, jubet, vetat quod videtur? qui nihil imperanti negare poteſt, nihil recuſare audet? *Poſcit?* dandum eſt: vocat? veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimeſcendum. Ego vero iſtum non modo ſervum, ſed nequiſſimum ſervum, etiam ſi in ampliſſima familia natus ſit, appellandum puto. Atque ut in magna ſtultorum familia (69) ſunt alii lautiores (ut ſibi videntur) ſervi, ſed tamen ſervi, atrienſes ac topiarii (70) pari ſtultitia ſunt, quos ſigna, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant.

At ſumus, inquiunt, civitatis principes. Vos vero ne conſervorum quidem veſtrorum principes eſtis. Sed ut in familia, qui tractant iſta, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui ſpargunt (71), non honeſtiſſimum locum ſervitutis tenent: ſic in civitate, qui ſe iſtarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipſius ſervitutis locum pœne infimum obtinent. Magna, inquis, bella geſſi: magnis imperiis & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te ſtupidum detinet, aut ſignum aliquod Polycleti. Omitto, unde ſuſtuleris, & quomodo habeas. Intuentem te, admirantem, clamores tollentem cum video, ſervum te eſſe ineptiarum omnium judico. Nonne igitur ſunt illa feſtiva? Sunt. Nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obſecro te, ita venuſta habeantur iſta, non ut vincula virorum ſint, ſed ut oblectamenta puerorum. Quid enim cenſes? ſi L. Mummius aliquem iſtorum videret matellionem Corinthium (72) cupidiſſime tractantem, cum ipſe totam Corinthum contempſiſſet: utrum illum civem excellentem, an trienſem diligentem putaret? Reviviſcat M'. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil ſplendidum, nihil ornatum fuit, præter ipſos; & videat aliquem ſummis populi beneficiis uſum, bar-

(67) *Quæ ſunt dominorum facta nexu*) *Nexu*, hoc eſt, quæ mancipia vendita ſunt, id eſt, quæ ſic vendita ſunt, ut evictionis periculum in ſe reciperet & præſtaret venditor. Nexus eſt obligatio. *Grævius*. Vide notas ad Topica.

(68) *Aut aliquo*) Libenter legerim *aut alio*. Nam etiam nexus eſt inter civilia jura. *Facc.*

(69) *Atque ut in magna* ſtultorum *familia*) Delevimus cum Langio τὸ *ſtultorum*, quæ ſcriptura ineptiſſime inculcata fuit a librariis. *Grævius*.

(70) *Topiarii*) Topiarii inter prædiorum ruſticorum ſervos cenſentur, qui arbuſculas, virgultaque ductilis facili flexu in varias formas, & figuras ſolerti ingenio exprimunt & concinnant. Hinc *topiarium* opus, & ars ipſa *topiaria* dicitur. Cic. ad Q. Fr. III. 1. *T. Popma*.

(71) *Qui ſpargunt*) Ut ille apud Phædrum:

Perambulante læta domino viridaria,
Alveolo cœpit ligneo conſpargere
Humum æſtuantem. Grævius.

(72) *Matellionem Corinthium*) *Matellio*, ut ait Sextus Pompejus, vas urinæ eſt. *Sylvius*.

batulos mullos (73) exceptantem de piſcina (74), & pertractantem & murænarum copia gloriantem, nonne hunc hominem ita ſervum judicet, ut ne in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum ſervitus dubia eſt, qui cupiditate peculii nullam conditionem recuſant duriſſimæ ſervitutis? Hereditatis ſpes quid iniquitatis in ſerviendo non ſuſcipit? quem nutum locupletis orbi ſenis non obſervat? loquitur ad voluntatem: quidquid denuntiatum ſit, facit: aſſectatur, aſſidet, muneratur. Quid horum eſt liberi? quid denique non ſervi inertis?

III. Quid? jam illa cupiditas (quæ videtur eſſe liberalior) honoris, imperii, provinciarum, quam dura eſt domina! quam imperioſa! quam vehemens! Cethego homini non probatiſſimo ſervire coegit eos, qui ſibi eſſe ampliſſimi videbantur; munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique ſupplicare. Quæ ſervitus eſt, ſi hæc libertas exiſtimari poteſt? Quid? cum cupiditatum dominatus exceſſit, & alius eſt dominus exortus ex conſcientia peccatorum, timor? quam eſt illa miſera, quam dura ſervitus! Adoleſcentibus paulo loquacioribus eſt ſerviendum (75): omnes, qui aliquid ſcire videntur, tanquam domini, timentur. (76) Judex vero quantum habet dominatum? quo timore nocentes afficit? An non eſt omnis metus, ſervitus? Quid valet igitur illa eloquentiſſimi viri, L. Craſſi, copioſa magis, quam ſapiens oratio (77)? *Eripite nos ex ſervitute*. Quæ eſt iſta ſervitus, tam claro homini, tamque nobili? Omnis animi debilitati, & humilis, & fractis timiditas ſervitus eſt. *Nolite ſinere nos cuiquam ſervire*. In libertatem vindicari vult? minime. Quid enim adjungit? *niſi vobis univerſis* (dominum mutare (78), non liber eſſe vult) *quibus & poſſumus & debemus*. Nos vero, ſi quidem animo excelſo, & alto, & virtutibus exaggerato ſumus, nec debemus, nec poſſumus. Tu poſſe re dicito, quoniam quidem potes: debere ne dixeris; quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quomodo imperator eſſe poſſit: cum eum ne liberum quidem eſſe ratio & veritas ipſa convincat.

P A-

(73) *Barbatulos mullos exceptantem de piſcina*) Quidam Lucullum & Hortenſium, & alios putant intelligendos, quos *piſcinarios* Cic. I. ad Atticum vocat. Vide Plin. IX. 54. & ſeq. Macrob. III. Sat. 15. Cic. II. ad Attic. I. *Betulejus*.

(74) *Exceptantem de piſcina*) Non carpo; ſed tamen communicanda videtur cum publico ſcriptura pal. ſec. quæ, *excitantem*; ut innuat mullos illos ad domini vocem ultro acceſſiſſe ad ejus manum. *Gruterus*.

(75) *Adoleſcentibus paulo loquacioribus eſt ſerviendum*) Quia adoleſcentes ex magnorum virorum accuſatione probitatis & eloquentiæ laudem capeſſere ſolebant, ut ait Cicero II. de Officiis. *Laurent. Valla*.

(76) *Judex vero*) Al. *index vero*. ſed ſive *judex*, ſive *index* metum nocentibus incutit. *Facc.*

(77) *L. Craſſi, copioſa magis, quam ſapiens oratio*) De Orat. I. 52.

(78) *Dominum mutare*) In emendatiſſimo libro Centronum, *mutitare*, ſcriptum fuit: quod tanquam non temere ſcriptum, retinui, quod frequentativi verbi ſignificatio, inconſtantiam auget. *Mutitare*, receptum verbum fuit in cœnis ſodalitiariis, quod ſubinde alius eas aliuſque exhiberet. Meminit Gellius. *Langius*.

PARADOXON VI.

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος.
Solum ſapientem eſſe divitem.

I. QUæ eſt iſta in commemoranda (79) pecunia tua tam inſolens oſtentatio? ſoluſne tu dives? Pro dii immortales! egone me audiviſſe aliquid, & didiciſſe, non gaudeam? Soluſne tu dives? Quid ſi ne dives quidem? quid ſi pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut, hoc verbum, in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, ut ad liberaliter vivendum facile contentus ſit; qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet amplius. Animus oportet tuus (80) ſe judicet divitem (81), non hominum ſermo, neque poſſeſſiones tuæ: nihil ſibi deeſſe putet, nihil curet amplius. Satiatus eſt, aut contentus etiam pecunia? concedo, dives es. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem putas; cum iſti ordini (82) ne honeſtus quidem poſſit eſſe ullus: ſi quotidie fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, auferes, eripis, ſi ſocios ſpolias, ærarium expilas (83): ſi teſtamenta amicorum exſpectas (84), aut ne exſpectas quidem, at ipſe ſupponis: hæc utrum abundantis, an egentis ſigna ſunt? Animus hominis, dives, non arca appellari ſolet. Quamvis illa ſit plena, dum te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique ſatis eſt, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecunia eſt opus. Duas? majore. Plures? majore

---

(79) *Quæ eſt iſta in commemoranda*) Ad M. Craſſum Divitem orationem dirigit. Vide Plut. in vita Ciceronis. Ipſe Cic. III. de Finibus: *Rectius ſapiens appellabitur dives, quam Craſſus, qui niſi eguiſſet, nunquam Euphratem nulla belli cauſa tranſire voluiſſet*. Sylvius.

(80) *Se judicet*) Aptius hoc ſane eſſet, quam *te judicet* (ut legendum puto) niſi ſequeretur *hominum ſermo, & poſſeſſiones tuæ*. Face.

(81) *Animus oportet tuus ſe judicet divitem*) Inepte ſic legitur in omnibus editionibus. Animæ divitiæ ſunt virtutes; non poſſeſſiones, & facultates, de quibus hic agitur. Optime Pithœanus, & alius, cujus excerpta penes me ſunt: *Animus oportet tuus te judicet divitem*. Si animo tuo dives es, revera dives es, etiam in fortunarum mediocritate. Paulo poſt quidem dicit, *animus hominis dives, non arca appellari ſolet*. Sed hoc eſt, is homo dives dicitur, cujus animus eum judicat divitem eſſe, contentum iis, quæ poſſidet. *Grav.*

(82) *Cum iſti ordini*) Senatorio, ex quo tu es. *Sylvius*.

(83) *Ærarium expilas*) M. Craſſum ſuo & Pompeji conſulatu tertio, rapuiſſe duo millia pondo auri e Capitolino Jovis ſolio, a Camillo ibi condita, Plinius auctor eſt c. 1. lib. xxxiii. Ut ne ærario quidem abſtinuiſſe credas, qui tali ſacrilegio ſe obſtrinxit. *Sylvius*.

(84) *Si teſtamenta amicorum exſpectas*). *Exſpectare teſtamentum*, dicitur hic utique invidioſe, ut *exſpectare mortem*. Proprium in hac re verbum eſt, quod uſurpant de iis, qui optant ut aliquis moriatur. Terent. Adelph. V. 4. *illum ut vivat, optant; meam autem mortem exſpectant*, optant ut moriar. Proculeji dictum ſic extulit Quintil. lib. IX. cap. 4. *Cum Proculejus quereretur de filio, quod is mortem ſuam exſpectaret, & ille dixiſſet ſe vero non expectare. Immo, inquit, rogo expectes*. Grævius.

Digitized by Google

re etiam. Et ſi, ut ajunt, Danai quinquaginta ſint filiæ (85); tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique opus eſt, ad id accommodatur, ut ante dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, ſed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire poſſint; hunc quomodo ego appellabo divitem, cum ipſe etiam egere ſe ſentiat? Multi ex te audierunt, cum diceres, neminem eſſe divitem, niſi qui exercitum alere poſſet ſuis fructibus: quod populus Romanus tantis vectigalibus jampridem vix poteſt. Ergo hoc propoſito, nunquam eris dives ante quam tibi ex tuis poſſeſſionibus tantum reficiatur, ut eo tueri ſex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia poſſis. Jam fateris igitur non eſſe te divitem, cui tantum deſit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque iſtam paupertatem, vel potius egeſtatem ac mendicitatem tuam nunquam obſcure tuliſti.

II. Nam ut iis, qui honeſte rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis (86), publicis ſumendis, intelligimus opus eſſe quæſito: ſic, qui videt domi tuæ pariter accuſatorum atque judicum conſociatos greges; qui nocentes & pecunioſos reos eodem te auctore corruptelam judicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis (87), interceſſiones (88) pecuniarum in coitionibus candidatorum, dimiſſiones libertorum ad (89) deſænerandas diripiendaſque provincias; qui expulſiones vicinorum, qui (90) latrocinia in agris, qui cum ſervis, cum libertis, cum clientibus ſocie-

(85) *Et ſi, ut ajunt, Danai quinquaginta ſint filiæ*) Sic dedit Grævius. Quod facilem habet explicatum, ſi probetur, hoc aliquando in communi fuiſſe proverbio: *Danai quinquaginta filiæ*. Id enim exigere videtur formula illa, *ut ajunt*. Gruterus: *Et ſi, ut ajunt, Danai quinquaginta ſint filiæ*. Lambinus: *Et ſi, ut ajunt, Danai, quinquaginta ſunt filiæ*. Aperta eſt ſententia: *Si cujuſpiam hominis quinquaginta ſint vel ſunt, filiæ, ut ajunt*, & memoriæ proditum eſt, filias *Danai* fuiſſe quinquaginta. Hominem vidi eruditum, qui ſe narraret in veterem incidiſſe librum manu exaratum antiqua & bona, unde abeſſet verbum *ajunt*: quo quidem carere ſententia ſine detrimento poteſt. *Fr. Oud.*

(86) *Operis dandis*) Aldus exponit, mercedis cauſa inſerviendo aliis. Sylvius, operas ſuas locando. Sed hoc nimis γενικῶς. Rectius puto *operas dare* hic eſſe publicanis ſervire, aut eſſe publicanum. Cic. epiſt. 65. lib. XIII. ad Fam. *Cum P. Terentio Hiſpone, qui operas in ſcriptura pro magiſtro dat, mihi ſumma familiaritas conſuetudoque eſt*. Hoc eſt, qui vicarius eſt magiſtri illius ſocietatis. Orat. II. in Verr. cap. 10. *Canuleius vero, qui in portu Syracuſis operam dabat*. Hoc eſt, qui erat inter publicanos qui Syraculis portorium exigebant. Sic & alibi Cicero. *Grævius*.

(87) *Qui tuas mercedum pactiones in patrociniis*) M. Craſſus, orator, improborum hominum patrocinia ſuſcipere ſolebat, ut narrat Salluſtius in Catilina. Lege autem Cincia pœna ſtatuebatur adverſus eos, qui pretio cauſas oraviſſent. *Sylvius*.

(88) *Interceſſiones*) Hoc eſt, ſponſiones, interpoſita fide ſua, ſe ſoluturum pro iis, ni ipſi ſolverent, quam promittebant pecuniam, ut fecit, cum creditores C. Jul. Cæſarem a prætura in Hiſpaniam ulteriorem iturum retinerent, quos interventu Craſſi in primis removit teſte Plutarcho in ejus vita. *Grævius*.

(89) *Deſænerandas*) Fœnore demergendas. Nemo ex Latinis, præter Apulejum inuſitati verbum hoc auſus eſt. Sed locus non caret mendi ſuſpicione. *Facc.*

(90) *Latrocinia*) Rapti per agros viatores, ut eſt in Suetonio de Auguſto cap. 32. in ergaſtula conjiciebantur. Vide etiam de Tiberio, c. 8. *Idem*.

Digitized by Google

cietates (91), qui poſſeſſiones vacuas, qui proſcriptiones locupletium, quæ cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis meſſem (92) recordetur, qui teſtamenta ſubjecta, qui ſublatos tot homines; qui denique omnia venalia, delectum (93), decretum, alienam, ſuam ſententiam, forum, domum, vocem, ſilentium: quis hunc non putet confiteri, ſibi quæſito opus eſſe? cui autem quæſito opus ſit, quis unquam hunc vere dixerit divitem? Eſt enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat ſatietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam aſſequere, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & recte, (eſt enim ad vulgi opinionem mediocris; ad tuam, nulla; ad meam, modica) de me ſilebo: de re loquar (94). Si cenſenda nobis, atque æſtimanda res ſit, utrum tandem pluris æſtimemus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurum Samnitum, an reſponſum M'. Curii (95)? hereditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hereditatis Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? Hæc profecto, quæ ſunt ſummarum virtutum, pluris æſtimanda ſunt, quam illa, quæ ſunt pecuniæ. Quis igitur (ſi quidem, ut quiſque, quod plurimi ſit, poſſideat, ita divitiſſimus habendus ſit) dubitet, quin in virtute divitiæ ſint? quoniam nulla poſſeſſio, nulla vis auri & argenti pluris, quam virtus, æſtimanda eſt.

III. O dii immortales! non intelligunt homines, quam magnum vectigal ſit parſimonia. Venio enim jam ad ſumptuoſos: relinquo iſtum quæſtuoſum. Capit ille ex ſuis prædiis ſexcenta ſeſtertia: ego centena ex meis illi aurata tecta in villis, & ſola marmorea facienti, & ſigna, tabulas, ſupellectilem, & veſtem infinite concupiſcenti *, non modo ad fructum (95) ille eſt ſumptus, ſed etiam ad fœnus, exiguus. Ex meo tenui vectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiam redundabit. Uter igitur

(91) *Cum clientibus ſocietates*) Negotiationis cauſa. De quibus ſocietatibus Juſtinian. III. Inſtitut. *Sylvius*.

(92) *Illam Syllani temporis meſſem*) Cum Sylla civium Romanorum bona vendens, ſuam ſe prædam vendere diceret, M. Craſſus ex iis permulta parvo emit. Cum idem Sylla magnam urbis partem incendio vaſtaſſet, areas multas earum domini partim egeſtate compulſi, partim nihil audentes petenti negare, Craſſo vendiderunt exiguo pretio. Qua ratione magnam urbis partem emit. Servos ad quingentos emit fabrilis artis & architecturæ peritos, quibus ad domos in areis vacuis ædificandas uteretur: quorum operas locabat iis, qui a ſe areas emerant. Hac ratione grandem pecuniam ſibi comparavit. Plut. in vita Craſſi. *Sylvius*.

(93) *Delectum*) Id eſt, fuiſſe ad militiam adſcitos vel non adſcitos prout demeruerant vel non demeruerant præſidem pecuniis. *Gruterus*.

(94) *De re loquar*) Vulgati omnes, *de te*. Sed in ſequentibus, inquit Grævius, non loquitur de Craſſo, ſed comparat virtutem cum divitiis. Recte Pithœanus codex, *de re loquar*, quem, præeunte Grævio, ſequimur.

(95) *Reſponſum M'. Curii*) Reſpondit, *Non aurum habere præclarum ſibi videri, ſed iis, qui haberent aurum, imperare*.

* Man. Lamb. *non modo ad ſumptum ille fructus eſt*.

(96) *Non modo ad fructum*) Hoc vult Tantum abeſſe ut 600. illa ſeſtertia ſufficiant ad ſumptus domeſticos, ut ne quidem ſatis ſint ad diſſolvendum fœnus. *Gruter*.

Digitized by Google

itur eſt ditior, cui deeſt, an cui ſuperat? qui eget, an qui abundat? cujus poſſeſſio quo eſt major, eo plus requirit ad ſe tuendam: an quæ ſuis ſe viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui morum ac temporum vitio aliquantum etiam ipſe fortaſſe in hujus ſeculi errore verſer? M'. Manilius patrum noſtrorum memoria (ne ſemper Curios & Luſcinios loquamur) pauper tandem fuit. Habuit enim ædiculas in Carinis, & fundum in (97) Labicano. Nos igitur divitiores, qui plura habemus? Utinam quidem! ſed non æſtimatione cenſus, verum victu atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non eſſe cupidum, pecunia eſt: non eſſe emacem, vectigal eſt. Contentum vero ſuis rebus eſſe, maximæ ſunt certiſſimæque divitiæ. Etenim ſi iſti callidi rerum æſtimatores, prata & areas quaſdam magno æſtimant, quod ei generi poſſeſſionum minime quaſi noceri poteſt: quanti eſt æſtimanda virtus, quæ nec eripi, nec ſurripi poteſt unquam; neque naufragio, neque incendio amittitur; nec tempeſtatum, nec temporum permutatione mutatur? qua præditi qui ſunt, ſoli ſunt divites. Soli enim poſſident res & fructuoſas, & ſempiternas, ſolique (quod eſt proprium divitiarum) contenti ſunt rebus ſuis. Satis eſſe putant, quod eſt: nihil appetunt, nulla re egent, nihil ſibi deeſſe ſentiunt, nihil requirunt. Improbi autem, & avari, quoniam incertas, atque in caſu poſitas habent, & plus ſemper appetunt, nec eorum quiſquam adhuc inventus eſt, cui, quod haberet, eſſet ſatis; non modo non copioſi ac divites, ſed etiam inopes ac pauperes exiſtimandi ſunt.

(97) *Labicano*) Labicum oppidulum non procul ab urbe: unde Labicanus ager, qui in prima Italiæ regione collocatur a Plinio lib. 3. cap. 5. Majore numero Livius effert, & *Labicos* dicit l. 2. c. 39. *Facc.*

INDEX LIBRORUM,

Ad quos pertinent, quæ ſequuntur,

FRAGMENTA.

OEconomicorum Libri III.
Protagoras, ex Platone.
De Republica Libri VI. in quorum ultimo ineſt Somnium Scipionis.
De Jure civili Liber.
De Auguriis Liber.
Hortenſius, vel, de Philoſophia.
M. Cato, ſeu, Laus M. Catonis.
De Gloria Libri II.
De Conſolatione.
De ſuis Conſiliis.
De Virtutibus.
Chorographia.
Academicorum Libri IV.
De Natura Deorum.
De Divinatione.
De Legibus.
De Fato.
Timæus, ex Platone.

Digitized by Google

PHILOSOPHICORUM
FRAGMENTA.
(1) OECONOMICORUM LIB. I.

PRISC. *Lib.* VIII. Homo ex eo numero hominum, qui apud nos hoc nomine dignantur.

COLUM. *Lib.* XII. *Cap.* I. Maritale conjugium (2) ſic comparatum eſt natura, ut non ſolum jucundiſſima, verum etiam utiliſſima vitæ ſocietas iniretur, & ne genus humanum temporis longinquitate occideret. Propter hoc mas cum fœmina eſt conjunctus. Deinde ut ex hac eadem ſocietate mortalibus adjutoria ſenectutis, nec minus propugnacula præparentur. Tum etiam, cum victus & cultus humanus non, uti feris, in propatulo, ac ſilveſtribus locis, ſed domi ſub tecto accurandus eſſet, neceſſarium fuit, alterutrum foris ſub dio eſſe, qui labore & induſtria compararet: intus, qui tectis reconderet atque cuſtodiret. Siquidem vel ruſticari,

(1) OEconomicum Cicero adoleſcens admodum de Xenophonte convertit; quemadmodum ipſe teſtatur lib. II. de Officiis, c. 24. Hic eſt autem unicus liber apud Xenophontem, de tuenda re familiari: quem tamen Cicero pro arbitratu ſuo in tres diviſit. Quorum primus præcepta habuit, quemadmodum deberet mater familias domi agere: ſecundus, quemadmodum foris pater familias: tertius agri colendi rationem eſt complexus, teſte in primum Georgicorum Servio, cujus teſtimonium Macrobii etiam auctoritate video comprobari, Saturnaliorum lib. III. *Sigonius*. Sane videtur is liber Latino nomine, *De diſpenſatione univerſa domus*, inſcriptus a Cicerone fuiſſe. Sic enim ſcribit Hieronymus in epiſtola ad Algaſiam quæſt. XI. *Οἰκονομικὸς Xenophontis pulcherrimus liber eſt, qui non gubernationem villæ, ſed diſpenſationem univerſæ domus, Tullio interpretante ſignificat*. Patricius.

(2) *Maritale conjugium*) Hæc videntur eſſe ex [illegible] ex quibus deinde protexta eſt vetus totius corporis in libros diviſio ac diſtributio. *Patricius*.

ri, vel navigare, vel etiam alio genere negotiari neceſſe erat, ut aliquas facultates acquireremus. Cum vero paratæ res ſub tectum eſſent congeſtæ, alium eſſe oportuit, qui & illatas cuſtodiret, & cætera conficeret opera, quæ domi deberent adminiſtrari. Nam fruges, & cætera alimenta terreſtria indigebant tecto: & ovium cæterarumque pecudum fœtus atque fructus a clauſo a cuſtodienda erant; nec minus reliqua utenſilia, quibus aut alitur hominum genus, aut etiam excolitur. Quare cum & operam, & diligentiam ea, quæ propoſuimus, deſiderarent, nec exigua cura foris acquirerentur, quæ domi cuſtodiri oporteret: jure, ut dixi, a natura comparata eſt opera mulieris ad domeſticam diligentiam, viri autem ad exercitationem forenſem & extraneam. Itaque viro calores & frigora perpetienda, tum etiam itinera & labores pacis ac belli, id eſt, ruſticationis & militarium ſtipendiorum, diſtribuit: mulieri deinceps, quod omnibus his rebus fecerat inhabilem, domeſtica negotia curanda tradidit. Et quoniam hunc ſexum cuſtodiæ & diligentiæ aſſignaverat, idcirco timidiorem reddidit, quam virilem. Nam metus plurimum confert ad diligentiam cuſtodiendi. Quod autem neceſſe erat foris & in aperto victum quærentibus nonnunquam injuriam propulſare, idcirco virum, quam mulierem, fecit audaciorem. Quia vero partis opibus æque fuit opus memoria, & diligentia: non minorem fœminæ, quam viro, earum rerum tribuit poſſeſſionem. Tum etiam, quod ſimplex natura non omnes res commodas amplecti b volebat, idcirco alterum alterius indigere voluit: quoniam, quod alteri deeſt, præſto plerumque eſt alteri.

COLUM. *Lib.* XII. *Cap.* 2.) Nam vetus eſt proverbium, *paupertatem certiſſimam eſſe, cum alicujus indigeas, uti eo non poſſe*, quia ignoretur, ubi projectum jaceat quod deſideretur. Itaque in re familiari (3) laborioſior eſt negligentia, quam diligentia. Quis enim dubitet, nihil eſſe pulchrius in omni ratione vitæ, diſpoſitione atque ordine? Quod etiam ludicris ſpectaculis licet ſæpe cognoſcere. Nam ubi chorus canentium, non certis modis, neque numeris præeuntis magiſtri conſenſit, diſſonum quiddam ac tumultuoſum audientibus canere videtur. At tibi certis numeris ac pedibus, velut facta conſpiratione conſenſit, atque concinuit: ex ejuſmodi vocum concordia non ſolum ipſis canentibus amicum quiddam & dulce reſonat, verum etiam ſpectantes audientesque lætiſſima voluptate permulcentur.

DONAT. *in Ter.*) Quid igitur, pro deum immortalium! primum eam docebas? quæſo.

COLUM.) Præparatis idoneis locis, inſtrumentum & ſupellectilem diſtribuere cœpimus, ac primum ea ſecrevimus, quibus ad res divinas uti ſole-

a *Clauſo*) Gruterus, *clauſtro*

b *Volebat*) Lambinus, *poterat*.

(3) *Itaque in re familiari*) Exiſtimo huc reſpexiſſe Servium, qui in illud Æn. I. 707. *Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo*, citat Ciceronem in Oeconomico docentem quid ubi ponendum ſit. *Patricius*.

ſolemus : poſtea mundum muliebrem, qui ad dies feſtos comparatur : deinde virilem : item dierum ſolemnium ornatum, nec minus calceamenta utrique ſexui convenientia : tum jam ſeorſum arma ac tela ſeponebantur, & in altera parte inſtrumenta, quibus ad lanificia utuntur : poſt, quæ ad cibum conficiendum [a] vaſa (ut aſſolent) conſtituebantur : inde, quæ ad lavationem, quæ ad exornationem, quæ ad menſam quotidianam, atque epulationem, pertinerent, exponebantur : poſtea ex iis, quibus quotidie utimur, quod menſtruum eſſet, ſepoſuimus : quod annuum quoque, in duas partes diviſimus. Nam ſic minus fallit, qui exitus futurus ſit. Hæc poſtquam omnia ſecrevimus, tum ſuo quæque loco diſpoſuimus : deinde quibus quotidie ſervuli utuntur, quæ ad lanificia, quæ ad cibaria coquenda & conficienda pertinent, hæc ipſa iis, qui uti ſolent, tradidimus, & ubi ea ponerent, demonſtravimus, & ut ſalva eſſent, præcepimus. Quibus autem ad dies feſtos, & ad hoſpitum adventum utimur, hæc [b] primo tradidimus, & loca ſingula demonſtravimus, & cuique ſua annumeravimus, atque annumerata ipſi exſcripſimus, eamque admonuimus, ut quodcumque opus eſſet, ſciret unde daret : & meminiſſet, atque adnotaret, quid, & quando, & cui dediſſet, & cum recepiſſet, ut quidque ſuo loco reponeret.

OECONOMICORUM LIB. II.

COLUM. *Lib.* II. *Cap.* I.) Utrumne, Iſchomache, inquam, ſi res familiaris deſideraſſet, mercari villicum tanquam fabrum, an ipſe inſtituere conſueviſti? Ego vero ipſe inſtituo. Etenim qui me abſente in meum locum ſubſtituitur, & vicarius meæ diligentiæ ſuccedit, is ea, quæ ego, ſcire debet.

OECONOMICORUM LIB. III.

NONIUS. *Interfici.* Nullo modo facilius arbitror poſſe neque herbas areſcere, & interfici : neque terram ab ſole percoqui.

QUINT. *lib.* XII. *cap.* 5. NON. *Profligare.*) Cum vero affecta jam prope æſtate, uvas a ſole miteſcere tempus eſt.

MACR. *lib.* III. *cap.* 10.) Qui neque ſerit vitem, neque quæ ſata eſt, diligenter colit : oleum, ficus, poma non habet.

CARIS. *Lib.* I.) (4) Apes in alvearium conceſſerunt.

SERVIUS. *In* 2. *Georg.*) Scrobes.

PRO-

---

a *vaſa*) Lamb. *vaſa uſui ſunt*, (*ut*

b *primo*) Lamb. *prome*

(4) *Apes in Alvearium*) Hæc quibus Græcis Xenophontis reſpondeant, vide Victorium lib. XXIII. cap. 3. Var. Lect. *Patricius.*

PROTAGORAS, EX PLATONE.

PRISC. *lib.* VI.) Quid tu? unde tandem (5) appares, o Socrate (6)? an id quidem dubium non eſt, quin ab Alcibiade?

PRISC. *lib.* VIII. Nunc a vobis, Protagora & Socrates, poſtulo, concedatis alter alteri, & inter vos de hujuſmodi rebus controverſemini, non concertetis (7).

PRISC. *lib.* VI. Quæ igitur (8) poteſt eſſe indignitas voluptatis ad moleſtiam, niſi in magnitudine, aut longitudine alterius utrius poſita?

DONATUS *in* PHORMION.) Confirmandi genera compluria (9).

(10) DE REPUBLICA LIB. I. (11)

FRONTO.) Nuntiatum eſt (12), venire Lælium, domoque jam exiſſe.
NON.

(5) *Quid tu? unde tandem*) Hæc verba ſunt prima dialogi: quod ex Græcis, quæ his reſpondent, cognoſcitur. Πόθεν ὦ Σώκρατες βαίνῃ. ἢ δῆλα δὴ ὅτι ἀπὸ κυνηγεσίου, τοῦ περὶ τὴν Ἀλκιβιάδου ὥραν; Cum autem Cicero, *Appares*, verterit, ſatis perſpicuum eſſe poteſt, cum non, βαίνῃ, ſed φαίνῃ apud Platonem legiſſe: quod videtur multo etiam rectius. *Sigonius.*

(6) *Socrate*) Σώκρατες, licet ſit tertiæ, tamen non tantum *Socrates* facit in vocativo: ſed &, quaſi primæ declinationis foret, dicitur, *Socrate*, more Græcorum, qui dicunt, ὦ Σώκρατε. *Voſſius*, Gram. IV. 3.

(7) *Controverſemini, non concertetis*) Ad eundem prope modum infra de Rep. lib. IV. *Benevolorum concertatio, non lis inimicorum, jurgium dicitur. Jurgare igitur lex putat inter ſe vicinos, non litigare.* Sed ibi concertationem benevolis tribuit, quam hic ab iiſdem auferre videtur. *Patricius.* Platonis ἀμφισβητεῖν hic eſt *controverſari*: quod verbum apud Ciceronem eſt ſingulare. *Sigonius.*

(8) *Quæ igitur poteſt*) Vide quæ de hoc loco adnotavit P. Victorius lib. XIX. cap. 9. Variar. Lect. *Patricius.*

(9) *Compluria.*) De ejuſmodi declinatione verbi, *compluria*, pro *complura*, vide Gellium, V. 21. *Idem.*

(10) Suorum de Republica ſex librorum mentionem facit Tullius *in Bruto*, cap. 5. *ad Q. fratr.* III. 5. *ad Atticum*, IV. 16. VI. 1. 2. 6. VII. 2. 3. X. 4. XIII. 19. *Tuſcul.* IV. 1. *de Divin.* II. 1. *de Legibus* I. 5. 6. 7. II. 10. III. 2. 5. 13. 16. *de Officiis*, II. 17. *de Amicitia*, 4.

(11) Quamquam intelligo, difficile eſſe, ex tam minutis hujus libri fragmentis certum ullum ejus argumentum elicere: conabor tamen, conjecturis paulo firmioribus inſiſtens, quam veriſſimam potero, ejus ſententiam indagare. Sic igitur ſentio, Ciceronem in hoc libro, quoniam de Rep. erat acturus, quæ civitatis eſſe conſtitutio definitur, primum de civitate propoſuiſſe; deinde vero, quoniam civitas urbe contineretur, quid urbs eſſet, & quid civitas, oſtendiſſe, cumque ex civibus conſtet civitas, civem, & civem eum, quem potiſſimum in his libris informat, optimum, ſive optimatem circumſcripſiſſe: eandemque doctrina, artibus, ſtudio, ac patriæ caritate inſtitui: præterea diuturnam civitatis potentiam concordia retineri, concordiam conſilio & diſciplina conſervari docuiſſe: & quoniam recto conſilio nihil eſt inimicius, quam iracundia, & libido, poſtremo, ut illæ frenandæ eſſent, etiam ſubjeciſſe. Cur autem ita ſentiam, deinceps ſingulis fragmentis conſiderandis exponam. *Sigonius.*

(12) *Nuntiatum eſt,*) Hoc ad dialogi præparationem pertinet, qua docetur, unde interlocutorum quiſque, & qua de cauſa convenerit, & ut de rebus illis diſſeruerit, aut audierit. Hoc autem fragmentum, ut multa poſt alia, ex Cornelii Frontonis, grammatici veteris, libro quodam, qui *Elocutionum exempla* inſcriptus eſt, mutuatus ſum. Quem librum ex intimis Rainutii Farneſii, Cardinalis illuſtriſſimi, theſauris, domino ipſo concedente, ſumptum ad me Roma juvenis ornatiſſimus atque doctiſſimus Fulvius Urſinus, amicus meus, miſit. *Idem.*

Digitized by Google

NON. *Propter.*) Eum quoque ut ſalutavit (13), propter Tuberonem juſſit aſſidere.

FRONTO.) Negotii publici expers.

NON. *Cituma.* Quare ſi placet (14), deduc orationem tuam de cælo ad hæc cituma.

DIOMED.) Quaſi alius aſſimulare (15) rempublicam aut melius non poſſit, aut omnino non poſſit.

NON. *Accommodatum.*) * expoſitamque ad (16) exemplum noſtræ reipublicæ accommodabo ad eam, ſi potero, omnem illam orationem, quæ eſt mihi habenda de optimo civitatis ſtatu.

NON. *Urbs a civitate.*) Quam cum (17) locis manuque ſepſiſſent, ejuſ-

---

(13) *Eum quoque ut ſalutavit*) Et hæc ex præparatione dialogi ſumpta ſunt. Quod autem fecit in libris oratoriis, ut alios induxerit ſenes, qui diſputarent, Scævolam, Craſſum, & Antonium; alios adoleſcentes Cottam, & Sulpicium, quorum rogatu ſenes illi ad eam diſputationem adducerentur; idem etiam videtur feciſſe in libris his, ut ſupra oſtendi, politicis. Ex adoleſcentibus autem unus fuit Q. Tubero, alter Q. Scævola, quem, ut opinor, Scipio propter Tuberonem juſſit aſſidere. *Idem*.

(14) *Quare ſi placet*,) Videtur conſentaneum eſſe, Scipionem, cum de civitate eſſet diſputaturus, altius ſermonem repetiiſſe, id eſt a Deo, cujus numine, ac conſilio humana omnia gubernantur, ut inde aut homines etiam deorum providentia inter ſe ſociatos eſſe concluderet, aut, quod fecit in primo de Legibus, homines, & deos eidem legi obedientes, & ejuſdem quaſi civitatis eſſe oſtenderet. Quare rogatur nunc Scipio, ut a rebus cæleſtibus ad humanas, quæ nobis propiores ſunt, orationem deducat. *Sigonius*. Sigonius, ut videtur, legit ſic: *Quare, ſi placet, deduc orationem tuam de cælo ad hæc cituma*. Ego vero ſic: *Quare ſi placet, deduc, oro, rationem tuam de cælo ad hæc cituma*. Quod autem Scipio, ut opinor, rogatur, hic, ut rationem vel orationem ſuam de cælo deduceret, idem eſt fortaſſis, quod de Socrate in præfatione v. Tuſculanæ ita affirmatur: *Socrates*, inquit, *primus philoſophiam devocavit e cælo, & in urbibus collocavit, & in domos etiam introduxit*, videlicet *in hæc cituma*. Patricius.

(15) *Quaſi alius aſſimulare*) Hæc ex Diomedis libro I. deſcripſi, qui citat librum de Republica. Putavi autem etiam ad librum primum pertinere, verbaque eſſe Scipionis, recuſantis provinciam (ut ſit in omnibus paſſim Ciceronis dialogis) de Rep. diſputandi; ut ſit ſenſus. Sic mihi hoc a vobis de Rep. diſſerendi munus imponitur, quaſi alius aſſimulare Remp. aut melius non poſſit, aut omnino non poſſit. Ita enim ego fragmentum & accipio, & explen. Dixit autem *aſſimulare rempublicam*, ſicut Horatius in epiſtola ad Piſones, *ſimulare cupreſſum*. Idem.

(16) *Expoſitamque ad exemplum*) Sunt qui hunc locum ita legunt: *Exponam quoque ad exemplum noſtræ reip. accommodaboque ad eam &c.* Huc autem reſpexiſſe videtur idem Cic. II. de Leg. cap. 10. *An cenſes*, inquit, *cum in illis de Rep. libris perſuadere videatur Africanus, omnium rerumpub. noſtram veterem illam fuiſſe optimam, non neceſſe eſſe optimæ reipub. leges dare conſentaneas?* Idem.

(17) *Quam cum locis*) His verbis docuit Scipio, quid inter *urbem* intereſſet, & *civitatem* auctore Nonio, atque *urbem* ædificia eſſe, *civitatem* civium multitudinem eſſe ſtatuit. Ariſtoteles quidem etiam libro III. Politicorum, *civitatem* ſcribit non ex mœnibus æſtimandam, atque omnium definit τὴν πόλιν πλῆθος τῶν πολιτῶν, τὴν πολιτείαν τάξιν τῆς πόλεως. Quo ſpectaſſe, cum hæc dicit, etiam Cicero videtur. Addam illud etiam; putare me, Scipionem de ſitu urbis in hoc libro egiſſe, quoniam in hoc libro de urbe diſputavit. Etenim Servius, exponens illum verſum poetæ,

Fluminaque antiquos ſubter labentia muros,

id etiam a Cicerone in libris de Rep. laudatum ſcribit. Quo illa quoque referenda videntur: *ut ad eam urbem, quam incolas, poſſit adnare*. Ariſtoteles autem ne hoc quidem in ſuis de Rep. præceptionibus prætermiſit. *Sigonius*. Haud ſcio quam rectum ſit, *locis manuque*. Mallem, *opere manuque*, vel *arte manuque*, vel *labore manuque*. Patricius.

Digitized by Google

ejuſmodi conjunctionem tectorum, oppidum, vel urbem appellarent, delubris diſtinctam, ſpatiiſque communibus (18). Omnis ergo populus, qui eſt talis cœtus multitudinis, qualem expoſui, civitas eſt: omnis civitas, quæ eſt (19) conſtitutio populi, reſpublica.

FRONTO.) Ut ad eam urbem, quam incolas, poſſis adnare.

D. AUGUST. *epiſt.* 5. * brevi multitudo * diverſa atque vaga, concordia civitas facta erat.

NON. *Cognoſcere.*) Cognoſcere mehercule, inquit (20), conſuetudinem iſtam, & ſtudium, ſermonemque.

SENECA *lib.* XIX. *epiſt.*) * duos Romanos reges eſſe, quorum alter patrem non habet, alter matrem, Nam de Servii matre dubitatur. Anci Marcii pater quoque ignoratur. Tantum hic Marcius, Numæ nepos dicitur.

NON. *Dimittere.*) Tum annui conſules (21), tum dimiſſi populos faſces.

SENECA *lib.* XIX. *epiſt.*) * provocationem ad populum (22) etiam a regibus fuiſſe.

NON.

(18) *Delubris diſtinctam, ſpatiiſque communibus.*) Totum hoc fragmentum a nonnullis, qui & ipſi colligendis his, ante Sigonium etiam & nos ipſos, operam navaverunt. Varronis, non Ciceronis eſſe dicitur. De quo quidem alii viderint. Ciceronem ſane in hoc libro de ſitu urbis, deque ædificiis diſputaviſſe, cum Servii auctoritate in lib. 11. Georg. tum etiam Ciceronis ipſius ex 11. de Officiis libro, cap. 17. convincitur: *Atque etiam*, inquit Cicero, *illo impenſæ meliores ſunt, muri, navalia, portus, aquarum ductus*, &c. *Sed de hoc*, inquit, *genere toto in iis libris, quos de Republica ſcripſi, diligenter eſt diſputatum.* Patricius.

(19) *Omnis civitas, quæ eſt*) Legendum fortaſſe: *Omnis civitas, conſtituta a populo*, &c. *Lambinus.*

* *diverſa*) Legerem, *diſperſa*. Patr.

(20) *Cognoſcere mehercule, inquit*) Verba videntur alicujus eorum, qui Scipionem audiebant, qui ſe cupere ait, veterem cognoſcere conſuetudinem illam reip. Romanæ, de qua ille ſe dicturum eſſe oſtenderat. Sigonius: Alias legitur, *cognoſco*. Quid? ſi, *cognoſcite*. Ut ſint hæc Scipionis, ad eos, qui audiebant: quanquam ne Sigonii quidem conjectura diſplicet. *Patricius.*

(21) *Tum annui conſules*) Primum admoneo videri hoc in loco deeſſe vocem, *inſtitut.*. Ut ſit: *Tum inſtituti annui conſules, tum dimiſſi popul. faſces.* Deinde addo, videri mihi legendum eſſe *demiſſi*, non *dimiſſi*. Eſt enim *demittere*, *ſummittere*. Loquitur autem de liberata regio dominatu rep. cum pro uno perpetuo rege conſules duo, & quidem annui creati, & populo faſces a P. Valerio Poplicola, primum conſule, ſummitti, ad populi libertatem ſtabiliendam, cœpti. Livius lib. 11. *Conſul, vocato ad concilium populo, ſummiſſis faſcibus in concionem aſcendit. Gratum id multitudini ſpectaculum fuit. Summiſſa ſibi eſſe imperii inſignia, confeſſionemque factam, populi, quam conſulis, majeſtatem vimque majorem eſſe.* Credo autem Scipionem, cum, quemadmodum optimus Romæ reip. ſtatus eſſet conſtitutus, docere vellet, a primordio urbis nobiliſſimum quodque inſtitutum, quo ejuſmodi imperii temperatio in remp. Romanam ſit invecta, repetiiſſe. Siquidem ipſe in Tuſculanis Cicero ſe majorum inſtituta in his libris moreſque eſſe perſecutum tradit. Accedit etiam, quod Seneca epiſtola cviii. Ciceroni, ait, in libris de Rep. *quem nos in hiſtoriis dictatorem dici legimus, eum magiſtrum populi appellari. Unde qui ab eo nominatur, magiſter equitum.* Quod idem tamen fecit quoque in epiſt. ad Gallum: *Sed heus tu*, inquit, *manum de tabula, magiſter adeſt citius, quam putabamus. Magiſtrum* autem intelligit Cæſarem dictatorem. *Sigonius.*

(22) *Provocationem ad populum*) Ex Seneca, eodem illo lib. xix. Epiſtolarum. *Ex iiſdem*, inquit, *de Rep. libris notat Philologus provocationem ad populum etiam a regibus fuiſſe.* Detur enim mihi interim, eſſe

hæc

Digitized by Google

NON. *Horrendum ab horrido.*) Horum enim ſeveritatem (23) dicitur inhorruiſſe primum civitas.

SENECA *lib.* XIX. *epiſt.*) Quem nos dictatorem (24) dicimus, & in hiſtoria ita nominari legimus, apud antiquos magiſter populi vocatus eſt, quod, qui ab illo nominatur, magiſter equitum eſt.

CIC. VI. *ad Atticum* 9.) Cn. Flavius faſtos protulit (25).

FRONTO.) Ipſa cognitio (26) nos delectavit.

NON. *Æmulus.*) Quomodo enim judicatur iſte optimas (27), aut optimatium æmulus? doctrina, artibus, ſtudiis. Audio, quando?

NON.) Sed audiſſe te credo, tum vero Platonem (28), Socrate mortuo, primum in Ægyptum diſcendi cauſa, poſt in Italiam contendiſſe.

hæc ipſius verba Ciceronis. Ubi ſunt autem, qui provocationem a dictatore in univerſum tollunt? cum videant reges etiam ipſos provocationi ceſſiſſe. Sic Fabius pater pro filio, magiſtro equitum, ad Papirium dictatorem apud Livium lib. VIII. *Videro, ceſſurusne provocationi ſis*, inquit, *cui rex Rom. Tullus Hoſtilius ceſſit.* Patricius.

(23) *Horum enim ſeveritatem*) Pergit inde Scipio longius, id eſt ad decemviros, ut opinor, conſulares, quorum nimia ſeveritate civitatem primo aſpectu perculſam inquit fuiſſe. Etenim ſine provocatione creati, conſulari imperio, & tribunicia poteſtate ſublata, cum centum lictoribus ſecures novo exemplo cum faſcibus alligatas ferentibus, cum in forum prodiiſſent, ac collegarum interceſſionem ſuſtuliſſent, terrore, ac formidine omnia compleverunt. Auctor lib. II. Livius, & Dionyſius. *Sigonius.*

(24) *Quem nos dictatorem*) Ne hoc quidem fragmentum valde exiſtimo Ciceronianum eſſe: quod ego tamen, ſicut ex Seneca cætera paulo ante recitata, antiquitatis magis, quam elocutionis cauſa, in contextum recipere volui. Nam hoc quoque ex libris de Rep. notare ait Seneca Philologum. *Patricius.*

(25) *Cn. Flavius faſtus protulit.*) De Cn. Flavio faſtos proferente locutum eſſe in libris de Rep. Scipionem, Cicero in Epiſtolis ad Atticum miſſis affirmat ille quidem, ſed tamen librum occultat. Mihi vero maxime probatur, cum Scipio hoc libro de veteribus Romanæ reip. inſtitutis agere inſtituiſſet, eum ne Flavio quidem faſtos publicante reticuiſſe. *Sigonius.* Vide Livium, lib. 9. in fine; Plinium, lib. XXIII. cap. 1. Gellium. VI. 9. *Patricius.*

(26) *Ipſa cognitio*) Videntur verba alicujus eorum; qui Scipionem Romana inſtituta perſecutum laudet, ſeque ea cognitione delectatum dicat. *Sigonius.*

(27) *Judicatur iſte optimas*) In vulgatis Nonii libris, unde hoc ſumptum eſt, legitur, *optimas*: at ego legendum exiſtimo, *optimas*, ut etiam in Sextiana, Pauli Manutii Commentario non erudite minus, quam eloquenter, explicata. Qui ita ſe gerebant, ut ſua conſilia optimo cuique probarentur, *optimates* habebantur. Quis eſt ergo *optimas iſte?* Expoſitus autem memorabilibus omnibus reip. Romæ inſtitutis, credo tandem Scipionem, ut æquatis plebis & patriciorum opibus reſp. conſtituta ac temperata ſit, docuiſſe; tum vero civem ejus etiam reip. quem vere optimatem, quod optimam tractet rempub. poſſumus appellare, quodam modo depinxiſſe, atque eum a populari ſeparaſſe. Ex qua deſcriptione hæc ſunt, ut opinor, quibus ait optimatem doctrina, artibus, & ſtudiis judicari. Præclare. Scribit enim etiam Ariſtoteles ἀριστοκρατικὸν eſſe illum, cui propoſita ſit legum & veteris diſciplinæ tutela. *Sigonius.* Ego autem miror totum hoc fragmentum citari a Nonio ad oſtendendam ſignificationem verbi, *æmulus*, cum pro eo, qui ſimilitudinem vitæ alicujus vel inſtituti ſequitur, accipitur; ut ſane verear, ne ita legendum ſit: *Qua enim*, vel *quomodo enim judicatur eſſe æmulus? Doctrina, artibus, ſtudiis.* Hactenus puto Ciceronis fragmentum eſſe. Quod autem ſequitur, Nonii eſt fortaſſis, & pertinet ad declarationem verbi, *audio*; ut ſit: *Audio, quando ſignificat*, vel *quando conſtruitur &c.* Eſſe enim lacunam in Nonio exiſtimo. *Patricius.*

(28) *Sed audiſſe te credo*, Tubero, *Platonem*) Sic legendum eſſe vidit Jacobus Cujacius, Obſerv. lib. XI. cap. 9. *Lamb.*

NON. *Anima.*) Tum virtute (29), labore, induſtria quæreret ſummi viri indolem, niſi nimis animoſe ferox natura illum neſcio quo pacto.

NON. *Conſitura.*) Quæ videlicet ille non ex agri conſitura (30), quam cernebat, ſed ex doctrinæ indiciis interpretabatur.

NON. *Antiquus, Antiquior.*) Sed quoniam plurima beneficia continet patria, & eſt antiquior parens, quam is, qui ut ajunt, creaverit, major ei profecto, quam parenti, debetur gratia.

NON. *Pignerari.*) Sed ut plurimas (31) & maximas noſtri animi, ingenii, conſilii prima ipſa ſibi ad utilitatem pigneraretur.

NON. *Conducere.*) Facillimam autem in ea republica eſſe poſſe concordiam (32), in qua idem conducat omnibus.

NON. *Firmitudo.*) Habent æquabilitatem quandam, qua carere diutius vix poſſunt liberi, deinde firmitudinem.

NON. *lib. de doct. indagine.* Nec tantum Carthago (33) habuiſſet opum ſexcentos fere annos ſine conſiliis & diſciplina.

NON. *Dominatus.*) Quid? tune cum es iratus (34), permittis illi iracundiæ dominatum animi tui?

(29) *Tum virtute,*) Hoc fragmentum ad primumne, an ſecundum, an etiam quintum librorum proprie pertineat, (hos enim libros omnes in Nonio variis citari video,) alii dijudicent. Ego in primo repoſui, non quaſi id certa ulla ratione fieri debere ſtatuerim, ſed quod ex omnibus libris, qui in eo recitando loco nominabantur, eum librum cæteris præponi poſſe judicaverim, quem ordo ipſe naturæ præponit in ordine numerorum. Hæc de loco. De reliquis Salogæ Nonius ita habet: *Tum virtute, labore, induſtria quæreretur ſummi viri indolem, niſi nimis animoſe ferox natura illum neſcio quo.* Alii legunt, *Tum virtute, lab. induſtria quæreretur ſummi viri indoles nihil minus animoſe &c.* Ego unica ſolum dictione commutata ſequor Salogani libri lectionem. Lego enim pro, *quæreretur, quæreret*: quæ tamen etiam lectio aliqua ex parte, ex aliorum propoſita lectione, hauſta videri poteſt. Nam, *pacto*, quod verbum adjeci ad extremum, hoc etiam in quibuſdam libris invenio. *Patricius.*

(30) *Quæ videlicet ille non ex agri conſitura,*) Neſcio, an de Lyſandro loquatur, hortos Cyri regis manu conſitos admirante. Quem ſic Xenophon in Oeconomico fecit loquentem: *πάντα μὲν θαυμάζω ἐπὶ τῷ κάλλει· πολὺ δὲ μᾶλλον ἄγαμαι τὰ καταμετρήσαντός σοι, ϗ διατάξαντος ἕκαστα τούτων.* Quæ iis expreſſit in Catone Cicero: Mirari ſe non modo diligentiam, ſed etiam ſolertiam ejus, a quo eſſent illa dimenſa, atque deſcripta. Quorſum autem hæc ſpectent, ne divinari quidem licet. Fortaſſe autem de ſtudio patrio, atque avito agri colendi, quem optimati etiam convenire cenſeret, Scipio dicere erat aggreſſus. Nam Cicero quidem in Sextiana inter optimates libertinos etiam, & ruſticos municipales retulit. *Sigon.*

(31) *Sed ut plurimas*) Loquitur item, ut opinor, de patria. *Idem.*

(32) *Facillimam autem in ea rep. eſſe poſſe concordiam*) *Concordiam* ex æquabilitate oriri ſignificat. Ut enim ſeditio excitatur, auctore in Politicis Ariſtotele, cum civium alii ſe deteriore, quam alios, premi conditione, neque æqualem habere reip. partem exiſtiment: ſic concordiam, quæ temperatione civitatis maxime continetur, civium ipſorum æquabilitas tuetur. Qua de re in his; & in proximis verbis agitur. *Sigonius.*

(33) *Nec tantum Carthago*) Exemplo Carthaginienſium docet, neceſſariis eſſe ad imperii magnitudinem, & diuturnitatem conſiliis, & diſciplinam. Cæterum Vell. lib. 1. ait: *Carthago diruta eſt, cum ſtetiſſet annos* CCCCLXVII. *Idem.*

(34) *Quid? tu cum es iratus.*) Poſtremo Scipio de frenanda ira inimica conſilio, & libidine coercenda; qua mens impeditur in deliberando, agit. Atque iis hæc duo fragmenta hujus diſputationis partem attingunt. *Idem.*

Digitized by Google

NON. *Anima.*) Ergo non probares conſilio pulſo libidines (35), quæ ſunt innumerabiles, iracundias, quæ tenerent omnia. Ego vero nihil iſto animo, nihil ita animato homine miſerius ducerem.

NON. *Invitare.*) (36) Denique ipſa natura non invitaret ſolum; ſed etiam cogeret.

FRONTO.) Populo gratificans (37) & aliena, & ſua.

FRONTO.) Nec vero jam meo nomine abſtinet.

NON. *Horrendo ab horrido.*) Sed ut ille, qui navigat, cum ſubito mare cœpit horreſcere.

MACR. *lib. de different. & ſocietatibus Græci Latinique verbi.*) Libenter tibi, Læli, uti eum deſideras, equidem conceſſero.

DE REPUBLICA LIBER II. (38)

NON. *Exultare.*) Eſt igitur quiddam turbulentum (39) in hominibus ſingulis, quod vel exſultat voluptate, vel moleſtia frangitur.

NON.

(35) *Pulſo libidines*) Auſus ſum pro *pulſo*, *pulſas* ponere. Senſus totius eſt: Si quis eſt, qui non probet, pulſas eſſe libidines & iracundias conſilio, næ is miſerrime eſt animatus. *Patricius.*

(36) *Denique ipſa natura*) Fortaſſe etiam in cupiditatibus hoc dictum eſt. Apud Nonium autem cum legeretur: *Cicero de Rep. Idemque ipſa natura*; repoſui; *Cicero de Rep. 1. Denique ipſa natura*. Sigon.

(37) *Populo gratificans*) Mirum ni hoc fragmentum ad eum locum pertineat, ubi de ſitu urbis & ædificiis diſputabat; quemadmodum ſuperius in illum locum, *Delubris diſtinctam, ſpatiiſque &c.* oſtendimus. Equidem Cicero ædificia publica civitatum inter beneficentiæ & liberalitatis officia numerat, quibus quidem populo gratum fieri ſolet. *Patricius.*

(38) In ſecundo libro, quantum ego judicare poſſum, Scipio ſermonem, quem priore libro de coercendis animorum cupiditatibus orſus erat, aut retexuit, aut continuavit, aut certe uberius explicuit. Sive autem, quem ipſe quærebat, inſtituto, iterum ad civitatis quæſtionem deſcendit. Et quoniam civitatis conſtitutio nihil eſt aliud, quam respublica, reip. etiam definitionem, ac diviſionem breviſſimam attulit, cum remp. *rem populi* eſſe diceret, bonam quidem, cum juſte regeretur vel ab uno, vel a paucis, vel a multis; vitioſam autem, cum injuſte; optimam vero, cum ex tribus rectis conſtaret. Atque hæc quidem pluribus, ut video, verbis diſſeruit, adeo ut maximam hujus libri partem in eo ſermone conſumpſerit. Docet autem hoc D. Auguſtinus, cum in l. de Civitate Dei 11. cap. 21. quid in extremo ſecundo libro Scipio diſputarit, his verbis exponit. *Inducit Cicero Scipionem eum ipſum cui Carthaginem extinxerat, de rep. diſputantem, quando præſentiebatur ea corruptione, quam deſcribit Salluſtius, jam jamque peritura. Eo quippe tempore diſputabatur, quo jam unus Gracchorum occiſus fuit. E quo ſcribit ſeditiones graves cæpiſſe Salluſtius. Nam mortis ejus fit in eiſdem libris commemoratio. Cum autem Scipio in ſecundi libri fine dixiſſet; ut in fidibus, ac nervis, atque cantu ipſo, ac vocibus concentus ex diſſimillimarum vocum concors tamen efficitur, & congruens, ſic ex ſummis, & mediis, & infimis interjectis ordinibus, ut ſonis, moderata ratione civitatem conſenſu diſſimillimorum concinere: & quæ harmonia a muſicis dicitur in cantu, eam eſſe in civitate concordiam, arctiſſimum, atque optimum vinculum, incolumitatis: eamque ſine juſtitia nullo pacto eſſe poſſe. Ac deinde eum aliquanto latius, atque uberius diſſeruiſſet, quantum prodeſſet juſtitia civitati, quantumque obeſſet, ſi abfuiſſet, ſuſcepit deinde Philus, unus eorum, qui in diſputatione aderant, & popoſcit, ut hæc ipſa quæſtio diligentius tractaretur, ac de juſtitia plura dicerentur, propter illud, quod jam vulgo ferebatur, remp. regi ſine injuria non poſſe. Hanc proinde quæſtionem diſcutiendam, & enodandam eſſe aſſenſus eſt Scipio, reſpondetque nihil eſſe, quod adhuc de rep. putaret*

dic-

NON. *Volutabundus.*) Cupido autem, & expetenti (40), & libidinoſo, & volutabundo in voluptatibus.

NON. *Anxitudo.*) Quantaque anxitudo (41) prona ad luctum, & mœrens, ſemperque ipſa ſe ſollicitans.

NON. *Timor & timiditas.*) Eſſe autem angore & miſeria afflictas, atque abjectas timiditate & ignavia.

NON. *Elidere.*) Ut auriga indoctus (42) e curru trahitur, operitur, eliditur, laniatur.

NON. *Offendere.*) Sed imitor Archytam (43) Tarentinum, qui cum ad villam veniſſet, & omnia aliter offendiſſet.

NON. *urbs a civitate.*) * quo auctore & principe vocitatur civitas.

NON. *Modicum.*) Statuo eſſe optime conſtitutam rempublicam, quæ ex tribus generibus illis, regali, optimo, & populari confuſa modice, nec puniendo irritet animum immanem ac ferum, nec omnia prætermittendo, licentia cives deteriores reddat.

D. AUG. *lib. II. cap. 21. Civit.*) Ut in fidibus (44) ac tibiis atque cantu ipſo, ac vocibus concentus eſt quidam tenendus ex diſtinctis ſonis, quem immutatum ac diſcrepantem aures eruditæ ferre non poſſunt, iſque concentus ex diſſimillimarum vocum moderatione concors tamen efficitur & congruens: ſic ex ſummis, & infimis, & mediis interjectis ordinibus, ut ſonis, moderata ratione civitas conſenſu diſſimillimorum concinit; & quæ harmonia a muſicis dicitur in cantu, ea eſt in civitate concordia, arctiſ-

Iii 2 ſimum

dictum, niſi eſſet confirmatum, non modo falſum eſſe illud, ſine injuria non poſſe, ſed veriſſimum eſſe, ſine ſumma juſtitia remp. regi non poſſe. Cujus quæſtionis explicatio cum in diem ſequentem dilata eſſet, in tertio libro magna conflictione acta res eſt. Hæc ille. Ex quibus apparet, Scipionem, poſtea quam optimam remp. breviter circumſcripſit, de concordia ſermonem iterum intuliſſe, eamque æquabilitate cuſtodiri, allata concentuum ſimilitudine, docuiſſe: extremo autem de juſtitia, ſine qua æquabilitas, atque concordia eſſe non poſſet, dubitante maxime de ea re Philo, diſſeruiſſe. *Sigonius.*

(39) *Eſt igitur quiddam turbulentum*) Latius in hoc libro, ut dixi, de perturbationibus animorum diſputatum eſſe, quam priore extremo factum fuerat, puto. Quare eo ſine dubio referendum hoc eſt, quod profert Nonius ex lib. Ciceronis de Rep. Quanquam enim libri numerus apud eum interiit, tamen e ſecundo fuiſſe, ipſius argumenti ſimilitudo mihi perſuadet. Significat autem, duobus quaſi morbis homines conflictari: voluptate, & *moleſtia.* Sic enim apud Nonium lego, non, ut vulgo, *modeſtia.* Vexatur enim æque animus voluptate, ac dolore, quamvis illa exultet, hoc frangatur. *Idem.*

(40) *Cupido autem, & expetenti*) Libidinem his verbis, quam Græci ἐπιθυμίαν vocant, expreſſit, quam ipſe in Tuſculana quarta cum lætitia copulavit: *Quæ vero*, inquit, *adverſa rationi incitata eſt vehementius, ea libido eſt, vel cupiditas effrenata, quæ in omnibus ſtultis invenitur.* Idem.

(41) *Quartaque* (vulgo) *quantaque anxitudo*) Anxitudinem quartam ægritudinis ſpeciem videtur intelligere, quam in Tuſculana quarta vocavit Angorem; eamque definivit, *ægritudinem prementem.* Sigonius.

(42) *Ut auriga indoctus*) Neſcio an hæc ſimilitudo eo adhibita ſit, ut rationem, quæ eſt inter appetitum & animum, demonſtraret, atque an mentem, ſenſibus obedientem, cum rudi atque indocto auriga, qui ſe trahi ab equis patiatur, compararit. Quod ſi ita eſt, Platonem certe ſecutus eſt, qui in Phædro de duobus equis bono & malo, & eorum auriga ratione diſſeruit. *Idem.*

(43) *Archytam*) Vide Tuſc. IV. 36.

(44) *Ut in fidibus,*) De Officiis. I. 41.

ſimum atque optimum omni in republica vinculum incolumitatis, quæ ſine juſtitia nullo pacto eſſe poteſt.

NON. *Projectum.*) Juſtitia foras ſpectat, & projecta tota eſt, atque eminet.

NON. *Explicare.*) Quæ virtus præter cæteras totam ſe ad alienas utilitates porrigit, atque explicat.

NON. *Exſultare.*) * quæ ſanguine alitur, atque in omni crudelitate ſic exſultat, ut vix hominum acerbis funeribus ſatietur.

NON. *lib. de doct. indagine.*) Itaque præclara illa inſtitutio Romuli cum ducentos annos & triginta fere firma manſiſſet.

NON. *Viritim.*) Ac primus agros, quos bello Romulus (45) ceperat, diviſit viritim civibus.

FRONTO.) Cum aliud nihil (46) domum ſuam deportaviſſet.

NON. *Pecunioſus.*) Multaque ditione ovium (47) & boum, quod tunc erat res in pecore, & in locorum poſſeſſionibus, ex quo pecunioſi & locupletes vocabantur.

GELLIUS *lib. 1. cap. 22.*) Non gravarer, Læli (48), niſi & hos velle putarem, & ipſe cuperem, te quoque aliquam partem hujus noſtri ſermonis attingere; præſertim cum heri ipſe dixeris, te nobis etiam ſuperfuturum. Verum, ſi id quidem (49) fieri non poteſt, ne deſis, omnes te rogamus.

NON. *Calumnia.*) ut Carneadi reſpondeatis (50), qui ſæpe optimas cauſas ingenii calumnia ludificari ſolebat.

FRONTO.) Neque enim ad mare admovit, quod ei fuit facillimum.

D. AUG. *lib. 11. cap. 21. Civit.*) Nihil eſt quod adhuc de republica putem dictum, & quo poſſim longius progredi, niſi ſit confirmatum, non modo falſum eſſe illud, ſine injuria non poſſe, ſed hoc veriſſimum, ſine ſumma juſtitia rempublicam regi non poſſe.

DE

(45) *Ac primus agros, quos bello Romulus*) Numam Pompilium, qui ſecundus a Romulo regnavit, videtur ſignificare: qui agros, ut ait Dionyſius, a Romulo bello partos, nec cuiquam diviſos, viritim pauperibus diſtribuit. Quod eſt incredibilis regis ejus juſtitiæ certiſſimum argumentum. *Sigonius.*

(46) *Cum aliud nihil*) Exemplum juſtiſſimi imperatoris, ut Pauli Æmilii, qui prædæ nihil in domum ſuam intulerit. *Idem.*

(47) *Multaque ditione ovium*) Multatio, inquit Plinius XVIII. 3. non niſi ovium boumque impendio dicebatur. *Patricius.*

(48) *Non gravarer, Læli,*) Verba ſunt Scipionis, quibus longiorem a ſe hodierni diei diſputationem repellit, ſeque Lælium differentem, quemadmodum pridie pollicitus fuerat, velle audire ait. *Sigon.*

(49) *Si id quidem*) Regius codex: *Verum id quidem*, omiſſa vocula *ſi*. Jac. Gronov.

(50) *Ut Carneadi reſpondeatis,*) Hæc ſunt verba Furii petentis, ut de juſtitia latius diſputetur, quo argumentis Carneadis, quæ ipſe contra juſtitiam allaturus eſt, reſpondeant, eaque, ſi poſſint, convellant. Carneadem autem ea dicendi ac diſſerendi facultate inſtructum fuiſſe inquit in 11. de Orat. ut nullam unquam rem oppugnarit, quam non expugnarit. *Sigon.*

DE REPUBLICA LIB. III. (51)

D. AUG. *lib.* IV. *contra Pelagium.*) Homo non ut a matre, ſed ut e noverca natura editus eſt in vitam corpore nudo, & fragili, & infirmo: animo autem anxio ad moleſtias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines: in quo tamen ineſt tanquam obrutus quidam divinus ignis ingenii & mentis.

SENECA *lib.* XIX. *epiſt.*) Quoniam ſumus ab ipſa calce (52) ejus interpellatione revocati.

LACT. *Epitome cap.* I.) Nullum eſt jus naturale (53). Itaque omnes ani-

(51) Argumentum hujus libri minime dubium eſt. Siquidem D. Auguſtinus accurate illud eodem in loco Civit. II. 21. aperuit, ubi deinceps in tertio libro magna contentione rem actam ſcribit. *Suſcepit enim*, inquit, *Philus ipſe defenſionem eorum, qui ſentirent, ſine injuſtitia regi non poſſe remp. purgans ſe præcipue, ne hoc ipſe ſentire crederetur: egitque ſedulo pro injuſtitia contra juſtitiam, ut hanc eſſe utilem reipublicæ, illam vero inutilem, veriſimilibus rationibus & exemplis velut conaretur oſtendere. Tum Lælius, rogantibus omnibus, juſtitiam defendere aggreſſus, aſſeruit, quantum potuit, nihil tam inimicum, quam injuſtitiam civitati, nec omnino niſi magna juſtitia geri, aut ſtare remp. poſſe. Qua quæſtione, quantum ſatis viſum eſt, pertractata, Scipio ad intermiſſa revertitur, recolitque ſuam, atque commendat brevem reip. definitionem; qua dixerat, eam eſſe rem populi. Populum autem non omnem cœtum multitudinis, ſed cœtum juris conſenſu, & utilitatis communione ſociatum eſſe determinat. Docet deinde, quanta ſit in diſputando definitionis utilitas, atque ex illis ſuis definitionibus colligit, tunc eſſe remp. id eſt rem populi, cum bene, ac juſte geritur, ſive ab uno rege, ſive a paucis optimatibus, ſive ab univerſo populo. Cum vero injuſtus eſt rex, quem tyrannum more Græco appellavit; aut injuſti optimates, quorum conſenſum dixit eſſe factionem; aut injuſtus ipſe populus, cui nomen uſitatum non reperit, niſi ut etiam ipſum tyrannum vocaret; non jam vitioſam, ſicut pridie fuerat diſputatum, ſed, ſicut ratio ex illis definitionibus connexa docuiſſet, omnino nullam eſſe rempublicam, quoniam non eſſet res populi, cum tyrannus eam factiove capeſſeret; nec ipſe populus jam populus eſſet, ſi eſſet injuſtus, quoniam non eſſet multitudo juris conſenſu, & utilitatis communione ſociata, ſicut populus definiatur.* Idem poſt etiam lib. XIX. cap. 21. profitetur, ſe demonſtraturum ſecundum definitiones, quibus apud Ciceronem utitur Scipio in libris de Rep. nunquam remp. fuiſſe Romanam. Quæ autem dicebat Philus contra juſtitiam, a Carneade philoſopho ſe accepiſſe profeſſus eſt, ut tradit Lactantius lib. V. cap. 15. cujus etiam verba non gravabor apponere, ut res ſit illuſtrior. *Carneades*, inquit, *Academicæ ſectæ philoſophus, cujus in diſſerendo quæ vis fuerit, quæ eloquentia, quod acumen, qui neſcit, is ex prædicatione Ciceronis intelligit: Is cum legatus ab Athenienſibus Romam miſſus eſſet, diſputavit de juſtitia copioſe, audiente Galba, & Catone Cenſorio, maximis tunc oratoribus: ſed diſputationem ſuam poſtridie contraria diſputatione ſubvertit, & juſtitiam, quam pridie laudaverat, ſuſtulit. Eam diſputationem, qua juſtitia ſubvertitur, apud Ciceronem L. Furius recordatur. Credo quoniam de rep. diſſerebat, ut defenſionem, laudationemque ejus induceret, ſine qua non putabat regi poſſe rempublicam. Carneades autem, ut Ariſtotelem refelleret, ac Platonem, juſtitiæ patronos, prima illa diſputatione collegit ea omnia, quæ pro juſtitia dicebantur, ut poſſet illa, ſicut fecit, evertere.* Hæc ibi Lactantius. At vero, capite 16. Carneadis ipſius etiam argumenta contra juſtitiam ponit. De hac autem inter Lælium, & Philum pro juſtitia contentione mentio eſt in dialogo de Amicitia, cap. 7. *Sigonius*.

(52) *Ab ipſa calce*) Hanc quam nunc in circo metam vocamus, *calcem* antiqui dicebant. Seneca, ibidem. *Patricius*.

(53) *Nullum eſt jus naturale*) Videtur iis verbis Cicero Thraſymachum illum Platonis exprimere voluiſſe, qui jus omne opinabile eſſe, non naturale, affirmabat, idque eſſe, definiebat, quod ei, qui plus poteſt, utile ſit. *Patricius*.

animantes ipſa ducente natura commoda ſua defendunt: & ideo juſtitia, ſi alienis utilitatibus conſulat, ſuas negligat, ſtultitia eſt dicenda. Quod ſi omnes populi, penes quos ſit imperium, ipſique Romani, qui orbem totum poſſedere, juſtitiam ſequi velint, ac ſuum cuique reſtituere, quod vi & armis occupaverunt, ad caſas & egeſtatem revertentur. Quod ſi fecerint, juſtos dicemus quidem, ſed tamen ſtultos judicare neceſſe eſt, qui, ut aliis proſint, ſibi nocere contendunt.

LACT. *lib. v. cap. 16. Epit. cap. 1.*) Bonus vir ſi habeat (54) ſervum fugitivum, vel domum inſalubrem ac peſtilentem, quæ vitia ſolus ſciat, & ideo proſcribat, ut vendat: utrumne profitebitur, ſugitivum ſervum ac peſtilentem domum ſe vendere, an celabit emptorem? Si profitebitur (55): bonus quidem, quia non fallet, ſed tamen ſtultus judicabitur, *quia vel* parvo vendet, vel omnino non vendet. Si celaverit, erit quidem ſapiens, quia rei conſulet: ſed idem malus, quia fallet. Deinde, ſi reperiat hominem, qui aut aurum pro orichalco, aut argentum pro plumbo vendat per errorem, atque id emere neceſſitas cogat: utrum diſſimulabit, & emet parvo, an potius indicabit? Juſtus utique dicetur, quia non fefellit, ſed idem ſtultus, qui alteri fecerit lucrum, ſibi damnum. Sed facile de damno eſt. Quid? ſi vita ejus in periculum veniet, ut eum aliquando neceſſe ſit, aut occupare, aut mori, quid faciet? Poteſt hoc evenire, ut naufragio facto inveniat aliquem imbecillum, tabulæ inhærentem: aut victo exercitu, fugiens reperiat aliquem vulneratum, equo inſidentem: utrumne aut illum tabula, aut hunc equo deturbabit, ut ipſe poſſit evadere? Si volet juſtus eſſe, non faciet: ſed idem ſtultus judicabitur, qui dum alterius vitæ parcit, ſuam perdet. Si faciet, ſapiens quidem videbitur, quia ſibi conſulit: ſed & idem malus, quia nocebit.

LACT. *lib. v. cap. 12.*) Quæro, ſi duo ſint, quorum alter optimus vir, æquiſſimus, ſumma juſtitia, ſingulari fide: alter inſigni ſcelere & audacia exiſtimetur: & ſi in eo ſit errore civitas, ut bonum illum virum, ſceleratum, facinoroſum, nefarium putet: contra autem, qui ſit improbiſſimus, ſumma eſſe probitate ac fide exiſtimet: proque hac opinione omnium civium, bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique afferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur, exterminetur, egeat: poſtremo jure etiam optimo omnibus miſerrimus eſſe videatur: contra autem ille improbus laudetur, celatur, ab omnibus diligatur, ad omnes ad eum hono-

(54) *Bonus vir ſi habeat*) Cicero, ſe hæc exempla ex ſexto Hecatonis de Officiis libello ſumpſiſſe, fatetur in tertio de Officiis in quo eandem fere exequitur quæſtionem. Quæſtio eadem attingitur in primo & ſecundo Platonis de Rep. *Sigon.*

(55) *Profitebitur*) Vulgati poſt hoc verbum inſerunt, *emptori fugitivum eſſe*: quæ in ſuo vetuſtiſſimo codice Thomaſius non legi teſtatur. Nec vero legebantur in Lactantii editionibus 1476, & 1497. Quare nec apparent in ea, quam nuper adornavit Chriſt. Aug. Heumannus. Hic enim, inquit ille, Cicero loquitur non de ſola profeſſione ſervi fugitivi, ſed etiam de profeſſione domus peſtilentis.

honores, omnia imperia, omnes opes, omnes copiæ conferantur: vir denique optimus omnium exiſtimatione, & digniſſimus omni fortuna judicetur: quis tandem erit tam demens, qui dubitet, utrum ſe eſſe malit?

NON. *Famulatur.*) Eſt enim genus injuſtæ ſervitutis, cum ii ſunt alterius, qui ſui poſſunt eſſe. Cùm autem hi famulantur.

NON. *Infeſtum mare. Myopare.*) Nam cum quæreretur ex eo (56), quo ſcelere compulſus mare haberet infeſtum uno myoparone: Eodem, inquit, quo tu orbem terræ.

LACT. *lib.* VI. *cap.* 8.) Eſt quidem vera lex (57) recta ratio, naturæ congruens, diffuſa in omnes, conſtans, ſempiterna: quæ vocet ad officium jubendo, vetando a fraude deterreat: quæ tamen neque probos fruſtra jubet, aut vetat, nec improbos jubendo aut vetando movet. Huic legi nec obrogari fas eſt, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari poteſt. Nec vero aut per ſenatum, aut per populum ſolvi hac lege poſſumus. Neque eſt quærendus explanator, aut interpres ejus alius. Nec erit alia lex Romæ, alia Athenis; alia nunc, alia poſthac; ſed & omnes gentes, & omni tempore una lex, & ſempiterna, & immortalis continebit; unuſque erit communis quaſi magiſter, & imperator omnium Deus. Ille legis hujus inventor, diſceptator, lator: cui qui non parebit, ipſe ſe fugiet, ac naturam hominis adſpernabitur: atque hoc ipſo luet maximas pœnas, etiamſi cætera ſupplicia, quæ putantur, effugerit.

LACT. *lib.* v. *cap.* 19.) Huic tu viro quas divitias objicies? quæ imperia? quæ regna? qui iſta omnia putat humana, ſua bona divina judicat.

PRISC. *lib.* VIII.) * quibus aſſentior, ſollicitam & periculoſam juſtitiam non eſſe ſapientis.

NON. *Ubi genit. pro ablativo.*) Noſter autem populus, ſociis defendendis, terrarum jam omnium potitus eſt (58).

NON.

---

(56) *Nam cum quæreretur ex eo*) Eſt ſummi cujuſdam regis, ut Alexandri Magni, percontatio, qua de archipirata quæſivit, qua libidine compulſus, uno myoparone infeſtum totum mare haberet. Cui ille reſpondit, *eadem, qua tu orbem terrarum*. Ex quo intelligitur, eodem pacto injuſtum eſſe regem bellatorem, ac privatum hominem prædonem, cum uterque immenſa habendi cupiditate ad injuſtitiam impellatur. *Sigonius*.

(57) *Eſt quidam vera lex*) Hucuſque pertinent ea, quæ ex Furiana diſputatione pro injuſtitia fuiſſe opinor. Nunc ſubſcribam ea, quæ Lælium pro juſtitia arbitror attuliſſe. Primum ergo naturalem, quam Furius ſuſtulerat, intuliſſe juſtitiam eum exiſtimo, quæ nihil aliud eſt, niſi recta ratio, quæ eſt in Deo. De qua cum diſſereret, in hæc verba delapſus eſt, quemadmodum teſtatur Lactantius lib. VI. cap. 8. *Suſcipienda igitur* inquit, *Dei lex eſt, quæ nos ad hoc iter dirigat, illa ſancta, illa cæleſtis, quam M. Tullius in lib. de Rep. tertio pene divina voce depinxit: cujus ego, ne plura dicerem, verba ſubjeci: Eſt quidem vera lex &c.* Hujus autem legis definitionem Cicero accepit ſive ab Ariſtotele, Rhetor. lib. 1. ſive ex Antigone Sophoclis, (verſu 456, & ſeq.) *Idem*.

(58) *Noſter autem populus, ſociis defendendis, terrarum jam omnium potitus eſt*) Hoc idem comprobat Inius ille, qui eſt in Maniliana: *Quare ſi propter ſocios nulla ipſi injuria laceſſiti majores veſtri cum Antiocho, cum Philippo, cum Ætolis, cum Pœnis bella geſſerunt, quanto vos ſtudio convenit, injuriis provocatos, ſociorum ſalutem una cum imperii veſtri dignitate defendere?*

Re-

NON. *Largitas.*) Pyrrhi ridetur largitas a conſule, aut Samnitium copiæ Curio defuerunt. (59)

NON. *Apud.*) Cujus etiam focum (60) Cato ille noſter, cum venerat ad ſe in Sabinos, ut ex ipſo audiebamus, viſere ſolebat, apud quem ſedens, Samnitium, quondam hoſtium, tum jam clientium ſuorum, dona repudiaverat.

D. AUG. *lib.* XXII. *cap.* 6.) Nullum bellum ſuſcipitur a civitate optima, niſi aut pro fide, aut pro ſalute.

D. AUG. *lib.* XXII. *cap.* 4. *Civit.*) quorum non corpora (61) ſunt in cælum elata: neque enim natura pateretur, ut id, quod eſſet de terra, niſi in terra maneret.

D. AUG. *lib.* XXII. *cap.* 6. *Civit.*) Magis eſt in Romulo admirandum, quod cæteri, qui dii ex hominibus facti eſſe dicuntur, minus eruditis hominum ſeculis fuerunt; ut fingendi proclivior eſſet ratio, cum imperiti facile ad credendum impellerentur. Romuli (62) autem ætatem minus his ſex-

---

Recte. Etenim cum Antiocho & Ætolis pro Græcia liberanda pugnarunt; cum Philippo pro ſalute Athenienſium; cum Pœnis pro Mamertinis, Saguntinis & Maſſaniſſa, Numidiæ rege, bellum ſuſceperunt, Mithridati vero Ponti regi, quod Aſiam invaſiſſet, poſtremo etiam arma intulerunt, atque ejus belli occaſione longius imperium protulerunt. *Sigonius.*

(59) *Pyrrhi videtur largitas a coſ. aut Samnitium copia Curium defuerunt*) Quanquam in his verbis eſt mendi aliquid, tamen apparet, quid Cicero velit, nimirum & Pyrrhi liberalitatem a Coſſ. Fabricio & Æmilio eſſe repudiatam, neque Samnitium opes Curio defuiſſe. Ut autem Pyrrhus res conſules donis tentarit, Samnites Curium muneribus ampliſſimis onerare voluerint, liquet ex Annalibus. Unde illa ſunt Ciceronis in Paradoxis: *Utrum pluris æſtimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? Utrum aurum Samnitium, an reſponſum M' Curii?* Sigonius.

Pyrrhi videtur largitas a coſſ. aut a Samn.) Videtur ſic potius legendum: *Pyrrhi videlicet largitas conſulibus, aut Samnitium copia Curio defuerunt.* Immo vero ſic prorſus legendum eſſe cenſeo. Eſt enim ironia; qua ſignificat neque Fabricium Pyrrhi liberalitatem & munera; neque Curium Samnitium aurum deſideraſſe. *Lambinus.*

(60) *Cujus etiam focum*) De hoc loco vide Victorium, Variarum Lectionum lib. x. cap. 5. *Patricius.*

(61) *Quorum non corpora*) Quoniam D. Auguſtinus (*Civit.* XXII. 6) Ciceronem in Scipionis ſermone de Romuli conſecratione egiſſe ait, ut infra oſtendam, ea re adducor, ut credam, vel a Lælio, poſtquam de præclaris juſtitiæ laudibus peroravit, vel a Scipione, mentionem de præmiis eorum, qui juſtitiam, & virtutem in vita coluiſſent, eſſe illatam: quæ autem nunc de Hercule, & Romulo in cælum relatis narrantur, ex ea diſputatione eſſe, qua juſtos homines ab hominibus inter deos referri alter eorum confirmaverit. *Sigonius.*

(62) *Romuli autem ætatem minus*) Illud, *minus his ſexcentis annis*, tantumdem prope, valet, quantum, quod alibi ſolet idem dicere *intra hos ſexcentos annos.* Sic illud ad Attic. XIV. 1. *affirmatque minus diebus* XX. *tumultum Gallicum.* Videamus igitur, an verum ſit, quod ait, ex ratione temporum. Equidem diſputatio hæc de Republica habita eſt Sempronio & Aquilio coſſ. ut colligitur ex lib. III. Epiſt. ad Q. Fratrem, qui fuit annus U. C. DCXXXV. ad rationem Capitolinorum faſtorum. Romulus autem mortuus eſt anno urbis XXXVII. Inde igitur ad tempus diſputationis ſunt anni ſexcenti, minus tredecim. Quod autem ætas illa jam fuerit literata & civilis, cum fragmentum ipſum interius exponit, tum vide etiam Ciceronem ipſum in Bruto XVII. XVIII. XIX. & I. Tuſc. II. & pro Archia ſub initium, & Gell. lib. XVII. cap. 21. Hoc autem eorum referendum eſſe exiſtimo non tam ad Romanos, qui tum nondum ſat exculti erant, quam ad Græcos. Nam in lib. I. de Div. *Romuli auguratum paſtoralem* adhuc, non *urbanum* appellat; & ibidem ſupra, *paſtoribus illum ait præfuiſſe.* Patricius.

ſexcentis annis, jam inveteratis literis atque doctrinis, omnique illo antiquo ex inculta hominum vita errore ſublato, fuiſſe cernimus.

D. AUG. *ibidem.*) Ex quo intelligi poteſt, permultis annis ante Homerum fuiſſe, quam Romulum: ut jam doctis hominibus, ac temporibus ipſis eruditis, ad fingendum vix quicquam eſſet loci. Antiquitas enim recepit fabulas, fictas etiam nonnunquam incondite. Hæc ætas autem, jam exculta præſertim, & erudita, omne, quod fieri non poteſt, reſpuit.

LACTANT. *lib.* v. *cap.* 19. SENECA *lib.* XIX. *epiſt.*) Apud Ennium ſic loquitur Africanus:

Si fas endo plagas cæleſtum adſcendere cuiquam eſt,
Mi ſoli cæli maxima porta patet.

Eſt vero, inquit, Africane. Nam & Herculi eadem ipſa porta patuit.

SENECA. *ibid.*) *Hic eſt ille ſitus, cui nemo civi', neque hoſtis*
Quivit pro factis reddere operæ pretium.

D. AUG. *lib.* III. *cap.* 15. *Civit.*) Tantum eſt conſecutus (63), ut, cum ſubito ſole obſcurato non comparuiſſet, deorum in numero collocatus putaretur: quam opinionem nemo unquam mortalis aſſequi potuit ſine eximia virtutis gloria.

D. AUG. *lib.* XXII. *cap.* 6.) Propterea & illum (64) non creditum inter deos receptum tali morte, quia fortaſſe quod erat in Romulo probatum, Romani vulgare noluerunt, ſi hoc & alteri tribueretur.

LACT. *lib.* v. *cap.* 19.) Vult plane virtus honorem (65): nec eſt virtutis ulla alia merces: quam tamen illa accipit facile, exigit non acerbe. Sed ſi aut ingrati univerſi, aut invidi multi, aut inimici potentes ſuis virtutem præmiis ſpoliant, næ illa ſe tamen multis ſolatiis oblectat, maximeque ſuo decore ſe ipſam ſuſtentat.

D. AUG. *lib.* XXII. *cap.* 6. *Civit.*) Sed his pœnis, quas etiam ſtultiſſimi ſentiunt, egeſtate, exilio, vinculis, verberibus elabuntur ſæpe privati, oblata mortis celeritate. Civitatibus autem mors ipſa pœna eſt: quæ videtur a pœna ſingulos vindicare. Debet enim conſtituta ſic eſſe civitas, ut æterna ſit. Itaque nullus interitus eſt reipublicæ naturalis, ut hominis, in quo mors non modo neceſſaria eſt, verum etiam optanda perſæpe. Civitas autem cum tollitur, deletur, extinguitur, ſimile eſt quodammodo, ut magnis parva conferamus, ac ſi omnis hic mundus intereat ac concidat.

(63) *Tantum eſt conſecutus*) Loquitur de Romulo item Scipio. *Sigonius*.

(64) *Propterea & illum*) De Tullo Hoſtilio, Romanorum rege, verba fieri: quod oſtendit D. Auguſtinus ibidem. *Idem*.

(65) *Vult plane virtus honorem*) Oratio eſt Lælii, qua hunc locum, ut puto, concluſit, nimirum omnino virtuti honorem deberi a civibus. Qui ſi, vel quod invidi, vel ingrati, vel inimici ſint, denegetur, ipſam ſe ſuo decore ſuſtentare. Fuiſſe hæc verba Lælii, ſcripſit Lactantius. *Idem*.

D. AUG. *lib. XI. cap. 21. Civit.*) Reſpublica eſt res populi (66). Populus autem non omnis cœtus multitudinis, ſed cœtus juris conſenſu, & utilitatis communione ſociatus.

D. AUG. *ibidem.*) Reſpublica res eſt populi, cum bene ac juſte geritur, ſive ab uno rege, ſive a paucis optimatibus, ſive ab univerſo populo. Cum vero injuſtus eſt rex, quem tyrannum voco: aut injuſti optimates, quorum conſenſus factio eſt: aut injuſtus ipſe populus, cui nomen uſitatum nullum reperio, niſi ut etiam ipſum tyrannum appellem: non jam vitioſa, ſed omnino nulla reſpublica eſt, quoniam non eſt res populi, cum tyrannus eam, factiove capeſſat: nec ipſe populus jam populus eſt, ſi ſit injuſtus, quoniam non eſt multitudo juris conſenſu, & utilitatis communione ſociata.

D. AUG. *lib. XXII. cap. 21. Civit.*) Ubi vero juſtitia non eſt, nec jus poteſt eſſe. Quod enim jure ſit, profecto juſte ſit: quod autem ſit injuſte, nec jure fieri poteſt. Non enim jura dicenda ſunt, vel putanda, iniqua hominum conſtituta, cum illud etiam ipſi jus eſſe dicant, quod de juſtitiæ fonte manaverit, falſumque ſit, quod a quibuſdam non recte ſentientibus dici ſolet, id jus eſſe, quod ei, qui plus poteſt, utile eſt.

D. AUG. *lib. IV. contra Pelagium.*) An non cernimus (67), optimo cuique dominatum ab ipſa natura, cum ſumma utilitate infimorum datum? Cur igitur deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini, iracundiæque, & cæteris vitioſis ejuſdem animi partibus?

D. AUG. *ibidem.*) Sed & imperandi, & ſerviendi ſunt diſſimilitudines cognoſcendæ. Nam, ut animus corpori dicitur imperare, dicitur etiam libidini: ſed corpori, ut rex civibus ſuis, aut parens liberis: libidini autem, ut ſervis dominus, quod eam coercet & frangit: ſic regum, ſic imperatorum, ſic magiſtratuum, ſic patrum, ſic populorum imperia civibus ſociiſque præſunt, ut corporibus animus. Domini autem ſervos ita fatigant, ut opti-

(66) *Reſpublica eſt res populi*) Tranſactæ de juſtitia, atque injuſtitia controverſia, Scipio, ut ſcripſit D. Auguſtinus, interruptam ſuam diſputationem repetiit. Cœperat autem definire rempublicam, ac recta, & depravata ejus genera diſtinguere, & optimum ſtatum civitatis inſtituere, tum eum de juſtitia incidit quæſtio. Cum autem ibi breviter agere cœpiſſet, hoc loco uberius omnia, ut dixit D. Auguſtinus, ac copioſius retractavit. *Sigonius.*

(67) *An non cernimus*) His verbis Scipio imperiorum inter ſe differentiam, ac rationem expreſſit, quod ad diviſionem rerumpublicarum eſt referendum. D. autem Auguſtinus hujus præceptionis eſt auctor, qui libro XIV. c. 23. de Civitate Dei loquitur in hæc verba: *Nonne Cicero in libris de Rep. cum de imperiorum differentia diſputaret, & hujus rei ſimilitudinem ex natura hominis aſſumeret, ut filios dixit imperari corporis membris propter obediendi facilitatem: vitioſas vero animi partes, ut ſervos, aſperiore imperio coerceri.* Hæc autem verba, quæ & quo in libro fuerint, aperit libro quarto contra Julianum Pelagianum. *Audi*, inquit, *quæ dicat in tertio de Rep. libro Cicero, cum ageret de cauſa imperandi. An non*, inquit, *cernimus optimo cuique dominatum ab ipſa natura cum ſumma utilitate infimorum datum? Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini, iracundiaque, & cæteris vitioſis ejuſdem animi partibus? Jamne potes ſaltem docente iſto has, quas bonas eſſe defendis, vitioſas animi partes confiteri?* Idem.

optima pars animi, id eſt, ſapientia, ejuſdem animi vitioſas imbecillaſque partes, ut libidines, ut iracundias, & perturbationes cæteras.

NON. *Mercatura.*) Phœnices primi (68) mercaturis & mercibus ſuis avaritiam, & magnificentiam, & inexplebiles cupiditates omnium rerum ſupportaverunt in Græciam.

NON. *Confidentia.*) duas ſibi res (69), quo minus in vulgus & in foro diceret, confidentiam & vocem defuiſſe.

NON. *Proferre.*) Sapientia jubet proferre opes, amplificare divitias.

NON. *Periculum.*) ſed ut ipſi ſeu animum periclitentur, ſeu videant, quid ſe putent eſſe facturos.

NON. *Impigritas.*) Nunquam viri fortiſſimi fortitudinis, impigritatis, patientiæ.

PRISC. *lib.* VI.) Quid ergo illa (70) ſibi vult abſurda exceptio, niſi quis Athonem pro monumento vult funditus efficere? quis enim eſt Atho, aut Olympus tantus?

NON. *Vafrum.*) Non ſunt in diſputando vafri, non veteratores, non malitioſi.

DE REPUBLICA LIB. IV. (71)

NON. *Ubi accuſativus pro genitivo.*) Atque ipſa mens (72), quæ futura videt, præterita meminit.

(68) *Phœnices primi*) Exemplum hoc de Phœnicibus quo ſpectaverit, plane divinare non poſſum. Accepit autem hunc locum Cicero ex quarto libro Reip. Platonis, ubi ille docet, Phœnices a natura factos ad pecuniam coacervandam, & mercaturam exercendam, cum oſtendere vellet mores totius civitatis ſæpe privatorum moribus commutari. Verba Platonis ſunt hæc: Ἢ τὸ φιλοχρηματον, ὃ περὶ τούς τε Φοίνικας εἶναι, καὶ τοὺς κατ' Αἴγυπτον φαίη τις ἂν οὐχ ἥκιστα. Idem.

(69). *Duas ſibi res*) Loquitur ſine dubio de Iſocrate oratore, cui ad laudem forenſem vox, & audacia defuit, ut ipſe de ſe fatetur in Panathenaico. *Idem*.

(70) *Quid ergo illa*) Athonem, Thraciæ promontorium, quod Xerxes perfodit, intelligit. *Idem*.

(71) P. Scipio, cum propoſitam reip. definitionem, & partium ejus, priore libro executus eſſet; atque optimum illum, quem ſibi ab initio quærendum propoſuerat, ſtatum civitatis informaſſet; in hoc libro magiſtratuum deſcriptionem eorum, quibus ejuſmodi reſp. niteretur, ac civium hujus reip mores ad beatam vitam conformarentur, adhibuit. Cumque ad mores civitatis corrumpendos magnam vim ſcenam habere, cui tum populus Romanus ſtudioſe operam dabat, intelligeret: omnino ſcenicos ſibi poetas omnes aut civitate pellendos, aut certe, a tanta licentia cohibendos putavit. In quo potiſſimum Platonem ſuum, præclarum reip. inſtituendæ magiſtrum, eſt ſecutus; qui poetas ex divina illa ſua, quam nemo unquam niſi mente vidit, rep. ejecit. Id quod ex fragmentis ipſis facile cognoſcetur. Quin etiam idem corporis, atque animi, & rerum, quæ a natura gignuntur, opportunitates innumerabiles, deorum conceſſu humano generi traditas, videtur perſecutus, ſi ipſum in primo de Legibus & Lactantium in libro de Opificio Dei loquentes audiemus. Verba Ciceronis hæc ſunt: *Omitto opportunitates, habilitateſque reliqui corporis, moderationem vocis, orationis vim, quæ conciliatrix eſt hujus maxime ſocietatis. Neque enim omnia ſunt hujus diſputationis, & temporis: & hunc locum ſatis, ut mihi videtur, in iis libris, quos legiſtis, expreſſit Scipio.* Id autem a Scipione factum eſſe in quarto libro de Repub. teſtatur Lactantius in capite primo ejus libri; quem de *Opificio*, ut dixi, inſcripſit, hoc modo: *Tentabo, quoniam corporis, & ani-*

NON. *Mitis*.) Cumque autumno terras (73) ad concipiendas fruges patefecerit, hieme ad conficiendas compreſſerit, vere ad effundendas relaxarit, æſtate ac maturitate alias mitigaverit, alias torruerit.

NON. *Aptam*.) eademque (74) ſoli objecta umbram noctemque efficiat, cum ad numerum dierum aptam, tum ad laborum quietem.

LACT. *de Opif. Dei*.) Nec voluntatem mihi defuiſſe, nec curam.

D. AUG. *lib*. IX. *cap*. 9. *Civit*.) Nunquam comœdiæ (75), niſi conſuetudo vitæ pateretur, probare ſua theatris flagitia potuiſſent.

D. AUG. *ibidem*.) Quem illa non attigit, vel potius quem non vexavit? cui pepercit? Eſto: populares homines, improbos in rempublicam, ſeditioſos, Cleonem, Cleophontem, Hyperbolum læſit: patiamur, etſi hujuſmodi cives a cenſore melius eſt, quam a poeta notari. Sed Periclem, cum jam ſuæ civitati maxima auctoritate plurimos annos domi & belli præfuiſſet, violari verſibus, & eos agi in ſcena, non plus decuit, quam ſi Plautus noſter voluiſſet, aut Nævius, P. & Cn. Scipioni, aut Cæcilius M. Catoni maledicere.

D. AUG. 6.) Noſtræ contra XII tabulæ cum perpaucas res capite ſanxiſſent, in his hanc quoque ſanciendam putaverunt, *Si quis actitaviſſet* (76), *ſive*

---

animi facta mentio eſt, utriuſque rationem explicare. Quod officium hac de cauſa maxime inſipiendum puto, quod M. Tullius in quarto de Rep. libro, cum id facere tentaſſet, nihil prorſus effecit; materiam late patentem, anguſtis finibus terminavit, leviter ſumma quaque decerpens. Quorſum autem ſpectaverit hæc tam alte repetita Scipionis in hoc libro oratio, explorati nihil habeo: niſi forte, cum de civili ſocietate acturus eſſet, magna hominibus ad eam a natura ſubſidia ſubminiſtrata eſſe, docuit, cum omnia, quæ e terra gignerentur, cum pecudes, ac belluas omnes hominum cauſa a natura procreatas oſtenderet, cum denique innumerabilibus corporis, atque animi opportunitatibus homines a natura ipſa ornatos, cum vocem, cum orationem unam maxime ad conciliandam ſocietatem accommodatam illis datam exponeret. Nam & hi loci in primo Politicorum ab Ariſtotele ſunt tractati. Præterea vero de moderanda mulierum licentia, de pueris educandis, de ratione litigandi, in hoc libro ſive a Scipione, ſive ab aliquo ex iis, qui aderant, diſputatum, ſatis ex fragmentis ipſis apparebit. Præterea cum Cicero in tertio de Legibus ſcribat, Scipionem pro ſe ſatis multa dixiſſe in his libris, cur legem tabellariam Caſſiam de populi judicio ſuaſerit, exiſtimo id in hoc libro eſſe factum præſertim cum hæc verba a Priſciano ex libro quarto proferantur: *Non facile valenti populo reſiſtitur: ſi aut nihil impertias juris aut parum*. Sigonius.

(72) *Atque ipſa mens*) Hæc verba ex ea diſputatione excidiſſe opinor, quam de voce, de oratione, & mente hominibus a natura donatis Scipio inſtituit. *Idem*.

(73) *Cumque autumno terras*) Inter cætera admirabilia naturæ munera etiam ſol ipſe numeratur: a quo cum alia prope infinita homines commoda conſequuntur, tum unum illud, de quo nunc agi videtur, inſigne: quod ab eo autumno terræ ad concipiendas fruges patefiant, hieme relaxentur. Hæc autem certe pars fuit ejus ſermonis, quem Scipio de commoditatibus, quas natura hominibus eſt largita, ſuſcepit: quas pluribus verbis in ſecundo de Natura Deorum lib. Cicero perſecutus eſt. *Idem*.

(74) *Eademque*) Terra ſcilicet.

(75) *Nunquam comœdia*) Cum de moribus per magiſtratus emendandis Scipio eſſet dicturus, poetarum ſcenicorum licentiam, qui apud Græcos cuique palam maledicere ſoliti erant, improbavit; majorum ſuorum inſtitutum, qui eam correctionem melius notatione cenſoria, quam poetarum petulantia fieri exiſtimaverint, commendavit. *Sigonius*.

(76) *Actitaviſſet occentaviſſet*. Sic eſt in libris veteribus. *Patricius*.

ſive carmen condidiſſet, quod infamiam afferret flagitiumve alteri. Præclare. Judiciis enim, ac magiſtratuum diſcreptationibus legitimis propoſitam vitam, non poetarum ingeniis habere debemus: nec probrum audire, niſi ea lege, ut reſpondere liceat, & judicio defendere.

D. AUG. *lib.* II. *cap.* 10. *Civit.*) Æſchines Athenienſis, vir eloquentiſſimus, cum adoleſcens tragœdias actitaviſſet, rempublicam capeſſivit; & Ariſtodemum tragicum item actorem, maximis de rebus pacis ac belli legatum ad Philippum Athenienſes ſæpe miſerunt.

D. AUG. *lib.* II. *cap.* 12. *Civit.*) * Probris & injuriis poetarum (77) ſubjectam vitam famamque habere noluerunt, capite etiam puniri ſancientes, tale carmen concedere ſi quis auderet.

D. AUG. *lib.* II. *cap.* 13. *Civit.*) * Cum artem ludicram (78), ſcenamque totam in probro ducerent, genus id hominum non modo honore civium reliquorum carere, ſed etiam tribu moveri notatione cenſoria voluerunt.

D. AUG. *lib.* II. *cap.* 14. *Civit.*) Ad quos (79) cum acceſſiſſet clamor & approbatio populi, quaſi magni cujuſdam & ſapientis magiſtri, quas illi obducunt tenebras? quos invehunt metus? quas inflammant cupiditates?

NON. *Fingere.*) Ego vero eodem, quo ille (80) Homerum redimitum coronis, & delibutum unguentis, emittit ex ea urbe, quam ipſe ſibi fingit.

MARCEL. *lib.* XXX.) Cumque nihil tam incorruptum eſſe debeat in republica, quam ſuffragium, quam ſententia: non intelligo, cur, qui ea pecunia corruperit, pœna dignus ſit; qui eloquentia, laudem etiam ferat. Mihi quidem hoc plus mali facere videtur, qui oratione, quam qui pretio judicem corrumpit, quod pecunia corrumpere prudentem nemo poteſt, dicendo poteſt.

NON. *Impurus & immanis.*) Sed juventuti noſtræ minime audiendus (81). Quippe ſi ita ſenſit, ut loquitur, eſt homo impurus: ſin aliter: quod malo oratio eſt tamen immanis.

NON.

(77) *Probris & injuriis poetarum*) Ego quidem hoc totum vix puto eſſe Ciceronis, ſed Auguſtini potius, ad fragmentum illud ſuperius reſpicientis, quod proxime de XII. tabulis præceſſit. *Patricius*.

(78) *Cum artem ludicram*) Adeo, inquit, Romani licentiam hanc poetarum vituperant, ut ſcenicos ipſos etiam actores ignominiis notaverint; ſiquidem notatione cenſoria omnes hiſtriones, præter actores Atellanarum, tribu movebantur. *Sidonius*.

(79) *Ad quos*) Poetas: ut ibidem ait Auguſt.

(80) *Ille*) Plato, lib. de Rep. III.

(81) *Sed juventuti noſtræ minime audiendus*) De Epicuro philoſopho videtur dictum, qui ſummum bonum in voluptate poſuit: cui qui ſe addixerant, voluptatem corporis ab eo intelligi negabant. Et hunc ut etiam poetas, videtur Scipio ex optima civitate emittere, utrocunque modo ſenſerit. Nam ſi ita ſenſit, ut loquitur, eſt homo impurus. Sin autem, ut defenſores ejus affirmant, oratio eſt tamen, inquit, immanis. Imitatus eſt autem C. Fabricium illum, qui cum Pyrrho pugnavit: qui cum apud Pyrrhum in convivio audiret, quæ de diis colendis, de capeſſenda rep. de ſummo bono in voluptate conſtituendo Epicurus diſſereret, exclamavit, *Utinam hanc mentem Pyrrho, & Samnitibus, hoſtibus noſtris, dii dediſſent*. Hoc autem extat apud Plutarchum in Pyrrho. *Sigonius*.

NON. *Ignominia.*) Cenſoris judicium (82) nihil fere damnato affert, niſi ruborem. Itaque quia omnis ea judicatio verſatur tantummodo in nomine, animadverſio illa *ignominia* dicta eſt.

NON. *ubi dativus pro accuſativo.*) Nec vero mulieribus præfectus præponatur (83), qui apud Græcos creari ſolet, ſed ſit cenſor, qui viros doceat moderari uxoribus.

NON. *Temulenta.*) Magnam habet vim diſciplina verecundiæ. Carent temeto omnes mulieres (84).

NON. *Fama.*) Atque etiam ſi qua (85) erat famoſa, ei cognati oſculum non ferebant.

NON. *Clepere.*) Non modo ut Spartæ, rapere ubi pueri, & clepere diſcunt (86).

SERV. Apud Græcos opprobrio fuit adoleſcentibus, ſi amatores non haberent.

NON. *Jurgium a lite.*) Admiror, nec rerum (87) ſolum, ſed verborum etiam elegantiam. *Si jurgant*, inquit: benevolorum concertatio, non lis inimicorum, jurgium dicitur.

NON. *ibid.*) Jurgare igitur lex putat inter ſe vicinos, non litigare.

NON. *Petulantia, Procacitas.*) Itaque a petendo petulantia, a procando, id eſt, poſcendo, procacitas nominata eſt.

NON. *Fides.*) Fides enim nomen ipſum mihi videtur habere, cum ſit, quod dicitur.

NON.

---

(82) *Cenſoris judicium*) Probat maxime in rep. cenſorem, qui ſit magiſter morum, & notet infamia cives, ſi probrum ineſſe dignum notatione cenſoria cenſuerit. Quod autem ſcribit, judicium cenſoris nihil afferre, niſi ruborem damnato, idem ſcripſit etiam in Cluentiana. *Sequitur*, inquit, *id, quod illi judicium appellant, majores autem noſtri nunquam neque judicium nominarunt, neque perinde ut rem judicatam obſervaverunt, animadverſio, atque auctoritas cenſoria &c.* Sigonius.

(83) *Nec vero mulieribus præfectus præponatur*) De moderandis mulieribus loquitur. Improbat autem magiſtratum, qui erat apud Græcos, γυναικονόμον, id eſt, præfectum mulieribus. Hanc enim curam ſtatuit eſſe cenſoriam, qua mulieres in officio facile continerentur. Hunc in Aſinaria Plautus vocat *moribus præfectum mulierum*. Idem.

(84) *Carent temeto omnes mulieres*) Gellius lib. x. cap. 23. *Qui de victu atque cultu populi Romani ſcripſerunt; mulieres Romæ, atque in Latio ætatem abſtemias egiſſe, hoc eſt vino ſemper, quod temetum priſca lingua appellabatur, abſtinuiſſe dicunt..... Bibere autem ſolitas ferunt, loream, paſſum, murinam, & quæ id genus epotant*, (Gronov. *extant*) *potu dulcia*. Idem.

(85) *Atque etiam ſi qua*) Conjuncta eſt ſententia cum ſuperiore. Inquit enim eodem in loco Gellius, *inſtitutum fuiſſe, ut mulieres cognatis oſculum ferrent, reprehendendi cauſa, ut odor indicium faceret, ſi vinum bibiſſent*. Quod idem Plinius, lib. XIV. cap. 13. *Idem*.

(86) *Non modo, ut Spartæ, rapere ubi pueri, & clepere diſcunt.*) Hoc ad eam partem pertinere videtur, in qua de liberis educandis, & ad ſtudia & labores inſtituendis docuit. Quæ ratio ab eo, qui remp. informat, nullo modo prætermittenda eſt, quippe cum ſit diligentiſſime a Platone VII. libro de legibus, & ab Ariſtotele VIII. lib. Politicorum tractata. *Idem*.

(87) *Admiror, nec rerum*) Se admirari ait non rerum ſolum elegantiam, quæ erant in lege XII. tabularum, ſed verborum. Dixit enim, *jurgant*: quam vocem deinde ipſe interpretatur. *Idem*.

Digitized by Google

NON. *Blandimentum.*) In cive excelſo, atque homine nobili, blanditiam, oſtentationem, ambitionem, notam eſſe levitatis.

NON. *Portitor.*) Nolo enim eundem populum (88), imperatorem & portitorem eſſe terrarum: optimum autem & in privatis familiis, & in republica vectigal duco eſſe parſimoniam.

NON. *Pecuda.*) * cum adhibent in pecuda paſtores.

NON. *Excipere.*) * quod inſepultos (89) reliquiſſent eos, quos ex mari, propter vim tempeſtatis, excipere non potuiſſent, innocentes necaverint.

NON. *Proprium.*) Et noſter Plato (90) magis etiam, quam Lycurgus, omnia prorſus jubet eſſe communia, ne quis civis propriam, aut ſuam rem ullam queat dicere.

NON. *de Doctr. ind.*) Nec in hac diſſenſione ſuſcepi populi cauſam, ſed bonorum.

NON. *Auguro.*) Cui quidem utinam vere auguraverim.

NON. *Sanctitudo.*) * eoſdem terminos hominum curæ atque vitæ (91): ſic pontificio jure ſanctitudo ſepulturæ.

PRISC. *lib.* XV.) Non enim facile valenti populo reſiſtitur, ſi aut nihil impertias juris, aut parum.

PRISC. *Carm.*) Brachialia.

PRISC.) Armentum habeo.

DE REPUBLICA LIB. V. (92)

D. AUG. *lib.* II. *cap.* 21. *Civit.*) Ennius (93):

Mori-

(88) *Nolo eundem populum*) De publica parſimonia, & frugalitate, quæ virtutes magnæ a veteribus habitæ ſunt, loquitur. Quas in rep. gerenda qui negligunt, vectigalia nova, atque intoleranda ſociis imponant, neceſſe eſt. Eſt autem, inquit, turpe, eundem populum *imperatorem, & portitorem eſſe terrarum*. Hinc autem in Paradoxis exclamavit: *O dii immortales, non intelligunt homines, quam magnum vectigal ſit parſimonia*. Sigonius.

(89) *Quod inſepultos*) Hi Athenienſes fuerunt, qui dum religioni ſervire, pietatique erga mortuos voluerunt, rem injuſtam, atque ab omni pietate alienam commiſerunt, ut exponit Petrus Victorius, vir & ingenio, & doctrina præſtanti, in *Variis Lectionibus*, ex primo libro Græcarum rerum Xenophontis. *Idem*.

(90) *Plato*) De Republica, lib. IV. & V.

(91) *Eoſdem terminos hominum curæ atque vitæ*) Obſcura verba, nec ſatis, quid ſignificent, apparentia, niſi fortaſſe illud, de quo in Dialogo de Amicitia, cap. IV. ſcriptum eſt: *Plus apud me antiquorum auctoritas valet, vel noſtrorum majorum, qui mortuis tam religioſa jura tribuerunt: quod non feciſſent profecto, ſi nihil ad eos pertinere arbitrarentur*, id eſt, ſi idem eſſet terminus hominum curæ & vitæ. *Sigonius*.

(92) P. Scipio cum ſatis ſuperioribus diebus de civitate, de rep. & partibus ejus, præterea vero de civium moribus, quibus optimus ille, quem deſcripſiſſet, reip. ſtatus contineretur, egiſſet, eo tandem orationem ſuam adduxit, ut de principe, & moderatore hujus reip. diſputaret. Itaque quintum, ac ſextum librum in hac, ut video, tractandi quæſtione conſumpſit. In quibus primum finem hujus rectoris reip. indagavit; deinde virtutes, quibus ille quaſi armis quibuſdam inſtructus ad eam capeſſendam accederet; poſtremo præmia, quæ iis, qui rempub. ipſam auxiſſent, ampliſſima propoſita eſſent, numeravit. Quæ cauſa fecit, ut Cicero his libris procemium illud præfixerit, quod eſſet huic, de quo dixi, argumento maxime conſentaneum, de excellentibus, inquam, virtute viris, a quibus cum mores, ac inſtituta ma-

Moribus antiquis res ſtat Romana, viriſque.

Quem quidem ille verſum, vel brevitate, vel veritate, tanquam ex oraculo mihi quodam eſſe effatus videtur. Nam neque viri, niſi ita morata civitas fuiſſet, neque mores, niſi hi viri præfuiſſent, aut fundare, aut tam diu tenere potuiſſent tantam, & tam longe lateque imperantem rempublicam. Itaque ante noſtram memoriam & mos ipſe patrius præſtantes viros adhibebant, & veterum morem, ac majorum inſtituta retinebant excellentes viri. Noſtra vero ætas cum rempublicam ſicut picturam accepiſſet egregiam, ſed jam evaneſcentem vetuſtate, non modo eam coloribus iiſdem, quibus fuerat, renovare neglexit, ſed ne id quidem curavit, ut formam ſaltem ejus, & extrema tanquam lineamenta ſervaret. Quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit *rem ſtare* Romanam? quos ita oblivione obſoletos videmus, ut non modo non colantur, *ſed etiam* ignorentur. Nam de viris quid dicam? mores enim ipſi interierunt virorum penuria. Cujus tanti mali non modo reddenda ratio nobis, ſed etiam tanquam reis capitis quodammodo dicenda cauſa eſt. Noſtris enim vitiis, non caſu aliquo, rempublicam verbo retinemus: reapſe (94) vero jampridem amiſimus.

Cic. *lib.* VIII. *epiſt. ad Atticum.*) Ut enim gubernatori curſus ſecundus, medico ſalus, imperatori victoria: ſic huic moderatori reipublicæ beata civium vita propoſita eſt, ut opibus firma, copiis locuples, gloria ampla, virtute honeſta ſit. Hujus enim operis maximi inter homines, atque optimi, illum eſſe effectorem volo.

DIOMED. *lib.* I.) Excellunt.

NON. *Contemptio.*) Quæ virtus fortitudo vocatur, in qua eſt magnitudo animi, mortis doloriſque magna contemptio.

NON. *Lentum.*) Marcellus, ut acer (95) & pugnax. Maximus, ut conſideratus & lentus.

NON. *ubi nominativus, vel.*) Sed tamen ut bono patrifamilias colendi, ædificandi, ratiocinandi quidam uſus, opus eſt.

GEL.

---

majorum, tum tanta præſertim, ac tam potens reſp ſervaretur. *Sigonius.*

(93) *Ennius.*) Hæc ſunt ex procemio libri quinti de Rep. teſte D. Auguſtino libro II. cap. 21. de Civitate Dei: cujus hæc verba ſunt: *Nullam fuiſſe Romanam remp. ipſe Tullius non Scipionis, nec cujuſdam alterius; ſed ſuo ſermone loquens, in principio quinti libri demonſtravit, commemorato prius Ennii poeta verſu, quo dixerat*, Moribus antiquis res ſtat Romana &c. *Idem.*

(94) *Reapſe*) Ex particula *pſe*, & pro vocabulo *is*, conflatum eſt *ipſe*. A *re*, & feminino *eapſe*, eſt *reapſe*. Voſſius, Grammat. VI. 9.

(95) *Marcellus ut acer*) Diverſas principum virtutes inter ſe comparat, atque ambas utiles reip. eſſe, videtur innuere, ferocitatem nimirum & lentitudinem. Id quod M. Marcelli & Q. Maximi exemplo confirmat: quorum Punico bello periculoſiſſimo alter audacia, alter cunctatione, unde etiam *Cunctatoris* cognomen invenit, plurimum oppreſſæ reip. profuit. Itaque de Marcello in Bruto dixit Cicero poſt Cannenſem illam calamitatem primum Marcelli ad Nolam prælio populum ſe Romanum erexiſſe: in Catone vero, Maximum Annibalem, juveniliter exultantem, patientia ſua molliviſſe. *Sigonius.*

GEL. *lib.* XII. *cap.* 2.) Menelao Laconi quædam fuit ſuaviloquens jucunditas.

Idem ib.) Breviloquentiam (96) in dicendo colat.

NON. *Imbuere.*) Quæ cum Scipio (97) dixiſſet, admodum probans: nimio enim erat odio rhetorum imbutus.

NON. *Ferocia.*) Qui comperit ejus vim (98) & effrenatam illam ferociam.

CARIS. *lib.* I. *Orbi.*) Orbi terrarum comprehenſos.

NON. *impertire.*) Quod moleſtias ſenectutis ſuæ veſtris familiis impertire poſſet.

NON.) Quod non modo ſingulis hominibus, ſed potentiſſimis populis ſæpe contingit.

DE REPUBLICA LIB. VI. (99)

NON. *Prudentia.*) Totam igitur expectas (1) prudentiam hujus rectoris, quæ ipſum nomen hoc nacta eſt ex providendo.

(96) *Breviloquentiam*) Puto dictum de ſenatore, quem brevem eſſe in ſententiis dicenda jubet, Leg. III. 18. *Sigonius.* Ne eſſe quidem ex libris de Rep. conſtare poteſt. Vide de eo Senecam lib. XXIs. ad Lucilium. Quod autem Cicero ait de Menelao, ſumptum eſt ex Homero Iliad. v. ubi Helena de eo narrat, illum pauca quidem loqui, ſed ſuaviter. Unde ipſe quoque Cicero in Bruto: *Menelaum ipſum Lacedæmonium*, inquit, *dulcem illum quidem tradit Homerus, ſed pauca dicentem. Cum enim genera ipſa dicendi tria in tribus ab Homero tradita ac expreſſa eſſent, magnificum, & uber in Ulyſſe, moderatum & mixtum in Neſtore, in Menelao certe ſubtile & cohibitum oſtenſum eſt.* Vide Gellium lib. VII. cap. 14. *Patricius.*

(97) *Quæ cum Scipio*) Suſpicor, ne oratores inſectatus ſit, qui, lenocinia quæſiiis orationis, qualis multa a Græcis tradebantur rhetoribus, populi auribus, non reip. rationibus inſervirent: quod id a gravitata ſummi ſenatoris, & moderatoris urbis longe abeſſet. Confirmat conjecturam meam, quod Diomedes refert, Ciceronem in dialogis de Rep. ſcribere, *Aſianos oratores ditrochæo clauſulas terminaſſe*, quo numero ſcimus noſtris auribus accidere nihil poſſe jucundius. Itaque hac opinione adductum L. Craſſum, virum eloquentiſſimum, in cenſura dicendi magiſtros urbe edicto videmus exterminaſſe, Cicerone ipſo, & Gellio, & Suetonio teſtibus. Concludit ergo Cicero, Scipionem, quod erat odio rhetorum imbutus, contra eos peroraſſe. *Sigonius.*

(98) *Qui comperit ejus vim*) Quid ſi legas *compeſcit*, & de populo dictum accipias, cujus vis incitata a principe civitatis cohibeatur? *Idem.* Lego, *compreſſit*, & intelligo de P. Cornelio Naſica, qui privatus Tib. Gracchi ferocitatem manu compreſſit, eumque occidit. Nam de Gracchi morte in his de Republica libris fuiſſe mentionem teſtatur D. Auguſtinus, libro II. de Civitate Dei, cap. 21. *Patricius.*

(99) Reliquum, quod erat de principis virtutibus exponendum, in hoc Scipio, ut opinor, eſt executus. Qua diſputatione confectа, uſum earum virtutum neceſſarium demonſtravit, nimirum ut ad perpetuam ſalutis & dignitatis reip. cuſtodiam referrentur. Solere enim civitatem ſæpe non exteris ſolum bellis, ſed domeſticis etiam diſcordiis perturbari, atque convelli, quibus malis omnibus a principe eſſe fortiſſime obſiſtendum. Quod quidem ſi fecerit, tum præmia illum ampliſſima conſecuturum eſſe concluſit, honorem, ac gloriam; quorum ille in ſtatuis, monumentis, ac triumphis, hæc vero in optima hominum de ſuis virtutibus opinione conſiſteret. Adjecit etiam, quo animos civium ad reip. defenſionem vehementius inflammaret, omnibus iis, qui patriam ornarint, auxerint, conſervarint, locum poſt mortem in cælo eſſe conſtitutum, ubi beati ævo ſempiterno fruantur. Cui orationi ut auctoritatem adderet graviorem, narravit,

quid

NON. *Triſtis.*) Qui numeros optimatum (2), & principum obtulit his vocibus, & gravitatis ſuæ liquit illum triſtem & plenum dignitatis ſonum.

NON. *Expleri atque ſatiari.*) Graves enim dominæ (3) cogitationum libidines, infinita quædam cogunt atque imperant: quæ quia expleri atque ſatiari nullo modo poſſunt, ad omne facinus impellunt eos, qui illecebris ſuis incenduntur.

NON. *Samium.*) Oratio extat, Læli, quam omnes habemus in manibus (4), quam ſimpuvia (5) pontificum diis immortalibus grata ſint, Samiæque, ut hic ſcribit, capedines.

NON. *Firmiter.* & PRISC.) Firmiter enim majores noſtri (6) ſtabilita matrimonia eſſe voluerunt.

NON. *Comparare.*) Quamobrem ſe comparet hic civis ita neceſſe eſt, ut ſit contra hæc, quæ civitatis ſtatum pervertunt, ſemper armatus.

NON. *Seditio.*) Eaque diſſenſio civium, quod ſeorſum eunt alii ad alios, *ſeditio* dicitur.

NON. *de Doctr. ind.*) Et vero in diſſenſione (7) civili, cum boni plus quam multi valent, expendendos ab his, non numerandos puto.

GEL. *lib.* VI. *cap.* 16. & NON. *Deprecari.*) Quod quidem eo fuit (8,

ma-

quid ipſe ea de re in quiete per viſum ab avo Africano acceperit. Atque ita omnem de rep. & civitate optima diſputationem abſolvit. *Sigonius.*

(1) *Totam igitur expectas*) Prudentiam principis, & rectoris hujus exequitur. *Idem.*

(2) *Qui numeros optimatum*) Obſcurum, de quo loquatur; non ita vero, qua de re loquatur. Verba enim facit de gravitate principis. *Idem.*

(3) *Graves enim dominæ*) Libidines prudentiæ immo vero omni virtuti atque officio, inimicis, frenandas videtur ſignificare. Hanc etiam quæſtionem tractavit in Politicis Plutarchus, qua docuit, neminem perturbatione adduci ad remp. adminiſtrandam debere. Quod exemplo C. Gracchi pernicioſum eſse & reipub. & rectori ejus confirmat. *Idem.*

(4) *Læli, quam omnes habemus in manibus*) Truncata hæc ab omni parte verba illud tamen ſatis videntur oſtendere, de colenda paupertate ſermonem fuiſse. Declarat hoc Cicero in Paradoxo primo, in quo vocat *fictiles urnulas*, quæ hic *Samias capedines*, quarum meminit etiam pro Murena, cap. 36. *Sigonius.*

(5) *Simpuvia*) Non fictilia tantum, ſed & lignea fuere ſimpuvia. Nonius, cap. 15. num. 12. *Simpuvium eſt vas ligneum.* Et Feſtus: *Simpulum, vas parvum, non diſſimile cyatho, quo vinum in ſacrificiis libabant.* Plura *Harduinus* in Plin. XXXV. 46.

(6) *Firmiter enim majores noſtri*) Hoc loco neſcio quo modo de jure uxorio colendo videtur egiſse, ac majorum prudentiam extuliſse, qui firmiter matrimonia ſtabiliverint, quod a Romulo fuiſse conſtitutum docet in ſecundo libro Hiſtoriarum Dionyſius. Adeo enim firmata inter virum & uxorem connubii jura eſſe ab eo ſcribit, ut per quingentos ac viginti annos divortium nullum Romæ auditum ſit; qui autem primus uxori nuptium remiſerit, is ſe liberorum quærendorum cauſa id facere, ſterilitatem uxoris cauſatus, apud cenſores juraverit. *Sigon.*

(7) *Et vero in diſſenſione*) Seditionem, quæ eſt inter optimates, & populum, deſcribit. In qua eam haberi rationem a rectore vult civitatis, ut bonos, qui plus valent, quanquam pauciores ſunt, expendat potius, quam numeret. *Idem.*

(8) *Quod quidem eo fuit*) Loquitur de Tib. Graccho Gracchorum, patre, & C. Claudio, qui cum cenſores inter ſe de libertinorum ſuffragiis contendiſſent, poſt a tribuno pl. ad populum accuſati ſunt, ut auctor eſt Livius lib. XLII. & Valerius lib. VI. cap. 5. his verbis: „Cum Tib. Gracchus, „& C. Claudius, ob nimis ſevere geſtam „cenſuram, majorem partem civitatis exaſ„peraſſent, diem his M. Popilius tribunus „pl. ad populum dixit. Quo judicio primæ „claſſis centuriæ Claudium aperte damna„bant:

majus, quia cum in cauſa pari collegæ eſſent, non modo invidia pari non erant, ſed etiam Claudii invidiam Gracchi caritas deprecabatur.

NON. *Mactare.*) Ferunt hos laudibus, mactant honoribus.

D. AUG. *lib.* v. *cap.* 13. *Civit.*) Alendus hic eſt gloria.

NON. *Deſubito.*) * in his, ut meminiſtis (9), concurſu leviſſimæ multitudinis ære congeſto funus deſubito eſſet ornatum.

NON. *ubi genitivus pro nominativo.*) Ut quemadmodum ſcribit ille (10), quotidiano in forum mille hominum cum palliis conchylio tinctis deſcenderent.

MACR. *lib.* 1. *Somn.*) Sed quanquam ſapientibus (11) conſcientia ipſa factorum egregiorum ampliſſimum virtutis præmium eſt, tamen illa divina virtus non ſtatuas plumbo inhærentes, nec triumphus areſcentibus laureis, ſed ſtabiliora quædam & viridiora præmiorum genera deſiderat. Quæ tandem iſta ſunt? inquit Lælius. Tum Scipio, Patimini me (inquit) quoniam tertium diem feriati ſumus....

", bant: de Gracchi abſolutione univerſæ „ conſentire videbantur. Qui clam voce ju„ ravit, ſi de collega ſuo gravius eſſet judi„ catum, in factis ſe paribus eandem cum „ illo pœnam exilii ſubiturum. Eaque juſti„ tia tota illa tempeſtas ab utriuſque fortu„ nis, & capite depulſa eſt: Claudium enim „ populus abſolvit, Graccho cauſæ dictionem „ M. Popilius remiſit." Hoc eſt ergo, quod inquit, ſive Scipio, ſive alius quis ex iis, qui ſermoni intererant, eo fuiſſe majus, quod, cum in cauſa pari collegæ eſſent, non modo invidia pari non erant, ſed etiam Claudii invidiam Gracchi caritas deprecabatur. *Idem.*

(9) *In his, ut meminiſtis*) Exemplum hoc eſt honoris habiti præſtanti in Rep. viro mortuo, quod ab eo ſancte remp. adminiſtratam eſſe populus intelligeret: Eſt autem honor ei ſimilis, quo P. Valerium Poplicolam, & Agrippam Menenium, & Q. Fabium Rullianum, viros reip. ſtudioſiſſimos, & eo nomine populo jucundiſſimos, eſſe affectos accepimus. Mortuis enim illis æs populi liberalitate ad funeris magnificentiam eſt congeſtum. De cujus autem hic funere intelligat, nihil habeo comperti: de recenti quidem re loqui videtur, ſiquidem ait: *Ut meminiſtis.* Sigonius.

(10) *Ut quemadmodum ſcribit ille*) Et hoc honoris exemplum eſt, in præſtantem & egregium civem a civibus ſuis collati. Exemplum autem externum eſſe reor, non domeſticum: ſiquidem de palliis verba facit. Hæc de honoribus. De gloria vero auctor eſt D. Auguſtinus, qui lib. v. cap. 13. de Civitate Dei tradit, Ciceronem in libris de Rep. *principem civitatis alendum eſſe gloria* præcepiſſe. Quam ſententiam D. Thomas lib. 1. de regimine principum his verbis expoſuit: *Oportet conſiderare, quale ſit boni regis conveniens præmium. Quibuſdam igitur viſum eſt, non eſſe aliud, niſi honorem, & gloriam. Unde & Tullius de Rep. definit* principem *civitatis eſſe alendum gloria*: cujus rei rationes Ariſtoteles in Ethicis reddere videtur, quia princeps, cui non ſufficit honor, & gloria, tyrannus efficitur. Ineſt enim animis omnium, ut bonum proprium quærant. Si ergo non contentus fuerit princeps gloria, & honore, quæret voluptates, divitias, & ſic ad ſubditorum rapinas convertetur. *Idem.*

(11) *Sed quanquam ſapientibus*) Qua occaſione hæc verba a Scipione dicta ſint, docet Macrobius in Somnium Scipionis, hoc modo: *Scipionem hoc occaſio ad narrandum ſomnium provocavit, quod longo tempore ſe taciturnum ſtatus eſt ſe condidiſſe. Cum enim Lælius quereretur, nullas Naſicæ ſtatuas in publico in interfecti tyranni remunerationem locatas, reſpondit Scipio poſt alia in hæc verba*: Sed quanquam ſapientibus &c. *quibus verbis ad narrationem ſomnii venit, docens illa eſſe ſtabiliora, & viridiora præmiorum genera, quæ ipſe vidiſſet in cælo bonis rerum publicarum rectoribus ſervata.* Ex quo intelligi poteſt, paulo ante de ſtatuis, & de triumphis, & ejuſmodi aliis honorum generibus mentionem eſſe factam: his autem verbis ſomnii illius pulcherrimi narrationem, paucis verbis additis, fuiſſe agglutinatam. *Idem.*

SOMNIUM SCIPIONIS[1].

SCIPIO LOQUITUR.

I. CUM in Africam veniſſem, M'. Manilio conſuli (2) ad quartam legionem (3) tribunus (ut ſcitis) militum; nihil mihi potius fuit, quam ut Maſiniſſam (4) convenirem (5), regem familiæ noſtræ juſtis de cauſis amiciſſimum (6). Ad quem ut veni, complexus me ſenex collacrymavit, aliquantoque poſt ſuſpexit in cælum, & Grates, inquit, tibi ago, ſumme Sol (7), vobiſque reliqui cælites (8), quod ante quam ex hac vita migro, conſpicio

(1) Hanc Tullii ex lib. VI. de Republica quaſi laciniam, Macrobius *Somnium Scipionis* indigitavit: quia nempe ſeorſum hoc interpretatus ille. Sed alii, qui ex narratione hac P. Africani aliquid proferunt, non aliter citant quam *ex lib.* VI. *de Repub.*

Tres vero hujuſce narrationis partes. Una de præmiis piorum & vita cæleſti; altera de novem partibus naturæ, ut terra, ſeptem orbibus errantium ſtellarum, ſive planetarum, & uno inerrantium, ſive infixarum: tertia de animorum immortalitate, quæ pars potiſſima eſt, & in quam hæc tota refertur ſomnii narratio; quemadmodum Cicero ipſe teſtis in Lælio.

Primam hujuſce narrationis partem Cicero imitatus eſt ex fine lib. X. Platonis de Repub. alteram ex libro de Mundo, quem fruſtra defendunt aliqui eſſe Ariſtotelis: tertiam ex Platonis Phædro. Primæ parti non diſſimilia ſunt quæ Plutarchus narravit libro *de ſera numinis vindicta*, ſub perſona Theſpeſii Solenſis, ut Plato ſua narraverat per Eris militis Armenii perſonam, quem Clemens Alexandrinus Stromat. lib. V. eſſe Zoroaſtren probat. *Theod. Marcilius*, ex Mſ. Biblioth. Regiæ.

(2) *Manio Manilio conſuli*) Cum uterque conſul rem gereret, duplicia caſtra erant; cuique nempe conſuli duæ legiones: cujuſvis autem legionis ſex tribuni. Polybius lib. VI. Prima vero & ſecunda legio, conſulis majoris: tertia & quarta, minoris. Minor conſul tertio bello Punico incipiente M'. Manilius, major Marcius Cenſorinus. Manilii ergo conſulis tertia & quarta legio, & Manilii conſuli *ad quartam legionem* tribunus Scipio. *Idem*.

(3) Cur *ad quartam legionem* potius quam in quarta legione? Nempe quia proprie in legionis quaſi corpore milites; ad legionem tribuni, quaſi corporis hujuſce duces.

Digitized by Google

cio in meo regno, & his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipſo recreor: ita nunquam ex animo meo diſcedit illius optimi atque invictiſſimi viri memoria. Deinde ego illum de ſuo regno; ille me de noſtra republica percontatus eſt: multiſque verbis ultro citroque habitis, ille nobis conſumptus eſt dies. Poſt autem regio apparatu accepti, ſermonem in multam noctem produximus, cum ſenex nihil niſi de Africano loqueretur, omniaque ejus non facta ſolum, ſed etiam dicta meminiſſet. Deinde, ut cubitum diſceſſimus, me & de via (9), & qui ad multam noctem vigilaſſem, arctior, quam ſolebat, ſomnus complexus eſt. Hic mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim fere, ut cogitationes (10) ſermoneſque noſtri pariant aliquid in ſomno tale, quale de Homero ſcribit Ennius (11), de quo videlicet ſæpiſſime vigilans ſolebat cogita-

---

cea. Sic imperator *ad exercitum*, aut *apud exercitum* eſſe dicitur, non in exercitu. Tullius, pro Murena cap. .... *Apud exercitum mihi fueris*. Plautus, Amphitr. I. 3. 6. *Sed ubi ſummus imperator non eſt ad exercitum*. Sic enim lego. *Idem*.

(4) *Maſiniſſam*) Hic Numidarum, & Maſæſylorum rex, a Pœnis expulſus, reſtitutus fuit in regnum ab Africano majore, ex eoque hunc Scipionem nepotem amavit, adeo ut, cum anno 97. moraretur, relictis 44. filiis, hunc inter eos diviſorem, tutoremque eſſe voluerit. *Anonymus*.

(5) *Convenirem*) Ter convenit Maſiniſſam regem P. Scipio. Primum quo tempore miſſus a L. Lucullo imperatore ad Maſiniſſam ex Hiſpania, ut elephantos peteret: deinde iterum ipſe ultro in Africam profectus, M'. Manilio conſule, Maſiniſſæ videndi cauſa: poſtremo denique anno ſequente miſſus a M'. Manilio proconſule, & evocatus Maſiniſſæ litteris, qui morti vicinus. De primo tertioque adventu Scipionis Africani Appianus in Libyc. De tertio etiam Valerius c. 11. lib. v. De ſecunda ejus profectione capiendus hic M. Tullii locus eſt. Fugit ratio Carolum Sigonium in Notis ad Tullii Fragmenta, qui Maſiniſſam bis tantum a Scipione conventum eſſe defendit, elevatque fidem Appiani, atque adeo ipſius etiam Tullii. *Mareil*.

62 (6) *Amiciſſimum*) Amiciſſimus Scipionum erat Maſiniſſa, quod per P. Scipionem avum hujus in ſocietatem populi R. pervenerat; quod patrium regnum non ſolum recuperaverat, ſed etiam auxerat, quod denique Rex a ſenatu appellatus fuerat. Livius auctor. *Sigonius*.

(7) *Grates, inquit, tibi ago, ſumme Sol*) Ut altius exaggerata & regina regis hujuſce oratio eſſet, decorum ſervavit Cicero, & verbis utentem facit antiquis & poeticis, *grates* pro gratiis, *cælites* pro diis. Solem Afri ſanctiſſimum coluere. Aſconius in Verrin. III. Servius ad Æneid. I. *Mareil*.

(8) *Reliqui cælites*) Lunam, cæteros planetas, & quotquot in ſupremo cælo ſtellæ ſunt, veterum plerique Deos eſſe crediderunt. *Vinetus*.

(9) *De via*) Indoctos aliquis, *feſſum de via*, ſcripſerat. *Lang.* Non, hercle, indoctus ut putat Langius. Hæc enim vox nec auctoritate caret veterum editionum, nec ratione cum eodem modo loquatur Cicero in Academ. I. c. I. *Niſi de via feſſus eſſes*. Facc.

(10) *Fit enim fere, ut cogitationes*) Hoc egregie Lucretius explicat lib. IV.

Et cui quiſque fere ſtudio devinctus adhæret,
Aut quibus in rebus multum ſumus antemorati,
Atque in qua ratione fuit contenta magis mens,
Inſomniis eadem plerumque videmur obire.
Cauſidici cauſas agere, & componere leges, &c.

(11) *Quale de Homero ſcribit Ennius*) Cum enim Ennius Homeri verſus legeret, meditaretur, ediſceret, imitaretur, totumque ſe ad illius imitationem componeret, ſomniavit ſe Homerum eſſe factum, animaque Homeri, juxta Pythagoricum dogma, animatum. Hinc illud Horatii in Epiſtolis:

Ennius & ſapiens, & fortis, & alter Homerus,
Ut Critici dicunt, leviter curare videtur,
Quo promiſſa cadant, & ſomnia Pythagorea,

Idem

Digitized by Google

gitare, & loqui) Africanus ſe oſtendit ea forma, quæ mihi ex imagine ejus, quam ex ipſo *(12)*, erat notior. Quem ut agnovi, equidem cohorrui. Sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memoriæ.

II. Videſne illam urbem, quæ parere populo Romano coacta per me, renovat priſtina bella *(13)*, nec poteſt quieſcere? (oſtendebat autem Carthaginem de excelſo, & pleno ſtellarum, illuſtri & claro quodam loco *(14)*) ad quam tu oppugnandam nunc venis pene miles *(15)*? Hanc hoc biennio conſul evertes *(16)*, eritque cognomen id tibi per te partum.

Idem Perſius notavit.

Cor jubet hoc Enni, poſtquam deſtertuit eſſe
Mæonides, quintus pavone ex Pythagoreo.

Locus autem Ennii, ubi ſomnium illud narrabatur, videtur illo hemiſtichio ſignificari, quod in Lucullo Ciceronis eſt:

Viſus Homerus adeſſe poeta.

Hæ cauſæ ſomnii, de quibus Plato de Rep. IX., & Cicero, Divin. I. 29. *Ramus*.

(12) *Ex imagine ejus, quam ex ipſo*) Recte: nam quo anno Scipio avus diem ſuum obiit, eodem hic nepos natus eſt, App. Claudio Pulchro, M. Sempronio Tuditano Coſſ. *Sigonius*. Imagines gentilitiæ in atriis deponebantur: quæ in pompis circumferebantur. *Car. Langius*. Livius, lib. 39. ait cenſorem fuiſſe M. Porcium Catonem, Publio Claudio Pulchro, Lucio Porcio Licinio Conſulibus, qui putatur A. v. c. 570. Ipſe Cato autem in libro de ſenectute dicit Scipionem Africanum priorem, anno ante mortuum eſſe, quam ipſe fuiſſet cenſor. Obiit igitur Scipio anno v. c. 569. Scipio vero Æmilianus, deceſſit Manio Aquilio, C. Sempronio Coſſ. A. v. c. 526. Vixit annos 56. quos ſi ſubduxeris ex 526. reliquus erit A. v. c. 569. quo anno mortuus ſit Africanus avus, & natus nepos Africanus. Sic & Vellejus Patereulus ſcribit Africanum nepotem fuiſſe primum Conſulem anno ætatis 36. qui Conſulatus incidit in annum v. c. 607. Ex his ſi deducantur 36. relinquentur anni Urbis 571. Igitur quando deceſſit Scipio avus, Scipio Æmilianus nepos duobus annis major non fuit: qua ætate, ſuum avum Africanum non vidit, ut meminiſſe potuerit, ac eum cognoſcere, poſt triginta quinque fere annos, quot erat natus, cum apud Maſiniſſam tribunus militum ſecundo bello Punico ſomniavit: verum viri tanti imaginibus & ſtatuis erat plena Roma, ex quibus illum ſe dicit agnoviſſe. Plinius, lib. xxxv. 2. *Vinetus*.

(13) *Parere populo R. coacta per me, renovat priſtina bella*) Carthago bello Punico ſecundo, victo a P. Scipione acie in Africa Annibale, pacis conditiones accepit, & tributi ſuppoſiti onus pertulit. Iis autem tertio arma illata ſunt, quod contra fœdus naves haberent, & cum ſocio Maſiniſſa armis de finibus contenderent. Appianus, alii. *Sigonius*.

(14) *De excelſo & pleno ſtellarum, illuſtri & claro quodam loco*) Africanus ex lacteo circulo loquitur, qui eſt inter æthereas ſtellarum flammas ſplendidiſſimus, propter conſertam ſtellolarum, ut Ariſtoteles & Ptolemæus ajunt, multitudinem, unde γαλαξία a Græcis, propter lactis ſimilitudinem, nuncupatur: multa vero de hac regione cæli, & poetæ fabulantur, & docti philoſophantur. Poetæ enim ajunt Junonii lactis effuſione lacteum illum candorem alboremque ſplendentem extitiſſe: Philoſophi, ut Pythagorei, ſolaris quondam currus eauſtione. Theophraſtus commiſſuram quandam, compagemque mundi cohærentium partium cenſuit eſſe. Diodorus credit non commiſſuram, ſed rimam quandam interſiſtentium hemiſphæriorum. Poſidonius exiſtimat ſideris caloris abundantiam, idcirco contra zodiaci iter obliquatum, ut temperaret reliquas mundi partes, ad quas zodiacus non pertingeret. Verum Ariſtotelis Ptolemæique ſententia verior eſt habita, ſtatuentium lacteum illum candorem ex conſerta ſtellularum multitudine effici. *Ramus*.

(15) *Pene miles*) Natus annos plus minus xxix. Cum autem toga virilis ſumeretur anno ſeptimo decimo; ac decennio militandum eſſet iis qui honores erant petituri; fuit hic annus primus, aut alter a perfuncta militia. *Langius*.

(16) *Hoc biennio Coſ. evertes*) Rectius forte dici potuit: *Hoc triennio*. Nam venit Scipio in Africam M'. Manilio Coſ. anno DCV. Conſul factus eſt, & Carthaginem e-

vertit

tum (17), quod habes adhuc a nobis hereditarium. Cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris (18), cenſorque fueris (19), & obieris legatus Ægyptum (20), Syriam, Aſiam, Græciam, deligere iterum conſul abſens (21), bellumque (22) maximum conficies, Numantiam exſcindes. Sed cum eris curru (23) Capitolium invectus, offendes rempublicam perturbatam conſiliis (24) nepotis mei (25). Hic tu, Africane (26), oſten-

vertit anno DCVII. Biennio, eſt intra biennium. Intelligi ergo vult Cicero, hoc biennio proximo ſequente, non annumerato anno præſente. *Marcilius.*

(17) *Eritque cognomen id tibi per te partum*) Paries, inquit Africanus, o Æmiliane, & comparabis tibi tua virtute cognomentum, quod ad hoc uſque tempus habes a me avo tuo hereditarium: P. enim Cornelius Scipio, confecto bello Punico ſecundo; primus ex Romanis Imperatoribus nomine *victæ a ſe gentis eſt nobilitatus*, ut Liv. xxx. extremo. *Exemplo deinde hujus, nequaquam victoria pares, inſignes imaginum titulos, claraque cognomina familiæ fecere.* Vinetus.

(18) *Triumphum egeris*) Triumphavit de Pœnis Scipio, Lentulo, & Mummio coſſ. eodem anno, quo Corinthus deleta eſt, ut in Commentario Faſtorum oſtendimus. *Sigonius.*

(19) *Cenſor fueris*) Cenſuram geſſit cum L. Mummio in conſulatu L. Metelli, & Q. Maximi, anno V. C. DCXI. ut in eo libro docuimus. *Idem.* Nunc quidem Cicero hanc Scipionis cenſuram priorem legatione poſuit: ſed idem poſteriorem facit in Lucullo cap. 2. Sed videtur hoc voluiſſe nunc, ut decorum ſervaret in narratione ſomnii. Somnia enim plerumque non ſine turbatione rerum aliqua. Neque enim id memoriæ vitio factum arbitror; quod voluit Scaliger. *Marcilius.*

(20) *Obieris legatus Ægyptum*) Satis conſtat, P. Scipionem legatum cum Sp. Mummio & L. Metello ad regum, & civitatum, & gentium animos perſpiciendos eſſe miſſum: ut ſcriptum reliquit Juſtinus libro xxxviii. Obiiſſe autem hanc eum legationem ante cenſuram, duobus rationibus adducor, ut credam. Primum Ciceronis ipſius auctoritate, qui Lucullo ait: *P. Africani hiſtoriæ loquuntur in legatione illa nobili, quam ante Cenſuram obiit, Panætium unum omnino comitem fuiſſe.* Deinde veriſimili conjectura. Non enim L. Metellum, virum conſularem, ei adjunxiſſent, cum moris eſſet uni conſulari legato duos non conſulares adjungere. At ſi poſt cenſuram miſiſſent, L. Metellum, jam conſularem, non addidiſſent. Hoc autem idcirco dico, ne quis temere Valerio aſſentiatur, qui lib. iv. cap. 3. Scipionem ſcribit, poſt duos conſulatus & duos triumphos hoc legationis officio eſſe functum. Nam quod hoc in loco Cicero cenſuram legationi præferat, id orationis commoditas videtur vel defendere poſſe, vel excuſare. *Sigonius.*

(21) *Abſens*) *Abſentem* dixit pro *non petente*. Creatus enim Scipio Coſ. iterum, præſens in campo & comitiis; ſed non petens, ut etiam primum factus Coſ. non petens. Cicero ipſe in Lælio, cap. 3. agens de Scipione, *Qui conſulatum*, inquit, *petivit nunquam, factus eſt Coſ. bis.* Legendus Valerius l. viii. c. 16. Primum Scipio conſulatum adeptus, cum deſcendiſſet in campum petiturus ædilitatem: alterum vero, cum deſcendiſſet ſuffragator Q. Fabio Maximo fratris filio. Sic utroque tempore præſens corpore, ſed abſens, ſi ſpectetur petitio. *Marcilius.*

(22) *Bellumque*) Bellum in Hiſpania geſtum eſt graviſſimum per annos viginti cum Celtiberis, neque ante confectum, quam per Scipionem Numantia, quæ ſola fere ejus demum regionis arma retinebat, everſa eſt. *Sigonius.*

(23) *Cum eris curru*) P. Scipio de Numantinis triumphavit P. Popilio, P. Rupilio coſſ. anno V. C. DCXXI. anno poſtquam Tib. Gracchus uxoris ſuæ frater, eum tribunatum, quem ſeditioſe geſſerat, in alterum annum continuare vellet, ab optimatibus eſt occiſus. *Idem.*

(24) *Offendes remp. perturbatam conſiliis nepotis mei*) Quo tempore Scipio bellum gerebat Numantinum, Tib. Gracchus Trib. pl. cum legem agrariam invitis patribus promulgare vellet, interfectus a Scipione Naſica, maximos excitavit tumultus: nec tamen ejus morte factiones compoſitæ ſunt; ſed Fulvio Flacco, Papyrio Carbone, & C. Graccho fratre Tiberii exemplo promulgationem adornantibus, iterum ingens ſeditio exorta eſt: Carbone legem ferente, ut cuique quoties liberet, tribunum fieri liceret; qua lege lata, Tiberii necem ulciſci ſtatuit. Itaque conſcii tum patres quam plebs, ad Scipionem tanquam ad

oſtendas oportebit patriæ lumen animi, ingenii, conſiliique tui. Sed ejus temporis ancipitem video quaſi fatorum viam (27). Nam cum ætas tua ſeptenos octies (28) ſolis anfractus (29) reditusque converterit, duoque hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de cauſa, habetur, circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint (30): in te unum (31), atque in

---

ad tutiſſimum propugnaculum confugere, orantes ne urbem in tanto periculo deſereret. Scipio Romam reverſus, Carbonis legem diſſuaſit. *Anonym.*

(25) *Nepotis mei*) Tib. Gracchum vult dicere: cujus Tribunitiis furoribus ſe Æmilianus objecerat. Vide Plutarch. Vel certe C. Gracchum: cujus fraude, manu autem Carbonis, vel ut alii, Semproniæ conjugis ſtrangulatus Scipio creditus eſt. *Langius.*

Nepotis mei) Nam Tiberius Gracchus ſenior Corneliam Africani majoris filiam duxit uxorem, ex qua duos hos ſuſcepit liberos, Tiber. & C. Gracchos fratres. *Anon. apud Gravium.*

(26) *Hic tu, Africane*) Significat fortaſſe tempus illud, quo, auctore Valerio, Scipio a C. Carbone tribuno pl. in Roſtra perductus eſt, & quid de Tiberii nece ſentiret, dicere juſſus, reſpondit: *eum ſibi jure caſum videri*. Aut, niſi hoc præcipue velis, patrocinium, quod ab eo Itali contra legem Semproniam petierunt, intellige. *Sigonius.*

(27) *Ancipitem video quaſi fatorum viam*) Eo tempore quo fata vergant neſcio. Involucris verborum futuram mortem tegit, ex arte. Futura enim obſcuris verbis ab oraculis & vatibus denuntiantur. *Gravius.*

(28) *Cum ætas tua ſeptenos octies*) Periphraſis eſt anni ætatis LVI., quem Aſtrologi climactericum vocant. *Wolfius.* Significat, Scipionem annos natum LVI, diem ſuum obiturum. Obiit autem M'. Aquilio, & C. Tuditano coſſ. eodem anno, quo hæc dicta eſſe finxit Cicero. *Sigonius.*

(29) *Anfractus*) Anfractus ſolis nominatur propter obliquitatem orbis zodiaci, per quem ſol modo ad Septentrionem inflectitur modo relabitur ad meridiem: ſinuoſas enim & flexuoſas vias anfractus appellamus, ut fluminum, ut littorum ſolent eſſe. *Ramus.*

(30) *Uterque plenus alter altera de cauſa habetur .... ſummam tibi fatalem confecerint*) Septenarius numerus plenus eſt, quia, ut inquit S. Auguſtinus lib. XI. de Civ. Dei, continet *ternarium, qui primus numerus totus impar*, & quaternarium, qui totus par. Sed hæc plenitudo illius numeri mathematica. M. Cicero nunc ſpectat plenitudinem ejus phyſicam, ſive quia vinculum, & *quaſi nodus* univerſitatis naturæ eſt ſeptenarius (*infra cap. 5.*) nempe quia ſtellarum errantium ſive Planetarum orbes ſeptem. Octonarius autem Ciceroni perfectus numerus eſt, ſive plenus; quia orbes cæleſtes octo, unus inerrantium ſive fixarum ſtellarum; ſeptem, errantium. Aliis de plenitudine hujuſce numeri etiam mathematice dicuntur. Ut quia diſſolvitur in numeros pariter pares, nempe bis quaternos; eæque ipſæ rurſus partes in numeros pariter pares, nempe bis binos. Unde & juſtitia numerus octonarius in ſchola Pythagoræ; quia diſtributio par, apta juſtitiæ. Rurſus ex pariter paribus conflatur hic numerus, quippe bis bini bis conficiunt octonarium. Lud. Cælius Rhodigin. lib. XXII. cap. 13. *Marcilius.*

(31) *In te unum*) Quid hoc loco ſignificet, pluribus aperiam. Cum conſulatum iniiſſent M'. Aquilius, & C. Sempronius Tuditanus, ſeditiones de agris dividendis, quæ paulo poſt necem Tib. Gracchi, obitumque Ap. Claudii, qui una cum C. Graccho ad eorum diſtributionem triumviri fuerant deſignati, conſederant, iterum vehementius excitatæ ſunt, C. Graccho, C. Carbone, & M. Fulvio triumviris agros omnium Italicorum ex lege Tiberii ſeverius dividentibus. Quam partitionem moleſte ferentes omnes Latini nominis ſocii, ad P. Africanum univerſi confugiunt, eumque orant, ne ſe, miſeris ſuis temporibus, deſerat, aut injuria affici patiatur. Quorum voluntati non obſequi Scipio iniquum eſſe ratus, quod eorum præclara uſus opera difficillimis in bellis fuiſſet, cauſam illorum ſtudioſe ſuſcepit. Itaque cum ea de re in ſenatum veniſſet, legem quidem agrariam improbare non eſt auſus, ne forte populi voluntatem offenderet, eumque a ſe alienaret: verum cum de agrorum ex lege dividendorum difficultate differeret, æquum ſibi videri dixit, non a triumviris cauſas, qui ſuſpecti facile eſſe poſſent iis, quorum res dividerentur, ſed ab aliis cognoſci. Ea de cauſa Tuditanus conſul, judex lectus, cum cauſam aggreſſus rei difficultatem intueretur, oblata ſibi Illyrici belli occaſione, re infecta paludatus egreſſus eſt. Pleb autem eum Scipionem eum pro commodis ſociorum contra ſua pugnare animadverteret, cui bis ipſa conſulatum ante tempus mandaſſet, & duo bella graviſſima detuliſ-

in tuum nomen, ſe tota convertet civitas: te ſenatus, te omnes boni, te ſocii, te Latini intuebuntur: tu eris unus, in quo nitatur civitatis ſalus; ac ne multa, dictator rempublicam conſtituas oportet (32), ſi impias propinquorum manus effugeris. Hic cum exclamaſſet (33) Lælius, ingemuiſſentque cæteri vehementius: leniter arridens Scipio, Quæſo, inquit, ne me e ſomno excitetis (34), & parum rebus (35): audite cætera.

tuliſſet, ab eo vehementer alienata eſt. Quæ omnia C. Graccho, cæteriſque, qui plebis partes adverſus Scipionem ſuſceperant, minime obſcura cum eſſent, eum occaſione data palam eo nomine criminabantur ad populum, quod agrariam ipſe Tiberii legem abrogare contenderet. Quare eorum oratione incenſa plebs in eum furorem adducta eſt, ut Scipionem hanc cauſam pro roſtris agentem clamoribus & ſibilis interpellaverit. Quibus gravius Scipio laceſſitus, me hoſtium, inquit, vociferatio nunquam perturbavit, multo nunc minus adverſa eorum hominum acclamatio, quibus Italiam ſcio novercam eſſe, non matrem. Cum autem operæ Gracchianæ ſublato clamore tyrannum tollendum eſſe dicerent; Præclare patriæ oppugnatores, inquit, me ante de medio tollere cupiunt, quod nec, Scipione vidente, Romam interituram, nec, Roma intereunte, Scipionem victurum eſſe confidant. Itaque aut eodem die, aut certe non ita multo poſt cum M. Fulvius in eum acerbiſſime invectus eſſet, pro concione de periculo ſalutis ſuæ populum conteſtatus eſt, quod ſibi pro patria laboranti parari ab improbis hominibus comperiſſet. Eodemque die cum in ſenatum veniſſet, eo dimiſſo domum reductus eſt ad veſperam a patribus conſcriptis, a ſociis, atque Latinis. Atque hic quidem pulcherrimus ultimus dies P. Scipioni illuxit. Nam cum tabula apud ſe poſita, in qua ſcripturus nocte videbatur ea, quæ ad populum poſtridie eſſent agenda, validus veſpere cubitum diſceſſiſſet, poſtridie mane mortuus in lectulo eſt inventus, ita tamen, ut illatæ vis non obſcura quædam in faucibus ſigna inſiderent. Sunt, qui tradant veneno a Cornelia ſocru fuiſſe necatum, verita, ne Tiberii filii lex auctoritate ejus abrogaretur. Idque factum eſſe filia Sempronia ejuſdem uxore adjuvante, vel fratrum ipſorum cauſa, quos vir ſuus Africanus cauſa reip. oppugnabat, vel diuturno, & inveterato odio, quo alter in alterum incenſus erat. Fuerunt etiam, qui ejus necis cauſam in C. Gracchum, & C. Carbonem cæteroſque inimicos Scipionis conferrent, ab iiſque ſuffocatum fuiſſe dicerent. Illud quidem conſtare ſcribit Appianus, ſervos Scipionis in tormentis habitos dixiſſe, ab externis eum quibuſdam noctu domi latentibus oppreſſum interiiſſe, ſed eorum nomina divulgare plebis gratia adhuc iratæ, & necis ejus non ignaræ nunquam auſos fuiſſe. Hæc ex Appiani lib. primo de Bellis civilibus, Plutarcho in Apophthegmatis, & in Gracchis, Epitome Liviana, Vellejo libro II. Cicerone in Lælio, & lib. II. epiſtolarum ad Q. fratrem. *Sigonius*.

(32) *Dictator remp. conſtituas oportet*) Significat ſeditionem ob diviſionem agrorum futuram tantam, ut ejus ſedandæ cauſa, ut quondam, opus ſit dictatore, & ipſum ſine dubio dictum iri, niſi ante a propinquis ſublatus per inſidias fuerit. *Idem*.

(33) *Hic cum exclamaſſet*) Lælius, qui una de Republica in his libris diſputaverat, dolore perturbatus, exclamavit, & cæteri, Scævola, Fannius, Tubero, Manlius, Philus vehementius de tanta indignitate atque acerbitate ingemuerunt. Eſt autem principi fortique viro valde decorum, quod ſequitur: pericula Scipionis a Scipione ipſo narrantur, quorum auditione cæteri, qui adſunt, commoventur; ipſe vero, ad quem pertinent, immotus, imperterritus, conſtanſque permanet. *Ramus*.

(34) *Ne me e ſomno excitetis*) Fingit ſe dormire, quia ſomnium recitat. Feſtiva admodum locutio eſt. Quaſi dicat: Quid vos ſomnium ita movet, ut exclametis, & ingemiſcatis, quaſi res vera ſit? *Wolf.* Somnium memineritis me, non hiſtoriam vobis narrate. *Ramus*.

(35) *Parum rebus*) Eſt ni fallor, germana lectio. *Parum rebus*, ſcilicet concedite; hoc eſt, date aliquid temporis & otii rebus tam arduis cognoſcendis. *Langius*. Legunt, *& pax ſit rebus*, Vict. Man. Grut. Vides hunc locum interpolatum eſſe contra veterum codicum fidem, procul dubio a noſtrorum ſacrorum conſortibus, qui ſæpius audierant, *Pax vobiſcum, pax huic domui*. Ciceronis manus fuit, *Quæſo, inquit, ne me e ſomno excitetis. Pax. Verum audite cætera*. Hoc eſt, tacete, & deſinite ingemiſcere, & exclamare. Notum eſt voculа hac *pax* uti Græcos & Romanos; cum aut ſibi, aut

aliis

III. Sed quo ſis, Africane, alacrior ad tutandum rempublicam, ſic habeto: Omnibus, qui patriam conſervarint, adjuverint, auxerint, certum eſſe in cælo definitum locum, ubi beati ævo ſempiterno fruantur. Nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia cætuſque hominum, jure ſociati, quæ civitates appellantur (36): harum rectores & conſervatores hinc profecti (37), huc revertuntur. Hic ego, etſi eram perterritus, non tam metu mortis, quam inſidiarum a meis, quæſivi tamen, viveretne ipſe & Paulus (38) pater, & alii, quos nos extinctos arbitraremur. Immo vero, inquit, ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tanquam e carcere, evolaverunt (39): veſtra vero, quæ dicitur vita, mors eſt (40). Quin tu adſpicias ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi, equidem *vim lacrymarum* profudi. Ille autem me complexus, atque oſculans, flere prohibebat. Atque ego ut primum fletu repreſſo loqui poſſe cœpi, Quæſo, inquam, pater ſanctiſſime atque optime, quoniam hæc eſt vita, (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero?

ro?

---

aliis ſilentium indicunt. Terent. Heaut. IV. 3. *Pax*. *Nihil amplius*. Plaut. Mil. Glorioſ. III. 1.

Pl. *Quam nominem?*
PA. *Glyceram*. PL. *nempe eandem, qua dudum conſtituta eſt*. PA. *Pax, abi*.

Hæc mea de hoc loco ſententia eſt. Sed quod in pleriſque codicibus habetur *parum rebus*, quamvis nec hoc mihi probetur, malui retinere, cum Langio, Lambino, aliiſque, quam peſſime interpolatam, *& pax ſit rebus*, quæ fuco ſani coloris incauto lectori imponit. *Gravius*. Ego vero leviſſima mutatione legerim, *& parumper audite cætera*. Veteres fortaſſe librarii pro *parumper* legerant *parumreb*. Unde natum ſit *parum rebus*. Buherius.

(36) *Concilia cætuſque hominum, jure ſociati, qua civitates appellantur*) Recte adjicitur *jure ſociati*. Nam & *ſerviles quondam & gladiatoria manus*, ut recte inquit Macrobius, *concilia cœtuſque hominum fuerunt, ſed non jure ſociati: Illa autem ſola eſt juſta multitudo, cujus univerſitas in legum conſenſit obſequium*. Atque hæc definitio a Platone ponitur in lib. de Repub. & ab Ariſtot. III. Polit. 1. 2. & 4. *Ger. Voſſius*.

(37) *Hinc profecti*) Cicero cum Platone ſentiens dicit omnes eos, qui rebuſpublicis bene præfuerint, poſt ſuum ex hac vita diſceſſum, recta in cælum, veluti domicilium germanamque ſuam patriam, redire, ex qua in hoc miſerum orbis theatrum, tanquam in exilium, miſſi ſunt. Eſt ſiquidem animorum origo cæleſtis (ſecundum eos) non ex terra, quos procreator ille mundi (ut dixit Cicero) e ſua mente & divinitate genuit. Hoc ipſum & V. Tuſc. Quæſt. ſenſiſſe videtur, dum ait: *Humanus animus decerptus ex mente divina* &c. Vide & librum de Senectute, & de Amicitia. *Idem*.

(38) *Viveretne ipſe pater Paulus*) Satis conſtat P. Scipionem hunc noſtrum L. Æmilii Pauli, qui Perſem, Macedoniæ regem, devicit, natura fuiſſe filium; adoptione vero P. Scipionis, qui fuit Africani ſuperioris filius. *Sigonius*.

(39) *Ex corporum vinculis, tanquam e carcere, evolaverunt:*) Hæc ſunt plane Socratica. Ipſe Socrates in Phædone Platonis, bibiturus cicutam, inter alia, quæ de anima præſentibus diſcipulis diſputavit, illud adduxit, corpus animi eſſe carcerem: agere in eo animum dixit non ſponte, ſed vi quadam: non eſſe locum illum animi naturalem, ſed puriorem, videlicet cælum: mortem ſolutionem eſſe a corpore, & reditum ad cæleſtia. *Olivarius*.

(40) *Veſtra vero qua dicitur vita, mors eſt*) Illud ipſum quaſi ad verbum refert in Platonis Gorgia Socrates: *Quis*, inquit, *novit, utrum vivere quidem mori ſit, mori autem vivere: & nos forte revera mortui ſumus? Audivi jam equidem a ſapiente quodam, nos nunc mortuos eſſe, corpuſque noſtrum ſepulcrum eſſe nobis*. G. Voſſius.

Digitized by Google

ro? Non eſt ita, inquit ille. Niſi enim Deus is, cujus hoc templum eſt omne quod conſpicis, iſtis te corporis cuſtodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non poteſt. Homines enim ſunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides (41), quæ terra dicitur: hiſque animus datus eſt ex illis ſempiternis ignibus, quæ ſidera & ſtellas vocatis: quæ globoſæ (42), & rotundæ, divinis animatæ mentibus (43), circulos ſuos orbeſque conficiunt celeritate mirabili (44). Quare & tibi, Publi, & piis omnibus retinendus eſt animus in cuſtodia corporis: nec injuſſu ejus, a quo ille eſt vobis datus, ex hominum vita migrandum eſt, ne munus humanum aſſignatum a Deo defugiſſe videamini: Sed ſic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui, juſtitiam cole, & pietatem: quæ, cum ſit magna in parentibus & propinquis, tum in patria maxima eſt. Ea vita, via eſt in cælum, & in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati, illum incolunt locum, quem vides. Erat autem is ſplendidiſſimo candore inter flammas circus elucens, quem vos, ut a Graiis accepiſtis (45), orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cætera & mirabilia videbantur. Erant autem eæ ſtellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas eſſe nunquam ſuſpicati ſumus: ex quibus erat illa minima, quæ ultima cælo, citima terris, luce lucebat aliena (46). Stellarum au-

Mmm 2 tem

---

(41) *Quem in hoc templo medium vides*) Communis eſt veterum ſententia in totius univerſi centro tellurem noſtram poſitam eſſe, ita ut in medio ſit omnium ſtellarum & planetarum. (Vide II. de Nat. D.) Sed hæc ſententia philoſophis ætatis noſtræ accuratioribus dudum eſt exploſa. Non magis in univerſi medio eſt, quam Saturnus aut ſtella quævis fixa. *Gravius*.

(42) *Quæ globoſæ*) Stellas globoſas eſſe Ariſtoteles exiſtimat, tum quia nuſquam progrediantur, nec aliam idcirco formam requirant: tum quia veriſimile ſit Lunæ, quæ ſtella item ſit, reliquas ſtellas forma ſimiles eſſe. Stoici eadem ratione tributam ſideribus iſtam formam crediderunt, ut 2. de Natura Deorum Cicero, qua mundo univerſo: quia nil ſit ea figura pulchrius „ quæ ſola omnes „ alias figuras complexa continet, quæque „ nil aſperitatis habeat, nil offenſionis, nil „ inciſum angulis, nil anfractibus, nil emi- „ nens, nil lacunoſum. De N. D. II. 18. „ *Ramus*.

(43) *Divinis animatæ mentibus*) Divinis animatas eſſe mentibus ſtellas ex Platonico dogmate eſt: minores ſiquidem ſunt illi dii, quos fingit in Timæo Plato a ſummo Deo factos, & immortalitate donatos. Sed vide Macrobium. *Idem*.

(44) *Celeritate mirabili*) Quanta celeritate circulos ſuos dii illi conficiant, ſolis curſus indicare poteſt, qui cum viginti quatuor horis 360. gradus orbis percurrat ſingulis diebus, ſi uni gradui 60. millia paſſuum duntaxat (ut terræ gradibus attribui ſolent) attribuas, ſemel & vicies ſupra ſexcentena ſenaque millia paſſuum ſingulis diebus conficiet. *Ramus*.

(45) *Ut a Graiis accepiſtis*) Heroice & ampliore ſono *Graios* dicere Scipio, quam Græcos maluit. A *Graiis* vero acceptum eſſe ait nomen orbis lactei: Græcis enim eſt γαλαξίας, aut γαλάξιος κύκλος. Unde autem ille in orbe hoc quaſi candor? Poetæ commenti ſunt effuſo Junonis lacte candidum eſſe. Democritus cenſuit candorem illum eſſe συναυγασμὸν plurimorum ſtellarum minutiſſimarum, *quæ in orbe illo denſata ſint*. Marcilius. Democriti ſententiam ſic expreſſit Manilius lib. I. 752.

An major denſa ſtellarum turba corona
Contexit flammas, & craſſo lumine candet,
Et fulgore nitet collato clarior orbis?

Quod Democritus vetereſque conjectura ſagaciter ſunt aſſecuti, hoc noſtro tempore teleſcopia ſic detexerunt, ut doctis omnem ſcrupulum eripuerint. *Gravius*.

(46) *Luce lucebat aliena*) Lunam ſignificat, lucem a ſole mutuantem. *Manut*.

tem globi terræ magnitudinem facile vincebant. Jam ipſa terra ita mihi parva viſa eſt, ut me imperii noſtri, quo quaſi punctum ejus attingimus, pœniteret.

IV. Quam cum magis intuerer, Quæſo, inquit Africanus, quouſque humi defixa tua mens erit? nonne adſpicis, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potius globis (47), connexa ſunt omnia: quorum unus eſt cæleſtis, extimus (48), qui reliquos omnes complectitur, ſummus ipſe Deus, arcens & continens cæteros, in quo infixi ſunt illi, qui volvuntur, ſtellarum curſus ſempiterni: cui ſubjecti ſunt ſeptem, qui verſantur retro contrario motu, atque cælum (49): ex quibus unum globum poſſidet illa, quam in terris Saturniam nominant (50). Deinde eſt hominum generi proſperus (51) & ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis. Tum rutilus, horribiliſque terris, quem Martem dicitis (52). Deinde ſubter mediam fere regionem Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, (52) mens mundi, & temperatio (53), tanta magnitudine, ut

(47) *Novem tibi orbibus, vel potius globis*) Novem orbes aut globos numerat Cicero, Ariſtoteles octo. Ratio hujuſce differentiæ illa eſt, quod Cicero terræ globum adnumerat: magis philoſophice ſcienterque Ariſtoteli non venit in hunc numerum terra, quia inſtar puncti ſive centri eſt. Dixit autem Cicero, *Vel potius globis*, quia terra non eſt orbis, ſive cava, ſed globus, ſive ſolida, & ſtellæ ſunt globi Ariſtoteli *lib.* II. *de cælo c.* 8. *&* 11. *Marcilius*.

(48) *Quorum unus eſt cæleſtis, extimus &c.*) Orbi nono appoſuit quinque proprias quaſi notas. Prima, quod cæleſtis eſt, ſive cælatus ſtellis: itaque lib. II. de Divinatione, hunc orbem proprie *cælum* vocavit. Altera nota eſt, quod ille orbis *extimus*, ſive extremus. Sic Manilius, *lib.* I. agens de inerrantibus ſtellis, *Altius*, inquit, *his nihil eſt*. Tertia nota eſt, quod *reliquos omnes complectitur*. Apulejus, libro de Mundo: *Complexu illius orbis, qui inerrabilis dicitur, ſtellarum errantium orbes continentur*. Quarta nota, *quod ſummus Deus*. Sic Cleanthes apud Ciceronem lib. I. de Nat. Deor. *Æthera* dixit *certiſſimum eſſe Deum*. Quinta nota, quod *cæteros arcet & continet*. Coercet, ne diffluant & vagentur: *continet* in officio converſionis. *Idem*.

(49) *Contrario motu, atque cælum*) Quam cæleſtis globus extimus. *Atque* pro *quam*. Cælum hic eſt octava ſphæra, cujus motui, ſolis & reliquorum erronum motus contrarius eſt. *Vinetus*.

(50) *Quam in terris Saturniam nominant*) Signanter dixiſſe videtur, *in terris*, quaſi aliter nominetur a diis in cælo. Sic infra: *Quem Martem dicitis*. Et ſupra: *Quæ ſidera & ſtellas vocatis*. Ex Homerica nempe ac veteris ſapientiæ diſciplina, alius hominum, alius deorum ſermo. *Marcil.* Saturnia ſtella gelidæ ac rigentis naturæ, unde ſenum ſidus exiſtimatum, qui moroſi idcirco ſunt ac difficiles: orbem ſuum conficit 29. annis, diebus 162. horis 12. ob quam motus tarditatem Saturnus, ratione quadam phyſica, appellatus eſt, *quod ſaturetur annis*, ut ait Cicero de Nat. Deorum, lib. II. cap. 25. quodque *conſumat ætas temporum ſpatia, annisque præteritis inſaturabiliter expleatur*. Ramus.

(51) *Proſperus*) Sic habent omnes libri veteres, atque ita legendum. Sic enim loquebantur veteres. Immo vero uſitatius eſt *proſperus*, quam *proſper*: & ſic legit Priſcianus, lib. 6. *Vinetus*. Ipſum Jovis nomen a manſueta elementiſque ſyderis natura formatum eſt. Jupiter enim, id eſt, *juvans pater*, ait Cicero, de Nat. D. II. 25. alligaſſe Saturnum in fabulis dicitur, quia immoderata Saturni frigora temperat. Hinc illud Perſii:

> *Saturnumque gravem noſtro Jove frangimus una.*

Curſum ſuum abſolvit 11. annis, diebus 313. horis 20. *Ramus*.

(52) *Quem Martem dicitis*) Romani. Græcis etiam Ἄρης, id eſt, Mars, & Ἡρακλῆς, Hercules, ut apud Plinium, lib. II. cap. 8. & πυρόεις, ut apud Plut. II. de Placitis, ab igne, qui πῦρ appellatur. Binis fere annis orbem ſuum conficit. *Vinetus*.

(52) *mens mundi*) Mens ad multa traduc-

ut cuncta ſua luce illuſtret, & compleat. Hunc ut comites conſequuntur, alter Veneris, alter Mercurii curſus (54): in infimoque orbe Luna, radiis ſolis accenſa convertitur. Infra autem jam nihil eſt, niſi mortale & caducum, præter animos generi hominum munere deorum datos. Supra lunam ſunt æterna omnia. Nam ea, quæ eſt media (55), & nona tellus, neque movetur (56), & infima eſt, & in eam feruntur omnia ſuo nutu pondera (57).

V. Quæ cum intuerer ſtupens, ut me recepi, Quid? hic, inquam, quis eſt, qui complet aures meas tantus & tam dulcis ſonus (58)? Hic eſt, inquit ille, qui intervallis conjunctus imparibus (59), ſed tamen pro rata por-

---

ducitur pro vario divinitatis explicandæ modo. Hic late ſumitur pro ſumma vi, non tamen, opinor, pro ſummo & maximo numine; ut ſumitur a Maſiniſſa initio hujus opuſculi. *Facc.*

(53) *Et temperatio*) Quod cælum & terram ſuo calore temperat. *Vinetus*. Legendum, *mens mundi & temperator*, non, ut vulgo, *mens mundi & temperatio*. Lamb. Voluit Tullius oratorie *temperationem* dicere pro *temperatore* metonymice, ut cum mentis nomine magis conveniret. *Marcilius*.

(54) *Hunc ut comites conſequuntur, alter Veneris, alter Mercurii curſus*) Veneris & Mercurii ſtellæ curſum habent ſolis celeritati parem. Anno enim uno fere ambitum zodiaci conficiunt. Ad hæc a ſole tum ſubſequentes, tum antecedentes, non longe ſeparantur, tanquam ſi illæ ſint eum obſervare, comitari, deducere, quocunque eat. Legimus namque apud Ciceronem lib. II. de Nat. Deorum, Venerem a Sole non diſcedere longius duorum ſignorum intervallo, quæ eſt pars ſexta ambitus cæli: Mercurium vero non remotius uno ſigno, quæ pars eſt duodecima ejuſdem circuli. *Vinetus*.

(55) *Quæ eſt media*) In mundi medio & centro, quæ & centrum ipſum, & mundi medium punctum, ut Cleomedes, Plinius, Ptolemæus & alii confirmant. *Vinetus*. Hæc tamen ſententia jam exploſa eſt ab accuratioribus Philoſophis & Mathematicis, nec magis terra in medio eſt univerſi ſeu mundi, quam ſol, aut luna, aut alius erro: ut dictum eſt ſupra. *Gravius*.

(56) *Neque movetur*) Fuerunt quondam Philoſophi, & noſtris temporibus Nicolaus Copernicus, qui confirmarent eam moveri. Vide in Lucullo, cap. 39. quæ fuerit Hicetæ Syracuſii opinio. *Vinetus*.

(57) *Et in eam feruntur omnia nutu ſuo pondera*) Tuſculana I. cap. 17. *Eam porro naturam eſſe quatuor omnia gignentium corporum, ut quaſi partita habeant inter ſe, & diviſa momenta: ut terrena & humida ſuopte nutu, & ſuo pondere, ad pares angulos in terram & in mare ferantur: reliqua duæ partes, una ignea, altera animalis, ut illæ ſuperiores in medium locum mundi gravitate ferantur, & pondere, ſic hæ rurſum rectis lineis in cæleſtem locum ſubvolent, ſive ipſa natura ſuperiora appetente, ſive quod a gravioribus leviora natura repellantur*. Vinetus. Male quidam legunt, *ſuo motu pondera*. *Suo nutu* eſt ſua ſponte & quaſi natura. Cic. II. de Nat. Deor. *Suis nutibus in ſe globata terra*. Et in loco, quem Vinetus attulit ex prima Tuſculana, cap. 17. *Ut terrena & humida ſuopte nutu & ſuo pondere ad pares angulos in terram & in mare ferantur*, Grævius.

(58) *Tantus & tam dulcis ſonus?*) Hanc Pythagoræ fabellam de muſica mundana, Cicero lib. III. de Nat. Deor. riſit in tranſitu, & accepit, ut fabellam accipi dignum eſt. In hoc autem Scipionis Somnio eam fuſius enarravit. In ſomnio quippe quidvis licet, ac prope etiam quaſi decorum eſt. *Marcilius*.

(59) *Intervallis conjunctus imparibus*) Intervallum ſonorum definitur Severino Boetio, *ſoni acuti gravisque diſtantia*. Veluti *ut* & *re*, verbi gratia, duo ſunt ſoni, ſeu, quomodo vulgo appellantur, voces: *ut* gravis, *re* acuta: *ut* velut inferior ſonus, *re* ſuperior. Sic *ut* & *la* ſoni duo: *ut* ſicut diximus, gravis, *la* acutus, & idem *la* etiam acutior quam *re*, ita ut *re* comparatus cum *ut* ſit acutus & ſuperior; cum *la* vero gravis & inferior. Quod igitur intereſt inter *ut* & *re* inferam & ſuperam vocem, tanquam inter duos ſcalarum gradus, id intervallum appellatur. Eodem modo inter *ut* & *la* accipiendum intervallum, ſed hoc longe majus, quam eſt inter *ut* & *re*. Quia *la*, ut diximus, multo acutius ſonat quam *re*. Sic

ſiunt

portione (60) diſtinctis, impulſu & motu, ipſorum orbium (61) efficitur : qui acuta cum gravibus temperans (62) varios æquabiliter concentus efficit (63). Nec enim ſilentio tanti motus (64) incitari poſſunt, & natura

ſunt intervallorum multa & varia genera, veluti, τόνος ἡμιτόνιον, διτόνιον, διὰ τεσσάρων, διὰ πέντε, διὰ πασῶν, & alia. *Tonus* id intervallum dicitur, quod eſt inter *ut* & *re*, inter *re* & *mi* *fa* & *ſol*, *ſol* & *la*. *Hemitonium* dimidium toni ſignificat, id agnoſcunt noſtri cantores inter *mi* & *fa*: minus nuſquam inter prædictos ſex ſonos. *Trithemitonium*, tria hemitonia ſunt, hoc eſt, tonus & hemitonium, quod eſt intervallum ſonorum *re* & *fa*. Eſt enim tonus inter *re* & *mi*, hemitonium minus inter *mi* & *fa*. Eodem intervallo trithemitonio diſtat *mi* & *ſol*. *Ditonum*, duo toni, quot ſunt inter *ut* & *mi*, ac inter *fa* & *la*. *Dia teſſaron* duo toni, & hemitonium minus, quod eſt intervallum ſonorum *ut* & *fa*, *re* & *ſol*, *mi* & *la*. Iovenit nomen a quatuor ſonorom numero, vulgo *quartam* appellant. *Dia pente* tres toni cum eodem hemitonio minore, intervallum ſonorum, *ut* & *ſol*, *re* & *la*. *Quintam* nunc cantores dicunt. *Dia paſon* tanquam ex *dia teſſaron*, & *dia pente* fiat, quinque toni ſunt, & duo hemitonia minora, quæ tonum non complent : aut ſex omnino integri toni, quemadmodum contra Pythagoreos diſputavit Ariſtoxenus Muſicus inſignis. Soni æquales, & quæ uniſonæ voces vulgo appellantur, quanquam conſonant & concordant, tamen conſonantia non ſolet ea appellari, ſed definitur conſonantia (ita Græcorum συμφωνίαν dicit Severus) vocum, ſive ſonorum inæqualium inter ſe junctorum dulcis concentus. Sonorum autem inæqualitas varia eſt, poſtquam ſonorum multiplicia ſunt intervalla, nec diſpares ſoni quilibet eum concentum efficere poſſunt : ſed certa quædam ſunt intervalla, quibus efficiatur συμφωνία, ut quæ διὰ τεσσάρων, διὰ πέντε, & διὰ πασῶν dicta ſunt. Pythagoras ſtatuebat orbes cæleſtes conſonare & concinere, & intervallis Muſicis intervalla ſphærarum convenire oſtendebat. A terra ad lunam putabat eſſe tonum, a Mercurio ad Venerem hemitonium. Vide Plin. II. & 22. Cenſorin. de Die natali, c. 13. Orbium multorum qui eum ſonum edunt, multa ſunt intervalla, eaque inæqualia : quam autem rationem habent inter ſe orbium intervalla, eandem inter ſe quoque retinere ſonorum, quos ipſi edunt, intervalla volebat Pythagoras. Sonorum intervalla ſunt ubi ſoni ſunt impares, hoc eſt graves alii, alii acuti, quæ ſonorum inæqualitas conſtituit conſonantiam. *Vinetus*. Non ſolum Pythagoræ ſed & Platonis opinio erat, circumvolutione orbium cæleſtium concitatiſſima admirandum excitari concentum. Ob quem Dorilaus apud Cenſorin. c. 13. mundum vocabat *organum Dei*, & Varro *Divum lyram* in Sat. ὄνος λύρας :

Quam nobilem Divum lyram Sol harmoge

Quadam gubernans motibus diis veget.

Solem enim cenſebant in medio collocatum motus moderari ſydereos, quæ & Orphei fuit ſententia in Orphicis hym. in Apoll. Sed hujuſmodi harmoniam refellit Ariſtoteles II. de cælo, cap. 9. Immo ne illud quidem an complures inter ſe ſint orbes cæleſtes, controverſia caret. *G. Voſſius*, II. de Idololatr. Orig. 37.

(60) *Pro rata portione*) Vetus : *pro partium ratione diſtinctis*. Bene. *Langius*. Cicero, hoc puto, voluit dicere, inæqualia illa intervalla diſtincta eſſe, & definita certa quadam ratione, & proportione, unde ſonorum fiat convenientia & concentus. Non enim ſunt concentui apta quælibet intervalla, ſed ex multis paucula quædam. Vinetus. *Pro rata, &c.* hoc eſt, pro fixa & immutabili lege & natura intervallorum. *Gravius*.

(61) *Impulſu & motu ipſorum orbium*) Plato x. de rep. ſingulis orbibus ſingulas Sirenas inſidere dicit, quæ cum ſuis orbibus ſimul verſentur, & canant. Alii Sirenas iſtas non audiverunt, neque volunt orbium eſſe illum ſonitum, ſed aſtrorum ipſorum, quæ in orbibus infixa convertuntur. Vide Ariſtot. II. de cælo c. 9. Plin. II. Hiſtor. Nat. 3. *Vinetus*.

(62) *Acuta cum gravibus temperans*) Fit enim concentus ex diſſonis. Ovidius Metamorph. l. x. de Orpheo:

Et ſenſit varios, quamvis diverſa ſonarent,

Concordare modos) Marcilius.

(63) *Varios æquabiliter concentus efficit*) Varias conſonantias dia teſſaron, dia pente, dia paſon in orbium harmonia Pythagoras audiebat. Impares autem ſoni cum ita conveniunt, & concordant, ex ea inæqualitate æquabilitas quædam fieri videtur. *Vinetus*.

(64) *Nec enim ſilentio tanti motus*) Sic ratiocinabantur Pythagorei. Quæ hic apud nos moventur, ut lapis, funda, ſagitta arcu emiſſa, ſonitum edunt, eumque tanto majorem, quanto illa fuerint majora, & majore vi impellantur. Atqueætherei orbes longe ma-

Digitized by Google

tura fert, ut extrema ex altera parte (65) graviter, ex altera autem acute ſonent. Quam ob cauſam ſummus ille cæli ſtelliferi curſus (66), cujus converſio eſt concitatior, acuto & excitato movetur ſono: graviſſimo autem hic lunaris atque infimus. Nam terra, nona, immobilis (67) manens, ima ſede ſemper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo curſus, in quibus eadem vis eſt duorum (68), ſeptem efficiunt diſtinctos intervallis ſonos: qui numerus rerum omnium fere nodus eſt. Quod

---

maximi ſunt, & inenarrabili celeritate convertuntur. Neceſſe igitur eſt, ut motus illi immenſum efficiant ſonum. Ita Pythagorei, ex quibus eſſet quærendum, quidnam definiant ſonum. Si enim ſonus eſt, qui non fit aliter, quam ex corporum colliſione, & aere percuſſo, ſicut vulgo definitur, vix poterit illic eſſe ſonus, ubi nulla colliſio, nulla aeris percuſſio. Sed lege quæ contra hoc Pythagoreum commentum diſputat Ariſtot. II. de cælo. *Idem*.

(65) *Ut extrema ex altera parte*) Ejuſdem nervi extrema eodem modo percuſſa, non audio diſpares ſonos edere: ſed in muſicis inſtrumentis ſoni hoc modo ſolent diſponi, ut altera ex parte graves, ex altera acuti temperentur, ſicut natura videtur conſtituiſſe, gradatim ſurſum verſus adſcendentes a graviſſimo ad acutiſſimum. *Idem*.

(66) *Summus ille cæli ſtelliferi curſus*) Octava ſphæra, in qua fixæ ſunt ſtellæ cunctæ, præter ſeptem errantes appellatas, cujus converſio & motus eſt velocior, quo ab oriente ad occidentem illam fieri videmus, (eſt enim hic motus, ex quo ſuos ſonos & Muſicos concentus Pythagorei eliciebant, alterum huic contrario, ob ſuam ſcilicet lentitudinem nihil reſonante,) acuto, inquit, illa ſono, excitato & penetrantiore movetur: graviſſimo vero lentior lunæ curſus & terræ proximus. Servius tamen cum lyræ Orphei ſeptem diſcrimina vocum interpretatur in VI. Æn. verſ. 645. videtur nobis lunæ ſonitum adjicere. Porro voces & ſoni ſequuntur ſuorum inſtrumentorum modum. Quarum chordarum par eſt longitudo, craſſitudo, intentio, percuſſio, & motus, earum & ſoni pares ſunt. Nervus vero longior, craſſior, remiſſior, & leniore etiam modo percuſſus, graviorem emittit ſonum. In gutturibus quoque ac tibiis varia magnitudo, cavum, ſpiritus, inæquabiles reddit voces & ſonitus. Hæc cum in rebus notaſſent illi cæleſtium ſonorum artifices, dubitarunt utri extremorum acutum ſonum aſſignarent, utri gravem. Quod lunaris globus minor ſit, octava ſphæra longe major, acutior ſonus lunæ deberi videtur, ut breviori & tenuiori nervo, aut tibiæ: gravior ſtellis fixis, tanquam majori & craſſiori chordæ. At contra longe celerius ſeſe verſat cæli ſtelliferi curſus, quam lunaris. Contemplaris namque hodie lunam cum aliqua ex ſtellis fixis ſimul occidere, quam cras aut perendie poſt illam eandem ſtellam non exiguo temporis ſpatio occidere admiraberis. Præterea ſi ponamus etiam ſphæras lunæ, & ſtellarum fixarum, pari temporis ſpatio converſiones ſuas abſolvere, profecto par eſſe videtur, ut major orbis majore vi & celerius moveatur. Motus autem celerior, ſicut percuſſio & flatus vehementior acutiorem excitat ſonum. Acutius ergo ſonat ſupremum cælum, gravius lunare infimum. Sic Ciceronem ab aliis hic diſſentire meminit Severinus lib. I. de Muſica. *Idem*.

(67) *Nam terra, nona, immobilis.*) Quanquam extrema eſt ex ea parte, qua graves ſonos conſtituimus, tamen nemini mirum ſit, inquit, quod lunari orbi graviſſimum ſonum damus. Terra enim ſoni eſt expers, quæ immobilis manet apud ipſum univerſitatis centrum; ut etiam ante dictum eſt, aliis orbibus ſonitum non aliunde habentibus, quam ex ſuo motu. *Vinetus*. Utrumque falſum eſſe, terram non moveri, eamque in centro univerſitatis ſitam, omnes eruditi Mathematici hoc ſeculo, vi veri victi, teſtantur & credunt. *Gravius*.

(68) *Eadem vis eſt duorum*,) Poſt hæc verba Manutius, Lambinus, & Gruterus, addunt, *Mercurii & Veneris*: quæ non agnoſcit Victorius, neque Langius, neque vero Eulogius, qui hunc locum ſic explicat. *Cum ex alia parte acutum perſonet mundus, ex alia grave, temperantur hæc mediis, & ita gradatim univerſa miſcentur, ut ſit in ceteris vis duorum, acuti ſcilicet atque gravis: ut acuto Zodiacus circulus, gravi lunaris, illudque dicatur νήτη, hoc ὑπάτη, ſono Dorio moveatur*. Et nihil certius. Quid enim abſurdius, quam hic inſerere *Mercurii & Veneris*? in quibus eadem vis eſt, ſcilicet ſonorum acuti & gravis. Octo, inquit, ſunt ſphæræ, quæ moventur & ſonitum edunt: nona eſt terra, quæ nec movetur, nec ſonitum edit. Sed illæ octo ſphæræ, quæ moven-

Quod docti homines nervis imitati, atque cantibus (69), aperuere ſibi reditum in hunc locum: ſicut alii, qui præſtantibus ingeniis, in vita humana, divina ſtudia coluerunt. Hoc ſonitu oppletæ aures hominum obſurduerunt (70): nec eſt ullus hebetior ſenſus in vobis: ſicut ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa (71) nominantur, præcipitat ex altiſſimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem ſonitus, ſenſu audiendi caret. Hic vero tantus eſt totius mundi incitatiſſima converſione ſonitus, ut eum aures hominum capere non poſſint: ſicut intueri ſolem adverſum nequitis, ejuſque radiis acies veſtra ſenſuſque vincitur. Hæc ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem.

VI. Tum Africanus, Sentio, inquit, te ſedem etiam nunc hominum ac domum contemplari: quæ ſi tibi parva, ut eſt, ita videtur, *hæc cæleſtia* ſemper ſpectato: illa humana contemnito. Tu enim quam celebritatem ſermonis hominum, aut quam expetendam gloriam conſequi potes? Vides habitari in terra raris & anguſtis in locis (72): & in ipſis quaſi maculis, ubi habitatur, vaſtas ſolitudines interjectas: hoſque, qui incolunt terram (73), non modo interruptos ita eſſe, ut nihil inter ipſos ab aliis ad alios ma-

---

ventur, in quibus eſt vis duorum horum ſonorum, acuti & gravis, efficiunt horum ſonorum temperata ratione illam mundi harmoniam. Vix credas quomodo viri doctiſſimi ſe torſerint, cum *duorum* retulerint non ad ſonos, ſed ad curſus planetarum. *Idem.*

(69) *Quod docti homines nervis imitati atqua cantibus,*) Intelligi vult ex muſica cæleſti profectam eſſe humanam; eamque eſſe duplicem; unam videlicet *nervorum*, alteram vocum, ſive *cantionem*. *Doctos homines* intelligi vult poetas, ut Orpheum, & philoſophos, ut Pythagoram. Hic enim fertur quaſi auctor & inventor muſicæ. Adde Linum, Amphionem &c. *Marcilius.*

(70) *Hoc ſonitu oppleta aures hominum obſurduerunt:* Reſponſio eſt ad objectionem. Quoniam videbatur abſurdum, ſi ſonarent ſphæræ, nos eam vocem non exaudire; dicebant Pythagorei, jam inde a primo ortu noſtro ſonum adeſſe perpetuum, qui ita obſideat ac oppleat aures noſtras; ut ipſum a ſilentio internoſcere non poſſimus: Vox enim & ſilentium inter ſe comparata dignoſcuntur, diſcernunturque maxime, ſicut motus & quies, candor & nigror; ſed qui perpetuum audit ſtrepitum, quid de ſilentio judicare poteſt? Πυθαγορίζων itaque hoc loco Africanus dicit, primum aures noſtras hoc ſono oppletas ita obſurduiſſe, ut de eo judicare nihil poſſent, deinde eum ſonum tam magnum eſſe, ut aures noſtræ, anguſtæ ſcilicet hæ nimium, eum capere nequeant. Sed vide contra hæc diſputantem Ariſtotelem II. de cælo. *Vinetus.*

(71) *Catadupa*) Vide Plin. v. Hiſt. N. 9. Sunt ad ultimum cataractem: ab iis Nilus incipit & Ægyptus. Æthiopes etiam ad catadupa colentes dicuntur catadupi. Vide Herodot. in Euterpe, & Senec. IV. Nat.Quæſt. cap. 2. *Gravius.*

(72) *Raris & anguſtis in locis*) Sic perſuaſum olim Geographis, nuſquam habitari terras niſi in zonis duobus temperatis. Sed hodie ex navigationibus compertum eſt, omnibus in locis terram habitari. *Marcil.*

(73) *Hoſque qui incolunt terram,*) Antiqui ſibi perſuaſerunt terram aqua in quatuor partes hoc modo diviſam eſſe. Mare per Septentrionem, Orientem, Auſtrum, Occidentem, cingere terram, & eam in duas dividere, ſuperam noſtram & inferam. Rurſus idem mare, utraſque has terras, in alias totidem ſecare, ab ortu & occaſu illas ingreſſum, ſecundum zonæ torridæ tractum. Ad hunc modum illi terram dividebant quadrifariam, in duas ſuperas & inferas totidem, ſeptentrionales duas, & totidem Auſtrales: exiſtimabantque, quemadmodum Hyginus meminit Trajani ille, non Octaviani Auguſti libertus, hominibus ultra quartam partem orbis terræ, in qua nati ſunt, ire non permitti. Corpora humana, rigorem extremarum zonarum ferre non poſſe, earumque regionum maria gelu perpetuo manere durata, ut navigiis ea penetrari nequeant. In medio autem orbis terræ, ardere omnia, & eum medium pelago aperiri: cujus navigationem etiam ſi æſtus permittat, nemo tentare audeat propter va-

Digitized by Google

manare poſſit: ſed partim etiam averſos (74), partim etiam adverſos ſtare vobis: a quibus expectare gloriam certe nullam poteſtis. Cernis autem eandem terram, quaſi quibuſdam redimitam & circumdatam cingulis (75): e quibus duos maxime inter ſe diverſos (76), & cæli verticibus (77)

vaſtitatem. Phyſicorum namque quorundam opinio fuit, ſicut ſcribit Cleomedes, partem illius magni maris maximam, zonæ torridæ ſubjici, alendorum ſiderum gratia. Quæ denique maris, per ortum & occaſum temperatas zonas diſterminant, ea adeo lata, & ſæva eſſe, ac ut ipſo Cleomedis verbo utar, θηριώδη, id eſt, multarum & immanium belluarium capacia, ut ingredi nemo auſit. Sed toto illi cælo errabant, ut tempora noſtra compererunt. Primum enim nullum mare per ortum & occaſum, nullum per zonam calidam, ita dividit terram quemadmodum opinabantur. Deinde, quæ maris ubi ubi ſunt, niſi forte ſub ipſis mundi verticibus frigore perpetuo concreta maneant, omnia ſunt navigabilia. Strabo Amaſenſis, nobilis ille Geographus, Herodoto, Heraclida Pontico, Poſidonio, Cornelio Nepote, non credidit, qui ſcripſerant quoſdam ab India ad Gades, & uſque in Germaniæ litora navigaſſe. At eo itinere Luſitani anno Chriſti milleſimo quadringenteſimo & nonageſimo ſeptimo, navigare in Indiam ingreſſi, eamde illuc quotannis navigant: deſperatam illam Macrobio zonam invenerunt, & in diam habitari compererunt, ſicut Juba, idem Poſidonius, Polybius, & quidam alii ante Ptolemæum oſtenderant: quorum argumenta & rationes fere repetunt Strabo & Cleomedes. Refertam namque zonam torridam ſuis hominibus invenerunt: noſtroſque temperato cælo natos, illis ignibus tandem reſiſtere ſinit. Sunt enim jam in ea infinitæ Hiſpanorum coloniæ, ut quod Scithæ, gens ſeptentrionibus vicina, de generis vetuſtate cum Ægyptiis contendentes, dicebant apud Trogum, id ita plane habere conſpicitur: „ Naturam, quæ ca- „ lore & frigore regiones diſtinxiſſet, ad lo- „ corum patientiam homines quoque & alia „ animalia generaſſe. *Vinetus.*

(74) *Averſos*) *Verſos.* Vict. *tranſverſos*, Lambinus. *Obliquos* Græci vocant περιοίκους, qui circum quaſi habitare dicuntur. Habent enim nobiſcum eundem parallelum & meridianum. *Averſi* Græcis ſunt ἄντοικοι, aliter, ἄντωμοι, quaſi oppoſitis humeris: ſiti enim ſunt ſub oppoſitis parallelis, ac diverſos reſpiciunt polos. *Adverſi* ſunt ἀντίποδες, qui & ἀντίχθονες dicuntur, qui ſunt ſub Meridianis oppoſitis, & ſub adverſis parallelis. De Periœcis & Antipodibus quæſtio fuit olim, ſintne ulli. Vide Plin. II. 65. Cum Cicerone & Plinio Cleomedes, Strabo, Mela, Solinus, ſentiunt Antipodas eſſe, & hodie patefactis omnibus terræ latebris, aperriſque in Æthiopiam ultimam, in Indiam, in novas terras, navigationibus, obliquos, averſos, adverſos populos oculis ipſis judicibus aſſecuti ſumus. Auguſtinus in Civitate Dei fabulas incredibiles eſſe exiſtimat, quæ de Antipodibus aſſeruntur. Lactantius idiotas ridiculos facit, qui credant eſſe homines, quorum veſtigia ſint ſuperiora, quam capita. E recentioribus Galeotus in hanc eandem ſententiam adductus eſt. Cujus erroris cauſa eſſe potuit, quod inferius hemiſphærium terræ totum aquis occupatam crederent: ideoque nullos Periœcos, nullos Antipodas eſſe. Verum premimur, atque violenter urgemur a nautis & mercatoribus, ab hiſque in rem præſentem deducimur, ut illis potius licet imperitis & ignaris litterarum, quam doctiſſimis illis, graviſſimiſque auctoribus aſſentiamur: neque tantum credamus eſſe quoſdam obliquos nobis, averſos quoſdam, quoſdam penitus adverſos, ut Cicero ſcribit: ſed Ciceroni ipſi repugnemus, non interruptos ita eos eſſe, quin ab aliis ad alios permulta tum navigiis, tum vehiculis exportari poſſint: nec ab his tantum laudem & honorem, cum de noſtris rebus geſtis loquentur, ſed etiam fructus & utilitates, plurimarum, maximarumque rerum ſingulares expectare poſſimus. Quod autem exiſtimarit Cicero, hic interruptos eſſe, qui adverſi eſſent, efficit quædam vetus opinio ex fabuloſis Atlantici maris æſtibus concepta: crediderunt enim veteres, cum mare mediterraneum trajeciſſent, uberiora illa immenſi pelagi æquora navigabilia non eſſe. Et apud Platonem in Timæo, Ægyptius quidam ſacerdos affirmat mare illud quondam terram continentem fuiſſe, in eaque reges admirabilis potentiæ fuiſſe: ſed ingenti terræ motu in aquas mariſque eſſe demerſam. Quæ cauſa fuerit, ut propter relictum abſorptæ terræ limum, mare illud innavigabile redderetur. *Ramus.*

(75) *Quibuſdam redimitam & circumdatam cingulis*: Quinque zonas dicit de quibus Ovid. Metam. I. 43. & Virgil. Georg. I. 234. *Gravius.*

(76) *Inter ſe diverſos.*) Circulum nimirum Arcticum & Antarcticum. *Idem.*

(77) *Cæli verticibus*) Græcis poli dicuntur, puncta circa quæ cælum convertitur ab oriente ad occidentem. Virgilius quoque vertices dixit II. Georg. & Cic. in Arato:

Ex-

ipſis ex utraque parte ſubnixos, obriguiſſe pruina vides: (78) medium autem illum, & maximum, ſolis ardore torreri. Duo ſunt habitabiles: quorum auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt, adverſa vobis urgent veſtigia. Nihil ad veſtrum genus. Hic autem alter ſubjectus aquiloni (79), quem incolitis, cerne, quam tenui vos parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur a vobis, anguſta verticibus, lateribus latior (80), parva quædam inſula eſt, circumfuſa illo mari, quod Atlanticum (81), quod magnum (82), quem Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quam ſit parvus, vides. Ex his ipſis cultis notiſque terris, num aut tuum aut cujuſquam noſtrum nomen, vel Caucaſum (83) hunc, quem cernis, tran-ſcen-

---

Extremuſque adeo duplici de cardine vertex
Dicitur eſſe polus. Vinetus.

(78) *Medium autem illum & maximum,*) Medius vero cingulus ille, & maximus intra tropicos quadraginta octo partes patet, ac trecentas ſexaginta in longum porrectus eſt, ſi totum circulum metiare: Nullus autem eſt ardor, nullus ſolis æſtus, quin ſingularis temperies vel in medio ejus loco, ex æqualitate dierum, noctiumque. Illic enim cum dies æquales ſint noctibus, neceſſe eſt diurnos calores nocturnis frigoribus temperari: & terræ illæ cognitæ magnis argumentis ſuam temperiem demonſtrant. Celebris & locuples inſula eſt Taprobane, quam tamen ſatis conſtat æquatori ſubjectam eſſe, quales multæ ſunt regiones in Americis terris, hoc ſeculo repertæ navigationibus Hiſpanorum. *Ramus.* Vide Plinium, Hiſt. Nat. lib. 11. cap. 68. Quod autem ſit omnium cingulorum maximus hic, ex zonarum pictura & deſcriptione cognoſces. *Vinetus.*

(79) *Hic autem alter ſubjectus Aquiloni*) Zona ſeptentrionalis temperata. Septentrio eſt urſa, ſidus, & ventus, & unus ex quatuor cæli cardinibus, & polorum alter. Inter hunc ſeptentrionem & eum locum, unde Sol æſtate oritur, cum eſt ſolſtitium, ponit Plinius (lib. 11. cap. 47.) Aquilonem ventum, & cæli regionem, unde hic flat, & Gellius (lib. 11. cap. 22.) Aquilonem ab ipſa æſtiva & ſolſtitiali orientis meta venire dicit. Hæc autem loca quoniam Septentrioni vicina ſunt, Aquilo pro Septentrione crebro uſurpatur. *Vinetus.*

(80) *Lateribus latior*) Veteres Græci terræ longitudinem, ab uno mundi vertice ad alterum, latitudinem ab ortu ad occaſum definiebant, ut Ariſtoteles 2. de cælo. Quam ſententiam hic Cicero ſequitur, cum latitudinem ab ortu ad occaſum, longitudinem intra polos interpretatur. Zona autem noſtra intra vertices & polos eſt anguſta propter interjectum mare mediterraneum: tum quia per ſe ſex gradibus minor ſit media: *lateribus latior*, centum octoginta gradus cultæ & habitatæ hujus zonæ Ptolemæus in Geographia monſtravit, & multo plus hoc ſeculo cognitum eſt. Plinius lib. 2. habitatæ terræ longitudinem maximam ab ortu ad occaſum, hoc eſt ab India ad Herculis columnas octuagies quinquies centena ſeptuaginta millia paſſuum. Latitudinem autem a Meridiano ſitu ad ſeptentrionem dimidio fere minorem colligit quinquagies quater centena ſexaginta duo millia. *Ramus.* Accipitur latitudo etiam pro ſpatio ab ortu in occaſum; longitudo vero a polo ad polum. Ariſtot. 11. de cælo cap. 2. λέγω δὲ μῆκος αὐτὸ τὸ κατὰ τοὺς πόλους διάστημα. Et ſane putabant illi longitudinem ſemper eſſe, quæ ſit inter vertices mundi. Latera igitur vocabant partes inter ortum & occaſum ſibi oppoſitas. Et ſic Cicero hoc loco accepit. Hinc factum eſt ut dextras mundi partes plurimi ad orientem collocarint, ſiniſtras vero ad occaſum. *Iſaacus Voſſius.*

(81) *Atlanticum,*) Atlas Mauritaniæ in Africa & mons, & rex fuit. Hic propter Aſtronomiam a ſe inventam, ille propter altitudinem ſtellifer vocatur. Virgilius ſexto Æneidos,

Jacet extra ſidera tellus,
Extra anni ſoliſque vias, ubi cælifer Atlas, &c.

Ab eo igitur monte, quem alluit, mare dicitur Atlanticum. *Ramus.*

(82) *Magnum,*) Μεγάλην θάλατταν etiam Græci, ut Cleomedes lib. 1. quod terram circumdat, unde oriri videntur minora illa maria, quæ intrant terram, veluti quod interdum frequentius Latinis, quam mediterraneum vocatur. *Idem.*

(83) *Caucaſum*) Caucaſus Tauri montis pars excelſiſſima. Plinius l. v. c. 27. Taurum ubi ſe quoque exuperit, Caucaſum vocari. Montem illum P. Scipionis temporibus imperii limitem factum eſſe inter populum Ro-

ſcendere potuit, vel illum Gangem tranſnare? Quis in reliquis orientis, aut obeuntis ſolis ultimis, aut aquilonis, auſtrive partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profecto, quantis in anguſtiis veſtra gloria ſe dilatari velit. Ipſi autem, qui de vobis loquuntur, quam loquentur diu?

VII. Quin etiam, ſi cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuſcujuſque noſtrum a patribus acceptas poſteris prodere; tamen propter eluviones exuſtioneſque terrarum (84), quas accidere tempore certo neceſſe eſt, non modo non æternam, ſed ne diuturnam quidem gloriam aſſequi poſſumus. Quid autem intereſt, ab iis, qui poſtea naſcentur, ſermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati ſint, qui nec pauciores, & certe meliores fuerunt viri; cum præſertim apud eos ipſos, a quibus audiri nomen noſtrum poteſt, nemo unius anni memoriam conſequi poſſit: homines enim (85) populariter (86) annum tantummodo ſolis, id eſt, unius aſtri reditu metiuntur: cum autem ad idem, unde ſemel profecta ſunt, cuncta aſtra redierint, eandemque totius cæli deſcriptionem longis intervallis retulerint, tum ille (87) vere vertens annus appellari poteſt:

Romanum, & Antiochum magnum, ſcripſit Tullius, in Oratione pro Rege Dejotaro. *Marcilius*.

(84) *Propter eluviones exuſtioneſque terrarum*) Diſerta eſt apud Platonis Timæum ſenis ſacerdotis Ægyptii narratio, Græcos ob vetuſtatis ignorationem pueros appellantis: *O Solon, Solon, Græci pueri ſemper eſtis, nec quiſquam e Græcia ſenex*. Cur iſtud diceret, percontante Solone, reſpondiſſe ſacerdotem: Quia juvenis ſemper vobis eſt animus, in quo nulla eſt ex vetuſtatis commemoratione priſca opinio, nulla cana ſcientia. Quod ideo vobis contingit, quia multa & varia hominum exitia fuerunt, eruntque: maxima quidem aut ignis conflagratione, aut aquæ inundationibus pervenire neceſſe eſt; minora vero aliis quibuslibet calamitatibus fieri. Nam quod apud vos fertur, Phaetontem quondam ſolis filium currus aſcendiſſe paternos, nec patris aurigatione ſervata exuſſiſſe terrena, ipſumque flammis cæleſtibus conflagraſſe, quamvis fabuloſum videatur, verum quodammodo eſſe putandum eſt. Fit enim longo temporis intervallo cæleſtis circuitus permutatio quædam, quam inflammationis vaſtitas neceſſario ſequitur. Tunc ii qui edita & arida incolunt loca, magis pereunt, quam mari, fluviiſque vicini. Nobis porro Nilus cum in pleriſque ſalutaris eſt, tum hujuſmodi a nobis arcet exitium. Quando vero dii aquarum colluvione terræ ſordes diluunt, paſtores ovium, atque bubulci, qui juga montium habitant, periculum illud evadunt: veſtræ autem civitates in planitie ſitæ, impetu fluminum ad maria rapiuntur. Sed in hac noſtra regione, neque tunc, neque alias unquam aqua in agros ſuperne deſcendit: contra vero ſurſum e terra viſceribus ſcaturit. Quam ob rem antiquiſſimarum rerum apud nos monumenta ſervantur. Proinde ubicumque nec imbrium tempeſtas nimia, nec incendium ingens contingit, licet alias pauciores, alias plures, ſemper tamen homines ſunt. Quæcunque vero a noſtris, ſive a veſtris, ſive aliis nationibus geſta ſunt memoratu digna, modo ad aures noſtrorum pervenerint, noſtris in templis deſcripta ſervantur: apud vos & alias gentes res geſtæ nuper literis monumentiſque traduntur, ſed certis temporum curriculis eluvies immiſſa cælitus omnia populatur: ideo qui ſuccedunt, & literis & muſis orbati ſunt. Quo fit, ut quaſi juvenes iterum ſitis, & rudes præteritarum rerum omnium prorſus ignari. Hæc Ficinus ita convertit. *Ramus*.

(85) *Homines enim*) Duplex annorum vertentium genus facit: unum populare, alterum ſolis cognitum philoſophis. Populariter annum vertentem eſſe annum ſolarem, ſive ex converſione ſolis: vere autem vertentem eſſe ex totius mundi ſive cæli converſione. *Marcilius*.

(86) *Populariter*) Jaculariter. *Lamb.*

(87) *Vere vertens annus*) Plene ſive perfecte verſus. Cenſorinus *De die natal.* c. 18. hunc-

Digitized by Google

teſt : in quo vix dicere audeo, quam multa ſecula hominum teneantur. Namque, (88) ut olim deficere ſol hominibus extinguique viſus eſt, cum Romuli animus hæc ipſa in templa penetravit : ita quandoque eadem parte ſol, eodemque tempore iterum defecerit, tum ſignis omnibus ad idem principium, ſtellisque revocatis, expletum annum habeto (89). Hujus quidem anni nondum viceſimam partem ſcito eſſe converſam. Quocirca, ſi reditum in hunc locum (90), deſperaveris (91), in quo omnia ſunt magnis & præſtantibus viris : quanti tandem eſt iſta hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partem exiguam poteſt? Igitur alte ſpectare ſi voles, atque hanc ſedem, & æternam domum contueri : neque te ſermonibus vulgi dederis, nec in præmiis humanis ſpem poſueris rerum tuarum: ſuis te oportet illecebris ipſa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipſi videant : ſed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & anguſtiis cingitur iis regionum, quas vides; nec unquam de ullo perennis fuit; & obruitur hominum interitu; & oblivione poſteritatis extinguitur.

VIII. Quæ cum dixiſſet, Ego vero, inquam, o Africane, ſi quidem bene meritis de patria (92) quaſi limes ad cæli aditum patet, quanquam a pueritia veſtigiis ingreſſus patriis, & tuis, decori veſtro non defui: nunc tamen, tanto præmio propoſito, enitar multo vigilantius. Et ille, Tu vero enitere, & ſic habeto, non eſſe te mortalem, ſed corpus hoc. Nec enim tu is es, quem forma iſta declarat: ſed mens cujuſque, is eſt quiſque; non ea figura, quæ digito demonſtrari poteſt. (93) Deum te igitur ſcito eſſe : ſi quidem Deus eſt, qui viget, qui ſentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpoſitus eſt, quam hunc mundum princeps ille Deus : & ut mundum ex qua-
dam

---

hunc sit ab Ariſtotele *annum maximum* appellari potius quam magnum. Et annus ſolis dicitur quoque interdum *magnus*, ſed comparatione ad Lunarem. Virg.

Interea magnum ſol circumvolvitur annum. Marcilius.

(88) *Ut olim*) Petit principium magni anni a morte Romuli, ſed peti poteſt a puncto quolibet. *Facc.*

(89) *Hujus quidem anni nondum viceſimam partem*) Ab exceſſu Romuli ad conſulatum M'. Manilii, quo tempore ſomniaſſe fingitur hæc Scipio, anni ſunt fere DLVII. Hi ſumpti vicies anni eſſent undecies mille CCCXL. qui anni magni numerus plenus non eſt. Ideoque nunc Tullius dixit necdum viceſimam partem eſſe anni hujuſce magni converſam. *Marcil.* Partem exiguam & certam ponit pro incerta. Nihil enim de ſpatio tam longo definitum a philoſophia eſt. *Facc.*

(90) *Deſperaveris*) Recentiores, *ſperaveris*, contra codices calamo depictos, editioneſque priſcas. *Gruterus.*

(91) *In quo omnia ſunt magnis & præſtantibus viris:*) In quo loco & cælo, in qua te præclara & excellentia ingenia habent & reponunt omnes ſpes ſuas, eo ſolum ſpectant, ad eum ſolum finem adſpirant. *Vinet.*

(92) *Quaſi limes*) *limen*. Lamb. Sicut dixit ſupra cultum juſtitiæ & pietatis eſſe viam in cælum. *Limites* dicunt Siculus Flaccus, Hygenus, Aggenus ſemitas & vias quaſdam, quæ agros diviſos dirimant. *Vinet.*

(93) *Deum te ſcito eſſe*) Hominem Stoici definiebant *animal rationale mortale*, Deum *animal rationale immortale*. Qua igitur parte homo immortalis eſt, non differt a Deo, ex eorum opinione. *Facc.*

dam parte mortalem ipſe Deus æternus, ſic fragile corpus animus ſempiternus movet. Nam quod ſemper movetur (94) æternum eſt: quod autem motum affert alicui, quodque ipſum agitatur aliunde; quando finem habet motus, vivendi finem habeat neceſſe eſt. Solum igitur, quod ſeſe movet, quia nunquam deſeritur a ſe, nunquam ne moveri quidem deſinit. Quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium eſt movendi. Principio autem nulla eſt origo. Nam ex principio oriuntur omnia: ipſum autem (95) nulla ex re alia naſci poteſt: nec enim id eſſet principium, quod gigneretur aliunde. Quod ſi nunquam oritur, ne occidit quidem unquam. Nam principium extinctum, nec ipſum ab alio renaſcetur, nec ex ſe aliud creabit: ſi quidem neceſſe eſt a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo ſit, quod ipſum a ſe movetur: id autem nec naſci poteſt, nec mori: vel concidat omne cælum, omniſque natura (96), & conſiſtat neceſſe eſt, nec vim ullam nanciſcatur, qua ut primo, impulſa moveatur.

IX. Cum pateat igitur, æternum id eſſe quod a ſe ipſo moveatur, quis eſt, qui hanc naturam animis eſſe tributam neget? Inanimum eſt enim omne, quod pulſu agitatur externo: quod autem animal eſt, id motu cietur interiore, & ſuo. Nam hæc eſt natura propria animæ, atque vis. Quæ ſi eſt una ex omnibus, quæ ſeſe moveat: neque nata eſt certe, & æterna eſt. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ, de ſalute patriæ: quibus agitatus & exercitatus animus velocius in hanc ſedem & domum ſuam pervolabit: idque ocyus faciet, ſi jam tum, cum erit incluſus in corpore, eminebit foras, & ea, quæ extra erunt, contemplans, quam maxime ſe a corpore abſtrahet. Namque eorum animi, qui ſe corporis voluptatibus dediderunt, earumque ſe quaſi miniſtros præbuerunt, impulſuque libidinum voluptatibus obedientium, deorum & hominum jura violaverunt: corporibus elapſi circum terram ipſam volutantur: (97); nec hunc in locum, niſi multis exagitati ſeculis, revertuntur. Ille diſceſſit: ego ſomno ſolutus ſum.

D E

(94) *Quod ſemper movetur*) Ex Platonis Phædro. Vide Tuſcul. I. 23. Vide etiam Lactantium l. 7. cap 8. qui rationem hanc expendit & ex principiis validioribus confirmat. *Facc.*

(95) *Nulla ex re*) Oliver. & Al. poſt *nulla ex re* addunt *alia naſci poteſt*, Al. *Fieri poteſt*: ſcilicet de more, ut opem ferant Ciceroni ad intelligendum. *Facc.*

(96) *Omniſque natura, & conſiſtat*) Peccat Antonius Muretus Var. Lect. l. VIII. c. 3. & Dionyſ. Lambinus, qui corrigunt, *Omniſque terra* &c. Stulte Cicero dixiſſet, fore ut *terra conſiſtat*, quæ ne moveri quidem poteſt. *Marcilius*. Lectio hæc Oliveti paulo magis reſpondet Platonis verbis in Phædro, unde totum hoc Cicero ſumpſit. *Facciolatus*.

(97) *Volutantur*) Quid eſt illud, *circum terram volutantur*? unde ſumptum? Platonicum, inquam, illud eſt. Socrates enim in Phædone improborum & impurorum hominum animis ait grave quiddam terrenumque ex corporis contagione & libidinoſis affectibus contraxiſſe, ac earum poſt mortem circa ſepulcra monumentaque umbras & viſa conſpici. Ergo (inquit) flagitioſorum animæ circa tumulos volutantur, nec in cælum, niſi multis exagitatæ ſæculis, revertuntur. De purgationibus animarum apud inferos Virgilius Æneid. VI. 745. *Ramus*.

Digitized by Google

DE JURE CIVILI (98).

CARIS.) Aliquo excellente ac nobili viro.

GEL. *lib.* VII. *cap.* 22.) Nec vero ſcientia juris majoribus ſuis Q. Ælius Tubero defuit, doctrina etiam ſuperfuit.

DE AUGURIIS (99).

CARISIUS,) Oſcen.
Idem.) Avi incerta.
Idem.) Oſcinis.

DE PHILOSOPHIA, ſive HORTENSIUS (1).

NON. *Occupare.*) & Paulum Marcelli (2) occupaviſſe.

NON.

(98) Neque vero Cicero libros ſolum de legibus, ſed etiam de jure civili in artem redigendo librum ſcripſit. Siquidem ejus meminit Gellius, & Cariſius. Quin etiam Quintilianus auctor eſt, Ciceronem de jure civili componere cœpiſſe: quaſi vero velit, opus ei imperfectum & rude excidiſſe. Habuiſſe etiam eum in animo hoc argumenti literis prodere, ipſe in primo de Oratore teſtis eſt, cum rationem exponit, qua facile jus civile redigi ad artem poſſit. Sunt tamen qui exiſtiment, libros *de jure civili* eoſdem fuiſſe, atque *de legibus*; in quo vehementer errant. *Sigonius.*

(99) Quid, quod libros etiam Augurales Ciceronem ſcripſiſſe teſtimonio ejuſdem Cariſii certum eſt? Neque vero ſolum Cariſii, ſed etiam Servii, qui in quintum Æneidos ſcribit in hæc verba: *Secundum Romanos dies incipit a media nocte, quod Cicero exequitur in Auguralibus.* Hi vero libri fortaſſe ſunt, quos ille proconſul Ciliciæ ad App. Pulchrum adornavit, libris Appii ejuſdem argumenti ad ſe miſſis commotus. De quibus ipſe in epiſtolis. (Fam. III. 11) *Idem.*

(1) Hunc librum *Hortenſium* inſcripſit: nimirum, quod in ea diſputatione primas partes vituperandæ philoſophiæ, & laudandæ eloquentiæ Q. Hortenſio, viro conſulari, atque oratori ſummo, conceſſerit. Hoc autem ipſe demonſtrat lib. II. de Divinatione, cap. 1. & in I. de Finibus, cap. 1. Lactantius etiam lib. III. cap. 6. idem confirmat, cum ait: *Ciceronis Hortenſius, contra philoſophiam differens, circumvenitur arguta concluſione: qui cum diceret, philoſophandum non eſſe, nihilo minus philoſophari videbatur: quoniam philoſophi eſt, quid in vita, faciendum, vel non faciendum ſit, diſputare.* Interfuiſſe porro huic ſermoni Q. Catulum, L. Lucullum, & M. ipſum Ciceronem invenio, dum veſtigia antiquitatis ſtudioſius perſequor. Catulum autem, & Ciceronem cum Hortenſio contendiſſe opinor. Lucullus utram partem defenderit, pro certo affirmare non auſim. De Catulo certum eſt ex eo, quod ſcriptum eſt apud Lactantium lib. VI. c. 2. *Apud Ciceronem*, inquit, *Catulus in Hortenſio philoſophiam rebus omnibus præferens, malle ſe dicit vel unum parvum de officio libellum, quam longam orationem pro ſeditioſo homine Cornelio.* De Cicerone illud eſt indicio, quod eſt in Academicorum libro eo, qui *Lucullus* inſcribitur: in quo Lucullus ad Ciceronem converſus ait, (cap. 19.) *Tune cum tantis laudibus philoſophiam extuleris, Hortenſiumque noſtrum diſſentientem commoveris.* De Lucullo illud etiam ex Hortenſii fragmentis oſtendit. *Quare velim, mi Luculle* (ſive, ut nos cum Patricio legimus, *dari mihi, Luculle*) *jubeas indicem tragicorum.* Hunc autem librum pulcherrimum omnium, & graviſſimum fuiſſe, cum honeſtiſſimum rei ipſius argumentum, tum veterum, qui illum legerunt, teſtimonia multa confirmant. D. quidem Auguſtinus in tantam ejus admirationem adductus eſt, ut ejus potiſſimum lectione ſe ad veræ philoſophiæ, id eſt Chriſtianæ, contemplationem incenſum eſſe ſæpe profiteatur. *Sigon.*

(2) *Et*

NON. *Annuere.*) Quod cum uterque noſtrum annuiſſet (3), omneſque ad id tempus, quod erat dictum, poſtero die veniſſemus.

FRONTO.) Lucullo quidem noſter adventus & gratus & jucundus fuiſſe.

Idem.) Hic primum Catulus delectatur ipſo loco.

NON. *Inanima.*) Nam cum omnis ſolertia (4) admiranda eſt, tum ea, quæ efficit, ut inanima quæ ſunt, vivere & ſpirare videantur.

NON. *Effero.*) * præter cæteras noſtra extulit civitas.

NON. *Lentus.*) * (5) hunc Craſſum, qui lentus (ut ſcitis) dicere ſolebat, ad imitationem quaſi noſtri generis contendiſſe.

NON. *Imbuere, ſufficere.*) (6) Ut ii, qui combibi purpuram volunt, ſufficiunt prius lanam medicamentis quibuſdam, ſic literis talibuſque doctrinis ante excoli animos, & ad ſapientiam concipiendam imbui & præparari decet.

NON. *Subigere, ſegetes.*) (7) Ut enim ſegetes agricolæ ſubigunt aratris multo ante quam ſerant.

NON.

---

(2) *Et Paulum Marcelli*) Ut cæteris libris, ſic etiam huic veriſimile eſt Ciceronem procemium præfixiſſe. In quo, ſi quid ego ſentiam, aperiendum eſt, Hortenſium ab eo laudatum eſſe opinor: quo modo etiam Catulum, & Lucullum in iis libris ornatos eſse invenio, quos eorum nomine *Catulum*, & *Lucullum*, ut hunc Hortenſiu *Hortenſium* appellavit, quod in iis primæ diſputationis partes Catulo, & Lucullo eſsent tributæ. Quoniam autem inquit, *Paulum Marcelli occupaviſſe*, id eſt, ut exponit Nonius, *inveniſſe:* Paulum Marcelli conſulis collegam interpretor. Quare quoniam Q. Hortenſius, ut idem ſcribit in Bruto, L. Paulo & C. Marcello Coſs. obiit, Hortenſium his conſulibus paulo ante, quam ex hac vita decederet, hæc diſeruiſse dicemus: quo modo Scipionem etiam, & Catonem, alterum de rep., alterum de ſenectute, paucis ante mortem diebuſne an menſibus, diſputantes induxit. *Idem.*

(3) *Quod cum uterque noſtrum annuiſſet*) Hæc, & ſequentia ex dialogi præparatione videntur eſse, in quibus ut inter ſe illi convenerint, planum facit. *Idem.*

(4) *Nam cum omnis ſolertia*) Duas quidem fuiſse Hortenſianæ diſputationis partes invenio; unam, in qua eloquentiæ ſtudium, in quo ipſe excelluit, extulit; alteram, in qua philoſophiam accuſavit. Itaque hoc ab eo ad eloquentiæ laudem dictum puto: cujus vim tantam eſse ait, ut efficiat, ut, quæ inanima ſint, vivere & ſpirare videantur. Quibus verbis virtutes illas dicendi expreſſit, quas ἐνάργειαν & ἐνέργειαν Græci rhetores nominant. Quarum altera fit, ut non intelligere, ſed prope videre rem videamur; altera vero actio etiam quædam rerum inanimatarum exprimitur. *Sigonius.*

(5) *Hunc Craſſum,*) Craſſi exemplum, quem ait ad imitationem ſui in dicendo contendiſse, ad eundem de eloquentia ſermonem pertinet. M. autem Craſsum, Cn. Pompeii M. æmulum, intelligit, quem item in Bruto Q. Hortenſii æqualem vocat. Quod autem hic ait, eum lente dicere ſolitum, convenit cum verbis ejus, quæ ſunt in Bruto de ipſo Craſso, *Animi magna, vocis parva contentio, omnia fere ut ſimiliter, atque uno modo dicerentur.* Idem.

(6) *Ut ii, qui purpuram volunt*) Hanc ſimilitudinem neſcio an Hortenſius attulerit, an ex iis unus, qui Hortenſio repugnabant. Ea vero docetur ante animos noſtros elegantibus eloquentiæ ſtudiis imbuendos, quam ad graviora ulla ſapientiæ ſtudia accedamus. *Idem.*

(7) *Ut enim ſegetes*) Hæc ſimilitudo eodem fortaſse, quo ſuperior, referenda eſt: ut ſegetes ante ſubiguntur aratris, quam ſemen eis committatur; ſic animos hominum ante eſse eloquentia, quam ſapientia excolendos. Cujus ſimilitudinis non oblitus dixit etiam in libris de Oratore: *Subacto mihi ingenio opus eſt, ut agro non ſemel arato, ſed novato, & iterato.* Idem.

Digitized by Google

NON. *Grave*, *Acre*, *Mite*.) Quid enim aut Herodoto dulcius, aut Thucydide gravius, aut Philiſto brevius, (8) aut Theopompo acrius; aut Theophraſto mitius inveniri poteſt?

NON. *Cognoſcere*, *Grave*.) Unde autem facilius, quam ex annalium monumentis, aut res bellica, aut omnis reipublicæ diſciplina cognoſcitur? unde ad agendum, aut dicendum copia depromi major graviſſimorum exemplorum, quaſi incorruptorum teſtimoniorum, poteſt?

NON. *Exorſum*.) Perge, quaſo: nec enim imperite exorſus es.

NON. *Contendere*.) (9) Magna etiam animi contentio adhibenda eſt in explicando Ariſtotele, ſi legeris.

NON. *Comeſt*.) Se ad extremum pollicetur prolaturum, quæ ſeipſa comeſt: quod efficit dialecticorum ratio.

NON. *Relaxo*. *Remitto*.) Quæro enim, non quibus intendam rebus animum, ſed quibus relaxem & remittam.

LACT. *lib.* III. *cap.* 15.) Quando philoſophi eſſe cœperunt? Thales, ut opinor, primus. Recens hæc quidem ætas.

D. AUG. *lib.* III. *contra Acad.*) Id enim eſt ſapientis providere: ex quo ſapientia eſt appellata, prudentia.

SERVIUS.) Epicurei plures volunt eſſe cælos.

NON. *Urgeo*.) Itaque tunc Democriti manus urgebatur: eſt enim non magna.

SERVIUS *in* I. *&* 2. *Æneid.*) Annum magnum eſſe voluerunt omnibus planetis in eundem recurrentibus locum: quod fit poſt XII. millia nongentos quinquaginta quatuor annos.

D. AUG. *lib.* XIII. *cap.* 4. *de Trin.*) Beati certe omnes eſſe volumus.

NON. *Differre*.) Quantum inter ſe homines ſtudiis, moribus, & omni vitæ ratione differant.

NON. *Præfractum*.) Huic contrarius Ariſto Chius, præfractus, ferreus, nihil bonum, niſi quod rectum & honeſtum eſt.

D. AUG. *de Trin. lib.* XIII. *cap.* 5.) Ecce autem non philoſophi illi quidem, ſed prompti tamen ad diſputandum homines, omnes ajunt eſſe beatos, qui vivant, ut ipſi velint. Falſum id quidem. Velle enim quod non

(8) *Aut Theopompo acrius, aut Ephoro mitius &c.*) Sic legendum, non ut vulgo, *aut Theophraſto mitius &c.* Quid enim *Theopompo* cum *Theophraſto* commune? Hic loquitur de hiſtoricis: Theophraſtus philoſophus eſt. Præterea vetus codex hanc emendationem adjuvat, atque adeo comprobat, in quo legitur, *Euphoro*. Sic lib. II. de Orat. ad Q. Fratrem, Theopompum & Euphorum conjunctim commemorat, de hiſtoria loquens, & hiſtoricos Græcos enumerans. *Lamb.*

(9) *Magna etiam animi contentio*) Hoc videtur Hortenſii argumentum, homines a philoſophiæ ſtudio avocantis; quod nimiam animi contentionem philoſophorum explicatio deſideraret, quippe quos incredibilis quædam in dicendo obſcuritas delectaret: ſe autem ſolere quærere, eum a negotiis publicis diſceſſiſset, non ea, quibus intenderet animum, ſed quibus relaxaret. *Sigonius.*

(10) *Quis beatus*) Sigonius legit: *qua eſſe beata ſolitudo queat?*

non deceat, id ipſum miſerrimum eſt: nec tam miſerum eſt, non adipiſci, quod velis, quam adipiſci velle, quod non oporteat.

LACT. *lib.* I. *cap.* 7.) Si Deus unus eſt, (10) quis beatus eſſe in ſolitudine queat?

NON. *Præcipere.*) Præcipiunt hoc iſti, & facit nemo.

LACT. *lib.* III. *cap.* 16.) Profecto omnis iſtorum diſputatio, quanquam uberrimós fontes virtutis & ſcientiæ contineat, tamen, collata cum horum actis perfectiſque rebus, vereor ne tantum videatur attuliſſe negotiis hominum quandam oblectationem otii.

NON. *Lautum.*) Quæ eſt igitur philoſophia, Socrates? nec dubito, quin, quæcumque ſit, lautum victum & elegantem, magnifice, neque minus quam decerer, colere inſtituiſſet.

NON. *De doct. ind.*) Vidi in dolore podagræ vel omnium maximum Stoicorum Poſidonium, nihilo ipſum, quam Nicomachum Tyrium, hoſpitem meum, fortiorem.

NON. *Sublatum.*) (11) Eloquentiam tueri, quam tu in cælum, Hortenſi, credo, ut ipſe cum ea ſimul aſcenderes, ſuſtuliſſes.

NON. *Eventus.*) Tu me & alias nonnunquam, & paulo ante adhortatus es, ut aliorum facta & eventa conquiram.

FRONTO.) (12) Qui cum hodie bellum cum mortuo gerant.

NON. *Sumo.*) Quare velim dari mihi, Luculle, jubeas indicem tragicorum, ut ſumam, ſi qui forte mihi deſunt.

NON. *Faceſſo.*) (13) Faceſſant igitur omnes, qui docere nihil poſſunt, quo melius ſapientiuſque vivamus.

D. AUG. *de Trin. lib.* XIV. *cap.* 2.) Prudentiæ partes ſunt, memoria, intelligentia, providentia.

D. AUG. *ibid.*) Si nobis, cum ex hac vita migraverimus, in beatorum inſulis, immortale ævum, ut fabulæ ferunt, degere liceret, quid opus eſſet eloquentia, cum judicia nulla fierent? aut ipſis etiam virtutibus? nec enim fortitudinis indigeremus, nullo propoſito aut labore, aut periculo:

(11) *Eloquentiam tueri*) Hæc ſunt vel Catuli reſpondentis, vel Ciceronis. Ex quibus apparet, ſuperiore ſermone eloquentiam ab Hortenſio nimis anxie eſſe laudatam, quod artem ſuam commendaret. *Sigonius.*

(12) *Qui cum hodie bellum cum mortuo gerant*) Hæc verba contra hiſtoriæ ſtudium videntur prolata: quod ſit periculoſum hiſtoriam ſcribere, cum etiam poſteri cum hiſtoricis mortuis, ſi quid in majoribus ſuis vituperarent, bellum gerant. Quam ſententiam, ne ipſe ſomniaſſe videar, unde acceperim, oſtendam. Docet hoc Trebellius Pollio in Salonino, cum ait: *Hoc accedit, quod quædam etiam ſtudioſe prætermiſi, ne ejus poſteri multis rebus editis læderentur. Scit enim ipſe, quales homines cum iis, qui aliqua de moribus eorum ſcripſerint, quantum gerant bellum; nec ignota eſſe arbitror, quæ dixit M. Tullius in Hortenſio, quem ad exemplum Protreptici ſcripſit.* Idem.

(13) *Faceſſant igitur omnes,*) Nimirum in Hortenſium hæc dicta ſunt, qui vituperabat philoſophiam vitæ magiſtram. In eamdem ſententiam eſt illud Catuli etiam, de quo ſupra ex Lactantio diximus: qui in Hortenſio dixit, *malle ſe parvum unum de officio libellum, quam longam pro ſeditioſo homine Cornelio orationem.* Idem.

Digitized by Google

nec juſtitia, cum eſſet nihil, quod appeteretur alieni: nec temperantia, quæ regeret eas, quæ nullæ eſſent, libidines: ne prudentia quidem egeremus, nullo delectu propoſito bonorum & malorum. Una igitur eſſemus beati cognitione naturæ, & ſcientia, quæ ſola etiam deorum eſt vita laudanda. Ex quo intelligi poteſt, cætera neceſſitatis eſſe: unum hoc, voluptatis.

NON. *Capere.*) * deinde boni mores, & modeſtiores, & ad capienda præcepta molliores.

NON. *Aptum.*) Altera eſt nexa cum ſuperiore, & inde, apteque pendens.

NON. *Spectare.*) * Cæli ſignorum admirabilem ordinem, inſatiabilemque pulchritudinem magis ſpectant.

D. AUG. *lib.* IV. *cap.* 15. *Civit.*) * Ut eaſdem tenebras efficiat, quas effecit in interitu Romuli: qui in obſcuratione ſolis factus eſt.

NON. *Increpo.*) Tune pſeudomenon, & ſoritem, & totam dialecticam aut illudis, aut increpas?

NON. *Preſſum.*) Quis te aut eſt, aut fuit unquam in partiendis rebus, in definiendis, in explanandis preſſior?

LACT. *lib.* VI. *cap.* 2.) Malo vel unum parvum de officio libellum, quam longam orationem pro ſeditioſo homine Cornelio.

NON. *Convenire.*) Nam quod vereris, ne non conveniat noſtris ætatibus iſta oratio, quæ ſpectat ad hortandum.

NON. *Cædere.*) Aut tibi id ipſum pervertendum fuit, quod tu ne attigiſti quidem: aut ejus partes, quaſi membra quædam, cædendæ.

NON. *Æra.*) (14) Quid tu? inquam; ſoles, cum rationem a diſpenſatore accipis, ſi æra ſingula probaſti, ſummam, quæ ex his confecta ſit, non probare?

NON. *Scripta.*) (15) Itaque tibi concedo, quod in duodecim ſcriptis ſolemus, ut calculum reducas, ſi te alicujus dati pœnitet.

NON. *Gratificari.*) Quare egredere, quæſo; & gratificare reipublicæ.

IDEM, *Tollere.*) * nihil tamen eſſe, in quo ſe animus excellens tollat.

IDEM, *Capere.*) Captum me fortaſſe, inquis, tu putas, & id quod nollem, confiteri coactum.

IDEM, *Subducere.*) (16) An cum videat me & meos comites, fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam, conſtantiam, gravitatem, fidem, ipſa ſe ſubducat?

PRISC.

(14) *Quid tu? inquam; ſoles,*) Acuta ſimilitudine oſtendit, ſi partes argumentationis approbavit, totam etiam approbare debere. *Sigonius.*

(15) *Itaque tibi concedo*) De hoc loco lege quæ ſcripſit Petrus Victorius lib. V. c. 13. Var. Lect. *Patricius.*

(16) *An cum videat*) Loquentem juſtitiam videtur inducere, quæ dicat, ſi ipſa cum cæteris virtutibus rotam tormentorum aſcendat, ne beatam quidem ipſam vitam ſe debere ſubducere. Quod colligitur ex Tuſculana V. 5. & 28. *Sigonius.*

Digitized by Google

PRISC. *lib.* VI.) * ut ait Ennius : (17) *Refugiat timido ſanguen , atque exalbeſcat metu.*

NON. *Præſtare.*) Itaque nec in philoſophia cuiquam ceſſit, & vitæ gravitate præſtitit.

IDEM, *Contemptus.*) * magnitudo animi , patientia laborum , mortis denique contemptio.

IDEM, *Detrahere.*) * ut ea ſibi ratio vera reſtituat, quæ conſuetudo vitioſa detraxerit.

NON. *Deſpicere.*) Conſolabitur eum magnitudo animi , & humanarum opinionum alta quædam deſpectio.

IDEM, *Deductum.*) Habet enim ipſa certam & definitam viam , ſed ex ea multis vitiis & erroribus depravata deducitur.

IDEM, *Vindicare.*) * deinde imitator, ut ſibi quidem videtur , naturæ mos vindicat.

IDEM, *Exultare.*) Imbecillus autem eſt pudoris magiſter timor, qui ſi quando paululum aberraverit, ſtatim ſpe impunitatis exultat.

SERVIUS. *lib.* IX. *Æn.*) Sufficit ad gloriam benefacti conſcientia.

NON. *Redundo.*) Tum intelligas , quam illud non ſit neceſſarium, quod redundat.

IDEM, *Gliſco.*) Ad juvenilem libidinem, copia voluptatum gliſcit illa, ut ignis oleo.

IDEM, *Verecundantur.*) Hi noſtri amici verecundantur , capti ſplendore virtutis.

D. AUG. *Vita beata.*) (18) Oratæ , homini ditiſſimo , amœniſſimo, delicatiſſimo , neque ad voluptatem quidquam defuit, neque ad gratiam, neque ad bonam integramque valetudinem . Nam & prædiis quæſtuoſiſſimis, amicis jucundiſſimis, quantum libuit, & abundavit , & illis omnibus aptiſſime ad ſalutem corporis uſus eſt : ejuſque (ut breviter totum explicem) omne inſtitutum voluntatemque omnem ſucceſſio proſpera conſecuta eſt.

NON. *Balneæ.*) (19) Primus balneolas ſuſpendit, incluſit piſces.

PRISC. *lib.* X.) * & amœnitate ſumma perfructus eſt.

NON. *Oſtrea.*) * ſolertiamque eam , quæ poſſet vel in tegulis proſeminare oſtreas.

IDEM, *Summus.*) Vixit ad ſummam ſenectutem valetudine optima.

IDEM , *Invitare.*) Voluptates autem nulla ad res neceſſarias invitamenta afferunt ſenibus.

D. AUG. *lib.* IV. *contra Pelagium*. NON. *Conficere.*) An vero voluptates corporis expetendæ , quæ vere & graviter a Platone dictæ ſunt illecebræ

Ooo 2

(17) Vide *de Finibus*, V. 11.
(18) *Orata*) Vide *de Fin.* II. 22.
(19) *Primus*) Orata , de quo ſupra.

bræ atque eſcæ malorum? Quæ enim confectio eſt valetudinis, quæ deformatio coloris & corporis, quod turpe damnum, quod dedecus, quod non evocetur atque eliciatur voluptate? cujus motus ut quiſque eſt maximus, ita eſt inimiciſſimus philoſophiæ. Congruere enim cum cogitatione magna voluptas corporis non poteſt. Quis enim, cum utatur voluptate ea, qua nulla poſſit major eſſe, attendere animum, inire rationem, cogitare omnino quidquam poteſt? Quis autem tantus eſt gurges, qui dies & noctes ſine ulla minimi temporis intermiſſione velit ita moveri ſuos ſenſus, ut moventur in ſummis voluptatibus. Quis autem bona mente præditus non mallet nullas omnino nobis a natura voluptates datas?

D. AUG. *contra Pelag. lib. v. cap. 5.*) * tunc obſequatur naturæ, cum ſine magiſtro ſenſerit, quid natura deſideret.

NON. *Ubi genitivus pro ablativo.*) Et qui exſpectat, pendet *animi*, quia ſemper, quid futurum ſit, incertum eſt.

NON. *Noxia a noxa.*) Et cæteris quidem in rebus, in quibus peccata non maxima inſunt, noxias tamen inferunt.

NON. *Equuleus.*) (20) Ut igitur domitores equorum non verbera ſolum adhibent ad domandum, ſed cibum etiam ſubtrahunt, ut fame debilitetur equuleorum nimis effrenata vis.

NON. *Lentum.*) (21) Qui cum publicas injurias lente tuliſſet, ſuam non tulit.

NON. *Continens.*) In continentibus quidem terris veſtrum nomen dilatari poteſt.

NON. *Conficere.*) Ea facultas noſtris majoribus erat, qui confectis ſenatuſconſultis.

NON. *Acre.*) * quod alterius ingenium ſic dulce, ut acetum *Ægyptium*; alterius ſic acre, ut mel Hymettium dicimus.

NON. *Fides.*) Ponendæ ſunt fides, & tibiæ.

NON. *Severum.*) Aliud ex ſilvis ſeverum & triſte.

NON. *Tenue.*) Eundem enim non modo ex mediocri pecunia, ſed etiam ex tenui percipere poſſum.

NON. *Priores a Primores.*) Qui iidem neſcio quid, quod in primoribus habent, ut ajunt, labris.

NON. *Subducere.*) * non & ſine ea cogitatione ineundis ſubducendiſque rationibus.

D. AUG. *lib. xv. contra Pelagium.*) ex quibus humanæ vitæ erroribus & ærumnis fit, ut interdum (22) veteres illi ſive vates, ſive in ſacris ini-

(20) *Ut igitur domitores*) Præclara comparatio, qua uſus eſt fortaſſe, dum de domandis corporis cupiditatibus ageret. *Sigon.*

(21) *Qui cum publicas*) Hoc de Ariſtogitone dictum acutiſſime oſtendit P. Victorius in Var. Lect. *Idem.*

(22) *Veteres illi ſive vates*) Vatem Orpheum intelligit, qui corpus animæ ſepulcrum eſſe dixit, ut quaſi carcere incluſus ſupplicio quodam afficeretur. Id quod ſcriptum eſt apud Platonem in Cratylo, unde hæc Cicero ſumpſit. *Idem.*

initiiſque tradendis divinæ mentis interpretes, qui nos ob aliqua ſcelera ſuſcepta in vita ſuperiore, pœnarum luendarum cauſa natos eſſe dixerunt, aliquid vidiſſe videantur; verumque ſit illud, quod eſt apud Ariſtotelem, ſimili nos affectos eſſe ſupplicio, atque eos, qui quondam, cum in prædonum Etruſcorum manus incidiſſent, crudelitate excogitata necabantur: quorum corpora viva cum mortuis, adverſa adverſis accommodata, quam aptiſſime colligabantur: ita noſtros animos cum corporibus copulatos, ut vivos cum mortuis eſſe conjunctos.

NON. *Appendix*.) Vidit enim, quod videndum fuit, appendicem animi eſſe corpus, nihilque in eo eſſe magnum.

D. AUG. *lib.* XIV. *cap. ult. Trin.*) Quæ nobis dies noctesque conſiderantibus, acuentibuſque intelligentiam, quæ eſt mentis acies, caventibuſque, ne quando illa hebeſcat; magna ſpes eſt, aut ſi hoc (23) quod ſentimus & ſapimus, mortale & caducum eſt, jucundum nobis, perfunctis muneribus humanis, occaſum, neque moleſtam extinctionem, & quaſi quietem vitæ fore: aut ſi, ut antiquis philoſophis, hiſque maximis, longeque clariſſimis placuit, æternos animos, ac divinos habemus: ſic exiſtimandum eſt, quo magis hi fuerint ſemper in curſu, id eſt, in ratione & inveſtigandi cupiditate, & quo minus ſe admiſcuerint atque implicuerint hominum vitiis atque erroribus, hoc illis faciliorem adſcenſum & reditum in cælum fore. Quapropter, ut aliquando terminetur oratio, ſi aut extingui tranquille volumus, cum in his artibus vixerimus, aut ſi ex hac in aliam haud paulo meliorem domum ſine mora demigrare, in his ſtudiis nobis omnis opera & cura ponenda eſt.

(24) M. CATO, SEU, LAUS M CATONIS.

GELL. *lib.* XIII. *cap.* 18.) Pronepos M. Catonis cenſorii.

MACR.

(23) *Quod ſentimus & ſapimus*,) Haud ſcio an commodius legatur, *quo ſentimus*; alioqui in Conſolatione ait: *Quod ſentit, quod ſapit*. Illud item, *In ratione & inveſtigandi cupiditate*, vereor, ne legi debeat, *& veri inveſtigandi*. Denique illud, *Cum his artibus vixerimus*: *cum in his artibus vixerimus*. Patricius.

(24) Catones duos Ciceronem ſcripſiſſe omnes ſciunt: unum, in quo M. Catonem, cenſorium illum, de ſenectute diſputantem cum Scipione induxit: alterum, in quo Catonem, virum prætorium, Cæſaris inimicum, qui ſe, ne victori Cæſari traderetur, Uticæ interfecit, laudavit. Priorem illum integrum habemus, hunc vero integrum amiſimus: de quo ſic ipſe Cicero in Oratore locutus eſt: *Hoc ſum aggreſſus ſtatim Catone abſoluto: quem ipſe nunquam attigiſſem, tempora timens inimica virtuti, niſi tibi hortanti, & illius memoriam mihi caram excitanti, non parere nefas eſſe duxiſſem*. Et lib. XIII. ad Atticum: *Legi Cæſaris epiſtolam: multa de meo Catone: quem ſæpiſſime legendo ſe dicit copioſiorem factum: Bruti Catone lecto, ſe ſibi viſum diſertum*. Et lib. II. de Divin. cap. 1. *Quoniam philoſophia vir bonus efficitur, & fortis, Cato noſter in horum librorum numero ponendus eſt*. Huic autem laudationi, quoniam Cæſaris animum offendebat, Cæſar ipſe reſpondit libro, quem *Anticatonem* nominavit: cujus meminit quoque Cicero lib. XII. epiſt. ad Attic. hoc modo: *Qualis futura ſit Cæſaris vituperatio contra laudationem meam, perſpexi ex eo libro, quem Hirtius ad me miſit, in quo colligit* vitia

MACR. *lib.* IV. *cap.* 2.) Contingebat in eo, quod plerisque contra ſolet, ut majora omnia re, quam fama viderentur: id quod non ſæpe evenit, ut exſpectatio a cognitione, aures ab oculis vincerentur.

DE GLORIA, LIB. I.

CARIS.) (25) In Tuſculanum mihi nuntiabantur gladiatorii ſibili.

FESTUS. *lib.* XIII.) Oppidorum appellationem uſurpatione appellatam eſſe exiſtimo, quod opem darent.

DE GLORIA, LIB. II.

GELL. *lib.* XV. *cap.* 6.) (26) Apud eundem poetam Ajax cum Hectore congrediens depugnandi cauſa agit, ut ſepeliatur, ſi ſit forte victus, declaratque ſe velle, ut ſuum tumulum multis etiam poſt ſeculis prætereuntes, ſic loquantur:

Hic ſitus eſt vitæ jampridem lumina linquens,
Qui quondam Hectoreo perculſus concidit enſe.
Fabitur hoc aliquis, mea ſemper gloria vivet.

CARIS.) Quo ſtante & incolume.

PHI-

---

vitia Catonis, ſed cum maximis laudibus meis. Item: *Hirtii epiſtolam ſi legeris, quæ mihi quaſi πρόπλασμα videtur ejus vituperationis, quam Cæſar ſcripſit de Catone, faciet me, quid tibi viſum ſit, certiorem.* Vide item ad Atticum, XII. 2. & Topic. 25. *Sigonius.*

(25) *In Tuſculanum mihi nuntiabantur gladiatorii ſibili.*) Hoc ex libri procemio ſumptum opinor, ex ea parte, qua occaſionem aperuit, cur ſe ad ſcribendum de Gloria contulerit. Quos autem *gladiatorios ſibilos* ait, eos intelligit, qui gladiatorum conſeſſu excitarentur. Etenim, ut ſcripſit in Sextiana: *Tribus locis ſignificari maxime populi R. judicium ac voluntas poteſt, concione, comitiis, ludorum gladiatorumque conſeſſu.* Unde poſt etiam addit: *Theatrales gladiatoriique conſeſſus dicuntur omnino ſolere levitatem nonnullorum, emptos plauſus, & exiles; & raros excitare. Attamen facile eſt, cum id fit, quemadmodum, & a quibus fiat, & quid integra multitudo faciat, videre.* Ex his ergo intelligi poteſt, gladiatorias populi ſignificationes valere ad gloriam. Apponam etiam verba Feſti quædem, ubi de oppidis agit: *Oppidorum*, inquit, *originem optime refert Cicero libro primo de Gloria, eamque uſurpatam appellationem eſſe exiſtimat, quod opem darent, adjiciens, ut imitetur ineptias Stoicorum.* Idem.

(26) *Apud eundem poetam*) De his ſic Gellius: „ In libro M. Tullii, qui eſt ſe„ cundus de Gloria, manifeſtus error eſt, „ non magnæ rei, quem errorem eſſe poſſit „ cognoſcere non aliquis eruditorum, ſed, „ qui tantum legerit Ὁμήρου τὸ η. Quamobrem „ non tam id mirabamur, erraſſe in eam „ rem M. Tullium, quam non eſſe ani„ madverſum hoc poſtea, correctumque, „ vel ab ipſo, vel a Tyrone liberto ejus, „ diligentiſſimo homine, & librorum patro„ ni ſui ſtudioſiſſimo. Ita enim ſcriptum in „ eo libro eſt: *Apud eundem poetam* &c. Hujus autem ſententiæ verſus, quos Cicero in linguam Latinam vertit, non Ajax apud Homerum dicit, ſed Hector dicit, & Hector de ſepultura agit, prius quam ſciat, an ſerum depugnandi cauſa congreſſurus ſit Ajax. *Sigonius.*

PHILARG.) (27) Statuerunt gloria leæna.

(28) DE CONSOLATIONE LIBER.

PLIN. *præfatione.*) Crantorem ſequor.

LACT. *lib.* III. *cap.* 18.) Idcirco nati ſumus, ut ſcelerum pœnas luëremus.

LACT. *lib.* II. *cap.* 19.) (29) Non naſci, longe optimum, nec in hos ſcopulos incidere vitæ: proximum autem, ſi natus ſis, quamprimum mori, & tanquam ex incendio effugere fortunæ.

LACT. *lib.* III. *cap.* 14.) Sed neſcio qui nos teneat error, aut mirabilis ignoratio veri.

CIC. *Tuſcul.* I. LACT. *de Ira cap.* 10. *& Inſtit. lib.* I. *cap.* 5.) Animorum nulla in terris origo inveniri poteſt. Nihil enim eſt in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum eſſe videatur; nihil ne aut humidum quidem, aut flabile, aut igneum. His enim in naturis nihil ineſt, quod vim memoriæ, mentis, cogitationis habeat, quod & præterita teneat, & futura provideat; & complecti poſſit præſentia: quæ ſola divina ſunt. Nec invenietur unquam, unde ad hominem venire poſſint, niſi a Deo. Singularis eſt igitur quædam natura atque vis animi, ſejuncta ab his uſitatis notiſque naturis. Ita quidquid eſt illud, quod ſapit, quod vult, quod viget, cæleſte & divinum eſt: ob eamqne rem æternum ſit neceſſe eſt. Nec vero Deus ipſe, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi poteſt, niſi mens ſoluta quædam & libera, ſegregata ab omni concretione mortali, omnia ſentiens & movens, ipſaque prædita motu ſempiterno.

LACT. *lib.* I. *cap.* 15.) Cum vero & mares, & fœminas complures ex hominibus in deorum numero eſſe videamus, & eorum in urbibus atque

(27) Citat Philargyrus in Virgilii Eclog. II. 63. Janus Rutgerſius, *Var. Lect.* V. 3. emendabat: *Statuerunt gloria leana*. Tanaquillus Faber, *Statuerunt aream leanam*. Vide Plinium, lib. VII. cap. 33. & lib. XXXIV. cap. 8. n. 12. *Olivetus*.

(28) Cum Cicero jucundiſſimam filiam amiſiſſet, incredibile auditu eſt, quanto propterea dolore exarſerit. Ut autem ſapiens, cum alia remedia multa ad mitigandam animi acerbitatem ſui quæſivit, tum vero librum etiam ſcripſit, in quo, ut philoſophus, ſemetipſum, quantum potuit, conſolatus eſt. Quem librum *Conſolationem*, vel *de luctu minuendo*, inſcripſit. Hujus autem libri, quantum ego aliquid judicio, & conjectura poſſum, tale fuit argumentum, atque adeo etiam artificium. Primum miſerias hominum mihi videtur deploraſſe, qui quaſi luendorum ſcelerum cauſa in hanc vitam prodierint. Sed tamen leviſſime omnia eſſe ferenda adjeciſſe, cum his nos calamitatibus uno mortis ſubſidio facile perfungamur. Deinde caſum ſuum acerbiſſimum multorum clariſſimorum virorum, quos collegerit, exemplo mitigaſſe. Tum vero, de æternitate animorum, & de filia inter Deos ad immortalitatis famam conſecranda, quo modo multi homines ſunt conſecrati, diſputaſſe. Crantorem autem philoſophum in primis eſt ſecutus. Quas res ſigillatim, fragmentis ipſis explicandis, non erit fortaſſe inutile demonſtrare. *Sigonius*.

(29) *Non naſci*) Affertur de Sileno fabella, quam vide Tuſc. I. 48.

Digitized by Google

atque agris auguſtiſſima templa veneremur: aſſentiamur eorum ſapientiæ, quorum ingeniis & inventis omnem vitam, legibus & inſtitutis excultam, conſtitutamque habemus. Quod ſi ullum unquam animal conſecrandum fuit, illud profecto fuit. Si Cadmi, aut Amphionis progenies, aut Tyndari, in cælum tollenda fama fuit, huic idem honos certe dicandus eſt. Quod quidem faciam, teque omnium optimam doctiſſimamque, approbantibus diis immortalibus ipſis, in eorum cœtu locatam, ad opinionem omnium mortalium conſecrabo.

LACT. *lib.* III. *cap.* 19.) Nec enim omnibus iidem illi ſapientes arbitrati ſunt eundem curſum in cælum patere. Nam vitiis & ſceleribus contaminatos deprimi in tenebras, atque in cœno jacere docuerunt: caſtos autem, puros, integros, incorruptos, bonis etiam ſtudiis atque artibus expolitos, levi quodam ac facili lapſu ad deos, id eſt, ad *naturam ſui ſimilem* pervolare.

LACT. *lib.* III. *cap.* 28.) (30) Cedo, en manum tollo.

(31) DE SUIS CONSILIIS.

BOET. *lib.* I. *Muſ.*) Sed ut aliqua ſimilitudine adductus, maximis minima conferam, ut cum vinolenti adoleſcentes, tibiarum etiam cantu, ut fit, inſtincti, mulieris pudicæ fores frangerent, admonuiſſe tibicinam, ut ſpondeum caneret, Pythagoras dicitur. Quod cum illa feciſſet; tarditate modorum, & gravitate cantus, illorum furentem petulantiam reſediſſe.

(32) DE VIRTUTIBUS.

CARIS. *lib.* II.) Illud neutiquam probares.

(33)

(30) *Cedo, en manum tollo.*) Lactantius ibidem: *M. Tullius in ſua Conſolatione pugnaſſe ſe ſemper contra fortunam loquitur, eamque a ſe eſſe ſuperatam, nec tum quidem ſe ab ea fractum, cum domo pulſus patria caruit: tum autem, cum amiſerit cariſſimam filiam, victum ſe a fortuna turpiter confitetur.* Cedo, *inquit*, en manum tollo.

(31) *De ſuis conſiliis.*) Citatur a Boetio liber Ciceronis de Conſiliis ſuis, cum iis verbis, quæ inter fragmenta retuli. Quem librum eundem eſſe ſine dubio arbitror, atque eum, quem Aſconius in Commentario orationis in Toga candida vocat. *Expoſitionem ſuorum conſiliorum*, nec fortaſſe alius eſt, quam is, quem Dio appellat ἀπόῤῥητον βιβλίον, in quo rationem rerum a ſe in rep. actarum reddebat. *Sigonius.*

(32) In hoc libro, mea quidem ſententia, Cicero, quæ copioſe in libro de Officiis tradiderat, breviter comprehenſa litteris conſignavit: plane ad Ariſtotelis imitationem, qui poſt libros τῶν ἠθικῶν ad Nicomachum, etiam περὶ ἀρετῶν opuſculum ſcripſiſſe dicitur. *Patricius.*

(33) CHOROGRAPHIA.

PRISC. *lib.* VI.) Ibi quercorum rami ad terram jacent, ut ſues, quaſi capræ ex ramis, glande paſcantur.

(34) ACADEMICORUM LIB. I.

NON. *Digladiari.*) Quid autem ſtomachetur Mneſarchus, quid Antipater digladietur cum Carneade tot voluminibus?

ACADEMICORUM LIB. II.

NON. *Adhamare.*) Qui enim ſerius honores (35) adhamaverunt, vix admittuntur ad eos, nec ſatis commendati multitudini poſſunt eſſe.

NON. *Exponere.*) Frangere avaritiam, ſcelera ponere, vitam ſuam exponere ad imitandum juventuti.

NON. *Hebes.*) Quid? lunæ quæ lineamenta ſint, poteſne dicere? cur ejus naſcentis alias hebetiora, alias acutiora videantur cornua?

NON. *Purpuraſcit.*) (36) Quid? mare nonne cærulenm? at ejus unda, cum eſt pulſa remis, purpuraſcit: & quidem aqua tinctum quodam modo & infectum.

NON. *Æquor.*) Quid tam planum videtur, quam mare? ex quo etiam *æquor* illud poetæ vocant.

NON. *Alabaſter.*) Quibus etiam alabaſter plenus unguenti putere videatur.

NON. *Siccum.*) Alius adultis, alius ſenibus: alius ægris, alius ſanis: alius ſiccis, alius vinolentis.

(13) Hunc librum, idem ex quo fragmentum deſumptum eſt, citat Priſcianus: & quidem ſic citat, uti Ciceronis. Ego tamen vereor, ne Varronem pro Cicerone citare debuerat: ſi modo is error non librarii culpa in libros irrepſerit. Eſt enim plane Chorographia Varronis liber. *Idem*.

(34) Poſtea quam in Hortenſio Philoſophiam veriſſimis, atque ampliſſimis ornavit laudibus, ſtatuit, cum multa philoſophandi tum genera colerentur, Platonicorum, Peripateticorum, Stoicorum, Academicorum, Epicureorum, quod ipſe maxime omnium approbaret, oſtendere. Ea vero fuit Academiæ novæ ratio. Hoc autem fecit ſcriptis primum libris duobus Academicis, quorum unum *Catulum*, *Lucullum* alterum appellavit. Poſt mutato conſilio, ac ea re, ac quæſtione copioſius, atque accuratiùs tractata, libris Academicis alteris quatuor, quos ad Varronem miſit. Ex priore ſcriptione *Lucullum* habemus, ex poſteriore duntaxat primi libri particulam. Reliqua vis vetuſtatis conſumpſit. *Sigonius*. Fragmenta hæc, ex Academicis ad eos libros pertinent, qui erant poſterioris editionis. Nonius, dum quartum eſſe putat ejus editionis, qui eſt prioris ſecundus, fecit, ut quarti libri fragmentum certum demonſtrare nullum poſſimus. *Patricius*.

(35) *Adhamaverunt*,) Ita legi juben Scaliger in Catalectis, itemque Rutgerſius, Var. Lect. III. 3. Sed, *adamavarunt*: legi volunt Lambinus, & Daviſius.

(36) *Quid? mare nonne cæruleum?*) Eadem fere in *Luculla*, cap. 33.

NON. *Urinari.*) Si quando enim nos demerſimus, ut qui urinantur, aut nihil ſuperum, aut obſcure admodum cernimus.

NON. *Perpendiculum.*) Atqui, ſi id crederemus, non egeremus perpendiculis, non armis, non regulis.

NON. *Gallina.*) (37) Cum ovum inſpexerant, quæ gallina peperiſſet, dicere ſolebant.

DIOMED.) Opera affixa.

ACADEMICORUM LIB. III.

NON. *Ingenerari.*) In tanta animalium varietate, homini ut ſoli cupiditas ingeneraretur cognitionis & ſcientiæ.

NON. *Vindico.*) Aliqua poteſtas ſi ſit, vindicet ſe in libertatem.

NON. *Digladiari.*) Digladiari autem ſemper, depugnare cum facinoroſis & audacibus, quis non cum miſerrimum, tum etiam ſtultiſſimum dixerit?

NON. *Exulto.*) (38) Et ut nos nunc ſedemus ad Lucrinum, piſciculoſque exultantes videmus.

LACT. *lib.* VI. *cap.* 24.) Quod ſi liceret, ut iis, qui in itinere deerraviſſent, ſic vitam deviam ſecutis, corrigere errorem pœnitendo, facilior eſſet emendatio temeritatis.

EX LIBRO INCERTO ACADEMICORUM.

LACT. *lib.* III. *cap.* 15.) Mihi autem non modo ad ſapientiam cæci videmur, ſed ad ea ipſa, quæ aliqua ex parte cerni videantur, hebetes & obtuſi.

MARCIAN. *lib.* V. FORTUN. *lib.* III.) Latent iſta omnia, Varro, magnis obſcurata & circumfuſa tenebris.

D. AUG. *lib.* III. *contra Acad.*) Academico ſapienti ab omnibus cæterarum ſectarum, qui ſibi ſapientes viderentur, ſecundæ partes dantur, cum primas ſibi quemque vindicare neceſſe ſit: ex quo poteſt probabiliter confici, cum (39) recte primum eſſe judicio ſuo, qui omnium cæterorum judicio

(37) *Cum ovum inſpexerant,*) Hæc verba leguntur etiam in *Lucullo*, cap. 18. Credo, quod Cicero: cum priorem lucubrationem approbaret, magnam partem ejus in poſteriorem iiſdem etiam verbis, ut hoc ipſum, tranſtulerit. *Sigonius.*

(38) *Et ut nos nunc ſedemus.*) Olet hæc ſententia diſputationem, quæ haberi ſolet de infinitate mundorum, quæ tractatur etiam in Lucullo. *Cur in reliquis mundis, & his quidem innumerabilibus innumerabiles Q. Lutatii Catuli non modo poſſint eſſe, ſed etiam ſint, in hoc tanto mundo Catulus alter non poſſit effici?* Sigonius.

(39) *Recte primum eſſe judicio ſuo, qui cæterorum omnium ſit ſecundus.*) Sic Amazonum quoque ſtatuam probatiſſimam electam fuiſſe in templo Dianæ Epheſiæ, ſcribit Plinius, ipſorum artificum, qui præſentes erant, judicio, quam apparuit eam fuiſſe, quam omnes ſecundum a ſua quiſque judicaſſent. Plin. l. XXXIV. cap. 8. *Patr.*

Digitized by Google

dicio ſit ſecundus. Fac enim, verbi cauſa, Stoicum adeſſe ſapientem: nam contra eos potiſſimum Academicorum exarſit ingenium. Ergo Zeno, vel Chryſippus ſi interrogentur, quis ſit ſapiens, reſpondebit, eum eſſe, quem ipſe deſcripſerit. Contra Epicurus, vel quis alius adverſariorum negabit, ſuumque potius peritiſſimum voluptatum aucupem, ſapientem eſſe contendet. Inde ad jurgium. Clamat Zeno, & tota illa porticus tumultuatur, hominem natum ad nihil aliud quam honeſtatem: ipſam ſuo ſplendore in ſe animos ducere, nullo prorſus commodo extrinſecus poſito, & quaſi lenocinante mercede: voluptatemque illam Epicuri ſolis inter ſe pecoribus eſſe communem, in quorum ſocietatem & hominem, & ſapientem trudere nefas eſſe. Contra ille, convocata de hortulis in auxilium quaſi libera turba temulentorum, quærentium tantum, quem incomptis unguibus bacchantes aſperoque ore diſcerpant, voluptatis nomen, ſuavitatem, quietem teſte populo exaggerans, inſtat acriter, ut ſine ea beatus nemo eſſe poſſe videatur. In quorum rixam ſi Academicus incurrerit, utroſque audiet trahentes ſe ad ſuas partes. Sed ſi in illos, aut in iſtos conceſſerit, ab eis, quos deſerit, inſanus, imperitus, temerariuſque clamabitur. Itaque cum & huc & illuc aurem diligenter admoverit, interrogatus quid ei videatur, dubitare ſe dicet. Roga nunc Stoicum, quis ſit melior, Epicuruſne, qui delirare illum clamat: an Academicus, qui ſibi adhuc de re tanta deliberandum eſſe pronuntiat. Nemo dubitat Academicum prælatum iri. Rurſus te ad illum converte, & quære, quem magis amet, Zenonem, a quo beſtia nominatur, an Arceſilam, a quo audit, Tu fortaſſe verum dicis, ſed requiram diligentius: nonne apertum eſt totam illam porticum inſanam, Academicos autem præ illis modeſtos cautoſque homines viſum iri Epicuro?

D. AUG. *lib.* II. *contra Acad.*) Talia mihi videntur omnia, quæ probabilia, vel veriſimilia putavi nominanda: quæ tu ſi alio nomine vis vocare, nihil repugno: ſatis enim mihi eſt, te jam bene accepiſſe, quid dicam: id eſt, quibus rebus hæc nomina imponam. Non enim vocabulorum opificem, ſed rerum inquiſitorem decet eſſe ſapientem.

D. AUG. *lib.* III. *contra Acad.*) Mos fuit Academicis occultandi ſententiam ſuam, nec eam cuiquam, niſi qui ſecum ad ſenectutem uſque vixiſſent, aperiendi.

EX LIB. DE NATURA DEORUM III.

LACT. *lib.* II. *cap.* 9.) Primum igitur non eſt probabile, eam materiam rerum, unde orta ſunt omnia, eſſe divina providentia effectam, ſed habere & habuiſſe vim, & naturam ſuam. Ut igitur faber, cum quid ædificaturus eſt, non ipſe facit materiam, ſed ea utitur, quæ ſit parata: fictorque item e cera: ſic illi providentiæ divinæ materiam præſto eſſe oportuit: non quam ipſa faceret, ſed quam haberet paratam. Quod ſi non eſt a Deo materia facta, ne terra quidem, & aqua, & aer, & ignis a Deo factus eſt.

LACT. *lib.* II. *cap.* 3.) (40) Non ſunt iſta vulgo diſputanda, ne ſuſceptas publice religiones diſputatio talis extinguat.

EX LIB. I. DE DIVINATIONE.

DIOMED. *lib.* I.) (41) Præterea ſimiliter cohortatione circum conciliabula antecellunt.

EX LIB. I. DE LEGIBUS.

LACT. *lib.* V. *cap.* 8.) Sicut una eademque natura mundus omnibus partibus inter ſe congruentibus cohæret ac nititur; ſic omnes homines inter ſe natura confuſi, pravitate diſſentiunt, nec ſe intelligunt eſſe conſanguineos, & ſubjectos omnes ſub unam eandemque tutelam: quod ſi teneretur, deorum profecto vitam omnes viverent.

EX LIB. II. DE LEGIBUS.

LACT. *lib.* I. *cap.* 20.) (42) Magnum audaxque conſilium Græcia ſuſcepit, quod Cupidinum & Amorum ſimulacra in gymnaſiis conſecravit.

EX LIB. V. DE LEGIBUS.

MACR. *lib.* VI.) Viſne igitur, quoniam ſol paululum a meridie jam devexus videtur, neque dum ſatis ab his novellis arboribus omnis hic locus opacatur, deſcendamus ad Lirim, eaque, quæ reſtant, in illis alnorum umbraculis perſequamur?

EX LIB. INCERTO DE LEGIBUS.

LACT. *lib.* III. *cap.* 19.) Gratulemurque nobis, quoniam mors aut meliorem, quam qui eſt in vita, aut certe non deteriorem eſt allatura ſtatum.

(40) *Non ſunt iſta*) Quamvis Lactantius librum non memoret ex quo hæc ſint hauſta; tertio tamen libro de N. D. adſcribere nullus equidem dubitavi; nam, ut ait ille lib. I. Div. Inſt. cap. 17. *totus liber tertius de Natura Deorum omnes funditus religiones evertit ac delet*. Daviſius.

(41) *Præterea ſimiliter.*) Libros de Divinatione duos habemus, ſed primum in extremo imperfectum. Eſse autem *conciliabulum*, quo hic utitur Cicero, ex Latinis vocabulis, demonſtrat Feſtus lib. III. qui etiam illud interpretatur pro loco, ubi in concilium convenitur. *Patricius*.

(42) *Magnum audaxque*) Aſsentior opinanti Sigonio, ex ſecundo de Legibus hæc verba excidiſse. Etenim cum aperte ſignificet Lactantius huic illi ſententiæ etiam verba illa adjecta fuiſse, quæ extant manifeſte II. de Legibus: *Virtutes oportere, non vitia conſecrari*: profecto perſpicuum eſt, quid de his quoque, quæ antegreſsa fuerunt, ſit nobis judicandum. *Idem*.

Digitized by Google

tum. Nam ſine corpore, animo vigente, divina eſt vita : ſenſu carenti nihil profecto eſt mali.

AUGUST. *lib.* XXI. *Civit.*) Octo pœnarum genera in legibus continentur, damnum, vincula, verbera, talio, ignominia, exilium, mors, ſervitus.

EX LIB. DE FATO.

GEL. *lib.* V. *cap.* 3.) Chryſippus æſtuans, laboranſque quonam pacto explicet, & fato omnia fieri, & eſſe aliqnid in nobis, intricatur hoc modo.

MACR. *lib.* III.) Nam cum eſſet apud ſe ad Lavernium Scipio, unaque Pontius: allatus eſt forte Scipioni (43) acipenſer, qui admodum raro capitur, ſed eſt piſcis, ut ferunt, in primis nobilis. Cum autem Scipio unum & alterum ex iis, qui eum ſalutatum venerant, invitaſſet, pluresque etiam invitaturus videretur: in aurem Pontius, *Scipio*, inquit, *vide quid agas : acipenſer iſte paucorum hominum eſt.*

(43) *Acipenſer,*) Plin. IX. 17.

(1) T I M Æ U S.

S E U

(2) D E U N I V E R S I T A T E.

I. MULTA ſunt a nobis & in Academicis conſcripta contra phyſicos, & ſæpe cum P. Nigidio, Carneadeo more & modo diſputata. Fuit enim vir ille cum cæteris artibus, quæ quidem dignæ libero eſſent, ornatus omnibus; tum acer inveſtigator, & diligens earum rerum, quæ a natura involutæ videntur. Denique ſic judico, poſt illos nobiles Pythagoreos, quorum diſciplina extincta eſt quodam modo, cum aliquot ſecula in Italia Siciliaque viguiſſent; hunc extitiſſe, qui illam renovaret. Qui cum me in Ciliciam proficiſcentem, Epheſi exſpectaviſſet, Romam ex legatione ipſe decedens: veniſſetque eodem

(1) Qui liber Ciceronis vulgo *de Univerſitate* inſcriptus eſt, is *Timæus* appellari debet. Eſt enim de Timæo Platonis converſus. Itaque grammatici veteres eum ejus libri meminerunt, ubique Ciceronem Timæo citarunt. Videtur autem ab hujus memoriæ hominibus *De Univerſitate* inſcriptus, quod in extremo ejus, quod habemus, fragmento hæc verba legerint: *Nam hæc, quæ eſt habita* de univerſitate *oratio, a nobis haud unquam eſſe inventa*. Univerſitatem autem Cicero vertit ex Platone τὸ πᾶν. D. quidem Hieronymus, ut de OEconomici, & Protagoræ, ſic de Timæi Ciceroniana tranſlatione judicavit, cum in Amos cap. v. ita ſcripſit: *Obſcuriſſimus Platonis Timæus ne Ciceronis quidem aureo ore fit planior*. Scriptum autem eſſe hunc librum poſt Academicos, declarat ipſe Cicero, cum in proœmio hujus libri ſcribit. *Multa ſunt a nobis in Academicis conſcripta contra phyſicos*. Ciceronem Timæo commemorant Boetius in Topica, Nonius, Priſcianus, D. Auguſtinus, ſed ea fere proferunt loca, quæ habemus. Illud unum adducitur a Nonio, quo caremus. *Ratione igitur & mente divina ad originem temporis curriculum inventum eſt Solis, & Lunæ*. Quibus verbis hæc reſpondent apud Platonem: ἐξ οὖν λόγου καὶ διανοίας θεοῦ τοιαύτης πρὸς χρόνου γένεσιν ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ πέντε ἄλλα ἄστρα ἐπίκλην ἔχοντα πλανῆτες εἰς διορισμὸν &c. *Sigonius*.

eodem Mytilenis mei ſalutandi & viſendi cauſa Cratippus, Peripateticorum omnium, quos quidem ego audiverim, meo judicio facile princeps: perlibenter & Nigidium vidi, & Cratippum cognovi. Ac primum quidem tempus ſalutationibus, reliquum percontatione conſumpſimus. ***

II. Quid eſt, quod ſemper ſit, neque ullum habet ortum? & quod gignatur, nec unquam ſit? Quorum alterum intelligentia & ratione comprehenditur; quod unum ſemper, atque idem eſt: alterum, quod affert opinionem per ſenſus, rationis (3) expers; quod totum opinabile eſt, id gignitur & interit, nec unquam eſſe vere poteſt. Omne autem quod gignitur, ex aliqua cauſa gigni neceſſe eſt. Nullius enim rei, cauſa remota, reperiri origo poteſt. Quocirca ſi is, qui aliquod munus efficere molitur, eam ſpeciem, quæ ſemper eſt eadem, intuebitur, atque eam ſibi proponet exemplar, præclarum opus efficiat neceſſe eſt. Sin autem illam, quæ gignitur: nunquam illam, quam expetet, pulchritudinem conſequetur. Omne igitur cœlum, ſive mundus, ſive quovis alio vocabulo gaudet, hoc a nobis nuncupatus ſit. De quo id primum conſideremus, quod principio eſt in omni quæſtione conſiderandum, ſemperne fuerit, nullo generatus ortu, an ortus ſit ab aliquo temporis principatu. Ortus eſt, quandoquidem cernitur, & tangitur, & eſt undique corporatus. Omnia autem talia ſenſum movent: ſenſuſque moventia quæ ſunt, eadem in opinatione (4) confidunt, quæ ortum habere gignique diximus: nihil autem gigni poſſe ſine cauſis. Atque illum quidem quaſi parentem hujus univerſitatis invenire, difficile: & cum jam inveneris, indicare in vulgus, nefas. Rurſus igitur videndum, ille fabricator tanti operis utrum ſit imitatus exemplar, idne, quod ſemper unum & idem, & ſui ſimile: an id, quod generatum ortumque dicimus. Atqui ſi pulcher eſt hic mundus, ſi probus ejus artifex: profecto ſpeciem æternitatis imitari maluit: ſin ſecus, quod ne dictu quidem fas eſt; generatum exemplum eſt pro æterno ſecutus. Non igitur dubium, quin æternitatem maluerit (5) exequi, quandoquidem neque mundo quidquam pulchrius, neque ejus, ædificatore præſtantius (6). Si ergo generatus, ad id eſt effectus, quod ratione ſapientiaque comprehenditur, atque immutabili æternitate continetur. Ex quo efficitur, ut ſit neceſſe, hunc, quem cernimus, mundum, ſimulacrum æternum eſſe alicujus æterni. Difficillimum autem eſt in omni conquiſitione rationis, exordium. De iis igitur, quæ diximus, hæc ſit prima diſtinctio.

III. In omni oratione cum iis rebus, de quibus (7) explicandum, videtur

(3) *Expers*) Lamb. *expertes*. Boetius in Topica, Comment. III. ſic legit: *Alterum affert opinioni ſenſus rationis expers*. Vide Pauli Leopardi Emend. lib. VIII. cap. 20.

(4) *Confidunt*,) Lamb. *conſiſtunt*.

(5) *Exequi*,) Lamb. *ſequi*,

(6) *Si ergo*) Lamb. *Sic ergo*. Recte. Vide P. Leopardum loco laudato.

(7) *Explicandum, videtur eſſe cognitio.*) Verba Platonis in Timæo hæc ſunt: Ὡς ἄρα τὺς λόγυς, ὧνπερ ἐισὶν ἐξηγηταὶ, τύτων αὐτῶν καὶ συγγενεῖς ὄντας. Ex quibus apparet, legendum eſſe *cognatio*, non *cognitio*; ut fortaſſe ita locus reſtituendus ſit: *In omni oratione, cum iis rebus, de quibus explicatur, videtur eſſe cognatio*. P. Manut.

detur eſſe cognitio. Itaque cum de re ſtabili & immutabili diſputatur: oratio talis ſit, qualis ſit illa, quæ neque redargui, neque convinci poteſt. Cum autem ingreſſa eſt imitata & effecta ſimulacra: bene agi putat, ſi ſimilitudinem veri conſequatur. Quantum enim ad id, quod ortum eſt, æternitas valet: tantum ad fidem veritas. Quocirca ſi forte de deorum natura ortuque mundi differentes, minus id, quod (8) avemus, animo conſequimur, ut tota dilucide & plane exornata oratio ſibi conſtet, & ex omni parte ſecum ipſa conſentiat: haud ſane erit mirum; contentique eſſe debebitis, ſi probabilia dicentur. Æquum eſt enim meminiſſe, & me, qui diſſeram, hominem eſſe: & vos, qui judicatis: ut ſi probabilia dicentur, nil ultra requiratis. Quæramus igitur cauſam, quæ eum impulerit, qui hæc machinatus ſit, ut originem rerum, & molitionem novam quæreret. Probitate videlicet præſtabat: probus autem invidet nemini. Itaque omnia ſui ſimilia generavit. Hæc nimirum gignendi mundi cauſa juſtiſſima. Nam cum conſtituiſſet Deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiſcere, quod natura pateretur: quidquid erat, quod in cernendi ſenſum caderet, id ſibi aſſumpſit, non tranquillum & quietum, ſed immoderate agitatum & fluctuans: idque ex inordinato in ordinem adduxit. Hoc enim judicabat eſſe præſtantius. Fas autem nec eſt, nec unquam fuit, quidquam niſi pulcherrimum facere eum, qui eſſet optimus. Cum rationem igitur habuiſſet, reperiebat nihil eſſe eorum, quæ natura cernerentur, non intelligens, intelligente, in toto genere, præſtantius: intelligentiam autem ulli rei adjunctam eſſe, ſine animo nefas eſſe. Quocirca Intelligentiam in animo, animum concluſit in corpore. Sic ratus eſt opus illud effectum eſſe pulcherrimum. Quam ob cauſam non eſt cunctandum profiteri, ſi modo inveſtigari aliquid conjectura poteſt, hunc mundum animal eſſe, idque intelligens, & divina providentia conſtitutum.

IV. Hoc poſito; quod ſequitur, videndum eſt, cujuſnam animantium Deus in fingendo mundo ſimilitudinem ſecutus ſit. Nullius profecto eorum quidem, quæ ſunt nobis nota animantia. Sunt enim omnia in quædam genera partita, aut inchoata, nulla ex parte perfecta. Imperfecto autem nec abſoluto ſimile, pulchrum eſſe nihil poteſt. Cujus ergo omne animal quaſi particula quædam eſt, ſive in ſingulis, ſive in (9) diverſo genere cernatur, ejus ſimilem mundum eſſe dicamus. Omnes igitur, qui animo cernuntur, & ratione intelliguntur animantes, complexu rationis & intelligentiæ ſicut homines hoc mundo, & pecudes, & omnia quæ ſub aſpectum cadunt, comprehenduntur. Quod enim pulcherrimum in rerum natura intelligi poteſt, & quod ex omni parte abſolutiſſimum eſt (10), cum Deus ſimilem mundum efficere vellet, animal unum, adſpectabile, in quo

(8) *Avemus,*) Vict. Man. Grut. *habemus.*

(9) *diverſo*) Lamb. *univerſo*

(10) *cum Deus*) Idem. *ei cum Deus.*

Digitized by Google

quo omnia animalia continerentur, effecit. Rectene igitur unum mundum dixerimus; an fuit, plures & innumerabiles dictu verius & melius? Unus profecto, ſiquidem factus eſt ad exemplum. Quod enim omnes animantes eos, qui ratione intelliguntur, complectitur, id non poteſt eſſe cum altero. Rurſus enim alius animans, qui eum contineat, ſit neceſſe eſt, cujus partes ſint animantes ſuperiores: cœlumque hoc, ſimulacrum illius ultimi ſit, non proximi. Quorum ne quid accideret, atque ut hic mundus eſſet animanti abſoluto ſimillimus, hoc ipſo, quod ſolus atque unus eſſet; idcirco ſingularem Deus hunc mundum, atque unigenam procreavit. Corporeum autem, & adſpectabile, itemque tractabile omne neceſſe eſt eſſe, quod natum eſt. Nihil porro, igni vacuum, videri poteſt: nec vero tangi, quod careat ſolido: ſolidum autem nihil, quod terræ ſit expers. Quamobrem mundum efficere moliens Deus, terram primum, ignemque jungebat. Omnia autem duo ad cohærendum, tertium aliquid requirunt, & quaſi nodum vinculumque deſiderant. Sed vinculorum id eſt aptiſſimum atque pulcherrimum, quod ex ſe, atque de his, quæ adſtringit, quam maxime unum efficit. Id optime aſſequitur, quæ Græce ἀναλογία, Latine (audendum eſt enim, quoniam hæc primum a nobis novantur) comparatio, proportiove dici poteſt.

V. Quando enim trium vel numerorum, vel figurarum, vel quorumcunque generum contingit, ut quod medium ſit, uti primum proportione, ita id poſtremo comparetur, viciſſimque ut extremum cum medio, ſic medium cum primo conferatur; id quod medium eſt, tum primum fit, tum poſtremum; poſtrema vero, & prima media fiunt. Ita neceſſitas cogit, ut eadem ſint ea, quæ (11) dejuncta fuerunt. Eadem autem cum facta ſint, efficitur, ut omnia ſint unum. Quod ſi univerſitatis corpus, planum & æquabile explicaretur, neque in eo (12) quidquam eſſet requiſitum: unum interjectum medium, & ſe ipſum, & ea, quibus eſſet interpoſitum, colligaret. Sed cum ſoliditas mundo quæreretur: ſolida autem omnia uno medio nunquam, duobus ſemper copulentur: ita contigit, ut inter ignem & terram, aquam Deus, animamque poneret, eaque inter ſe compararet, & proportione conjungeret: ut quemadmodum ignis, animæ; ſic anima aquæ: quodque anima aquæ; id aqua, terræ proportione redderet. Qua ex conjunctione cælum ita aptum eſt, ut ſub adſpectum & tactum cadat. Itaque & ob eam cauſam, & ab iis rebus numero quatuor mundi eſt corpus effectum, ea conſtructum proportione, qua dixi. Ex quo ipſe ſe concordi quadam amicitia & caritate complectitur: atque ita apte cohæret, ut diſſolvi nullo modo queat, niſi ab eodem, a quo eſt colligatus. Earum autem quatuor rerum, quas ſupra dixi, ſic in omni mundo omnes partes col-

(11) *Dejuncta*) Ex ſenſu & ex Platone corrigo, *devincta*. P. Manut.

(12) *Quidquam eſſet*) Lamb. *quidquam altitudinis eſſet*, quemadmodum admonuit Joach. Perionius, qui, ut & H. Stephanus in hoc fragmentum legendus eſt.

collocatæ ſunt, ut nulla pars hujuſce generis excederet extra, atque in hoc univerſo ineſſent genera illa univerſa. Id ob eas cauſas, primum ut mundus animans poſſit ex perfectis partibus eſſe perfectus: deinde ut unus eſſet, nulla parte, unde alter gigneretur, relicta: poſtremo ne quis morbus eum poſſit, aut ſenectus affligere. Omnis enim coagmentatio corporis, vel calore, vel frigore, vel aliqua impulſione vehementi labefactatur & frangitur, & ad morbos ſenectutemque compellitur. Hanc igitur habuit rationem effector mundi, molitorque Deus, ut unum opus totum atque perfectum ex omnibus totis atque perfectis (13) abſolveretur, quod omni morbo ſeniove careret.

VI. Formam autem & maxime ſibi cognatam & decoram dedit. A quo enim animante omnes reliquos contineri vellet animantes, hunc ea *forma* figuravit, qua una omnes reliquæ formæ concluduntur: & *globoſus* eſt fabricatus; quod σφαιροειδῆς Græci vocant. Cujus omnis extremitas paribus a medio radiis attingitur: idque ita tornavit, ut nihil effici poſſit rotundius, nihil ut aſperitatis haberet, nihil offenſionis, nihil (14) incluſum angulis, nihil anfractibus, nihil eminens, nihil lacunoſum: omneſque partes ſimillimæ omnium, quod ejus præſtabat judicio diſſimilitudini ſimilitudo. Omni autem totam figuram mundi lævitate circumdedit. Nec enim oculis egebat, quia nihil extra, quod cerni poſſet, relictum erat: nec auribus, quia ne quod audiretur quidem: neque erant anima circumfuſa extrema mundi, ut reſpirationem requireret: nec vero deſiderabat aut alimenta corporis, aut detractionem confecti & conſumpti cibi. Neque enim ulla deceſſio fieri poterat, neque acceſſio: neque vero erat unde. Ita ſe ipſe conſumptione & ſenio alebat ſui, cum ipſe per ſe, & a ſe & pateretur, & faceret omnia. Sic enim ratus eſt ille, qui iſta junxit & condidit, ipſum ſe contentum eſſe mundum, neque egere altero. Itaque nec ei *manus* affinxit, quia nec capiendum quidquam erat, nec repellendum: nec *pedes*, nec alia membra, quibus (15) ingreſſus corpore ſuſtineret. Motum enim dedit cœlo eum, qui figuræ ejus ſit aptiſſimus, qui unus ex ſeptem motibus mentem atque intelligentiam cohiberet maxime. Itaque una converſione atque eadem ipſe circum ſe torquetur & vertitur. Sex autem reliquos motus ab eo ſeparavit. Itaque eum ab omni erratione liberavit. Ad hanc igitur converſionem, quæ pedibus & gradu non egeret, ingrediendi membra non dedit. Hæc Deus is, (16) qui erat, de aliquando Deo futuro cogitans, lævem eum effecit & undique æquabilem, & a medio ad ſummum parem, & perfectum atque abſolutum ex abſolutis atque perfectis. Ani-

(13) *Abſolveretur*) Lamb. *abſolveret*
(14) *Incluſum*) Lamb. *inciſum*.
(15) *Ingreſſus corpore ſuſtineret.*) Maffæi liber, *ingreſſurus corpus ſuſtineret*. Veram lectionem puto: *Quibus ingreſſus corpus ſuſtineret*. Græca verba: Οὐ δ' ὅλως τῆς περὶ τὴν βάσιν ὑπηρεσίας. Lamb.
(16) *Qui erat*,) Græca lectio: Οὗτος ὢν λογισμὸς Θεῦ: Ut videatur legendum, *Qui ſemper erat*. Idem.

Animum autem ut in ejus medio collocavit, ita per totum tetendit: deinde eum circumdedit corpore, & veſtivit extrinſecus: cœloque ſolivago, & volubili, & in orbem incitato complexus eſt, quod ſecum (17) ipſe propter virtutem facile eſſe poſſet, nec deſideraret alterum; ſatis ſibi ipſum notus & familiaris. Sic Deus ille æternus hunc perfecte beatum Deum procreavit. Sed animum haud ita, ut modo locuti ſumus, tum denique, cum corpus ei effeciſſet, inchoavit. Neque enim eſſet rectum minori parere majorem. Sed nos multa inconſiderate ac temere dicimus.

VII. Deus autem & ortu, & virtute antiquiorem genuit animum, eumque ut dominum atque imperantem, obedienti præfecir corpori: idque molitus tali quodam eſt modo. Ex materia, quæ individua eſt, & quæ ſemper unius modi, ſuique ſimilis, & ex ea, quæ corporibus dividua gignitur, tertium materiæ genus ex duobus in medium admiſcuit, quod eſſet ejuſdem naturæ, & quod alterius: idque interjecit inter individuum, atque id, quod dividuum eſſet in corpore. Ea cum tria ſumpſiſſet, unam in ſpeciem temperavit: naturamque illam, quam alterius diximus, vi cum eadem conjunxit, fugientem, & ejus copulationis alienam. Permiſcens autem cum materia, cum ex tribus effeciſſet unum, id ipſum in ea, quæ decuit, membra partitus eſt. Jam partes ſingulas ex eodem, & ex altero, & ex materia temperavit. Fuit autem talis illa partitio. Unam principio partem detraxit ex toto: ſecundam autem primæ partis duplam: deinde tertiam, quæ eſſet ſecundæ ſeſquialtera, primæ tripla: deinde quartam, quæ ſecundæ dupla eſſet: quintam inde, quæ tertiæ tripla: tum ſextam octuplam primæ: poſtremo ſeptimam, quæ ſeptem & viginti partibus antecederet primæ. Deinde inſtituit dupla & tripla intervalla explere, partes rurſus ex toto deſecans: quas intervallis ita locabat, ut in ſingulis eſſent bina media: vix enim audeo dicere medietates, quas Græci *μεσότητας* appellant: ſed quaſi ita dixerim, intelligatur: erit enim planius. Earum alteram, eadem parte præſtantem extremis, eademque ſuperatam: alteram pari numero præſtantem extremis, parique numero ſuperatam. Seſquialteris autem intervallis, & ſeſquitertiis, & ſeſquioctavis ſumptis ex his colligationibus In primis intervallis, ſeſquioctavo intervallo, ſeſquitertia omnia explebat, cum particulam ſingulorum relinqueret. Ejus autem particulæ (18) intervallo habebat numerus ad numerum eandem proportionem, comparationemque in extremis, quam habent CCLVI. cum CCXLIII., atque ita permiſtum illud, ex quo hæc ſecuit, jam omne conſumpſerat. Hanc igitur omnem conjunctionem, duplicem in longitudinem diffidit: mediæque accommodans mediam, quaſi decuſſavit: deinde in orbem torſit, ut & ipſe ſecum, & inter ſe, ex commiſſura, quæ e regione eſſet, jun-

(17) *ipſe*) Vict. Man. Grut. *ipſum .... notum & familiari*.

(18) *Intervallo habebat*) Vict. *intervallo* relicto *habebat*.

gerentur: eoque motu, cujus orbis ſemper in eodem erat, eodemque modo ciebatur, undique eſt eas circumplexus. (19) Atque ita cum alterum eſſet exteriorem amplexus orbem: illum, ejuſdem naturæ; hunc, alterius nominavit: (20) eamque, quæ erat ejuſdem, detorſit a latere in dextram partem: hanc autem citimam, a media linea direxit ad lævam: ſed principatum dedit ſuperiori, quam ſolam individuam reliquit. Interiorem autem cum in ſex partes diviſiſſet, ſeptem orbes diſpares duplo & triplo intervallo moveri juſſit, contrariis inter ſe curſibus. Eorum autem trium fecit pares celeritates: ſed quatuor, & inter ſe diſpares, & diſſimiles trium reliquorum.

VIII. Animum igitur cum ille procreator mundi Deus ex ſua mente & divinitate genuiſſet; tum denique omne, quod erat concretum atque corporeum, ſubſternebat animo, interiuſque faciebat: atque ita medio medium accommodans copulabat. Sic animus a medio profectus, extremitatem cœli a ſuprema regione rotundo ambitu circumjecit, ſeſeque ipſe verſans, divinæ, ſempiternæ, ſapientiſque vitæ induxit exordium. Et corpus quidem cæli ſpectabile effectum eſt, animus autem oculorum effugit obtutum. Eſt autem animus ex omnibus, (21) rationis concentioniſque (ἁρμονία Græce) ſempiternarum rerum, & ſub intelligentiam cadentium, compos & particeps; quo nihil ab optimo & præſtantiſſimo genitore melius procreatum: (22) quippe qui ex eadem vinctus, alteraque natura, adjuncta materia, temperatione trium partium, proportione (23) compacta, ſe ipſe (24) converſans, cum materiam mutabilem arripuiſſet, & cum rurſus individuam atque ſimplicem, per quam omnis movetur; diſcernit, quid ſit ejuſdem generis, quid alterius, & cætera dijudicat, quid cuique rei ſit ma-

(19) *Atque ita cum alterum eſſet exteriorem amplexus orbem*: Et ſenſus & Græca verba indicant, hæc duo verba deſiderari, *alterum interiorem*; ut hic ordo ſit: *Atque ita cum alterum eſſet exteriorem, alterum interiorem amplexus orbem*. Quod etiam ex inſequenti membro clarius oſtenditur, cum ſubjiciat, *illum ejuſdem naturæ, hunc alterius nominavit*. Græca verba Platonis hæc ſunt: Καὶ τὸν μὲν ἔξω, τὸν δ᾽ ἐντὸς ἐποιεῖτο τῶν κύκλων, τὴν μὲν οὖν ἔξω, φορὰν, ἐπεφήμισεν εἶναι τῆς ταυτοῦ φύσεως τὴν δ᾽ ἐντὸς τοῦ θατέρου. *Man.*

(20) *Eamque, quæ erat ejuſdem, detorſit .. .. hanc autem*) Ex Græcis verbis videtur emendandum, *Eumque, qui erat ejuſdem, detorſit a latere in dexteram partem; hunc autem alterius, a media &c.* Eſt enim de orbibus oratio, ut in Platone perſpicitur: & verbum *Citimam* non eſt in Maffei libro, ſed *item* pro eo. *Manut.*

(21) *Rationis, concentioniſque &c.*) Vulgo, *contentionis*. Totum hunc locum opinor ita eſſe corrigendum: *Rationis concentioniſque* (ἁρμονία Græce) *compos & particeps; quo nihil ab optimo & præſtantiſſimo ſempiternarum rerum & ſub intelligentiam cadentium genitore melius procreatum*. Λογισμοῦ δὲ μετέχουσα καὶ ἁρμονίας ψυχὴ, τῶν νοητῶν ἀεί τε ὄντων ὑπὸ τοῦ ἀρίστου, ἀρίστη γενομένη τῶν γεννηθέντων. *Idem.*

(22) *Quippe qui &c.*) Hic locus ex Græcis verbis ita corrigendus: *Quippe qui ex eadem junctus, alteraque natura, adjuncta materia, temperatione trium partium; proportione compactus, ſe ipſe converſans, cum materiam mutabilem arripuit, & cum rurſus individuam atque ſimplicem, in ſe omnis movetur, &c.* Idem.

(23) *Compacta*) Lamb. *compactus*

(24) *Converſans.*) Alii, *conſervans*. Male.

maxime aptum, quid quoque loco, aut modo, aut tempore contingat, quæque diſtinctio ſit inter ea, quæ gignantur, & ea, quæ ſint ſemper eadem. Ratio autem vera, quæ verſatur in iis, quæ ſunt ſemper eadem, & in iis quæ mutantur, cum in eodem & in altero movetur ipſa per ſe (25) ſine voce, & ſine ullo ſono, cum eandem partem attingit, qua ſenſus cieri poteſt: (26) orbis illius generis alterius immutatus & rectus omnia animo mentique denuntiat: tum opiniones aſſenſioneſque firmæ veræque gignuntur. Cum autem in illis rebus vertitur, quæ manentes ſemper eædem, non ſenſu, ſed intelligentia continentur; tum intelligentia ſcientiaque neceſſario efficitur. * * *

IX. Ratione igitur & mente divina, ad originem temporis, curriculum inventum eſt ſolis & lunæ. * * * Corpora autem eorum ſingulorum cum effeciſſet Deus, ea ad eas converſiones collocavit, quas alterius circuitus conficiebat, quæ ſunt ſeptem, ut & illa ſeptem. Ita vim ſuam natura convertit, ut terram lunæ curſus proxime ambiret, eique ſupra terram proxima ſolis circumvectio eſſet. Lucifer deinde, & ſancta Mercurii ſtella curſum habent ſolis celeritati parem, ſed vim quandam contrariam: eaque converſione, quam inter ſe habent Lucifer, Mercurius, Sol, alii alios vincunt, viciſſimque vincuntur. Reliquorum ſiderum quæ cauſa collocandi fuerit, quæque eorum ſit collocatio, in ſermonem alium differendum eſt, ne in eo, quod attingendum fuit, quam in eo, cujus cauſa id attigimus, longior ponatur oratio. (27) Quando igitur unumquodque eorum ſiderum curſum decorum eſt adeptum, e quibus erat motus temporis conſignandus, colligatiſque corporibus vinculis animalibus, tum animantia orta ſunt: eaque imperio parere didicerunt: tum ex alterius naturæ motione tranſverſa, in ejuſdem naturæ motum incurrentia, in eoque hærentia atque impedita, cum alia majorem luſtrarent orbem, alia minorem, tardiuſque majorem celeriuſque minorem, motu vero unius ejuſdemque naturæ: quæ velociſſime movebantur, ea celeritate vinci a tardioribus, & cum ſuperabant, ſuperari videbantur. Omnes enim orbes eorum quaſi Helicis inflexione vertebantur: quam bifariam contrarie ſimul procedentia efficiebant: ut quod eſſet tardiſſimum, id proximum fieret celerrimo. Atque ut eſſet menſura quædam evidens, quæ in iſtis octo curſibus celeritates tarditateſque declaret: Deus ipſe ſolem,

(25) *Sine voce, & ſine ullo ſono,*) Si quis Græcam lectionem ſequatur, intelliget addendum *revoluta*: φερόμενος ἄνευ φθόγγου καὶ ἠχῆς. Et quod ſequitur, legendum, *cum eam partem*, non, *cum eandem partem*. Ex Græcis verbis: Ὅταν μὲν περὶ τὸ αἰσθητὸν γίγνηται. Idem.

(26) *Orbis illius generis alterius.*) Ut hoc totum ſine interſpiratione cum ſuperioribus continuetur, & omnia referantur ad illud, *veræ opiniones*, crederem legendum *orbiſque illius generis alterius*, ex Græcis verbis: Καὶ ὁ τοῦ θατέρου κύκλος. Quæ etiam vocem, *illius*, vacare ſignificant. *Idem.*

(27) *Quando igitur &c.*) Hoc totum, ſi cum Græco conferas, intelliges ad hunc fere modum eſſe reſtituendum: *Quando igitur unumquodque eorum ſiderum curſum decorum eſt adeptum, quibus erat motus temporis conſignandus: colligataque corpora vinculis animantia orta ſunt: tum imperio parere didicerunt.* Idem.

lem, quaſi lumen, accendit ad ſecundum ſupra terram ambitum, ut quam maxime cœlum omnibus colluceret, animantesque, quibus jus eſſet doceri, ab ejuſdem motu, & ab eo quod ſimile eſſet, numerorum naturam vimque cognoſcerent. Nox igitur, & dies ad hunc modum, & ob has generata cauſas, unum circuitum orbis efficit ſapientiſſimum atque optimum: menſis autem, quando luna luſtrato ſuo curſu ſolem conſecuta eſt: annus, ubi ſol ſuum totum confecit & peragravit orbem. Cæterorum autem ſiderum ambitus ignorantes homines, præter admodum paucos, neque nomen appellant, neque inter ſe numero commetiuntur. Itaque neſciunt, hos ſiderum errores, id ipſum eſſe, quod rite dicitur tempus, multitudine infinita, varietate admirabili præditos. Attamen illud perſpici & intelligi poteſt, abſoluto perfectoque numero temporis, abſolutum perfectumque annum tunc compleri denique, cum ſe octo ambitus, confectis ſuis curſibus, ad idem caput retulerunt, cumque eos permenſus eſt idem, & ſemper ſui ſimilis orbis. Has igitur ob cauſas nata aſtra ſunt, quæ per cœlum penetrantia ſolſtitiali ſe & brumali revocatione converterent: ut hoc omne animal, quod videmus, eſſet illi animali, quod ſentimus, ad æternitatis imitationem ſimillimum.

X. Et cætera quidem uſque ad temporis ortum impreſſa ab illis, quæ imitabatur, effinxerat: ſed quia nondum omne animal in mundo intus incluſerat, ex ea parte deficiebat ad propoſitum exemplar imaginis ſimilitudo. Quot igitur, & quales animalium formas mens, in ſpeciem rerum intuens, poterat cernere, totidem & tales in hoc mundo ſecum cogitavit effingere. Erant autem animantium genera quatuor: quorum unum divinum atque cœleſte: alterum pennigerum & aerium: tertium aquatile: terreſtre quartum. Divinæ animationis maxime ſpeciem faciebat ex igne, ita ut ſplendidiſſimus eſſet, & adſpectu pulcherrimus. Cumque * ſimilem univerſitatis naturæ efficere vellet, ad volubilitatem rotundavit, comitemque eum ſapientiæ quam optimæ mentis effecit, circumque cœlum æqualiter diſtribuit, ut hunc hac varietate diſtinctum, bene Græci κόσμον, nos lucentem mundum nominaremus. Dedit autem divinis duo genera motus: unum, quod ſemper eſſet in eodem æque, & idem in omnibus, atque uno modo celeraret: alterum, quod in anticam partem a converſione ejuſdem & ſimilis pelleretur. Quinque autem reliquis motibus orbem eum eſſe voluit expertem, immobilem, & ſtantem. Ex quo genere ea ſunt ſidera, quæ infixa cœlo non moventur loco, quæ ſunt animantia, eaque divina, ob eamque cauſam ſuis ſedibus inhærent, & perpetuo manent. Quæ autem vaga & mutabili ratione labuntur, ita generata ſunt, ut ſupra diximus. Jam vero terram, altricem noſtram, quæ trajecto axe ſuſtinetur, diei no-

ctiſ-

* *ſimilem univerſitatis naturæ*) Nihil mu-ro, tamen magis arrideret, *univerſitatis fi-guræ*, quam *univerſitatis naturæ*. Τῷ δὲ παντὶ προσεικάζων. *Manut.*

ctiſque effectricem , eandemque cuſtodem , antiquiſſimam corporum voluit eſſe eorom , quæ intra cœlum gignerentur . Flexiones autem deorum , & inter ipſos deos concurſiones , quæque in orbibus eorum converſiones anteceſſioneſque eveniant , cumque inter ſe pene contingant , eos, qui prope copulentur contraria regiooe , & pone quos , aut ante labantur , quibuſque temporibus a noſtro adſpectu oblitefcant, rurſuſque emerſi terrorem iocutiant, rationis expertibus , ſi verbis explicare conemur , nullo poſito ſub oculis ſimulacro, earum rerum fruſtra ſuſcipiatur labor. Sed hæc ſatis ſint dicta nobis . Quæ de deorum , qui cernuntur , quique orti ſunt , natura præfati ſumus, habeaot huoc terminum.

XI. Reliquorum autem, quos Græci δαίμονας appellaot , noſtri (opioor) Lares, ſi modo hoc recte converſum videri poteſt, & noſſe, & nuntiare ortum eorum, majus eſt, quam ut profiteri ſcribere nos audeamus. Credendum nimirum eſt veteribus (28) & priſcis, ut ajunt, viris, qui ſe progeniem deorum eſſe dicebant. Itaque eorum vocabula nobis prodiderunt. Noſſe autem generatores ſuos optime poterant: ac difficile factu eſt, a diis ortis, fidem nos habere; quanquam nec argumentis , nec rationibus certis eorum ratio confirmatur: ſed quia de ſuis rebus ac ſibi notis videntur loqui, veteri legi morique parendum eſt. Sic igitur, ut ab his eſt traditum, horum deorum ortus habeatur, atque dicatur: ut Oceanum Salaciamque Cæli ſatu, Terræque conceptu generatos editoſque memoremus: ex his Phorcyn, Saturnum, & Opem, deinceps Jovem, atque Ju nonem, reliquos , quos fratres inter ſe , agnatoſque uſurpari atque appellari videmus , & eorum , ut utamur veteri verbo , proſapiam. Quando igitur omnes , & qui moventur , palamque oſtenduntur, & qui eatenus nobis declarantur, quoad ipſi volunt, creati ſunt: tum ad eos is Deus, qui omnia genuit, fatur hæc, Vos, qui deorum ſatu orti eſtis, attendite. Quorum operum ego parens effectorque ſum, hæc ſunt indiſſoluta, me invito t quanquam omne colligatum ſolvi poteſt: ſed haudquaquam boni eſt, ratione vinctum velle diſſolvere . Sed quoniam orti eſtis, immortales vos quidem eſſe, & indiſſolubiles non poteſtis: neotiquam tamen diſſolvemini, nec vos ulla mortis fata perimeot , nec fraus valentior, quam conſilium meum, quod majus eſt vinculum ad perpetuitatem veſtram, quam illa , quibus eſtis tum , cum gignebamini , colligati. Quid ſentiam igitur, cognoſcite. Tria nobis genera reliqua ſunt, eaque mortalia: quibus prætermiſſis, cœli abſolutio perfecta non erit . Omnia enim genera animalium complexu non tenebir: teneat autem (29) oportebit, ut eodem ne quid abſit, quæ a me ipſo effecta ſint, quod deorum vitam poſſit adæquare . Ut igitur mortali generentur conditione , vos ſuſci-

(28) & *priſcis* , Lamb. & *caſcis*

(29) *Oportebit*, Lamb. *Oportet ut ab eo ne quid abſit: quæ ſi a me ipſo effecta, vitamque conſecuta ſint , deorum vitam poſſint adæquare.*

ſuſcipite, ut illa gignatis, imiteminique vim meam, qua in veſtro ortu me uſum eſſe meminiſtis: in quibus qui tales creantur, ut deorum immortalium quaſi gentiles eſſe debeant, divini generis appellentur, teneantque omnium animantium principatum, (30) vobiſque jure & lege volentes pareant: quorum vobis initium ſtatuſque traditur a me. Vos autem ad id, quod erit immortale, partem attexitote mortalem. Ita orientur animantes, quos & vivos alatis, & conſumptos ſinu recipiatis. Hæc ille dixit.

XII. Deinde ad temperationem ſuperiorem revertit: in qua omnem animum univerſæ naturæ temperans permiſcebat, ſuperiorisque permixtionis reliquias fundens æquabat, eodem modo ferme, niſi quod non ita incorrupta, ut ea, quæ ſemper idem; ſed a diis (31) ſecundum ſumebat, atque tertium. Toto igitur omnino conſtituto, ſideribus parem numerum diſtribuit animorum, & ſingulos adjunxit ad ſingula, atque ita quaſi in currum univerſitatis impoſuit, commonſtravitque leges fatales ac neceſſarias, & oſtendit primum ortum unum fore omnibus, eumque moderatum atque conſtantem, nec ab ullo imminutum: ſatis autem, & quaſi ſparſis animis, fore uti certis temporum intervallis oriretur animal, quod eſſet ad cultum Deorum aptiſſimum. Sed cum duplex eſſet natura generis humani, ſic ſe res habebant, ut præſtantius genus eſſet eorum, qui eſſent futuri viri. Cum autem animis corpora cum neceſſitate inſeviſſet, cumque ad corpora tum acceſſio fieret, tum abſceſſio; neceſſe erat, ſenſum exiſtere unum, communemque omnium, vehementiore motu excitatum, conjunctumque naturæ: deinde voluptate & moleſtia mixtum amorem: poſt iram, & metum, & reliquos motus animi, comites ſuperiorum, & his etiam contrarios diſſidentes: quos qui ratione rexerit, juſte vixerit; qui autem his ſe dediderit, injuſte. Atque ille, qui recte & honeſte curriculum vivendi a natura datum confecerit, ad illud aſtrum, quocum aptus fuerit, revertetur. Qui autem immoderate & intemperate vixerit, eum ſecundus ortus in figuram muliebrem transferet. Et, ſi ne tum quidem finem vitiorum faciet: gravius etiam jactabitur, & in ſuis moribus ſimillimas figuras pecudum & ferarum transferetur: neque malorum terminum prius adſpiciet, quam illam ſequi cœperit converſionem, quam habebat in ſe ipſe, ejuſdem & unius, ſimul innatam & inſitam. Quod tum eveniet, cum illa, quæ ex igne, aere, aqua, atque terra, turbulenta & rationis expertia inſederint, denique ratione depulerit, & ad primam atque optimam affectionem animi pervenerint.

XIII. Quæ cum ita deſignaſſet, ſeſeque, ſi quid poſtea fraudis, aut vitii eveniſſet, extra omnem culpam cauſamque poſuiſſet: alios in ſolem, alios

(30) *Vobiſque*) Idem. *nobiſque & juri ac legi*.

(31) *ſecundum*) Man. *ſecundas* ...... *tertias* ..... Lamb. *ſecunda* .... *tertia* .....

alios in lunam, alios in reliquas mundi partes, quæ ſunt ad ſpatiorum temporis ſignificationem notæ conſtitutæ, ſpargens quaſi ſerebat. Poſt autem ſationem eam diis, ut ita dicam, junioribus permiſit, ut corpora mortalia affingerent, quantumque eſſet reliquum ex humano animo, quod deberet accedere, id omne, & quæ ſequentia eſſent, perpolirent & abſolverent: deinde ut huic animanti principes ſe, duceſque præberent, vitamque ejus pulcherrime regerent & gubernarent: niſi quatenus (32) ipſe ſua culpa ſibi aliquid miſeriæ quæreret. Atque is quidem, qui cuncta compoſuit, conſtanter in ſuo manebat ſtatu. Qui autem erant ab eo creati, cum parentis ordinem cognoviſſent, hunc ſequebantur. Itaque cum accepiſſent immortale principium mortalis animantis, imitantes genitorem & effectorem ſui, particulas ignis, & terræ, & aquæ, & aeris a mundo, quas rurſus redderent, mutuabantur, eiſque inter ſe copulabant, haud iiſdem vinculis, quibus ipſi erant colligati, ſed talibus, quæ cerni non poſſent propter parvitatem, crebris quaſi cuneolis injectis, unum efficiebant ex omnibus corpus: itemque in eo influente atque effluente animo (33) divino ambitus illigabant. Itaque illi in flumen immerſi, neque tenebant, neque tenebantur: ſed vi magna tum ferebant, tum ferebantur. Ita totum animal movebatur illud quidem, ſed immoderate, & fortuitu, ut ſex motibus veheretur. Nam & ante, & pone, ad lævam, & ad dexteram, & ſurſum, & deorſum, modo huc, modo illuc, * * * ſex oras, regioneſque verſus errans procedebat. * * * Jam vero earum imaginum, quæ finguntur & redduntur in ſpeculis, eorumque, quæ ſplendida & lævia ſunt, rationem perſpicere, haud difficile eſt. Nam ex ignis utriuſque externi atque interni communione inter ipſos, cum unus per ſingulas partes effectus, & multis modis concors & aptus redditus in lævore conſedit. * * *

XIV. Sed ſi in ſplendore conſedit: tum vel eadem ſpecies, vel interdum immutata redditur. * * * Omniaque hujuſmodi neceſſario in ſpeculo referuntur, * * * cum ignis oculorum cum eo igne, qui eſt ob os offuſus. * * * in re lævi, & ſplendida, * * * ſe confudit, & contulit. Dextra autem videntur, quæ læva ſunt, quia contrariis partibus oculorum, contrarias partes attingunt * * * præter morem uſitatum adjectionis & commiſſuræ. * * * Reſpondent autem dextra dextris, læva lævis, converſione luminum, cum ea inter ſe non cohæreſcunt. Id fit, cum ſpeculorum lævitas hinc illincque altitudinem aſſumpſit: & ita dextra detruſit in lævam partem oculorum, lævaque in dextram. Supina etiam ora cernuntur depulſione luminum: quæ convertens inferiora reddit, quæ ſunt ſuperiora. Atqui hæc omnia ex eo genere ſunt, quæ rerum adjuvant cauſas. Quibus utitur miniſteriis Deus, cum optimi ſpeciem, quoad fieri poteſt, efficit.

(32) Vict. *ipſe bene factus* (33) Lamb. *animi divini*

Sed exiſtimant plerique non hæc adjumenta cauſarum, ſed has ipſas eſſe omnium cauſas, quæ vim habeat frigoris & caloris, concretionis & liquoris: careant autem omni intelligentia atque ratione, quæ, niſi in animo, nulla alia in natura reperiantur. Animus autem ſenſum omnem effugit oculorum. At ignis, & aqua, & terra, & aer, corpora ſunt, eaque cernuntur. Illum autem, qui intelligentiæ ſapientiæque ſe amatorem profitetur, neceſſe eſt, intelligentis ſapientiſque naturæ primas cauſas conquirere, deinde ſecundas cauſas rerum earum, quæ neceſſario movent alias, cum ipſæ ab aliis moventur. Quocirca nobis ſic cerno eſſe faciendum, ut de utroque nos quidem dicamus genere cauſarum: ſeparatim autem de iis, quæ cum intelligentia ſunt efficientes pulcherrimarum rerum, atque optimarum: & de iis, quæ vacantes prudentia, inconſtantia, perturbataque efficiunt. Ac de oculorum quidem cauſis, ut haberent eam vim, quam nunc habent, ſatis ferme eſſe dictum puto. Maxima autem eorum utilitas, donata humano generi deorum munere, deinceps explicetur. Rerum enim optimarum cognitiones nobis oculi attulerunt. Nam hæc, quæ eſt habita de univerſitate oratio a nobis, haud unquam eſſet inventa, ſi neque ſidera, neque ſol, neque cœlum ſub oculorum adſpectum cadere potuiſſent. Nunc vero dies, noctesque oculis cognitæ, tum menſium, annorumque converſiones ad numerum machinatæ ſunt, & ſpatium temporis demenſæ ſunt, & ad quæſtionem totius naturæ impulerunt. Quibus ex rebus philoſophiam adepti ſumus: quo bono nullum optabilius, nullum præſtantius, neque datum eſt mortalium generi deorum conceſſu, atque munere, neque dabitur.

Aliud ex Timæo.

PRISC. *lib.* I. *Part.* Defenſtrix.

V A.

VARIÆ LECTIONES

E primariis quatuor Editionibus

VICTORII, MANUTII, LAMBINI, GRUTERI,

Collectæ: præter illas quæ in hac Editione Textu ſubjunctæ ſunt, aut in Commentariis propoſitæ.

Paginam indicat numerus prior: lineam poſterior.

3. 9. *ut certiſſimi*) V. G. delent *ut*
34. *doctis*) M. docti, putaverunt & probaverunt.
4. 16. *duo*) M. L. duos
5. 5. *communia jura*) V. M. commun jure
17. *ſic*) M. delet
26. *poſſim*) M. L. poſſimus
27. *equidem*) M. L. quidem
6. 9. *& in ſignif.*) M. L. delent, *in*
22. *repulſu*) V. G. repulſus
24. *video*) V. vides
7. 1. *nunquam*) V. nonnunquam
17. *modo*) V. G. delent.
18. *pro*) M. L. pro omnibus iis rebus
21. *ſerpentum*) V. L. ſerpentium
9. 1. *Quid*) L. Cum
5. *vitalia*) L. vitai
8. *mouebant*) L. movebant
11. *vetuſta*) V. vetuſtæ
10. 32. *diſputantur de divin.*) V. G. diſputantur, & de divinatione.
35. *Carneades*) M. L. Carneade
11. 1. *jecoris*) G. ejeceris
3. *veneris Coæ*) M. L. G. Cnidiæ Coæque
31. *Nam*) M. L. Jam
34. *&*) M. L. & jam
12. 9. *ſolidum*) L. ſolum
16. *impetriri*) M. L. impertiri, V. impartiri
13. 3. *ementitum*) G. ementita
ſubſcripſerit) V. ſubſcriberet
6. *cepiſſe*) L. accepiſſe
9. *dira*) V. G. dira
ſicut) V. ſicut &
11. *nuntiant*) M. L. enuntiant
17. *vobis*) M. L. nobis
14. 8. *regiones*) V. M. G. regione
9. *unum*) L. eum
14. *allatam*) M. L. illatam
29. *divinationum*) M. L. divinationis
15. 12. *adducar*) V. M. G. abducar
16. 11. *Tegeatis*) V. M. Taygetis
23. *multis*) L. multa ſæcula
17. 4. *Galeota*) M. L. G. Galleotæ
19. *O gnata*) V. M. G. cognata
21. *effatu' pater*) M. L. G. pater effatus
ult. *mentis*) L. mentem
18. 1. *ſumptus*) V. M. L. ſumptis
6. *oraclo*) M. oraculo
8. *temporaret tollere*) L. G. tempora, hunc ſi tolleret
11. *quod in Numeris*) V. quod innumerum
15. *Acii*) V. Accius
18. *viſus*) M. L. G. viſum
paſtor) M. L. paſtorem
21. *immolare*) L. involare
31. *rex*) V. res
19. 1. *mirum*) V. mirandum
13. *ſomniis*) L. ſomnia
18. *Dionisii*) V. M. L. Dionyſii
Perſicis) M. L. Perſici
20. 4. *minarique*) M. L. minitarique
18. *protinus*) L. protenus
ult. *maxima*) V. magna
21. 8. *ſomnis*) V. ſomniis
13. *eventus*) M. L. exitus
18. *tenebatur*) M. L. premebatur
27. *adjungamus*) M. adjungam
22. 9. *præſultorem*) G. præſulem
10. *juſſum*) G. viſum
23. 25. *proconſul*) M. L. provinciæ
24. 12. *viſa*) M. viſu
13. *videamur*) V. videtur
14. *agitata*) L. excitata
16. *præſtringere*) L. præſtinguere
17. *affluit*) V. M. L. effluit
30. *ſomnum*) M. ſomnium
33. *quærenti*) L. G. quærentis
38. *omnino*) M. L. omnino eſt
25. 5. *que*) L. quod
6. *qui deinceps*) G. qui deinde deinceps
24. *rabere*) V. M. rapere
26. 5. *ferte*) G. referte
14. *primis*) V. primo
17. *fugientibuſque*) V. M. delent, *que*
penult. *expoſitis*) M. L. ex ipſis
27. 1. *autem*) V. tamen

17. *Sylla*) V. M. L. Siſennæ
18. *ille*) M. L. Scylla
21. *Samnitium*) V. M. Samnium
22. *in*) V. delet
32. *at*) V. ac
28. 28. *proficeretur*) M. L. proficeret
29. *accederent*) L. acceſſiſſent
30. *tribus horis*) V. G. tribus his hori
34. *facta*) M. L. facta ſit
29. 3. *ditiſſimum*) G. divitiſſimum
5. *previſa*) L. præviſa
26. *ut Bacchi*) V. aut Baccha
30. 11. *hac ſatam*) G. effictam
30. *non, ſi*) V. M. ſi non
31. *nec*) V. nec non, ſi
31. 4. *ſint*) V. ſunt
15. *rationem*) M. L. ac rationem
17. *audivimus*) V. G. audimus
23. *cenſet*) G. ſenſit
27. *claſſium*) L. G. claſſis
33. *dicebant*) L. prædicebant
32. 2. *Polyidum*) V. M. Polybum
10. *Druida*) M. L. Druides
20. *Jamidarum*) V. Jamudarum
21. *Cluditarum*) V. M. Glundarum
33. 5. *Etenim*) V. G. ut enim
13. *oſtentorum*) L. portentorum, M. extorum
20. *Telmeſſes*) V. Telmeſſenſes
27. *quo*) M. L. in quo
34. 1. *incubabant*) V. G. excubabant
15. *effluxit*) G. effluxit
21. *quamque*) V. quanquam
35. 1. *perfugiſſe*) M. L. G. profugiſſe
5. *ſalutare*) V. ſalutaris
11. *vidimus*) M. L. videmus.
19. *adverſus*) V. G. exadverſus
24. *obſervitaverunt*) M. L. obſervaverunt
36. 3. *ſumma*) V. ſummis cum
majores) L. majores noſtri
4. *omen*) V. M. omnes
5. *ominum*) G. omnium
7. *veſperam*) M. L. veſperum
8. *animadvertit*) V. animum advertit
30. *aut auſpiciis*) V. delet.
37. 12. *unda*) L. undas
25. *hinc*) V. hic
26. *ſervat*) M. L. ſervans
27. *ſervans*) V. M. L. ſervat
38. 1. *omnibus*) M. L. omnia
5. *timebat*) V. timebant
27. *libatos*) M. L. delibatos
39. 5. *fluxiones*) L. eluviones
&) M. L. ut deflagrationes
20. *ex*) V. in
40. 13. *Publicius*) V. Publius
18. *ſomnis*) V. M. ſumnis
liberque) L. liber a ſenſibus, atque ab omni
21. *potionibus*) M. potationibus
24. *Antiphontis*) M. L. Antephontis
25. *enim*) L. enim harum rerum
29. *materia deinde*) V. G. materiave
42. 4. *eoſdemque*) V. delet, *que*

7. *modo. Non*) V. modo. Nam non
15. *inſcient a*) M. inſcitia
30. *quocunque*) M. L. quo
42. 5. *cernit*) L. cernet
ſomnis) V. ſomniis
9. *dæmonion*) L. dæmonium
18. *ſuum*) M. L. G. delent.
23. *deterreri ſe*) M. perterreri ſe
43. 26. *modo talis*) V. G. mortalis
27. *fallet*) V. G. fallat
44. 9. *quid*) M. L. aliquid, aut voveant, haud
22. *apparuerit*) M. apparuit
45. 4 *dicas*) G. dicat
11. *poſſint*) V. M. poſſunt
penult. *excluſa*) V. excluſam
49. 12. *conjunxerint*) V. conjunxerunt
13. *in eundem*) V. eundem librorum numerum
15 *alacri*) M. acri
penult. *mea*) G. mei
50. 6. *procuratione*) G. procreatione
23. *num neſcio*) M. L. G. delent *num*.
41. *conſuluit*) V. conſulit
51. 3. *aut*) M. L. autem
5. *opus eſt*) V. delet, *eſt*
18. *quidam*) M. L. quidem
52. 26. *incurrat*) M. incurrit
33. *ſi*) M. L. ſi ea quæ ſunt
53. 2. *ſin*) L. ſi
15. *neceſſarium*) M. L. familiarem
27. *num*) V. non
31. *iſta*) V. delet.
54. ult. *ſciſſet*) V. ſciret
55. 4. *Pompejana*) G. Pompeja
56. 8. *experiamurque*) M. L. experiamurtrique
14. *artificioſa*) V. artificioſa
21. *primum*) M. L. primo
22. *eſſe*) M. G. delent.
30. *Quam*) M. ecquam, L. at quam
57. 12. *hoc*) V. L. hæc
ult. *exquirimus*) L. exquiſivimus
58. 26. *cognatione*) V. G. conjonctione, L. cogitatione
32. *impetrire*) V. M. impertire
59. 3. *toto*) V. tota
10. *immolatoris*) M. L. immolantia
13. *igitur*) M. G. delent.
14. *ſubito*) M. L. ſubita
23. *adſpexit*) V. L. adſpexerit
60. 5. *caſum*) V. G. caſus
19. *impertire*) V. impertiri
29. *conjectura*) V. G. conjecturaque
34. *hominum*) L. homines
ult. *nefas*) L. nefas eſſe
61. 3. *fuit*) M. L. fuerit
7. *id*) M. L. omittunt
10. *ſint*) V. ſunt
18. *jecit*) L. jacit
62. 6. *premerem te*) M. L. pugnarere
7. *cauſas*) M. L. cauſam
12. *ſcamoneam*) L. ſcammoneæ, ariſtolochiæque

17. *poſſunt*) V. G. potuerunt
26. *reſervatas*) M. L. ſervata
ult. *Venereum*) M. L. G. Venerium
63. 13. *de fulguribus*) M. L. G. delent, *de*
22. *ante*) M. L. autem
64. 12. *depugnari*) M. L. pugnare
65. 2. *uno*) M. L. unum in locum
13. *utile*) V. omittit.
15. *quid*) M. L. qui
66. 1. *tu*) V. tum
2. *ſolent*) V. G. ſolerent
12. *ruſſi*) M. ruſus
67. 2. *roſiſſent*) V. nocte eſſent
4. *diem*) M. L. diem &
7. *corroſus*) V. G. roſus
13. *poteris*) M. L. G. potes
18. *quæram*) M. L. quæras
30. *circumjectus*) M. circumvectus, L. circumnexus
32. *eſſe portentum*) V. eſſe, quod fieri poſſet, portentum
68. 1. *omiſerit*) V. emiſit
22. *penetrabat*) V. G. penetraret
29. *formavit*) M. L. firmavit
69. 3. *pœna*) V. pœnis
18. *cecidiſſe*) M. L. accidiſſe
20. *ad*) M. L. apud
21. *reſponderint*) M. L. G. reſponderunt
26. *ejus*) V. delet.
70. 8. *coronam*) M. L. coronam extitiſſe, quam herbarum concep.
22. *quando*) V. cum
71. 18. *videbitur*) M. L. videtur
penult. *oſſa*) M. L. oſſa jam
ult. *nuntiatur*) M. L. G. nuntiant
72. 8. *jam*) M. L. jam vero
19. *comitiorum*) G. delet.
32. *ego*) M. L. & ego illius
73. 10. *fiat*) L. fiat, ne
16. *potuit*) M. L. poterat
22. *hoſtem*) M. L. & hoſtem
74. 21. *poſſint*) V. G. poſſunt
75. 4. *alia*) M. L. G. aliter
9. *prærogativam*) V. prærogativum
ult. *inſculptas*) V. inſculptis
76. 1. *notis*) M. L. notas
locus) L. lucus
3. *eodemque*) M. L. delent, *que*
6. *eaque*) L. in eamque
10. *omnia*) V. omnia cum
17. *omittamus*) M. omittemus
ult. *in aſtrologia*) L. delet, *in*
77. 8. *vocantur*) V. vocentur
9. *naſcatur*) M. L. G. naſcitur
11. *nominant*) V. nominent
ult. *cum*) V. cur
78. 14. *ſint*) M. L. G. ſunt
32. *ſunt*) V. ſint
35 *ſentiant*) V. ſentiunt
79. 7. *atque medicina*) M. L. G. aut medicina
24. *ceciderunt*) V. ceciderint
25. *ſingulares, num*) L. ſingulares nati ſunt, num
80. 18. *ac* V. hæc
33. *hominem*) L. hominum
81. 2. *ſciemus*) M. L. ſcierimus
10. *autem*) M. L. G. delent.
22. *efficiatur*) V. M. L. efficiatis
25. *plauſu*) M. L. applauſu
34. *negat*) M. L. negant enim id
35. *majeſtate*) M. L. majeſtatis
penult. *ſint*) M. L. ſunt
82. 5. *homini*) M. L. homini, ſed
6. *divinatio*) L. divinatio . Sed fac dare, quod
23. *aliquid*) M. aliquid in divinatione dixerit, L. aliquid in divinatione vere dixerit
24. *ſit*) M. L. eſt
25. *mihi*) M. L. mihi quidem
31. *præſumptio*) V. præſenſio
34. *dico*) L. dico eſſe
36. *cum*) M. L. quod
penult. *naturam*) V. G. naturam eſſe
83. 11. *quadam*) V. M. G. quædam
17. *verſus*) L. verſuum
21. *Q. Ennius*) V. M. G. quæ Ennius.
22. *eſt*) L. eſt adhibentia diligentiam, non furentis, non
84. 24. *utrum*) L. verum
31. *unde*) L. unde hæc
penult. *referenda*) V. deferenda
85. 13. *amphiboliam*) M. amphibologiam
18. *ut modo*) M. L. G. jam ut
20. *quo*) V. quod
86. 5. *jam*) M. an
11. *ſemet*) V. G. ſene
24. *collineet*) M. L. collimet
25. *ſomniarimus*) M. L. ſomniamus
87. 11. *Qui*) V. M. Quid
88. 40. *omnium*) L. ad omnium
41. *ſtertentes*) V. ſtertentem aliquem
89. 18. *explanatorem*) M. L. explanationem
90. 10. *qui*) V. G. quia
30. *præſule*) M. L. præſultore
91. 13. *fingere*) M. L. effingere
14. *informata*) M. L. formata
20. *eaque*) M. L. atque
36. *apparuit*) V. apparuerit
37. *caſa*) M. cauſa
92. 1. *non eſt*) V. G. non eſſe
15. *nonnullas ..... dicant*) G. nonnullæ ..... dicuntur
etiam) L. etiam ſunt
ult. *avi*) V. M. avis
93. 1. *equidem*) L. eidem
vero) V. G. Baro
26. *derogant*) L. derogent
confirmant) L. confirment
94. 8. *cognitione*) V. cognatione
13. *factumve*) V. factumque
96. 1. *quod*) V. G. quod
97. 8. *ſolebat*) M. ſolebam
10. *otio*) M. L. otio dicta ſunt
11. *actis*) M. L. acceptis
98. ult. *naufrago*) M. naufragio

Digitized by Google

99. 2. *ſunt*) V. L. ſiunt quidem
3. *ex*) M. L. G. de
100. 6. *contagione*) V. cogitatione
7. *videmus*) M. videamus
9. *differunt*) V. differant
17. *pertinet*) M. pertinet, & operatur aliquid
21. *alii*) L. alii a
101. 1. *cogi*) L. colligi
3. *rem res*) G. delet, *rem*
7. *Megareum*) M. L. G. Megaricum
22. *qualibuſnam*) L. quibuſnam
23. *Percepta*) M. pereepta, *& ita ſemper.*
ult. *Sint*) M. L. G. ſunt
102. ult. *editum*) V. edictum
103. 15. *ita ſua*) G. in ſua
17. *dicant*) V. L. dicent
104. 8. *Si*) V. G. delent.
14. *dicere*) M. L. dicere, ſi
105. 2. *fieri*) ſi fieri poſſe
106. 4. *manantibus*) G. mutantibus
12. *converti*) V. convertere
108. 4. *Hinc*) M. id L. hoc
7. *poſſe*) M. delet.
21. *ipſa*) L. ipſa item
23. *a Phyſicis*) M. Phyſici
109. 5. *ita*) L. ita ut
11. *everſa*) V. M. omittunt.
14. *fuerint*) V. fuerunt
110. 3. *nihil eſt omnino quod agamus*) V. G. nihil omnino agamus.
5. *adhibueris*) M. G. delent.
11. *ne*) M. L. non
111. 3. *As*) M. L. G. ae
112. 9. *Oedipode*) M. L. OEdipo
10. *propoſitis*) V. M. L. propoſitis
16. *angustiis*) V. L. anguſtiis
113. 3. *dicetur*) V. dicitur, M. L. diceretur
9. *infinite*) M. L. in infinitum
16. *an*) M. aut
quo aliquid) M. L. eum aliquid
17. *quoniam*) V. quia nulla earum rerum ſua vi efficit id cujus
21. *inſula*) M. L. inſula Lemno
23. *Philoctetes*) V. G. Philoctera
ult. *inſcientiam*) V. M. inſcitiam
114. 1. *eloquendo*) G. loquendo
12. *ferire*) M. ſe ferire
116. 14. *quid afferri*) V. delet, *quid*
117. 3. *quoniam*) M. L. cum
8. *aliud*) M. L. illud
9. *rebus cum*) L. delet, *cum*
15. *enim*) V. G. delent.
18. *Aut*) L. delet.
19. *declinent*) V. declinet
118. 1. *gravitate*) L. gravitate deorſum
3. *feratur*) L. feratur deorſum
121. 9. *quercus*) M. L. delent.
12. *vocent*) V. vocant
13. *hoc*) V. hæc
16. *reſponderis*) M. reſpondens
certens V. M. G. omittunt, *ne*
122. 1. *verumne ſit*) M. L. G. hæc omittunt.
20. *qui*) V. qui tuis
123. 3. *ætatis*) V. M. G. ætate
8. *numerem*) M. L. memorem
124. 1. *capiatur*) V. G. capiat
6. *illummet*) V. illum &
7. *quæ*) V. M. L. quem
17. *ortus*) V. M. orſus, ſi
20. *ceſſionem*) M. ceſſationem
125. 1. *noſcat*) L. agnoſcat
20. *vocas*) M. L. revocas
25. *pergimus*) V. pergamus
29. *egone*) V. M. ego memini
30. *reſponſitare*) M. L. reſpondere
33. *quanquam*) V. M. quam
126. 1. *incognitum*) L. incognitum minus eſt in uſu, minuſque neceſſar.
7. *te*) M. L. te ſatis de
13. *diſputas*) V. diſputans
18. *diſputandi*) L. diſputationis ſic patefieri
honeſte) V. M. honeſta
127. 1. *explicandu*) M. G. explicata
16. *nomine*) L. nomine νόμον a
128. 3. *omnibus*) V. compluribus
5. *ſapientius*) L. aptius
18. *ab eo*) M. L. a Deo
129. 4. *ſummo*) M. L. G. ſupremo
16. *Ut jam*) V. M. L. unde etiam.
130. 5. *animum*) L. G. animum tamen
6. *genus*) V. gens
penult. *etiam*) V &
131. 4. *ſpeciem*) V. ſpecimen
132. 13. *ſunt*) L. delet.
25. *pravitatibus*) V. M. pravis actibus
27. *eſt*) V. G. omittunt
Lenitate) V. lævitate
133. 1. *inſcitia*) L. inſcientia
4. *propterque*) V. M. propter quam
18. *dicam*) L. dico
134. 4. *a natura*) L. ab honeſtate
5. *Unde eſt*) V. M. unde enim illa
10. *differat*) M. afferat
19. *autem*) M. L. autem loco
135. 3. *diſtincteque*) V. defecta
5. *Et*) L. Aut
8. *vires*) L. vires, & ad
12. *duxerunt*) L. dixerunt
29. *nimius*) L. miras
136. 3. *ubi ſunt*) M. ut ſint
9. *a natura jure aliquo*) V. a natura jure aliqua
12. *ut*) L. G. aut
16. *&*) M. L. vel
deſerto) V. deſerto aliquo
19. *facit*) L. faciet, & metietur
20. *acturus*) L. facturus
137. 1. *ſcita*) L. ſita
14. *confirmaturn*) M. L. confirmatum
ult. *poteſtas*) M. L. potentia
138. 4. *natura*) V. M. L. naturali
5. *dijudicantur*) V. M. G. dijudicatur
9. *poſita*) M. ponere

139.

Digitized by Google

139. 1. *aliter*) V. M. L. slirer quam
3. *opin.* M. L. in opinionibus
5. *natura*) M. L. in natura
18. *cernimus*) V. cernuntur
19. *ratio*) V. L. oratio
140. 2. *expetit*) G. exprimit
4. *ſua ſponte*) M. L. ſuspte
5. *expenditur*) M. L. expetitur
21. *notatum*) V. M. L. multatum
27. *percipi*) M. L. perſpici
penult. *virtute*) V. G. virtutem
ult. *poſtremo*) M. L. nam
141. 9. *apiſcendi*) L. aſciſcendi, G. adipiſcendi
10. *doctiſſimos, ſed*) V. doctiſſimos, M. ſed
12. *Quia me*) G. quoniam
13. *pro conſule*) M. G. proconſul
22. *Ain'*) M. an
142. 2. *nihil*) V. omittit.
11. *Qui*) V. G. Quin
17. *dixerunt*) V. G. dixerant
item) V. itemque dedecus illi
143. 1. *ſed ex iis tres*) L. ſed nos tres
4. *pegerit*) V. M. pepigerit
144. 1. *aut*) L. aut ducem
5. *ſimus*) V. L. ſumus
13. *vero*) M. L. vere
145. 7. *coierit*) V. conjecerit
21. *ducuntur*) M. G. dicuntur
23. *judicandi*) M. G. judicio
146. 2. *laudes*) M. L. laudis
7. *noſſe*) M. L. noſcere
8. *hoc pertinet*) M. L. G. hæc pertinent
penult. *vero*) M. revera
ipſo) L. recte
147. 1. *ambulatum*) M. L. deambulatum
4. *opinor illi*) L. opinor hoc illi
7. *aut ſcribo*) V. M. L. aliquid ſcribo
ult. *primum*) V. G. potiſſimum
148. 2. *Nilos*) M. G. tubos
4. *requietem*) V. L. quietem
6. *idque*) V. itaque
13. *hinc*) M. L. hic
antiq.) V. L. M. antiquiſſima ſumus
14. *ginus*) G. gens
32. *Equidem*) M. L. & quidem
33. *idem*) L. quem
38. *Numquid*) V. M. L. numquid vos
149. 4. *Itaque*) V. ita
ortu) V. ortus Tuſculano eſſet, civitatem Romam
5. *juris*) L. civitatis
8. *ducimus*) V. M. L. dicimus
17. *videar*) V. M. videam
19. *Etenim*) V. M. G. ut enim
21. *quod*) L. quoad
150. 5. *quemadmodum*) V. M. G. quam
6. *Thyamis*) V. M. G. Thebanus
7. *Amalthea*) L. Emaltheo, G. Emathio
10. *ego*) L. ego me
14. *Arati*) G. Aratio
15. *a cæteris*) M. L. G. delent, *a*
20. *recta*) V. recte
ult. *parvis*) L. pueris
151. 19. *item*) L. item perfecta lex eſt cum in homine eſt perfecto
20. *perfecto*) G. perfectum
21. *deſcripta*) V. deſcriptæ, M. L. ſcriptæ
favore) G. ſi favore
24. *hominum*) M. L. omnium
25. *conditas*) G. invenias
ſanxerint) M. L. ſanxerunt
152. 2. *legendi*) V. M. L. colendi
3. *Quo ſi*) V. Quod ſi quo
careat) V. careat, & ob
4. *id eſtne*) V. idemne
9. *perniciofa*) V. M. L. perniciofa .... peſtifera
10. *aliqua*) V. M. L. aliquas
27. *conſcripſit*) M. L. cum ſcripſit
id) L. item
153. 9. *jam*) G. delet
10. *geri*) M. L. geri judicio, G. vi, ditione, ac
14. *& a*) V. aut a, L. & vera
17. *aut ea*) G. aut ut ea
20. *cogant*) V. cogunt
21. *qui*) V. neque
154. 5. *& in hoc*) L. & hoc
155. 2. *delubra*) L. delubra in urbibus
3. *patrumque*) V. patriæque
4. *habiti*) L. habiti ſunt
endo cælo) V. M. L. in cælum
ult. *ad dies*) V. M. G. addes
156. 1. *fœtuſque*) V. fœturæque
6. *fiant*) M. L. G. fiat
157. 5. *infectaque*) G. infeſta que
ult. *duo*) V. M. omittunt.
diſceptanto) V. M. diſceptatio
158. 2. *decreto*) M. G. docento
4. *fiant*) V. M. L. fient
7. *eſt*) L. Eſto
9. *moderanto*) L. moderantor
159. 3. *Caute*) M. L. ſancte
160. 3. *uti*) V. M. ut & iu, G. ut ei
11. *ut caſto*) G. ut caſta corpora, adhibeantur
13. *vaneſcere*) L. evaneſcere
omnibus) V. M. manibus
18. *adhibito*) G. addito
28. *domus*) L. domicilium
161. 3. *oportere*) V. M. L. oportere, deos omnia cernere, Deorum omnia eſſe
4. *veluti qui*) V. M. veluti quo infans eſſet maxime religioſus
8. *Larum*) V. M. patrum
9. *ſervare*) V. M. ſervari
162. 1. *Vice pota*) G. Vicepotæ
6. *Fori*) V. M. forum
10. *compoſitor*) V. M. L. compoſitio
163. 8. *focus*) L. G. focum
10. *conſpecta*) L. G. complexa
advigiletur) L. advigilent
164. 2. *publico*) V. publicis

9. *jus*

Digitized by Google

9. *jus*) L. munus
10. *cum*) V. M. cum eſt auctoritati
11. *exiſtimare*) V. exiſtimart
12. *poteſtatibus*) V. M. poteſtatibus eo mitti tollere, & concilia
14. *Alio die*) V. M. aliter, G. alium
17. *Titiam*) V. M. etiam, L. Teti m
18. *conſulis*) V. M. L. conſules & augures
19. *foris*) V. familiæ
penult. *fateorque*) M. L. fateorque omnia
165. 3. *divinare*) V. M. divinart
12. *Polyidi*) V. M. G. Poletis
22. *dupliciter*) V. L. dupiex
166. 4. *jus ut*) L. delet, *ut*
11. *excepto*) V. expettato
12. *veſtri*) V. M. G. noſtri
16. *videntur*) V. videatur
17. *vita*) L. vitam
ult. *in nocturnis*) M. G. innocentes
167. 13. *dis peregrinis*) V. de peregrinis
ult. *conſtitutis*) L. conſtitutæ
168. 12. *Ego*) V. ego autem
13. *complecti*) V. M. L. complecti
14. *ſeveritate*) L. ſeveritatem jucundam
17. *illapſa*) L. illapſa in
ult. *fidibus*) V. M. fidibus inde demi, L. fidibus tocidi
169. 11. *Solos*) V. L. ſolem
170. 1. *Omnia*) M. L. omnis autem
religionum) V. regionum
4. *Circumſp.*) V. M. circumſpicit hæc celeriter animus
9. *Quorum*) V. M. Quo, L. Quorum autem
10. *diſtracti*) V. M. diſtractæ ac diſſipatæ
12. *vita*) L. vita cum cruciatu atque dedecore privati ſunt
13. *etiam*) V. &
exequiarum) M. L. exequiis
22. *cupiditate*) L. cupiditatum æſtu, tum conſcientia, quidquid
24. *jam*) L. jam me, &
25. *habeo*) V. M. L. habui
ponam) V. Pœnam Erebi, M. pœnam merui, L. ponam brevi
ult. *divinam*) L. divinam & humanam
171. 1. *ea*) L. ex
5. *domiciliorum*) V. M. domicilium ſacrum
7. *inans*) L. inanimo
9. *quodque*) L. quod quis
11. *ne*) V. M. nec
17. *ſubigendam*) V. G. ſubjiciendam
22. *Vero*) V. M. vera
26. *quæque*) V. M. quæque res & ars
31. *videantur*) V. M. videatur
penult. *ars*) L. ars eſt
172. 2. *Sæpe, inquit*) V. M. at, inquit
5. *ulio*) L. luminum? Ergo
omnino) V. M. omnino ſi
11. *Hoc*) V. M. hic poſita, L. hoc poſito
auctoritate) V. M. auctoritatem, L. auctoritates
conſecuta) conſecutæ
12. *iis eſſent*) V. M. & iis eſſet, L. & ut iis eſſent
21. *cum*) V. M. cum moriturus acceperit
ult. *hereditate*) M. L. G. hereditatem
173. 2. *ſi inde*) M. L. aut ſi inde
3. *pontifices*) V. M. pontificum
4. *ſacris*) V. M. ſacro
5. *dant*) L. addunt
9. *inſcienter*) V. M. L. inſcio
approbat) L. approbavit
19. *ſolvat*) L. ſolvat, tantumque ſtipuletur ab hærede, quantum legatum eſt; propterea
174. 2. *ſi vos*) V. M. uſibus tantummodo pontificis eſſet, ſi pontificalis
4. *illam*) M. L. G. illa
5. *caperet*) V. caperetur
8. *liberarentur*) V. liberarentur. *A.* Quid, ſi hic qui
9. *noluiſſet*) M. voluiſſet
11. *Superiores*) V. M. G. ſuper
qui quid) V. M. L. quidquid
175. 2. *denicales*) V. Delphica lex
3. *quia*) V. M. qua
reſidentur) V. reſidene, M. reſidunt
5. *Eas*) L. quas
jus) V. jus ut nee, M. jus ut neque, L. jus eſt quibus
9. *Lare*) L. Lari
terra) L. terra
10. *quæque*) L. quæ
176. 1. *ac*) L. ac
6. *uſam*) V. M. humatam
8 *timens*) L. timens ne ... poſſet
12. *incenſum*) L. ceſſum eſt
16. *gleba*) V. M. gleba tumulis & humatus, L. gleba, tum his & humatus eſt, & tumulus vocatur
19. *extaret*) V. M. extare, L. extaret citra portam
20. *eſſe*) V. M. eſſet
contractam) V. M. L. contra cenſet habendas
porco) L. porca
21. *pats*) L. dandum
177. 3. *ſunt*) V. M. L. ſunt. *M.* Claros viros credo
14. *minuendi*) L. de minuendo ſumptu, lamentationeque funeris, translata ſunt
ult. *& vinculis*) L. & clavis purpureis
178. 1. *raduato*) L. carpunto
4. *L. Ælius*) V. M. Lælius
7. *diſcrimen*) V. diſcrimen morte
ult. *quibus*) V. M. quæ
179. 7. *ſanctum*) L. ſancitum
8. *exhibit*) V. M. excipiat
13. *videtur arcere*) V. M. G. veretur acerbum

14. *ſo-*

14. *forum*) V. H'ouiv
buſtumve) L. buſtive
17. *domauſque*), V. M. domuſque
ult. *memorantor*) G. memmrentur
180. 1. *cantu*) V. M. ad cantus ad
proſequuntor) V. M. proſequantor, G. proſequetur
2. *Græci*) V. M. Græcos, L. a Graccho, G. Graccho
nominant) L. G. nominantur
12. *hoc jus*) L. corporis
13. *injecerant*) M. fecerant
15. *inibant*) V. inirent propinqui
17. *conſecta*) V. M. G. conjecta
20. *alia*) V. M. G. ills
21. *radunto*) L. carpunto
27. *ſanctum*) L. ſancitum
181. 8. *ſumptum*) V. M. L. ſumptus
10. *quid*) L. quidpiam
22. *ne plus*) M. L. G. omittunt.
heroicis) G. herois
30. *hac*) V. hoc
31. *ſpero*) L. ut ſpero
32. *Id enim*) M. L. G. idem enim
183. 7. *dici*) M. G. dici, nihil aliud
184. 3. *adverſentur*) L. adverſantur
7. *coerceto*) V. M. L. coercento
185. 1. *tuento*) L. tuentor
7. *Huic*, V. M. L. huic poteſtati parento
13. *eſcunt*) V. M. eſcunto
œnus) L. unus
14. *ſi*) L. niti
ult. *Equitem*) L. equitatum
186. 1. *pari jure*) L. par jus
2. *conſul is*) L. conſulatus
magiſterve) M. L. magiſtratuſve
4. *comitiatu*) M. L. comitiis
187. 5. *cœratore*) V. M. cohærario
œſus) L. uſus
6. *cœret*) V. M. cohæret
cœrandi) V. cohærendi, M. coercendi
8. *plebes*) V. populus. M. plebs
9. *aſas erit*) V. M. ſenſus erit, *L.* cenſuerint
14. *Aſt quis*) V. aſt quid, *L.* ſi quid
actoris) M. auctoris
ult. *patiunto*) V. M. L. patiuntur
188. 4. *cenſoris*) V. M. L. cenſores
fide) L. fidem legis
5. *Privati*) V. M. L. privata
7. *diſce rem*) V. M. diſcere, *L.* diſcedere
11. *libris*, *&*) L. libris illis, &
temperationem) L. temperatio
13. *præſint.*) V. M. L. præſunt
14. *reip.* V. M. in republ.
16. *non*) V. M. L. non modo
ult. *libris*) V. M. L. libris, quod faciendum fuit cum
189. 7. *Ab hac*) L. ad hanc familiam
14. *produxit*) V. M. perduxit
29. *fuerat*) V. G. fuerit
190. 4. *quo*) L. quod
11. *reapſe*) V. re hac, M. hac re
18. *decedatur*) L. G. diſcedatur
191. 3. *noſtra*) L. noſtra eſt
8. *ablegatus*) V. M. G. legatus
9. *tempore*) V. M. L. tempore neſcio quo pacto
recreatus ... natus) L. creatus ... renatus
13. *ſunt*) V. videntur propter vetuſtatem
18. *ruinis*) V. M. G. ruinis
iis ſicis) V. M. emiſſitiis
192. 4. *reperiri*) V. reperire
ne) M. L. nec
8. *auxilii*) V. M. L. auxilium
14. *vituperio*) V. M. L. vituperabilis
penult. *nectus*) V. M. vetitus, L. nexus
193. 5. *creantur*) V. M. L. crearentur
6. *etiam*) V. M. L. &
7. *plebes*) M. L. plebs
14. *plebs*) V. plebes
22. *pepuliſſet*) L. perculiſſet
ſi tribunus) V. M. tribunitis, quæ
194. 10. *Nunc*) V. M. non mehercule
penult. *lex*) V. M. lex; ſed & altera
195. 7. *quiſquam*) G. unquam
12. *alium*) M. alium cæteris
20. *Non*) M. L. nonne
29. *fuerint*) M. L. G. fuerunt
30. *exteterit*) M. extiterat
ſecutam) M. L. G. ſecuturam
36. *ſed etiam quod corrumpunt*) G. hæc delet.
196. 1. *illis*) M. L. aliis
6. *Tite*) V. M. L. Attice
7. *aut*) V. M. L. aut de
aut lego) M. quin in lege, L. itemque in lege
8. *ſciſcenda*) L. ferenda
16. *Quis*) V. M. G. Qui
20. *voces*) M. L. vocis
24. *rationi*) L. rogationi
ult. *omni*) V. M. L. omnia
197. 8. *fluctus*) V. M. fletus
14. *ab hoc*) V. G. delent, *ab*
198. 1. *poteſtatem*) M. L. poteſtate
4. *valeant*) L. valeat; & utatur
6. *tolleret*) M. L. tollat
10. *tantum*) V. M. tamen
13. *ipſo ..... in quo*) V. M. L. ipſa ..... in qua
23. *Actor*) M. L. auctor
ult. *& fingit*) V. & effingit, M. effingit.
mentem) L. mentes
199. 1. *quod*) M. quod ſi in
6. *peccante*) V. M. ſpectante
24. *de Cn.*) M. deſignato
33. *meminiſſe*) L. meminiſſe ſe
200. 8. *eſt*) L. eſſe, &
10. *conſilii*) M. L. auxilii

14. *capitis*) V. M. capitis, neque
17. *latrones*) V. patroni
19. *Sequuntur*) M. ſequitur
201. 5. *locus*) M. locus tamen
ipſe nos) V. ipſe te
11. *lego*) L. peti
12. *pleroſque*) V. M. quouſque
14. *quoniam*) V. M. L. cum
15. *poteſtate*) L. poteſtate eorum & jure
16. *nam*) L. nam hae de re
17. *tuum*) V. M. ſuum
18. *cogitare*) V. M. cogitari, L. cogitabimus
nos, atque... debemus) L. nos quæ... debeamus
204. 14 *genus*) M. genus id
ult. *ordiri*) M. exordiri
205. 6. *eoque*) L. eoque & colendo .... & negligendo
11. *pervertunt*) V. pervertant
ſic ſaſtituit (G. delet, *ſic*
14. *vincatur*) M. vincatur, ſit ut neque
17. *ſunt*) V. L. ſint
26. *Sequemur*) V. G. ſequimur
28. *quantum, quoque,*) G. quantocunque
206. 2. *diſputetur*) V. diſputatur
5. *confir. ari*) L. conformari
207. 7. *perfectam*) M. L. perfectum autem
8. *dicant*) V. dicunt
208. 10. *diſtrahatur*) V. M. L. diſtrahatur in deliberando
12. *Hae*) M. L. hac in
19. *tributum*) L. attributum
21. *quo ſint*) G. quæcumque ad vivendum ſint
22. *item*) V L. G. autem
penult. *quod*) V. quoniam, M. L. qui
ult. *cauſas*) M. L. principia & cauſas
progreſſus) L. prægreſſus
209. 1. *& rebus*) V. M. L. rebuſque
3. *Eademque*) L. eadem
13. *addiſcere*) M. ac diſcere
14. *ad beate*) M. L. ad bene beateque
210. 13. *implicata*) M. G. implicita
14. *prima*) V. G. primo
211. 12. *aſſentiamur*) M. G. aſſentiamus
13. *debent*) M. debebunt
19. *dialectica*) M. G. dialectica
20. *gerendis*) M. L. agendis
26. *verſatur*) V. M. L. verſabitur
212. 3. *beneficia*) G. beneficientia
9. *ut*) M. autem ut
213. 2. *ortuſque*) M. ſed ortus
partem) M. partem patris, partem parentes vindicant
atque ita) V. M. G. atque ut
6. *mutatione*) L. mutuatione
12. *credamus*) M. L. G. credamuſque
16. *manus*) M. manus violenter afferre
non) V. nec
18. *aut amicos*) G. aut ſocios
214. 4. *tum*) G. eum
14. *gloria*) V. M. L. gloriæve
15. *inciderint*) G. inciderunt
18. *poſſint*) V. poſſunt
20. *temeritas*) M. tempeſtas
ult. *videndum*) L. verendum
215. 3. *ducant*) V. putant
4. *Nam*) V. M. Nam dum alterum
11. *qui*) M. L. qui dum
216. 7. *dubitatio*) M. dubitatio autem
11. *depoſitum*) V. M. depoſitum, etiamne furioſo?
13. *ſit*) L. ſit
propoſui) V. L. poſui principio
16. *&... eſt*) M. ut... ſit
217. 1. *ſcribitur*) V. dicitur
4. *cui*) M. cui quidem
majus aoa antepoat) M. L. G. majus damnum antepont
13. *ſed*) M. L. &
17. *Nec*) V. L. ne
probandus) M. L. probandus eſt, ſi
ult. *finibus*) M. L. finibus agri a
218. 10. *poſthac*) M. poſthac committat, &
16. *non*) V. M. L. nec
19. *aliquid*) V. M. illos
25. *confugiens*) V. M. L. confugiunt
219. 3. *Pompilius*) M. L. Popilius
8. *pateretur*) V. patitur
16. *mitiganto*) L. mitigatam
220. 1. *bella*) V. bellum
appellari) M. L. appellare
15. *nec cauponantes*) Qui verſus hic legitur ſecundo loco, Grutero quintus eſt: qui tertio, illi ſecundus: qui quarto, illi ſextus: qui quinto, illi tertius; qui ſexto, illi ſeptimus: qui ſeptimo, illi quartus.
221. 9. *etiam*) M. L. &
12. *operam*) M. ad operam
14. *homine*) V. M. ab homine
16. *id*) M. id tamen
penult. *ſi*) V. ſi ipſi in
ult. *aliena*) V. alienam
222. 1. *eripiunt*) M. eripiunt ab aliis
15. *videantur*) V. L. videntur
31. *illa*) M. L. illæ vero
33. *moribus*) M. moribus conſiderentur. De
35. *diligimur*) V. diligamur
223. 5. *annon*) L. G. an imitari
6. *afferuat*) V. efferunt
8. *Nam.... injuria*) V. Num injuria?
14. *animo, ſtudio*) V. animi ſtudio
15. *morbo*) V. M. L. modo
19. *ſiat*) M. ſunt
224. 9. *ejus*) M. L. ejuſdem
multas) M. L. permultas
11. *comiter*) V. comiti
12. *quaſi*) L. quaſi de ſuo lumine lumen

facit)

facit) V. M. facit, ut
13. *lucet*) V. M. G. *luceat*
14. *præcipitur*) L. præcipit
15. *tribuatur*) M. tribuatur cuique vel
16. *aqua profluente*) V. M. G. aquam profluentem
21. *lucet*) M. G. luceat
23. *infinita*) M. infinitate
26. *civibus*) G. civitatibus
27. *multiſque*) V. M. G. multæque
29. *ſocietatis*) M. ſocietas
31. *commune*) M. L. commune omnium
38. *autem*) L. enim
225. 3. *dicimus*) M. L. diximus
5. *alliciat, faciatque*) G. alliciat, faciatque
11. *ultro*) V. M. ultro citroque datis acceptiſque, quæ
12. *illi*) V. M. G. delent.
14. *gravior*) V. M. gratior
20. *tribuendum ſit*) G. delet *ſit*
21. *ſint*) M. G. ſunt.
maxime) V. L. maximis
24. *quibuſcum*) M. quibus
27. *amicitiis*) M. L. amicis
31. *qui*) V. M. qui &
32. *ſunt quædam*) M. L. G. ſuntque off.
226. 9. *facimus*) M. L. faciamus
11. *aptum*) M. ortum
14. *probris*) V. probis
17. *illa*) V. M. L. Illaque virgo viri
227. 32. *natura*) V. naturam.
228. 1. *cupide*) G. cupiditate
11. *multarum rerum*) G. multarum aliarum rerum
229. 7. *removerint*) M. L. ſemoverunt .... perfugerunt
14. *dixi, otioſis*) V. dixi otioſos
23. *ſit*) L. G. eſt
24. *admirantur*) L. G. mirentur
230. 7. *nihilominus*) V. M. nihil minus
10. *Quæ eo*) V. delet *eo*
14. *efficienda*) V. efficiendi
231. 1. *ille vero*) M. G. ille adjuvit Them
5. *Lacedæmoniis*) V. Lacedæmonis, M Lacedæmoniorum
dilatatum) L. partum, G. *neutrum agnoſcit*
6. *legibus*) L. cum legibus, & diſciplina
7. *parentiores*) M. paratiores
9. *Parvi*) M. parva
11. *exſcindenda*) V. M. excidenda
13. *natione*) V. ratione, ſed
etiam) M. enim &, L. enim etiam
penult. *odium*) V. G. odium
232. 9. *Omnino*) M. L. omnino enim
11. *efficiendum*) V. eliciendum
14. *bellum*) M. L. bella
16. *nonnunquam*) V. nonnunquam autem etiam
19. *fortitudo*) L. delet.
21. *animi*) G. delet.
22. *præſenti animo*) G. præſentis anim

uti conſilio
29. *tempus*) M. L. tempus eſt
32. *valde*) M. L. valde illud
33. *crudeliter*) V. M. crudeliter fiat
magni) M. G. magnanimi
233. 3. *calida*) M. callida
quietis & cogitatis) M. L. G. quietis cogitationibus
21. *fuiſſet*) M. eſſet
23. *Arginuſſis*) V. M. L. Arginuſis
26. *fuit*) G. delet.
31. *poſtque*) L. magiſque magiſque
ult. *etſi*) V. M. etiamſi
234. 2. *quæcunque*) V. M. L. quidquid
agunt) V. agant
10. *diſcordia*) M. diſcordiæ ortæ
16. *mortemque*) M. delet, *que*
ult. *adminiſtraret*) M. adminiſtret
235. 5. *putabunt*) M. putant ... cenſent
236. 7. *punitur*) V. M. G. punit
238. 6. *facilitate*) M. facilitate vero, &
9. *ſumus*) V. M. ſimus
12. *ſoleant*) L. ſolent
17. *tribuenda*) M. L. tribuenda eſt
19. *tunc*) M. L. G. delent.
239. 1. *parta*) M. G. parata
nullo neque) M. nulloque
4. *pateat*) V. pareat
7. *una*) M. illa
18. *veri*) V. verum
20. *injuſta*) M. L. injuſta omnia
26. *idque*) V id quod
27. *Ut*) L. & ut, M. ut enim
ult. *intelligi*) M. intelligi a philoſophis
240. 4. *ſepulcro*) V. M. L. ſepulcrum
8. *reliquarum*) V. M. reliquorum
23. *hominum*) M. omni
27. *primum*) V. primam habet vim
ult. *conſociationem*) M. ſocietatem
241. 9. *agere*) L. agi
poſſint) L. poſſis
23. *fortuitu*) L. fortuito
242. 3. *vocant*) M. L. vocantur
5. *adhibetur*) V. adhibeatur
6. *omnia*) L. ludum
ult. *belluis*) M. L. beſtiis
antecedat) L. antecellat
243. 12. *volumus*) V. L. volemus
244. 2. *oratione*) M. L. ratione
ſimulatorem) L. diſſimulatorem
6. *præcipere*) V. M. G. præripere
7. *Themiſtoclem*) M. L. Themiſtoclem Athenienſem &
16. *Callicratidam*) V. Callicratidem
claſſi) V. M. claſſis
17. *quemque*) M. quidem videmus, L. aliquem
19. *idemque*) V. L. itemque
Mancia) V. M. Mancino
penult. *ne*) M. nec non
245. 3. *tenenda*) M. tuenda
13. *univerſa*) L. cum univerſæ
20. *Num*) M. L. non

25. *ſuit*) V. erat
33. *perpeti*) M. perpeti ab alio
246. 1. *Medumque*) M. L. Medeamque
2. *Rupilius*) V. Rutilius
3. *ſapiens*) V. ſapiens vir
7. *minimum*) V. minime
8. *ſint*) M. ſunt
12. *accommodamus*) M. accommodabimus
13. *eaque*) V. eaque omnia
18. *præſtiterunt, ii*) M. præſtiterunt eorum plerique in hoc genere
27. *majoribus*) M. L. parentibus
31. *cum eſt*) V. cui ineſt, M. cum ineſt
32. *tum*) M. L. tunc
penult. *Nam quod*) V. namque
Prodicium) M. L. G. Prodicus
247. 5. *item*) V. idem
7. *parentum*) G. parentium
18. *et rei*) V. G. delent *et*
19. *nobiſmetipſis*) L. nobiſmetipſi
24. *tanquam*) M. delet
26. *vivendi*) L. vitæ
29. *Eam*) M. L. eam igitur
248. 18. *inſcientia*) V. M. G. inſcitia
23. *ſi in ejuſmodi*) M. G. delent, *in*
quidem) M. L. G. quoque
249. 11. *ea fidei*) V. & fidei
16. *alieno*) M. L. G. alio
ult. *ſatis erit*) L. ſatis facile poterit
250. 6. *turpem*) G. formam
17. *adulterari*) L. adulterare
21. *approbatione*) M. comprobatione
fugiamus) L. relinquamus
22. *accubatio*) L. accubitio
27. *habit*) M. habet a.
251. 5. *ducere*) V. dicere
9. *inepti*) V. M. L. ineptiis non vacant, &
21. *decori*) G. decoris
252. 3. *eaque*) M. eademque
15. *Nihil*) M. Quid tum, L. nihil fuit
253. 5. *vero*) M. vero conditus, &
11. *viciſſitudinem*) M. viciſſitudine nonnunquam utendum putet
254. 11. *quomodo*) V. M. L. quoniam
15. *conferemus*) M. L. G. conferimus
19. *ut*) M. ut ea facere non videamur, L. ut ea facere videamur
20. *veniemus*) M. L. veniamus
23. *Magna*) L. magnam autem partem
255. 1. *Neque iis*) M. G. nec ab iis
9 *Palatio*) G. Palatino
12. *attulit*) M. intulit
15. *dignitas*) V. L. G. delent
17. *ſui*) M. G. ſua
26. *hanc*) M. hac parte
29. *omnem*) M. L. communem
30. *transferenda*) M. L. referenda
256. 3. *ut neve*) L. ne
5. *moderata*) V. G. moderanda, L. immoderata

7. *tamen*) M. L. autem
13. *agentur*) V. L. aguntur aut dicuntur
ult. *harum*) M. L. aliis
257. 2. *jamdiu*) M. jamdudum
6. *apta*) M. L. apta, & inter ſe
11. *At enim*) V. ait: at enim, L. atenim, inquit Pericles, M. atenim Pericles
12. *Atqui*) M. G. atque
13. *probatione*) M. approbatione
16. *inſcientia*) M. G. inſcitia
33. *aliis*) V. alios, M. L. illis
vitemus ipſi) M. G. vitemus & ipſi
35. *corriguntur*) M. corriguntur illi
258. 1. *afferunt*) L. afferant
6. *fabricantur*) M. fabricant
vero) V. M. veri
14. *Magnis*) V. magnis enim
22. *ipſoque*) M. ipſo, quoque
28. *omniumque*) M. L. G. delent, *que*
29. *enim*) V. M. L. enim in
30. *putandi*) V. putantur
vendant) L. vendant carius
31. *enim*) M. vero
259. 1. *huc*) M. ita
9. *ſic*) M. G. delent.
10. *contulerit*) L. contulit
11. *acquiritur*) M. exquiritur
ult. *nihil*) V. M. nihil homine libero
260. 12. *ut in*) M. ut omnium .... copiis ditetur
261. 6. *cupidus*) L. cupidus perſpiciendæ cognoſcendæque rerum naturæ
17. *rebus ſuis*) M. in rebus ſuis, L. rebus & ſuis &
18. *Lyſis*) V. Lyſias
27. *eamque*) V. eamque etiam, M. L. eam etiam
29. *eloquentia*) M. eloquentia vero
262. ult. *quidem*) M. G. delent.
263. 5. *ſequitur*) M. L. ſequatur
7. *quid*) M. G. quod
10. *reliquis*) M. L. reliqua
265. 4. *perſequar*) V. perſequamur
7. *ex utilibus*) L. ex duobus util.
13. *gerebatur*) M. L. regebatur
25. *conticuerunt*) V. conticuere omnes
penult. *tempori*) V. L. temporis
266. 1. *tamen*) M. tantum
6. *quam*) L. præter
12. *quæritur*) V. L. G. ducitur
13. *Nullam*) L. nullam vero
16. *Si*) L. ſin
18. *quodam*) M. quidem
267. 1. *differere* V. præcipere
3. *habeat*) G. habet
4. *modo*) M. ſolum
7. *non probab.*) M. L. improbabilia
9. *vitantem*) M. vitare
20. *confecta*) V. M. perfecta
23. *ut honeſtatem*) M. ut ab honeſto utile ſecerneret, & conſtitueret

28.

18. *idem juſtum*) M. idem eſſe juſtum
30. *perſpiciunt*) M. proſpiciuntur
admirantes) M. admirantes, eorum
268. 1. *inanima*) M. inanimata
4. *rationis*) V. M. rationis ſunt eqni
5. *opere*) V. L. opera
7. *ponuntur*) V. L. ponunt
9. *item* (M. iterum
11. *his exceptis*) L. omittit.
13. *acceſſiſſent*) M. L. acceſſiſſet
24. *ſubvenire*) V. M. L. ſubvenire
27. *unde*) M. non
28. *opera*) M. opere
quibus) M. quibus omnibus
29. *inanima*) M. inanimatæ
269. 3. *eas*) M. equos
4. *eiſdemque*) L. eis denique
ea) V. M. ea
7. *agris*) M. agris
8. *miniſtrarent*) V. L. miniſtrarentur
13. *effectumque*) M. effectumque eſt, ut
18. *belli*) V. G. bello, M. in bello
19. *Commemorantur*) M. L. G. commemoratur
270. 1. *aut*) L. &
4. *conciliare*) M. L. conciliare ſibi
6. *in uſu &*) V. L. omittunt
12. *ex quo quaque*) G. ex quoque
15. *congregamur*) V. L. congregemur
19. *patitur*) L. patiatur
22. *ſunt*) G. ſint
23. *adverſas*) L. ad adverſas
271. 2. *opibus*) M. operibus, L. operis
5. *fortaſſis*) M. L. fortaſſe
7. *augendum*) V. agendum
9. *quemque*) M. L. G. & ſi quem
10. *aut cui*) L. aut ſi cui
11. *aut cujus*) L. aot ſi cujus
21. *promiſſionibuſque*) V. M. G. promiſſioniſque
272. 2. *ſimilem*) V. talem
7. *timefacta*) M. tremefacta
273. 6. *metuentur*) M. L. metuuntur
16. *opinio*) L. G. delent
274. 9. *refugium*) L. perfugium
15. *in cives*) M. etiam in cives
penult. *non*) M. non ſolum
ult. *univerſas*) M. univerſas quoque
275. 12. *haſta*) M. haſta eadem
penult. *ſatis a*) V. M. L. ſatis fit a
276. 12. *nos*) V. G. delent
17. *capitur*) L. patitur
277. 1. *id eſt, bonis*) V. L. id eſt, vitis bonis
17. *loquamur*) G. loquimur
23. *quadam*) M. quidem
278. 1. *caeteres*) V. cæteris
13. *domina*) M. L. dominæ, ſæpe
11. *quadam res*) V. G. delent, *res*
21. *habeas . . . . . poſſis*) V. habeat . . . . poſſit
279. 8. *aut eripit*) M. aut clam eripit
9. *relinquit*) L. relinquat
10. *occiditur*) M. L. occidetur, G. interficiatur
relinquitur) M. L. relinquetur, G. relinquatur
12. *partitionem*) M. portionem
Illyrius) V. M. Illyricus
18. *conſtituta rep.*) V. M. G. & inſtituta Reip.
24. *injuria*) V. injuriam tenuioris
280. 1. *propter*) V. L. per
5. *ſic*) L. ſic gloriæ & quærendæ & collocandæ ratio eſt
15. *numerum*) L. G. nomen
23. *eam*) M. eo
281. 10. *omnis*) M. omnia
17. *tum*) V. cum, L. tum a
20. *ſunt . . . delegerunt*) G. ſint . . . . delegerint
282. 4. *de Demoſthene*) V. L. Demoſthenem
5. *jam*) M. jam præmeditatum
12. *illum*) M. L. delent.
15. *blande*) V. M. blando appellando ſermone deliniant
16. *exſtat*) V. M. excitat gloriam. Magna
21. *plurima*) G. plura
23. *ſint*) V. ſunt
283. 5. *patrocinio*) V. L. patrocinii
7. *cui*) V. cur
ſapius) M. ſæpe
10. *Id*) M. L. id enim tum
11. *nominetur*) L. nominere
ult. *judicio*) M. L. in judicium
284. 3. *ita*) L. item
4. *religiens*) M. religioni contrarium
17. *poſterior*) L. delet.
18. *utroque*) L. utraque
28. *Qua*) V. quod, M. quid
ratio) V. M. rationis
30. *ſperent*) V. M. putent. Quo quid ſordidius regi?
285. 5. *ceperint*) M. L. cæperunt
13. *quis*) L. qui
idem qui) M. L. iidem qui
ult. *amicorum*) M. amicorum cauſa
286. 8. *hoſte*) M. L. hoſtibus
9. *primo*) M. primo auditu
10. *attenderint*) M. attenderimus
dare) V. dari
13. *delectatio*) M. L. G. delinitio
ult. *breve*) M. breve tempus exiguumque duratura ſit, eaque a leviſſimo quoque animo; in quo
287. 2. *colligit*) M. colligitur
5. *jam a*) V. M. L. delent, *a*
7. *tum*) V. tum etiam
10. *Luculli*) V. M. L. Lucullus
14. *avaritia*) M. L. avaritiæ. Nam
18. *atque*) M. L. aut

20.

Digitized by Google

20. *caritate*) M. L. addunt, *annona*
ult. *ſunt*) V. G. delent.
288. 1. *pertinent*) L. pertinent. Nam
2. *manum*) M. L. manu
4. *non probant*) V. L. improbant
6. *vituperat*) M. vituperabat
7. *conjecerit*) M. conjecit
17. *non*) V. non ſolum ut
ut) M. L. ut ad
23. *ſtudioſius*) V. ſtudioſiſſime
24. *hoc* .... *plurimis*) V. G. his ....
plurimos
289. 7. *Conveniet*) V. M. L. convenit
9. *vicinitatibus*) M. L. in vicinitatibus
10. *cedentem*) M. L. concedentem
16. *Eſt*) M. eſt etiam vehementer. L. eſt autem vehem.
17. *multum*) M. multa
29. *quod*) M. L. quam
290. 2. *obſtringendos*) M. aſtringendos
7. *toga dignitatis*) V. M. tota dignitate
14. *quanto*) M. quam
17. *&*) V. aut
18. *conſuluntur*) M. conſulunt
23 *etiam*) L. autem
291. 2. *retulerit*) M. reddiderit
5. *aliquod*) V. L. aliquid
6. *atque*) M. G. æque
7. *& clientes*) V. M. L. aut clientes
9. *putet*) V. L. putat, M. putans
28. *per inj.*) V. L. pro injuria
292. 5. *ne*) G. non
C. Gracchi) V. Tib. Gracchi
12. *male*) V. male dixit
13. *Capitalis*) M. capitalis omnino oratio eſt, ad
21. *enim*) M. enim alteri, L. enim alii
22. *tamen*) V. tantum
293. 1. *reſervaſſet*) M. G. ſervaſſet
tum) V. M. L. tunc
3. *Ne*) V. nec, M. ne
11. *laudet*) M. laudatur
21. *digreſſa*) V. G. egreſſa
24. *oraculum*) M. G. oraculo
25. *avaritia*) V. M. L. avaritia eſſe
29. *ſe*) M. L. eſſe
31. *primum*) M. primum tollunt
294. 4. *ac*) M. L. at
15. *profecta*) L. profecta
21. *urbe*) L. urbem
25. *iniquiſſimum*) V. iniquiſſimum eſſe
28. *tenebantur*) M. detinebantur
295. 4. *tenebant*) M. detinebant
5. *perſuaderet*) V. M. perſuaderent
13. *boni*) M. ſummi
14. *Habitant*) M. L. habitent
17. *emas*) V. emas tibi
25. *ſit.*) V. L. ita
296. 1. *ea*) L. tum ea
6. *humilitatem*) M. imbecillitatem
8. *belli*) V. bello
11. *perſequuntur*) L. perſequentur
14. *duo præterita*) M. L. duo præcepta prætermiſſa
17 *obſervatione*) M. obſervatione earum rerum
297. 18. *diſputatum*) M. diſputandum
ult. *perſequemur*) L. perſequamur
299. 3. *eſſe*) L. delet
8. *Itaque*) V. L. ita
10. *Vellem*) M. vellem &
18. *non*) M. nec
20. *ita*) M. itaque in, G. itaque qui
28. *vel meo*) V. delet *vel*
29. *enim*) V. M. L. tamen
300. *noſtro*) L. veſtro
3. *hac*) M. L. hoc
14. *tum*) L. cum tibi
21. *utile ne*) V. M. utile ne eſſet, an
26. *annis*) M. L. annos
27. *tactum*) M. tractatum
ult. *plane*) V. plane fuerit
301. 1. *relictum*) M. derelictum
6. *Cos*) M. L. omittunt.
10. *perſecutum*) L. perſecuturum
13. *diſputari*) V. M. L. dubitari
15. *veſtris*) M. noſtris
23. *utilitatem*) M. L. honeſtatem aliquando cum utilitate
302. 8. *modo*) V. modo: ſed, M. modo eſſe poteſt
14. *compareant*) M. comparuntur
17. *item*) V. M. L. autem
uſu evenit) V. L. uſu venit
20. *idem*) M. quidem
21. *ſunt*) V. M. L. ſint
303. 1. *aut duo*) V. aut cum duo
2. *juſti nominantur*) M. L. G. juſtus nominatur
3. *ſapientibus*) V. M. ſapiente
8. *utilitatis*) V. M. L. utilis
9. *quod*) M. quodque
22. *addubitare*) M. dubitare
23. *dubitationem*) M. addubitationem
penult. *obſtrinxit*) V. G. adſtrinxit
304. 4. *intelligimus*) M. intelligitur
9. *veſtris*) M. noſtris
23. *Ut*) L. ut enim
penult. *eſt*) V. M. eſſet
305. 6. *reſp. continentur*) L. G. reſp. continetur
7. *liceat*) M. L. liceret
14. *excelſitas*) M. celſitas
306. 3. *anteponit*) L. anteponat
16. *rapiet*) M. rapiat
17. *conſortio*) M. conſociatio
308. 11. *Ita*) M. itaque
fungetur) V. M. fungatur
309. 2. *peremiſſet*) M. prævenilſet
8. *volunt*) M. velint
16. *viderentur*) G. videntur
18. *in vitam*) V. delet, *in*
22. *nullius*) M. L. nullis
24. *venerunt*) V. venerint

25.

Digitized by Google

25\. *commoveri*) M. nos commoveri
310\. 3. *re utilitas*) V. M. re utili & turpitudo
22\. *ex*) M. L. in
23\. *profecimus*) V. perfecimus
penult. *diſceſſiſſet*) G. deceſſiſſet
311\. 6. *locum*) M. L. G. lucem
10\. *exortus*) M. ortus
11\. *nihil*) L. nihilo
13\. *Atque*) V. atqui
20\. *poſſet*) V. poſſent
312\. 2. *Collatino*) M. L. Collatino Tarquinio
9\. *ita*) L. item
10\. *ſolent*) M. ſolum ſe
13\. *neque ſatis*) L. nec ſane
21\. *deripere*) M. ſurripere
penult. *amici*) M. L. amici ſui
313\. 2. *oranda*) M. perorandæ litis
3\. *adhibere*) V. habere
7\. *honeſto*) V. L. honeſta
11\. *Pontiam*) V. M. L. Pythiam
15\. *revertiſſet*) M. reverſiſſet ad diem
ipſi) M. L. ſibi
20\. *anteponatur*) V. M. L. anteponantur
314\. 5. *ſæpe*) M. L. ſæpe alias
7\. *Nulla*) M. nulla fuit
316\. 1. *ais? tu*) M. L. agis? tute
22\. *an*) V. M. L. aut
23\. *Antipater*) M. Antipater, improbe facit. Quid
ult. *bonam*) M. bonam (ut ipſi afferunt)
317\. ult. *Romanus*) M. L. Romanus, homo nec
318\. 5. *Syracuſis*) M. L. Syracuſis, dixit
9\. *poſtridie*) M. poſtera die
11\. *oculos*) V. hortulos
12\. *abjiciebantur*) V. projiciebantur
319\. 6. *quæreretur*) V. M. L. quærerem
320\. 3. *& diſſimulatione*) V. G. delent.
4\. *ex*) M. in
321\. 3. *non quiret*) M. G. nequiret
14\. *iſtum*) V. M. juſtum
15\. *reperimus*) M. L. reperiemus
18\. *vitia*) M. L. vitia etiam
19\. *eſſet*) M. eſſet centum ea
penult. *dupli*) M. duplicem
322\. 1. *acturi*) L. facturi
8\. *dare*) M. de ea re
11\. *venundando*) V. vendendo
21\. *vitii*) M. vitium
22\. *præſtaret*) L. præſtare
penult. *aſtutos*) M. L. aſtus
323\. 4. *ſæpe*) L. ſæpe in eas
10\. *hominum*) V. omnium inter omnes
12\. *Quod civile*) M. L. quod enim civile
16\. *natura*) M. L. naturæ principiis, &
21\. *adderetur*) M. ageretur
324\. 14. *peccari*) M. peccare
17\. *fatigandi*) M. L. caſtigandi
21\. *civitatis*) V. M. L. civitatis
325\. 2. *num*) V. M. L. non
3\. *cives* (M. L. civitatis
10\. *perviderit*) V. M. præviderit
326\. 5. *quid*) V. qui, M. L. quis
327\. 2. *contritum*) V. M. G. tritum
8\. *convertere*) V. M. convertere
17\. *ducere*) M. G. producere
23\. *prætorum*) M. prætorium
328\. 2. *deſcenderent*) G. aſcenderent
5\. *ſtatua*) M. ſtatuæ factæ ſunt
8\. *non ita*) M. L. non habetur ita
15\. *qua*) L. ſi qua
25\. *et*) M. L. enim
27\. *verſus*) M. L. verſus Euripidis de
ult. *dicit*) V. dicat, L. ducit
329\. 1. *fatetur*) M. fateatur
4\. *avellere*) V. evellere
8\. *verbo*) V. M. verba
9\. *Non*) V. M. L. nunc
16\. *exercitu*) M. cum exercitu
29\. *ſibi*) M. ei
330\. 14. *quo*) M. L. quod
331\. 2. *utilem .... æquam*) M. L. æquam ... utilem
6\. *putat ... dirigi*) V. ut putat ... dirigit
12\. *alto*) M. altum
ſua) M. ſua non
14\. *utervis*) V. M. G. uterque
17\. *micando*) V. dimicando
cedat) M. cedet
28\. *aſſentior*) V. aſſentiar
vinum) L. G. venenum
ult. *Hæc*) M. hæ ſunt quaſi controverſiæ in jure Stoic.
332\. 2. *ſed*) L. ſcilicet
9\. *ſolent*) M. ſolent dicere L. edicere ſolent
28\. *is antequam*) G. inſanus qua
31\. *optationes*) M. opiniones
333\. 2. *ſana*) M. ſanæ mentis
7\. *non honeſta*) V. inhoneſta
27\. *audiat*) M. L. audivit
30\. *aſſimulavit*) L. ſe ſimulavit
32\. *Iſtius*) M. L. iſtiuſ
ult. *ſacratum*) M. L. ſacratæ
334\. 4. *rem*) M. rem factaque veniamus, L. rem, noſtraque veniamus
13\. *quid cenſet*) V. L. quem
14\. *Num*) M. an
335\. 9. *præverteret*) V. M. perverteret
25\. *affirmate*) M. affirmative
336\. 2. *dolere*) L. dolor
9\. *habet*) V. M. habeat
16\. *poeta*) M. poeta dicitur
17\. *hoc*) M. L. hinc
20\. *mens*) M. mens deferentis
26\. *perjurare*) V. M. pejerare
337\. 31 *ſacrata*) M. G. ſacra
32\. *notiones*) V. M. L. notationes
338\. 14. *Galli*) M. Gallo
16\. *qui*) M. qui nuper indulgens
17\. *acerbe*) M. acerbus &
20\. *redituros*) V. reverſuros
26\. *adſtringit*) V. M. diſtringit

339. 8. *videeetur*) M. L. videret
17. *viris*) V. M. velis
340. 1. *incelligentee*) V. intelligetur
29. *hoc*) M. hoe hactenus
pluribus) M. pluribus verbis diſpu-
tata
32. *dicecue*) M. L. dicatur
341. 10. *monumentis*) L. monitis
342. 1. *adjuro*) V. M. adjuto, G. adjuero
6. *ſed*) V. ſed fide plenus, L. ſed ple-
nu' fidet
8 *Tice*) V. M. Attice
343. 1. *deportaſſe*) L. reportaſſe
2. *ipſum*) L. ipſum ſentio
6. *modice*) M. modeſte
14. *Hunc*) L. nunc, V. M. hunc vero
344. 4. *quam*) L. quam ſi
6. *conſolatione*) L. conſolatio
22. SCIP.) V. M. L. LÆLIUS
23. *quam*) M. L. qua
25. *facillime*) L. facile
26. *qua*) M. quia
345. 6. *tolerabiliorem*) V. M. tolerabilem
8. *ut*) M. ut Themiſtoclem ferunt
16. *efferunt*) V. M. afferunt
346. 6. *unus qui*) M. L. unus homo nobis
ult. *Picentem*) V. M. G. Picenum
347. 3. *ſerent*) V. G. ferrentur . . . ferri
9. *auguest*) V. augurandi
17. *etiam*) M. L. enim
348. 3. *accuſem*) G. incuſem
5. *conferunt*) V. transferunt
17. *contemploe*) V. M. complector
19. *infirmius*) V. M. L. infirmum
20. *quanta*) V. quantum quæque valeat,
quantumque juſta ſit
22. *in juventute*) M. G. juventute, L.
juventa
ult. *hanc*) M. L. hæc
annos) M. L. annis
349. 2. *intteſluxiſſent*) V. M. interfuiſſent
9. *velocitatibus*) L. velocitate
corperum) L. corporis
26. *neminantur*) V. M. appellantur
27. *aut*) V. M. L. &
ab) M. per adoleſcentulos
30. *percentanti*) G. percontatur
poeta) M. L. omittunt
350. 1. *provenıebant*) L. provehebant, G.
proventabant
oratores) L. ad res
2. *ſeneſcentie*) V. M. L. ſenectutis
29. *annon in*) G. an in
32. *Romanos*) L. delet hanc vocem
351. 7. *modo*) tantummodo
11. *apportes*) M. apportet . . . . advene-
rit
16. *equidem*) V. M. etiam
deputo) M. reputo
25. *videmus*) V. vidimus
33. *elephanti*) V. M. elephantis
352. 11. *&*) M. & tamen
annes) V. M. annos meos
353. 2. *nuſquam*) V. M. L. nunquam
19. *vivum*) M. L. delent.
22. *paulum*) M. L. paulum
23. *debeant*) L. debent
25. *ut & infirmitas*) V. M. ut enim in-
firmitas . . . . ſic ſenectutis . . . .
habet
354. 3. *imbecilli*) M. imbecilles
10. *compenſanda*) M. corrigenda, L. com-
peſcenda
15. *ſoli*) M. L. ſolum
16. *Nam*) L. num
19. *exercitando*) V. M. L. ſe exercendo
comicos) V. M. comicus
ult. *emancipata*) V. M. mancipata
extremum) V. ultimum
355. 2. *probo*) M. laudamus
5. *augurum*) M. L. augurium, pontifi-
cium
356. 8. *excitaei*) incitari
voluptatis) M. voluptate
25. *effiecret*) V. M. effecerit
27. *eationi*) L. rationis
praſtringit) V. M. perſtringit, L.
præſtinguit
357. 10. *dediſſent*) L. dedidiſſent
20. *inſomniis*) L. inſomnia
22. *divine*) M. L. divinus
358. 2. *crebro*) M. cerco
7. *fient*) V. M. L. fiunt etiam
8. *delectationem*) M. L. delectationes
359. 3. *adhibetur*) V. M. adhibetur magiſtro
in poculo
10. *affecto*) V. M. confecto, L. affecta
20. *prope*) L. propter
360. 4. *delectabat*) M. delectabatur, eum ...
prædiceret
9. *Centone*) V. Cethego
27. *eccaeatum*) M. occatum
361. 1. *compeeſſu*) V. M. L. complexa
2. *culmoque*) L. calamoque
4. *ſpics*) V. M. ſpicæ
11. *uviradices*) V. L. vites, traduces
19. *guſtatu*) M. guſtui
23. *jugatio*) V. M. G. conjugatio
362. 7. *agricultuea*) M. L. agricola
19. *ſenatores, & iidem ſenes*) V. M. G.
ſenatores, id eſt ſenes
22. *occupatum*) V. & occupare volen-
tem, M. & occupantem
363. 2. *penaria*) M. L. penuaria
4. *ſupervacanei*) M. L. ſupervacaneis
5. *vinearum*) L. vinetorum
10. *habeanc arma*) V. M. habeant alii;
11. *natationes*) M. G. nationes
364. 9. *Recte*) G. rite
13. *corvum*) V. M. G. Corvinum
14. *acta*) V. M. L. exacta
16. *inceefuerunc*) V. interfuerant
365. 2. *unicum*) L. uno ore
13. *aeripere*) M. afferre
14. *capit*) L. carpit
30. *corporis*) V. M. corporum
366 4. *ſunt*) G. ſunt
7. *atas*) L. natura

Digitized by Google

15. *optanda*) M. appetenda
33. *conſecutus*) M. aſſecutus
367. 3. *advenit*) M. advenerit
13. *adoleſcentiam*) M. L. adoleſcentia
31. *ſpe*) L. re
audaciter) M. L. audacior
368. 2. *Jam*) M. L. nam
12. *tempus*) M. tempus durat
17. *qui*) M. quis
23. *morte*) M. morte ſua
33. *a ſenectute*) V. M. in ſenectute
369. 4. *eam*) V. ea quidem vita
22. *quia*) V. qui
23. *eſſet . . . haberet*) L. ſit . . . habeat
29. *Platonis*) V. M. Platonis ſunt
370. 8. *diſcedant*) L. diſcedat
10. *cum*) L. quoniam
371. 4. *ad*) L. ad immortalitatem, &c
11. *neve*) L. nec ſi, G. neque
373. 7. *etiam*) V. M. delent
374. 1. *juſtitia*) V. induſtria
2. *multa*) M. multa narraret
5. *enim*) V. M. enim profecto
7. *quocum*) V. M. quicum
12. *Ejus*) M. cujus
in hoc) G. delet, *in*
14. *atque*) V. M. atque ideo feci, ut
24. *meminiſſet*) M. meminiſſet magiſter meus Scævola
375. 2. *tu te ipſe*) V. M. tu ipſe, G. teipſum
3. *iſta*) M. G. iſta vera
11. *modo*) M. L. modo dicunt
19. *ex te*) V. M. ex hoc item Scævola
376. 8. *qui*) V. M. quod
12. *hi*) V. M. hi ne comparentur Catoni Maximo, & ſpectato
378. 12. *veſperum*) V. M. veſperam
populo R.) V. G. populi R. ſociis
14. *videatur*) L. G. videatur Deos
24. *corpore*) V. L. corporibus
379. 12. *fuerat*) M. L. fuit
26. *diſputaris*) M. diſputabis
28. *pergratum*) M. pergratum hoc
32. *præclara*) M. præclara viſa
380. 14. *libido, audacia*) M. G. vel libido, vel audacia
16. *quia*) M. qui aſſequuntur, V. L. qui ſequantur
17. *bene*) V. M. recte
19. *potiores*) M. L. potiores ſunt
24. *autem*) V. enim
381. 2. *docti*) M. indocti
3. *Gallos*) V. M. Cajos
7. *cui*) L. quæ, G. quis
17. *igni*) M. igni, non aere, ut
23. *bona ſpe*) L. bonam ſpem
29. *vinctionem*) V. M. conjunctionem
32. *enim*) V. autem
382. 3. *extitit*) M. exiſtit
16. *Tum*) V. M. tu
26. *num*) L. utrum
ult. *indigentia*) L. imbecillitate
383. 18. *ex*) V. ab
natam) V. L. naſci
ult. *indigens*) M. erit indigens, L. indigebat
384. 19. *certatio*) L. concertatio
23. *ad hæc*) M. L. adhuc
27. *ergo*) V. M. L. vero
31. *ſentirent*) V. L. ſentiretur
34. *prætexta*) M. prætexta ſumpta toga deponerentur
385. 12. *gigni*) M. gigni maxima, atque
fata) V. fato
24. *Etiamne*) V. M. L. etiamne, inquam,
386. 6. *vidamus*) V. vidimus Paulum
12. *proditum*) M. L. traditum
15. *contendiſſet . . . impetraturum*) V. contendiſſent ... impetraturos
impetraturum) G. imperaturum
ult. *acerrimus*) V. acerrimus inimicus, M. acerrimus hoſtis
387. 9. *Scipionem*) L. Naſicam
10. *Carbonem*) V. M. Carbonem quoque, quem modo poſuimus
20. *in*) M. in magna re aliqua in Remp. L. in Remp.
25. *pulſus*) V. G. miſſus
31. *vel*) V. M. L. delent.
388. 2. *ſtudium*) M. L. ſed ſtudium
3. *vero*) V. M. L. verum
10. *verum*) V. M. L. rerum curam
20. *putantur*) L. videntur
24. *reapſe*) V. M. reipſa
32. *animi*) L. delet.
ult. *& bonis*) V. M. L. ex bonis
389. 1. *diffundantur*) V. M. diffundatur
contrahantur) V. M. contrahatur
5. *contrahat*) V. M. contrahat virtus
7. *contingit*) V. contigerit, L. contigit
amor) M. L. amor ibi
14. *alliciat*) G. illiciat
15. *concedetur*) V. M. concedatur
27. *cum*) V. M. cum amore &c
29. *praditi*) L. G. delent.
ult. *deliciis*) M. divitiis
390. 6. *locus*) V. M. locus eſt
9. *putat*) V. L. putet
ſimulatione) V. M. L. ſimulatione amicitiæ
11. *ferunt*) V. fertur
tum) V. M. tum cum exul eſſet
13. *miror*) M. L. miror in
21. *indulgere*) M. L. indulgeri
cum) V. M. L. ut
23. *pecunia*) V. M. G. pecuniam
veſtem) M. veſtes egregias
25. *parant*) V. parantur, cui parentur
32. *amicum*) L. amicos
391. 3. *Multa quoque*) G. multæque
7. *votare*) M. revocare
9. *reſtricte*) M. L. ſtricte
12. *ipſe*) V. ipſum
16. *in ſpem*) G. delet, *in*
24. *amicus*) M. L. amicus ejus eſſe poterit, cujus ſe

Digitized by Google

penult. *caput*) M. de capite

392. 3. *aſſentationibus*) G. affectando
11. *eligendi*) M. deligendi
14. *curſum*) M. L. curſum
16. *Quidam*) V. M. L. quidam autem
21. *jus*) V. M. vis

393. 4. *inventu*) M. inventus
13. *conſentientem*) V. L. conſentientem, & qui, M. conſentientem, id eſt, qui
19. *oblatis*) M. illatis
23. *ingenuus*) M. ingenuum, L. ingenui hominis
24. *allatas*) M. oblatas, L. illatas
repellere) M. depellere
19. *ſeveritas*) M. ſeveritas abſit: habet
35. *Veterrima*) M. L. Veterrimæ ... ſuaviſſimæ

394. 2. *Atqui*) L. quin
5. *montuoſis*) M. L. montoſis
14. *eam*) G. ea
17. *ignorationem*) V. M. ignorantiam
22. *maximus*) M. L. maxime
24. *amicitia*) M. L. amicitia
25. *exequare ſe*) V. ſe æquare
26. *amicis*) V. G. omittunt hanc vocem

395. 4. *colendi*) L. amandi
9. *ne*) V. M. ne quis
quædam) V. M. quædam

396. 11. *Rarum*) M. rarum illud
20. *is*) V. L. is qui eſt, M. is amicus quidem, qui eſt
22. *nantibus*) ſit V. nantibus ſuibus, M. L. nstantibus
26. *homine*) G. hominis ſit

397. 2. *tractamus*) V. M. tractabimus
11. *poſſet*) V. poteſt
25. *maxime*) M. tam maxime) L. maxime tam

398. 3. *otioſi*) M. L. otioſe
5. *vitam*) L. G. vitas
7. *congreſſus*) M. ut congreſſus ſocietatemque hominum fugiat
14. *adſpiſcendi*) G. adipiſcendi

399. 10. *habenda*) L. adhibenda
15. *clauſa*) L. ita clauſæ
ult. *vacare*) M. carere

400. 2. *correctione*) M. L. objurgatione
6. *blanditiam*) V. M. blanditias
11. *vis*) V. jus
18. *aſſentari*) L. aſſentiri
ult. *illa*) V. M. illi

401. 5. *videbatur*) L. ferretur

402. 23. *aſſentator*) M. L. aſſentatio

403. 2. *Epiclero*) V. M. Epicureo
3. *comicos*) V. cosmicos
8. *ad*) V. M. ad illam primam redeamus, eamque ipſam

404. 6. *oriatur*) V. M. L. oriatur ex alio
9. *anquirendi*) M. L. acquirendi
15. *ſuſcipiet*) V. concipiet
18. *poſſim*) V. poſſit comparari
25. *otioſum*) M. otium tempuſque
ult. *ſint*) M. L. ſunt

405. ult. *præſtabilius*) M. L. præſtabilius eſſe

406. ult. *minutis*) V. M. L. ſed minutis

407. 12. *appellant*) M. L. appellantur
15. *hoc*) V. L. delent.
16. *eorum*) V. M. meorum
ult. *appareat*) M. videatur

408. 9. *eſſe*) M. L. numerandas eſſe
viderem) V. M. L. viderem homines
circumfluentibus) M. L. G. circumfluentes
15. *verbo*) M. ſolo verbo
19. *vult*) M. velit
22. *in*) M. inter ſeptem ſapientes

409. 8. *aut*) M. L. atque
13. *Quid*) M. Quid autem Numa Pompilius? G. Quid? a Numa Pompilio.
15. *fiſicatas*) M. delicatas
aliorum) L. illorum
16. *Brutum*) M. L. Brutum vero
18. *exſiſtet*) V. M. L. exiſtat
22. *qua filium*) G. qui fil.
devotavit) V. M. devovit

410. 1. *cogitaſſe*) V. an cogitaſſe, M. an putamus quemquam horum cogitaſſe
2. *eſſe*) V. omittit.
3. *iſti*) M. omittit.
13. *atque inter*) G. delet, *inter*
14. *aliquam*) M. aliquid
Quidquam) M. L. quidquamne
15. *iu*) M. L. delent
facit) M. faciat
19. *gloriando*) L. gloriatione, G. gloria
effert) L. extollit
29. *præſidio*) M. L. præſidio munitus
30. *comitatu*) M. comitatu circumſeptus, L. ſepius

411. 4. *cui ſpes*) M. cujus autem
5. *nihil quod*) G. nihil quo
ſibi) M. ſibi ne unum quidem, L. ſibi nec unum
6. *iſtis*) M. L. iſtius modi
14. *exilium*) M. exilium autem terribile illis
16. *premunt*) V. M. L. premunt omnes
20. *idipſum*) M. idipſum, quod habes, ne non diuturnum, L. idipſum ut diuturnum ſit, times
ult. *exanimant*) L. exanimat

412. 1. *reſpirare*) V. ſuſpirare
3. *nemo*) G. non
7. *debet*) V. G. decet
11. *inquis*) V. L. inquit
12. *eventu*) V. eventis
14. *quoque*) M. L. quoquo te
ult. *tranſilire*) V. M. L. tranſire

413. 6. *naſcuntur*) V. M. naſcantur
13. *huic*) V. huc
18. *recte*) M. L. recte etiam
20. *inquis*) V. L. inquit
23. *utrum bonis*) M. L. utrum potius de bonis
28. *afferant*) M. inferant

Digitized by Google

414. 1. *ponas*) L. pones, judicare . . . poſſim
6. *utro*) M. alteri, L. altero
ſit) V. L. eſt
7. *adſit*) V. id ſit
14. *fingere*) L. figere
15. *paulum*) M. paulo
17. *qua . . . debes*) G. qui . . . debes
18. *peccare*) V. L. peccaſſe
20. *Si viſa*) G. Quæ ſi viſa ſunt breviora, leviora qui

416. 5. *qua*) M. quæ tum
11. *perveniſſe*) M. perveniſſe tamen ad
13. *inferebat*) M. L. inferebas, tunc
16. *invitiſſimo*) M. invicta
21. *civis*) M. civis eram
22. *quidem*) M. quidem es civis

417. 8. *me*) V. M. me ante
12. *Num*) V. M. L. non

418. 7. *primum*) M. L. prius
21. *Feruntur*) M. L. referuntur
24. *cedit*) M. L. cedit: quæ

419. 5. *liber*) M. L. liber videatur
14. *At ſumus*) M. ex ſummis, V. G. & ſumus
18. *ſervitutis*) M. L. G. civitatis
19. *obtinent*) M. tenent
23. *ſunt*) V. ſint
28. *atrienſem*) M. L. Atrienſem ſervum
ult. *videat*) V. videant

420. 1. *mullos*) V. M. mullulos
7. *aſſectator*) M. aſſentatur
muneratur) M. miratur, L. munerat
9. *liberalior*) M. liberior
14. *cupiditatum*) V. cupiditatis
21. *debilitati . . . fracti*) V. debilitata . . . fracta
29. *liberum*) M. libertum

422. 2. *opus*) M. ſatis
7. *tantis*) M. L. ex tantis
18. *interceſſiones*) V. G. interciſas
19. *ad*) M. ad fœnerandas

423. 12. *æſtimemus*) M. L. æſtimabimus
19. *divitiæ*) M. L. divitiæ poſitæ

424. 7. *quidem*) M. quidem eſſemus
11. *magno*) M. magni
19. *poſitas*) V. M. L. poſitas poſſeſſiones

F I N I S.

Digitized by Google

TOMO SECUNDO CONTINENTUR

Philoſophorum, de quibus Cicero in Philoſophicis mentionem facit, Index Chronologicus.	*Pag.* VII.
Lucullus, ſive Academicorum (*editionis primæ*) Lib. II.	1
Academicorum Lib. I. (*editionis ſecundæ*)	62
De finibus bonorum & malorum, Lib. I.	78
Lib. II.	99
Lib. III.	135
Lib. IV.	161
Lib. V.	186
Tuſculanarum Quæſtionum Lib. I.	218
II.	268
III.	292
IV.	319
V.	346
De Natura Deorum Lib. I.	381
II.	423
III.	473

TOMO TERTIO CONTINENTUR

De Divinatione Lib. I.	*Pag.* 1.
II.	46
De Fato.	95
De Legibus Lib. I.	119
II.	147
III.	182
De Officiis Lib. I.	202
II.	264
III.	298
Cato Major, *ſeu* De Senectute.	342
Lælius, *ſive* De Amicitia.	373
Paradoxa.	406
Philoſophicorum Fragmenta.	426
Timæus, *ſeu* De Univerſitate	486

66201

Digitized by Google

Digitized by Google